

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FARS DİLİ ve EDEBİYATI (Ortak Doktora)

**İDRÎS-İ BİDLÎSÎ'NİN HEŞT BİHİŞT'İNİN V.VE VI.
KETİBELERİNİN METİN NEŞRİ VE MUHTEVA İNCELEMESİ**

Doktora Tezi

Hazırlayan
Mehmet KOÇ

Danışman
Prof. Dr. Yusuf ÖZ

Danışman
Doç. Dr. Abdüsselam BİLGİN

Aralık - 2022
KIRIKKALE / ANKARA

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

FARS DİLİ ve EDEBİYATI (Ortak Doktora)

**İDRÎS-İ BİDLÎSÎ'NİN HEŞT BİHİŞT'İNİN V.VE VI.
KETİBELERİNİN METİN NEŞRİ VE MUHTEVA İNCELEMESİ**

Doktora Tezi

**Hazırlayan
Mehmet KOÇ**

**Danışman
Prof. Dr. Yusuf ÖZ
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi**

**Danışman
Doç. Dr. Abdüsselam BİLGİN
Ankara Üniversitesi**

**Aralık - 2022
KIRIKKALE / ANKARA**

Mehmet KOÇ tarafından hazırlanan “İDRÎS-İ BİDLÎSÎ’NİN HEŞT BİHİŞT’İNİN V.VE VI. KETİBELERİNİN METİN NEŞRİ VE MUHTEVA İNCELEMESİ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüleri. FARS DİLİ ve EDEBİYATI Anabilim Dalı Orak Doktora Programında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Yusuf ÖZ

Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

İkinci Danışman: Doç. Dr. Abdüsselam BİLGİN

Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü
Ankara Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Başkan: Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

Farsça Mütercim Tercümanlık Bölümü
Kırıkkale Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye: Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ

Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü
Ankara Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Üye: Dr. Fahrettin COŞGÜN

Farsça Mütercim Tercümanlık Bölümü
Kırıkkale Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Tez Savunma Tarihi: .../.../2022

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza

Mehmet Koç

05.12.2022

ÖZET

II. Beyazıt'ın (1447-1512) talimatı ile Osmanlı İmparatorluğu'na yakışır bir tarih kitabı olarak münşi, şair, hattat ve devlet adamı İdrîs-i Bidlîsî (1457-1520) tarafından mensur-manzum bir şekilde Farsça kaleme alınan Heşt Bihişt (Sekiz Cennet), Osmanlı tarihi kaynakları açısından önemli bir eser niteliğindedir. Bir mukaddime, sekiz ketibe ve bir hâtimeden oluşan bu eser, bugüne kadar hak ettiği değeri ve ilgiyi görmediğinden bir bütün olarak neşredilmemiş ve Türkçeye çevrilmemiştir. Heşt Bihişt'in mukaddimesinde yazar; eserin telif nedeni, saray erkânı tarafından esere yapılan eleştirilere verilen cevaplar, tarih ilminin önemi ve faydalarından bahsettikten sonra Osmanlı sultanlarının diğer sultanlara olan üstünlükleri ve Heşt Bihişt'in bu sultanların ahbarını diğer eserlerden daha etkili bir şekilde incelediğini belirtmektedir. Müellif her ketibeyi; bir sultanın tahta çıkışına, dönemindeki havadislerle ve vefatına tahsis etmiştir. Nesir ve nazımdan oluşan Heşt Bihişt'in her ketibesi birer kaside ile başlamakta ve hemen her sayfasında beyitler, rubailer ve mısralar yer almaktadır. Bidlîsî, eserin nazım bölümlerinin çoğunda ister İranlı ister Arap olsun isim ve kaynak zikretmeksizin başka şairlerden alıntı yapmıştır. Ayrıca yazar, eserini anlam ve etki bakımından güçlendirmek amacıyla sıkça ayetlere yer vermiş ve bunun yanı sıra hadislerle de başvurmuştur. Heşt Bihişt'in V. ketibe (I. Mehmed Dönemi 1403-1421) ile VI. Ketibesini, (II. Murad Dönemi 1421-1451) incelediğimiz bu çalışmamızın amacı çok benzerlik gösteren nüshaları karşılaştırarak tenkitli bir metin oluşturmak yerine, müsvedde nüsha olan Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2199 nu.'da kayıtlı nüsha ile müellif tarafından temize çekilmiş olan Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye 3209 nu.'da kayıtlı nüshaları karşılaştırarak bir metin oluşturmak ve bu vesile ile müellifin gerek saray erkânı tarafından gelen eleştirileri ne kadar dikkate aldığı ve gerekse iki ayrı padişah ile geliştirdiği ilişkilerin iki nüshaya hangi boyutlarda yansıttığını göstermektir. Bu çalışma neticesinde; II. Beyazıt adına ithaf ettiği ilk metni (Esad Ef. nüshası) ile yeniden gözden geçirip Sultan Selim adına ithaf ettiği ikinci metin (Nuruosmaniye nüshası) arasındaki farklılıkların ifade tarzından, paragraflar düzeyinde birçok değişiklik yaptığı tespit edilmiştir. Bu çalışma sayesinde Heşt Bihişt üzerine çalışma yapacak bilim camiasının müsvedde nüsha olan Esad Efendi 2199 nu.'daki nüshasını da dikkate almalarının önemi ve eserin bölümlerini oluşturan “dâstân”ların Türkçe özetleri ile V-VI. ketibelerinin içerikleri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: İdrîs-i Bidlîsî, Heşt Bihişt, Osmanlı İmparatorluğu, II. Beyazıt

ABSTRACT

Hasht Behesht (Eight Heavens) is a significant work in terms of Ottoman historical sources, which was written in Persian in the form of both poetry and prose by the clerk, poet, calligraphist, and statesman İdris-i Bidlîsî (1457-1520) as a history book worthy of the Ottoman Empire, with the instruction of Bayezid II (1447-1512). Since this work, which consists of one introduction, eight passages, and one epilogue, has not been appreciated as much as it deserves, it has not been published as a whole and has not been translated into Turkish. In the introduction of Hasht Behesht, the author explains the motivation of the work, responds to the criticisms of the palace circle towards the work, and mentions the importance and benefits of history as a discipline. Then, he manifests the superiorities of the Ottoman sultans with compare to the other sultans and states that Hasht Behesht examines the information regarding these sultans more effectively than in other works. The author dedicated every passage to the enthronement of a sultan, the news of his time, and his death. Every passage of the Hasht Behesht, which consists of both poetry and prose parts, starts with one qasida, and the work includes couplets, quatrain, and verses on almost all pages. Bidlîsî has quoted other poets, both Iranian and Arabic, in most of the poetry parts of the work, without mentioning names and sources. In addition, Bidlîsî frequently refers to verses from Quran along with the hadiths in order to strengthen his work in terms of meaning and influence. Instead of publishing a text by comparing similar copies that show little differences, the purpose of this study, which examines the fifth (the Period of Mehmed I 1403-1421) and sixth (the Period of Murad II 1421-1451) passages of Hasht Behesht, is to compare the draft copy, that is registered in the Süleymaniye Library as Esad Efendi no 2199, and the copy engrossed by the author, which is registered in the Süleymaniye Library as Nuruosmaniye no 3209. By doing so, this study aims to show how much the author took the criticisms of the palace circles into account and how much he reflected the patronage relationship, which he developed with the two sultans, in the two copies. As a result of this study, it has been understood that many changes have been made including the differences in style of expression of the draft and engrossed copies and the changes in the paragraphs. This study has revealed that it is significant to take the draft copy Esad Efendi no 2199 into consideration for the scientists, who will work on Hasht Behesht.

Keywords: İdrîs-i Bidlîsî, Hasht Behesht, Ottoman Empire, Bayezid II

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	vii
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
Türkiye ve İran’da Heşt Bihişt Üzerine Yapılmış Çalışmalar	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
İDRÎS-İ BİDLÎSÎ’NİN HAYATI, ESERLERİ, İLMÎ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ	7
1.1. İDRÎS-İ BİDLÎSÎ’NİN HAYATI	9
1.1.1. Adı, Lakabı, Mahlası	9
1.1.2. Ailesi.....	9
1.1.3. Doğum Yeri ve Tarihi	10
1.1.4. Tahsili	11
1.1.5. Meslek Hayatı.....	12
1.1.6. Vefatı	14
1.2. İDRÎS-İ BİDLÎSÎ’NİN ESERLERİ	15
1.2.1. Telif Eserleri.....	15
1.2.1.1. Türkçe Eserleri	15
1.2.1.2. Farsça Eserleri	15
1.2.1.3. Arapça Eserleri	17
1.2.1.4. Haşiye ve Şerh Mahiyetindeki Eserleri	18
1.2.2. Tercüme Eserleri	19
1.3. İLMÎ ve EDEBÎ KİŞİLİĞİ	21
1.3.1. İlmî Kişiliği ve Tarihçiliği.....	21
1.3.2. Edebî Kişiliği ve Şairliği	21
İKİNCİ BÖLÜM: HEŞT BİHİŞT	23

2.1.	Eserin Adı	25
2.2.	Telif Sebebi ve Tarihi	25
2.3.	Bölümleri ve İçerikleri.....	26
2.4.	Kaynakları.....	28
2.5.	Kaynaklık Ettiği Eserler	29
2.6.	Eserin Önemi	29
2.7.	Metin Neşrinde Esas Alınan İki Nüshanın Özellikleri ve Muhtevaları	30
2.7.1.	Nuruosmaniye 3209 Nüshası.....	30
2.7.2.	Esad Efendi 2198+2199 Nüshası	31
2.7.3.	V. Ketibenin Özellikleri ve Konusu	31
2.7.4.	VI. Ketibenin Özellikleri ve Konusu.....	31
2.8.	Metin Neşrinde Takip Edilen Usul	32
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		35
V. ve VI. KETİBELERİN TÜRKÇE MUHTEVALARI		35
3.1.	Beşinci Ketibenin Muhtevası.....	37
3.1.1.	Mukaddime	37
3.1.2.	Birinci Dâstân	38
3.1.3.	İkinci Dâstân.....	39
3.1.4.	Üçüncü Dâstân.....	39
3.1.5.	Dördüncü Dâstân	40
3.1.6.	Beşinci Dâstân	41
3.1.7.	Altıncı Dâstân	42
3.1.8.	Yedinci Dâstân.....	42
3.1.9.	Sekizinci Dâstân	43
3.1.10.	Dokuzuncu Dâstân.....	44
3.1.11.	Onuncu Dâstân.....	46
3.1.12.	On Birinci Dâstân	46
3.1.13.	On İkinci Dâstân	48

3.1.14.	On Üçüncü Dâstân.....	50
3.1.15.	On Dördüncü Dâstân	51
3.1.16.	On Beşinci Dâstân	53
3.1.17.	On Altıncı Dâstân	54
3.1.18.	On Yedinci Dâstân	55
3.1.19.	On Sekizinci Dâstân	58
3.1.20.	On Dokuzuncu Dâstân.....	59
3.1.21.	Yirminci Dâstân.....	61
3.1.22.	Yirmi Birinci Dâstân	62
3.1.23.	Yirmi İkinci Dâstân	63
3.1.24.	Yirmi Üçüncü Dâstân.....	63
3.1.25.	Yirmi Dördüncü Dâstân	65
3.1.26.	Yirmi Beşinci Dâstân	66
3.1.27.	Yirmi Altıncı Dâstân	67
3.1.28.	Yirmi Yedinci Dâstân.....	67
3.1.29.	Yirmi Sekizinci Dâstân.....	68
3.2.	Altıncı Ketibenin Muhtevası.....	69
3.2.1.	Mukaddime-yi Sugrâ	69
3.2.2.	Mukaddime-yi Kübrâ	70
3.2.3.	Birinci Dâstân.....	71
3.2.4.	İkinci Dâstân.....	71
3.2.5.	Üçüncü Dâstân.....	72
3.2.6.	Dördüncü Dâstân	73
3.2.7.	Beşinci Dâstân	74
3.2.8.	Altıncı Dâstân.....	75
3.2.9.	Yedinci Dâstân	76

3.2.10.	Sekizinci Dâstân	76
3.2.11.	Dokuzuncu Dâstân.....	76
3.2.12.	Onuncu Dâstân.....	78
3.2.13.	On birinci Dâstân.....	78
3.2.14.	On ikinci Dâstân	79
3.2.15.	On üçüncü Dâstân.....	80
3.2.16.	On dördüncü Dâstân	81
3.2.17.	On beşinci Dâstân	81
3.2.18.	On altıncı Dâstân	82
3.2.19.	On yedinci Dâstân.....	82
3.2.20.	On sekizinci Dâstân	83
3.2.21.	On dokuzuncu Dâstân.....	83
3.2.22.	Yirminci Dâstân.....	83
3.2.23.	Yirmi birinci Dâstân	84
3.2.24.	Yirmi ikinci Dâstân.....	84
3.2.25.	Yirmi üçüncü Dâstân	85
3.2.26.	Yirmi dördüncü Dâstân.....	85
SONUÇ		87
KAYNAKÇA.....		89
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....		93
HEŞT BİHİŞT'İN V. VE VI. KETİBELERİNİN TENKİTLİ METİN NEŞRİ		93
1-302.....	4.1. متن تصحیحی کتبیہ پنجم	
303-654.....	4.2. متن تصحیحی کتبیہ ششم	

KISALTMALAR

E.	: Esed Efendi 2199 nu.'li nüsha
h.	: Hicri
Ktp.	: kütüphanesi
N.	: Nuruosmaniye 3209 nu.'li nüsha
nu.	: numara
POF	: Prilozi za Orijentalnu Filologiju
ö.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vr.	: varak

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada şahıs ve eser isimlerinde uygulanan transkripsiyon işaretlerinde/uygulamasında aşağıdaki hususlara uyulmuştur.

- 1- Arap alfabesinde olup da günümüz Türk alfabesinde yer almayan harfler şu şekilde gösterilmiştir:

أ	‘	ض	ž
ث	s	ط	ṭ
ح	ḥ	ظ	ẓ
خ	ḫ	ع	‘
ذ	z	غ	ġ
ص	ş	ق	k

- 2- Sosliler: ٱ, ٲ : â ; ى, ٲ : î ; ٲ, ٲ : û

ٲ : e, a ; ٲ : ı, i ; ٲ : u, ü, o, ö

ÖNSÖZ

Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı sarayında bulunmuş bir ilim, bürokrasi ve siyaset adamı olan İdrîs-i Bidlîsî daha çok Osmanlı tarihi hakkında kaleme aldığı Heşt Bihişt isimli eser ile tanınmış ve ünlenmiştir. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Bidlîsî hizmet ettiği her üç hanedan ile geliştirdiği ilişkilere uygun hareket etmiş ve çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Osmanlı sarayına intisap ettikten sonra II. Beyazıt döneminde daha çok bir ilim ehli ve tarihçi kimliği ile Heşt Bihişt'i yazarak tarihe geçerken, Yavuz Sultan Selim döneminde ise daha çok siyasi danışman ve devlet adamı yönü ön plana çıkmıştır. II. Beyazıt döneminde kaleme aldığı Heşt Bihişt isimli eserinin saraydaki devlet erkânı ve vakanüvisler tarafından itnaplı olması ve intihal iddiaları nedeniyle sert eleştirilerine maruz kaldığından eserine mukaddime ve hâtimeyi yazmadan Mekke'ye gitmek üzere İstanbul'u terk etmiş, Mekke'de iken bu kısımları yazmış ve Yavuz Sultan Selim'in tahta geçmesiyle tekrar İstanbul'a çağırılmıştır. Bidlîsî İstanbul'a döndükten sonra mukaddime ve hâtimeyi daha önce kaleme almış olduğu Heşt Bihişt'in nüshasına eklemiştir.

Heşt Bihişt; bir mukaddime, her biri bir sultana tahsis edilmiş sekiz ketibe ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Müsvedde nüshasının yanı sıra doğrudan müellif tarafından temize çekilmiş nüshaları günümüze kadar ulaşmıştır. Bunun yanı sıra çeşitli dönemlerde müstensihler tarafından tamamı veya bir bölümü istinsah edilen nüshaları da mevcuttur. Heşt Bihişt üzerinde çalışmış olan araştırmacılar bu eserin nüshalarını farklı kriterlere göre tasnif etmişlerdir. Örneğin 2000 yılında Heşt Bihişt'in hâtime bölümü üzerine doktora yapmış olan Orhan Başaran eserin nüshalarını yurt içinde ve yurt dışında bulunan nüshalar şeklinde kategorize ederken, Koji İmazawa ise 2005 yılında kaleme aldığı "Heşt Bihişt'in İki Tip Nüshası Üzerine Bir İnceleme" başlıklı makalesinde tespit ettiği nüshaları, A tipi ve B tipi şeklinde tasnif etmiştir. Mehmet Yıldırım ise doktora tezi olarak çalıştığı ve 2013 yılında Türk Tarih Kurum (TTK) tarafından yayımlanan Heşt Bihişt'in VII. ketibesinde II. Beyazıt'a sunulan nüshalar

ve Yavuz Sultan Selim'e sunulan nüshalar şeklinde tasnif etmiş ve birincisini B tipi ikincisini ise A tipi nüshalar olarak isimlendirmiştir. Söz konusu araştırmacılar çalışmalarında A ve B tipi nüshaları karşılaştırarak tenkitli metni hazırlarken genellikle sadece A tipi, bir başka deyişle temize çekilmiş nüshalardan yararlanmışlardır.

Bu çalışmamızda metnin tashihinde genellikle çok az farklılıklar gösteren benzer nüshaların incelenmesi yerine A ve B tipi şeklinde kategorize edilmiş olup aralarında hem hacim hem muhteva bağlamında önemli farklılıklar arz eden iki nüsha incelenmiştir. Metnin tashihinde kullanılan ve müsvedde nüsha olduğu kabul edilen Süleymaniye Kütüphanesindeki Esad Efendi 2199 nu. kayıtlı olan B tipi nüsha ile temize çekilmiş olan Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye 3209 nu. kayıtlı A tipi nüshanın beşinci ve altıncı ketibeleri incelenmiştir. B tipi nüshalar, saraydaki vakanüvisler tarafından ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bidlîsî'ye yöneltilen eleştirilerin başında ise karmaşık bir dil kullanması, intihalde bulunması ve gereksiz uzatmalara yer vermesi gelmiştir. II. Beyazıt'e sunulan ketibelerin ilk metni ile (müsvedde B tipi) Yavuz Sultan Selim'e sunulan gözden geçirilmiş (A tipi) nüshanın incelenmesinden anlaşılacağı üzere Bidlîsî bu tenkitleri reddetmekle birlikte eleştirileri dikkate almış ve temize çektiği nüshada hem hacim hem muhteva bakımından değişikliklere gitmiştir.

Bu çalışmada ise şimdiye kadar Heşt Bihişt'in belirli bölümlerini çalışmış araştırmacı ve akademisyenlerin metin tashihlerinde pek dikkate almadıkları müsvedde hâlde olan Esad Efendi 2199 nu.'lı nüsha ile müellif tarafından temize çekilmiş olan Nuruosmaniye 3209 nu.'lı nüsha karşılaştırılmış ve Bidlîsî'nin gerek eseri hakkında kendisine yöneltilen eleştiriler ve gerekse padişahlarla geliştirdiği ilişkileri mülahaza neticesinde metinde hem hacim hem muhteva bağlamında yaptığı müdahale ve tasarruflar tespit edilmiş, aynı zamanda bu iki nüsha üzerinden eserin V. ve VI. ketibelerinin metni ortaya konmuştur.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Bidlîsî'nin hayatı, ilmî ve edebî kişiliği ve eserleri, ikinci bölümünde Heşt Bihişt'in içeriği ve kapsamı incelenmiştir. Bu iki bölüm daha önce birçok araştırmacı ve akademisyenin çalışmalarına konu olmuş ve yayımlanmıştır. Çalışmamızın bu iki bölümünde ağırlıklı olarak söz konusu eserlerden ve kaynaklardan yararlanılmıştır. Üçüncü bölümde her iki ketibenin muhtevası ve

özet; dördüncü bölümde ise V. ve VI. ketibelerin tenkitli metnine yer verilmiştir. Metin tashihinde bizzat müellif tarafından temize çekilmiş ve Yavuz Sultan Selim’e takdim edilmiş olan Nuruosmaniye 3209 nüshası esas alınmış ve II. Beyazıt’a takdim edilmiş olan Esad Efendi 2199 nüshası ile karşılaştırılmış ve müellifin tashih maksatlı ekleme, çıkarma ve ifade değişikliği gibi düzeltmeleri nüsha farkı olarak dipnotlarda gösterilmiştir. Dipnotlar verilirken sıralı rakamlar tercih edilmemiş rakamlar her sayfada birden başlatılmıştır. Nesir ve nazımdan oluşan metinde hemen hemen her sayfada beyit, mısra ve rübailer yer almaktadır. Müellif kendisine ait olan beyit, mısra ve rübailere *Li müellif* ifadesi ile işaret etmiştir. Şairi anılmayan nazım parçalarının şairi büyük oranda tespit edilerek dipnotlarda belirtilmiştir. Üçüncü bölümde ise her iki ketibenin içeriği hakkında özet bilgiler verilmiştir. Sonuç kısmında ise çalışmadan elde edilen kazanımlar değerlendirilmiştir. V. ve VI. ketibelerin Farsça neşre hazırlanan tenkitli metni ve dördüncü bölümü oluşturmaktadır. tenkitli metnin neşrinde izlenen yöntem “Metin Neşrinde Takip Edilen Usul” başlığı altında verilmiştir.

Bu çalışmanın yürütülmesi esnasında değerli birikimleriyle yol gösteren ve eksiklerimizi büyük bir sabır ile düzelten değerli hocalarım başta birinci danışmanım Prof. Dr. Yusuf Öz olmak üzere ikinci danışmanım Doç. Dr. Abdüsselam Bilgen ve tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu, Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç ve Doç. Dr. Yakup Şafak’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca nüshaların temininde gerekli kolaylıkları sağlayıp gönderen Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Müdürlüğüne teşekkür ederim.

Mehmet Koç

GİRİŞ

Türkiye ve İran’da Heşt Bihişt Üzerine Yapılmış Çalışmalar

İdrîs-i Bidlîsî’nin II. Beyazıt’ın isteği üzerine kaleme aldığı Heşt Bihişt isimli eseri onun tarih yazarlığını ön plana çıkaran en önemli eserlerindendir. Heşt Bihişt aynı zamanda 16. yy. Osmanlı tarihi kronikleri arasında da önemli bir yere sahiptir. Akkoyunlu devletinde münşilik görevinde bulunmuş olan Bidlîsî bu devletin Safeviler tarafından sona erdirilmesi üzerine başkent Tebriz’den ayrılarak Osmanlı imparatorluğunun başkenti olan İstanbul’a gelmiştir. Bidlîsî bulduğu hamî sayesinde İstanbul’da saraya girmeyi başarmış ve padişahın talimatı ile başladığı Heşt Bihişt’i (Sekiz Cennet) otuz ayda tamamlamayı başarmıştır. Farsça kaleme alınan bu eserin her bir bihişt’ini (cennetini) bir Osmanlı padişahının hayatına tahsis etmiştir. Eserin dilinin edebî sanatlı ve ağır olması günümüze kadar metnin tashihinin ve Türkçeye çevirisinin önündeki en önemli engellerden biri olmuştur.

Eserin yurt içinde ve yurt dışı kütüphanelerinde gerek müellifi ve gerekse müstensihler tarafından istinsah edilmiş nüshaları mevcuttur. Bu nüshaların bir kısmı tam iken yani bir mukaddime sekiz ketibe ve bir hâtimedden oluşurken bir kısmının bazı bölümleri eksiktir. Bu eser üzerine şimdiye kadar çeşitli dönemlerde hem Türkiye hem İran’da birtakım çalışmalar yapılmış olmakla beraber hiçbir Heşt Bihişt’in tamamını kapsamamaktadır. Heşt Bihişt üzerine yapılan ve günümüze kadar devam eden çalışmalardan ilki, İdrîs-i Bidlîsî’nin vefatının ardından başlamaktadır.

İdrîs-i Bidlîsî’nin oğlu Ebu’l-Fazl Mehmed Efendi (ö. 1574) tarafından babasının ölümü nedeniyle bıraktığı yerden tamamlanan ve Selim Şah-nâme olarak da bilinen *Zeyl-i Heşt Bihişt*, Heşt Bihişt üzerine yapılan ilk çalışma niteliği taşımaktadır. Bu eser esasen Bidlîsî tarafından kaleme alınmış ve müsvedde hâlinde iken Ebu’l-Fazl Mehmed Efendi tarafından birtakım kısa eklemelerle temize çekilmiştir.

Vanlı Abdalbaki Sa’dî Efendi’nin (ö. 1748) *Tercüme-yi Heşt Bihişt* adlı Türkçe tercümesi, I. Mahmud’un (1696-1754) emriyle yapılan Türkçe tercümelerin başında

gelmektedir. Fakat bu çalışmada Heşt Bihişt'in mukaddimesi ve hâtimesi yer almamaktadır (Karataş&Baş, 2020).

Salih Trako tarafından Heşt Bihişt'in Kosova Savaşı ile ilgili olan kısımları Boşnakça'ya çevrilerek yayımlanmıştır (POF., 1964, ss. 329-351).

Mehmed Şükrü, I ve II. ketibelerin tenkitli metnini Almanya'da doktora tezi olarak hazırlamış; 1931 yılında Der İslam dergisinin 19. Sayısında Almanca olarak yayımlanmıştır. Şükrü'nün bu çalışması kitapçıklar şeklinde Türkçe olarak yayımlanmıştır. Birinci kısmı "*Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Bidlîsli İdrîs'in Heşt Bihişt'ine Göre (Tenkidî Araştırma)*" başlığıyla Ankara Hakimiyeti Milliye Matbaası tarafından 1934 yılında yayımlanmıştır.

Hicabi Kırılancı, 1995 yılında "*İdrîs-i Bidlîsî Selîm Şâh-nâme*" başlıklı doktora tezinde İdrîs-i Bidlîsî'nin söz konusu eserini incelemiştir. Tez aynı başlıkla 2001 yılında Kültür Bakanlığı Yayınları tarafından; 2016 yılında Hece Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

Orhan Başaran 2000 yılında yayımladığı "*İdrîs-i Bidlîsî'nin Heşt Bihişt'i'nin Hâtimesi: Metin-İnceleme-Çeviri*" başlıklı doktora tezinde Heşt Bihişt'in hâtimesini konu edinmiştir. Başaran tezinde, hâtimenin tashihli Farsça metni üzerinde çalışmış, Türkçe çevirisini vermiş ve Farsça metni üzerinde dilbilimsel inceleme yapmıştır.

Koji İmazawa 2005 yılında yayımlanan "*İdrîs-i Bidlîsî'nin Heşt Bihişt'i'nin İki Tip Nüshası Üzerine Bir İnceleme*" başlıklı makalesinde Heşt Bihişt'in yaklaşık 40 kadar nüshasını incelemiştir.

Abdüsselam Uygur tarafından 2007 yılında yayımlanan "*Kanun-i Şehinşâhî Tercümelerinde Rastlanan Bazı Çeviri Hataları ve Bunların Tashihi*" ve "*İdrîs-i Bidlîsî Eserleri Üzerine Yapılan Bazı Bilimsel Araştırmalara Tenkidi Bir Yaklaşım*" adlı makalelerin Bidlîsî üzerine yapılan çalışmaların irdelenmesi üzerinde durulmuştur. Uygur, her iki makalesinde Bidlîsî hakkında yaygın bilinen yanlışlar üzerinde durmuş; çeşitli yayın ve çalışmalarda, özellikle tercümelerinde görülen hatalara ilişkin eleştirilerini ortaya koymuştur.

Vural Genç 2007 yılında "*İdrîs-i Bidlîsî Heşt Bihişt Osman Gazi Dönemi (tahlil ve tercüme)*" başlıklı yüksek lisans tezinde Heşt Bihişt'in Mukaddimesinin Osman Gazi'yi anlatan I. Ketîbesinin tercümesini ve bu esere kaynaklık eden ve bu eseri kaynak olarak kullanan diğer bazı teliflerin mukayesesini incelemiştir. Yine Genç

2014 yılında “*Acem’den Rum’a*”: *İdrîs-i Bidlîsî’nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Bihişt’in II. Beyazıt Kısmı (1481–1512)*” başlığını taşıyan doktora tezinde ise Heşt Bihişt’in II. Beyazıt Dönemi tarih yazımını irdelemiştir. Genç’in çalışması 2019 yılında “*Acem’den Rum’a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdrîs-i Bidlîsî*” adıyla Türk Tarih Kurumu (TTK) tarafından kitap olarak yayımlanmıştır.

Muhammed İbrahim Yıldırım, 2013 yılında “Heşt Bihişt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmet Devri (1451-1481)” adıyla TTK tarafından yayımlanan eserinde, Heşt Bihişt’in yedinci ketibesinin tercümesini Türkçeye kazandırmıştır.

Mehmet Karataş ve Yaşar Baş tarafından hazırlanan ve 2020 yılında İdeal Kültür ve Yayıncılık tarafından “*İdrîs-i Bidlîsî II. Mehmed ve II. Beyazıt Devri Heşt Bihişt*” başlığı taşıyan kitapta ise Heşt Bihişt’in üçüncü cildi işlenmiştir (Karataş&Baş, 2020).

Tezler ve kitapların yanı sıra Abdülkadir Özcan da Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) ansiklopedisinde Heşt Bihişt (1998, C. 17, 271-273) ve İdrîs-i Bidlîsî (2000, C. 21, s. 485-488), başlıklı maddeleri yazmıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra 2019 yılında Buşra Koçaslan tarafından Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü’sünde hazırlanan “*İdrîs-i Bidlîsî Heşt Bihişt Orhan Gazi Dönemi (Tahlil ve Tercüme)*” başlıklı yüksek lisans tezi, literatürde yerini almıştır (Koçaslan, 2019).

Heşt Bihişt üzerine İran’da yapılan çalışmalar ve yayınlar da önemli bir külliyat oluşturur. Ferhengistân-ı Zebân ve Edeb-i Fârsî (Farça Dil ve Edebiyat Kurumu), Muţâla’ât-ı Zebân ve Edeb-i Fârsî der Asya-yi Şağîr gurubu müdürü Muhammed Rıza Neşîrî’nin sorumluluğunda yayına hazırlanan Heşt Bihişt’in tıpkı basımı yapılmıştır. İki cilt şeklinde yapılan tıpkı basımda Esad Efendi 2197 nu. nüshası esas alınmıştır (Bidlîsî, 2017).

Mehabad İslâmî Âzâd Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyesi Dr. Mehri Pâkzâd’ın doktora tezi olarak hazırladığı Heşt Bihişt’in tashihli metin çalışması daha sonra kitap olarak yayımlanmıştır. Mukaddime, birinci ve ikinci ketibelerin tashihini kapsayan bu çalışma *Taşhih-i Mukaddime, Bihişt-i Evvel ve Bihişt-i Devvom I* başlığı ile İslâmî Âzâd Üniversitesi Yayınevi tarafından 2018 yılında basılmıştır. Pâkzâd bu çalışmasında Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2197 nu., Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye 3209 nu. ve Topkapı Sarayı Hazine

Kitaplığı 1655 nu. nüshalarından yararlanarak metin tashihiinde bulunmuştur (Pâkzâd, 2018). Pâkzâd eksik veya yanlış bilgiden dolayı Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığı 1655 nu. kayıtlı nüsha için “Londra Kütüphanesinde kayıtlı nüsha” ifadesini kullanmıştır. Yazar dipnotlarda nüsha farklarını göstermenin yanı sıra müellifin metinde nakletmiş olduğu ayetleri ve hadisleri de zikretmiştir. Müellif ayetlerden genellikle alıntı yapmak suretiyle istifade etmiştir. Pâkzâd, söz konusu ayetleri sure ve numaralarıyla birlikte dipnotlarda, ayetlerin tamamını zikretmek suretiyle yansıtmıştır. Ayrıca müellifin kim tarafından söylendiğini zikretmediği beyitlerin şairleri de tespit edilerek dipnotlarda kaynağı ile birlikte belirtilmiştir.

Pâkzâd’ın bu çalışması dışında Bidlîsî ve Heşt Bihişt hakkında çeşitli makaleleri de bulunmaktadır. ‘*Enâşır-i Ferheng-i İrânî der Heşt Bihişt-i İdrîs-i Bidlîsî* isimli makalesi Edebiyât-i Fârsî Dergisi 21. sayısında yayımlanmıştır (2013). Pâkzâd bu çalışmasında Bidlîsî’nin, İran’ın tarih yazımında önde gelen yazarlarından Cüveynî ve Vassaf’ın teknik ve yönteminin izinden giderek eserini yazdığını belirtmiştir. Bidlîsî’nin İran’da egemen dinî inanç ve tasavvuftan da etkilendiğini belirten yazar, Mevlevîlerin taktığı fes örneğini Heşt Bihişt’ten yaptığı nakil ile destekleyerek Bidlîsî’nin Mevlevî tarikatına olan ilgisini ortaya koymaya çalışmıştır.

Pâkzâd’ın bir diğer makalesi ise *İdrîs-i Bidlîsî, Heşt Bihişt ve Diger Âsâr-i Ū* ismiyle Pejuhişnâme-i Ferheng ve Edeb dergisinin 10. sayısında yayımlanmıştır (2011). Pâkzâd bu çalışmasında da Bidlîsî’nin hayatı ve eserlerini tanıtmaya çalışırken onun yazım üslubu üzerinde genişçe durmuştur.

Dâ’iretu’l-Ma’ârif-i Bozorg-i İslâmî’nin on birinci cildinde *İdrîs-i Bidlîsî* maddesini kaleme alan Huda Seyyid Hüseynzâde, Bidlîsî’nin hayatı ve edebî kişiliğine değindikten sonra Heşt Bihişt’in Bidlîsî’nin en önemli eseri olduğunun altını çizmiş ve bu eserin içeriği ve özelliklerinden söz etmiştir. Şah İsmail’in İran’da Şii mezhebini egemen kılmasının akabinde Sünni Kürtlere yönelik uyguladığı katı ve sert uygulamalar, Seyyid Hüseynzâde’ye göre, Bidlîsî’yi Osmanlı sarayına yönlendiren ana sebeptir (Seyyid Hüseynzâde, 2002).

Diğer bir çalışma ise Seyyid Ebu’l Fazl Rezevî ve Hüseyn Melikî Munferid tarafından kaleme alınmış olan *Vâkâvî’-yi Târih-nigârî-yi Bidlîsî; bâ Te’kid ber Defter-i Çahârom-i Heşt Bihişt* başlıklı makaledir. Rezevî ve Melikî Munferid, Bidlîsî’nin Heşt Bihişt adlı eserini Osmanlı tarih yazıcılığının önem ve değer kazandığı II. Beyazıt

döneminde ortaya koymasıyla bir ilki gerçekleştirdiğinin altını çizmişlerdir. Yazarlar elde ettikleri bulgular doğrultusunda Bidlîsî'nin Osmanlı sultanlarının gazilik geleneklerinin altını çizerek anlatımında düşmana karşı dinî meşruiyet zemini oluşturduğuna dikkatleri çekmişlerdir. Bidlîsî'nin Cengiz ve Timur dönemi tarih yazıcılığının etkisinde eserini ortaya çıkardığının altını çizmişlerdir (Rezevî ve Melikî Munferid, 2018).

Nî'metullah 'Ali Muhammedî, *Berresî-yi Muhtevâî-yi Heşt Bihişt-i İdrîs-i Bidlîsî der Mukâyese bâ Se Menba' -i Aşlî-yi Cihângüşâ-yi Cüveynî, Târîh-i Vaşşâf ve Zafernâme-i Âl-ı Yezdî* başlıklı makalesinde, Heşt Bihişt'i Atâ Melik Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ*'sı, Şerefüddîn Yezdî'nin *Târîh-i Vaşşâf*'ı ve Ali Yezdî'nin *Zafernâme*'si ile şekil, üslup ve içerik bakımından incelemiştir (2010).

Yasir Kazvînî Hâ'irî *Güftimân-ı Meşru'iyet der Heşt Bihişt-i İdrîs-i Bidlîsî* başlıklı makalesinde Bidlîsî'nin salt bir tarih kitabı yazmadığını, Osmanlı hükümdarlarının yönetimlerini meşrulaştırıcı bir dil ve söylem geliştirdiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Kazvînî Hâ'irî, Bidlîsî'nin Heşt Bihişt'te özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren imparatorluğun tesisi ile birlikte etnik ve toprak unsurlarının ötesinde Cihad anlayışı üzerinden evrensel bir misyonla hareket ettiğini ve bu ilahi misyon çerçevesinde bir meşruiyete sahip olduğunu belirtmektedir (Kazvînî Hâ'irî, 2010).

BİRİNCİ BÖLÜM
İDRÎS-İ BİDLÎSÎ'NİN HAYATI,
ESERLERİ, İLMÎ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. İDRÎS-İ BİDLÎSÎ'NİN HAYATI

1.1.1. Adı, Lakabı, Mahlası

İdrîs-i Bidlîsî, eserlerinde kendisinden İdrîs b. Şeyh Hüsâmuddîn Alî el-Bidlîsî olarak bahsetmiştir. Başkaları tarafından verilen Mevlâna, Hakîmuddîn ve Kemâluddîn lakaplarıyla da anılmaktadır. Örneğin Sa'îd Nefîsî, *Târîh-i Nazm ve Neşr Der İran ve Der Zebân-i Fârisî* isimli eserinde “Kemâluddîn” lakabını, Şerefuddîn Bidlisî de onun hakkında “Hakîm” unvanını kullanırken, Alphonse de Lamartine ise İdrîs-i Bidlîsî için “İdrîs Paşa” künyesini kullanmıştır (Bayraktar, 1990, s. 13). İsmi Arapça olarak “İdrîs el-Bidlîsî” şeklinde de geçmektedir.

İdrîs-i Bidlîsî'nin Türkçe, Farsça ve Arapça yazdığı bütün şiirlerinde kendi adı olan “İdrîs” mahlasını kullandığı da bilinmektedir.

1.1.2. Ailesi

İdrîs-i Bidlîsî'nin Babası, Bidlîs'in âlim ve şeyhlerinden ve aynı zamanda Nurbahşî tarikatının kurucusu Seyyid Muhammed Nurbahşî'nin halefi Mevlâna Şeyh Hüsâmeddîn Ali Bidlîsî'dir. Dedesinin adı Şeyh Taceddîn Hacı Hüseyin, dedesinin babasının adı Mevlâna Mecdüddin el-Bidlîsî'dir. Dedesinin “şeyh”; dedesinin babasının “Mevlâna” sıfatını taşıması; ailesinden en az iki kuşağın köklü tasavvuf geleneğinden geldiğine işaret etmektedir. Kaynaklarda annesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Eşi, Zeynep Hatun adında bir hanım olup çocuklarının sayısı hakkında kesin bilgi yoktur. Hayatı hakkında en çok bilgi edinilen oğlu Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi'dir. Bidlîsî'nin diğer bir oğlunun da Ebu'l-Mevâhib Çelebi olduğu iddia edilse de hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda Ebu'l-Mevâhib'in Ebu'l-Fazl Mehmed'in lakabı olabileceği ihtimali yer almasına karşın ayrı bir şahıs olacağı görüşü yaygındır (Başaran, 2000, s. 22). Doğum tarihi net bilinmeyen Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi, babası ve dönemin tanınan âlimlerinden eğitim almıştır. Osmanlı defterdârı ve tarihçisi olarak bilinmektedir. Tarih, tasavvuf ve edebiyat alanlarında telif ve tercüme eserleri bulunmaktadır (Özcan, 1994, s. 356-357).

İdrîs-i Bidlîsî'nin milliyeti hakkında ise farklı kaynaklarda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Türk, Kürt veya Arap olduğuna dair iddialar olmasına karşın bu

iddiaları sağlam delillerle sunmak güçtür. Örneğin Hicabi Kırlangıç, İdrîs-i Bidlîsî'nin Selim Şah-nâme adlı eserinden aldığı ifadelerle İdrîs-i Bidlîsî'nin ileri gelen Kürt beylerle arasında ırsi bağ bulunduğunu belirtmiştir:

“Kutlu emir uyarınca bu değersiz kul, Urmi tarafına yöneldi. Bu hakir kula olan ırsî bağlarından ve yakınlıklarından kaynaklanan eski ilişkiler ve dostluk yoluyla arada tam bir irtibat söz konusuydu. Müjdeler dolu menşurları ve İslam sultanının fetihnâme hükümleriyle Kürtlerin ve Diyarbekir'in büyük beylerine yaptığı daveti bildirdim. Çünkü mümin Kürt taifesi, mülk, millet ve Ehl-i Sünnet mezhebi bakımından Kızılbaş mülhitlerinin düşmanıydı ve ileri gelen hâkimlerin ve emirlerin çoğu İslam ehlinin sığınağı olan bu yüce dergâha gıyaben sığınmaktaydı.” (Kırlangıç, 2016, s. 27-28)

Fakat kendisinin eserlerinde soyu ile ilgili doğrudan bir bilgi vermediği de belirtilmektedir (Yıldırım, 2013, s. 21). Bu anlamda soyu hakkında kesin bir hüküm vermek güç görünmektedir.

1.1.3. Doğum Yeri ve Tarihi

İdrîs-i Bidlîsî'nin doğum yeri ve tarihi konusunda net bilgi bulunmamasına karşın bizzat kendi el yazısının bulunduğu mecmuanın sonunda yer alan aşağıdaki kayıt, müellifin doğum tarihini aydınlatır niteliktedir:

“Zayıçenin kâtibi İdrîs b. Mevlânâ Husâmeddîn-i Bidlîsî hicri kameri) 861 yılının Safer ayının 21'i; hicri şemsi 826 yılının Ordîbihişt ayının salı gecesinde Rey'e bağlı Sûlakân nahiyesinde doğdu.” (Başaran, 2000, s. 14-15).

Yukarıdaki kayda göre İdrîs-i Bidlîsî 21 Safer 861 (18 Ocak 1457) Rey'e bağlı Sûlakân nahiyesinde doğmuştur.

Nitekim İdrîs-i Bidlîsî'nin hayatını ele alan eserlerdeki çeviri hataları üzerinde duran Abdüsselam Uygur da araştırmacıların kaynak göstermeksizin İdrîs-i Bidlîsî'nin “Bitlis'te doğduğunu” (Uygur, 2007, s. 55) iddia etmelerini eleştirmiş ve bu hususta tekrarlanan hatalara makalesinde yer vermiştir.

İdrîs-i Bidlîsî'nin dünyaya geldiği 15. yüzyılda coğrafyanın siyasal durumuna bakıldığında, Timur 1405'te öldükten sonra Horasan/Herat, Timur'un halefleri tarafından yönetilirken Timurî yönetimin vassalları olan Türkmen hanedanlıkları İran'ın batı bölgelerini kontrolünü ele geçirmeye başlamışlardı. İran coğrafyasındaki

bu Timurî mirasın paylaşımı, beraberinde parçalanmışlık ve siyasi istikrarsızlıkları da getirmiştir. Karakoyunlular Azerbaycan, Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem’i; Akkoyunlular ise Diyarbakır, Kürdistan ve Arminiye’yi kontrolleri altına almışlardır (Genç, 2014, s. 27). 1447 yılından itibaren Sûlakân kasabası sufi-mehdici Nurbahşî tarikatının piri olan Seyyid Muhammed Nurbahş ile takipçilerinin merkezi olmuştur. Nurbahş’ın öğretilerini yaymak için bu kasabayı seçmesinin nedeni, buranın nüfusunun neredeyse tamamına yakınının Şii olması ve Ehl-i Beyt’e mensup birçok kimsenin kabrinin bulunduğu yer olmasından ileri gelmektedir (Genç, 2019, s. 5).

1.1.4. Tahsili

İdrîs-i Bidlîsî’nin iyi eğitilmiş olduğu ve küçük yaşlardan itibaren ilk eğitimini babasından aldığı bilinmektedir. Fakat kimlerden hangi alanda eğitim aldığına dair net bilgi bulunmamaktadır. Gerek tasavvuf ve gerekse hadis ilimlerini babasından okumuş; Arapça ve Farsça dillerini bilmesinin yanı sıra aklî ve dinî ilimleri de tam manasıyla öğrenmiştir.

İdrîs-i Bidlîsî, gençliğinin ilk yıllarından itibaren çeşitli ilimlere ilgi duymuştur. Bunun en açık delili, kendi eliyle yazdığı bir mecmua olmuştur. 877 (1472-1473) yılında 16 yaşındayken yazdığı bu mecmuada, Nizamuddin Hasan b. Muhammed en-Nîşâbûrî’nin Risâletü’ş-Şemsiyye fi İlmi’l-Hisâb’ı, Hâce Naşîruddin-i Tûsî’nin Risâletü’t-Tezkîre fi’l-Hayy’i ve Hâce Şafîyyuddîn Abdulmu’min’in Risâletü’l-Edvâr fi’l-Mûsîkî’si gibi Arapça eserleri istinsah etmiştir. 881/1476 yılında 20 yaşındayken Meraga Rasathanesi’ne giderek rasathanenin kurucusu Hâce Nasîruddin-i Tûsî’nin daha önce istinsah ettiği Risâletü’t-Tezkîre fi’l-Hayy adlı eserini incelemiş ve ona Arapça bazı notlar düşmüştür (Başaran, 2000, s. 15-16). Şemseddîn Semerkandî’ye ait olan Risâletü Eşkâlî’t-Te’sis, Taceddîn b. Muhammed-i Kâmrevâ el-Ceylânî tarafından istinsah edilen ve hendeseyle dair olan bu risale, İdrîs-i Bidlîsî tarafından 878/1473-74’te gözden geçirilerek tashih edilmiştir. Risale, mecmuanın sonunda 171b-188b varakları arasındadır (Yıldırım, 2013, s. 25).

Mecmuadaki son ve dördüncü sırada yer alan risale hariç diğer risaleleri 16 yaşındayken istinsah etmiştir. Tüm bunlar, İdrîs-i Bidlîsî’nin 16-17 yaşlarında ilme olan ilgisi ile Arapça bilgisini ve 16 yaşına kadar iyi bir eğitim gördüğünü göstermektedir.

1.1.5. Meslek Hayatı

Eğitiminden sonra İdrîs-i Bidlîsî'nin Akkoyunlu sarayında görev aldığı belirtilmektedir. Zira kendisi babasından sonra Akkoyunlu devletinde Uzun Hasan, Sultan Y'akûb, Sultan Rüstem ile Elvend Bey'in yanında nişancı ve divan kâtibi olarak çalışmıştır. Ayrıca sarayda bulunduğu dönemde hükümdar çocuklarına lalalık yaptığı da kaynaklarda yer alan görevlerindendir (Kırlangıç, 2016, s. 30). Akkoyunlu sarayında geçirdiği zaman hakkında detaylı bilgi bulunmamakla birlikte kendisini Akkoyunlu sarayında bürokratik mertebesine taşıyacak bir kariyeri olmuştur. Bürokratik ve dervişlik arasında şekillenen kariyerinde, o dönem Tebriz'de Akkoyunlu sarayı çevresinde oluşan entelektüel ve kültürel atmosferin de etkili olduğu aşıkardır (Genç, 2019, s. 71).

Bir diğer görevi, Osmanlı Sultanı II. Beyazıt tarafından Farsça Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirilmesi ve Osmanlı sarayında vakanüvisliktir. Bu görevinde iken otuz ay boyunca Heşt Bihişt'i yazmış; ayrıca II. Beyazıt'ın özel kâtipliğini ve nişancılığını da yapmıştır (Yıldırım, 2013, s. 29). Fakat başta Veziriazam Hadım Ali Paşa olmak üzere İdrîs-i Bidlîsî'yi kıskanan bir takım devlet adamlarının bulunması ve İdrîs-i Bidlîsî aleyhinde çalışarak eseri eleştirmeleri sonucunda, kendisine vaat edilen meblağı alamamakla karşı karşıya kaldığı belirtilmiştir (Başaran, 2000, s. 17). İdrîs-i Bidlîsî'nin Heşt Bihişt'i özellikle intihal olduğu ve gereksiz uzatmaları içerdiği gerekçesiyle devlet erkânı tarafından eleştirilmiştir. Müellif bu eleştirilere cevap vererek mücadele etse de sonuç elde edememiş, saraydan uzaklaşmak için Sultan'dan hacca gitmek üzere izin istemiştir (Yıldırım, 2013, s. 32). İdrîs-i Bidlîsî, İstanbul'dan Kahire'ye giderek yeğeniyle birlikte Mekke'ye gitmiş; orada bir yıla yakın kaldıktan sonra 1512 yılında Osmanlı sarayına mektup göndererek İstanbul'a dönmek istemediğini, haksızlığa uğradığını ve hizmetinin karşılığını alamadığını belirtmiştir (Kırlangıç, 2016, s. 30).

İdrîs-i Bidlîsî'ye karşı söz konusu yıldırma süreci, onun yeni bir hâmi arayışına girdiği ve Şah İsmail'e yöneldiği dönem olarak da ele alınmaktadır. Fakat İdrîs-i Bidlîsî'nin Şah İsmail'in hizmetine girdiği ya da reddettiği hususunda net bir bilgi yoktur. Genç'e göre Bidlîsî, 1506 ile 1511 tarihleri arasında İran'a dönme ve Şah İsmail'e bağlanma isteği içinde olmuştur. 1512'de Mekke'de Heşt Bihişt tashihinde Şah İsmail'i “zalimler güruhunu (Akkoyunlular) temizleyen, ilahi intikam kılıcı” olarak kurtarıcı nitelikte görmüştür (Genç, 2019, s. 115). Şerefnâme'nin yazarı Şeref Han Bidlîsî'nin

Şah'a karşı yazdığı satırlarında "Atadan ve dededen beri beni kendi hanedanınızın gulamı olarak bilin!. Kur'an ayetlerinde İsmail'in adının geçtiği her yerde bu bendenin (İdrîs) adının da geçmesi Allah'ın ne güzel bir lütfudur." ifadelerini kullanması delil niteliğinde olmasına karşın Şeref Han, İdrîs-i Bidlîsî'nin bu satırları yazdıktan sonra Şah'ın hizmetine girmeyi geri çevirdiğini belirtmiştir. (Genç, 2019, s. 123).

İdrîs-i Bidlîsî'nin Mekke'de bulunduğu dönemde (1512) I. Selim padişah olmuştur. Yavuz Sultan Selim, İdrîs'in İstanbul'a dönmesi için bir davetname ile para göndermiştir. Bunun üzerine kendisinin 1512 yılında İstanbul'a döndüğü tahmin edilmektedir I. Selim'in padişahlığında İdrîs-i Bidlîsî daha itibarlı bir konum elde etmiştir. Doğu siyasetinde padişaha danışmanlık yapmış ve istişare toplantılarında yer almaya başlayarak sarayın ve divanın kararlarında etkin rol üstlenmiştir (Kırlangıç, 2016, s. 31).

Yavuz Sultan Selim'in tebaasıyla birlikte Tebriz'den Amasya'ya dönerken İdrîs-i Bidlîsî'yi Doğu Anadolu'da bulunan aşiretleri Osmanlı'ya katılmaya davet etmekle görevlendirdiği bilinmektedir. İdrîs-i Bidlîsî bu emir üzerine çoğu Kürt yirmi beş aşireti, Osmanlı'ya katılmaya ikna etmiştir (Başaran, 2000, s. 19). İdrîs-i Bidlîsî'nin Selim tarafından Safevilere karşı izleyeceği siyasette Şah İsmail'e tabi Kürt beyleri üzerinde nüfuz sahibi olacağı yönündeki görüşler karşısında Genç bunun "yanlış bir okuma" olduğunu savunmaktadır. Zira ona göre İdrîs-i Bidlîsî hayatında, Kürt beylikleri üzerinde doğrudan tesir edebilecek kadar o bölgede yaşamamıştır. Ayrıca Selim ile arasındaki ilişki Selim'in şehzadeliği dönemine kadar dayanmakta ve aralarındaki ilişkisi de bu anlamda önem taşımaktadır. Genç, İdrîs-i Bidlîsî'nin İstanbul'a tekrar çağrılmasında, Selim'in gerçekleştireceği İran seferi öncesi İdrîs-i Bidlîsî'nin İran deneyimlerinden faydalanmak istediği görüşünü benimsemiştir (Genç, 2019, s. 297).

İdrîs-i Bidlîsî 1514'te Safevilere karşı başlatılan Çaldıran seferine katılmış, zaferden sonra öncü kuvvetlerle birlikte Tebriz'e gitmiş, şehir Yavuz Sultan Selim'i karşılamaya hazırlanmıştır. Çaldıran zaferinden sonra Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'a dönmesinin ardından İdrîs-i Bidlîsî 10.000 gönüllü asker ile Safevi kuşatması altındaki Diyarbakır'ı kurtarmaya gitmiş; şehrin kurtarılması adına büyük hizmet vermiştir (Yıldırım, 2013, s. 36). Ayrıca padişahın Mısır seferinin bir kısmında danışman olarak görev almış; Mısır fethinden sonra bir süre Mısır'da kalmıştır. Tamamladığı *Hayâtu'l- hayavân* tercümesini padişaha sunmuştur. Bu dönem Mısır'da Osmanlı yöneticilerinin ve Rumeli Kazaskeri

Zirekzâde'nin haksız uygulamalarının Mısır ulemasını rencide etmesi üzerine Bidlîsî, kendisine gelen şikayetleri içeren bir kaside yazarak padişaha göndermiştir. İdrîs-i Bidlîsî'nin mesajlarını alan padişah önce onun caize beklentisinde olduğunu sanarak belirli bir meblağ bağışlamış fakat İdrîs-i Bidlîsî'nin isteğinin bu olmadığını; Mısır halkına adil davranılması gerektiğini belirtmesi üzerine padişah vezirleri azarlamış; İdrîs-i Bidlîsî de İstanbul'a dönmüştür (Başaran, 2000, s. 21). 1517'de İstanbul'da olduğu dönemde zamanının çoğunu ilmî çalışmalara ayırmıştır. Yavuz Sultan Selim İstanbul'a geldikten sonra İdrîs-i Bidlîsî ile aralarındaki ilişki eskisi gibi seyretmemiş; İdrîs-i Bidlîsî köşesine çekilerek dervişâne bir yaşam sürmüştür.

1.1.6. Vefatı

İdrîs-i Bidlîsî, 18 Kasım 1520 (7 Zilhicce 926) tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Çeşitli kaynaklarda ölüm tarihi farklı verilmesine karşın İdrîs-i Bidlîsî'nin eserine oğlu Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi'nin mukaddime kısmında yazdığı tarih, 7 Zilhicce'yi işaret etmekte ve bu tarih doğru kabul edilmektedir (Kırlangıç, 2016, s. 35). Söz konusu Arapça kaydın Türkçe çevirisi şöyle aktarılmaktadır:

“Merhûmun dâr-ı bekâyâ irtihali 926 yılı Zilhicce ayının birinci on'unda, Rum beldelerinin Kostantıniyye'nin Ebâ Eyyûb el-Ensâri (radiyallahu anh)'nin türbesinin yukarısındadır.” (Yıldırım, 2013, s. XXXIX)

Bu bilgiden yola çıkılarak İdrîs-i Bidlîsî'nin tahmini 63 yaşında vefat ettiğini belirtmek mümkündür.

İdrîs-i Bidlîsî'nin kabri İstanbul Eyüp'te, eşi Zeynep Hatun'un yaptırdığı mescid civarında, İdrîs Köşkü ve Çeşmesi denilen yerde bulunmaktadır.

1.2. İDRÎS-İ BİDLÎSÎ'NİN ESERLERİ

Tıp, kozmografya, felsefe, tasavvuf, siyaset, ahlâk ve tarih gibi ilimlerle meşgul olan İdrîs-i Bidlîsî'nin Farsça, Arapça, Türkçe olmak üzere telif, tercüme ve şerh mahiyetinde çeşitli eserleri bulunmaktadır (Özcan, 2000, s. 487-488; Başaran, 2000, s. 26-35; Yıldırım, 2013, s. XL-L). Eserlerini telif ve tercüme olmak üzere iki ana başlık altında sıralamak mümkündür:

1.2.1. Telif Eserleri

1.2.1.1. Türkçe Eserleri

Münşe'ât: Bidlîsî'nin Türkçe yazdığı bazı mektuplarının yer aldığı mecmua olup tek Türkçe eseridir. Tebrîk ve fetihname türü yazılarını içermektedir (Süleymaniye Ktp. Esad Efendi nu. 3879).

1.2.1.2. Farsça Eserleri

Risâle-i Bahâriyye: Rebî'u'l-Ebrâr adıyla da bilinen bu eser, Akkoyunlu hükümdarı Yak'ûb'un saltanatının (1478-1490) sonlarında yazılan ve ona ithaf edilen eserdir. Eserin konusu mevsimlerdir. Şiirlerle bezenen ve dört bölümden oluşan eserde, birinci bölümde mevsimlerin ortaya çıkışı; ikinci bölümde mevsimlerin tabiatı; üçüncü bölümde baharın diğer mevsimlerden üstünlüğü; dördüncü bölümde gök âleminin oluş sebepleri ele alınmıştır. Eserin telifinde astronomi ve riyazi ilimlerinden faydalanılmıştır (Nüshaları: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nu. 1888/6; Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazma nu. A 321; Kum, Kitâbhâne-yi 'Umûmî-yi Necefi-yi Mar'âşi, nu. 7574/2).

Risâle-i Hazâniyye: Yine Sultan Yak'ûb Bey döneminde yazılan (1478'den sonra) bu eserde müellif, kendisinin de katıldığı Y'akûb Bey'in Erran'a düzenlediği ziyareti konu edinmektedir. Gülistan kalesi ve Kur çayı gibi görülmesi tavsiye edilen yerlerden söz edilmektedir. Ayrıca Şirvan emiri Ferruh Yesâr'ın Sultan Yak'ûb'u karşılaması da yazılmıştır (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nu. 1888/7).

Münâzaratü's-Şavm ve'l-İyd: Oruç ve bayram meselelerine dair bu eser, 1502 yılında nesir ve nazım karışık olarak yazılmış ve II. Beyazıt'a sunulmuştur. Risalenin sonunda II. Beyazıt için yazılan bir kaside bulunmaktadır (Nüshaları:

Süleymaniye Ktp., Esad Efendi nu. 1888/5; Ayasofya nu. 3203; Kitâbhâne-yi 'Umûmî-yi Necefi-yi Mar'aşı nu. 7574/3).

Heşt Bihişt: İdrîs-i Bidlîsî'nin en önemli eseri olup II. Beyazıt'ın emriyle yazdığı, ilk sekiz Osmanlı padişahının tarihidir. Bu kitabıyla Osmanlı'da Farsça tarih yazıcılığı geleneğinin başlatıcısı olan İdrîs-i Bidlîsî, tarihi edebî dilde anlatarak sanatlı nesir geleneğinin ilk temsilcisi olmuştur. Günümüze müellif nüshası olarak dört yazması ulaşan eserin, mutena ve tezhipli bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nu. 3209). Manzum bölümleri ve bazı mensur kısımları çıkarılarak Abdülbâki S'âdî Efendi tarafından 1146 (1733-34) yılında Türkçeye çevrilen *Heşt Bihişt*'in (TSMK, Bağdat Köşkü, nu. 196) tamamı üzerinde henüz ilmî bir çalışma yapılmamıştır.

Mir'âtü'l-Cemâl: Ahlakî ve siyasi konuları ele alan eser, II. Beyazıt'a sunulan siyasetname türünde olup insana özgü iyiliklerin vasfı, nazarî ve amelî hikmetin hulâsasının hikâye şeklinde açıklanmasını konu edinir. Bu eserin Kanun-i Şehinşahi ile benzerlik gösterdiği belirtilmektedir. Fakat Uygur, Bidlîsî'nin söz konusu bu iki eserinin aynı tarzda olduğu iddia edilmesine karşın *Mir'âtü'l-Cemâl*'in Farsça felsefî nesrin örneklerinden sayılabilecek sembolik bir hikâye (2007, s. 66) olduğunu kaydeder. (Nüshaları: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nu. 1888/1; Şehit Ali Paşa, nu. 2149; Medine, Tahran ve Tebriz'de de nüshaları bulunmaktadır).

Mir'âtü'l-'Uşşâk: Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilen eser tasavvufî mahiyette olup bir mukaddime ve iki bölümden meydana gelmektedir. Nesir-nazım karışımı olarak telif edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nu. 1888/4).

Selîm Şâh-nâme: Selimnâme olarak da bilinmektedir. Nazım-nesir karışık kaleme alınmıştır. Yavuz Sultan Selim'in emri üzerine bu padişah döneminin olaylarının anlatıldığı bir eserdir. İdrîs-i Bidlîsî tarafından telif edilen fakat vefatı nedeniyle tamamlayamadığı eser, oğlu Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi tarafından tamamlanmıştır (TSMK, Revan Köşkü, nu. 1540; Lâlâ İsmail Efendi nu. 348/2; Emanet Hazinesi, nu. 1423).

Münâzara-yı 'Işk bâ 'Akl: Felsefî ve tasavvufî mahiyette mensur bir eser olup bilinen tek nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde 5863'te kayıtlıdır.

Ḳaṣâ'id ve Münşe'ât ve Mürâselât: İdrîs-i Bidlisî'nin, başta Osmanlı padişahları olmak üzere ileri gelen devlet adamları ve bazı âlimler hakkında yazdığı kasidelerle az sayıdaki mektubunu ihtiva eder. Eserin tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, nu. 1888/3'te kayıtlıdır.

Mecmû'a-yi Münşe'ât: Akkoyunlu, Karakoyunlu, Timurlu, Osmanlı ve Hint sultanları arasında yazılan mektupların toplandığı bir eserdir. Mektupların bir kısmı İdrîs-i Bidlisî'nin oğlu Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi'ye aittir. Mecmuada ayrıca Ebu'l-Fazl'ın Risâle-yi Ḳudûmiyye adlı bir eseri de yer almaktadır. Bu mecmuanın bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Ktp., FY, nu. 906 kayıtlıdır (Başaran, 2000, s. 30).

Ḳânûn-ı Şâhinşâhî: İdrîs-i Bidlisî'nin hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı siyasetname olan bu eser padişahların uymaları gereken ahlakî kuralları ele almaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'a takdim edilmiştir. Yer yer tasavvufî terimler ve teşbihlerle süslenen bu eserde müellif, bilgi ve tecrübelerini aktarmak istemiştir. Ḳânûn-ı Şâhinşâhî'nin önemli kaynakları başta Devvânî'ninki olmak üzere çeşitli ahlâk kitapları, Abdurrahman-ı Câmî, Senâî, Firdevsî, Sa'dî-yi Şîrâzî ve Hâfız-ı Şîrâzî gibi şairlerin eserleridir. Eski bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan (Esad Efendi, nu. 1888/2) eser üzerinde Hasan Tevekkolî tarafından doktora çalışması yapılmış ve eser Türkçeye çevrilmiştir.

1.2.1.3. Arapça Eserleri

Risâletü'l-İbâ'an Mevâḳı'i'l-Vebâ: 1512 yılı civarında yazılan eser, I. Mahmud zamanında (1730-1754) Mehmed Salih Bidlisî tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Veba hastalığından korunma yolları ve hastalık bölgesinden kaçmanın dinî açıdan caiz olduğuna dair ele alınan eser *Risâle fi't-Tâ'ûn ve Cevâzi'l-Firâri 'Anhu* adıyla da bilinmektedir. Kitabın birçok nüshası bulunmaktadır (Nüshaları: Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa, nu. 2033/2; Aşir Efendi nu. 275/3; Hamidiye nu.1128; Halet Efendi nu. 824/6; Süleymaniye nu. 708/89; Bağdatlı Vehbi Efendi nu. 1379; Esad Efendi nu. 1682/18; Selimağa Kütüphanesi nu. 1272/11; Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi nu. 684; Berlin Kraliyet Kütüphanesi nu. 6371; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Hk nu. 1553/2).

Hâşiye 'Alâ Tefsîri Beyzâvî: II. Beyazıt zamanında yazılmış olup bu padişaha sunulmuştur (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nu. 303).

Risâle fi 'n-Nefs: Bir giriş, altı bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Felsefe ve ruh alanında yazılmıştır. Müellif mukaddimede eserini Kadı Safiyyuddin İsa'ya ithaf ettiğini belirtmiştir. Bilinen bir nüshası Manchester'da John Rylands Kütüphanesi'nde bulunurken diğer nüshasının The India Office Kütüphanesi'nde bulunduğu da Başaran tarafından tespit edilmiştir (2000, s. 27).

Şerh-u Esrâri's-Şavm min Şerhi Esrâri'l- 'İbâdât: 1511 yılında yazılan eserin Memlük Sultanı Kansu Gavri'ye sunulduğu bilinse de Yıldırım tarafından Mısır sultanına sunulma ihtimali (2013, s. 44) de göz önünde bulundurulmaktadır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nu. 1994).

Levâmihü'l- 'İşk bâ- 'Akl: Fıkıh üzerine olan bu eser, 252'yi aşkın fetvaya yer vermektedir. Eserin mukaddimesinde bu eserin yüzlerce muteber kitaptan toplandığı işaret edilmektedir. Yıldırım (2013, s. 43) eserin bir nüshasının İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu FE 1071 numarada kayıtlı olduğu bilgisini verir.

1.2.1.4. Haşiye ve Şerh Mahiyetindeki Eserleri

Şerh-i Gülşen-i Râz: Şeyh Mahmûd Şebusterî tarafından yazılan Gülşen-i Râz başlıklı manzum kitabın şerhi olup Kâtip Çelebi ve Bursalı Mehmed Tahir çalışmalarında İdrîs-i Bidlîsî'nin eserleri arasında saymaktadır. İdrîs-i Bidlîsî'ye ait şerhin herhangi bir nüshası henüz tespit edilememesine karşın Başaran, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa Kütüphanesinde 164 numaralı bir mecmua içerisinde Arapça ve Farsça Şerh-i Gülşen-i Râz bulunduğunu kaydeder. Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğunda her ikisinin de babasına atfedilmiş olmasına karşın birinin İdrîs-i Bidlîsî'ye ait olma ihtimali olduğunu belirtir (2000, s. 32-32).

Hakku'l-Mubîn fi şerhi Hakki'l-Yakîn: Şeyh Mahmûd Şebusterî'nin *Hakka'l-Yakîn* eserinin Farsça şerhidir. Bidlîsî'nin bu eserini Yavuz Sultan Selim döneminde tamamladığı bilinmektedir. Sekiz bölümden oluşan eserde Allah'ın zatının ve sıfatlarının zuhuru, ilminin derecesi, varlığının ve birliğinin vücûbu konuları ele alınmıştır (Nüshaları: Süleymaniye/Ayasofya,2338, Lala İsmail,

135/1, Pertev Paşa, 606/1, Şehid Ali Paşa 1402; Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saib I 4312).

Şerh-i Kaşîde-yi Hamriyye-yi Mîmiyye-yi İbn-i Fârîz: İbn Fârîz el-Mısrî'nin Şerh-i Kaşîde-yi Hamriyye-yi Mîmiyye'si üzerine 1503 yılında Farsça olarak yazılmıştır.

Hâşiye 'Alâ Tefsîri'l-Fâtîha min Envâri't-Tenzil: Beyzâvî'nin Envârû't-Tenzîl ve Esrârû't-Te'vîl adlı eserinden Fatîha suresinin tefsiri üzerine Arapça yazılan haşiyedir.

Şerh-i Meşnevî-yi Ma'nevî: Kanuni Sultan Süleyman adına ithaf ettiği Mevlâna Celaleddîn'in Mesnevi'sinin Farsça şerhidir. Başaran'ın Ahmed Munzevî'nin *Fihrist-i Nusşehâ-yi Hattî-yi Fârsî* isimli eserin II. Cildine dayandırdığı Tahran, Dânişgâh, nu.4029 şeklinde kayıtlı nüsha Tahran üniversitesi kütüphanesinden temin edilerek tarafımızca incelenmiş ve bunun asıl nüsha değil, istinsah edilmiş bir nüsha olduğu tespit edilmiştir. Bu istinsah nüsha Mesnevi'nin sadece birinci defterinin altıncı hikayesi onuncu beytine kadar olan bölümün şerhini kapsamaktadır. Eserin ön sayfasında yer alan bilgilere göre bu eser üç ciltten oluşmaktadır. Birinci cildin istinsah tarihi hicri 1096 ve ikinci ve üçüncü ciltlerin istinsah tarihleri hicri 1098 olduğu belirtilmekte ancak müstensih kim olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır.

Şerh-i Fuşûşî'l-Hikem: Muhyiddîn-i 'Arâbî'nin Fususu'l-Hikem adlı eserine Bidlîsî tarafından şerh yazıldığını Kâtip Çelebi ve Bursalı Mehmed Tahir bildirmektedir (Yıldırım, 2013, s. 49). Ancak Başaran'ın (2000, s. 34) yaptığı incelemeler sonucunda adı Kitâbu'n-Nuşûş olan bu eserin Bidlîsî'ye değil babasına ait olduğu tespit edilmiştir.

1.2.2. Tercüme Eserleri

İhyâ'u'l-Hayevân fî Tercemeti Hayâtî'l-Hâyevân: Kemaluddîn Muhammed b. Musa ed-Demiri'nin Hayâtü'l-Hayevân adlı zooloji bilimi ile ilgili eserinin Farsça çevirisidir. Tercümesi, Yavuz Sultan Selim'in emriyle yapılmıştır. İdrîs-i Bidlîsî çevirisini 1517 yılında tamamlamıştır (Nüshaları: Topkapı Sarayı/Revan Köşkü, 1665 (mütercim hattı); Süleymaniye / Ayasofya, 2912.) *Tercüme ve Tefsîr-i Hadîş-i Erba'in*: Câm-ı Cihânumâ olarak da bilinen bu eserde İdrîs-i Bidlîsî babasından dinlediği itikad, cennet, ameller ve ahlâkla

ilgili kırk hadisi manzum olarak tercüme ve şerh etmiştir. Eserde hadisler yazıldıktan sonra Farsça çevirisi ve şerhi yapılmıştır (Nüshaları: Süleymaniye/Fatih, 791/1, Ayasofya, 469/1).

Tercüme ve Nazm-ı Hadîs-i Erba'în: İman ve İslâm'ın esasları, ahlâkî faziletler ve âhiretle ilgili kırk hadisin rubâî şeklinde Farsça'ya tercümesi ve yine manzum olarak şerhinden meydana gelmiştir (Nüshaları: Süleymaniye/Lala İsmail, 30; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi F 823; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt, 1233/2).

Hadîs-i Erba'în Tercümesi: Bidlîsî'nin kırk hadis alanında yazdığı üçüncü eseridir. Hadisler yazıldıktan sonra birer beyit şeklinde Türkçeye çevrilmiştir (Bir nüshası Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, Manzum Kısmı, 810 nu.'da kayıtlıdır).

Tercüme-i Tefsîrû'l-Mevâhib: Hüseyin Vaiz el-Kâşîfi'ye ait eserin Türkçeye tercümesidir. Yıldırım (2013, s. 46) bilinen nüshasının Kahire-Mısır, Hidiviyye Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü, 8506 numaralı kayıta bulunduğunu belirtmektedir.

1.3. İLMÎ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.3.1. İlmî Kişiliği ve Tarihçiliği

İdrîs-i Bidlîsî'nin tarikat şeyhi olan babasından tasavvufî alanda eğitim aldığı ve tecrübeler edindiği bilinmektedir. Kendisi ileri gelen bazı mutasavvıfların eserlerini mütalaa ederek *Şerh-i Gulşen-i Râz*, *Hakku'l-Mubîn fi şerhi Hakki'l-Yakîn*, *Şerh-i Kaşîde-yi Hamriyye-yi Mîmiyye-yi İbn-i Fârîz*, *Şerh-i Meşnevî-yi Ma'nevî* (Başaran, 2000, s. 37) gibi bazılarını şerh yazmıştır. Bunun yanında tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve kelam gibi ilimlerle ilgili şerh, haşiye ve telif eserleri de bulunmaktadır.

İdrîs-i Bidlîsî'nin uzun süre devlet kademelerinde hizmette bulunması, onun idari alanda tecrübelerini dikkate değer kılmaktadır. Zikredildiği üzere ilk resmî görevine Akkoyunlu Sultanı Y'akûb Bey'in münşisi olarak Tebriz'de başlamış; sonrasında Osmanlı topraklarına göç ederek burada II. Beyazıt tarafından himayeye layık bulunmuştur. Çaldıran Savaşı'nda görev alması, Kürt beyliklerini Osmanlı topraklarına katılmayı ikna etmesi gibi bölgede yürüttüğü faaliyetler, Osmanlı ve Kürt beylikleri nezdinde olumlu neticeler vermiştir. Yine Mısır seferinde I. Selim'e tavsiyelerde bulunmuş, fetihten sonra yanlış politikaları eleştirmiş ve bu eleştirilerini padişaha iletmıştır. İdrîs-i Bidlîsî'nin Farsça yazdığı *Mir'âtü'l-Cemâl* ve *Kânûn-i Şâhinşâhi* eserleri, siyasi görüşleri hakkında yeterli bilgi içermektedir.

İdrîs-i Bidlîsî'nin Heşt Bihişt adlı eseri, isminin tarihçi olarak ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Zira bu eserle Osmanlı tarihçiliğinde yeni bir ekolün başlatıcısı olmuş, yalın ve sade üsluptan ziyade bilgilerini, kayıtlarını, tasvirlerini sanatlı bir üslup ile aktarmıştır (Yıldırım, 2013, s. L). Bunun yanında kendisinin ilk Farsça Osmanlı tarihi yazıcısı olduğu bilinmektedir. Nitekim Bidlîsî'den önce telif edilmiş tarih kitapları Türkçe ve Arapça yazılmıştır. İdrîs-i Bidlîsî Sultan II. Beyazıt'ın emriyle Heşt Bihişt'i; Yavuz Sultan Selim'in emriyle Selîm Şâhnâme 'yi Farsça yazarak Osmanlı tarih yazıcılığına Farsça yazma geleneğini kazandırmıştır.

1.3.2. Edebî Kişiliği ve Şairliği

İdrîs-i Bidlîsî'nin edebiyat alanında bilinen bir eseri yoktur. Fakat buna karşın farklı ilimlerde yazdığı eserlerinin çoğunda edebî bir üslup kullandığı görülmüştür.

İdrîs-i Bidlîsî'nin bir divanı bulunmamasına rağmen eserlerinin içerisinde kendisine ait şiirleri yer almaktadır. Şiirleri kaside ve mesnevi tarzında yazılmış; öğretici ve gerçekçi bir dil yapısına haizdir. Ele alınan tarihî konuların dinî ve ahlakî imgelerle bezendiği görülmektedir. Şiirlerini şair sıfatı taşımaktan ziyade eserlerinde zenginleştirici bir unsur olarak kullanmıştır. Heşt Bihişt'in her ketibesinin başında yazdığı şiirlerin yanı sıra özellikle sekizinci ketibenin sonlarına doğru şehzadeleri konu edinirken her biri için ayrı bir şiir ele aldığı görülmektedir. Ayrıca dönemin devlet erkânı hakkında bilgiler verirken onlar için de ayrı şiirler kaleme almıştır (Yıldırım, 2013, s. LI).

İdrîs-i Bidlîsî'nin talik, nesih, sülûs ve divanî yazılarda mahir bir hattat olduğu bilinmektedir. Zira kendisinin hat sanatını İran'da öğrendiği ve küçük yaşlardan itibaren bu sanata ilgi duyduğu (Başaran, 2000, s. 38) belirtilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM: HEŞT BİHİŞT

2.1. Eserin Adı

İdrîs-i Bidlîsî'nin Arapça olarak Kitâbü Şîfâtî's-şemâniyye fî zikri'l-Ğayâşireti'l-'Osmâniyye adını verdiği eserin Farsça adı Heşt Bihişt'tir. Eserin hâtîme bölümünü çalışan Başaran, 976-980. beyitlerde Heşt Bihişt'in başlığı ile ilgili aşağıdaki ifadelerin (2000, s. 41) yer aldığını kaydetmiştir:

“Kalem anahtarıyla, sekiz babda, sekiz cennetin kapılarını açtım. Medih ve anlatım kitabı sekiz olunca eserin adı, onun Bihiştlерinin sayısından alındı. Ebedî cennetler sekiz olunca, manalarla dolu bu sekiz bölüm de onun benzeri oldu. Gönüllerin hoşuna giden mana ve lafızları ile o, cennetin, suret âlemindeki benzeri oldu. Onun anlatım tarzını vasfedip övmek için ne diyeyim? Bu adı sayesinde onu açıkça görüyorsun.”

Eser II. Beyazıt devri dâhil ilk sekiz padişahın saltanat dönemini ele aldığı için Heşt Bihişt (sekiz cennet) adıyla şöhret bulmuştur.

2.2. Telif Sebebi ve Tarihi

Heşt Bihişt, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Beyazıt devri sonlarına kadar Osmanlı tarihini ele almaktadır. İdrîs-i Bidlîsî eserin mukadimesinde, II. Beyazıt'ın herkesin rağbet edeceği “belâgatlı, zarif ve latif” bir tarih kitabı yazmasını emretmesi üzerine eserini telife başladığını ifade etmiştir:

«سلطان بایزید أعزّ الله بالفتح المبين انصاره... بدین فقیر حقیر رسانیدند که جهت تصحیح اخبار و توضیح احوال و آثار این خاندان بزرگوار از بدایت خروج و ظهور این سپاه دین پناه، در ممالک روم بر کفار گمراه که در ستة ثمان و تسعة مائه است، تالیفی بلاغت اسلوب و تصنیفی به صفوف لطایف و ظرایف منسوب و نزد خواص و عام مرغوب ترتیب و تنظیم باید نمود.» (Bidlîsî, N, vrk. 8a)

Eserini otuz aylık bir çalışma sonunda 912/1506-7 yılında tamamlayarak karşılığında 50.000 akçe inâm aldığı (Erünsal, 1981, s. 314) da kayıtlara geçmiştir. Bunun yanı sıra her cüzü yazdıkça II. Beyazıt'ın övgüsüne mazhar olmuştur. Bununla birlikte İdrîs-i Bidlîsî, daha sonra hac için gittiği Mekke'de yazmış olduğu ve kitabının sonuna eklediği “şikâyetnâme”sinde, kendisine verilen sözlerin yerine getirilmediği gerekçesiyle VIII. bölümü tamamladıktan sonra bunun hâtîme ve dibace kısmını kaleme almadığını da belirtmiştir (Özcan, 1998, s. 273).

2.3. Bölümleri ve İçerikleri

Eser; bir giriş, “ketîbe” veya “defter” adıyla her biri bir padişaha ayrılmış sekiz bölüm ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Her bölüm, 50-100 beyit arasında değişen önsöz niteliğinde bir mesneviyle başlamaktadır. Bu bölümler de kendi içinde girişler, alt başlıklar ve sonuçlara ayrılmaktadır. Başaran, Imazawa ve Yıldırım da bölüm ve içerikleri hakkında bilgi vermişlerdir.

Mukaddime: Tâli‘a başlıklı mukaddime kısmı; tarih ilminin ele alındığı Mukaddime-yi Sugrâ ve Osmanlı devleti ile faziletleri hakkında bilgilere yer verilen Mukaddime-yi Kübrâ olarak iki bölüm şeklinde hazırlanmıştır.

Birinci Ketibe: Osman Gazi Dönemi (1299-1326) yazılmıştır. Bir tâli‘a, iki mukaddime, on dört dâstân ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Tâli‘a, Osmanlıların kökenini; Mukaddime-yi Ūlâ Osmanlıların ilk savaşları ile Osmanlı-Selçuklu ilişkilerini; Mukaddime-yi Kübrâ Osman Gazi’nin tahta çıkışını ve dönemindeki hükümdarları konu edinmektedir. On dört dâstândan ilk altı dâstân Osman Gazi’nin tahta çıkışından önceki savaş ve fetihleri; kalan sekiz dâstân ise Osman Gazi’nin tahta çıkışından sonraki olayları ele almaktadır. Hâtime, Osman Gazi’nin ölümü hakkındadır.

İkinci Ketibe: Orhan Gazi Dönemi (1326-1359) anlatılmıştır. Bir tâli‘a, iki mukaddime ve on sekiz dâstândan oluşmaktadır. Yönetimin Orhan Gazi’ye geçiş nedenleri tâli‘a kısmında; Orhan Gazi’nin vasıfları Mukaddime-yi Ūlâ’da; Orhan Gazi’nin tahta çıkışı ile dönemindeki hükümdarlar Mukaddime-yi Sâni’de; Orhan Gazi’nin savaş ve fetihleri dâstânlar kısmında konu etmiştir.

Üçüncü Ketibe: I. Murad Dönemi (1359-1389) yazılmıştır. Bir tâli‘a, iki mukaddime ve on sekiz dâstândan oluşmaktadır. Tâli‘a’da Murad’ın tahta çıkışı ve gelişmeleri; birinci mukaddimede cülusundan, ikinci mukaddimede ise dönemin hükümdarlarından bahseder. On sekiz dâstânda Sultan Murad’ın gaza ve fetihleri konu edilmektedir.

Dördüncü Ketibe: Yıldırım Beyazıt Dönemi (1389-1403) hakkındadır. İki mukaddime ve on altı dâstândan oluşmaktadır. Mukaddimeler, Yıldırım Beyazıt’ın tahta çıkışını; dâstânlar bu padişah döneminde meydana gelen olayları anlatmaktadır.

Beşinci Ketibe: I. Mehmed Dönemi (1403-1421) hakkındadır. Bir mukaddime, yirmi sekiz dâstân ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Mukaddimede padişahın tahta çıkışı; dâstânlarda I. Mehmed'in padişahlığı ile dönemindeki olaylar; hâtimedde ise I. Mehmed'in ölümü konu edinilmiştir.

Altıncı Ketibe: II. Murad Dönemi (1421-1451) konu edilmiştir. İki mukaddime ve yirmi dört dâstândan oluşmaktadır. Mukaddimelerde tahta çıkış, cülusu ile dönemin hükümdarları ele alınmıştır. Yirmi dört dâstânda ise gaza ve fetihleri anlatılmıştır.

Yedinci Ketibe: II. Mehmet Dönemi (1451-1481) işlenmiştir. Bir mukaddime, bir kalb, iki cenah ve yirmi dokuz dâstândan oluşmaktadır. İki tali'a'dan oluşan mukaddimede birinci tali'a'da II. Mehmed'in tahta çıkışı; ikinci tali'a'da dönemindeki sultanlar ve bilim insanları yazılmıştır. Kalb'de II. Mehmed'in gücü, ordusu, seferleri konu edinmiştir. Birinci cenahta II. Mehmed'in çocukları; ikinci cenahta vezir ile komutanlar, dâstân kısmında Müslüman ve gayrimüslimler ile yapılan savaşlar yazılmıştır.

Sekizinci Ketibe: II. Beyazıt Dönemi (1481-1512) ele alınmıştır. Bir mukaddime, bir kalb, iki ba's'dan oluşmaktadır. Mukaddimede, II. Beyazıt'ın saltanata geçişini sağlayan meziyetleri ile diğer sultanlara üstünlüğü ve İran'la Turan'daki çağdaş sultanlar anlatılmıştır. Tali'a'da sultanın özellikleri; kalb'de ise tahta çıkışı konu edilmiştir Birinci ba's'da II. Beyazıt'ın savaş ile fetihleri ele alınarak *Meymene* ile *Meysere* olmak üzere iki bölümde anlatılmıştır. *Meymene'de* Müslümanlarla yapılan sekiz savaş ele alınırken *Meysere'de* gayrimüslimlerle yapılan on savaş işlenmiştir. İkinci ba's ise *cenâh-ı yumnâ* ve *cenâh-ı yusrâ* olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Cenâh-ı yumnâ'da II. Beyazıt'ın çocuklarından söz edilirken Cenâh-ı yusrâ'da devletin ileri gelen kimseleri ve âlimleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Hâtime: Yaklaşık 1400 beyitten oluşan Heşt Bihişt'in hâtimesi, II. Beyazıt'ın son günleri ile Yavuz Selim'in tahta geçişini, bunun yanında saltanatının ilk dönemleri ile ilgili olayları işlemektedir.

2.4. Kaynakları

İdrîs-i Bidlîsî'nin Heşt Bihişt'i yazarken faydaladığı kaynakların tespit edilmesi güçtür. Zira kendisi doğrudan yazılı kaynak adı zikretmemiş; istifade ettiği kaynaklarına “*Acem tarih kitaplarında yazılanlara göre, Selçuklu tarih kitapları şöyle der, bazı güvenilir tarihçilerinin söylediğine göre*” gibi dolaylı ifadelerle atıfta bulunmayı tercih etmiştir. Fakat bu kapalı ifadelerin yanı sıra yararlandığı tespit edilmiş kaynaklar da bulunmaktadır.

Râğîb el-İşfahanî'nin *Muḥâzarâtü'l-Üdebâ'* ve *Muḥâverâtü's-Şu'arâ'* adlı eseri, faydaladığı belirtilen eserlerden biridir (Şükrü, 1934, s. 26-27). Bu eserin yanı sıra özellikle beşinci babından itibaren paralel gittiği Âşıkpaşazâde'nin *Tevâriḥ-i Âl-i 'Osmân*'ı dışında Heşt Bihişt'te yer alan diğer bilgilerin çoğunun *Kitâb-ı Cihannümâ* ile büyük benzerlik arz ettiği de belirtilmektedir. İdrîs-i Bidlîsî'nin, XV. yüzyıl tarihçilerinden Şükrullah'ın Farsça *Behcetü't-Tevâriḥ*'ini görüp ondan faydalanmış olması da kuvvetli ihtimal olarak değerlendirilmektedir (Özcan, 1998, s. 272).

Bu eserlerin yanında İdrîs-i Bidlîsî'ye Heşt Bihişt'i yazarken şekilsel olarak rehberlik eden eserler de zikredilmektedir. Şerefeddîn Ali Yezdî'nin *Zafernâme* adlı eserinden İdrîs-i Bidlîsî, kaynak kullanım metodu hususunda faydalanırken Fazlullah İbn Rûzbihân'ın *Târîḥ-i Âlemârâ-yı Emînî* eserinden ise tarihin tanımı, yazımı ve şekil ile konu başlıkları noktasında istifade etmiştir. Bunların dışında İlhanlı, Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu tarihleri için *Ravzatü's-Şafâ* ve *Kitâb-ı Diyarbekiriyye*'nin aralarında bulunduğu İlhanlı, Timurlu ve Akkoyunlu kroniklerinden faydalanmış olabileceği (Genç, 2019, s. 474- 475) ifade edilmiştir.

Heşt Bihişt'in yedinci cildi için Osmanlı kronikleri yanında Fatih Dönemi'nde Yunancadan Farsçaya çevrilen Bizans kroniklerini de kullandığı ve Sultan'ın tercüme ettirdiği eserlerden alıntılar yaptığı bilinmektedir. Bu hususta Kostantiniyye'nin kuruluş efsanelerini ve Ayasofya Kilisesi'nin yapılması ile ilgili rivayetleri “*Kütüb-i Tarih-i Rum'da nakl olunmuş ki*” (Yıldırım, 2013, s. 127) gibi ifadeleri, Farsça'ya tercüme edilen kroniklerden nakledilen örneklerdendir.

Genç (2019, s. 483) İdrîs-i Bidlîsî'nin Heşt Bihişt'i yazarken faydaladığı kaynakları dört ayrı başlıkta değerlendirmiştir. İlki Timurlu tarihçiliği geleneğine uyarak dolaylı atıflarla işaret ettiği ve II. Beyazıt Dönemi öncesi için yegâne başvurduğu tarihi kronikler; ikincisi Fatih ve II. Beyazıt dönemleri için sık sık başvurduğu defterhaneye

ait vakfiye, imaret-sefer masraf ve in‘âmât defterleri, hazine, maden gelirleri; üçüncüsü ordu mevcudunu gösteren defter ve arşiv belgeleri gibi yazılı kaynaklar ve dördüncüsü Bidlîsî’nin 1504-1506 yılları arasına dair kendi gözlemleri.

2.5. Kaynaklık Ettiği Eserler

Heşt Bihişt’in kaynaklık ettiği bilinen birkaç eski eser şöyle zikredilmiştir (Şükrü, 1934, s. 44-47; Başaran, 2000, s. 51):

Tâcü’t-Tevârîh: 16. yüzyılın ikinci yarısında Hoca Sadeddîn Efendi tarafından yazılan bu eser, Osmanlı tarihi alanında önemli kaynaklardandır. Eserin Türkiye ve Avrupa’da Osmanlı tarihi için başlıca kaynaklık vazifesi yaptığı bilinmektedir. Yazar, eserinin birçok yerinde Heşt Bihişt’ten yararlandığını açıkça belirtmiştir.

Künhü’l-Ahbâr: Gelibolulu Mustafa Ali Efendi tarafından 1591-1599 yılları arasında telif edilmiştir. Yazar, bu eserini yazarken aynen Hoca Sadeddîn Efendi gibi Heşt Bihişt’ten büyük ölçüde istifade etmiştir.

Şahâ’ifu’l-Ahbâr fî Veķâyi’i’l-Asâr: Müneccimbaşı Ahmed Dede tarafından yazılan eserde, birinci cildin mukaddimesinde listesini verdiği kaynaklar arasında Heşt Bihişt zikredilmiştir.

Tevârîh-i Âl-i ‘Osmân: Ruhî Edirnevî tarafından 16. yüzyılda yazılmıştır.

Behcetü’l-Âlem: Hâkim Maharet Hân-ı Işfahanî tarafından 1124 (1712)’de kaleme alınmıştır. Yazma hâlinde olan bu eser, genel coğrafya ile ilgilidir. Eserin *Ahvâl-i Ba’zi ez Memâlik-i Rûm* başlıklı bölümünün çoğunlukla Heşt Bihişt’ten alındığı bilinmektedir.

2.6. Eserin Önemi

Çok yönlü kişiliğe sahip olan ve birçok alanda eserleri bulunan İdrîs-i Bidlîsî’nin Heşt Bihişt eseri, sekiz Osmanlı padişahının saltanat tarihini bizzat tanık olduklarıyla anlatması bakımından tarihi bağlamda önem taşımaktadır. Bunun yanında zikredildiği üzere Osmanlı tarihi hakkında Farsça yazılan ilk resmî kitap olma özelliğine sahiptir. Eserini İran tarihçileri tarzında edebî bir üslûpla, söz sanatları ve şiirle süsleyerek kaleme alması da tarih yazımında kuru tarih anlatısının ötesine geçmeyi hedeflemiştir.

2.7. Metin Neşrinde Esas Alınan İki Nüshanın Özellikleri ve Muhtevaları

Başaran, Heşt Bihişt'in nüshalarını yurt içinde ve yurt dışında bulunan nüshalar (2000, ss. 57-71) şeklinde sınıflandırırken Imazawa, İstanbul'da bulunan bütün nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2197'deki nüshanın temsil ettiği bir tipi "A tipi" ve Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2199'daki nüshanın temsil ettiği diğer tipi "B tipi" (2005, s. 863) şeklinde kategorize etmiştir. Yıldırım, Heşt Bihişt'in nüshalarını tasnif ederken II. Beyazıt ve Yavuz Sultan Selim'e takdim edilen müellif nüshalarını Imazawa'nın tasnifinden de yararlanarak birinci padişaha sunulanları "B tipi" ve ikinci padişaha sunulanları "A tipi" olarak (2013, 72-75). isimlendirmiştir. B tipi nüshalar daha ıtnaplı ve anlatımları daha uzun cümlelerden oluşmaktadır. Buna karşılık A tipi nüshalar temize çekilen metinler olduğundan Bidlîsî hem hacim hem muhteva bağlamında değişikliklere gitmiştir.

Tezimizde kullanılan her iki tip nüsha da müellif hattı olup yurt içinde bulunan nüshalardır. Bunlardan biri B tipi nüshayı temsil eden ve II. Beyazıt'a takdim edilen Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2199 nu.da kayıtlıdır. Diğerisi ise A tipi nüshayı temsil eden ve Yavuz Sultan Selim'e sunulanı Nuruosmaniye Kütüphanesi 3209 nu.da kayıtlıdır.

Türkiye'deki araştırmacıların çalışmalarında esas aldıkları Nuruosmaniye 3209 nüshası, bu çalışmamızda da esas nüshayı oluşturmaktadır. Çalışmamıza temel teşkil eden iki nüshanın temel özellikleri:

2.7.1. Nuruosmaniye 3209 Nüshası

Eserin müellif hattı nüshalarının başında yer alan Nuruosmaniye 3209 nüshası A tipi nüshalardan olup Yavuz Sultan Selim'e takdim edildiği kabul edilen ve bazı bölümleri müellif tarafından bazı bölümleri de müellifin gözetiminde yazıldığı varsayılan nüshadır. Her biri 26 satırdan oluşan 636 varak ihtiva etmektedir. Ölçüleri 347x237 mm olup baş sayfa cetvelleri tezhiplidir. Tâli 'alı ve hâtimeli, bütün ketibeleri kapsayan tam nüshadır. Nüshada iki tür el yazısı bulunduğundan bazı araştırmacılar da nüshanın birkaç kişi tarafından istinsah edildiği kanaatinin oluşmasına neden olmuştur (Imazawa 2005, s. 864). Nüshadaki ana metin siyah, başlıklar, ayetler ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ferağ kaydına göre 919/1513-4 yılında İdrîs-i Bidlîsî tarafından yazıldığı belirtilmektedir. Diğer nüshalara oranla daha az haşiye yer

almaktadır. Tam nüsha olmakla birlikte IV. ketibenin 14. Dâstân'ının sadece başlığı ve birkaç satırı bulunmaktadır (Yıldırım 2013, s. 74).

2.7.2. Esad Efendi 2198+2199 Nüshası

Süleymaniye kütüphanesi Esad Efendi 2199 nüshası B tipi nüshalardan olup II. Beyazıt'e takdim edildiği kabul edilen ve birbirlerinin devamı sayılan 2198 numaralı nüsha ile iki cildi teşkil etmektedir. Mukaddimesi ve hâtimesi bulunmayan bu nüshalardan 2198 nu. nüsha 385 varaktan oluşmakta ve VII. ve VIII. ketibeleri içermektedir. 2199 nu. nüsha 373 varaktan oluşup I.-VI ketibeleri kapsamaktadır. Ölçüleri ise 364x267 mm ve 20'şer satırdan oluşmaktadır (Imazawa 2005, s. 869). Yazı tipi talik olan bu nüshanın bazı varaklarında bir hayli haşiye mevcuttur. İstinsah kaydı bulunmayan bu nüsha diğer birçok nüshada yer almayan IV. ketibenin 14. Dâstân'ını ihtiva etmektedir (Başaran 2000, s. 63)

2.7.3. V. Ketibenin Özellikleri ve Konusu

Bir mukaddime 28 dâstân ve bir hâtimedden oluşmaktadır. V. ketibe Nuruosmaniye 3209 (N) nüshasında varak 213b'den başlayıp varak 263b'ye kadar devam etmektedir. Varak 264a boş olup herhangi bir yazı ihtiva etmemektedir. Esad Efendi 2199 nüshasında (E) ise V. ketibe varak 231b'den başlayıp varak 298a'ya kadar devam etmektedir. V. ketibe N nüshasında toplam 51 varak iken E nüshasında 67 varaktır.

Müellif dâstânları yazarken E nüshasında bir sıralama hatası yapmıştır. N nüshasında 25. dâstân E nüshasında 26. Dâstân olarak geçmekte ve N nüshasındaki 26., 27. ve 28. dâstânlar E nüshasında sırasıyla 27., 28. ve 29 dâstân şeklinde geçmektedir.

Beşinci ketibe I. Mehmed Dönemi (1403-1421) hakkındadır. Mukaddimede padişahın tahta çıkışı; dâstânlarda I. Mehmed'in padişahlığı ile dönemindeki olaylar; hâtimede ise I. Mehmed'in ölümü konu edinilmiştir.

2.7.4. VI. Ketibenin Özellikleri ve Konusu

VI. ketibe Mukaddime-yi Sugrâ ve Mukaddime-yi Kübrâ olmak üzere iki mukaddime ve 24 dâstândan oluşmaktadır. VI. ketibe N nüshasında 264b'den başlayıp varak 333b'ye kadar devam etmektedir. E nüshasında ise varak 298b'den başlamakta ve varak 373b'ye kadar etmektedir. VI. ketibe N nüshasında toplam 70 varak iken E nüshasında 76 varaktan oluşmaktadır.

VI. ketibede müellif E nüshasında 2. ve 3. dâstânlarını yer değiştirerek yazmıştır.

Altıncı ketibede II. Murad Döneminin (1421-1451) tarihî olayları anlatılmıştır. Mukaddimelerde sultanın tahta çıkışı, cülusu ile dönemin hükümdarları ele alınmış; yirmi dört dâstânda ise gaza ve fetihleri anlatılmıştır.

2.8. Metin Neşrinde Takip Edilen Usul

Bu çalışmada birçok benzer nüshayı karşılaştırarak tenkitli metni oluşturmak yerine biri müsvedde olan Esad Efendi 2199 nüshası ile diğeri temize çekilmiş olan Nuruosmaniye 3209 nüshası karşılaştırılarak tenkitli metin oluşturulmaya çalışılmıştır. Metin tashihinde Nuruosmaniye 3209 nüshası esas alınmış ve müsvedde olduğu kabul edilen Esad Efendi 2199 nüshasındaki farklılıklar dipnotlarda yer verilmiştir. Bununla birlikte Nuruosmaniye nüshasındaki eksiklikler örnekte görüldüğü üzere müsvedde nüshada yer alan bilgilerle tamamlanmaya çalışılmıştır.

و کسی از ملوک و عظام و سلاطین بلند نام ^۱ بر مسند شاهی ^۲ نمانده بود
بر مسند شاهی E+

İki nüshanın incelenmesi sırasında aşağıda belirtilen usul ve yöntemlerden yararlanılmıştır. Eserin nüsha farkları verilirken dipnotlar kısmında Nuruosmaniye nüshası N, Esad Efendi nüshası E kısaltmasıyla gösterilmiştir.

İki nüsha arasındaki farklılıkların ortaya konulmasında takip edilen usul şu şekildedir:

- 1- Varak numaraları metin içerisinde [...a] ve [...b] olarak ifade edilmiştir. N nüshası esas alınmış olduğundan metin içerisinde sadece N nüshasının varak numaraları belirtilmiştir.
- 2- Metin N nüshası esas alınarak oluşturulmuştur. N ile E nüshaları arasındaki kısa ve uzun farklılıklar dipnotlarda şu şekilde verilmiştir:

A- خسروان N: سلاطین E

B- گویا آن ... عرصه حشر N: و هم به دیده بصیرت و به نظر تحدس و خبرت از عین حیرت به مودای این بشارت نبوی و روایت فصیح العبارة حدیث مصطفوی که کان رسول الله صلی الله علیه و سلم ینظر إلى أصغر السائلین عن الساعة فیقول إن یعیش هذا لا یدرکه الهرم حتی تقوم علیکم ساعتکم. محقق و مقرر دانست که این حالت هولناک و آن ورطه هلاک، مصداق کلام آن برگزیده خطاب لولاک علیه السلام است و آن مقام E

- 3- E nüshasında yer alıp da N nüshasında yer almayan ifadeler E+ şeklinde belirtilirken N nüshasında yer alıp da E nüshasında yer almayanlar E- şeklinde belirtilmiştir.

A- در جهان معسکر محشر نمای که E+

B- صرصر اثر E-

- 4- Metinde sadece bazı ayetlerde harekeler bulunmaktadır. Metinde hatalı okuma ihtimaline karşı çeşitli yerlerde tarafımızdan harekeler konulmuştur.
- 5- Metin içerisinde yer alan âyet ve hadisler dipnot düşülerek sûre adı ve âyet numarası ile belirtilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
V. VE VI. KETİBELERİN TÜRKÇE
MUHTEVALARI

3.1. BEŞİNCİ KETİBENİN MUHTEVASI

3.1.1. Mukaddime

Her ketibenin başlangıcında olduğu beşinci ketibe de bir kaside ile başlamıştır. İlk beyti besmele ile başlayan kaside besmelenin ihtiva ettiği yaratılış sırlarına, Allah'ın rahman ve rahim sıfatlarına, peygamber efendimizin nübüvvetine değindikten sonra Mehmet Çelebi'nin fetret döneminde verdiği mücadeleler ve devletin birlik ve bütünlüğünü sağlamak için gösterdiği yiğitlikleri anlatan bir kasideye yer verilmiştir.

Yıldırım Beyazıt'ın adamları, sultanın Timurlu ordusunun Osmanlı topraklarında yaratacağı yıkıma karşı dirayet göstereceğine ümit bağlamıştı. Hepsi Timurlu ordusunun çok güçlü olduğunu biliyordu. Bu nedenle sultana Tokat kalesine ve Amasya'ya sığınılmasını tavsiye ettiler. Nitekim bahse konu şehirler, dağlarla çevrili olduğundan düşman saldırısına karşı güvenli birer sığınak olabilirdi. Bu tavsiye üzerine Beyazıt casuslarını bölgeye yollayarak bilgi topladı. Düşmanın durumuna ilişkin bilgi edinen Beyazıt, birkaç adamıyla birlikte yola koyulurken, şehre yaklaştığında Timurlu ordusuyla karşılaşır. Timurlu ordusunun kalabalıklığı karşısında sultanın küçük maiyetinin denk olmayan karşılaşması neticesinde sultan esir düşerek Emir Timur'a götürülür. Timur, sultanın gönlünü hoş edip saltanatının kendisine bırakılacağı hususunda sözler verir. Sultan, savaş sırasında esir düşen oğulları Musa, Mustafa ve İsa'nın durumunu öğrenmek ister ve Emir Timur da sultanın oğullarının akıbetinin öğrenilmesi talimatını verir. Birkaç gün sonra Musa Çelebi'yi Emir Timur'un huzuruna getirirler. Timur da Musa Çelebi'nin gönlünü alarak babasının yanına gönderir. Ardından baba ve oğulun barınması için mesken inşa edilmesi emrini verir. Daha sonra ise Kütahya'da eğlence meclisi tertip ederek, Anadolu'nun hükümdarlığını Beyazıt'a verir. Beyazıt ise bunun karşılığında dostluğun nişanesi olarak kızını, Mirza Miranşah'ın (Timur'un üçüncü oğlu) oğlu Mirza Ebubekir'le nikahlamaya karar verir. Ancak daha sonra da anlatılacağı üzere bu karar uygulanmaz.

Musa Çelebi her ne kadar Timur'un askerleri tarafından bulunup önce Timur'un huzuruna ardından babasının yanına getirilmiş olsa da sultanın diğer oğulları Süleyman, Mehmed, Musa, Mustafa ve İsa'nın savaşın ardından akıbetleri farklı olmuştur. Hal böyleyken Sultan Mehmed bir grup askerle Amasya ve Tokat havalisine giderken, Mustafa kaybolmuş ve izine rastlanmamıştır. Süleyman ise

beraberindekilerle önce Bursa'ya oradan da deniz yoluyla Edirne'ye giderek deniz yollarını korumaya almış, İsa ise Bursa çevresinde saklanmıştır.

Timur'un Müslüman olmasına karşın girdiği yerlerde talan ve katliam yapmasıyla Cengiz Han'dan aşağı kalır yanı yoktu. Timur, Beyazıt'n topraklarına girdikten sonra oğullarını ordularıyla birlikte tam hâkimiyet sağlamaya yolladı. Timur'un oğulları da talan ve yağmada kendisi gibiydi. Timur'un komutanlarından Emir Şeyh Nureddin Bursa'yı talan etmesinin yanında bütün cami ve medreselerini de ateşe verdi. Ulemayı da tutuklayıp Timur'a gönderdi. Timur ulemaya iyi davrandı ve gitmek ya da kalmakta serbest olduklarını söyledi. Bir kısmı Timur'un emrine girerken bir kısmı da başka memleketlere gitti.

Timurlu ordusunun talanı o yılın sonbaharından kışına kadar sürdü. Timur ise ele geçirdiği topraklarda İslam dininin yayılması için Osmanlı sultanlarının yaptıklarını görünce bir yandan överken bir yandan da bu topraklara girdiği için pişmanlık duyuyordu. Bu nedenle Timur, İzmir kalesini- Beyazıt yedi yıl boyunca uğraşsa da alamamıştır- kâfirlerin elinden almıştır.

Timur, Sultan Beyazıt tarafından daha önce azledilmiş olan Karaman valisi Mehmed Bey ve Germiyan valisi Yakup Bey gibi kişileri görevlerine geri getirerek emrine almıştır. Timur'un bu isimleri eski yerlerine döndürmesinden amaç vasal beylerin parçalı yönetimini Anadolu'da tesis etmektir.

3.1.2. Birinci Dâstân

Birinci hikâye Osmanlı Şehzadesinin İsfendiyar'ın yeğeni Kara Yahya'ya karşı zafer kazanması ve Şehzade Mehmed'in (Beyazıt'ın oğlu) övülmesi üzerinedir.

Beyazıt'ın daimî düşmanlarından olan Kastamonu eski beyi İsfendiyar, diğer düşmanlar gibi Timur istilasının ardından Osmanlı topraklarında hâkimiyet kurma niyetindeydi. İsfendiyar'ın yeğeni Kara Yahya, Şehzade Mehmed Tokat ve Amasya'ya giderken yolunu kesmiş, Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratarak topraklarını koruyacağını düşünmüştür. Osmanlı birlikleri sayıca az olmasına rağmen Kara Yahya'ya karşılık vermiş ve kalabalık ordusunu hezimete uğratmıştır.

Şehzade Kara Yahyayı mağlup ettikten sonra Bolu tarafına yönelmiştir. Orada birkaç gün konaklarken etrafa casuslar yollamıştır. Mehmed'in adamları ise Bursa'ya gitmeyi ve Timur saldırırsa da dağlara sığınmayı teklif etmiştir. Ancak bu teklif

Osmanlı ordusunun zayıflığı ve sayısızca az olması nedeniyle kabul edilmemiştir. Sonuç olarak Amasya'ya gidip etraftaki dağlara sığınılması kararlaştırılmıştır. Bu esnada Timurlu ordusu kendilerine saldırırsa, vaziyete hâkim olarak savaşacaklardı. Sultanın etrafa yolladığı casuslar, Emir Timur ve babasının karşılaşması sonucunda babası ve kardeşlerinin esir düştüğünü bildirdiler. Emir Timur o yıl Aydın ilinde kışlayacaktı. Bu nedenle Şehzade de Amasya'ya gitmeyi ve Bursa'dan uzak durmayı uygun gördü. Böylece adamlarıyla birlikte Amasya'ya gitti.

3.1.3. İkinci Dâstân

Şehzade Mehmed komutasındaki Osmanlı ordusunun, Timur'un istilasıyla eskiden beri düşman olan ve Timur'dan aldığı destekle tekrar isyan eden Kara Devletşah'a galip gelmesi üzerinedir.

Kara Devletşah'ın tekrar isyan ettiği haberinin Şehzade'ye ulaşması üzerine Şehzade daha fazla güçlenmesini önlemek için ortadan kaldırmaya karar verdi. Şehzade'nin adamları da bu kararı yerinde buldu. Şehzade, Kara Devletşah ve ordusu hakkında bilgi toplamak için casuslar gönderdi. Casuslar da kısa süre içerisinde Kara Devletşah'ın Kağala'da konuşlu olduğunu ancak ordusunu yağma için etrafa yolladığı haberini getirdiler. Şehzade de bunu fırsat bilerek vakit kaybetmeden harekete geçti.

Şehzade ordusuyla birlikte Kara Devletşah'ın ordugahına ilerledi ve casusların bildirdiği üzere birkaç adamıyla birlikte yalnız başına yakaladı. Osmanlı ordusunun geldiğini öğrenen Kara Devletşah, ordugahta bulunan birlikleriyle savaşa koyuldu. O esnada babası ve kardeşlerinin esareti nedeniyle Şehzadeyle alay ediyor ve kendisiyle boy ölçüşemeyeceğini söylüyordu. Ancak Şehzade bu esareti ilahi hüküm sayıyordu. Bu kısa konuşmanın ardından savaş başladı. Savaş sırasında Osmanlı okçularından biri attığı okla, Kara Devletşah'ı gözünden vurmuş ve gözünü yerinden çıkarmıştı. Bu sahneyi gören Osmanlı askerleri, atından düşürüp kılıçtan geçirdiler. Kara Devletşah'ın öldürülmesiyle Şehzadenin askerleri kalanların icabına baktı. Emir Timur korkusundan Osmanlı ordusuna katılan Kara Devletşah'ın bazı birlikleri yine Osmanlı ordusuna geri döndü. İşin sonunda ise suçlu olanlar cezalandırıldı.

3.1.4. Üçüncü Dâstân

Üçüncü dâstân Kubatoğlu'nun Osmanlı topraklarında isyanı, Niksar Kalesi'ni kuşatması, sultanın kuşatmayı kırmak için Niksar'a gitmesi, Kubatoğlu'nun uzun bir savaşın ardından mağlup olup kaçıışı üzerinedir.

Emir Timur, Osmanlı topraklarına girdikten sonra Kubatoğlu etrafına bir grup çapulcu eşkiyayı topladı ve Emir Timur'un naiplerinden aldığı müsaadeyle Osmanlı vilayetlerine saldırdı. Kubatoğlu ilk olarak Niksar kalesini kuşatırken ardından oraya bağlı yerleri ele geçirdi. Kubatoğlu kale surları dışında günlerce çarpışırken, kendince kalenin tesliminin kolay olacağını düşünüyordu. Ancak sonunda kale ahalisi sultana haber gönderip erzakları ve cephaneliklerinin tükendiğini ve kale muhafızlarının gün geçtikçe zayıf düştüğünü bildirdiler.

Sultan bu haberi alınca Kubatoğlu ve ordusunu püskürtmek için Niksar'a gitti. Şehzadenin ordusu düşman ordusu dinlenirken oraya varmıştı. Askerler bu fırsatı uğur sayıp düşmana saldırdılar. Kubatoğlu'nun ordusu dirense de baskın yediği için mağlup olup dağıldı. Kubatoğlu ise bir şekilde kaçarak Taşanoğlu'nun kalesine sığındı.

Şehzadenin adamları kale sakinlerinin gönlünü alıp ganimeti onlarla paylaştı. Bazı askerler Osmanlı hizmetine alınırken, kimileri de zincire vuruldu. Daha sonra Şehzade Kubatoğlu'na ait olan ve daha önce Osmanlılar tarafından ele geçirilemeyen Fesfel kalesini fethetmeyi düşündü ve adamlarıyla kalenin fethi için hazırlık yaptı. Kuşatma başladığından her iki taraf da ağır kayıplar vermiş ve kayıplar sürerken kale fethedilememişti. Sultan bu yüzden ümitsizliğe kapılmış ancak tecrübeli adamları onu cesaretlendirip kuşatmanın sürmesi için teşvik ettiler. Diğer yandan askerler, kale sakinlerine direnmeden kaleyi teslim etmeleri için haber yolladıysa da fayda etmedi. Kale muhafızlarının bu güçlü direnişi kalenin fethi konusunda şehzadeyi öncekinden daha çok hırslandırıyor. Nihayet şehzade, kale ve burçların yakılması emrini verdi. Hal böyleyken günlerden bir gün şafak sökerken askerler kalenin fethine bir adım daha yaklaşarak merdivenleri kale burçlarına dayadılar, toparla kale burçlarını yıkıp kaleye girdiler. Ardından mancınık kullanarak kaleyi yerle bir ettiler. Kale sakinleri yenilginin ardından Osmanlı sultanından aman dilerken şehzade de aman verdi. Kalenin onarımına birkaç kişi görevlendirip geri döndü.

3.1.5. Dördüncü Dâstân

Dördüncü dâstân İnanoğlu'nun isyan edip Osmanlı topraklarına saldırması, sultan tarafından püskürtülmesi üzerinedir.

İnanoğlu Timur istilasından kaynaklanan kargaşada palazlandı. İnanoğlu etrafına topladığı adamlarla raiyetin malına, canına musallat oluyor -önceden Osmanlı toprağı olan- topraklarda hâkimiyet kuruyordu. İnanoğlu, yaşanan kargaşa ve Şehzade ordusunun zayıflaması nedeniyle etrafındaki adamlarla Amasya ve Tokat'a sıkışan Şehzadeye silah bıraktıracasını, direndiğı taktirde de Şehzadeyi saf dışı bırakıp bütün bölgeyi hâkimiyetine alacağını düşünüyordu.

Şehzadenin elçisi İnanoğlu'na yaklaştıkça, ordu mevcudunu önceden duyduğundan fazla buldu. İnanoğlu elçiyi saygı ve ikramla kabul ederken, mektubu teslim almanın yanında Şehzadenin durumuyla ilgili de sorular sordu. Ancak mektubu okuyunca öfkelenildi. Nitekim Osmanlı sultanını tamamen yenilmiş sanıyordu. Bunun yanında Şehzade Mehmed'i devlet idaresi ve savaş konusunda küçük görüyordu.

Şehzadenin elçisi geri dönüp, olanları aktardığında Şehzade düşmanı defetmek için duraklama ve ihmalin, düşmanı güçlendireceğini düşündü. Bunun üzerine bin kişilik ordusunu, İnanoğlu'nun yirmi bin kişilik ordusuyla mücadele etmesi için silahlandırdı.

Sonraki gün Şehzadenin ordusu İnanoğlu'nun ordugahına doğru yola çıktı. İnanoğlu ordusunun üstünlüğünün farkında olsa da ordusunu on binerden iki tümene böldü ve silahlandırıp, teyakkuza geçirdi. Ordular Karabad Ovası'nda karşılaştı ve savaş başladı. Osmanlı askerlerinin sayısının az, İnanoğlu'nunkilerinse çok olmasına karşın savaşı Şehzadenin ordusu kazandı ve yirmi bin askerden ele geçen ganimet, Osmanlı askerlerini mutlu etti.

Tuhaftır, Osmanlı ordusu sayısal olarak az olmasına karşın can ve mal kaybı çok olmazken, İnanoğlu'nun büyük ve teçhizatlı ordusu önemli kayıplar vermiştir. Osmanlı ordusundan yalnızca Halbeoğlu ve Zağarcıoğlu adlarında iki asker kayboldu.

Sultan o iki askerin aranması için talimat verdi. Birkaç gün sonra ikisinin de hayatta ve sağlıklı olduğu anlaşıldı. İnanoğlu kaçarken ikisini kaçırmış, sığındığı yerde ise ikisini de zincire vurmuştu. Ancak Zağarcıoğlu esaretten kurtulmuş ve kısa süre sonra İnanoğlu Halbeoğlu'nu salmıştı. Şehzade'nin endişesi de sona ermiş ve nihayet gönül rahatlığıyla başkente dönmüştü.

3.1.6. Beşinci Dâstân

Beşinci dâstân Güzeloğlu'nun kalabalık bir orduyla isyan etmesi, Karahisar Kalesi'ni kuşatması ve Şehzade Mehmed'in tarafından püskürtülmesi üzerinedir.

Şehzade, İnanoğlu belasını defedip başkentine gittikten sonra göçebelerin ileri gelenlerinden Güzeloğlu'nun isyan ettiğini ve Osmanlı topraklarına hâkim olmayı düşündüğünü öğrendi. Aslında Şehzadenin İnanoğlu'yla uğraşması ve Osmanlı ordusunun zayıflığı, Güzeloğlu'nun isyanına bahane olmuştu. Güzeloğlu, Karahisar'ı ele geçirmiş ve şehri de fethetmeyi kafasına koymuştu. Her gün taarruz ederek kaleye hâkim olmaya çalışıyordu. Kale sakinleri ise teçhizat ve erzak konusunda dara düşmüşlerken Şehzadeden yardım istediler. Haberi duyan sultan üzülp, Allah'a yalvardı. Ardından devlet erkânı ve evliyalar teselli için huzura çıkıp Karahisar'a sefere çıkıp Güzeloğlu'nun işini bitirmenin doğru olduğunu söylediler. Zira ganimet elde etmenin dışında başka bir şeyin olmayacağını ifade ettiler.

Sonraki sabah Şehzade ordusuyla Karahisar'a sefere çıktı ve Güzeloğlu'nu gafil avladı. Güzeloğlu ordusuna Osmanlı ordusu karşısında direnmenin kaçmaktan evla olduğunu söyledi ve kaçmanın kurtuluş olmadığını vurguladı. Ancak savaş başladıktan sonra Güzeloğlu bütün obası, malı ve mülkünü geride bırakıp kaçtı. Osmanlı ordusu da ganimeti toplayıp Tokat'a hareket etti.

3.1.7. Altıncı Dâstân

Altıncı dâstân Köpekoğlu'nun isyanı, Osmanlı topraklarını zaptı ve sultan tarafından püskürtülmesi üzerinedir.

1403 yılında, Emir Timur'un naiplerinin kışkırtmasıyla Köpekoğlu beraberinde birçok eşkiyayla birlikte Karaabad'a gelip eski adeti olduğu üzere ahalinin malına, canına musallat oldu. Bu haberi alan Osmanlı sultanı ahaliyi bu felaketten kurtarmak ve bu isyancıları püskürtüp eşkiyalığa son vermek için ordusunu hazırladı.

Sultan ordunun hazırlanmasını emredip ertesi sabah ordusunun başında Köpekoğlu'nun ordugahına hareket etti. Oraya vardığındaysa Osmanlı ordusu savaş davullarını çalmaya başladı. Köpekoğlu neye uğradığını şaşırarak uykusundan uyandı ve o şaşkınlıkla kaçmaya koyuldu. Yağmayla elde ettiği ne kadar mal varsa sultanın şeri hükümlere dayanarak verdiği talimatla İslam ordusuna dağıtıldı.

3.1.8. Yedinci Dâstân

Yedinci dâstân Sivas dolaylarından Mezid Harami'nin çevresine topladığı bir grup yol kesici ile birlikte isyanı, belanın defî için sultanın ordusunun Beyazıt Paşa komutasında hazırlanması ve Mezid Harami'nin sultanın hizmetine girmesi üzerinedir.

Bir gün Osmanlı Şehzadesi Sivas dolaylarında Mezid Harami adında birinin ortaya çıktığı ve eşkıyalığa başladığı haberini aldı. Sivas'ın Timur ordusu tarafından yıkılması Mezid'in şehirde bu tatsız işleri daha rahat yapmasına neden olmuştu. Mezid Harami, bir grupla birlikte Sultan Camii'ni sığınağı yaparak yolları ahaliye kapatarak mallarını yağmalamış, büyük zararlar vermişti. Şehir sakinleri gördüğü zulümden yollara dökülüp, şehri terk edecek noktaya gelmişlerdi.

Şehzade devlet erkânına danıştıktan sonra ordusunun en cesur komutanı Beyazıt Paşa'yı bir orduyla Mezid Harami'nin zulmünden insanları kurtarmak için Sivas'a yolladı. Sultanın emri üzerine Beyazıt Paşa, Mezid'in ordugahına baskın düzenleyecek ve uyku vaktinde onları gafil avlayacaktı. Gün ağarmadan Beyazıt Paşa ve ordusu, Mezid Harami'nin sığındığı yere varıp camiye kuşattılar. Mezid ise direnmeye başladı.

Beyazıt Paşa sultanın emri üzerine camiye sığınanlara aman verdi. Hatta sultanın, direnmeden teslim olanların bağışlanıp taltif edileceği emrini de camidekilere ilettili. Mezid'in düşmanlığı daha da artarken, teslim olmaya hiç niyeti yoktu. Beyazıt Paşa, duvarlara delik açılarak içeri girilmesini emretti. Mezid ve beraberindekiler minareye çıkarak savaşa oradan devam ettiler. Bu sırada Beyazıt Paşa minarelerin yakılmasını emretti. Minareler ateş alırken, alevler tepeye kadar yükseliyordu. Ateşten korktukları için savaşı bırakıp minareden indiler.

Beyazıt Paşa, Mezid ve beraberindekileri zincire vurup sultanın huzuruna götürdü. Bütün devlet erkânı, sultanın düşmanlarına ibret olsun diye Mezid ve adamlarının öldürüleceğini düşünüyordu. Ancak sultan, Mezid ve adamlarını cesaretlerinden dolayı affetmeyi yeğlemişti. O'na “eğer yaptıklarından pişman olduğunu söyleyip Müslümanlara zulmetmeye tövbe edersen seni affederim ve hatta hizmetime alırım” dedi. Mezid günahlarını kabul edip bağışlanmayı isteyerek sultanın isteğine icabet etti. Ardından Sivas'ın hâkimiyeti kendisine verildi. Mezid ise daha önce herhangi bir valinin yapamadığı hizmetleri yaparak Sivas'ı bayındır kılmaya çalıştı. Kısa sürede işler yoluna girdi ve Sivas eski günlerine döndü.

3.1.9. Sekizinci Dâstân

Sekizinci dâstân Osmanlı Şehzadesinin Emir Timur karşısında tescillenmesi ve Emir Timur'un, Şehzadenin Kayseri'de ordu toplaması talebini konuşması üzerinedir.

Emir Timur, Bizans toprakları ve Osmanlı Hanedanı'na hâkim olup bütün bu bölgelerde asker bulundursa da Şehzade Mehmed'in üzerine ordu göndermekten çekiniyordu. Öyle ki Mehmed'in cesareti ile isyancılarla mücadelesi ve savaşlarını Emir Timur işitmişti. Emir Timur'a arz edildiği üzere babası ve kardeşlerinin tutsak olmasına karşın, küçük bir orduyla bütün isyanları bastırmıştı. Hanedan mensuplarından bu kadar küçük yaşta başka biri bu başarıları elde edememişti.

Emir Timur ileriye düşünmesi ve Şehzadenin babasıyla imzaladığı amannâme uyarınca, babasının yazdığı bir mektupla huzuruna çağırıp ele geçirdiği yerleri ona vermek istedi. Nitekim nicedir Şehzadenin ele geçirdiği toprakları nasıl koruduğu çeşitli mahfillerde ileri gelenlerce övgüye mazhar oluyor, hakkında dualar ediliyordu.

Öyle ki Emir Timur, Şehzadenin yiğitliğinden haberdârken Yıldırım Beyazıt'la sohbet ettiği sırada Şehzadeyi övüyordu. Şehzadenin düşmanlarıyla savaşıp üstün gelmesine şaşıyor ve dostça huzuruma gelirse diğer oğullarından daha fazla muhabbet duyacağını ve Yıldırım Beyazıt'ın istediği biçimde huzuruna getirmeceği üzerine yemin etti. Yıldırım Beyazıt ise Emir Timur'un istediği gibi oğluna mektup yazdı ve Emir'in talimatlarını sıraladı.

Emir Timur mektubu güvendiği adamlarından Hacı Muhammed'e teslim edip Şehzadeye elçi olarak yolladı. Şehzade, elçiyi büyük bir saygıyla kabul ederken, Emir Timur'dan gelen mektubu öperek emirlere itaat etti.

Devlet erkânı, Şehzadenin Emir Timur'a boyun eğmesine karşı çıksa da Şehzade onlara aldırmayarak itaat etmeyi gerekli saydı. Şehzade gerekli hazırlıkları yaparak Emir Timur'un ordugahına yola çıktı ve çok sayıda hediye götürdü. Emir Timur'un göndermiş olduğu elçinin öncülüğünde Tokat'tan Amasya'ya hareket ettiler.

3.1.10. Dokuzuncu Dâstân

Dokuzuncu dâstân Osmanlı Şehzadesi Mehmed, Emir Timur, Yıldırım Beyazıt ve Şehzadenin meşveretlere kayıtsızlığı, Kara Yahya İsfendiyarî'nin yeniden harekete geçmesi, Savcıoğlu'nun zulme yeltenmesi ve Şehzadenin yoluna engel olması ile Şehzadenin bütün düşmanlarına karşı zafer kazanması üzerinedir.

Şehzadeyle savaşta ağır yaralar alan Kara Yahya İsfendiyarî, Şehzadenin ordusu olmadan Tokat'tan Amasya'ya gideceği ve ordugahının yakınlarından geçeceğini duyunca hiç vakit kaybetmeden adamlarını silahla donattı ve Şehzadeye saldırımları için harekete geçirdi.

Kara Yahya'nın birlikleri Şehzadenin konvoyuna yaklaştıklarında, Şehzadenin adamları saldırıya koyuldular ve cansiperane Şehzadeyi kolladılar. Kısa sürede yollar Kara Yahya'nın adamlarının cesetleriyle doldu taşı. Kara Yahya da gördüğü sahne karşısında kaçmayı yeğledi ve ikinci kez Şehzade karşısında mağlup oldu.

Şehzade Kara Yahya karşısında kazandığı zaferin ardından birkaç gün oralarda oyalandı. O sırada yakınlarda Savcıoğlu diye bilinen Ali Bey'in yol kesip ahalinin başına bela olduğunu işitti. Şehzade bunun üzerine vaziyetin tetkik edilmesi için adamlarını görevlendirdi. Savcıoğlu da Ahi Mustafa adında bir adamı, Şehzadenin ordusunun durumunu öğrenmesi için hoş geldin bahanesiyle Şehzadenin huzuruna gönderdi. Savcıoğlu'nun hedefi Şehzadeye saldırmak için gerekli hazırlıkları yapmaktı. Ancak Şehzade bu hileyi anlayıp, bin süvariyle birlikte ordugahına saldırdı. Savcıoğlu böyle bir yıldırım harekâtını beklemediğinden hazırlıksız yakalanmıştı. Tek başına savaş meydanından kaçıp Selasel Kalesi'ne sığındı.

Şehzade bu fethin ardından, bu belanın nedeninin, devlet erkânının daha önceden yakalanmasını istediği ve iyiliği için verdiği tavsiyelere kulak asmaması olduğunu anlamıştı. Bu nedenle saray erkânından özür diledi. Ardından yakın adamlarıyla, düşmanların Emir Timur'un elçisi yanlarında olmasına rağmen gözü kara bir biçimde isyan etmelerini konuştu. Babası Emir Timur'un yanında olmasına rağmen orada neler olacağı belli değildi. Şehzadenin yakın adamları ise sultanı bu yolculuktan tekrar vazgeçirmeye çalıştılar.

Şehzade Bolu yakınlarında dağlara yöneldi ve dağların içinden geçen çetrefilli yola çıktığı ilk fırsatta bir meclis kurdurdu. Bu mecliste Emir Timur'un elçisine “düşmanın gözü pekliğini gördünüz, Emir Timur'a gidip düşman saldırıları nedeniyle huzuruna gelemeyeceğimizi bildiriniz” dedi. Ardından Şehzade, hocası Sofu'yu elçiyle birlikte göndererek Emir Timur'a yolda yaşananları anlatmasını ve özrünü iletmesini, ilerleyen zamanda tehditler ortadan kalkarsa huzura çıkacağını bildirmesini söyledi.

3.1.11. Onuncu Dâstân

Onuncu dâstân Emir Timur'un Osmanlı Şehzadesi Mehmed'e haberci gönderip Sultan Yıldırım Beyazıt'ın vefatını haber vermesi üzerinedir.

Sultan Yıldırım Beyazıt, savaşın ardından düşman eline esir düştükten sonra günlerini üzüntü ve kederle geçirdi. Emir Timur ise ona saygı duymayı kendisine görev edinmiş ve her gün belirli bir zamanını sultanla geçirmektedir. Ayrıca sürekli Anadolu toprakları ve hükümdarlığını kendisine vereceğini de söylüyordu. Ancak oğulları Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağıldığından kesin bir karar alınamıyordu. Bu nedenle devlet erkânı ve oğullarının toplanıp Anadolu topraklarının Beyazıt'a geri verilmesi gerektiği düşünülüyordu.

Kendisini tartışmasız biçimde Anadolu topraklarının sultanı olarak gören Beyazıt esir düştüğü için günden güne ruh sağlığını kaybediyordu. Yeme ve uyku problemleri gün geçtikçe artıyor, cismî ve ruhî hastalıklar baş gösteriyordu. Nefes darlığı da başlamıştı. Şubat 1403'te hastalığı ağırlaşırken, her geçen gün güçten düşüyordu. Emir Timur bunun üzerine Mevlânâ Celaeddîn Arab ve Mevlânâ İzzeddîn Mesûd-i Şîrâzî gibi dönemin en iyi hekimlerini gece gündüz sultana bakmaları için görevlendirdi. Hekimler de emir üzerine sultanın yanında bulunup, olağanüstü çaba gösterdiler. Ancak hastalığın ilerlemesi nedeniyle hiçbir tedavi fayda etmedi. 8 Mart 1403'te perşembe günü vefat etti.

Emir Timur sultanın naaşının önce Şeyh Mahmûd Hayrânî mezarlığına ardından Bursa'daki türbesine nakledilmesini emretti. Emir Timur'un buyruğuyla sultanın tabutunu süslediler ve babasıyla birlikte olan Musa Çelebi cenazeyle birlikte Bursa'ya yola çıktı. Musa Çelebi, sultanın cenazesinin defni için bütün gereklilikleri yerine getirdi ve ardından başta Rumeli'ndeki Emir Süleyman olmak üzere bütün kardeşlerine mektup yazıp haberin ulaştırılması için elçileri yola çıkardı.

3.1.12. On Birinci Dâstân

On birinci dâstân Emir Timur'un İran'a gitmesi, Erzincan'dan geçerken yaşananlar ile Osmanlı sultanının içi rahatladıktan sonra ordusuyla Bursa'ya dönüşü üzerinedir.

Osmanlı hanedanının ana hedefi Timur'un ordusunu püskürtmek iken Anadolu'yu talan eden Timurlu ordusu 1403 yılının baharında İran'a hareket etti. İran'a gitme

niyeti daha önceden olan Timur, Moğol istilasıyla birlikte Anadolu'ya gelen 40 bin kadar Tatar obasını dağıtmak istedi. Bu Tatarlar, Hülagü Han'ın Selçuklularla mücadelesi döneminde Anadolu'ya yerleştirdiklerinden geriye kalanlardı. Zaman geçtikçe Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılan Tatarlar daha çok Sivas, Kayseri ve Amasya'da yaylayıp, kışlıyorlardı. Yabancıları aralarına almıyorlar ve İlhanlıların yıkılışından sonra da kimseye boyun eğmiyorlardı. Ancak Yıldırım Beyazıt Sivas, Malatya ve Erzincan vilayetlerini kendi mülkü haline getirince, Tatarlar da mecburen boyun etmek zorunda kaldılar.

Emir Timur, Tatarları Türkistan ve Maverünnahr'e göç ettirmek istiyordu. Bu nedenle oğulları ve komutanlarının emrine verdiği ordularla Tatarların yaşadığı bölgelere saldırıp kuşatma emri verdi. İlk olarak oğlu Sultan Mirza'yı Tokat ve Amasya havalisine gönderirken, komutanlarından bazılarını da Kayseri ve Sivas'a yolladı. Timur'un kendisi de Anadolu'dan oraya doğru hareket etti.

Emir Timur, Teberrük Bey ve Mürüvvet Bey adındaki Tatar beylerini huzuruna çağırdı ve değerli hediyeler vererek "Tatarların memleketi Turan'dır, Anadolu'da gurbette yaşıyorsunuz. Emrime girip vatanınıza geri dönseniz daha iyi olur" dedi. Kuşatma altında oldukları ve Timurlu ordusundan kurtulamayacaklarından ailelerini, İran üzerinden Turan'a geçirmeleri için komutanlara teslim ettiler.

Karaman taraflarında Turgutlu Türkleri vardı ve beyleri Hızır Bey ile İbrahim Bey idi. Yıldırım Beyazıt zamanında ona itaat ediyorlardı ancak Emir Timur'un Anadolu'ya girişiyle dağlara sığındılar. Nihayet Emir Timur bir birliğini Turgutlu Türklerini bastırmak için hazırlayarak, saldırıp talan etmeleri, komutanlarından bir tanesini bile canlı bırakmamaları emrini verdi. Timur'un askerleri karşısında sayıları bir hayli az olan bu beyler yenilgiye uğrayarak tamamen ortadan kaldırıldılar.

Diğer yandan Kayseri ahalisi de Timur'un Anadolu'ya girişiyle mağaralara sığınmış ve Timurlu ordusunun bu kaçış noktalarına girişlerini kapatmışlardı. Timurlu ordusu Anadolu'yu terk ettiğinde mağaralarından çıkmayı planlıyorlardı. Ancak Timurlu ordusu o bölgeden geçerken aralarında bir savaş patlak verdi ve savaş sırasında Turgutlu ahalisinden biri, Timur'un Ali Sultan adındaki komutanına attığı ok gözüne isabet etmiş ve orada can vermişti. Timurlu ordusu ise bedel ödetmek için mağaralara girip ele geçirmiştir. Ali Sultan'ın kardeşi ise kardeşinin kanı karşılığında mağaralara

saklanan insanların çıkarılıp kılıçtan geçirilmesi ve kadın ile çocukların esir edilmesini emretti.

Emir Timur Kayseri'den Erzincan'a ilerledi ve oradan da aceleyle Azerbaycan'a yürüdü. Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıt ise Emir Timur'un Anadolu'ya saldırması ve ısrarla görüşme talebinden korktuğundan güvenli yerler olan Bolu ve Gerede'de günlerini geçiriyordu. Emir Timur'un Erzincan'a ulaştığı haberini alınca sultanın korkusu geçti ve Emir Timur'un oğlu Emir Yakup Mudurnu yakınlarında sultanın huzuruna çıkıp saygısını sunarken sultan da aynı saygıyla kendisini kabul etti.

Emir Yakup, sultanı topraklarını genişletmesi ve babasının hâkim olduğu yerleri geri alma konusunda cesaretlendirdi. Emir, kardeşleri arasında sultanı, babasının yerini almaya daha uygun görüyordu. Ancak sultanın ağabeyi İsa Çelebi Bursa'da ikamet ediyordu. İsa Çelebi, Emir Timur'un Anadolu'dan ayrılışından sonra Bursa'da tahta çıkmış ve büyük bir ordu toplamıştı. Mehmed Çelebi, ağabeyinin ordusunun ününü duymuş olmasına karşın babasının yerine geçmeyi kendi hakkı sayıyordu. Böylece ordusuyla Bursa'ya sefere çıkmayı kararlaştırdı.

3.1.13. On İkinci Dâstân

Şehzade Mehmed'in başkent Bursa'ya varışı, ağabeyi İsa Çelebi'yle savaşıması, şehir sakinlerinin Mehmed'e desteği ve İsa'yı mağlup ederek hâkimiyet sağlaması üzerinedir.

Şehzade Mehmed nihayet Bursa'ya ağabeyi İsa Çelebi'ye karşı sefere çıkarak babasının tahtını ele geçirmeye karar kıldı. Bunun için Bolu ve Mudurnu'dan Bursa'ya hareket ederken bu sefer için Osmanlı ordusunun başına komutan olarak Emir Yakup tayin edildi.

Şehzadenin ordusu Ermeni geçidine varıncaya kadar İsa Çelebi'nin ordusunun haberi oldu ve geçidin ağzında Şehzade ordusunun girişini engellemek için konuşlandılar. Bu nedenle komutanlar, Domaniç üzerinden hareketin sürdürülmesini uygun gördüler. Ordunun o geçitten geçmeleri daha kolayken, düşmanla karşılaşma ihtimalleri de daha azdı. Sultanın ordusu geçitten geçip İsa Çelebi'nin ordusuna yaklaştığında savaş düzeni aldılar ancak İsa Çelebi'nin ordusu saldırmadığı için sultanın adamları da herhangi bir girişimde bulunmadılar.

Sultanın ordusu dar geçitten kolaylıkla geçti ve ardından Emir Yakup hızlıca Balıkesir’e ilerledi. Yol üzerinde Balıkesir beyi Subaşı Ayna Bey’le karşılaştılar. Dostane bir ilişki kurduktan sonra Ayna Bey, sultanın geldiğini duyunca huzuruna gitti. Sultanı karşıladıktan sonra Balıkesir’e davet etti ve şerefine toy verdi.

İsa Çelebi, sultanın Balıkesir’de olduğunu işitince ordusunu o tarafa yollayıp, sultanın ordusuna saldırmak için acele etti. Sultan da adamlarına danışarak savaş kararı aldı. Akıllı bir adam olan Ayna Bey ise iki kardeşin savaşması ve kardeşler arasındaki hanedan bağının kılıçla koparılmasını doğru bulmuyordu. Toprakların iki Şehzade arasında paylaşılması ve Bursa’nın Şehzadeye teslim edilip Bursa’dan kuzey ve doğuya Sivas, Tokat ve Erzincan’a kadar sultana verilmesi; Bursa’dan batı ve güneye kadar Aydın, Karamanlı, Saruhan ve Germiyan ve Karesi illerinin İsa Çelebi’ye teslimi kararlaştırıldı.

Ayna Bey’in tavsiyesi sultan tarafından kabul edildi ve bu bağlamda yazdığı mektubu saygın bir elçiyle Bursa’ya yolladı. Mektubu okuyan İsa Çelebi sinirlendi ve elçiye hitaben “Ben onun ağabeyiyim, meşru varis benim. Hakkımdan vazgeçip bir çocuğun tahta oturmasına müsaade mi edeceğim? Bu mektubun cevabını yakında kılıçla vereceğim” dedi.

Elçi sultanın huzuruna döndüğünde İsa Çelebi’nin sözlerini aktardı. Barış yanlısı olan Subaşı Ayna Bey bu noktada barışın mümkün olmadığını, hükümdarlığın kılıçla yapıldığını söyledi. Bunun üzerine erkânını toplayan sultan onlara hitaben “bugün hükümdarlık kılıç zoruyla alınacaktır ancak zafer bütün gücüyle savaşanın olacaktır. İsa Çelebi kılıçla tehdit etmektedir biz ise su verilmiş kılıçlarımızla savaştan kaçmayacak ve Allah’a inayet ederek bilek gücümüzle tahtın gerçek sahibini tayin edeceğiz” dedi. Sultanın askerleri ise canları pahasına sultanın yanında olacaklarına yemin ettiler.

Ulubat yakınlarında iki Şehzade arasında çetin bir savaş gerçekleşti. Şehzadenin yanında savaşan Subaşı Ayna Bey’in başı savaş sırasında İsa Çelebi tarafından kopartıldı. Ancak Şehzade Mehmed’in askerleri yiğitçe savaşıp İsa Çelebi’nin askerleri yetersiz kaldıklarından mecburen kaçmak zorunda kaldılar. İsa Çelebi de kaçarak kıyı şeridinden gemiye binerek Hristiyan Bizans İmparatoru’nun yanına gitti. Sultan Mehmed ise bütün toprak ve ordusunu ele geçirdi.

Anadolu eski valisi ve Yıldırım Beyazıt'ın talimatıyla İsa Çelebi'nin saltanatını idare eden Timurtaş Bey, kaçtığı sırada İsa Çelebi'yle gider ancak atının teklemesiyle yere düşünce İsa Çelebi kendi atına bindirerek götürür. Ancak İsa Çelebi ağırlık yaptığı ve atın hızını kestiği için Timurtaş'ı hançerleyerek atından atar. Sultanın ordusu ise kaçanların ardına düşmüşken Timurtaş'a rastlar ve yaralı haliyle sultanın huzuruna götürür. Timurtaş'a öfkeli olan sultan derhal ölüm emrini verir. Timurtaş'ın başı bedeninden ayrılp sultanın Rumeli'ndeki ağabeyine gönderilerek fethin gerçekleştiğini bildirirler. Sultan kardeşini takip etmekten vazgeçmiş ve peşinden gidilmemesini emretmiştir.

3.1.14. On Üçüncü Dâstân

On üçüncü dâstân sultanın başkent Bursa'ya gidişi, İznik ve havalisinin kuşatılması, Germiyan Beyi Yakup'tan Yıldırım Beyazıt'ın cenazesinin istenmesi ve Musa Çelebi'nin cenazeyle birlikte sultanın huzuruna gelmesi ve kardeşçe tavrı üzerinedir.

Osmanlı sultanı zafer kazandıktan sonra Bursa'ya gitti ve şehir sakinleri tarafından karşılandı. Sultan da hizmetleri için büyük bir toy düzenleyerek haklarını teslim etti. Bursa'ya yerleştikten sonra kanun yapmayla meşgul oldu ve Timurlu ordusundan zarar görenlerin gönlünü hoş etmeye çalıştı. Ardından İznik ve çevresine yönelen sultana, İznik ve çevresi şehir sakinleri tarafından teslim edildi.

İznik'te işleri yola koyunca atası Osman Bey'in konuşlandığı Yenişehir'e yöneldi. Orada da Saruhan ve Karesi vilayetlerinden çok sayıda raiyet ve asker zararlarının temini için sultanın huzuruna geldiler.

Sultan ordu ve raiyetin gönlünü alıp güvenlerini kazandıktan sonra babası öldüğünde Emir Timur babasının vasiyeti üzerine cenazeye Germiyan Beyi Yakup'un sahip çıkması ve Şehzade Musa Çelebi'nin de onunla olmasını emrettiğini hatırladı. Çocuklarından biri Osmanlı tahtına oturup, hâkimiyeti ele geçirdiğinde birini gönderip naaşını Bursa'ya getirtcekti. Sultan ise Bursa'da -sultanların mezarları buradadır- tahta çıktığında babasının cenazesi ve Musa Çelebi için Yakup Bey'e bir elçi yolladı. Yakup Bey de sultanın naaşı ve Musa Çelebi'yi Bursa'ya, sultana gönderdi. Sultan, babasının naaşının yaklaştığını duyunca devlet erkânı ve komutanlarıyla birlikte şehrin dışına, karşılamaya gitti.

Sultan Yıldırım Beyazıt'ın defnedilmesinden sonra veliahdı üç gün boyunca taziye kabul etti. Yasın sona erdiği gün ise bütün maneviyatıyla vecibeleri yerine getirdi. Yas sona erdiğindeyse raiyetin huzuru için Amasya ve Niksar'a yöneldi.

3.1.15. On Dördüncü Dâstân

On dördüncü dâstân Rumeli hükümdarı Emir Süleyman'ın İsa Çelebi'nin Sultan Mehmed tarafından mağlup edilmesine duyduğu kıskançlık, İsa Çelebi'nin Bizans İmparatoru'ndan Anadolu'ya hâkim olmak için yardım istemesi ve sultanın isteklerinin yerine getirilmesine karşı çıkması üzerinedir.

Osmanlı topraklarında kargaşa ve istikrarsızlık devam ederken Sultan Mehmed ve kardeşleri mücadeleye tutuşmuş ve sultanın konumunu kıskanan kardeşleri saltanat sevdasına düşmüşlerdir. Sultanın ağabeyi Emir Süleyman Rumeli'nde hüküm sürüyordu ve Edirne'yi başkent ilan etmişti. Bursa'nın fethi ve İsa Çelebi'nin sultan tarafından mağlup edilmesinden rahatsız olan Emir Süleyman, Timurtaş'ın kesik başının gönderilmesiyle de aşağılanmış hissedip bir mecliste kardeşinin yaptıklarını kınayarak şu ifadeleri kullandı “Kardeşim Mehmed, İsa'ya baş kaldırarak kötülük etmiştir. Nitekim İsa, yaşça ondan büyüktü ve bana sormadan saltanat tahtına oturmuştur. Biz de denizi geçip Anadolu topraklarını onun elinden alacağız. Çünkü yaşı küçüktür ve tahta çıkması yasa ve geleneğe aykırıdır. Yaş, taht verasetinde ön koşuldur bu nedenle Anadolu'ya ilerlerken bir an olsun duraklamayacağız. Hızlıca Bursa'ya gidip tahta oturacağım. Kardeşim Mehmed itaat ederse yönetmesi için bir vilayet vereceğim ancak etmezse bütün hâkimiyetini elinden alacağım.”

Devlet erkânından kimileri Emir Süleyman'a “devlet işi ilahi kerametledir yaşla ilgisi yoktur. Nitekim Sultan Mehmed yaşının küçük olmasına rağmen Emir Timur'la savaşta büyük işler yapmış ve İran ve Turan'da adından söz ettirmiştir. Ayrıca o korkunç savaştan kaçtığı sırada küçük bir birlikle düşmana ağır kayıplar verdirmiştir. İsa Çelebi'yi mağlup edip Bursa'da tahta çıksa da savaşın kan dökmek uygun değildir. Kardeşlerin arasını bularak sorunların giderilmesi evlâdır. Birinin Konstantinopolis'e yollanıp İsa Çelebi'nin çağırılması uygun olacaktır. Ardından destekleyerek Anadolu'ya kardeşinize karşı yollayın. Sultan Mehmed halihazırda Küçük Asya sınırındadır ve Bursa başta olmak üzere bölgedeki vilayetler kuşatmaya uygundur. İsa Çelebi aldığı destekle hâkimiyeti ele geçirirse saltanatın sahibi olduğu anlamına

gelirken, size itaat edecektir. Ancak Sultan Mehmed bu mücadeleyi kazanırsa, İsa Çelebi'yle düşmanlığı için dilediği özür nezdinizde kabul olmayacaktır” dediler.

Emir Süleyman tavsiyeleri kabul etti ve Konstantinopolis'e bir heyet yollayarak İsa Çelebi'yi imparatorlardan istedi. İmparator da hiç duraksamadan İsa'yı Emir Sultan'ın heyetine teslim etti. Ardından Emir, bir grup asker ve saltanat teşrifatıyla Gelibolu üzerinden Anadolu'ya, Bursa'yı ele geçirip Sultan Mehmed'le savaşımaya gönderdi.

İsa Çelebi denizi geçtikten sonra kıyıdaki Karesi'yi ele geçirdi ve sessizce ordu toplayıp Bursa'yı kuşatmaya hazırlandı. Geçtiği bütün kalelerde kendisi için ziyafetler düzenleniyorsa da herhangi bir emlak verilmiyor ve kendisine itaat etmek eğiliminde de değillerdi. Yalnızca iyi karşılanıyordu. Nitekim önce Sultan Mehmed'i yenip öyle saltanat davası gütmeliydi. Beypazarı'na erişip saltanata dair bir ışıık göremeyince “kardeşime karşı düşmanlığım yoktur. Yalnızca Anadolu'dan geçerken kış için bir kışlak verilmesini temenni ederim. Bundan sonra kardeşçe ilişkimizin süreceğine, itaat ve buyruklarını yerine getireceğime söz veririm” şeklinde dostça bir mektup yazarak, sultana gönderdi.

İsa Çelebi'nin düşmanlığın sonlandırılması hakkındaki sözleri üzerine sultan da misafir ağırlama adabının gerekliliklerini yerine getirdi. Sultanın naipieri kış için Beypazarı'nda lazım olan neyse İsa'ya sağladılar ve bahar gelinceye değin birbirlerine barışçıl yaklaştılar. Baharın başlarında sultanın müsaadesiyle Sivrihisar'dan Karaman'a gitti. Burada eski düşmanlarıyla bazı anlaşmazlıklar yaşarken, birkaç kaleyi kuşatıp ele geçirdi. Ardından Karaman'dan ayrılarak sultanın topraklarına gitti ve barış niyetinde olduğunu belirterek raiyeti kendine çekmeyi çalıştı. Böylece Bursa'ya kadar yaklaştı ve avam usulünce bir yalanı kale içerisinde yaymaya çalıştı. Ancak Bursa halkı İsa'nın asıl niyetini anlamıştı. Bu yüzden şehre girmesine müsaade etmediler. Bursa ahalisi kaleye doluşarak giriş-çıkışları sağlama aldılar. İçeriye alınmayan İsa Çelebi ise şehrin dışını yağmalayıp ateşe verdi. İsa Çelebi'nin eline düşen bölge sakinleri yağma ve katle maruz kaldı.

Amasya'da bulunan Osmanlı sultanı on günde Bursa'ya vardı. Sultanın geleceğini öğrenen İsa Çelebi ise asker toplamaya başladı ve nihayet on bin tam teçhizatlı süvariye emrinde topladı. Sultanın ordusu ise uzaktan gelmiş ve sayıca azdı. Sultan hal böyleyken ordusuna, İsa Çelebi'nin ordusuna taarruz emri verdi.

O gün sabahtan öğleye kadar iki kardeş arasında çetin bir mücadele yaşandı ve sonuç olarak Sultan Mehmed galip gelirken, İsa Çelebi de kaçmak zorunda kaldı. Birkaç adamıyla birlikte Kurlane'ye yöneldi. O vilayetin sakinleri İsa Çelebi'yi yakalayıp sultana teslim etmek istiyordu. Bundan haberdar olan İsa Çelebi ise dağları aşarak Kastamonu beyi İsfendiyar'a sığındı. Osmanlılarla anlaşmazlığa sahip İsfendiyar ise bu girişimi gurur verici saydı. Osmanlı'daki çok başlılık onu mutlu etmişti. Sultan Yıldırım Beyazıt'ın hizmetindeyken İsa Çelebi'nin annesi tarafından destek gören İsfendiyar da şimdi İsa Çelebi'yi destekliyordu.

Sultan, İsa Çelebi ve ordusunu bozguna uğrattıktan sonra ele geçirdiği ganimetle Bursa'ya hareket etti ve İsa Çelebi'nin saldırısıyla zarar gören kim varsa yardım etti.

3.1.16. On Beşinci Dâstân

On beşinci dâstân İsa Çelebi'nin savaştan kaçmasının ardından Kastamonu hükümdarı İsfendiyar'a sığınması ve yardım talebi ve Sultan Mehmed'e düşmanlığın başlaması, üçüncü savaşın yapılması ve Sultan Mehmed'in yeniden zafer kazanması üzerinedir.

İsa Çelebi, İsfendiyar'ın sarayına sığındıktan sonra İsfendiyar'a “Sultan Mehmed'in ordusu savaşta olmadığı için komutanlarından her biri bir köşeye dağılmıştır. Saldırmak için tam zamanıdır” dedi. İsfendiyar da Osmanlı Hanedanı içerisinde husumet ve nifakın çıkarına uygun olduğunu düşündüğünden Bursa'ya sefer düzenlemesi için İsa Çelebi'nin emrine ordu verdi. Öbürleri ise Selasel Kalesi ve Engürü (Ankara) şehrini almak için sefere çıkmışlarken, İsa Çelebi'nin haberi Sultan Mehmed'e ulaştı ve üç bin asker komutanlarla birlikte Sultan'ın huzuruna gelip vakit kaybetmeden İsa Çelebi ve İsfendiyar'ın ordularına saldırmak için hazırlandılar. Ardından Sultan emrine daha fazla asker çağırdı ve Amasya havalisinden yola çıkan birlikler on gün boyunca o küçük gruba saldırıp kale sakinlerinin yardımına koştu. Düşman, Osmanlı Ordusunun süratinden hayrete düştü. Son gün her iki ordu da savaş düzeni alıp geceye değin savaşa da sabaha karşı Osmanlı sultanının ordusu galip geldi. İsfendiyar savaş meydanında biraz daha kalırsa İsa Çelebi gibi tevkif edileceğini anlayınca kaçtı.

Bu savaşta her askere, on askerlik ganimet (esir) ve her atlıya on kesik baş düştü ve yüklü miktarda mal ele geçirildi. Sonuç olarak büyük bir zafer kazanıldı ve Osmanlı Sultanı mutlu bir biçimde Bursa'ya gidip bir süre dinlendi. Bu süre zarfında Osmanlı

Sultanına muhalefet eden beyler ve valiler pişman oldular. Örneğin Karaman Valisi Mehmed Bey yeniden Osmanlı Sultanı'na itaat etti. Sultan da onları affetti ve eski defterleri kapattı. Mehmed Bey de kızlarından birini Sultan'a verdi.

3.1.17. On Altıncı Dâstân

Bu dâstân İsa Çelebi'nin sultana isyan için İzmiroğlu'na yanaşması, düşmanla başarısız ittifak, İsa Çelebi'nin perişanlığı ve kardeşler ile isyancılar arasından yok oluşu üzerinedir.

Osmanlı Sultanı, İsa Çelebi ve İsfendiyar'a karşı zafer kazanınca Sultan Bursa'ya gitti. İsa Çelebi ve İsfendiyar ise Kastamonu'ya döndüler. İsa Çelebi'nin akli sultana düşmanlık konusunda yeniden bulandı ancak bu kez İsfendiyar'dan ümidi kesmişti. Eşkıyayla bir olup, uzak yollardan dağ dağ gezerek yerleşim yerleri, Bursa ve çevresinde yol keserek raiyetin malını yağmalamaya başladı. İsa Çelebi bu defa şahlık hevesinden geçerek, talihi gibi perişan bir halde dağ bayır dolanmaya koyuldu.

İsa'nın yağma, adam öldürme ve yol kesme faaliyetlerini duyan Sultan Mehmed, defterini dürmek için hızlıca Tokat'tan Bursa'ya gitti. İsa ise sultanın ordusu karşısında canını bile kurtaramayacağını anlayınca Aydın İli'nde sahil hâkimi İzmiroğlu'na gitti ve onu da Sultan Mehmed'in ordusuyla savaşmak gibi boş düşüncelerle doldurdu.

İzmiroğlu aracılık edip komşuları Saruhan, Menteşe ve Teke illerinin hakimlerini sultanın ordusuyla savaşmaya ikna etti. Osmanlının kadim düşmanları olduklarından İsa Çelebi savaşı kazanmaları durumunda hepsine aman vereceği taahhüdünde bulundu ve yalnızca miras kalan topraklarla yetineceğini açıkladı.

Adı geçen illerin hakimleri ordularını hazırlayarak anlaşma uyarınca şehzadenin ordugâhına yolladılar. Yaklaşık yirmi bin süvari vardı ve İsa Çelebi'nin ordudan yana içi rahattı. Sultan Mehmed ise on bin süvariyle karşılık vermeyi planladı ve kısa süre içerisinde kendisi ve ordusuyla savaş meydanında hazır oldu. Sultanın düşmanları da hızlıca savaş düzeni alıp savaşın başlamasını beklediler.

Güçlü bir direniş olmasına karşın Osmanlı sultanının ordusu düşmana üstün geldi ve yenilgiye uğrattı. İsa Çelebi ise adeti olduğu üzere kaçtı ve beraberinde birkaç kişiyle birlikte Karaman'a gitti. Karaman hâkimi sultanın intikam alacağından korkarak himaye edemeyeceği için özür diledi. Bir süre Karaman dolaylarında ikamet ederken, kısa süre sonra Bursa'ya dönen sultana İsa Çelebi'nin küçük bir grupla Eskişehir

havalisinde olduđu, hala sultanlık ve taht iddiasında olup saldırıya geçmeyi planladığı bildirildi. Sultan da adamlarından iki yüz kişiyi oraya yollarken, hamamda buldukları İsa Çelebi'yi yay kırıyla boğdular.

İsa Çelebi'nin ölümünün ardından sultan, daha önce İsa'ya katılıp kendisine isyan edenleri cezalandırmak istedi. İsyanın destekçisi olan ve kaçtıktan sonra kalesine sığınan İzmiroğlu sultan tarafından öldürüleceğini anlayınca yaptıklarından pişman oldu ve devlet erkânı aracılığıyla suçunun bağışlanmasını talep etti. Sultan bağışlayınca İzmiroğlu kalesinden çıkıp sultanın sarayına gitti. Sultan da önceden olduğu gibi İzmir'i kendisine verdi.

Ancak Aydın ilinin diğer bölgeleri ile Timur saldırısı sırasında Osmanlı hâkimiyetinden çıkan toprakları yeniden ele geçirdi. Ardından Saruhan ili hâkimi Hızır Şah Bey memleketinde emniyetten sultan intikam almak için fırsattan yararlanıp askerleriyle harekete geçti. Sultan oraya vardığı sırada tesadüfen o da hamamdaydı. Sultanın ordusu hamamı kuşattı ve Hızır Şah'ı dışarı çıkarıp cellada teslim ettiler. O sırada suçlarının bağışlanması için yalvarıp yakarmaya başladıysa da sultan kabul etmedi. Hal böyleyken cenazesinin Manisa'ya defnedilip diğer suçlular gibi itibarına leke düşürülmemesi, vakıflarının el değiştirmemesi ve arazilerinin korunması için memur tayin edilmesini istedi. İstekleri kabul edildi ve ardından idam edildi.

Saruhan vilayeti de sultanın hâkimiyetine girince Germiyan iline hareket etti. Direnişle karşılaşmadığı için Germiyan hâkimini bağışladı ve yeniden vali olarak atadı. Ancak babasının vasiyeti uyarınca Aydın, Saruhan ve Teke illerini hâkimiyetine alarak sonunda Bursa'ya döndü.

3.1.18. On Yedinci Dâstân

Bu dâstân Emir Süleyman'ın Anadolu toprakları ile Sultan Mehmed'in tahtını almasının ardından Rumeli topraklarına yönelmesi, kardeşler arasındaki savaş ve anlaşmazlığın Emir Süleyman'ın girişimleri sırasında devam etmesi üzerinedir.

Sultan Mehmed'in ağabeyi Emir Süleyman kardeşini daima kıskanırdı. Nitekim Edirne'de kaygısız bir şekilde tahta oturmuştu. Ancak Sultan Mehmed, cülusundan itibaren birçok hadiseyle karşı karşıya gelmiş ve buna mukabil eski düşmanlarını da mağlup etmiştir. Böylelikle sultan Mehmed'in zaferleri ağabeyi Emir Süleyman tarafından duyulmuş ve kıskançlığı artmıştır. Emir Süleyman, sahibinin küçük kardeşi

olduğu Bursa'daki saltanat tahtını almak için büyük bir orduyla denizi geçip Bursa'yı ele geçirmeyi düşündü. Olur da kardeşimiz sözümüze karşı çıkarsa o zaman kılıçla konuşuruz; ancak itaat ederse önceden ona ait olan toprakları kendisine bırakırız dedi.

Emir Süleyman'ın harekete geçtiği haberi sultana ulaşınca, ağabeyinin gücünü bildiğinden ileri gelenlerle meşveret edip makul bir sonuca vardı. Emir Süleyman'ın ordusu her bakımdan sultanın ordusundan güçlü olduğu ve ayrıca Rumeli'ndeki bayındır topraklara sahip olması nedeniyle Osmanlı Hanedanı'nın baş ağabeyiydi. Nihayetinde Emir Süleyman denizi geçip Bursa'ya ulaşmadan önce Engürü'ye gidip destek için asker ve silah toplamaya karar verildi. Emir Süleyman o kalabalık ordusuyla Bursa'ya saldırıp sultanın ordusunu takip ederse, ordusunun kalabalıklığı nedeniyle insanları her taraftan pusuya yatırmak mümkün olacağı düşünüldü. Ayrıca irtibat yolları kesilerek böyle bir orduya karşı zafer kazanmanın imkân dahilinde olduğu değerlendirildi. Hanedan içerisinden babasının mirasını talep eden böyle bir düşmana karşı zafer kazanmanın kolay olduğu düşünülemez.

Bu meşveretler neticesinde Sultan Engürü'ye hareket etti ve oraya gittiğinde Tatarlar nezdinde itibara sahip Toyran Bey'i huzuruna çağırdı. Sultan ondan ordu isterken o da çeşitli sözler verdi. Bu esnada Emir Süleyman'ın Bursa'yı geçtiği ve savaşa hazırlandığı haberi geldi. Sultan Mehmed devlet erkânına şu sözleri söyledi: “Emir Timur saldırdığında da o kalabalık ordusuna direndiğimiz gibi, boyundan büyük işlere kalkışan insafsız kardeşime de öyle direneceğiz.

Devlet erkânının çoğu bilhassa Beyazıt Paşa ve İkbal Subaşı, sultanın yiğitliği dillere destan olmakla beraber düşman yabancı olsa böyle büyük bir ordunun karşısında durmanın endişe edecek bir yanı yoktur ancak bugünkü düşmanımız sultanın ağabeyidir diyerek, Emir Süleyman'ın yöneldiği taktirde kalenin düşmesini önlemek için Engürü'ye ve Selasel Kalesi'nin sultanın güvendiği adamlarından birine vermesini söylediler. Nitekim bu şekilde kaleyi korumak adına yapılacak hazırlıklar için daha fazla imkân bulunduğunu ifade ettiler. Böylece kalenin muhafazası Yakup Bey Firuzoğlu'na bırakıldı ve yanına güvenilir askerler verildi. Diğer yandan yardım sözü veren ve sultanın sözüne itimat ettiği Toyran Bey Tatar, maiyetiyle birlikte şehirden ayrılarak vardıkları yerlerde yağma ve talana koyuldular. Sultan, Toyran'ın sözünü tutmayışına sinirlenip ardından yıldırım taarruzu düzenleyecek bir ordu yolladı. Toyran'ın ordusu dinlenmeye çekilmişken defterleri düürüldü. Toyran'ın korkudan eli

ayağına dolaştı ve çıplak bir ata binerek kaçtı. Bütün malı, mülkü, ili ve tebaası sultan tarafından yağmalandı.

Bu arada Emir Süleyman da Engürü'ye varmış ve kalenin önüne karargâh kurmuştu. Şehir ahali de çaresiz bir şekilde onu karşılayıp ağırlamaya gitmişti. Yakup Bey kale muhafızlarıyla çarpışmaya koyuldu. Emir Süleyman'ın komutanları Yakup Bey'i mal mülk karşılığında kalenin teslimine ikna etmeye çalışsa da direnci kırılmadı ve savunmaya devam etti. Emir Süleyman bu kez kalenin zorla ele geçirilip yağmalanmasını ve bu doğrultuda gereken neyse yapılmasını emretti. Yakup Bey kale muhafızlarının zayıflığı ile düşmanın gücünden haberdardı. Vaziyet içinden çıkılmaz bir hal alınca çare düşünmesi için Hoca ve Yalkız Ağa adlı iki süratli haberciyi sultana yolladı.

Sultan da cevaben iki üç gün daha dayanmalarını, bu süre içerisinde gerekenin yapılacağını bildiren mektubu Yalkız Ağa'yla hızlıca Yakup Bey'e gönderdi. Dönüş yolunda Süleyman Paşa'nın veziri Ali Paşa'nın maiyetine rastlayan Yalkız Ağa'nın gizli işi aşikâr oldu. Ali Paşa durumu anlayınca bir tedbir düşündü ve sultanın yazdığı mektup yerine sultanın ağzından Yakup Bey'in kaleyi savunmadığı ve kendilerinin de yardım gönderme imkânı olmadığı için ağabeyi Emir Süleyman'a kalenin teslimini, kapıların açılarak askerlerine zarar verilmemesini ve böylece anlaşmazlığın sona ereceğini ümit ettiğini bildiren bir mektup yazdı. Ardından mektubu getiren kişiyle kaleye gönderdi. Yakup Bey mektubu okuyunca şaşırıp ve hemen kalenin kapılarını açarak, aşağı indi ve Emir Süleyman'ın elini öptü.

Oynanan oyunun haberi sultana erişince öfkelenip ve Beypazarı'ndan geçip Amasya ve Tokat'a doğru harekete geçti. Yazı dağlık bölgelerde geçirip savaş araç gereci teminiyle meşgul oldu.

Emir Süleyman ise başka kale ve vilayetleri hâkimiyetine katmak istedi. Ancak diğer kaleler oldukça müstahkem olduğundan başaramadı. Sultan Mehmed ise güvenli bir yerde ordusunun gücünü takviye ederken hızlıca saldırmak için uygun zaman kolluyordu. O sıralarda insanlar bölük bölük Emir Süleyman'ın ordugahına girip büyük zararlar veriyorlardı. Emir Süleyman'ın ordusunun etrafı sarılmış ve orduya Bursa'ya dönmekten başka çare bırakmamışlardı. Nitekim Bursa'ya dönülmüş ve Emir Süleyman içi rahat bir biçimde kendini eğlenceye verip fetih düşüncesini bırakmıştı.

3.1.19. On Sekizinci Dâstân

On sekizinci dâstân Sultan Mehmed'in Emir Süleyman belasını defetmek için Bursa'ya gitmesi, savaşın başlaması, intikamın alınması ve Sultan'ın başta Sivri Hisar kalesi olmak üzere kale kuşatmalarına devam etmesi.

Emir Süleyman Bursa'da bağımsız hâkimiyeti tesis ettiğinde Sultan Mehmed maslahat gözeterek Tokat-Amasya tarafına gitmiş ve Emir Süleyman'ın her daim takipçisi olmuştu. Sultan, Emir Süleyman'ın sadece işretle meşgul olduğunu ve devlet işlerinden, devletin yıkılmasına neden olacak ölçüde elini çektiğinin bilgisini elde etmişti.

Sultan, Süleyman'ı araştırırken tesadüfen Bursa'dan bir casus geldi. Dediğine göre Emir zamanının çoğunu hamamlarda ve eğlencede geçiriyordu. Bütün ordusunu dağıtmış ve askerleri Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmıştı. Sultan bunu işitince mutlu oldu ve devlet erkânını toplayıp kim ki bu seferde elinden geleni yaparsa nezdimizde değeri artar ancak kim ki zayıflık gösterirse cezasını çeker dedi.

Bu uyarıların ardından Bursa'ya doğru hareket etti. Sakarya nehrine varıncaya değin sekiz bin asker ordusuna katıldı. Emir Süleyman'ın devlet erkânından Süleyman Subaşı vaziyeti gözetlemek için nehrin kıyısına gittiği sırada ordunun sefere çıktığından habersizdi. Bir grup askeri nehrin kıyısında görünce kim olduklarını ve ne yaptıklarını sordu. Onlar da Süleyman Subaşı'nı tehdit ettiler. Süleyman hızlıca atına binip hiç duraklamadan Bursa'ya kadar gitti. Emir Süleyman ise o sırada hamamda gününü gün etmekle meşgul olduğundan subaşı da mecburen hamama girip durumu arz etti.

Emir bunun üzerine devlet erkânını toplayıp, Rumeli'ne giderek büyük bir orduyla geri dönmelerini ve kardeşinden intikam almalarını söyledi. Emir'in veziri Ali Paşa buna karşı çıkarak “düşmana arkayı dönmek aczin göstergesidir ve düşmanı yüreklendirir. Bu nedenle Niki Şehir tarafına gidip Hafır Binkarı denen bölgeye konuşlanmak en doğrusudur. Nitekim orası oldukça müstahkem bir bölgedir ve düşmanın nüfuz etmesi imkansızdır. Konuşlanınca asker toplamayı düşünürüz. Ayrıca birkaç gün mektup yazarak düşmanı oyalarız biz de o esnada hem orduyu hem de teçhizatı toparlarız” dedi.

Ali Paşa'nın görüşü emir tarafından kabul edildi ve Niki Şehir'e doğru yola çıkıldı. Ordular orada karşı karşıya geldi ve savaş başladı. Çetin bir mücadelenin ardından

Emir Süleyman'ın ordusu ağır kayıplar verdi ve bir kısmı ordugaha geri döndü. Daha sonra Sultan Mehmed sekiz bin askerle ağabeyinin ordugahına yaklaştı ve çarpışma yeniden başladı. Emir Süleyman'ın ordugahına giremeyen sultan, her gün akşama kadar savaşarak kaleye yaklaşmaya çalıştı. O esnada Ali Paşa da “kulunuz diğer devlet erkânı gibi her zaman Osmanlı Hanedanı'nın hizmetinde olmuştur. Devlet erkânı savaş başladığında emiri size teslim etmek istemektedir” diye bir mektup yazıp sultana gönderdi. Sultan, Ali Paşa'nın oyunlarından haberdar olduğu için mektubu okuduktan sonra parçaladı ve komutanlarına da bir şey söylemedi. Çarpışma yedi gün aralıksız devam ederken, yağmurun yağması nedeniyle askerler perişan oldu. Diğer taraftan sultanın özel hizmetçilerinden Şarapdar İlyas kaçıp Emir Süleyman'a sığındı. Bu olay sultanı endişelendirirken, Ali Paşa'nın mektupta yazdıklarının gerçek olabileceğini düşündü. Mektup meselesini Beyazıt Paşa'ya anlattı, paşa ise mektupta yazanların Ali Paşa'nın oyunu olduğunu söyledi.

Yağmur altında süren yedi gün aralıksız çarpışma nedeniyle sultanın askerleri, emirin askerlerinin zıttı bir biçimde gevşeklik göstermeye başladı. Emir Süleyman'ın ordusuna Aydın ili ve Anadolu'dan takviye birlikler geliyor ve ordugahın ihtiyaçları etraftaki vilayetlerden sağlanıyordu. Bu nedenle sultan Amasya ve Tokat'a doğru hareket ederken, emir de intikam için peşine düştü. Başlangıçta Sivri Hisar'dan bazı kimseler padişah buraya geldiğinde kale ile şehri teslim ederiz demişlerdir. Emir Süleyman da buna binaen ordusuyla oraya gittiyse de hisarın kapıları açılmadı.

Hal böyleyken Karaman beyi Emir Süleyman'ın ordusunun sultanın perişan olduğunu görünce ganimet toplamak ve hanedanlar arasındaki eski düşmanlıkların hesabını görmek için saldırı planladı. Casuslar da Karaman beyinin böyle bir planı olduğunu emire ilettiler. Emir ise Hacı Evrenos'un emrine ordu vererek Karaman'a yolladı. Hacı Evrenos Karaman'ı Aksaray'a kadar kat ederken, Karaman beyinin dayanacak gücü olmadığından Sultan Mehmed'e mektup yazarak, itaat etmeye hazır olduğunu, eğer sultan uygun bulursa Kırşehir'e gelip sultanla birlikte düşmanı defedeceğini arz etti. Sultan da bu teklifi kabul etti.

Hacı Evrenos bu ittifakı duyunca Emir Süleyman'a iletince emir, tekrar Engürü'ye ve Selasel Kalesi'ne dönüp asker toplayarak savaşmaya ve gerekeni yapmaya karar verdi.

3.1.20. On Dokuzuncu Dâstân

On dokuzuncu dâstân Sultan Mehmed'in kardeři Musa Çelebi tarafından Rumeli'nin istenmesi, Emir Süleyman'la düşmanlığı, kardeşlerin anlaşması, Emir Süleyman'ın Musa Çelebi'ye saldırması, Sultan Mehmed'in Bursa'da hâkimiyetini kazanması.

Sultan Mehmed'in kardeři Musa Çelebi'yle iyi bir ilişkisi vardı. Sultan, kardeřiyle görüş birliği ederek gemiyle Rumeli'ne gidip baba yadigarı yerleri fethetmeye karar verdi. Emir Süleyman Rumeli saltanatı -Bizans topraklarının kapısı sayılıyordu- için denizi geçip Anadolu toprakları ve Bursa'yı geride bırakmayı düşünecekti. Bu koşullar altında Sultan Mehmed rahatça Bursa'da tahtına oturabilecekti. Rumeli toprakları hâkimiyet altına alınırsa, saltanatı da Emir Süleyman'dan alınacak ve Sultan adına hutbe okunup, sikke bastırılacaktı.

Sultan bu itibarla Musa Çelebi'yi görevlendirerek Rumeli'ne yolladı. Musa Çelebi ardından Kastamonu beyi İsfendiyar'a gitti. İsfendiyar da kendisini iyi bir şekilde karşıladı. Ancak Musa, İsfendiyar'ın geçmişten gelen hanedanlık düşmanlığını bildiğinden elle tutulur bir fayda sağlamayacağını düşünüyordu. Misafiri olduğu birkaç gün içerisinde niyetinden söz etmedi ve Kastamonu'dan ayrılıp Karaman beyinin yanına gitti. Karaman Beyi'nin Emir Süleyman'a düşmanlığını bildiğinden yapacaklarını anlattı ve o da seve seve yardım edeceğini söyledi. Hatta Musa Çelebi'yi, geçiş fırsatı olduğundan Karamanoğlu vilayeti sahilinden Rumeli'ne uzayan Akdeniz'de göndermek istedi.

O dönemde Eflak Beyi de Emir Süleyman'a düşmandı ve Musa Çelebi'nin planından haberdar olunca rağbet gösterdi ve Karadeniz üzerinden Kastamonu beyine mektup ile elçi yollayıp Musa Çelebi'ye yardım edeceğini bildirdi. Musa, deniz yoluyla Eflak'a gitti ve Eflak beyi tarafından ağırlandı.

Emir Süleyman, Musa'nın Rumeli'ne gidişini ve Eflak beyiyle anlaştığını duyunca Rumeli'ne hareket etti. O sıralarda Süleyman'ın veziri ve saltanatının direği olan Ali Paşa vefat etmiş ve saltanatı sallanmaya başlamıştı. Süleyman'ın kendisi de zamanının çoğunu eğlenmeyle geçiriyor ve devlet idaresi adına bir şey yapmıyordu. Bu nedenle korku ve ıstırapı günden güne artıyordu. Musa'nın isyanı üzerine Anadolu'yu Yakup Bey'e bırakıp Gelibolu üzerinden Rumeli'ne hareket etti.

Musa Çelebi Rumeli'ne vardığında Süleyman'ın birçok komutanı ona katılsa da savaş başladığında büyük kısmı kaçarak Süleyman'ın saflarında yer aldı. Bu nedenle Musa'nın direniři kırıldı, yakınları savaş meydanını terk etti ve bazıları dağlara kaçtı.

Bunlar dağlarda eşkıyalığa başladı. Süleyman ise başkent Edirne'ye döndü ve eğlenmeye devam etti.

Süleyman'ın kendini eğlenceye vermesi ve Musa'nın gizlenmesiyle Sultan Mehmed Anadolu topraklarını fethetmeye koyuldu. Ali Paşa'nın oyunuyla Selasel Kalesi'ni Süleyman'a teslim eden Firuzoğlu Yakup Bey, sultana haber göndererek emrinde olduğunu bildirdi. Sultan ise bunun üzerine Tokat'tan Engürü'ye geçti ve Yakup Bey'in desteği sayesinde birçok komutan da sultanın ordusuna katıldı. Engürü'nün ardından Bursa'ya gidip hâkimiyet sağladı. Daha sonra Aydın, Menteşe ve Germiyan illerini de hâkimiyeti altına aldı.

3.1.21. Yirminci Dâstân

Bu dâstân Musa Çelebi'nin Emir Süleyman'a ikinci kez saldırması, Edirne'de hamamda işret halindeyken zafer kazanması ve Süleyman'ın kaçıp, Musa'nın adamları tarafından öldürülmesi üzerinedir.

Musa Çelebi günün birinde bir casustan Süleyman'ın sürekli hamamda işrette bulunduğunu ve devlet idaresiyle işi olmadığını duydu. Bunun üzerine Musa Çelebi beraberindekilerle Edirne'ye gittiğinde tesadüfen Emir Süleyman yine hamamda işrette idi. Emir'in adamları her ne kadar düşmanın şehre girişini haber verse de Süleyman sarhoşluktan dünyayla bağını koparmış ve hakaretlerle adamlarını kovmuştu. Karaca Bey dışında Oruç Bey ile şehir ahalisinin çoğu Edirne bahçeleri dışına kadar gidip Süleyman'ın durumunu Musa Çelebi'ye arz ettiler.

Emir durumu idrak ettiğinde ise o kadar geçti ki silah bile almadan atına atlayıp Konstantinopolis'e yol aldı. Emir kaçarken yanında yalnızca Karaca Bey vardı. Emir'i Dilenci Köyü adında, emirin zulmünden mustarip bir yere götürdüler. Emir'i yalnız başına bırakmak zorunda kaldılar ve bir tarafa kaçtılar. Kaçmadan önce de yöre halkına "Süleyman'ı size teslim ettik, Musa Çelebi yarın gelip alacak" dediler. Süleyman'ın orda olduğunu duyan ahali silah kuşanıp ele geçirmek için yola düştüler. Sonunda atını vurup, Süleyman'ı yakaladılar. Süleyman'ı takip eden Musa'nın adamları ise oraya gelmiş ve Musa adına amansız bir intikam almışlardı.

Timur'un 1402 yılında istilasından itibaren Süleyman'ın saltanat süresi sekiz yıl iki ay iki gündür. 1411 yılında vefat etmiştir. Saltanatı döneminde Şair Ahmedî, onun adına İskendername adlı Türkçe eseri kaleme almıştır. Süleyman şarap içme günahının

bağışlanması için her gün bir köle azat ediyordu. Edirne Cami-i Atik camiinin yapımına onun döneminde başlanmışsa da tamamlanması Sultan Mehmed'in bağımsız hâkimiyetine rastlar.

3.1.22. Yirmi Birinci Dâstân

Bu dâstân Musa Çelebi'nin Emir Süleyman'ın ölümünün ardından Rumeli ve Edirne'de hâkimiyet kurması ve Sultan Mehmed'le anlaşmalarını bozup savaşmaları üzerinedir.

Musa Çelebi kardeşine üstün gelip Edirne'de saltanat tahtına oturarak bütün mülküne sahip olunca Sultan Mehmed'le olan anlaşmalarını unuttu. Emir Süleyman'ın komutanlarından savaş günü kaçıp, ordusuna katılanlara güvenmiyor ve onları cezalandırmayı düşünüyordu. Ayrıca Bizans İmparatoru gibi etraftaki hükümdarlardan alınan haracı da artırmıştı. Nesillerdir vezirlik yapan bir aileden gelen ve Ali Paşa'nın oğlu olan İbrahim Paşa imparatorla iyi ilişkilere sahip olduğundan haracın tahsili için Konstantinopolis'e gitti. Konstantinopolis'e vardıktan sonra Musa'nın durumunu Sultan Mehmed'e bildirirken sultan paşayı sarayına çağırdı. İbrahim Paşa'nın isteği buydu. Paşa, saraya vardıktan sonra vezirliğe tayin edildi.

İbrahim Paşa, sultanı Rumeli'ni fetih için teşvik ediyordu. Kısa sürede Anadolu'dan bir ordu toplanıp, Rumeli'ne sefere çıkıldı. Musa Çelebi bu plandan haberdar olunca Rumeli ordusunu Konstantinopolis'e yakın İnceğiz'e hareket ettirdi ve sultanla karşı karşıya geldi. Çok çetin bir savaş patlak verdi.

Savaş sırasında Mihaloğlu Mehmed Bey, düşman ordusunun merkezine saldırarak direnişi sarsarsak zafer kolay olur diyerek Musa Çelebi'nin kendisine bir grup asker vermesini istedi. Musa bu isteği kabul etti ve bir grup asker görevlendirdi. Ancak Mihaloğlu Mehmed Bey önceden planladığı üzere Musa'yı bırakıp sultanın ordusunun saflarına katıldı. Bunun sonucunda ordusu dağılan Musa kaçmaya çalışırken sayıları yedi bini bulan yeniçeriler Musa'yı kaçırmaktan alıkoyup savaşmaya teşvik ettiler.

Sultanın ordusu kaçanların peşinden giderken Musa, sultan ve iki yüz adamının kendisine doğru geldiğinden habersizdi. Yeniçeriler sultan ve adamlarını ok yağmurunu tuttular, iki yüz adamın çoğu yaralanırken bazıları da ölürken, sultan ile atı da yaralananlar arasındaydı. Sultan Konstantinopolis'e doğru ilerleyip boğazdan Anadolu'ya geçmek zorunda kaldı. Sultanın ordusunun diğer kısmı ise sultanı aramaya

koyulurken, Musa Çelebi'nin birliklerini sultanın birlikleri sanınca düşman tarafından kuşatılıp, yakalandılar. Musa ise yakalananları bağışlayıp kendisine katılmak ya da Anadolu'ya dönmekte serbest olduklarını söyledi. Askerlerin çoğu ise Konstantinopolis üzerinden Anadolu'ya geçti.

3.1.23. Yirmi İkinci Dâstân

Bu dâstân İzmiroğlu Cüneyd Bey'in Aydın ve Saruhan illerine hâkimiyeti, raiyetin zulme uğraması, sultanın defetme girişimi, Cüneyd Bey'in aczini dile getirip sultan tarafından bağışlanması üzerinedir.

Musa Çelebi ve sultan arasındaki savaşı fırsat bilen Cüneyd Bey fırsattan istifade komşu vilayetler Aydın ve Saruhan illerini talan etti. Aydın'a bağlı Ayasuluk'u ve bağlı kaleleri kuşatmaya aldı. Bu haberin duyulmasıyla sultan ordu hazırlayıp Cüneyd Bey'i cezalandırmayı kararlaştırdı. Sultan ordusu Ayasuluk kalesine yaklaştığında Cüneyd Bey kendi kalesine kaçtı ve yaptıklarından pişman olup, sultandan bağışlanmayı talep etti. Sultan ise onu bağışlayıp, Bursa'ya hareket etti. Henüz Aydın ilindeyken Engürü Beyi Yakup Bey, tek başına sultanın huzuruna gelerek üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeyip kaleyi teslim ettiği için özür diledi. Sultan, Yakup Bey'i saltanat düşmanı olarak gördü ve katlini emretti. Ancak yakınları sultanı sakinleştirip katlini önledi. Sultan Bursa'ya vardıktan sonra Yakup Bey'i huzuruna çağırdı ve suçlarını tek tek yüzüne sayarak ölümü hak ettiğini söyledi. Yakup Bey suçları kasten değil daha çok istemeden yaptığını belirtmiş ve sultana öldürme fermanı vermiş ise bu hükme boyun eğeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Sultan da idam fermanını durdurarak Balta Oğlu'na onu zincire vurması emrini verdi.

Bursa'da işlerini halleden sultan Amasya ve Tokat'a doğru gitti ve kayınpederi Dulkadiroğlu Süleyman Bey'e mektup yazarak Rumeli seferi için yardım istedi. Süleyman Bey de yardım talebine icabet ederek, hizmetinde olduğunu bildirdi.

3.1.24. Yirmi Üçüncü Dâstân

Bu dâstân Sultan Mehmed'in yeniden Rumeli seferine çıkması ve Musa Çelebi'yi mağlup edip topraklarına hakim olması üzerinedir.

Musa Çelebi kendi yakınları dışında raiyete sevgi ve merhamet duymuyor, daima zulmediyordu. Bu nedenle raiyet ondan razı değildi. Hatta bazı komutanlar sultana mektup yazarak Musa'yla ilgili şikayetlerini arz ettiler. Sultana hizmette istekli olan bu komutanlar sultanı Rumeli'ne sefere çıkması için kışkırtıyorlardı. Rumeli halkının sultanı davetleri kabul görmüş, sultan da sağlam bir ordu hazırlamaya koyulmuştu. Dulkadiroğlu Süleyman Bey ise daha önce söz verdiği üzere bütün oğulları ve ordusunu sultanın hizmetine vermişti.

Sultan Engürü'de ayan meclisi düzenledi ve katılımcılara kıymetli hediyeler verdikten sonra, Rumeli'ne saldırı planlarını konuştular. Rumeli'ne saldırı kararı Engürü'de alındı. Ancak saldırıdan birkaç gün önce Bursa'da orduya takviye yapıldı. Ardından Konstantinopolis boğazı gemilerle geçildi. Bizans İmparatoru da sultanın vasalı olarak sultanı karşılamaya gidip ağırladı. Sultan vakit kaybetmeden Rumeli'ne ilerlerken Musa Çelebi'nin komutanlarından bazıları da sultana bağlılığını bildiren mektuplar yazmayı sürdürdüler. Sultan hızlıca taarruz emri verdi. Musa Çelebi'nin komutanlarından Mihaloğlu da sultanın ordusuna katılmış ve ordunun öncü birliğinde yer alıyordu. Düşman öncü birliğinde ise Kara Halil ile yetenekli ve gözü kara gençler bulunuyordu. Savaş başlayınca her iki taraf da büyük kayıplar verdi. Ancak Mihaloğlu, Kara Halil'i hezimete uğrattı.

Bu olay üzerine Musa Çelebi komutanlarının yüz çevirip sultana katıldığını anlayınca ordu cesaretini kaybetmişken sultanın büyük ordusu karşısında duramayacağını anladı. Sultan Edirne'ye kadar durmadan ilerledi. Şehre varınca kalesini kuşattı ancak kale sakinleri sultana haber göndererek saldırmayacaklarını, önce düşman belasını defetmesini ve diğer kalelerin zorluk çıkarmadan teslim olacaklarını iletiler. Sultan kale sakinlerinin mazeretini kabul etti ve Zagra'ya ilerledi. Sultanın arkasından ilerleyip saldırmayı düşünen Musa Çelebi ordunun düzenini ve mevcudunu görünce vazgeçti. Bunun üzerine ordusuyla birlikte ormanlara dağıldılar. Sultan ise Zagra'dan Filibe'ye ilerledi ve orada konakladı. Orduya düzen aldırdıktan sonra oradan Meriç Nehri ve Balkan dağı kıyısındaki Laz'a ilerledi. Musa Çelebi de arkadan takip ediyor ve bir dar geçitte sıkıştırma fırsatı kolluyordu. Ancak sultan ordunun arkası ve önüne alaylar yerleştirerek düşman saldırısına karşı güvenliği sağlamıştı. Mihaloğlu geçitlerden birinde düşman ordusunu mağlup edip esirleri sultanın huzuruna getirdi. Bu esnada sultanın ordusu da Balkan dağı geçitlerinden geçip Sofya'ya erişmişti. Oradan Koyi şehrine ilerledi ve göz açıp kapayıncaya kadar geçitten geçti. Oradan

geçerken Musa Çelebi'nin komutanlarından bir kısmı daha sultanın ordusuna katılarak, Musa'nın ordusundan ayrıldıkları ve Osmanlı ordusuna katıldıklarına dair yeminlerini yinelediler. Musa Çelebi ve askerleri, sultanı gafil avlayacak fırsatı bulamamışken tebdili kıyafetlerle sultanın ordugahına girdiler ve orduyu incelemeye koyuldular. Sultanın ordusunun güçlü olduğunu gören Musa yeniden kendi birliklerinin başına döndü.

Sultan Laz'ın (O dönem Sırp bölgeleri için kullanılan ifade) yakınlarındaki Perune nehrine geldiğinde Musa'nın komutanlarından Sultanın saflarına katılım sürüyordu. Her konakta bir kısım komutan katıldığından Musa'nın ordusunda önemli biri kalmamıştı. Durumu kavrayan Musa ise Sofya'dan Alaaddin Avasi'nin yanına gitti. O günden itibaren bölük bölük asker sultanın ordusuna katılmaya devam etti. Musa buna rağmen yedi bin askeriyle sultanla savaşmakta kararlıydı. Savaş başladıktan sonra bile insanlar sultanın ordusuna katılıyordu. Musa Çelebi en sonunda yalnız kalmıştı. Bu nedenle canını kurtarmak için savaş meydanından kaçtı. Ancak atı savaş meydanından uzakta çamura saplanmış bir haldeydi. Hal böyleyken Musa'yı takip eden sultanın adamları ona yetişti ve sultanın emri uyarınca Musa'yı öldürdüler.

3.1.25. Yirmi Dördüncü Dâstân

Bu dâstân sultanın Musa Çelebi'yi cezalandırmak için Rumeli'ne gittiğinde Karaman Beyi'nin isyanı, sultanın dönüşü ve Karamanoğlu meselesi ile Karaman vilayetinin kendisine bırakılması üzerinedir.

Sultan Musa Çelebi'yi cezalandırmak ve Rumeli vilayetlerini ele geçirmek için sefere çıktığında Karamanoğlu Mehmed Bey ayaklanmış ve Bursa'ya sefer düzenlemişti. Şehri kuşatsa da girememiş, şehrin içinden geçen nehirlerin yatağını değiştirerek şehir sakinlerini zor durumda bırakmayı planlamıştı. Hacı Avaz Paşa ise beraberinde birkaç yiğitle birlikte kaleden çıkıp sultanın otuz dört yeri fethettiği haberi şehirde yayılınca kadar ne kadar lağımcı varsa kılıçtan geçirdi. O esnada Musa Çelebi'nin naaşı Kaplıca'ya, atalarının mezarlığına getirilerek defnedildi. Mehmed Bey, sultanın gelişini haber alınca şehrin ve pazarın ateşe verilmesini emretti ve duraklamadan Germiyan iline hareket etti.

Sultan Mehmed Bursa'ya varınca Karamanoğlu saldırısından kalan yıkımın icabına bakılmasını emrederken kendisi de intikam almak için sefer planı yaptı. Bütün

komutanlarına ordularıyla birlikte sultanın ordugahına gelmesini emretti. Sultanın ordusu, düşmana ilerlerken Konya yakınlarında karşılaştılar ve savaş baladı. Karamanoğlu Mehmed Bey'in oğlu Mustafa ise Konya kalesini korumak için şehre kaçtı ve Mehmed Bey de ordusunu toparlamak adına Taşeli'ne gitti. Sultan ise her gün topraklarla kale duvarlarını dövüyordu. Mehmed Bey ileri gelenlerle meşveret ettikten sonra, devlet erkânı aracılığıyla sultandan af dilemenin yerinde olacağı sonucuna vardı. Beyazıt Paşa gizlice barış planını işler hale getirdi. Savaşa ilişkin en büyük endişesi sağanak yağışın sultanın ordusuna büyük zararlar vereceğiydi. Bunun üzerine barış teklifini sultana iletti. Sultan ise oldukça hastaydı. Başarılı hekimler sultanın hastalığına art arda gelen savaşların neden olduğunu bu nedenle ilk olarak savaş ve çatışmanın sona erdirilmesi gerektiğini söylediler. Barış ve savaş meselelerinden sorumlu olan Beyazıt Paşa, barış yapmak için Karamanoğlu'nu Konya dışına çağırdı. Bu sırada Beyazıt Paşa Karamanoğlu ordusunun büyük bölümü ve adamlarını kuşatıp sultana gönderdi. Sultanın hastalığı bu görüntü karşısında geçiverdi. Sultan bu hizmeti karşılığında Beyazıt Paşa'yı vezirliğe tayin etti.

Sultan ayrıca Karamanoğlu Mehmed Bey'i de bağışlayıp hâkimi olduğu toprakları ona bıraktı. Ancak Karamanoğlu sultanın sarayından çıkar çıkmaz isyan edip Antalya'yı kuşatmaya gitmişse de kale içerisinden atılan cisimlerden birinin başına isabet etmesiyle Mehmed Bey hayatını kaybetti.

3.1.26. Yirmi Beşinci Dâstân

Bu dâstân sultanın 1406-1408 yılları arasında yaşadıkları, Canik, Samsun ve yıllardır Anadolu'da olan Tatarların Rumeli'ne yönelmeleri üzerinedir.

Sultan 1406 yılında Karamanoğlu saldırılarıyla meşgulken, Mehmed Bey de Eflak Prensiyle yaptığı anlaşma uyarınca onu da sultana karşı isyana teşvik etmişti. Sultan Karaman seferinden sonra vakit kaybetmeden Rumeli'ne Edirne üzerinden giderek Eflak Prensine karşı sefere çıktı. Ayrıca başta Kastamonu Beyi İsfendiyar olmak üzere birçok beye mektup yazarak sefere katılmalarını söyledi. Ancak sultanın ordusunun gelişiyse Eflak Prensi savaştan kaçarak dağlarda kayboldu.

Sultanın ordusu Eflak'tan kalanları ganimet olarak aldıktan sonra, saklandığı yerden çıkarak pişmanlığını sultana arz etti. Bu nedenle üç yılda vereceği haracı tek seferde sultanın hazinesine yolladı. Sultan da yıllık haraç miktarını artırıp, başkente döndü. O

sıralarda Kastamonu Beyi İsfendiyar Samsun kalesini hâkimiyetine alıp oğlu Hızır Bey'e vermişti. Şehzadeler ise Canik vilayetini ele geçirmişti.

Eflak işini halledip Bursa'ya yola çıkan sultan İskilip'te birkaç bin kişilik bir Tatar ailesine rastladı. Emir Timur, olası bir isyanı önlemek adına hepsini Anadolu'dan Rumeli'ne yollamıştı.

3.1.27. Yirmi Altıncı Dâstân

Bu dâstân Simavna Kadısı olarak bilinen Kadı Bedreddîn Mahmud'un irşat yoluyla toprak ele geçirmesi, müritleri etrafa yollayıp davet yapması, Mustafa'yı Aydın iline göndermesi ve Rumeli'nde ortaya çıkıp kullar arasında küfrü yayması üzerinedir.

Simavnaoğlu Mevlâna Bedreddîn Mahmud, döneminin öncü alimlerinden olup Musa Çelebi döneminde kazaskerliğe tayin olmuştur. Daha sonra Sultan Mehmed, Bedreddîn'i ilim yayma maksadıyla İznik'te bırakmıştır. Ancak Bedreddîn bir süre sonra yoldan çıkmış ve müritlerinden Mustafa'yı ulema yasasına davet için Aydın iline yollamıştır.

Mevlâna Bedreddîn'in on bin müridi vardı. Mustafa sayesinde çok sayıda insanın davete katıldığını görünce İznik'ten Kastamonu Beyi İsfendiyar'ın yanına gitti ve oradan Karadeniz yoluyla Eflak'a geçti. Sultan bu haberi alınca Amasya ve Tokat sancak beyi Şehzade Murad'a Anadolu ordusunu toplayıp, Mustafa belasını defetme talimatı verdi. Mustafa on bin kişilik ordusuyla Aydın yakınlarındaki Karaburun'da şehzadeyle savaştı. Ancak şehzade galip geldi ve yoldan çıkan dört bin kişi yeniden Müslüman olarak aman diledi. Bedreddîn ise Eflak'ta isyan etmiş ve müritleriyle Rumeli'ne hareket etmişti. Sultan bunun üzerine Beyazıt Paşa komutasındaki bir orduyu Rumeli'ne yolladı. Sultanın ordusu zafer kazansa da Bedreddîn kaçmış ve Deliorman taraflarında izini kaybettirerek mürit toplayıp fitne ateşi yakmayı sürdürmüştür. Beyazıt Paşa yakalanması için bir grup asker görevlendirmiş ve zincire vurularak sultana götürülmüştür. Sultan yargılanmasını ulemaya bırakırken, kadılar Bedreddîn'e “sen kudretli bir alimdin, sence cezan nedir? Senin gibileri nasıl cezalandırılmalıdır” diye sordular. Bedreddîn de hükmünün ölüm olduğunu söyleyince sultan ölüm emrini verdi ve Bedreddîn darağacında asıldı. Ayrıca müritlerinden bir tanesini bile sağ bırakmadı.

3.1.28. Yirmi Yedinci Dâstân

Bu dâstân Sultanın Konstantinopolis kıyısındaki fetihleri, Bursa'daki vakıflar ve imarethaneleri üzerinedir.

Rumeli'ndeki hâkimiyetin ardından sultan, Musa Çelebi zamanında yapımına başlanan Edirne'deki Atik camiinin tamamlanmasını emretti. 1410 yılında Bursa'da bir medrese inşa ettirdi. Orhan Gazi zamanında hâkimiyet altına alınan Konstantinopolis çevresindeki bazı kasabalar, Emir Timur istilasıyla yeniden Hristiyanların eline geçtiği için sultan ordu hazırlayıp, Timurtaş'ın oğlu komutanlığında sefere çıkardı. Emir Timur zamanında İzmit yakınlarında Bizans vasalı olan Hereke Kalesi kuşatıldı. Kale sakinleri kaçıp, Konstantinopolis'e sığındı. Ardından Konstantinopolis'e çok yakın Kekebeze'ye yönelen sultanın ordusu, muhafızlarının kısa süren direnişlerinin ardından kaleyi ele geçirdi. Son olarak Bendekle ve Fermal kalesini kuşatıp direnişle karşılaşmadan teslim aldılar.

3.1.29. Yirmi Sekizinci Dâstân

Sultan Mehmed'in Eflak ve Üngürüs seferi, küffar toprağının talan edilmesi ve İslam ordusunun büyük ganimet ele geçirmesi üzerinedir.

Sultan Mehmed Musa Çelebi'ye galebe çalınca Anadolu ve Rum topraklarının tamamına hâkim oldu. Eflak Prensi Musa Çelebi'yle iş birliği yaptığından pişmanlığını dile getirmiş ve sultanın hizmetine girmişti. Bir süre sonra Sekaliye hakimi Üngürüs kralıyla birlik olup isyan etti. Bunun üzerine sultan Anadolu'daki bütün beyleri kafirlere karşı savaşmaya çağırdı. Büyük bir orduyla Büyük Tuna nehrinden geçip Eflak'a yol aldılar ve ilk olarak dört kaleyi ele geçirdiler. Eflak Prensi sultanın saldırısı karşısında direnemeyince şehir ele geçirildi ve Üngürüs'e hareket edildi. Üngürüs yolunda da direnişle karşılaşmayan sultan, bütün bölgeyi rahatça hâkimiyetine alırken ordusu da etrafı yağmaladı. Günün birinde sultan atı üzerindeyken at onu yere düşürmüş ve başına iş açmıştı. Bu nedenle sultan ve ordusu dönmeye mecbur kalmış, Üngürüs toprakları yağmalandıktan sonra İslam topraklarına doğru yol almışlardır.

3.2. ALTINCI KETİBENİN MUHTEVASI

Altıncı ketibe; mukaddime-yi Sugrâ ve mukaddime-yi kübrâ olmak üzere iki mukaddime ve yirmi dört dâstândan oluşmaktadır. Bu ketibe altıncı Kayser (Sultan) Murad’a dair havadislerden bahsetmektedir.

3.2.1. Mukaddime-yi Sugrâ

Küçük mukaddime, Sultan Mehmed’in (I. Mehmed) tahtı ve tacını oğluna devretme iradesi hakkındadır.

Padişahın ölümü sırasında Amasya valisi olan Şehzade Murad (II. Murad), Amasya’dan tahta geçme töreni yapılacak olan Bursa’ya gelmesi kırk gün sürmüş ve Şehzade gelinceye kadar devlet adamları babasının ölümünü saklamışlardır. Padişahın Şehzade Murad’a ek olarak, ondan daha küçük olan ve Aydın-ili beyliğine görevlendirilen Mustafa Çelebi adında bir oğlu daha vardı. Sultan Mehmed’in ölümünü fırsat bilen bazı beyler isyan etti. Emir Timur’un Anadolu’ya hücumu sırasında Sultan Yıldırım Beyazıt’ın beş oğlundan biri olan Mustafa Çelebi ortadan kaybolmuş ve aranmasına rağmen bulunamamıştır. Ancak Sultan Mehmed’in ölümünden sonra bazı kesimler Mustafa Çelebi olduğunu ileri sürerek “Düzme Mustafa”yı padişah yapmaya çalıştılar. Düzme Mustafa, Bizans İmparatoru Manuel’in yardımıyla Osmanlı topraklarına girdi, ancak Osmanlı beyleri ve yöneticileri Düzme Mustafa’nın kuvvetlerine karşı direndiler. Düzme Mustafa, Yıldırım Beyazıt’ın oğlu olduğunu söyleyerek yaklaşık 50 bin kişilik bir ordu topladı ve Bizans İmparatorunun yardımıyla Edirne’ye giderek hükümdarlığını ilân etti. Bazı hırslı beyler de mevki elde etme bahanesiyle Düzme Mustafa’nın hizmetine koştu, ancak Sultan Mehmed’in hizmetinde olan güçlü beyler de Sultan Murad’ın yanında yer aldı. î

Düzme Mustafa, topladığı ordusuyla denizi geçerek başkent Bursa üzerine yürüdü. Sultan Murad, Düzme Mustafa’nın ordusunun sayıca çok olmasından dolayı Bursa’dan ayrılarak Tokat ve Amasya’ya gitti. Ancak Anadolu beyliklerine yönelik seferi sırasında Düzme Mustafa’nın burnundan yaklaşık üç gün üç gece kan geldi, bu durumu ordusu arasında endişeye sebep oldu ve böylece askerlerinin çoğu kaçtı. Diğer taraftan Sultan Murad’ın beylerinden bazıları Düzme Mustafa’nın karargâhına sızarak birlikleri arasında bölünmelerine yönelik faaliyetlerde bulundular ve bu yönde de başarılı oldular. Düzme Mustafa’nın ordusu bölününce Sultan Murad’ın ordusu saldırıya geçti ve Düzme Mustafa geri çekilerek Biga suyunu geçip gemiyle

Gelibolu'ya kaçtı. Sultan Murad, peşini bırakmayarak Gelibolu'yu ele geçirince, Düzme Mustafa Edirne'ye çekildi. Sultan Murad'ın Edirne'ye girişi sırasında şehirden kaçan Mustafa, Osmanlı kuvvetleri tarafından takip edildi. Tunca nehri kenarındaki Kızılağaç Yenicesi'nde yakalanıp Edirne'ye getirildi ve padişahın emriyle kale burcuna asılarak idam edildi. 25 Haziran 1421 tarihinde Sultan Murad, Edirne'de saltanat tacını giyerek miras kalan toprakların sultanı oldu.

3.2.2. Mukaddime-yi Kübrâ

Mukaddeme-yi kübrâ, Sultan Murad'ın çağdaşı olan İran'daki padişahlardan ve Sultan ile ilişkilerinden özet olarak bahsetmektedir. Emir Timur, kontrolü altındaki ülkelerden çıkıp dünyanın başka yerlerinden de birçok ülkeyi fethedip bu ülkelerdeki hükümdarlara boyun eğdirmeyi başarmıştı. Timur vefat etmeden önce, Hindistan bölgesinde Kabil ve Multan valisi olan oğlu Pir Muhammed Cihangir'i gıyabında veliaht olarak atadı. Pir Muhammed'in Emir Timur'un halefi olarak atanması, diğer çocukları arasında büyük tartışmalara neden oldu. Bu nedenle, Timur'un kontrolü altındaki topraklar üzerinde saltanat için kardeşler arasında bir savaş çıktı. Timur'un hükümdarlığının merkezi olan Semerkânt, Timur'un büyük oğlu Mirza Halil'in kontrolüne geçti ve imparatorluğun hazineleri ve malları da Mirza Halil'in eline kaldı. Bu olaydan sonra Mirza Halil (Halil Sultan) ile Mirza Şahruh arasında çatışmalar devam etti. İki yıl sonra Mirza Şahruh, Mirza Halil'i yenerek Semerkânt'ı ele geçirdi ve Timur'un ülkesinin hâkimi oldu. Mirza Şahruh, Emir Timur'un en zayıf oğlu olmasına rağmen, yavaş yavaş Timur topraklarının çoğunu fethetti, Azerbaycan, Kaşgar, Türkistan, Maverâünnehir, Horasan, Irak, Huzistan, İran, Kabilistan ve Zabulistan bölgeleri tekrar tek çatı altında topladı. Şahruh anılan bölgelerde yaklaşık 40 yıl hüküm sürdü. Şahruh'un büyük oğlu Mirza Uluğ Bey, Emir Timur'un tavsiyesi üzerine Semerkânt'ın valisi olarak atanmıştı. Bir diğer oğlu Mirza İbrahim (İbrahim Sultan) Şiraz valisi olarak atanmıştı.

Mirza Şahruh, geniş topraklara hüküm sürmesinden dolayı daha fazla toprak fethetmeyi düşünmedi. Ancak üç defa Azerbaycan'a yönelmek zorunda kaldı. Zira Emir Timur'un ölümünden sonra Kara Yusuf, Osmanlı hanedanını güçlendirmek için Irak-ı Arap ile Azerbaycan'ı kontrol etmeyi hedeflemişti. Şahruh'un 1. Azerbaycan seferinde onu karşılamak üzere harekete geçtiğinde hastalanan Kara Yusuf, Tebriz'in güneydoğusunda yer alan Ucan yakınlarında hayatını kaybetti. Şahruh Mirza iki kez

daha Azerbaycan üzerine yürüdüğünde, her iki savaşta da Osmanlı'ya sığınan İskender Mirza'yı bastırmayı başardı. Şahruh Mirza'nın hükümdarlığı sırasında Osmanlı tahtında Sultan Mehmed (I. Mehmed) ve daha sonra Sultan Murad (II. Murad) vardı. Şahruh'un vefatı sonrası 5 yıl boyunca Sultan Murad Osmanlı sultanı olarak hükümdarlığını sürdü.

3.2.3. Birinci Dâstân

Birinci dâstân, Sultan'ın İstanbul'la savaşa girmesi ve kuşatması ile ilgili konuların yanı sıra, kardeşi Mustafa Çelebi'nin Bursa ve İznik'te çıkardığı isyanı bastırmak için geri dönmesini konu almaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Sultan Mehmed'in ölümünden sonra, Bizans İmparatoru Düzme Mustafa'yı kışkırtarak Osmanlı devletine çok fazla hasara neden olmuştu. Düzme Mustafa'nın fitnesini püskürttükten sonra Sultan Murad, Edirne tahtına oturmasından sonra İstanbul'a saldırmaya karar verdi. Bunun için Rumeli ve Anadolu'nun dört bir yanından birliklerini İstanbul çevresine topladı. Tam bu sırada Sultan Murad'ın küçük kardeşi Mustafa Çelebi, isyan bayrağını çekerek Anadolu'nun bağımsızlığını ilan etti. On iki yaşında olan Mustafa Çelebi, beylerin teşvikiyle başlangıçta Bursa'yı ele geçirmeyi amaçlamıştı. Bu sırada şehrin önde gelenleri bazı hediyelerle Mustafa Çelebi'nin yanına gelerek Sultan Murad'ın sultan olduğunu ve bu şehrin teslim edilmesinin mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Mustafa, Bursa'dan ayrılarak hemen İznik'e giderek orayı ele geçirmeye çalıştı. O sırada İstanbul'u kuşatan Sultan Murad, Bizans İmparatorunu haraca bağladıktan sonra İstanbul'un işgalinden vazgeçti ve Ali Bey'e şehrin Mustafa Çelebi'ye teslim edilmesini talep eden bir mektup yazdı. Sultan Murad, Mustafa Çelebi'nin veziri İlyas Şerabdar'a da gizli bir mektup göndererek Anadolu beylerbeyliği karşılığında Mustafa'nın İznik'ten kaçışını engellemesini istedi. İlyas Bey kendisine Anadolu beylerbeyliği verilmek suretiyle II. Murad'a dönmüş ve Mustafa Çelebi'yi teslim ederek idam edilmesini sağlamıştır.

3.2.4. İkinci Dâstân

İkinci dâstân h. 827-29 (1424-26) yılları arasındaki olayları konu alır. Bu yıllarda İsfendiyar Bey ile yapılan savaş ve Eflak savaşı ele alınmış ve bu savaşlar Sultan Murad'ın zaferi ile sonuçlanmıştır.

Sulta Murad, kardeři Mustafa elebi'nin fitnesini tam bertaraf ettim derken, Kastamonu Hâkimi İsfendiyar Bey'in isyan ettiğini ve Taraklı-Borlu'yu (Safranbolu) kuşattığını öğrendi. Ayrıca Rumeli tarafında, Eflak hükümdarı Sultan Murad'ın isyanları bastırma girişimi sırasında isyan ederek Eflak'ın karşısındaki Silistre vilayetini ele geçirerek yağmaladı.

Sultan Murad, Mustafa elebi'nin fitnesini püskürttükten sonra, aynı orduyla İsfendiyar Bey'i İznik bölgesinden kovdu ve Eflak meselesini oğlu Ali Bey'e havale etti ve oğlu Eflağ'ın üzerine yürüdü. Ali Bey, Eflak'a vardığında oranın yağmalanmasını emretti, ancak Eflak hükümdarı saklandı ve Osmanlı ordusuyla yüzleşmeye cesaret edemedi. Aynı zamanda Sultan Murad, İsfendiyar Bey ile savaş halindeydi. Bu muharebede Sultan Murad'ın komutanlarından Bahşi Bey, İsfendiyar'ın başına şiddetli bir darbe vurmuş, bu da onu savaşa devam etme kabiliyetinden mahrum bırakmıştır. Aldığı darbe sonrası savaş meydanından kaçmış ve askerlerinin çoğu Sultan Murad'ın ordusuna katılmıştır. Sultan'ın ordusu Kastamonu'ya yönelmiş ve daha sonra Sinop'a kaçan İsfendiyar'ı takiben Sinop'a hareket etmiştir. İsfendiyar, oğlu Murad'ı günahlarını bağışlaması için Sultan'ın hizmetine göndermiş ve Osmanlı beylerinin aracılığıyla suçunu itiraf etmiş ve kızlarından birini Sultan'a vermiştir. Sultan Murad, İsfendiyar'ı affettikten sonra Rumeli'ye Edirne sarayına dönmüştür. Edirne'ye geldikten sonra Sultan, farklı cephelerde savaşta olan askerlerini merkeze çağırmıştır. Eflâk hükümdarı da iki çocuğu ve devletin diğer önde gelenleriyle birlikte Sultan'a gelerek birçok hediye ve iki yıllık haraç vererek Sultan'dan af dilemiştir. Sultan da onları bağışlamış ve yeniden Eflak hükümdarı olarak atamıştır. Sultan Murad, tüm isyanları bastırdıktan sonra İsfendiyar'ın kızıyla Edirne'de evlenmiştir.

3.2.5. Üçüncü Dâstân

Üçüncü dâstân, Sultan Murad'ın Edirne'den Anadolu beyliklerine yönelerek bazı bölgelerin yeniden ele geçirilmesi ve İzmir Beyliği ile Aydın-ili'ni ele geçiren, ancak Osmanlı tabiliğini reddeden Cüneyd Bey gibi düşmanlarına karşı yürüyüşü hakkındadır.

Osmanlıya karşı isyan eden Cüneyd Bey'e karşı h. 828'de (1425) Anadolu beylerbeyliğine tayin edilen Hamza Bey'in Halil Bey idaresinde sevk ettiği kuvvetler onu Akhisar civarında Gülnas'ta yendi. Osmanlı ordusuna karşı koyamayan Cüneyd,

İpsili (Hypsela) Kalesi'ne sığındı. Osmanlı ordusu kaleyi kuşatmaya aldı ve belli bir süre direnmelerine rağmen kalede veba salgını yayıldı ve bu hastalığa tahammülleri kalmayan kale mensupları Hamza Bey'den Cüneyd Bey'in bağışlanmasını talep ettiler. Hamza Bey de onu öldürmeyeceğine dair yemin etti. Ancak Hamza Bey'in bilgisi dışında diğer beyler kafasını kesip Sultan Murad'ın huzuruna gönderdiler.

3.2.6. Dördüncü Dâstân

Dördüncü dâstân, Sultan'ın Laz (Sırp) iline savaşa yönelmesi ve Anadolu'daki bazı beyliklerde tekrar başlayan ayaklanmalara karşı bizzat kendisi katılarak bastırması hakkındadır.

H. 829'dan H. 830 yılının ortalarına kadar Sultan dinlenmek için Edirne sarayına çekilmişti. Ancak bu dönemde Sultan Laz iline savaşa katılmak için ordusunu donatmaya başlamıştı. Sultan orduyla birlikte Filibe ülkesinin sınırlarına hareket etti. Daha sonra bazı beylerin ve komşularının isyan haberini duyunca Anadolu'ya bizzat kendisi gitmeye karar verir. Laz ili için savaşa hazırladığı ordusunu Rumeli Beylerbeyi Sinan Bey'in komutasına vermeye karar verir. Sinan Bey orduyu Laz iline sevk etti ve tüm ordunun ganimetlere erişmesini sağladı. Sinan Bey, Laz iline tabi bölgeleri ele geçirerek Osmanlı topraklarına kattı. Bu bölgeler teslim alındıktan sonra bölgeye Mezid Bey hâkim olarak tayin edildi.

Bu dönemi fırsat bilen Karamanoğlu Mehmed Bey, Sultan Murad'ı öfkeliendiren Tekeoğullarından Osman Bey'i yanına alarak Osmanlı'ya karşı harekete geçti. Osman Bey, Antalya'ya saldırmaya karar verdi. Tek başına şehri ele geçiremeyeceğini anlayınca Karamanoğlu Mehmed Bey ile hareket etmek istedi ve hastalandığı için İstanos' da onu bekledi. Bunu öğrenen Hamza Bey, Osman Çelebi üzerine bir gece baskını düzenledi. Osman Çelebi toparlanmaya bile fırsat bulamadan hasta yattığı çadırında öldürüldü ve etrafında toplanan kuvvetler dağıtıldı.

Osman Çelebi'nin ölüm haberini alan Karamanoğlu Mehmed Bey 26.000 kişilik bir ordu ile Antalya'ya ulaşarak şehri kuşattı. Bu dönemde Sultan'ın küfür diyarlarındaki savaş ve fetihlerinden dolayı Antalya'ya yaklaşık üç ay yardım ulaşmadı. Sultan Murad'ın ordusu ile Anadolu'ya geçtiğini öğrenen Karamanoğlu Mehmed Bey muhasarayı daha da şiddetlendirdi; ancak kaleden atılan bir topun güllesinin isabetiyle

hayatını kaybedince Karaman kuvvetleri dağıldı ve Hamza Bey Teke-ili sancak beyliğine getirildi.

Karamanoğlu Mehmed Bey'in ölümünden sonra, oğullarından İbrahim Bey babasının tabutunu alıp Karaman'a gitmesiyle askerleri arasında bölünmeler ortaya geldi, ancak diğer oğlu Ali Bey anlaşmazlıklar nedeniyle kaçarak Antalya kalesine sığındı. Bu durumdan haberdar olan Sultan, İbrahim Bey'i Teke aşiretine, Ali Bey'i de Sofya'ya vali olarak atadı. Ayrıca diğer bir kardeşleri olan İsa Bey'i Rumeli bölgelerinden birine vali olarak atadı.

3.2.7. Beşinci Dâstân

Bu dâstân, Sultan'ın Küçük Rum ve Büyük Ermenistan'daki sayısız fetihleri hakkındadır. Kızıl Hocalı Türkmenlerinin kovulması, Osmancık Karaca kalesinin fethi ve Alp Arslan'ın çocuklarının kontrolünde olan Canik'in alınmasını kapsamaktadır.

Aydın İli, Menteşe İli ve Karaman vilayetlerinde çıkan ayaklanmaların bastırılmasından sonra, Küçük Rum ve bazı Ermeni vilayetlerinde ve Canik vilayetinde bazı Kızıl Hocalı Türkmenlerinin sürekli zulmettiği bilgisi Sultan Murad'a bildirildi. Sultan, Oruç Paşa'ya bütün Küçük Rum askerlerini bir araya getirerek isyanları bastırmasını emretti. Kızıl Hocalı Türkmenlerinin sayısı yaklaşık dört yüz kadardı ve liderleri de dört kardeşten oluşmaktaydı. Oruç Bey, onlara bir elçi göndererek kendilerini görüşmeye davet etti ve Sultan'ın hizmetine girmeleri durumunda, Sultan'ın onayı ile Canik'i ele geçirmelerine izin verileceğini vadetti. Elçiyle görüşmeyi kabul eden Türkmenler, Oruç Paşa'ya suikast yapmayı planladılar. Türkmenlerin planından haberdar olan Oruç Paşa, Amasya'da hastalık bahanesi ile tedavi altında kalmaya karar verdi ve hasta olduğunu bilgisinin tüm şehirde yayılmasını sağladı. Oruç Paşa'nın oğlu görüşme günü Türkmenlerin yanına giderek babasının hastalandığını ve bu görüşme için tüm hazırlıkların tamamlandığını belirtti. Türkmen beylerini tüm mahiyeti ile Oruç Paşa iyileşene kadar birkaç günlüğüne misafir olmaları için Amasya'ya davet etti. Amasya'ya misafir olduktan sonra Canik'i almak için yola çıkılacağını da belirtti.

Bu davet Türkmenler tarafından kabul edildi ve Amasya şehrine geldiler. Oruç Paşa'ya bağlı hademeler Türkmenleri iyi ağırladılar. Oruç Paşa'nın cellatları, Türkmenlerin dört kardeş olan beylerini yakalayıp kafalarını kesti. Liderleri öldürüldükten sonra,

askerleri de zincire vurularak zindana gönderildi ve hepsi zindanda öldürüldü. Türkmenleri ortadan kaldırdıktan sonra Oruç Paşa, onların yurtlarını yağmalamak için iki ordu gönderdi. Çok sayıda ganimet elde eden askerler, grubun geri kalanını da tutuklayarak Oruç Paşa'nın huzuruna getirdi. Türkmenlerin bir grubu Diyarbakır'a kaçtı.

Oruç Paşa, Kızıl Hocalı Türkmenlerini ortadan kaldırdıktan sonra iki fetih daha yaptı. İlk fetih, Haydar adında biri tarafından yönetilen Osmancık'taki Karaca kalesiydi. Yaşlı olan Haydar, yıllardır kalesinde topladığı teçhizat nedeniyle hükümdarların hiçbirisi kalesini fethedememişti. Kendisi de hiçbir hükümdara hizmet etmiyor ve bağımsız hareket ediyordu. Ancak Oruç Paşa, kaleyi Tayfur adındaki birisinin yardımıyla ele geçirmiş ve bu haberi de Sultan Murad'a bildirmiştir.

İkinci fetih ise Canik ilinin ele geçirilmesidir. Canik ili, Alp Arslan'ın çocuklarından olan Hüseyin Bey tarafından yönetilmekteydi. Hüseyin Bey, Oruç Paşa tarafından yakalanarak Sultan Murad'ın huzuruna gönderildi. Sultan da onu Bursa zindanına hapsetti, ancak bir gece zindandan kaçtı ve iki yıl kaçarak yaşadı. İki yıl sonra Sultan'ın hizmetine girdi ve Sultan da onu Rumeli bölgesinde bir yere hâkim olarak tayin etti.

3.2.8. Altıncı Dâstân

Altıncı dâstân, orduyu Laz (Sırp) ilini fethetmek için donatmak ve Germiyan hükümdarı Y'akûb Bey'in Sultan Murad'ın huzuruna çıkması hakkındadır.

Yaşlı olan Germiyan hükümdarı Y'akûb Bey, ölmeden önce Sultan'a bazı tavsiyelerde bulunmak için huzura çıktı. Sultan Murad da Y'akûb Bey'i beyleri ile karşılamış ve bir sultanlık ziyafeti tertip etmiştir. Bu ziyaretten bir yıl sonra Y'akûb Bey vefat etmiş ve vasiyeti üzerine toprakları Sultan Murad'ın yönetimine geçmiştir. Sultan Murad, Timurtaş Paşa'nın oğlu Osman Bey'i Germiyan topraklarını hâkimi olarak tayin etmiştir.

H. 831 yılında Sultan Murad, Laz ilini fethetmek için İshak Bey komutasında bir orduyu donattı. Buranın valisi da Vılkoğlu idi. Bu seferde, Canovası, Güvercinlik kalesi gibi Laz ilinin diğer bazı kaleler ele geçirildi. Birçok ganimet de ele geçirilerek halka dağıtıldı. Osmanlı üstünlüğünü kabul eden Sırp despotu olan Georg Brankovic,

bunun bir göstergesi olarak kızı Mara'yı Sultan Murad'a nikahlamak istedi. Ayrıca daha fazla haraç ödemeyi de kabul etti.

3.2.9. Yedinci Dâstân

Yedinci dâstân, Sultan Murad'ın Selanik'i fethetmek ve bu ili yağmalamak için sefer düzenleyiřiyle ilgilidir.

Selanik'ten kalkan gemiler Müslüman şehirleri yağmalamaya devam ediyordu. Bunu da müttefiklerinin yardımıyla yapıyordu. Selanik ve Bizans hükümdarları da bir Müslüman saldırısı durumunda birbirlerine yardım etmeyi de kabul etmişlerdi. Sultan Murad, Selanik meselesini çözmek için hazırlıklarını tamamladı. Şubat 1430'da bütün ordusu ile Selanik üzerine yürüdü. Beylerbeyi Hamza kumandasında Anadolu kuvvetleri de bu sefere katıldı. Bizans ve Venedik donanması yetişmeden 29 Mart sabaha karşı yapılan genel bir taarruzla Selanik kalesi alındı. Bizanslılar, Osmanlı ile savaşmak için gemileri göndermelerine rağmen, Müslümanlara karşı koyamayacağını anlayınca gemileri tekrar İstanbul'daki karargahlarına döndürdüler.

Yaklaşık kırk günlük Selanik kuşatması, Sultan'ın bu şehri yağmalama emri vermesine neden oldu. Yağma emrini duyan askerler, kale duvarlarını aşarak kısa sürede şehre girip şehri ele geçirmeyi başardılar. Selanik fethinden sonra Sultan Murad, Başkent Edirne'ye döndü.

3.2.10. Sekizinci Dâstân

Sekizinci dâstân, tıpkı Sultan Murad'ın hilafetini h. 832 yılının Receb ayında ilan etmesi gibi Osmanlı hanedanında hilafetin doğmasıyla ilgili konular hakkındadır.

3.2.11. Dokuzuncu Dâstân

Dokuzuncu dâstân, Karakoyunlu Padişahı Kara Yusuf'un oğlu İskender Mirza'nın Sultan Murad'ın desteğine ilgisini ve Emir Timur'un oğlu Mirza Şahruh'un zaferiyle ilgili konular hakkındadır. Ayrıca o dönemde küfür ve İslam diyarında meydana gelen diğer olayları da kapsamaktadır.

Emir Timur'un ölümünden sonra Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Azerbaycan ve Irak-ı Arap'ı Osmanlı hanedanının da yardımıyla almıştı. Kara Yusuf'un ölümünden sonra başa geçen oğlu İskender Mirza oldu. O dönemde Mirza Şahruh,

Karakoyunluları bastırmak için birkaç kez Azerbaycan'a yürüdü ve Azerbaycan'a büyük kayıplar verdirdi. H. 834'te Mirza Şahruh ordusuyla İskender Mirza'nın ordusu Hoy ve Selmas yakınlarında çarpıştı. Bu çarpışmada Şahruh'un ordusu kazanınca, İskender Mirza kaçarak Tokat'a sığındı. İskender Mirza'nın Sultan Murad'a yazdığı mektuptan sonra Amasya hâkimi Oruç Paşa, Karakoyunluların kışlık erzaklarını hazırlayarak İskender'in yardımına koştu. Ancak baharın gelmesiyle birlikte İskender Mirza'nın beyleri, Osmanlı tebaasına eziyet etmeye başladı ve bu nedenle Osmanlı tebaası İskender Mirza ve beylerini Oruç Paşa'ya şikâyet ettiler. Oruç Paşa da Karakoyunlu'nun yaptıklarını doğrudan Sultan'a bildirdi. Sultan, Umur Timurtaş Bey'i Karakoyunluların Anadolu'dan Azerbaycan'a dönmesini sağlamakla görevlendirdi. Karakoyunlular h. 835'te Anadolu'dan ayrılarak Azerbaycan'a gittiler.

Karakoyunlu meselesi bittikten sonra Sultan, Sinan Bey'e Arnavut topraklarına sefer düzenlemesi emrini verdi. Osmanlı ordusu da bu seferde pek çok ganimet elde etmiştir. Osmanlı ordusuna direnemeyeceğini anlayan Arnavut hükümdarı dağlara kaçarak bu bölgeye sığındı. Arnavut savaşıdan sonra h. 835 kışında Sultan, Edirne sarayına dinlenmeye çekildi.

Sultan, Rumeli ordusunu Evrenosoğullarından Ali Bey'in komutasında Macar bölgesini almak için görevlendirdi. Osmanlı ordusu Macar bölgelerinde gruplara ayrılarak bu bölgeyi yağmalamaya çalıştı. Osmanlı ordusunun gruplaşmasını gören Macar hükümdarı, müttefikleriyle birlikte büyük bir ordu hazırlayarak Ali Bey'e doğru zamanda saldırdı. Ali Bey o büyük orduya karşı koyamadığı için kaçtı ve çevredeki bölgelere yağmalamak için dağılan diğer gruplar da kaçtı. Ali Bey'in ordusu denizden ve dağlardan kaçabilse de birçok askeri düşman esir düştü. Bu olay h. 837 yılında meydana geldi.

Bu olaydan sonra Edirne sarayında olan Sultan, Müslümanların intikamını almak için Macar krallığına saldırı için hazırlığa başladı. Fakat birdenbire İbrahim Bey'in Macar hükümdarı ile anlaştığı ve Sultan'a karşı isyan ettiği ve Osmanlı toprağı olan Hamid İli'ni işgal ettiği ve oranın hükümdarı olan İlyas Şerabdar'ı esir aldığı haberi geldi. Nihai amaçları, Osmanlı topraklarını yağmalamanın yanı sıra Rumeli'yi ele geçirmektir. Bu haberi duyan Sultan, isyancılara karşı koymak için Osmanlı ordusunu Sinan Bey komutasında Macar bölgesine gönderdi. Macar sınırlarına ulaşan Sinan Bey, orduyu üç gruba ayırarak üç taraftan saldırıya geçti ve kısa sürede kafirleri yenmeyi başardı.

Ancak h. 837 yılında büyük olaylar meydana geldi. O sırada Bursa’da bir veba hastalığı patlak verdi ve çok sayıda Müslüman’ın ölümüne sebep oldu. Bu vebada Sultan Murad’ın amcası Emir Selman’ın iki oğlu Orhan ve Selvi de hayatını kaybetti.

3.2.12. Onuncu Dâstân

Onuncu dâstân, Sultan’ın Karaman topraklarına gösterdiği ilgi ve İbrahim Bey’den (Karamanoğlu II. İbrahim) intikam alma girişimi ve Sultan Murad tarafından affedilişiyle ilgilidir.

Selanik’in Osmanlı ordusu tarafından fethedilmesinden sonra İbrahim Bey ile Süleyman Bey arasında Süleyman Bey’in atı ile ilgili bir anlaşmazlık yaşandı. Zira İbrahim Bey, Süleyman Bey’in atını çalmıştı. Süleyman Bey, Sultan’a bir mektup yazarak, çalınan atın kendisi tarafından Sultan’a bir hediye olduğunu tam gönderilecek zaman İbrahim Bey tarafından çalındığını ifade etmiştir. Sultan, İbrahim Bey’e bir mektup yazarak söz konusu atı talep etti. Ancak İbrahim Bey, Sultan Murad’ın talebini geri çevirdi. İbrahim Bey’in geçmişte de yaptığı bazı yanlışlar nedeniyle Sultan, orduyu toplayarak İbrahim Bey’den intikam almaya karar verdi. Sultan Murad’ın ordusu İbrahim Bey’in karargahına yaklaşırken, o kaçarak Taşeli dağlarına sığındı. Sultan, İbrahim Bey’e bağlı toprakları aldıktan sonra, İbrahim Bey’in sığındığı Taşeli ormanlarını ve dağlarını ele geçirmeye karar verdi. Bu arada İbrahim Bey, Sultan’ın kendisinden intikam alma kararlılığını gördü ve pişmanlığını ilettili. İbrahim Bey’in eşi Sultan’ın kız kardeşi olduğu için bazı önde gelenlerle birlikte Sultan’dan af dilemek için bir heyeti Sultan’ın huzuruna gönderdi. Sultan onları geri çevirmedi ve İbrahim Bey’i affetti. Sultan, İbrahim Bey’i tekrar Karaman hükümdarı olarak atadı.

3.2.13. On birinci Dâstân

Bu dâstân, Sultan’ın Karaman’a seferi sırasında Macar hükümdarı tarafından Osmanlı topraklarının işgali hakkındadır.

Sultan Karaman’dan döndükten sonra, saldırganlarla yüzleşmek için Alacahisar’a doğru harekete geçti. Evrenosoğlu Ali Bey, Osmanlı ordusunu komuta etmek istediğini Sultan’a bildirdi ve Sultan da kafirlerle yüzleşmesi için onu görevlendirip gönderdi. H. 840 yılında Osmanlı ordusu, Tuna nehrinden geçerek Macar topraklarına ulaştı ve burayı yaklaşık 40 gün yağmaladılar. Ganimet ve esirlerin artmasıyla Ali Bey Sultan’a müracaat etti. Sultan Murad, diğer beylere de Ali Bey ile Macar seferine

katılmaları emrini vererek daha büyük bir orduyla saldırıya devam ettiler. H. 841’de Sultan, Edirne’de büyük bir cami yapmayı planladıktan sonra Macar topraklarına yöneldi. Yolda Osmanlı orduları tüm vilayetleri yağmaladı ve birçok kafiri ele geçirdi. Bu bölgelerin yağmalanması yaklaşık dört ay sürdü ve Osmanlı orduları altı bölgeden yağmalamaya devam etti. Bu bölgelere soğuk gelince Sultan bütün kâfirlerin evlerinin yıkılmasını ve ardından ordunun bölgeyi terk etmesini emretti.

3.2.14. On ikinci Dâstân

Bu dâstân, H. 842-844 yılları arasındaki fetihlerle ilgilidir.

Sultan Murad, H. 842’de Osmanlı ordusunun tamamını İshak Bey’in oğlu İsa Bey’in komutasında Arnavut’a gönderdi. Kısa bir süre sonra Osmanlı ordusu Arnavut’a girerek bu ülkeyi kontrol etti ve bağlı bölgelerin hepsini yağmaladı. Ardından Macar ülkesine yöneldiler. Macar Krallığının kapıları olan Belgrad ve Semendire şehirlerinin muhafızları, Osmanlı ordusuna direndi. Bu nedenle, Sultan ordusuyla oraya bizzat kendisi gitti ve ilk başta Belgrad kalesini ele geçirmeye karar verdi. Ancak kalenin istihkâmı güçlü olması ve kuşatmayla da oradaki insanları zapt edemeyeceği anlaşıldı. Bu nedenle, birliklerin Sava Nehri’ni geçmesi ve Macarlar’a bağlı geniş bir ülke olan Yelina’nın tüm bölgelerini yağmalaması ve yok etmesine karar verildi ve orayı fethettikten sonra yeni plan yapılmasına karar verildi. Yelina’ya yapılan seferde elde edilen ganimetler daha önce hiçbir zaman Osmanlı askerlerine nasip olmamıştı. Bu fetihten sonra Sultan Edirne sarayına dönerek diğer toprakların fethini İshak Bey ve Şehabeddîn Paşa’ya bıraktı.

Sultan seferden dönüşünden kısa bir süre sonra, tekrar orduların toplanmasını emretti ve Semendire’yi ele geçirmeye karar verdi. Osmanlı ordusu, Semendire kalesine ulaştı ve iki ay boyunca kalenin etrafında gece gündüz savaştı. Kale halkı Osmanlı ordusuna karşı direnişini kaybederek, kalenin kapılarını Sultan birliklerine açtılar. Burayı fethettikten sonra Sultan, Togan Bey’i Semendire’ye vali olarak atadı ve kendisi Edirne’ye döndü. O sırada büyük bir düşman ordusu yeniden saldırarak Osmanlı ordusunu geri püskürtmeye çalıştı. Ancak düşman orduları Osmanlı ordusuna karşı yenilerek geri çekildi. Bu olaydan sonra İshak Bey, Semendire etrafındaki yerleri de fethederek bu bölgelerin yağmalanmasını emretti.

3.2.15. On üçüncü Dâstân

On üçüncü dâstân, Eflak'ta Osmanlı ordularının yenilgisi ve Karaman hükümdarı İbrahim Bey'in yaptığı ahdi çiğnemesi ve Sultan'ın ahdini bozan küfür ve İslam ehlinde intikam almasıyla ilgilidir.

Sultan Murad Semendire savaşı ile meşgulken, Macar hükümdarı müttefikleriyle birlikte Tuna nehrini geçerek Osmanlı topraklarından bazılarını ele geçirmiş ve Müslümanları esarete alarak şehirlerini yağmalamıştı. Bu olaydan sonra Sultan, onları püskürtmek ve toprakları geri almak için Mezid Bey'i bir orduyla bölgeye gönderdi. Macar hükümdarı İslam Ordusu'na karşı koyamayacağını anladığı için dağlara kaçarak saklandı. Bu sırada Sultan'ın ordusu ganimet elde etmek için bölgelere dağıldı ve Mezid Bey bir grup askerle baş başa kaldı. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Eflak ve Macar orduları Osmanlı ordusuna saldırdı ve Mezid Bey ile askerlerini öldürdü.

Bu haberi duyan Sultan, tüm Rumeli beylerini ve mücahitleri toplayarak Şahin Paşa komutası altında kafirlerin üzerine gönderdi. Şahin Paşa bahsi geçen topraklara varınca o bölgelerin yağmalanmasını emretti ve kendisi de şarap içip eğlenmeye başladı. Bu nedenle düşman karşısında Osmanlı ordularını idare edemedi ve düşmandan kaçmak zorunda kaldı. Bu savaşta sadece Osman Bey kendi komutası altındaki orduyla kafirlere karşı direndi. Ancak birçok komutan ve asker kaçması nedeniyle Osman Bey'in askerleri de daha fazla direnme kabiliyetini kaybetti ve nihayet savaş sırasında Osman Bey öldürüldü.

Osmanlı ordusunun iki defa düşmana karşı bozguna uğradığı haberi hızlıca yayıldı ve bu olaydan sonra ilk isyan bayrağını çeken kişi Karaman hükümdarı İbrahim Bey oldu. İbrahim Bey'in askerleri çevre illere hücum ederek bölgeleri ele geçirmeye ve ahaliyi yağmalamaya başladı. Bütün bu olaylar h. 837'de meydana geldi.

Bu olaylardan sonra Sultan Murad önce İbrahim Bey'i püskürtmeye karar verdi. Rumeli ve Anadolu orduları birleşerek Karamanoğlu İbrahim Bey'i bastırmaya karar verdi. Birlikler Karaman'a varınca Sultan'ın emriyle o illerin hepsini yağmalayıp yerle bir ettiler. Osmanlı ordusuna karşı duramayan İbrahim Bey, malları ve eşyalarıyla birlikte Taşeli ve Kemer'e sığındı. Sultan'ın ordusu Karaman'ın bütün illerini yağmalayıp yok ettikten sonra Taşeli'ye yöneldi. Bu kez ölümünün kesin olduğunu anlayan İbrahim Bey, Sultan'ın kız kardeşi olan eşini tekrar af dilemesi için Sultan'ın huzuruna gönderdi. Önce affetmeyeceğini söyleyen Sultan, daha sonra kız kardeşinin ısrarı ve ricası üzerine İbrahim Bey'i bağışladı ve Karaman'ın yönetimini yeniden ona emanet etti.

3.2.16. On dördüncü Dâstân

Bu dâstân, Macar kralının İslam topraklarından ayrılışı ve bu topraklara gerçekleştirdiği yıkım hakkındadır.

Sultan Murad, ordusuyla gelip Semendire'yi ele geçirdikten sonra, Macar Kralı ve Yanko bu yenilginin intikamını almaya karar verdiler. Kaçınılmaz olarak, Yanko Macar ordusu ile Belgrad kalesinin karşısında bulunan Tuna nehrini geçerek İslam topraklarına girdi. Kafir orduları, İslam topraklarına girdikten sonra ilk hedefleri Edirne'ye girmek ve ta Konya'ya ulaşana kadar bütün İslam topraklarını ele geçirmek ve Müslümanların mallarını yağmalamaktı. Sultan Murad, düşman ordusuyla karşılaşmak için Derbent'i seçti. Kafir birliklerinin çokluğu nedeniyle Sultan, Derbentte baraj yaptırmak zorunda kaldı ve kış mevsimi ve yağışın çokluğu sebebiyle düşmanın yollarını su bastı. Bu eylem sonucunda düşman bütün erzak ve lojistiklerini kaybetti ve geri dönmek zorunda kaldı. Sultan, düşmanların geri dönüşü sırasında bir grup asker tarafından takip edilmesini ve uygun bir zamanda saldırıya geçmelerini emretti. Ancak Sultan'ın bu planından haberdar olan düşman, bir yerde pusu kurarak kendilerini takip eden Osmanlı ordusuna saldırdı ve birçok askeri şehit etti.

Sultan bu olaydan sonra Edirne'ye döndü. Sultan'ın Edirne'ye dönüşüyle birlikte Mahmud Çelebi ile evli olan kız kardeşi, kocasının düşmanın esaretinden kurtulmasını talep etmek için geldi. Aynı zamanda Despot 'tan Sultan'a Semendire kalesini geri vermesi ve çocuklarını zindandan serbest bırakması halinde itaat edeceğini ve vergi ödeme görevini yerine getireceğine dair bir mektup geldi. Sultan, Despot'un çocuklarını serbest bıraktı ve karşılığında da Despot Mahmud Çelebini serbest bıraktı.

3.2.17. On beşinci Dâstân

On beşinci dâstân, saltanatı Sultan Murad'ın oğlu Sultan Mehmed'e (Fatih Sultan Mehmed) devredilmesinin sebepleri ile Sultan Murad'ın Aydın, Menteşe ve Saruhan illerinin yönetimini ve gelirini elinde tutarak hayatının kalan kısmını bu bölgede geçirmek istemesiyle ilgilidir.

Sultan Murad, hayattayken tahtı ve halifeliği oğlu Sultan Mehmed'e devretti. Aydın, Menteşe ve Saruhan illerinin yönetimini de kendi geçimi için seçti. İshak Bey, Hamza Bey ve diğer bazı beyleri de kendi yanında hizmet etmeleri için götürdü. Söz konusu illerin seçilmesi de bölgenin güzel ikliminden kaynaklanmaktaydı. Sultan Mehmed,

gençliğinden dolayı tebaasına karşı sert davranmış ve birçok asi hükümdarı örneğin Karaman ve İstanbul hükümdarlarını kendisine bağlı olarak görmüştür. Yanındaki beyler de genç Sultan'ın davranışından rahatsız olmuşlar ve İshak Paşa'ya böyle bir davranışın Sultan'a layık olmadığını iletmişlerdir. Sultan Murad da oğlu Sultan Mehmed'i ve diğer beyleri bu tür davranışlara karşı uyarmıştır. Bu olayların h. 848 yılında cereyan ettiğini belirtmekte fayda var.

3.2.18. On altıncı Dâstân

On altıncı dâstân, Sultan Mehmed'in saltanatı sırasında Macar Kralı'nın Venedik, Eflak ve Boğdan hükümdarları ile birlikte isyanı hakkındadır.

Sultan Mehmed henüz on dört yaşında olduğu için, kafirler bu durumu fırsat bilerek İslam topraklarına saldırdı. Sultan Mehmed'in ordusuna karşı başta Macar Krallığı, Boğdan, Eflak, Venedik ve diğer bazı Hristiyan prenslikler bir araya gelerek devasa bir orduyla Tuna Nehrinden geçip İslam topraklarına girdiler. Bu haberi duyan Sultan Murad, Anadolu'nun bütün beylerini ve ordularını toplayarak Gelibolu geçidine ulaştı. Kısa bir süre sonra Sultan, kafir ordularına saldırdı ve çok çetin bir savaş gerçekleşti. Macar kralının ağır süvari kuvvetleriyle yaptığı şiddetli taarruz başlangıçta başarılı oldu. Osmanlı hatları dağıldı. Macarlar Sultan Murad'ın karargahına çok yaklaştılar. Murad'ın ric'at etmesine Karaca Bey engel oldu. Asker padişahın bayrağı etrafında tekrar toplandı. Macar Kralı Ladislas yeniçeriler tarafından sarıldı, atından düşürülüp başı kesildi. Osmanlıların karşı saldırısı zaferle neticelendi. Haçlı ordusu başkumandanı Yanko güçlkle kaçabildi. Zafer, Edirne'ye ve bütün İslâm memleketlerine beşaret namelerle duyuruldu.

3.2.19. On yedinci Dâstân

Bu dâstân, Sultan Mehmed'in babası adına saltanattan feragati ve veliaht olmayı kabul etmesiyle ilgilidir.

Macar Kralı'nın öldürülmesiyle dış tehlike bütünüyle ortadan kalkmadı ve hatta Macarlar Tuna üzerine tekrar harekete geçti. Onlarla iş birliği yapan Eflak beyi Yergöğü'yü ele geçirdi. Bu sırada bir yeniçeri isyanı patlak verdi. Görünüşe göre Halil Paşa'nın tahrik ettiği isyan genişledi. İsyancılardan bir kısmı İstanbul'daki taht iddiacısı Orhan'ın yanına gitme tehdidinde bulundu. İsyan halkın yardımıyla bastırıldı. Sultan Murad'ın tekrar saltanat tahtına gelmesi devletin iç ve dış güvenliği için gerekli

görülüyordu. Halil Paşa onu gizlice tahta çağırdı. Sultan Murad Manisa'dan acele yola çıktı. Ardından, belki Edirne'deki isyan sebebiyle fikrini değiştirerek Bursa'ya geldi. Daha sonra Sultan Mehmed'in haberi olmaksızın Rumeli'ye geçip Edirne'ye ulaştı. Sultan Mehmed'e tahttan babası lehine vazgeçtiğini söylediler. Zağanos ve Şehabeddîn paşalar bu değişikliği istemiyordu. Sultan Murad iki yıllık bir aradan sonra tekrar saltanata geçmiş oldu; Mehmed veliaht sayıldı. Zağanos ve Şehabeddîn paşalar onunla Manisa'ya gönderildi.

3.2.20. On sekizinci Dâstân

Bu dâstân, Sultan Murad'ın Mora adasına yönelik seferi ve yüklü ganimetlerle dönmesi hakkındadır.

Mora yarımadası İslam topraklarından uzakta olmasına rağmen, güçlendirmek için üç tarafına büyük duvarlar ve güçlü barajlar inşa edildi ve adanın etrafında da beş kule yaptırıldı. Sultan, Mora'yı almak için bölgeyi bilen ve daha önce akınlar yapmış birine ihtiyacı vardı. O kişi de Sultan'ın emriyle Tokat zindanında tutulan Turhan Bey'den başkası değildi. Sultan, Turhan Bey'i getirtti ve onunla Mora üzerine fikir alışverişi yaptı. Turhan Bey'e göre, Mora'yı almak için önce inşa edilen Heksamilion duvarını büyük bir orduyla yıkmak gerekmektedir. Turhan Bey'in önerisi Sultan tarafından kabul edildi ve onun komutasında bir ordu verilerek önden gönderildi. Ardından Sultan'ın kendisi de büyük bir orduyla geldi. Osmanlı askerleri kale duvarlarını nasıl geçeceklerini kara kara düşünürken Sultan duvarları geçmeye kararlıydı. Sonunda Sultanın emriyle bütün askerler kale diplerinde olan çukurları taş ve odunlarla doldurdu. Sonra beş kuleye karşı ayrı ayrı hücum başlattı. Sultan'ın verdiği yağma emriyle Osmanlı askerleri kuleleri ve duvarları aşarak şanlı İslam bayrağını diktiler. Sultan bölgeyi kendine bağlayarak yüklü miktarda ganimetlerle Edirne'ye döndü.

3.2.21. On dokuzuncu Dâstân

Bu Dâstân, Sultan Murad'ın oğlunun doğumuyla ilgilidir. H. 851 yılında ise Sultan Murad'ın üçüncü çocuğu dünyaya gelmiştir.

3.2.22. Yirminci Dâstân

Bu dâstân, Arnavutluk fethi ve Sultan'ın zaferi ile Macar Kralı'nın Osmanlı topraklarına saldırması hakkındadır.

Papa ve Macar kralı ile ilişkiye geçip yardım alan İskender Bey, Arnavutluk yolu üzerinde Kocacık Hisarı'nı ele geçirmişti. Onun Venedik ile arasının açılması üzerine h. 852 yazında Sultan Murad büyük bir ordu ile Arnavutluk'a gelerek Kocacık Hisarı'nı geri alarak Akçahisar'ı kuşatmaya aldı. Kuşatma iki ay sürse de kalenin su kaynakları tükenince Sultan Murad ordularına dayanamayıp kapıları açmak zorunda kaldılar. Ancak o sırada Macar Kralı Hunyadi'nin büyük bir orduyla ilerlediği haberi gelince Sultan Murad Sofya'ya çekilerek ordusunu düşmana karşı hazırladı.

3.2.23. Yirmi birinci Dâstân

Bu dâstân, Macar kralı Yanko'nun diğer bazı kafir krallarla ittifak halinde İslam topraklarına yönelmesi ve Sultan Murad ile Kosova ovasında savaşa girmesi hakkındadır.

H. 852 yılında Macar kralı Yanko, diğer bazı kafir krallarla ittifak halinde Tuna nehrinden geçerek İslam topraklarına yöneldi. Bu haberi duyan Sultan Murad, tüm İslam askerlerini karargâha davet ederek haçlı askeriyle savaşımaya karar verdi. Sultan, kafir ordusunu iyi analiz etmek için birkaç gözlemci göndererek Yanko komutasındaki ordu hakkında ayrıntılı bilgi aldı.

Durumu analiz ettikten sonra kafir ordularıyla yüzleşmek ve onları durdurmak için Kosova ovasına yöneldi. Sultan, yüz bin askeriyle Kosova ovasında düşmanı beklemeye başladı. H. 852 yılının cuma günü İslam orduları düşmanların karşısına dikilerek savaşa başladılar. Sultan bazı vezirleriyle birlikte bir yüksekliğe çıkarak İslam askerlerini denetlemeye başladı. Düşman birliklerinin sayısı çok fazla olmasına rağmen, Sultan'ın ordusu daha iyi ve yiğitçe savaştı. Üç gün üç gece süren savaştan sonra, kafirler savaşılamayacaklarının farkına vararak Osmanlı ordusuna karşı direnme güçlerini kaybettiler. Yanko da bu durumu fark edince askerlerini geri çekilmesini emretti. Ancak birçok kafir asker ve komutanı Osmanlı askerlerine esir düştü ve hepsi öldürüldü.

3.2.24. Yirmi ikinci Dâstân

Bu dâstân, Sultan Mehmed'in Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun'a evlenme teklifi yapması hakkındadır.

Oğlu Sultan Mehmed'in erişkin olduğunu gören Sultan Murad, onu evlendirmeye karar verdi. Sultan bu konuyu vezirler ve beylerin hazır bulunduğu bir ortamda gündeme getirdi ve Halil Paşa'nın önerisi ile Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in beş kızından biri olan Sitti Hatun ile evlenmesine karar verildi. Süleyman Bey'in kızının istenmesinin ardından Edirne Sultanlık Sarayı'nda büyük bir kutlama yapıldı.

3.2.25. Yirmi üçüncü Dâstân

Bu dâstân, Sultan Murad tarafından Rumeli bölgesinde inşa edilen cami ve medreseler ile ilgilidir.

Sultan Murad'ın Edirne'de yaptırdığı eserlerin en önemlisi Üç Şerefeli Camii'dir. Diğer önemli eseri ise cami, Mevlevîhane, imaret, çeşme ve mektepten oluşan her biri birbirinden güzel desenlere sahip külliyyattır. Bu külliyyatta misafirleri ağırlamak için yaptırdığı Ebvab-i el-Ber-i Sultani adındaki misafirhane de bulunmaktaydı.

Sultan'ın Edirne'de yaptırdığı camide namazlar ve cuma namazlarının kılınmasının yanı sıra sofilerin de uğrak yeri haline gelmiştir. Ayrıca Rumeli illerinde tahsil alış merkezleri olan medreseleri kurdurdu. Bu medreselerde bütün nakli ve akli ilimler okutulmakta ve bütün müderrislerin ücretleri devlet hazinesinden günlük olarak ödenmekteydi. Sultan Murad'ın emriyle yaptırılan Edirne Uzunköprü de önemli eserlerden biridir. Sultan Murad'ın Bursa ve Anadolu'nun başka şehirlerinde de yaptırdığı eserler mevcuttur.

3.2.26. Yirmi dördüncü Dâstân

Bu dâstân, Sultan Murad'ın ölümüyle ilgilidir.

H. 855 Muharrem ayının ilk günü Sultan, Edirne'de yeni yapılan köprüden geçerken bir derviş korkusuzca Sultan'a yanaşarak onun ölümünün yaklaştığını haber verir. Bu sırada Sultan'ın yanında bulunan İshak Paşa ve bazı hizmetçileri dervişin bu söyleminden derinden etkilenmiş ve Sultan'ın zaman zaman işlediği günahlardan dolayı tövbe etmesi gerektiğini vurgulamışlar. Tesadüfen, bu olaydan iki-üç gün sonra Sultan, tedavisi mümkün olmayan eşi görülmemiş bir hastalığa yakalandı. Sonunda yakalandığı hastalıktan dolayı hayatını kaybetti. Bu nedenle Manisa'da olan Sultan Mehmed'e haber gönderildi ve Sultan Mehmed on üç günde Edirne'ye ulaştı ve Sultan Murad'ın cenaze merasimini gerçekleştirdi.

SONUÇ

Müellif tarafından kaleme alınmış olan biri müsvedde diğeri istinsah edilirken temize çekilmiş olan iki temel nüshadan yararlanılarak hazırlanmış olan bu çalışma neticesinde Müellifin, eserinde saraydaki vakanüvislerin eleştirilerini yersiz bulduğunu ve söz konusu eleştirilerin maksatlı ve kıskançlıktan kaynaklandığının altını çizmiş olsa da temize çekilen nüshada mezkûr eleştirileri dikkate aldığı ve önemli değişikliklere gittiği tespit edilmiştir.

Bazen sayfalarda paragraflar hâlinde verilen nüsha farkları, müellifin eserini temize çekerken tashih amaçlı müdahale ve değişikliklerinin boyutunu gözler önüne sermiştir. Bu durum, metnin istinsahı ve temize çekilirken yapılan değişikliklerin boyutunu gözler önüne sermiştir.

Müellif kimi zaman Esed Efendi 2199 nüshasında kullandığı şiirleri kimi zaman da yararlandığı âyetleri NuruOsmaniye 3209 nüshasında değiştirmiştir. Bunu da metinde yaptığı değişikliklere uygun olarak gerçekleştirmiştir.

Arapça'ya da vakıf olan müellif Farsça şiirlerin yanı sıra yer yer kendisine ait Arapça şiirle de yazmıştır. Bunun yanı sıra birçok yerde Arap şairlerin şiirlerinden de istifade etmiştir. Bu şiirlerin hangi Arap şairlere ait oldukları tespit edilip dipnotta belirtilmiştir.

Müellif belirttiği üzere eserini salt bir tarih kitabı olarak değil imparatorluğa layık edebî bir eser olarak ortaya koymuştur. Ancak tarihî bir kaynaktan ziyade edebî bir gösteriye dönüştürmeye çalıştığı eserin dili bir hayli ağırlaşmış ve Saray erkânının ve ilgililerinin sert eleştirilerine maruz kalmasına neden olmuştur. Nitekim söz konusu eleştiriler büyük oranda haklılık payına sahiptir. Zira eser bizzat müellif tarafından temize çekilmiş olmasına rağmen halen kullandığı dilin ve birçok kavramın anlaşılmasında güçlükler yaşanmaktadır.

Müellif E nüshasında dâstânların sıralamasında yapmış olduğu hataları temyiz edilmiş olan N nüshasında düzeltmiştir.

Heřt Bihiřt'i çalıřan arařtırmacı ve akademisyenlerin muhtemelen müsvedde nüsha olan E nüshası ile diğerk nüshalar arasındaki ařırı farklılıklardan dolayı bu nüshadan uzak durdukları anlařılmıştır. Oysa Bidlîsî'ye yöneltilen eleřtirilerin isabetli olup olmadığı veya aralarındaki iliřkilerin metnin inřasında ne denli etkili olduėunu anlamak için en somut delil E nüshası ile diğerk temize çekilmiş nüshalarının karřılařtırmasından geçmektedir.

Daha nce Heřt Bihiřt'in belirli bölümlerini çalıřmıř olan Orhan Bařaran ve Muhammet Yıldıırım'ın Bidlîsî'nin eserlerini inceledikleri bölümde *řerh-i Meřnevî-yi Ma 'nevî* isimli eserin asıl nüsha olmadığı ve istinsah nüsha olduėu tarafımızca yapılan incelemede tespit edilmiştir. Ayrıca bu nüshanın Mesnevinin bütün ciltlerini kapsamadığı sadece birinci defterin altıncı hikayesinin onuncu beytine kadar olan bölümü řerhini kapsadığı ortaya çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

- Başaran O. (2000). İdrîs-i Bidlîsî'nin Heşt Bihişt'inin Hâtimesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bayrakdar, M. (1991). *Bitlisli İdrîs*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erünsal İsmail E. (1981), “Türk Edebiyatı Tarihi'nin Arşiv Kaynakları I: II. Bâyezid Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, X-XI.
- Genç, V. (2007). *İdrîs-i Bidlîsî Heşt Bihişt Osman Gazi Dönemi (tahlil ve tercüme)*. Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Genç, V. (2019). *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdrîs-i Bidlîsî (1457–1520)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Imazawa, K. (2005). İdrîs-i Bidlîsî'nin Heşt Bihişt'inin İki Tip Nüshası Üzerine Bir İnceleme. Belleten, Sayı: 256, c. LXIX. S. 859-888
- İdrîs-i Bidlîsî (2017). Heşt Bihişt. Sü. Ktp. Esad Efendi 2197 nu. nüshası Tıpkı Basım. Yayına Hazırlayan: Muhammed Rıza Nesîrî. İntişârât-i Ferhengistân-i Zebân ve Edeb-i Fârsî. Tahran.
- İdrîs-i Bidlîsî, Heşt Bihişt, Sü. Ktp. Esad Efendi, nu. 2199
- İdrîs-i Bidlîsî, Heşt Bihişt, Sü. Ktp. Nurosmaniye, nu. 3209
- İdrîs-i Bidlîsî, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, Tahran, Danişgah nu. 4029
- Karataş, M. ve Baş, Y. (2020) Yayına Hazırlayanlar: II. Mehmed ve II. Beyazıt Devri Heşt Bihişt III Cilt. İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul.

- Kazvîni Hâ'irî, Y. (2010). Güftimân-ı Meşru'iyet der Heşt Bihişt-i İdrîs-i Bidlîsî. *Mutalaat-ı Tarih-i İslam*, Yıl 2, Sayı 5. 107-127.
- Kırlangıç, H. (2016). *İdrîs-i Bidlîsî Selîm Şah-nâme*. Ankara: Hece Yayınları.
- Koçaslan, B. (2019). *İdrîs-i Bidlîsî Heşt Bihişt Orhan Gazi Dönemi (Tahlil ve tercüme)*. Yüksek Lisans Tezi. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Muhammedî, N.A. (2010). Berresî-yi Muhtevâî-yi Heşt Bihişt-i İdrîs-i Bidlîsî der Muḳâyesa bâ Se Menba' -i Aşlî-yi Cihângüşâ-yi Cüveynî, Târiḫ-i Vaşşâf ve Zâfernâme-i Al-i Yezdî. *Faslnâme-i Nâme-i Târih Pejûhân*, Yıl 6, Sayı 22, 136-171.
- Özcan, A. (1994). Ebülfazl Mehmed Efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:10, 356-357.
- Özcan, A. (1998). Heşt Bihişt. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 17, 271-273.
- Özcan, A. (2000). İdrîs-i Bidlîsî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 21, 485-488.
- Pâkzâd, M. (2011). İdrîs-i Bidlîsî, Heşt Bihişt ve Diğer Âsâr-i Ū. *Pejûheşnâme-i Ferheng ve Edeb* Yıl 6, Sayı 10, 68-94.
- Pâkzâd, M. (2013). 'Enâşır-i Ferheng-i İrânî der Heşt Bihişt-i İdrîs-i Bidlîsî. *Faslnâme-i 'İlmî-Pejûhişî-yi Edebiyat-i Fârsî*, İntişârât-i Dânişgâh-i Âzâd-ı İslâmî Vahid-i Hoy. Yıl 9, Sayı 21, 149-176.
- Pâkzâd, M. (2018). Heşt Bihişt: Taşhiḫ-i Muḳaddime, Bihişt-i Evvel ve Bihişt-i Devvom 1. Sâzmân-i Çâp ve İntişârât-i Dânişgâh-i Âzâd-ı İslâmî, Tahran.
- Rezevi, S.E.F ve Melikî Munferid, H. (2018). Vâkâvî-yi Târih-nigârî-yi Bidlîsî; bâ Tekid ber Defter-i Çaharom-i Heşt Bihişt. *Faslnâme-i 'İlmî-Pejûhişî-yi Târih-i İslam*. Yıl 19, Sayı 74, 101-136.
- Seyyid Hoseynzâde, H. (2002). İdrîs-i Bidlîsî. *Dâiretü'l-Maârif-i Bozorg-i İslâmî*, C. 11.
- Şükrü, M. (1934). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Bitlisli İdrîs'in "Heşt Bihişt" Adlı Eserine Göre (Tenkidi araştırma), Kısım-I*. Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası.

- Trako, S. (1969). Bitka na Kosovu 1389 Godine u İstoriji Idrisa Bitlisija (The Battle of Kososvo 1389 in the History of İdrîs Bitlisi), *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*. Saraybosna, Sayı 14-15, s 329-351).
- Uygur, A. (2007). İdrîs-i Bidlîsî Eserleri Üzerine Yapılan Bazı Bilimsel Araştırmalara Tenkidi Bir Yaklaşım. *İstanbul Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, 10, 53-69.
- Yıldırım, İ. M. (2013). *Heşt Bihişt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmet Devri (1451-1481)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HEŞT BİHİŞT'İN V. VE VI.
KETİBELERİNİN TENKİTLİ METİN
NEŞRİ

4.1. متن تصحیحی کتبیہ پنجم ۱-۳۰۳

4.2. متن تصحیحی کتبیہ ششم ۶۶۱-۳۰۵

دستور معهود به تجهیزِ نعشِ سلطان سعید و ارسالِ تابوتِ پدر به مرقدِ مقررِ روانه شهرِ برسا گردانید، و به نشرِ صدقات و بسطِ خوانِ مطعومات و اقدامِ بقراتِ مُختمات و اقامتِ قواعدِ دَعَوَات چنانچه لایقِ همتِ چنان پادشاهی رفیعُ القدر باشد به تقدیمِ رسانیدند، و بعد از انقیادِ حکمِ مضمونِ حقایقِ شیونِ كُلِّ شَیْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.^۱ در اندیشه ضبطِ ملکِ دین به جلوسِ همایونِ سلطانی انجمنِ جمعیت و اتفاقِ ملتتم گردانیدند.^۲

وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.^{۳،۴}

^۱ سورة قصص، آیه ۸۸

^۲ خلافت مقامِ سلطان اُعی ... و اتفاقِ ملتتم گردانیدند N: صدق و جانشین مسند خلافت معین و موجود اعنی پادشاه موید سلطان محمد در شهر معناسیه می بود ارکان دولت فی الحال ناعی و مخبری جهت اخبار این حالت موحش به دخدمت سلطان دین محمدی فرستادند و مجاری حالات و انتظارِ خواطر را به قدوم فرخنده رسوم او پیغام دادند، چون اظهار فوت سلطان در دارالسلطنه ادرنه موجب کسرِ خاطرهای اهل ایمان بود، بلکه منجر به اختلالِ مناظم امن و امان و مودی به گستاخی اعدا دین و افتان مفتیان و مفسدان مدت سیزده روز ارکان دولت بر اخفا و سترآن واقعه اطباق و انفاق نموده هر روزه به دستور زمان حیات سلطان مراسم نظم دیوان مرعی میداشتند و اظهار موت و فوت سلطان را به هیچ وجه نمیگذاشتند چون سلطان دین محمدی بعد از وصول سلطان به مستقر خلافت پدری و تزیین سریر سلطنت به جلوسِ مسندِ قیصری، اولاً رعایت سنت عزا و ماتم داری و وقایت عادت به عزت و سوگواری تجهیزِ نعشِ سلطان سعید جهت نیل به مرقدِ معین که در برسا به قرب ابواب البر سلطانی مقرر شده بود تکمیل بودند و نشر صدقات و بسطِ مواید تبرعات و قرات احزاب و ختمات و اقامت دعوات اقدام بالاکلام فرمودند و به تعظیم و اجلال تمام تابوت سلطان را به مرقد و منام خود روانه داشت و الویه دعا و ثناء جمیل را بعد از والد سعید بر آسمان سروری برافراشت و تذکر و تفکر در دقایق و نکات این مضمون حقایق شئون نمود که كُلِّ شَیْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (سورۃ قصص، آیه ۸۸) E

^۳ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ N: وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَالتَّابِعِينَ لَهُمْ إِلَى يَوْمِ بَعْثُونَ E
^۴ نجات فی کذا نجا ممدود و نجاهُ منصور و الصدقُ منجاهُ و انجیت غیری و نجیبه و قری بهما قولیه تعالی فالیوم نجیک بیدنک المعنی ننجیک لانفقل بل تهلك فاضم قوله لانفعل و قال بعضهم تبجک ای نزعک علی نحوۃ فی الارض فنظهرک لانه قال بیدنک و لم یقل بروحک و نحوت ایضاً نجا ممدود ای اسرعت و سبقت و الناجیه و انجاهُ الناقۃ السریعۃ نیجو یمن رکبها و البعیر و ناج و قال ناجیه و ناجیا ایها و قول الا عشی تقطعی الا محیل الکوکب و اخذاً بنواج سریعۃ الا یقال ای بقوائم سراع و استنجی ای اسرع و فی الحدیص اذا سا قرنم فی الجدویۃ فاستنجوا و بنو ناجیه قوم من العرب و التنسیۃ الیهیم ناجی تحذف منها الهاء و الباء مجالدا فوجدت منه کربح لاکلب مات حدیث عهد و نجوا السبع جعره و النجوم یخرج من البطن و قال انجی ای احدث و شرب دواءً فما انجاه ای ما اقامه و نجا الغائط بنفسه ینجو عن الانمعی و استنجی ای مسح موضع النجوا و غسله E+

اما در طلب آن درویش ناصح هر چند سعی فرمود که او را به صحبت خلوت آرند و از تفصیل آن کلام نصایح انجام تَفَحُّص کرده، توجه همت بر تدارک ماسلف گمارند، مطلقاً حضور آن درویش مقدور نشد و از آثار شکل و شمایل آن درویش کسی او را قادر به حضور او نگشت، اما به حسب اتفاق بعد از دو سه روزی سلطان را بی سبب عارضه مرضی به غایت شدت و حدت لاحق شد و به یکبار سپاه امراض در کشور بدن سلطانی تسلط یافته مغلوب حمایی مطبّق گشت و هر چند اطبای حاذق به تدبیرات لایق معالجات موافق و تداوی نمودند اما هیچ علاجی سودمند نیفتاد؛ بلکه غلیان مواد امراض و اعراض بنیاد ازدیاد نهاد چون آن مرض مزمن منجر هلاک شد و روح قدسی- منزلتش متوجه عالم افلاک گشت و بدن ملک و سلطنت از آن روح تجسم^۱ خالی افتاد و تخته‌بند تخت خلافت بر مثال تنی بی جان و قالبی بی روان ترک سربلندی داد.

نظم^۲:

عَلَى مِثْلِهِ تَبْكِي^۳ الْعَلَى وَالْمِكَارِمْ وَتَعْلَقُ^۴ بِالْحُزْنِ الْقِنَاءُ الصَّوَارِمْ

و چون در شبستان آن ماتم پر آفت و غم بشمع جهان افروزی مَرصود و منتظر^۵ بود و خلف خلافت مقام سلطان اُعنی پادشاه مؤید سلطان محمد به جانشینی تخت پدر مقرر بود؛ ارکان دولت متعاقباً آن صورت را معروض داشتند و مدت سیزده روز تا رسیدن سلطان، دین محمدی بنابر مصالح ملکی و دینی اظهار آن واقعه را میان مردم بگذاشتند. و هر روزه دیوان به دستور زمان حیات سلطان مغفرت معاد مرعی می داشتند و مردم عوام سلطان سعید را در حالت مرض و احتضار می انگاشتند چون سلطان دین محمدی بعد از سیزده روز از مملکت معناسیه پایه سریر خلافت پدر رسید و به

^۱ طلب آن درویش ناصح ... از آن روح تجسم^N : و احضار آندرویش مجیر سعی فرمود که او را به صحبت خلوت آورد و از تفصیل کلام نصایح فرجام او متیقظ و متعظ گردد مطلقاً مصاحبت و حضور او مقدور نشد و از حلیه و اوصاف و شمایل آن درویش به زبان کسی مذکور نگشت، اتفاقاً بعد از چند روز سلطان را مرضی در غایت شدت و حدت لاحق شد و حرارت و حمای آن عارضه بر مزاج سلطانی مطبّق گشت هرچند اطباء حاذق به تدبیرات لایق و معالجات موافق تداوی نمودند هیچ نوع علاج سودمند نیفتاد بلکه مواد امراض و عوارض اعراض یوما فیوما بنیاد ازدیاد نهاد مصرع : شنیده ام ز حکیمان مرگ را دواایی نیست، چون آن مرض مزمن منجر به هلاک گشت و روح قدسی منزلتش متوجه عالم پاک افلاک شد و بدن ملک و سلطنت از آن روح مجسم^E

^۲ نظم N بیت E

^۳ تَبْكِي N : یبکی E

^۴ تَعْلَقُ N : یعلق E

^۵ و منتظر -E

چون سخن حق در دل و جان زنده‌دلان جایگیر است و خبر صدق در خاطر مؤمن موجب تأثر و تأثیر^۱ سلطان مسلمان دل علی الفور بعضی ملازمان و خواص، خصوصاً اسحق پاشا و صاروجه پاشا و غیرهما بر نفس خود گواه گرفته^۲ که از هر معصیت و گناه که گاه گاه به دلخواه نفس و هوای طبع گمراه جرأت و اقدام می‌رفت، توبه نصوح کردم و جهت تدارک خطئیات گذشته توجه به استغفار و استعذار آوردم، أنا العبدُ المَقْرُّ بِكُلِّ ذَنْبٍ وَأَنْتَ السَّيِّدُ رَبُّ الْغَفُورِ فَإِنَّ عَذَابَتِي فَالذَّنْبِ مِنِّي وَإِنْ تَغْفِرْ فَأَنْتَ بِهِ جَدِيرٌ و امیدواری^۳ به حدیث صدقِ التَّائِبِ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ چنان است که شاید در عدادِ تائبان معدود توان شد و بر وعده معهودِ ربّ غفور^۴ که وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَى^۵ یَحْتَمِلُ که خود موفق را به عاقبت محمود توان داشت و بر سیرت مقرر و خلق کریم و به قانونِ قویمِ عادت عطایی قدیم جهت ملاحظه خبر صریح و حدیث صحیح الصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْحَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِئُ الْمَاءُ النَّارَ حسنات و صدقات بی حساب و تَبَرُّعَات و تَطَوُّعَات از هر باب به سوابق اعمالِ صالحه ملحق ساخت و لسانِ استغفار و نیازمندی را چون لواء فتح و نصرت و فیروزمندی برافراخت^۶.

بیت: ۷

کای من مسکین به تو در شرمسار از خَجَلان در گذر و در گذار
گرچه ز فرمان تو بگذشته‌ام رد می‌کنم گرچه ز در^۸ گشته‌ام^۹

^۱ هر آینه E+

^۲ بعضی ملازمان ... خود گواه گرفته N: با جمیع نواب کامیاب که در آن حال ملازم رکاب بودند خصوصاً اسحق پاشا و صاروجه پاشا به مکالمه و خطاب آمد E

^۳ امیدواری N: امیدوارم E

^۴ چنان است که شاید در عدادِ تائبان معدود توان شد و بر وعده معهودِ ربّ غفور N: معدود توان بود و به وعده معهود حضرت غفور و دود E

^۵ سوره کهف، آیه ۸۸

^۶ وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَى ... فیروزمندی برافراخت N: فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَغَسَى أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ (سوره قصص، آیه ۶۷) شاید که خود را موفق توان نمود و بر سبب قدیم قیوم و بر سیرت متقرر و خلق کریم خود جهت ملاحظه خبر صریح و حدیث صحیح الصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْحَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِئُ الْمَاءُ النَّارَ صدقات بی حساب و شمار و حسنات بی احصا و احصاء ملحق به سوابق به صداقات فرمود و به وسیله خیرات مجدد از گناهان قدیم خود استعاده به کرم حق فرمود E

^۷ بیت E+

^۸ ز در N: ز رو E

^۹ ر.ک. مخزن الاسرار نظامی

و تفکرکنان در حینِ مراجعت از گشت و گذارش بر قنطره، کنارِ شهرِ اتفاقاً مقرر و مقدر^۱ گشت و به طریقه^۲ مستقیمی در افکار حقیقتِ انتهاء کُنْ فِي الدُّنْيَا کَأَنَّكَ غَرِيبٌ^۳ او عابرِ سبیل از آن پل^۴ می‌گذشت، ناگاه شخصی در کِسوتِ اهلِ صلاح و منزّهی به لباسِ درویشان و مُنتَسِبانِ حضرتِ سیادتِ مآبی^۵ مقتدایِ طالبانِ قربت^۶ باری سیدِ شمس^۷ الدین محمد بخاری قَدَسَ اللّٰهُ سِرَّهُ^۸ که از تقریرِ لِسَانِ الْهِیَّتِ ترجمان و سفیر بود و از مَقَالِ حَقِیْقَتِ مَالِ رِجَالِ غِیْبِ به^۹ تبلیغِ رساله و اخباری با تدبیر نمود و روی به رویِ سلطانِ بی‌دهشت و اضطراب و به مواجهه و به خطاب و^{۱۰} گفتار آمد که ای پادشاهِ دل آگاه، بدانکه موعِدِ رحلتِ ازین ملکِ مجازی نزدیک رسیده؛ نه آنکه پنداری که هنوز در آن وعده مهلتی دور است^{۱۱} و اکنون سلوکِ مسالک و مَنَاهِجِ مُسْتَحْسَنَه [333b] وَ سَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ^{۱۲} نوبتِ توبه و انابتِ سزاوارِ بختیارانِ مغفور است؛ این سخن را ازین درویش^{۱۴} خواه به جدِّ فراگیر و خواه به هزل و بلاغ که ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ^{۱۵}.

مصرع:

نَأَى الْإِقْبَالُ وَاقْتَرَبَتِ الْمُنِیَّةُ

بیت:

شَحْنَةُ صَحْرَائِي قِيَامَتِ بُوْد^{۱۶}

هر نفسی کان به ندامت بود

^۱ و مقدر E-

^۲ طریقه N: طریق E

^۳ حدیث شریف

^۴ قول N: پول E

^۵ طریقت و حقیقت دستگاهی E+

^۶ و فیض E+

^۷ الملة E+

^۸ سِرَّهُ N: بضجه و نور مرقده و مرجعه E

^۹ به E-

^{۱۰} و به خطاب و N: به طریقه خطاب به E

^{۱۱} پنداری که هنوز در آن وعده مهلتی دور است N: دورست E

^{۱۲} سورة آل عمران، آیه ۱۳۳

^{۱۳} در عاقبت E+

^{۱۴} ازین درویش N: از من E

^{۱۵} سورة مائده، آیه ۹۹

^{۱۶} ر.ک. مخزن الاسرار نظامی

الْآخِرَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ^۱ ایثار و اختیار نماید و به اَنْظارِ اعتبار و اَبصارِ اختیار در بی‌ثباتی این دَارِ^۲ ناپایدار و بی‌قراریِ عمر بر گذار خود را در مقامِ اِسْتِبْصار و اِصْطِبَار دارد و به نویدِ جانبخشِ الْمُؤْمِنُونَ لَا يَمُوتُونَ بَلْ يَنْتَقِلُونَ مِنْ دَارِ الْفَنَاءِ إِلَى دَارِ الْبَقَاءِ^۳ خاطرِ بی‌سکینه و قرار را استقراری با استمرار بخشد.

چنانچه **الْقَصَّة**؛ چون^۴ این پادشاهِ مَوْفَّق و آن سایهٔ رحمت حقّ اَعْنی خسرو پاک اعتقاد و پیشوایِ شهنسوارانِ معارکِ جهادِ سلطانِ کشورِ مراد حَشْرُهُ اللهُ تَعَالَى مَعَ حَوَاصِّ الْعِبَادِ مِنَ الْأَقْطَابِ وَالْأَوْتَادِ در نزدیکیِ حلولِ وقتِ اَجَلِ مَوْجِل و در حالتِ^۵ انقطاعِ عطیةٔ عمر و اِنْفِصَامِ سررشتهٔ عمل و اَمَلِ متحقّق به حالاتِ مذکوره و مَوْفَّق به صفات و نَعَوْتِ مَأْثُورَه شده بود و^۶ روزی در تاریخِ غَرّهٔ محَرَّمِ سَنَةِ خَمْسٍ و خَمْسِينَ و ثَمَانِ مائه در شهرِ ادرنه به جانبِ مَطَاف و سیرانگاهِ آده بر مجمعِ اَنْهَارِ جاریهٔ آن کشور، سلطان را سَیران و طَوَفی اِتِّفَاقِ افتاد و دیدهٔ دلِ روشنش در مجاریِ اَنْهَارِ مُمَائِلَتِ آن به انقضاءِ اَعْمَارِ برگذار در مقامِ تَأَمَّل و تَفَكَّر چون دریایِ بی‌ساحلِ خود^۷ به خود فرو رفته بود و از زبانِ سبزه‌هایِ لبِ جویی به گوشِ جانِ این گونه صِدَا و نوا فکرت فرا می‌شنود.^۸

بیت:

چه باشد ار به عیادت شبی به روز آری	چه روزها به شب آورده به راحتِ نفس
دعایِ زنده دلانست در شبِ تاری ^{۱۰}	که پیشِ اهلِ دل آبِ حیات در ظلمات

^۱ سورة غافر، آیه ۳۹

^۲ دَار : جهان E

^۳ دَار - E

^۴ حدیثِ شریف

^۵ الْقَصَّة؛ چون E-

^۶ در نزدیکیِ حلولِ وقتِ اَجَلِ مَوْجِل و در حالتِ N : به معنوتِ هدایتِ منبّهاتِ یزدانی و به دلالتِ عنایتِ نهانیِ رحمانی در حالتِ اقربِ موعِدِ موت و حلولِ اَجَلِ مَوْجِل و در حینِ E

^۷ و N : الْقَصَة E

^۸ خود E-

^۹ که E+

^{۱۰} ر.ک. قصایدِ سعدی

بیت:

این خانه‌های کام و هواست منزل تو حریم دار بقا است

زیرا که گوهر بی‌بهای روح انسانی و جوهر با بهاء جان آن جهانی از آن گرانیامیه ترست که [333a] آن را به تَضَاعُفِ ناپایدار این حیاتِ مستعار باید افروخت تا مصباحِ دل را به آتشِ مُفَارَقَت و تعلُّق این عجزه دنیایِ غَدَّار شاید افروخت، هرآینه صاحبِ هَمَّتِ عالی کجا سر به سروری چند روزه ملکی به این محقری فرود آورد، و چگونه منتهای نیت را بر سکون و اقامتِ این خاندان برو خاست و مَتَاعِ برگمارد به تخصیص که **لَحْظَةً** فَلَاحْظَه از تابشِ خورشید، سپهرِ وجود بر فضایِ عالمِ امکان و حدوث پر آشوب از لسانِ استعداد هر روزه از ذراتِ جَوَال در فضای کشور مثال و از زبانِ حال هر نقطه از اجزاء این خاکدانِ منتهی به زوالِ نکته کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ^۱ در گوشِ جان بگفت و شنود است و جُنُودِ حقیقتش در دیده دل معاین و مشهود؛

نظم:

آنکه نپذیرد تویی	آنکه نمر دست و نمیرد تویی
ما همه فانی و بقا بس ترا	ملکِ تعالی و تقدُّس ترا ^۲

بنابرین مقدماتِ سعادت‌مند دارین و مظهرِ سلطنت و صاحبِ منزلت^۳ منزِلینِ بختیاری تواند بود که در عالمِ توانایی^۴ و اقتدار قبل از لُحُوقِ بی‌خودی موت و فنا به اضطرارِ قطعِ علاقه و مهاجرت^۵ اختیاری را از تعلُّقاتِ ملک دنیا به دلِ خود نپذیرد و ترکِ ایتلافِ مألوفات و مأنوسات طبعِ هواپرست پیش‌تر از انقطاعِ دفعیِ تدریجی^۶ پیش گیرد و به دیده انتباه از شاهراه و تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ^۷ توجّه دل و جانِ بیقرار را به صَوْبِ جَوَارِ عزیز غَفَّار مصروف فرماید، و به طیبِ خاطرِ عزیمت آرامگاه ناپایدار و^۸ إِنَّ

^۱ سورة قصص، آیه ۸۸

^۲ ر.ک. مخزن الاسرار نظامی

^۳ سلطنت و صاحبِ منزلت N: بختیاری E

^۴ توانایی N: هوشیاری E

^۵ مهاجرت N: هجران E

^۶ تدریجی N: به تدریج E

^۷ سورة نور، آیه ۳۱

^۸ ناپایدار و E-

داستان بیست و چهارم

در ذکرِ حلولِ وقتِ جهتِ اجابتِ سلطانِ کشورِ مراد در جوابِ ندایِ اُجیبُوا داعیِ الله^۱ و کِیفِیتِ انتقالِ سلطان به خوارزمگاهِ اَنَا لله و نقلِ قالبِ مغفرتِ مناقبش به جوارِ رحمتِ الله و حکمتِ بالغهٔ سبحانی و قدرتِ کاملهٔ ربّانی در تألیفِ نشأتِ جامعهٔ انسانی؛

از اجزاء مختلفهٔ الطبیاعِ جواهرِ جسمانی و روحانی است که چنانچه اجرامِ مُتخالفه عناصرِ سُفلی و ارکانِ مُعارضه الآثارِ اجسامِ ثَقَلی را همیشه اقتضایِ تَفَرُّقِ اتّصال است در ترکیبِ بندِ بدنِ مُمْتَحِن و همواره استدعایِ اِنْجِلَالِ نظام و اختلالِ التیام است، فیما بین تألیفِ جان و تن در طریانِ آزار و مَحَن.

بیت:

در جهانِ اندیشه بنیاد کردنِ باطل است هیچ بنیادی برین اندیشهٔ باطل منه^۲

لاجرم روحِ قدسی آشیان را هم که به تعلُّقِ قفسِ دل در ایامِ حیاتِ دنیا محبوس است و مرغِ بهشتی مکانِ چنان که به دام و دانهٔ این نشیمن آب و گل مأنوس است، به میلِ طبیعیِ جَبَلِی بالضرورة طالبِ جولان به سویِ آشیانِ اصلیِ خود خواهد بود، و به فطرتِ اولی لایزالِ رغبتِ طیران در فضایِ فَسِیحُ المجال، عوالمِ کَلّی خواهد نمود. لیکن بر آن شاهبازِ بلندپروازِ جانِ جهتِ علاقهٔ ثَقُلِ لَنَگَرِ بدنِ نقل و انتقال ازین انجمن دارالمَحَن به غایت دشوارنماست، و طبعِ دون‌هَمّت از اِهمالِ عزیمت و توجه و اِمهال در تقدّس و تَنَزُّه همیشه طالبِ تَسْوِیفِ امروز به فردا در مقامِ اَقْدَمِ رَجُلًا و اوخرِ اُخْرٰی است؛ امّا به ذکرِ ضمیرِ زنده‌دلان لایزالِ حالتِ موت و فنا و تَفکّرِ خاطرِ سعادت‌مندان حالتِ تَوَسُّطِ میانِ خوف و رجا را باعثِ تمام دانسته‌اند، پر تهیّهٔ اسبابِ رجوع به موطنِ حقیقی از طریقِ حسنِ مآب و داعیِ مالاکلام شناخته‌اند، بر اعدادِ زاد و راحلهٔ سفرِ طویلِ اخروی و آن ذهابِ بلا اِیّاب؛

^۱ سورهٔ احقاف، آیهٔ ۳۱

^۲ ر.ک. دیوان اشعار سلمان ساوجی

در محلی که موازی رُبْعِ فرسخی تمام در تحتِ طاقات و مُقَنطَرَات^۱ واقع شده؛ چرا که در اکثرِ مَوَاسِم و فصول، آن فضای وسیع سراسر آب می‌گیرد^۲ و اگر آب در بعضی محلّها مُنْفَصِل شود گل به مرتبه می‌باشد که عبورِ هیچ حیوانی و سَـتُور از آن محلّ ممکن نیست، و الحقّ این قَنَطَره عالی‌هَمَّتانه از جمله عمارت‌هایی است که در جمیعِ ممالکِ سَـوِی قَنَطَره که در ارکنه ساخته مُتَوَحّد و مستثنی است و هر پایه آن قَنَطَره بر اساسِ اخلاص و صدقِ نِیّت مؤسّس و مبنی و یقین که در مُحَازاتِ مجازات آنچنان بناءِ خیری که یگانه^۳ و مُتَوَحّد در اَقطار است در دارِ عقبی به اَضْعافِ مُضَاعَفَه مغفرت و رضوان قرارخواهد گرفت، و در دارِ دنیا سال‌هایِ دراز ذکرِ جمیل و دعای مخلصانه اَبْناءِ سبیل مقابله و مکافات خواهد پذیرفت.^۴

^۱ عمارت آن ایل E+

^۲ و روی صحرا از گل و لای همچو معراب E+

^۳ روزگار E+

^۴ بیت: هرچه زین جا بری نگه دارند

در قیامت همان‌ت به پیش آرند

هست آنجا تغیر و تبدیل

نشود نیک و بد به هیچ سبیل E+

شوند در زمرة سايرِ مستَحْفَظان به مقدارِ كافى او را مرعى دارند، و اگر از اهلِ سفر و اِرتِحال باشد منزلِ نزول را به ديگر محل نقل نمايند، و هر روزه در مَطْعَم و مطبخِ آن بُقْعَةُ خيّر چندان نعمت و طعام‌هايِ گوناگون مصروفِ موظفين و فقرا و مساكين مى‌گردد كه در ايامِ ديوان و جمعيتِ سلاطينِ عظام آنقدر اطعام و انفاق معهود نيست و به غير از مايدة آسمانى چنين خوانى موعود نه؛

نظم:^۱

فَكَاثِمًا جَعَلَ الْإِلَٰهَ إِلَيْكُمُ قَبْضَ النُّفُوسِ وَقِسْمَةَ الْأَرْزَاقِ^۲

و اما فوايدِ تَبَرُّعات كه مخصوص به آن مدرسه عالى بنیان است، و رتبتِ عالم مفيد و طلبه مستفيد و آنجا مُرَجِّح بر جميعِ مدرّسِ سلاطين سابقِ آل عثمان، چنان^۳ است كه هر روزه وظيفه مُدرّس آنجا را كه اَعْلَم و اَقْدَمِ علماء آن كشور مقرر است مبلغِ هفتاد اغجه رايجِ رومى معين شده و موازىِ سى حجره كه [332b] جهتِ طلبه مُنْتَهيان و مُسْتَعْدّانِ اهلِ فضل مقرر گشته، به هر حجره دو اغجه نقد و دو وقت طعام مستوفى مى‌رسانند، و دو مُعيد مفيد را كه هر کدام در رتبتِ تدريسند به هر يك هشت اغجه مى‌دهند، و سايرِ خدمِ مدرسه را مثلِ بَوّاب و فَرّاش و غير ذلِكَ هر کدام را وظيفه لايقِ خدمت مقرر شده و جهتِ جميعِ مصالحِ ديگر مداخل از اوقاف مقدّر گشته،

بيت:

زاد مردى چو ملك يابد و مال همه در مردمى به كار برد

شرح بنایِ قنطره عظيمه قراسو:^۴

و آن مبنایِ عمارت^۵ قنطره از غرايبِ آبنيه سلاطين است، و مفيدترين انشاء خير^۶ جهتِ صادرين و واردين كه فيما بين شهرِ سلانيك و ينكى شهر و سايرِ ممالكِ دريا بار انشاء^۷ فرموده، اما

^۱ نظم N: بيت E

^۲ نقل از يزید بن معاویه

^۳ چنان N: به نوعی E

^۴ شرح بنایِ قنطره عظيمه قراسو N: ديگر شرح قنطره عظيمه قراسو است E

^۵ مبنای E-

^۶ انشاء E-

^۷ و ينكى شهر و سايرِ ممالكِ دريا بار E-

فرموده و گنبد بلند پایه مَضَجِ خود را با وجودِ رفعت بنیان و شُمُوخِ جَدْرِ آن سر گشاده فرمود،^۱ و چنانچه در ایام حیاتِ دنیا کفِ دریا اِفَاضَتَش بر عمومِ اهلِ عالم در ضبطِ^۲ نَوَال بر مثالِ منهالِ سیال بود، هرآینه عمارتِ مرقد و مَضَجِ خود را از گشادگی دستِ نیازمندی و سؤال از بارگاهِ لطف و رحمتِ ایزدِ متعال به منزله نمودار و تمثال فرمود و به لسانِ حال می گفت، که:^۳

لمؤلفه:

آن دم که به خاکِ مرقدِ بسپارند بر تُرَبَتَم از اشکِ ندامت بارند
بر خاکِ من از سحابِ رحمت باران چون خشک لبم بران لبِ گور آرند^۴

و هر روزه به موجبِ شرطِ^۵ واقف بیست^۶ حافظِ قاری جاری بر سرِ مزارِ سلطان ملازمند و به قرائتِ کلامِ مجید به تربیتِ اهلِ توحید هر روزه مداوم و هر کدام به وظیفه طعام بر دوام از بقایایِ صدقاتِ عامِ آن حضرتِ مَرعی و ملحوظند و از مِیَاقِ نقدی هر روزه چهار آغجه و پنج آغجه هر یک بِلاتَّقْتیر و تقلیلِ محظوظند، و چندین کسِ دیگر از مُسْتَحْفِظان به وسیله خدمتی معین مثل^۷ قوامی و فراشی و محافظی از بقایایِ صدقاتِ سلطانی بهره‌مندند، و اما مبانیِ عمارتِ خانقاه و زاویه که به حسبِ صورت وضعِ ارکانش در کمالِ جمال است و به حسبِ معنی چون حقیقه بَقاعِ الخیر رَوَاتِبِ انفاق و اطعام است و وظایفِ احسان و انعام است و محتوی بر تَنَعُّماتِ نعیمِ خلدِ بهشت بی‌زوال است از آنکه با وجودِ آنکه جمعی کثیر هر روزه از طعام موظفند و ماکولِ ضروری جمعی با اهل و عیال از آن خوانِ مَبْسُوطِ نَوَال آن بنیانِ احسان به هم رسیده، مقرر است که هر کس از جماعتِ صادر و وارد و علما و فقرا و سایرِ واردان که به دارالضیافه آن خانقاه آیند تا به سه شبانه روز از مَطْعُوم و مَأْكُولِ مردمان و ستوران به قدرِ وافِیِ استیفا نماید، بعد از سه روز اگر از جمله فقرا و مجاوران

^۱ و در آن وضع مرقد ملاحظه اتصال فسن از رحمت ایزدی و انضبات رشجات امطار معروف E+

^۲ ضبط N: بسط E

^۳ و به لسانِ حال می گفت، که E-

^۴ بی نیاز است بر نیاز آن را دوست دارد نیازداران را
هرکه شد نیست کرده او را نیست هرکه افتد ز پای گیرد دست E

^۵ حضرت E+

^۶ بیست E-

^۷ مثل N: از قسمی E

چنانچه این سلطان محسن موفق و این پادشاه مُنْفِق به راه حق در منتهای این پل که به راه خدا ساخته، بقعه شریفی^۱ مشتمل بر جامع مسجد و حمام و خان و رباطی در طرف برسا برافراخته و درین عمارت در دو وقت طعام عام مرتب و نعمت‌های غیر مترقب و شبانه‌روزی خدام و عبید بر در رباط مترصد ورود مسافران و فقیران را بر خوان احسان در طلبند، و هر روزه جهت امام اوقات خمس و خطیب جامع و حفاظ و سایر خدام مبالغ کرامند^۲ معین گشته، و جهت خرج طعام و سَماط و اخراجات صادر و وارد آن رباط وجوه کرامند [332a] مقرر و مقنن شده، چنانچه هر روزه یکصد^۳ اغجه^۴ حق التولیه موقوفات و محصولات آن بقعه، مقرر است و بر کتبه عمارت و به رقم اشارت از زبان سلطان بانی به دیده بصیرت مهمانان این جهانی القاء این معانی می‌نمایند.

شعر:^۵

نَزَلْنَا هَاهُنَا ثُمَّ اِنْخَلْنَا كَذَا الدُّنْيَا نُزُولٌ وَارْتِحَالٌ^۶

بیت:^۷

دنیا چو رباط و ما درو مهمانیم تا ظن نبری که ما درو می‌مانیم^۸

شرح عمارات و ابواب البر سلطانی

که در شهر برسا انشاء نموده؛^۹ و آن مبانی مبررات و موارد مسرات مسجد جامعی در کمال تکلف و صفا است و مناره‌های آسمان‌سایی^{۱۰} ازو گروهه ثریا و مدرسه عالی‌اساس و زاویه و خانقاهی بلند کریاس که در جنب مرقد و منام سلطان در ایام خلافت ممدود خود از سر اهتمام تمام انشاء

^۱ شریفی N: عالی هم E

^۲ کرامند N: کثر E

^۳ یکصد N: پنجاه E

^۴ با برده درم نقره باشد E+

^۵ شعر N: نظم E

^۶ ر.ک. دیوان متنبی

^۷ بیت E-

^۸ نقل از رباعیات بابا افضل کاشانی

^۹ شرح عمارات و ابواب البر سلطانی که در شهر برسا انشاء نموده N: دیگر شرح بنیان عمارت است و ابنیه خیرات سلطانی که در دارالملک برسا انشاء فرموده و آثار حسنات را در آن بقاع ابقا نموده E

^{۱۰} قفزه آن E+

احساس از مقیاس عقل و حواس افزون است، اگر نه آنکه دوام آن دَوایرِ قناطر به مرور ایام در شهودِ مناظر سمتِ بقا و ثبات داشتی، دیده و هم و تخیل در بادی نظرِ بسیاری آن طاق‌های مُستدیر متصل را حباب‌های رود آب می‌پنداشتی، و اگر نه آنکه اکثر اوقات بیشتر آن طاقات در خشکی نمایندگی داشتی، دیده تعجب به غلط حسّی آن طاق‌های مسلسل را حلقه‌های موج بر روی آب می‌انگاشتی، و اگر نه سلسله آن پولِ مُرافِق ارض را به هم پیوستی، و در هر زلزله سر رشته اتصال زمین از هم گسستی، و اگر نه زنجیره آن عقود و قناطر عنصر آب و خاک را به هم بستی تندبادِ حادثات و سیولِ آفات ترکیب‌بندِ طینت عالم را درهم شکستی، و جهت هدایت تصرفِ بضاعت بی‌بقا بر ابقاء ذکرِ جمیل و دلالت بر آهلاک و افناء اموال ضایع در راهِ مراعات فقرا و آبناء سبیل به لسانِ حال از دهانِ هر طاقِ آن قنطره این حدیثِ صحیح به تلقینِ نصیحتِ نصیح فصیح به گوشِ جان می‌رسید^۱ الدُّنیا قنطره فاعبروها ولا تعمروها.

لمؤلفه رباعیه:

عمرِ آب روانست و بدنِ منظره	بر آبِ روان بود فلکِ قنطره
زین منظر و پلِ چو بگذری آخر عمر	بگشایی به باغِ خداداد خود پنجره

^۱ تا آنکه سلطانِ مَرَحمتِ شعار ... به گوشِ جان می‌رسید N: تا آنکه سلطانِ مَرَحمتِ شعارِ کریمِ الاخلاق و آن خورشیدِ مهربان بر اهل آفاق از رویِ تَرَحُّم و اِشفاق و کمال به لطف و اِرفاق در چنین محلی دو قُصبهٔ معمور بر دو جانب این به یک پای عاقبت و آن بر تلیت آبادان فرموده و در میانِ آن دو قُریه که سیلگاهِ حوادثِ مُتواصل و محلّ تیرگی آب و گل بود و همیشه خاطر راهروان از هرگونه آفت در آن موضع موحش متوهم و حجل از کثرت وحل در آن محروجل می‌شد قنطره عظیمی مسلسل و رفیع المَبانی و پلی معقود به طاق‌های منبع الارکان چون دَوایرِ آسمانی طول آن قنطره از یک گوشه تا آن طرف دیگر یک میل شرعی تقریباً بر پایه‌های سنگین برافراخته و عرضِ پل آن قدر که اگر دو عرابه و گردونِ بزرگ چون به یکدیگر رسند به سهولت گذرند. تمامی نفرس سنگ و دیوار آجر ساخته خرج عمارت هر قنطره از آن مَقنطراتِ پر ارتفاع از زر و سیمِ قنطاری و صرفِ اجرت هر پشت طاق و یالانچه پل از سیمِ خالص خرواری شده. اصل طاقات بزرگ به عقود شمار به هفتاد و چهار معقود و از طرفین یک تیرانداز سنگ پشت از خسارت طاق‌های مذکور غیر معدود است و از غرابت طول سلسله آن عقود بیش مرد یک دیده جهان گردیده، چنان می‌نموده که حلقه‌های طاق‌هایش بر روی زمین گویا رسمی از زلف پر چین و طُرهٔ خوبانی و دلِ سنگین است که در درونِ آبِ رودخانه عکس افکنده است، تا آنکه مَقنطراتِ ارتفاعِ فلکی است که از مشرق تا مغرب در درونِ نهر جاری به طریقِ تعاکس نماینده، هر حکیمِ مهندسی که طول آن تمثالِ سلمِ السما را در عرضِ سطح ارض دیده از برهانِ سَلَمی در تناهی ابعادِ مجالِ ابطالِ نجوید و در طریقِ استدلالِ وجود این قنطره را برهانِ ظاهر گوید و هر چند نزد حکما ریاضی قسّی فلکی در نظرِ وهم و خیال از حدّ و اندازه افزون است، لیکن این قدر طاق‌هایِ مَقوَس و عقودِ مَقُرّس در نظرِ احساس از مقیاسِ عقل و حواس بیرون است و اگر نه آنکه دوامِ آن دَوایرِ قناطر به مرورِ ایام در نظرِ عقل کیفیتِ ثبات و بقا داشتی، دیده و هم در بادی النظرِ بسیاری آن طاق‌هایِ مُستدیر را حباب‌هایِ آن رود آب پنداشتی، و اگر نه آنکه اکثر اوقات بیشتر آن طاقات در خشکی ماندی، دیده تعجب تغلط حسّی آن طاق‌هایِ مسلسل را حلقه‌هایِ موج بر روی آب انگاشتی، و اگر نه سلسله آن پولِ مُرافِق ارض را به هم پیوستی در هر زلزله سر رشته اتصال زمین از هم گسستی، و اگر نه زنجیره آن عقود و قناطر عنصر آب و خاک را به هم بستی تندبادِ حادثات و سیولِ آفات ترکیبِ بندِ طینت عالم را درهم شکستی، و جهت هدایت تصرفِ بضاعت بی‌بقا بر ابقاء ذکرِ جمیل و دلالت بر آهلاک و افناء اموال ضایع در راهِ مراعات فقرا و آبناء سبیل به لسانِ حال از دهانِ هر طاقِ آن قنطره این حدیثِ صحیح به تلقینِ نصیحتِ نصیح فصیح به گوشِ جان می‌رسید که E

بیت: ۱^۱

راهزنان کرده به هر سو کمین بسته میان جمله به آزار و کین
همچو اجلِ قاطعِ آمالِ خلق هیچ ترحم نه بر احوالِ خلق

تا آنکه سلطانِ مَرَحْمَتِ شِعار از رویِ ترحم و اِشفاق و به کمالِ لطف و اِرفاق در اینچنین محلی دو قُصْبَه مَعْمور بر دو جانبِ آن مَضِیقِ طریقِ آبادان فرمود و در میانِ هر دو قَرِیّه که سیلِ گاهِ حوادثِ مُتَوَاصِل و محلّ تیرگیِ طباع از آن بسیاری [331b] آب و گل بود؛ قَنْطَرَه عظیمی مسلسل و رفیعُ المَبانی و پلِ مبتنی به طاق‌هایِ استوار چون دَوَایِرِ آسمانی در آن میانه آب و گل طرح انداخت و پایه‌هایِ آسمانِ فرسایِ آن قَنْطَرَه را از سنگ‌هایِ کوه مانند برفراخت؛ طولِ این قَنْطَرَه یکصد و هفتاد و چهار طاقِ عالی‌بنیان که تقریباً ثلثِ فرسخی بعدِ مسافتِ این طاق‌ها متصل در میان و عرضِ بالایِ پلِ چندانکه اگر دو عَرابه و گردونِ بزرگ با اَحمال و اَثقالِ هیمه و علف و غیرها به یکدیگر در میانِ فول رسند بی‌مُضایقه به آسانی از یکدیگر گذرند، خرجِ بنایِ هر قَنْطَرَه از آن مُقَنْطَرَات با ارتفاع از زر و سیمِ معروفِ قَنْطاری و صرفِ اجرتِ هر پشتِ طاقی از عمارتِ یالانچه، پل از نقدِ خالصِ خرواری شده و از هر طرفِ قَنْطَرَه اصل بر پهلویِ مسیل از دو طرفِ یمین و شمالِ موازیِ یک تیرانداز از سنگِ تراشیده دیوارِ استواری و بر سطحِ زمین هم سنگِ اندازِ جهتِ سهولتِ عبور بر آن محلِ پر و حلِ راهِ گذاری و از غِرَابَتِ طولِ سلسلهٔ آن عَقودِ طاقاتِ مَعْقود پیشِ دیدهٔ مردمِ جهان گردیده در بادیِ الرأی چنان می‌نمود که حلقه‌هایِ طاق‌هایِ آن بر رویِ زمین گویا رسمی از زلفِ پر چین و نمودارِ طُرّه خوبانی با دلِ سنگین بود که بر رویِ آبِ رودخانه عکس افکنده است، یا آنکه مُقَنْطَرَاتِ ارتفاعِ فلکی است که از مشرق تا مغرب به طریقِ تَعاکس در درونِ نهر جاری نماینده است، هر حکیمِ مهندسی که طولِ آن تمثالِ سلمُ السّما را در عرضِ سطحِ زمین دیدی برهانِ سَلَمی را در اثباتِ تناهی ابعاد به بدیهته در معرضِ اِبطال کشیدی، هر چند نزدِ حکما ریاضی قسّی فلکی در نظرِ وهم و خیال از حدّ و اندازه بیرون است، لیکن این قدر طاق‌هایِ مُقَوّس و عَقودِ دَوَایِرِ مُقَرَّس در نظرِ

^۱ بیت - E

عبور از سمت الرأس آن منزل خطرناک از غایت رعایت حزم و احتیاط مُسلَّح به تیغ شعاع و سپر زرّین قباب گذر می فرموده، و ماه شب‌رو در حین مرور از آن سرزمین و منزل بی بدرقه کواکب سیار در آنجا هرگز شبگیر نمی نموده است، و نوک شوک خارستان آنجا از خارستان کرده بر سر راه دستار سر مسافران می ربنده و آب رودخانه آنجا از امواج متوالی دام راهروان نهاده به قطع طریق شکل‌ها می نموده و لسان حال سیاحان امصار در آن گذرگاه این نوا می سروده.^۱

بیت: ۲

فتنه می بارد ازین سقف مقرنس برخیز تا به میخانه پناه از همه آفات بریم^۳

لاجرم ازین صعوبت منزل و گذرگاه چندین بضاعت تجار به خاک تیره و آب سیاه فرو رفتی و هر روزه چندین چهارپایان مردم بی دست و پای بلکه اقدام فقیران ناتوان را در آن وحل جای چون اسپان مشکل دست و پای به قید و شکل گل و لای فروگرفتگی و مع ذلک اگر به هزار تعب و مشقت راهروان را رخت سلامت از میان آن آب و گل یکباره بیرون آمدی، لیکن از نهب و غارت دزدان و قاطعان طریق خلاصی محال می نمود، و در اکثر اوقات آیندگان و روندگان را^۴ قدم عافیت عاقبت از خرسنگ محنت و بلیت آنجا می فرسود.

^۱ شرح عمارات ابواب البر ... این نوا می سروده N: اما عمارت خسروانه ابواب برجی که در موضع ارگنه به یک مرحله ادرنه است: و آن محلی است که بر سر جاده طریق برسا و ممالک آنادولی افتاده و جهت سهولت عبور و جوار مسافران این مبانی اتفاق فی سبیل الله را بنیاد نهاده و این موضع در قدیم الایام بیشه متراکم و رودباری بوده مقرر طریق و دردگاهی بی امان و مقرر جهت راه همزمان بر کنار رودی عمیق در ایام زمستان و بهار قریب ربع فرسخی در عرض و یک مرحله راه و زیاده در طول همواره از آب و گل دائمی آن وادی مهمان و جاده و عام آنجا متعدد العبور و نامعمول می بوده و کنار رود و درون وادی آن بیشه هولناکی می نموده و بیغوله جای هلاکی که غولان و سایان از تراکم اشجار آن بیشه بر اندیشه همیشه راه گم کردی و سیار وهم ساخت بیشه بی بدرقه انبوهی از مقدمات عقلی از آن مضیق هلاک جان به سلامت بیرون کم بردی و درد آن و راهزنانش همواره مترصد و رود صادر و وارد مسافران در کیمنگاه آنجا ایستاده می بود و با قاطعان طریق علی الاتصال گوش بر او از و چشم بر راه نهاده. آفتاب جهانگرد در حین عبور از سمت الاس آن منزل خطرناکی از سر حرم و اقسام مسلح بتبع شعاع و پسر این قتاب کرد می فرموده و ماه شب‌رو در حین گذر از آن بر زمین بی بدرقه کواکب سیار در آن محل پیگیر می نموده. نوک شوک خارستان آنجا از خارستان کرده و بر سر راه دستار از سر مسافران می ربنده و آب رودخانه آنجا از امواج متوالی دام راه رهروان نهاده به قطع طریق اقدام می نموده و این مسلک بدکور شبان حال مسافران می بوده E

^۲ بیت E-

^۳ ر.ک. دیوان حافظ

^۴ لاجرم ازین صعوبت منزل ... آیندگان و روندگان را N: و هر ساله ازین جهت چندین بضاعت تجار در این آب و گل به خاک تیره و آب سیاه فروتنی و هر روزه چندین چهارپایان مردم بی دست و پای و فقیر ناتوان را آن گل و وحل چون اسپان مشکل دست و پا به قیدها فروگرفتگی، و اگر به هزار مشقت و شدت راهروان را درخت سلامت از میان آب و گل به کناره بیرون آمدی اما از نهب و غارت دزدان و قاطعان طریق خلاصی محال مینمود و اکثر اوقات آینده و اکثر اوقات آیندگان و روندگان را در آن سرزمین E

التدريس آن مدرسه هر روزه به تعيين واقف يكصد اعجه رومی مقرر بوده و حوزه درس دار الحديث [331a] نیز در همین رتبت مقدر بوده و رعایت طلب فضائل شعار به قانون سایر دیار به اطعام دو وقت از خوان تصدقات سلطانی در آن شهر و بقعه به وکمیة حاصل است.^۱

بیت:

به کسب نام نکو کوش نی به کسبِ درم که نام نیک به از صد هزار گنج روان^۲

شرح عمارات ابواب البر و قنطره عظیم ارگنه؛

که در یک مرحله خفیف شهر ادرنه است، و آن محلی است که بر جاده مسالک ممالک انادولی خصوصاً دارالملک برسا واقع است، و سالها آن را مورد آفات قطاع الطريق، و اکنون نیز مهبط مخافات متنوع متتابع است، و جهت سهولت عبور و جوار مسافران سلطان عالی همّت در آن منزل قنطره ساخته، از غرایب ابنیه ربع مسکون و جهت ترفیه مسلمانان و کافه آیند و روند در پهلوی آن پل عمارات و ابنیه خیری چند برافراخته، جهت نزول و آسایش صادر و وارد آن آفتگاه از عجزه و ضعفای زبون قبل از انشای قنطره و آن عمارات خیر آن محل از قدیم الایام پیشه متراکم و رودباری بوده، مقر دزدان و قاطعان طریق و آرامگاه و پنهان جایی جهت راهزنان بر کنار آن رود عمیق در ایام زمستان و بهار و پاییز قریب ربع فرسخی که عرض وادی و مسیل است و در طول بیشتر از یک دو مرحله و رحیل آبناء سیل که لایزال به هر اندک بارانی از آب و گل دایمی آن وادی هیمان عبور متعذر و جاده عام آن محل منقطع به آن وحل بی محل و گذار از آن متعثر بوده و سکون در کنار آن وادی و بیشه هم به غایت خطرناک می نموده، بیغوله جایی بوده که غولان بیابان از تراکم اشجار آن بیشه پراندیشه همیشه راه گم کردند، و وهم و خیال سیار پیشه بی بدرقه گروه انبوهی از مقدمات عقلی از آن مضیق هلاک جان به سلامت کمتر بیرون بردندی؛ همواره آفتاب جهان گرد در حین

^۱ حق التدريس آنجا به ... به وکمیة حاصل است N : و جالس مسند افاده و مدرس موظف آن مسکن ارباب استفاده همیشه از علما اعلام است و قیما بین اهل اعلم مخصوص به وفور اعظام و احترام و رتبت زینت و رواج مدارس سلطانی از کمیت وظایف علما و طلاب آن مبانی محقق می توان نمود که در دارالحديث متاومه وظایقه تدیین ... اقچه رومی و ... طالب علم را هر یک در اقچه هر روزه مقدر و در مدرسه یلی جامعه رسم التدريس هر روزه ... اقچه معین است و میاومه طلبه به دستور هر فردی دو اقچه متقن است E

^۲ نقل از رساله حاتمیه حسین بن علی بیهقی واعظ (کاشفی)

سلطانی در انشاء مبانی اکثر ارباب تحصیل را در آن مدرسه رتبت تکمیل ترقیات علمی حاصل است و تدرج از مدارج فضایل و معارج فواضل آن درسگاه همواره متواصل است.^۱

لمؤلفه:

گشته اخلاص نیت سلطان	وضع دارالحديث را ارکان
کرده معمار همتش معمور	خانه علم دین به این دستور
از زمین برده شه به این تعمیر	پایه علم را به چرخ آتیر
شاه بگذشته زین خراب آباد	مانده بنیاد نیکی که نهاد
گرچه بگذشت طور شاهی ازو	این اثر می دهد گواهی ازو
گر ز دارالحدوث کرد رحیل	مانده ^۲ دارالحديث و اجر جمیل
خیر شه را خدا چو کرده قبول	شد شفیعی به حشر روح رسول

و همچنین^۳ یک مدرسه دیگر در قُرب مسجد جامع جدید^۴ خود به غایت اهتمام^۵ ساخته، و لواء علم و دانشوری را از منجوق قبه درسگاه آنجا به عیوق برافراخته، و آن مدرسه نیز از اعظم^۶ مدارس بلاد است و حق التدریس آنجا به موجب تعیین سلطان بانی از جمیع مدارس سلاطین زیاد است، چرا که در آنجا چون افاده علوم عقلی و نقلی بر سبیل عموم مقرر معین است، هرآینه مدرس آن مدرسه نیز از اعلای فضایل متبحر و علمای کرام بر جمیع علوم قادر مقدر و مقنن است، و حق

^۱ شرح ابنیه مدارس سلطانی ... همواره متواصل است N : سیوم ابنیه مدارس سلطان که در شهر ادرنه مبتنی است و معالم افاده و استفاده عظماء علمای بران مبتنی است اول مدرسه عالی بنیانی است مبنای اساسش مقوی بر علم و مقوی و مسمی بذار الحديث مصطفی علیه صلوات الله و سلامه الاوفی که متانت و علو ارکان و طراوت و صفای بنیانش از رسوخ اعتقاد و صفای نیت بانی مخبر و مبنی است و بر صفای دل و صدق عزیمت سلطان متصدق مشعر و منبی، چون همیشه آن سلطان بر فضل واحسان به میل طبیعی و اقتضا طینت طینه اصلی خود به حسن ارشاد کلام صاحب کمال که خدا العلم من افواه الرجال مهتدی بود و همواره به علمای دین و عرفا علم یقین در استفاده معانی کتاب الله و استقاصه احادیث رسول الله علیه صلوات الله مستند و مقتدی بود و مضمون همایون الله نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَاباً مُتَشَابِهًا مَثَابِي تَفْشَعُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ (سوره زمر، آیه ۲۳) صادق بر دل آگاه و خاطر روشن با انتباه آن شاه ملایک سپاه بود جهت به مشیت قانون افاده و استفاده عموم علوم حقیقه و خصوص احادیث و سنن سیئه پیوند آن مدرسه دارالحديث را در دارالسلطنه ادرنه ساخت و علما و لطیه را به وظایف احسان و لطایف مرحمت و امتنان در آنجا بناوخت چنانچه هنوز از آثار کریم اکرامین و از فواید افضال و انعامش پایه قدر تدریس آن مدرسه از اعال مدارس ممالک روم معدودست و قدر مدرس آنجا جهت تعظیم روحانیت حضرت نبوت به کرامت و اعزاز معهود است و از برکت اخلاص حضرت یابی همیشه محصلان از طلبه علوم از باب تحصیل و فهم را در آن مدرسه ترقیات علمی حاصل است و تدرج به مدارج فضایل از مراقی و معارج آن درسگاه متواصل است E

^۲ مانده N : ماند E

^۳ همچنین E-

^۴ جدید E-

^۵ به غایت اهتمام E-

^۶ اعظم N : اعلی E

ناظر و طبّاح و فراش و سایر خُدام و قوّم را هر ساله موازیِ دویست هزار درم نقره مصروف می‌گردد و حصّه هر یک به قدرِ رُتبت از مرسومات و رَوَاتبِ طعامی مقرر است، به نوعی که یکصد درم نقره هر روزه رسد حقّ التولیه متولی آنجاست.

لمؤلفه:

همّتِ عالی آن سلطان دین در همین یک بقعه خیرش ببین
کو همه شاهان ملک سروری زو بیاموزند مسکین پروری

شرح ابنیه مدارس سلطانی؛

که در دارالسلطنه ادرنه مبنی است، و فواید و منافع دینی و دنیوی که به آن مبانی مبتنی است. اوّل مدرسه دارالحديث است، که متانتِ ارکان و علوّ بنیانِ آن مدرسه از رسوخِ اعتقاد و صفای نیت حضرت بانی مٌخبر و مبنی است، و اساس پایه متین آنجا بر صدقِ عزیمت و رفعتِ همّتِ مُتصدّق مَشعر و مبنس است، چون آن سلطانِ صافی عقیده در تمامیِ مطالبِ ملکی و دینی به اقتضاء فطری و اِرتضاء جبلی به علما و دانشورانِ علومِ دینیّه مستند و مُقتدی است؛ و مضمونِ همایون کلمه الله که الله نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَلًا تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ^۱ صادق بر دل آگاه و ضمیرِ روشن ملائکِ اِنْتِباه آن شاهِ ملائک‌سپاه بود، و توجّه تمام به اِنْتِظامِ قوانینِ افاده علومِ حقّ و یقین از کتابُ الله و احادیثِ صحیح سید المرسلین صرف می‌نمود. هرآینه مدرسه دارالحدث در دارالسلطنه ادرنه را معمور و مروج ساخت و مفید و مُستفید را در آن مدرسه زیاده بر سایر مدارس به لطایفِ اَلطافِ خود بنواخت، چنانچه هنوز از آثارِ مکارمِ اِکرامش و از فوایدِ مخصوص با وجودِ اَنعامِ عامش پایه تدریس و افاده آن مدرسه را بر مثالِ اِکرامِ کلام و حدیثِ وحیِ التّیام بر رتبت سایرِ مدرّسان به مَزیدِ اعتنا و عنایتِ ممتاز داشته و از برکتِ آن خلوصِ عقیدتِ

^۱ سورة زمر، آیه ۲۳

انجمن بر دیده بینایان می‌تابد، جمعیت تمام آن مجمع از ارباب کمال و صحبتی از اصحاب حسن و جمال در آن نشیمن قدسی موطن به نوعی انعقاد می‌پذیرد که در دیده عارفان دقایق جمال، تمثال و مصداق حدیث صحیح و کشف صریح «رَأَيْتُ رَبِّي فِي صُورَةِ شَابٍّ أَمْرَدَ لَهُ وَفَرُهُ جَعْدٌ قُطَطَ» نمایان و جَوّال می‌نماید، و در دم انگیز وجد و سماع از دم نی و نای در آن مجلس پر سرور و سرود از رشته تارِ ممدود رود علی الاتصال تمثال امتدادِ نفسِ رحمانی به سمعِ اصغاء مسموع و غیرِ مقطوع است، و از صدای دف و عَرَبانه در آن دایره اهلِ صفا الحال ادوارِ فلکی به گوشِ جان مرفوع و غیرِ ممنوع است، و در حالتِ تَوَاجُد از عینِ چرخ و سماعِ مَوّحِدان و های و هویِ عارفان مشارالیه به هویتِ ذاتیه ضمیرِ منیر، همگی واجِدان به طریقهٔ مذاق و وجدان محقق و مُعاین گردد، و در حینِ رقص، سَرُوقْدانِ سَهی قامتِ رِشاقَت قد بلند الفِ اَحَدیت در دیده اهلِ وجدان نمونه‌ای از جلوه‌های مطبوعِ سرو چمن در آن انجمنِ قدسی نشیمن باشد، و در اوقاتِ صحبتِ الفت و اجتماع آنجا طَرّهٔ مَعقود و زلفِ عنبرسایِ بادِ صبا به نفسِ گرِه‌گشایِ بویِ سنبل‌سایِ إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ^۱ را گشاد داده و در چرخ و وجدِ عارفان و خرقه پوشان و از پیراهنِ تنِ عاشقان و سینه‌چاکانِ خروشان هر دم آه آتش‌بارِ شوقِ شرار سر از گریبانِ دهان ایشان بیرون آورده، به کلمه شَطْحی لَیسَ فی جُبَّتِی سَوَى اللَّهِ ایمانِ صدیقانِ اوّاه را به باد داده.

لمؤلفه:

آمد به رقصِ جانان کاکلِ گشاد داده من چون صبا ز رقصش ایمان به باد داده

و همچنین درین بُقعهٔ پر سماع و صفا هر صباح و مَسَا نعمت‌هایِ مُستوفی مرتّب و مهیّا است، و مُتَوَطِّن و شهری و مسافر و رهگذری را سفره و خوان و کاسه‌هایِ طعامِ الوان آنجا مُتَوَاصِل و مُؤدّی است، به نوعی که هر روزه مبلغ سه هزار [330b] اغجه رومی که عبارت هفتصد و پنجاه درم نقره باشد، صرفِ مصالح و آدام مدام و وظایفِ خُدّام و مَرسوماتِ علما و فقرا است، و اهلِ وظایفِ بُقعه از خطیب و امام اوقاتِ خَمَس، و سی حافظِ خوش ادا و دو معرف و معلّم و ادیب دارالایتام و شیخ و

^۱ حدیث شریف

بنای آن در روح و صفا تمثالی است از مجامع ارواح مجرّدان عالمِ قدس و درونش همچو شبستان خرقه اهل مراقبه منور از شمع محبت و انس از هر طرف روزنه‌ها و نظرگاهش چون اعیانِ اولی الابصار بر مناظرِ با نزهتِ آن کشورِ ناظر است و در غرفه‌هایِ با روح و بهایش بادِ صبا و شمال با اخوانِ صفا و اهلِ وفا در وجد و سماع حاضر است.

بیت:

ای قصرِ دل افروز که منزلگه انسی یا ربّ مکّناد آفتِ ایام خرابت^۱

در هر روز جمعه، بعد از اداءِ جمعات جمعیتی درین جماعت‌خانه به هم می‌آید، لیکن حاکی از عقودِ طره خوبان در غایتِ ارتباط و التّیام و در دست‌افشانی و سماعِ اهلِ وجد و حالِ آن مجمع اربابِ کمال بشارت‌ها باشد به رهنمونی ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ^۲ در آن محفل همیشه اهلِ دل را اذانِ اذعان بر صوت و نوایِ «وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیلاً»^۳ است و اصحابِ صفّه صفا را در آنجا گوشِ هوش بر صدای عاشقانه

مصرع:

طرقوا طرقوا إلى المولی است^۴.

بیت:

قصرِ فردوس که رضوانش به درباری رفت منظری از چمنِ نزهتِ درویشان است^۵

و نشانه قبولِ این خیر و احسانِ سلطان و علامتِ قوّت و روحانیتِ مرید و مراد در آن بقعه موحّدان آنکه پرتو عشقِ مولوی و از برکتِ شوق انگیزیِ ابیاتِ مثنوی همیشه در حینِ مجلسِ خاص و محفلِ غاصّ خواصّ که در آن بقعه انْعقاد می‌یابد، پرتو انوارِ عالمِ قدس از بواطنِ اهلِ حال در آن

^۱ ر.ک. دیوان حافظ

^۲ سوره ق، آیه ۳۴

^۳ سوره مزمل، آیه ۴

^۴ در هر روز جمعه ... طرقوا إلى المولی است N: در هر جمعه عقد جمعیتی درین سماع‌خانه بهم آید لیکن حاکی از عقود طره خوبان در غایت ارتباط و التّسام و در دست‌افشانی و سماعِ اهلِ وجد و حالِ آن مجمع اربابِ کمال اشارت‌های باشد بر مضمونی ادْخُلُوهَا بِسَلَام در آن محفل همیشه اهلِ دل را اذانِ اذعان بر صوت و نوایِ وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیلاً (سوره مزمل، آیه ۴) ست و اصحابِ صفّه صفا را در آنجا گوشِ هوش بر صدای عاشقانه طرقوا طرقوا إلى المولی E

^۵ ر.ک. دیوان حافظ

و مقصد باعث بر توجه سلطان به انشاء این عمارات و داعی بر احداث این رقبات پر^۱ خیرات، آنکه خود را مرتبط به سلسله محبت و ارادت نهانی^۲ حضرت مولوی نموده، و درین بقعه بنابر اعتقاد جمعیت اهل اعتقاد مسجد جامعی در غایت تزیین و صفا افشاء فرموده، که ریب ظاهر سطوح و جدر آن در و بام آن چون جمعیت باطن اولیاء و سقف بیت العُمور است و زینت باطن آن مسجد چون رتبت سلطنت ظاهری بانی در آیین جهانبانی نادره أعوام و شهرور است، و این بقعه پر صفا به زبان حال در عالم صورت از روی زیبایی و بی مثالی اخبار و اشعار به توحید حضرت معبود بی زوال دارد، و در کشور معنی به دعوی الظاهر عنوان الباطن در جامعیت و جمعیت دل های موحدان از تفرقه اشراک بر ضدین بیت الحرام و مسجد اقصی اشتمال دارد.

شعر:

چون سلیمان کرده آغاز بنا پاک چون کعبه همایون چون منا
هم درخت و میوه هم آب زلال با بهشتی در حدیث و در مقال^۳

اما وصف ظاهری آن مسجد، آنکه زیب و رعونت درون و بیرونش از الوان کاشی کاری منقوش است و به طریقه مبانی پر تکلف ملک عجم، منار پر انوار و سطوح جدر آن و پایه های ارکان همگی کاشی تراشی های موشی به هر گونه نقوش است، و در میان صحن و فضای بنیانش و در جملگی اساس های میانش سنگ های رخام تراشیده مفروش است، و در هر گوشه آن زاویه نشیمن نیکویی چون جنت معروش در عین بقعه به آن بلندپایگی همیشه فواره های آب خوش گوار از چشمه های کهسار بر مثال چشمه سار خورشید در فوران و جوش است، و از کمال انس و الفت آن مساکن منام و مآمن طیور و وحوش است، و درین [330a] میان جماعت خانه جهت حضور و سماع و خانقاهی هست منتسب به درویشان حضرت مولوی جهت محفل اجتماع هر طرفش مشتمل بر مناظر و غرفه های رفیع و رفوف، و هر کس که به آنجا رسد خاطرش به دخول آن مجمع انس مشغوف، بیرون

^۱ رقبات پر N : مبانی E

^۲ نسبت روحانیت E+

^۳ ر.ک. مثنوی معنوی مولانا

رُغَوْنَتْ و روشنی در محلّی مرتفع و عرصه سینی و مُطعمی جهت فقرا و مساکین و اَمکنه دلگشا جهت نزول و حلول [329b] صادرین و واردین و معلّم خانه جهت تأدیب تعلیم ایتام و اسطبل عظیمی جهت ربط اُلاغان، مسافران و نازلان آن مقام، همگی این ابواب بر تَلّی بلند بسی خوشاینده و خوش هوا و زمین بقیعه مشرف مُستعلی بر سطوح تمام خانه‌های آن شهر رعنا، و از در و بام آن بقیعه شریف انوار قبول خیر و اقبال لامع و تابان و کتاب‌های ایوان آن بناء منیع الارکان مَعْنُون به عنوان هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ^۱ و این بقیعه به دو نوع زیب و زینت مُستثنی و ممتاز است. از همگی عمارات اَمصار و ارباع و به جامعیت دو مزیت و رفعت بلندپایه‌تر است، از جمیع بقاع نفاع فلک ارتفاع یکی آنکه معمار همت رفیع بانی در وضع این اساس جنت‌مبانی بنای کار را بر محض اخلاص و محبت، لِلّهِ فِي اللَّهِ أَهْلُ اللَّهِ نهاده، دیگر آنکه مَطْمَحِ نظیر سلطانی در بسط نوال و نعمت در آن بقاع مینو مکانی همین تقرب به خاطر شکسته‌دلان از فقراء بابُ اللَّهِ و محض مناسبت به روحانیت اولیاء اللَّهِ افتاده، از آنکه آن سلطان مصدر خیر و احسان اگرچه به صورت خسرو کشور مراد بوده ولیکن به معنی خود را مرید صادق الاعتقاد آن قطب اوتاد و غوث ابدال و افرادی فرموده که فی الحقیقه، او سلطان ولایت روم است و خداوندگار اهل حق و یقین است در ممالک معارف و علوم، اعنی خسرو عاشقان ملک توحید و پیشرو سالکان مَنَاهِجِ تَفْرِید و تَجْرِید است، باده محبت قیومی مولانا جلال الحق والدین محمد رومی قدس الله سره و افاض علینا بره.

نظم:

حقّ همی گوید که دیوار بهشت	نیست چون دیوارها بی‌جان و زشت
زنده باشد خانه چون شاهنشهی است	چون در و دیوار تن با آگهی است
زانکه جنت را نه ز آلت بسته‌اند	بلکه از اعمال و نیت بسته‌اند
آن به اصل خویش ماند پر خلل	وین به اصل خود که علم است و عمل ^۲

^۱ سورة الرّحمان، آیه ۶۰

^۲ ر.ک. مثنوی معنوی مولانا

مارپیچ بر مجلای اعیان عیان منکران نمایان شده، بلکه به عینه نیزه و رُمح^۱ عالی علمی از رایاتِ ملتِ محمدی است که از هُبُوبِ نَسایمِ فتوحِ ابدی بیرقِ رنگین بر بدنِ آن نیزه علم پیچان گشته^۲؛

بیت ۳:

بیرقِ زرّینِ نماند بر فرازِ آن منار بر مثالِ آتشِ موسی که افروزد ز دار

و دو منارِ دیگر بر جانبِ یَسارِ جامع به همان دستور از سنگِ رنگارنگِ منقوش و مصنوع است، و هر کدام بر مثالِ گلدسته در دستِ منظوری مطبوع و سایرِ تکلفات و بدایعِ صنایعِ آن اساسِ سپهرِ اقتباسِ برین قیاس، و هر روز که عیدِ مؤمنان است آن جامعِ بهشتِ التّباسِ مظهرِ ذلکِ یَوْمِ جَمُوعٍ لَهُ النَّاسُ^۴ نماید، و مداخل و منافعِ آن جامع از صدقاتِ واقف و مصارفِ آن بر جمیعِ مشاهیر و معارف و سایرِ اربابِ مَطامِعِ مثلِ خطباء و حفاظ و مذکران و وعاظ و مؤذنان و معرّفان و مؤدّبان، چندان معین و مقرر شده که تفصیلِ محاسباتِ آن وظایف و شرحِ کیفیّت و کمیّتِ آن صدقاتِ عوارف افزون از وظیفهٔ لفظ و عبارتست؛ فامّا نموداری از آن وظیفه‌های مستوفیِ آن جامع در موقعِ آنکه حقّ التّولیه آن مسجد جامع هر روزه پنجاه اغچه رومی که دوازده درم نقره خالص است، و وظیفهٔ خطیب در تمامِ ایّام هر روزه ده درم و پانزده، حافظ هر کدام را هر روزه یک درم نقره مقرر است، و سایرِ خُدّام از قوام و سایرِ عمله را بر آن قیاس مقدّر است.

شرحِ عماراتِ ابوابِ البرِ سلطانی

که حاوی بر اصنافِ حسنه در شهرِ جهان‌آرایِ ادرنه است، آن چند بُقعهٔ خیر است که به یک جای پر نِزاهت و صفا ساخته‌اند، و مجموعِ ارکانِ آن را در غایتِ اهتمام بر سطحِ گردونِ برافراخته، مشتمل بر مسجدِ جامعی در کمالِ تَنَزُّه و تکلفِ ظاهری و باطنی، خانقاهی در جنبِ آن در نهایتِ

^۱ و رُمح - E

^۲ ابدی بیرقِ رنگین بر بدنِ آن نیزه علم پیچان گشته N: فتوحِ الهی این سلطانِ غازی بیرقِ رنگین بریدن آن E

^۳ بیت - E

^۴ سورة هود، آیه ۱۰۳

از نقش‌ها و تقطیعات^۱ پر کار به رسم پرگار، اما منارِ جانبِ یَمینِ قبله از سنگ‌های نقاری است، مشتمل بر سه غُرْفَه شَرْفَه و سه راه نردبان که عَلی حدِّ مَمَرِّ یک درهم پیچان است، و شَرْفَه اولین آن منار گویا معادل آخرین پایه آسمان است و هر سه نردبان در هم پیچان را جدا جدا فاصله‌ها است، در میانِ داخلِ اصلِ بنیان هر نردبانی گویا سَلَم السَّمایی است که صعود از هر یک بر معارج نه آسمان آسان است و خروسِ عرش را پندرای که در هر سحر در پنجرهٔ مُحجَّرش آشیان است، و مؤذنانِ اوقاتِ خمس آنجا غالباً خَمْسَه مُتَحیرَه کواکب‌اند، لیکن در دورِ غُرْفَه آن پیشوای همه پیر روزگاردیده کیوان است.^۱

لمؤلفه:

هر منارش چو محورِ افلاک رفته بر اوجِ آن ز مرکزِ خاک
کرده محکم مهندس استاد چار قطبِ فلک برین اوتاد^۲

و یک منارِ سنگین دیگر^۳ بر مُحاذاتِ آن منار از جانبِ یَمین از صحنِ زمین تا به سقفِ آسمان بالا کشیده، اما همگی بدنِ عماریش از سنگ‌های پیچ در پیچ و رنگین^۴ تراشیده، پنداری که^۵ چوبِ مَنگنه صحافان است که^۶ در دستِ مُجلَّد صحایف روزگار و مرتَّب صَفایحِ اوراقِ این فلکِ دَوَّار و اجزا و احزاب لیل و نهار به آن نظم و ترتیب پذیرفته که به آن وَتَدِ^۷ قطبِ آیینِ صفحاتِ آفاقی سطرلاب سپهر^۸ را به همدیگر در تنگ گرفته،^۹ یا آنکه عصایِ ثَعْبانِ مثالِ موسوی است که به طرح

^۱ پُر زینَت و بهای آنجا ... روزگاردیده کیوان است N: آن مثل غرِفَه های جنت مزین و پر ترویج تمامی زمین مسجد از فرش رخام به رنگ نقره خام و سراسر سقوف و رفوف آن منقش تر از جام گیتی نما در حالت انتعاش و ارتسام چهار منارش از سنگ تراشیده همگی پر نقش و نگار و هریک از آن به طرح مقرنسهای عمد مکرر و نقشها و تقطیعات پرکار به رسم پرگار اما منار جانب قبله از سنگهای نقاری است مشتمل بر سه شرفه غرِفَه و سه راه نردبان که در هم پیچان است و شرفه اولین آن منار معادل آخرین پایه آسمان است و هر سه نردبان در هم پیچان را فاصله در میان است از اصل بنیان و هر نردبانی گویا سلم السَّمایی است که صعود از هریک بر معارج نه آسمان آسان است و خروسِ عرش را پنداری هر سحر از پنجره محجَّرش آشیان است و مؤذنانِ اوقاتِ خمس آن غالباً همیشه متحیر شده اما در دور آن دوران پیشوای همه پیر روزگاردیده کیوان است E

^۲ لمؤلفه: هر منارش چو محورِ افلاک رفته بر اوجِ آن ز مرکزِ خاک
کرده محکم مهندس استاد چار قطبِ فلک برین اوتاد E-

^۳ هم E+

^۴ رنگین E-

^۵ که E-

^۶ که E-

^۷ و اجزا و احزاب لیل و نهار به آن نظم و ترتیب پذیرفته که به آن وَتَدِ N: که به آن E

^۸ سپهر N: فلک E

^۹ و اجزاء و احزاب لیل و نهار به آن تربیت پذیرفته E+

وسیعۀ رومی که به تدریج مفتوح دستِ اقتدار و مسخرِ سپاهِ آباء و اجدادِ مجاهدشعارِ اوست، زیاده از سِعتِ صَحَافِ بیان است؛ فَاَمَّا آنچه از آن جمله نزدِ اَنْظَارِ نَظَارَگِیان به غایت آشکار و عیان است، این چند محلّ است که به تخصیص ذکرِ اشعار و تذکار نموده می‌شود.^۱

بیت:

و هو الذي بَحَّحَ الزَّمانُ بِذِكْرِه
و تَزَيَّنَتْ بِحَدِيثِهِ الأَسْمَارُ^۲

ذکرِ عماراتِ عالی‌شان دارالسلطنه ادرنه و نواحی آن، و شرحِ بنای مسجد جامعِ کبیر که به تجدید در شهرِ ادرنه مشهودِ اَبصار و مذکور السنه است.

صفتِ چهار منارِ جامعِ جدیدِ ادرنه؛

و آن مسجد آسمان ارکانی است که در وسطِ شهرِ معمور ادرنه ساخته و بر چهار ضلعِ آن مسجدِ چهار منار بر سَمَكِ فلکِ مینافام برافراخته، مشتمل بر مَقْصُورَه رفیعی و عَرَصَه صحن و طاقاتِ وسیعی بر یَمین و یَسارِ آن مَقْصُورَه مَعْمُورَه^۳ همه قبه‌های گردون‌ساست و بر پس و پیشِ فضایِ صحنِ آن جامع چون دَوایرِ ارتفاعِ فلکی طاق‌ها و صَفَه‌هاست؛ صحنِ بیرونِ مسجد به غایت خوش نما و پُر هوا، اما چون دِلِ دانا روشن و فَسیح، و صُنُوفِ صُفُوفِ^۴ صَف‌های پُر زینت و بهای آنجا مثلِ غرفه‌های جَنّت در غایتِ تزیین و ترویج، تمامی زمینِ مسجد از فرشِ رُخام به رنگِ نقره خام و سقفِ مینا و سراسرِ سُقُوف و رفوفِ آن [329a] منقوش‌تر از جامِ گیتی نماست، در حالتِ اِنْتِقاشِ نقوشِ فرخنده اِرتِسام گلشنی با نشو و نما و چهار منارش از سنگ تراشیده و آجرِ پر نقش و نگار و هر کدام به طرحی غیرِ مکرّر

^۱ چنانچه مصداق ... تذکار نموده می‌شود N: هر چند تفصیلات جزوی و کلی آن خیرات سلطان مرادی در بلاد اسلامی روم و بقایا آثار مهم علیه او در فسحت آن ممالک و سعت رسوم زیاده از گنجایش کیت و اسفارست و نرد ارباب ساحت کشور وسیع روم در غایت اشتها و در نهایت آشکار فاما بیان مجملی از تفضیلات آن صدقات و تطوعات و تذکره کلیات بقاع طاعات و ترعات آن سلطان اشعار می‌رود E

^۲ ر.ک. دیوان متنبی

^۳ ذکرِ عماراتِ عالی‌شان ... آن مَقْصُورَه مَعْمُورَه N: ابولیت شرح عمارات عالی اساس و بقاع بقاع مضمون از وصمت اندر این که در شهر ادرنه به یادگار بر روی روزگار گذاشته و پایه ذکر جمیل از آن میان به ملک اعلی افراشته، یکی عمارت دلپذیر مسجد جامع کبیر است که در وسط معموره شهر ساخته و بر چهار ضلع آن مسجد چهار منار بر فلک مینا فام برافراخته مشتمل مَقْصُورَه رفیعی و عَرَصَه صحن و طاقات

وسیعی بر یَمین و یَسار مَقْصُورَه E

^۴ صُنُوفِ صُفُوفِ N: صُنُوفِ صَف‌های E

و لهذا؛ همیشه صاحب‌دلان آگاه و پیش‌بینان با تَبَيُّظ و انتباه بر حسب اشارتِ دلخواه^۱ و مَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ يَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ^۲ در نشیمنِ بی‌بقاء دارِ دنیا و در حریمِ مضیقِ الفناء این منزلِ لازم^۳ الفناء انشاء عمارتِ خیرات و اَعْلَاء و ارکانِ احسان و^۴ مَبَرَّات را وسیلهٔ نیل به اجرِ جمیلِ اخروی و ذَرِیعَه کسبِ ذکرِ جلیلِ دنیوی نموده‌اند، از آنکه در دارِ دنیا پایهٔ هیچ خانه بر اساسِ متین^۵ بقا به غیر از کاخِ رفیعِ بیتِ الله نتوان نهاد،^۶ که مَنْ بَنَى مَسْجِداً لِلَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتاً فِي الْجَنَّةِ از آن منزلِ باقی اخبار است، و هیچ مُکَرَّمَت و اِمْتِنانی دربارهٔ عمومِ برایا خصوصاً علما و فقراء و اهلِ الله از عماراتِ خیراتِ جاریه اَنْفَع و اَبْقَى نتواند بود که در سیاقِ انفاقِ اِنَّمَا تُطْعَمُكُم لِرُوحِهِ اللَّهِ^۷ به آن فضیلت اشعار است.^۸

بیت:

کرم کن که فردا چو دیوان نهند	مراتب به مقدار احسان دهند
کسی را که حسنِ عمل بیشتر	به درگاهِ حق منزلت پیش‌تر ^۹

چنانچه مصداقِ جامعیتِ این خیرات و اتّفاقِ مبالغه در انفاق و اَشْفاقِ عطیات بر وجهِ مذکور از بقایایِ اعمالِ صالحات و از تَمَائِلِ مبانیِ مُکَرَّماتِ سلطانِ کشورِ مراد در ممالکِ روم به یادگار مانده، و آثارِ علوّ هَمَّتِ او درین قسمِ حسنات بر کافهٔ مسلمانان بلکه بر عامهٔ مردمان از ابناء زمان به مرتبه بلندتر از امکانِ رسانده، و هر چند به حسبِ عدد این گونه عمارات و خیرات او در ممالکِ

^۱ دلخواه E-

^۲ سورة مزمل، آیه ۲۰

^۳ لازم E-

^۴ و ارکان احسان و N: مبانی E

^۵ متین N: بقاع E

^۶ و هیچ مُکَرَّمَت و احسانی جهت استیفاء از اتفاق فقرا و اشفاق علما بر سیاقِ اِنَّمَا تُطْعَمُكُم لِرُوحِهِ اللَّهِ (سوره انسان، آیه ۹) اَنْفَع و اَبْقَى نخواهد افتاد چرا که به مقتضای وعده و انیت بی منت E+

^۷ سورة انسان، آیه ۹

^۸ از آن منزل باقی اخبار است ... فضیلت اشعار است N: التبه نتیجه تعمیر خانه خدا و مجازاة ایدای معالِم هدی منتهی به سکون مساکن دارالخلود چنان است و متمنی به آرامگاه دل و جان و اما خاصیت بسط خوان نوال و نتیجه بشر سماط افضال بر اهل علم و کمال البته اجابت دعاء حضرت مصطفی علیه السلام الاوفی است که اللهم اعط کل منفق خلفا و عطای شرف خلف در مجازاة مکارم سلاطین متفق و متوابع عطایا محسنان محقق بدو و جه و جنه در غایت ظهور و عیان است و در عنفوان شان سلاطین آل عثمان خصوصا این سلطان عمیم الاحسان پادشاه کثیر الارفاد سلطان مراد همین هردو معنی در کمال تحقیق و اعلان است که اولاً استحقاق اخلاف خلافت اتصاف و به عقبت اعقاب معدلت اوصاف او بر عالمیان مبرهن و مبین است و ثانياً آنکه استیفاء نام نیک و ذکر خیر ایشان به وسیله اَعْلَاء مبانی خیرات و اوقاف و افزونی و شیوع علی الاستمرار صدقات از متنان به اهل ممالک آفاق ارقاف با قافه مشاهد و معاین است E

^۹ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

نزد مهندسانِ فلکِ تقدیر و مؤسسانِ مبانی این قبه سپهرِ آثیر معلوم است که غرضِ اصلی از طراحی این بنیانِ هیکلِ انسانی و از طرحِ صرحِ عالی الارکانِ دماغِ جهتِ نشیمنِ روحِ نفسانی همین است که اَنوارِ بقایِ نفسِ انسی در عوالمِ قدسی تحقّق پذیرد، و آثارِ دوامِ ذکرِ جمیل در انجمنِ انسِ مُتصادقِ موافق گیرد، که در حقیقتِ حیاتِ ابدی از آن کنایت است و عمرِ جاودان از امتدادِ آن حالت عبارت^۱.

بیت:

چون عمرِ جاودان متصور نمی‌شود خرم کسی که کسب کند ذکرِ جاودان^۲

اما استِدَامَتِ خیرِ خیر از نتایجِ اخلاق و ملکاتِ حمیده^۳ انتظار توان داشت، [328b] و استقاماتِ دَعایمِ دعا و نام نیک از تحسینِ افعال و تزیین^۴ِ صالحاتِ اعمالِ استِکثار و استقرار توان نمود، و بنی نوع آدمی را عملی که جامعِ آن دو فضیلت در نشأتِ دنیوی و اخروی تواند شد و استیفا و استبقاء سعادَتِ صوری و معنوی را به ذریعهٔ آن فراهم تواند آورد، مقصور و محصور برین معنی است که به اقدامِ همتِ بلند بر عُرفِ شرفِ بنیانی متین برآید، که به تأسیسِ مبانیِ حَسَناتِ بلندپایه و متعالی گشته باشد و به طریقهٔ پرواز به جناحِ نیّتی ارجمند ارتکاب نماید، که از ترصیصِ اساسِ خیرات و مکرّماتِ متوالی و متواتر شده باشد.^۵

بیت:

این جهان سایه‌ایست گردنده سایه گه بیش و گاه پس باشد
از جهان گر ذخیره می‌طلبی نامِ نیکو ذخیره بس باشد

^۱ نزد مهندسانِ فلکِ تقدیر ... آن حالت عبارت N: چرا که همیشه درین ترکیبِ جسمانیِ عنصری جوهرِ ارضی به اقتضای ثقل مایل ثقل و طالبِ خاکساری گردد و گوهرِ آتشینِ تاثیرش همواره خواهانِ صعودِ فلکِ آثیر و کره ناری شود و مشتتهای و منتهای طبیعت هوا بیش آنکه هر دم طینتِ اصلی آدم را غبار وار به باد فنا دهد و مقتضایِ رطوبتِ ناشی اش آنکه آریم و نداوتِ خللی در دیوارِ گلین و زمین آن گلین متبیین پیدا آورد لیکن مهندسانِ فلکِ تقدیر و اقلیدس دانایانِ خبیر بصیر را غرضِ کلی از طرحِ این بنیانِ انسانی و مرادِ اصلی از طرحِ آن صرحِ عالی ارکانِ دماغِ جهتِ روحِ به نفسانی همین است که اثارِ بقاءِ نفس در عالمِ قدس متحقق شود و آثارِ دوامِ ذکرِ جمیل در انجمنِ انسِ مصادق و متوافق که فی الحقیقه جوّه ابدی از آن کنایت است و عمرِ جاودان از امتدادِ آن حالت عبارت E

^۲ ر.ک. قصایدِ سعدی شیرازی

^۳ اخلاق و ملکاتِ حمیده انتظار N: حمیده و ملکاتِ پسندیده E

^۴ تزیین N: تحصیل E

^۵ تواند شد و استیفا ... متواتر شده باشد N: گردد و هیکلِ بنیه بشری را اثری که باعث بر استیقا و استیفا سعادَتِ صوری و معنوی شود محصورست بر ارتقا اقدامِ همت بر عُرفِ شرفِ رنبتی که به تاسیسِ مبانیِ جسارتِ بلند پایه و متعالی نشده باشد و مقصورست بر پرواز جناحِ نیّتی بر اوجِ ممکتِ جد و شرفِ مکاتبی که از ترصیصِ اساسِ خیرات و مکرّماتِ به مقتضایِ این دعاء خوش اداء متوالی گشته باشد

که رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً (سوره بقره، آیه ۲۱۰) E

داستان بیست و سوم

در بیانِ توفیقاتِ سلطانِ کشورِ مراد بر انشاءِ مبانیِ خیرات و ابوابِ مبررات و تفصیلِ مُعظّماتِ معابد و مساجد و مدارس و خَوَانِق و قَنَاطِر و منافع و فوایدِ آن مبانیِ عالیّه در کشورهایِ روم و توابع و ولایات.^۱

هر چند در معموره و شهر بند ترکیبِ طبیعت، که اساسِ ارکانِ آن از اجرامِ عنصری است، و در مَطْمُورَه فناپذیرِ عالمِ صورت که تألیفِ جدران^۲ آن از اجسام و جواهرِ هیکلِ بشری است، این بَناءِ بدنِ بنی آدم به رفعتِ رتبت و صنعتِ دلخواه و دلفریبیِ زینتِ الادمی بنیانِ الله از قصرِ مُعَلّایِ مهر و ماه برتر است، و از ایوانِ زرنگارِ فلکِ البروج در فروغِ نیراتِ جهان افروزِ بیشتر و بیشتر است؛ لیکن بر مناظرِ دیده جهان-نمای^۳ اهلِ بصیرت تابان است و بر روزنهٔ اعیانِ اصحابِ سریرت مُنکشف و^۴ نمایان، که هر بنایی که بر چهار رکنِ عناصرِ مختلفِ القَوام قرار گرفته باشد، و آن چنان^۵ عمارتی که از چهار پایهٔ اجسامِ مُتَباینِ الطَّبایع التیام پذیرفته باشد، البته روزی هر یک پایهٔ قصرِ مُذکّرِ اختلال و قُصورِ پذیر گردد و ناکام از رُحانِ میزان یکی از ارکانِ متفاوتِ القَوام در خِفّت و ثَقُلِ انهدام و انخرام^۶ گیرد.

رباعیه:^۸

ای بی‌خبرانِ شکلِ مُجسّمِ هیچ است	وین دایرهٔ سطحِ مُخیمِ هیچ است
پیشِ دار که در نشیمنِ کون و فساد	وابسته به یک دَمیم و آن دم هیچ است ^۹

^۱ مبرو تفصیلِ مُعظّماتِ معابد ... توابع و ولایات N: در ممالک اسلامی روم و تفصیلِ معظّماتِ معابد و مساجد و مدارس و خَوَانِق و قَنَاطِر که از فواصلِ تطوعات و صدقاتِ سلطانِ معمور شده در عرصهٔ ملکِ آن سلطانِ مرحمتِ رسوم و گفتار در ذکرِ تفصیلِ جمیعِ ابنیه خیریه که در هر شهرِ معظّمی و در قطرِ کشوری از زمانِ جلال به راه خدا برافراشته و چگونگیِ انفاق و انعام بی انقضا و انفصال که در همه روزگار به مرور ماه و سال مرتب داشته E

^۲ ترکیبِ طبیعت که اساسِ ارکان ... که تألیفِ جدران N: ترکیبی که اساسِ ارکانِ آن از اجرامِ عنصری است و در مَطْمُورَه فناپذیر صورت تألیفی که جدرانِ اربعه E

^۳ جهانِ نمای E-

^۴ اصحابِ سریرت مُنکشف و N: اهلِ سریرت E

^۵ و آن چنان N: و هر E

^۶ مُذکّرِ اختلال و قُصور N: اجلالِ قُصور و اختلال E

^۷ انخرام N: انحلال E

^۸ رباعیه E-

^۹ ترانه‌های خیام خیام

شبی لیلی صفت طُره گشاده
 [328a] کشیده دختر رز پرده بر روی
 فزوده روشنی در ماه و خورشید
 شده حسن آینه ناظر سکندر
 عروسی غنچه‌وش در جلوه‌سازی
 درونِ حجلهٔ آلی چو فانوس
 فلک برد از شفق آن شام اقبال
 افق را از شفق زان شادمانی
 مه^۱ شام عروسی هاله بسته
 به بستان عروسی گل شکفته
 به گرد غنچه از گل حجلهٔ ناز
 به شام تخت^۲ شاه از بخت بیدار
 نهاده روبرویی همچو مرآت
 ز وصل یار و محبوب دلارام
 چو روی و آینه در هم مثالی
 کشیده گلبنی در بر صباوش
 صباسان در لحاف گل شده شاه
 چو جویِ شکرین در جویِ شیرین
 درونِ گل گلابی گشته ساری
 بلورین کاسهٔ دلدار شیرین
 هیولایِ خلافت بود داماد
 سلیمان‌وار بلقیسی در آغوش
 عروسی سلطنت^۳ ملک سلیمان
 جوانبختِ زمان سلطان محمد

چو طاوسی به گیسو جلوه داده
 چو ساغر لیک همدم گشته با شوی
 که رخ بنمود شام از جام جمشید
 به دستش آینه از حسن منظر
 درونِ پرده کرده دلنوازی
 چراغی جلوه‌گر مانند طاوس
 عروسی را درونِ حجلهٔ آل
 عروسک رسته در باغِ امانی
 درونِ کله شب ماهی نشسته
 تذروی در میانِ لاله خفته
 درونِ لاله زاله گشته غماز
 شده هم‌خوابه با یار وفادار
 شب وصلش عیان ماهی ز ظلمات
 دل خسرو ز شیرین گشته خودکام
 به دلبر گشته شه را اتصالی
 شکفته غنچه را بادِ هوايش
 شکفته غنچه سیمین سحرگاه
 همی‌آمیخت آن خسرو و شیرین
 به پای سرو جویی گشته جاری
 به جام عیش خسرو گشته رنگین
 به حسنِ صورتی هم جفت افتاد
 ز حسنش انس و جن حیران مدهوش
 شده دامادِ شاه ملک احسان
 مرادش حاصل از بخت مؤید

^۱ مه N : مهی E

^۲ تخت N : وصل E

^۳ سلطنت N : شاهی E

چون در آن حلقه مجلس التیام میان آباء علوی مقام سعد اکبر قاضی نافذ الاحکام و جالس مسند شرایع انتظام بود و همواره^۱ قاعد رتبت عزت و احترام و عاقد نظام ازدواج و التیام میان عروس ملک فرخنده اقدام و اصهار ملوک و حکام عظام در صورت نکاح شرعی انشاء^۲ خطبه موشح به آیت کرامت آیین و رزجناهم بخور عین^۳ نمود و آن حبله نشین بخت جمال را بلقیس وار با سلیمان روزگار^۴ مهر و کابین فرمود.

بیت:

قاضی چرخ ششم در عین طالع می نوشت بر سعادت مندی این ازدواجش محضری^۵
و به حکم شرع آنور و به رهنمونی شمع دین ازهر با هر ملاطفت مضمون ادخلوا الجنة انتم و ازواجکم تحبون^۶ در آن شبستان وصال آن چراغ مجلس افروز اقبال را در آوردند و بر سپهر سعادت و جلال نظر مسعودی بر اقتران و اتصال از جمال سعد اصغر و اکبر^۷ جوال گشت و زبان ناطقه که سابقاً و لاحقاً در آن خاندان بهشتی مکان تهنیت جوی شدند و جهت دوام حسن معاشرت از بدایت اجرای احکام شادمانی دعای بر دوام می نمود و به مبارک بادی آن مجلس سرور و محفل خیور حبور تلقین جمهور می فرمود^۸.

لمؤلفه تهنیت نامه^۹:

مبارک باد این بزم همایون	که شد شمعش فروغ چشم گردون
شبی چون طره لیلی دلاویز	چراغش جام وصل عشرت انگیز
شد آن شب چرخ رقاصان با کواعب	هزاران شمع در دست کواکب
سپهر افراخت آن شبگرد باغش	به جای شمع در شب چراغش
جوانان چمن چون شمع آنور	همه فانوس آل از لاله بر سر

^۱ همواره N: همیشه E

^۲ اقدام و اصهار ملوک و حکام عظام در صورت نکاح شرعی انشاء N: انجام و سلاطین و حکام و در صورت نکاح شرعی E

^۳ سوره طور، آیه ۲۰

^۴ روزگار N: زمان E

^۵ ر.ک. دیوان اشعار سلمان ساوجی

^۶ سوره زخرف، آیه ۷۰

^۷ سعد اصغر و اکبر N: سعدین اکبر و اصغر E

^۸ شدند و جهت دوام ... جمهور می فرمود N: و جهت دوام شادمانی دعاگوی بود به مبارک باد آن محفل سرور و مجلس حضور این سرود

پر شور تلقین اهل جنود می نمود E

^۹ تهنیت نامه E-

اما در ساعتی بیشتر از وصول به منتهای امانی و به هنگامی سعادت‌قرین از ساعاتِ زمانی
 آهنگِ ترویج و ازدواجِ شبِ وصلِ شاهزاده با روزگارِ کامرانی او نمودند، و طرحِ التیام و ایتلاف در آن
 شامِ زفاف بر سریرِ سلطانی جهتِ نیلِ امانی کردند، و چنانچه معهود است تختی عرش‌فرسا جهتِ
 آن عروسِ بهشت‌سیما بر قُبّه و پیشگاهِ سپهرِ مینافام برافراختند، و از دیبایِ زردوزی فلکِ اطلسی
 بسترهایی بالایِ یکدگر بر چار بالش گردون مرتّب ساختند، و نَطعِ زرنگارِ سپهر را بر سطحِ سریرش
 به جایِ بساط انداختند.

بیت:

سنبلِ سر نافه باز کرده گل دست باو دراز کرده زلفینِ بنفشه از درازی، در پای فتاده وقتِ بازی^۱
 و لَخْلَخه گردانِ صبا از غنچه‌هایِ لالهٔ عودسوزها جهتِ تعطیرِ مجلس از مشک و عنبر آکنده
 بود، و نسیمِ سحری جهتِ آتش‌افروزیِ مجمرهایِ شقایق دما دم از نفسِ روح‌پرورِ خود بادِ دَمَنده بود،
 و پیرزالِ چرخ در آن شب والایِ آلِ شفق را از زرافشانیِ کواکِبِ مُطَلّا و مُطَرّا کرده، و جهتِ نقاب‌بندیِ
 جمالِ پردگی آن محجوبه حریمِ اَجَلال و مَخْطوبه مجلسِ آراء اقبال آورده، و در صحنِ آن گلشن
 عروسی و در فضایِ آن انجمنِ قدسی فراشانِ بادِ صبا و شمال از اوراقِ شکوفهٔ آلوانِ سراپرده اَجَلال
 بر آسمان برافراشته، و از برگِ گلِ نسرین و ارغوانِ حجلهٔ ناز و تَتَقِ بهجت و اِهْتِراز گرداگردِ آن تختِ
 دامادی بر دوش برداشته، زبانِ سوسن آزاد با پرده‌نشینِ غنچهٔ پری‌نَجّاد به لسانِ حالِ این نوایِ پر
 بشارت می‌سرود، که:

مصراع:

حجلهٔ حسن برآرای که داماد آمد^۲

بیت:

سحرگه بادِ مشکین‌دم به بویش داد گل را دم از آن دم شد عروسِ گل چو رویش تازه و خرّم^۳

^۱ ر.ک. لیلی و مجنون نظامی

^۲ ر.ک. دیوان حافظ

^۳ ر.ک. دیوان اشعار سلمان ساوجی

نظم^۱:

فَهَلْ عِنْدَ غُصْنِ الْبَائَةِ الْغُصْنِ إِنَّهُ يُنَاسِبُهُ أَطْرَافُهَا وَحَصُورُهَا

درین جهان، صورتِ آن مجمعِ خوبان نموداری بود از معنیِ بهشتِ برین و نشانه‌ای^۲ از آیینِ
پر تزیینِ یَطُوفُ عَلَيْهِمْ وَلِدَانُ مُخْلَدُونَ بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ^۳ و نَدَمَایِ بزمِ عشرتِ هر طرفِ
چون شاهدانِ غنچه با مسرت در لحافِ اوراقِ شَجَرِی در هنگامِ سحری به خوابِ سر مستی سریرِ
بسترِ راحت و ناز نهاده و ظَرْفَایِ مجلسِ بَهْجَتِ چون صبحی کُشان ژاله در خمخانه لاله درآمده،
چاشتگاهان از مستی صَبوحی سر پا برهنه به رویِ سبزه‌زار از رویِ اهتزاز افتاده.

بیت:

گل‌افشانی همی‌کردند چون باد همی‌دادند روزِ عیش را داد

صفتِ شبِ زفاف و عروسی^۵:

و بعد از اِسْتِیْفَاءِ حُظُوظِ کامرانی و اِسْتِقْصَاءِ انواعِ عیش در ایّامِ جوانی و خوبی‌های ایّامِ
زندگانی، شبی خجسته‌تر از روزگارِ مقبولان و شامی پر فروغ‌تر از ضمیرِ روشندان [327b] سیاهی
آن شب چون کُحلِ بَصَرِ خوبان در^۶ روشناییِ دیده‌امعانِ عاشقان افزوده و تاریکیِ آن شام بر مثالِ
لباسِ کعبه از اِستارِ^۷ بیتِ الله الحرام اشعار نموده.

بیت:

شبّی از جمله شب‌های بهاری سعادت رخ نمود و بخت‌یاری^۸

^۱ نظم N: بیت E

^۲ درین جهان ... برین و نشانه‌ای N: در عالم صورتِ آن مجمعِ خوبان نموداری مینمود از معنیِ بهشتِ برین و نشانه E

^۳ سورة واقعه، آیه ۱۷ و ۱۸

^۴ بود N-

^۵ صفتِ شبِ زفاف و عروسی E-

^۶ در N: از E

^۷ اِستار N: ستر حرم E

^۸ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

و هر زمان از طعام‌های آلود و شراب‌های و ریحانی خاکی از روح و ریحان در آن بساط و بزمگاه پر نشاط و آرامگاه به قدر میل خاطر و دلخواه نزد هر کس از حاضران جهتِ ماحضر مهیا داشته بودند، و به قدر سعت شرب و به مقدار اشتها و شغبِ اشرَبه و اطعمه گوناگون از نعمت‌های غیرمترقب در هر طرف آن بزم انباشته، هر کدام خوان و مائده چون خانه مضافانِ کریم به نعمت‌های جنتِ نعیم و به لذائذِ مطعوماتِ پر تنعیمِ مُمتلی و مشحون کرده، و سِماط‌های آن محفلِ پر انبساط را محتوی به نفایسِ مَلذوذاتِ وَلَحْمِ طَیْرِ مَّا یَشْتَهُونَ^۱ فرموده، و از هر طرف اهلِ مجلسِ مسرت به اندازه مشربِ عذبِ معاشران از لبِ میگونِ خوبانِ جرعه‌های پیایی و جاماتِ رنگین بر وفقِ منابع و وَأَنْهَارٍ مِنْ حَمْرِ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ^۲ می‌پیمودند، و به هر دم از رَاقِ شیرین‌دهنانِ حَدِثِ الْأَسْنَانِ به مقدار حوصله واسعِ مشربان، دهانِ آقداح مملو به شیر و شکر را پُرتر از ساغرِ گلِ عبهر و از مجرای خوش‌گوارِ کوثر وَأَنْهَارٍ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَيَّرْ^۳ سیراب می‌نمودند، که:

نظم:

عَلَيْكَ بِهَا صِرْفًا وَإِنْ شِئْتَ مَرْجَهَا فَعَدْلُكَ عَنْ ظَلَمِ الْحَبِيبِ هُوَ الظُّلْمُ^۴

و لایزال در صحنِ مجلسِ کامکاری، همگی از غلمان و جَواریِ ساقیانِ پری‌پیکر که رشکِ حواری‌اند، به اقدامِ خدمتکاری و مراسمِ طاعت‌داری صبح و مساء بر سر پا به ملازمت ایستاده و گل‌آسا گوش بر آوازِ معاشرانِ نغمه‌سرای نهاده، جملگی غلامانِ خدمتکار و جوانانِ پری‌رخسار از سر تا به پای ملبوس‌های رنگین از دیباهایِ رعنایِ دلپذیر وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ^۵ پوشیده و اذیالِ رَعَوْتَ را در عینِ گلگشتِ چمن در دیده نرگس جَماش در فضایِ گلشن کشیده؛

^۱ سوره واقعه، آیه ۲۱

^۲ سوره محمد، آیه ۱۵

^۳ سوره محمد، آیه ۱۵

^۴ نقل از ابن فارض

^۵ سوره حج، آیه ۲۳

^۶ و لایزال در صحن ... عینِ گلگشتِ چمن در N: در صحن مجلس همه غلمان و حواری و همه ساقیانِ پری‌پیکر که رشکِ حواری اند به اقدام خدمتکاری و به مراسم طاعت‌داری صبح و مشاهیر و آسا بر سر پا به ملازمت ایستاده و گل سیما گوش بر آواز معاشران نغمه سرا نهاده همگی غلمان از سر تا پای ملبوس‌های رنگین از دیباهای رعنای وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ (سوره فاطر، آیه ۳۳) پوشیده و اذیالِ رعونت را در عینِ گلگشتِ چمن بر E

در هر گوشه آن مقامِ خجسته‌فرجامِ مطربانِ غوانی نعمتِ آغانی را به هم آوازیِ عَنادِلِ
گلستانی به هم ساز کرده و به هر سو و به هر ^۱ دم رامشگرانِ سرود به مضاربِ بریط و عود به همدمی
منقارِ قُماری و بلبَلانِ متناسبُ الالْحان به آواز آمده ^۲ و ساده‌رویانِ ماهروی دف‌آسا کمرِ زرین بر میان
و حلقه‌های مُطَلّا در گوش آهنگِ سماع برداشته و عیسی‌نفسانِ نایی دم به دم به نفخِ روح در ابدانِ
خوابِ آلودگانِ صبحِ مستان [327a] جامِ بی‌خودی را مژده انگاشته‌اند، از طَرّه پر جُم و پر خَم چنگِ
ژولیده موی کنیزانِ چنگی، دامِ مجلسِ مُؤانِسْت ساخته و از طاس مالامالِ عودِ جامِ دوستگانی بر
مجلسیانِ پیموده کوسِ عشرت به این نوا نواخته، ترسابچگانِ دلفریب سازِ ربّانی از شکلِ صلیبِ
ترسایی به هم بسته، در روح‌پروریِ احیایِ سَنّتِ مسیحِ نموده و مرده‌دلان را جان‌پروریِ آموخته و بر
مثالِ رشته‌هایِ زرین نورِ آفتاب از چهره تابانِ خوبان به فروغِ جامِ شراب بر رویِ قانونِ مثلثِ جامِ
زُجاجی اوتارِ سیمین کشیده شبِ معاشرت را به آن فروغ و تاب برافروخته ^۳.

بیت:

پری چهرگان پیشِ خسرو به پای سرِ زلفشان بر سَمَن مشک‌سای ^۴

سرِ انگشتانِ مشاطه‌هایِ صبا و شمال نافه‌هایِ مشکِ تتر از طَرّه عنبرین لاله‌زار پیشِ اهلِ
مجلسِ صبحی در آسحارِ بهار به تتر آورده و در شبستانِ وصل از هُبُوبِ نسیمِ سحری کاکُلِ مشکین
لاله طَرّی را جهتِ عطرسایِ مجلسِ جمعیتِ تار و مار کرده،

بیت:

داده به بادِ سر چو من طَرّه سنبلِ طری با خَمِ طَرّه‌اش مگر داشتِ هوایِ همسری

^۱ به هر E-

^۲ به آواز آمده N: آواز کشیده E

^۳ مستان جامِ بی‌خودی ... آن فروغ و تاب برافروخته N: قیام نموده مستان جامِ بیخودی را مژده پنداشته بودند از طره پر جم پر خم چنگ
ژولیده موی دام مجلسِ مؤانست می ساختند و از طاس مالامالِ عود جامِ دوستکامی بر مجلسیان بنموده کوسِ عشرت می نواختند و ترسا
بچگانِ دلفریب سازِ ربّانی از شکلِ صلیبِ ترسایی به هم بسته در روح‌پروریِ احیایِ سنتِ مسیحِ نموده جان‌پروری می آموختند و به مثال
رسته‌هایِ زرین نورِ آفتاب از چهره خوبان بر تاب ازدحامِ شراب بر رویِ قانونِ مثلثِ جامِ زجاجی کشیده شبِ عشرت را به آن فروغ و تاب
می افروختند E

^۴ ر.ک. شاهنامه فردوسی

وَفِيهَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ^۱ خيام احتشام را چون سلطان گل در کشور گلستان برافراشتند، و مَظْلَمٌ ممدود الظلال جلال را در صحن گلشنی بهشتی اِقْتِضَا بر سطح مُعْلَاى سَمَا برافراشتند، که الحق در عالم صورت جنتی بود ظاهر در کشور ملک و شهادت و از روی لطف هوا و طيبَتِ طينَتِ روح افزایش نمونه بود از نشیمنِ قدسیانِ بَسَطَتِ سرایت^۲.

بیت:

بساطی نغز چون جانِ خردمند هوایی معتدل چون مهرِ فرزند^۳
و در آن مجمع و انجمن میان^۴ فُسَحَتِ گلزار و چمن، اسبابِ بی حساب جهتِ بزمِ عشرت خسروانه در هم ریختند، و از هر گونه تَنَعُّمات و مَرغوبات در آن مجلسِ مستانه برانگیختند؛ به نوعی که دیده نرگسِ مخمور و چشمِ نیم خوابِ خوبانِ مغرور از انگیزِ فتنه و آشوبِ زمانه آرمیده بود و عطری عنبرِ انس از حَمایِمِ نَسایِمِ آن جوانبِ دمیده و وحوشِ وحشت و پریشانی از پیرامُنِ آن نشیمنِ رمیده بود.^۵

نظم^۶:

أَلَا إِنَّ أَهْنَآ الْعِيشَ مَا سَمَحَتْ بِهِ صُرُوفُ اللَّيَالِي وَالْحَوَادِثُ نَوْمٌ^۷

^۱ سورة زخرف، آية ۷۱

^۲ انگیز این صحبت ... از نشیمنِ قدسیانِ بَسَطَتِ سرایت N: طرح این بزم بر سرود سرور و انگیز صبت و ولیمه نکاح و سور در نزهتگاهی مرتب شد که از بهشت برین نموداری بود و در بزمگاهی تالیف یافت که از ابتهاج چهره خوبان پری رخسار به مثال آثاری مینمود یعنی در بهترین اماکن و بساتین شهر ادرنه که طرب انگیزترین بلاد و مدن است و به دلفریبی مکان و مکین مصداق ستایش وَفِيهَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ (سورة الزخرف، آیه ۷۱) خيام احتشام را چون سلطان گل در گلستانی بر افراشتند که به جوش هوایی بهشتی بود در عالم ملک و شهادت و سرادق اقبال و مظلمه ممدود الظلال جلال را در صحن گلشتنی معلا داشتند که بهجت و روح افزایی نمونه بود از کشور قدسیان فرح E

^۳ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

^۴ مجمع و انجمن میان N: انجمن در E

^۵ بی حساب جهتِ بزم ... از پیرامُنِ آن نشیمنِ رمیده بود N: صحبت عشرتی پادشاهانه در هم ریختند و مجلسی مسرتی مستانه انگیزتند که چون دیده نرگسِ مخمور و چشمِ هم خوابِ خوبان از انگیزِ فتنه و آشوبِ روزگار آرمیده بود و عطر عنبرِ انس از حمایِمِ نَسایِمِ جوانب و حواشی آن دمید و وحوش و وحشت از پیرامش رمیده E

^۶ نظم N: بیت E

^۷ ألا ان اهینی العیش ما سمجت به صروف الليالی و الحوادث يوم E (یزید بن معاویه)

عاشِر و بیتِ سلطنتِ کوبیِ مستولی به اَنظارِ دوستی در نهایتِ اِهتِزاز بر دوامِ ربِّ البیتِ سابعِ جهتِ تَشهیر و تَزویج در عقدِ شرکتِ منزلی به ترویجِ مقامِ تَزویجِ اقدامِ نموده و به ارقامِ بهجتِ امتزاجِ عطاردِ زرّین‌قلمِ مناشیر و احکامِ مسرّت و شادکامی به ممالکِ علوی و سفلی شایع و دایع ساخته، و صاحب-خانهٔ رابعِ جهتِ استقامت و اِستِدَامَتِ حسن، عاقبتِ بهرامِ پدram را با وجودِ صولتِ منقادِ احکامِ این دولت و تابع کرده^۱.

بیت:

زنده بود طالعِ دولت‌پرست بندهٔ دولت شود هر جا که هست^۲

و در ترتیبِ اسبابِ تَنَزُّه و احتشامِ آن مقامِ مسرّتِ اِلِتیام، اولاً کمرِ بستگانِ فلکِ منطقهٔ البروج بر عودِ سوزِ سپهر پر کواکِبِ سِپَندِ اَنجُمِ مسعود را جهتِ تَعطیر این بزمِ مَهَنّی بر سر دست مَهیا ساخته‌اند، و جمله عرش از اطلسِ چرخِ اعلیٰ خَدَرِ رفیعی و حجلهٔ منیعی بر چوبِ محورِ برافراخته بودند.

بیت:

نهاد غاشیۀ خورشید بر دوش	رکابش کرده مه را حلقه در گوش
به آب و گل همی شستند راهش	شده سقا سحاب از جلوه‌گاهش
چو لاله چند مجمر دارِ دلکش	فکنده بوی‌های ^۳ خوش در آتش
بخور انگیز شد عودِ قُماری	هوا در دل چو روحی گشته ساری ^۴

اما انگیز این صحبت و لیمه سور و نکاح و طرحِ بزمِ این مجمعِ پر سرور و افراح در بهترین اماکن و بساتینِ شهرِ ادرنه که طرب انگیزترین بلاد و مُدُن است و به دلفریبی مکان و مَکین مصداق

^۱ درین تألیف و مناسبت ... این دولت و تابع کرده N: در مقامِ مقاربت و مقارنتِ اعلامِ نور از مشکاهٔ بهجت و حضور در آن مجمعِ کامرانی افروخته و افراخته بودند و سعدینِ سپهرِ بختیاری از برجِ قران در عینِ خوش حالی منظرِ سعدی برانِ محفلِ شادمانی انداخته و نخستین هر دو در خانه اعدا و خصوم بنیاد رجوع نموده و نظرِ عداوت را از درجاتِ طلوع میان آن مجموعِ مقطوع و ممنوع فرموده صاحبِ طالع زمان در حالتِ شروع در عینِ استقامتِ میسر افتاده و صاحبِ عاشِر و بیتِ السلطنهٔ مستولی و به نظرِ دوستی مهتر گشته ربِّ البیتِ شایع جهتِ تَشهیر و ترویج در عقدِ شرکتِ منزلی ترویجِ مقامِ ترویج به ارقامِ بهجتِ امتزاجِ عطاردی مناشیر و احکامِ مسرّت و شادمانی به ممالکِ علوی و سفلی شایع و دایع ساخته و صاحبِ خانه رابعِ جهتِ استدامت و استقامتِ حسن عاقبت و بقا عافیت به میامن دولتِ مطاع بهرامِ پدram صولتِ مقام را منقادِ احکام و طایع کرده و به منصبِ چاووشی و دورباشی شایع از آن بزمِ سرور مانع نموده E

^۲ ر.ک. مخزن الاسرار نظامی

^۳ بوی‌های N: نو بهاری E

^۴ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

چون آن خواتین معظمه آن محبوبه خدر عصمت را به اخلاق و اطوار آزمودند و آن مخدره تنقی جمال را جهت مسندنشینی حجال سلطنت و اجلال مشاطگی نمودند، بعد از نزول به دارالسلطنه ادرنه سلطان کشور مراد بنیاد آیین جشن و جمعیت اهل حسن خوبی نهاد، و تزیین آیین بندی شهر دلارای ادرنه فرمان داد؛ و از اطراف ممالک ملوک و سلاطین بلاد کفر و اسلام را به حضور این مجمع همایون^۱ صلاهی عام در داد، و به اختیار طالع وقت به حکم^۲ ستاره شناسان حکیم و به تشخیص زمان از راصدان مرصده تنجیم و تقویم و ساعتی به غایت مسعود و به طالعی عاقبت محمود آغاز این انجمن شادمانی شد، و شروع در ترتیب و تألیف این صحبت کامرانی کرد؛ گویا آباء علوی را با امهات سفلی مجدداً در انعقاد آن محفل الفت و التیام اهتمام مالا کلام افزوده بود و در اوضاع اتصالات کواکب مسعود اقتران دو ستاره مسعود روی می نمود^۳.

[326b] بیت:

مبارک باد و میمون باد و فرخ باد و فرخنده وصول سعد این کوكب به برج نیر اعظم^۴

چنانچه نیرین فلک تأیید درین تألیف و مناسبت در مقام مقارنت و مقاربت اعلام نور شعله- های ماهچه بهجت و حضور در آن محفل پر سرود بر افروخته بود، و سعدین سپهر بختیاری از برج قران به کمال خوشحالی به نظر سعدی از دولت یاری رایت سعادت و کامرانی در آن انجمن افراخته و نحس اکبر و اصغر در خانه اعداء و خصوم بنیاد رجوع نموده و نظیر عداوت را از مطالع آن مجامع ممنوع فرموده و صاحب طالع وقت در حالت شروع در کمال استقامت و ابتدار تمام بوده و صاحب

^۱ آستان دولت به عزم ... این مجمع همایون N: معاودت و عزم اتصال عقود مواصلت به در دولت نمودند، و خواتین معظمه درین مدت مسیر اخلاق و اطوار آن محبوبه خدر عصمت را می آزمودند چون آن مخدره تنقی جمال و مخطوبه مسند نشین جمال سلطنه و جلال را به ادرنه رسانیدند حضرت سلطان کشور مراد بنیاد آیین جشن و جمعیت اهل حسن و خوبی نهاد و در اندیشه آهنگ تزیین شهر دلارای ادرنه که دارالسلطنه بود جهت آیین عروسی در مقابل این نه اورنگ آبنوسی افتاد و از اطراف ممالک امرا و حککام و جماهیر مشاهیر ملوک و صنادید ایام را از بلاد کفر و اسلام به حضور این مجمع همایون و به مبارک بادی این عقد میمون E

^۲ به اختیار طالع وقت به حکم N: به تعیین E

^۳ تشخیص زمان از راصدان ... ستاره مسعود روی می نمود N: راصدان مرصده تنجیم و تقویم در طالع وقتی به غایت مسعود و به ساعت زمانی عاقبت محمود آغاز این انجمن شادمانی شد و شروع در تألیف این صحبت کامرانی کرد گویا آباء علوی را با امهات سفلی مجدداً در انعقاد آن محفل الفت و التیام بالاکلام افزوده بود، و بر بهترین اوضاع در وقت اتصال و اجتماع اجرام مسعود و کواکب مرصود را اقتران مجددی روی نموده بود E

^۴ ر.ک. دیوان اشعار سلمان ساوجی

خدمتکاری این طایفه به سببِ جاریه از جَواریِ آن آستانه مُنتمی به اذیالِ اشفاق و افضالِ آن نهانخانهٔ جمشیدی جاه و جلال گردد.^۱

نظم^۲:

گردنش به طوقِ زر برآریم با طوقِ زرش به شه سپاریم^۳

بنابران^۴ میانِ آن پنج دخترِ سلیمان بیک که فی‌الواقع به فروغِ حسن و محبوبی بر مثال^۵ پنج کوكب از سپهر خوبی درخشان بودند، و همیشه خَمسهٔ مُتَحیره آسمان در تابشِ^۶ رخسارِ ایشان مانند^۷ مدهوشانِ واله و حیران می‌نمودند، بعد از اِمعانِ نظر یکی از آن مظاهرِ جمال را از رویِ رُحانِ شیوه^۸ زیبایی بر همگی برگزیدند و آن عذرایِ محبوبه‌نقابِ خوبی را شایستهٔ بَلْقِیسی تختِ حشمت و عشرت^۹ سلطانی دیدند. و بعد از تجهیزِ اسبابِ تزیین و تعیینِ مراسمِ زیب^{۱۰} و لوازمِ آیینِ گوهر شب، چراغی را از انجمنِ مطالب و امانی به دست آوردند، و دُرّ گرانمایه^{۱۱} از صدفِ عمانی جهتِ نگینِ سلیمانی تعیین کردند، و رویِ توجه به صوبِ آستانِ دولت به عزمِ التیام عقدِ مواصلت آوردند؛

^۱ لاجرم سلطان را این ... جمشیدی جاه و جلال گردد N: این رای وزیر نرد آن جم غفیر مستحسن و مقبول و تحسین تلقی از همگان مقرون و موصول شد شروع در ترتیب این مقدمات و بهینه اسباب و معدات آن نمودند و مقرر شد که جمعی از خواتین امرا و وزرا و ارکان و مخدرات عظمی گرام و اعیان که در دیده وری و حسن شناسی از مشاطه روزگار فایق بودند و به انتظار اعتماد و اغتناء شاهزاده کامکار هرکدام از ایشان در مصری بر آینه دار مهر عالم تاب سابق مینمودند جهت خواستداری و اختیار و خطبه نمودن به لسان اختیار یکی از آن پنج ختر ماه رخسار سلیمان بیک ذوالقدر معین و مقرر داشتند و به آیین پادشاهانه و حشمت شاهانه از دولتخانه سلطان این جماعت را روانه ساختند چون سلیمان بیک از اقبال این خواست داران و خاطبان نکاح آگاهی یافت به استقبال ایشان به حسن تلقی بی اهمال شتافت و این رابطه التیام را با آن خاندان خلافت مستدعی اسعاد سعادت خدا داده دیده و انتظام این عقد الفت و نظم این سلسله زلفت را مستدعی و مسعقب انعقاد مرابطه للذین أحسنوا الحُسنى و زیاده دانست و در تقدیم وظایف خدمتکاری و تربیت مقدمات مهمانداری و مقدرت گزاری دقیقه فرو نگذاشت و د جواب سوال و خواستداری به این اسلوب خطال مسلوک به طریق طاعت گزاری داشت که من از بندگان و خدمتکاران آن آستانم و فرزندانم همگی غلمان و حواری و پرستاران آن خاندان چه دولت بهتر از آنکه یکی از عبید و اماء این خانه بندگان مخصص نظر قبول آن بارگاه اقبال شود و چه آرزویی بیشتر از آنکه نسبت عبودیت و خدمتکاری این طایفه به واسطه جارئه از جَواریِ آن سبا منتمی به اذیالِ اشفاق و افضالِ آن جریم گردد E

^۲ نظم N: بیت E

^۳ ر.ک. لیلی و مجنون نظامی

^۴ بنابرین N: چون جماهیر آن اهل عقیل و تمیز که از ذکور و اناث به خطبه و خواستداری عروس تقدیم مقدمات میکردند و جمیع بنات مخدرات سلیمان بیک را به چشم بصارت به نظر در می آوردند از E

^۵ حسن و محبوبی بر مثال N: محبوبی چون E

^۶ فروغ N: تابش E

^۷ مانند N: چون E

^۸ بعد از اِمعان ... رُحان شیوه N: یکی را از روی حسن و E

^۹ بَلْقِیسی تختِ حشمت و عشرت N: رتبه بَلْقِیسی در تخت حشمت و E

^{۱۰} زیب E-

^{۱۱} را N-

و میانِ ترکانِ خو بروی و سیه چشمانِ فتنه‌جوی قومِ ذوالقَدر در حسنِ منظر سر فتنه روزگارند و یغماگرانِ دل‌هایِ محبت‌شعارآند، و طراوتِ^۱ آب [326a] و هوایِ دیار و منازل و لطافتِ اندام و نظافتِ شمایلِ ایشان پسندیده هر دیده جهان‌دیده افتاده، و چشمِ حیرت مهر و ماه در هنگامِ^۲ تناظر و نگاه و بر مناظرِ^۳ دلفریبِ ایشان در^۴ عینِ حیرانی دهن گشاده.

بیت:

ز خوبان‌شان به بالا سروری داشت^۵ سری و گردنی بالاتری داشت^۶
به خوش‌مغزی به از بادامِ تر هم به شیرین استخوانی نیشکر هم^۷

لاجرم سلطان را این تذکره وزیر نیکو تدبیر به اتفاق آراء و مشاورات جم غفیر مقبول و مستحسن افتاد، و سلطان نیز بنیاد ترتیب مقدمات این داعیه نهاد، و مقرر داشت که جمعی کثیر از خواتینِ امراء و وزراء عظام و بعضی از محرمانِ حریم سلطنت و احتشام که در دیده‌وری و حسن-شناسی بر مشاطه روزگار فایق بودند، و هر کدام در مبصری متاع جمال از آینه‌دار مهرِ عالم‌تاب سابق می‌نمودند، جهت اختیار نمودن یکی از آن پنج دختر ماه‌رخسارِ سلیمان بیک مقرر داشتند، و آن جماعت را با یراق و حشمت پادشاهانه از آستان دولتخانه روانه ساختند. سلیمان بیک را نیز ازین طرح مُرباطه و التیام با خاندانِ خلافت‌مقام استبشار و افتخار افزود، و در حین ورود این مهمانانِ همایون قُدوم و وظیفه‌تلقی و استقبال نمود و در جواب سؤال و خواست‌داری به این اسلوب اجابت مُساول و طاعت‌داری خطاب نمود که من خود، بنده‌ای از بندگان و چاکرانِ آن آستانم و فرزندانم همگی غلامان و پرستارانِ آن خاندان، چه دولتی از آن بزرگتر که یکی از عبید و اِماء این خانه بندگانِ مخصوص به قبولِ آن بارگاه اقبال شود و چه سعادت‌ی ازین بیشتر که سببِ عبودیت و

^۱ و یغماگرانِ دل‌هایِ محبت‌شعارآند، و طراوت N: و آفت دل‌هایِ محنت شعار لطافت E

^۲ هنگام N: وقت E

^۳ مناظر N: منظر E

^۴ در N: از E

^۵ داشت N: بود E

^۶ داشت N: بود E

^۷ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

و از مودای کلام حکمت اقتضا فأنکحوا ما طاب لكم من النساء^۱ این صورت مستفاد است که بعد از جولان نظر استقرا میان آبکار عوانی و مخدرات ماهلقا و بر طبق طیران مرغ رغبت و هوس در هوای پری پیکری زیبا هر کدام که مرغوب طبیعت شاهزاده رعنا باشد، اختیار باید کرد. و توجه به این جست و جوی و طرح این گفت و گوی همان اولی که با اهل خاندان کریمی و دودمان قدیمی باید نمود که با وجود مرجحات حسن عذاری میان عذاری صاحب جمال، اولاً نسبت نسب او به دوحه حشمت و جلال باشد و طهارت اذیال عصمتش مصون از وصمت اختلال، زیرا که این شاهزاده جوانبخت کامران در گوهر شناسی حسن و نیکویی ناقدی است بصیر و از هر گونه نیک و بد خوب رویان کشور جمال به غایت صاحب وقوفی است؛ خبیر مرغ بهشتی پرواز دلش در هر شاخ رعنائی از هر گلشن آشیان نگیرد و کبوتر جوال نظرش در جلوه گاه هر انجمنی انس نپذیرد^۲.

بیت:

هزار نقد به بازار کائنات آرند یکی به سگه صاحب عیار ما نرسد^۳

و وزیر صاحب تدبیر بر سلطان عرض کرده که^۴ سلیمان بیک ذوالقدر که از مخلصان صادق الجنان سلطان است، و از چاکران صافی اعتقاد این آستان، پنج دختر ماهروی دارد که هر یک با پنجه آفتاب در دعوی بهجت و فروغ رخسار داعیه^۵ دستبرد می نمایند، و هر کدام با ماه چارده شبه در پاکیزگی اذیال^۶ خوبی و جمال و در قرب عهد به حدائت سن و سال، لسان طعنه و طنز می گشایند^۷

^۱ سوره نساء، آیه ۳

^۲ و از مودای کلام حکمت ... هر انجمنی انس نپذیرد N : و محصل کلام ایشان آنکه از مودای مسرت اقتضا فأنکحوا ما طاب لكم من النساء (سوره نساء، آیه ۴) چنان مستفاد میشود که بعد از جولان نظر استقرا میان عوانی و مخدرات ماه لقا و یس از طیران مرغ رغبت و هوس در هوای پری پیکران زیبا هر کدام که مرغوب طبیعت شاهزاده رعنا باشد اختیار باید کرد و جهت توجه به این جست و جوی و طرح این گفت و گوی با اهل خاندان کریمی و دودمان قدیمی باید نمود که با وجود مرجحات حسن عذاری میان عذاری صاحب جمال رعانت نسبی نسبش بر وجه حشمت و جلال در معرض مساهله و اهمال نماند و طهارت اذیال عصمت و اجلال او هم مصون از وصمت اختلال باشد چرا که این شاهزاده جوان دولت کامران اولاد در گوهر شناسی حسن و نیکویی باقدی است بصیر و از احوال نیک و بد خوب رویان کشور جمال به غایت صاحب وقوفست و خبیر مرغ بهشتی پرواز دلش در هر شاخ رعنائی از هر گلشن آشیان میکرد و کبوتر جوال نظرش در جلوه گاه هر انجمنی انس نپذیرد E

^۳ ر.ک. دیوان حافظ

^۴ و وزیر صاحب تدبیر بر سلطان عرض کرده که N : اما چون از حسن اتفاق حاکم ذوالقدر E

^۵ بهجت و فروغ رخسار داعیه N : جمال رخسار جهانتاب انگیز E

^۶ اذیال N : ذیل E

^۷ قرب عهد به ... طنز می گشایند N : نسبت قرب عهد به سن و سال اشباه و امثال می یزند E

هرآینه پدرِ مهربان و والدِ هر دو جهان کسی است که با وجودِ آنکه در بدو ظهورِ فرزند از ظهورِ پدری صلبِ ابوت را منشأ و مبدأ بوده، درین نشأتِ حیاتِ دنیا فرزندِ خود را به مُراعاتِ حکمتِ مُنزَلی دلالت نماید و در محافظتِ نسبتِ نسبی او هم به ترویجِ قاعدهٔ ترویجِ حقّ پدری مرعی فرماید، تا به هر سه رتبتِ ابوتِ رعایتِ حقّ پدری نموده باشد و والدِ حقیقی در رتبتِ جاه و سروری برو صادق آید و فروعِ خاندانِ خلافت او بر مثالِ شمعِ انجمنِ دولت بر دیدهٔ امید شارِق نَاید^۱.

لمؤلفه:

ای ذاتِ تو اصل در ظهوراتِ وجود فرعِ تو بود هرچه درآید به شهود
گویا پدرِ جملهٔ اعیان شده‌ای کز گلشنِ تو غنچهٔ جان‌ها بگشود

چنانچه القصّه؛ سلطانِ کشورِ مراد بنابر تحقّق به آن صفاتِ اَبوّتِ حقیقی و جهتِ تحقیقِ دواعی تربیتِ آن خَلَفِ تحقیقی با ارکانِ دولت و اعیانِ حضرت در بابِ کدخدایی فرزندِ مؤیدِ سلطانِ محمد مشاورتی و مُراجعتی فرمود و هر کس از خواصّ مجلسِ سلطانی یکی از مخدّراتِ حورانجّاد را یاد می‌آوردند، و هر کدام یکی از دخترانِ پری‌زادِ ملوک و سلاطین اطراف را نامزد می‌کردند، خلیل پاشا وزیر به حسنِ تدبیر و تقریر دلپذیر درین امر مصلحتی معقول برانگیخت، و در تعیین آن مَخطوبهٔ دلخواه پادشاه هر گونه تملیحات و تملیحات در سخن درآمیخت^۲.

بیت ۳:

کسی گفتا لطافتِ روم دارد نطف ۴ گنج است و گنج آن بوم دارد
یکی گفت از من است آن بوم آباد که پیکرهای آن باشد پری‌زاد^۵

^۱ هر آینه پدرِ مهربان و والد ... دیدهٔ امید شارِق نَاید N: و همچنانچه پدر آرند و طینت در ظهور صلتِ ابوت سبب تخمیر فطرتِ فرزند و بنوت او شده در حین نشو و نما ی شجره سعادَت امضایش هم دلالت و تعلیم او به مراعاةٔ حکمتِ منزلی و محافظتِ سلسله نسبِ اصلی و همان پدرِ مهربان سبب نشعبِ اغصان و یقینِ افتانِ فرزند در سرابستانِ صاف دنیا و ارتقا به مدارجِ عز و علا گردد تا صنفِ ابوت و نقبِ عطوفتِ پدری پسری وجه که در حدیثِ نبوی مذکور شده بران والدِ والی مرتبه جاه و سروری صادق آید و فروغِ خاندانِ خلافتِ جون سرو آزاد در گلشنِ خلافتِ ثابت قدم و متلاحق نماید E

^۲ چنانچه القصّه؛ سلطان ... تملیحات و تملیحات در سخن در آمیخت N: القصه سلطان کشور مراد بنابر ملاحظه این مقدمات و به داعیه به مشیتِ این دواعی و مهمات، با ارکانِ دولت و اعیانِ حضرت خود در بابِ کدخدایی خَلَفِ صدق و فرزندِ مؤیدِ سلطانِ محمد مشاورت و مجاورتی می فرمود و هر کدام از حاضرانِ مجلس یکی از مخدّراتِ حورا نجاد را به آدمی می آوردند و یکی از دخترانِ پری زاد ملوک و سلاطین اطراف را ذکر میکردند خلیل پاشا وزیر به حسن تغییر و تقریر دلپذیر درین مقصود همایون مصلحتی معقول برانگیخت و درین اندیشه هر نوع تملیحات تعیین محبوبه دلخواه جهت همسری پادشاه هرگونه تملیحات در هم آمیخت E

^۳ بیت -E

^۴ نطف N: لطف E

^۵ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

گلشنِ برومند ثمره الفؤادش گلبنِ خلافتی شکفته که تالی نهال^۱ سدره المنتهی است و سرو سرافراز^۲ خلفی در گلستانِ خلافت بالا کشیده که در بالیدنِ تالی شجره^۳ طوبی در جنتِ اعلی است^۴ و بهترین شیوه در استثمارِ اغصان امید و استنتاجِ ثمراتِ دولتِ جاوید پیوند نمودن^۵ شاخسارِ فروع است به غنچه خندانی از سرابستان^۶ اقبال و وصلتِ نهالِ جوانی فرزندان است به شاخچه تازه مقرونِ رعونتِ حسن و جمال، و آداء حقّ پدر درباره فرزندانِ ارجمند رعایتِ عطوفتِ جلی در شأنِ فرعِ اصیلِ برومند، خود گاهی به ظهور آید که در جامعیتِ اصنافِ الطاف و جهتِ شمولِ ظلالِ اعطاف در شأنِ اخلاف به سه نوع پدری و مهربانی بر حسبِ مودای معانی حکمتِ مبانی الآباء ثلاثة أبٌ وَلَدَنی [325b] وَ أَبٌ عَلَّمَنی وَأَبٌ زَوَّجَنی تَحَقَّقَ وَ تَلَا حَقَّ پذیرد^۷.

نظم^۸:

پدر مرد اصل ^۹ او فرعست	اصل هم یا به زرع یا شرع است
پدر زرع هم دو گونه فتاد	آن یک از جنت و آن دیگر زاد ^{۱۰}
اصلِ زرعست آن پدر که بکاشت	تخمِ جسمِ تو و به جا بگذاشت
پدرِ شرع علم را استاد	کو حیاتِ ابد به جانِ تو داد
چون به شرع است زرع و ضرع قرین	او بود اصلِ تو به دینی و دین

^۱ نهال - E

^۲ و - N

^۳ شجره - E

^۴ و تربیت والد مهربان در شان فرزند سعادت نشان که ثمره نهال فوادست و نوباوه حقیقه مراد به منزله پرورش باغبان باشد نهال برومندی را که به روزگار ازو برخوردار یابد - N

^۵ نمودن - E

^۶ سرابستان N : بستان E

^۷ و آداء حقّ پدر درباره ... تَحَقَّقَ وَ تَلَا حَقَّ پذیرد N : و بالیدن اغصان خاندان خلافت و پروریدن افبان دوحه عدل و رافت بر آن ترتیب تربیت باید نمود که هر روزه در نمایش افزونی نشو و نما و در طراوت غصون و اعتلا کرد و نه صفت اصلها ثابت و فرعها فی السماء (سوره ابراهیم، آیه ۲۴) انما پذیرد و این معنی گاهی ارتقا باید که آداء حق پدری را درباره فرزند ارجمند و القا محبة و عطوفت جلی را در شان فرع اصیل برومند خود به ظهور آورند و لیکن به قانون جامعیت اصناف اعطاف و به طریقه شمول الطاف درباره اخلاف

سه نوع مهربانی بر حسب مودای معانی الآباء ثلاثة أبٌ وَلَدَنی وَأَبٌ عَلَّمَنی وَأَبٌ زَوَّجَنی به ظهور تواند رسید E

^۸ لمولفه E

^۹ و - N

^{۱۰} آن یک از جنت و آن دیگر زاد N : آن یکیت حقیقت کرد و دیگر زاد E

احساب و انساب به طریقه انتساب^۱ صورت نبستی؛ و لهذا؛ در جمیع ملل و ادیان و در تمام^۲ آزمان و احيان^۳ مالکان زمان، کارخانه تناسل بنی آدم را به^۵ قانون مناکحات^۶ مبتنی داشته‌اند؛ و توارث مراتب پادشاهی و مناصب بلندجاهی را به رابطه استیلاء اولاد به قاعده زناشوهری مقتنی انگاشته‌اند.^۷ و سلطان انبیا و سرور بنی آدم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به امر مُهْتَمَّ تَنَاجَّهُوا تَكْتُمُوا فَاِيَّ اَبَاهِي بِكُمُ الْاُمَمَ اشارت به قائده عام این طرز مخالطه و به جلالت شأن اینگونه مرابطه فرموده؛ لاجرم این سلطان کشور مراد که در هر سنتی از هر خلوص اعتقاد تابع اشارات نبوی بود، و این مقصد در ضمن مضمون حدیث صحیح النکاح سُئِيَ فَمَنْ رَغَبَ عَنْ سُئِيَ فَلَيْسَ مِنِّي مُنْطَوًى و منوی می‌نمود، در مسلک متابعت سنن مصطفوی و مطاوعت قوانین متین نبوی دقیقه‌ای فرو نمی‌گذاشت.^۸

بیت:

مصطفی گفته او شنیده به جان زان نموده ز^۹ شرع او برهان^{۱۰}

اتفاقاً^{۱۱} روزی به إلقا ملهم صواب و به آباء انباء مناهج حسن مآب بر ضمیر منیر و خاطر خطیرش^{۱۲} که مطرح مخزونات عالم قدس بود و جام جهان‌نمای نقوش نفوس کشور^{۱۳} انس این معنی متجلی و مَخطور گشت^{۱۴} که چون به عنایت ایزدی و به الطاف ابدی در سرایستان مراد و در

^۱ و انساب به طریقه انتساب N: به طریقه انتساب انساب E

^۲ تمام N: تمامی E

^۳ جملگی N-

^۴ مبانی N-

^۵ به N: بر E

^۶ مناکحات N: نکاح E

^۷ و توارث مراتب ... مقتنی انگاشته‌اند N: و تمام ارباب خاندانهای شاهی و سروری به رابطه زناشوهری معینی بوده اند E

^۸ به قائده عام ... متین نبوی دقیقه‌ای فرو نمی‌گذاشت N: به فایده عام این حالت مخالطه و دلالت به جلالت شأن این مرابطه فرموده، لاجرم این سلطان کشور مراد و شاهنشاه سپاه جهاد چون همواره از امضاء خلوص نیت و صفا اعتقاد در اتباع سنن سنی نبوی و التزام مصالح سلطنت صوری و معنوی که در ضمن مضمون النکاح سُئِيَ فَمَنْ رَغَبَ عَنْ سُئِيَ فَلَيْسَ مِنِّي (حدیث شریف) مضمّن و منوی است همیشه اهتمام

بالاکلام مصروف میداشت و در طریقه متابعت و مطاوعت اوامر و نواهی مصطفوی دقیقه‌ای فرو نمی‌گذاشت E

^۹ ز N: به E

^{۱۰} ر.ک. حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی

^{۱۱} اتفاقاً E-

^{۱۲} صواب و به آباء ... خاطر خطیرش N: رای صواب و منهی منهج حسن مآب بر خاطر خطیر و بر ضمیر منیرش E

^{۱۳} کشور N: عالم E

^{۱۴} گشت N: شد E

داستان بیست و دوم

در بیان توجه سلطان کشور مراد به کدخدایی خَلَفِ خلافتِ نصابش سلطان محمد در اوان بهار دولت و جوانی و خواستداری دختر بلقیس مکانی بیک ذوالقدر و عقد مجلس عروسی به آیین دلخوشی و کامرانی و وصول به نهایت امانی^۱؛

چون حکمت بالغه الهی و مصلحت بقاء سروری و شاهی در کیفیت خلقت افراد انسانی مبتنی بر نسق متسّق ازدواج و امتزاج جَعَلَكُمْ أَزْوَاجاً^۲ است و فروغ دیده بخت و کامرانی و دل افروزی ارباب حشمت و سلطانی در هنگام جوانی به تَوَالِدِ فروغ و اولاد از ازواج نیکو امتزاج به اسلوب وَجَعَلْنَا سِرَاجاً وَهَّاجاً^۳ است. هرآینه این حکم و مصالح چنان اقتضا نموده که بقای نوع آدم در عرصه عالم اجسام باعث بر استدامت این نظام عالم انتظام شود و وراثت مسند شاهی و تعاقب منزلت و دولت جاهی مستدعی استقامت و قوام اعلام سعادت ملوک و حکام علی الدوام گردد، چرا که رابطه ازدواج ازواج اگر^۴ میان اهل روزگار به رسم معهود و نهج معتاد^۵ نبودی، یقین که نظام^۶ حکمت منزلی در هیچ صنفی از اصناف بنی نوع انسانی^۷ ظهور ننمودی، و اگر سلسله التیام مردان و زنان بر وجه وجیه^۸ مناکحه معین و مقنن نگشتی، انتقال دولت اصول به فروع و اعقاب و اختصاص موارث اصحاب

^۱ کدخدایی خَلَفِ ... وصول به نهایت امانی N : کدخدا ساختن فرزند مویدش سلطان محمد در اوان نوجوانی دولت و کامرانی و احسان و ترویج آن خلف خاندان خلافت و احسان و ترویج امر سلطنت فرزندش به نبیل امانی و گفتار در ذکر کیفیت خطبه و خواستداری دختر بلقیس مکان سلیمان بیک ذوالقدر و شرح آیین بندی آن محفل عرس و ازدواج همایون منظر در آن ولیمه مسرت سعادت گستر E

^۲ سورة فاطر، آیه ۱۱

^۳ سورة نبا، آیه ۱۳

^۴ بالغه الهی و مصلحت ... ازدواج ازواج اگر N : الاهی و مصالح نامتناهی همیشه در وضع قانون خلق انسانی مبتنی بر نسق ازدواج و امتزاج جَعَلَكُمْ أَزْوَاجاً است و متفرع بر حمل ودیعه صنع یزدانی در حالت دل افروزی جوانی به توالد اولاد از ازواج به اسلوب وَجَعَلْنَا سِرَاجاً وَهَّاجاً است هر آینه این معنی چنان اقتضا نموده که بقاء نوع آدم در عرصه عالم اجسام باعث بر استدامت این نظام خجسته انجام میان خواص عوام شود و وراثت مسند شاهی و تعاقب منزلت دولت جاهی مستدعی استقامت دعایم سعادت قوام در خاندان ملوک حکام ایام گردد، چرا که اگر رابطه ازدواج ازواج E

^۵ و نهج معتاد E-

^۶ نظام N : انتظام E

^۷ انسانی N : انسان به حقیقت E

^۸ وجیه N : احسن E

چون سپاه منصور سلطانی مجاهدان به قهر دشمنان [325a] و اغتنام غنائیم بی پایان فایز شد و غانمان آن عرصه غزای غراً مطالب دینی و دنیوی را حایز گشتند، سلطان مظفر به دارالسلطنه ادرنه عود فرمود. والله الموفق علی نیل المبتغی والمقصود^۱.

^۱ چون سپاه منصور ... المبتغی والمقصود N : هر آینه چون سپاه منصور سلطان مجاهدان فایز به قهر دشمنان و اغتنام غنائیم بی پایان شدند و غانمان آن عرصه غزا غراً به سعادت‌های دین و دنیا فایز شده در هر دو شاه مستحق نعیم چنان گشتند و سلطان موفق با جنود کافر به مقصود به جانب دار السلطنه ادرنه عود فرمود و الله الموفق علی الاغتنام به حصول E

در سلسله حکم و اَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقِفْتُمُوهُمْ^۱ به حَدِيدِ جديدِ مسلسل و مُطَوَّق فرمود و رَقَبه گردنکشی آن کافر غلیظُ الْقَلْبِ هیکل را^۲ به دَقْت شمشیرِ جهاد تَرَقِيق نمود.

بیت: ۳:

بَضْرَبٍ يُطِلُّ السَّيْفُ فِي الْهَامِ خَاطِباً لَهُ وَصَلِيلُ السَّيْفِ مِثْلَ كَلَامِهِ

و چندانى از نفوسِ خبیثه کَفَّار در آن صحرایِ کوساوه معروضِ تیغِ هلاک شد که از مَغَارِق و مَغَافِرِ کشتگانِ چندینِ تَلال و پشته‌ها بر سطحِ خاک پیدا شد، و از اجسادِ غلیظِ آن جهنمیانِ کُنده چندینِ کُنده از هِمِمه کَأَكْهَمُ حُشْبُ مُسَنَدَه^۴ هویدا گشت. هر چند اعدادِ مقتولانِ آن آوردگاه به ضبطِ حساب و شمار محصور و مقدور نبود، فَاَمَّا از آثارِ آن قتلِ عام و علاماتِ جیفه‌هایِ آن مشرکان و عبده اَصنام هنوز در آن صحرایِ وسیع از استخوانِ مقتولانِ پشته‌هایِ رفیع به نمودار بمانده است، و غَرَايِبِ وقایعِ آن جنگِ عظیم در حکایات و روایاتِ شمارِ مذکور لسانِ بیان^۵؛

بیت:

همان جا که کَفَّار را کشته بود ز سرهایِ دشمن بسی پشته بود^۶
به شکرانه دولت تن درست به آن پشته شکرآوری کرد چست

^۱ سورة نساء، آیه ۹۱

^۲ سرداران از ملوک ... آن کافرِ غلیظُ الْقَلْبِ هیکل را N : ملوک عظام مشرکان و صنادید آن سپاه کفر و طغیان خصوصاً بانان و سرداران صاحب علمو سنجیق احتشام نکوسار شدند و لشکر بی عدد و شمار آن کفار با خسار اختیار و غیر اختیار مَثُورِ قره‌مان غضب امر بدگار گشتند و از آن جمله ملوک سهمناک و بانان لبه بان در حالت اسیری و گرفتاریِ اخفای حال خود کرده کسی او را نشناخته بوده و تزویر و حيله کسی او را از ورطه هلاک خلاص ساخته اما جبه بان را به حضور سلطان آورده ترجمان بنیاد مکالمه با سلطان مجاهدان نهاد و در تمهید مقدمات اعتذار از جرایم بی شمار خود به وادی بی کنار شرمساری اوزار الیوم لا یَنْفَعُ الَّذِینَ ظَلَمُوا مَعْدِرَتُهُمْ وَ لَا هُمْ یُسْتَعْتَبُونَ (سورة غافر، آیه ۵۲) در افتاد و درین حال یاس به طریق ایمان باس از سلطان استرحام و استعظاف به مهلت و امان نمود که هر ساله پنج هزار مرد مکمل به معسکر سلطانی به جار و یساق لشکر سلطان آید و ده قلعه معتبر با ولایت و توابع تسلیم نواب همایون نماید و در تمامی اسفار و واقعات بزرگ در سلک بندگان سلطان به لشکرگاه جهاد جهت تقدیم وظایف خدمات امداد و اسعاد حاضر گردد و دیگر ولایات کفار را در سلک خراج‌گزاری درآورد سلطان مطلقاً به این گونه کلمات او را التفات ننمود و گردن آن کفار مردود را در سلسله حکم عام و اَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقِفْتُمُوهُمْ (سورة نساء، آیه ۹۱) به حَدِيدِ جديدِ مسلسل و مطوق فرمود و رَقَبه قوی گردنی او را E

^۳ بیت - E

^۴ سورة منافقون، آیه ۴

^۵ کشتگان چندین تَلال ... شمارِ مذکور لسانِ بیان N : و کشتی‌ها پشته‌ها و به اجسادِ غلیظه کَأَكْهَمُ حُشْبُ مُسَنَدَه (سورة منافقون، آیه ۴) کوه‌هایِ عیان بر بسیط حال گشت به نوعی که حساب هالکان و مقتولان هیچ قابل را مقدور و مضبوط به حساب تعداد و احصا شد فاما از آثارِ آن قتلِ عام و علاماتِ جیفه‌هایِ آن کفار لیام هنوز در آن صحرایِ وسیع و پشته‌ها و تل‌هایِ رفیع از استخوانِ آن مقبولان و کشته‌ها مشاهده و عیان است و در آن فضایِ فسخِ نصب آیات و علاماتِ آن کشش و قبال مشرکان از قبیلِ لعیان لایحتاج الی البیان است E

^۶ ر.ک. شرف نامه نظامی

شد. و اعلام فتح اسلام به هُبوبِ نَسایم^۱ توفیق به یکبار گشاد یافت، و از شَمسه رایاتِ مَلتِ نبوی^۲ پرتو ظفر بر دیده دولتِ غازیان بتافت. و درین چند روزه جنگِ متوالی در سوّم روز^۳ یانغو قرالِ لعین را پایِ استوار^۴ و تمکینِ مُتَزَلزل و مَدَهش شد^۵، و دستِ اقتدار و جَلادَتش چون کفِ اَشل از هول و بیم^۶ اَجَل لرزان و مُرَتعش گشت^۷.

بیت:

حدیثِ سنان چون به پایان رسید حکایت به دست و گریبان رسید

لاجرم قرال به اَضلال^۸ علی سَبیلِ الاسْتِعالِ قدمِ فرار در صحرایِ ادبار نهاد، و به عزیمتِ هزیمت رویِ دولت برگشته خود^۹ را به صَوْبِ دیار^{۱۰} خَسار آورده، پشت به گریز داد. و سایرِ سرداران از ملوک و صَنادیدِ مشرکان خصوصاً بانان با طغیان چون اعلامِ احتِشام خود سرنگون و نگونسار شدند؛ و سپاهی بی‌شمار از کَفّار با خَسار به اختیار و اضطرار مَقهور غضبِ کردگار گشتند. از جمله بانان لَبه بان گرفتار شده، چون کسی او را نشناخته، خود را در میانِ نیم کشتگان به تزویر و حيله بیرون انداخته، اما جَبّه‌بان را به حضورِ سلطان آوردند و به ترجمان با او بنیادِ مکالمه و مخاطبه کردند، و بنیادِ تمهیدِ مقدماتِ معذرت از جرایمِ خود نهاد. اما در وادیِ شرمساری و روسیاهی سردرگم «يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعَذِرَتُهُمْ»^{۱۱} افتاد. و در آن حالتِ یأس به شیوهٔ ایمان بَاس از سلطان درخواستِ مهلت و امان نمود؛ مشروط بر آنکه هر ساله در هر سفر با پنج هزار مرد مکمل به مَعسَکِرِ سلطان به یَساق و جار لشکر آید، و ده قلعهٔ معتبر با ولایت و توابع تسلیم نوابِ همایون نماید؛ و دیگر ولایاتِ کَفّار را در مقامِ خراج‌گزاری در آرد، خود را در دولت‌خواهی از بندگانِ آستانِ شمارد؛ اما سلطان مطلقاً به آن کلمات و مَواعیدِ او التفاتِ ننمود و گردنِ تَغْلِبِ تَمَرُدِ آن کافرِ مردود را

^۱ نَسایم N: نسیم E

^۲ نبوی N: مصطفوی E

^۳ چند روزه جنگِ متوالی در سوّم روز N: جنگِ متواتر در روز سیمی E

^۴ استوار N: استقرار E

^۵ مَدَهش شد N: مندهش گشت E

^۶ هول و بیم N: بیم و هول E

^۷ گشت N: شد E

^۸ قرال به اَضلال N: بی توقف و اهمال به اضطراب هرچه تمامتر E

^۹ خود E-

^{۱۰} دیار N: کشور E

^{۱۱} سورة غافر، آیه ۵۲

شهدای^۱ اهل اسلام می‌انگیخت؛ چنانچه مضمون حدیث صحیح به این^۲ وعده کریمه تصریح یافته که لا یَکَلُمُ أَحَدٌ فِی سَبِيلِ اللَّهِ - وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَنْ یَکَلُمُ فِی سَبِيلِهِ - إِلَّا جَاءَ یَوْمَ الْقِیَامَةِ اللَّوْنُ لَوْنُ الدِّمِ وَالرِّیْحُ رِیْحُ الْمِسْكِ^۳.

نظم:

چون شهیدِ عشقِ دردنی و عقبی سرخ‌روست ای خوش آن ساعت که مارا کشته زین میدان برند^۴
و به هر جوشنی قوآره‌های خون از رگِ جانِ کفّار، چون زبانه آتشی بود نمایان، از هر کدام زبانیّه
نار، و قطراتِ دِماءِ ایشان چون شرارهای پر التّهاب از آن زبانه‌های آشکار بر عرصه کارزار و زبانِ آتش‌بار تیغ
مجاهدان آن معرکه‌پیکار به حدیثِ گوهر بار «قَتَلْنَا فِی الْجَنَّةِ وَقَتَلْنَاکُمْ فِی النَّارِ» به زبان^۵ حال به گفتار آمده؛

[324b] بیت:

سمِ بادپایان شده فرق‌سای سرِ سرکشان مانده در زیر پای
در آن دشتِ فرقی نمی‌کرد کس میانِ سرِ مرد و سَمِّ قَرَس

و برین اسلوب تا روزِ سوّم از مقاتله در آوردگاه ناگاه از حُسنِ تأییدِ الاله در بازویِ اقتدارِ
مجاهدانِ اسلام‌پناه به آثارِ مرحمت و الطافِ مُستوفی عِلْمِ أَنْ فِیکُمْ ضَعْفٌ قَوْتِی تازه و استطاعتی بی‌اندازه
عیان و هویدا گشت. و در جمعِ شَمَلِ اعداءِ دین که از رویِ صورت کوهِ آهنین بودند، تفرقه و پریشانی
بسیار بر طبقِ کلامِ پر آنداز قَدْ أَهْلَکَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَ أَکْثَرُ جَمْعاً^۶ پدیدار و بیدار

^۱ شهدای -N

^۲ مضمون حدیث صحیح به این N: در حدیث صحیح به آن E

^۳ لا یَکَلُمُ أَحَدٌ فِی ... الرِّیْحُ رِیْحُ الْمِسْكِ N: مأمن یکلم بکلام فی سبیل الله إلا جاء یوم القیامة اللون لون الدم والریح ریح المسک E

^۴ نظم: چون شهیدِ عشقِ دردنی و عقبی سرخ‌روست ای خوش آن ساعت که مارا کشته زین میدان برند E-

^۵ زبانیّه نار ... به زبان N: از آن زبانیّه جهنم و نار و قطرات چون نشا آن چون شرارها از التّهاب آن زبانه‌ها آشکار بر عرصه کارزار شده و زبان

آتشبار تیغ مجاهدان آن معرکه بیکار به حدیث گوهر بار قَتَلْنَا فِی الْجَنَّةِ وَقَتَلْنَاکُمْ فِی النَّارِ به لسان E

^۶ سورة انفال، آیه ۶۶

^۷ سورة قصص، آیه ۷۸

^۸ و برین اسلوب تا ... مِنْهُ قُوَّةً وَ أَکْثَرُ جَمْعاً N: چون عساکر نصرت ماثو مجاهدان از صمیم چنان دل و جان خود را به طفیل راه خداوند

انس و جان نمودند و به امر موعود قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَیْدِیکُمْ وَ یُخْزِیْهِمْ وَ یَنْصُرْکُمْ عَلَیْهِمْ وَ یَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِینَ (سوره توبه، آیه

۱۴) به غایت دل قوی و مطمئن خاطر بودند تا آنکه روز سیم در بازوی اقتدار و توان مومنان آثار مرحمت و امتنان عِلْمِ أَنْ فِیکُمْ ضَعْفٌ

عیان و هویدا گشت و در جمع شمل اعداء دین که از روی صورت کوه آهنین بودند و هن و تفرقه بسیار بر طبق موادی گم أَهْلَکْنَا مِنْ

قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَکْثَرُ وَ أَکْثَرُ جَمْعاً (سوره قصص، آیه ۷۸) E

شد آن بحر^۱ هیجا چو بحر سپهر
نمود از قیامت نشان این قتال
سه روز و سه شب گشت طوفانِ رزم
چو دریای لشکر شدی موج‌ناک
کفش بحر و تیغش چو جوی روان
درین بحر هیجا علم‌های کفر
علم‌های دین را صبا فتح کرد
ازین موج‌خیز حوادث به دهر
تلاطم‌کنان بود دریای رزم
به سلطان بگفت از ره اختصاص
به دریای رزمت همیشه وزاد
حُبَّابَش همه آنجُم و جسم^۲ مهر
که شد دشت جنگش مسیر خیال
سراسیمه گردون در آن دم ز حزم
چو کوه وقار است سلطان چه باک
حبابش ز خود سر سروران
نکوسار پیدا به دریای کفر
چو شراع کشتی به بحر نبرد
نه بحر فلک یاد دارد نه نهر
که آمد بشیری به اخبار جزم
ز دریای پر جوش یابی خلاص
به کشتی فتح تو بادا مراد

اتفاقاً چون^۳ سه شبانه روز علی‌التوالی در تمام ایام^۴ و لیالی همگی^۵ مجاهدان بهرام انتقام
توسنِ فلک مسیرِ پدرام، در آن حالتِ التیامِ جنگ و التحامِ شب را به روز و روز را به شام می‌رسانیدند،
و میانِ آن عفرقه اهلِ کفر و ایمان و در مابین^۶ دو زمره اربابِ توحید و مشرکانِ مُقابله و مُغالبه
بی‌شمار و مُکالبه و مجادله بسیار امتداد پذیرفت، و لحظهٔ فَلَاحظه گویا ناپره عالم‌سوزِ حَرَب از رماح
فتنه اِشتداد می‌گرفت؛ چنانکه از اعلامِ شَقَق فامِ شهیدان به هُبُوبِ بادِ صبا، لاله‌وار در دشت^۸ کارزار
چندین هزار برگ و بار از هم فرو افشانیده شد و چندین سَنَجقِ زرنگار اعداء دین چون اوراقِ خزان
رنگین از بادِ فنا بر خاکِ تیره هلاک با زمین یکسان گردانیده گشت؛ اما هر قطره از خونِ شهدا که
با خاکِ معرکه هیجا به یک جا به هم آمیخت، در دم^۹ یک نافه مشکِ تَناری از غبارِ تیره‌فام با خونِ

^۱ بحر N: دشت E

^۲ جسم N: چشم E

^۳ چون E-

^۴ ایام N: اوقات E

^۵ همگی E-

^۶ دو E+

^۷ در مابین N: هر E

^۸ اربابِ توحید و مشرکان ... لاله‌وار در دشت N: اهل توحید و عرفان و مجمع مشرکان وعیده اوئان مقابله و مغالبه بسیار و مکالبه و مجادله
بی احصار امتداد پذیرفت چندانکه از اعلام شفق فام شهیدان به هُبُوب باد صبا لاله وار بر صحن E

^۹ معرکه هیجا به یک جا به هم آمیخت در دم N: غبار معرکه به هم می آمیخت در دم E

زمینِ عبودیت و مسکنت و بر خاکِ راه افتادگی و استکانتِ فرود آمد، و دو رکعت نماز جهتِ شکرِ نعمت و دفعِ نعمتِ کردگار بنده‌نواز به ادا رسانید. و در عینِ عرضِ مناجات و رفعِ مسائل و حاجات به اقدامِ تضرع و ابتهال بر سرپای ایستاد و کفِ مسألت و دعا را آینه‌وار در برابرِ رخسارِ مقصود به سوی آسمانِ فضل و امتنانِ ایزدی برگشاد، و بعد از اظهارِ مراسمِ افتقار و افکندگی و پس از تقدیمِ وظیفهٔ بندگی متوکلانه قدم در میانِ میدانِ جهادِ نهاد، و مردانه میانِ صفوفِ دلاورانِ سهامِ توجه را به جانبِ اعداءِ الله برگشاد؛ و از هر طرف به آن انبوهی لشکرِ بی‌شمار بر مثالِ دو دریایِ [324a] خونخوار و صف‌هایِ کتایبِ مانندِ امواج و تیارِ بحارِ کارزاری برهم آمیختند، و به گریبانِ دروغ و خفتان یکدیگر همچو موج‌هایِ متزاحمِ دریا به هم درآویختند.

لمؤلفه:

در آن ^۱ روزِ پر شور غوغا به دهر	عنان از کفِ چرخِ دریایِ زهر
درآمد دو دریایِ لشکر به جوش	برآمد ز گیتی فغان و خروش
که شد لشکرِ حق و باطل دوچار	که داند که فرصت که دارد به کار
دلِ مهر لرزید ازین اضطراب	که ریایِ دین گشته در پیچ و تاب
دو دریایِ مواج شد ^۲ پر نهنگ	نهنگان به هم کرده پرخاشِ جنگ
چه دریا هزاران که آهنین	روان سیل خون هر زمان بر زمین
ز که گردد آهن همیشه عیان	شده کوه اکنون در آهنِ نهان
روان از تن کوه جوهاییِ خون	به ضربِ سنان بر تنِ بیستون
برآمد به جوش آن دو دریا به هم	به هم رفت دریایِ نور و ظلم
شده آن دو دریا نهان در غبار	چو در روز طوفانِ بحار از بخار
چو خورشید در هم دو دریایِ ژرف	شد از خون نماینده بَحرِی شگرف
دو دریا به هم تیغِ چون برزخی	یکی سو بهشت و یکی دوزخی
چو کشتی سوارانِ نیزه به دست	درین بحر افکنده از موج شست
درین بحرِ نور آنکه او شد شهید	حیاتِ ابد گشت او را پدید
وزان بحرِ ظلمت همی کشته‌ها	به ساحلِ فتاده بسی پشته‌ها

^۱ در آن N: یکی E

^۲ شد E-

آوازه اقبال و اقدام سلاطین مجاهدان جمعیت پریشان انجام کفار رسید و به کنار کوس آوه آوای غریب کوس و آوازه کور که و طبل سلطان غازیان به گوش ساکنان سپهر هشتمین به جای گوشوار کشید^۱.

بیت:

شهی که آیت فتحش چو رایت اسلام به هر طرف که رود آن دیار بگشایند^۲

تا آنکه صباح جمعه‌ای از شهر پر سرور سنه مذکور که روز عید مؤمنان بود و هنگام شادمانی مردان میدان تیغ جهان‌گشایی را همچو لمعات خورشید عالم‌گیر از نیام مستطیل صبح بیرون کشیدند، و جهت رفع ازدحام ظلام جمعیت کفار ضلالت التیام لواء گیتی سرایت والضحی را از تابش انوار دین هدی برافراختند، و لوامع اسنه و رماح مردان دین را میل عما و اغماء دیده اعداء خدا ساختند.

شعر:

وَأَتَيْتَ يَفْدِيكَ السَّنَا كَمَا أَتَى قَبْلَ الصَّبَاحِ الْكُوكَبُ الْغَرَّاءُ

و سلطان مجاهد خورشید آسا علم عالم‌آرا را بر بلندی تلی رفیع برآورد، و با جمعی از خواص کاردان به دیدبانی عساکر طرفین حق و باطل و به ملاحظه نسبت فیما بین جانبین از مبارزان مجادل برآمد. ظاهراً قوت و قدرت و عدد و عدت ملوک کفار در عرصه اقتدار بر لشکر اسلام افزون یافتند؛ فاما از سر امیدواری به معونت کردکاری به تقدیم امر دلخواه فاذا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ^۴ پیشتر شتافتند و پیشتر از شروع به محاربه در دشت کارزار و قبل از تقدیم اقدام اقدام به میان عرصه پیکار سلطان صادق الاعتقاد اولاً از تخت بادپیمای توسن جهان‌نورد در میان فضای اوردگاه و فسحت‌گاه نبرد به

^۱ چنان خبر رسید که سپاه... به جای گوشوار کشید N: الحاصل چون سلطان مجاهدان را اعداد اجناد ملایک امداد در حالت تعداد از یکصد هزار مرد مجاهد پیشه در معرض عرض زیاده نمود و تنسیق و تربیت جنگ و جدال چنانچه معهود سلاطین و اقتال اولی الاقتال است کمابینگی تقدیم فرمود از صحرای صوفیه به موضع مرشیو سبکلیسا توجه نمود و در انتهاز فرصت مواجهه و مقابله با کفار می بود از جانب مخالفان و مشرکان چنان استخبار کرد که به جانب صحرای کوس آوه میل و انحراف نموده اند از عقب لاجرم ایشان چون مالک ارواح مبادرت فرمود و متعاقب آن مجمع کفار فجار با حشمت تمام و لشکری نصرت التیام رسید و در کوس آوه غریب کوس و آوازه کور که و نقاره بجای گوشوار به گوش فلک دوار کشید E

^۲ ر.ک. فصاید سلمان ساوجی

^۳ بیت از ابو فراس

^۴ سورة آل عمران، آیه ۱۵۹

يَسَارِ آن لشکر ظفرشعار را پشت قوی بود به استظهار و امیدواری تقویت و تمکین^۱ رَبُّكُمْ فَاسْتَجَابْ لَكُمْ أَنِّي مُدْكُم بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرَدِّينَ^۲.

بیت ۳:

سپاهی که اندیشه را پی کند چو خشم آورد کوه ازو خوی کند^۴

و از ملوک و حکام اطراف که خود را فرمانبردار احکام سلطان می‌پنداشتند، هر کدام به قدر قدرت خود لشکرها به این مجمع روانه داشتند؛ و بعد از تحقیق، تعداد سپاه ارباب جهاد و جنود ملائک امداد یکصد هزار مرد در عرضه‌گاه عرض داد، و از صحرای صوفیه بعد از تحقیق و تنسیق اسباب و اثاث جدال روی توجه به جانب دفع خصما نهاد. چون به نزدیکی قورفشنلو کلیسیا نزول نمودند و دم به دم مترصد مواجهه و مقابله دشمنان خدا می‌بودند.^۵

چنان خبر رسید که سپاه اهل ادبار کفار به طرف صحرای کوس آوه میل و انحراف نمودند، و لشکر اسلام نیز بر مثال املاک آجال جهت قبض ارواح آن گروه خسارت مآل تعاقبی به استعجال فرمودند، و متعاقباً

^۱ عون کردگار و به وسیله ... امیدواری تقویت و تمکین N: استتوکل بر عنایت کردگار جهت مقابله و مجادله آن مشرکان اشرار به جانب صوفیه نهضت فرمود و در آنجا داعیه عرض دیدن لشکر مجاهدان نمود و بامداد عون الاهی و به اسعاد اجناد املاک نامتناهی در لشکرگاه آن سلطان کشور مراد سپاهی جمع آمده بود که با روی دلیری و دلاوری ایشان از جانب یمن مقوی و میود بود به ابهاء هذا يُدْكُم رَبُّكُمْ بِمُؤَسَّسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ (سوره آل عمران، آیه ۱۲۵) و از جانب یسار بشارت اشعاری مستعد به استظهار و امیدواری به مودای

خطاب و E

^۲ (سوره انفال، آیه ۹)

^۳ بیت E-

^۴ ر.ک. شرف نامه نظامی.

^۵ و از ملوک و حکام ... دشمنان خدا می‌بودند N: و جمیع ملوک و حکام که دعوای متابعت و هواخواهی خدام سلطان داشتند و خود را سهیم و نصیر سپاه مجاهدان می‌پنداشتند درین جهاد اکبر سراپای سپاه خود را آراسته و پایدار اقتدار خود به مساعدت سپاه مجاهدان برخواسته لشکرهای مکمل همراه نموده بودند و دلیران میدان مبارزت خود را متوجه آن لشکرگاه آماده مینمودند و والی قرامان ایرهیم بیک نیز که به نفاق قدیم موصوف بود و درون جانش به خصومت و غیظ مخفوف به حکم ضرورت از روی صورت جمعی مفسدان لشکر خود را به طریقه معاونت فرستاده بود فاما به حسب معنی با مخالفان متفق و با منافقان موافق مینمود و در زمره اعیان این گروه مردود معدود که الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَا تُبْعَاكُمْ هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَيْنِ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ (سوره آل عمران، آیه ۱۶۷) چون سلطان مجاهدان در روز عرض میدان نظر آفتاب اشراق بر حال ظاهر آن گروه اهل نفاق افتاد به مشاهده ملاحظه فرمود که صورت سیمای قرامانیان از دورنگی و یقولون ما لا یفعلون حاکی است و سیرت بی صفای آن گروه ضعیف الایمان مجیر از ظلمت دو رویی و مواد ناپاکی فساد ولی باکی است به سر خیل آن گروه منافقان پیشگان حیثیت باطن و به امیر لشکر آن قوم مجیل محتل البواطن خطاب فرمود که حاکم قرامان را با این خاندان خلافت همیشه دل تازیان موافق نیست و اعمال و افعال او نیز به تحقیق اعتماد مشایع و مرافق نه ازین لشکر که به دعوای امداد و به ادعای هواخواهی و وداد فرستاده محقق میشود که میل و رغبت او به جانب غلبه کفر و نفاق بیشتر است و ضرر این قوم از سرق و خرق و سایر شایع درین معسکر اوfer و اکثر این سپاه صافی اعتقاد را وثوق به حسن عنایت کردگار بنده نوازست و ارکان اعتنا این زمره منصور و به تایید من عندالله همیشه از همراهی منافقان مستغنی و بی نیازست که

بیت:

عقایی که نخچیر سازی کند به تنهای تن دست بازی کند E

اوضاع و مَسَالِكِ ایشان این معانی^۱ به مَسَامِعِ جلال رسانید که این جماعتِ کَفَّار کَثِیرُ الْاِسْتِکْبَارِ و این سَپَهدارانِ اقوام با استِکْثار^۲ را پیشوای مُطاع و پادشاهِ لازمِ الاتِّباعِ یانغو قرال است، و اعیانِ اَعوانِ او چهار بان، که صاحبِ خیل و سپاه و اتباع و حاکم و مالکِ ممالک و قلاع اند یکی لبه بان و جته بان و لوک بان و سکولب بان. و هر کدام^۳ خود را در استقلالِ ثانیِ قِرال می دیدند، و در وقایعِ عظیمه در کارِ ملک و دین باطلِ خود به موافقتِ^۴ یکدیگر سر رشته مطالب را به هم می کشیدند؛ و در آیینِ کفر و نفاق در غیاتِ مظاهرت و اتِّفاق و به^۵ عداوتِ اهلِ اسلام به همدیگر^۶ در نهایتِ وفاق و الحاق بودند^۷؛ و^۸ اثاث و اعدادِ اَجنادِ آن مشرِکان به مرتبه‌ای بود که قابلِ [323b] حَصْرِ عقلی نمی نمود. درجِ شرح انبوهی لشکر پر حشر در عرصه عبارت و نُقول معقول نبود^۹.

صفتِ جُنْدِ سلطانی و سپاهِ مسلمانی با کَفَّارِ انکروس و مملکِ اشرار^{۱۰}؛

سلطان هم بعد از تحقیقِ اخبار به استِظهارِ عَوْنِ کردگار و به وسیلهٔ توکُّل و اعتماد بر لطفِ پروردگار به عزمِ مقاتله و مجادلهٔ آن مشرکانِ اشرارِ اولاً به جانبِ صوفیه نهضت فرمود. و در فضایِ صحرائِ آنجا داعیه عَرَضِ دیدنِ سپاهِ غَزَا نمود، و به توفیقِ ربّانی سپاهِ مجاهدان را مِیمَنهٔ میمونی مُقَوّی و مؤید بود به مضمونِ متینِ هَذَا يُمَدِّدُكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ^{۱۱} و مِیسَرهٔ با

^۱ این معانی N: چنان E

^۲ اقوام با استکثار N: قوم با انکار E

^۳ صاحبِ خیل و سپاه و اتباع ... و هر کدام N: به اصطلاح آن کفره فبارت از سر خیل سپاه و والی مملکت است یکی لبه بان دیگر جته بان دیگر لوک بان و دیگر سکولب بان که هر کام E

^۴ و متابعت E+

^۵ به N: در E

^۶ به همدیگر N: با یکدیگر E

^۷ بودند N: می بودند E

^۸ اسباب و E+

^۹ درجِ شرح انبوهی لشکر پر حشر در عرصه عبارت و نُقول معقول نبود N: و انبوهی لشکر و حشر ایشان در گنجایش عرصه عبارت و مقدمات نقلی E

^{۱۰} صفتِ جُنْدِ سلطانی و سپاهِ مسلمانی با کَفَّارِ انکروس و مملکِ اشرار E-

^{۱۱} سورهٔ آل عمران، آیهٔ ۱۲۵

گویِ سبقتِ ربودی، و چون اندیشه خردمندانِ مُتحدس و تیزکوشانِ مُتفرّس در انبوهی خیالاتِ مُتفرّق و در ظلالِ افکارِ پراکنده و اوهام^۱، به یک چشم زدن به منزلِ مقصود مُهتدی شدی. و در روزِ واقعه چون^۲ فُهومِ سریعِ الانتقالِ اربابِ علم و ادراک^۳ به مطالبِ بعیدِ المّال به یک التفاتِ منتهی گشتی. و در عیارپیشگی هر لحظه خود را چون چرخِ بوقلمون بر دیدهٔ ابناءِ روزگار به نوعی^۴ جلوه دادی، و در زبانِ آوری بر شیوهٔ مرضیهٔ کَلِمِ الناسِ بِمَا يَعْرِفُونَ با هر طایفه به عبارتی و با هر کس^۵ حکایت و روایتی بنیادِ مکالمه نهادی. و به^۶ یک طُرفهٔ العین چون مردمکِ دیده در چشمِ خصم درآمدی. و همان لَمحه شعاع‌وار از نظرش چنان بیرون رفتی که از آمد شدِ او هیچ آفریده را اثر^۷ و نشانهٔ مشهود^۸ نگشتی. و صداصفتِ چندین خبر و اثر به یک نفس به کاخِ صِماخِ رساندی^۹ که در تردّدِ راه و روش^{۱۰} هیچ چشمی ازو نشانه ندیدی، و بادِ صبا به گردشِ نرسیدی.

نظم لمؤلفه:

به هشیاری چو پیران پر تجارب	به عیّاری جوان‌وش در محارب
به تیزی برق و باد ^{۱۱} تند با هم	به چستی جسته سبقت بر صبا هم

و بریدِ مذکور به امرِ سلطانی^{۱۲} متوجه لشکرگاهِ مشرکان شد و بر تفصیلِ حالات و مقالاتِ آن طوائف پر ضلّالاتِ اطلاع و وقوفِ تمام پیدا کرد؛ و چون دولتِ سریعِ الانتقالِ اربابِ جاه^{۱۳} و جلالِ آن کفار با ضلال^{۱۴} فی الحال از آن مجمعِ قریبُ الزوال به خدمتِ سلطان^{۱۵} بازگشت، و از چگونگی

^۱ و اوهام E-

^۲ چون N: از E

^۳ و ادراک E-

^۴ به نوعی E-

^۵ به E+

^۶ به N: در E

^۷ اثر N: اثری E

^۸ مشهود N: مشاهد E

^۹ رساندی N: رسانیدی E

^{۱۰} و روش E-

^{۱۱} باد N: باید E

^{۱۲} و بریدِ مذکور به امرِ سلطانی N: به امر و اشارت سلطان از معسکر مجاهدان E

^{۱۳} جاه N: حشمت E

^{۱۴} آن کفار با ضلال E-

^{۱۵} اهل کمال E+

سلطان اهل ایمان موکبِ عزیمت رانند^۱، و یانغو قرال که در آن محال و مجال بزرگ‌ترین اهل کفر و ضلال بود با مشاهیر سپهسالاران و جماهیر سپاه‌داران ممالکِ مدروسِ انکروس در غایتِ حشمت و جلال و با لشکرِ گران همگی سردارانِ کفر و ابطالِ دین با گروه^۲ ابطال در عرضِ یک ماه علی‌الِتّصال از آبِ عظیمِ تونه به کشتی‌هایِ وصال عبور نمودند، و در تجهیزِ لشکرهايِ پر اسبابِ جَلالت، جَمّ غَفر از اربابِ جهالت به مقتضایِ آیتِ پر نذیر وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِغُضُّهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٌ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ^۳ مُمدّ مجد و مساعد بودند^۴.

بیت ۵:

يُرِيدُ الْجَاهِدُونَ لِيطْفِئُوهَا وَيَأْتِي اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُيَمِّمَهُ^۵

صفتِ جاسوسِ سلطان^۶:

چون این اخبارِ مشوّش و حکایتِ مُدهش به مَسامِعِ نَوّاب^۸ متواتر شد و خروج و جمعیت^۹ آن قومِ گمراه از هر جانبِ مُتکاثِرِ گشت، و سلطان نیز مُنهیانِ اخبارِ جهتِ نَفیرِ عام به تمامِ ممالکِ اسلام فرستاد و عساکرِ مجاهدان را به اجتماع در^{۱۰} مُعسکرِ همایون فرمان داد، ولیکن جهتِ تحقیقِ کِیفیتِ اوضاع و کمیّتِ اجتماعِ آن ملوکِ کافری جاسوسی پیش‌تر فرستاد، و مرتلوس طوغان نام که از جمله خدمتکارانِ بارگاه در شیوهٔ شب‌روی و عیاری بر ستارهٔ آسمان و شعبده‌بازِ زمان پیش دستی و دعوایِ مسابقت می‌نمودی، و در سرعتِ قطعِ منازل و طیِ مراحل به روزگار عمرِ پرگذار

^۱ رانند N : برانند E

^۲ گروه E-

^۳ سورة انفال، آیه ۷۳

^۴ مُمدّ مجد و مساعد بودند N : مجد و ساعی بودند E

^۵ بیت N : نظم E

^۶ إِلَّا أَنْ يُيَمِّمَهُ N : إِلَّا بِمَا يَشَاءُ E

^۷ صفتِ جاسوسِ سلطان E-

^۸ متوارد و E+

^۹ جمعیت N : اجتماع E

^{۱۰} نَفیرِ عام به تمامِ ممالکِ اسلام فرستاد و عساکرِ مجاهدان را به N : را جهتِ نَفیرِ عام به تمامِ ممالکِ اسلام فرستاد و عساکرِ مجاهدان و غازیان را توجه E

گردون و در آینه مجلای فلک آبگون صورت وقایع و حوادث^۱ کائنات را معکوس و باژگون می‌دیدند؛ و خطوط صحایف فلکی را برعکس ارقام تفاوتیم به خط خود به مسلک خلاف و وارون می‌کشیدند.

بیت ۲:

چو خط خویش کج‌رو در مسالک ز راه کج‌روی گردیده هالک

هرآینه تمامی رهبانان و کاهنان کبار با جمیع ملوک و سلاطین کفار مقرر داشته‌اند که آنچه موعود حق است از نزول حضرت عیسی نزدیک به ظهور رسیده، و از وضع سماوی نیز چنان معلوم می‌شود که حکیم احکامی حکم دین عیسوی را بر ملت مصطفوی به رقم تفوق و رجحان کشیده، و به فتوی جهالت اقتضا و به دلالت فطرت ضلالت انتها پاپ اعظم که به مدعای آن گمراهان طریق حق جانشین عیسی روح الله است، و امام و پیشوای و ناصب سلاطین آن قوم گمراهست، همیشه همه پادشاهان کفار را با یکدیگر در تأیید ملت مسیح متوافق الکلمه [323a] می‌نموده و به توجه بلاد اسلام و مجادله با این سلطان مجاهدان هدایت و امر می‌فرمود^۳، که شاید انتقام چندین ساله دیار پر آداب کفار از دارالاسلام ستانند، و به هر قدر که توانند در استیصال مسلمانان و مزاحمت آل^۴

^۱ حال آنکه به مقتضای بشارت‌نامه ... صورت وقایع و حوادث N : و این جمع چه کور بختان اند که دیده انتظارشان هنوز بر شاهراه قدوم عیسی از فراز آسمان بر زمین است تجیم داشت آنکه که حکمت نزول او ظهور و تأیید همان دین و تجدید همان کیش آیین است حال آنکه مباحثه رساله مسیحی به مبشری ظهور نور مصطفوی می‌بود و در ایام ضلالت قدیم بنی اسرائیل همیشه نفس روح الله را سحر و از هر دم از تفاسیر به مقتضای نوید وَهُبَّيْنَا رُسُولًا بِآيَاتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ صبح صادق نبوی مبشر می‌فرمود و درین اوقات نیز همیشه پیش روان راه ضلال قوم خود را به مقابله و جدال با اهل توحید و کمال دلالت می‌نمایند و همواره جهت حب ریاست پادشاهان عیسوی کیش را تعرض به اهل اسلامی می‌فرمایند و چنانچه پاپ بزرگ که باب اعظم در پیشوایی دین مسیح است همیشه ملوک و سلاطین انکروس و فرنگ را ارشاد بدین ضلالت می‌فرمود که وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ (سوره انعام، آیه ۱۲۱) و نموداری از آن معنی در ایام قوت اسلام که به ظهور مذهب سلطان کشور مراد به کرات و مرات با کفار انکروس قیام به غزا و جهاد فرموده بود و همیشه لواء دین محمدی را بر آسمان فتح و ظفر بر افراخته و رایت و رای این ملت مستعنیه را از ظل محوجه بر خاک تیره انداخته، روس درین اصنام روس و معاف ملوک و حکام انکروس به سطوت قهرمان این سلطان مجاهدان مسکوت و منکوش شده بود با آنکه القصة در تاریخ شهرور سنه اثنی و خمسين و ثمان مائه بعضی کاهنان و رمیانان و منجمان مشرکان که از گلزار علوم نجوم شمه ای به مشام افهام ایشان رسیده بود و حدیث صحیح صدق كَذَبَ الْمُتَجَمُّعُونَ را به کوش انکار شنیده، همیشه در ترصد اوضاع نجوم

درین گردون آبگون E

^۲ بیت N : لمولفة E

^۳ تمامی رهبانان و کاهنان کبار ... هدایت و امر می‌فرمود N : با جمیع ملوک و سلاطین کفار تقریر داشته‌اند که آنچه موعود حق است از نزول حضرت عیسی علیه السلام نزدیک به ظهور رسده و از وضع سماوی نیز چنان معلوم میشود که دین عیسوی را بر ملت مصطفوی تفوق و رجحان است و به فتوی جهالت اقتضا و به دلالت فطرت ضلالت انتها پاپ اعظم که به مدعای آن گمراهان طریق حق جای نشین عیسی روح الله است و امام و پیشوای و ناصب سلاطین آن قوم گمراه است و همیشه همه پادشاهان کفار را با یکدیگر در تأیید ملت مسیح متوافق الکلمه مینموده و به توجه بلاد اسلام و مجادله با این سلطان مجاهدان هدایت و امر می‌فرمود E

^۴ آل N : آن E

آفتاب جهانتاب، دیده جهان‌بین^۱ هرگز از گوهر شب‌چراغی سراج و هاج کسی^۲ نستانند، لیکن این
بصران تیره روزگار خفاش‌وار از دیدار آفتاب محروم‌اند، و مانند بومان شب‌های تار ادبار به هنگام
اسحار از جلوه‌گری صبح عالم‌مدار مَهموم و مَغموم^۳.

نظم^۴:

إِذَا لَمْ يَكُنْ لِلْمَرْءِ عَيْنٌ صَحِيحَةٌ فَلَا عَرَوْ أَنْ يَرْتَابَ وَالصَّبْحُ مُسْفَرٌ^۵

حال آنکه به مقتضای بشارت‌نامه و مُبَشِّرًا بِرَسُولٍ یَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ مُباهات رسالت مسیحی
به مُبَشِّرِ ظهور نبوت مصطفوی است، و وعده نزول عیسی از فراز چهارم آسمان دیگر باره به روی
زمین جهت تأیید دین نبوی است، لیکن پیشوایان گروه ضلالت مآل از راهبان و کشیشان عیسوی
امثال همواره جهت حُب ریاست و مُقَدَّایی و به ملاحظه بقای منصب تقدّم و پیشوایی همیشه
پادشاهان عیسوی کیش را به خصومت اهل توحید و عرفان دلالت می‌نمایند؛ چنانچه پاپ بزرگ که
باب اعظم اقتدای قوم مسیح‌اند، سلاطین فرنگ و انکروس و بغداد و روس را به مُعادات اهل ایقان
و ایمان طریق ضلالت می‌فرمایند. وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ
لَمُشْرِكُونَ^۶ و نموداری ازین قاعده نافرجام آن طایفه لیام در آن ایام تقویت اسلام در مجاری خلافت و
مملکت‌داری سلطان کشور مراد به ظهور رسید، که **القصة**؛ در تاریخ شهر سنه اثنی و خمسين و
ثمان مائه بعضی کاهنان و منجمان مشرکان را که از گلزار علم نجوم شمه‌ای به مشام فهوم ایشان
رسیده و حدیث صدق کَذَبَ الْمُنْجِمُونَ به گوش انکار شنیده بودند، همیشه در تَرَصُّد اوضاع سپهر

^۱ جهان بین N : جهان تاب E

^۲ کسی - E

^۳ این بصران تیره روزگار خفاش‌وار ... مَهموم و مَغموم N : آن بی بصران تیره روزگار خفاش‌وار که مصنوع شیخ می بوده همیشه از دیدار

آفتاب محروم‌اند و بومان شب ادبار در اسحار از جلوه صبح عالم‌مدار مَهموم و مَهموم E

^۴ نظم N : بیت E

^۵ مرعی الکرمی

^۶ سورة أنعام، آیه ۱۲۱

داستان بیست و یکم

در بیانِ کیفیتِ خروجِ یانغو قرال انکروس به اتفاقِ جمعی از ملوکِ کفار به داعیهٔ مقابله و جدال در صحرای کوساوا با سلطانِ کشورِ مراد و ذکرِ چگونگیِ قتالِ فیما بین و جنگ و جدالِ طرفین [322b] و لمعانِ رخسارِ مراد در آینهٔ ماهیچهٔ رایتِ اسلام به اجتهادِ اربابِ جهاد^۱؛

بر دیدهٔ اصحابِ اختیار از اُولیِ الأبصار و بر نظرِ روشندانِ دلاورانِ روزگار هر چند تیرگیِ ضمیرِ کفارِ سیه روزگار^۲ آشکار است، اما نگونساریِ بختِ مخالفان در دینِ حضرتِ نبیِّ مختار علیه صلوات الله و سلامه بالعشی و الأبکار^۳، بر صحیفهٔ اظهارِ بیشترِ استمرار و استقرار می‌پذیرد^۴؛ که همیشه پیشوایانِ آن قومِ ضلالت‌پیشه و مقتدایانِ آن گروهِ کوتاه‌اندیشه که خود را در تنزه و تقدسِ قائم مقامِ عیسی روح الله می‌شناسند، و در علومِ حکمی و معارفِ یقینی^۵ زبانِ خود را شمعِ منیری از مشکواتِ کلمهٔ الله می‌دانند ذلکِ بآنّ مِنْهُمْ قِیِّسِینَ وَرُهْبَانًا وَأَهْمَ لَا یَسْتَكْبِرُونَ^۶ اما این گروه عجب تیره باطنان‌اند که با وضوحِ صبحِ صادق از پرتوِ خورشید، نورِ محمدی^۷ از دمِ عیسوی که به منزلهٔ مصباحِ صباحی است که هنگامِ انطفایِ او^۸ رسیده استفاده نور می‌نمایند، و با وجودِ لمعانِ آفتابِ هدایتِ مصطفوی به^۹ کشفِ اسرارِ هنوز نوربخشی از ماهِ شب‌هایِ سرار می‌فرمایند؛ غافل از آنکه در حینِ ظهورِ اشعهٔ صبحِ مه‌افروز به اقتباسِ نور از پرتوِ قرصِ قمر^{۱۰} احتیاجِ نماد؛ و در هنگامِ طلوعِ

^۱ جمعی از ملوکِ کفار ... اجتهادِ اربابِ جهاد N: عظمای ملوکِ دیارِ کفار بر ممالکِ اسلام و داعیه جنگ و کارزار با آن سلطانِ کشورِ مراد به آهنگِ مخاصمه و انتقام و گفتار در ذکرِ چگونگیِ التقای فریقین و قتالِ طرفین در صحرای وسیع کوساوا از توابعِ اسکوت سه بانروز علی الاتصال و جلوه نمودنِ رخسارِ مراد از ماهیچهٔ رایتِ محمدی در بهترین لباسِ حسن و جمال E

^۲ روزگار N: درون E

^۳ علیه صلوات الله و سلامه بالعشی و الأبکار N: درین اسلوبِ سیاق E

^۴ می‌پذیرد N: پذیرد E

^۵ حکمی و معارفِ یقینی N: حکمت E

^۶ سورة مائده، آیه ۸۲

^۷ صبحِ صادق از پرتوِ خورشید، نورِ محمدی N: آنکه صبحِ صادقی از خورشید نورِ محمدی دمیده هنوز E

^۸ هنگامِ انطفایِ او N: او را هنگامِ انطفای E

^۹ در روز روشن E+

^{۱۰} غافل از آنکه در حینِ ظهورِ اشعهٔ صبحِ مه‌افروز به اقتباسِ نور از پرتوِ قرصِ قمر N: ذاهل ازین معنی که در حینِ ظهورِ شعشعه ضحی به اقتباس از پرتوِ بدر دجی E

و منادی بشارتِ فتح و اقبالِ این کلامِ حقیقت‌مآل را تلقینِ کفارِ لعین فرمود که إِنَّ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا
فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ^۱ و ازین اشارتِ پر بشارتِ بر نوابِ سلطان ظاهر شد که منبعِ آبِ زندگانی آن کافر حصارِ
تمام مقطوع و ممنوع شده و مخازنِ آبِ مَصْنَع و انبارهایِ ایشان همچو سرابِ بادیه بی‌آب مصنوع گشته،
حُضَّارِ آن حصار را از بی‌آبی حالتِ احتضارِ پیش آمده و کارِ کفارِ قلعه‌دار به جان دادن یا درِ قلعه را گشادن
اختصار پذیرفته، هرآینه به کام و ناکام حصارِ با چنان ارکانِ پر احکام به دستِ نواب و خُدامِ سلطان سپردند
و مجاهدان از آن حصار و سایر نواحی و توابعِ غنایم بی‌شمار بیرون آوردند.

بیت:

از طرفی دولت‌ش گردنِ دیوانِ فشرد وز جهتی لشکرش خیلِ سلیمان گرفت^۲
بعد از آن که قلعه و لَواحِق را در حیطهٔ ضبط درآوردند، و همگی سپاهِ مجاهدان با حدِّ عجزه و
ضُعفا از هر گونه غنیمت خصوصاً جَواری و غِلْمَانِ ماهروی تملُّک و صاحبی کردند، و سلطان از آن فتحِ قریب
به غایت فَرَحان گشت، و در مساکنِ آن کفارِ لعین نشرِ نورِ توحید و ایمان شد.

بیت:

همه کارِ عالم به کامِ تو شد نغینِ فلک زیرِ نامِ تو شد^۳
به هر قلعه کو داد پیغامِ خویش کلید در قلعه بردند پیش
و چون در آن نواحی سلطان درصددِ پاک ساختنِ آن کشور از لوثِ وجودِ کافرانِ طاغی می‌بود،
ناگاه منْهیانِ اخبار به سمعِ همایون رسانیدند که قرال انکروس دیگر باره داعیهٔ اِثاره نیرانِ فتنه نمود، و با
لشکری بی‌حد و حساب به عزیمتِ ذهابِ پلایابِ مدخل در بلادِ اسلامی کرده، به طریقهٔ معهودِ کافری خود
در هر جا که رسیده زور و تعدیِ بسیار با سَکَنهٔ هر دیار به اظهار آورده. هرآینه بعد از آن در بلادِ ارنات توقُّف
مصلحتِ دولت نبود و به عزیمتِ غزایِ اکبرانِ کبر ستمگرِ عنانِ عزیمتِ خسروانه منصرف فرمود.

لمؤلفه:

به کارِ خود ز دشمنِ رخنه مگذار عدوی کهنه باشد پیشِ مکار

^۱ سورهٔ ملک، آیه ۳۰

^۲ ر.ک. قصیده‌ها سلمان ساوجی

^۳ ر.ک. شرف نامه نظامی

نظم^۱:

فَلَا ظَفَرْتُ تِلْكَ الْغَزَاةَ^۲ بِمَغْنَمٍ وَلَا قَفَلْتُ بِالتُّجَحِ تِلْكَ الْقَوَافِلَ^۳

هرآینه سلطان بنابرین صلاح حکم همایون به جمعیت سپاه اطراف فرمود و خلف خلافت مآب خود را، سلطان محمد از شهر معناسیه درین غزا [322a] احضار نمود، چون سلطان کشور مراد با حشمت سلیمانی و سپاه دین مسلمانی به سرحد ارناوت رسیدند، اولاً محاصره اقچه حصار را که مدار استظهار آن کفار اشرار بود بر همه مهمات اهم و اقدم دانسته آن قلعه را در بندان فرمود و به سواد اعظم لشکر اسلام مدار آن حصار را محصور نمود و بر مثال اشتمال، لباس شبگون بر محبوب سیم اندام در حالت تعاقب وصال مثل احتمال شدايد شب وصل جهت اتصال سور حضور دلبری صاحب جمال به قدر مقدور ارتکاب فرمود؛ هر چند عروسی ملک خود را در نقاب تعزز و تمنع متواری می داشت، و به موانع کرشمه و ناز و به روادع تجنب و احتراز خاطبان خود را درون سراپرده مواصلت نمی گذاشت؛ لیکن چون به حکم واجب الامضاء حاکم محکم قضاء آن مخطوبه رعناي مملکت، نامزد خدام سلطان سپهر احتشام شده بود؛ لاجرم تسلیم نفس آن مخدّره ملک لازم افتاد، و در عوض امتداد تعزز و امتناع مشاطه تقدیر رخصت مواصلت و استمتاع داد، هر چند مدت دو ماه روزگار تحصیل حصار به تسويف افتاده بود، اما عاقبه الامر حکم ازلی به حصول مطلوب سلطانی مبادرت فرمود و بی سبب مقدمات تدبیرات و تفرق خاطر در اندیشه های پریشان و به ارتکاب شدايد جنگ و التّحام پر دوام از عالم غیب این خطاب گوش گداز همگنان شد، که

بیت:

ای مانده زیر سنگ شکوه تو دست کوه وی یافته سپاه تو برنه حصار دست^۴

دیار نیست چون سلطان درین اندیشه با ارکان دولت و به آشنایان خود مشاورت فرمود همگی چنان صلاح دیدند که در تدارک مفاسد آن قوم معاند و جبر معانده و مکابده آن کفار غلیظ مستبد توجه رایات سلطانی لازم است که حصون و قلاع ایشان را در تحت تسخیر درآوردن و متمرّدان ایشان را محکوم احکام اسلام کردن هم به قهرمان عزیمت سلطان مجاهدان میسر است و اما در فرستادن لشکر انواع مخافات و خطر و عروض آسیب و ضرر است E

^۱ نظم N: بیت E

^۲ الغزاة N: الکماه E

^۳ ر.ک. دیوان بحتری

^۴ ر.ک. قصاید کمال الدین اسماعیل

و چون سلطان کشور مراد همواره به تفتیح بلاد و تألیف قلوب عباد به جانب صلاح و سداد اقدام می فرمود، اکثر ولایت ارناوت را که محفوف به قلاع با ارتفاع و مشتمل بر جبال در غایت صعبیت و امتناع است، در حیطة احاطه و تسخیر نواب درآمده بودند. فاما گاهی بعضی از بقایای آن قوم پر خشونت و لجاج جهت ظهور بعضی حوادث آغاز مخالفت و ارتداع از آداء خراج می نمودند؛ اتفاقاً در شهر سنه اثنی و خمسين و ثمان مائه چند روزی به فراغ بال و رفاه حال در دارالسلطنه ادرنه بسط مجالس عشرت و کامرانی فرمود؛ و از اندیشه سد ثغور دین و ملک نیز آسود و اسکندر ارناوت که یکی از بندگان معتمد سلطان بود به محافظت حدود ارناوت متعین و فیما بین غلامان خاص شخص مخلص و متدین بود در آن اوقات او را با بعضی متمرّدان ارناوت نزاع و خصومت افتاد و بعضی از آن کفار متمرّد در ادای خراج مقرر بنیاد عناد نهاده اند؛ چون کار حکومت اسکندر را به آن مخالفت متزلزل ساخته اند، و قلاده مطاوعت و خراج گزاری از گردن طاعت خود انداخته، بالضروره اسکندر مذکور اسمعیل بیک ابن عم خود را جهت عرض آن صورت به ملازمت سلطان فرستاد و او نیز در ادرنه به عتبه بوسی سلطنت رسیده ماجرای حال عرضه داد؛ بعد از مشاورت و جمعیت ارکان دولت مصلحت برین مقرر شد که در تدارک مفاسد آن قوم متمرّد معاند و جبر معانده، آن کفار غلیظ مستبد توجه همایون سلطانی به ذات خود لازم است و در تسخیر قلاع و تذلیل صعب بقاع ایشان عزیمت سلطان محتّم و در فرستادن اُمراء و لشکریان با وجود چنان متمرّدان احتمال انواع اختلال و نقصان است.^۱

^۱ چون سلطان کشور مراد ... اختلال و نقصان است N : در زمان سلطان کشور مراد که به تفتیح بلاد و تألیف قلوب عباد اقدام مینمود اکثر بلاد ارناوت در حیطة تسخیر درآمده بود اما بعضی اطراف آن که به حصانت قلاع و متانت بقاع خود مقینی بودند گاهی به قول حربیه و خراج قیام مینمودند لیکن به اندک حادثه زمانی باز به شیوه جاهلیت خود عود نموده در مقام عناد می بودند اتفاقاً سلطان کشور مراد در دارالسلطنه ادرنه در شهر سنه اثنی و خمسين و ثمان مائه چند روزی به فراغ بال و رفاه حال بسط مجالس عشرت و کامرانی نموده بود و از اندیشه سد ثغور ملک و دین بالکل آسوده و اسکندر ارناوت که یکی از خدام سلطان و معتمد آستان بود و به محافظت آن حدود متعین و میان بندگان مردی مخلص و متدین در آن ولا با بعضی متمرّدان آن ولایت در منازعه افتادند و جمعی کثیر از آن کفره متمرّد در آداء خراج و حریه سلطانی بنیاد فساد و عناد نهادند و چون امر حکومت اسکندر مذکور را مخیل و متزلزل ساختند حمزه بیک ابن عم خود را به تعجیل جهت اعلام حال و رقبه اطاعت و خراج گزاری را از گردن مطاوعت خود انداختند لاجرم به ملازمت سلطان فرستاد و در ادرنه به عینه بوسی بارگاه سلطانی سرافراز شد و به مسامع نواب رسانید که اهل ارناوت آغاز مخالفت کرده از جاده خدمتکاری و طریقه خراج گزاری عدول مینمایند و یوما فیوما در شیوه اضرار و تعرض مسلمانان می افزایند جهت دفع این مفسدان و رفع مضار آن معاندان بعضی از امرا عظام و عساکر مجاهده اقدام را تعیین فرمایند که به تنهایی ما را قدرت اصلاح مفاسد و قوت تسخیر آن قوم معاند در آن

طبیعت مؤدی به استحکام و متانت عقاید دینی باشد و مستدعی اشتداد و استبداد در هر آیینی گردد؛ هرآینه چون به سعادت استعداد توفیق اسلامی بعد از امتداد در کیش و ملت قدیمی خود مَهتدی گردند، در آن مَسَلک هدایت و دینداری هم اعتماد تمام را شایند.^۱

لمؤلفه:

چون طالب حق^۲ بود در آن راه ضلالت در راه طلب یافته از شرع دلالت و نظیر این مدعی و عدیل این معنی، آنکه القصه، چون در میان طوائف و اقوام مختلف از کفره و مشرکان ممالک روم، اخلاق و ملکات طایفه ارناوت که بر طبق متانت و حصانت اماکن خود در هر طور از امر دین و دنیا صلابتی دارند و اکثر اوقات که ایشان را بر طبیعت اصلی خود گذارند، اطاعت ملوک و سلاطین را در کار ملک و دین بر خود صعب می‌شمارند؛ لیکن بعضی از آن طایفه که به سعادت بندگی و ملازمت این خسروان عدالت‌شعار و سلاطین دین‌دار فایز و سرفراز گردند، در خدمت خداوند خود در کارهای دین و دولت به مردانگی‌ها و یک‌جهتی تمام میان سایر اکفاء و آشباه ممتاز شوند؛ و لهذا؛ در اکثر اوقات در خدمات این سلاطین قابلیت پرور در کارخانه شاهی به منزلت‌های بلند و ترقیات جاهی می‌رسند.^۳

بیت:^۴

ناقابل است آنکه به دولت نمی‌رسد ورنه زمانه در طلب مرد قابل است

^۱ چنانچه اهل بلاد جبلی را ... اعتماد تمام را شایند N: و لهذا حضرت فاطر حکیم هریک از اهل مساکن سهلی و جبلی را به فطره جبلی بعضی مزایا و نقایص و خواص داده و هر طایفه از ساکنان و سایران اماکن بری و بحری را به صفتی خاص و نعتی مخصوص اختصاص بخشیده، چنانچه اهل جبال را جهت خشونت و رفعت منزل و صلابت بنیان آب و گل در مزاج و قوای طبیعی صلابت و متانتی ملازم و در اصل طبع حیمت و غیرت و رفعت همتی لازم است و مجاوران سواحل بحار و محل‌های رطب مفرط را در طبع لینت و ملایمتی و در فطرت بردباری حلم و مسالمتی مداوم است و برین نسبت جمعی را که به مقتضای حدیث بلیغ النظام خیارکم فی الجاهلیة خیارکم فی الإسلام (حدیث شریف) جمعی را که صلابتی در عقاید دین باشد و متانتی در هر کیش و آیین بود چون به دلالت سعادت از طریق ضلالت به شاهراه هدایت آیند در آن مسلک هم وثوق تمام و اعتماد را شایند E

^۲ بود N: بوده E

^۳ معنی، آنکه القصه، ... ترقیات جاهی می‌رسند N: مودی در میان طوائف و اقوام مختلف و وفود و اجناد مؤتلف در ممالک کفره و مشرکان ممالک روم است و مشابیهت اخلاق و ملکات اهل و سکنه مملکت ارنات است با طرح صعوبت و خشونت مساکن آن مرز و بوم چرا که در طرف غربی شمالی ممالک اسلامی روم کشور ارنات به ارتفاع بقاع و صلابت جبال و ارتاغ از جمیع اطراف دیگر ممتازست و اهل آن ملک در کفر و ضلال خود در غایت استبداد و استداد اند و اکثر اوقات با ملوک و سلاطین در مقام تمرد و عناد، لیکن بعضی از مردم آن دیار که به سعادت بندگی پادشاهان مجاهد شعار و شاهان این خاندان عالی تبار رسیده اند و به طریق استرقاق و اسر در سلک عبید و ممالیک این خسروان اسلام مدار گردیده اند در دین اسلام نیز مردانگی‌ها به ظهور رسانیده اند و به مقتضای جبلت و فطرت اصلی خود به وسایل نیکو خدمتی درین دولت به مراتب علیه رسیده‌اند E

^۴ بیت E+

داستان بیستم

در بیان توجه سلطانی به غزای مملکت ارناوت و توفیق فتح و فیروزی در آن جوانب و رسیدن اخبار متواتر به خروج قِرال و لشکر انکروس جهت خرابی بلاد اسلام با علّام منهیان متعاقب.^۱

واقفان خواص اماکن و بلدان و قایقان اوضاع و اشکال^۲ و هیأت ابدان را معلوم است^۳ که به مقتضای خطاب حکمت انتساب إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ^۴ چون ترکیب عنصری بشری از جوهر^۵ خاک است و اخلاق و ملکات^۶ سکنه رُبع مسکون بر وفق مؤدای معارف شئون وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ^۷ متفرّع بر تخمیر و سرشت این گل نمناک است؛ هرآینه مزاج ابناء روزگار^۸ مطابق آب و هوای تربت و^۹ موطن اصلی انسان باشد و اوصاف و نعوت هر طایفه به موافقت^{۱۰} طینت اولی ایشان گردد، چنانچه اهل بلاد جبلّی را جهت خشونت و رفعت منزل و صلابت، بنیان آب و گل در مزاج و قوای طبیعی صلابت و متانتی [321b] ملازم باشد و در اصل فطرت طبیعت، غیرت و حمیتی مقارن به علوّ همت لازم است، و مجاور آن سواحل بحار و محلّهای پر رطوبت و لزوجت بسیار را ملایمت و لینتی و بردباری حلم و مسالمتی پر دوام است؛ و برین نسبت در بقایاء آثار اخلاق و ملکات فطری در جمیع نفوس آنام در همگی، ایّام به مقتضای خِیَارُكُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِیَارُكُمْ فِي الْإِسْلَامِ^{۱۱} آن صلابت

^۱ سلطانی به غزای ارناوت ... با علّام منهیان متعاقب N: سلطان کشور مراد به ولایت ارناوت جهت ظهور ممانعت و طغیان ایشان و توفیق یافتن تفتیح قلعه استوار آقجه حصار و تسخیر توابع و لواحق آن کفره کثیر الکفران و گفتار در ذکر بواعث تقاعد و عودت سلطان از اتمام فتح ولایات ارناوت و مراجعت لشکر مجاهدان از آن جوانب و خبر رسیدن از امرآء حدود به خروج قوال انکروس و خرابی بلاد اهل اسلام و انهاء منهیان متوالی E

^۲ و اشکال E-

^۳ معلوم است N: پوشیده نیست E

^۴ سوره حج، آیه ۵

^۵ جوهر N: جرم E

^۶ اصناف E+

^۷ سوره حجر، آیه ۲۶

^۸ روزگار N: دهر E

^۹ تربت و E-

^{۱۰} به موافقت N: موافق E

^{۱۱} حدیث شریف

قصیده لمؤلفه فی تهنیه المولود المسعود السلطانی:

فرخ آن ساعت که طالع شد به برج اقتدار
 [321a] از بهارستان شاهی غنچه دولت شکفت
 گل شکفته در چمن با خود همایون کوکبی است
 ابر نیسان را صدف شد آسمان سروری
 چون نخندد گل به روی مهر خاور در چمن
 رسته شد در باغ شاهی شاخسار بارور
 عنفوان عمر و شاهی و جوانی‌های بخت
 کرده از عرش خلافت ظلّ یزدانی ظهور
 سایه از خورشید پیدا می‌شود اما کنون
 آفتاب ملک و دین سلطان محمد کز شرف
 دولتش چون چرخ اطلس بود خالی از نجوم
 عرش اعظم خسرو اسلام سلطان بایزید
 شد ظهیر سلطنت ظاهر برای نصر دین
 گرچه شهرت کرده در گیتی که الملك عقیم
 شام مولودش ستاره نیست رخشان از سپهر
 شیشه ساعت پر از ریگ روان کرده سپهر
 باسطرلاب گری خورشید دیده طالعش
 مه سطرلابی به دست آورده اما زورقی
 دایه گیتی به مهد شاهی‌اش پرورده است
 ز آسمان سلطنت چون ابر رحمت شد پدید
 ابر رحمت بود ظلّش در جهان گسترده شد
 عاقبت بالید در باغ خلافت آن نهال
 چون نسازد بزم عشرت زین ولادت انس و جن
 مؤدگانی را صبا گلگون قبابی گل ستاد
 در ثنای شاه و ایام خلافت کن شروع
 زاده طبعم درین مولد اگر شد شه پسند
 تا بود آباء علوی را موالید ثلاث
 تا که زاید طبع مریم‌سان عارف نکته‌ها
 ظلّ سلطان باد چون آباء علوی مُستدام

آفتاب اوج شاهی ظلّ لطف کردگار
 وز نسیم طیب او شرمنده شد مشک تّار
 کز سپهر اوج دولت گشته طالع غنچه‌وار
 قطره دریای رحمت گشت در شاهوار
 کز گلستان خلافت غنچه‌ای شد تاجدار
 غیرت طوبی شد و چون سدره بودش برگ و بار
 چون گل شادی نروید زین گلستان و بهار
 بر زمین آمد سپهر اما سپهر برقرار
 گشته خورشید منیر از ظلّ یزدان آشکار
 کرده شاهان بر در او از غلامی افتخار
 شد سپهر هشتمی از خاندانش در شمار
 آفتاب دین و دولت ملک و ملت را وقار
 پستی آن شاه غازی کرده باز این شهریار
 از قدومش گشت گیتی زین حکایت شرمسار
 کرده استاد ازل مهد فلک را زرنegar
 تا کشد وقت ولادت طالعش را انتظار
 کوکب اقبال بوده برج طالع را مدار
 طالع شه را رصد کرده به شام ابتدار
 توأمان ملک و دین گشته طفیلش شیرخوار
 زاده از فیض جهان را چند بحر موج‌دار
 چند دریا زاد از او هر یک خدیو کامکار
 همچو سدره ظلّ فکنده لیک ظلّ پایدار
 چون ننازد دین و دولت زین خروج شهریار
 طول عمرش را گشاده در دعا دست خسار
 بعد از این ادريس بر ختم دعا کن اختصار
 دیگر از طالع ننالم جود غربت بر کنار
 پروریده امهات سفلی آن را در کنار
 کز ره معنی کند روح‌الله آن را اعتبار
 حجر لطفش با بنی آدم چو مادر غمگسار

بیت:

ز باغ سلطنت آن یک نهال سر نکشید که بار او همه عدلست و برگ او احسان^۱
چو آفتاب یقین شد که نسل آدم را بهشت سایه شاه از وجود چار ارکان^۲

و به حسب اتفاق وقایع و به موجب انطباق احکام نجوم با واقع، ازین سلطان دین محمدی سه فرزند دلبند به مثابه اعضای ریسه در بدن خلافت او پدید آمد. و سلطان که خلف صدق بود، بسان دل انسان به سلطانی کشور ابدان تأیید یافت، و خلعت خلافت الهی به قد قدر او موزر و موزر گشت و سلطنت موروثی و مکتسبی برین مظهر مخصوص و مقرر شد.^۳

نظم:^۴

جان ملک و جهان فرمایش در تن مملکت روان آمد
باز بر تخت مملکت حکمش کارفرمایی انس و جان آمد

هر چند مرجحات دولت و اقبال و خصایص مکنّت و اجلال این خلف خلفا در مجلد هشتم ازین کتاب هشت بهشت مفصلاً مذکور خواهد شد و به چاشنی اسم همایون بایزید خانی به انواع لطایف حقایق و معانی لغات زبان بلاغت سحّانی به هم سرشته خواهد گشت، اما حالیا لسان الحال در بیان حال ماضی در زمان استقبال به نظم جواهر لال و بیان بدایت ظهور آن مظهر اقبال بر مثال بلبلی سخن سرای منشرح البال به ادای نوای خجسته مقال در گفت و گو و قیل و قال آمد.^۵

^۱ احسان N: افضال E

^۲ هفت اقلیم امین احمد رازی

^۳ و به حسب اتفاق وقایع ... مخصوص و مقرر شد N: و لهذا به حسب اتفاق وقایع و به موجب انطباق احکام نجوم با واقع از این سلطان دین محمدی که جهان عدل و احسان بود و تمام موالید عناصر درخت دولت جهانگیرش به جای اخلاف و اعقاب معدود، اتفاقاً سه فرزند دلبند به مثابت اعضای ریسه در بدن خلافت او پدید آمد و سلطان زمان به سال دل انسان، سلطانی کشور ابدان تأیید یافت و خلعت خلافت الهی تقدیر او معزز گشت و سلطنت موروثی و مکتسبی به حسب سنت و استحقاق بر او مخصوص و مقرر شد E

^۴ نظم N: بیت E

^۵ هر چند مرجحات دولت ... قیل و قال آمد N: و دلایل انحصار دولت و حکایات انتظام شرع و ملت در زمان خلافت این خلف دودمان و این شرف خاندان سلاطین آل عثمان بالغ بیان و افصح بنیان در مجلد هشتم از این کتاب هشت بهشت انشاءالله تعالی مفصل نوشته خواهد شد و به چاشنی اسم همایون بایزید خانی عنوان آن کتاب را که مخصوص است بر حقایق و معانی در صورت و معنی با لعاب بلاغت سحّانی در هم سر بسته خواهد گرفت. اما حالیا لسان الحال در بیان حال ماضی در زمان استقبال نظم جواهر لال و بیان بدو ظهور آن مظهر اقبال همتان بلبلی سخن سرای و منشرح البال به ادای نوای فرخنده مقال در گفت و گو و قیل و قال آمد E

خواطرِ مَسَرَّتِ آثار به ورودِ مبشّرانِ نسیمِ اسحارِ شیوع و انتشار پذیرفته و غلغلۀ جهانگیرِ خلافتِ او
از خروشِ بلبلانِ بشارتِ بیانِ فیما بینِ جوانانِ چمنِ استفاضه و اشتها گرفته.^۱

بیت:

مولدِ او همچو^۲ خاکِ روم را فردوسِ ساخت کمترینِ شهری در آن اقلیم شد فصلِ بهار
کی نظیرش زاده از فیروزه چرخ و اختران کی زُمُرد خیزد از فیروزه گردی خاکسار

و بنابراین مقدمات^۳ بر دیده حقّ بینِ اهلِ بصیرت و در نظرِ اربابِ خبرت محقق شد که
چنانچه خلافتِ الهی در میانهٔ موالیدِ ثلاثه^۴ بر فرزندِ آدمِ مسلّم است، به همان دستورِ علمِ فتحِ
دولتِ سرمدی و رایتِ نصرتِ سرایت در ملتِ محمدی به اسمِ چنینِ فرزندی بهشتی ورود به ارث و
اکتسابِ مرسوم و معلّم است؛ و چنانچه وراثتِ منصبِ خلافتِ آباءِ علوی را میانِ گروهِ موالیدِ سُفلی
همین نوع انسانِ وارثِ حائز و مُتعیّنُ البلد است،^۵ به عنایتِ حقّ وارثی سریرِ ملکِ پدری و حمایت
و وقایتِ رتبتِ قیصری و شریعتِ پیغمبری برین خلفِ خاندانِ خلافتِ سلطانِ محمدی^۶ مقصور شد
و سلطنتِ بلادِ اسلام و استیلایِ ممالکِ کفر بران مظهرِ مجاهدتِ محصور شد.^۷

^۱ محقق شد که از ... استفاضه و اشتها گرفته N: استخراج احکام خجستگی ادوار ایام نمودند و دوام فرخندگی ملت اسلام را از قدم این
فرزند خجسته اقدام استشمام فرمودند، باعث کلی جهت اظهار شکر کردگار آن است که از ارقام سهام و عطیات و در حظوظ خطوط
کواکب ثوات و سیارات عطیه عمر این مولود فرخنده و وجود اقتضای گردش پرگار و از این فلک دوار چون خطوط محور طول خطوط این
دایره گردون یافتند و سهم السعاده را بر تداین طالع خجسته مطالع به نجوم سعود مقرون دیدند و و نکبت این حشرعنبر اثر که از هزار
از هر کل مسکین و عنبر بود در میان گلزار خواطر مسرت آثار بود و مبشّران قسم اسحار انتشاف و در غلغلۀ جهانگیر خلافت او از خروش
سروش بلا اعلی در اقطار فلک دوار گرفت و از قدوم این خلاصه عناصر و ارکان و از ظهور این نور دیده اعیان جهان در میان عالم ترکیب
انتظام تمام پیدا آمد و جهت حسیس ترتیب باعث نظام و التیام مالا کلامی مویدا گشت. در بهارستان کشور ملک و شهادت زبان حال هر
مرکب کیا به دعا و ثنا این مظهر اعلی گویا گویا شده و اذان اذعان هر ورقی بر أغصانِ دوحه ایمان نصیب این بشارتِ عالمگیر شنوا گشته.
جوانانِ شهرستانِ ربیعی و طفلانِ نو رسیده قوای طبیعی در مجمع موالیدِ ثلثه بشارت این میلادِ سعادت میعاد در داده بودند و همگی
سپاه شکوفه رومی نجات تا به حدّ اطفالِ غنچه‌هایِ فرخ‌زاد همگی از خرمی این سور پر سرور دهن‌هایِ خود از خندۀ شادمانی گشاده
بودند E

^۲ همچو N: چون E

^۳ و بنابراین مقدمات N: هر آینه E

^۴ ثلاثه N: سه گانه E

^۵ و به کمال استحقاق و استهال متوجه و متفرد میان این عدد E+

^۶ خاندانِ خلافتِ سلطانِ محمدی N: صدق آن سلطان دین محمدی E

^۷ شد سلطنتِ بلادِ اسلام و استیلایِ ممالکِ کفر بران مظهرِ مجاهدتِ محصور شد N: است و به دستور آیاتِ عظام سلطنتِ بلادِ اسلام بر
آن فرزند ارجمند محصور است E

آثار جدول‌های شنگرفی رسم می‌نمود و بر صفحه قمری برگ شکوفه از خطوط و ارقام نموداری جهت اخراج^۱ احکام خجسته انجام او وضع می‌فرمود. هفتم؛ آنکه قمرِ آنور که کوکب سیاری است، در عرصه سپهر دوار و در سرعت سیر چون برگ شکوفه بهار به تحریک نسیم شمال همیشه در گذار لایزال جوال بوده، و از وضع این طالع خجسته به چشم تحیر ناظر و در درجهٔ اعلی^۲ فرح خوشحال^۳ بلکه أزواج فلک خاص^۴ خود مایل به این طالع همایون بود و از طریقهٔ مخرقه و احتراق تحت الشعاع مأمون و مصون می‌نمود.^۵

بیت:

پیش‌ازین راصد ستاره شناس طالع شاهي تو داشته پاس^۶

خلاصهٔ کلام در احکام این اجرام آنکه در آن وقت راصدان سپهر تقدیر و ستاره‌شناسان افلاک معدل المسیر را از ملاحظه [320b] این طالع فرخنده اسعاد و به دلایل این بحث خداداد محقق شد که از ظهور این نور دیده آعیان جهان در میان عالم ترکیب عناصر و ارکان انتظام تمام و رفاهیت مالاکلام پیدا خواهد آمد، و حسن نظام و تربیت عالم تضاعف پذیرفته، امن و عافیت میان کافهٔ انام هویدا خواهد گشت. و بنابراین بهارستان کشور ملک و شهادت زبان حال هر برگ گیاه گویا به دعا و ثناء این مظهر اعلی^۱ گویا شد. و آذان آذعان هر ورقی بر اغصان دوحه ایمان نصیب این بشارت عالم‌گیر شنوا گشت، و جوانان شهرستان ربیعی و طفلان نو رسیده قوای طبیعی در مجمع موالید ثل^۲ به بشایر این میلاد سعادت‌میعاد در داده بودند؛ همگی سپاه شکوفه رومی نجات تا به حد اطفال غنچه‌های فرخ‌زاد همگی از خرمن این سور پر سرور دهن‌های خود از خنده شادمانی گشاده و هم نکهت جان‌پرور این خبر خیر عنبر‌آثر که از هر ازهر او گل مشکین و عبهر بود، میان گلزار

^۱ اخراج N: استخراج E

^۲ درجهٔ اعلی N: اعلی درجه E

^۳ خوشحال N: خوش‌خاک E

^۴ خاص N: مخصوص E

^۵ می‌نمود -E

^۶ ر.ک. هفت پیکر نظامی

و اما دلایل هفت ستاره سیاره و ثوابت مَسْعُودُ الأَثَرِ الظاهرُ الآثارِ که درین طالعِ خجسته سلطانی بر وضع مناسب بود و حکیم احکام‌دان، عقل سلیم حکیم بر سعادت آن مولود مودود^۱ می‌نمود.

اولاً؛ آنست که کیوان رفیع‌ال‌مکان که کوکب بقا و ثبات خاندان است، و دهقان گلشن توحید و ایمان به عینه چون سوادِ مردمک از دیده شقایق نعلمانی برین مَطْلَعِ گلزارِ سلطنت و جهانبانی در مقام حراست و پاسبانی است. **دوم؛** آنکه سعدِ اکبر که منشأ سعادتِ کبری است، و مَطْلَعِ اقبالِ عظمای کبرا در صبحِ آن میلادِ دولتِ معاد^۲ چون گلِ اُقحوانِ میانِ شبستانِ آن بستانِ منیر، مُبْتَزِ و مُسْتَعْلٰی بوده، و در ذروه درجاتِ ارتفاع بر مطالعِ آن طالعِ مستولی می‌نموده، **سوم**^۳؛ آنکه بهرامِ پر صولت و احتشام که میانِ اجرامِ فلکی سائیس احکام است، چاووش‌وار بر سرپنجه‌اش از فروغِ لَمَعاتِ رخسارِ او شمشیرِ خونینی چون برقِ بهاری درخشنده و به دورباشِ نُحوس از درجاتِ آن طالعِ بختیار شش پری زرین به رنگِ گلنار کشیده؛ **چهارم؛** آنکه خورشیدِ جهان‌مدار که کوکبِ سپهرِ سلطنت و اقتدار است، و اورنگ‌نشانِ اورنگ‌نشینانِ روزگار در اوضاعِ طالعِ فرخنده باهرش و در زمانِ ظهورِ طلعتِ منیرش بر وضعِ شقایقِ گلزارِ آشکار بوده و در چاشتگاهِ بهارِ لامِعُ الأنوار و تابشِ رخسارش در رابعه النهار بر نقطه اعتدالیِ معدل النهار در کمالِ لَمعان و اشراقِ نموده^۴ و در تحتُ الشعاعِ درجه ارتفاعش کوکبِ بخت اعدا در محلقِ احتراق بوده. **پنجم؛** زُهره زهرا که با غُرّه غرا عروسِ حجله‌نشینِ گنبدِ خضراست، پیشِ نَظّارِ گیانِ انجمن این طالع چون گلِ عروسکِ طبلِ بشارتی بر سر دست کوفته به جلوه‌گری بوده و دفِ پر جَلالِ گل را میانِ بستانِ آسمان بر کف گرفته، آهنگِ سماع و رامشگری نموده. **ششم؛** عطاردِ حکمت‌شعار که رَقْم‌نویسِ تقویمِ کواکبِ سیارست در زمانِ ظهورِ این مولود از مَطْلَعِ سپهرِ وجود بر صفحه شمسیه گل فرخنده ورود جهتِ استخراجِ حسنِ تقویمِ آن رخسار به هر

^۱ مودود - E

^۲ دولت معاد : N سعادت امداد E

^۳ سوم N : سیوم E

^۴ نموده N : بوده E

روح مجسم در حلول^۱ این نیرِ اعظم قوام بر دوامی خواهد بود، و تن و اندام سریرِ قیصری و ملک و حشمتِ موروثی پدری به استمرارِ دولت‌مندی و دین‌پروری این فرزندِ مهرآثار در ممالکِ اسلامی به طولِ اعمار قرارِ مستدامی خواهد ماند.

ثانیاً؛ از دلایلِ بیتِ عاشر^۲ که مرآتِ است معلق از وَتَدُ السماء چون جامِ جهان‌نماست، جهتِ استدلال بر استقلالِ جاه و استیلا چنان معلوم می‌گردد که ربُّ البیتِ عاشر در دایره ارتفاعِ آسمانی بر وضعِ مناسبی است، جهتِ علو و بقایِ مُلَکَت و سلطانی و بر مثالِ کوکبِ یمانی، بلکه میلِ گلِ ارغوانی، به نظرِ مسعودی ساطع است، از مرکزِ حاشر^۳ به خانه طالع که گلشنِ مطالب و آمانی است.

ثالثاً؛ دلایلِ بیتِ رابعِ طالع که خانه دل‌فروزی است، از حسنِ عاقبت و مطرحِ نورِ فیروزی است، از میامن امنِ عافیت چنان معاین می‌شد که صاحبِ آن طالعِ فرخنده در جهانِ افروزی چون صفحه ماهِ زایدِ النور خواهد شد، و مانندِ شعرایِ گیتی‌آرا، او را طَلَعَتی همیشه مُبْتَهَج و پر سرور خواهد بود.

[320a] رابعاً؛ دلایلِ بیتِ سابعِ طالع که خانه شریک و سهیم است و نشانه ازدواجِ أزواج و همنشینِ حمیم، چنان معلوم می‌شود^۴ که نظرِ حدیدِ بهرام پر انتقام چون جوهرِ تیغ و صمصامِ عرقِ شریکِ مُلک را با صاحبِ این طالع معروضِ انفصال و انفصام کرده، اما به سِطَوَتِ سلطنت و به حَدَّتِ عروسی ناهید صورتِ مملکت را به مهرِ مُعَجَّلِ تیغِ دشمن‌گداز در عقدِ تزویج با کفِ انعام او درآورده است.^۵

بیت:

تا کند زُهره نثارِ قدمِ میمونش	در انجم به ترازو کشد از بیت‌المال
از پیِ خواب‌گهش در اَزَلِ آراسته شد	مهرِ فیروزه افلاک به انواعِ لال ^۶

^۱ در حلول N : و تحول E

^۲ حاشر N : عاشر E

^۳ نور E+

^۴ می‌شود N : شد E

^۵ است E-

^۶ ر.ک. قصیده‌ها سلمان ساوجی

غایت^۱ نورانی و محفوظست، و رخسارِ مهراندوزش چون عارضِ جهانتابِ خورشید به طُرّه ممدودی از اشعه نورِ مَلْفوف؛ و ازین بشارت در مزاجِ زمین و زمان، مَسِرَّتِی چون اَبْتِهَاجِ گلستان در ایامِ ربیع عیان گشت، و چشمِ خواب آلوده نرگسِ مخمور از رشاشه این ابرِ آسمان سرور چون قُرَّة العَینِ ژاله سحری در دیده مکمل^۲ لاله طری روشن تر از ستاره‌های دَری، تابان شد.

بیت:

تا صبا سرو مرا دید روان در گلشن گفت با نرگسِ مخمور که چشمت روشن

و بر رویِ زمین در مجلِ شادمانی، جهتِ تعیینِ ساعاتِ زمانی، شیشه ساعتِ غنچه را بر یک روان از خُرده زرینِ گل پر ساخته، دیده نرگس را به ملاحظه و مُراصدِ آن وقت و ساعت گماشتند؛ و اَصْطُرلابِ تمامی از صفحاتِ گلِ حمرا به دستِ بادِ صبا، در جوّ سَمّا بر عُروه شاخسار و به علاقه شاخِ گلزار، آویزان داشتند.

بیت: ۳

طالعِ عالم مبارک شد به میمونِ اختری مُنْتَظِم شد سِلکِ ملک و دین به والا گوهری^۴

اعنی از حُسنِ اتّفاقات که بختِ خداداد عبارت از آنست و طالع مادرزادِ کنایتِ آن، بر افقِ سَمایِ دولت در درجه طالعِ مولود، اتّفاقیاً ربُّ البیت که کوکبی مسعود^۵ بر مثالِ شکوفه‌های بهاری از اوتادِ طالع به نظرِ دوستی به صحنِ باغِ اقبالِ ناظر و ساطع می‌نمود، و از دلایلِ مَطالِعِ تزویج، اولاً؛ خانه طالع میانِ اوتادِ طَوَالِعِ^۶ که چون جام‌خانه خورشید آینه ملاحظه توانایی و صحتِ بدن است، و نموداری از دوامِ استقامتِ مزاج و درستیِ تن، چنان استدلال رفت که بدنِ عالم ملک را از نزولِ این

^۱ غایت N: لغایف E

^۲ مکمل N: مکحل E

^۳ بیت E+

^۴ ر.ک. قصیده ها سلمان ساوجی

^۵ بود با نجوم مسعود E-

^۶ طوالع N: مطالع E

بیت:

آنکه از عدلش زمانه زینتی دیگر گرفت بر سریر پادشاهی آفتاب از سر^۱ گرفت
از برای خدمتِ جاهش که تا جاوید باد رسمِ تولید و تناسل روزگار از سر گرفت

اما معلوم نبود که کدامین خجسته طالعِ کوکبِ سعید چون وردِ احمرِ خورشید تا چاشتگاهی
سلطانی در حالتِ شکفتگی و خندانی نامدار ماند، یا آنکه کدام ستاره امید به ذروه دولتِ روزافزون
چون گلِ نسرین قمر بر مُقنطراتِ ارتفاع از شاخسارِ باغ برقرار ماند^۲، چرا که حق تعالی به علمِ خاصّ
وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ^۳ بهتر داند که میانِ چندین اطفالِ دری، مثالِ باغ که بر طارمِ اعلیٰ از مَشیمه اللیل
جَلّیٰ فرود آمد، چگونه [319b] گلدسته اقبال در بهارستانِ اقتدار به اظهار خواهد آمد، و در چادرِ
شبِ شفق رنگِ لاله‌زار و در حجرِ دایه این سپهرِ دَوّار به چه رنگِ گلبنی در مجلایِ شهود پدیدار
خواهد شد.

لمؤلفه:

هزاران گل شکفت از صبحِ گلشن شده نرگس ز بختش چشم روشن
بسی آرد صبا بویِ سَمَن را گلی سازد معطر انجمن را

تا آنکه ناگاه برحسبِ اراده الله، روزی فرخنده‌تر از رخسارِ صبحِ جوانی در ایّامِ بهار، و در
ساعتی خجسته اثر از هنگامِ مُواصلتِ بلبل‌زار در حریمِ گلزارِ عَنَدَلِیَّانِ مَلَاطِفَه^۴ ربّانی، به پیغامِ زبانی
نویدِ کمالِ شادمانی رسانیدند، و به ترجمانِ کلامِ حکیمِ علیمِ بشارتِ نامه «إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ»^۵
به سمعِ همایون رسانیدند که در همین ساعتِ مبارک و درین ایّامِ مَتَبَرِّک، در حجرِ اورنگِ خلافت
در حرمرایِ نِضَافَت و در مهدِ سریرِ سروری و شرافت از مادرِ گیتی، فرزندِ سعادت‌مندی زاده و مولودِ
مسعودی بر رویِ زمین افتاده که ظهورِ وجودِ جهان‌افروزش چون تولّدِ مهر از مَشیمه صبح امید به

^۱ آفتاب از سر N: ز آفتاب افسر E

^۲ ماند N: پاید E

^۳ سورة لقمان، آیه ۳۴

^۴ مَلَاطِفَه N: الهام E

^۵ سورة حجر، آیه ۵۳

نوای عنایتِ سرمدی در سرابستانِ جمال و جلال از زبانِ حالِ سوسنِ ستوده‌مقال این نویدِ عالمِ غیب
که وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ^۱ می‌شنود.

بیت:

به قربان از خدا فرزند می‌خواست نَسَب را در جهان پیوند می‌خواست
به چندین نذر و قربان آن خداوند نرینه خواست فرزندی چه فرزند^۲

و از میامن طاعات و اصطناعات در آن اوقاتِ خجسته ساعات که مَظَانَّ اجابتِ دعوات بود،
همیشه دیده نرگسینِ نجوم و کواکبِ سُعود که در نرگس‌دانِ سپهرِ بخت و طالعِ مسعود چون مردم
رصدنشین با چشمِ جهان‌بین در تَرَصُّدِ طلوعِ خورشیدِ جهان‌بانی گشاده می‌بود، و نهالِ قامتِ با اعتدالِ
سرو و صنوبر که راست روانِ مستقیمِ الاحوالِ گلستانِ آند همواره در مقامِ خدمت، منتظر^۳ فروغِ
غنچه خندانی از باغِ امانی، به پای^۴ ایستاده می‌نمود، چرا که از عالمِ غیب محقق شده بود که از
ازدواجِ لیل و نهار درین بهارستانِ سلطنت و اقتدار^۵ چون نسیمِ آسحار در حجله رنگینِ اشجار، اِزاله
بکارتِ نو عروسِ گلزار نموده، البتّه مثلِ تاج‌ورانِ کشورِ بهار در آن روزگارِ علی‌الاستمرار^۶،
شاهزاده‌های کامکاری هم به صفه ناز خواهند خرامید.

نظم:

باسعد اقبال و ایمن مقدّم و اسعد احوال ینیه دوام

و به حسبِ حدس و کیاست بر ضمیرِ سلطانِ مقرر گشته بود که امروز^۷ فرداست که از طلوع
شکوفه‌هایِ امانی به سانِ شعرایِ یمانی، چندین تازه گل‌هایِ شادمانی از شاخسارِ پر شوکتِ سلطانی
به جلوه‌گاهِ شهودِ ظاهر و زاهر خواهد گشت.

^۱ سورة اسراء، آیه ۶

^۲ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

^۳ منتظر N: منتظرانه E

^۴ از باغِ امانی، به پای N: پایدار E

^۵ اقتدار N: جلال E

^۶ علی‌الاستمرار E-

^۷ و E+

نظم لمؤلفه^۱:

نام او گر کند به کام گذر راست چون گل دهان شود پر زر
شاه شاهان به حکمت و قدرت بایزیدی به معنی و صورت

القصه؛ طریق تطبیق این تمثیلات با اصل حکایت و شیوه تلفیق این تخیلات با مقصد این روایت آنست که در تاریخ شهر سینه احدی و خمسین و ثمان مایه که سلطان دین محمدی و آن مظهر رحمت ایزدی را با وجود تأیید [319a] ربُّ الأرباب، زمان ربیع سن جوانی و توانایی بخت کامیاب بود و اوان عنقوان عهد شباب اما مقارن به جمعیت اشتات اسباب و به حسب اتفاق در عالم آفاق، آغاز نشو و نمای ربیعی بود در گلشن سلطنت و شاهی، و در عالم آنفس او هم گلبن بدن و اعضا به جوانی دولت و توانایی قوای طبیعی مفاخر و مباهی؛ و هر لحظه گلی تازه از غنچه خندان اقبال در گلستان فتح و نصرت او عیان گشته، به هبوب صبا در نهایت صفا و بها می شکفت، و هر روزه در بهارستان شاهی عندلیب توقیف^۲ الهی مَرَحَباً بِالصَّبَاحِ الْجَدِيدِ وَالْيَوْمِ السَّعِيدِ می گفت. لیکن آن سلطان جوان بخت کامران در مجمع جوانان باغ و بستان، همیشه^۳ گل پنج برگ اصابع کف دعا را در درگاه مناجات می گشاد و چون نرگس بیدار شب زنده دار دیده انتظار را بر شاهراه اجابت حاجات می نهاد؛ و جهت برخورداری خود از باغ عمر و نهال جوانی و اجتناء میوه دولت و سلطانی که عبارت از^۴ ثمره القوادی است، یعنی^۵ فرزندی دلبد و اشارت به طلوع شکوفه بهار زندگانی است، از چهره خَلَفِ سعادت مند، کام دلی مُطالِبَت می نمود، و^۶ همیشه به این دعای فرخنده مؤدی که رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا فُرَّهً أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَاماً^۷ مواظبت می فرمود. و گوشِ هوشِ گل محمدی به

^۱ بیت E-

^۲ توقیف N : توقیف E

^۳ چون E+

^۴ ظهور E+

^۵ تولد E+

^۶ کام دلی مُطالِبَت می نمود، و E-

^۷ سورة فرقان، آیه ۷۴

اقبالند و ثانی اصلِ اصیل و فرعِ نبیلِ دولت و اجلال^۱، هرآینه هر گاه^۲ مَدَّتِی روزگار در ظلِّ تربیتِ والدی جوانِ بخت و کامگار چون سروِ رعنا در قد و بالایِ استِعلا و استیلا بیالند، و در بدایتِ طراوتِ غُصون و نصارتِ شُجون به سایه حمایت و رعایتِ والد که باغبانیِ مشفق و مهربان است، صنوبرسان، آسان آسان، به منتهایِ اعتدال برآید، یقین که در حینِ انتهایِ نوبتِ سرافرازیِ موروثی و جاهِ نسبی، و در عینِ ارتقا بر سریرِ سروری و عطایی و اورنگ و گاهِ مُکَتَّسی البتّه، طوبی‌سان، مثالِ ضلالِ اقبالِ آن تازه نهال هم مُسْتَظِلِّ رِفاہیَّت و راحتِ خیل و سپاه گردد و سِدْرهٔ بلند^۳ سایهٔ مَمْدودش آرامگاهِ عبادِ الله شود.

بیت:

باش تا این بالِ نصرت را ببالد بال و پر باش تا این شاخِ دولت را برآید برگ و بار^۴
و مصدّقِ تمامیِ مقدّماتِ سابق، و مصداقِ این مطلب^۵ پر حقایقِ اشراقِ نورِ این خورشیدِ تابانی است، که آلیومِ مُشرقِ کشورِ مشرق و مغرب^۶ عالمیان است، و سایه خلافت و پناهِ دولتش قرارگاهِ امن و امانِ اهلِ ایمان است.

نظم^۷:

کرا ز فتنه آید کسی در پناه ندارد جز این درگه آرامگاه
نشد بر درش دردناک از غمی که ننهاد بر خاطرش مرهمی^۸

اللّٰهُمَّ نَوِّرْ عُيُونَ الْإِسْلَامِ بِضِيَاءِ خُلْدِهِ، وَعَمِّرْ قُلُوبَ الْمُؤَحِّدِينَ نِظَامَ^۹ مُلْكِهِ وَبَلَدِهِ.

^۱ اجلال N: جلال E

^۲ که E+

^۳ بلند N: مانند E

^۴ ر.ک. دیوان اشعار سلمان ساوجی

^۵ و مصدّقِ تمامیِ مقدّماتِ سابق، و مصداقِ این مطلب N: مصداق تمام مقدمات سابق و مصدق این مطالب E

^۶ مشرق و مغرب N: مشارق و مغارب E

^۷ نظم N: بیت E

^۸ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

^۹ نظام N: بنظام E

بیت:

در جوانی لاله‌زار و گلشن است کاندرو پژمردگی را راه نیست

چنانچه به حسب قوت مزاج آبدان و به اقتضای صحبت جوارح و ارکان هر مولدی که علقه علقه و التیام نطفه در ایام شباب نموده و هیکل ترکیبی او در بدو خلقت مقرون به مساعدت اسباب بوده باشد، بی شبهه^۱ اعتدال مزاجی آنچنان فرزند مؤدی به طول اعمار شود؛ و مفی به دوام صحت بدن در نیل مطالب و اوطار گردد؛ و اخلاف خلفا و اولاد اجله و شرفا، چون تالی نهال متعالی

بیت:

خلافت نامه آدم ازو بود ار نه کی بودی ندای ملک انی جاعل فی الارض را اعلان

بنابرین مقدمات هر سلطانی صاحب فرمان که در مدت دولت اقبال مساعد به ساعد ید بیضاً احکام و نوامیس الاهی را امضا نماید و در امور دین و ملت به آن خاتم مهر نبوت و آن مظهر ابوب در صورت نبوت به مناسبت شبه و اقتدأ به سبب معنوی پیدا کند، هر آینه او را بر مسند خلافت بنی آدم مرتبطه خلعی چنان سلفی ارزانی دارند و در عداد کل تغنی نقی آلی از آل خاندان جهان مظهر عزت و شرفی شمارند که «من تشبه بقوم فهو منهم» (حدیث شریف) و از مجاری ابواب این کتاب حاوی صدق و صواب کمال تشبه و انتساب این سلطان دین محمدی و ان موید به تایید ابدی قدس الله به نفسه و نور مرقده و رمسه نسبت به آن رسول کریم باعث هدایت سرمدی و آن مصدر عنایات احدی صلی الله علیه و آله و صحیه و سلم به مقدمات یقینی مبرهن شده و به شواهد غیبی معین و معاین گشته

بیت:

آن محمد نام کز رتبت رسول پاک را یار پنجم گشت و هر جایی خدایش بود یار

هرچند امر تایید دین مبین و تایید این آیین شریعت مبین با انقراض عالم به نصوص و دلائل محقق گشته و ایات بینات بر ثبات این ملت حق مسلم و مصدق آمده و باحق سلطین مجاهد و ظهور شاهان موفق به آن دلائل و شواهد ملحق است.

بیت:

رونق اسلام از احکام اوست تا ابد در دین عیان احکام اوست

اما پوشیده نیست که اعظم آیات و الم امارات در بقا دولت اسلام و استدامت شریعت سید ایام خلافت این سلطان مجاهدست و تکرار فتوحات اسلامی او در معابد کفار معاند لاجرم به حسب مناسبت کامل و آن ملایمت شامل دوام و بقا خلافت او نیز که به حقیقت نبوت است و قوام ارکان دولت او که به حسب واقع مقوم بنیان شریعت است بر مقتضای قاعده مقرر الملک والذین قوامان با ساعت قانون سلامت تا ساعت رستخیر و روز قیامت محقق و عیان خواهد ماند.

بیت:

تویی خلاصه و بس روز و شب طفیل تواند تو دیر باس سفید و سیاه راحه بقاست

لیکن بر حکیم خرمند مخفی نیست که بقا نوعی انسانی و دوام ملک و سلطانی در عالم بر حوادث و بلیات و درین کشور آکنده به آفات و مخافات به غیر از طریقه استخلاف اخلاف عالی انتساب و استیلاد اولاد سعادت مآب متصور نیست و استدامت و استیفاء در استیفاء آن کرامت جز به نقامت نتایج واعقاب خلافت انتساب هم متوقع و منتظر نیست.

بیت:

نجوم سماء کما غاب کوکب بدا کوکب تاوی الیه کواکبه

و به حسب تجارب ابناء روزگار فراست شعار و به مقتضای قوانین حکما راست گفتار و کردار معلوم شده که بهترین میعاد جهت میلاد اولاد میان جمیع افراد آدمی زاد، خصوصاً سلاطین با عدل و داد حالت تولد آن فرزند سعادت‌مندی است که در اوان جوانی و ریعان زمان بخت و کامرانی زاید و از مشیمه غیب به قضای این جهانی در فرصت عنفوان شباب از ایام عمر و زندگانی آید از آنکه هر آدمی زادی که غنچه سان در اوان طفولیت و صبی در صبحدم بهار دولت و بدایت نشو و نما از شیر ابر نیسانی لطف و مهربانی تربیت والدین به مراد دل و کامرانی تربیت یابد و در مهد شاخسار اقتدار در حجر تربیت سلطان نامیه نامدار در حین کمال قوت نمو و تقویت پذیرد، البته شاخسار عمرش برومند از میوه‌های مطالب و آمانی شود و مورث طراوت اوراق عشرت در باغ جهانبانی گردد E

^۱ بی شبه N: بی شک E

قدیسه ظاهر باشد و به جهت جامعه جامعیت و اعتدال مزاج از روی او کمال حسنِ صوری و معنوی باهر نماید، به جز فردِ کاملی^۱ از نوعِ بنی آدم نیست [318b] و فی الحقیقه آنچنان مظهر مظهري به غیر از شخصِ انسانِ فاضل کیست؟

بیت:

بیا که بر همه خوبانِ شهر شاه تویی چو غنچه در صفِ گل صاحبِ کلاه تویی
زهی نشاط در آن خانه‌ای که مولدست^۲ زهی رواج در آن کشوری که شاه تویی

و به حسبِ تجاربِ ابناءِ روزگارِ فراست‌شعار و به مقتضایِ قوانینِ حکمایِ راست‌گفتار و کردار، هویدا و آشکار شده که بهترین میعاد جهتِ میلادِ اولادِ میانِ جمیعِ افرادِ آدمی‌زاد، خصوصاً سلاطینِ با عدل و داد، حالتِ تولّدِ آن فرزندِ سعادت‌مندی است که در اوانِ جوانی ربّانِ زمانِ بخت و کامرانی زاید، و از مشیمه غیب به فضایِ این جهانی در فرصتِ عُنفوانِ شبابِ پدر از ایّامِ عمر و زندگانی آید؛ از آنکه آدمیزادی که غنچه‌سان در اوانِ طفولیت و صبی در صبحدمِ بهارِ دولت و بدایتِ نشو و نما از شیرِ ابرِ نیسانیِ لطف و مهربانی به تربیتِ والدین به مرادِ دل و کامرانی تربیت یابد، و در مهدِ شاخسارِ اقتدار در حجرِ تربیتِ سلطانِ نامیه نامدار در حینِ کمالِ قوتِ نمو، تقویت پذیرد، البتّه شاخسارِ عمرش برومند از میوه‌هایِ مطالب و آمانی شود و مورثِ طراوتِ اوراقِ عشرت در باغِ جهانبانی گردد^۳.

^۱ کاملی N: کامل E

^۲ آن خانه‌ای که مولدست N: آن خانه که مولدست E

^۳ و به حسبِ تجاربِ ابناء ... عشرت در باغِ جهانبانی گردد N: و بیش دهی دراک اهلِ فطنت و ادراک از تعلیلِ لولاک لما خلقت الافلاک در رصدگاهِ انظارِ اولی الابصار چنین آشکار شده که غایتِ معهود و مقصودِ موعود از ازدواجِ آدم معنی با حوایِ خجسته سیما سیما در فضایِ جنتِ الماوی همین ظهورِ دولتِ محمدی و بقاءِ دین و ملتِ سرمدی بوده چرا که آن سیدِ اولادِ آدم فرزندی است که اگر چه از روی صورت چون علتِ غایی از علیه فاعلیه ایوب و غلبه قاتله امومت متاجر در وجود است اما سبقتِ این مطلوب در ظهور و تعیین بر مقدمات به مقتضایِ کُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالْطِّينِ (حدیث شریف) از جمله قضایا یقیناتِ معدودست از آنکه تقدم هر علت بر معلول در ترتیبِ ظهورِ محقق و مفهوم است و فی الحقیقه پدری آن چنان پسر نسبت با ابوالبشر چون به قدم نتیجه بر مقدمات در صور علمی معلوم است.

نظم:

و انی و ان کنت این آدمِ صوره فلی فیه معنی شاهدِ بابوتی (ابن فارض)
بلکه درین صورت که تشرفِ خلعتِ خلقتِ آدم را نظر از خلافتِ ربّانی مظهر و معلم داشته اند و در کعبه مکرم و لقد کرّمنا بنی آدم بر سریرِ سروری کَلَمْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ (سوره اسراء، آیه ۷۰) به فرمانِ دهی تر و خشک عالم گماشته اند عرضِ کلی همین استقامتِ دولتِ دینِ محمدی بوده و مقصدِ اصلی همین استقامتِ علم و رایتِ علم وراثتِ احمدی

صغیر بلکه کبیر^۱ تعبیر کرده‌اند؛ و مجموع^۲ مصنوعات و مقدورات حکیم قدیر را به انسان کبیر تفسیر فرموده‌اند^۳. هرآینه، آینه سکندری پیشِ انظارِ اولی‌الابصار رخسارِ آینه کردگار چنین مولودِ مسعود تواند بود و جامِ جمشید نمودار و تمثیلی جهتِ تمثالِ حالِ اینچنین فرزندِ فرخنده‌روی و منظورِ مشهودی خواهد بود^۴.

بیت^۵:

ای رویِ مه تو جامِ جمشیدِ شهود در مهدِ فلک کمالِ حسنِ از تو نمود
پرورده به شیرِ ماه و مهر است رخت کی دیده چنین خجسته‌منظر مولود

بنابراین نزد آمیزندگان صورِ علمی در مجلای مناظرِ عین، از مضمونِ مکنونِ و مِنْ کُلِّ شَیْءٍ^۶ خَلَقْنَا زَوْجَینِ^۷ که کنایت از تزویجِ مجردانِ ازدواج است، در^۸ ازدواجِ طبایع و اجسام و اشارت، به استنتاجِ مقدماتِ علل و معلولات است، به حدِّ وسطی از التیام، میانِ نفوسِ قدسیّه و اجرامِ آن مولودِ مودودی که در کنارِ قابله قوایِ عاقله و افهامِ اهلِ کشف و الهام افتاده و آن نتیجه مقبولی که به طالعِ سعد از مشیمه تفکرِ عقولِ سلیمه زاده، این نکته معقول است که علّتِ غایی در ازدواجِ زوجینِ عناصر و ارکان و حکمتِ اصلی در امتزاجِ آثارِ روحانی به شهرستانِ امکان همین ظهورِ مولودی است در عالمِ شهود و حصولِ آن فرزندی است فرخنده‌طالع و هم خجسته درود که نشأتِ تشابه پدرِ آن عالی‌نجداد در^۹ ناصیه اقبالِ او در کشورِ اتحادِ علی رؤسِ الاشهاد معاین و مشهود تواند بود، و بر ضمیرِ منیرِ حکیمِ خبر پوشیده نیست که بعد از انتظامِ این نظامِ مستحسنِ عالم به حسنِ تربیت و در میانِ موالیدِ ثلثه از حوادثِ عالمِ ترکیبِ آن نتیجه که او را نسبتِ تشبّه به آباءِ علوی‌مقام یعنی نفوسِ

^۱ بلکه کبیر - E

^۲ امهات + E

^۳ فرموده‌اند N: فرموده E

^۴ اینچنین فرزند ... خواهد بود N: چنین فرخنده روی منظور و مشهودی E

^۵ بیت N: لمولفۀ رباعیه E

^۶ شَیْءٍ - E

^۷ سورة ذاریات، آیه ۴۹

^۸ در N: با E

^۹ در N: از E

داستان نوزدهم

در ذکر امدادِ توفیقِ مجید و اسعادِ سعادتِ بختِ سعید به طلوعِ خورشیدِ خلافت از آسمانِ فضل، مزید به تولدِ فرزندی حمید از سلطانِ ملتِ محمدی و کیفیتِ فروغِ یافتنِ دیده‌ی مرادِ سلطان به دیدارِ حافدی سعادت نشان اغنی سلطان زمان، سلطان بایزید، در روزگار جد حمید بحد سعیده به معونتِ عنایتِ ازلی و کفایتِ ابدی^۱؛

رباعیه لمؤلفه^۲:

بُشْرِی لَکْ یا دَهرُ بِعَیشِ رَغَدٍ هُنِیتَ فی الیومِ سُورَ العَدِ
بَشَرْتُ أَبَیْزِیدَ فی شوکَتِهِ تَاییدَ عَلاَهُ عَن قُودِ الوَلَدِ

حضرت واجب الوجود و واهب هر والد و مولود چون از بدو خلقت عالم تا به مرتبه ظهور ابوالبشر، آدم صلی الله علیه و سلم، کمالات کلیه کائنات و حالات مکنونه مکنونات را فی مابین انواع موالید ثلثه به فضیلت شریفه *إِنِّی جَاعِلٌ فی الْأَرْضِ خَلِیفَةً*^۳ در مولودِ آدم، خصوصاً حضرت خاتم به مجلای ظهور^۴ رسانید، و از رخسار آینه‌سانِ انسان منظری که مجموعه^۵ حقایق اکوان باشد به خلافت کشور وجود نشانید، تا سرّ سر پوشانیده^۶ *مُفْهِم سُرِّیْهِمْ آیَاتِنَا فی الْأَفَاقِ وَفی أَنْفُسِهِمْ*^۷ در سرا بستانِ عیان به صورت اجمال و تفصیل اعیان جلوه‌کنان گردد. و لهذا؛ محققان مراتب وجود و مشاهدان مشاهد شهود و مشهود این مجموعه برگزیده عالم امکان^۸ و این قرّه العین جهان‌بین سپهر گردان را به عالم

^۱ ذکر امدادِ توفیقِ ... ازلی و کفایتِ ابدی N: بیان اسعاد طالع زمان به طلوع خورشید خلافت از آسمان سعادت ابدی و امداد بخت فرخنده سلطان کشور مراد و خلف خلافت نجاتش ولد موید سلطان محمد در ظهور موهبت ایزدی و گفتار در کیفیت لمعان نور دیده مراد آن سلطان دین محمدی از مرآت نصرت و تایید و بشارت نامه تولد و سطوع ستاره بخت سعید از افق عریش مجید به ظهور سلطان سلاطین به زمان سلطان بایزید خلد ظلّه المدید علی العبد E

^۲ رباعی لمؤلفه N: لمؤلفه E

^۳ *إِنِّی جَاعِلٌ فی الْأَرْضِ خَلِیفَةً* N: انا جعلناک فی الارض خلیفه (سوره بقره، آیه ۳۰) E

^۴ شهود E+

^۵ از جمیع E+

^۶ سر پوشانیده N: پوشیده غیر E

^۷ سوره فصلت، آیه ۵۳

^۸ را E+

مصراع:

متاع در همه جا کم بها ز بسیاری است

بعد از استیفاءِ حظ و بهره‌مندی از غنیمت‌های نامحصور و تکمیلِ تحصیلِ اموال و امتعه موفور، حکمِ سلطان نافذ شد که دیوارِ حصارِ کرمه مذکور را که سلاطینِ سابق آنجا در مرورِ دُهور جهتِ حِصانتِ مُلک از هجومِ لشکر اسلام برافراخته بودند، و اینچنین بنایی که در طولِ سه میل و در سَمکِ دو نیزه بالا و در عرضِ پنج ذَرعِ شرع بود، همگی از سنگِ تراشیده و آهکِ ساخته، با هر پنج قلعه که در غایتِ استحکام در آن قدر مسافت سه میل جهتِ احکام و پشتیبانی آن حصارِ عالی‌مبانی در غایتِ بلندی و متانت برافراخته بودند و خزاین و اموالِ عظیمهٔ پر تعمیر آنچنان عمارتی متین مصروف داشته به مقتضایِ صلاحِ مُلکی از بیخ و بنیاد هدم و تدمیر نمودند، و تمامِ خندقِ [318a] عمیقِ آن را از سنگ و گِل آن حصار انباشته بودند و به چنان فتحِ قریب و نصرِ غریب فایز شده؛ سلطان با ارکان ضبطِ مملکتِ مذکوره کرده، رویِ توجه به دارُالسلطنهٔ ادرنه آوردند.^۱

بیت:

خانهٔ کفر را فرود آورد	چشمِ کفار پر نمود از گرد
پایهٔ دین ازو به علیین	کفر را کرد اساسِ زیرِ زمین

به دست آمده بود که از غرابت آن دیده مبصران تحیر می‌نمود و اموال صامت و ناطق و میان لشکر انبوه اسلام چندان فراهم آمده بود که غنیمت گیران از کثرت اصناف متمولات و محافظت و نقل آن در انتقالات عاجز و مضطر مانده بودند و مظاهر حسن و جمال از غلمان و جواری فرتگی و ارناوت و سایر اصناف چنان از کثرت بی‌قیمت و قدر شده بود که یک نفر اسیر که در سن تمیز بود به چهل اقچه رومی که عبارت از ده درم نقره باشد بیع و شرا می‌نمود E

^۱ بعد از استیفاءِ حظ و بهره‌مندی ... دارُالسلطنهٔ ادرنه آوردند N : و بعد از استیفاءِ حظ از غنائیم نامحصور و تحصیلِ اموال و اسباب موفور، دیوار حصار کرمه مذکور را که در قدیم الایام تکور منکور از سلاطین سابق آنجا جهت حِصانتِ ملک از هجومِ لشکر اسلام بر اوج سما برافراختند، و بر چنین بنایی که در طولِ سه میل و در سَمکِ دو نیزه بالا و در عرضِ پنج ذَرعِ شرع بود، بالا از سنگ تراشیده ساخته، و پنج قلعه که در غایتِ استحکام در این مسافت بهشتی بانی آن در غایتِ برافراشته و بندگان آن به سان مواجه معلوم است که چند خزاین و اموال بر آنجا مصروف داشته و سلطان مجاهدان حکمِ عدم و تخریب آن بنیان نمود و تمامی خندقِ آن را از سنگ و گِل آن حصار انباشته فرمود و به چنان فتحِ غریب و نصرِ قریب فایز گشته به دارُالسلطنهٔ ادرنه عودت فرمود E

بیت لمؤلفه:^۱

چو کردی قرع سَمِعِ کس قَوَارِعِ دریدی پرده‌هایِ گوشِ سامع

فأَمَّا دلاورانِ مجاهد و قلعه‌گشایانِ مُجِد با بختِ مساعد بر مثالِ سهامِ انظارِ ثاقب به یک طرفه‌العین بر حصارِ چرخِ مُعلی برآیند و مانندِ نُسور و عقابانِ بلندپرواز که بر شَوامِخِ جبالِ پر و بار^۲ اقبالِ جهتِ صیدِ کبوترانِ بروج و تلالِ برگشایند. بر یَمین و یَسار هر^۳ حصارِ بنیادِ برآمدن کردند و علم‌هایِ فتحِ اسلامی را بر مثالِ لاله‌هایِ کهسار بر بالایِ حصارِ سنگینِ دیوارِ برآوردند و^۴ به مقتضایِ مضمونِ بشارتِ مودایِ ما یَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا تُمْسِكُ هَا^۵ محافظت و اِمساکِ آنچنانِ حصنی حصین^۶ نتوانستند نمود و سعادتمند در میانِ آن کفّارِ مقهور^۷ کسی بود که خود را به دریا کنار به کشتی^۸ مَتَحَصَّن نمود؛ و لشکرِ اسلام بعد از استیلا بر آن حُصون و ظفر بر چنانِ سدّیِ مصون به ملک و مالِ مُستوفیِ اغتنام یافتند و بعد از تَفْتِیحِ سد و حصار، فرقه فرقه، به اطرافِ بلادِ آن کشور به کسبِ غنایمِ غِلْمان و جواری شتافتند، و چندان از صفوفِ اموال و خواسته و اسیرانِ ماهرویِ آراسته به دستِ تصرّفِ غانِمان درآمد که احاطه آن به ضابطه شمار و حساب میسر نبود، و از هر گونه اجناسِ پَر نَفَاسَت و از اسباب و اثاثِ حکومت و ریاست فراهم آمد که مُغْتَنَمان از کثرتِ اصنافِ اموال و مُلات و جهتِ نقل و حملِ آن منقولاتِ عاجز و مضطرّ مانده بودند، و پریِ چهرگان از مظاهرِ حسن و جمال و غرایبِ عروض و اموال از کثرت و شیوع چنان بی‌قدر و قیمت شده بود که یک سر اسیر که در سنّ تمیز بود به چهلِ اغجه رومی بیع و شرا می‌نمودند و به سایرِ اَمْتَعَه نفیسه جهتِ مَوْنَتِ نقلِ التغات نمی‌فرمودند.^۹

^۱ بیت لمؤلفه: چو کردی قرع سَمِعِ کس قَوَارِعِ دریدی پرده‌هایِ گوشِ سامع -E

^۲ پر و بار N: بال E

^۳ پنج E+

^۴ هرچند لشکریانِ فرنگ بیشتر و بیشتر در محاربه و جنگ به آهن تیغ و قوارع سنگ به مدافعه و مقارعه آهنگ کردند -E

^۵ سورة فاطر، آیه ۲

^۶ محافظت و اِمساکِ آنچنانِ حصنی حصین N: محافظت چنان حصن حصین E

^۷ مقهور -E

^۸ به کشتی -E

^۹ و لشکرِ اسلام بعد از ... التغات نمی‌فرمودند N: و لشکرِ اسلام به غنایم بی حد و حصار اغتنام یافتند و بعد از تسخیرِ حصارها، فرقه فرقه، به اطرافِ موره جهتِ اکتسابِ سایرِ غنیمت‌ها از غِلْمان و جواری شتافتند، و چندان مال و خواسته و اسیرانِ ماهرویِ آراسته به تصرّفِ غانِمان درآمد که به ضبط و حساب احاطه آن به میسر نبود، و از انواع اجناسِ پَر نَفَاسَت و از اسباب و اثاثِ اربابِ حکومت و ریاست چندان

بود، با لشکر بسیار و به اتفاقِ اعوان و انصار؛ از ملوک و سلاطینِ فرنگ و سایرِ کفار، به مُحاربه و مُدافعه لشکرِ اسلام و محافظتِ حصارِ مقدور می‌نمود.^۱

لمؤلفه: ۲

شیاطین در بدی کردند اصرار به اهل حق عداوت کرده اظهار

تا آنکه روزی از ایامِ نصرتِ انجامِ سلطانِ مجاهدِ مقدمِ تمامیِ مجاهدان را بر اقدامِ آن سپاهِ کفارِ لیام به رِغبت و تحرّیض نمود و جهتِ اغرا و مزیدِ رغبت حکمِ عامی یغما و تاراج فرمود؛ و به یک دفعه بر قلاعِ پنج‌گانه جدا جدا جنگ انداختند، و شمسهِ اعلامِ اسلام را جهتِ تفریقِ ابصارِ کفارِ تیره‌روزگار بر مُقابله حصارِ برافراختند. هر چند از طرفین به طوب و تفنک و سهام و قوارع پر چکاچک حالتِ پر مهابتِ إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ^۲ آشکار گشت و قوای سامعه از هیبتِ تصادمِ نوازل و صواعقِ سماوی در عالمِ صورتِ معنی الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ^۳ هویدا و پدیدار شد.^۴

^۱ و بنابراین رأیِ دورخان ... صرفِ مقدور می‌نمود N: بنابراین مقدماتِ سلطانِ جمیعِ امرا و وزرا را امر فرمود که مصلحت و یراقِ سفرِ کلی را مهیا دارند و به اطرافِ ممالکِ احکامِ مطاعه جهتِ احضارِ عساکرِ مجاهدانِ جانفشانِ برگمارند و سلطان هم در آن زمستان بی توقف متوجهِ غرایِ موره نمود و از ادرنه اولاً به جانبِ شهرِ سیروزِ نهضتِ فرمود و از آنجا به راه ولایتِ ترخاله عیانِ عزیمت به ثوتِ موره معطوف داشت. چون طرخان بیک مدت‌ها مدیدِ حاکمِ آن سرحد و غاری و مجاهدِ آن دیار بود و از اوضاعِ آن مسالک و ممالکِ اعلم و اقدامِ سایرِ امرا می‌نمود. طرخان بیک را با جمعی از امرا و مجاهدانِ بیشتر در مقدمه لشکر روانه ساخت و معسکرِ همایون نیز متعاقبِ ایشان منزل به منزل آغازِ خرامیدن گرفت. چون به حدودِ مملکتِ موره و قربِ حصارِ گرمه رسیدند، آن محل که رمص خشک و مبنایِ حصار بود و احتمالِ بعیدی در مدخلِ آن مملکتِ متصور می‌نمود، چون عساکرِ مجاهدان در وضعِ استواری حصارِ گرمه و قلاعِ امعان کردند و عمق و عرضِ خندق را تعمق در نظر آوردند اکثر را یاسِ تمام از فتحِ آن حصار دست داد و الحق از رویِ علامات و شواهد و دلایلِ عقلی تسخیرِ آنچنان حصارِ استوار با وجودِ آن قوت و اقتدارِ کفارِ امری بود خلافِ معهود و معتاد اما سلطانِ کشور مراد به اعتمادِ بختِ خداداد و به اعتضادِ توفیقِ توفیق و استعدادِ رب‌العیاد از حضانتِ حصار و رفعتِ بروجِ دیوارِ استوارِ کفار از عزیمتِ آن غرایِ نصرتِ انجامِ تقاعد نمود و متوجهِ همتِ خسروانه با سپاهِ منصورِ مجاهدان تا به حصارِ گرمه بی توقفِ نهضتِ فرمود و علی‌الفور به جمیعِ افرادِ اضاادِ ملائک امدادِ حکمِ فرمود که اولاً خندقِ حصارِ گرمه را که از گوشه دریا به آن طرفِ دیگر متصل ساخته بودند و چندی غایر به مغاکِ مشابهِ درکاتِ حجیمِ پرداخته سنگ و چوب از مخاداتِ قلاع تا بهامون انباشتند و بعد از آن از برابرِ برجِ قلعه گروه گروه امرا و عساکرِ مجاهدان را بر جنگِ فلعه و نعماً گماشتند و حاکم و والیِ موره که در آن اوقاتِ معروف و موسوم به وزاغاجِ تکور بود با لشکرِ بسیار و به اتفاقِ اعوان و انصار از ملوک و سلاطینِ فرنگ و سایرِ کفارِ محاربه اهلِ اسلام و محافظتِ حصارِ آمده و در مدافعه و مخاصمه غرا و مجاهدان صرفِ مقدور می‌نمود E

^۲ لمؤلفه: شیاطین در بدی کردند اصرار به اهل حق عداوت کرده اظهار E-

^۳ سورة واقعه، آیه ۱

^۴ سورة قارعه، آیات ۱-۲

^۵ تا آنکه روزی از ایام ... هویدا و پدیدار شد N: روزی از یامِ نصرتِ انجامِ سلطانِ مجاهدانِ مقدمِ تمامیِ عساکرِ مجاهدان را بر اقدامِ تحرّیض و ترغیبِ فرمود و حکمِ نعماً و تاراجِ نموده به یک دفعه بر قلاعِ محل به محل جدا جدا جنگ انداخت و شمسهِ اعلامِ اسلام را جهتِ تفرقِ انصارِ کفارِ سیره‌روزگار بر مُقابله حصارِ برافراخت. هر چند از طرفین به چوب و طوب و تفنک و سهام و قوارع پر چکاچک طاقّتِ توجهاتِ الواقعهِ مالواقعهِ آشکار گشت و قوای سامعه را از هئیتِ تصادمِ نوار و صواعقِ سماوی در عالمِ صورتِ معنی الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ (سورة قارعه، آیات ۱-۲) هویدا و پدیدار شد E

بیت: ۱

عکسِ تیغِ تو اگر کوه ببیند برعکس کوه را لرزه از آن بیم فتد بر اندام^۲

و بنابراین رأیِ دورخان بیک، سلطان مجاهدان تمام ارکان را به یراقِ کلیِ آن غزای مرغوب فرمود و احکامِ مطاعه جهتِ احضارِ لشکرهايِ اطرافِ اصدار نمود. و در اواخرِ زمستانِ همان سال سلطان عازمِ تسخیرِ موره از راهِ شهرِ سیروز شد و طورخان بیک را با بعضی دلاوران بر مقدمه لشکر پیشتر روانه ساخت، و متعاقبِ ایشان سلطان با لشکری بی‌کران رایتِ عزیمت بر مراحلِ آن جوانب می‌افراخت، هر چند مجاهدان که به طلّیعه سپاه رفته بودند، و اوضاعِ آن حصارِ آهنینِ دیوارِ کرمه را ملاحظه نمودند، به دلایلِ عقلی از تسخیرِ آن چنان حصارِ استوار با وجودِ اقتدار و قوّتِ کفارِ یأسِ تمام دست داد، و با وجودِ آنچنان خندقِ عمیقِ عریضِ غایر و ارتفاعِ آن دیوارِ کوه مناظرِ تفتیحِ آن حصارِ خلافِ معتاد؛ فأمّا سلطان کشورِ مراد به اعتضادِ توفیقِ خداداد و از کمالِ خلوصِ اعتقاد به لطایفِ لطفِ ربِّ العباد به توجه خسروانه و به نهضتی متوکلانه، تا پایِ حصار با آن لشکرِ ظفرشعار مبادرت فرمود و تمام افرادِ آجناد را به انباشتنِ خندقِ حصار که از یک گوشه دریا به آن طرفِ دیگر متصل ساخته بودند، امر و فرمانِ جهانِ مطاع نمود، بنابر فرموده خندقِ چنان مَگاک که عمیق‌تر از فکرِ حکیمان بود و مهیب‌تر از درکاتِ جهنم و نیرانِ بی‌درنگ و اِمهال به سنگ و چوب و سفال مالا مال کردند و بعد از آن برابرِ هر پنج قلعه و حصار [317b] امر به اَمرا و عساکرِ ظفرشعار مقرر شد که اسبابِ قلعه‌گیری پیش آورند و حاکمِ مملکتِ موره، در آن و لا معروف و موسوم به وزاغاچ تکور

ایالت آن حدود منظور نظر اعزاز و امتیاز گشت سلطان با مشارالیه جهت مشاورت فتح موره انجمن ساخت و بعد از مطارحات و تفحص اوضاع قلاع کرمه طرح توجه آن دیار انداخت چون از مضمون کلمات ظفر خان بیک معهوم شد که این حصار کرمه دیواری و سدی است سدید و فصیلی است از حدید مدید که آن مقدار سیه میل از گوشه جزیره که متصل به ساحل روم ایلی است در غایت استحکام برآورده اند و از جانب خشکی خندقِ عمیق کنده و دو طرف دریا را به آن صندوق به هم آورده و بر پنج محل ازین فصیل و حصار قلعه های بلند ساخته اند و در بروج و ارکان آن قلعه ها طوب و تفنگ بسیار بر افراخته به نوعی که اگر با مخالفان جنگ و جدال به هم رسد هریک از آن قلعه ها به آن دیگر مدد رسانید و مزاحمت اعدا و خصما را از تعرض مملکت بازگردانید و ظفرخان بیک مصلحت جنگ آن حصار برین اسلوب دید که با لشکری عظیم توجه باید نمود که به یک دفعه از جمیع جوانب از هر پنج قلعه جنگ اندازند و مستحفظان هر قلعه را به اندیشه خود مقید و مشغول سازند و صندوق ها را از اطراف به سنگ و چوب انبازند و به اهتمام تمام به طریقه یغما روی به فتح آن حصار آرند امید که به امداد جنود غیبی آن فتح عظیم میسر گردد و استیصال آن قوم قادر توانا و ظفر بر آن قلاع کوه سیما مقدر شود E

^۱ بیت - E

^۲ ر.ک. دیوان اشعار سلمان ساوجی

دیوار و سدّی سدید و فصیلی همه از آلاتِ رصاص و حدید کشیده‌اند، و از هر گوشه دیوار حصار را به زیانه دریا رسانیده، خندقِ عظیم برپای حصار و دیوار از هر طرف به دریا رسیده و درین سه میل مسافت پنج قلعه رفیع با بروجِ منیع ساخته‌اند، و در هر قلعه چندین اسبابِ مدافعه و ممانعه از مدافع و قوای طوپ و تفنگ برافراخته، به نوعی که اگر با مخالفان خود جنگ و جدال از آن محل خشکی اتفاق افتد از هر قلعه به آن دیگری امداد می‌رسانند، و به ضربِ سنگِ طوب و رعاده خصما را از تعرّض باز می‌گردانیدند.

بیت:

چو گرگِ پیر دشمنی بر حذر بود به خصمی احتیاط و خرم بنمود

و در آن اوقات دورخان بیک غازی که مدتها در آن سر حد به غزوات و کشورگشایی‌ها قیام نموده بود به حسبِ اتفاق مغضوبِ سلطان گشتند، و در قلعه توقات مدتی مدید می‌گذشت که سلطان او را مسجون و مقید نموده، در این چندگاه به همین مصلحت او را اطلاق فرمود، و در حین مشاوره عزیمت موره به دورخان بیک مراجعت نمود، او نیز بنابر تجارتِ سابق چنین عرضه کرد که مصلحت تسخیرِ آن ملک برین اُسلوبست که با لشکری عظیم از آن محل خشکی زمین موره که حصار کرمه بر آن ساخته‌اند می‌باید به زیرِ آن دیوار برد که به یکبار بر هر پنج حصار جنگ اندازند، و اهلِ هر قلعه را به اندیشه حالِ خود مقید سازند و خندق‌ها را از هر طرف به سنگ و چوب می‌باید انباشت، و بعد از همواریِ خندقِ رایتِ ظفر بر دیوارِ حصار می‌باید برافراشت، امید است که به امدادِ جنودِ غیبی آن فتحِ مبین میسر گردد و استیصالِ آن قومِ قادرِ توانا و تدمیرِ آن قلعه‌هایِ کوه سیما مقدّر شود.^۱

^۱ و باعث کلی انتقامِ آلام ... کوه سیما مقدّر شود N: و غیظ و حیف آن صورت که فرنگیان با قرال انکروس اتفاق کرده بودند و در طرف دریا باز انواع تعرض به ممالک اسلام رسانیده و در حین معارضه قرال انکروس و اتفاق ملوک کفار فرنگیان شصت کشتی بر سر راه سلطان جهت سد طریقِ انادولی آورده بودند هرآینه از آن کافران فرنگ غبار و کدورت بسیار به خاطر آینه شعار سلطان رسیده بود و هرچند انتقام تمام از قرال انکروس و صنایید کفار آن اقطار کشیده بود، فاما تعرض و استیلا بر ممالک فرنگ موقوف بر اندیشه فتح و تسخیر موره و تخریب و هدم حصار و قلاع کرکه آن معموره مینمود و چون بر مملکت موره را از جانب دریا به هیچ وجه ظفر میسر نبود البته ابواب فتح آنجا را از جانب آن قلاع کرمه لازم مینمود و در آن اوقات طورخان بیک که سالها در سر حد موره مینمود ایالت و جهاد و مدتی جهت غضب و مواخذه سلطان در قلعه توقات محبوس بود و در آن چندگاه اطلاق یافته به خدمت سلطان سرافراز شد و ممد دا به تفویض

برین جزیره دایر است، و بعضی اَمْتَعَه آنجا تا به دیار مصر و شام سایر است و بیشتر شهرها و حصارهای دریابار، آنجا را جهت آمد و شد کشتی‌های روم و مصر و شام و تمام اصنافِ فرنگستان بنادر و معابر است.^۱

نظم: ۲

فَأَحْسِنْ بِهَا مِنْ جَنَّةٍ ذَاتِ بَهْجَةٍ تَلَدُ بِنِعْمَاهَا تَقِيٌّ وَ ظَالِمٌ

چون در شهر سَنَه احدى و خَمْسین و ثَمَانِ مائه، سلطان کشور مراد در دارالسلطنه ادرنه قشلامیشی و مشتات فرمود، و لایزال در اندیشه تربیت^۳ فتح این مملکت معموره موره^۴ می‌بود و باعث کلی انتقام آلام آن اقوام فرنگ بود که سابقاً با قرال انکروس اتفاق کرده بودند و به هواخواهی آن هم‌کیشان، خود شصت کشتی بر لشکر و اسباب بر مَعْبَرِ کلی بولی جهت سدّ راه سلطان آورده بودند، و مقرر است که تسلط بر ممالک واسعه فرنگستان موقوف تسخیر آن جزیره موره است، و ظفر بر همه [317a] کشور برّی و بحری ایشان وابسته، هدم و تخریب حصارها و قلعه‌ها مُسَمّی به کرمه در آن معموره؛ چرا که استیلا بر آن جزیره از جانب دریا که همگی متصل به سواحل طوایف فرنگ است، میسر نبود، و فتح ابواب ظفر بر آنجا از جانب آن جزوی زمین خشک که متصل به روم ایلی بود، لازم می‌نمود؛ فامّا در این محلّ اتصال زمین روم ایلی که سه میل راه خشک افتاده از قَدِیمُ الْاَیّام

^۱ و جزیره مُعْظَمُ موره ... بنادر و معابر است N: موره است که این داستان در بیان مقدمه شروع آن مملکت معموره است و اخبار و اسماء تکمیل این فتوحات در کتیبه غزوات سلطان زمان و خلیفه رحمان سلطان بایزید خان ابدّه الله تعالی اعمار التایید اهل الایمان ایراد خواهد یافت انشاء الله تعالی، اولاً وصف این مملکت موره هرچند که زیاده از اندازه تغیر است و افزون از گنجایش عبارت و تقریر اما مجمل مقنع در آن مطلب آنکه آن مملکتی است از عجایب مخلوقات بر ساحل بحر روم افتاده است و جزیره ایست که فسحت و نضاقت آن ملک از وسعت جزایر یونانی زیاده است در جهت غربی جنوبی اکثر ممالک روم ایلی واقع گشته و در اکثر ایام به ممالک فرنگستان و سلاطین آن جوانب تابع بوده در جمیع اطراف و جوانب دریای روم و صلح اخضر که ممتد به دیار فرنگ است آنجا را محیط است و دور ساحل دریا به مثابه طرفی است اما کناره آن طرف رخنه یافته و به قدر سه سیل از طرف زمین روم ایلی شکافته و زمین خشکی از آن جزیره به ساحل روم ایلی متلاحق است و به این رابطه آن کشور چنانچه درین زمان سلاطین دین اتفاق افتاده به روم ایلی لاحق است و از اقلیم رابع مقدود و طول و عرض آن جزیره تقریباً شصت فرسخ در شصت باشد چنانچه امتداد قطر دایره آن مملکت هشت روزه راه است اما درون آن اکثر مواضع معموره سهلی و جبلی است، و مساکن گرمسیری و سردسیر پر فواکه و ثمار و در جنان مثمر و چمن و گیاه است و مشتمل بر چندین شهرهای گرمسیر است که همه محفوف به باغستانهاست همگی مشحون به مضمون وَاللّٰیْنِ وَالزَّیْتُونِ (سوره تین، آیه ۱) و در خلال مساکن درختانهاست از ثمار الوان مثل نارنج و ترنج و لیمو و رمان و سایر انواع وَفَاکِهَه مِمَّا یَتَخَرَّجُوْنَ (سوره واقعه، آیه ۲۰) و شهرها و مواضع سردسیرش مقارن کوهستانهای بلند که در تابستانها سبزه‌های نوخیز از درون برف، همچو طوطی بچگان از بیضه آشکار گردند، و باغ و راغ آن از آب‌های خوشگوار و چمن‌های پر طراوت و سبزه‌زار همه نمودار جَنَاتٍ بَحْرِی تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ (سوره توبه، آیه ۱۰۰) اکثر ممالک فرنگ اسباب معاش و وجوه انتعاش برین جزیره دایرست و کشتی‌های تمامی بلاد فرنگستان از معابر و بنادر این مملکت به هر

جانب جاری و سایر E

^۲ نظم E+

^۳ مقدمات E+

^۴ معموره موره E-

آرزاقِ حَلَالی آنجا افزون از گنجایشِ تحریر و تقریر؛ اَمَّا مُجْمَلی مُقْنِعِ درین باب آنکه چون آن مملکت در حدودِ روم ایلی از عجایبِ مخلوقاتِ یزدان و اَغْرَبِ مساکنِ دریابارِ جهاتِ جهان است و لطافت و نضافتِ آن ولایت زیاده از سایرِ جزایرِ یونان است، چرا که آن کشوری است در جهتِ غربی جنوبیِ ممالکِ روم ایلی واقع؛ و از قَدِیمُ الْاَیَّامِ همواره اهلِ آن مملکت سلاطینِ فرنگ را تابع بوده‌اند، و از همه جوانب و اطراف و از هر جهاتِ سته و اکنافِ محصور به دریایِ روم و خلیجِ احصری است، ممتد به دیارِ فرنگستان و بر ساحلِ دریا به مثابه‌ی ظرفی است مُدَوَّر و رخنه، جزوی بر کناره‌ی آن. چرا که از دایره‌ی دریا که محیطِ آنجاست، به مقدارِ سه میل زمینِ خشک از طرفِ روم ایلی، آن جزیره را به خشکیِ اراضیِ روم ایلی مُتَلَصِّق و متّصل ساخته، و این پیوستگی حدودِ این مُلکِ سلاطینِ اسلام را، که فتحِ آن سرحد فرموده‌اند، در اندیشه‌ی الْحَاقِ آنجا به دارُالاسلامِ روم انداخته، درونِ آن جزیره موره اکثرِ مواضعِ معموره سَهلی و جَبَلی است، و در آن کشور که مساکنِ گرمسیری و سردسیری می‌باشد، منافع و فوایدِ مداخلِ کلی است. عرض و طولِ آن جزیره تقریباً شصت در شصت فرسخ خواهد بود، چرا که قُطرِ دایره‌ی آن هشت روزه راهِ قَوَافِل و تَجَّار است، و درین ولایت قِلَاعِ معتبر و قَصَبَات و شهرهایِ جَنّت آثارِ همگی مَحْفُوف به میوه‌هایِ گوناگون وَفَاكِهَةٌ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ^۱ و کوه و صحرایِ آن، همه درخت‌هایِ خودروی است. اکثرِ میوه آن مَشْحُون به مضمون وَالَّتَيْنِ وَالزَّيْتُونِ^۲ شهرهایِ سردسیرش مُقَارِنِ کوه‌هایِ بلند که در تابستان و بهاران سبزه‌هایِ نوخیز از درونِ برف، همچو طوطی بچگان از بیضه آشکار گردد، و باغ و راغِ آن از آب‌هایِ خوشگوار و چمن‌هایِ پَر طراوت و سبزه‌زار همه نمودارِ جَنّاتِ بَحْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ^۳ و مساکنِ گرمسیرش همه مُزَيَّن و آراسته به باغاتِ میوه‌دار، مثلِ نارنج و لیمو و ترنج و انجیر و انار و ستوران از هر نوع در آنجا بسیار و گوسفندانِ آنجا همگی از دوامِ علف‌خوار، زمستان و تابستان شیردار و ولادِ بره‌هایِ گوسفندانِ ایشان هر سال دوبار و سه‌بار. اکثرِ اسبابِ معاش و وجوهِ اِنْتِعَاشِ ممالکِ فرنگستان

^۱ سورة واقعه، آیه ۲۰

^۲ سورة تین، آیه ۱

^۳ سورة توبه، آیه ۱۰۰

اما حقوقِ اجتهادِ سلاطینِ این خاندانِ آلِ عثمان بر نظرِ کاردنان ازین عیان است که اطراف و اکنافِ کشورِ روم از تیرگیِ کفر و اشراکِ شوم رها نموده و با وجودِ خشونت و صلابتِ طباعِ متوطنانِ جزائر و حصونِ آن مرز و بوم و وسعتِ ولایات و کثرتِ طوایفِ کفارِ مذموم که اکثرِ محفوف به دریاهایِ مفاک و بیشه‌هایِ هولناک و حصارهایِ هم‌عنانِ افلاک است، به توفیقِ ایزدِ متعال و به اقتضاءِ بختِ مساعد و دولتِ مأمونِ الزوالِ این پادشاهانِ دین‌پرور و این سلاطینِ خورشیدمنظرِ همواره آفتاب‌آسا به ضربتِ تیغ و سنان و به قوتِ سرپنجه‌نورانیِ ایمانِ نفوسِ غلیظه، آن ممالکِ اطرافِ را از جاهلیتِ کافری به اهلیتِ ملتِ اسلام رسانیده‌اند و تمامیِ کشورهایِ برّی و بحریِ آن اقالیم را [316b] به افشاءِ نور و صفایِ توحید و عرفان از ظلمت و جهل و شرک رها نموده‌اند.^۱

بیت:

کَيْفَ التَّحَلُّفُ عَنْهُمْ وَ وِدَادُهُمْ مِنْ بَعْدِ تَقْوَى اللَّهِ أَنْجَحَ مَطْلَبٍ

و محقق این مقدمات و مصدق این کلمات آنکه القصه^۳؛ از جمله فتوحاتِ غریبه^۴ اسلام و از فرصت‌هایِ عجیبه^۵ این سلاطینِ خلافت، مقامِ فتح و تسخیرِ ولایت و جزیرهِ مُعَظَّمِ موره است که تفصیلِ وصفِ آن کشور زیاده از اندازه تعبیر است؛ و میانِ جزایرِ یونانی و سعتِ مجالِ وسعتِ

^۱ اما حقوقِ اجتهاد ... جهل و شرک رها نموده‌اند N: و بنابراین مقدمات نقیبی و این توفیقات دینی حقوقِ اجتهادِ سلاطینِ جنت مکان آل عثمان بر همگان در دین اسلام ظاهر میشود و نرد ارباب اعتبار و استبصار فضل و مزیت ایشان در راه حق متبیین و باهر گردد که با وجود صعوبت ممالک و اقطاط روم و خشومت تمام در جمیع طباعِ متوطنانِ جزایر و حصونِ آن مرز و بوم و تا آنکه آن کشور وسیع عریض مشتمل است بر ضال منبع و دریاهای عمیق وسیع و اکثر مخفوف است به بیشه‌های هولناک و حصارهای در رفعت و منانیت هم‌عنان افلاک به توفیقِ عنایتِ ایزدِ متعال و به اقتضاِ بختِ مساعد و دولتِ لایزالِ این شاهانِ دین‌پرور و این سلاطینِ خورشید منظر همیشه آفتاب‌آسا به ضرب تیغ و سنان و به قوتِ سرپنجه‌نورانیِ ایمانِ نفوسِ غلیظه اهل آن مملکت را از جاهلیتِ کفر به اهلیتِ اسلام رسانیده اند و تمامیِ ممالکِ برّی و بحریِ آن جا را به افشاءِ نور و صفا توحید و عرفان از ظلمتِ شرک و سیاهیِ عدوانِ رها نموده اند ضلالتِ جهالت را به هدایتِ حق و تعین تبدیل کرده و بازماندگانِ ورطه تقلید را به فسحت گاه تحقیق و عرفان آورده گویا به مقتضای حکمت عملی فرق غلیظه کافران را تبدیل اخلاق و ملکات ملکه تعبیر حقایق و صفات فرموده اند و به قوتِ ولایت در نشاء سلطنت و ایالت تسخیر نفوس خلایق از موافق و مخالف در جمیع جهات نموده‌اند E

^۲ و چون این شاهان علی شأن به اخلاص جنان چنان در نصرت دین کوشیده اند و دروع تقوی و عدالت را در متاعب محارب جهت ظهور انوار صدق در بر پوشیده اند هر آینه از جانب عالم قدس و کشورِ اعلی بشارت وفا به وعده و لینصرن الله من ینصره شنیده اند و در حالت اقدام به مخاطرات جهت تمشیت شریعت نبوی در آن جهات عوان استمالت نامه و من یتوکل علی الله فهو حسبه را بر صحیفه نصر مبین به دیده حقیقت بین دیده اند.

بیت:

فضای ملک بر آراسته به رایت دین به تیغ کس بگشادند حصن های حصین E+

۳ القصه -E

۴ غریبه N: غریب E

۵ از فرصت‌هایِ عجیبه N: نصرت های عجیب E

۶ یکی E+

اشجار و کوه‌های استوار است و نهنگانِ خون‌آشام و حیتان با اِنتقام را در گریزگاه^۱ بحار مَقَرّ فرار و قرار است، و همچنین به سهولتِ هر موطن و نشیمن و نرمی سهل و حُزنِ هر موطن را در ملایمتِ نفوسِ بشری^۲ بر حسبِ جبلتِ فطری مدخل تمام است و مُستَدعیِ خصلتِ ارتباط و التیام و مستوجبِ محامد^۳ اخلاق و ملکاتِ با انتظام.

لمؤلفه:

هست گیتی چو خانه تنگی	ساکنش هر کسی به نیرنگی
صُفّه بار جای شاهان است	آستانش محلّ غلمان است
می‌رسد آفت از در و دیوار	شد پناهِش قریب صُفّه بار
آن کسان کز درش به ^۴ درماندند	دان که ز آفات در خطر ماندند

بنابراین^۵ قاعد مُطَرّد، اکنون^۶ از دو جانبِ اَقالیمِ عالم به حسبِ طول و عرض و از دو جهتِ^۷ معموره از بلادِ بحری و برّی در ارض جهتِ بعدِ مزاج از اعتدالِ طبیعی که تابعِ تأثیراتِ اجرامِ سماوی است و جهتِ دوری از سمتِ استقامت که ناشی از اوضاعِ اَرْضی است، آن طوایفِ مُتَوَطّن در اطرافِ عالم با وجودِ ظهورِ نورِ نبوّتِ حضرتِ خاتمِ صلی الله علیه و سلم، هنوز به ضلالِ قدیمِ کیشِ کافری و جَهالَتِ فطری گرفتارند و خفاش‌آسا از پرتوِ خورشیدِ توحید و عرفان در نِگار^۸؛

بیت:

قالب و قلبشان خسیس و لئیم خاطر و طبعشان عقیم و سَقیم^۹

^۱ و از خاصیتِ منزلی ... را در گریزگاهِ N: از آنکه حکمتِ الهی و مصلحتِ نامتناهی چنان اقتضا نموده که خشونتِ منزل و سعوتِ موئل را در طبیعتِ هر حیوان که مجاور آن باشد تأثیر تمام و مناسبت و مشابهت در انتظام پدید آمد چنانچه همیشه سیاع ضار در بیشه‌های دشوار و کوه‌های استوار مقامِ استقرار گیرند و نهنگانِ خون‌آشام و حیتانِ کثیر الانتقام در پناه لجه E

^۲ و الفت N: و الفت E

^۳ محامد E-

^۴ درش به N: برون E

^۵ بنابراین N: هر آینه E

^۶ اکنون E-

^۷ جهت N: جنب از باغ E

^۸ در ارض جهتِ بعدِ مزاج ... توحید و عرفان در نِگار N: بسیط ارض جهتِ بعد از اعتدالِ طبیعی که مایع بینات اجرا سماوی است و جهتِ دوری از سمتِ استقامتِ احوال که ناشی از اوضاعِ اَرْضی است با این اوقات که قریب یک هزار سال از دعوتِ حضرتِ نبیِ اِخِرالزمان علیه صلوات الرحمن میگذر آن جماعتِ ضلالِ قدیم و کیشِ کافری و جهلِ فطری متوقف و بی حرکت ماند و بر سمتِ ملتِ معوج خود از مسلکِ قویمِ صراطِ مستقیمِ ایمان و تَوْصَدِ منحرف و منصرف اند E

^۹ ر.ک. حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی

داستان هجدهم

در بیان توجه سلطان کشور مراد به غزای ولایت موره و اقدام به انتقام اقوام فرنگ و توفیق یافتن به تسخیر حصار استوار کرمه تفتیح ابواب مملکت عظیم و جزیره وسیع موره مذکوره با غنایم و منافع رزق واسع فرسنگ در فرسنگ^۱؛

چون به حسب استقرای اوضاع ممالک و به مقتضای استیفای احوال، طرق و مسالک چنان محقق شده که در اکثر ربع مسکون و در بیشتر موطن اهل اقامت و سکون جمعی را که در کیش و ملت اعوجاج و اختلالی است، یا در ارتکاب اعمال قصور و اباحت فعالی در محل های حصین و حصون متین اختیار تمدن کرده اند، و روی به آنچنان مساکن دشوار و استوار جهت توطن آورده تا به اعتماد استحکام مقام و آرامگاه در تیه ضلالت کفر و الحاد همواره در پناه اشتباه و ظنوا اَنَّهُمْ مانعُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ^۲ آند و اکثر^۳ فرقی مشرکان و^۴ طوایف عبده اوئان^۵ در دو جهت^۶ متقابل معموره جهان، مثل اقصای روم و ممالک ختایی^۷ و هندوستان به اعتماد حصانت اماکن و به استظهار صیانت مساکن^۸ از سعادت تقلد اسلام و وصول دعوت عام محمدی به کافه انام محروم و بی نصیب مانده اند، و در ضلالت جهالت به تعبد اصنام و پرستش اجسام عالم اجرام، خود را از فیوض عالم قدس^۹ بی بهره کرده اند، و از خاصیت منزلی است و از مجاورت مسکن اصلی که همیشه سباع ضار را پناه در بیشه های پر

^۱ کشور مراد به غزای ... فرسنگ در فرسنگ N: به غزای ولایت موزه و اقدام به انتقام کفار فرهنگ و تسخیر حصار کرمه به سطوت قهرمان سلطانی و قوت و جرات مبارزان معرکه جنگ و گفتار در ذکر کیفیت توفیق یافتن تفتیح ابواب و مداخل چنان مملکتی عظیم و کشور وسیع و جزیره پر منافع و مقیم شدن لشکر اسلام به غنایم بی اندازه وفور و نجاح به نعمت الوان و روزی وافر و رزق وسیع E

^۲ سورة حشر، آیه ۲

^۳ چون به حسب ... آند و اکثر N: نخست استقرأ اوضاع ممالک و بر موجب استیفاء حالات طرق و مسالک چنان معلوم شده که در اکثر ربع مسکون و بیشتر موطن اهل اقامت و سکون جمعی را که در کیش و مذهب وهن و اختلالی است تا در تقدیم وظیفه اعمال صالحه قصور و اباحت فعالی در محلهای حصن توطن نموده اند و در جزایر و حصون متین اختیار تمدن کرده اند و به اعتماد و استحکام مساکن و آرامگاه در تیه ضلالت کفر و الحاد گمراه و ظنوا اَنَّهُمْ مانعُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ (سورة حشر، آیه ۲) و اکثر E

^۴ اقوام و E+

^۵ همگی E+

^۶ و طرف E+

^۷ و ممالک ختایی E-

^۸ خود E+

^۹ فیوض عالم قدس N: مراد عوالم قدسیه E

نظم:

چون سلیمان نشست بارِ دگر بر سرِ تخت و بر سرش افسر
شهسواران چو نیزه و چو سنان بسته در بندِ کیش^۱ جست میان

بعد از استقرار بر اُورنگِ شاهی و استمرارِ قوانینِ خلافت و پادشاهی، امر فرمود که فرزندِ ولیّ العَهدش، سلطان محمدِ غازی، به جای پدر به جانبِ معناسیه توجه نماید، و در همان شب، که متصل به روزِ جلوسِ سلطان بود، حکم کرد که بی‌توقف به آن جوانبِ مبادرت فرماید؛ از جمله وزرا و پاشایانِ عظام؛ رعنوس پاشا و ساروجه پاشا که در هواخواهیِ سلطان محمدی مُجد و یکدل بودند و درین ترکِ سلطنت به مشاورتِ موافقتِ تمام نمی‌نمودند، سلطان کشورِ مراد ایشان را به وزارت و امارتِ فرزندی اختصاص فرمود و زمانِ مهامِ ممالکِ انادولی را به قبضه اقتدارِ فرزندِ سلطنت‌شعار مقرر و معین نمود، و سلطان مرادبخش بر سبیلِ معتاد، دیگر باره بر سریرِ عدل و داد مُتمکن گشت، و بنیادِ بسطِ مَوائِدِ احسان فرموده، رسومِ عادلانه را مقنن و معین شد.^۲

بیت:

بود گوشش به دادِ مظلومان [316a] همه چشمش به حالِ مرحومان

حال و مقال فرزندِ خلافت انتساب ظاهر شد و این ملتمس به مشافهه و مواجهه و مراسله و معاوضه متکرر گشت، اولاً به حسب لفظ فرمود که جهتِ خاطرِ فرزندی، سلطنت را قبول نمودم و توجه به معاسیه و انزوا او را برطرف فرمودم فاما به یک دو سه روز به رسم شکار در نواحیِ ادرنه سیر و تنبیرِ همگیِ مرعوب است و بعد از عودت از شکار امر استقرار بر تخت سلطنت حسبِ الاتماس به این جانب منسوب است. چون شکار از شهرِ ادرنه بیرون رفته بود و در صحرا و دشتِ جمعی از سردارانِ ینگِی چری در آن ولا جهتِ تقدّم خدمات همراه بودند، در اثناء سیر سیر و شکارگاه سلطان نظر به ملاعمت از اصول و اعیانِ ینگِی چری به طریق امتحان و استمراج پرسید که فرزندی سلطان محمد تکلیف قبول سلطنت بر این جانب می‌نماید، اگر این معنی مرضیِ طبیعی شما بندگان به اضلاص باشد تصدی نمودن می‌شاید. تمامی آن جماعتِ ینگِی چری از صمیمِ فواد و از کمالِ تلقی و اعتداد دعا و ثنا سلطان کرده این قضیه را تمتی و استعدا نمودند و به یک بار تمثیلِ ایادی که به سلطان پیش دستی فرمودند، هر آینه سلطان محقق دانست که جمیعِ ینگِی چری و اکثر عظمایِ امرا و وزرا این داعیه به غایت مطلوب است و بر طبایع حکام و سروران و زعیای و عجره به التمام مطابق صلاح و مرغوب است. لاجرم چون به مشاورتِ عظمایِ وزرا و امرا محقق نمود که به تخت مصالح ملک و دین آن وضع مناسب است که سلطان بر سریرِ شاهی مقرر گردد و فرزندِ خلافت شعارش مرتبه نیابت و خلافت مصدر شود و شاعل همه این مقدمات در شهرِ سنهٔ حُسن و کَمَائِیَةِ مطالع خلافت مور ولی تا دیگر باره از طلوع کوكب مراد مشرف ساخت و مهر آسا بر برج شرف و جهانبانیِ لواءِ حشمت و کامرانی بر افراخت E

^۱ کیش N: گشتن E

^۲ بعد از استقرار بر ... را مقنن و معین شد N: اما چون سلطان بر تخت شاهی متساعد گشت و دیگر باره بخت و توفیق او را به سروری مجاهدان مساعد شد امر فرمود که فرزندِ والیِ الهعدهش به جای پدر به شهرِ معناسیه توجه نماید و در همان شب که به سرورِ جلوس متصل بود کس فرستاد که فرزندی همان شب با نجابت مبادرت فرماید و از جمله پاشایانِ رعنوس پاشا و ساروجه پاشا که در هواخواهیِ سلطان محمدی تعایب مجد و یک دل بودند و در این شرکت سلطنت در رای و مشاورت موافقت نمی‌نمودند، سلطان هم ایشان را جهتِ وزارت و امارت بولیِ العهد خود اختصاص فرمود و زمايم مهام ممالکِ انادولی را به قبضهٔ اقتدار و حیطةٔ اختیارِ فرزندی مقرر نمود و سلطان کشورِ مراد دیگر باره بر سبیلِ معتاد بر سریرِ معدلت ممکن گشته بیشترِ لوازمِ نصب و داد بنیاد و بسطِ موايد احسان و افضال بر عمومِ عباد نهاد و به فکر و اندیشهٔ نرفته سکینه ممالک و بلاد و تجهیز سپاه و اجناد جهاد افتاد E

نظم^۱:

ز عمرِ خود ای جانِ من برخوری به تاجِ کی و تختِ جم درخوری
کسی را که چون تو خَلَف باشدش عنانِ سعادت به کف باشدش

چون التماسِ سلطان محمدی به مُشافِهه و مواجهه و به مُراسِله و مُفاوِضه مکرّر گشت، و بر ضمیرِ منیرِ سلطان مرادی آثارِ صدق و اخلاص از مجاریِ احوال و اقوالِ فرزندِ سعادت‌مند ظاهر شد، اولاً به حسبِ صلاحِ جمهور گفت، که جهتِ خاطرِ فرزندِی، التماسِ او را قبول نمودم و توجه به جانبِ معناسیه و ارتکابِ انقطاع و انزوا را موقوف فرمودم؛ فأمّا یک چند روز به رسمِ شکار در نواحیِ ادرنه سیر و تنزّهی مرغوب است، و بعد از عودت بر حسبِ ملتَمَس و دیعه‌داریِ خلافت به این جانب منسوب است، چون به عزمِ شکار از ادرنه بیرون رفته بود و در صحرا جمعی ینکی جری جهتِ تقدیمِ خدماتِ ملازمِ رکاب بودند، و در اثناءِ سیر و شکارِ سلطان به طریقه ملایمت از بعضی اصول و اعیانِ ینکی جری بر وجهِ امتحان پرسید، که فرزندِ سلطان محمد تکلیفِ قبولِ سلطنت برین جانب می‌نماید، اگر این معنی مُرضیِ خاطرِ شما بندگان با اخلاص باشد، تَصَدّی کنیم، و الاّ به همان کنجِ انزوا و انقطاع به رفاهیت و فراغِ روزگاری بگذرانیم؛ در جوابِ سلطان، همگی حاضرانِ ینکی جری از صمیمِ قُوداد و کمالِ اعتقاد و اعتداد دعا و ثنای سلطان کرده، این قضیه را تَمَنّی و استِدا نمودند و به یکبار به تَقَبُّلِ آیادی کریمه سلطان پیش‌دستی فرمودند؛ لاجرم سلطان را مُحَقَّق شد که این امر بسیار مرغوبِ اعالی و آدانی و مطلوبِ کوچک و بزرگِ بندگانِ سلطانی است و به مصالحِ ملک و ملّت آن وضعِ آنسب می‌نماید، و فرزندِ سعادت‌یار به نیابتِ سلطنت را قبول می‌فرماید، بناء علی ذالک در شُهورِ سنّه خَمْسین و ثَمَانِ مائه، مَطالِعِ برجِ خلافِ قیصری و مسندِ سابقِ مَقَرّری را دیگر باره از طلوعِ کوکبِ مراد مشرّف ساخت و مهرآسا بر ذروه شرف در سپهرِ حشمت و کامرانیِ لَواءِ استِلا

برافراخت.^۲

^۱ نظم N: بیت E

^۲ چون التماسِ سلطان محمدی ... لَواءِ استِلا برافراخت N: اما هر چند از جانبِ سلطان از مراجعیت به قبولِ سلطنت استبعاد به ظهور رسید فاما الحاج و مبالغه سلطان جوانبخت هم هم به ابرام کشید ضد آنکه بر ضمیرِ منیرِ سلطان مرادی آثارِ صدق و اخلاص از صحیفه

تأکید و تمهید معنی ولایات عهد، این فرزند خود را با این تفویض و تقلید مسند شاهی تنصیب و تخصیص نمود، فاما التماس این بنده خدمتکار و فرزند جان سپار چنانست که جهت بعضی [315b] مصالح روزگار، به قصد کسر قلوب بعضی بدخواهان غدار، چندگاهی دیگر به اصالت بر اوج تختگاه معهود به طالع مسعود صعود فرمایند، و بر مثال خورشید منیر چار بالش سپهر رفعت را منور نمایند^۱.

بیت:

آن شهنشاهی که قدرت بر سریر سلطنت
تکیه‌گه زین بالش سبز مدور می‌کند^۲

هر چند سلطان کشور مراد در بدایت عرض این معانی ازین التماس فرزند به طریقه نوازش و مهربانی اعراض و امتناع نمود^۳ و جهت این تواضع و خدمتکاری خلف صدق را^۴ دعای برخورداري عمر و دولت^۵ نمود، که

^۱ هر آینه درین مطلب نیز ... رفعت را منور نمایند N: لاجرم اولی آنکه درین مقصد نیز توجه و اهتمام سلطان کشور مراد نیز مصروف باشد و چون این قدر تواضع و اخلاص فرزندان از سلطان نسبت با پدر به ظهور رسد، دیگر باره در آن عزیمت نیز قدوم فرخنده رسوم آن حضرت مستدعی به مسبب مطالب کلینه خواهد شد بنابراین ترتیب مقدمات سلطان دین قهری را آن رای تکلف و تکلیف والد بزرگوار به جلوس مسند خلافت بر سبیل تکرار کمال رسوخ و استقرار پذیرفت چون بعد از رجوع از غزای انکروس و جنگ وارنه چند روزی سلطان کشور مراد شهر ادرنه را به مقدم میمون رشک بهارستان روزگار و غیرت عرضه حمی و گلزار ساختند و بعضی انام به فراغت و ابتهاج در آنجا به حسن معاشرت و بسط محافل عشرت پرداختند، سلطان جوانبخت روزی با تمامی ارکان دولت به منزل والد عطوفت منزلت توجه فرمود و در آن اوقات در خانه های سلطان والد صاروجه پاشا نزول فرموده بود، در آن مجلس به لسان فصیح با پدر به مشافهه و مواجه این معنی را عرض فرمود که چون سلطان از روی شفقت و التفات جبلی این بنده خود را تربیت فرمودند و جهت تاکید معنی ولایت عهد بر مسند سلطنت نصب نمودند، فاما التماس این بنده خدمتکار و فرزند جانشین آنست که جهت بعضی مصالح روزگار و مقصد کسر قلوب اعدا و بدخواهان غدار چندگاهی دیگر به اصالت بر اوج تختگاه معهود صعود فرمایند و چون خورشید منیر چارر بالش اورنگ گردون رفعت را منور نمایند E

^۲ ر.ک. دیوان اشعار سلمان ساوجی

^۳ چرا که اگر عرض از تعویض سلطنت به این بنده و چاکر بکنند ظهور اشفاق پدرانه و تمکین این فرزند بر مسند خسروانه بحمدالله که آن صورت تمامی عنایت سلطانی موکد و مقر شود و بر عالمیان کیفیت رضای خاطر همایون از این بنده خود مظهر و مقدر گشت. اکنون موقع آن است که این چاکر خود را از سعادت خدمتکاری و چاکری خود بر طبق امر حضرت رسالت صلوات الله علیه محروم می‌نماید و در اقدام خدمات اسلام و در التزام تقدیم احکام مصالح التنام این بنده را چندگاهی مورد محکوم دارند که تخت خاصیت خدمت و رضای پدر البته فسخ سعادت‌های بی اندازه و موجب توارد نعمت‌های باره باشد. چرا که قضیه کلیه من خدم خدم در جمیع موارد اطراد دارد و بر وصله والدین بی شهنیه میوه مرند عمر و دولت و ثمره شجره امتداد زندگانی را بار آرد

بیت:

شبان وادی ایمن گهی رسد ندارد که صد سال به حال خدمت شعیب کند

شبان وادی ایمن گهی رسد به مراد که چند سال به جان، خدمت شعیب کند (ر.ک. غزلیات حافظ) E+

^۴ ازین التماس فرزند به طریقه نوازش و مهربانی اعراض و امتناع نمود N: از فرزند خلافت مرتبت اعراض و امتناع نمود E

^۵ خلف صدق را N: سلطان دین محمدی را E

^۶ دولت N: سلطنت E

اولاً شاهزاده را به این مصلحت دل‌فریبانه و کلمات دل‌پسند مرغبانه، رهنمایی کردند، که این تواضع سلطان با والد ملاطفت عنوان موجب رضای یزدان است و موجب توجه همت پدر مهربان به احسان و استحسان؛ و ظاهر است که باز مسند سلطانی را مجدداً به رغبت تمام تفویض خواهد نمود، و بعد از این ایام هم اگر بعضی واقعات کلیه روی نماید، دیگر به امداد همت و اسعاد عزیمت مبادرت خواهد فرمود، خصوصاً که جهت مصلحت انتقام سپاه فرنگیان و تدارک خرابی‌های ایشان در مساکن اهل ایمان درین معاونت و هواداری قرال ضال و در اظهار معادات صریح ایشان در حال و مال، توجه خسروانه به جانب ولایت موره لازم است و دفع ضرر و آفت کشتی‌های فرنگیان از ساحل دریابار و قلع و قمع ایشان از آن حدود و اقطار به تیغ کینه‌گزار، متعاقباً متحتم است.^۱

لمؤلفه:

بگیر راهِ عدو را به تیغِ حدید چو دفعِ لشکرِ یاجوج و سد

هر آینه درین مطلب نیز اولی آنکه توجه و اهتمام سلطان مصروف شود؛ و ازین تواضع جاهی به رجوع قبول شاهی دیگر بواعث مهر و محبت پدر فرزندی، گماهو حقه، به تقدیم خواهد رسید. بنابراین مطارحات، روزی در حین انبساط سلطان کشور مراد و بسطت مزاج از انواع نعم و عشرت‌های خداداد سلطان جوان‌بخت به اتفاق تمامی ارکان دولت به ملازمت والد عطوفت منزلت توجه فرمود، و در آن مجلس فسیح به گفتار فصیح به مواجهه و مشافهه پدر گردون مقرر عرض نمود که هر چند سلطان عاطفت‌شعار از روی اشفاق و اهتمام بسیار این بنده خود را تربیت بزرگ فرمود و جهت

و انقطاع توجه معطوف میداشت سلطان محمد را به خاطر گذشت که آنچه محظور خاطر او شده با ارکان دولت خود مطارحه و مشاوره نماید و جهت رجوع و قبول سلطان امر خلافت را با اعیان حضرت مجاورت نماید چون اصل و نیت و کل همت ارکان سلطنت خصوصاً پاشا و اسحق پاشا و عیسی بیگ و غیرهم به اعاده سلطان بر تخت خلافت مصروف و مایل بودند و به مشیت این مدعی را به وسایل دعا و مناجات سائل و آئل بودند در استصواب این رای سلطان محمدی تلقی و استقبال نمودند بلکه در تحقق و مقرر این داعیه E
^۱ اولاً شاهزاده را به این ... متعاقباً متحتم است N: از آن جمله آنکه سلطان دین محمدی را به این طرز حکایات دلفریبانه و کلمات مرغبانه به القا این مدعی ترغیب و تحریض کردند و دلایل و شواهد بر استقامت آن رای آوردند که این تکلف و تواضع سلطان با والد ملاطفت عنوان موجب رضاء سبحان و مستدعی کمال توجه همت و استحسان خواهد شد و البته باز مسند سلطنت را مجدداً به رغبت هرچه تمامتر تفویض خواهند نمود و اگر چنانچه بعد ازین هم بعضی واقعات کلیه روی نماید دیگر به امداد و اسعاد مبادرت خواهند فرمود خصوصاً که جهت مصلحت انتقام خرابی‌های کفار فرنگ در ممالک اهل ایمان و تدارک امر آن مشرکان گستاخ جهت موافقت و مصادقت با قرال ضال در معاداة مجاهدان توجه عساکر اسلامی به جانب ولایت موره لازم است و به عزیمت دفع ضرر و آفت تردد کشتی‌های فرنگان بر ساحل دریابار و قلع و قمع ایشان از اطراف و حدود بلاد و اقطار این سفر غزا، متعاقباً متحتم است E

^۲ لمؤلفه: بگیر راهِ عدو را به تیغِ حدید چو دفعِ لشکرِ یاجوج و سد اسکندر E-

لاجرم سزاوار آن چنان است که از فرزندِ خردمند همیشه وظیفه خدمتکاری در کار دنیا و دینِ پدری ظهور یابد و از جانبِ والدِ مهربان همواره ولدِ بختیار را به اوامر و نواهی محکوم و مأمور داشته به مطاوعت و فرمانبرداری شتابد که سلوک برینِ منهجِ حدیثِ صدق موجب^۱ صواب است که الوالد اوسط أبواب الجنة فحافظ على ذلك الباب.

لمؤلفه:

بابِ جنت بود چو خاطریاب راهِ خرسندی پدر دریاب

^۲ و بنابراین ملاحظات و به تقدیم این مقدمات چون سلطان کشور مراد از غزای قرال و استیصال^۳ کافرانِ ضالّ به تختِ ادرنه عودت فرمود، و چند روز جهتِ تنزه و ترقّه از مشقتِ آن سفر پر خطر در صرفِ اوقات به تنعم و عشرت فراغت می نمود، و می خواست که به دستورِ سابقِ خلفِ خلافت مرتبت را بر سریرِ سروری بازگذارد، و به مسلکِ معهود جهتِ فراغِ بال و ترفیه احوال روی به معناسیه آرد، و آن خسرو مؤید، سلطان محمد، را آن اندیشه که مخطورِ ضمیرِ منیرش شده بود، با ارکانِ دولتِ خود مطارحه و مشاوره فرمود، چون آنچه منویِ نهانخانه نیت و مطویِ صحیفه همتِ اعظمِ ارکان، خصوصاً خلیل پاشا و اسحق پاشا و عیسی بیک و سایر اُمراءِ کُبار می نمود، هر کدام ایشان به عودتِ سلطان مرادبخشی بر تختِ سلطنت به غایت مایل بود، در استیصوابِ این رأی سلطان دینِ محمدی استقبال نمودند؛ بلکه در تحقیق و تقریرِ این قضیه^۴ انواعِ تدبیرات ترتیب فرمودند.

^۱ لاجرم سزاوار آن ... منهجِ حدیثِ صدق موجب N: و دیگر در هر صورت دفع خصوم و اعداء و در حین ظهور جاذبه چند از مفاسد مخالفان و خصماً آن سلطان شفقت شعار ارتکار مشتاق اسفار و التزام انواع محظور است و اخطار میفرماید چنانچه در غزای قرال انکروس و ملوک کفار در جنگ وارنه به موجبی که در داستان سابق مذکور شد چگونه با چندین هزار عدو دین و دولت دوچار و گرفتار شده بود و به چه نوع از عالم غیب به تایید جنود غیبیه مددکار و مددکار یافته حال آنکه نظام مهمام ملکت و همت و تعهد شد ثغور دین و دولت بر ذمت کسی است که بر مسند خلافت نشسته و کمر مردانگی به خدمت اسلام بر بسته باشد و لایزال از کمال ملاطفت و مهربانی و از وفور اشفاق پدری و غیرت مسلمانی در چنان وقایع خطیر در صدد امداد و اعانت در می آید و متاعب و مشاق را به ذات شریف خود ارتکاب میکند و این معانی نیز موجب مزید خجالت و شرمندگی و باعث انفعال تمام در طریقه خدمت و بندگی است حال آنکه سزاوار و لایق چنان است که از فرزند وظیفه خدمتکاری در امور دین و دنیا پدری ظهور یابد و از جانب والد همواره ولد به اوامر و نواهی محکوم و مأمور گردد که امر لازم الاتباع نبوی در اکتساب سعادت دینی و دنیوی برین مسلک حدیث E

^۲ القصة E+

^۳ استیصال N: لشکر E

^۴ روز جهتِ تنزه و ترقّه ... تحقیق و تقریرِ این قضیه N: روزی در آنجا توقف کرد دیگر به جانب معناسیه میل میفرمود و خلف موید سلطان محمد را به دستور سابق در مسند خلافت با ارکان دولت میگذاشت و دیگر به آهنگ فراغت دل و جمعیت خاطر سیمرغ وار به منزل انزوا

مُسْتَهْجَن و غیر مُسْتَحْسَن می‌نماید، و اجرای احکام سروری و اختیار با وجود آنچنان پدری عالی‌مقدار به سوء ادب محمول می‌آید.^۱

لمؤلفه:

پدر اصل است و من فرع نبیلش پسر را هم پدر زبید دلیلش

و بر اهل ادراک و قابلیت پوشیده نیست که مرتبه بلندجاهی، خصوصاً مسند خسروی و شاهی بالذات مستدعی تمنع و استعلاست؛ و به حسب خاصیت متقاضی طور استیکثار و استیلا می‌تواند که حکمی از احکام خسروانه به اختیار یا غیر اختیار برخلاف رضای پنهانی آن والد سلطانی اتفاق افتد، و هر چند در عالم صورت به انکار و مخالفت التحاق پذیرد، لیکن به حسب معنی، نوعی از عقوبت حقوق پدرانه و کفران نعمت احسان و اشفاق متعطّفانه خواهد بود. حال آنکه مراضی پدری ثانی، مراضی الهی است و قبول خاطر والد فی الحقیقه سابق بر مطالب شاهی و رغایب جاهی است. چنانچه حدیث صحیح رضا الرّبّ فی رضا الوالد [315a] برین مدعی، شاهی فصیح و اشارتی صریح است.^۲

نظم^۳:

وَأَبَاؤُنَا الْعُرَّ قَدْ أَسَّسُوا مِنْ الْمَجْدِ ثُمَّ الْمَبَانِي لَنَا
فَإِنْ لَمْ تُرَاعِي رِضَاهُمْ إِذَنْ سَيَنْهَارُ وَاللَّهُ ذَاكَ الْبِنَاءُ

^۱ الهی حاکم و حازم و ... ادب محمول می‌آید N: حاکم و لهذا در حوادث سن به نظر تربیت والد خلافت منتقیت اختصاص و امتیاز یافته بود و تربیت شاهی و در اجرا اوامر و نواهی به حسب استحقاق فطری با وجود چنان پدر بزرگواری به مسند سلطانی و سروری به میامن عنایت الهی و عطوفت پدری سرافراز گشته بود لیکن همیشه بر خاطر حکمت اندوز و ضمیر جهان افروزش این معنی جلوه گر می‌شد که تربیت طبیعی در تربیت بخت مساعد باید که به طریق انتقال دولت اصل به فرع و دولت ولد از والد اتفاق افتد، و چنانچه همیشه ظهور آبا علوی ملکوتی بر حدوث موالید عالم ملک سابق است و تقدم بالشرف هر سلفی بر خلف به حسب تربیت آثار و افعال راجح و فائق است، درین اوقات هر چند به مقتضای عطوفت پدری در تفویض رتبت سروری در مرتبه پسری مبادرت یافته بود و به اقتضا هوی و هوس جوانی و میل طبیعی به کامیابی و کامرانی در تقلد آن مسند با وجود چنان والد با جدتی تامل به سرعت قبول شتافته بود، چرا که با وجود محقق اصل تقدیم فرع در نظر عقل مستهجن و غیر مستحسن می‌نماید و اجراء احکام سروری و شهریاری بر پدری آنچنان بزرگواری واقعاً به سوء ادب محمول می‌آید E

^۲ و بر اهل ادراک و قابلیت ... فصیح و اشارتی صریح است N: و بر عقلاً پوشیده نیست که مرتبه خلافت همیشه مقتضی آنست که بالذات استدعا به منع و استعلا کند و به حسب خاصیت تقاضاء استیکبار و استیلا نماید و تجمل که حکمی از احکام سلطنت به اختیار و غیر اختیار بر خلاف رضای نهایی والد سلطانی صادر گردد و هر چند که صورت انکار از آن حضرت به ظهور نرسد فاما فی الحقیقه از حقوق و نسیان احسان اشعار و اعلان باشد حال آنکه مراضی پدری بانی مراضی الهی است و قبول خاطر پدری فی الحقیقه سابق بر مطالب جاهی و قرائت ساهی است که حدیث صحیح رضا الرّبّ فی رضا الوالد برین معنی تصریح است E

^۳ نظم -E

^۴ ذَاكَ الْبِنَاءُ N: تِلْكَ إِلَيْنَا E

بیت:

نظرِ پاکِ تو در کتمِ عدم می‌بیند آنچه اسکندر و جم دید در آئینه و جام^۱

و مصدّقِ این مضمونِ به صدقِ مشحون^۲ آنکه، القصّه؛ بر وفق^۳ کلامِ بلاغتِ شئون^۴ اربابِ الدولِ ملهمون چون پادشاهِ مجدّد و خسرو^۵ مؤید، سلطانِ محمد را جِبَلّت و سَجِیّتِ کریمی بود، با اخلاقی عظیمه^۶ محمدی موافق و ملایم و طبیعتِ مستقیم و تَفَرُّس^۷ در احکامِ دین و دولت بر وفق^۸ قوانینِ حکمتِ الهی حاکم و حازم و به این مَزِیّت و کمال در حدائتِ سن و سال به تربیتِ والدِ خلافت مراتب اختصاص یافته بود و در طورِ اوامر و نَواهی به استحقاقِ منصبِ خسروی و شاهی امتیاز پذیرفته، لیکن همیشه در حینِ تَقَلُّدِ سلطانی به تَفویضِ والدِ خلافت مکانی بر ضمیرِ الهام پذیرش و بر خاطر خطیرش این معنی جلوه‌گر بود؛ که ترتیبِ تربیتِ بختِ مساعد و طالعِ مسعود آن چنان ممدوح و محمود است که به ترتیبِ ظهورِ مراتبِ کلیه وجود تواند بود و دولتِ خداداده به طریقِ میراثِ اصول به فروع و به انتقالِ أسلاف باخلاف مودود، مشهود تواند گشت، و هر چند به مقتضایِ عطوفت و مهربانی پدری در تفویضِ مسندِ سروری قیصری در مرتبه پُسری، شاهزاده سعادت‌یار تَعین و تمکین یافته بود، و در بدایتِ حال به تقاضایِ هوا و هوسِ جوانی و به میلانِ طبیعتِ انسانی بر غایبِ غرایبِ کامکاری و کامرانی، با وجودِ آنچنان پدری عالی‌مراتب به قبولِ آن تفویضِ منصبِ رفیعِ المناقب شتافته بود، اما به حقیقت می‌دانست که با وجودِ تحقُّقِ اصلِ تقدّمِ فرع در نظرِ عقل و شرع

منیر به انوار ربانی می‌شده و بعد از سبقت نظر صواب نمای ایشان مخاطبات وحی و الهام مساعدت و معاضدت همان معنی می‌نموده و بنابراین همگان را اعتماد و اعتضاد در حقیقت آن قضایا می‌افزوده و حدیث دلخواه اَتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ بِرِ صدقِ این معانی گواه است E

^۱ ر.ک. دیوان اشعار سلمان ساوجی

^۲ مشحون N: مقرون E

^۳ بر وفق N: بر حسب E

^۴ شئون N: مکنون E

^۵ مجدّد و خسرو E-

^۶ عظیمه E-

^۷ بود E+

^۸ وفق N: طبق E

داستان هفدهم

در بیانِ بواعثِ رجوع و قبولِ مسندِ خلافت و جهان‌بانیِ سلطانی به استدعای خلفِ سلطنتِ انتسابِ سلطان محمدِ غازی به قانونِ سابق و بر نهجِ معتاد و اقدامِ سلطان محمد به نیابتِ سلطنت [314b] و توجه به مسکنِ والدِ بزرگوار به شهرِ معناسیه به ضبطِ انادولی و اطرافِ بلاد^۱؛

نشأت^۲ فطرتِ سلیم و امارت^۳ خلقِ کریم آن است که هر چه به ضابطه حکمتِ عملی و قانونِ واقعی مطابق نماید^۴، و با احکامِ نوامیسِ نبوتِ انبیاء^۵ موافق آید، همواره خردمند^۶ سعادت‌یار و هوشمندِ بختیار را بی‌تعلیمِ مؤدبی و قبل از تعیینِ معین و مربی در مجاریِ اعمال و در مصادرِ احوالِ بالطبع و به اختیارِ اظهار فرماید، و به مجردِ اقتضایِ جبلتِ حکیمانه آن حرکات و سکناتِ دولت‌مندانه از او به ظهور آید، و لهذا؛ همیشه مؤیدانِ مِنْ عِنْدَ اللَّهِ و سعادت‌مندانِ دل‌آگاه، همگی اصولِ منازمِ عالم و اُمّهاتِ مُمّهاتِ اصنافِ امم را به تَحَدُّسِ صایبِ بی‌سَبَقِ مقدماتِ فکر و تَأَنّی و بی‌توقف به تأمل و توانی به خطورِ خاطرِ انورِ رحمانی و به مرور در ضمیرِ مُستَنیر به انوارِ هدایتِ ربّانی مرتّب و مُقَنَّ گردانیده‌اند و بعد از اخطارِ خواطرِ رحمانی آن را به تطبیق و توفیقِ الهاماتِ ربّانی به وحیِ آسمانی به هم رسانیده‌اند و حدیثِ دلخواه اَتَّقُوا فَرَسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ بر صدقِ این دعوی گواه است.^۷

^۱ رجوع و قبولِ مسندِ خلافت ... ضبطِ انادولی و اطرافِ بلاد N : پر اختصار سلطان کشور مراد مسند خلافت را به استدعای خلف صدقش سلطان محمد بعد از استخلاف و اقدام آن خلف خلیفه نجاد به خدمت و ملازمت والد به قانون معتاد و التزام نیابت سلطنت و پسر عدل و انصاف و گفتار در کیفیت تمکن سلطان در دارالسلطنه ادرنه بر تخت معدلت و سلطانی و توجه سلطان محمد به جای پدر به شهر معناسیه جهت تنسیق ممالک انادولی بر مسلک مویم معدلت در جهانبانی E

^۲ نشأت N : نشانه E

^۳ امارت N : علامت E

^۴ نماید N : باشد E

^۵ نبوتِ انبیاء N : نبوی و قواعد شرایع E

^۶ همواره خردمند N : همیشه خردمندان E

^۷ تعیینِ معین و مربی ... بر صدق این دعوی گواه است N : تفهیم تعین و مرتبی در مجاری اعمال و در مظاهر اقوال و احوال بالطبع اختیار افتد و به مجرد اقتضایِ جبلتِ کریمانه در مسلک تیعظ و امتناه آن معانی خردمندانه در درجه اعتبار و اختیار به اظهار آید و لهذا اکثر اوقات نقوش قدسیه انبیا و اولیا و عقول کامله خلفاً و ائمه هدی بیشتر مناظم امور عالم و بیشتر از حوادث مصالح بنی آدم به تدبیه خواطر رحمانی ملحوظ نقش مقدس از عوایق جسمانی می بوده و تحدس صایب بی سبب مقدمات تفکر و تانی بی توقف و توانی محظور ضمیر

درگاه اقبال پناه محجوب و منکوب می‌داشت،^۱ و همگی را از پرده دریده ناموس و ننگ بیرون انداخته،
به مرگِ دم به دم و سرزنش بر دوام و هلاک مُستدام گذاشت.^۲

نظم:

که ای زن نهادان بی‌ننگ و نام شده بر شما نامِ مردی حرام
ز ناموس و نامت اگر سر به است سرت را ز ستارِ معجر به است

^۱ و منکوب E-

^۲ و همگی را از پرده ... مُستدام گذاشت N: و از پرده دریده ننگ و ناموس همگی آن فراران را بیرون آورده در سرزنش بر دوام و مرگ

دم به دم و هلاک مستدام باز گذاشت E

بیت:

زهی مِنت که باز آمد به جویِ مملکتِ آبی ز حدّ تیغِ سلطانی به فیضِ فضلِ ربّانی^۱

و سلطان در آن روز تا شام، از قتلِ عامِ کفارِ لیام به تیغِ خونِ آشام^۲ آرام نیافت، و چون آفتابِ جهان تاب با لَوامِعِ تیغ و سنان بر آن قومِ اشرار به صفت انتقام می یافت، و جهتِ اقامتِ^۳ قانونِ سیاست و اقدام به لوازمِ حراستِ سروری و ریاستِ تمامیِ گریخت‌هایِ آجناد و صنادیدِ بی اعتبار و اعتمادِ اهلِ جهاد را، فردای^۴ روزِ انتقامِ فرداً فرداً در معرضِ بازخواست^۵ کشید، و سرورِ آن جمع که از صفِ مبارزانِ مردانِ^۶ مردانه، همچو نامردانِ زمانه،^۷ کرانه کرده بودند، مِقْنَع‌هایِ^۸ زنانه به جایِ عمامه محتشمانه پوشانیده و آنچه نهایتِ تصغیر و تحقیر و غایتِ تَغْيَر و تَعْزِیر^۹ و تَشْهیر بود، جهتِ اعتبارِ دیده اهلِ^{۱۰} اختیار ظاهر گردانید، و بعضیِ اَمْرًا^{۱۱} که از صفِ قتالِ مبادرت به فرار کرده بودند، حُکمِ قتلِ فرمود،^{۱۲} و هر کس از مردمِ گریخته را به قَدْرِ رتبتِ خود سیاستی^{۱۳} بلیغ نمود؛ فَاَمَّا بعد^{۱۴} توسطِ بعضیِ مُصْلِحان و ارکانِ دولت، که التماسِ عفوِ قتلِ جمعی کردند،^{۱۵} مدّت‌هایِ مدید ایشان را بر

مع ذلک نهی دریا مثال چون آب تونه آن برگشته روزگاران را مانع عبور و گذار به جانب دیار ادبار خود باشد، چنین لشکر شکسته را مال روزگار و عاقبت انجام کار به چه حال انجامیده باشد و آخر منزل زندگانی ایشان به کجا رسیده باشد فَفُطِعَ دَاوِرُ الْقَوْمِ الَّذِینَ ظَلَمُوا

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ (سوره انعام، آیه ۴۵) E

^۱ نقل از دیوان غیاث الدین کججی.

^۲ خون آشام : N انتقام E

^۳ اقامت : N التزام E

^۴ آن E+

^۵ در معرضِ بازخواست N : در سلک مواخذه و بازخواست E

^۶ مردان E-

^۷ زمانه E-

^۸ مِقْنَع‌هایِ N : مقنعه E

^۹ تَقْرِیر E+

^{۱۰} خردمندی و E+

^{۱۱} عظام E+

^{۱۲} فرمود N : نمود E

^{۱۳} سیاستی N : سیاست‌هایِ E

^{۱۴} فَاَمَّا بعد N : اما بار E

^{۱۵} که التماسِ عفوِ قتلِ جمعی کردند N : باز از قتل انسان عفو کرده E

چون لشکر^۱ مُنْكَسِرِ کَفَّارِ برگشته^۲ روزگار در معرضِ ادبارِ فرار درآمدند، و از اطرافِ^۳ صحرائِ دوبرچه بنیادِ انکسار کردند، سلطانِ کشورِ مراد از رویِ کامکاری^۴ به آرزوی^۵ دل و کامِ قُؤاد، داود بیک بکلر بیکی را با لشکرِ روم ایلی از عقبِ آن مشرکانِ با خَسار به ایلغار فرستاد و تا ساحلِ آبِ تونه، دو شبانه روز راه، فرقه فرقه آن گروهِ مکروه و کافرانِ پر اندوه را راه به راه به قتل می‌آوردند^۶ و غنایم و اموالِ بی‌شمار^۷ از اسبابِ احتشام و اقتدار^۸ استیفا می‌کردند.

بیت: ۹

وَلَسْتُ بِخَالِعٍ عَنِّي ثِيَابِي^{۱۰} إِذَا هَزَّتْ الْكُمَاءُ وَلَا أُرَامِي
وَلَكِنِّي يَجُولُ الْمَهْرُ تَحْتِي^{۱۱} إِلَى الْغَارَاتِ بِالْعَصَبِ الْحُسَامِ

و بر کارِ دیده‌هایِ مَعَارِک و ناچهانِ مَسَالِکِ مَهَالِکِ ظاهر است که چنین لشکرِ انبوهی از کَفَّارِ ستمکار در میانِ مملکتِ اسلام فرار اختیار کنند و مجاهدانِ شیرشکار با اسبانِ بادرفتار در عینِ ظفر و اقتدار از عقبِ آن قومِ پراضطرار رسند و مع ذلکِ نه‌ری دریا مثالِ چون آبِ تونه آن برگشتگانِ روزگار را، مانعِ عبور و عایقِ گذار به جانبِ دیارِ خود باشد، اینچنین لشکرِ شکسته را مَالِ روزگار و عاقبت و انجامِ کار به کجا خواهد رسید؛ و در آخرِ منزلِ بارگی زندگانی ایشان چگونه خواهد آرمید.

فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ^{۱۲.۱۳}

^۱ لشکر N: عساکر E

^۲ روزگار برگشته N: برگشته روزگار E

^۳ اطراف N: طرف E

^۴ کامکاری N: کامنامی E

^۵ آرزوی N: مراد E

^۶ آن گروهِ مکروه و کافرانِ پر اندوه را راه به راه به قتل می‌آوردند N: آن گروهِ انبوه نا معدود و آن مشرکانِ مطرود مردود را به قتل می‌آوردند E

^۷ بی‌شمار N: بی حد و شمار E

^۸ تسلیب E+

^۹ بیت E+

^{۱۰} ثیابی N: دروئی E

^{۱۱} تحتی N: تحیی (بیت از ابو تمام) E

^{۱۲} سورة انعام، آیه ۴۵

^{۱۳} و بر کارِ دیده‌هایِ ... لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ N: و بر مردمِ کار دیده و سیاحانِ ممالکِ گردنده ظاهرست که هرگاه که چنین لشکرِ انبوهی از لشکرِ کفارِ ستمکار در میانِ مملکتِ اسلام فرار اختیار کند و مجاهدانِ شیر شکار در عینِ ظفر و اقتدار از عقبِ آن قوه بر اضطرار رسند و

نظم: ۱

گوییا طفلی که خضرش کشته بود زنده گشته کفر و طغیان می نمود
آمده آن طفل بر وضعِ قوال تا کند طغیان در آن کفر و ضلال
خضر زنده کرده موسی را عیان حکمت قتلی که کرد او پیش از آن
بازگشته باز کشته آن عدو سرّ حق شد ظاهر آنجا هم باو

چون لشکریان [314a] قرال سرِ خونینِ پادشاهِ خود را با تاجِ قیصری لاله‌وار، بر سرِ نیزه و علم^۲ محمدیان آویخته و خونِ دیده‌اش را همچو^۳ شفقِ شام بر خاکِ تیره ریخته، دیدند هرکس از صنادیدِ کفار اشرار سرِ خود را به دو دست گرفته به اضطراب^۴ هرچه تمام‌تر از معرکه کارزار به بیرون می‌شتافت، و بر طبق^۵ مَن نَجَا بِرَأْسِهِ فَقَدْ رَجَعَ به خلاصی سرِ خود فوزی می‌یافت.

نظم: ۶

بر سرِ نیزه چو دید خلقِ سرِ دشمنت گفت بسا سر که شد در سرِ زخمِ زبان^۷

و استیراد کارزار سلطان بر سکینه و وقار امر فرمود که بر دست اشتهب کتنی نورد سلطانی قیداد هم ایمن نهادند و به مقابله کفار همین سلطان با خواص غلامان متهورانه ایستادند.

در آن شورش و غوغا فشرده پای ز طوفان کجا کوه جنبد ز جای
کسی کو تواند کم سر گرفت گر سان دشمن توان در گرفت

و سلطان به جوانان دلآور ینگِ چری و آن مبارزان جان فدای امر فرمود که چون قرال خود متوجه قتال و دست آزمایی گردد، در صف سپاه کوچه دهند و در میان کتیبه مجاهدان راه کند تا چون به میان صفوف دلاوران درآید، پیاده‌های ینگِ چری اسبان آن سواران را به شمشیر پی کند و هرکس از شهسواران میدان جهاد بر هر طرف تیر و شمشیر و سنان خصمان خود را بر چاک هلاک افکند. چون قرال پر غرور از کمال جهل و نادانی و اِ مستی جام کام خوشی فصول امانی خود را به میان مجاهدان انداخت، و مطلقاً با آن جماعت غازیان که در نظرش کم عدد ولی مدد می‌نمودند به هیچ نپرداخت. لشکریان سلطان بر حسب فرمان واجب الاذعان آن سر خیل ایل نغی و طغیان را چندان امان دادند که در میان صف مبارزان روی به توجه آورد و قصد ظفر بر قلب سکینه سلطان غازیان کرد هر کس از پیاده‌های ینگِ چری شمشیر دو دم دست و پای اسبان لشکر مشرکان را پی می‌کردند و گروه کافران کوه پیکر را از سر زین بر زمین هلاک فرو می‌آوردند. اتفاقاً حضر خواجه نام یکی از غلامان سلطان اسب تندرفتار قرال لعین را پی زد و از پای درآورد و علی الفور چالاخانه در قرال در آویخت و تیغ دشمن بردار سر قرال را از تنش جدا کرده خونس را به خاک ریخت و کله بی مغز او را با تاج مکمل به جواهر فی الحال

بر سر نیزه و سنان خود برافراخت و رایت نصرت اسلام را به ضرب شمشیر و تایید دست مردان غیب که مظاهر خضراند سربلند ساخت E

^۱ نظم N: لمولفه E

^۲ سبز - E

^۳ همچو N: چون E

^۴ اضطراب N: اضطراب E

^۵ و بر طبق N: و به مقتضای E

^۶ نظم - E

^۷ ر.ک. قصاید کمال الدین اسماعیل

بیت:

یَمین و یَسارَش پراکنده گشت سران سپاهش سرافکنده گشت
فتاده درین سبزکاخ بلند غریو بگیر و خروش ببند

و هرچند قرال پر ضلال را از اقدام آن معرکه پر التّحام، منع و نصیحت نمودند، مطلقاً تسکین او در مقام تمکین و ثبات در آن شادمانی نفرمودند، و سلطان مجاهد درین حال به جوانان ینکی جری و به آن مبارزان جان‌فشان جری سفارش فرمود که چون قرال به نفسِ خسیسِ خود متوجه خودنمایی و دست‌آزمایی است، در صفِ سپاهِ غازیان، جهتِ درآمدنِ او اولاً کوچه دهند، و از پیشِ صدمه اول آن کافرِ مغرور به بندِ قدم بجهند. چون تمام به میانِ صفوفِ مبارزان درآید، پیاده‌های جلدِ مُتَجَلِّدِ ینکی جری اسپانِ کافران را به شمشیرِ کین پی کنند، و از هر طرف این جمعیتِ اسلامیان به تیر و شمشیر و نیزه و حربه، خصمانِ خود را به خاکِ هلاک افکنند. لاجرم قرالِ پرغرور چون از کمالِ جهل و نادانی و از مستیِ جامِ کامجویی به حصولِ امانی خود را به میانِ مجاهدان انداخت، و مطلقاً از عقبِ خود باز ندیده، از آن مردمِ کم عدد جهتِ اعانت و مددِ لشکر به هیچ جانب نپرداخت. لشکریانِ سلطان برحسبِ امر و فرمان، چندان قرال بی‌اقبال را امان دادند که میانِ صفِ مبارزان روی توجه آورد، و قصدِ ظفر بر قلبِ پر سکینهٔ سلطان غازیان کرد. هرکس از پیاده‌های ینکی جری به شمشیرِ دودم به یکدم دست و پایِ مشرکان را پی می‌زدند، و گروه گروه کافرانِ کوه‌پیکر را از سرزمین به زمینِ هلاک فرود می‌آوردند؛ اتفاقاً خضر خواجه نامی از غلامانِ سلطان سمنند تندرftar قرال لعین را پی زد، و علی‌الفور در قرال درآویخته، به تیغِ دشمن‌پرداز، سر او را از بدنِ کثیفش جدا کرد و کله بی مغز او را با تاجِ مُکَلَّل به جواهر، همان دم بر سر نیزه و سنان خود برافراخت و رایتِ نصرتِ اسلام را به ضربِ شمشیر از دستِ مردانِ غیب که مظاهرِ خضرند سربلند ساخت.^۱

شادمانی بر اوج کامرانی برافراخت و اسب مراد را در میان میدان مبارزان جولان داد و نفس خود را از قلب سپاه سپاه خود روی توجه به صف لشکر اسلام و مستقر سلطان نهاد که پادشاه مسلمانان را خود به خود به دست آورم و لواء ظفر را به بازوی اقتدار خود میان عرصه قتال بر اوج بلند نامی برم. چرا که به این ضعف و انکسار پادشاه ترک از کمند مردربای من چگونه می‌تواند امید به وجود این وضع شکست لشکرش از پیش سمنند جهان نمای من به کجا می‌تواند جهید E

^۱ و هرچند قرال پر ضلال ... خضرند سربلند ساخت N: چون قرال بی اقبال از مقابل سلطان با شوکت و جلال متوجه لوای معالی سلطانی شد و کوس نصیحت ارکان کفر و طغیان خود نکرده در این اقدام متهورانه راغب گشت و متواتر اخبار خسیس بسیار دارد که در آن القام

فی الحال اسبِ اَشْهَبِ گیتی نوردِ خود را، قیدِ اَدْهَمِ آهنین فرمود و به این سکون و سکینه دلاوری را
بینندگان جان‌فدای خود باز نمود.

[313b] بیت:

در آن شور و غوغا فشردند پای ز طوفان کجا کوه جنبد ز جای
کسی که تواند کمِ سر گرفت گریبانِ دشمن توان درگرفت
جوان آن جماعتِ خواص و نزدیکانِ سلطان، قوتِ قلبِ خسروِ مجاهدان را یافتند. ایشان را هم
غیرتِ اسلامی و ناموسِ مردانگی متحرّک گشته، از تیغ و تیرِ بلارویی برنتافتند و گفتند:^۱

بیت:

دشمن قوی و معرکه پر فتنه است لیک داریم دل قوی چو تویی پادشاهِ ما
درین حال، ناگاه گردِ معرکه جدال به نسیمِ فتوحاتِ غیبی بر شکافت. چون قرال پر ضلال لشکرِ
اسلام را ظاهراً مغلوب و پریشان یافت، از رویِ تکبر و تهورِ عنانِ یکرانِ خود را به صوبِ قلبِ سلطانِ مجاهدان
انداخت، و علمِ شادمانی ظفر و کامرانی بر آسمان افراخت، و اسبِ مراد را میانِ مبارزانِ در میدانِ مردان
جولان داد، و به نفسِ خود از قلبِ سیاهِ سپاهِ خود توجه به صفِ لشکرِ مکسورِ اسلام و روی به مستقرِ علمِ
منصورِ سلطان نهاد، و به آوازِ بلند می‌گفت که پادشاهِ ترک و خسروِ مسلمان را همین زمان خود به دست
آرم و لواءِ ظفر را به بازویِ اقتدار میانِ عرصه کارزار بر اوجِ بلندنامی سرفراز دارم؛ و اکنون به طریقه فرار، این
پادشاهِ نامدار از کمندِ بازویِ شاه‌شکارِ من چگونه تواند رهید، و به این وضع شکستِ لشکرش از پیشِ سمندِ
جهانپیمایِ من به چه جا تواند جهید.^۲

^۱ درین احوال پر ... بلارویی برنتافتند و گفتند N: در این احوال پر احوال که علیه لشکر مخالفان دین و دولت به این مرتبه رسید و ضعف
سپاه غازیان تقویت انجامید، سلطان مجاهدان با خواص بندگان خود فرمود که چون زحف و گریز از معرکه کفار از سایر گناهان است و
دریافت مرتبه شهادت منتهی به آرامگاه بهشت و رضوان، این زمان به یک لحظه طریقه صبر و تبجید در مقابله دشمن غالب پیش آید و
فرار از مقابله کفار از من چشم داشت مدارید، چرا که اولاً مثلاً «النار ولا عار» (حدیث شریف) میان اراده‌های روزگار در غایت اشتها و
در این حال تنگ مجال فرار از کفار هم غایت ننگ و عار است و هم مصر مسر که تخت‌های معرکه کارزار فجار البته منتهی به دوزخ و
عذاب نار

لنفسی حق مثل ان اقربا

تاخرت تستیع احویه و لم اجد

چون بعضی از امرا و خواص و گروهی از بندگان کثیر الاختصاص که بر این وجه قوت قلب از سلطان مجاهدان یافتند، ایشان را هم غیرت
اسلامی اینک حرکت یافت و دل دلیران شکیب و آرام یافت لاجرم همگی بندگان با اخلاص سلطان را ثنا و دعا گفتند و جملگی مبارزان
از سرگذشته جان‌فدایی را در راه حق و نظر مسلمانان به جان و دل پذیرفتند که E

^۲ درین حال، ناگاه گرد ... چه جا تواند جهید N: چون در معرکه قتال گرد جدال نسیم فتوحات غیبی بر شکافت اتفاقا قرال با ضلال بی
اقبال چون سپاه اسلام را ظاهراً مغلوب یافت، از روی تکبر و تهور عنان یکران خود را به صوب قلب سلطان مجاهدان انداخت و علم

و از هر طرف هر لحظه^۱ چشمِ خونبار جراحت‌های شهیدان^۲ بر حالِ قُتلایِ بدر^۳ و حنین از رویِ حنین گریان شد،^۴ و در خاکِ پاکِ عرصه جهاد، از بسیاریِ کشتگانِ کَفَّار و ارجیف‌هایِ مشرکانِ مردارِ مَسْلُخ‌ها و مَزِیل‌ها عیان گشت؛ اما چون لشکر از اندازه تعداد^۵ بیرون بود، چندان کمی و کاستی از قتل و هلاکِ ایشان ظاهر نمی‌نمود؛^۶ لیکن عَساکِرِ منصوره اسلام چون بعضی به کشتن و بعضی به فرار بی‌اختیار نقصان پذیرفت، اعلامِ کَفَّار و رایاتِ اشرار استیلا و استِعلا گرفت. چنانچه اکثرِ سپاهِ اهل ایمان از اُمَرا^۷ و مردمِ روم ایلی و انادولی روی به فرار و انِهْزام^۸ آوردند؛ و به غیر از قلبِ لشکرِ سلطانی،^۹ که به سکینه و ثباتِ آن شاهسوار^{۱۰} شیردل پای برجای بود، بیشترِ لشکریان به اضطرار گریز اختیار کردند.^{۱۱}

تا به حدی که منقولست که گریختگانِ اهلِ اسلام، از غایتِ هول و هراس،^{۱۲} تا محلّی که به قمجی سویی مشهور است، از رزمگاه که صحرایِ دیرجه بود سه مرحله راه دور است، در آن گریز مضطربانه به یک روز رسیده بودند.^{۱۳} درین احوالِ پر آهوال سلطان مجاهدان از هر سکینه و اطمینان با خواص و نزدیکانِ خود فرمود که چون زَحَف و گریز از معرکه کَفَّار از کَبایِرِ گناهان است، و دریافتِ مرتبه و شهادت منتهی به آرامگاهِ بهشتِ رضوان، این زمانِ طریقه صبر و تحمّل در مقابلهٔ دشمنِ غالب پیش آرید و فرار از مقابلهٔ دشمنِ دین از من مطلقاً چشم داشت مدارید،^{۱۴} تا آن مرتبه که

^۱ و از هر طرف هر لحظه و E-

^۲ مجدداً E-

^۳ قُتلایِ بدر N: شهدا روز بدر E

^۴ از رویِ حنین E-

^۵ تعداد N: عدد E

^۶ از قتل و هلاکِ ایشان ظاهر نمی‌نمود N: از ایشان نمی‌نمود E

^۷ امرا N: امرا و عساکر E

^۸ فرار و انِهْزام N: انِهْزام و فرار E

^۹ سلطانی E-

^{۱۰} شاهسوار N: سلطان E

^{۱۱} بیشترِ لشکریان به اضطرار گریز اختیار کردند N: اکثر لشکر فرار اختیار کردند E

^{۱۲} هول و هراس N: هراس و اضطراب E

^{۱۳} از رزمگاه که صحرایِ دیرجه ... روز رسیده بودند N: از رزمگاه سه مرحله دور است در فرار به یک روز رسیده بوده‌اند E

^{۱۴} چرا که اَوَّلَا ... النار وَاَلا عار (حدیث شریف) E+

چو نازد دشمنم از زورِ بازو
 چو مهرِ دوستی نبود زِ تو کم
 به لطف و مهرِ تو آموزگارم
 به هر مشکل که آید پیشِ راهم
 شدند اعدا همه مجموع یک جا
 برافروزی زِ تیغم شمعِ دین را
 بود روحِ رسول اینجا مددکار
 کلیدم ده برای فتحِ اسلام
 رضایِ توسست مقصودم درین کار
 به او نازم که پشتم هست باز او
 جهانی گر بود دشمن چه باکم
 مکن در چشمِ دشمن خاکسارم
 گشایش هم زِ الطافِ تو خواهم
 پریشان جمعشان کن روزِ هَیجا
 برافرازی به من شرعِ مبین را
 به روحِ او که کارم بسته مگذار
 توانم بخش بهرِ کسرِ اَصلام
 رضایِ خویش را باری نگه دار

بعد از تقدیم دعا و سؤال و کثرتِ اعتماد بر امداد ذوالجلال، سلطان کشورِ مراد با سپاهی
 همه شهسوارانِ میدان، مردانِ به رفتارِ سیلِ بهاری، در آن دریایِ پر ظلامِ مجمعِ کفر و آثام
 فروریختند، و با آن لشکرِ مخالفِ پر خاش^۱ خصومت و کارزار برانگیختند و فی مابین جنگِ سلطانی
 به هم پیوست و از طرفین میانِ دلیران^۲ چون شیر^۳ مست، کسی^۴ سالم بیرون^۵ نمی‌رست، تا به حدّی
 که در صحرایِ کارزار از موج خیز چون طوفانِ جیحون^۶ برخاست، و از اثارِ غبارِ معركة طبقاتِ
 آسمان می‌افزود، و طبقاتِ زمین می‌کاست.

بیت:

ز سمّ ستوران در این پهن دشت زمین شش شد و آسمان گشت هشت^۷

^۱ دعا و سؤال و کثرت ... لشکرِ مخالفِ پر خاش N: مباحث و عرض حاجات سلطان کشور مراد با لشکر مجاهدان در عرصه میدان مردان به رفتار سیل بهار در آن دریای ظلمت ریختند و با سپاه کفار مقدمات E

^۲ دلیران N: دلیرانی E

^۳ شیر N: شیران E

^۴ آزاده و E+

^۵ بیرون E-

^۶ چون طوفانِ جیحون N: جیحون خون طوفانی E

^۷ ر. ک. شاهنامه فردوسی

مُغِيث و مُجِيری. تو آنی که توانی دماغِ کبر و پندارِ نمرودِ مردود را به خرطومِ گرزِ کردارِ پشهٔ لاغری همچو مومِ گدازان^۱ سازی و در هلاکِ سپاهِ جلیل^۲ اصحابِ فیلِ هیکلِ قِلاعِ کوهِ تمثیلِ فیلان را، به ضَرْبِ سَجیلِ طَیْرٍ أَبَائِل^۳ تند و تیزتر از طوب و قارعه دشمنانِ اندازی و مُتَجَبِّرانِ خودبین را از عرصه وجودِ پردازی؛ اکنون که لشکرِ مخالفانِ شرع و مِلّت و دشمنانِ ملک و دولت بیرون از اندازه شمارند و به اِضعافِ لشکرِ مجاهدانِ فرصت‌شعارند و به امیدواریِ عونِ عنایت و یُمْنِ وَقَايَتِ غیبی، اقدام به این معرکه‌گیریِ کبری می‌نماییم، و به نیتِ جهادِ میانِ این مَلَحَمَهٔ مخاطرت التیام به مبارزت عظماء اعدا درمی‌آییم، به عنایت موعودِ مَنْ کَانَ لِلّٰهِ، اللهُ کَانَ لَهُ^۴ امیدواریم و به میعادِ دَائِمِ الْاِسْعَادِ وَلَیَنْصُرَنَّ اللهُ مَنْ یَنْصُرُهُ^۵ در غایتِ انتظاریم^۶.

[313a] مناجاه لمؤلفه^۷:

خدايا من همان خاکِ حقیرم	تو مهری من چو ذرهٔ دست‌گیرم
منم سایه تویی خورشیدِ اُمید	پناه سایه نبود غیرِ خورشید
چو بادِ حادثه خواهد ستیزم	به مهرت همچو ذره در گریزم
غبارآلوده رویم از گنه لیک	بدی از من نیاید از تو جز نیک
برای آنکه کردم بر درت خاص	متاعی نیست در دستم جز اخلاص
به اخلاص و نیازم کن تَرَحُّم	گناه‌م را به بحرِ عفو کن گم
از آن لطفی که دائم با منت بود	مدد خواهم که بفرستی به من زود
به راهت جان فدایی می‌کنم باز	به رغمِ دشمنم ای دوست بنواز

^۱ گدازان - E

^۲ هلاکِ سپاهِ جلیل N: سپاه E

^۳ سوره فیل، آیه ۳

^۴ حدیث شریف

^۵ سوره حج، آیه ۴۰

^۶ به ضَرْبِ سَجیل ... در غایتِ انتظاریم N: به سَجیلِ بندقِ مانند طَیْرٍ أَبَائِل (سوره فیل، آیه ۳) تند و تیز از توپ و تفنگ اندازی و هر نوع که خواهی از عرصه وجودِ آنچنان متجبران را پردازی اکنون اگرچه این لشکرِ مخالفانِ شرع و ملت و دشمنان امت حضرت رسالت صلوات الله علیه بیش از پیش است و مقابله و مقاتله ایشان دور از روش عقل دور اندیش فاما به امیدواریِ یابند دست قدرت و اقتدار و به استظهار جنود غیبی بی احصار و شمار تو اقدام به آن معرکه‌گیری مینماییم و به التزام جهاد و اقدام اجتهاد میان آن ملحمه عظمی عظمی می‌آییم، هر آینه در شروع به این خطرات همین به عون بی دریغ تو اعتمادست که مَنْ کَانَ لِلّٰهِ، اللهُ کَانَ لَهُ (حدیث شریف) عنایت موعودتست و از کرم مرصود تو درین روز شدت همین توقع وفا به میعاد اسعاد که وَلَیَنْصُرَنَّ اللهُ مَنْ یَنْصُرُهُ (سوره حج، آیه ۴۰) نوید معهود

تست E

^۷ مناجاة لمؤلفه N: لمؤلفه E

چند از عقودِ الافِ ایشان بود. هرآینه کشورِ مراد در آن میدانِ جهادِ اعتماد بر عون و توفیقِ ربِّ العباد نمود، و مددِ جنودِ هِمَمِ مؤیدِ خود^۱ از روحانیتِ انبیا و اولیا خواستند، و صنوفِ صفوفِ^۲ لشکرِ اسلام به آلویه و اعلامِ^۳ الفاتِ^۴ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا^۵ آراستند. و سلطان از راهِ تضرُّع و اِبْتِهال و از روی نیازمندی به درگاهِ ایزدِ متعالِ بنیادِ مناجات و آغازِ عرضِ حاجات کرد، و به سنتِ نبویه رخساره بر زمینِ سجاده نهاد و بی حائل و حجابِ سجاده، روی بر خاک به سجده افتاد و این دعای مصطفوی را که در غزواتِ ماثور بود^۶ که اللَّهُمَّ أَنْتَ عَضُدِي وَبَصْرِي، بِكَ أَحْوَلُ وَبِكَ أَصْوَلُ وَبِكَ أَقَاتِلُ بِنِيادِ اسْتِعَانِه نهاد؛ و در حینِ الحاح به مناجات به این گونه اسْتِفْتاح و اسْتِنْتاج می فرمود؛ که خدایا چون بر ضمیرِ هر بنده مطلع و آگاهی و بر درون هر دلی بینایی گاه و بی گاهی، که^۷ إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا خُفِيَ وَمَا تُغْلِي وَمَا يُخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ^۸ که در این اقدام به خطراتِ مُحَارِب و التزامِ مهالک و مَضَارِب^۹، مقصد اصلی همین تحصیلِ رضایِ توسست و مطلبِ کلی منحصر بر نصرتِ دینِ مصطفی^{۱۰}، هدایتِ اقتضای تو اکنون هر چند این دشمنانِ خدا و جماهیرِ مخالفان و اعدا به کثرتِ حشر و غلبه لشکر مستظهرند و به مَظَاهِرَتِ اعَاظِمِ صنادیدِ کفارِ صاحبِ اقتدارِ مُسْتَوْتَق و^{۱۱} مُسْتَكْتَرَنَد، امّا ای سلطان با قدرت و توان، تو آن توانایی که بیچارگانِ ضعیف را همیشه^{۱۲} دستگیری و ضَعْفایِ بی توان را در هر بلایی تو^{۱۳}

^۱ مثابه صفری چند از عقودِ الافِ... هِمَمِ مؤیدِ خود N: منزله صفرهای عقودِ الاف بود سلطان کشور مراد با عساکر میدان جهاد به اتفاق و توفیق و اعتماد به عون رب العباد نموده، مدد E

^۲ صنوفِ صفوفِ N: صفوفِ صنوف E

^۳ به آلویه و اعلام N: را به الویه و رایات E

^۴ سوره فتح، آیه ۱

^۵ و آغازِ عرضِ حاجات کرد، و به سنتِ... ماثور بود N: و آهنگ مسائل و دعوات کرد و بر سنت حضرت رسالت پناه علیه سلام الله رخساره به زمین ساده نهاده بی حجابِ سجاده بر روی خاک به سجده افتاد و به منطوق این دعاء نبوی که در غزوات ماثور و مشهورست بنیاد استعانه استغاثه نهاد E

^۶ بنیادِ اسْتِعَانِه نهاد؛ و در حینِ الحاح گاه و بی گاهی، که N: و برین موجب مناجاه می فرمود که خدایا بر ضمیر منیر بنده مطلع و آگاهی و بر درون دل دانا و بینایی گاه و بی گاهی E

^۷ سوره ابراهیم، آیه ۳۸

^۸ مهالک و مَضَارِب N: به مشیتِ مباحی و مآرب E

^۹ مصطفی N: و شرع E

^{۱۰} اکنون هر چند این دشمنانِ خدا... صاحبِ اقتدارِ مُسْتَوْتَق و N: اگرچه در درگاه تو ما همگی بندگان عاصی و گنہکاریم اما در زمره مجاهدان دین و مویدان شریعت نبی مختاریم و هرچند که این دشمنان دین و عصاره کفار و مشرکین به کثرت لشکر و غلبه حشر مستظهراند و به مظاهرتِ اعوان و انصار صنادیدِ نصاری E

^{۱۱} همیشه E-

^{۱۲} ضَعْفایِ بی توان را در هر بلایی تو E-

سلطان کشور مراد چون این هجوم کفارِ ظُلوم و فرنگیانِ شوم غُشوم را مشاهده نمود و برآی‌العین هر گونه تدبیرات ایشان را به نظر استبصار شهود فرمود، به غایت از آن مکر کفار مضطرب‌حال و مُنکسرُ البال بود که ناگاه به القای خواطرِ رحمانی و هدایتِ الهامِ ربّانی با وجودِ مشاورتِ اهلِ خبرت و اعتبار و به مصلحت سَبّاحانِ دریا کنار مقرر داشتند که از ولایتِ قُوجَه ایلّی از محلی که به ییلاقِ آوسی مشهور است در مقابلِ نیکی حصار نزدیک به غارِ اسکندری عبور نمایند، و بی‌سَبَقِ اخباری کشتی‌ها را به آن محل پیشتر فرستاده، به یکبار به کنار دریا آیند؛ و آن رای و تدبیر موافقِ سابقه تقدیر افتاده [312b] قبل از انتشارِ اخبار از آن محل دریا کنار گذار فرمود. و خلیل پاشا در آنجا از ملازمتِ پادشاه مؤید، سلطان محمد، در آن مبداء فتح و اقبال رسید و از آنجا به سرعتِ هرچه تمام‌تر متوجه دارالسلطنه ادرنه شدند. و سلاطینِ اسلام، اعیان، آن اصلِ اصیل و آن فرعِ نبیل به هم پیوستند، و امرا و اَجناد از مبارزانِ ملاحِمِ جهاد بر مقابله کفار از کمالِ جهاد عقدِ بیعت به هم بستند، و از آنجا به همتِ رجالِ الله و به بدرقه انفاسِ سحرخیزانِ دل آگاه، عزیمتِ مقاومت و مُصادِمَتِ لشکرِ قُرال و سایر ملوکِ اهلِ ضلال نمودند و بر مقدمه لشکر داود بیک که امیرِ الأُمَرایِ انادولی بود، روانه ساختند، کوچ بر کوچ به امداد^۱ حصارِ اوارینه که مجمعِ کفار شده بود، رسیدند.

فأما در پیشِ انبوهی و سپاهی جوشن‌پوشانِ کفار، و در معرضِ ازدحامِ آن اقوامِ اشرارِ بی‌شمار تیرگی شبِ یلدا در آن^۲ کثرتِ پرسوادِ آن سیه‌دلان به قدرِ نقطه خالی پیشِ رویِ زنگی جوال^۳ می‌نمود، و نقاطِ کواکبِ ثَوَابِت و سیّار در حالتِ حسابِ اعداد آن لشکرهای^۴ خونخوار، به مثابه صفری

^۱ هجومِ کفارِ ظُلوم و فرنگیانِ شوم غُشوم ... کوچ بر کوچ به امداد N: نوع هجوم آن کفار ظُلوم و مشرکان شوم غُشوم را مشاهده و معلوم فرمود و به رای العین اصناف تدبیرات ایشان را به روی دریا و سواحل آن ممالک دریا باز به طریق استبصار مشاهده فرمود، چنان مضطرب الحال و مضطر البال شد که در تدارک این فتنه عظیم و در تصحیح الم از خاطر مستغنم هم مجال صبر و تحمل نبود و هم راه تدبیر و تامل مسدود نمود ناگاه به القای خواطرِ رحمانی و هدایتِ الهامِ ربّانی با وجودِ مشاورتِ اهلِ خبرت و اعتبار و به مصلحت سباحان و سیاحان ولایت دریا کنار اندیشه گذار لشکر اسلام از دریا فکر همگنان بران قرار یافت که از ولایت قوجه ایلّی در محلی که ییلاقِ آوسی مشهورست در مقابلِ نیکی حصار نزدیک به غار اسکندر کشتی‌ها را حاضر کرده دفعه گذر نمایند چون مبادرت و مسارعت به آن گذرگاه معهود نبود و آن رای و تدبیر موافق تقدیر سلطان قدیر نمود قبل از آنکه این خبر انتشار یابد سلطان با لشکر اسلام از دریا گذار فرمود، و خلیل پاشا هم از ملازمت خلف سلطان و پادشاه موید سلطان محمد از جانب ادرنه از مقابل سلطان به استقلال آن مظهر فتح و اقبال رسید، و از آنجا به سرعت متوجه ادرنه شدند و در آنجا سلاطین اسلام اصل اصیل و فرع نبیل به هم پیوستند و لشکرهای انادولی و روم ایلّی سلسله عهود و میثاق را بر جهاد کفار با هم بستند و از آنجا به همراهی همت رجالِ الله و به بدرقه انفاسِ سحرخیزانِ دل آگاه، عزیمتِ مقابله با لشکر قُرال و مقاتله با آن مجمع بر انبوهی از اهل کفر و ضلال نمودند و بر مقدمه لشکر داود بیک که بکسر بیکی ممالک روم ایلّی بود با قراجه بیک که بکسر بیکی مملکت انادولی بود روانه ساختند و کوچ بر کوچ به استعجال به E

^۲ فأما در پیشِ انبوهی و ... تیرگی شبِ یلدا در آن N: اما پیشِ انبوهی و سپاهی جوشن‌پوشانِ کفار و در معرضِ ازدحامِ لشکری و سپاهی آن قوم اشرار بی‌شمار، شبِ یلدا از E

^۳ پیشِ رویِ زنگی جوال - E

^۴ لشکرهای N: لشکر E

هرچه بدخواه سال‌ها دیده بختِ فیروز کرده نادیده
هر قدر خصمِ مکر و حیلت خواست از خدا مکرِ او نیامد رأست

چون کیفیتِ ماجرای احوال^۱ به مسامعِ سلطان کشورِ مراد رسید، بَواعِثِ ظهورِ غیرت و مردانگی از دو جهتِ درو^۲ تحرُّک یافت؛ اولاً جهتِ ظهورِ مهرِ پدر و فرزندى، و دیگر^۳ ملاحظهٔ مصلحت اسلام به طریقه^۴ خردمندی، به غیرت^۵ پادشاهانه، به غزای آن مجمعِ کفار از رویِ مُسارعتِ بشتافت و تمامِ اَمرا و سپاهِ انادولی را مجتمع گردانید و با آن جمعیتِ خود را به اَسْتِعْجالِ تمام به کنارِ معبرِ کلی بولی رسانید. چون عنانِ توسنِ اقبال بر کنارِ دریا جهتِ رُکوب بر راکبِ بادپای بازکشید، لشکرهایِ فرنگ را با اساس و حشمتِ تمام با کشتی‌هایِ مرتب به طُوب‌ها و رَعادَهایِ نِهنگِ اِتِّقام بر کنارِ معبرِ آماده و مهیا دید به نوعی که از آن رهگذار و معبر، مرغانِ هوا را داعیهٔ عبور بودی، به جایِ کمانِ گروهه سنگ‌هایِ رَعاده از میانِ شکلِ مَقُوسِ کشتی‌ها به هلاکِ آن مرغِ پرنده گشاد می‌دادند، و مرغابیانِ سَفاینِ گاهی که از جانبِ مخالف به حرکتِ آمدندی، شاهینِ تیز پرِ طوب هوایی را به حکم‌اندازی می‌انداختند و پر و بالِ مرغابیان را که بال و پر از بادبانِ برگشاده بودند، به قَوارعِ آسمانی پراکنده، بلکه پراکنده می‌ساختند؟

بیت:

اگر کشتی به رویِ بحر گشتی نِهنگِ طَویَشِ اندر هم نوشتی
و گراز باد کشتی را شدی پر پریشان بر شدی در بحر و در بر

^۱ ماجرای احوال N: این اخبار E

^۲ درو E-

^۳ به E+

^۴ به طریقه N: از روی E

^۵ غیرت N: عزیمت E

^۶ به غزای آن مجمع ... بلکه پراکنده می‌ساختند N: به جانبِ جهادِ کفار بشتافت و تمامی اَمرا و عساکرِ ممالکِ آنادولی را مجتمع گردانید و متوجه امداد و اسعاد فرزندِ خلافت مقام شد و عازم تجدیدِ آیینِ تقویتِ اسلام و استیصالِ کفارِ لیام گشت چون به کنارِ دریا به مقابلِ معبرِ کلی بولی رسید و عنانِ توسنِ اقبال را بر کنارِ دریا جهتِ عبور از مرکبِ بادپای کشتی باز کشید لشکرهایِ فرنگ را با اساس و حشمت و اسبابِ مقاومت بر کنارِ دریا آماده و مهیا دید، به نوعی که اگر از آن رهگذر و معبر دریا مرغانِ هوا از رویِ دریا داعیه عبور نمودندی بجایِ کمانِ گروهه سنگهایِ رَعاده از میانِ شکلِ مقوسِ کشتی‌ها آماده به هلاکِ آن مرغِ پرنده گشاد دادند و مرغابیانِ سَفاینِ اگر از جانبِ مخالف به حرکتِ آمدی شاهینِ نیز پرِ طوب هوایی را پریشان می‌انداختند و پر و بالِ آن مرغابیان را که از بادبانِ برگشاده بودند به قَوارعِ آسمانی برکنده و پراکنده و پریشان می‌ساختند E

به هم بربستند، که چون آن سلطان در نوجوانی هرگز کار جنگ و جدال ندیده و در معرکه‌های بزرگانِ معارک پیکار نرسیده از سر مسند شاهی و از فراز تختِ سروری و بلند جاهی او را به اتفاق و مظاهرت یکدیگر منخلع سازند و لواء با التواء کفر و اشراک را در ممالک اسلامی برافرازند، و اکثر سلاطین مسیحی کیش، خصوصاً قرال انکروس و بغداد و افلاق و بعضی ممالکِ فرنگ اتفاق تمام نمودند و با سپاهی عظیم از جانب انکروس نهضت نموده، از آب تونه گذشته، ممالک اسلام را غارت فرمودند. و در مقدمه شروع حصار اوارینه که بر سمتِ طریق بود، محصور ساخته، به ضربِ توپ و تُفنگ آنجا را تسخیر نمودند، و از جانب دریا، کنارِ فرنگ، سپاهی عظیم در شصت و پنج کشتی قدرغه که هر کدام مشتمل بر یک هزار مرد، تقریباً بوده، به امداد و اسعاد سلاطین انکروس و غیره فرستادند که در روی دریا رهگذار آمد و شد لشکریانِ غازیان را از معبر کلی بولی خصوصاً بر مردمِ روم ایلی و انادولی مسدود نمایند تا سلطان نوجوان از تلاحقِ انصار و اعوان مهجور شود و از ظل عاطفت و امدادِ والد، ملاطفتِ نجادِ او جدا و دور گردد.^۱

بیت:

دشمنان کرده فکر باطل خویش	در عداوت قدم نهاده به پیش
راه تدبیر را فرو بسته	تیغ تقدیر جان‌شان خسته ^۲

^۱ چنانچه انطباق این سنتِ الهی بر حالتِ سلطنت ... دور گردد N: لاجرم چون آن سَمی اسم سامی مصطفوی در نبوت دین نبوی موبد من السما بود و توافق اسمی او در عالم صورت و معنی مودی به موافقت تمام با مستنی مینمود هرآینه در بدایت ظهور خلافت سلطان دین محمدی آن صورت خلافت او به تفویض والد بزرگوار محسود اعدا شد و جهت حوادث و صغر سن که در چهارده سالگی و نورسیدگی غصن بود در چشم ظاهر بین کفار آن شاخسار پایدار به نظر استحقار نمود و جمیع ملوک و اجناد اعدای و حساد و صنادید اضداد از اهل فتنه و فساد انزوا و انقطاع آن سلطان کشور مراد را اعراض کلی از اقدام به تقویت سپاه اسلام انگاشتند و آن ترک سلطنت و تفویض مرتبت را فراغت و دھول از انتظام ملک و ملت سند الایام می پنداشتند و در طباع آن سیاع ضار و در خواطر آن اعداء رویاه سرب کفتار اخلاق کفار این معنی را که آن هژبر بیشه و غا و آن شیر ژبان معارک پر غوغا از میدان جهاد بر کنار شده و در ملاجم سپاه اسلامی حالیا شیر بیه کار ندیده به میان کار آمده به غایت فرصتی تمام دانستند و غنیمت کلی شمردند که

جوانان پیل افکن شیر گیر ندانند دستان رویاه پیر
مترس از جوانان شمشیر زن حذر به ز پیران بسیار فن

و جمیع ملوک کفار و منافقان با یکدیگر مراجعت کردند که به تدبیرات صایب و افکار مناسب آن شاه نوجوان را که کار جنگ و جدال ندیده و در معرکه های بزرگ کارزار نرسیده از مسند شاهی و از فراز بخت سروری و بلند جاهی شاید که منخلع سازند و لواء کفر بر ممالک اسلامی برافرازند و اکبر سلاطین مسیحی خصوصاً قرال انکروس و بعد آن افلاق و بعضی ولایات فرنگ اتفاق نمان نمودند و با سپاهی عظیم از جانب انکروس آب تونه را عبور نموده ممالک اسلام را نهب و غارت فرمودند و در بدایت شروع بی امهال و اهمال حصار وارینه را محصور گردانیده به ضرب توپ و تفنگ آن حصن اسلامی را تسخیر نمودند و از جانب دریا کنار سلاطین فرنگ نیز به مشارکت رای آن ملوک متفق موازی شصت و پنج کشتی قدرغه که هریک مشتمل بر یکهزار مرد تقریباً بود پیشتر بامداد آن جماعت کفار فرستادند که رهگذار آمد شد لشکر غازیان را از معبر کلی بولی بر عساکر مجاهدان روم ایلی و انادولی مسدود نمایند تا سلطان دین محمدی با همین لشکر روم ایلی در دارالسلطنه ادرنه از ظل عاطفت و امداد والد خلافت نجاد مفارق و مهجور افتد و از تعاون و مظاهرت امرا و لشکریان و اعوان ممالک انادولی بالکل جدا و دور گردد E

^۲ تیغ تقدیر جان‌شان خسته N: لیک تقدیر جان او خسته E

معنی که آن شعله چراغِ الهی است که روزی آتشکده‌هایِ قدیمِ زرتشتی^۱ را از غلبه^۲ لَمَعَانِ خود خامد و مُنْطَفِی^۳ خواهد ساخت، و آن آفتابِ جهان‌افروزِ کوکبِ فیروزِ ملک و شاهی است که آتشِ سوزان در فُوادِ تیره اربابِ زندقه و الحاد خواهد انداخت، بلکه مردم به دمِ سردِ ندم و به نفسِ حسرتِ حاسدانِ پر الم چون بادِ سحری روشنیِ مصباحِ صَبَاحِ شریعتِ غَرّای او، افروخته‌تر گردد و به موجبِ آیت تنبیه یُریدُونَ لِیُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُنِمْ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ^۴ لمعات جهان‌سوزی چون سهام دل‌دوزی در دلِ حاسدان از روی عالم‌آرایی او انداخته‌تر شود.^۵

بیت لمؤلفه^۶:

جمالش گرچه روزافزون چو مهر عالم افروز است و لیکن در دلِ بدخواه تابِ او جهان‌سوز است

چنانچه انطباقِ این سَنَتِ الهی بر حالتِ سلطنت و شاهی آن سمی اسمِ سامیِ مصطفوی و سلطانِ مَلَّتِ نبوی است که القصّه؛ چون آن سلطان دینِ محمدی به تَفْوِیضِ والدِ بزرگوار، جُلوسِ بر مسندِ قیصریِ اسلام نمود، جهتِ آنکه در حَدَاثَتِ سن و چهارده سالگی و نو رسیدگیِ غُصن بود، در چشمِ ظاهرینِ کَفَّارِ پر استکبارِ شاخسارِ پایدارِ دولتِ برقرارش مشهودِ نظرِ استِحْقار می‌نمود، و جمیعِ ملوک و اَجْنَادِ اَعَادِی و حُصَاد و صَنَادِیدِ فرقِ مخالفان و اَضْدَاد و مظاهرِ فتنه و فساد انزوا و انقطاعِ آن سلطانِ کشورِ مراد را، اعراضِ کَلّی از اقدامِ به تقویتِ سپاهِ اسلام پنداشتند، و آن ترکِ سلطنت و تَفْوِیضِ مرتبت را فراغت و تَعَاوُلُ از اِنْتِظَامِ ملک و مَلَّتِ انگاشتند، و تمامِ ملوکِ قدیمِ کَفَّار و کهنه کبران صاحب اختیارِ انجمنِ مشاورت به هم پیوستند و عقدِ عهدِ اِنَّمَا النَّجْوَى مِنْ [312a] الشَّيْطَانِ^۷ را

^۱ قدیم زرتشتی N: کفار E

^۲ از غلبه N: سطوت E

^۳ و مُنْطَفِی - E

^۴ سوره صف، آیه ۸

^۵ کوکبِ فیروزِ ملک و شاهی است ... او انداخته‌تر شود N: ملک و شاهی است که آتشیهای سوزان در دل و جان ملحدان خواهد انداخت و هر دم به دم سرد ندم و نفسِ تحسر حاسدانِ پر غم و الم چون بادِ سحری روشنیِ مصباحِ صَبَاحِ شریعتِ غَرّای او، افروخته‌تر گردد، که آیت بینه یُریدُونَ لِیُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُنِمْ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ (سوره صف، آیه ۸) اخبار از آن است و هر لحظه از اتفاقِ انفاسِ بدخواهان بر اطفالِ آن سراجِ وهاجِ ایمان از التهابِ مشاغلِ آن چراغِ فروزان خرمین هستی آن سیه دلان سوخته گردد و شاهدِ صدقِ این معنی از کلامِ معجزِ آثار و عقیبِ الکافِرینِ النارِ به غایت آشکارست E

^۶ بیت لمؤلفه N: لمؤلفه E

^۷ سوره مجادله، آیه ۱۰ - E

داستان شانزدهم

در بیانِ کیفیتِ طغیان و خروجِ قُرالِ انکروس لعین به اتفاقِ ملوکِ فرنگ و افلاق و بَعدان، در اوانِ سلطنتِ سلطانِ مَلَّتِ مُحَمَّدی و انزوای سلطانِ کشورِ مراد و توجه به سلطان به استدعای عطوفتِ پدری و مصلحتِ دفعِ ملوکِ کافری و امدادِ فرزند در آن غزای اکبر و قتلِ قُرال و دفعِ مظاهرِ فساد؛^۱

از مضامینِ کتب^۲ قصص و اخبار و از مَنطوقِ صَحَایف و طَوامیر^۳ تواریخ و اَسفار، چنان مستفاد می‌گردد که در هدایت^۴ حال که نورِ نبوتِ مُحَمَّدی بنیادِ لَمَعان^۵ نهاد، و در آغازِ آنکه^۶ شمعِ مستقیمِ القاهر^۸ لواءِ مَلَّتِ احمد^۹ از مشکواتِ عنایتِ سرمدی به رخشانی افتاد، نزدِ صنادیدِ مشرکانِ قریش و بزرگانِ سال دیده سپاه و جیش، جهتِ جوانی و حداثتِ سنِّ مبارکِ حضرتِ نبوتِ پناه، علیه صلواتِ الله، نسبت با آن پیرانِ سفیدمویِ دل‌سیاه و صورت‌پرستانِ صاحبِ منزلت و جاه آن چنان چراغِ فروزانِ هدایت که در دیده تنگِ آن متحیران و مستکبران کوچک می‌نمود، به چشمِ حقارت می‌دیدند و در اطفاءِ لَوامِع^{۱۰} آن مصباحِ زایدُ النور دم به دم می‌کوشیدند، و ذاهل ازین

^۱ و خروجِ قُرالِ انکروس ... قتلِ قُرال و دفعِ مظاهرِ فساد N: قُرال انکروس در حین جلوس سلطنت سلطان محمد غازی به موافقت ملوک فرنگ و افلاق و بعدان و خروج صنادید کفر به اتفاق قُرال بر ممالک روم ایلی و دریا کنار و محاصره نمودن حصار وارینه از گماشتگان سلطان اسلام و تسخیر آن و گفتار در چگونگی استماع و اطلاع سلطان کشور مراد از اتفاق قُرال به اتفاق حکام کفر و توجه سلطان از مغناسیه به طریق استعجال و وقوع جهاد اکبر و توفیق یافتن سلطان بعد از غلبه کفار و یاس تمام از فتح اسلام و قتل قُرال ضال E

^۲ کتب N: آثار E

^۳ صَحَایف و طَوامیر N: کتب E

^۴ و مفاد E+

^۵ هدایت N: بدایت E

^۶ لَمَعان N: تابیدن E

^۷ آغازِ آنکه N: اوایل امر که E

^۸ القاهر N: القامه E

^۹ احمد N: احمدی E

^{۱۰} به رخشانی افتاد، نزدِ صنادید ... می‌دیدند و در اطفاءِ لَوامِع N: به درخشیدن افتاد صنادید مشرکان و اعیان قریش و بزرگان سالدیده آن سپاه و جیش جهت خرد سالی سن مبارک حضرت نبوت پناه علیه صلوات الله نسبت به آن پیران سفید موی دل سیاه و به اتفاق السنه و افواه آن صورت پرستان صاحب منزلت و جاه آن شمع فروزان نبوت که در دیده آن متحیران کوچک می نمود به چشم حقارت میدیدند و در اطفاء لمحات E

قَسَطْمُونِيه و سايرِ حَكَّام، اطراف را در حکمِ خُدَّامِ کمينه خود می‌پنداشت. و بنابراین بی‌التفاتی و غرورِ جوانی و از کمالِ اجرای حکم در محافلِ حشمت و سلطانی برخلافِ امانی ابناء، زمانی بسیار از تندی و حَدَّتِ مزاجِ سلطانِ محمدی مُتَشَكِّی بودند. و در عرضِ حالِ خود به اسحق پاشا توسل کرده از هر طرف رسولان ابلاغ نمودند که از سلطان مرادبخش همین متوقع است که به طریقه نصیحت، آن خَلَفِ خلیفه‌کردار را از ارتکابِ اینچنین تَعَرُّضاتِ ممتنع و مُرْتَدِع گرداند.

[311b] و سلطان نیز آن فرزندِ سلطنت‌مآب و جمیع وزرا و نُواب را، در آن شیوه ناسازگاری توبیخ فرمود و شرارِ نیرانِ مخالفت و مخاصمت را در میانِ ایشان فرونشانیده، فتنه و فساد را از روی تمکین، تسکین داد. و بعد از آن با ایشان به حُسنِ تدبیر و ملایمتِ معاشرت بنیاد نهاد و این استِخلاف و اجلاس در شهر سِنه ثَمَان و اَرْبَعین و ثَمَانِ مِائَه اتفاق افتاد.

بیت:

دولتش را دید گردون گفت من پیرم کنون کارِ مُلک و دین به این سلطان بُرنا می‌رسد^۱

^۱ طالع عالم مبارک شد به میمون اختری

مسلم شد ملک و دین به والا گوهری E

و اما در فصلِ خزانِش و به هنگامِ رفعِ اندوهِ احزان در میانِ مَطافِ باغ و در جولانگاهِ چمن و راغ آن کشور به عروسیِ دختر از پنجه تاک همیشه در خِصاب باشد، و در مجلسِ جوانانِ گلشن قرآبه‌هایِ عناقید چون آبگینه روشن از خمخانه رزهایِ مُثَمِر مالامالِ شرابِ ناب شود.

شعر:

فَإِنَّ الْحَرِيفَ أَعَارَ الرِّيَاضَ مِنْ الْحُسْنِ وَالطَّيِّبِ أَوْ فِي الْقَسَمِ
و أَصْبَحَ صَفْصَافُهَا بَيْنَهَا كَمَا بَانَ عَنْ مَوْضِعٍ^۱ الْفَصْدِ دَم

همیشه در مساکنِ گرمسیرش، در اثناءِ زمستان و سرمایِ عجوزِ مشاطه زمانه بر پیرِ زالِ دهرِ مجلسِ کامرانی لباسِ رُعونت و جوانی پوشد و در اماکنِ سردسیرش، وقتِ گرمایِ تموز میانِ کوه‌هایِ بلند و چشمه‌سارهایِ کوثر مانند آبِ حیوان از اِنفعال به زمین فرو رود و قطره‌هایِ پاکیزه ابرِ مَطَر را از غایتِ حیا، عَرَق از جبین فروچکد.

نظم:

مَطَرٌ يَذُوبُ الصَّخْرُ مِنْهُ وَبَعْدَهُ صَحْوٌ يَكَادُ مِنَ الْعُضَارَةِ يُطْطِرُ
مَا كَانَتْ الْأَيَّامُ تَسْلُبُ بَهْجَةً لَوْ أَنَّ حُسْنَ الرُّوضِ كَانَ يُعْمَرُ^۲

لاجرم سلطان کشورِ مراد و خسرو اقلیمِ آزادگی و اِسعاد و نشیمن، عشرت و شادکامی را در شهرِ معناسیه مُنَبَسِط ساخت، و با خواص و مقربانِ مجلسِ معاشرت را از مزاحمتِ اغیار بپرداخت، و شاهزاده خلافتِ منزلت بر مسندِ سلطنت و جلال، به نشرِ آثارِ معدلت و اِفْضال قیام می‌نمود و خواصِ خُدّام و عوامِ اَنبَاءِ ایّام را به لطفِ عام و وَقَايتِ تمام، رعایت و احترام می‌فرمود.

بیت:

پیرِ گردون چون به عهدِ بختِ بُرنایش رسید گفت دورِ من شد آخرِ این زمانِ دورانِ اوست^۳

و بنابراین از تمامِ اطراف و جوانبِ جماعتِ ملوک و سلاطینِ کفر و ایمان و جماعتِ همسایگان، صاحبِ امان را در معرضِ تَعَرُّض و مزاحمت می‌داشت، و مثلِ حاکمِ قَرّمان و حاکمِ

^۱ کما بانَ عَنْ مَوْضِعٍ N: فَأَرَّ عَنْ مَطْعِنٍ E

^۲ ر.ک. دیوانِ اَبُو تمام

^۳ ر.ک. قصایدِ سلمان ساوجی

بیت:

كَأَنَّهَا مِنْ حُسْنِهَا رَوْضَةٌ يَضْحَكُ فِيهَا الْأَسُّ وَالْحُرْمُ
كَأَنَّهَا الشُّهْبُ نِثَارٌ عَلَى الْحَضَاءِ مِنْهُ الْقَذُّ وَالنَّوَامُ^۱

و اما در بهارستان همه بستان‌های دلستانش و در فضای صحراهای دلفریب و گلستانش آزار
گلزاری است در بهجت و بها نمودار، نجوم لامع الانوار میان چمن فلک دوار و بر سر هر شاخسار شکوفه و
بهارى است چون اطفال نوشیری از پستان ابر مطیر شیرخوار و با ژاله سحرى و شاخ گوش و گردنشان
همگی از در شاهسوار.

نظم:

زمین جنت بود از گوهر و در چو دامان و کنار مجروکان پر
در و دیوار از انواع تزیین مروج گشته چون بتخانه چین

و اما در فصل تابستان هر عرصه بستان جنتی است پر از لذات نفس و مُشتهیات حسن که
باد صبا همگی رهروان را به نعیم مقیم آن کشورهای بهشتی شئون به وصف وفواکه^۲ مّا یشتَهون^۳
هادی و رهنمون شده و از نسیم شمال هر صبح بر لاله‌زار دهقان آیات رحمت إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا حَدَائِقَ
وَأَعْنَابًا وَكُوَاعِبَ أَثَرَابًا وَكَأْسًا دِهَاقًا^۴ مشحون شود.

نظم:

نگاه بر طرف لاله‌زار او چو کنی دل از مشاهده لاله‌زار بگشاید
چنانچه سوسن آزاده هر صباح زبان به شکر نعمت پروردگار بگشاید^۴

در هر قطری از اقطارش در یک موسم هوایی دلگشای بهاری ساری است اما در فصل دی و موسم زمستان مواضع ساحل دریا و گرمسیرش
همگی باغات خرم و گلستان است و در پای هر نهال سرو و صنوبر از برگ بنفشه و نرگس پرهای دراج و تذرو پراکنده و پاشیده است و
در اغصان درختان سبز لیمو و نارنج آن جوانب گویا از بیضه‌های زرین آفتاب و کواکب سیار در آشیان آسمان طیور نور بالیده و بر هوا

آن بوستان بر فراز شاخسار پریده است E

^۱ القذ و النّوام (نقل از أبو العلاء معری) E

^۲ سورة مرسلات، آیه ۴۲

^۳ سورة نبا، آیات ۳۱-۳۴

^۴ ر.ک. قصاید سلمان ساوجی

چنانچه در فصل دی ماه موسم زمستان و هنگام پژمردگی باغ و بستان مواضع ساحل دریا، و گرمسیرش همگی باغات خرم و گلستان است، و دریای نهال سرو و صنوبر از برگ بنفشه و نرگس مکرر صد گونه بر پره‌های درّاج و تذرو پراکنده و پاشیده است، و بر آغصان درختان سبز لیمو و نارنج گویا از بیضه‌های زرّین [311a] آفتاب و کواکب سیّار در آشیان آسمان، همگی طیور نور بالیده و به هوای آن بساتین برفراز شاخسار پریده است.^۱

^۱ چون سلطان مرادبخش ... برفراز شاخسار پریده است N : القصه چون سلطان کشور مراد از یمن تائید و معونت ربانی و به نیروی دولت موید سلطانی خود تمامی ممالک عریض و سطح بسیط روم را به آیین مسلمانی آراسته داشت و قوانین خلافت در خاندان عثمانی از زیور امن و امان و رتبت عدل و احسان پیراسته ساخت و تمام اعدا دولت قاهره اش مقهور و مجموع رقاب ملوک کفر در سلک عقودت ماسور و تبع قهرمان او مکسور شد و از هیچ طرف اهل مملکت را از فترت و پریشانی تفرقه خاطر و نگرانی نماند و سلطان کامران حقیقه عدل را که وضع هر چیزت بجای خود در روی روزگار به کار نشاند.

با ولی گل با عدو چون خار شد هم اشدّ علی الکفار شد

ناگاه به مقتضای اصل فطرتش که به علو همت و بی نطقی دولت دنیا مشعوف بود، و از غایت تقدس به نفس و توجه طبع بلند پروازش که به بی قیدی مصروف مینمود و آزادگی سرو بلند همتش به مشاغل کار و بار جهانداری و مشواغل لوازم شاهی و مملکت داری سر فرو نمی آورد و همیشه همای مثال میال بود به قله های جبال شامخ انقطاع و یمنع که برتر از علاقه جبال لذات وهم و خیال باشد و انجمنی می جست که بیرون از تنگنای تفرقه اشغال و مقرون به فراغ بال بود و صحبت انس را با همریان موانست شعار و مخالطت را با مخصوصان مجلس بار بر انبوهی سپاه مصند جاه و بر عظمت کریاس و شوکت بارگاه ترجیح می فرمود و دل درویش نهادش طریقه انزواء اخلاص را از مهمات دنیا بی اعتبار جهت صرف اوقات به تحصیل مطالب و اوطار از صحبت دوستان وفادار اختیار مینمود که

بیت:

چيست دولت صحبت صاحب دلان دريافتن با حضور دوستان مهربان دريافتن

و چون اولاد از ارتکاب متاعب سلطانی و مشقتهای شاهی و در انتساب به مسند سروری رعایا و سپاهی مقصد اقصی و مطلب اعلی آن حضرت عالی همت همین تقرب به روحانیت حضرت رسالت و تقدیم خدمت دین اسلام به طریقه مجاهده و حمایت تسالب بود الحق درین ابواب آنچه غایت اجتهادست بجای آورد و اعلام شریعت و رایات ملت را میان ممالک کفار سر بلند میکرد و از جانشینی چنان فرزندی سعادتبار که هم خلف خاندان بود و هم خلیفه و هم نام جیبت و جمان صلی الله علیه و سلم خاطر الهام پذیرش به غایت آسوده و مطمئن بود و انوار ظهور دین محمدی را از ناصیه دولت او مشاهده میفرمود و از صمیم فواد مدعا برخوردار می نمود که

بیت:

فکن فی الملک یا خیر المقابا سلیمیا یا دکن فی العمر نوحا

لاجرم پادشاه موید سلطان محمد را در سریر عدالت مصبر و بر تخت ملک مسیر خود اجلاس نمود و از ارکان دولت و اعیان حضرت جلیل پاشا و شهاب الدین پاشا و صاروخه پاشا را در پای تخت فرزند ارجمندش به وزارت مقرر داشت و مولانا اعظم مولانا خسرو فرامرزی عجم که اعلم و اقدم آن زمان بود، به قاضی عسکری او و فولجه شاهین را جهت بکر بیگی روم ایلی گماشت و هرکس را نخست قابلیت و مناسبت بر مراتب و مناصب دینی و دنیوی خلفش باز گذاشت.

بیت:

دولتش را دیر گردون گفت من پیرم کنون کار ملک دین به این سلطان برنا میرسد

و جهت وجه معاش خدام و مصرف احسان و انعام خود ولایت آیدین ایلی و من تشا و ساروخان را افزاز نمود و از میان بندگان خود اسحق پاشا و حمزه شرابدار و بعضی ندیمان صحبت مسرت و همدمان مجلس عشرت را به عز ملامت خود امتیاز فرمود و سبب ترجیح آن ولایت جهت نشیمن سکون و اختیار آن بقاع میان مساکن آن ملک معمور و مسکون آن بود در آن ممالک اصناف نعمت و رفاهیت بسیارست و تعلمات که در گرمسیر و سردسیر در جمیع اوقات باشد در آن بلاد بی حد و شمار صورت مطبوع خوابان آن دیار غیرت حور و غلمان رضوان و ثمار و فواکه الوان آنجا حاکی از باغ بهشت و روضه رضوان و جون به حسب وضع بلدی آن بلاد در وسط ممالک روم میان اقلیم رابع و خامس ربع معمورست و مزاح سکنه آنجا به حالت اعتدالی و توسط از افراط و تفریط مذکورست و همگی اسباب معاش و زندگانی در آنجانب آماده است و جهات راغب و کامرانی در آن کشورها فراوان افتاده و فصول و مواسم آن اقطار بر مجرای طبیعی جاری است و

به کف جامِ هلال و غمگساری
 ز جام امشب صبا حی بر فروزیم
 همه شب صبح من شد جامِ تابان
 بود سلطانِ وقتِ خویش آن روز
 تو باشی فارغ از جور زمانه
 بکش خورشیدوش جامِ امانی
 تو جامِ عدل پر کن همچو خورشید
 سیه کن روزِ بختِ مشرکین را

شفق‌سان زین افق گیرم کناری
 چو پیدا نیست فردا در چه روزیم
 اگرچه صبحِ شاهی بود خندان
 کسی گر روزِ عشرت گشت فیروز
 نشستم من به کنجی فارغانه
 تو ای فرزند جمشیدِ زمانی
 به جای من نشین بر تختِ جمشید
 چو مهر از نور پر کن روزِ دین را

چون سلطان مراد بخش به مقتضای اصلِ فطرت به اظهارِ علوِّ همت و بی‌تعلُّقی دولتِ دنیا
 مَشغوف بود و از غایتِ تقدُّسِ نفسِ توجهِ نظریَّتِ بلندپروازش به بی‌قیدی و قطعِ علایقِ مصروف
 می‌نمود، همیشه همتِ همای‌مثال او میال به قللِ جبالِ شَوامِخِ تَنَزّه و انقطاع از علاقه حِبالِ لذاتِ
 وهم و خیال بود و جهدِ تمام در جست و جوی انجمنی بیرون از تفرقه خواطر و شواغل اشغال، از
 رویِ جمعیتِ باطن و فراغِ بال می‌نمود و جهتِ تَرَقُّبِ اینچنین گوشه فراغت و انقطاع و طرحِ انخلاع
 از مهمّاتِ دنیا و تفریقِ نشیمنِ اجتماع از همگی بلادِ وسیعِ روم و آن ممالکِ رفاهیتِ رسومِ ولایتِ
 آیدین ایلی و مَن تَشا ایلی و سرخان ایلی را جهتِ ضروراتِ معاشِ افراز فرمود و از میانِ خواصِ
 بندگان، اسحق پاشا و حمزه بیگ شرابدار و بعضی نداما صحبتِ مسرّت و همدمانِ مجلسِ عشرت را
 به ملازمتِ خود امتیاز نمود و سببِ ترجیحِ آن ولایاتِ جهتِ تَوَطُّن و سکون و اختیارِ آن کشورها
 میانِ آن ممالکِ معمور و مسکون، آن بود که درین سه مملکتِ متصلِ مُتَقَارِنِ اصنافِ نعیم و نعمت
 بسیار است و تَنَعُّماتِ که در مواطِنِ سردسیر و گرمسیر میسر باشد و در تمام اوقات آنچه خواهند
 مقدّر شود، درین چند کشورِ بیرون از حدِّ احصا و احصار است و لهذا؛ صورتِ مطبوعِ خوبانِ آن دیار،
 غیرتِ حور و غلمانِ بهشتِ رضوان است و ثمار و فَواکِه الوانِ آنجا، نمودارِ باغِ جنان و چون به حسبِ
 اوضاعِ بلدِی آن بلاد در وسطِ ممالکِ روم میانِ اقلیمِ رابع و خامسِ ربعِ معمور است و فراج و اخلاقی
 سکنه آن اماکن به حالتِ اعتدالی و توسطِ مذکور و مشهورِ همگی فصول و مَواسِمِ آن اقطار بر مجرای
 طبیعی جاری است و در هر قطری از اقطارِش در یک موسم به هوای دلگشای بهاری ساری است،

اعلام شریعت و رایاتِ مَلَّت را میانِ ممالک سربلند ساخته و در تقَرُّب به روحانیتِ نبوی و توسِّل به شفاعتِ مصطفوی، آن فرزندِ سعادت‌مندِ خود را به خدمتِ اسلام و خلافتِ خلفاء سید انام علیه السلام به مهربانی به مسندِ سلطانی نواخته، انوارِ ظهورِ دینِ محمدی از ناحیهٔ دولتِ او مشاهده می‌نمود، و از همنامیِ سلطانِ انبیا صلوات الله علیه تَنَاول به علؤ رتبتِ ملک و دین او می‌فرمود و در عینِ اقتدار و اختیارِ آن خلفِ خلافت، انتساب را بر سریرِ معدلتِ مصیر و بر تختِ فلکِ مسیرِ خود [310b] اجلاس نموده، از ارکانِ دولتِ قدیمِ خود خلیل پاشا و شهاب الدین پاشا و صاروجه پاشا را به دستورِ زمانِ سلطنتِ خود به وزارتِ سلطان دین محمدی منصوب داشت، و مولانای اعظمِ اعلم، مولانا خسرو عجم، که اَعْلَم و اَقْدَم آن زمان بود، به قاضی عسکری فرزندِ سعادت‌مندِ برگماشت، و قرلجه پاشا را جهتِ بکلریکی و امیرالامرایِ روم ایلی تعیین فرمود و سایرِ مناصب را به هر که مناسب بود، تمکین نمود؛ و نصایحِ عادلانه و مصالحِ زمانه به گوشِ هوشِ خَلَفِ خلیفهٔ نجاد یاد داد، و به این گونه کلماتِ دولتمندانه بنیادِ فصیحت نهاد.^۱

لمؤلفه:

ز روی مهر شه گفتا به فرزند	که ای چشمِ جهان‌بین از تو خرسند
منم صبحِ جهان‌افروز امروز	تو خورشیدی ز من زاییده فیروز
چو خورشیدِ جهان‌تابم برآمد	مرا صبحِ جهان‌بانی سرآمد

^۱ فکن فی الملک یا خیر البقا یا سلیماناً وکن فی العمر نوحاً

و چون سلطان کشور مُراد از یمن تأییدات ربانی و به نیروی دولت مؤید سلطانی خود تمامی ممالک عریض روم را به آیینِ مسلمانی آراسته بود و قوانینِ خلافت را در خاندان عثمانی بر نور امن و امان و رتبتِ عدل و احسان پیراسته، و به دولتِ قاهر تمام اعدا مقهور داشته و جملگی رقابِ ملوک کفر را در سلکِ عبودیت مأمور و به تیغِ دلاوری مکسور گذاشته، و از هیچ طرف جهتِ نظامِ مملکت تفرقهٔ خاطر و نگرانی نداشت و حقیقتِ عدل و داد را به طریقهٔ وضعِ قانون میانِ اهلِ خاندان بازگذاشت.

بیت:

با ولی گل با عدو چون خار شد هم اشداء علی الکفار شد

اعلام شریعت و رایاتِ ملت را میانِ ممالک سربلند ساخته و در تقرب به روحانیتِ نبوی و توسل به شفاعتِ مصطفوی آن فرزندِ سعادت‌مندِ خود را به خدمتِ اسلام و خلافتِ خلفاء سید انام علیه السلام به مهربانی به مسندِ سلطانی نواخته، انوارِ ظهورِ دینِ محمدی از ناحیه دولت او مشاهده می‌نمود، و از همنامیِ سلطانِ انبیا صلوات الله علیه تَنَاول به علؤ رتبتِ ملک و دین او می‌فرمود و در عینِ اقتدار و اختیارِ آن خلفِ خلافتِ انتساب را بر سریرِ معدلتِ مصیر و بر تختِ فلکِ مسیرِ خود اجلاس نموده، از ارکانِ دولتِ قدیمِ خود خلیل پاشا و شهاب الدین پاشا و صاروجه پاشا را به دستورِ زمانِ سلطنتِ خود به وزارتِ سلطان دین محمدی منصوب داشت، و مولانای اعظمِ اعلم مولانا خسرو عجم که اعلم و اقدم آن زمان بود به قاضی عسکری فرزندِ سعادت‌مندِ برگماشت، و قرلجه پاشا را جهتِ بکلریکی و امیرالامرایِ روم ایلی تعیین فرمود و سایرِ مناصب را به هر که مناسب بود تمکین نمود؛ و نصایحِ عادلانه و مصالحِ زمانه به گوشِ هوشِ خَلَفِ خلیفهٔ نجاد یاد داد، و به این گونه کلماتِ دولتمندانه بنیادِ فصیحت نهاد -E

نظم^۱:

چار چیز است که در کوه اگر جمع شود لعل و یاقوت شود کوه به آن خارایی
پاکی طینت و اصلِ گهر و استعداد تربیت نیز از این نه فلک مینایی
با من این هر سه هنر هست چه در می‌باید تربیت از تو که خورشیدِ جهان‌آرایی^۲

لاجرم؛ سلطان کشورِ مراد چون همیشه دیده امیدواریِ خود را به آن کوکبِ فرخنده شاهی^۳،
پر فروغ و روشن داشته بود و بر سنتِ حضرتِ داودِ نبی فرزندِ قابلِ خود را^۴، سلیمانِ نبی علیهما
السلام، به توجه تمام در حالِ حیاتِ خود بر مسندِ پر شرافتِ یا داودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً^۵ برگماشت؛
تختِ قیصریِ اسلام را با آن فرزندِ خلفِ خود بر سبیلِ خلافتِ مَفُوض داشت که^۶:

بیت:^۷

فَكُنْ فِي الْمَلِكِ يَا خَيْرَ الْبَرَايَا^۸ سُلَيْمَانًا وَكُنْ فِي الْعُمَرِ نَوْحًا

و چون سلطان کشورِ مراد از یمنِ تأییداتِ ربّانی و به نیرویِ دولتِ مؤیدِ سلطانیِ خود، تمامیِ
ممالکِ عَرِیضِ روم را به آیینِ مسلمانیِ آراسته بود و قوانینِ خلافت را در خاندانِ عثمانی بر نورِ امن
و امان و رتبتِ عدل و احسان پیراسته، و به دولتِ قاهرِ تمامِ اعدا مقهور داشته و جملگیِ رِقابِ ملوکِ
کفر را در سلکِ عبودیتِ مأمور و به تیغِ دلاوریِ مکسور گذاشته، و از هیچ طرف جهتِ نظامِ مملکت
تفرقه خاطر و نگرانی نداشت و حقیقتِ عدل و داد را به طریقه وضعِ قانون میانِ اهلِ خاندان
باز گذاشت.

بیت:

با ولی گل با عدو چون خار شد هُم أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ شد^۹

^۱ نظم N: بیت E

^۲ نقل از دیوان اشعار سید جلال الدین عضد یزدی

^۳ شاهی N: دری شاهی و شهریارِ E

^۴ فرزند قابلِ خود را N: با فرزند خود E

^۵ سورة ص، آیه ۲۶

^۶ در حالِ حیاتِ خود بر مسندِ پر شرافت ... مَفُوض داشت که N: نظر همت را بر استخلافِ آن خلف خلافت منقبت در حالتِ حیاتِ خود

گماشته و تخت سلطنتِ قیصری را به آن فرزندِ سعادت‌مند سپرد و پایه قدر جاهی او را بر اوجِ فلکِ شاهی برد E

^۷ بیت E+

^۸ البرایا N: البقایا. (أبو العلاء معری) E

^۹ ر.ک. مثنوی معنوی مولانا

نشأتِ قابلیتِ آدمی، اولاً او را در مکتب‌خانه ازلی و در تربیتِ جایِ اولی به شفقت‌نامه و عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ کُلَّهَا^۱ آموزگار سازند، و از آن جمله مظهرِ مطهرِ محمدی را جهتِ تعلُّمِ قوانینِ آدابِ عنایت‌نامه اَدَّبَنِی رَبِّی به دست‌آموزیِ تربیتِ جبریلی اندازند.^۲

بیت: ۳:

روح القدس است رهنمایش گرچه نرسد به خاکِ پایش

۴ چنانچه القصه^۵؛ مصداقِ سیاقِ این مقال از بدایتِ مجاریِ احوال^۶ و نهایتِ اعمالِ خجسته مآلِ آن سلطانِ دینِ محمدی و خَلَفِ خلفای مؤیدی، سلطانِ محمد غازی، آشکار و عیان بود و ماهیچه قابلیتِ خلافت و سروری از ناصیه آینه مثال او بردیده، مرادِ پدری درخشان می‌نمود^۷ با وجودِ قربِ عهد به سالِ تمییز و حَدَائِثِ سن و در^۸ آن تازگیِ نهال و نازکیِ غُصْنِ لایزال به زبانِ حال و لسانِ استعداد، متقاضیِ قابلیت‌هایِ منوی و منادیِ دولت‌هایِ صوری و معنویِ این نوای خوش‌ادا به گوشِ جانِ پدر می‌رسانید، که^۹

^۱ سورة بقره، آیه ۳۱

^۲ بر طبقِ نشأتِ قابلیتِ ... تربیتِ جبریلی اندازند N: چون نشاء قابلیتِ بنی ادم در مکتب‌خانه ازلی و تعلیم خانه اولی تربیت نامه و به مشیت نامه عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ کُلَّهَا (سورة بقره، آیه ۳۱) آموزگارست اما با وجود مظهر مطهر محمدی او را جهت تعلیم قوانین ادب درین بارگاه لی مَعَ اللَّهِ وَقَدْ لَا يَسْعَى فِيهِ مَلَكٌ مُّقَرَّبٌ (حدیث شریف) به تعلیم جبرئیل احتیاج بسیار است E
بیت - E

^۴ و لهذا تا در هفت مرتبت اَدَّبَنِی رَبِّی یک اربعین به بلوغ عقل و تمییز نرسید شایسته سرافرازی به تاج مکلل به جواهر تابناک «لَوْلَاکَ مَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاکَ» (حدیث قدسی) نشد، و تا در دبستان مودت مهربان گوشمال و سرزنش ما کُنْتُ تَدْرِی مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ (سوره شوری، آیه ۵۲) ندید، سزاوار بشارت نامه وَلَسَوْفَ يَعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى (سوره ضحی، آیه ۵) نگشت. چه نزد اهل علم و حکمت مقررست که مبدأ فیاض را در بدایت رحمتِ رحمانی برحسب سابقه عنایاتِ سبحانی احسانی آست عام و بی صفت و افضالی آست مالاکلام و بی منت، اما انعام چنان عام به وقتی انجام رسد که به کفایت ابدی ابدی مقرون و به دولت سرمدی مشحون شود E+

^۵ القصه - E

^۶ احوال N: افعال E

^۷ اعمال خجسته مآلِ آن ... پدری درخشان می‌نمود N: حال خجسته مال سلطان مجاهدان و خلیفه رحمان به غایت آشکار و عیان است چرا که از روی که آفتاب سلطان محمدی از مشرق تایید سرمدی تابیدن گرفت و در ایامی که ماهیچه قابلیت خلافت و سروری از ناصیه آینه مثال او بر دیده مراد پدری او درخشیدن می پذیرفت E

^۸ در N: به E

^۹ و منادی دولت‌های ... پدر می‌رسانید که N: او و منادی دولت‌های صوری و معنوی این مضمون همایون را به گوش جان پدر به ادا می رسانید و صدای این معنی صدق را به اذان اذعان سلطان ابنا می فرمود که E

داستان پانزدهم

در بیانِ بواعثِ اجلاسِ سلطانِ کشورِ مرادِ خَلَفِ خلافتِ مَنابِ خود، سلطانِ محمد، را بر تختِ شاهی و قیصری و اختیارِ سلطانِ ولایتِ ایدین و من تشا و ساروخان را جهتِ مصارفِ معیشت و فراغت از غوغایِ پادشاهی و سروری؛^۱

لمولفه^۲:

دینِ محمدی که چو خورشیدِ انور است سلطانِ محمدش به فتوحاتِ مظهر است
شد بر مرادِ خاطرِ آن شاهِ شیردل چون جلوه‌ساز^۳ معرکه شبلِ غضنفر است

عادتِ معهودِ نره شیرانِ شکاری است و رسمِ معتادِ غضنفرِ صیدافکن در عرصه صَحاری و براری^۴ که بچه شیرِ نوشکار را در صیدگاهِ خود به میانِ میدانِ بازدارند و اَشبالِ خود^۵ را در شکارگاهِ خود به کمینِ صید و وحوشِ بیرون آرند، تا آنچه در فطرتِ اصلیِ شبلی از شیوه دلبری بالقوه هنوز مستور و مکمون باشد، در پیرویِ نیرویِ بدری از مرتبه قوّت به فعلِ اظهار پذیرد، و آنچه در ساعدِ مساعدات^۶ و تواناییِ شیرانه او در حجابِ امکان باشد، به استظهارِ آن شیرِ دلیر در شکارِ جری و آموزگار گردد. چرا که هرچند صفتِ قابلیاتِ جبلی و صورتِ استعدادِ اصلی در بدایتِ خلقتِ مقبلی مهیاست و آماده و در آینه اقبالِ نشأتِ قابلیِ مقبولی او وافی افتاده^۷، اما به مقتضایِ حکمتِ ربُّ الارباب و به استدعایِ سببِ مسببِ الاسباب و سنتِ الهی درین ابواب^۸ چنان مقرر شده که بر طبق

^۱ اجلاسِ سلطانِ کشور ... پادشاهی و سروری N: و کیفیتِ تفویضِ سلطانِ کشورِ مرادِ خلفِ خلافتِ نجادِ خودِ سلطانِ محمد را بر تختِ شاهی و تفویضِ امرِ خلافت و لوازمِ آن را به آن منظورِ انظارِ تأیید و عنایت و توفیقِ الهی و گفتار در ذکرِ دواعیِ اختیارِ سلطانِ ولایتِ ایدین و منتشا و ساروخان را جهتِ نشیمنِ فراغت و سکون در آن بقاعِ خرم به عشرت و شادمانی و آزادگی جستن از کمالِ بلند همتی از غوغایِ سلطانی و صرفِ عمرِ گرانباه به فراغِ بال و کامرانی E

^۲ لمولفه N: بیت E

^۳ جلوه ساز N: خلفه ساز E

^۴ عرصه صَحاری و براری N: براری و صَحاری E

^۵ اشبالِ خود N: شبلِ غضنفری E

^۶ مساعدات N: مساعدِ جرات E

^۷ مقبلی مهیاست و آماده و در آینه اقبالِ نشأتِ قابلیِ مقبولی او وافی افتاده N: یک مقبلی مهیا و آماده باشد و در آینه اقبالِ نشأه قابل و مقبولی وافر و وافی افتاده شده E

^۸ و سنتِ الهی درین ابواب E-

کرده که اگر سلطان قلعه سَمَنْدَرَه را باز به او عنایت فرماید و فرزندانِ او را از زندان^۱ بیرون آورد دیگر اطاعت و فرمانبرداری و وظایف انقیادِ خراج‌گزاری به جای آورد، و از ایقاع و افساد که شیوه و شعارِ خود کرده، استغفار نماید، و این سلسلهٔ امان را به عهد مؤکّد کرده‌اند. ارکانِ دولت به تقریبِ وعده سلطان با همشیره خود مجالِ عرضِ حکایت و التماساتِ دستبوت دیدند و مطالب و دَواعیِ دستبوت را در^۲ عرض کشیدند؛ چون مقتضای صلاحِ وقتِ القایِ صلح و اِستیمان بود، سلطان التماساتِ دستبوت را به تلقّی و قبول اقبال نمود و فرزندانِ قُرَّة العینِ دستبوت را که میلِ عَمّا کشیده بودند در عوض محمود بیک^۳ باز فرستاد، و ایشان نیز محمود چلبی را به نوابِ سلطان دادند. بعد از جریانِ این وقایع، طریقه امن و امان در میانِ آن ممالک استقرار یافت و فراغت و رفاهیتِ تمام در حدود و بلادِ اسلامی شیوع و استمرار پذیرفت، و جبر و تدارکِ خرابی‌هایِ سابق که به مسلمانان رسیده بود^۴ به ظهور پیوست و هر کس به مقام و مسکنِ خود آسوده خاطر نشست، و ولایت‌هایِ متزلزلِ اهلِ اسلام در آن حدودِ بلادِ اهلِ ایمان، امان و آرام‌پذیر شد.^۵

بیت:

مملکت ایمن شد آن ساعت که از پولاد تیغ پیشِ یاجوجِ بلا سَدّی کشید اسکندری^۶

^۱ بند - E

^۲ سلک - E

^۳ محمود بیک : N محمود چلبی E

^۴ که به مسلمانان رسیده بود N : که مسلمانان را دست داده بود E

^۵ و ولایت‌هایِ متزلزلِ اهلِ اسلام در آن حدودِ بلادِ اهلِ ایمان، امان و آرام‌پذیر شد N : و ولایت‌هایِ خراب‌تر از تردد عساکر و اضطراب به دم عمارات قرار گرفت. دل‌هایِ متزلزلِ اهلِ اسلام در آن حدودِ بلادِ اهلِ ایمان آرام و امان پذیرفت E

^۶ ر.ک. دیوان سلمان ساوجی

مُسْرِعِ أَجَلٍ مُسْتَعَجَلٍ [309b]. چون از محلِ دریند و تنگنایِ کوه درگذشته‌اند، به یکبار از پس و پیشِ لشکرِ اسلام، آن کفارِ آشرا را فرصتی به کامِ دل دست داده و اکثرِ لشکرِ مجاهدان در دامِ آن حیل و تزویر افتاده‌اند و محمودِ چلبی، برادرِ خلیل پاشا، که از أعَظِمِ أُمَرَاءِ اَنادولی و حاکمِ مملکتِ بولی بود گرفتار شد و بسیاری از غازیان شربتِ شهادت چشیدند و به مقتضی^۱ عادتِ روزگارِ عَدَّار چنین چشم‌زخمی کشیدند.

بیت:

سرزنش‌ها نموده تیغِ دو روی خیلِ صَفَدَرِ صَهِیل کرده چو جوی
گشته سرکوبِ بختِ کوزه‌گران خنگِ أَشَقَرِ سیه شده یکران

لاجرم ملوکِ کفار را از این فرصت و کامیابی موجبِ تسکینِ خاطرِ مُنْکَسِر و جبرِ کَسر و تدارکِ خرابی شد، و علی‌الفور از آبِ توبه عبور کردند و رویِ ادبار به صَوْبِ مَسَاکِنِ^۲ خود آوردند و بسیاری از لشکرِ اسلام را مقید و دستگیر بردند و این قدر فرصت را بعد از عرضِ میثاق و مَتَاعِبِ بسیار غنیمتِ عظیم شمردند.

بیت:

اندر آن گیر و دار پیکِ اجل بسته بیرون ولی به مَکَر و حیل

سلطان مجاهدان بعد از آوارگیِ آن لشکرِ مخالف و عروضِ آن قدر مَضَارِّ بی‌شمار و متألّف متألف به جانبِ ادرنه عودت فرمود و در اندیشه این صورت هر گونه افکار و تدبیرات می‌نمود. روزی همشیره سلطان که در عقدِ نکاحِ محمودِ چلبی بود، جهتِ استدعایِ خلاصیِ شوهرِ خود به دست‌بوسی سلطان رسید، چون سلطان همشیره را در لباسِ ماتم‌زده‌ها مَهْموم و مَغبون دید، به اقتضایِ عطوفت القرابه لَحْم و دَم، بر سوگواری و غم‌خواری همشیره مرحمت فرمود و او را به استخلاصِ محمود چلبی، وعده صدق نمود. و در آن ولا از جانبِ دستبوت به ارکانِ دولت‌بنیاد آمد و شد مراسلات شده بود، و در مقامِ استرحام و استیمان از سلطان و در بندِ قبولِ عقدِ خراج و امان در آمده بود و التماس

^۱ مقتضی N: مقتضای E

^۲ معهود و دیار E+

مجاهدانِ دربندِ آزادی را، اسکندروار، به سدّ آهنینِ شمشیرِ دلاورانِ مستحکم ساخت و چون موسمِ قلبِ زمستان بود، تمامیِ راه‌هایِ دشمنانِ دین را آب انداخت، و به مساعدتِ زمان، تمامیِ رویِ زمینِ جهتِ امدادِ عساکرِ اسلام از جَلید و جَمَد جوشن‌پوش گشت، و از جویبارهایِ آبِ روان، سَلَسِل و آغللِ آبِ منجمد بر مَزالِ اَقدامِ آن کَفّارِ مفروش شد؛ و لشکریانِ مشرک را به واسطهٔ راهِ تنگ و مطلقاً شروع و آهنگِ خصومت با چنان آهن‌پوشانِ روزِ جنگِ عَسیر می‌نمود^۱، تا آنکه به مَعَوَنَتِ روزگارِ مُساعد از صدماتِ نوازلِ آسمانی و از غلبهٔ سپاه، اینچنین سرمایِ زمستانیِ بلاهایِ گوناگون بر سرِ آن کَفّارِ مَنکوب فرود می‌آمد و اسبابِ معیشت و زندگانی از ایشان ممنوع شد، و ضرورتِ بقاع و اِنْتِعاشِ روحِ حیوانیِ آن جمعِ پریشانِ مقطوع گشت، و از جهتِ کثرتِ ازدحام و قِلَّتِ خورش و طعام، کارِ آن تبه‌روزگاران به مَخْمَصه رسید^۲، چاره‌ای به غیرِ مُعاوَدت نیافتند، و در غایتِ ناامیدی و خسران چون بخت‌برگشته به جانبِ دیدار^۳ با ادبارِ خود شتافتند. سلطانِ کشورِ مراد فی‌الفور جمعی عَساکر و اَجناد را به اتفاقِ بلیان پاشا، که حاکمِ توقات بود، امر فرمود که^۴ بر اثر و عقبِ آن جماعتِ کَفّارِ رسند^۵، تا در تنگنایی که فرصت افتد عقبِ ایشان را به تیغِ جَلادَت قطع نمایند، و اعقابِ آن مشرکان را در سلکِ اهلِ عقابِ جهنّم جاودان به رشته نیزه و سنانِ مُسَمِّط فرمایند.

بیت:

چه^۶ لشکری که چو زه بر کمانِ کین بندند ظفرِ کمین ز یمین و یَسار بگشایند^۷

ناگاه آن گروهِ بیراه از آمدنِ این لشکرِ اسلام آگاه شدند، و در دربندِ ولایت نیشِ لشکری بی‌اندازه در محلّی پنهان ساخته‌اند، و به قصدِ کینه‌خواهیِ مجاهدان تیغِ کین را از نیامِ انتقام آخته‌اند و لشکریانِ سلطانِ دین‌پناه ازین صورتِ تلبیس و خدعهٔ کافران غافل و در عقبِ خصمِ مقهور، چون

^۱ عَسیر می‌نمود N: میسر نبود E

^۲ رسید N: رسیده E

^۳ دیدار N: دیار E

^۴ امر فرمود که E-

^۵ برگشته روزگار فرستاد، مقرر بر آنکه به هریک منزل که آن جماعت پیش روند لشکر اسلام متعاقب ایشان رسند E+

^۶ چه N: چو E

^۷ ر.ک. فصاید سلمان ساوجی

بیت: ۱

وَأَيُّقُظُ أَبْنَاءُ الضَّلَالَةِ فِتْنَةً تَهَالِكُ فِيهَا مُخْطِئٌ^۲ وَمُصِيبٌ^۳

لاجرم یاینگولو^۴ با جمیع صناییدِ عظامِ انکروسِ مرافقت و رهنمودی^۵ دستبوت، از مقابله حصارِ بلغراط از نهرِ تونه عبور نمودند و با لشکری به کثرتِ افراد و سپاهی که در تعدادِ آحادِ آجناد از نفوسِ خبیثهٔ شیطانی بیشتر و از سِباع و بهایم در فضایِ مساکِنِ حیوانی اکثر بود؛ و با انبوهی و ازدحامِ اقوامی بی‌حصر و مَر که در التیامِ سپاهی لشکر از شب‌های بی‌نورِ قمر از اجرامِ^۶ نجوم و ظلمتِ ظلمِ غشوم اوفر می‌نمود.

بیت: ۷

سپاهی همه کینه‌ور چون سِباع ولی چون بهایم گه اجتماع

شروع در دیارِ اسلامی می‌نمودند^۸، و اولاً از آنچه حصارِ بنیادِ تخریبِ عماراتِ عالی‌بنیانِ اهل ایمان و آغازِ سوختنِ خانه‌هایِ مسلمانانِ نهادند و از اهلِ اسلام هر که به دست افتادی، اسیر و دستگیر می‌کردند و به غلامی و بندگی به دیارِ خود می‌بردند؛ و تا ولایتِ نیش و شهرِ کوهی و صوفیه^۹ کوچ کرده، می‌خواستند که از دربندِ ازلادی به طرفِ مملکه فیلیه و دارُالسُلْطَنَةِ آدرنه عبور نمایند، و در تمامیِ شهرها و ولایت‌هایِ آن جوانبِ ابوابِ فسادِ بگشایند، سلطانِ کشورِ مراد با آجنادِ ملائکِ امداد در دربندِ ازلادی به مقابلهٔ این گروهِ کفارِ اشرار رسید، و رایتِ اجتهادِ در میدانِ جهاد به گردونِ دَوّارِ برکشید، چون کثرتِ^{۱۰} کفارِ زیاده از آن بود که لشکریانِ مجاهدِ چاره دفعِ ایشان به مقابله توانند کرد با ضربِ شمشیر، قلع و قمعِ آن گروهِ شریر و دلیر به ظهور توانند آورد. لاجرم سلطان

^۱ بیت E+

^۲ مُخْطِئٌ N : ساخت E

^۳ ر.ک. دیوان طغرایی

^۴ یاینگولو N : یانغو لعین E

^۵ رهنمودی N : رهنمونی E

^۶ از اجرام N : در رجوم E

^۷ بیت N : لمولفه E

^۸ می‌نمودند N : نمودند E

^۹ همگی شهرها و قصبات را برین نسق به آتش ظلم می‌شوختند و خان و مان مردم آن ممالک را به لهبات خشم و کین می‌افروختند و از

ولایت صوفیه E+

^{۱۰} لشکر E+

و نموداری از این حالت^۱ قبض و بسط، مُتَعاقِبِ زمان و تِمثالی از شدت و رَجاءِ این روزگارِ
 پر هَوَانِ آنکه القَصه؛ دَرِ آن و لَا که سلطان کشور به فتحِ حصار و شهربندِ سَمَنَدَره مَوْفَقِ گشت و
 کِفَیَّتِ حالِ مملکت و فرزندانِ دستبوت^۲ لعین بر^۳ سلاطینِ کُفَرِ مُحَقَّقِ شد، دستبوتِ لَایزالِ قرال
 انکروس را از اضطرابِ زوالِ مُلک و مال و گرفتاریِ اهل و عیال، خود سرزنش‌ها و توبیخاتِ بسیار
 می‌نمود و نسبتِ عروضِ این خرابیِ مُلک و انتقالِ ولایتِ قدیمِ او که سَمَنَدَره بود به سببِ موافقت و
 مُصادقتِ قرال می‌دانست، چون در حالِ توجهِ سلطان به غزایِ ممالکِ آنکروس بسیار غیظ و کین
 مجاهدان در دل تیرهٔ کَفَّارِ آن دیار مانده بود و بزرگ و کوچکِ ایشان را لشکر اسلام در آن توجهِ
 غَزَا هر گونه آزار رسانده و قرال با وجودِ قدرت بر مقاومت و تواناییِ اسباب و لشکری بعد از آن غَزَا
 سلطان، به هیچ وجه در مقامِ مقابله و جدال درنیامده بود و تن به بی‌غیرتی نهاده و حدودِ ممالک^۴
 خود را به دستِ تعرُّض و نَهَب و غارتِ غازیان باز داده. لاجرم دستبوت این صورت^۵ نیز مادَّةٔ تغییر و
 توبیخِ قرال می‌نمود و صورتِ خرابیِ مملکت و حکومتِ خود را بران واقعات می‌افزود و به هر ^۶حیله
 و تزویر و به هر گونه^۷ انگیز و تدبیر بر قرال انکروس و یاینگو لعین، که ثانیِ قرال بود و در شوکتِ
 سپاه و کثرتِ اسباب و مال مُتَوَحِدِ میانِ آن قومِ گمراهِ بی‌مالِ الزام و اِبرام نمود، که اکنون بر جمیع
 ملوک و حکام و هم‌کیشانِ قومِ مسیح، لازم است که انتقامِ ممالکِ خود، از دیارِ اسلام بازستانند. و
 برطبقِ مدلولِ [309a] حقایقِ منشاء^۸ الشَّیْطَانُ یَعِدُّکُمُ الْفَقْرَ وَیَأْمُرُکُم بِالْفَحْشَاءِ^۹ غبارِ فتنه و آشوبِ عشوا^{۱۰}
 برانگیزانند.

^۱ حالت N: شیوه E

^۲ دستبوت N: دستبوت E

^۳ بر N: نزد E

^۴ ممالک N: مملکت E

^۵ E+ ۱

^۶ گونه E+

^۷ گونه N: نوع E

^۸ حقایقِ منشاء E-

^۹ سورة بقره، آیه ۲۶۸

^{۱۰} E+ ۱

بازی او پنهان است. و چند بندبازی در معركة حقه بازی و درون خیمه حيله‌سازی او عیان است، و همیشه عارضِ خلی العذارِ آفتابِ جهانتاب از تیرگی درون حيله و تزویر او در معرض انکشاف و افول باشد. و رخسارِ آینه‌کردارِ بدرِ عالم‌تاب از کدورتِ قلبِ مُتَلَوَّن و باطنِ پر تشویر او در مُحاقِ انخِساف و ذَبُون^۱ افتد. هرآینه حرکاتِ اقبالی او را چندان در دیده اهلِ استِیصار اعتباری نیست و حالاتِ ادباری او را هم در چشمِ آزادهای روزگار وَقَع و مقداری نه اگرچه در حالتِ انبساط و بهَجَت و در حینِ گشاده‌رویی و مَسَرَّت همچو صبح^۲ و مهرِ شارِق بر رویِ کسی خود را خندان و شادان نماید، اما ساعه فِ ساعه تناهي اقبالش را از تَلَوَّن احوالِ او تَرَقُّب و تَرَصُّد شاید نمود و تباهي انتقالش را در^۳ عروض زوالِ لایزال منتظر و مشاهد باید گشت.

بیت: ۴:

تکیه بر اخترِ شبگرد مکن کین عیار تاجِ کاووس ربود و کمرِ کیخسرو^۵

و اگر چنانچه به عبوسِ رخساری و آیینِ غمزدگی و سوگواری خود را گاهی همچو شامِ غریبان در نظر تیره‌روزگاران جلوه نماید، چشمِ دل و دیده بخت را بسیار از رنگِ رخسارِ شبِ تار اهلِ ادبار مقبوض نباید داشت که البته دم به دم است که جامِ صبحی شادکامی را از لعلِ مُذابِ آفتاب در ساغرِ زندگانی خواهد انباشت.

بیت: ۶:

فَإِنَّ اللَّيْلِي إِذْ يَزُولُ نَعِيمُهَا تُبَشِّرُ أَنَّ النَّائِبَاتِ تَزُولُ^۷
فَصَبْرًا عَلَى الْأَنْوَاءِ إِذْ عَنَّ حَادِثُ فَعَاقِبَةُ الصَّبْرِ الْجَمِيلِ جَمِيلُ

^۱ ذبون N : ذبول E

^۲ صادق E+

^۳ در N : را E

^۴ بیت N : نظم E

^۷ ر.ک. دیوان حافظ

^۶ بیت E+

^۷ ر.ک. دیوان طغرایی

داستان چهاردهم

در بیانِ کِیفِیتِ خروجِ قرال انکروس لعین^۱ به اِغرا و اَنگیز^۲ دستبوت بر ممالکِ اسلام و موافقتِ کلامِ کَفار با ینغو قرال و اتّفاقِ خرابی بسیار در بعضی ولایاتِ مسلمانی و گرفتاریِ بعضی امراء مجاهد و برگشتنِ عَساکِرِ کَفار بر سبیلِ اضطرار و صلحِ سلطان با دستبوت جهتِ صلاحِ گرفتاران در آن محال^۳؛

از پیرِ سال‌دیده روزگار چنان منقول است و از شیخ و شبابِ لیل و نهار به لسانِ حال چنان منقول، که این فلکِ خرّقه‌پوش و این گردونِ جَوّالِق بر دوش شعبده‌بازی^۴ ماهری است که جهت مایلانِ لهُو و لعبِ دنیا در صنعتِ بازی هر زمان طرحی مجدّد به مجلای اظهار رساند، چنانچه دیده‌هایِ نَیرینِ فلک در مَلّاعِبِ پَر^۵ مَتاعِبِ^۶ او گشاده حیران ماند، و سپهرِ مدوّر طاس‌بازِ قادری است که در عرصهٔ میدانِ مَلّاعبه مهره‌هایِ قلب را به عددِ کواکبِ ثَوابت و سیّار هر ساعت به مَنصوبهٔ دل‌فریبی ظاهر گرداند و به خدعه و تلبیسِ عجیبی اعجوبه‌ای چند بر رویِ کار آورد که [308b] پیرِ^۷ خرده دان پیشِ آن واله و سرگردان ماند.

بیت^۸:

هزار شکل برآرد زمانه و نبود یکی چنانکه در آیینۀ تصوّر ماست^۹

زیرا که این چرخِ اطلس‌پوش هر چند به سادگی مشهور است و این سپهرِ منیر هر قدر^{۱۰} به مهربانی میانِ مردم مذکور، لیکن چندین پیکرِ غیر مکرّر و هر گونه اشکال و صُور در زیرِ خرّقهٔ طاس

^۱ لعین - E

^۲ انگیز N : ضلالت E

^۳ کَفار با ینغو قرال و اتّفاق ... گرفتاران در آن محال N : جمیع ملوک و حکام کنار کفار با ینغو لعین در آن توجه و عزیمت مشرکان لیام و گفتار در کیفیتِ خرابی و اضرار آن گروه اشرار به ولایاتِ مسلمانی و گرفتاریِ بعضی امراء عظام از مجاهدان و برگشتنِ کفار از رویِ عجز

و اضطرار و حرمانِ مصالحه میان دستبوتِ لعین با نوابِ سلطانی و خلاصیِ گرفتاران مجاهدان E

^۴ شعبده بازی N : شعبده باز E

^۵ پَر E-

^۶ به E+

^۷ خرد E+

^۸ بیت N : نظم E

^۹ ر.ک. قصاید انوری

^{۱۰} که E+

باشد و شاه مردان و پیشوای جوانمردان فرمود که إِذَا قَدَرْتَ عَلَى عَدُوِّكَ فَاجْعَلِ الْعَفْوَ عَنْهُ شُكْرًا لِلْقُدْرَةِ عَلَيْهِ هَرَّآيَنه سلطان از کثرتِ مُعَاوَدَتِ ابراهیم قرامان اغلی در نقضِ عهد و خَلْفِ وَعَد به غایتِ متأثر بود و معذرت و ضِرَاعَتِ او را چندان اعتباری نمی نمود، فَأَمَّا جِهتِ احترامِ همشیرهٔ محترمه دیگر رضا به مهلتِ قهرمانِ ولایتِ قرامان داد و در میانهٔ دیگر تجدیدِ عهد و میثاق به ایمان غلیظ نمود، و سوگندهای به تغلیظ به ابراهیم قرامان اغلی داد و مجدداً حکومت و ایالتِ مملکت را به او تفویض فرمود و شاهزاده سلطان علاءالدین را هم جهتِ عودتِ به جانبِ آماسیه و محلّ ایالتِ خود رخصت داد.^۱

شعر:

هَوْنٌ عَلَيْكَ صُرُوفَ الدَّهْرِ وَالزَّمَنِ تَعِشْ حَمِيداً بِأَلَا هَمٍّ^۲ وَلَا حَزَنِ
وَكُنْ عَلَى نَائِبَاتِ الدَّهْرِ مُصْطَبِراً فَالْحُرُّمَا عَاشَ لَا يَخْلُو مِنَ الْمَحَنِ

^۱ چون همشیرهٔ سلطان با جمیع اعیان قرامان ... ایالتِ خود رخصت داد N: چون همشیرهٔ سلطان با جمیع اعیان قرامان به ذریعهٔ شفاعت و ضِرَاعَتِ پیش آمدند، و اِسْتِدْعَايِ عَفْوِ و اِغْمَاضِ از گناهانِ سابقِ خود نمودند، سلطان صافی اعتقاد بنابر بر وثوق بر عهد و ایمان معتاد در جواب فرمود که این روی سیاهی عهدشکنی اختیار کردن موجبِ تعزیر و تشهیر میانِ مردانِ دین است و این طَوْرِ موافقت با کَفَّارِ لعین و معادات با سپاهِ دین به دوستیِ مشرکانِ لعین موجبِ شرمندگی در بارگاهِ رَبِّ الْعَالَمِینِ است. همشیرهٔ سلطان چون بسیار محترم و معزز بود، با سلطان از روی انبساط به درخواستِ گناهِ شوهرش اِقدام نمود و فرمود که اگر در مقابلهِ گناهانِ ابراهیم بیک سلطان به انتقام مبالغت فرماید. سلطان نیز در طریقهٔ جوانمردی و مردانگی بقسیار مقصر و قاصر نماید إِذَا قَدَرْتَ عَلَى عَدُوِّكَ فَاجْعَلِ الْعَفْوَ عَنْهُ شُكْرًا لِلْقُدْرَةِ عَلَيْهِ (نهج البلاغه). سلطان کشور مراد اگرچه از کثرتِ مراتِ نقضِ عهد و خَلْفِ وَعَدِ ابراهیم بیک به غایتِ متأثر شده بود، فَأَمَّا جِهتِ همشیرهٔ محترمه دیگر باره رضا به مهلتِ قرامانِ ولایتِ قرامان داد و بعد از آن باز به مسلکِ مساهله و بخشایش افتاد و مجدداً در تاکید و تشدید بد عهد و مشتاق و وثوق عقود متابعت و اتفاق نمود و دیگر باره مسامحه و مروت خسروانه نموده و دیگر باره مملکت قرامان را به تصرفِ ابراهیم بیک باز داد و سلطان نیز عزمِ معاودتِ به دارالملک برسا نموده. در میانِ عهد و مشافی نهاد و جمیع لشکریان را مرخص و مجاز فرمود و سلاطین علاءالدین را نیز به عود دارالسلطنه آماسیه اذن و رخصت نمود E

^۲ هم N: هم E

بیت:

هر کجا چرخ ز آدبارِ حصارِ بکشد دشمنانت همه پا بسته در آن زنداند

و درین [308a] فترت هیچ آفریده در پروایِ معموریِ مملکت و رعایتِ رفاهیت نبود و مطلقاً قرامانِ اعلی گمانِ ظفر بر مقرر مقرر به مقررِ مقدّر خود نمی نمود. فاما از سرِ جدّ و اهتمامِ سلطان بالکل به خرابیِ آن بلدانِ منتظر و مترقب بود؛ لاجرم به خواه و ناخواه به قسر و کسر نفس و طبیعت به طریقهٔ اکراه جهتِ نظامِ ملک و دین از راهِ استغفار و استعذار درآمد؛ و منکوحه خود را که همشیرهٔ سلطان غازی بود و وزیرِ اعظمِ خود به خواجه سرور نام با تبرکاتِ خسروانه و نفایسِ هدایایِ پادشاهانه همراهِ آن وسائل نمود، و دیگر باره حافِذِ سلطان العرفا و المحققین مولانا جلال الدین رومی را جهتِ استشفاعِ عفو و بخشایش وسیله نمود، و اقرار به خطا و ذلّ گناهان و معاصی بر خُلال آورد که:^۱

بیت:

بدی را بدی سهل باشد سزا بدی را نکویی خوش افتد جزا^۲

چون همشیرهٔ سلطان با جمیعِ اعیانِ قرامان به ذریعهٔ شفاعت و ضراعت پیش آمدند، و به مبالغه و الحاح به استدعایِ عفو و اغماض از گناهانِ سابقِ خود عاقبت‌اندیش شدند، سلطان در جوابِ شفیعان فرمود که این روی‌سیاهی عهدشکنی کمالِ تعزیر و تشهیر میانِ مردانِ دین است. و طُورِ موافقت و مُصارفت با کفارِ لعین موجبِ شرمندگی در درگاهِ رَبِّ العالمین همشیرهٔ سلطان چون نزدِ برادرِ بسیارِ عزیزه و با احترام بود، با سلطان از رویِ انبساط به درخواهِ گناهِ شوهرِ خودِ الحاح و اِبرام نمود که اگر در طریقهٔ مروّت و جوانمردی که شیمهٔ کریمه و شیوهٔ قدیمه سلطان است مقصّر بوده

لشکر محزوم ذباب از مبهوتِ ریاح شمالی پشت نمود و خود را با خواص و متعلقان خود در ولایت داش ایلی به کوه و کمر بر مثال سباعِ پر خدر متخصص ساخت و تمامی مملکت و رعیت خود را به دست خصم غالب به ضرورت باز انداخت و به اندک فرصتی لشکر بی حصر و حد سلطان چندین ممالک قرامان را از مواطی اقدام حیل و سپاه با خاک راه یکسان کردند و روی تدبیر تسخیر مملکت داش ایلی آوردند E

^۱ و درین فترت هیچ آفریده ... خُلال آورد که N: هیچ آفریده در پروایِ معموریِ مملکت و رعایتِ رفاهیت رعیت نمی بود و مطلقاً قرامانِ اعلی ملاحظه ظفر و نصرت سلطان بر مقرر مقرر و مقرر معهود هم توهّم نمی نمود. خواه و ناخواه و بقا پرکار طبیعت بالاکراه باز جهتِ استبقاء ملک و دولت از راهِ استغفار و استعذار درآمد؛ و منکوحه خود را که همشیرهٔ سلطان غازی بود و وزیرِ اعظمِ خود را خواجه سرور نام با تبرکاتِ غریبه و نفایسِ عجیبه هدایایِ همراهِ آن وسائل نمود، و دیگر باره سلطان العرفا و المحققین مولانا جلال الدین رومی را جهتِ طلب عفو و بخشایش سلطانی واسطه توسل کرد، و اقرار به خطا و زلل و اعتراف به افکار نامناسب بر خُلال آورد که E

^۲ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

نظم: ۱

هر که او در سرشت بدگهر است قول او خلف و فعل او بتر است

چون این دو صورتِ موحش مُتَعاقِب در شهرِ سِنه سته و اربعین و ثمان مائه روی نمود و سلطان در دارُالسَّلْطَنه ادرنه به سکینه و تَمَكُن می‌بود. اما درین غیظ و غمخواریِ گرفتارانِ دیارِ کَفَّار دلتنگی می‌نمود و به حالِ ضعفا و مظلومانِ اُتراکِ بی‌ایمانِ قرامانِ دلبستگی می‌فرمود، اما چون به عَوْنِ عنایتِ الهی چندانِ اثاث و شوکتِ شاهی بود که تدارک و انتقالِ کَفَّار و منافقان به سهولت مقدور می‌نمود و بنابراین بَواعِثِ سلطانِ اوّلًا به عزمِ انتقامِ حاکمِ قِرامانِ تمامیِ لشکرهایِ رومِ ایلی را با سپاهِ ممالکِ اَنادولیِ مُتَلاحِق فرمود و به عزمِ تخریب و استیصالِ خان و مانِ منافقانِ سستِ پیمانِ نادرستِ ایمانِ سپاهی از اهلِ ذَمَّتْ به قصدِ قهرِ قرامانیان همراه نمود و در آن ولا چون شاهزاده سلطان علاءالدین از قبلِ والدِ خلافت‌مدار در تختِ آماسیه پادشاه بود، سلطان او را هم با جمیعِ سپاهیانِ تابع او از رومیّه صغرا به این خدمت طلب فرمود؛ و چون به آن سَطَوَتْ و قهرمانِ سُرَدِیقِ جلالِ سلطان به نواحیِ قرامان رسید، تمامِ لشکریان را اِذْن و دستورِ غارت و یغما قرامان داد و به این شدّت و حدّت تا به شهرِ قونیه به عزیمتِ استیصالِ ابراهیم قرامانِ اُغلی روی نهاد، و چون ابراهیم بیک را قوَّتِ قلب و یارایِ مقاتله و مقاومتِ عساکرِ سلطانی نبود بر مثالِ لشکرِ مُنَهَزِمِ دُباب از هُبُوبِ رِیاحِ شمالیِ تَشَتُّت نمود و با خواص و متعلقانِ خود به ولایتِ داشِ ایلی در کوه و کمر بر مثالِ سِباعِ پر حَذَرِ مُتَحَصِّن ساخت و تمامیِ ملک و رعیتِ خود را به دستِ خصمِ غالب بالضرورت انداخت، و به اندک فرصتی سپاهِ سلطانی چندین مملکتِ قرامان را از مَواطیِ اَقْدامِ سپاه خیل به یکبار با خاکِ راه یکسان کردند و رویِ تدبیر به تسخیرِ مملکتِ داشِ ایلی آوردند.^۲

^۱ نظم - E

^۲ و بنابراین بَواعِثِ سلطان ... مملکتِ داشِ ایلی آوردند N: بنابراین بواعث سلطان به عزم انتقام حاکم قرامان جمیع عساکر روم ایلی را مجتمع گردانید و آثار غیظ در باب تشدید مواخذه و مجازات قرامانیان به حدی رسانند که تمامی لشکریان اهل ذمت را هم به عزم تخریب و استیصال ملک قرامان همراه آورده بود و بعد از عبور از دریا به جانب ممالک آنادولی تمامی امرا و عساکر آن ولایات را احضار فرمود و شاهزاده سلطان علاءالدین که از قبل والد خلافت ماب والی و پادشاه آماسیه بود، به این معسکر ظفر آثار طلب نمود. چون به این سطوت و قهرمان سلطان نواحی ولایات قرامان رسید لشکریان را اذن تاراج و غارات اهل قرامان داد و بر این شیوه قاهرانه تا شهر قونیه به عزم استیصال ابراهیم بیک و اتباع روی به آن مملکت نهاد چون مشارالیه را قوت مقاومت و مقابله سلطان و لشکر نصرت نشان او نبود بر مثال

آبروی تیغ مجاهدان را به خاک تیره ریخته، مقرر است که اکثر لشکر در فرار با او رفاقت کرده‌اند و بیشتر مردم اطرافی [307b] همه روی به انهزام آورده و مع ذلک سپاه کفار به اضعاف لشکر مجاهدان بودند. هراینه عثمان را هم در میان جنگ به رتبت شهادت فائز نمودند و باقی امرا و لشکریان را که بی سر و سامان بودند دشمنان از سر دست می‌ربودند و بسیاری از جوانان نامدار در سلک شهدا سعدا داخل گشتند. و چندین کس از شیرمردان راه دین در ظل لواء شهیدان کربلا به مغفرت ابدی واصل شدند^۱.

نظم^۲:

سبک شد یلان را بسی زان حشر سر از بار خود تن از بار سر
ز گرد سواران دشمن کمین زمین آسمان آسمان شد زمین

چون از این گونه دو شکست عظیم در لشکر مسلمانی و سپاه سلطانی متعاقباً دست داد و آوازه این دل‌شکستگی اسلام در گوش و زبان کفار و منافقان افتاد، اول کسی که بر مسلک نفاق بنیاد نقض عهد و میثاق نهاد حاکم قرامان ابرهیم بیک بود که ابا عن جد و مَرَّة بعد اُخری هم خود به شیوه مذموم عهدشکنی اقدام نمود، و بالطبع و به میراث مذمیه شکست سوگند و پیمان مجبول و مجبور بود، درین ولا باز به ممالک اسلام که به همسایگی او بود آغاز تعرضات کرد و طورغود اغلی حسن که داماد ابرهیم بود لشکر غارتگر بسیار به میان ایل و آلوسی سلطانی آورد، و تمام مردم به ولا و دین و احشام و اقوام چند که در بیلاق کوه عمر طاغی و سایر جوانب بود غارت و تاراج تمام نمود، و به اهل و عیال مردم مسلمان دست‌درازی‌ها فرمود، و از آن اطراف به جانب شهر بک بازاری متوجه گشتند و به هرجایی رسیدند خرابی و یغما می‌کردند و می‌گذشتند.

^۱ بود در کار دلاوری کوشش و کشش کردند ... ابدی واصل شدند N: آن قدر لشکر مجاهد باشد کوشش و کشش کرد، فاما چون سپهدار اقدام از معرکه گریخته بود و آب روی اهل تیغ و شمشیر را به خاک سپاه ریخته، یقین که بیشتر لشکر اسلام در فرار با او رفاقت خواهد نمود و لشکر عدو را نسبت با این بعضی امراء مجاهد به عدت و عدد در مرتبه اضعاف بود، عثمان بیک در میان معرکه دلاوران به رتبت شهادت یافت و سایر امرا و لشکریان هم هر کس عنان خود از عرضه نبردگاه به ضرورت برتافت و در میان جنگ گاه بسیاری از جوانان نامدار در سلک شهداء بدر و چنین داخل شدند و چندین کس از شیرمردان راه دین در ظل لواء شهیدان کربلا به مغفرت ابدی واصل گشتند E

^۲ نظم N: بیت E

انهزام آورد و^۱ به جانبِ نهرِ تونه گریزان شد، و با وجودِ اقدام^۲ مجاهدان به مقابله خصمان از ضعفِ قلب و ناجوانمردی^۳ از صفِ مبارزت روی گردان گشت؛ اگرچه بعضی اُمرا و سپاه^۴ به متابعتِ سرلشکر شکسته^۵، روی به فرار نهادند و بعد از فرارِ سپهسالار^۶ به جنگ بایستادند، فأمّا عثمان بیک^۷ تیمورباشی که مردِ متهوّر دلاور بود و میانِ اُمراء به صفدری مسلّم و مقررّ، با بعضی سپهسالارانِ شجاعت‌شعار بر مقاومت و کارزار قرار دادند، و با همدیگر گفتند که اگر شاهین ترک نام و ننگِ خود کرده همچو ماکیان از پیشِ صدماتِ عقابِ مرگ و شهادت گریزان شود، و نامِ خود را از جریدهٔ مردانِ میدان بر کران سازد؛ با جمعی مجاهدپیشه عارِ گریزان از کفارِ اثمِ زحفِ معركة کارزار قومِ فُجّار را به خود روا نمی‌داریم و همگی دل بر مرگ نهاده و با اعداءِ دین و دولت روی به مقابله و مقاومت می‌آریم.^۸

نظم^۹:

سبیلُ الموتِ غایهٔ کُلِّ حَیٍّ وداعیه لَأَهْلِ الْأَرْضِ دَاعٍ
فَصَبْرًا فِي مَجَالِ الْمَوْتِ صَبْرًا فَمَا نَيْلُ الْخُلُودِ مُسْتَطَاعٌ^{۱۰}

اما^{۱۱} هرچند عثمان چلبی و سایرِ اُمراءِ دلاور با چنان لشکرِ انبوه خصمانِ مغرور و دشمنانِ مُقوّی بر زورِ طریقهٔ جَلَدَت زد و خورد و^{۱۲} کر و فر بجای آوردند. و آنچه مقدور بود در کارِ دلاوری کوشش و کشش کردند. اما چون سپاهِ سالارِ اقدامِ بی‌اقدام مردانه از میانهٔ معركة گریخته بود. و

^۱ حین هجوم لشکرِ نجوم روی به انهزام آورد و N: مطار نجوم سیار روی به انهزام نهد E

^۲ سپاه E+

^۳ خصمان از ضعفِ قلب و ناجوانمردی N: اعدا سر لشکر E

^۴ اُمرا و سپاه N: عساکر E

^۵ سرلشکر شکسته N: سپهسالار خود E

^۶ بعد از فرارِ سپهسالار N: با بعضی اُمرا و لشکریان مجد مجاهد E

^۷ بیک N: چلبی E

^۸ به صفدری مسلّم و مقررّ ... روی به مقابله و مقاومت می‌آریم N: و حکام به صفدری مقرر با بعضی سپهداران شجاعت شعار در مقابله و محاربه کفار به مقاومت و محاربه قرار دادند و با یکدیگر مقرر کردند که اگر شاهین ترک نام و ننگ خود کرده همچو ماکیان از پیشِ صدمه عقاب موب گریزان گردد و با وجود اسم و رسم سپه داری این چنین بدنامی و شرمساری را در میان مردان به خود روا دارد ما جمعی مجاهد پیشگان عار زحفِ معركة کفار را بر خود روا نمی‌داریم و به هر قدر لشکر که مانده اند دل به مرگ نهاده این سپاه اعدا دین روی به مقاومت و مقابله می‌آریم E

^۹ نظم N: بیت E

^{۱۰} نظم از قطری بن الفجاءة

^{۱۱} اما N: لیکن E

^{۱۲} و سایرِ اُمراءِ دلاور با چنان لشکرِ انبوه خصمانِ مغرور و دشمنانِ مُقوّی بر زورِ طریقهٔ جَلَدَت زد و خورد و N: با جمعی از اُمرا و لشکریان غیور با چنان لشکری انبوه از کفار مغرور و دشمنان بر توانایی و زور به کرات و مرات E

مقرر است که سپهدارِ غافلِ نفس‌پرست و خودکام جهتِ زوالِ عقل به مدام، با وجودِ غفلت بر دوامِ آخر به دشمن‌کامی گرفتار گردد و به مُقتضای کلمهٔ جامعِ اَعْدَى عَدُوَّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ آن‌چنان هواپرستان را دشمن از پهلویِ خود پیدا شود و از عَدُوَّ عَدَارِ قرینِ خسار و معروضِ خذلان و انکسار شود.^۱

بیت:

ای که با دین^۲ ملک داری کار از شره خویِ خرس و خوک مدار
لُهو چون مرگ، جانِ ملک خورد فسق چون ریگ، آبرو ببرد^۳

لاجرم از ملاحظهٔ غفلت و بی‌احتیاطیِ سپهسالارِ سپاهِ اسلام دیگر باره حاکمِ افلاق که دشمن میانِ خانه بود، به اتفاقِ لشکرِ ینغو قرال انکروس در حینِ پریشانیِ لشکرِ مجاهدان و بی‌نظامیِ کارِ سپهدارِ مبارزان بر سرِ سپاهِ سلطانِ مجاهدان هجوم نمودند، با وجودِ تفریقهِ لشکرهایِ غازیان یک شبانه روز مُتقابِلین با یکدیگر به مُواجهه و مُقاتله اقدام فرمودند، لیکن هنگام^۴ صَبَاحی که تیغِ خورشید از نیامِ افق نمایان شد و شَعَشَعَةُ سُیُوف و رِمَاحِ مبارزان در دیدهٔ اعدا چون برقِ یمانی تابان گشت، شاهین که سرلشکرِ اسلامیان^۵ بود بر مثالِ غُرَابِ شام که در حینِ هجومِ لشکرِ نجوم روی به

هرگونه تدبیرات طرح میفرمود از ارکانِ خلافت شاهین پاشا که امیرالامراء روم ایلی بود بنابراینکه آن غلبه سپاه کفار از آبار تدبیر و به اقدام تیغ و شمشیر با نغواچین امیرالامراء قرال انکروس دست داده بود شاهین پاشا هم که امیر الامرا بود نخست غیرت مسلمانی و حمیت جاهی با آن کافر جانی از سلطان مجاهدان استدعا نمود که جهت اقدام به تدارک آن شکست لشکر اسلام و تقدیم به مراسم قهر و انتقام کفار لیام او را تعیین فرماید و سپاه غزاة و مرابطان روم ایلی را با او درین غزا رفیق و معین نماید، سلطان نیز اجابت ملتمس شاهین پاشا نموده تمامی مجاهدان روم ایلی را با شیین سپهسالار صاحب طبل و علم از امراء انادولی معین و مقرر داشت و شاهین را سپهسالاری و تقدیم عسکر برگماشت و از جمله امراء کرام انادولی حاکم کرمان ایلی عثمان چلبی نبیره تیمور تاش بیک همراه نمود اما شاهین مذکور هم به لُهو و لعب و شرب خمر و استعمال اغانی و ملاحی و زمر میان بود و در میان مملکت افلاق درآمد با وجود دشمنان قومی از شهوات نفسانی خود را منع و امساک نتوانست نمود E

^۱ و خودکام جهتِ زوال ... خذلان و انکسار شود N: البته از رهگذر غفلت و زوال عقل به مصداق کلمهٔ جامعۀ اَعْدَى عَدُوَّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ آخر دشمن‌کامی لاحق خواهد گشت و کسی که اینچنین دشمنی را در پهلویِ خود پرورد از رزمگاه اعداء غدار و بدخواهان مکار بدکار البته مقهور و مکسور خواهد بازگشت E

^۲ و E+

^۳ ر.ک. حقیقة الحقیقة و شریعة الطريقة سنایی

^۴ از ملاحظهٔ غفلت و بی‌احتیاطی ... لیکن هنگام N: به اعتماد غفلت و بی‌احتیاطی تمام سپهسالار این لشکر اسلام، ینغو لعین با حاکم افلاق و سپاهی عظیم از لشکر انکروس و لواحق بر غازیان و لشکر سلطان هجوم نمودند و یک روز با یکدیگر در مُواجهه یکدیگر بر مُقاتله اقدام نمودند E

^۵ اسلامیان N: مجاهدان E

به هزار مشقت و اضطراب از آب تونه خود را به ساحل نجات انداختند و اموال و اسباب سپاهیگری را بالکل پرداختند.^۱

بیت:^۲

لَقَدْ طَوَّقْتُ فِي الْأَفَاقِ حَتَّى رَضِيتُ مِنَ الْغَنِيمَةِ بِالْإِيَابِ^۳

چون ازین گونه چشم زخمی به سپاه غازیان رسید و تفصیل این ماجرا را مَسَامِعِ عَلَیْهِ سلطان شنید، از کمال غیرت دینی و حمیت سلطانی جهت جبر و تدارک آن حیف و انکسار همیشه متأمل می‌بود، و با ارکان دولت هر گونه مطارحات می‌نمود. در آن میان، اُمراءِ کبارِ شاهین پاشا که امیر اُمرای روم ایلی بود از سلطان استدعا نمود که به تدارک و انتقام از دل شکستگی اهل اسلام اقدام نماید. سلطان نیز تمامی امراء و مجاهدان روم ایلی را با شش سپهسالارِ صاحب طوق و علم از اُمراءِ انادولی به همراهی و متابعت مشارالیه مقرر و معین داشت و او را بر جمیع آن سپاه سالار و مقدم گماشت؛ [307a] چون با این لشکر آراسته شاهین پاشا به میان مملکت افلاق شروع نمود و در بدایت حال کسی را یارای مقاومت و مواجهه ایشان نبود، هرآینه سپاه غازیان را به نهب و غارت اذن فرمود؛ و چون سپهسالارِ مذکور هم به لهو و لعب و شرب خمر و استعمال آغانی و زمرِ میال بود، با وجود ناموس، ملک و دین خود را از دست شهواتِ نفسانی حمایت نتوانست نمود.^۴

^۱ و به تخریب بلاد و دفع فساد آن حاکم کافر نجات ... بالکل پرداختند N: مرید بیک با جمعی عظیم از سپاه غزاه از آب تونه گذشتند و طالب مواجهه و مقابله با حاکم و والی افلاق گشتند و الا چون آن کافر با نفاق مقاومت را با لشکر اسلام ارتکاب امری ملایصاق دید از پیش سپاه غازیان به مواضع صعب و کوه های مستحکم تحصن کردند و پادشاه و قرال انکروس جهت استمداد و فرستادن اجناد جهت امداد التجا آوردند پادشاه انکروس نیز یانقو که ملک المرء کفار بود با لشکری عظیم از عظمای مشرکان به مدد کاری حاکم افلاق فرستاد، چون در بدایت حال حاکم افلاق انهمز یافت، اکثر مجاهدان فارغ از فکر مقاومت و اقدام گشته جهت استیفاء نعمت غنیمت هر کس به جایی شتافتو مرید بیک بنابر کمال اعتماد بر اقبال خود و ادبار کفار و اعدا در مراعاة حزم و احتیاط مساهله نمود بلکه چون به غنایم بی پایان و منظوران حواری و غلمان فایز گشته بود در آن میان مملکت خصم به معاشرت و خودکامی و لوع و مبالغه افزود و هرچند سایر امرآ و مجاهدان کار دیده او را نصیحت کردند از غایت اغتنأ به قوت دولت و شجاعت خود پند و نصح هوشمندان را به سمع اصفا نشنود تا آنکه لشکر عظیم از انکروس با یانقو ملعون رسیده و حاکم افلاق هم لشکریان خود را مجتمع گردانید و به اتفاق ناگاه بی سبقت مقدمات بر سر مرید بیک و سپاه اسلام در محل تفرقه و پریشانی لشکری به غارت و اغتنام رسیدند چون مرید بیک از مراعاة شرایط حزم ذاهل بود و به غفت و خودکامی در ضبط سپاه غزاه مساهلات نمود، مشارکه در جنگ با لشکری معدود از اسلامیان هزیمت یافتند و در همان هزیمت سپهسالار لشکر را که مرید بود کفار به قتل آوردند و سایر سپاه متفرق و پریشان غازیان را مغلوب و مقهور کردند و در آن قصه خیلی مردم دستگیر و اسیر شدند و بعضی به هزار مشقت از آب تونه عبور نموده منهوب و مکسور جانی به هزار حيله بیرون بردند E

^۲ بیت E+

^۳ بیت نقل از امرؤ القیس E

^۴ ازین گونه چشم زخمی ... دست شهواتِ نفسانی حمایت نتوانست نمود N: چنین چشم زخمی به لشکر اسلام رسید و تفصیل حکایات را سلطان مجاهدان شنید از کمال غیرت دینی و حمیت سلطانی جهت تدارک و جبر این کسر متامل می بود و به اتفاق ارکان دولت

لاجرم سلطان بعد از فتحِ سمندره بی توقّف مزید بیک^۱ که یکی از امراء معتبر بود با سپاهِ اختجیان و مردم^۲ روم ایلی جهتِ انتقامِ والی ولایتِ افلاق به آن جانب^۳ فرستاد، و به تخریبِ بلاد و دفعِ فسادِ آن حاکمِ کافرِ نجاد فرمان داد. چون مزید بیک با جمعی کثیر از امراء و سپاهیان از آب تونه گذشتند و طالبِ مُقاتله و مُکاوحه با والی ولایتِ افلاق گشتند، و آن کافرِ والی که مولی انکروس است مقابله و مقاومتِ سپاهِ اسلامی را امری مالایطاق دید از پیشِ لشکرِ غازیان به محلی چند دشوار و کوه‌های مستحکم تحصّن کردند و جهتِ استمداد از قرال انکروس به فرستادنِ امرا و آجناد به اسعاد به قرال انکروس التجا آوردند؛ و استدعای همراهی در آن واقعه، جهتِ افلاق کرد و در بدایتِ حال حاکمِ مجددِ افلاق از مجاهدان اگر چه انہزام یافته بود و اکثرِ مجاهدان چنانچه سابقاً تقریر نموده شد به طمعِ غنیمت هر کس به کشوری می‌شتافته و مزید بیک بنابر قَلّتِ تجربه و ادعای تحصیلِ ثوابِ اعتمادِ تمام بر مردانگی و اقبالِ مسلمانان و آدبار و برگشتگیِ روزگار با محنت و عناءِ اعداء نمود و در میانِ مملکتِ خصم به معاشرت و خودکامی شروع و لوع فرمود. هر چند سایرِ امرا و گیتی‌ستانان او را از رویِ تجربه نصیحت کردند و مردمِ کاردیده او را از تفرقهٔ جمعیتِ سپاهِ بازمی‌آوردند، به قوّتِ شجاعت و بازوییِ دلاوریِ خود اعتماد نمود و مطلقاً نصیحتِ امرا و کاردیدگان را به سَمعِ اصغاء نشنود، تا آنکه لشکرِ عظیمی از انکروس به معارضهٔ اهلِ اسلام رسید و حاکمِ افلاق هم مردمِ مملکتِ خود را مجتمع کرده با امرا و سرخیلانِ انکروس منضمّ و ملحق گردانید و چون اکثرِ سپاهِ غازیان متفرّق در جست‌وجویِ تاراج و غارت شده بودند و از رعایتِ حزم و احتیاطِ مُساهله نمودند. لاجرم لشکرِ انکروس و افلاق که با وجودِ اتفاق و کثرت به کیفیتِ حالِ مملکتِ واقف‌تر بودند، بر فرقهٔ قلیلِ العدَدِ مزید بیک هجوم آوردند، و سپهسالارِ مزید مذکور را با امرا و نوّاب در میانِ جنگ و جدال قتل کردند. و اکثرِ لشکریانِ متفرّقِ غازیان که به حرص و طمع دراز منزل و به آرزوی کامیابی از مرادِ دل در میانِ ولایاتِ افلاق گروه گروه به غنیمت‌جویی رفته بودند، بالکُلّ مقبوض و مقهود نمودند و بعضی

^۱ ۱+ E

^۲ بود با سپاهِ اختجیان و مردمِ N: و سردار مقرر مجاهدان بود با لشکریانِ اخجی و غازیان

^۳ به آن جانب E-

هرچند سپهر بی‌مدار اختران، مسعود، برج^۱ اقبال را بر ذروه شرف به اوج جلال رساند، ولیکن در^۲ رجوع کوکب سعادت از روش تصاعد^۳ و استقامت گرفتار حسیض و بال گرداند.

بیت:

شاد ننشین که در سرای سپنج نتوان بود بی کشیدن رنج^۴

و نظیرِ تقریرِ دلپذیرِ مجاری بعضی از حالات آن سلطانِ صادقِ الاعتقاد و خسروِ کشور مراد است که در ما بینِ شهرِ سنهٔ خمس و اربعین و ثمان مائه تا شهرِ سنهٔ سبع و اربعین و ثمان مائه با بعضی منافقانِ مدعیِ اسلام و جمعی از اضداد و حساد از فرقهٔ کفارِ لیام ظاهر گشت. که القصه؛ چون سلطان در حینِ توجه به غزایِ سمندره، درهٔ قوله حاکمِ افلاق را با دو پسر قید و حبس فرموده بود و قرال انکروس به رغمِ مخالفتِ سلطان و به رغمِ نقصِ عهدِ آل افلاق، با اهلِ ایمانِ ممالکِ افلاق را به یکی از اقوامِ حاکمِ سابقِ آنجا تعریض نمود و در بابِ تقویت و تأییدِ آن منصوب، خود [306b] در مقامِ امداد و اسعاد می‌بود؛ و در زمانِ محاصرهٔ قلعهٔ سمندره آن حاکمِ منسوب به انکروس به اتفاقِ سپاهِ انکروس از آبِ تونه گذشته بودند، و از ممالکِ اسلامی چندین موضع و ولایات را نهب و غارت نمودند، و چندین مردم از اهلِ اسلام خصوصاً ذراری و عورات به کنیزگی و غلامی بردند و خسارتِ بسیار به آن ولایت نزدیکِ افلاق کردند.^۵

مصرع:

وای بر ملکی که دشمن از میانش بگذرد

^۱ هرچند سپهر بی‌مدار اختران، مسعود، برج N: اگر چند اختران مسعود سپهر E

^۲ در N: در حین E

^۳ روش تصاعد N: مسلک صعود E

^۴ ر.ک. جام جم اوحدی

^۵ تقریرِ دلپذیرِ مجاری ... نزدیکِ افلاق کردند N: این تقریرِ دلپذیرِ مجاری حالاتِ نصرتِ معادِ خدام و نوابِ سلطانِ صادقِ الاعتقادست با بعضی منافقانِ مدعیِ اسلام و اضدادِ حساد از فرقهٔ اهلِ اسلام و اربابِ کفر و الحاد که در مابینِ سنهٔ خمس و اربعین تا سنهٔ سبع و اربعین و ثمان مائه از تقاضأ مکرو خیال بر زال دهر غدار از پس پردهٔ این ملکِ بوقلمون بر عالمیان جلوه داد و از اعدأ دین و دولت چشمِ زخمی چند به رخسارِ سارِ مجاهدانِ ظفرِ شعار افتاد، القصه چون کشور مراد در حینِ توجه به غزایِ سمندره درهٔ قوله حاکمِ افلاق را با اولادِ حبس و قید فرموده بود و قرال انکروس افلاق را به یکی از اقوامِ حاکمِ آنجا تفویض نمود و علی رغمِ اهلِ اسلام کمالِ توجه و اهتمام در بابِ تأیید و تقویتِ حاکمِ افلاق می‌نمود و در زمانی که عساکرِ سلطانی به فتحِ سمندره مشغول بودند از آن حاکمِ افلاق و لشکرِ انکروس به اتفاق از آبِ تونه عبور نمودند و از ممالکِ اسلامی چندین ولایت و مواضع را نهب و غارت کردند و چندین مردم از ذراری و مخدراتِ اهلِ ایمانِ پرستاری و اسر با خود بردند E

داستان سیزدهم

در بیانِ کِیفِیتِ انْهزامِ عساکرِ مجاهدان در مملکتِ کفری افلاق و نقضِ عهدِ ابراهیم بیک
حاکمِ قرامان و ذکرِ توجهِ سلطان به انتقامِ ناقضانِ عهد از اهلِ کفر و اسلام و عزیمتِ سلطان
به تسخیرِ قرامان و انتهایِ امر به استِعداز و استِیمان^۱

نظم^۲:

أَيَا فَلَكَ الْأَفْلَاكِ هَلْ أَنْتَ عَالِمٌ بِصُنْعِكَ فِي هَذَا الزَّمَانِ الْمُنْكَدِ^۳

همواره صنعتِ این زمانِ غدار و شیوهٔ معهودِ این چرخِ دوار بی اعتبارِ آنست که در هر تغلُّبی
از تصاریفِ لیل و نهار از اقتضایِ کج روی و رفتارِ ناهموار با آبناءِ روزگار طریقهٔ غدر و ناراستیِ خود به
دستور، هر بار به اظهارِ رساند، و به هر تجدُّدی در اوضاعِ روز و شبِ ادوار، آثارِ بی وفایی و بدعهدیِ
خود را هویدا و آشکار نماید. اگرچه زمانه^۴ از سطوتِ تیغِ جهانگیر، خورشیدِ منیر هر صبح بر^۵ روی
مردمِ روزگار به صدق و صفا خود را جلوه کنان نماید، فامّا در هنگامِ غیبوتِ سیفِ شفقِ خون آشام
شام^۶ در قِرابِ ظلامِ تیره دلیِ خود^۷ پدیدار آرد، و اگرچند روزی در گلشنِ مطالبِ خواطرِ اهلِ
صداقت^۸، وفا را چون سینهٔ گلِ حمرا به نیرنگِ بهجت و رنگِ سرودِ مُنْشَرِح و مسرور دارد، امّا باز به
تصاریفِ ریاحِ خزانِ برگ و بارِ گلبنِ شادمانی را در معرضِ غازی گریِ لشکرِ زمستان^۹ باز گذارد؛ و

^۱ عساکرِ مجاهدان در مملکت ... به استِعداز و استِیمان N: و انکسار لشکرهای مجاهدان اسلام در مملکتِ افلاق از مجمع کفار و خروج و
نقض عهد ابرهیم بیک والی قرمان بر ممالک سلطانی و تخریب بلاد مسلمانی به مجرد استماع آن اخبار انکسار و گفتار در بواعث توجه
سلطان در نوبت ثانی به عزیمت انتقام ناقضان عهد و ایمان از اهل کفر و ایمان خصوصاً حاکم قرامان و انهزام و کسر ابرهیم بیک و رجوع
به شیوه استعداز و استغفار و تجدید عهد به طلب عفو و امان E

^۲ نظم N: بیت E

^۳ الْمُنْكَدِ N: المنکر E

^۴ همواره صنعتِ این زمانِ غدار و شیوه ... اگرچه زمانه N: همیشه صنعت معهود این زمانه غدار و شیوه مرصود این چرخ دوار بی اعتبار
آنست که در هر تقلبی از تقلبات لیل و نهار از کج روی و رفتار ناهموار با هر آفریده در آخر کار غدر و ناراستی خود به اظهار رساند و به
هر تجددی در اوضاع روزگار آثار بی وفایی و بدعهدی خود را هویدا و آشکار گرداند اگرچه زمانه E

^۵ بر N: در E

^۶ شام -E

^۷ تیره دلی خود N: سیه دلی او در تیرگی شام E

^۸ صداقت N: صدق E

^۹ غازی گری لشکر زمستان N: غارتگری زمان E

را به رغم کفار لیام بر شرفِ عُرفِ آن حصنِ عالی بنیان برافراخت؛ و قاضی و حاکم جهتِ اجراءِ احکامِ اسلامی در آن مملکت برگماشت و تمامی دیرها و کتیبه‌هایِ آن شهر را به معابد و مساجد مقرر داشت.^۱

بیت: ۲

منصور گشت رایتِ سلطانِ کامکار	مَنْتِ خدای را که علیرغمِ حاسدان
تأیید بر یمینش و اقبال بر یَسار ^۳	آمد سوی مقررِ شرف باز دوست‌کام

^۱ بعد از آن قضیه، اسحق ... مساجد مقرر داشت N: بعد از آن محاربه اسحق بیک چون نفاق و غدر کفار و ساکنان آن دبار را معلوم نمود، و غازیان را به نهب و غارت و اسارت ترغیب فرمود، لشکرِ غازیان به غنائیم بی اندازه فایز شدند و به فتحِ بلاد و قهرِ اعدا و اهلِ عنادِ ثوابِ دین و دنیا را حایز گشتند؛ اتفاقاً در همین اثنا تسخیرِ سمندره سلطان را دست داده بوده و درین سفر سلطان کشور مراد حاکم افلاق درّه قولہ را با دو فرزندش که به به ضرورتِ قانونِ معهود به مُعسکرِ همایون آمده بود قید و حبس فرمود، و در حصارِ کلی بولی به زندانِ ابدی مقید نمود؛ و همچنین چون نفاق و یلقِ اغلی در آن سفر نسبت با سلطان و اتفاق او با قرال انکروس در افسادِ محقق و معلوم شد دو پسرِ او را هم که در لشکرِ غازیان بر سبیلِ رسم آمده بودند قید و بند فرمود، و شهر و قلعهٔ سمندره را به نیتِ توحید مزین ساخت، و قاضی متدین و حاکم و والی برگماشت و جمیع کیالیس و دیرها آنجا را مسجد و معبد اسلامی ساخت و با سپاه منصور لوا عزم به سوی دارالسلطنه برافراخت E

^۲ بیت - E

^۳ ر.ک. قصاید کمال الدین اسماعیل

هرچند به حسب اعداد جمعیت و کثرت کفار عساکر مجاهدان در انظار اعداء غدار، قلیل المقدار می نمودند، فاما به حسب قوت معنی و دلاوری اهل ایمان مؤید و مقوی به جنود آسمانی بودند و دل قوی و مستظهر به معونت یزدانی چون فیما بین فریقین معرکه کارزار و التحام ملتحم گشت، و میان عرصه پنجه و جنگ صوارم فصال به اعضای اعداء ملتئم شد، به یک حمله مبارزان دین و از هیبت ضربت تیغ کین، صف پیاده های کفار که چون کوه آهنینی بود از میان برخاست و چون پیاده ها پایمال شاهسواران میدان جهاد شدند به یکدم روی صحرا به گلگونه خون اعداء بیاراست و سواران کفار را تاب مقاتله با لشکر منصور اسلام نماند و هر کس که بر مرکب و بارگی خود اعتمادی داشت، خود را به مأمنی می رساند؛ و درین طریقت گریز و ادبار گروهی بی شمار از صناید کفار دستگیر و گرفتار شدند و خلقی همه صاحب اعتبار از لمعان تیغ آبدار سپاه نصرت شعار در مستقر جهنم یصلوها و یئس القرائ^۱ استقرار یافتند.^۲

بعد از آن قضیه، اسحق بیک [306a] چون غدر کفار و ساکنان آبدار را معلوم نمود، و غازیان را به نهب و غارت و اسار ترغیب فرمود، لشکر غزات و مجاهدان به غنایم بی اندازه فایز شدند و به فتح بلاد و قهر اهل عناد ثواب دین و دنیا را حایز گشتند؛ از اتفاقات حسنه در همین ولا سلطان را فتح سمندره دست داده بوده و درین فرصت سلطان حاکم افلاق درّه قوله را با دو فرزندش که به معسکر همایون بر سبیل عادت آمده بودند حکم قید و حبس فرمود، و در حصار کلی بولی به زندان ابدی مقید نمود؛ و همچنین چون نفاق و یلق اغلی در آن سفر نسبت با سلطان و اتفاق او با قرال انکروس در افساد معلوم شد و پسر او نیز که جهت اظهار متابعت و قانون معتاد به لشکر سلطان آمده بودند قید و بند فرمود، و شهر و قلعه سمندره را به شرف ایمان و توحید مزین ساخت؛ و علم اسلام

^۱ سورة ابراهيم، آیه ۲۹

^۲ هرچند به حسب اعداد ... استقرار یافتند N: هرچند به حسب اعداد جمعیت و کثرت کفار سپاه مجاهدان در انظار اعداء دین به غایت قلیل المقدار می نمود، فاما به حسب معنی مؤید و مقوی به جنود آسمانی بودند و دل قوی و مستظهر به معونت سبحانی چون فیما بین فریقین معرکه کارزار ملتحم گشت، و میان عرصه جنگ صوارم فصال اعضای اعداء ملتئم شد، به یک حمله مبارزان دین صف پیاده ها که چون کوه آهنین بود از میانه برخاست و چون پیاده ها پایمال شاهسواران میدان جهاد شده، به یکدم روی صحرا از گلگونه خون اعداء بیاراست و سواران کفار را تاب مقابله با لشکر منصور اسلام نماند و هر کس که بر مرکوب و بارگی خود اعتمادی داشت، خود را به مأمنی رساند تا اینکه گروهی بی شمار از صناید کفار دستگیر و گرفتار شدند و خلقی بی شمار از لمعان تیغ آبدار سپاه نصرت شعار در مستقر جهنم یصلوها و یئس القرائ (سورة ابراهيم، آیه ۲۹) استقرار یافتند E

و قبل از فتح سمندره امراء و عساکرِ مسلمانی بر حسبِ امرِ سلطانی تمامی ولایت لاس را غارت و اسیر کردند و غنایم بی حساب و اصنافِ نفایس اسباب و اُساری جَواریِ غلمان بی شمار و صناید و عظمای کفار را به دست آوردند؛ چنانچه غلامِ چهارساله به مبلغِ بیست آنچه خرید فروخت می کرده اند، و سایر اجناس از بهائم و دَوَاب در درجه اعتبار نمی آوردند؛ و همچنین در آن اوقات چون اسحق بیک از بیتُ الله الحرام مُعاوَدَت نمود، و هنوز با وجودِ اهتمامِ سلطان تسخیرِ قلعه میسر نشده بود؛ حکمِ همایون شد که بعد از حج، اسحق بیک و بعضی امراءِ عظام مثل عثمان چلبی نبیره تیمورتاش که حاکمِ آیدین ایلی بود بر قلعه تکه بولی نهضت نمایند و بر حسبِ فرمانِ سلطان حصارِ مذکور را مانند دلِ مقبوضِ کفار در حیطه محاصر آوردند و لشکرِ پر هجومِ هموم را بر دایره دلِ تیره اهلِ قلعه مسلط کردند، و در این اثناء ناگاه منہیانِ عالمِ غیب آوازه غدر و مکرِ کفار به مسامعِ مجامعِ غازیان انداختند که سپاهی عظیم از کَفَره فَجَره به هم گرد آمده اند و داعیه هجوم برین سپاهِ مسلمانان نموده اند، اسحق بیک با سایرِ امراء نیز جهتِ رعایتِ حزم و احتیاطِ اسپانِ مُرابطان را مهیا داشتند و جُبّه و جُوشنِ مبارزان را پوشانیده اعلامِ نصرتِ اسلام برافراشتند، به یکبار طلیعه لشکرِ اعدا از مقابلِ طالع شد، اما جمعیتی انبوه از پیاده آماده و سوارِ بی شمار و همگی در جوشنِ حدید به حسبِ ظاهر و باطنِ سیاه بخت تر از شب باز پیدا شدند.^۱

بیت: ۲

سر دشمنان زیرِ مغفر همه ز آهن شده کاسه سر همه
همه زیر جوشن ز پا تا به فرق ستوران در آهن چو در ابر برق

^۱ و قبل از فتح سمندره ... از شب باز پیدا شدند N: و قبل از فتح سمندره بر حسبِ امرِ همایون سلطانی بعضی امراء عظام و عساکرِ مسلمانی تمامی ولایات لاس را غارت و اسیر کردند و غنایم بی حساب و انواعِ نفایس اموال و اسباب و اساری غلمان و جَواری بی شمار و گرفتاران صناید و لعاطم کفار به دست آوردند. چنانچه غلامی چهار ساله به مبلغِ بیست آنچه خرید و فروخت می کرده اند و سایر اجناس خصوصاً بهایم و دوات و اغنام را در درجه اعتبار نمی آورده اند و همچنین اتفاقاً در آن اوقات چون اسحق بیک غازی از زیارت بیت الله الحرام معودت نموده بود و سلطان در امر جهاد و غزای سمندره اجتهاد می نمود فاما سمندره سلطان را مسخر و میسر شده بود حکمِ همایون به اسحق بیک امر شد که با بعضی امراء عظام و لشکریان بصیرت انجام خصوصاً عثمان چلبی نبیره تیمورتاش که حاکمِ مملکتِ آیدین ایلی بود بر قلعه تکه اوبولی نهضت نمایند و آن حصار را همچون دلِ مقبوضِ کفار در حیطه محاصره در آرند. چون بر حسبِ امرِ مطلع قلعه مذکور را محصور ساختند، ناگاه منہیانِ عالمِ غیب آوازه غدر و مکرِ کفار به مسامعِ مجامعِ غازیان انداختند که سپاهی عظیم از کفره فجره به هم کرده اند و داعیه هجوم بر این لشکرِ مسلمانان نموده. اسحق بیک با سایرِ امراء به جهتِ رعایتِ حزم و احتیاطِ اسبانِ مرابطان را به یکبار مهیا داشتند و جبه و جوشنِ مبارزان را پوشانیده اعلامِ نصرتِ اسلام برافراشتند. ناگاه طلیعه لشکری از مقابلِ طالع شد مشتمل بر دیدن پیاده آماده و سوارِ بی شمار و همگی به جوشنِ جدید در ظاهر و باطنِ سیاه تر از شب باز E

بیت:

بران بُقعه کو بارگی تاخته زمین گنجِ قارون برانداخته
بران در که او رایت انگيخته سرِ کوتوال از در آویخته^۱

چون کارِ اهلِ حصار از هر جهت به اضطراب رسید و قُوتِ مردمِ محافظ از مُداومتِ مقاومتِ این چنین لشکری ظفرپیکر به عجز و زبونی کشید، قلعه را بی‌اختیار و به چار و ناچار به نوآبِ کامکار دادند و ابوابِ فتح و نصرت را بر رویِ نوآبِ سلطانِ مجاهد گشادند. بعد از تسخیرِ هر دو پسرِ دستبوت با جمیعِ اسباب و جهاتِ چندین ساله به خدمتِ سلطان رسانیدند، و سلطانِ کشورِ مراد چون بر اوجِ مقصودِ خود استعلا یافت و خورشیدوار از شرفِ غرف [305b] شَرَف بر عرصهٔ آن تختِ مملکت شرفِ بتافت، ایالتِ سمندره را به طوغان بیک که از بندگانِ خاصّ و محرمانِ ظاهرِ الاختصاص بود تفویض فرمود، و عنانِ عزم به جانبِ دارالسلطنه مصروف نمود. و فرزندانِ دستبوت را در شهرِ مُطَوَّق به سَلَسِل و اغلال داشت، و از دیمهٔ توقات بیرون آورده به قلعهٔ توقات فرستاد، و امر شد که چشم‌هایِ پسرانِ دستبوت را میل کشیدند تا موافقتِ نصر و نصیرتِ آن کافرنجادران را در دنیا و آخرت به اظهار رسانند و به مقتضای وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا^۲ کور بختی ایشان در هر دو نشیمن نزدِ اُولی الأبصار روشن و مُعاین گردد.^۳

بیت:

إِنْ كُنْتُ أَشْرَعْتُ بَاباً أَوْ فَتَحْتُ فَكَمْ فَتَحْتُ بِالْمُجِدِّ مُلْكاً يُدْهِشُ الْبَشَرَا^۴

شب اطرافِ سور و حصار را به دیده‌های انتباه و چشمانِ دل‌بیدار و خاطر آگاه تا طلوعِ طلایع مهر به هم چشمی کواکب سپهر نگاه می‌داشتند E

^۱ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۲ سورة أسراء، آیه ۷۲

^۳ چون کارِ اهلِ حصار ... روشن و مُعاین گردد N: چون اهلِ قلعه و حصار را از هر جهت به اضطراب و اضطراب رسید و مهم مردمِ محافظ در مقاومتِ چنین لشکری ظفرپیکر به عجز و زبونی کشید، قلعه را به چار و ناچار به نوآبِ کامکار دادند و ابوابِ فتح و نصرت را به دستِ غیب بر رویِ عساکر اسلام گشودند. چون لشکرِ مجاهدانِ شهر و حصار را در حیطهٔ تسخیر و تقبیح محوط و محصور کردند و دو پسرِ دستبوت که والیِ قلعه بودند با جمیعِ اسباب و جهاتِ دستبوت به خدمتِ سلطان رسانیدند، و سلطانِ کشورِ مراد چون بر اوجِ سپهرِ مقصودِ استعلا یافت و خورشیدوار از شرفِ غرفِ شَرَف بر عرصهٔ آن ملک یافت، ایالتِ آنجا را به طوغان بیک که از بندگانِ خاصّ و محرمانِ ظاهرِ الاختصاص بود تفویض فرمود، و عنانِ عزیمتِ پادشاهانه به صوبِ دارالسلطنه معطوف فرمود و فرزندانِ دستبوت را در شهرِ دیمه توقا مُطَوَّق به سَلَسِل و اغلال داشت و از آنجا هم بیرون آورده به جانبِ شهر توقات که در دستِ بلیان بیک بود فرستاد که چشم‌هایِ ایشان را میل کنند تا موافقتِ نصر و نصیرتِ آن ترکان را در نشاءِ آخری و اُولی به اظهار رسانند و به مقتضای وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي

الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا (سورة أسراء، آیه ۷۲) کور بختی ایشان معاین و مشاهدِ اُولی الأبصار شود E

^۴ الْبَشَرَا N: بصرأ (ر.ک. دیوان علی التهامی) E

شهر و حصار آنجا را به اهتمام تمام محاصره نمود و همت بلند را بر استخلاص آن حصار و قلع مَغار و مِغارِ کَفارِ پر ادبار از ساحت آن عرصه و دیار تصمیم فرمود، و دستبوت چون از هیبتِ ابَهِت و جلالِ سلطانی و تصمیمِ عزیمتِ لشکرِ مسلمانی اندیشه عظیم می نمود و از نهیبِ سپاهِ پرخوف و هراس و یأسِ تمام از محافظت و بَاسِ قلعه‌ای در دلِ سَقیم و خاطرِ الیمِ او راه می‌یافت؛ و به حقیقت دانست که اگر در درونِ حصارِ سمندره چند روز دیگر تَوَقُّف نماید، البتّه گرفتارِ اعمالِ ناپسندیده خود خواهد شد. بنابراین به بهانهٔ اِسْتِغَاثه از قِرالِ ضالّ انکروس، خود را از درونِ سمندره از جانبِ آبِ تونه به جانبِ مملکتِ انکروس انداخت و قلعه را به دو پسرِ خود سپرده حصار را به آنچه مقدور بود مستحکم ساخت.^۱

نظم:^۲

کسی را که برگشت بخت از درش خیالاتِ فاسد فتد در سرش

اما اهلِ اسلام به عزیمتی مشهورانه و به نیت و عزمی جزمِ اما متوکلانه مدّتِ دو ماه، شب و روز به جنگِ آن حصار روزگار گذرانیدند، و یک لَمَحَه از ملاحظه کار پیکار نمی‌آرمیدند. روز همه روز همچو لشکرِ امیر النحل گردِ آن دایره سور در دوران؛ و به عزیمتِ دخول در مدخلِ آن حصار که چون بیتُ النحل از هر طرف استوار بود، طیران و سیران می‌نمودند؛ و به چاشنی‌گیریِ شهدِ شهادت و به ذوقِ حالتِ حلاوت، فرصت و غنیمتِ خرطوم‌ها از گرزِ گران و تیشه‌ها از نیزه و سنان برکشیدند و گرداگردِ آن شهر می‌گردیدند؛ و شب همه شب اطرافِ سور و حصار را به دیده‌هایِ اِنْتِباه و چشمانِ دل‌بیدار و خاطرِ آگاه با طلوعِ طَلایِعِ مهرِ منیر به هم چشمیِ کواکبِ سپهر، مسیر نگاه می‌داشتند.^۳

^۱ هرآینه سلطانِ مجاهد ... مقدور بود مستحکم ساخت N: سلطان مجاهدان نیز بعد از استعانه مکرر از مردم سرحد و سکنهٔ بلاد به عزمِ همایون از سرحدِ اجتهاد به داعیهٔ اقدام نسبت غرا و جهاد بنیاد تجهیز عساکر و اجناد نهاد و در اندیشهٔ دفع فتنه و افساد دستپوت کافرِ نجاد و استخلاص قلعه سمندره از تصرف اهل طاغوت و عناد افتاد و با جمیع سپاه مجاهدان روم ایلّی و آنادولی به سر قلعه سمندره نهضت فرمود و شهر و حصار را به اهتمام تمام محاصره نمود و همت بلند را بر استخلاص آن حصار و قلع و قمع دیار کفار پر ادبار از ساحت آن عرصه و دیار کرد، دستپوت چون از هیبتِ ابَهِت و اجلالِ سلطانی و تصمیمِ عزیمتِ لشکرِ مسلمانی هراسی عظیم و از نهیبِ لشکرِ دینِ خوف و هراس و یاس و باسِ دائمی مقیم به دل سَقیم و خاطرِ مستمعینش راه یافت و به حقیقت دانست که اگر در درونِ حصار سمندره توقف بنماید، گرفتارِ اعمالِ نابکار خود خواهد شد. بنابراین به بهانه استعانه از قِرالِ ضال انکروس خود را از درونِ سمندره از جانبِ آب تونه که محیط بعضی از حصارست بیرون انداخت و قلعه را به هر دو پسر خود سپرده حصار را به آنان قدر که مقدور بود محکم ساخت E

^۲ نظم -E

^۳ اما اهلِ اسلام به عزیمتی ... مسیر نگاه می‌داشتند N: اما اهل اسلام متوکلانه، به اقتضاء غیرت و حمیتِ متهورانه دو ماه شب و روز به جنگِ آن حصار روزگار گذرانیدند و یک لحظه از مقابله و کارزار کفار نمی‌آرمیدند. روز همه روز چون لشکرِ امیر النحل گردِ آن سور در سیران بودند و به عزمِ دخول در دایره حصار که چون بیت النحل استوار بود، طیران می‌نمودند و به چاشنیِ ادراکِ شهدِ شهادت و به ذوقِ حالتِ حلاوت فرصتِ پر غنیمتِ خرطوم‌ها از گرزِ گران و شب‌ها از نیزه و سنان کشیده گرد بر گردِ آن شهر بند می‌کردند و شب همه

و در آن اوقات، ایالتِ سمندره به کافرِ پیر در مُبایعَتِ طاغوتِ دستبوت که از عظماءِ ملوکِ کفر بود تعلق داشت؛ و در آن قلعه و سایرِ ممالکِ اطرافِ آن که به ولایتِ شرف مشهور است، علمِ صلیبی را بر معابدِ مسیحی می‌افراشت، و او را با قِرالِ انکروس اتفاقِ کلمه بر دوام و حالتِ جوار و التیام در میان بود و به معاداتِ اهلِ اسلام با آن قِرالِ لعین موافقت مالاکلام اظهار می‌نمود، و چون سمندره [305a] بر کنارِ آبِ تونه معبری است در سرحدِّ انکروس واقع، و گذرگاهی است تردد و آمد شدِ مردمِ روم ایلی و انکروس و افلاق بر آن معبرِ مقررِ مُتتابع؛ لاجرم اکثرِ اوقات، سِاهِ کفارِ انکروس جهتِ ایقاع و افسادِ دستبوت به طرفِ دیارِ اسلام مَدخل می‌نمودند و به راهنماییِ مفسدانِ این جانبِ سمندره و ولایاتِ شرف به قطعِ طریق و نَهَب و غارتِ مسلمانان می‌بودند، چون وعدهٔ صدق و کلامِ حق لا یَعُزُّنَاكَ تَقْلُبُ الَّذِینَ کَفَرُوا فِي الْبِلَادِ^۱ به انجامِ پیوستنی بود و به حکمِ نافذِ تقدیر، اصنامِ خیالات و اوهامِ باطلِ صلیب و چلیپایِ آن بت‌پرستان به دستِ بت‌شکنانِ این مَلَّتِ مستقیم شکستنی می‌نمود.^۲

بیت:

عَلَا لِرَؤَاةِ الْمُسْلِمِینَ وَأَیْقَنُوا تَحْقِیقَ آمَالِ هُمْ وَظُنُونُ

هرآینه سلطانِ مجاهد نیز بعد از استعانهٔ مکرر و تظلمِ متعاقب از مردمِ سرحدِّ بلادِ اهلِ عناد، اجتهادِ تمام به داعیهٔ اقدامِ نسبتِ غزا و جهاد و تجهیزِ عساکر و اجناد بنیاد نهاد و در رفعِ مفاسد و فتنه‌انگیزی دَسبوتِ کافرنجاد و استخلاصِ سمندره از تصرفِ آن سرِ خیلِ اهلِ عناد بر مسلکِ عزیمت افتاد و با سپاهِ مظفرِ مجاهدانِ طرفینِ روم ایلی و انادولی به سرحدِّ سمندره نهضت فرمود و

^۱ سورة آل عمران، آیه ۱۹۶

^۲ و در آن اوقات، ایالتِ سمندره ... مستقیم شکستنی می‌نمود N: و در آن اوقات ایالتِ سمندره به دستبوت که از عظماءِ عبدهٔ طاغوت متعلق بود و اباقین صد بر آن ممالک که مشهور به شرف است اجرا حکومتی متقارن عقل و حشمت می‌نمود و او را به اقرانِ انکروس اتفاقِ کلمه بود وام در میان می‌بود، و معاداتِ اهلِ اسلام موافقت مالا کلام از دل و جان داشتند و میانِ ملوکِ مشرکانِ فیما بین مصادقت و خیرخواهی یکدیگر را منسجم می‌پنداشتند و چون سمندره معبری است بر ساحلِ نهرِ تونه واقع و گذرگاهی است همیشه تردد و آمد شدِ مردمِ انکروس و روم ایلی از آنجا منغافت و متابعِ لاجرم اکثرِ اوقات لشکریانِ انکروس را جهتِ ایقاع و افسادِ مشارالیه به طرفِ بلادِ اسلام راه می‌نمود و به راهنماییِ مفسدانِ فتنه و فساد می‌نمود. چون وعدهٔ صدق و کلامِ حق لا یَعُزُّنَاكَ تَقْلُبُ الَّذِینَ کَفَرُوا فِي الْبِلَادِ (سورة آل عمران، آیه ۱۹۶) به انجامِ وقوعِ پیوستنی بود، به قدرِ تقدیرِ اصنامِ خیالات و اوهامِ باطلِ صلیب و چلیپایِ آن به دستِ بت‌شکنانی این ملتِ مستقیمِ درهم شکستنی می‌نمود E

و در موسم زمستان سلطان کامران به تنعمات و رفاهیت روزگار می‌گذارنیدند، و تمام فرزندان کامکار و خواص خدام بختیار را به عنایات و ملاطفات بی‌دریغ فائز گردانند، و فرزندان بختیار سلطان علاءالدین و سلطان محمد را در آن روزگار سور ختان فرمود؛ و جهت مجمع سور پر سرور ایشان ولیمه سنت خسروانه ترتیب نمود. و آن سور را به ولیمه نکاح یکی از مخدرات حریم عزت و محبوه- ای از تنق حرم عصمت تزویج ولد اسفندیار بیک حاکم قسطنطنیه تزییل فرمود و بسطت و ابتهاج فتوح اسلامی به این مجالس خودکامی افزود.^۱

بیت:

بر^۲ صدر چاربالش بلقیس تکیه زد جمشید روزگار علیرغم اهرمن^۳

بعد از آنکه شدت سرمای زمستان چون عمر و دولت اعداء الدار الحضام^۴ روی به انصرام نهاد^۵ و مبشر ربیعی نوید فتح و گشاد را به مجالس^۶ گلستان در داد، دیگر باره احکام مطاعه به تمامی امرا و لشکریان ممالک اصدار فرمود و به زودی همگی را به پایه سریر اعلیٰ احضار نمود، و مناشیر پر تبشیر جهت اعلام سفر غزا مانند اوراق شکوفه بهاری در بال و رقاء جهان پیمای صبا و شمال به اطراف ممالک جنوب و شمال فرستاد.^۷

بیت:

از آقازی قضا تا به نواحی قدر روز تا شب قلم تیرویت نامه‌برست

^۱ و در موسم زمستان مجالس خودکامی افزود N: چون سلطان در فصل زمستان آن سال در دارالسلطنه ادرنه توقف فرمود و با غنایم و تنعمات با محصور و مرغوبات با معدود، علی‌رغم دشمنان حسود در کمال رفاهیت و نشاط با جمیع فرزندان کامکار و خواص خدام دوی الاعتبار برآسود و شاهزاده‌های خلافت نجاد و اولاد سعادت امداد سلطان علاءالدین و سلطان محمد را در آن زمستان سور ختان فرمود و سور پرسروری جهت ولیمه سنت ایشان تربیت نمود و در ذیل این ولیمه نکاح یکی از مخدرات حریم عزت و محبوه از تنق حرم حشمت و عصمت به ولد اسفندیار بیک حاکم قسطنطنیه تزویج نموده بر آن مجلس مشرب و ابتهاج الحاق فرمود و خجستگی آن ختان مشی را به این ولیمه نکاح بر وضع ثلث افزود E

^۲ بر N: در E

^۳ ر.ک. قصاید سلمان ساوجی

^۴ الدار الحضام N: انیاد الحضام E

^۵ روی به انصرام نهاد N: و انقضا نهاد E

^۶ مجالس N: مجامع E

^۷ دیگر باره احکام مطاعه به تمامی امرا ... جنوب و شمال فرستاد N: سلطان مجاهدان را داعیه فتح سمندر بر مثال طیب شمال که در دماغ کل تحرک باید در بطون ضمیر مسیر بنیاد جنبش نهاد، و اگر چه در زمستان به همگی امرا و حکام و عساکر ظفر انجام اعلام فرموده بود که جهت نفعه غرا معد و مهیا باشند، مجدداً تمامی سپهسالاران و صنادید ممالک و بلاد مبارزان میدان جهاد را احضار فرمود و احکام قضا جریان را حول اوراق شکوفه بهاری در بال و رقاء جهان پیمای شمال به اطراف ولایات و بلاد اسلام از یمین و شمال فرستاد E

غلامی مقبول که قابل خدمت سلاطین باشد^۱ یکصد و پنجاه اقچه^۲ به بیع شرعی می ستاده‌اند. و در زمان نقل و تحویل لشکر عدد رؤس اسیران را زیاده از اعداد اجناد غانمان می‌نموده و در میان آن انبوهی احتمال خروج بر لشکر اسلام هم بوده، و میان حافظان اجناد این سلاطین مجاهدت شعار این معنی اشتها دارد که آن مقدار غنایم و اسیران که در آن غزا به یکبار به دست مغنمان افتاده بود در هیچ مجمعی لشکری خصوصاً از سپاه سلاطین آل عثمان مجتمع نشده و به این منوال اموال و اسباب حشمت و جلالت خصوصاً غلامان و کنیزان ماه‌سیمما، در نهایت جمال هیچ مفسر مظهری منتفع نگشته^۳؛

نظم^۴:

شه از فتح آن ملک و تاج و گنج برآسود و لشکر شد ایمن ز رنج
ز سیم چو کافور صحرا ستوه ز کافور چون سیم صد پاره کوه^۵

و بعد از این نوع اغتنام صلاح در معاودت سپاه دیدند، و جهت نقل و تحمل اسباب و اموال گردون گردون پر از مال و تجمل می‌کشیدند، و در حین عبور و عودت از کنار آب قلعه نواورده، که معدن نقره است، مجاهدان فتح نمودند؛ و تسخیر باقی قلاع آن حدود را به عهده اسحق بیک و شهاب الدین پاشا فرمودند و سلطان با عساکر مظهر به دارالسلطنه ادرنه باز گشتند. و به این فتوحات در شهر سنه ثلاث و اربعین و ثمان مانه فائز گشتند^۶.

^۱ به E+

^۲ اقچه N: اغچه رومی E

^۳ زمان نقل و تحویل لشکر ... مفسر مظهری منتفع نگشته N: زمانی که لشکر غازیان از منزلی به منزلی حرکت و تحویل می‌کرده‌اند و روی به صورت مملکتی دیگر می‌آورده‌اند عدد روس اسیران آن مملکت زیاده از اعداد اجناد نمایان مینموده و در میان آنچنان کثرت اساری از آن کثرت اساری احتمال خروج بر لشکر مجاهدان بوده و مشهور میان مستخبران احوال و اخبار سلاطین مجاهدت شعار چنان است که آن مقدار از غنایم و اسیران که درین سفر غزا به یکبار به دست مغنمان درآمده، در هیچ مجمع لشکری از مجاهدان خصوصاً مفسر همایون آل عثمان مجتمع شده، و هیچ گونه اجناد جهاد برین مقدار اموال و اسباب حشمت و اجلال خصوصاً حواری حسنا و غلمان ماه سیمما به این استیفاء حظوظ مالی و غنایم مالی غازیان منتفع نگشته‌اند E

^۴ نظم N: بیت E

^۵ ر.ک. نهمه ظامی

^۶ و بعد از این نوع اغتنام صلاح... مانه فائز گشتند N: بعد از احتیاط به منافع دینی و دنیوی صلاح در عود دیدند و در حین عودت و عبور از آب تونه قلعه نواورده به دست خدام سلطان فتح نمودند و باقی تسخیر قلاع و ولایات به عهده اسحق بیک و شهاب الدین پاشا فرمود، و سلطان با عساکر دیگر از آن سفر در آن ولا عود نمود و این غزای پر غنیمت در شهر سنه ثلاث و اربعین و ثمان مائه اتفاق افتاد E

و سکنه آن حصار و شهر همگی مردمانِ دلاورِ متجاوز از ده هزار همگی از سپاهیانِ نامدارِ مشهور و اسبابِ جنگ و جدال از طوب و تفنگ و تیر و تیغِ نامحدود و معدود غیّ محصور و سلطان را بعد از امتدادِ ایامِ محاصره آن شهریند و اتفاقِ محاربات و مقاتلاتِ سهمناکی چند به حقیقت پیوست که تسخیرِ آن قلعه به محاصره و محاربه غیرِ مقدور است و به مجردِ ضربِ بازوی زور در روی زمین آرزویی است به غایت از عرصه امکان دور^۱؛

بیت ۲:

شنیدم که بود اندر آن خارِ کوه مُقرّسِ یکی حصن^۳ گردون شکوه

هرآینه به اتفاقِ مشاورتِ کاردانان^۴ صلاحِ دین و دولت در آن نمود که سپاهِ غازیان از آب ساوا گذر کنند. و تمامی ولایتِ یلینه را که مملکتی وسیع و محمود از توابع^۵ انکروس است، و ماده معموری و آبادانی آن قلعه محروس، اولاً مساکن و اماکن آن ولایت را نهیب و غارت و تخریب و خسارت^۶ نمایند؛ و بعد از اغتنامِ وافی فکرِ تسخیرِ آن کشورِ خیبرمنظر به تدریج و تدبیر فرمایند. [304b] و بنابراین رای اکثرِ لشکرِ مجاهدان از آب گذشتند و به اندک روزی غنیمتِ بسیار از بقاع و مساکن آن^۷ ممالک مالک گشتند، و آنچنان لشکر^۸ انبوه به نوعی مستغرقِ اموالِ حلال^۹ شده بود، که یک جاریه‌ای^{۱۰} که قابلِ تزویج و جفتی اعیان^{۱۱} احرار باشد به یک جفت^{۱۲} موزه می‌داده‌اند، و

^۱ همگی مردمان ... به غایت از عرصه امکان دور N: تمامی مردمان دلاور از سپاهیان و سپهداران مشهور و در آن حصار اسباب جنگ و جدال از توپ و تفنگ و تیر و تیغ نامحدود و نامحصور بود چون سلطان بعد از امتداد محاصره آن شهر بند و وقوع محاربات و مقاتلات سهمناکی چند معلوم و محقق فرمود که تسخیر آن قلعه به محاربه و قتال غیر مقدورست و طمع تسخیر آنجا به مجرد ضرب بازوی زور همگی پادشاهان روی زمین را از رویی است از عرصه حصول به غایت دور E

^۲ بیت - E

^۳ حصن N: طاق E

^۴ هرآینه به اتفاق مشاورتِ کاردانان N: به اتفاق ارباب آراء و مشاورات E

^۵ و محمود از توابع N: معمور E

^۶ مساکن و اماکن آن ولایت را نهیب و غارت و تخریب و خسارت N: جمیع مساکن حوالی آنجا را نهیب و غارت E

^۷ و بنابراین رای اکثرِ لشکر ... از بقاع و مساکن آن N: چون برین رای صواب تمامی شهسواران غازی و جماعت اخنجیان از آب گذشتند، به چند روز از عنایم بی احصا و مغانم بی حد و انتها را از مساکن و بقاع آن E

^۸ آنچنان لشکر N: لشکری آنچنان E

^۹ غنیمت + E

^{۱۰} جاریه‌ای N: جاریه E

^{۱۱} اعیان - E

^{۱۲} یک جفت N: جفتی E

بعد از تَنَشُّطِ خاطر^۱ سلطانی و تقویتِ لشکرِ مسلمانی به نیلِ مباحی و امانی سلطانِ کشورِ مراد^۲ بنابر داعیهٔ راسِخه جهتِ غزا و تسخیرِ ممالکِ انکروس^۳ و آن کفارِ لعین و اظهارِ انتقام از سوابقِ اعمالِ قِرال و سرورِ ملاعین^۴ رایِ صواب‌نما چنان تقاضا نمود که اولاً به فتحِ شهر و حصارِ بلغراط و سمندره قیام نمایند. بعد از آن داعیه شروع در معظمتِ بلادِ کفار فرمایند، چرا که آن دو حصنِ حصین به منزلهٔ بابِ الابوابِ فتوحِ آن ممالک است و به مشابه کلیدِ گشادِ مُغَلَقَاتِ آن کشورِ پرِ مَخَافِ و ممالک و عبور و گذارِ لشکرِ کفار به خرابیِ ممالک و حدودِ اسلامی به استظهارِ قلعهٔ سمندره و بلغراط می‌بود و از مَمَرِ این دو حصارِ استوار در ممالکِ روم ایلی هر گونه فتنه‌ها ظهور می‌نمود؛ بنابراین بواعث، سلطانِ جمیعِ سپاهِ اندولی را با لشکرهایِ روم ایلی فراهم آورد و از مستقرِ خلافتِ خود اولاً توجه به قلعهٔ بلغراط کرد و چون قلعهٔ مذکوره با حصارِ شهربندِ آن از دو طرف در مُلتَقایِ آبِ عظیمِ تونه و نهرِ معظمِ ساوا محصور است و از جانبِ خشک که به مملکتِ روم ایلی متصل است مُحَوَّط و مَسْتور به حصارِ آسمانِ اعتلا و خَنَدَقی بر مثالِ اَسْفَلِ السَّافِلین که از احتمالِ تسخیر به غایت دور است.^۵

بیت: ۶

محیطِ فلکِ خندقِ آن حصار نه کس را بران دست جز کردگار

^۱ همایون E+

^۲ ر E+

^۳ غزا و تسخیرِ ممالکِ انکروس N: غزای انکروس و کفارِ ملاعی E

^۴ و سرورِ ملاعین N: لعین E

^۵ قیام نمایند. بعد از آن غایت دور است N: اقدام فرماید چرا که تسخیرِ آن دو حصنِ حصین به منزلهٔ بابِ الابوابِ فتوحات است و به مثابه کلیدِ گشادِ بلادِ اهلِ کفر و عناد، لاجرم جهتِ ملاحظِ تسخیرِ ممالکِ انکروس و کفارِ صقالبه ممالکِ شمالی و جهتِ تسکینِ موادِ فتنه و فساد از حدودِ روم ایلی با توابع و حوالیِ سلطانِ عزیمتِ غزایِ این دو کشورِ کافری فرمود چرا که همیشه عبورِ کفارِ انکروس و مفسدانِ افلاق و له و روس از آبِ تونه به استظهارِ مردمِ حصار و کفارِ شهره بندِ سمندره و بلغراط می‌بود و همواره از ممرِ این دو قلعه در حینِ غیبتِ سلطان از روم ایلی هرگونه فتنه‌هایِ ملکی و دینی در ممالکِ اسلامی ظهور مینمود، بنابراین بواعثِ سلطانِ مجاهدانِ جمیعِ افرادِ عساکرِ اندولی و روم ایلی را جهتِ یراقِ غزایِ بلغراط به پایِ سریرِ اعلیٰ احضار فرمود و از مستقرِ خلافت با لشکریِ آراسته متوجه بلغراط شده قلعه و شهر بندِ آنجا احضار نمود چون قلعه و شهره بندِ مذکور از دو طرف در ملتقایِ آبِ عظیمِ تونه و آبِ ساوا محصورست و از جانبِ خشکی که به روم ایلی متصل است محوط و محاط به حصار و سوریِ آسمانِ اعتلا و خندقِ چونِ اسفلِ السافلین در غایتِ غو

ورست E

^۶ بیت E+

می‌فرمودند، چنانچه بر اکثر مُعْضَلَاتِ آن بلاد و اماکن ظفر و استیلا یافتند، و غنمیان نیز به اطرافِ مَکامن و گریزگاه‌های ایشان راه یافته، در طلبِ غنیمت می‌شتافتند. تا آنکه همهٔ مساکنِ سَهلی و جِبَلی ایشان را به نهب و غارت به بادِ فنا بردادند و غنیمت‌های [304a] بی‌شمار و حساب از هر قسم حی و میت ستاندند، و از جمله کنیزان و غلامانِ آن دیار که چون ماهِ نو همیشه انگشت‌نمایِ نظراند و نظارِ گیانِ حسن و جمالی را بر مثالِ مشاهده، حور و غلامانِ بهشتِ موعودِ جَلَاءِ آبصارند، بلکه به حقیقت پیکرِ خجستهٔ خوبانِ آن دیار نمودارِ منظورانِ جنت و رضوان است و شیوهٔ خوبی و دلبریِ محبوبانِ آن کشور مُحیرِ العقولِ هوشمندان^۱؛

بیت:

از رشکِ آن نگارانِ نگارین شده رنگِ رخ از بتخانهٔ چین
ز تابِ روی‌شان گیتی پر از نور شد آن مجمعِ چو فردوسی پر از حور

هر یک^۲ از اهلِ جهاد به رَقِیتِ مالکِ چندین رَقَبهٔ یوسف‌نِجاد گشته و هر غازی‌گری سالب^۳ صاحبِ چندین سلب و اسبابِ بی‌حساب و تعداد شده، بعد از اِستِفاءِ حظوظ از فتح و ظفر و اِستِقصاء^۴ اِنتِفاع به تملکِ ممالکِ پری‌پیکر در غایتِ اِغتِنام و همگی شادکام به خدمتِ سلطانِ عودت^۵ نمودند و سپاه شاهی را به لشکری از صاحبِ جمالان افزودند.^۶

بیت:

غنیمت کُشان بر درِ شهریار غنیمت کشیدند بیش از شمار^۷

^۱ بنابراین سنهٔ اثنی ... و دلبریِ محبوبانِ آن کشور مُحیرِ العقولِ هوشمندان N: بن‌اعلیه در شهر سنه اثنی و اربعین و ثمان مائه سلطان لشکریان و غازیان ممالک روم ایلی را سپهسالاری عیسی بیک ولد اسحق بیک را به غزای مملکت ارناوت فرستاد و خود با خواص و اعیان دولت جهت نظام مصالح ملکی و دینی در دارالسلطنه ادرنه ایستاد بعد از توجه سپاه سلطانی و مجاهدان ملت مسلمانی به اندک فرصتی عیسی بیک و لشکریان رفیق که متوجه شده به ممالک ارناوت مدخل نمودند و یوما فیوما مساکن و بقاع و هیاکل و قلاعِ آنا را تسخیر می‌فرمودند به توفیقِ الاهی بر جمیع بلاد و اماکن معتبره آنجا ظفر و استیلا یافتند و تمامی آن ممالک را آن لشکر اسلام نهب و غارت به باد فنا برداد و اموال و اسباب بی‌شماره و حساب بدست غانمان غنایم افتاد و از کنیزان و غلامانِ آن دیار که چون ماهِ نو همیشه انگشت‌نمایِ نظراند و نظارِ گیانِ حسن و جمال را بر مثالِ مشاهده حور و غلمانِ بهشتِ عدن جلای ابصاراند بلکه به حقیقت در عالم صورت پیکر خجسته خویانِ آن دیار نمودارِ منظورانِ جنت و رضوان است و شیوه خوبی و دلبریِ منظورانِ آن ولایت مُحیرِ العقولِ هوشمندان E

^۲ یک N: احدى E

^۳ غازی‌گری سالب N: سالی E

^۴ اِستِقصاء N: استقراء E

^۵ در غایتِ اِغتِنام و همگی شادکام به خدمتِ سلطانِ عودت N: باز به خدمتِ سلطان معاودت E

^۶ و تمام عسکر غزا از آن سفر منفعت اقتضا سالم و غانم مراجعت فرمودند E+

^۷ شرف نامه نظامی

بیت: ۱

عَنِ الْمَرْءِ لَا تَسْأَلُ وَأَبْصِرْ قَرِينَهُ
فَكُلَّ قَرِينٍ بِالْمَقَارِنِ يَقْتَدِي^۲

اما^۳ از اقتضا و صفت بقاء و ابدیت و به ارتقاء^۴ سرمدیت حضرت احدیت همیشه نشأت حق را در مقابل باطل عاقبت الامر تفوق و استعلاء^۵ الحق یعلو ولا یُعلی است و سعادت موبد دولت مؤید^۶ الذي أُرْسِلَ رَسُولُهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ^۷ همراه درین نشان دین و دنیا هویدا است؛ چنانچه نمودار ظاهر و مثالی باهر ازین معنی آنست که، القصه؛ چون در زمان خلافت سلطان هنگام ظهور آیات حق و علو ریایات صدق و ایمان بود و دواعی سلطان برین معنی مقصود که جهت اذلال معاندان جاحد و کافران مستبد مجد اعنی جماعت ارناتو ایالت آن ولایت به اهل اسلام منتسب و عائد شود. و به تقریب جلوه سازی فتوح مجاهدان با غنیمت های کرامند اصل آن ملک کافری بر دیار اسلامی واصل و زائد گردد.^۸

بنابراین سنه اثنی و اربعین و ثمان مائه سلطان مجاهد همگی لشکریان ممالک را به سپهسالاری عیسی بیک وکد اسحاق بیک به غزای ولایات ارناتو فرستاد؛ و خود جهت بعضی مصالح دینی و منازم ملکی در دارالسلطنه ادرنه ایستاد و بعد از توجه لشکر اسلام به اندک فرصتی در ممالک ارناتو مدخل نمودند، و یوماً قیوماً مساکن و بقاع و هیاکل صوامع و قلاع آنجا را تسخیر

^۱ بیت E+

^۲ بیت از طرفه بن العبد از شاعران دوران جاهلی

^۳ اما N: لیکن E

^۴ اقتضا و صفت بقاء و ابدیت و به ارتقا N: تقاضاً صفت ابدیت و E

^۵ عاقبت الامر تفوق و استعلاء N: بر سبیل استعلا بر طبق E

^۶ است و سعادت موبد دولت مؤید N: تا زمان قیام قیامت مقرر و معین خواهد بود و غلبه ارباب توحید و ایمان بر فرقه ضاله کفر و طغیان از دولت موبد و سعادت موبد، هو E

^۷ سورة توبه، آیه ۳۳

^۸ همراه درین نشان دین و دنیا ... اسلامی واصل و زائد گردد N: در هیچ دوری تخلف نخواهد نمود و مثالی ظاهر و نموداری باهر درین مدعی آنکه القصه چون در زمان سلطنت سلطان مجاهدان هنگام ظهور آیات حق و علو ریایات ایمان بود و سلطان را داعیه همت به این معنی مصروف گشته که جهت اذلال معاندان و جاحدان به تجهیز عسکر مجاهدان ممالک و ایالت ولایت ارناتو در زمان خلافت او به اهل اسلام عائد و آیل گردد و به تدریج سپاه و رعیت آنجا را منکوب و سرکوب داشته تا فرقت جلوه نمایی فتح کامل غنیمت های کلی از آن مملکت به لشکر اسلامی حاصل و واصل شود E

داستان دوازدهم

در بیانِ کیفیتِ غزواتِ فیما بینِ سنهٔ اثنی و اربعین و ثمان مائه تا شهرِ سنهٔ اربع و اربعین و ثمان مائه ممالکِ ارناوت و بلغراط و سمندره و استیصالِ دستبوت و اتفاقِ فتح و اغتنام به ارسالِ عیسی بیک و توجه سلطان بر سرِ بلغراط و سمندره و اخراجِ ملک از آن دستبوت مبهوت.^۱

بر ارباب^۲ نظرِ صحیح و بصیرت و اصحابِ حسنِ فکرت و صفا^۳ سریرت پوشیده نسبت که چون محبتِ دنیوی و اخروی همگی^۴ ناشی از مناسباتِ صوری و معنوی است، و ربط^۵ سلسلهٔ الفت و داد بر ملایمتِ فطری و اتحادِ میانِ نفوس^۶ مبتنی و منطوی است و در میانِ هر صنف از مؤمن و کافر حالتِ مُصادقتِ ذاتی مستدعی^۷ التیام و ایتلاف است و بعد خاطر و مخالفتِ اعتقاد مستوجبِ معادات و اختلاف. هرآینه همیشه^۸ اهلِ حق را جهتِ موافقت کلمهٔ صدقِ الله وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا^۹ در ظاهر و باطن^{۱۰} تشابهِ قلوب و خواطر حاصل است و اولیاءِ شیطان را از اهلِ کفر و طغیان^{۱۱} مُرَابِطَةُ نسبت وَالَّذِینَ کَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِیَاءُ بَعْضٍ^{۱۲} با یکدیگر تعاون و مظاهرت ظاهر و^{۱۳} کامل است.

^۱ غزوات فیما بینِ سنهٔ اثنی ... آن دستبوت مبهوت N: اندیشه سلطان در مامن شهرِ سنهٔ اثنی و اربعین تا سنهٔ اربع و اربعین و ثمان مائه در باب غزای مملکتِ ارناوت و بلغراط و سمندره و غلبه و اغتنام لشکرِ اسلام از ولایتِ ارناوت سپهسالاریِ عیسی بیک و اتفاقِ غنایم و اموال از توجه سلطان به غزای بلغراط از ممالکِ کفره فجره و گفتار در وقوع فتحِ سمندره توجه سلطان مجاهدان در آن عزیمتِ نصرتِ مآل و فرار نمودنِ دستبوتِ حاکمِ سمندره و التجا نمودن به قرال انکروس ضال E

^۲ ارباب N: اهل E

^۳ صفا E-

^۴ همگی N: همیشه E

^۵ ربط E-

^۶ و اتحادِ میانِ نفوس N: میانِ نفوسِ بشری E

^۷ حالتِ مُصادقتِ ذاتی مستدعی N: نشاءِ مصادقت E

^۸ هرآینه همیشه N: و ظاهرست که E

^۹ سورهٔ بقره، آیهٔ ۲۵۷

^{۱۰} در ظاهر و باطن N: در باطن و ظاهر E

^{۱۱} به E+

^{۱۲} سورهٔ انفال، آیهٔ ۷۳

^{۱۳} ظاهر و E-

لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ^۱ باز گردند؛ و از نهرِ تونه در مقابله تگّه بولی به طرفِ ممالکِ اسلام عبور کردند و به دارالسلطنه ادرنه نزولِ فرخنده وصول نمود و در غایتِ سرود و شادمانی و در عینِ فورِ خود به منتهایی امانی در شکرگزاریِ نعمتِ الهی و نشرِ مواهب و عطایایِ نامتناهی افزود.^۲

بیت: ۳

فَبَيْنَ أَيَّامِكَ^۴ اللَّاتِي نُصِرْتُ بِهَا وَبَيْنَ أَيَّامِ بَدْرِ أَقْرَبُ النَّسَبِ^۵

^۱ سورة رعد، آیه ۲۹

^۲ اما بعد از چهار ماه ... عطایایِ نامتناهی افزود N: بعد از چهار ماه که هوایِ آن بلادِ شمالی از نفسِ سردِ آن کافرانِ محزون بنیادِ افسردگی نهاد و نسایم صبا و شمال به لسانِ اعلام منصوبِ اشجار، پیغامِ لشکرِ خزان به گوشِ گلهایِ بستان در داد، سلطانِ کشور مراد به لشکرِ مجاهدان تمامی مساکنِ آن مشرکانِ آواره را ویران سازند؛ و سرچشمهٔ زندگانی و بحارِ مطالب و امانی ایشان را سراب فرمودند و به صوبِ مراجعت و معاودت در غایتِ اعتیام در ذهاب و ایاب بر طبق دعا اجابتِ انتساب طوئی هُئِم وَحُسْنُ مَآبٍ عودت نمودند؛ و از نهرِ تونه در مقابله تگّه بولی عبور کردند و بر این طرف آب که شروع در ممالکِ اسلامی نمودند، سلطانِ لشکریان و اوامر اطراف را رخصت فرمود که غنیمت‌هایِ خود را به مساکن رسانید، و سلطان غایتِ مسارعت به دارالسلطنه ادرنه مصروف گردانند و در مستقر خلافت خود در غایتِ سرور و شادمانی و به نهایتِ فور به مطالبِ امانی بنیاد بسط بساطِ کامرانی فرمود و در شکرِ نعمتِ الهی و نشرِ مواهب و عطایایِ نامتناهی افزود E

^۳ بیت E+

^۴ أَيَّامِكَ N: ایامی E

^۵ بیت از ابو تمام

هامون یکسان کردند، و به آب تیغ آتش افشان، گرد فنا در آن سیل گاه قتال مشرکان برآوردند. اما قلعه هرکولی که از مَعْظَمَاتِ قلعه‌های انکروس بود بعد از تسخیر در سلک دارالاسلام درآورده به محافظان و کوتوالان امین معمور و مسکون نمودند؛ و بدین موجب چندان توقف نمود که از اطراف مملکت‌ها لشکرهای غازیان غنیمت‌های بی حساب بازگردیدند، و از اموال صامت و ناطق همگی لشکر زیاده بر مترقب در سلک تملک درکشیدند، و غوانی و آبکار حورانجاده و کنیزان و غلمان پریزاد و هرگونه نفایس امتعه و اجناس و ستوران و چهارپایان بی‌شمار و قیاس به غنیمت آوردند، و مغالک غازیان و صعالیک مجاهدان را به غایت ثروت و غناء از بلای محنت افتقار و عنا مستخلص گردانیدند.^۱

نظم:

رسیدند شیران لشکرشکن سلامت به لشکرگه خویشتن

اما بعد از چهار ماه جلوه‌سازی آن دلاوران سپاه، چون هوای آن بلاد شمالی از نفس سرد آن کافران محزون بنیاد افسردگی نهاد و نسایم صبا و شمال به لسان اعلام منصوب اشجار، پیغام لشکر خزان به گوش گل‌های بستان در داد، سلطان کشور مراد به لشکر مجاهدان فرمود که [303b] تمام مساکن آن مشرکان آواره را ویران سازند؛ و سرچشمه زندگانی و آنها را آمالی و آمانی ایشان را به طرح سراب اندازند و به صوب معاودت جهت ایصال غنایم ذهاب و ایاب بر وفق دعا اجابت انتساب «طوبی

^۱ بنابراین هیبت و سطوت ... عنا مستخلص گردانیدند N : لاجرم با جمیع عساکر مُنکسر خود به کوه‌های محکم پناه برده و مردم اتباع خود را در کُهو و قلاع متحصن و استوار کرده، از مقام مقابله روی برتافت و با آن مجال بی محال و مضایق جهان بی توقف شتافت. چون سلطان مجاهد با آن شوکت و شکوه و آن جنود پر سطوت و انبوه به پای تخت انکروس رسید، و چندین هزار کافر غلیظ را در سلاسل و اغلال اُلَّ اُخْدَهُ اَلِیْم (سوره هود، آیه ۱۰۲) کشید و از آتشی قهر و غضب چندین شهر و ولایت و نشیمن و خان و مان قرال را درهم سوختند، و نموداری از لهبات نیران جهنم در دل و جان مشرکان دوزخی برافروختند؛ و چهارماه روزگار به مقتضای امر واجب الایثار فُسیخُوا فِی الْأَرْضِ اُرْبَعَةَ اَشْهُرٍ (سوره توبه، آیه ۲) در آن ملک فسیح و کشور وسیع بر سبیل جهاد سیاحت فرمود و از شش جهت آن مملکت پر نعمت و وسعت سپاه، غزا را به وعده صدق و مَن یُهاجِرْ فِی سَبِيلِ اللَّهِ یَجِدْ فِی الْأَرْضِ مُرَافِعاً کَثِیراً وَ سَعَةً (سوره نساء، آیه ۱۰۰) به اکتساب فضیلت جهاد و انتهاب غنایم کثیر الأعداد تحریر و تحریر نمود. و چندین قلعه‌های کفار که در شُمُوح هم عنان آسمان بود، و در رسوخ بنیان اُتَقَن از بنیاد عناصر و ارکان در حیطه تسخیر درآورده، به خاک راه یکسان کردند، و به آب تیغ آتش افشان، گرد فنا در آن سیلگاه قتال مشرکان برآوردند. اما قلعه یرکوک که از مَعْظَمَاتِ قلاع انکروس بود بعد از تسخیر در سلک مساکن دارالاسلام درآورده به محافظان و کوتوالان بار معمور و مسکون غرا و مجاهدان نمودند؛ با آنکه اطراف مملکت‌ها سپاه غازیان و غانمان با غنیمت‌های بی منتهی بازگردند و از اموال صاحب و ناطق در سلک تملک کوشیدند و از غوانی حور انجاده و کنیزان و غلمان پری زاد و هرگونه نفایس امتعه و اجناس و ستوران و چهارپایان بی‌شمار و قیاس به غنیمت آوردند و مغالک غازیان و صعالیک مجاهدان همگی در غایت ثروت و توانگری از بلا و محنت اغسار و افتقار مستخلص گردانیدند E

آبشار و صَوَاعِقِ سُيُوف و رِمَاحِ آن لشکرِ غازیانِ قَهَّارِ بِرَحَسَبِ تَجَارِب و آزمون چندین بار نمی‌توانند نمود.^۱

بیت:

تو دانی که بر تارکِ مهر و میغ شاید زدن نیزه و تیر و تیغ^۲

بنابراین هیبت و سَطَوَتِ لشکرِ سلطان همواره قرال با لشکرِ مُنْكَسِرُ البَالِ خود به کوه‌های محکم پناه برده و مردم اتباع و اشیاعِ خود را در کُهِوف و قِلاعِ حصین استوار کرده، از ارتکابِ مقابلهٔ مبارزانِ دین روی برمی‌تافت و در آن مضایقِ جبال و در محالِ مکر و احتیال به جانب می‌شتافت. چون سلطانِ مجاهدِ آنچنان سپاهی مَجِد در کمالِ شوکت و شکوه و با آن جمعیتِ انبوه به پایِ تختِ سلوکِ انکروس رسید، و چندین هزار کافرِ غلیظ را در سَلَاسِل و اِغْلَالِ إِنَّ أَخَذَهُ أَلِیْمٌ شَدِیدٌ^۳ در کشید و از آتشی قهر و غصبِ چندین شهر و ولایت و خاندانِ چند سالهٔ قرال به اَضْلَال را درهم سوختند، و نموداری از لَهَباتِ نیرانِ جهنّم در دارِ دنیا در دل و جانِ آن کافرانِ برافروختند؛ مدّتِ چهارماه به مقتضای امرِ واجبِ الإِطَاعَه فَسِیْحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ^۴ در آن ملکِ فَسِیح و کشورِ وسیعِ جهتِ تکمیلِ جهادِ سیاحت فرمود و از شش جهتِ آن مملکتِ پر نعمت و وسعتِ سپاه، غزا را به وعدهٔ صدقِ وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً^۵ هم به اکتسابِ فضیلتِ جهاد و هم به اِنْتِهَابِ غنائمِ کثیرِ الْأَعْدَادِ تَحْرِیص و تَحْرِیض نمود. و چندین قِلاعِ کَفَّار که در سُمُو و شُمُوخ هم‌عنانِ آسمان بود، و در رسوخِ بنیانِ اَتَقَن و أَحْکَم از بنیادِ عناصر و ارکان در حیطهٔ تسخیر درآورده، به خاکِ

^۱ اگر چند لشکرِ مجاهدان ... بار نمی‌توانند نمود N: اگر چند لشکرِ مجاهدانِ سلطان بر مصداقِ مضمونِ مِیْمُونِ وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ یَزِیدُونَ (سورهٔ الصّافات، آیه ۱۴۷) در عددِ مزیت به یکصد هزار مردِ مکمل بودند، اَمَّا قِرَالِ بی اقبال به خوبی می‌دانست که سوادِ لشکرش در انبوهی بسیار نمود اگرچه. نمودی از سپاهی شبِ تار است و همگی لشکریانش در گرمی روز کارزار از هر یک سوارش مانند شعلهٔ ناری به زبانهٔ تیغ و سنانِ آبشار است و هر کدام از جوشن پوشانِ سپاه او چون کوهِ آهنین ثابِتُ النَّارِ، فَأَمَّا یَقِینُ است که ظلمتِ شبِ اَدْبَار را تابِ مقابله با آفتابِ لامعِ الانوار نخواهد بود؛ و هیکلِ استوار و اجسامِ قلعه، کردارِ آهن پوشانِ آن زمرهٔ کَفَّار تثبیت در مقاومت با برقِ آبشار و صَوَاعِقِ سُیُوف و رِمَاحِ آن لشکرِ قَهَّار نخواهد بود E

^۲ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۳ سورهٔ هود، آیه ۱۰۲

^۴ سورهٔ توبه، آیه ۲

^۵ سورهٔ نساء، آیه ۱۰۰

آنجا شه‌ریدون است مصروف داشت. و چون آن شهرِ مستقرِ ایالاتِ قرال بوده هر روزه منتظر می‌بودند که قرال به آیینِ معارضه و جدال در مقاتله و استقبال به معرکه در قتال آید. فاما بیم و هراس و رعب و باسِ آن لشکرِ مظفر به نوعی بر دلِ کفار استیلا نموده بود که هیچ وجه رویِ مقابله و مواجهه با لشکرِ اسلام نداشتند؛ و قرال با وجودِ کثرتِ آجناد و انبوهیِ مظاهرِ فساد و دعوایِ مردانگی و ازدحام بر سپاهِ اسلام در مقامِ مقاومت با این جنودِ مؤیدِ اقدامِ اقدم [303a] نمود.^۱

بیت:

بود گرگِ درنده گرچه دلیر شود عاجز از پنجه نره شیر

اگر چند لشکرِ مجاهدانِ سلطان بر مصداقِ مضمونِ همایونِ وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ^۲ در عدد به صد هزار مردِ مجاهد می‌رسید، اما قرال بی‌اقبال می‌دانست که هر چند سوادِ لشکرش در انبوهیِ نمودارِ سیاهیِ شبِ تار است و همگی لشکریانش در گرمیِ معرکه کارزار از هر یک سواری به منزله شعله ناری تازیانه‌های تیغ و سنانِ آبشار و جوشن پوشانِ سپاهش همه چون کوه آهنین ثابتُ النارند، فاما یقین است که ظلمتِ شبِ تار اهلِ ادبار را تابِ مقابله با آفتابِ لامعِ الانوار نخواهد بود؛ و هیکلِ استوار و اجسامِ قلعه، کردارِ آهن‌پوشانِ آن زمره کفارِ اظهارِ توانایی و ثبات در معرضِ برق و

^۱ و سلطان کشور ... مؤید اقدام اقدم نمود N: و سلطان کشور مراد در شهرِ احدی و اربعین و ثمانمائه اولاً در دارالسلطنة ادرنه طرح مسجد جامعی جدید بنیاد انداخت، و به طالع مسعودبنیانِ آسمانِ ارکانِ آن مسجد را به دستِ مبارکِ خود بر عرصه غبرا برانداخت، و به نیتِ تکمیلِ آن بناءِ خیر از وجوه غنائیم کفار بعد از آن بنیاد توجه به غزای انکروس نهاد، با لشکری موفق به معاونت و عنایت حق عالم استیصالِ قرال ضال گشته از نهر عظیمِ تونه بر تختِ بادپیمای کشتی سلیمان وار گذار کرد و از مقابل شهرِ ویدین اولاً مملکتِ افلاق را مُحْخِمِ سُرَادَقَاتِ اقبال نمود؛ و چون حاکمِ افلاق از زمره معاهدانِ خراج گزار و از مطیعانِ خدمتکارِ سلطان بود از میان مملکتِ او به انکروس اتصال دارد عبور کرده به ولایتِ انکروس شروع نمود و عنانِ عزیمت و زمامِ سمت به طرف دارالملکِ انکروس که شه‌ریدون و مستقرِ ایالتِ قرال بر ضلال است مرصع ملوک و اقبالِ آن کفار ضال مصروف داشت و هر روز مترصد و منتظر آن می‌بودند که قرال به آیینِ جنگ و جدال در مقابله به استقبال به معرکه میان آیند. فاما بیم و هراس و یاسِ این لشکرِ ظفرپناه به نوعی بر ضمایرِ جمیع کفار استیلا و غلبه نمود که به هیچ وجه ایشان را رویِ مقابله و مواجهه با عساکرِ مجاهدانِ دین نبود و فرال که مقتدایِ ملوک و سپاهِ خلافتِ مدارِ مشرکان و کفار بود، با وجودِ کثرت و انبوهیِ آن مظاهرِ عباد و گمراهی و به آن همه دعوایِ مردانگی و ازدحامِ مرد مدد و سیاهیِ سپاهی در مقامِ مقاومت و مقابله با اهلِ ایمانِ جرات و اقدامِ ننمود E

^۲ سورة صافات، آیه ۱۴۷

چون علی بیک سپهسالار مجاهدان با سپاه مغتنم سالم و غانم عود نمودند و به خدمت سلطان استسعاد فرمودند، مجدداً حکم سلطانی به امرا و عساکر تمامی ممالک طرفین اندولی و روم ایلی نافذ شد که داعیه جهاد اکبر و التزام عزیمت سفر به ممالک انکروس لعین مصمم است، همگی لشکریان و راغبان به فضیلت جهاد با یراق مکمل در موعد معین به معسکر همایون آیند، و ادراک اجر و غنیمت به احسن وجوه نمایند. به اندک فرصتی سپاه بی کران فراهم رسید، اما همگی مبارزپیشه و جنگ جوی و جملگی شاهسواران رزم آزمایی صلاگوی، تیغ آتشبار ایشان از تشنگی به خون کفار زبان خود را از دهان نیام بیرون انداخته و شمشیرهای آبدارشان جویبارهای روان جهت حلقوم مشرکان از آنهار نیزه و سنان مرتب ساخته^۱؛

نظم^۲:

از کمان‌شان چو تیر بگشادی تیرشان بر زمین نیفتادی
باز چون نیزه کار فرمایند ناخن از دست شیر برمایند

و سلطان کشور مراد در شهر سنه احدی و اربعین و ثمان مائه اولاً در دارالسلطنه ادرنه طرح مسجد جامعی جدید بنیاد انداخت، و به طالع مسعودبنیان آسمان ارکان آن مسجد را به دست مبارک خود بر عرصه غبرا برانداخت، و به نیت صادق تکمیل آن بناء خیر از وجوه غنائم کفار مندور داشت، بعد از آن به این نیت خالص توجه به غزای انکروس فرمود، و با آن همه حشمت و سپاه سلیمانی، بر مثال نسیم گلستانی از روی آب تونه بر تخت بادپیمای کشتی گذار نمود و از مقابل شهر ویدین اولاً مملکت افلاق را مخیم سُرادات اقبال نمود؛ و چون حاکم افلاق از زمره معاهدان خراج گزار سلطان بود از میان مملکت او به ولایات انکروس شروع فرمود و عنان عزیمت به دارالملک

^۱ سپهسالار مجاهدان ... نیزه و سنان مرتب ساخته N : اورنوس و لشکریان با غنیمتهای ممالک انکروس سالما غانما نمودند، حکم سلطان مجاهدان به جمیع امرا و عساکر ممالک اسلامی نافذ شد که داعیه جهاد اکبر و عزیمت غزای کلی و سفر به ممالک کفار انکروس مصمم است همگی مجاهدان با یراق کلی تجهیز عساکر نمایند و نفیر عامی به راغبان فضیله جهاد رسانیده در فلان موعد به معسکر همایون آیند بر حسب امر مطاع سلطانی به اندک روزگاری سپاه بی حد و شماری فراهم رسید که همگی آن لشکر جنگ منصور مبارزان جنگ جوی بودند و جملگی ایشان رزم آزمایان صلاگوی تیغ آتشبار ایشان از تشنگی خون کفار زمان خود را دهان نیام بیرون انداخته و شمشیرهای آبدارشان جویبارهای روان جهت حلقوم آن مشرکان جهنمی نهاد E

^۲ نظم N : بیت E

به مددِ بختِ فرخندهٔ سلطانی از آب تونه عبور نموده جمیعِ معابر و سختی‌های راه و انهاری عظیمه و جبال [302b] و صَحاری و میاه، انکروس را از رویِ وقوف و شعورِ استقراء و استقصاء^۱ تمام به قدرِ مقدور کرده‌اند. تا بعد از آن اگر رایتِ مُعلایِ سلطان به آن جوانبِ توجه فرماید در آن سفرِ غزا و جهادِ این شاء الله تعالی این بنده بدرقگی و راهنمایی^۲ آن جهادِ اعظم به تقدیم رساند. و سینهٔ پر اخلاص و سکینه را در مقدمه^۳ طَلایعِ اقبالِ سلطانی سپرِ متاعِ آن سفرِ مبارک گرداند. سلطان را این رأیِ علی بیک مُستَحسن افتاد و جمیعِ سپاهِ مجاهدانِ روم ایلی و اخجیان را به متابعتِ او فرمان داد، و او نیز در شهورِ سنهٔ اربعین و ثمان مائه با آن سپاهِ مجاهدان از آب تونه عبور نمودند و از مقابلهِ شهرِ دمشقار به انکروس شروع کردند، و موازیِ چهل روز در ممالکِ مذکوره تاراج و نهب و آسر می‌فرمودند، تا حدی که سپاهِ مجاهدان از کثرتِ اعدادِ اسیران و گرفتاران که بر اصلِ لشکر زیاده بود توهّم می‌نمودند و به احتیاطِ بلیغ می‌بودند، و اسباب و اموال و ستوران و دواب از گنجایشِ احاطه و ضبط افزون بود، و مراتبِ اعدادِ آن از عقودِ آلف و ماین بیرون؛ لاجرم جهتِ غبطه و مصلحتِ نقل و تحویلِ آن غنایم بی‌کران و انتفاع و استمتاع از اسیرانِ جَواریِ حَواریِ رخساران و غلمانِ جنتِ نشانِ عنانِ عزیمت به صوبِ مراجعتِ مصروف داشتند و از مضایقِ مداخل و مخارج از هر وقوف بازگشتند.^۴

بیت:

چو خواهی بریدن نهان راه‌ها حذر کن نخست از گمین گاه‌ها^۵

^۱ استقصاء E-

^۲ کرده‌اند. تا بعد از آن ... بنده بدرقگی و راهنمایی N: کرده آید بعد ازین چون به آن مملکت توجه فرمایند در آن سفر غزا و جهاد این بنده

راهنمایی و بدرقه E

^۳ در مقدمه N: پیش پیش E

^۴ را این رأی علی بیک ... مداخل و مخارج از هر وقوف بازگشتند N: مجاهدان این رأی علی بیک را استحسان فرموده جمیع لشکریان و مبارزان روم ایلی و سپاه اخجی را به متابعت و مطاوعت علی بیک مقرر داشته در شهور سنه اربعین و ثمانه مائه این سپاه سلطانی از آب تونه عبور فرمودند و از مقابلهِ به شوار به انکروس شروع نمودند و موادی یکماه چهل روز در ممالک انکروس تاراج و سبی و نهب می‌فرمودند تا حدی که سپاه اسلام از کثرتِ تمول و اقسام ملاحظه نمودند که اعداد اساری و گرفتاران بر شماره لشکر غازیان زیاده شده و اموال و اسباب و ستوران و دواب از گنجایش احاطه ضبط و احصا افزون افتاده، لاجرم جهت غبطه و مصلحتِ نقل و تحویلِ آن غنیمتهای بی‌کران و احتیاط به آن اسیران حواری و غلمان پری رخساران، عنانِ عزیمت به صوبِ مراجعتِ مصروف داشتند و از جمیع مداخل و مخارج و مسالک و مضایقِ آن ممالک صاحب E

^۵ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

که این چند روز خودکامی به ^۱ ناکامی‌ها خواهد کشید و این خانه خرابی مسلمانان ^۲ به ویرانی کهنه خاندان کفر و عدوان خواهد رسید.

بیت ۳:

منزل آن کز فلکش پیشی است منزلتِ عاقبتِ اندیشی است
نیست به هر نوع که بیمِ بسی عاقبتِ اندیش‌تر از ما کسی ^۴

بنابراین سلطان ^۵ بعد از عود از سفرِ قرامان به اندیشه تدارکِ این طغیانِ طاغیان و به فکرِ جبرِ نقصان افتاد، و الحق ملاحظه فرمود که خواطرِ اهلِ اسلام از صدماتِ تعدّیاتِ مشرکان به غایت ^۶ آزرده است و قِبالِ ضال در آزارِ آن جماعتِ ضعفا و مظلومان ملاحظه مآل نکرده است. هرآینه جهتِ تشفیِ دلِ رنجیده مؤمنان آن سلطانِ مرحمت نشان به غایت متألّم و متأمّل می‌بود و از ملهمانِ عالمِ غیب این اشارتِ پر بشارت را دم به دم به گوشِ پر سروش می‌شنود ^۷ که قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْرِجُهُمْ وَيَنْصُرُكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ ^۸ هرآینه آوازه این بشایر ^۹ را به مسامعِ مردانِ میدانِ دین و به مجامعِ شاهسوارانِ سپاهِ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ ^{۱۰} رسانید، و درین مُطَارِحَه علی بیک ^{۱۱} اورنوس معروض به سمع ^{۱۲} همایون نمود که اگر اشارتِ سلطان باشد این بنده جان‌سپار را با بعضی اُمرا و لشکریان ^{۱۳} اولاً به جانبِ ممالکِ انکروس فرستند، به توفیقِ سبحانی، و

^۱ چند روز خودکامی به N: خودکامی چند روزه آخر الامر به E

^۲ مسلمانان N: مسلمانی آخر E

^۳ بیت -E

^۴ ر.ک. مخزن الاسرار نظامی

^۵ نیز E+

^۶ صدماتِ تعدّیاتِ مشرکان به غایت N: غلبه تعدی و عدوان مشرکان به غایت رنجیده E

^۷ قِبالِ ضال در آزارِ آن ... پر سروش می‌شنود N: لشکران قوم اشرار در ستمکاری و بیداد هیچ ملاحظه عاقبت و مآل نکرده جهت تشفیِ دل آزرده خاطران سلطان مرحمت نشان به غایت متألّم و متامل می بود تا از ملهمانِ عالمِ قدس این اشارتِ غیبی را به سمع هوش با سروش می‌شنود E

^۸ سوره توبه، آیه ۱۴

^۹ بشایر N: بشارت E

^{۱۰} سوره نساء، آیه ۹۵

^{۱۱} ولد E+

^{۱۲} سمع N: مجلس E

^{۱۳} سلطان باشد این بنده جان‌سپار را با بعضی اُمرا و لشکریان N: سلطان نافذ شود و این بنده جان‌سپار را با بعضی لشکریان و غازیان E

سلطان مجاهدان دین کرده بودند و در فکر تخریب ممالک اهل ایمان اتفاق کلمه به میان آورده و حاکم قرامان چنانچه در داستان سابق مذکور شد، گوشمال و سزای تمام از خدام سلطان دید و در اثناء آن سفر قرامان از ^۱ سرحد انکروس ^۲ خبر رسید که قوال پر ضلال ^۳ و سایر ملوک و صنادید کفار ^۴ را چون به واسطه فتح الجه حصار که به تصرف خدام سلطان قرار گرفته بود و این غیظ و رشک ^۵ کفار با کینه دیرینه اقتران پذیرفته ^۶ و از ممر آن مملکت که در آن سرحد کشورهای ^۷ کفار به ممالک اسلامی ملحق و منضم ^۸ گشته بود، این معنی ^۹ موجب توارد آلام و مضار اهل اسلام به آن کفار لیام می‌نمود، لاجرم در حالتی که سلطان به جانب قرامان توجه داشت کفار اشرار میدان فتنه انگیزی و فساد را گشاد یافتند و فرصت کامرانی و اضرار ^{۱۰} اهل ایمان بر وفق ^{۱۱} مراد خود دیدند، هرآینه بی‌توقف لشکری عظیم مهیا کرده بر سر الجه حصار آمدند و بعضی مسلمانان از هر گونه آزار به نهب و غارت و قتل و ایثار ^{۱۲} رسانیدند و تمام ^{۱۳} خان و مان قطنه و ساکنان آن ولایات ^{۱۴} را سوختند و تضاعف ^{۱۵} اموال و اسباب معیشت ^{۱۶} مسلمانان را به آتش ظلم و کفر برافروختند. فاما از عنایت و وقایت یزدانی و به ^{۱۷} هیبت سطوت سلطانی مجال تسخیر قلعه الجه حصار یافتند و به مجرد خرابی خان و مان مسلمانان ^{۱۸} قانع گشته به مراجعت و معاودت شتافتند و اینقدر عاقبت اندیشی نداشتند

^۱ اثناء آن سفر قرامان از N: آن اثناء سفر از جانب E

^۲ چنان E+

^۳ قوال پر ضلال N: قرال ضال E

^۴ کفار N: انکروس E

^۵ غیظ و رشک N: غبطه و اندوه E

^۶ همیشه خواب و آرام بر چشم و دل ایشان حرام شده بود E+

^۷ کشورهای N: کشور E

^۸ ملحق و منضم N: لحوق و انضمام E

^۹ معنی N: صورت E

^{۱۰} را به E+

^{۱۱} کام و E+

^{۱۲} و ایثار N: و انبیار اضرار E

^{۱۳} تمام N: تمامی E

^{۱۴} آن ولایات E+

^{۱۵} تضاعف N: بضاعت E

^{۱۶} معیشت N: تعیش E

^{۱۷} عنایت و وقایت یزدانی و به E-

^{۱۸} یافتند و به مجرد خرابی خان و مان مسلمانان N: و امتداد توقف در آن ولایت نیافتند و به این خرابی E

لیکن^۲ جمعی که از پرتو نور حکمت الهی مهجورند و همواره محبت در ظلمت آباد و مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ^۳ همیشه مدار کار طلب را بر مقتضای^۴ طبیعت خود گام نهند و زمام امر را به دست هوای نفس بی عاقبت و انجام دهند و^۵ منافع و مضار مطالب و نیک و بد عواقب را بر مشتهیات حالی طبیعت و کامجویی فطرت مبتنی دارند، و گمراهان فیافی^۶ آهواء نفسانی را [302a] هادی خود انگارند؛ و لهذا؛ در انجام هر حالت ضلالت در دنیا و آخری ملالت و خجالت یابند، و به اغواء اغوال وهم و خیال دائم الاختلال به مسلک بی عاقبت هوا و هوس شتابند؛ چنانچه اکثر اوقات جماعت مشرکان و عبده اصنام و فرق ضالّه کفار و فجّار لیام که صورت پرستان بتخانه خیالند و گرفتاران پیکر بی جان موهومات بی مال و لهذا؛ همیشه در عاقبت کار اهل حق را در ظاهر و باطن بر ایشان تفوّق و استیلاست، و لایزال حرکات و سکّات بی هنجار ایشان مقارن آفات دین و دنیا است^۷

بیت^۸:

چه در سر بود آن کم اندیش را که اصلاً نبیند پس و پیش را

چنانچه القصّه؛ در آن اوقات که سلطان کشور مراد^۹ به جانب ممالک قرامان نهضت اتفاق

افتاد و به رابطه^{۱۰} اتفاقی که ابراهیم بیک والی قرامان به^{۱۱} قرال انکروس لعین در نفاق و معادات با

^۱ ولهذا همیشه افعال و ملکات پسندیده اگرچه گاهی به ریاضت و مشتقی مقرون باشد، اما خاتمتش منتج خیر و صواب است و اعمال و حرکات نکوهیده هر چند در بدایت ظهور به کامکاری طبیعت محشون باشد اما عاقبتش مودی و منتهی به ندامت و اضطراب است؛

بیت: از پی هر گریه ای چون خنده ایست مرد آخربین چه مقبل بنده ایست E+

^۲ لیکن N: اما E

^۳ سورة نور، آیه ۴۰

^۴ طلب را بر مقتضای N: را بر هسته های E

^۵ در تمام E+

^۶ و گمراهان فیافی N: اوهام و خیالات پر صلابات E

^۷ نیک و بد عواقب را بر ... آفات دین و دنیا است N: در نیک و بد عواقب مشتهیات و رعایت لذت حالی طبیعت و کام جویی حواس را پیشوا و مقتدی دارند و گمراهان اوهام و خیالات پر ضلالت را هادی و رهنا دانند و لهذا دایما از سلوک طریقه ضلالت در انجام هر حالت ملالت و خجالت یابند و از نکایت عدول از رعایت جزم آفت غوایت و ندامت کشید و اکثر اوقات جماعت مشرکان و عبده اصنام و پیروان فرقه ضاله از کفار و فجّار لیام که صورت پرستان بتخانه خیال اند و گرفتاران به اغواء اغوال وهم دائم الاضلال ازین شیوه گمراهی به خسران دینی و دنیوی رسند و از هواپرستی مبتلا به بلیات صوری و معنوی شوید و لایزال ازین جهت اهل حق را در اواخر به حسب نشاء باطن و ظاهر پریشان تفوق و استیلاست و همواره حرکات و سکّات ناهموار ایشان مودی به E

^۸ بیت - E

^۹ را E+

^{۱۰} به رابطه N: جهت E

^{۱۱} به N: با E

داستان یازدهم

در کیفیتِ عبور و گذار قَوَالِ لَعینِ انکروس از آب تونه به عزمِ تسخیرِ ألجَه حصار در حالتِ غیبتِ سلطان به سفرِ قرامان و توجه سلطان به اندیشه انتقام، اولاً به ارسالِ علی بیک اورنوس با امراءِ روم ایلی به تخریب و استیصالِ ممالک و تعاقبِ سلطان با تمامِ شیوه انتقام بعد از آن؛^۱

قالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَرْنَاهَا تَدْمِيرًا^۲ چون حدوثِ حادثاتِ عالمِ کون و فساد همیشه بر طبقِ سنتِ الله و بر وفقِ عاده الله جاری بر مَنهَجِ معتاد است و به اقتضای سابقه عنایتِ ازلیه و اراداتِ اولیه هر حادثه البته مسبوق به سببی و علتی افتاد است تا اربابِ تَقَيُّظ و انتباه از تقدیمِ علل و اسبابِ عادی بِالْکُلِّ ذاهلِ نگردند و مسندنشینانِ رتبت و جاه با وجودِ ابتناءِ مطلوبِ دلخواه بر شیوه فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ^۳ از ترتیبِ مُعَدَّات و مُنْجِحَاتِ ظاهری غافل و عاطل نشوند که عاقبتِ اندیشی کنایت از رعایت و وَقَايَتِ این قانون است. و آخرینی عبارت از کفایتِ این چنین اسباب و بواعثِ همایون است.^۴

بیت:

از پی آنست که شد پیش‌بین	خانه زنبور پر از انگبین ^۵
جز من و تو هر که درین طاعتند	صیرفی گوهر یک ساعتند ^۶

^۱ در کیفیتِ عبور و گذار قَوَالِ لَعینِ ... انتقام بعد از آن N: بیان کیفیت عبور قرال انکروس از آب تونه به عزم تسخیر ألجَه حصار در حین غیبت سلطان به سفر قرامان و تفرقه و تشویش ساکنان آن مملکت و سایر حدود به سوختن و تخریب و نهب مساکن اهل ایمان و گفتار در توجه سلطان مجاهدان به انتقام کفار اشرار بعد از سفر قرامان نفرستادن علی بیک اورنوس به تخریب ممالک انکروس و تعاقب سلطان با جمیع عساکر مجاهدان بعد از عود علی بیک و اتمام نشاء انتقام در آن ممالک کفره مخدول مانوس E

^۲ سورة أسراء، آیه ۱۶

^۳ سورة آل عمران، آیه ۱۵۹

^۴ حدوثِ حادثاتِ عالمِ کون ... و بواعثِ همایون است N: ظهور حوادث در عالم کون و فساد همیشه منطبق بر سنه الله و موافق به مجاری عاده الله بر نهج معهود و معتادست و سابقه عنایت جهت نظام تمام کاینات برین نسق مقرر و معین که هر حادثه البته مسموق به علت و سببی منوط باشد و هر واقعه مبتنی و مرتب بر باعشی و موجبی مضبوط نماید تا از باب تَقَيُّظ و انتباه از تقدیمِ علل و اسباب بِالْکُلِّ ذاهلِ نگردند و مسندنشینان رتبت سروری و جاه از تدبیرات صایب بر وفق قوانین معتاد غافل نشوند که عاقبتِ اندیشی کنایت از وقایت و مراعاة این قانون است و آخر بینی عبارت از رعایت اینچنین رسوم همایون E

^۵ بیت: از پی آنست که شد پیش‌بین خانه زنبور پر از انگبین -E

^۶ ر.ک. مخزن الاسرار نظامی

داده و غنایم بی حد و شمار از غلامان و کنیزان ماه رخسار و سایر اَمْتَعَه غنایم مجاهدان را به دست افتاده و در حالتِ عودتِ سلطان به دارالسُلْطَنَه ادرنه غنیمت‌های گوناگون از آن سفرِ غزا به درگاه همایون آوردند، و مَعْسَکَر سلطانی^۱ را از مظاهرِ حسنی رشکِ جَنّتِ موعود نمودند.

بیت:

آخر چو گل دهان به شکرخنده باز کرد آن را که همچو غنچه دل از غصّه تنگ بود^۲

و در آن ولا منصبِ وزارت را سلطان به فَضْلُ الله پاشا ارزانی داشت و هم در آن اوقات دخترِ ویلیق اغلی حاکم مملکت لاس که سابقاً نامزدِ خدمتکاری و پرستاری سلطان شده بود، پدر، دختر را با اسباب و تَجَمُّلِ بی‌نهایت به حریمِ حرمِ اقبال فرستاد؛ و چون اسباب و اموالی که همراه فرستاده بود زیاد بر معتادِ ملوک زمان می‌نمود، عرضه داشته بود که آن جهاتِ خدمتانه خدّامِ آستانه سلطان است که به لطف و مرحمت آن ضعیفه محبوبه را در عدادِ حواری و سراری حرمِ حورِ امکانِ معدود دارند، و سلطان بلند همّت تمامی اموال و اسباب را به همان دخترِ مسلم داشته حکم فرمود که همگی را به تصرفِ نواب او گذارند؛ و آن دخترِ پری زاد را در سلکِ سایرِ حَلّائِل و مخدّراتِ حریمِ اقبال مقرر داشت و منزلی نظیف و منظرِ لطیف، جهتِ سکون او تعیین کرده او را در دارالملکِ بُرسا گذاشت^۳.

بیت:^۴

از مژده و آوازه این تهنیت افتاد در گوشِ زمانه ز مسرتِ خبری نو

^۱ و آن سپاهِ مظفر مجاهدان بعد از شروع ... و مَعْسَکَر سلطانی N: چون آن لشکر اسلام شروع در ولایات ارنات نمود ظفر بر جمیع مساکن آن مملکت ایشان را بر حسب دلخواه دست داد و غنایم بی حد و شمار و غلمان و حواری پری رخسار غانمان را بدست افتاد و در حالت عودت سلطان به جانب دارالسُلْطَنَه غنیمت‌های گوناگون از آن سفر غزا به آستان همایون آوردند و مَعْسَکَر همایون E

^۲ ر.ک. ترکیبات کمال الدین اسماعیل

^۳ ولا منصبِ وزارت را سلطان ... دارالملکِ بُرسا گذاشت N: اوقات سلطان منصب وزارت دیوان اغلی را به فصل الله پاشا ارزانی داشت و در آن نزدیکی دختر ویلیق اغلی حاکم لاس که سابقاً نامزدِ پرستاری سلطان شده بود با اسباب و تجملی بی نهایت فرستاد و در باب ارسال آن قدر اقوال و نفایس به نواب سلطان پیغام داد که این جهات که فرستاده شده خدمتانه و عذرخواهی خدام سلطان است و دختری که که فرستاده شد از جمله حواری و پرستاران آن حریم حورا مکان شود چون سلطان بر مضمون رساله او اطلاع یافت تمامی اموال و اسباب را به همان دختر مسلم داشت و او را در سلک حلالیل و مخدّراتِ حریم اقبال در شهر برساً گذاشت E

^۴ بیت -E

معرض و مُحْتَرَز باشد و در هر نهضت و لشکرِ سلطان موافقت و خدمتکاری به مال و رجال به تقدیم رساند. هر چه مُلْکاً و مالاً از بلادِ سلطانی خصوصاً حمیدِ ایلی گرفته تسلیمِ نَوَابِ کامیاب کرده‌اند. سلطانِ مروت‌شعار با وجودِ اختیار و اقتدارِ شهر و مملکتِ قونیه و آق شهر و توابع را که مسخر ساخته بود به ابرهیم بیک به ارزانی داشت، و او را مجدداً به دستورِ قدیم به ایالت و داراییِ قرامان برگماشت. و سلطان، مرحمتِ انتسابِ مضمونِ مراسله و عنوانِ کتاب را به این بیان فَصْلُ الْخُطَابِ مَوْشَحِ ساخت و قانونِ عهود و موثقی را برین مسلکِ کلامِ الهی انداخت که ^۱ إِنْ يَنْتَهُوا يُعَفِّرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ.^۲

[301b] نظم^۳:

چو دشمن به عجز اندر آمد ز در نباید که پرخاش جویی دگر
چو زنهار خواهد کرم پیشه کن ببخشای و از مکرش اندیشه کن^۴

و درین تاریخ که سلطان از^۵ این سفرِ قرامان شادکام معاودت فرمودند و تدارکاتِ بعضی قُصورهای ملکی که سابقاً حادث شده بود کَمَا هُوَ حَقُّهُ نمودند. و پیش از آن علی بیک ولدِ اورنوس بیک^۶ را با سپاهِ مجاهدان و اخجیانِ رومِ ایلی به غزایِ مملکتِ ارناوت فرستاده بود و آن سپاهِ مظفر مجاهدان بعد از شروع در ارناوت بر جمیعِ ساکنِ کَقَّارِ ارناوت برحسبِ دلخواه ظفر و استیلا دست

^۱ همان همشیره، سلطان را ... کلامِ الهی انداخت که N: جهت استعظاف استشفاع از جرایم سابقه در خدمت سلطان متوسط ساخت و شیخ اسلام اعظم شیخ چلبی را که از اولاد حضرت ولایت منقبت قبله العارفین و قدوه الکاملی، مولانا جلال الدین رومی قدس الله سره را جهت استصلاح در میان انداخت چون خلوص عقیدت و صدق ارادت سلطان نسبت تارو جانب حضرت مولوی به درجه اعلی بود و فرزندان و منتسبان آن حضرت را به غایت اعظام و اکرام میفرمود و در اسعاف متناول و الحاج همشیره رعایت امر صله رحم رعایت نمود، هر آینه استعداز و استعفاء ابرهیم بیک را که در میان انگیزته بود و بعضی مقدراتها که با اعتراف به گناهکاری و اقرار به تقصیرات خود در هم آمیخته در موقع قبول و تلقی به عفو و احسان نمود و از جرایم سابقه مشارالیه به صفح جمیل عمل کرده او را ممنون مرحمت و امتنان فرمود و مجدداً تجدید عهود موثقی و ایمان کردند و ابرهیم بیک را سوگند دادند که تا زنده باشد دیگر از راه مخالفت و نفاق معرض و مجتنب باشد و همیشه به خدمتکاری و اخلاص سلطان مغتنی و منتسب بود و هرچه از بلاد سلطانی در حمید ایلی گرفته بود همگی را تسلیم نواب کامیاب نمود سلطان نیز قونیه و آق شهر و سایر ولایات را که در تحت تصرف در آورده بود دیگر به ابرهیم بیک ارزانی فرمود و ایالت و دارایی قرامان را به دستور قدیم برو مقرر داشت و جمیع قلاع و بلاد که به تصرف خدام سلطان در آمده بود باز به او گذاشت و مضمون رساله و عنوان مکاتبت را سلطان مرحمت انتساب به این اشارت بلیغ البیان فصل الخطاب موشح ساخت و در ابقاء عهود و تاکید موثقی بر مسلک کلام الاهی در میان E

^۲ سورة انفال، آیه ۳۸

^۳ نظم E-

^۴ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

^۵ از N: در E

^۶ و پیش از آن علی بیک ولدِ اورنوس بیک N: چون علی بیک اورنوس اغلی E

چون تختِ قونیه با توابع و مضافات به فتوحاتِ متوالیه موطئی اقدامِ مواکبِ مقدم شد. و به نیتِ تسخیرِ داش ایلی همگی تهیّه اسبابِ فتوحِ کوهستان و جنگلستان اقدام نمود تا در همان مأمّن و گریزگاهِ مفرد ابرهیم قرامان اغلی را به دست آرد و عرقِ مخالفت و نفاق را از آن عرصه ممالک قلع نموده از آن ممالکِ خار، آزارِ اشرار بردارد.^۱

بیت:

مده مجالِ فلک بعد از این که می‌رنجند خلائق از حرکت‌هایِ گنبدِ دوّار
به دورِ عدلِ نو آن به که منزوی کردند به گوشه‌هایِ خود اندر کواکب سیّار

چون ابرهیم بیک این نوع حدّت و شدّت^۲ سلطان را در استیصال و مؤاخذه^۳ او^۴ ملاحظه نمود، و از مقابح^۴ اعمال و وقایح^۵ افعالِ خود به غایت نادم و پشیمان بود، دیگر باره به اعتمادی که بر خلقِ کریمِ سلطانی داشت توسّلِ بذیلِ شفاعت و ضراعت را از دست نگذاشت^۶ و به وسیله قرابتِ نسبی که با سلطان داشت که حلیله^۷ او^۷ همشیره سلطان بود؛ همان همشیره، سلطان را جهتِ استشفاع از جرائمِ سابقه متوسط ساخت، و شیخ الاسلام اعظم عارفِ چلبی را از فرزندانِ حضرتِ سلطان ولایتِ روم سید العارفین مولانا جلال‌الدین رومی قدس‌سره را که معتقد فیه سلطان بود در میان انداخت. چون ارادت و اعتقادِ سلطان درباره خاندانِ مولوی زیاده از هر اندازه و بیان بود، بعد از شفاعتِ بسیار و ضراعتِ بی‌شمار، التماسِ عارفِ چلبی را مردود نفرمود و شیوه صلّه رحم را با همشیره هم مقطوع و مرفوع ننمود، و مجدداً تجدید و تأکیدِ عهد و موّاثیق ایمان کردند؛ و ابرهیم بیک را به غلاظه و شدادِ سوگند دادند که تا زنده باشد از طریقِ ناصوابِ خلاف و شقاق و از شیمه ذمیمه نفاق،

^۱ چون تختِ قونیه با ... آزارِ اشرار بردارد N : و چون درون و بیرون شهر قونیه و توابع موطئی اقدامِ مواکبِ مقدم و عساکر نصرت اقدام گشت و دست و کوه و جبال و وهاد آن مملکت مهبط نزول و حلولِ رایاتِ سعادت مقام شد سلطان به نیتِ تسخیرِ ولایت داش ایلی اسباب و ادواب فتح کوهستان و جنگلستان آنجا مرتب داشت که به هر نوع باشد در همان مملکت ابرهیم بیک را بدست آورد و عرق مخالفت و نفاق را از آن عرصه ممالک مقلع ساخته همگی آن ملک را از خار آزار اشرار ببردازد E

^۲ نوع حدّت و شدّت N : شدت و حدت E

^۳ استیصال و مؤاخذه او N : کار مواخذه و انتقام E

^۴ مقابح N : قبايح E

^۵ وقایح N : شنايع E

^۶ به اعتمادی که بر خلقِ کریمِ سلطانی داشت توسّلِ بذیلِ شفاعت و ضراعت را از دست نگذاشت N : اعتماد خلقِ کریمِ سلطانی و به امیدواری مرحمت آن مظهرِ عاطفت و مهربانی متوسلِ بذیلِ شفاعت و متمسک به داسِ ضراعت شد E

^۷ او N : و منکوحه ابرهیم بیک E

بَنَاءَ عَلٰی ذٰلِكَ كُلِّهِ سُلْطَانٌ بَعْدَ اَزْ فَرَاغٍ اَزْ هِجُومِ هُمُومٍ، قِرَالِ اِنْكَرُوسِ جَمِيعِ اِمْرَا وِ حَكَّامِ رَا بَا
 سِپَاهِ عَظِيمِ اِحْضَارِ فَرْمُودِ وِ جِهَتِ تِدَارِكِ عَصِيَانِ وِ طَغْيَانِ قِرَامَانِ اَعْلٰی بِرِ وِلَايَتِ حَمِيدِ اِيلٰی وِ تَسْخِيرِ
 مَمْلَكَتِ مَذْكَوْرِ سِپَاهِ بَزْرَگِ تَرْتِيبِ نَمُودِ. وِ سَارُوجِه پَاشَا رَا دَرِ اَرْدَنِه جِهَتِ مَحَافِظَتِ مَلِكِ وِ نَسَقِ
 مَهْمَاتِ رُومِ اِيلٰی بَا زِ گِذَاشْتِ وِ سُلْطَانِ بِه اِحْتِشَامِ تَمَامِ وِ بِه سَطُوتِ وِ غَيْرَتِ مَالَاكَلَامِ اَز مَعْبَرِ كَلِي
 بُولِي اَز دَرِيَا دَر گِذِشْتِ. وِ دَارُالسُلْطَنَه بُرْسَا رَا بَعْدِ اَز [301a] مَدَّتِي بِه قُدُومِ هَمَايُونِ مَشْرَفِ دَاشْتِ، وِ
 جَمِيعِ سِپَاهِ اِنَادُولِي رَا هَم اِنْجَامِ مَجْتَمَعِ سَاخْتِه، لِوَاءِ عِزْمِ دَرِ اَنْجَا بِرِ اَسْمَانِ هَمَّتِ بَرَا فَرَاشْتِ وِ دَرِ
 بَدَايَتِ شَرْعِ دَرِ قِرَامَانِ بِه اَقْ شَهْرِ نَزُولِ كَرْدَنْدِ. وِ دَرِ هَمَانِ رُوزِ قَلْعَه شَهْرِ رَا تَسْخِيرِ نَمُودِه، رُويِ بِه
 قُونِيَه اَوْرَدَنْدِ وِ دَرِ اَنْدَكِ رُوزِي حِصَارِ قُونِيَه رَا بِه ضَرْبِ دَسْتِ خِيْبَرْگِشَا بَغْشُودِ، وِ دَرِ اَن اَوَاقَاتِ اِبْرَهِيْمِ
 بِيَكِ دَرِ شَهْرِ لَارَنْدِه بُوْدِ وِ اَزِ اسْتِمَاعِ فَتْحِ قُونِيَه اَقْدَامِ اِقْدَامِشِ مِتَزَلَزِلِ شُدِ وِ پَايِ تَمَكُنِ وِ اسْتِقَامَتِشِ
 دَرِ تَوَقُّفِ وِ سَكُونِ اَنْجَا نَامِتَحْمِلِ گِشْتِ؛ وِ رُويِ دَوْلَتِ اَزِ مِقَابِلِه بَرْتَاْفَتِه، هِيْجِ مَقَرِّ وِ مَقَرِّي بِه غَيْرِ
 تَحْصَنِ بِه حِصْنِ تَوَارِي وِ اِخْتِفَاءِ دَرِ كُھُوفِ وِ اَكْنَانِ جِبَالِ دَاشِ اِيلٰی چَارِه نِيَاْفَتِ وِ بِه مَحَلَّه اِي مَتِينِ
 وِ اسْتَوَارِ اَن وِلَايَتِ شَتَاْفَتِ. چَرَا كِه نَمَايشِ نَجُومِ اَسْمَانِي دَرِ شَبْهَائِي ظَلْمَانِي تَا اَن هَنْگَامِ تَوَانْدِ بُوْدِ
 كِه سُرَادِقِ صَبْحِ اِلْاِشْرَاقِ بِرِ اطْرَافِ وِ جَوَانِبِ اَفَاقِ بَرَا فَرَاخْتِه شُودِ وِ پَرْتُو شَمْعِ تَابَانِ دَرِ اِنْجَمَنِ
 شَبِستانِ چَنْدَانِ بَاشْدِ كِه لَمْعَاتِ اَفْتَابِ جِهَانْتَابِ دَرِ قَصَّارِي گِيْتِي بِه عِلْمِ افْرُوزِي افْرُوخْتِه گَرْدَدِ^۱.

بیت:

شمع چندان مجلس افروز است کز مشکوه^۲ پرتو عالم فروز روز بنمودست چهر^۲

^۱ بَنَاءَ عَلٰی ذٰلِكَ كُلِّهِ سُلْطَانٌ ... افروزی افروخته گردد N: و بنابراین مقدمات سلطان جمیع ارکان دولت و اعیان حضرت را بعد از فتح لشکر انکروس و استخلاص قلعه کوکر چیلک از تعرض لشکر کفار به پایه سریر اعلیٰ احضار فرمود، و به عزیمت سفر قرامان و تدارک نفاق و عصیان ابرهیم بیک و استخلاص بعضی بلاد حمد ایلی که مشار الیه گرفته بود لشکرهای اطراف را مجتمع نمود و ساروجه پاشا را در شهر ادرنه جهت محافظت دارالسلطنه و تسنیق مهمات روم ایلی گذاشت و سلطان با جمیع ارکان بی توقف از دریا عبور فرمود اولاً دارالملک برسا را به قدوم همایون مشرف داشت و در آنجا جمیع امرا و سپاه ممالک انادول را به معسکر عالی مجموع ساخت و به تعجیل هرچه تمامتر لواء ظفر به جانب ممالک قرامان برافراخت و در بدات شروع به بلاد قرامان اولاً چون به آق شهر نزول اجلال فرمود در همان روز قلعه آق شهر را تسخیر کرد و از آنجا بی توقف به شهر قونیه نهضت نمود و در چند روز قلعه و حصار قونیه را هم به ضرت دست بگشود در آن حالت که سلطان به فتح قونیه اقدام فرمود ابرهیم بیک در لارنده بود از استماع فتح قونیه اقدام اقدامش متزلزل گشت و پای تمکن و ثبات او در توقف و سکون نا متحمل شد و بی توقف عنان توجه از مقاتله و مواجهه عساکر سلطانی برتافت و هیچ مفر و مفری به غیر تحصن به حصن تواری و اختفا در کهوف و مکامن اکنان جبال ولایت داش ایلی نیافت چرا که نمایش نجوم آسمانی در شبهای ظلمانی به آن زمان تواند بود که سرادق صبح ظاهر الاشراق بر عرصه آفاق برافراخته شود و پرتو شمع تابان در انجمن شبستان چندان باشد که لمعات آفات جهانتاب در فضای گیتی به عالم افروزی افروخته گردد E

^۲ شمع چندان مجلس افروز است کز مشکوه مهر پرتو عالم فروز روز بنمودست چهر E-

عرض سلطان رسانید، هرآینه سلطان غیور از اهانت ایلچی و کلمات گستاخانه ابرهیم قرامان اغلی به غایت رنجید. و به میزانِ انظار معیارِ کردار مقدارِ خلوصِ مناسبتِ حادثه و شَوَائِبِ نفاقِ قدیم او را کماینی سنجید و آن نفاقِ مُضَمَّرِ او که به گمان و تخمین بر ضمیرِ منیر جلوه می نمود به یکبار از مَکامنِ قلبِ سیه درونِ او بر صحیفه اظهار آشکار گشت، و به حقیقت پیوست که مرضِ مَزْمِنِ نفاق و حسد که از عللِ باطنی و امراضِ درونی است، مطلقاً قابلیتِ علاج نداشته و زهر خورده حیات و عقاربِ معادات و منافاتِ قابلِ رُقیه و افسون نبوده و تا هلاک نمی گذاشته، بلکه عضوِ مسمومِ نفاق را بهترینِ علاجی قطع و فصل است، به تیغِ مجازات و انتقام و ماده فاسدِ سمّی را نافع ترین تدبیری دفع و اخراج است از بدنِ زهر خورده انسان مبتلا به سُموم و اَسقام^۱؛

نظم^۲:

وَالنَّارُ بِالماءِ الَّذِي هُوَ ضِدُّهَا تُعْطِي النِّضَاجَ وَطَبَعُهَا الإِحْرَاقُ

هرآینه ماده غلیظِ نفاق را که مدتی اِشْتِدَاد یافته باشد دوايِ أَنْفَعِ آن داغ کردن به حدیدِ مُحَمایِ شمشیرِ آتش نشان سودمند آید، و سُدّه عظیمی که در اعماقِ بدن مدتها شدت پذیرفته باشد مشروبی گوارا که تَفْتِیح را شاید شربتِ تیغِ خوشاب تحلیل آنچنان باده راسخ نماید^۳.

بیت:

تیغِ زدوده باید محنتِ زدایِ عاشق کز صیقلِ نصیحت نتوان زدود او^۴ را^۵

^۱ چون رسولِ مبشّر ... مبتلا به سُموم و اَسقام N: سلطان مراجعت نمود و در غایت مخروجِ خاطری مجاری اقوال و اعمال ابرهیم بیک را ادا فرمود لاجرم سلطان از استخفاف و اهانت ایلچی به غایت رنجید و نمران نظر ثاقب و مکر صایب مقدار رسوخ اعتقاد و کیفیت اخلاص ابرهیم بیگ را سنجید و آنچه به کمال و احتمال در مجاری احوال مشارالیه انتظار می دانست بیکبار در صحیفه اظهار آشکار گشت و به حقیقت پیوست که مرضِ مَزْمِنِ نفاق که از عللِ باطنی و امراضِ موروثی است مطلقاً قبولِ علایمی نموده و زهر خورده سموم حیات و عفاتِ عدوات و نفاقِ قدیم قابلِ تدبیر و افسون نبوده، بلکه عضوِ مسموم را بهترینِ علاجی قطع و فصل است به تیغِ سیاست و قهرمان و ماده فاسده را نافع ترین تدبیری دفع و اخراج است به بیشتر قهر از بدنِ زهر خورده انسان E

^۲ نظم N: بیت E

^۳ مدتی اِشْتِدَاد یافته ... باده راسخ نماید N: مدتهای مدید بران گذشته باشد داغ کردن به تحدید فحمی سمشر آتشبار سودمند نماید و سده عظیمی که در اعماقِ بدن مدتها شدت پذیرفته باشد شربتِ مفتح تیغِ خوشاب آنرا تحلیل و تخلیه بگشاید E

^۴ تیغِ زدوده باید محنتِ زدایِ عاشق کز صیقلِ نصیحت نتوان زدود او را E-

^۵ نقل از غزلیات امیر خسرو دهلوی

رکابِ همایونِ سلطانی مُعدّ و مهیا نمودم؛ و درصددِ ارسال به خیلِ خانۀ سلیمان مکانی می‌بودم که ابرهیم بیک به خیانت و ناراستی از طویلۀ این مخلص به دزدی سَرَقِ فرمود و اکنون ظاهراً در طویلۀ خود بریسته، به کُرّاتِ جوابِ پیغامِ این جانب به غلظت و نامعقول ارسال نمود. و سلطان به تقریب فرستادنِ فتحِ نامهٔ سلانیک به رسولِ خود به مُشافهه سفارشِ آن اسب فرمود که چون نزدِ سلیمان بیک آن اسب نامزدِ رکابِ همایون بوده، یقین که در ارسالِ آن توقّف نخواهند نمود. چون رسول در صحبت، وقتِ تبلیغِ بشارتِ فتوحاتِ قضیۀ اسب را نیز به طریقهٔ ملایمت و بی‌تکلفی عرض نمود، و هیچکس ردّ آن مساوِل را از رویِ آداب و شیوۀ مروّت گمان نمی‌نمود، امّا از غایتِ نفاق و سیه درونی در جوابِ رسول در قصّهٔ اسب مضمونِ کلامِ بلاغتِ سِماتِ وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ^۱ کلمه‌ای چند زیاده از حدّ خود به سلطان پیغام داد و مطلقاً رسول و بشارت‌نامهٔ او را اعتبار و وقعی ننهاد. چنانچه رسول از سَوَقِ کلمات و از مَسَلِکِ حرکات و سَکِناتِ او به غایتِ مُتَأَدّی و منزجر شد و هر قدر تعظیم و احترامی که توقّع خلافِ آن داشت به آلامِ کلامِ خشونتِ التیامِ بسیار مُنکسرِ خاطر و متضرّر گشت.^۲

بیت:

زبان، خصمِ جان و بلایِ سر است زبان، در گلو بدتر از خنجر است^۳

چون رسولِ مبشّر از طرفِ ابرهیم بیک به خدمتِ سلطان مراجعت نمود و از استخفاف و آزارِ زبانی و سلوکِ بر مَسَلِکِ اهلِ نفاق و خصومتِ چنانی از ابرهیم والیِ قرامان شکایت‌ها و حکایت‌ها به

^۱ سورة بقره، آیه ۱۲۴

^۲ می‌ربودند و در شب‌های ... خاطر و متضرّر گشت N: دارند یکی را به ولایت ذوالقدر فرستاد تا آن اسب را از طویلۀ سلیمان بیک دزدیده نزد ابرهیم بیک آورد، چون بعد از تفحص و تردد بسیار سلیمان بیک پی اسب خود را یافته آن کید و مکر ابرهیم بیک را تحقق کرد از غیظ و غبن اسب مذکور به سلطان مجاهدان پیغام داد که از روی اخلاص اسبی لایق رکابِ همایون پیدا کرده بودم و جهت اتحاف به بارگاه خلافت آن را معد و مهیا نمودم ابرهیم بیک چنین غدر و خیانتی نسبت با بندگان سلطان نموده و اکنون آن اسب را جهت خود محافظت فرموده سلطان در صحبتِ رسولی که به پیغام فتوحات و بشارت به ابرهیم بیک میفرستاد، به این وجه پیغام داد که ابرهیم بیک اسبی داشته که سابقاً به سلیمان بیک متعلق بوده از روی محبت و برادری آن اسب چون نامزده هدیه و تحفه ما مقرر نموده او نیز آن اسب را به این جانب ارسال دارد و آن را هم یکی از هدایا و تحف خود انگارد و سلطان صافی عقیدت صادق نجات بلند همت این پیغام را باعث القاء ملایمت و بی تکلفی پنداشت و مطلقاً رد این جزوی مدعی را از هرگز توقع نمیداشت چون رسول سلطان قضیه اسب را به ابرهیم بیک رسانید او نیز صفایای ضمیر نفاق پذیر را در جواب این قضیه ظاهر گردانید و بر طبق وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ (سوره بقره، آیه ۱۲۴) سخنان زیاده از حد خود در جواب رسول سلطانی القا نمود و در رعایت لوازم اعظام و اکرام فرستاده مساهلت عظیم فرمود، چنانچه رسول از سوق کلمات و طرز اعمال و حرکات او بسیار متادی و منزجر گشت و در مقابله مراعاة و تعظیم که توقع داشت خشونت الحلم و اجراً کلام به انواع بی التفاتی و آلام بالا کلام مکسر البال و متضرر شد E

^۳ جراحات السنان لها التیام لا یلتام ما جرح اللسان E

دیارِ مشرکان بر طبعِ او به غایت مکروه و دشوارتر از عکسِ آن واقعه به غلبه کفر بر اسلام نمود، و ضمیمه اسبابِ اظهارِ منافقه و دورویی آنکه در آن ولا سلیمان بیک ذوالقدر را با ابرهیم بیک قرامان اغلی، کدورتی به میان آورده بود و منشأ و مبداءِ آن بعدِ خاطر در میانِ ایشان آن بود که سلیمان بیک را اسبی بود در غایتِ خوشایندگی و میانِ شاهسوارانِ میدان، مشهور به روندگی و دوندگی و در خوش رفتاری با کبکِ کهسار در یک سلک مذکور بود و در گیتی نوردی با آهوانِ دشت و گاوِ کوهی قَصَبُ السَّبَقِ در چندین میدان می‌ربود.^۱

بیت:

سوی بالا ز پست همچو شرر	سوی شیب از فراز همچو قدر
سوی پستی رسیده همچون جبال	سوی اُغلی رسیده همچو خیال
پایِ او دستِ مرگ را مانست	که کسی زو گریز نتوانست
کم نبود از مبارزی در جوش	که سپر پشت بود و خنجر گوش ^۲

و ابرهیم بیک چند بار^۳ آن اسب را از سلیمان بیک طلبیده بود و سلیمان بیک اجابتِ ملتَمَسِ او نمی‌نمود. تا آنکه ابرهیم بیک از جماعتِ ورساق و تابعانِ خود که در دزدی و عیاری سَبَقِ از اعرابِ بدوی می‌ربودند و در شب‌های تار سرمه از چشمِ اکحلِ بارها ربوده بودند، به جانبِ ذوالقدر فرستاد و آن اسب را از طویلهٔ سلیمان بیک دزدیده جهتِ او آوردند؛ و سلیمان بیک بعد از تردّدِ بسیار و فرستادنِ جَوَاسِیسِ به اقطارِ اَمصارِ پی اسبِ خود را به طویلهٔ ابرهیم بیک رسانید و غدر و مکرِ او را با خود دانسته مخالف و معادات را مقرر گردانید؛ و از غیظ و غَبَنِ اسبِ مذکور سلیمان بیک به سلطان [300b] پیغام داد که چنین اسبی که نمودارِ اَشَقَرِ دیوزاد بود، به هر نوع تدبیرات به نیتِ

^۱ و چون رسولِ فرخنده ... در چندین میدان می‌ربود N: و بنابراین معانی سلطان چون رسول فرخنده وصولی دریاب بشارت چنان فتح عظیم اسلامی به جانب ابرهیم بیک فرستاد و بعضی کلمات ملایمانه به او پیغام داد در جواب رسول سلطان و در مجاری کلمات و حرکات او در آن احیان نفاق پنهان او عیان گشت و با وجود دعوای اسلام آن فتح دیار مسلمانی بر طبع او دشوار تر از حکام مشترکان نمود، و مع ذلک در آن چندگاه سلمان بیک ذوالقدر را با ابرهیم بیک قرمان اغلی کدورتی به میان آمده بود و باعث آن بعدِ خاطر میانِ ایشان آن بود سلمان بیک را اسبی بود در غایتِ خوشایندگی و هنرمندی میانِ ملوک و حکام مشهور و به خوش رفتاری و دوندگی با کبکِ کهساری و آهوانِ صحرائی در یک مسلک مذکور E

^۲ ر.ک. حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی

^۳ بار N: نوبت E

شادمان و فرحان سازند و به اعلام آنچنان نصرت و فیروزی دوستانِ خالصِ الاعتقاد را به آن تبشیر و تفریح بنوازند و به آن تقریبِ ارسالِ رُسلِ درونِ دلِ تیره منافقانِ دوروی و دشمنانِ سگروی را استِشعار نمایند، و از دلایلِ ظاهری و اعمالِ صوری کیفیتِ ضمائر و سرایر را در دعاویِ محبت و مَبَغَضَتِ بیازمایند، و بنابراینِ رسولی با منشورِ فتح‌نامهٔ سلانیک به جانبِ ابرهیم بیک حاکمِ قرامان فرستادند و بنایِ مراسلهٔ پر مجامله را بر مناسبتِ قربتِ قرابتِ سببی و سوابقِ حقوقِ مروت و اشفاقِ حَسَبی و حَسَبی بنیاد نهادند؛^۱ اما چون قضیهٔ کلیهٔ الحُبُّ یُتَوَارِثُ والبُغْضُ یُتَوَارِثُ تَخَلُّفَ پذیر نمی نمود^۲، بر ضمیرِ منیرِ سلطانِ نفاقِ نهاییِ او گاهی منجلی می بود. و^۳ مجدداً می خواست که نقدِ خالصِ مخالَصَت^۴ را از تمویهاتِ مودت‌های قلبی به معیارِ یقین ممتاز گردانند^۵، و زَر تمام عیارِ^۶ مُخَالَصَت را در بوتهٔ امتحانِ اخلاصِ خلاص داده به سکهٔ قبول به راست بازار رواج رساند. لَیْمِزَ اللّٰهُ الْحَبِیْثَ مِنَ الطَّیِّبِ وَیَجْعَلُ الْحَبِیْثَ بَعْضُهُ عَلٰی بَعْضٍ فِیْزَکُمَهُ جَمِیْعاً^۷؛

نظم^۸:

آندم که پیشگاهِ حقیقت شود پدید شرمنده رهروی که عمل بر مجاز کرد^۹

و چون رسولِ فرخندهٔ وصولِ سلطان به نویدِ فتحِ سلانیک نزدِ ابرهیم بیک حاکمِ قرامان رسید و بعضی کلمات، ملایمانه در میانِ گفت و شنید از سلطان به او رسانید، در مجاریِ کلمات و از روشِ حرکات و سکنتِ ابرهیم بیک آثارِ نفاقِ پنهان را عیان دید؛ و با وجودِ دعویِ مسلمانی آن فتح

^۱ و مخالَصَت که دعاویِ ... حَسَبی و حَسَبی بنیاد نهادند N: و اخلاص باشد به آن فیروزمندی شادمان و فرحان سازد و به ابلاغ آن نوید مستر اقتضاً دوستانِ صادق را به آن حسنِ ملایمت بنوازد و به آن تقریبِ ارسالِ رسل و رسایل از حالِ درونِ دلِ اهلِ نفاق و اربابِ وفای استکشاف و استشعاری فرماید و از کیفیتِ اعمالِ ظاهری و آثارِ ضمائر و سرایر به طریقِ استطاق هرکس از مدعیانِ مصادقت را بیازماید و بنابراین به جانبِ ابرهیم بیک حاکمِ قرامان که در آن زمان به قرابتِ سببی با این خاندانِ خلافت انتساب و اقتران داشت و ظاهراً خود را در عدادِ مخلصانِ دولتِ سلطانی می انگاشت E

^۲ نمی نمود N: نبود E

^۳ گاهی منجلی می بود و N: به امارات جنبه ظاهر و هویدا می نمود، اما در آن ولا E

^۴ مخالَصت ر محبت E

^۵ گردانند N: گرداند E

^۶ خلوص E+

^۷ .سورهٔ انفال، آیهٔ ۳۷.

^۸ نظم E-

^۹ ر.ک. دیوان حافظ

نظم^۱:

عَدُوُّكَ مَذْمُومٌ بِكُلِّ لِسَانٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ أَعْدَائِكَ الْقَمَرَانِ^۲

و لهذا؛ مجردِ دعوای محبتِ ربّانی در آیامِ بهجت و کامرانی^۴ از ابناءِ زمان، اعتماد را نشاید
و اربابِ نفاقِ نهانی را [300a] اعمال و افعال^۵ منافقانه به^۶ لباسِ صدق^۷ چنانی چندانی نیابد.

نظم:

گرت کهنه دشمن شود دوستدار ز تلبیسِش ایمن مشو زینهار
بد اندیش را لفظ شیرین مبین که ممکن بود زهر در انگبین^۸

چرا که همیشه جوارح و ارکانِ نافع، درونِ دل و جان است و لسانِ حالِ حاکی از ما فی الضمیر
و جنان؛

بیت^۹:

قول و فعل آمد گواهانِ ضمیر زین دو بر باطل، تو استدلال گیر

و بنابر صدق^{۱۱} این مقدمات و جهتِ حقیقت این کلمات، القصّه؛ چون سلطانِ کشورِ مراد^{۱۲}
را سابقاً فتحِ سلانیک میسر گشت، و جهتِ اعلامِ آن بشارتِ اسلامی فتحِ نامه‌ها و رسولان به^{۱۳} ملوک
و سلاطین مقرر شد تا هر کس^{۱۴} از مدعیانِ محبت و مخالفت که دعوای ایشان به صدق باشد

^۱ نظم - E

^۲ ر.ک. دیوانِ متنبی

^۳ لاجرم سزاوار چنانست که در دلِ دوستِ مخلص و در ضمیرِ محبتِ متخصص آیین‌سانِ حالاتِ احباب از صورتِ فرح و نزع بر یک وجه
نمایان گردد که حدیثِ صحیح المؤمن مرآة المؤمنین از آن معنی اخبارست و بر همان نسبت مناسب آنست که در قلوبِ مقلوب و خواطرِ
معیوبِ اعداد و منافقان در هر صورت آنچه خلاف آنست از درونِ حالِ ایشان به توسلِ الإناء تفیض عند امتلائها به مجلای عیان آید E+

^۴ در آیامِ بهجت و کامرانی - E

^۵ اعمال و افعال N: افعال و اعمال E

^۶ به N: در E

^۷ صدق N: محبت E

^۸ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

^۹ بیت E+

^{۱۰} و ازین باب کلمه مرتضویه قلبُ الأحقّ وراءَ لسانه، مشهورست و نکته حکیمانه أَوَّلُ الْفِكْرِ آخِرُ الْعَمَلِ، به لسانِ اهلِ ادراک مذکورست E+

^{۱۱} و تیقن E+

^{۱۲} کشور مراد N: اسلام مدار E

^{۱۳} اطراف E+

^{۱۴} که E+

داستان دهم

در بیان کیفیت توجه سلطان به ممالک قرامان به انتقام ابرهیم بیک جهت سوابق مخالفت و نفاق و انفاق معاونت توفیق به تسخیر مملکت قرامان و انتهای امر به استغفار و استعذار ابرهیم بیک و عفو جرایم و تمکین او در مملکت قرامان از روی مرحمت و اشفاق^۱؛

نزد فراست شیوه‌های متحدس و کیاست‌پیشگان^۲ متفرس که در مشاهده صورت و قیافت اعمال و افعال، حکم و گفتار ایشان بر احکام^۳ حکیم قائف^۴ فائق است، و در استقراء مجاری احوال و استیفاء^۵ سرانجام مآل^۶ آمال همیشه^۷ انتقال ذهن دراک ایشان با نفس الامر مطابق و^۸ موافق است، مخفی نخواهد بود که بهترین امارات دوستی‌های باخلاص و روشن‌ترین علامات مصادقت^۹ و اختصاص همین حالت ملایمت و موافقت است، لیکن در ایام شادمانی و هم در روزگار غم و شیوه موافقت و همراهی است از اصدقاء و اخلاء در دم مسرت تا وقت غم و هم به هم، از آنکه دوستی خالص مستدعی کمال اتحاد است و معادات و نفاق عبارت از غایت مغایرت و تضاد، خواه در کار مبدأ و خواه معاد و چه در ایام فروبستگی بخت و چه در گاه فتح و گشاد^{۱۰}.

^۱ کیفیت توجه سلطان به ... از روی مرحمت و اشفاق N: بواحد توجه سلطان کشور مراد به جانب ممالک قرامان به عزیمت مواخذه و انتقام ابرهیم بیک والی آن ولایت و تدارک مخالفت و نفاق مشارالیه در ایام توجه سلطان به دفع انکروس ضال و موافقت حاکم قرامان با قرال در تعرض به ممالک سلطان بر مسلک ضلالت و غوایت و گفتار در کیفیت تسخیر مملکت قرامان و استیلاء بر بلاد و مسکن آنجا و فرار ابرهیم بیک در آن حالت و انتهاء امر به استعذار و استغفار ابرهیم بیک و عفو سلطانی جرایم او را با تمکین او در مرتبه ایالت E

^۲ پیشگان N: پیشه‌ها E

^۳ احکام E-

^۴ راجح و E+

^۵ کیفیت E+

^۶ مآل N: امانی و E

^۷ همیشه N: همواره E

^۸ با واقع E+

^۹ مصادقت N: محبت E

^{۱۰} همین حالت ملایمت و ... در گاه فتح و گشاد N: موافقت دوستان متوافق است در جمیع ایام شادمانی و روزگار غم و مراقت اخلاء و اصدقای متشارك و متعاون در حالت مسرت یابیم باهم چرا که دوستی خالص فی الحقیقه مستدعی کمال اتحادست و دشمنی و نفاق عبارت از نهایت مغایرت ضمائر و تضادست E

و هر روزه جهت اطعام فقرا و مساکین و توجه وظایف خدام و موظفین از شیخ و خطیب و امام و حفاظ و خدام خرجی به قدر بقاع سلاطین تعیین فرموده‌اند.^۱

بیت ۲:

گرم پای دارد به دیهیم و تخت بده کز تو این ماند ای نیک‌بخت
مکن تکیه بر ملک و مال^۳ و حشم که پیش از تو بودست و بعد از تو هم^۴

و هم در آن وبای عام برادران صلبی سلطان و اورخان ولد امیر سلمان عم سلطان همگی به مرض طاعون رحلت نمودند؛ رحم الله تعالى أهل هذا البيت السلطانية من الأسلاف والأخلاف بکمال المراجم والألطاف.^۵

^۱ قضای آسمانی و ادوار ... سلاطین تعیین فرموده‌اند N: ادوار زمانی ظاهر شد و بر نسق معتاد این دهر غدار به منصفه اظهار متظاهر گشت آنکه در آن اوقات در اکثر ممالک روم خصوصا دارالملک برسا طاعونی عظیمی روی نمود و در آن طاعون حضرت قدسی منزلت ولایت پناه مهبط انوار حضرت باری امیر سید شمس الدین محمد بخاری که در دیار روم مشهور به امیر سیدست قدس الله روحه و افاض علینا فتوحه در سلک شهداء مغفرت رسوم روم بر حسب حدیث حقایق رسوم الشهداء سبعه المغازی فی سبیل الله و المطعون إلى آخر الحدیث انخراط یافت و پرتو انوار عالم قدس در تربیت طیبیه شهر برسا بر مرقد مطهر ان وارث سنت نبوی و حارس معارف و کرامات مرتضوی بتافت و اکنون بر حریم مرقد منوران حضرت از فواضل انعامات و مکرمات سلطان کشور مراد و سایر سلاطین آل عثمان خصم الله تعالی به مزید العدل و الاحسان بقعه عالی بنا کرده اند و از صنوف خیرات آن بقعه را به کمال رواج و رونق درآورده اند و آن بقعه مشتمل بر مسجد جامعی به غایت پر روح و صفاست و محتوی بر زاویه و حجرات اهل ولایت و اصطفای هر روزه جهت اطعام فقرا و مساکین و انفاق صادرین و واردین به قدر خرج بقاع ملوک و سلاطین تعیین فرموده اند و از وظایف و مرسومات ومقرریات شیخ و خطیب و حفاظ و سایر موظفین بر همین سبیل اوقات و ادراتار نموده‌اند E

^۲ بیت -E

^۳ مال N: خیل E

^۴ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

^۵ هم در آن وبای عام برادران صلبی سلطان ... بکمال المراجم والألطاف N: در همان اوقات که مرض طاعونی در برسا شایع بود برادران صلبی سلطان که در آن شهر می بودند و از خان بیک ولد امیر سلیمان ابن عم سلطان همگی به مرض طاعون رحلت نمودند الله یرحم من هذه الارومه السلطانية اسلافهم و يلحق بهم فی فرادیس الجنان اعقابهم و اخلافهم، آمین E

خاسر مرفوع شد. شوکتِ سلطانی در دیده کفار بعد از آن یکی در مزار شد و آن گروه جان نشان به اجر و غنیمت و ذکرِ جمیل میانِ مبارزانِ فائز شده این معنی موجبِ اشتها گشت.^۱

نظم:

أَلَا زُيْمَا شَدَّ الْكَرِيمُ اعْتِزَامَهُ فَصَارَ عَلَى الْأَعْدَاءِ سَيْفًا مُهَنِّدًا
وما الفخرُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَوْفَقًا مُعَانًا بِنَصْرِ اللَّهِ عَبْدًا مُسَدِّدًا^۲

اما حوادثِ عظیمه

که در آن ایام و شهرِ سنهٔ سبع و ثلاثین و ثمان مائه از مقتضای قضای آسمانی و ادوار بی اعتبار، زمانی ظاهر شد و در ممالکِ اسلام و کفر بعضی بلیاتِ مُتطایر و متظاهر گشت، آنکه در آن روزگار در ممالکِ روم خصوصاً بُرسا طاعونِ عظیمی روی نمود و در آن وبایِ عامِ حضرتِ قدسی مراجعِ جنتِ مضاجعِ مظهرِ انوارِ هدایت یاری امیرِ سید محمد بخاری قُدسِ الله روحه و آفاضِ علینا فتوحه در سلکِ شهداءِ مغفرتِ رسومِ روم برحسبِ حدیثِ حقیقتِ مفهومِ الشُّهداءِ سبعةِ المَغازی فی سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمَطْعُونِ إِلَى آخِرِ، اِنْسِلَاکِ یافت و پرتوِ انوارِ قدس بر تربتِ طیبهٔ او در شهرِ بُرسا بتافت، و بر مرقدِ منورِ آن حضرت از فواضِلِ انعامات و مکرّماتِ سلطانِ کشورِ مراد و اعقابِ خلافتِ انتسابِ او بقعهٔ عالی انشاء کرده‌اند و به صنوفِ خیرات و ادراراتِ آن بقعه را به رواج و رونق در آورده‌اند و آن بناءِ خیر مشتمل است بر مسجدِ جامعی پر روح و صفا و زاویه و حجراتِ جهتِ اهلِ سلوک و اصطفای

^۱ قلوب و ابصار اهل ایمان را فروزان... معنی موجبِ اشتها گشت N: فضای گیتی را چون قلوب اهل ایمان فروزان ساخت لشکریان غزاه و مجاهدان سپهداری سنان بیک حاکم ویدین بر سر لشکر کفار اسرار رسیدند و عساکر مجاهدان را سه قسم کرده از اطراف لشکر اعدا دین تیغ دشمن گداز را از نیام انتقام کشیدند، گویا این جماعت معدود غازیان در دیده آن لشکر انبوه مشرکان سپاهی بی حد و کران نمودند و به تایید جنود غیبی به مجرد توجه و اقدام تمامی لشکریان اعدا را بی تقدیم مضاربات تیغ و سنان منهزم فرمودند و از سر قلعه کوکر جینک قرال چنان با تمامی لشکریان شقاوت مأل بر مثال کوبتران رمیده از صدمه عقاب آجال با کنار آب تونه گریزان شدند و قرال خود را به اضطراب هر چه تمامتر از آب تونه به آن طرف مملکهٔ خود انداخت،

بدان گونه کردند رو در گریز که مشتی خس و خار از سیل تیز

فاما اکثر لشکر و احوال و ائقال و جمیع اسباب احتشام و اجلال را مفروض غارت و اغتنام غازیان ساخت و در آن فرصت و نصرت لشکر اسلام چندان گرفتاران و اسیران انکروس بدست غانمان افتاده بودف که یک غلام انکروسی که جهت خدمات لایق باشد سیصد اغه رومی میفروخته اند و از اموال و نفایس که چنان سپاهی انبوه بجای گذاشته بودند و هر احدی از لشکریان مجاهدان بضاعتهای کرامند می اندوخته اند چون این فتح اسلامی بیک لطیفه خفیه سپاه غازیان را روی نمود و قلعه و مملکت مسلمانی از مزاحمت کفار اشرار مستخلص گشته شوکت سپاه سلطانی به اضعاف بضاعته افزود E

^۲ نظم از علی بن ابی طالب

نظم^۱:

به میدان بیانگیخت آتش ز باد در آن داوری داد مردی بداد

چون جمعی ازین غازیانِ دلاور و متعینانِ لشکر با سنان بیک عنانِ عزیمت بر سر لشکرگاهِ
قرال لعین مصروف داشتند، و آن شب بر مثالِ طواری لایالی بر معسکرِ دشمنِ ستمگر^۲ توجه گماشتند.
سحرگاهی که سَنَجَقِ شارقِ جهان آراءِ مشرق، لواءِ نورانی بر عرصهٔ آفاق برافراخت و به انوارِ عالم تاب
قلوب و ابصار اهلِ ایمان را فروزان ساخت، آن گروهِ ظفر شعارِ اسلام را سنان بیک به سه قسم نمود،
و از سه طرف همگی تیغِ دشمن گداز را از نیامِ انتقال برکشیدند، و به معونتِ جنودِ غیبی آن جماعت
از هر جانب به چشمِ کفار سپاهی بی‌کران نمودند و به مقتضی وعدهٔ صدقِ سَنُفْلِی فی قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا
الرُّعْبُ^۳ به مجردِ نمایش و اقدامِ غازیانِ همگی دشمنانِ بی‌تقدیمِ مضاربهٔ تیغ و سنان منهزم شدند و
از حوالیِ قلعهٔ کوکرخیلک بر مثالِ کبوترانِ رمنده از صدمهٔ عقابِ آجال متفرق و منعدم گشتند، و
قرال پر نخوت و ضلال تا آبِ تونه جلوریز گریخته، فی الحال خود را به آن طرفِ آب به مملکتِ خود
انداخته، ولیکن تمامِ اَحمال و اَثقال و اسبابِ حشمت و اموال را معروضِ نهب و غارتِ مجاهدان
ساخته و از پایِ قلعه تا ساحلِ آبِ تونه جمعی بی‌عدد معروضِ تیغِ قتال شدند، و فوجِ فوج از
گریختگان را مَنَسَلِک در سلکِ سلاسل و اغلال کردند، و چندان غنیمت از صامت و ناطق به دستِ
غازیان افتاد که یک غلامِ جوانِ ساده روی به سیصد اغجهٔ رومی می‌فروخته‌اند؛ و هرکس از آن
دلاورانِ مقدم و دلیرانِ مقدم بضاعتهای کرامند اندوختند، و به این لطیفهٔ خفیفهٔ سپاهی چنان
گران [299b] از بلاد اسلام مدفوع گشت، و لشکری چنان کینه‌خواه از سرِ قلعهٔ اسلامی خائب و

^۱ نظم N: بیت E

^۲ چون جمعی ازین غازیانِ دلاور و ... معسکرِ دشمنِ ستمگر N: همان لحظه سنان بیک حاکم ویدین با جمعی از امرا و سپاهسالاران که
به خون دشمنان دین تشنه و شغبناک بودند و در میدان جهاد و مردانگی فارغ از عروض بلا و بیم هلاک مینمودند عنانِ عزیمت بر سر
لشکر قرال لعین مصروف داشتند و آن شب بر مثال طواری لیل بر سر لشکرگاه دشمن کمال E

^۳ سورة آل عمران، آیه ۱۵۱

بیت: ۱

هر که در کویِ هوایش می‌نهد پایِ هوس روزِ اولِ ترکِ سر با خود مقرر می‌کند^۲

چون سپهسالارِ لشکرِ سنان بیک، بکلربیگی بود و این کلماتِ سنان بیک حاکمِ ویدین به
طریقهٔ توبیخ و تعریض حمل نمود، به غایت ازین سخنان متأثر شده از رویِ خشم و غضب به او
خطاب کرد که چون درین سرحد مدّتی به حکومت بوده و احوال و اوضاعِ این حدود و کفارِ انکروس
را به همسایگی تحقیق نموده، درین خدمت سزاوار آن بود که بیشتر و بیشتر اقدام به احجام نمایی؛
و در مقدّمهٔ عساکر مجاهدان بر همگی سبقت فرمایی. چون سنان بیک ویدین مردی متهوّر و غیور
بود، فی‌الحال از مجلس برخاسته این خدمت را به طیبِ خاطر قبول نمود و به نیتِ محاربه و تعرّضِ
سپاهِ قرالِ انکروس توجه به جانبِ خصماء فرمود و با همهٔ امرا خطاب نمود که هر کس که در راهِ
دینِ اسلام و جهتِ دولتِ سلطان داعیهٔ جان‌بازی دارد و خود را در عدادِ مجاهدان می‌شمارد، بِسْمِ اللَّهِ.
این زمان وقتِ مردآزمایی است و هنگامِ اقامتِ ناموسِ دین در مضمارِ خراب و جان‌فدایی^۳.

مهما ممکن فرمان داد چون تمام امرا عظام روم ایلی رفیق سنان بیک بودند و از آن جمله امرا شجاعت شعار سنان بیک حاکم و دین که
سرحد کفار انکروس است و سایر امرا و سرخیلان لشکر جهاد با سنان بیک بکلربیگی تا نزدیکی قلعه کوکر خیلک مسارعت نمودند قرال
انکروس و حکام کفار بیشتر ازین جماعت قلعه را در حیطه لشکر بی شمار و اندازه در آورده بودند و سبقت لشکر اسلام بر لشکر کفار
انکروس مبشر بشد، چون نزدیکی یک مرحله کوکر خسلک رسیدند عنان تهوّر و جرات از معارضه آن لشکر بر ازدحام کفار باز کشیدند و
در باب تعرض و اعراض از آن اعانت و اغاثت اهل قلعه در مجمعی مشتمل بر جمیع عظاما امرا و سپهداران روم ایلی بنیاد مشاورت نهادند
و در اندیشه مدد قلعه و اهل آنجا افتادند و در آن حین میان معسکر مجاهدان و قلعه کورخیلک که محصور به لشکر انکروس شده بود
موازی یک مرحله راه مسافت بود و از کثرت طوب و تفنگ که بر قلعه مرتب داشته بودند قلعه مفروض صدگونه آفت و مخافت مینمود
امرا و سپهسالاران در باب توجه بر سر لشکریان و جمعیت انکروس تاملی داشتند و هر گونه تدبیرات در آن باب مطارحه نموده بیشتر راه
قلعه و انبوهی لشکر کفار کار را در غایت صعوبت می‌انگاشتند، درین میان امرا سنان بیک حاکم ویدین با همگی حضار مجلس خطاب
نمود که وظیفه خدمتکاری و جانشیاری سلطان آن بود که چون به یک مرحله اعدا دین رسیدیم و قلعه و مملکت سلطان را در معرض
تسلط و استیلا کفار دیدیم بی توقف به دفع دشمنان ملک و دین مبادرت نماییم و از سر جرات و مردانگی بر سر دشمن آیم این قدر
توقف و تامل خلاف شیوه نیکو خدمتی و مطاوعت امر سلطان است و منافی غیرت و جمعیت سپاه اهل ایمان کسی که در میدان مردی
اقدام نمود اولاً از سر و جان باید گذشت و از ملاحظه بلا و تعب هلاک و فنا مرتدع و ممتنع نباید گشت E

۱ بیت E+

۲ ر.ک. قصاید سلمان ساوجی

۳ تعریض حمل نمود به غایت ازین سخنان ... خراب و جان فدایی N: و تفریغ مینمود ازین مقوله خطاب حاکم ویدین به غایت متأثر و
خشمناک شد و از روی خشم و غضب به او گفت که چون درین سرحد مدّتی حاکم بوده و حقیقت احوال این ولایت و اوضاع تحقیق
نموده درین خدمت تو می‌باید که بیشتر از همه اقدام به ملاحم قتال نمایی و در مقدمه لشکر بر همگی سبقت نموده از حال اعدا استخبار
کرده باز به رهنمایی لشکر سلطان بازآیی، چون حاکم مردی متهوّر و غیور بود فی‌الحال از مجلس بر خواسته این خدمت را قبول نمود و
به نیت محاربه و تعرض اعدا دین متوجه لشکر انکروس شد و گفت که هر که در راه دین اسلام و جهت دولت سلطان داعیه جان‌بازی دارد
و خود را در عداد غزاه و مجاهدان می‌شمارد بسم الله امروز محل مردآزمایی است و هنگام دلاوری در مضمار جرات و جان فدایی E

بیت:

هر ولایت که چون تو شه دارد ایزد از هر بدش نگه دارد^۱

چون در دارالسلطنه ادرنه اینچنین اخبارِ موخش از هر طرف رسید و از هر جانب اهلِ کفر و نفاق در قطری بعید لواء غدیری بالا کشید؛ سلطان با تمکین از کمالِ توکل و اعتماد بر عونِ کردگار، نهضت و توجه را به هر دو جانبِ مناسب صلاح ندید، فاما سنانِ بیک امیرِ الأمراءِ روم ایلی را به سرحدّ مملکت به استقبالِ قرال انکروس لعین فرستاد و به حمایت و وقایتِ قلعه کوکرجیلک مهما ممکن فرمان داد، چون تمامِ امراءِ روم ایلی و سپاهِ مجاهد و اختجیان همراهِ سنانِ بیک بودند از آن جمله سپهدارانِ شجاعت‌شعارِ سنان بیک حاکمِ ویدین که سرحدّ نزدیکِ انکروس است، هرچند که مسارعت نمودند که قبل از وصولِ لشکرِ کفار محاصره حصار کوکرجیلک رسند، قرال انکروس پیشتر از وصولِ سپاهِ اسلام قلعه را محصور ساخته بود، بلکه چندین سنگِ طوب و جنگِ عظیم بر قلعه انداخته؛ سنان بیک امیرِ الأمراءِ با جمیعِ سپهداران و امرا و [299a] کاردیدگان در بابِ کوکرجیلک مشاورت نمودند؛ اما از انبوهی سپاهِ کفار و دشواریِ ممرّ قلعه از جانبِ اسلامیان در مقامِ خوف و هراس بودند و اکثرِ امراءِ عظام در بابِ توجه توقّف و تأملی داشتند، و از سختیِ راه و انبوهیِ خصمان تعرض به اقدام را محال می‌انگاشتند، از آن میان سنان بیک حاکمِ ویدین با همگی اهلِ مجلس مشاورت خطاب نمود که مقتضای خدمتکاری و جان‌سپاریِ سلطان چنان تقاضا می‌نماید که چون به یک مرحله اعداءِ دین و دولت رسیدیم و قلعه سلطان را در معرض تسلط و استیلا و کفار دیدیم، اکنون توقف و تعلّل خلافِ فرمان‌برداریِ سلطان است، و منافعی غیرت و حمیتِ سپاهِ اهلِ ایمان؛ کسی که در میدانِ مردان اقدام پیش نهاد و ملاحظه بلّیت و تعب و اندیشه هلاک و عَطَب به خاطرِ خود راه نباید داد^۲.

^۱ ر.ک. هفت پیکر نظامی

^۲ چون در دارالسلطنه ادرنه اینچنین اخبار ... خود راه نباید داد N: چون از هر دو طرف ممالک محروسه به یکبار چنین اخبار موخش رسید و از جانبین هر یکی از اعدا دین و دولت در قطری بعید لشکری فتنه انگیز به میان مملکت اسلامی کشید لاجرم سلطان با سکینه و وقار از کمال توکل و اعتماد بر عون و تایید کردگار از محل تمکن و سکون خود مطلقاً نهضت را به یکی ازین دو جانب صواب ندید اما سنان بیک بکلر بیگی روم ایلی را با امرا و سپاه غازیان به جانب سرحد به استقبال قرال انکروس فرستاد و اعانت و امداد مردم قلعه کوکر خیلک

حادثه چهارم^۱

آنکه در آن ایام که سلطان در آدرنه متمکن بود و در آن زمستان تا به بهار اسباب و مصالح جهاد ترتیب می‌نمود که به انتقام کفار انکروس به ذات شریف خود نهضت فرماید، ناگاه خبر^۲ رسید که ابرهیم^۳ حاکم قرامان دیگر باره به تحریک مواد فتنه و فساد اقدام نمود، و با لشکر عظیم^۴ به حمید ایللی آمده و یک شهری را که به تصرف نواب سلطان بود محاصره فرموده و الیاس شرابدار که حاکم مملکت بوده و^۵ قوت مقاومت با لشکر قرامان نداشته، به دست ابرهیم بیک گرفتار شده؛ و این معنی هم محقق شد که ابرهیم بیک با قرال انکروس پیوسته، به ارسال رسل و رسائل دل‌انگیز مفاصد و محایل بوده‌اند که^۶ خود را در مسلک خاسران بی‌سعادت و مَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ^۷ درآورده، و این جرأت تعارض به مملکت سلطان به مصلحت و استظهار قرال انکروس بوده و عهد و میثاق آن اهل کفر و نفاق با یکدیگر برین معقود نموده که بنیاد خروج بر آن سرحد مملکت نمایند، و قرال ازین طرف دیگر با سایر ملوک و صنادید کفار به سر ممالک روم ایللی آیند و ویلق اغلی حاکم لاس را با وجود آنکه از معاهدان قدیم سلطان بود به این انگیز فریفته‌اند که قرال در بدایت شروع به فتح روم ایللی اولاً فتح قلعه کوکرخلیک که به ویلق اغلی متعلق بود مقدم نمایند؛ بعد از آن، به دیگر ممالک و بقاع در آیند و غافل از آنکه کید ایشان همه مؤدی به بطلان است و مآل حال ایشان به ندم و خسران^۸.

^۱ حادثه N: اما حادثه E

^۲ اسباب و مصالح جهاد ترتیب می‌نمود که به انتقام کفار انکروس به ذات شریف خود نهضت فرماید، ناگاه خبر N: به ترتیب اسباب لشکر و تجهیز مصالح عسکر می‌فرمود که به نیت غزای انکروس و تدارک انتقام آن انکسار لشکر اسلام که که در توجه علی بیک اورنوس واقع شده بود به نفس نفیس خود نهضت فرماید ناگاه از منهیان اخبار چنان به مسامع علیه نواب E

^۳ بیگ E+

^۴ لشکر عظیم N: لشکر عظیم برداشته E

^۵ به تصرف نواب سلطان بود محاصره فرموده و الیاس شرابدار که حاکم مملکت بوده و N: خدام و گماشتگان سلطان محاصره فرموده و در آن ولا حاکم سرحد حمید ایللی الیاس بیک شرابدار بود چون E

^۶ هم محقق شد که ابرهیم بیک با قرال انکروس پیوسته، به ارسال رسل و رسائل دل‌انگیز مفاصد و محایل بوده‌اند که N: به حقیقت پیوست که حاکم قرامان و قرال انکروس به مراسلات متعاقب بنیاد موافقت و صداقت نهاده اند و با وجود دعوی اسلام در معادات اهل حق که سلطان مجاهدان و انصار و اعوان اوست در صدد مظاهره و مصادقت افتاده و E

^۷ سوره نساء، آیه ۱۱۹

^۸ و این جرأت تعارض به مملکت سلطان... به ندم و خسران N: و به مشاورت و مصلحت قرال انکروس عناد خروج بر ممالک مجاهدان کرده و معهود میان ایشان چنان شده که هریک از طرفی بنیاد توجه به حدود ممالک سلطان نمایند قرال انکروس با سایر ملوک کفار از طرف روم ایللی در آیند و قرامان اغلی با مخالفان و دشمنان انداولی از طرف قرامان آیند و ویلق اغلی حاکم لاس با وجود آنکه از معاهدان سلطان بود به رهنمونی قرال انکروس قیام نموده و در اول شروع به ممالک سلطانی تسخیر قلعه کوکر خلیک جهت ویلق اغلی که والی قدیم آن قلعه است معهود بوده لیکن E

و علی بیک به هر تدبیر که بود از تنگنای دربندها و مضایق کوه‌ها و از آب‌های بزرگ خصوصاً نهرِ
عظیم گذشتند و سپاه اسلام درین نوبتِ منهزم و شکسته دل بازگشتند^۱.

بیت^۲:

گریز است از آن جنگ بهتر بسی که دشمن شود خنده‌زن بر کسی

و این چشم‌زخمِ مجاهدان^۳ در شهرِ سنه ست و ثلثین و ثمان مائه روی نمود^۴. از حوادثِ
کائنات چون کوکبی ذوذنب پیدا شده بود و کسوفِ تامی هم در عُقْدَةُ الذَّنب ظهور نمود و همگی
مَشْعَر از ظهورِ آفات و فتن در ممالک بود. لیکن از قوتِ طالعِ سلطانِ کشور مراد در میانِ سپاه و بلاد
و پیشتر از این فتنه و فساد دست نداد^۵، اما در سایرِ ممالکِ شرق و غرب و عجم آثارِ مفسد^۶ عظیم
اتفاق افتاد.

نظم^۷:

وكانت إساءاتُ الليالي كثيرةً فما برحتُ حتى شكرنا الليالي^۸

^۱ آجناد غزای کلی افتاد و به ذاتِ شریف ... شکسته دل بازگشتند N: جنود غزاة و مجاهدان افتاد، فاما آن سال بنابر ملاحظه بعضی حدود
و اطراف به ذاتِ شریف خود متوجه سفر غزا شدن مناسب نمی نمود و در دارالسلطنه ادرنه و توابع تمکن و سکون فرمود فاما دیگر باره
عساکر روم ایلی را سپهسالاری علی نیک ولد اورنوس به عزیمت غزای ممالک انکروس تعیین نمود، و چون سپاه مجاهدان به آن طرف
آب تونه گذشتند و بعد از شروع در ممالک وسیع انکروس فرقه فرقه به اطراف جهت اغتنام غنایم متفرق گشتند قرال انکروس و سپهداران
کفار انتهاز فرصت میکرده اند و به سپاهی عظیم د رمحلی چند مخوف بر سر امیر سپاه مجاهدان که با اندک لشکری مانده بوده هجوم
آورده اند چون لشکر خصماء کینه خواه از نسبت اضعاف و الاف زیاده بوده و اجناد اهل جهاد به مشغله غنایم به هر طرف پریشان افتاده
سپاه اسلام را انتهازام دست داده اگرچه سپهسالار لشکر و جمعی که مجتمع بوده اند فرصت به دشمن نداده اند و جنگ کنان روی به
مراجعت نهاده اند، فاما از مردم متفرق که در صدد غنایم به هر جانب مردد بوده اند، بسیار کس را جماعت کفار در اطراف دستگیر نموده
اند و علی بیک و لشکریان مجاهد از آن سفر غزا منهزم بازگشته اند و به طریق مغلوبیت رجوع کرده تدابیر صایب و کمال مردانگی از
مضایق و انهاز عظیمه خصوصاً بهر توبه باز گذشته‌اند E

^۲ بیت N: نظم E

^۳ مجاهدان N: لشکر اسلام E

^۴ روی نمود N: اتفاق افتاد E

^۵ از حوادثِ کائنات چون کوکبی ذوذنب ... فتنه و فساد دست نداد N: و از حوادثِ کائنات جو که مشعر از ظهورِ آفات باشد کوکبی دو ذنب
پیدا شده بود و از اوضاع اجرام علوی کسوفِ تامی در وقت عصری هویدا گشته لیکن از قوتِ طالعِ سلطان کشور مراد به این قدر انکسار

تخوت و لشکر اسلام اثر داد E

^۶ آثارِ مفسد N: تاثیرات فتنه E

^۷ نظم N: بیت E

^۸ ر.ک. طغرائی

نظم^۱:

فَسُودُوا وَقُودُوا وَاعْتَنِمُوا وَتَنَعَّمُوا دُومُوا وَعَيشُوا وَنَعَّمُوا^۲ وَتَوَدَّعُوا

حادثه سوم^۳

آنکه چون به قانون معتاد دیگر باره سلطان مجاهد^۴ آهنگ تجهیز لشکر، جهاد نهاد و در فکر تَجَنُّدِ اَجناد غزای کلی افتاد و به ذات شریف خود توجه نمودن را جهت مصلحتی چند ملکی و اندیشه تفرقه بعضی حدود توقیف نمود و لشکرهای ممالک خصوصاً رومی ایلی را به سپهسالاری علی بیک و لد اورنوس جهت غزای ممالک انکروس تعیین فرمود و این سپاه اسلام چون از آب تونه گذشتند و در ممالک وسیع انکروس فرقه فرقه گشتند. و به طمع غنایم و اموال به اطراف ممالک مذکوره متفرق شدند و در زیر لواء سپهسالار، سپاه مردم قلیل العدد ماندند. و قرال انکروس اگرچه به مواجهه لشکر اسلام در بدایت حال اقدام ننمود، فامّا در انتهار فرصت در محلّهای مخوف جهت تعرّض و مقاتله مهیا می بود؛ درین حال که جمعیت سپاه مجاهدان نزد سالار لشکر کمتر ماند و هر کس به فراغت خاطر خود را به ولایی پر غنیمت رساند، قرال کثیر الاحتیال با لشکری عظیم در هنگام تفرقه لشکر اسلام بر امیر و سردار عسکر غازیان که به اندک لشکری مانده بود و نسبت سپاه کفار به ایشان زیاده از مرتبه اضعاف می نمود، در محلی به غایت تنگ مجال هجوم نمود. هرآینه چون علی بیک را قوت مواجهه نبود جنود مجاهدان را هزیمت دست داد و هر کس که جهت [298b] اغتنام غنایم به ولایات پراکنده بودند از محلّ خود روی به فرار نهاد، هرچند که سپهسالار با جمعی که همراه داشت دلاورانه فرصت به دشمنان ندادند و به تدبیر و تدریج روی به جانب معاودت نهادند. فامّا از مردم متفرق به اطراف بسیاری گرفتار شدند و در دربندها و محلت های تنگ اسیر کفار گشتند؛

^۱ نظم N: بیت E

^۲ وَنَعَّمُوا N: و انعموا E

^۳ سوم N: ثالث E

^۴ دیگر باره سلطان مجاهد N: سلطان را دیگر بنیاد به E

محلّ روبرو خود را نمی‌نمود، لیکن در محلّ‌های حصین و کوه‌ها و گریزگاهی چند متین متواری و مُتَحَصِّن می‌بود، و سپهسالارِ غازیان نیز چندان توقف نمود که تمامی سپاه از بزرگ و کوچکِ اسلامی‌ان همگی به غنایم بی شمار و حساب چندان مالکِ حائز و به اموالِ حلال به اشارتِ حاکم و سپهسالار مغتنم و فائز شدند. و چندان غلام و کنیزِ ماه‌روی به دست افتاده بود که لشکرگاهِ غزات و مجاهدان از مظاهرِ حسن و جمال، گویا عرصهٔ عالمِ ارواح در کشورِ صورتِ خیالِ مُتَمَثِّل شد، و فضایِ معسکرِ سلطانی از جهتِ حسنِ منظرِ گویا سرابستانی بود که چندین هزار سروِ خرامان در میانِ جلوه‌گری متمائل می‌نمود. چنانچه هرطرف چندین غلامِ یوسفِ نجاد به دراهمِ معدوده و ثَمَنِ بَخس در مزاد بود و کسی مطلقاً جهتِ بی‌نیازی از بسیاری پرستارِ رغبت به خریداری نمی‌نمود، و غلامی در آعلای رتبتِ حسن و خوبی و کنیزی پری‌چهره در نهایتِ محبوبی از چهارصد و پانصد آغچهٔ رومی بها نمی‌افزود.^۱

و چون لشکرِ اسلام در غایتِ سلامت و اغتنام معاودت نمودند و همگی افرادِ اجناد، مکاسبِ غنیمتِ خود خشنود بودند سلطان به فراغتِ خاطر در زمستانِ آن عام سنهٔ خَمَسَ و ثَلَاثِین و ثَمَانِ مائه هم در دارالسلطنهٔ ادرنه اقامت فرمود.^۲

^۱ سلطان کشورِ مراد جهتِ ملاحظهٔ بعضی ... رومی بها نمی‌افزود N: جهت بعضی مصالحِ ملکی و دین سلطان در آن سال در مستقر خلافت خود سکون و آرام داشت فاما عساکرِ غزاه و مجاهدان را از فضیلتِ جهاد معطل و متقاعد نگذاشت و سنان بیک بکلر بیکی روم ایلی را با سپاه مجاهدان را به جانبِ مملکتِ ارناوت که در آن ولا هنوز دارالحرب بود و حاکم و قرال آنجا در مقام مخالفت و عصیان مستبد و طغیان اصرار مینمود و لشکریانِ روم ایلی و اختجیان را تمام همراه سینان بیک به غزا روانه داشت و مشارالیه نیز لواءِ مردانگی و اجتهاد در طریق جهاد فی سبیلِ الله برافراشت و چون شروع در مملکتِ ارناوت نمود و لشکرِ اسلام در غایتِ قوت و غلبه بود، تمامی مملکت را نهب و غارت و اسر و سبی و خسارت خراب کردند و اعیان و کلا سران کفره را به قتل درآوردند و قرال آنجا چون قوت مقاومت و مواجهه لشکرِ غزاه نداشت مطلقاً در مقام مقابله و مقاتله جرات نتوانست نمود و تا لشکرِ مجاهدان در آن ولایت بودند در محلهای حصین و کوه‌های محکم هارب می بود تا آنکه غازیان از بزرگ و کوچک هر احدی مالکِ غنایم و اموال چندان شدند که از ضبط و نقل و حمل آن عاجز بودند و به ضرورت بعد از اغتنام وفور به مغانم بی حد و انجام آهنگ مراجعت نمودند و چندان غلام و کنیز ماه روی به دست عانمان در آمده بود که لشکر گاه چنان انبوه از مظاهرِ حسنی گویا مجمعِ عالمِ ارواح شده بود و فضایِ معسکرِ رشک بستانی میگفته منظر و مطلع گلهای ازهر و عبهرهای بهار ابهر می نمود و چندین هزار غلام و یوسفِ نجاد به دراهمِ معدوده و ثَمَنِ بَخس در مزاد بودند و چون همگی لشکریان از آن بضاعت توانگر بودند به خریداری رغبت نمینمودند و کنیزانِ سیمین بر سنبل موی که هرکدام در شیرینی گفتار و رعونت قامت و رفتارِ ناسخ آثارِ شیرین خسرو پرویز بودند و تذکارِ حالتِ مجنونِ عامری و لیلی می نمودند و در عینِ رسیدگی چون آهوان وحشی در صحرای نجد به دام افتاده و چندین دل رمیده از گرفتاری ایشان مجنون وش سر به کوه و بیابان نهاده،

بیت: صبا ز لطف بگو آن غزالِ رعنا را که سر به کوه و بیابان تو داده‌ای ما را (بیت از دیوان حافظ) E

^۲ اسلام در غایتِ سلامت ... ادرنه اقامت فرمود N: غانمان سالماً غانماً عودت نمودند سلطان را از فوز و فیروزی سپاه مظفر مواد بهجت و اسرار افزود و در آن زمستان در دارالسلطنه اقامت فرمود و این فتح و غنیمت در شهرِ خَمَسَ و ثَلَاثِین و ثَمَانِ مائه روی نمود E

بیت:

زود بگیرد نمک دیده آن کس که او نان و نمک خورد و رفت خوان و نمکدان
نعمت و لطف ترا قدر چو نشناختند شکست گردن آن طاغیان جمله ز طغیان شکست^۱

لاجرم بعد از معاودت میرزا اسکندر بر سر مملکت خود به اندک وقتی حق تعالی دولت و
ملک را ازو انتزاع نموده به برادر کوچک او میرزا جهانشاه تسلیم ملک و جاه شد. وَاللّٰهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَن
يَّشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ^۲ و عودت اسکندر از روم نوبت اخیر به طرف آذربایجان در شهر سَنَةِ حَمْسَ و ثَلَاثِينَ
و ثَمَان مِائَةِ اتَّفَاق افتاد^۳.

حادثه ثانی

آنکه چون سلطان کشور مراد جهت ملاحظه بعضی مصالح ملکی و دینی در آن سال در
دارالسلطنه آدرنه سکون و آرام داشت. فأمّا سپاه مجاهدان را در آن اوقات از کار کشورگشایی بیکار و
معطل نگذاشت، [298a] و سنان بیک بکلربیکی روم ایلی را با لشکر غازیان و اختجیان به ممالک
ارناوت که هنوز در آن ولا دار الحرب بود به جهاد فرستاد قرال آنجا چون کافری بود مستبد در کفر
و طغیان به قهر و استیصال او به مهمال ممکن فرمان داد، سنان بیک نیز به اتفاق امرا و سپهسالاران
غازی لواء مردانگی و اجتهاد در تقدیم مراسم غزا و جهاد برافراشت، و بعد از شروع در حدود ملک
کافر ارنات لشکریان را بر نهب و غارت و تخریب و خسارت داشت، و هر کس از آن گبران حربی به
دست می افتاد، در دم اعیان و اصول ایشان را به تیغ دو دم از عرصه ملک وجود می پرداختند، و
ذراری و اطفال و غلمان و بنات و مخدرات ایشان را اسیر می ساختند. و چون قرال و حاکم آنجا را
قوت مقاومت با سپاه غازیان نبود با آنکه لشکرهای اسلام در آن ملک بود مطلقاً قرال ضال در هیچ

^۱ ر.ک. قصاید سلمان ساوجی

^۲ سوره بقره، آیه ۲۴۷

^۳ لاجرم بعد از معاودت ... ثَمَان مِائَةِ اتَّفَاق افتاد N : و به اندک روزگاری سلطنت و ملک او را حق تعالی انتزاع نموده به برادرش جهانشاه
میرزا داد وَاللّٰهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَن يَّشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (سوره بقره، آیه ۲۴۷) و عودت اسکندر از روم و مراجعت به تحوم به طرف آذربایجان در
شهر سَنَةِ حَمْسَ و ثَلَاثِينَ و ثَمَان مِائَةِ اتَّفَاق افتاد E

همایون ازین صورتِ آزارِ فقرا و عجزه ملکِ انزجارِ تمام رسید و آن کفرانِ نعمت و بی‌ادبی ایشان را با وجودِ آنچنان رحمت و الطافِ بی‌تعدد به غایتِ مستهجن دید.^۱

بیت:

بر آن کس چه جایِ ترحم بود که اطوارش آزارِ مردم بود^۲

لاجرم حکمِ سلطانی به نفاذ پیوست که امورِ بیکِ تیمورتاش که امیرُ الأمراءِ آنادولی بود با امرا و سپاهِ مکملِ متوجه توقات شود و کسی به اسکندرمیرزا فرستد که چون موسمِ سختی زمستان گذشته و فضای دشت و صحرا به قدومِ بهار همه گلستان گشته، و شاهرخ میرزا که عدوِ غالبِ ایشان بود از آذربایجان بازرفته و فتنهٔ مملکتِ ایشان فی‌الجمله تسکین پذیرفته و مردمِ سپاهی و توابعِ ایشان به شیوهٔ ستمکاری معتادند و رعایا و سکنهٔ ممالکِ سلطانی مأنوس به کمالِ عدل و مرحمت و داد، پیشتر از آنکه دادخواهی عجزه و مظلومان به مَسامعِ علیه رسد از آن حدودِ ولایات به دیارِ خود مراجعت نمایند و در ابقاءِ سلسلهٔ محبت، سابقه و سپاسِ مکرّماتِ این خانواده اهتمام فرمایند، بناءً علی ذلک اسکندر میرزا چون توجهِ بکلربیکی و لشکری چنان گران را شنود از شرمندگیِ قبایحِ اعمال و مردمِ خود به توقّف نتوانست نمود و مع ذلک آن ترکانِ ظالم نهاد بسیاری از اموال و جهاتِ رعایا حدود و بلاد به نهب و غارت با خود می بردند و بعد از استیفاءِ حظوظ از مائدهٔ احسان و خوانِ امتنانِ سلطان آن ولایات که بر سرِ راه بود چون خوانِ یغما تاراج می کردند.^۳

^۱ حمایت و وقایتِ رعیت ... غایتِ مستهجن دید N: وقایت و حمایت آن رعایا و متظلمان از دست ظلم و ستمکاری گرگ سیرتان قراقوینلو لازم نمود فاما چون سلطان سفارش احترام و مراعاةٔ اسکندر میرزا و توابع او نموده بود، کیفیت آن شنايع اعمال و قبایح خصال و فعال آن ترکان ستمکار را معروض خدام سلطان فرمود هرآینه سلطان را از آن اوضاع گستاخانه و حرکات ظالمانه آن جماعت و کیفیت ترمود و عدوان ایشان از مسلک انقیاد و اطاعت به خاطر خطیر بسیار گران آمد و آن کفرانِ نعمت و بی‌ادبی از طایفه عادی بر طبع عدالت اقتضاء سلطان موجب تحرک مواد غضب و قهرمان گشت که E

^۲ النَّارُ لَوْ تَرَكَتْ عَلَيَّ مَا أَدْرَكَتْ مِنْ خَلْفِهَا إِمَامُهَا لَمْ يَحْمَدُ E

^۳ لاجرم حکمِ سلطانی ... یغما تاراج می کردند N: و حکم فرمود که امورِ بیکِ ولد تیمور تاش که امیرالامراءِ ممالکِ آنادولی بود با امرا عظام متوجه حدود توقات شوند و کس به اسکندر میرزا فرستد که چون موسمِ سختی زمستان گذشته و دشمن غالب او شاهرخ میرزا از آذربایجان باز گشته و حرب ممالکِ سلطانی و آنچه وظیفه حیات و رعایت مردم داری و مهمانی بود در حین مضایقه و روزگار اعسار به تقدیم رسانیده شد اکنون چون مردمِ سپاهی و توابع او به شیوه ستمکاری و دست انداز معتاد اند و رعایا و سکنه دیارِ روم در ظلِ معدلت سلطان به امن و امان آموزگار بیشتر از آنکه تظلم عجزه و ضعفاً به مَسامعِ علیه رسد و این معنی موجب انقطاع سلسله محبت و حقوق سابقه گردد به زودی از آن حدود ولایت سلطانی به جانب مملکت و دیارِ خود بیرون رود و بیش از آنکه امر به شدت و حدت رسد رخت اقامت ازین مساکن بیرون برد العاقل یکفیه الاشارة هر آینه اسکندر میرزا چون توجه بکلربیکی را با این چنین پیغامها شنود دیگر در حدود مملکت سلطان از شرمندگیِ اعمال و حرکات لشکریان خود توقّف نتوانست نمود و چون متوجه دیارِ خود شد ظلمهٔ تراکمه او بسیار رعایا و عجزه حدود را بالان و نهب بردند و در حین ارتحال از خوانِ افصال چون خوانِ یغما مردم آن ولایت را تاراج کردند E

آسودگانِ مساکنِ امن و راحت افتادند. آن ترکانِ ظالم پیشه قراقوینلو به اقتضای فطرتِ اصلی و سیرتِ مذمومِ جبلّی خود بر مثالِ گرگانِ دیوانه و مانندِ سباعِ ضارّ ویرانه طور زد و گیر در میانِ گوسفندِ سیرتانِ رعیت پیش گرفتند و آن طایفه ترکمانی جهتِ منتِ خدمت که بر اسکندر داشتند حکمِ اسکندر را در منعِ اینگونه احکامِ عدل به قبول نمی‌پذیرفتند.^۱

بیت:

به ستم کی شود ضعیف، قوی به ورم کی شود نزار، سَمین^۲

لاجرم از اطرافِ رعایا و ساکنانِ آن اماکن^۳، از درازدستیِ ترکمانان در آن مساکن نزدِ یورکچ پاشا که حاکمِ مملکت بود به شکایت و داد^۴ آمدند، و از تعدّی^۵ آن ترکانِ بی‌انصاف تظلم و انتِصاف بیداد نمودند، و^۶ یورکچ پاشا را^۷ به حکمِ کُلُکُم راعٍ و کُلُکُم مَسئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ حمایت و وقایتِ رعیت از دست آن گرگ‌سیرتان لازم نمود؛ اما جهتِ سفارشِ سلطان تشدید و تهدیدی بیش از پیش نمی‌توانست فرمود، لاجرم کیفیتِ اعمالِ ناپسندیده آن ترکان را معروضِ نوابِ سلطانی نمود و خاطرِ

^۱ در فطرتِ جبلّی و طینتِ اصلی ... به قبول نمی‌پذیرفتند N: خلقِ معهودِ مروت و مردم‌داری و ملکه کریمه ملاطفت درباره ستم دیدگان به غمگساری بود حکمِ همایون به یورکچ پاشا که حاکمِ سرحدِ اماسیه و توقات بود، دربابِ تقدیمِ قواعدِ ضیافت و مهمانداری اسکندر میرزا اصدار فرمود و از هر نوع مصالحِ معاش و اسبابِ زمستان از غله و گوسفند و برنج و روغن و غسل و امثال این حوایج که شایسته همتِ اعیانِ مضایف بلند همت و در خورِ کثرتِ آن چنان مهمانی با توابع و سپاه و حشمت باشد، مقرر و معین فرموده بود، تا حدی که از جمله مایحتاجِ یک‌هزار کَپَنکِ بارانی و دو هزار جُل و توبره جهتِ اسبانِ ترکمانی مهیا داشته بودند و آنچه در زمستان معهودستِ جهه اسکندر میرزا و تابعان او سرانجام نموده و سلطانِ کس با مدارا ز بندگان بارگاهِ سعادت مدار به انفاست تبرکات و هدایاء نقد و جنس که به رسم نزل و اقامتِ اسکندر فرستاد و به هیچ وجه در لوازمِ اعظام و مهمان‌پروری نوابِ سلطانی قصوری نیفتاد و در آن زمستان چون اسکندر میرزا و لشکریان او در آن مملکت از توابعِ توقات قشلامیشی نمودند در فصلِ بهار که سپاهِ هوام و حشرات از زمستانخانه کُهو و مکامن زمین بنیاد خروج نهادند و گروه انبوه کایناتِ دفعی و حیواناتِ پرآزار ارض و هوایی به اضرارِ آسوده‌های مساکنِ امن و رحمت روی نهادند.

بیت: بران کس چه جای ترحم بود که اطوارش آزار مردم بود

به مقتضای فطرتِ اصلی و سیرتِ جبلّی آن جماعتِ ترکمانان ستمکاره و آن گرگ سیرتانِ ظالم پیشه خونخواره که از مساکن خود قدم به اطراف و اکناف ولایت نهادند و با رعایا و عجزه و ضعفاء آن حدود آهنگ ظلم تعدی نهادند و بر مثالِ گرگانِ گسنه در میان چراگاه اغنام طور زد و گیر پیش گرفتند و جهتِ منتِ وفاداری و جانسپاری که بر اسکندر داشتند ازو منع و نصیحت نمی‌پذیرفتند E

^۲ نقل از قصاید انوری

^۳ آن اماکن N: مواضع و قری E

^۴ درازدستیِ ترکمانان در آن مساکن نزدِ یورکچ پاشا که حاکمِ مملکت بود به شکایت و داد N: و ستمگری آن جماعتِ نزدِ یورکچ پاشا که حاکمِ آن ممالک بود به فریاد E

^۵ و تطاول E+

^۶ و E-

^۷ نیز E+

بیت^۱:

ستیزی نه برجای دیوانگی است گریز^۲ به هنگام فرزانی است

چون سلطان را در فطرتِ جبلّی و طینتِ اصلی، خلقِ مروت و مردم‌داری و ملکهٔ کریمهٔ ملاطفت و غمخواری با ستمدیدگانِ صحرای بیچارگی و خاکساری بود، حکمِ همایون به یورکچ پاشا حاکمِ آماسیه و توقات نافذ شد که قاعدهٔ ضیافت و مهمانداریِ اسکندر میرزا و توابعِ او به جای آرد، و از هر نوع مصالحِ معاشِ زمستانِ ایشان از غله و گوسفند و روغن و برنج و عسل و سایرِ حوایج مرتّب دارد، و جمیعِ جزویاتِ معاشِ آن جمعِ کثیر را برحسبِ امرِ سلطانی چنانچه لایقِ سمتِ سلطان و سزاوارِ حرمتِ چنان مهمان باشد ترتیب داد، چنانچه از جمله یراقِ ترکانهٔ ایشان یک هزار کپنکِ بارانی و دو هزار جُلِ توبرهٔ اسپان با سایرِ کلیّاتِ جهتِ ایشان فرستاد؛ و سلطان نیز یکی از مردمِ نامدار با نفایسِ تبرکاتِ پادشاهانه از آقشّمه و اجناس و بدره‌های نُقود و درم و دینار به رسمِ نزل و اقامت از پایهٔ سریرِ اعلیٰ ارسال و اِتحاف داشت، و هیچ دقیقه از جزویاتِ روشِ مروت و جوانمردی فرونگذاشت. و اسکندر میرزا با توابعِ خود در نواحی توقات قشلامیشی نمودند. [297b] اما در فصلِ بهار که به اقتضای طبیعت، روزگار سپاهِ بی‌حسابِ هَوام و حشرات از زمستان‌خانهٔ کُهوف و مکامینِ زمین بنیادِ حشر و خروج نهادند، و گروهِ انبوهِ کائناتِ دَفعی و حیواناتِ پر آزارِ ارضی و هوایی به اضرارِ

هیچ وجه قادر نبود، از آنکه این جماعت قراقوینلو به غایت شجاع و دلاور بودند و چندانکه مقدور بود با شاهرخ میرزا به جنگ و مجادله اقدام مینمودند و اگر چنانچه از کثرت و هجوم میرزا شاهرخ به مضیقی می افتادند، به دستور معهود خود روی التّجا و پناه جویی به حدود ممالک روم می نهادند، و به ضرورت میرزا شاهرخ بیشتر از آذربایجان با وجود لشکر گران اقدام نمیتوانست نمود و بر مقابله و معاداة سپاه غزاة و مجاهدان که به مشاهده در زمان پدرش امیر تیمور دیده بود جرات نمی فرمود و برین نسق سه نوبت از خراسان لشکرهای عظیم ترتیب داده به آذربایجان آمد و با اسکندر میرزا دو نوبت مضاف داد و جنگهای عظیم در میان افتاد، اما چون اسکندر در دلاوری ناسخ اخبار رستم و افراسیاب بود، شاهرخ میرزا هیچ نوبت برو غلبه تمام نمینمود، لیکن جهت آنکه لشکر شاهرخ به زیادی از سپاه اسکندری از نسبت اضعاف آلف افزون بود، در مصافی که میان ایشان در حدود خوی و سلماس اتفاق افتاد و داد دلاوری در آن رزمگاه کمابینی داد اما کثرت لشکر میرزا شاهرخ مقاومت نتوانست کرد و از پیش میرزا شاهرخ گریخته روی توجه به مامن دیار روم آورد و در شهرور سنه اربع ثلثین و ثمان مائه به سر حد توقات آمده کس معتبر با مکاتبات جهتِ عرض عجز و انکسار و استعطاف درباره اضطراب و اضطراب خود به خدمت سلطان کشور مراد فرستاد و التماس نموده بود که چون پناه و ملجاء مقرر این طایفه همیشه سایه مرحمت آن خاندان مروت و جوانمردی بوده، توقع که درین زمستان تا بهار گوشه آرامگاهی در ظل حمایت و سایه رعایت خود عنایت فرمایند که چون شاهرخ میرزا عدو غالب است و رفع و استیصال این طایفه ما را طالب، اکنون که با لشکر بی نهایت به آذربایجان آمده و مقابله نیست تدبیری بغیر از فرار به پناهی، ما را چون قدرت مقاومت نمانده و تمامی سپاه و متعلقان ما را از مسکن و ماوی خود به غلبه و استیلا بیرون رانده است E

^۱ بیت N : نظم E

^۲ گریز N : گریزی E

و میرزاشاهرخ، ولدِ امیر تیمور که بر مسندِ پدری استقلالِ تمام پذیرفت، چند نوبت جهتِ استخلاصِ آذربایجان و عراقِ عرب از تختِ هرات با لشکرهای گران به عزمِ دفعِ طایفهٔ قراقوینلو می‌آمد و تسخیرِ آذربایجان به کثرتِ سپاه و به قوّتِ حشمت و جاه می‌نمود. فأمّا بر استیصالِ قومِ قراقوینلو بالتّمام قادر نبود؛ از آنکه آن جماعتِ ترکان، خصوصاً پادشاهانِ ایشان در کمالِ دلاوری و شجاعت بودند و چندان که مقدور بود به امیر شاهرخ و لشکرِ بسیارِ او مُکاوَحِه و مخاصمه می‌نمودند. و اگر از کثرت و هجومِ لشکرهای بی‌حسابِ شاهرخ به هالک و مضایق می‌افتادند، به دستورِ معهودِ رویِ التجا و پناه‌جویی به حدودِ ممالکِ روم به ظلّ سلاطینِ مروت‌رسوم می‌نهادند، و میرزا شاهرخ در آذربایجان بسیار توقف نمی‌توانست نمود و بر التزامِ معادات و مُنازعه با سلاطینِ مجاهدِ روم نیز قادر و راغب نبود، از آنکه در زمانِ توجه امیر تیمور، شاهرخ میرزا هم چاشنیِ مردانگی و اقدامِ عساکرِ مجاهدان را دیده بود. و در شهرِ سنهٔ اربعِ ثلاثین و ثمان مائه که اسکندر میرزا با لشکرِ شاهرخ در خوی و سلّامس نمود. فأمّا از کثرتِ سپاه و اثاثِ شاهرخ که صد بالایِ اسکندر بود با چنان خصمِ غالب، مقاومت نتوانست نمود و از مقابله میرزا شاهرخ فرار کرده دیگر روی به ولایاتِ روم آورده به حدودِ توقّات با تمامِ متعیّنانِ سپاهِ قراقوینلو بارِ سکون و اقامتِ کشور و کس معتبر با مکاتبات و تضرّعات به خدمتِ سلطان، مکرّمَت‌شعار فرستاد و عرضه داشته بود که چون پناهِ قدیم و ملجاء مقررِ این طایفهٔ قراقوینلو همیشه میانهٔ مرحمتِ این خاندانِ جوانمردی بوده؛ توقّع است که درین زمستان تا بهار گوشهٔ آرامگاهی به این سرگشتگانِ آواره در ظلّ حمایت و سایهٔ رعایتِ خود عنایت فرمایند که چون میرزا شاهرخ عدوِّ غالب بود و همیشه زوال و استیصالِ ما را طالب، اکنون تا لشکرِ بی‌نهایتِ آذربایجان آمده ما را قوّتِ برابری و مواجههٔ او نمانده و تمامیِ متعلّقات و وابستگانِ ما را از آن ممالک به سَطوتِ بی‌امانِ خود به بیرون رانده^۱.

^۱ حسنِ حمایت و مقاصد ... به بیرون رانده N : به حسنِ حمایت آل عثمان از ورطه دشمنان غالب خلاص شد و باز به آذربایجان رجوع نمود ایالت و سلطنتِ آذربایجان و عراقِ عرب و بغداد برو قرار گرفت و بعد از موتِ مشارالیه اسکندر میرزا فرزندِ بزرگ او بر مسندِ سلطنتِ آن ممالک تقرر پذیرفت و ایالت او معاصرِ سلطنتِ میرزا شاهرخ ولدِ امیر تیمور بر سریرِ سلطنتِ پدری و اکثرِ ممالکِ امیر تیموری تمکن و تقین یافته بود اما آذربایجان و عراقِ عرب چون از جمله ممالکِ تیموری به تصرفِ قراقوینلو درآمده بود چند نوبت از تختِ سلطنتِ خود که هراّه بود نهضت نمود اگرچه تسخیرِ مملکتِ آذربایجان به کثرتِ سپاه و قوتِ جاه میفرمود فاما بر تدارکِ دفعِ قومِ قراقوینلو بالتّمام به

بیت:

با هر که ورزیدم^۱ وفا دیدم جفایی عاقبت شکری نکرد از هیچ کس این جانِ ناخشنود من
لیکن چون جانبِ حقّ بر باطل در عاقبت، غالب است و در نهایت و مآل همواره کارِ اهلِ
نفاق و غدر بر پریشانیِ حال و پشیمانی و ندامت از جمیعِ آمالِ آئِل و آئِب است.^۲

بیت:

دیدیم چند بار و نیامد بسی نکو فرجام آنکه غدر به این خاندان نمود
چنانچه **القصة**؛ در عرضِ دو سال که سلطان، در دارالسلطنه ادرنه جهتِ بعضی مصالحِ دینی
و ملکی توقف نموده بود، چند صورت، حادثه غریب از طوائفِ ملوک در اطرافِ ملک روی نمود که
التفات و اهتمامِ پادشاهانه به تدارکِ هر کدام لازم بود و به توفیقِ غیبی به اندک وقتی و جزوی
فرستی به مقتضای **جولهُ الباطل ساعة** به جانبِ خیر و صواب **جولهُ الحقّ** إلى قیامِ الساعة پرده اشتباه از
روی اندوده کذب و غدر و بطلان گشود.^۳

حادثه اول

آنکه چون بعد از فتراتِ^۴ امیر تیمور قرا [297a] یوسف قراقوینلو از یمنِ همت و مساعدت
و حسنِ حمایت و مقاصدِ خاندانِ آلِ عثمان از ورطه چنان دشمنی غالب و جهانگیر خلاصی یافت
و بعد از فوتِ امیر تیمور به سرِ حکومت و ایالتِ ممالکِ آذربایجان و عراقِ عرب بشتافت؛ و پس از
موتِ قرایوسف ولدِ بزرگِ او، اسکندر میرزا بر مسندِ سلطنت به اتفاقِ خیل و حشمِ خود تمکین گرفت

^۱ ورزیدم N : بنمودم E

^۲ بر باطل در عاقبت غالب است ... آئِل و آئِب است N : همیشه در عاقبت و مآل غالب و فائق است و کار کافر نعمتان غدار و منافق پیشگان
بدکار به خسران دین و دنیا آئِل و لاحق به حسبِ خاصیتِ صدقِ نیت و خلوصِ اعتقادِ سلطان در خواتیمِ امور بر جمهورِ اعداءِ مقهور و
اضدادِ موفق و منصور می بود و بعد از ورودِ اخبارِ مشوّشِ مخالفان به موافقتِ تأییدِ سبحان از دور و نزدیک بشارتِ خذلانِ منافقان و
خسرانِ بدخواهان می شود E

^۳ القصة؛ در عرضِ دو سال که ... غدر و بطلان گشود N : ازین قبیل واقعات غریبه در اطراف و حدود ممالک سلطانی از ملوک بلاد کفر و
خسروان دیار مسلمانی در عرضِ دو سال که سلطان مجاهد از اسفار غزا و جهاد و از ترددِ رایاتِ نصرتِ ایات با عساکرِ اجنادِ متقاعد بود و
در دارالسلطنه ادرنه و نواحی آن جهتِ مصالحِ کلی ملکی و دینی توقف نمود چند صورت در اطراف ملک پدید آمد که به تدارکِ آن التفات
و اهتمام لازم بود هر کدام توجه احسن به حسن عاقبت مقرون گشت و به اندک فرصتی به مقتضای جولهُ الباطل ساعة به جانب خیر و

صواب جولهُ الحقّ الی الساعة از هم گذشت E

^۴ فترات E-

داستان نهم

در بیانِ بواعثِ توجهِ اسکندر میرزا ولدِ قرا یوسف قراقوینلو خسروِ ممالکِ آذربایجان به ظلِّ حمایت و وقایتِ سلطانِ کشورِ مرادِ آن سطوت و غلبهٔ میرزا شاهرخ ولدِ امیر تیمور و کیفیتِ بعضی حوادث و واقعات که در آن اوقات از دیارِ کفر و اسلام روی نمود از غریبِ حوادث و نوادرِ امور^۱؛

از نقولِ اخبار و آثار^۲ ملکات و اخلاقِ ملکیهٔ سلطانِ کشورِ مراد و از مفاخرِ مآثرِ خصالِ آن پادشاهِ فرشته نجات چنان مستفاد است که طریقهٔ مروت و سماحتِ فطری و صدق و صفای اصلی بر ذاتِ سلطان غالب بود که بر عهد و موثیقِ ناستوار ابناء روزگار از صفای خاطر و روشنِ صحیفهٔ دل سادهٔ خود اعتماد می‌نموده و همگی نفوس را در راستیِ قولی و فعلی قیاس بر جبَلتِ بی‌حیلِ خود قیاس می‌فرموده. و بنابراین به کرات از اهلِ زمانِ غدار که اکثر در شیوهٔ کردار و گفتار از زمرهٔ لَمْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ^۳ معدودند، و در طریقِ مستقیم و منهجِ قویم راستی و درستیِ آن طایفهٔ بی‌اعتبار از منهجِ مردمی به تخصیص از بعضی ملوک و حکامِ کفر و اسلام، خاطر آزرده‌گی‌هایی بسیار کشیده بود و از جمعی که از جوانمردی و مروت‌های خسروانهٔ سلطان به کرات محظوظ و مخصوص شده بودند در مقابلهٔ انواعِ کفرانِ نعمت و عصیانِ دیده بود، می‌گفت که^۴:

^۱ بواعثِ توجهِ اسکندر میرزا ولدِ قرا یوسف... و نوادرِ امور N : کیفیت توجه اسکندر میرزا ولد قرا یوسف صاحب آذربایجان به ولایت روم و التجا به ظل حمایت کشور مراد و حدوث خروج انکروس بر ممالک اسلامی روم ایلی و داعیه تسخیر قلعه کوکر جنلک و انکسار آن لشکر کفار به مجرد توجه امرا و اجناد معارک جهاد و گفتار در شرح واقعات متنوعه و حوادث مابین سده ثمنی و عاشر تا شهر سده سبع و ثمنین ثمانمانه که در ممالک سلطانی جاری گشت و بواعث اقامت سلطان در مقر خلافت جهت قضایایی که با اعداء ملت کافری و مسلمانی در میان گذشت E

^۲ آثار N : مآثر E

^۳ سورة صف، آیه ۲

^۴ از مفاخرِ مآثرِ خصالِ آن ... عصیان دیده بود، می‌گفت که N : به توافق مخبران از مفاخر خصال آن پادشاه قدسی نجات، چنان محقق و مستفادست که طریقه مروت و سماحت فطری و صدق و صفاء نیت ذاتی بر ذات فرخنده صفات سلطان به نوعی غالب بوده که همیشه بر عهد و میثاق نا استوار مردم روزگار، از پاکی دل و روشنی خاطر بسیار اعتماد مینمود و همه نفوس ابتاء دهر را در قول و فعل قیاس بر جبَلتِ پاکیزه نجات خود می‌فرموده و لهذا بسیار بارها از اهل زمان غدار که اکثر در شیوه گفتار و کردار از زمره لَمْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ اند (سورة صف، آیه ۲) و در سلوک صراط مستقیم راستی و درستی از منهج قویم انسانیت بیرون اند خصوصا ملوک و حکام حدود کفر و اسلام انواع آزارهای خاطر میکشیده و از جمعی که به کرات و مرات منظور نظر مرحمت و اشفاق شده بودند و در شدايد روزگار مخصوص جوانمردی و مروت سلطانی گشته و در مقابله کفران نعمت و نفاق و عصیان و شقاق می‌دیده E

طالعِ او دیده به فرخندگی
عقلِ کل از چرخِ نهمِ قاصدی
گرچه شبش وقتِ ولادتِ فتاد
ماهِ رَغایب شده مولودِ شاه
گشته شبِ قدر به ماهِ رجب
گشته^۱ پدر را خلف و جانشین
کرد یکی سلطنت پر شکوه
بود به قربی شهِ صاحبِ قران
هست کنون شاهِ جهان بایزید

منطقه بستش کمرِ بندگی
کرده در آن وقتِ نیکو راصدی
صبحِ سعادت رخِ خوشِ گشاد
بیست شد و هفت ز شب‌های ماه
قدر و رَغایب به هم آمد عجب
بلکه گرفت او همه رویِ زمین
با کرمِ بحر شکوهی چو کوه
داشت ولیعهد چو رفت از میان^۲
باد فزون شاهی و عمرش مزید^۳

^۱ گشته N: گشت E

^۲ میان N: جهان E

^۳ آمین E+

و اتفاق تولد آن آفتاب، سپهر خلافت اگرچه در شب اتفاق افتاده اما آن شب را منزلتی به قدر رتبت لیلۃ القدر خیر من ألف شهر^۱ بوده^۲ و هر چند ظهور مولود مسعود سلطنت^۳ در لیالی رجب سنه مذکوره شده^۴، فاما شبی مشتمل بر تمام رغایب می‌نموده است^۵.

لِمُؤَلَّفِ فِي وَلَادَةِ السُّلْطَانِ^۶:

قدر شبی قدر عیان شد شبی	کز افقش تافت چنان کوکبی
اختر دولت شده عالم فروز	شب شده از تابش او رشک روز
کوکب اقبال درخشان نمود	کوکب دین محمد فرود
گشته فزون بر فلک عدل و داد	مهر دگر در دل سلطان مراد
گشته شب آبست ز باد سحر	داده چو از مولد شاهش خبر
زان شب تارک چه زاینده شد	آب حیاتی که فزاینده شد
آنکه شنیدی که شب آبستن است	مولد خورشید بود روشنست
[296b] گشته فروزان به شب همچو زاغ	از صدف چرخ در شب چراغ
یافت شب ^۷ از بحر خلافت گوهر	گوهر تاجی که نهد تاجور
مهد فلک خوابگه چشم او	روی نما مهر از آن ماهرو
داده به پستان مهش دایه شیر	شسته رخس چشمه مهر منیر
گشته از آن روی رخس شمع دین	کرده مسخر همه روی زمین
طالع او سعادت از آفتاب	کرده سعادت ز رخس اکتساب
ماه منیر از رخ او برده نور	زهره ازین مولد او کرده سور
بر رخ او کرده عطار نگار	احسن تقویم در آن روزگار
تیغ که بهرام برون می‌کشید	بهر عقیقه بره را سر برید
پنجه برجیس کشیده رقم	حرز یمانیس به نوک قلم
دیده کیوان همه شب تا سحر	پاس گرفته به سر آن پسر

^۱ سورة قدر، آیه ۳

^۲ بوده - E

^۳ سلطنت : N : سلطانی E

^۴ شده : N : بوده E

^۵ مشتمل بر تمام رغایب می‌نموده است : N : بود مشتمل بر تمام رغایب دهر E

^۶ لِمُؤَلَّفِ فِي وَلَادَةِ السُّلْطَانِ : N : لمؤلفه E

^۷ شب : N : شه E

اصطربلاب گری دیدۀ بصیرت و به ثَقَبَتینِ مردمکِ چشمِ خُبَرَت به امعانِ نظر^۱ فکرت بر طالعِ زمان انداخته^۲ و در اصطربلابِ زُورَقی حدقه خطوطِ متوازیه مژگان را به جایِ مَقْنَطَرَات ارتفاع پرداخته‌اند^۳ و لَبَتَینِ آجفان را بر شَطِیْه ارتفاعِ اَلْحَاطِ مرتب ساخته، در حینِ ولادت درجه طالعِ مولود^۴ مقرون به طلوعِ کواکبِ سعود نموده و صاحبِ طالعِ چون صاحبِ طالع در خانه، شرفِ مستقیم و مسعود می‌نموده^۵ و صاحبِ بیتِ السُّلْطَنه عاشر، به نظرِ نیرِ اعظم که سلطانِ هفت کشور سپهر است در غایتِ قوَّت و استعلاء بوده^۶ و برجِ سابعِ طالع که خانه اهلِ بیت و ازواج است به نظر دوستی ناهیدِ مشعر از حسنِ ازدواج او^۷ با عروسِ ملک و خسروی می‌نمود و در خانه رابع از بیتِ طالع، چندین کواکبِ سعد از ثوابت و سیار مثل^۸ کوکبِ یمانی و برجیسِ سعادت تأسیسِ لامع شده بود و در خانه اعداء و خصوم یکی از قَوَاطِع^۹ به نظرِ خصومت مشاوم می‌نمود، و بهرامِ شدیدُ الْإِنْتِقَامِ به لَمَعَاتِ شمشیرِ خون‌آشام چون لَمَعَانِ کَفُ الْخَضِیبِ در شفقِ شامِ شَامَتِ انجام به خون^{۱۰} همگی خصمان^{۱۱} الدِ الْخِصَامِ او پنجه انتقام را آغشته به خونِ ایشان گشاده^{۱۲} و در خانه امید و نیلِ مرادِ کواکبِ علوی در حالتِ فرحِ زائد النور و صَاعِدِ لَا یَزَالِ مُسْتَقِیْمُ الحال افتاده.

لمؤلفه^{۱۴}:

خجسته روز کسی کو به یمَنِ طالعِ سعد نظر به طلعتِ آن شهریار بگشاده

^۱ چشم E+

^۲ انداخته N: انداخته‌اند E

^۳ پرداخته‌اند E: پرداخته E

^۴ مولود E-

^۵ می‌نموده N: بوده E

^۶ و سعادت E+

^۷ بوده N: بود E

^۸ او E-

^۹ سیار مثل N: سیارات چون E

^{۱۰} ساطع E+

^{۱۱} به خون E-

^{۱۲} خصمان N: خصما E

^{۱۳} او پنجه انتقام را آغشته به خونِ ایشان گشاده N: لایزال اصابع پنجه انتقام را غرقه به خون بر گشاده E

^{۱۴} لمؤلفه N: بیت E

صدقی مؤید به ملک عظیم کرامت فرمود و در مکافاتِ انعام و انفاقِ عَمِمْش در سلسلهٔ توالدِ آنچنان ولدی^۱
سعادت‌مند، ولدی ارجمند^۲ مظهرِ استقامتِ خاندان و استدامتِ دولت تا قیامت^۳ فرمود.^۴

بیت:

حضرتِ کبریایِ او ملجاءِ اهلِ دین و ملک ذاتِ ملک‌لقایِ او اصلِ بقایِ مملکت^۵

الحاصل؛ کدر تاریخِ شهرِ سنه اثنی‌ثلثین و ثمان‌مائه، به حسنِ عنایاتِ ربّانی و به مساعدتِ
سعادتِ زمانی سلطان، کشورِ مراد را به گوشِ هوش و سمعِ پر سروش، ناگاه^۶ مبشّرِ عالمِ غیبِ بشارتی
جان‌فزا رسانید و غوّاصِ بحارِ اخبارِ بعد از التقاط در شاهسوار، اداءِ پیامِ فرخنده انجامِ اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ^۷
را به مثابۀ دردانهٔ سحابِ نیسانی در صدفِ گوشِ سلطانی چکانید، و ماحصلِ بشارت آنکه از برکتِ
دعایِ اجابتِ آثارِ آن سلطانِ کامکار که وَأُصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي^۸ اشعار می‌فرمود. اکنون آثارِ نظامِ روزگار و
انوارِ استمرارِ دولتِ دین، مختارِ علیه سلام^۹ اللّٰه بالعشیات والأسحار پدیدار آمده و در ساعتی همایون
که مقرون به دولتِ روزافزون است، طالعِ یک مولود^{۱۰} مسعود به نظرِ ستاره‌شناسانِ فلک وجودِ امشب
مرصود و مشهود گشته و راصدانِ اوضاعِ جواهرِ زواهر و هیأتِ اجرام، علویات و قاصدانِ معرفتِ آثار و
احکامِ حوادثِ کائنات درین شبِ فرخندهٔ ولادت و درین ساعتِ سطوع^{۱۱} کوکبِ سعادت که به

^۱ ولدی N: والدی E

^۲ ولدی ارجمند N: ولد و حافدی را E

^۳ فرمود N: نمود E

^۴ چنانچه بر عالمیان مبرهن است که از فرخندگی بختِ مؤید ولدِ فرخندهٔ اَعْنَى شاهزادهٔ اَوْحَدِ اَمَجَدِ سلطانِ مُحَمَّدِ شوکتِ سلطنتِ سرمدی و ظهورِ سطوتِ دینِ مُحَمَّدی بر مثالِ رتبتِ نبوتِ بر حضرتِ خاتمِ رساله علیه السلام به کلِّ معالّه به اسمِ او مرسوم و محتوم شد و همچنین تابندگیِ گوهرِ دین‌پروری از نتایجِ محامدش و پابندگیِ رسومِ مقررّ معدلت‌گستری در مظهرِ مظهرِ حافدش که الان سلطانِ سلاطین جهان تأییدست و ظلِ مدیدِ خداوندگارِ حمیدِ اعنی سلطانِ مجاهدان را نویدست، دوامِ حمایتِ شرعِ مؤید از شرورِ فتنه‌های آخرالزمان محقق و معلوم و بقاءِ وقایعِ دینِ مؤید از تعرضِ مشرکانِ مشهود و مفهوم است E+

^۵ ر.ک. دیوانِ سلمان ساوجی

^۶ بر طبق این مقدمات چون E+

^۷ ناگاه N: ناگاهی E

^۸ سورهٔ مریم، آیهٔ ۷

^۹ سورهٔ احقاف، آیهٔ ۱۵

^{۱۰} مختار علیه سلام N: سید مختار علیه صلوات E

^{۱۱} مولود N: مولودی E

^{۱۲} سطوع N: طلوع E

به گردن هر گونه مرادی دراز^۱ کرده بود و همواره در انجمنِ عشرت و مقامِ راحت و کامرانی با شاهدِ دلفریبِ مطالبِ آسوده دل^۲ می‌غنود؛^۳ اما با وجودِ اهتمام و اجتهاد در اعلاء و اعلانِ شعائرِ ایمان و اذعانِ عنوانِ بیانِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ به شیوهٔ عدل و داد و^۴ داوری و انصاف به نوعی داد که نام و نشانِ کسری نوشیروان را از عرصهٔ لسانِ بیان از فضای خواطرِ جهانیان به گوشهٔ هجران و زاویهٔ نسیان انداخته، در مثالِ طوامیرِ کتبِ منسوخه منسی و منطوی ساخته^۵ و بر کافهٔ نوعِ انسان دستِ کرم و احسان به نوعی به آیینِ مباسطت گشاده که اسم و رسمِ حاتم را چون نگینِ سلیمان و خاتمِ حاتم از جریدهٔ ذکرِ شاهانِ جواد بر کنارِ صحایفِ اذکار نهاده^۶.

نظم^۷:

وَأَحْيَا سَبِيلَ الْعَدْلِ بَعْدَ دُثُورِهِ وَأَنْهَجَ سُبُلَ الْجُودِ حِينَ تَعَفَّتِ^۸

لاجرم حقّ سُبْحَانَهُ و تعالی به وعدهٔ حقّ و یقین، نتیجهٔ ذکرِ جمیلش را به مثابهٔ اعقابِ دولتِ انتساب در ذکرِ^۹ مبینِ وَأَدْخَلَنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ^{۱۰} درآورد و در مقابلهٔ اعمالِ صالحاتش به انتاج و اخلافِ خلافتِ صفاتش وفا به وعدهٔ وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ^{۱۱} [296a] کرد و در مجازاتِ اخلاقِ کریمش خلفِ

^۱ به گردن هر گونه مرادی دراز N: را به گردن هر مرادی حمایل E

^۲ آسوده دل N: آسود E

^۳ بیت: خرامان خسرو و شیرین شب و روز به هر نزهتگی شاد و دل افروز E+

^۴ و داد E+

^۵ بیان از فضای خواطرِ جهانیان به گوشهٔ هجران و زاویهٔ نسیان انداخته، در مثالِ طوامیرِ کتبِ منسوخه منسی و منطوی ساخته N: و فضای خاطر جهانیان به گوشهٔ هجران منطوی و به زاویهٔ نسیان منزوی ساخت E

^۶ صحایفِ اذکار نهاده N: نهاد E

^۷ نظم N: بیت E

^۸ بیت از ابو تمام

^۹ ذکر N: صحیفه E

^{۱۰} سورهٔ نمل، آیهٔ ۱۹

^{۱۱} سورهٔ صافات، آیهٔ ۷۷

شعر^۱:

سَلَفُوا يَرُونَ الذِّكْرَ عَقْباً صَالِحاً وَمَضَوْا يُعْدُونَ الثَّنَاءَ خُلُوداً^۲

و مَعَ ذَلِكَ كُلَّهُ بِه حَسَبِ تَجَارِبِ أَهْلِ اسْتِبْصَارٍ وَ بِه مَنَظَّأِیِ اَزْمَائِشِ اِرْبَابِ اَعْتِبَارِ اَز حَالَاتِ^۳
اِبْنَاءِ رُوزْگَارِ، چنان محقق شده که همیشه جوانمردان^۴ را اخلافِ ارجمند و اعقابِ سعادت‌مند بر طبقِ
الْوَلَدُ الْحَسِرُ يُتَبِعُ آبَاءَهُ الضَّرَرَ^۵ به یادگارِ باقی و پاینده مانند و همواره لثیمانِ مُبْخَلٍ و پر مالانِ کم
حاصل را یا قطعِ اعقاب و انسال شود یا فرزندانِ بی خرد و اقبال^۶ ماند که با وجودِ ذَمَائِمِ اوصافِ
مظهرِ تبذیر و اسراف بر طبقِ دعای اللّٰهُمَّ اَعْطِ كُلَّ مُمْسِكاً تَلْفاً^۷ به اظهارِ رسد.^۸

نظم^۹:

همه اعمالِ تو در عالمِ جان گهی انوار گردد کاهِ نیران^{۱۰}

چنانچه^{۱۱} مصداقِ این بیان در مجالِ اعیان از کیفیتِ حالاتِ سلطانِ کشورِ مراد، هویدا و
عیان شده که^{۱۲} **القصة**؛ در ایامِ سلطنت و جوانیِ دولت و^{۱۳} کامروایی و در روزگارِ شادمانی^{۱۴} فتوح
و کشور گشایی که همواره^{۱۵} به خطبهٔ عروسِ مملکت و به خواستداریِ محجوبه، سلطنتِ دستِ آرزو

^۱ شعر N: بیت E

^۲ شعر از القاضی الفاضل

^۳ و مَعَ ذَلِكَ كُلَّهُ بِه حَسَبِ تَجَارِبِ أَهْلِ اسْتِبْصَارٍ وَ بِه مَنَظَّأِیِ اَزْمَائِشِ اِرْبَابِ اَعْتِبَارِ اَز حَالَاتِ N: ثانیاً به حسبِ تجاربِ اهلِ استبصار و از

آزمونِ اربابِ اعتبار به حالات E

^۴ جوانمردان N: دولتمندانِ جوانمرد E

^۵ الْوَلَدُ الْحَسِرُ يُتَبِعُ آبَاءَهُ الضَّرَرَ N: الولد الحسر يتبع آباءه الغر E

^۶ اقبال N: بی اقبال E

^۷ اللّٰهُمَّ اَعْطِ كُلَّ مُبْخَلٍ تَلْفاً E

^۸ با وجودِ ذَمَائِمِ اوصافِ مظهر ... به اظهارِ رسد N: که به ذمائمِ اوصافِ مظهرِ تبذیر و اسراف گشته همیشه دعاءِ واعظِ کل منحل سرفا را

به اظهار رساند زیرا که به هر عملی از اعمالِ بشری در عالمِ مکافات نتیجهٔ مناسبِ آن زاینده گردد و به هر فعلی از افعالِ آدمی در روز

حساب و مجازات بر مُقاتله و مُخاداتِ فرعی ممائِلِ اصلِ آن یابنده ماند E

^۹ نظم N: بیت E

^{۱۰} ر.ک. گلشن راز شیخ محمود شبستری

^{۱۱} چنانچه N: و E

^{۱۲} هویدا و عیان شده که N: ظاهر و عیان است چنانچه E

^{۱۳} سلطنت و جوانیِ دولت و N: جوانیِ سلطنت E

^{۱۴} به E+

^{۱۵} همواره E-

داستان هشتم

در بیان طلوع خورشیدِ خلافت و تولیدِ ماهِ برجِ سعادت از مَشیمهٔ افقِ دودمانِ سلطانِ کشورِ مراد و کیفیتِ پادشاهِ مؤید، سلطان محمدِ غازی به طالعِ خجسته و بختِ فرخندهٔ مادرزاد^۱ «ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهَ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»^۲؛

برحسبِ اداءِ دعایِ اجابت، اقتضاءِ سلطانِ اولادِ آدَمَ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ و سَلَّمَ که از لسانِ صدق و ضمیر^۳ پر صفا به کلمهٔ کریمه اللّٰهُمَّ اَعْطِ كُلَّ مُنْفِقًا خَلْفًا^۴ بشارت‌نامه به سمعِ جمیعِ خلفا و به گوشِ جوانمردانِ ملکِ مروت و وفا^۵ القا فرموده. هر بختیاری از سلاطین^۶ موفق، میانِ بنیِ آدَم و هر سعادت‌مند مؤید به معونتِ حق، از خسروان^۷ عالم که کفِ عطا گستر و دستِ سخا پرورِ او چون منبعِ آبِ حیوانِ مظهرِ نتایجِ فضل^۸ احسان باشد و بر مثالِ مَشیمهٔ ابرِ نیسان محلّ تولّدِ دردانه‌های باران^۹ مکرمت و امتنان گردد، یقین که در عالمِ صورت بر اثرِ فیضِ ازو به منزلهٔ نتیجه و خلقی گردد و در کشورِ معنی هر گوهرِ حسنه از حسناتِ او دُرّانه صدفی، تا آنکه^{۱۰} دُرّی برجِ شرفی شود، چرا که اولاً استنتاجِ ذکرِ جمیل و استیلاء^{۱۱} اولاد^{۱۲} اجرِ جزیل که در اعمالِ صالحه زیباترین بضاعت، عمارات و بهترین مطالب و اوطارِ اُولی‌البصار این شیوه فیض‌گستری و منافع پروری^{۱۳} انتظار توان داشت.

^۱ طلوع خورشیدِ خلافت ... فرخندهٔ مادرزاد N : ظهور و طلوع خورشید خلافت از بطون خاندان آل عثمان و تولد ماه برج سعادت از مَشیمهٔ افق دودمان خلافتِ آشیان سلطان مجاهدان مراد خان و گفتار کیفیت ولادت پادشاه مویّد و آن سلطان دین محمد در حجر ملاطفت و

رافت فطری پدری و شرح اشراق طالع مسعود و طلعت فرخنده خود آن مولود خجسته ورود در دامان رئیسه دودمان سلطنت و سروری E

^۲ سورة شورا، آیه ۲۳

^۳ لسانِ صدق و ضمیر N : صادق و دل منو E

^۴ حدیث شریف

^۵ بشارت‌نامه به سمعِ جمیعِ خلفا و به گوشِ جوانمردانِ ملکِ مروت و وفا N : بشارتی به سمعِ اصغاً جوانمردانِ ملکِ مروت و سخا و وفا E

^۶ سلاطین N : خلفاء E

^۷ از خسروان N : در E

^۸ و+ E

^۹ از فیض + E

^{۱۰} آنکه - E

^{۱۱} استیلاء N : استیلاء E

^{۱۲} اولاد - E

^{۱۳} در اعمالِ صالحه زیباترین بضاعت... منافع پروری N : بهترین بضاعت اغمارست و بزرگترین مطالب و اوطارِ اُولی‌البصار، ازین شیوه

فیض گستری و منفعت پروری E

شادمانی و لشکریانِ متنعم به نعیم^۱ نیلِ امانی به مستقرّ سریرِ خلافت به دارالسلطنه ادرنه معاودت فرمود^۲ به شکرانه آن نعمتِ بی‌کران، ابوابِ مرحمت^۳ و احسان بر رویِ فقیران و محتاجان برگشود^۴ و در انشای مبانیِ خیرات و افشاء آثار^۵ حسنات و مبرات افزود.

نظم^۶:

[295b] فَجِدُّهُ وَفَدَاهُ الْمَحْضُ فِي سَفَرٍ وَ فَتَحَهُ وَثَنَاهُ الْجَمُّ فِي سَفَرٍ

^۱ و چون سلطان مؤید ... لشکریانِ متنعم به نعیم N: سلطان چون حصار و شهر را در حیطة تصرف درآورد آنچه وظیفه احکام بنیان و ترفیع ارکان حصار و شهر بند باشد معین داشته مستحفظان مقرر گردد و جمیع معابد آن قوم معاند که در نوبت اول به نور اسلام فروغ پذیرفته و به غلغله تهلیل و تسبیح آوازه اقامیم ملت مسیح پستی گرفته بود مطالع آن کشور را باز به مصباح آفتاب شریعت مصطفی از افق صبح و تیغ سنان مبارزان کشورگشا روشن گردانیدند اکنون به عوض صوب نواقیس گلبانگ توحید و تقدیس را بر آسمان رسانیدند و چون آن شهر شهیر و حصار آسمان تدویر را فتح و تسخیر فرمودند تمامی ولایات و توابع آن کشور را مضبوط به حسن تدبیر نمودند سلطان مجاهدان با سپاه موفق و مغتنم به غنایم شادمانی و متنعم به سعادت E

^۲ و E+

^۳ مرحمت N: مکرمات E

^۴ برگشود N: گشود E

^۵ مبانی خیرات و افشاء آثار N: خیرات و افشاء E

^۶ نظم N: بیت E

ماه‌پیکرانِ فرنگی میلاد را که رشکِ پیکرهایِ ارژنگی بود به کمندهایِ بازویِ آرزویِ درازدست، در دامِ التیام می‌دیدند.^۱

بیت: ۲

هر یک به خو برویی سرفتنه زمانی قدها چو سرو و عرعر شگرزبان دهانی
نتوان دهان شان دید از طره تا نباشد از خنده‌شان دلیلی وز لفظِ ترجمانی

چون مملکتی چنین^۳ معتبر که معبرِ مقررِ تمامِ ممالکِ فرنگ بود در تصرفِ سلطانِ مجاهدان قرار گرفت و نوبتِ ثانی، آیینِ دینِ مسلمانی به دستِ اقتدارِ سلاطینِ عثمانی در آنجا اشتها و انتشار پذیرفت، آوازه‌ این فتحِ مبین در تمامِ فرنگستانِ قرعِ صماخِ مشرکان نمود، از تتابعِ سایرِ فتوحاتِ اسلامی انذار فرمود و صدایِ این کوسِ ظفر و تأیید که به مسامعِ مجامعِ اسلام رسید، دل‌هایِ موحدان چون^۴ غنچه‌های بهاری از بهجت و سرور بگشود.

بیت:

فَلَمْ يَخْلُ مِنْ فَتْحٍ مَنْ لَهُ بُدٌّ وَلَمْ يَخْلُ مِنْ شُكْرِ مَنْ لَهُ قَسَمٌ

و چون سلطانِ مؤید، حصار و شهر و ولایتِ آنجا را به حیطة تصرف درآورد، آنچه وظیفه احکامِ بنیان و ترفیعِ ارکانِ آن حصار بود مقرر کرد و در جمیعِ معابدِ آن کفارِ معاند که در نوبتِ اول به نورِ اسلام فروغ پذیرفته بود و به غلغله تسبیح و تهلیل آوازه افانیم ملتِ مسیحی، انخفاض و پستی گرفته بود باز به مصابیحِ انوارِ خورشیدِ ملتِ مصطفوی از آفاقِ صبحِ روشن تیغ و سنانِ آن مبارزان کشورگشا روشن و فروزان گردانیدند و مجدداً درعوضِ اصواتِ نواقیس، گلبانگِ توحیدِ تقدیس بر آسمانِ هفتم رسانیدند، و سلطان بعد از ضبط و تعمیرِ آن شهرِ شهیر با جمیعِ سپاهِ مغتنم به غنایم

^۱ در دام التیام می دیدند N: در دام افتاده E

^۲ بیت - E

^۳ چنین N: چنان E

^۴ مقررِ تمامِ ممالکِ فرنگ ... دل‌هایِ موحدان چون N: و فرضه ممالکِ فرنگ بود در حوزه اسلام قرار گرفت و کره ثانی آیینِ مسلمانی به دستِ اقتدارِ سلاطینِ عثمانی در آنجا اشتها و انتشار پذیرفت هرآینه آوازه این فتح جدید در تمامِ فرنگستان قرع کاخ صماخ مشرکان نمود و صدایِ این ظفر و تایید سلطان مجاهد که به مسامعِ مجامعِ ممالکِ اسلام رسید دل‌هایِ موحدان را همچو E

بیت^۱:

سپاهی روان شد به قصدِ حصار	یکی دانه موران ولی بی‌شمار
سوی قلعه رفت آن ^۲ یلان خیل خیل	چه سنجد کلوخی به دریای سیل
نه کس را مجالی که بیند دلیر	ز پایان به بالا ز بالا به زیر
زمین گشت با آسمان تیزچنگ	که بارید سنگ و برآمد خدنگ
براندختند آن دلیران کمند	به سرهای دیوار کردند بند

هرچند مستحفظان شهر و حصار به ممانعت و مدافعت آن لشکر ظفرشعار ایستادگی نمودند اما پیش آنچنان لشکر مؤید من عند الله قادر، بر مقاومت به زور دست مردانگی نمی‌نمودند.^۳ چون از بعضی بروج، جوانان دلاور عروج نمودند و از جوانب بر اهل قلعه به سیف و سنان خروج کردند، کافران مقهور بر مثال انبوهی مگس و پشه بهاری از هبوب ریاح نصرت و ظفر هارب و پس دیواری شدند، و چون قوت معارضه روی به روی با اهل^۴ اسلام نداشتند بر شیوه عورات در کنج و برج‌ها متواری شده میدان را به مردان بازگذاشتند، و به یک توجه دلاورانه آن سپاه مظفر^۵ شهری چنان معظم و معمور^۶ در تحت تصرف درآوردند، و بنیاد قتل عام وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً^۷ کردند^۸ و به تاراج و یغما و أسر و استرقاق^۹ زنان و فرزندان اهل کفر و طغیان افتادند، و از اصناف اموال حلال و از نقود و اجناس همگی لشکریان به خط اوفی مغتنم شدند و به اکتساب اسباب عشرت و مال بی‌حساب^{۱۰} متنعم گشتند. پری چهرگان، جَواری و غلمان را موی‌کشان در سلسله رقبت^{۱۱} می‌کشیدند، و

^۱ بیت - E

^۲ آن : N از E

^۳ مستحفظان شهر و حصار ... مردانگی نمی‌نمودند N : محافظان شهر و حصار به ممانعت و مدافعت آن لشکر بی حد و شمار و سپاه جرار کرار ایستادگی نمودند اما پیش آن چنان لشکری موید من عندالله قادر بر ردع و دفع نبودند E

^۴ معارضه روی به روی با اهل N : مقاومت به جنگ روی به رو E

^۵ بر شیوه عورات در کنج و برج‌ها متواری شده میدان را به مردان بازگذاشتند، و به یک توجه دلاورانه آن سپاه مظفر N : دلاوران ایشان بر صفت عورات در کنجها و برجها متواری گشتند به یک حمله مردانه آن سپاه منصور E

^۶ E+ را

^۷ سوره توبه، آیه ۳۶

^۸ کردند N : نهادند E

^۹ و استرقاق - E

^{۱۰} عشرت و مال بی‌حساب N : بی عدد حساب توانگر و E

^{۱۱} رقبت N : عبودیت و اسار E

ستاره لشکر می‌بود، بر در و دیوار آن دیوار تماشاگری و تخمین مداخلت، نظریه‌امعان انداخت و مهندس عقل‌دانی^۱ خردمندان آن سپاه مظفر جهت مداخلت تسخیر آن حصن رفیع نردبان پایه‌های تدبیر را هم عنان مقنطرات ارتفاع و سلم السماء می‌ساخت. بعد از حکم یغما در روز چهل از میعاد فتح و گشاد^۲ کوس بشارت فتّم میقات رَبِّهِ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً^۳ بر بام قبه گردون فروگرفتند و به اعلای صوت طبل بشارت مژده و نوید فتوحات در گوش دلاوران آن مجمع به اجهار و به اعلان گفتند^۴.

بیت ۵:

فَوْتُ الْعَدُوِّ الَّذِي يَمْتَنُّهُ ظَفَرٌ فِي طِيَّهِ اُسْفٌ فِي طِيَّهِ نَعَمْ^۶

علی ذلک^۷، صباحی که از سطوت خسرو سپهر چهارمین سپاه انجم سیار^۸ از نگهبانی قلعه نه طبقه گردون بی‌مدار^۹ متقاعد شدند و کارفرمایان استنه و رماح، خطوط شعاعی به امر پادشاه [295a] مشرقی در اندیشه تسخیر قلعه افق با یکدیگر^{۱۰} متظاهر و متعاضد گشتند، عساکر مجاهدان صف بر مثال لشکرهای مور مأمور سلیمان بر در دیوار حصار، بنیاد برآمدن^{۱۱} نهادند و پیشانی دلاوری و سینه جگرداری و شیردلی^{۱۲} را سپر بلا ساخته در کینه‌خواهی اعداء زورمند^{۱۳}، رضا به قضا دادند.

^۱ حصارهای بزرگ که ... انداخت و مهندس عقل‌دانی N: حصارها بزرگ که به کثرت محافشان و توانایی اسباب ممّتی باشد منحصر در طریقه یغماست و همگی مجاهدان و غازیان منتظر اشارت سلطان اند و اکنون تسخیر این محل موقوف یک ایماء شماسست علی الفور سلطان در فتح آنجا حکم تاراج و یغما فرمود و چون متغاب چهل روز بر مدت محاصره برآمده بود و سر رشته امیدواری اهل سلانیک از معاونت اسطنبول و سایر معاهدان به سر آمده و دیده روزگار دیده فتح و ظفر که لایزال ملازم سپاه سلطان تاره لشکر بود و بر در و دیوار

آن حصار به تماشاگری نظر امعان انداخت و مهندس عقل وافی E

^۲ بعد از حکم یغما در روز چهل از میعاد فتح و گشاد N: و بعد از حکم یغما و منادی گری تاراج گویا بعد از آن چهل روز محاصره E

^۳ سورة اعراف، آیه ۱۴۲

^۴ طبل بشارت ... به اعلان گفتند N: مژده و نوید فتح و ظفر را در گوش دلاوران آن مجمع مجاهدان گفتند E

^۵ بیت E-

^۶ قصد العدو الذی یمتنه ظفر فی ترکه اسف فی طیه نعم E

^۷ علی ذلک N: هر آینه E

^۸ سیار E-

^۹ بی‌مدار E-

^{۱۰} مشرقی در اندیشه تسخیر قلعه افق با یکدیگر N: مشرق با یکدیگر در تسخیر قلعه افق E

^{۱۱} دیوار حصار، بنیاد برآمدن N: و دیوار حصار برآمدن بنیاد E

^{۱۲} جگرداری و شیردلی N: شیرمردی E

^{۱۳} زورمند E-

اگرچه حاکم اسطنبول در مقام ارسال مراکب جَواری جهت امدادِ سلانیک به معونت و یاری درآمده بود، فامّا^۱ معبرِ کلی پولی که بر سر راهِ کشتی‌های اسطنبول بود به کشتی‌های اسلامیان و به طوب و تفنگِ بسیار^۲ مَسدودُ الابواب می‌نمود^۳، و سپاه^۴ اسطنبول را قوّت مقاومت^۵ لشکر اسلام نبود. کشتی‌هایی که فرستاده بود معاودت نمود و سلوکِ خُلفِ مواعیدِ حاکم اسطنبول و سایر ملوک با مردمِ سلانیک در آن تنگنایِ حصار از خوف و رعبِ عساکرِ منصوره^۶ آن سلطانِ غالب و جهتِ تأمل در آمالِ آن^۷ سپاهِ فرخنده‌عواقب، مصداقِ آیه وَإِذْ زَيْنَ هُتَمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَاهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَّكُمْ فَلَمَّا تَرَأَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَيَّ عَقْبِيهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ إِنِّي أَرِي مَا لَا تَرَوْنَ^۸ افتاد، و هرکس از سایر ملوکِ فرنگ و غیره بنیادِ تغافل و تجاهل نهاد، امّا از بعضی ملوک و نزدیک فرنگ کشتی‌ها به حمایت و تقویتی اهل سلانیک می‌رسید^۹ و لهذا؛ موازیِ چهل روز ایّام^{۱۰} محاصره به امتداد^{۱۱} کشید. علی بیک ولدِ اورنوس بیک به عرضِ سلطان^{۱۲} رسانید که فتحِ امثال این حصارهای بزرگ که کثرتِ محافظان و تواناییِ اسبابِ مغتنی باشند منحصر در روشِ یورش و یغماست، و توجه مجاهدانِ دلاور همگی موقوفِ یک اشارت و ایماء شماسست. بنابراین سلطان در توجه فتحِ آنجا حکمِ تاراج و یغما فرمود، و چون موعدِ چهل روز بر مدّتِ محاصره برآمده بود و سررشته امیدواریِ اهلِ حصار از معونتِ بیرونی به سر آمده، لاجرم دیده روزگاردیده فتح و ظفر که لایزال ملازمِ سپاهِ سلطان

^۱ ارسالِ مراکبِ جَواری جهتِ امدادِ سلانیک به معونت و یاری درآمده بود، فامّا N: تجهیزِ جَواری و سفاین در آمد فاما چون E

^۲ بسیار E-

^۳ می‌نمود N: بود E

^۴ سپاه N: لشکر E

^۵ با E+

^۶ منصوره N: نصرت شعار E

^۷ آمالِ آن N: مالِ آن اقدام E

^۸ سورة انفال، آیه ۴۸

^۹ سایر ملوکِ فرنگ ... تقویتی اهل سلانیک می‌رسید N: آن حکام کفار خصوصا حاکم اسطنبول بنیاد تقاعد و تجاهل نهاد،

نجعی العداق معنی غیر صفة نظر العدو بما أسر یؤح

فاما از جانب فرنگ گاهی کشتی‌ها به حمایت و تقویت ایشان می‌رسید E

^{۱۰} ایام N: مدت E

^{۱۱} امتداد N: طول E

^{۱۲} و سلطان را ازین تعلل و اهمال فتح دغدغه تمام بود و ارکان دولت را در تأخیر و عدم تدبیر توبیخ و تحقیر می‌فرمود E+

^{۱۳} سلطان E-

نمودند و از همه جوانب، راه معیشت و زندگانی و مداخل آمد شد سپاه امداد را از ملوک کافرستانی بالکل مسدود فرمودند، و از اطراف قلعه، قوارع طوب و تفنگ و سهام جانستان خدنگ بر اهل حصار گشودند، چنانچه از ضجرت خاطر پرانده، مشرکان مجال آمد شد نفس هم برایشان تنگ آمده بود و از هیچ ممر راه صلاحی بر رخساره اندوهناک ایشان نمی‌گشود و هرچند به حاکم اسطنبول بر حسب موعود استغاثه نمودند و در اضطراب استمداد و استعانت افزودند که اکنون ما را روزِ اضطرار و درماندگی است و از جانب تکور محل حمایت و مردانگی، و این تغافل در غمخواری، خلاف معهود و این همه تعلل در کار اعانت مخالف عهود معقود^۱.

بیت:

در آن زمان که ز هر سویی دشمنت به کمین بود میان ما و تو عهدی که گفته^۲ شد نه چنین بود

^۱ و نواب و خواص به ... اعانت مخالف عهود معقود N: جمیع ارکان دولت و اعیان ملت بعد از استشاره و استخاره تعرض رسانیدند که چون اهل سلانیک با همچنین فتنه و فساد جرات کرده اند و لشکرهای فرنگ را از میان خود بر سر مملکت اسلامیان آورده شرعا و عقلا تدراک آن گستاخی آن مشرکان جری و انتقام ستادن از آن شهر و حصار کافری اهم و اقدام است و ضرر آن همسایگان فتنه انگیز اتم و اعم هرچند که مبدا این فتنه و فساد انگیز حاکم اسطنبول است و باعث اصلی درین مفسده اندیشه نامعقول آن کافر نا مقبول، فاما فرصت انتقام و کینه خواهی حاکم اسطنبول را فرصت باقی است و اسطنبول عما قریب به ممالک اسلام لاحق و باقی است،

بیت:

تظل ملوک الکفر حاشعاً له تفارقه هلکی و تلقاه سَجْداً

فرنگ باعث کلی بر تقدم توجه به غزای سلانیک آنکه در زمان سلطان سعید یلدرم خان بایزید آن مملکت مفتوح شده حکم ممالک اسلام گرفته بود و سطوت تیغ جهان گشای یلدرم خانی مدت مدید در حیطه تصرف خدام این خاندان استمرار پذیرفته و جهت فترات امیر تیموری و بعضی حوادث متعاقب باز به تصرف کفار در آمد و هیالک اصنام که معابد اسلام شده بود دیگر بار از ظلمت کفر تاریک و تار گشت و اکنون اعاده آن ملک به حوزه اسلامی بر ذمت همت سلطان لازم است و از روی غیرت و ناموس پادشاهی انتقام آن اقوام عبده اصنام متحتم، چون به اتفاق ارباب آرا و مشاورات عزیمت سلطانی بر غزای سلانیک مقرر شد بی توقف احکام مطاعه به تجمع ممالک محرر گشت که عساکر مجاهدان از تمامی انادولی و روم ایلی و هرکس که داعیه ادراک فضیلت جهاد داشته باشد با یراق کلی متوجه معسکر همایون کردند چون منهیان خبر توجه غزا و جهاد را به اقطار ممالک منتشر کردند به اندک روزی لشکری چون نقوش قدسیه از اندازه حساب و شمار بیرون و سپاهی چون عساکر ممالک ملکوت از حیطه احاطه عقول بشری افزون به لشکرگاه سلطان ملحق و موون شدند و سلطان با آن سپاه و اثاث پادشاهانه به صوب سلانیک نهضت فرمود، و علی الفور حصار شهر را از دریای لشکر مواج خود محصور و منشور ساخت و از اطراف و جوانب آنجا الویه و اعلام فتوح اسلام را برافراخت هرچند که یک طرف شهر و حصار به دریا متصل است فاما از جانب بحر نیز کشتی های بسیار از طرف کلی بولی جهت حصار آن طرف نیز احضار نمودند و از هر جهت راه معاش و زندگانی و تداخل عیش و کامرانی را بر اهل سلانیک مضیق نمودند و از اطراف قوارع طوب و تفنگ و سهام جانستان خدنگ برایشان گشودند که از ضجرت خاطر پرانده ایشان مجال آمد شد نفس هم برایشان تنگ آمده بود و از هیچ ممر راه صلاحی بر رخساره تیره ایشان نمیگشود و هرچند به حاکم اسطنبول بر حسب موعود استغاثه نمودند و در استمداد و استعانه افزودند و پیغام دادن که ما به امیدواری امداد او با اهل اسلام به معاداة و منافاة اقدام نمودیم و به چشم داشت معاونت او به کشتی های پر سپاه و یراق راه خصومت و عداوت را بر خود گشودیم و الیوم که ما را روز درماندگی است و از آن جانب او محل حمایت و مساعدت به مردانگی این تعلل و تهاون خلاف معهودست و تعامل در غمخواری ما مخالف عهود معقود E

^۲ گفته E: کرده E

شاه را در دماغ باد دو چیز^۱ حزم بر دل بهست و عزم دلیر
اول حزم چیست رای زدن بعد از آن عزم دست و پای زدن^۲

و نواب و خواص به عرض رسانیدند که مبدء این فتنه و فساد را اگرچه حاکم اسطنبول است و باعث اصلی سایر ملوک کفار فکرهاي نامعقول آن کافر نامقبول لیکن فرصت انتقام و کینه‌جویی حاکم اسطنبول باقی است مملکتش عمّا قریب به ممالک اسلام متلاحق و متلاقی و باعث دیگر بر تقدیم غزای سلانیک آن بود که در زمان سلطان سعید یلدرم بایزید، آن حصار و مملکت به عنوه و مفتوح شده در حوزه اسلام قرار گرفته و مدتی در تصرف این سلاطین استمرار پذیرفته، اما جهت شیوع فترات امیر تیموری و سایر نواب مُتَعاقِب باز به تصرف کفار درآمد و تمام هیاکل اصنام که معابد اسلام شده بود دیگر باره از ظلمت کفر و اشراک تاریک و تیره می‌نمود، اکنون اعاده آن مملکت به حوزه اسلام بر دُمّت همّت همه مسلمانان خصوصاً اینچنین سلطان عالی‌شان لازم است و از غیرت سلطنت و ناموس دینی، انتقام آن اقوام عبده اصنام سزاوار و مُتَحَتَم؛ هرآینه بنابراین بَواعثِ عزیمت سلطان به غزای سلانیک مقرر شد و در ساعت، مناشیر و احکام به ممالک و عساکر محرّر گشت که از همگی روم ایلی و انادولی هرکس که از غریب و شهری، داعیه ادراک فضیلت جهاد داشته باشد متوجه مُعَسکر ظفر مقرر کردند، بنابر حکم جهان، مطاع سلطانی به اندک زمانی، لشکری در انبوهی چون نفوس قدسیه از اندازه حساب و شمار بیرون و سپاهی چون جنود ممالک ملکوت از حیطة احاطه عقول بشری افزون به لشکرگاه سلطان ملحق و مقرون شدند و سلطان مجاهد با آن حشمت و لشکریان احرار [294b] و ممالیک متوجه تفتیح حصار سلانیک شد، و فی‌الفور شهر و قلعه را از دریای سپاه مَوَاجِ خود محصور ساخت و بر اطراف و جوانب آنجا، الویه و اعلام اسلام به گردون برافراخت. هرچند یک طرف شهر و حصار به دریا متصل است و احاطه آن به لشکر بسیار مشکل، فأَمّا جانب بحری را هم به کشتی‌های بسیار، همگی سیّار از معبر کلی پولی آن جانب حصار را انحصار

^۱ باد دو چیز N: و بازوی چیز E

^۲ ر.ک. حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی

غفلت اکثر ولایات مسلمانان را که در آن جوار بود تاراج و یغما کردند و بسیاری از اموال و چندین اهل و عیالِ اسلامیان را به سبی و غارت بردند، و والیِ اسطنبول با حاکمِ سلانیک مقرر داشت که هرگاه که سلطانِ اسلام را داعیهٔ تعرض آنجا شود ازین جانب بر روی دریا کشتی‌های خود را به مدد رساند و اگر قضیه به عکس باشد او هم از سلانیک، مردمِ خود و سلاطینِ فرنگ را به امداد و معاونت روانه گرداند، چون مسمعِ نوآبِ سلطانی رسید که از جانبِ سلانیک اینچنین فتنه بر پای شده و انواعِ بیداد بر مردمِ اهلِ اسلام گذشته از غایتِ غیرتِ اسلامی و به هیبتِ خسروی و نیک‌نامیِ سلطان از وفورِ غیظ و غیوری بر مثالِ دریایی که در روزِ طوفان به هبوبِ ریاحِ مخالف به جوش آید و مانندِ آسمان که هنگامِ تحرّکِ بخاراتِ بحار از صواعقِ بهاری به غریدن و خروش آید، ازین حیف و تأسفِ اهلِ اسلام به غایتِ منضجر و معروضِ آلام شد و بعد از ترددِ افکار به تقدیمِ انتقامِ اسطنبول با سلانیک رایِ نوآب بر آن قرار یافت که به مقتضایِ اشارت **وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ**^۱ معاقبه و کینه‌خواهیِ اهلِ سلانیک درین ولا اولاً مناسب می‌نماید.^۲

بیت:

خفتنش در درونِ آب خطاست	شه چو غواص و ملک چون دریاست
بخت ازو زود تاجدار شود ^۵	شه چو در بحرِ یار غار ^۳ شود

^۱ سورة نحل، آیه ۱۲۶

^۲ به انگیز و تلبیسِ حاکم ... اولاً مناسب می‌نماید N: به این تلبیس و انگیز از جانبِ فرنگ کشتی‌های بسیار از شهر سلانیک که فرضه بزرگ ممالکِ فرنگ بود بیرون آمد و به اتفاقِ حاکم و تکور سلانیک علی الغفلة ممالکِ اسلامی را که در آن جوار بود تاراج و یغما کردند و بسیاری از اموال و عیال و اطفالِ اسلامیان به سبی و غارت بردند و والیِ اسطنبول با حاکمِ سلانیک مقرر داشت که هر وقت که سلطانِ اسلام را داعیه آن جانب شود ازین جانب بر روی دریا کشتی‌های خود را از اسطنبول به ممد او رساند و اگر قصه به عکس شود او هم ارسلا نیک لشکریان خود و سلاطینِ فرنگ را به تخریبِ بلاد و ممالکِ سلطانی روانه گرداند و باعثِ برین انگیز او آنکه معلوم نموده بود که سلطانِ یراق و اسبابِ فتحِ حصار و آهنگِ محاربه و جنگِ کفار گرفته و به توجهِ اسطنبول عازم است و جهتِ مجازاةِ غیظِ سابقِ درین توجهِ حازم است چون به مسمعِ علیه سلطانِ مجاهدان رسید که از جانبِ سلانیک بسیار لشکری از مردمِ فرنگ بیرون آمدند و چنین حیفی و ظلمی بر مردمِ آن سر حد با اهلِ ایمان نمودند از آنجا که اصلِ حمیتِ اسلامی و مرحمتِ دینی درباره اهلِ ایمان بود و از غایتِ غیرتِ سلطنت که در نهادِ آن پادشاه مجاهد حرکتِ مینمود بر مثالِ دریایی که در روزِ طوفان به هبوبِ ریاحِ مخالف به جوش آید و مانندِ آسمانی که در روزِ تحرکِ بخاراتِ بحار از صواعقِ به غریدن و خروش آید از غیظِ کفار فجار به غایتِ منزجر و مشایر گشت و در تدارکِ این واقعه در طریقه اقدام به انتقامِ متامل و متفکر شد که آیا استدراکِ این معنیِ اولاً از اسطنبول که سابقاً منویِ خاطر بود آغاز فرماید

تا آنکه به مقتضایِ اشارت **وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ** (سوره نحل، آیه ۱۲۶) معاقبه اهلِ سلانیک درین ولا بهتر می‌نماید E

^۳ غار N: خواب

^۵ بخت ازو زود تاجدار شود N: تخت ازو زود تاج آب شود

آشکار است که، القصه؛ چون سلطان کشور مراد در بدایت شروع تجدید آیین جهاد بنیاد مجاهده از کفار اسطنبول نهاد زیرا که در مقدمه جلوس سلطان، والی اسطنبول ایقاع فتنه عظیم ملکی و دینی انگیزه بود و مواد فاسد فساد و عناد را^۱ به تقویت مصطفی مجهول در هم آمیخته، و بنابر موانع چند از حوادث روزگار فتح و تسخیر حصار اسطنبول به تأخیر افتاده بود و حاکم^۲ تکور اسطنبول از خوف مکافات اعمال ناشایسته خود همیشه هراسان می نمود^۳، و لایزال درصدد فتنه انگیزی میان سلاطین کفر و اسلام می بود، که شاید که به این حيله و تزویر لایزال از هر طرف، اعداء دین را به خصومت و معادات آن سلطان معدلت آیین بازدارد، و به این مشاغل شاغل ملک و جاه خود را از تعرض سپاه اسلام محفوظ و مأمون گذارد، و برین شیوه گاهی پادشاهان [294a] فرنگ و گاهی به قرال انکروس ایقاعات و فتنه انگیزی ها می نمود تا شاید که در میانه چند روزی سالم تواند بود، چون مملکت اسطنبول از اطراف، محفوف به ممالک اسلام شده بود و دیده بخت خواب آلود حاکم آنجا هیچ شبی از خوف و هراس لشکر قهر سلطان نمی نمود^۴.

بیت:۵

لَقَدْ زِدْتَ هَذَا الدَّهْرُ رُعباً وَهَيْبَةً كَأَنَّكَ فِي جِدِّ الزَّمَانِ جَدٌ

تا آنکه به انگیز و تلبیس حاکم اسطنبول از جانب فرنگ کشتی های بسیار از شهر سلانیک که بندر و معبر بزرگ فرنگ بود به میان ممالک اسلام بیرون آمد و به اتفاق حاکم سلانیک از روی

^۱ بر مثال مهر گیتی ... مواد فاسد فساد و عناد را N: چون مهر گیتی افروز گردون در تابیدن لایزال زایدالنور و روز افزون ات و میان موافقت مشرکان بنابر آنکه همیشه مبتنی بر بنیاد فاسد فتنه انگیزی و افسادست و منتهی به اغراض کاسد حقد و حسد حساد هر آینه هر کدام دیگری را در ظلمات ضلالت و در دلالت به طریقه حالت وَ إِخْوَانُهُمْ يَمُدُّوهُمْ فِي الْعَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ (سوره اعراف، آیه ۲۰۲) مرشد و رهنمون است و نموداری آشکار و امارتی در غایت اظهار ازین دو صورت که ناشی از ملایمت موافقت و موالاته است و ناشی از مبادعت معانده و معاداة آنکه القصه چون سلطان کشور مراد در بدایت شروع به تجدید آیین جهاد بنیاد مجاهده و غزا از کفار اسطنبول نهاد از آنکه در اول جلوس سلطان حاکم آنجا ایقاع فتنه عظیم ملکی و دینی انگیزه بود و مواد افساد را E

^۲ و E+

^۳ می نمود N: می بود E

^۴ فتنه انگیزی میان ... قهر سلطان نمی نمود N: انگیز فتنه و فساد میان ملوک کفره و اهل ایمان مینمود تا به این حيله و تزویر لایزال از هر طرف دشمنان دین را به خصومت و معاداة آن سلطان با تکلیف باز دارد و ملک و جاه خود را از تعرض سپاه اسلام جهت شغل مشاغل کلی مامون و محفوظ گذارد و به این شیوه گاهی به جانب سلاطین فرنگ و گاهی به قرال انکروس ایقاعات و فتنه انگیزی ها می نمود تا شاید که او در میانه چند روزی سالم تواند بود و چون مملکت اسطنبول از اطراف، محفوف به ممالک اسلامی شده بود دیده بخت خواب آلوده اش روز و شب از خوف و هراس غضب سلطان مجاهدان نمی غنود E

^۵ بیت E+

لمؤلفه^۱:

در خیانت^۲ مُعینِ یکدیگر همه در بندِ مفسدی^۳ ضرر
از ره دین و شرع برگشته همگی مظهرِ ضرر گشته

و از اینجاست که از جانبِ حق تعالی همواره، مجاهدانِ مؤمنان به قطعِ علاقه و مرابطه کفار
به آلتِ شمشیرِ فَصَال و تیغِ کینه‌گزار مأمورند و مشرکان در تصدّی معاداتِ اسلامیان بالطّبع و الاتّفاق
به قدرِ مقدور در منافاتِ اهل توحید مجبورند^۴. وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي
الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ^۵.

بیت:

تا شبِ آخرین ز روز نخست فلک اندر کمینِ محنتِ توست^۶

اما چون ظهورِ نورِ مصادقتِ دینی و^۷ صفایِ خاطر و نورِ امنیّت^۸ باطنی میانِ^۹ مؤمنان از
صبحِ صادق فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا^{۱۰} بر مثالِ مهرِ گیتی‌افروز، همیشه زائدُ النور است و بنیانِ موافقتِ
مشرکان و منافقان بنا بر آنکه مبتنی بر افکارِ فاسدِ فتنه‌انگیزی و افساد است و منتهی به اغراضِ
کاسدِ پرمفاسدِ حَسَاد، هرآینه هر کدامی در طریقه ضلالت، گمراهیِ پیایی وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّوهُمْ فِي الْغَيِّ^{۱۱}
دیگر را از همدمانِ خود رهنمونند و در ظلماتِ کفر و نفاق به اتّفاقِ یکدگر مقید و مسجون، چنانچه
این دو صورتِ مَوالات و معادات و این مقابله اوصافِ مَصافات و منافات درین ذکرِ اخبار به غایت

^۱ لمؤلفه E-

^۲ خیانت N: خیانت E

^۳ و E+

^۴ و از اینجاست که از ... اهل توحید مجبورند N: و لهذا به مقتضای امر الاهی همیشه مومنان در اجرا اوامر و نواهی به قطع علاقه کفار به
وساطتِ شمشیرِ کینه‌گزار مأمورند و مشرکان در تصدّی خطیبات و مناهی جهت موالاة و التّسام و معاداة اهل اسلام بالطّبع به قدر مقدور

مجبوراند که E

^۵ سورة انفال، آیه ۷۳

^۶ نقل از جام جم اوحدی

^۷ و N: از E

^۸ نورِ امنیّت N: نورانیت E

^۹ میان E-

^{۱۰} سورة آل عمران، آیه ۱۰۳

^{۱۱} سورة اعراف، آیه ۲۰۲

داستان هفتم

در بیانِ کیفیتِ موافقت و مصادقتِ سلاطینِ کفر خصوصاً پادشاهانِ فرنگ و حاکمِ قسطنطنیه در مخاصمهٔ سلطانِ کشورِ مراد و کیفیتِ توجهِ سلطان به عزیمتِ جهادِ اکبر و تجدیدِ تمهیدِ فتحِ سلانیک و نهب و غارتِ ولایاتِ کفریه و بلادِ کفر و عناد^۱؛

لمؤلفه:

خدای داد دگر مُلک را ز فتنه امان فروخت لَمَعَ سِنان تو چهرهٔ ایمان
پناه‌جسته ز بیدادِ کفر لشکرِ دین به ظلّ رایتِ سلطانِ کشورِ احسان

^۲حق سبحانه و تعالی چنانچه به رابطهٔ توحید و ایمان و به حبلِ متینِ معرفت و ایقان، دائماً ضبط^۳ الفت و مرابطتِ میانِ^۴ مؤمنان و موحدان به هم پیوسته، و به واسطهٔ توافقی قلوب و افواه در نشأتِ ارتباطِ دلخواه وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ^۵ سر رشتهٔ مربوطهٔ^۶ اهلِ اسلام را به عُرْوَةُ الْوُثْقَى وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ^۷ به هم بسته است^۸. لاجرم به حکمِ تقاضای اضرار در قصاد و به مقتضای^۹ شیوهٔ لجاجِ عنادِ میانِ اهلِ توحید^{۱۰} و الحاد به مناسبتِ بد گوهری و سوء اعتقاد، همچنان نسبتِ موافقت^{۱۱} و التیام را متلاحق و متلاقی ساخته و همواره میانِ آن گروهِ مشرکان که محروم از نورِ حق و یقین‌اند طرحِ موافقت و مُرافقتی در باطلِ مستمر و باقی انداخته^{۱۲}.

^۱ کیفیتِ موافقت و مصادقتِ ... بلادِ کفر و عناد N: اتفاقِ موافقت و مصادقتِ میانِ ملوک و سلاطینِ کفار خصوصاً حاکمِ اسطنبول با پادشاهانِ فرنگ و قصدِ تعرض به ممالکِ اسلام و انگیزِ مخاصمتِ سلطانِ مجاهدان و اغراء سپاهِ مسلمانی و آهنگِ غزا و جنگ و گفتار در کیفیتِ توجهِ سلطان به عزیمتِ جهادِ آن کفار اشرار و تجدیدِ تمهیدِ فتحِ شهر و حصارِ سلانیک و تسخیرِ ولایات و نهب و غارتِ حوالیِ آن جوانب که به گفتارِ فرنگ متعلق بود از بلادِ دور و نزدیک و بد و نیک E

^۲ حضرت E+

^۳ ضبط N: ضابطه E

^۴ میان N: را میانِ کافه E

^۵ سورهٔ بقره، آیه ۱۶۵

^۶ مربوطه N: ممدود E

^۷ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ (سورهٔ انفال، آیه ۶۳) N: خالف بینِ قلوبهم E

^۸ است E-

^۹ اضرار در قصاد و به مقتضای N: تضاد اضرار و اقتضاء E

^{۱۰} توحید N: کفر و نفاق E

^{۱۱} موافقت N: مصادقت E

^{۱۲} که محروم از ... باقی انداخته N: محروم از نورِ حق و یقین طرحِ موافقت و مُرافقت را در باطلِ انگیزیِ مستمر و باقی طرحِ انداخته اند که

الْحَقِيقَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ (سوره نور، آیه ۲۶) E

درین تاریخ ابراهیم پاشا وزیر، وفات یافت و ولد او خلیل پاشا که در آن ولا قاضی عسکر سلطان بود به جای پدر مسند وزارت اعظم یافت، و انوار عنایت خورشید آثار سلطان بر ساخت مراتب و مطالب مشارالیه بتافت^۱.

و این وقایع در مابین سَنه اَحدی و ثَلثین ثَمَان مِائَة و شَهور سَنه اِثنی و ثَلثین و ثَمَان مِائَة، اتّفاق افتاد واللّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ^۲.

^۱ به عموم ناس رسید ... و مطالب مشارالیه بتافت N : آوردند چون ویلق اغلی به حقیقت دانست که از تَمرّد و عِناد او تمام مملکت از تصرف او بیرون خواهند آورد و سپاه مجاهدان هر روزه به نهب و غارت بقیه ولایت را هم خراب خواهند کرد، به ضرورت رسولی با انواع برکات و اموال به خدمت سلطان فرستاد و این معنی را که چون جد سعید سلطان یلدرم خان دختری ازیشان به خدمتکاری قبول فرموده او نیز دختر خود را به کنیزی و پرستاری سلطان مقرر نموده امیدوارست که این خدمتکاری قبول فرمایند و ویلق اغلی را در سلک سایر بندگان و معاهدان معدود نمایند و التزام اداء خراج هر ساله نمود و مبالغه های کلی جهت توسل به ارکان دولت فرستاده بود چون وزرا و اعیان درگاه سلطانی در آن جانب مساو و ویلق اغلی همراهی نمودند و سلطان را به قبول دختر او بلیق خراج هر ساله راضی فرمودند مقرر بر آنکه هر ساله محصلان سلطان خود به مملکت روند و استیفاء خراج از رعایا و ساکنان نمایند و بعد از وصول وجه خراج از میان ولایت بیرون آیند چون معظمات قلاع و بلاد مملکت لاس به تصرف در آمد و ویلق اغلی جهت ولایتی که در تصرف داشت خراج قبول کرد و دختر او را سلطان در عقد نکاح درآورد بعد از آن عنان عزایم مجاهدان در اسفار غزا و نهب و غارت به جانب ممالک بوسیله مصروف داشت و از الجّه حصار بران طرف ولایت لاس را هم سلطان به استدعاء دختر ویلق اغلی بر پدرش که در سلک معاهدان بود بازگذاشت و درین تاریخ ابراهیم پاشا وزیر وفات یافته پسرش خلیل پاشا که نزد سلطان به منصب قاضی عسکری منصوب بود به جای پدر مسند وزارت یافت و انوار انظار تربیت و عنایت سلطانی که حکم اشراق آفتاب داشت بر ساحت مطالب وزیر مشارالیه بتافت.

بیت:

سایه لطف حقش بر سر فتاد پای از فرق فلک برتر نهاد E

^۲ و این وقایع در مابین سَنه اَحدی و ثَلثین ثَمَان مِائَة و شَهور سَنه اِثنی و ثَلثین و ثَمَان مِائَة، اتّفاق افتاد واللّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ N : از اواخر سَنه اَحدی و ثَلثین تا شَهور سَنه اِثنی و ثَلثین مِائَة بود E

لشکرِ عظیم به غزای ممالکِ لاس و تأدیِبِ ویلقِ اغلی^۱ فرستاد، و در آن ولایتِ جانِ اواسی و کوکرخیلک و بعضی قلاع و بقاع دیگر از مملکتِ^۲ لاس مسخرِ لشکرِ اسلام شد؛ غنایم به^۳ حد و قیاس در آن نوبت از مملکتِ لاس به عمومِ ناس رسید و کارِ ویلقِ اغلی در آن توجه عساکرِ مظفر به اضطرار کشید و به حقیقت دانست که از تمرّد و عنادِ او تمامِ مملکت را از تصرفِ او عمّا قریب بیرون خواهند آورد، و سپاهِ غازیان بعد از آن هر روزه ولایتی را به نهب و غارت خراب خواهند کرد. به ضرورت و اضطرارِ رسولی با انواعِ تبرّکات و اموال به خدمتِ نوّابِ سلطانی فرستاد و این معنی را در اثناء استعطاف و استعفای جرایمِ خود پیغام داد که جدّ سعیدِ سلطان اُغنی یلدرم خان دختری از ایشان به خدمتکاری و پرستاری قبول کرده بود و او نیز بنابراین عادتِ دخترِ خود را نامزدِ کنیزی و رقیّتِ سلطان مقرر نمود، و امیدوار است که این خدمت را از قبول فرمایند، ویلقِ اغلی را در سلکِ غلامان و چاکرانِ معدود نمایند و التزامِ ادایِ خراجِ هر ساله به زیاده هم نموده و مبالغ‌های کَلّی خدمتانه ارکان، جهتِ این کارسازی قبول و تعهد فرموده. لاجرم وزرا و امراء و اعیانِ مُلک این التماسِ او را مصلحت دیده در انجامِ آن کمالِ سعی و اهتمام کردند. سلطان را به قبولِ دخترِ ویلقِ اغلی و خراجِ هر ساله به مقامِ رضا آوردند. مقرر بر آنکه هر ساله جهتِ خراجِ محصّلی از دیوانِ سلطان متوجه ولایتِ ویلقِ اغلی شود، و اوّلّاً استیفاءِ خراجِ سلطانی از رعایاء و ساکنان نماید و بعد از وصولِ وجهِ خراج، مملکت را به او باز گذاشته از میانِ مملکت باز آیند؛ چون مُعظّماتِ قلاع و بلادِ مملکتِ لاس به تصرفِ درآمد و ویلقِ اغلی، جهتِ ولایتی که در تصرفِ داشت خراجِ وافی مقبول نمود، سلطان دخترِ ویلقِ اغلی را که محجوبه تَنق و حسن و جمال بود، به نکاحِ شرعی به حرمِ محترم منسوب فرمود و از ولایتِ قراحصار بران طرفِ کفار به التماسِ دخترِ ویلقِ اغلی بر پدرش مقرر داشت و هر قلعه و ولایتی که به تصرفِ مجاهدان درآمده بود مضبوط داشته، بقیه را [293b] به او باز گذاشت. و

^۱ و در آن اوقات که سلطان ... و تأدیِبِ ویلقِ اغلی N : و درین اوقات که سلطان در دارلسلطنه ادرنه اقامت نموده بود و در بابِ عمارت پل ارکنه صرفِ همتِ عالی فرموده اسحق بیک که حاکمِ سرحدِ لاس ایلی بود از ویلقِ اغلی حاکمِ والی کفار لاس شکایت بسیار به عرض

رسانید، سلطان نیز در اندیشه تدارک و تجهیزِ عساکرِ مجاهدان شده به جانبِ ممالکِ لاس که ویلقِ اغلی حاکم بود لشکرِ عظیم E

^۲ مملکت N : ولایت E

^۳ به N : بی E

سَمَاحَت و جوانمردی یعقوب بیک استغراب نمود و چندین بدره زر نقد و اقمشه نفیس که شایسته همت چنان پادشاه مفضالی و وافی به خرج چنان منفقی در مقابل چنان سائل و سؤالی تواند بود ارسال فرمود.^۱

نظم:^۲

وَلَجُودِهِ فِي نَفْسِهِ دَاعٍ إِذَا نَادَاهُ حَيَّ عَلَى النَّدَى لَبَّاهُ^۳

اتفاقاً چون یعقوب بیک ازین سفر عودت نمود، هنوز یک سال تمام نبود که مشارالیه به مرض موت گرفتار و مبتلا گشت و مملکت خود را در حین وصیت به طیب خاطر جهت سلطان برحسب موعود معهود تفویض فرمود، و سلطان نیز برحسب وصیت او مملکت گرمیان را بالکل داخل ممالک محروسه خود ساخت و ایالت آنجا را به عثمان بیک ولد امور بیک تیمور تاش رجوع نموده، رایت حکومت او در آن مملکت برافراخت.^۴

بیت:^۵

یکسو ظفرش جهان ستانده زان سر کرمش جهان فشانده^۶

و در آن اوقات که سلطان، در ادرنه اقامت فرمود و در باب عمارت قنطره ارکنه توجه همت علیاً صرف نمود اسحق بیک که حاکم سرحد لاس ایلی بود از ویلق اغلی حاکم آنجا که از اهل ذمت بود شکایت بسیار به عرض رسانید، و مزاج سلطان را در شأن آن کافر بر عهد متغیر گردانید و بنابراین

^۱ معاودت ملک خود مجاز ... سؤالی تواند بود ارسال فرمود N: به توجه مقر حکومت و ایالت خودمرخص و مجاز شد در حین وداع سلطان نیز منظور ابطار اکرام و اعزاز گشت و بنابر آنکه صفت سخاوت و جوانمردی یعقوب بیک چنان غالب بود که از خدمت سلطان با وجود اختصاص به انعامات متعالی سلطان از ادرنه با کل پولی که سه چهار مرحله راه است تمامی نقود و اجناس که همراه داشت عطا و بخشش نمود و چون در معبر کلی بولی اجره کشتی و اخراجات ضروری افتاده بود مالک هیچ نبود تا تواند که رعایت کشتی بانان نماید و ارباب طمع و سوال را در آن کشور ارضا و خشنود فرماید باز کسی به خدمت سلطان عمیم الاحسان فرستاد که قدری خرجی که تا منزل وفا کند ارسال فرمایند سلطان را با وجود علو همت در صرف نوال و توجه در شرف سرف و افضال از سماحت و جوانمردی یعقوب بیک استغراب نمود و بدره های زر نقد در خور همت خود و به قدر وافی به سخا و بذل سایی چنان ارسال فرمود E

^۲ نظم N: لمولفه E

^۳ ر.ک. علی التهامی

^۴ اتفاقاً چون یعقوب بیک ... او در آن مملکت برافراخت N: چون یعقوب بیک به مقر حکومت خود عودت نمود و یک سال بران گذشت به مرض موت مبتلا گشت مملکت خود را در حق سلطان کشور مراد به طیب خاطر و کمال خلوص و داد وصیت فرمود و سلطان نیز بر حسب وصیت مملکت گرمیان ایلی را داخل ممالک محروسه گردانیده به عثمان بیک ولد امور پاشا تیمور تاشی ارزانی داشت E

^۵ بیت - E

^۶ ر.ک. لیلی و مجنون نظامی

کاملِ عُمدهٔ حکماء و اُسوةٔ افاضل، مولانا یوسف مشهور به مولانا شیخی مترجم کتاب خسرو شیرین ترکی که در فنونِ حکمی و مَرایاء علمی از مُتعینانِ مشهور و در فنِّ نظم و نثرِ بلاغت و جامعیتِ فضایل از مسلمِ جمهور بود در مدحِ سلطان، قصیده در کمالِ فصاحت آورده بود و در آنجا از حقوقِ سابقهٔ خدمتِ علاجی که به والدِ سلطان سابقاً در سفرِ قرامان داشته اظهار کرده بود، چنانچه در کتیبۀ سلطانِ محمدِ خصال در داستانِ فتحِ قرامان قبل از این مذکور شده و سلطان او را به مزیدِ انعام و وصوفِ اعظام بر همگیِ مُنتسبانِ یعقوب بیک ترجیح و تقدیم نمود و معالجهٔ والدِ سعیدش را در سفرِ قرامان متذکر گشته، مجازاتِ آن سوابقِ حقوق او به مواهب و انعاماتِ خسروانه و به عطایا و صلاتِ عالی همّتانه به جای آورد.^۱

نظم:

فَلْبَلِيضِ وَالْجَدْوَى بُطُونُ بَنَانِهِ مَعَاً وَلِتَقْبِيلِ الْمُلُوكِ ظُهُورُهَا^۲

چون یعقوب بیک مُعاودتِ مُلکِ خود مجاز شد و در هر اسلوبِ منظورِ نظر اعزاز گشت، از او نیز در پایتختِ سلطان چندان کرم و سخا دربارهٔ وَضیع و شریف آنجا به ظهور رسید که در حینِ عبور از کشتیِ کلی پولی در خزانه و اجرةٔ کشتیان و اخراجات، ضرورتِ عبور [293a] نمانده بود و بنابر هجومِ اربابِ جوع، طمع که هرگز به مرتبهٔ شَبَع نمی‌رسد، از همان منزلِ کسی به خدمتِ سلطانِ عَمیمِ الاحسان فرستاد و از روی اعتماد بر الطافِ معتادِ سلطان، کمی خرج و ضرورتِ خود را عرضه داد، با وجودِ علوّ همّتِ سلطان در صرفِ نوال و با توحّد آن حضرت در شُرفِ سرف و افضال، از

^۱ بعد از آن چون چند روز امیر ... همّتانه به جای آورد N: چون چند روز مشارالیه در ظل خلافت سلطان منعم و محترم بود و وصایا که در باب ملک و جاه خود بعد از انتقال او از دار فنا به منزل بقاء به مسامعِ علیهِ سلطانی القا نمود و سلطان نیز به سمع رضا جمیع مطالب او را اصفا کرد و با سلطان عقد اخوت دینی و عهد مخالفت یقینی عیان آورد و سلطان جهت مشارالیه و جمیع اتباع او از کوچک و بزرگ تشریفات فاخره و انعامات متوافره ارسال فرمود و به عزت و حرمت تمام باز رخصت معاودت به ملک و مقر ایالت خود نمود و از جمله مصاحبان و مخصوصان یعقوب مولانا اعظم عُمدهٔ الافاضل و الحکماء به وفور العلوم و الحکم مولانا سنان الدین یوسف مشهور به مولانا شیخی که از منفردان زمان بود و در فضایل و حکم از اعیان و در نظم و نثر به بلاغت مشهور و در جامعیت علوم مسلم جمهور جهت سلطان قصیده ها بلیغ پرداخته بود و حقوق خدمت خود را که نسبت با والد سعید سلطان داشته دیگر باره تازه ساخته و سلطان او را به مزید انعام و اصناف عطایا و اکرام بر جمیع مصاحبان یعقوب بیک تقدیم نمود و قدمت خدمت و مرایا علم و حکمت او را که در زمان والد مغفرت پنهان سلطان به ظهور آورده بود و در سفر قرامان معالجه مرض سلطان محمد خصال را به نفس عیسوی ایار کرده باز تذکر فرمود و معذرت آن خدمت مقبول و مجازاة آن مکرمت فرخنده وصول به مواجب و انعامات خسروانه و به جای آورد E

^۲ ر.ک. دیوان علی التهامی

چند قدم استقبال مشارالیه نمود و در محلّ دست‌بوس، او را به کنار گرفته انواع نوازش فرمود و به کلمات دلفریب عذرِ قدوم یعقوب بیک به جای آورد و به لطایف الطاف و به اصناف حرمت‌داری، اصناف او را بر اکفاء و اقربان مرجّح و ممتاز کرد.^۱

لمولفه ۲:

چون گل به رخس ز لطف خندید	جانش ^۳ به ملاطفت بپرسید
پهلوی خودش چو بخت بنشاند	بر فرق زرش به بدره افشاند
برتر بنشاند پایه‌اش را	داده به مراد دایه‌اش را
در مجلس انس داده راهش	افزوده در احترام و جاهش
کردش به وفای عهد خرسند	بگشوده به مهر از دلش بند

بعد از آن چون چند روز امیر، مشارالیه در ظلّ خلافت، منعم و محترم بود و وصایای معهود خود را به مواجهه بر سلطان القا نمود، سلطان نیز به سمع رضا همگی آن سفارش‌ها را شنود و با سلطان عقد اخوت اسلامی و برادری اخروی منعقد فرمود؛ سلطان جهت مشارالیه و جمیع اتباع او از کوچک و بزرگ، تشریفات فاخره انعامات متواتره ارسال فرمود و به عزّت و احترام تمام، باز رخصت معاودت به مملکت و مقرّ ایالت خود نمود و از جمله مصاحبان و خواص یعقوب بیک مولانا فاضل

^۱ بعد از عرض ... او را بر اکفاء و اقربان مرجّح و ممتاز کرد N: سلطان را از خبر آمدن یعقوب بیک به غایت به خاطرش خوش آمد و بران طور اخلاص و بی تکلفی مشارالیه استحسان فرمود و امرآ و اعیان برسا و آن جوانب را حکم کرد که چون یعقوب بیک به برسا آید وظایف تعظیفات از استقبال و ضیافت‌های پادشاهانه به جای آورند و چون یعقوب بیک به شهر برسا رسید همگی قضاء و حکام و اعیان و اشراف شهر مراسم اعظام و لوازم اکرام چنانچه امر سلطان بود بجای آوردند و وکلا و نواب سلطان آنچه قاعده مهمانداری سلطان باشد ترتیب و تنسیق کردند و مشارالیه نیز در برسا به زیارت مراقد شریفه سلاطین جدا جدا به ترتیب مشرف شد و بر سر مزار هر کدام از آن پادشاهان دین پناه به ختم کلام و نشر تصدق و انعام مالاکلام قیام نمود و چون حضرت هدایت مرتبت ولایت منقبت مهبط الهامات و فیوض حضرت باری امیر سید محمد بخاری قدس الله سره هنوز در حیات بودند یعقوب بیک به زیارت و استین بوسی آن مظهر کمالات نبوی استسعاد یافت بعد از استیفاً حظ از طواف و زیارت احیاً و اموات به جانب ادرنه به خدمت سلطان شتافت و چون به یک منزلی ادرنه به محل آب ارکنه که سلطان بناء پل عظیم فرموده بود، رسید و جهت تماشای ایاز علو همت سلطانی و رفعت و وسعت ارکان و اضلاع و طاقات آن پل عالی مبانی یک روز در آنجا توقف نمود و در آن محل تمامی ارکان سلطنت و عظماء اهل مرتبت و دولت به استقبال یعقوب بیک با آن یک مرحله مبادرت کردند و از آن محل تا به ادرنه مرافقت و موافقت نموده و در غایت عظیم و احترام او را به میان دارالسلطنه ادرنه درآوردند و در مقامی به غایت مزین و مطبوع او را تنزیل و انزال نمودند و در تربیت و تنسیق نزل و اقامت مبالغات و تکلفات بی نهایت کرده بودند و صباح روز دیگر جمیع ارکان دولت به در خانه یعقوب بیک رفته او را سوار کردند و به تعظیم و تکریم تمام به دولتخانه سلطان عالیمقام آوردند و در حین دخول به مجلس قدسی منزلت سلطان هم از مسند خلافت چند قدم استقبال مشارالیه نموده او را در حین دست بوس به کنار گرفته انواع نوازش فرمود و در عین مکالمه و محاوره به کلمات دلفریب عذر قدوم یعقوب بیک به جای آورد و به لطایف الطاف و به اصناف حرمت‌داری اضیاف او را بر سایر ملوک طوایف مرجّح و ممتاز کرد E

^۲ لمولفه N: بیت E:

^۳ جانش N: حالش E:

نظم^۱:

کو طبلِ نشاط خود فرو کوبیم^۲ ما نوبتِ خود تمام کردیم

بعد از عرض، سلطان را این خبرِ قدومِ یعقوب بیک به غایت مُبْتَهَجِ فَرَحان نمود و براین بی‌تکلفی و اظهارِ اخلاصِ خالصِ یعقوب استحسان فرمود، و امراء و نوابِ بُرسا را با جمیعِ ولایات امر شد که مقدمِ او را معزّز و مکرم دارند، در هر محل اکابرِ داعیان استقبال کرده غایتِ اجلال به ظهور آرند و ضیافت‌های پادشاهانه و اقامت‌های عالی همّتانه جهتِ امیرِ مشارّالیه مرتّب نمایند و در هر کجا که چند روز توقّف کند هر روزه اکابرِ دین و دولت به ملازمت او آیند، هرآینه در شهرِ بُرسا و سایرِ منازل به مقتضای امرِ سلطان تعظیم و اکرام به جا آوردند و هرچه از لوازمِ تَرَحیب و تکریم تواند بود ترتیب کردند؛ و امیرِ مشارّالیه در بُرسا اولاً به مزاراتِ سلاطینِ مجاهد جدا جدا، به ترتیب رفته زیارت نمود و در هر مرقدِ پادشاهی، علی‌حده به ختم و قرائتِ کلام و نشرِ مَندۀ اطعام و انعام قیام فرمود و چون حضرتِ سیادتِ منقبتِ ولایت‌انتسابِ امیرِ سید محمد بخاری [292b] قَدَسَ سِرّه، هنوز در حیات بودند، یعقوب بیک به تَقْبیلِ اِکمام و اِلتِثامِ اَناملِ معارفِ التیامِ آن سیدِ مشایخ و عارفان، استسعاد یافت و بعد از استیفاءِ حظوظ از زیارتِ اَحیا و اموات و استقصایِ تَنَعّاتِ آن شهرِ جَنّت‌سَمات به ملازمتِ سلطان به جانبِ ادرنه شتافت. چون به یک منزلی ادرنه رسید و در محلِ ارکنه که سلطان استِبْناءِ قَنطَرهٔ بزرگ فرموده بود جهتِ تماشاگری آثارِ علوّ همّتِ سلطانی و رفعت و وسعتِ ارکان و اضلاعِ آن پلِ عالی‌شأن یک شبانه روز در آن محل توقّف نمود و در همان منزل، تمامِ ارکانِ سلطنت و عظماءِ اهلِ منصب و مرتبت به استقبالِ یعقوب بیک مبادرت کردند و به اعظام و اکرامِ ما لا کلام او را به شهرِ ادرنه درآوردند و در مقامی به غایت مزین و مطبوع او را تنزیل نمودند و در ترتیبِ نزل و اقامتِ گوناگونِ مبالغات و تکلفاتِ محتشمانه فرمودند. و صبحِ روزِ دوّم جمیعِ ارکانِ دولت به درِ خانهٔ یعقوب بیک ملازمت نموده او را سوار کردند و همراهی و رهنمایی نموده به دولت‌خانهٔ سلطان آوردند، و سلطانِ مکرم‌شعار هم در حینِ درآمدِ مُشارّالیه به مجلسِ همایون از مسندِ خلافت

^۱ نظم - E

^۲ کو طبلِ نشاط خود فرو کوبیم N: گو طبلِ نشاط خود فرو کوب E

متضرر می‌گشتند، و در هر نوبت عزیمت غزوات اطراف کفار از ممر ملک او به مشقت بسیار می‌گذشتند؛ و بنابراین بواعث، سلطان در باب و بلیق اغلی اندیشه صایبی در هر باب فرمود و سپاهی عظیم از مجاهدان به سپهسالاری اسحق بیک به عزم تفتیح آن بلاد ترتیب و تجهیز نمود و امیر مشارالیه، به نظم آن مطالب مساعی مشکور به ظهور می‌رسایند.^۱

بیت:

شهان جهان را نباشد گزیر ز جمع دلیران و دانا وزیر

و از جمله مؤیدات سلطانی و معادات کار کشورگشایی و جهانبانی آنکه^۲ یعقوب بیک، والی ممالک^۳ گرمیان ایلی که از ملوک قدیم آن مملکت بود و از زمان اجداد سلطان تا آن زمان، من حیث الاستقلال^۴ حکومت گرمیان ایلی می‌نمود، معروض نواب سلاطین مآب^۵ نمود که چون سن عمر و زندگانی او به اواخر روز شیب و هرم کشید و هنگام ارتحال و انتقال ازین ملک فانی صورت به کشور باقی جوار رحمت حضرت عترت رسیده، داعیه مصمم شده که خود را جهت وداع رحیل به خدمت سلطان رسانیم و چون وارث عمر و زندگانی آن پادشاه، دین مسلمانی است چند وصیت در هر باب از مقام دنیا و دین به مشافهه معروض گردانم، که^۶:

^۱ چنانچه القصه؛ آن سلطان ... مشکور به ظهور می‌رسایند N: القصه چنانچه آن سلطان کشور مراد و خسرو شاهسواران میدان جهاد بعد از فراغت از ضبط و نسق بلاد و امصار آنادولی و محافظت و مراعاة آن جوانب از شر اضرار بر وجه کلی به جانب دارالسلطنه ادرنه توجه فرمود و جهت اقدام به بعضی مصالح ملکی و دینی در آن جانب در تاریخ سنه احدى و ثلاثین و ثمان مائه تمکن و سکون نمود و دو امر کلی جهت مصلحت اسلام و عامه مسلمین پیش گرفت و از میان توجه سلطان به آن مطالب دینیه دولت و سلطنت سلطانی مزید استقرار و استقلال پذیرفت اولاً جهت رفاهیت آینده و رونده و مسافران قنطره بزرگی در موضعی که معروف به ارکنه در چهار فرسخی دارالسلطنه ادرنه بر سر راه شهر برسا و طریق عام و شارع اعراب و اعجام است مشتمل بر یکصد و هفتاد و چهار طاق معلی انشا فرمود و چون این عمارت خیر از غرایب ابنیه خیرات عالم است ذکر مفصلی آن در داستان تعداد مبانی خیر سلطان بعد ازین ایراد خواهد یافت و یک مصلحت دیگر آنکه مکرراً عساکر اسلام به غزای مملکت لاتین توجه مینمودند و بلیق اغلی که والی آن جوانب بود چون شوکتی عظیم داشت لشکر اسلام از ممانعت و معارضات او متضرر و متأثر بودند هرآینه سلطان مجاهدان درباره و بلیق اغلی اندیشه صایب در هر باب

میفرمود و سپاه مجاهدان را سپهسالاری اسحق بیک به عزم تفتیح بلاد و تقدیم به وظیفه جهاد تربیت نمود E

^۲ و از جمله مؤیدات سلطانی و معادات کار کشورگشایی و جهانبانی آنکه N: و از میان توجه سلطان به نظم آن امور که متضمن صلاح جمهور بود هر روزه مویدات غیبی مساعد سلطنت و اقبال آن خسرو اسلام پناه میشد و تمهیدات دولت و اجلال معاضد جاه و جلال آن پادشاه مکرمت دستگاه میگذشت از آن جمله آنک E

^۳ ممالک E-

^۴ ایالت و E+

^۵ سلاطین مآب N: سلطان E

^۶ و زندگانی او به اواخر روز ... مشافهه معروض گردانم، که N: به اواخر شیب و هرم کشیده و آهنگ ارتحال ازین ملک فانی به صوب کشور باقی به جوار رحمت رحمانی نزدیک رسیده داعیه آنست که خود را جهت وداع به خدمت آن سلطان کشور مراد رسانم و چون وارث عمر و ملک زندگانی آن پادشاه دین مسلمانی خواهد بود چند وصیت در هر باب از وصایا دینی و دنیوی به مشافهه معروض گردانم E

سنانِ فروزانِ ایشان شمع‌آسا از اقدام بر اقدام توجه به التحام تَقَاعُدْ ننموده، ملکه تیغِ غزایشه ایشان در مَنامِ نیام هیچ شام به آرام نَعْنُوده است؛ چرا که لایزال به حرکاتِ فکری خود در اندیشه ثغورِ دین‌اند و در هنگامِ تمکّن و سکون به هر قُطری درصددِ محافظتِ حوزه شرعِ متین از شرورِ مفسدین، مقصدِ کلی ایشان در هر سفرِ پر خطر، توفیرِ مُلک و مال و تکثیرِ [292a] مَقْدَرَت و اجلالِ مجاهدانِ ظفرِ مألست، و در هر مسکنی که آرام گیرند مرادِ ایشان تسکینِ خواطرِ اهلِ حاجات و تمکینِ شعائرِ ایمان در جهات است.^۱

بیت^۲:

عدل قایم شود چو بنشینند فتنه بنشانِ مَقُومِ دین‌اند

چنانچه القصّه؛ آن سلطانِ کشورِ مراد و سرورِ سرانِ سپاهِ جهاد بعد از فراغت از ضبط و نسقِ بلاد و حفظِ اطرافِ مُلک از تعرّضِ اعداء و اضداد، در ولایاتِ انادولی به عزیمتِ مهمّاتِ کلی از کلی پولی به دارالسلطنه ادرنه توجه فرمود و در شهرِ سنه اِحدی و ثلثین و ثمان مائه در آن شهرِ جنت‌آسا تمکّن و سکون اختیار نمود، و جهتِ نظمِ مصالحِ اسلامیان و تسهیلِ امرِ مسافران و آینده و روندگان، اولاً قَنطَره عظیمی در موضعی که معروف به ارکنه در چهار فرسخی ادرنه است طرح انداخته، و بر شارعِ عام که از جانبِ عرب و عجم خصوصاً بُرسا و سایرِ ممالکِ انادولی آیند و روند، آن پل را مشتمل بر یکصد و هفتاد و چهار طاقِ عالی است، مرتّب ساخت، و چون ذکرِ مفصلِ آن قَنطَره که از عظمتِ اَبْنِیّه خیراتِ عالم است در داستانِ تعدادِ مبانیِ خیراتِ سلطانِ ایراد خواهد یافت، به همین قدر اکتفا نمود. ثانیاً مصلحتِ دیگرِ سلطانِ آن بود که مکرراً عساکرِ اسلام به غزای مملکتِ لاس توجه می‌نمود و ویلقِ اغلی که والی آن حدود بود چون شوکتی تمام داشت، لشکرِ اسلام از ممانعات و معارضاتِ او

^۱ و خسروانِ کشورِ نیکنامی ... ایمان در جهات است N: و هرکدام ازین پادشاهان مملکت نیک نامی را هرگز یک روز خاطر فلک اتساع و ضمیر منیر خورشید ارتفاع از فکر توشیع دایره مسلمانی نیاسوده اند و هیچ شبی سنان فروزان ایشان از سمع اسناد اُقدام متقاعد نمی بوده و تیغ مجاهده ایشان در مَنام نیام نمی غنوده چرا که لایزال در حین حرکات فکری خود در اندیشه سد ثغور دین بوده اند و در وقت تمکّن و سکون به هر قُطری محافظت حوزه شرع مبیین از غروض شرور و مفساد مفسدین مینموده اند و در ارتکاب هر سفری پر خطری مقصد کلی ایشان آنکه در توفیر ملک و مأل و مقدرت و جلال مرابطان ملت غزا اجتهاد نمایند و در هر مسکن و مقری که به سکونت و آرام میل کند مراد ایشان آنکه در ازدیاد مواد حشمت و تکمیل اسباب جهاد جهت مجهران مجاهدان امت افزایشند E

^۲ بیت N: لمولفه E

داستان ششم

در بیانِ بواعثِ تمکینِ سلطان در دارالسلطنه ادرنه جهتِ مصالحِ ملکی و دینی و تجهیزِ لشکرهاى مجاهدان به غزایِ اقطارِ کفار خصوصاً اسحق بیک را به غزایِ مملکتِ لاس و توجه یعقوب بیک حاکم گرمیان به خدمتِ سلطان و وضعیّتِ ملکِ خود جهتِ هَرَم و شَبیب و پیری و سقوطِ قوی و حواس^۱؛

چون بر صحیفه قَدَم به رقمِ جَفَّ القلم بشارت نامه یُریدُ اللهُ أَنْ یُحَقِّقَ الحقَّ بِکَلِمَاتِهِ وَیَقْطَعَ دَایِرَ الکَافِرینَ^۲ به نامِ مجاهدانِ اهل اسلام مُحَرَّر داشته‌اند و بر طومارِ منشورِ تقدیر به کلکِ تصویر^۳ حکیمِ خبیر فتح‌نامه یُحَقِّقُ الحقَّ وَیُبْطِلُ الباطلَ وَلَوْ کَرِهَ الْمُجْرِمُونَ^۴ به اسمِ سلاطینِ این خاندانِ همایون نگاشته انگاشته‌اند. هرآینه همیشه بواعثِ توفیقاتِ یزدانی و اسبابِ تأییداتِ آسمانی دواعی و نیاتِ این سلاطینِ مجاهدپیشه و ضمائرِ این پادشاهانِ صایب‌اندیشه را، لایزال تجهیزِ عساکرِ جهادِ مقصور ساخته است و در هر اقدامی به سپهداریِ لشکرهاى مُرابطانِ لوای منصور برافراخته^۵.

بیت ۶:

دین و دولت زِ رای شان به نظام مُلک و مَلّت به تیغِ داده قوام

و لهذا؛ هیچ یک از این قیاصره اسلامی و خسروانِ کشورِ نیکنامی هرگز یک روز با خاطرِ فَلکِ اتّسع و با ضمیرِ منیرِ خورشیدشعاع، از اندیشه توسیعِ دایرهٔ مسلمانی نیاسوده‌اند، و هیچ شبی

^۱ تمکینِ سلطان در دارالسلطنه ... سقوطِ قوی و حواس N: تمکن و تقاعد سلطان در دارالسلطنه از توجه سفر غزا و ارسال لشکرها به اقطار ممالک کفار و توجه یعقوب بیک حاکم گرمیان ایلی به ملازمت بارگاه سلاطین پناه و وصیت ممکت خود در آن سن هَرَم جهت سلطان به طریقه ارادت و اختیار و گفتار در فرستادن اسحق بیک در آن وقت تمکن سلطان به غزای مملکت لاس و فتح بعضی قلاع و انقیاد تمام و بلقِ اعلی حاکم لاس و عقد ذمت و خراج گزاری و دختر دادن به خدمتکاری و پرستاری سلطان با اموال و اسباب بی حد و قیاس» E

^۲ سورة انفال، آیه ۷

^۳ مُحَرَّر داشته‌اند و بر طومارِ منشور تقدیر به کلکِ تصویر N: ومبارزان امت نبی علیه الصلوة والسلام محرر داشته اند و طومار منشور تقدیر را به قلم مفیض الحکم تقدیر آن E

^۴ سورة انفال، آیه ۸

^۵ به اسمِ سلاطینِ این ... لوای منصور برافراخته N: را معنون به ذکر اجتهاد سلاطین عثمانی و به یاد آورد معارک جهاد ایشان در دین مسلمانی به قانون مور نگاشته و انگاشته اند لاجرم همیشه بواعث توفیقات یزدان و اسباب تأییدات آسمانی دواعی و نیات این سلاطین مجاهد پیشه و اعتقادات ضمائر این پادشاهان صایب اندیشه را بر تجهیز عساکر جهاد مقصور ساخته و در هر اقدامی سر لشکری عسکر ظفر پیکر جهت قلع مواد فساد و قم عنان اهل کفر و الحاد لوای منصور بر افراخته‌اند E

^۶ بیت N: لمولفه E

آن خلوصِ اعتقاد و کمالِ اعتماد او باعث بر اظهارِ لوازمِ مرحمتِ اشفاق شد و در روم ایلی، ولایتی
عوضِ ملکِ قدیمِ او ارزانی داشت و دیگر باره او را بر مسندِ امارت و حکومت برگماشت و تا این زمان
فرزندانِ او در ظلّ عنایاتِ سلاطینِ این خاندان مرعی‌اند و در سلکِ خُدامِ این خانوادهٔ خلافت معدود
و محمی^۱.

بیت^۲:

همه مرده بودند و برگشته روز ز شه زنده گشتند و گیتی فروز

^۱ از تدبیراتِ یورکچ پاشا ... خلافت معدود و محمی N : را اطوار تدابیر یورکچ پاشا معلوم بود در جواب اجابت دعوت او پیغام کرد که ازین
طلب معلوم کردم که مطلوب تسخیر این گنج جنگلستان و ملک موروثی من خواهد بود اگر اشارت سلطانی برین معنی شده باشد ازین
جانب خود مخالفت و نافرمانی نخواهم نمود فاما خود به درگاه سلطان خواهم توجه کرد و روی تضرع و نیازمندی به آن قبله اقبال خواهم
آورد و یورکچ پاشا بعد ازین مراسله داعیه توجه به فتح جانیک نمود، چون حسن بیک را قوت مقاومت و معادات با لشکر سلطان نبود
رسولی به یورکچ پاشا فرستاد که اگر مراد حصول مملکت است مرا با نواب سلطان مراعی نیست و در مقام تسلیم ملک ایستادگی دارم و
اگر غرض توجه است به صوب ملازمت حاجت ان نیست که یورکچ پاشا این تردد کشد و فقرا و عجزه مملکت چنین محقر را پای مال
عساکر سلطان موید کند، من خود متوجه عز حضور میشوم و بی الحاح و لجاج به صحبت او میروم چون حسن بیک را چاره به غیر توجه
نبود، بی توقف به حضور یرکوج پاشا عزیمت نمود اما یورکچ پاشا جهت مصلحت ملکی او را مقید و مغلول به خدمت سلطان فرستاد و
توابع و لواحق و اهل و متعلقان او را در ولایت خود جای داد چون حسن بیک را به دارالملک برسا بردند، او را در زندان به مصلحت یورکچ
پاشا مسجون کردند و چند وقت در حبس و زندان بود تا شبی انتهاز فرصت در خوابگاه مستحفظان نمود و دست و پای محافظان را بر
بسته به ریسمان او را از دیوار حصار فرود آورد و تدارک اسبی جهه سواری خود در فرار نمود به مدت دو سال در اقطار و اطراف سیاحت
میکرد اما باز به اعتماد کرم و مروت سلطان مرادبخش روی به درگاه جهانپناه آورد سلطان را نیز از آن اخلاص اعتقاد و اعتماد او باعث بر
اظهار لوازم مرحمت و اشفاق شد و در روم ایلی ایالت ولایتی عوض مملکت اصلی او ارزانی داشت و بار بر مسند امارت و حکومت او را
برگماشت و تا این زمان فرزندان او در ظل عنایات سلاطین مرعی‌اند و در سلک خدام این خاندان خلافت معدود و محمی‌اند E

^۲ بیت - E

پاشا مرعی می‌داشت، و از خوفِ غضب و خشم‌انگیزی او در خدمتِ سلطان در فرمان‌برداری، دقیقه‌ای فرو نمی‌گذاشت روزی یورکچ پاشا دعوت^۱ عروسی برانگیخت، حکام اطراف را به طوی خود^۲ طلب نمود، و حسین بیک را نیز^۳ به حضورِ دعوت، تکلف بلکه تکلیف^۴ فرمود؛ چون حسین بیک از تدبیراتِ یورکچ پاشا همیشه در اندیشه بود این معنی را در جوابِ دعوتِ او ارسال نمود که مقصودِ اصلی ازین دعوت معلوم است که چیست و به غیر از تسخیرِ این گنجِ جنگلستانی تنگ و تاریکی ما هیچ مرادی دیگر نیست. اگر اشارتِ سلطان به تسلیمِ مُلکِ موروثی این جانب باشد یقین که مخالفت و نافرمانی نخواهیم کرد؛ فأمّا خود روی امیدواری به آن درگاه اقبال خواهیم آورد. لاجرم بعد از ظهورِ سرّ نهایی و وضوحِ مدّعی چنانی [291b] یورکچ پاشا اظهارِ داعیهٔ فتحِ جانیک نمود و لشکرها را از اطرافِ انجمن فرمود. فأمّا چون حسین بیک را قوّتِ مقاومت و معاداتِ سپاهِ سلطان نبود، مجدّداً رسولی نزد یورکچ پاشا فرستاد که اگر غرض، تحصیلِ مُلک است مرا با نوّابِ سلطان مجالِ مخالفت محال است و در مقامِ تسلیمِ مملکت مرا چه زهره و یارای اهمال است؛ چه حاجت که پادشاهیِ عالی‌مقدار جهتِ جمعیتِ لشکرِ بسیار تردّد خاطر کشد و عجزه و فقرایِ مملکت را پایمالِ جنود و عساکر کند، من توقّف متوجه حضورِ پاشا خواهم گشت و بی‌الحاح و لجاج به امرِ سلطان از مُلک و مال درخواهم گذشت. بعد از حضورِ حسین بیک به خدمتِ یورکچ پاشا جهتِ مصلحتِ مُلکی حسین بیک را مقید و مسلسل به درگاهِ سلطان فرستاد و توابع و لواحقِ اهل و عیال و ملازمانِ او را در نزدیکیِ خود جای داد. چون حسین بیک را به درگاهِ همایون آوردند به مصلحتِ یورکچ پاشا او را در زندانِ بُرسا مَسجون کردند و چند وقت در آن حبس و زندان می‌بود، تا آنکه شبی در حینِ خواب‌آلودگیِ محافظانِ انتِهاری فرصت نمود و دست و پای نگهبانانِ خود بر بسته خود را به ریسمانِ درازی از دیوارِ حصار فرود آورده و تدارکِ اسبی جهتِ فرارِ خود پیدا کرد، و مدّتِ دو سال در اقطار و اطرافِ سیاحت می‌کرد. اما باز بنابر کمالِ اعتماد بر مروت و کرمِ سلطان مرادبخش روی به درگاهِ سلاطین پناه آورد سلطان را نیز

^۱ و E+

^۲ برانگیخت، حکام اطراف را به طوی خود N: انگيخت و ملوک و حکام اطراف را به آن مجمع E

^۳ نیز N: هم E

^۴ دعوت، تکلف بلکه تکلیف N: آن دعوت تکلف و تکلیف E

تَضَاعُف می‌نمود. تا آنکه روزی یورکچ پاشا از کمالِ اعتماد بر صدق و داد او نزدِ او خبر فرستاد که اگر طیفور چلبی در آن انبار قلعه حیدر آتشی اندازد به نوعی که قلعه او را از قوت و انبار بپردازد هر چه مدعی او باشد بعد از تسخیرِ قلعه ازو دریغ نخواهد بود، و به عهود و ایمان این موعود را توفیق و تحقیق نمود. طیفور کفور آن معنی را قبول و تعهد کرده و شبی آتش در انبارِ قلعه زده و تا صبح خرمین زندگانی اهل قلعه را چنان سوخته که خاکسترِ آن را به بادِ فنا برداده، و کیفیت را به تفصیل نزدِ یورکچ پاشا فرستاده. هرآینه در حالِ یورکچ پاشا با لشکرِ مرتب به محاصره قلعه مبادرت کرده، چون تمامی قوت و داده چندین ساله قلعه سوخته بوده و مطلقاً در آن فرصتِ قلیل از محلّ ذخیره نیاورده حیدر صاحبِ حصار به ضرورت، قلعه را به یورکچ پاشا سپرده و رختِ اقامت از منزلِ چندین ساله خود بیرون برده و یورکچ پاشا، بشارت فتحِ مذکور را معروضِ نوابِ سلطان نموده و سلطان از روی اهِتمامِ اندیشه محافظتِ قلعه و توابع فرموده^۱.

بیت^۲:

شد آن سنگلاخِ صلابت سرشت ز یمنِ قدومش چو باغِ بهشت

فتحِ دوم آنکه^۳ یورکچ پاشا لایزال، درصددِ تسخیرِ مملکتِ جانیک بود و از اولادِ آلب ارسلان حسین^۴ بیک در آن ولا بر آن ولایت^۵ حکومت می‌نمود؛ و ظاهراً طریقه ملایمت و اظهارِ اطاعت^۶ با یورکچ

^۱ لیکن از اقتضاء قضا که اکثر برخلاف ... قلعه و توابع فرموده N: از اقتضاء قضا که اکثر بر خلاف مدعای عقلا جاری است در قلعه مذکور شخصی بود طیفور چلبی نام و نزد حیدر بیک حاکم قلعه او را عزت تمام به نوعی که او را در عداد فرزندان خود میداشت و در طریقه اخلاص او را محل اعتماد تمام می پنداشت، یورکچ پاشا غایبانه با آن طیفور بنیاد ملایمت و مصادقت نهاد و به تدریج جهت او انعامات و بخششهای متوالی میفرستاد و او را به مراتب علیه و مطالب سنیه وعده میداد چون آشنایی و دوستی در میانه تاکید یافته بود و هر نوع حکایات را با او پیغام مینمود روزی به او پیغام داد که اگر او در انبار غله قلعه آتشی اندازد به نوعی که قلعه حیدر بیک را از قوت و زاد به این تدبیر پردازد هرچه مدعی او باشد بعد از تسخیر قلعه ازو دریغ نخواهد بود و به عهود و ایمان این معنی را تاکید نمود، آن طیفور کفور با ولی نعمت قدیم خود آن غدر را روا داشته و شبی آتشی در انبار قلعه انباشته و تا صبح خرمین زندگانی و انتعاش اهل قلعه را به باد فنا بر داده و کیفیت ماجرای قلعه و انبار را نزد یورکچ پاشا فرستاده، مشارالیه با لشکر مرتب بی توقف به پای قلعه آمده و محاصره کرده چون تمام قوت قلعه سوخته بوده و محال تدارک انبار نبوده اهل قلعه را به تنگ آورده، حیدر بیک به حکم ضرورت قلعه را به وکلا یورکچ پاشا سپرد و رخت اقامت را از آن منزل سلامت بیرون برده است چون قلعه در تصرف یورکچ پاشا در آمده کیفیت حال را معروض عبد غلبه سلطانی نموده و قلعه را به نوعی که صلاح دولت بوده ضبط و محافظت فرموده E

^۲ بیت -E

^۳ چون E+

^۴ حسین N: حسن E

^۵ ولایت N: مملکت E

^۶ طریقه ملایمت و اظهارِ اطاعت N: همیشه طریقه ملایمت و اظهار طاعت نسبت E

خسروانِ زمان می‌فرستاد، اما به هیچ وجه قلعه خود را به کسی نمی‌داد و گردنِ اطاعت به قیدِ ملازمتِ هیچ احدی نمی‌نهاد. و هرچند سلاطینِ وقت اندیشهٔ تسخیرِ آن قلعه می‌کردند، اتفاقاً با وجودِ حقارتِ میسر نبود و آن حیدر در قلعه خود یراقِ چندین ساله جهتِ محافظتِ قلعه مهیا و مقرر نموده بود، و فرزندش قاسم همواره با پدر مُطارحه می‌نمود که با وجود امید به چنین قلعه [291a] محقر بستن و با وجودِ این خسروانِ کشورگشا به طریقهٔ مخالفت در آن حصار نشستن وظیفهٔ عافیت‌اندیشی و پیش‌بینی نیست؛ و مآلِ این لجاج و بدخویی به غیرِ استیصالِ آعقاب و اولادِ خانوادهٔ ما چیست، اما حیدر با پسر می‌گفت که عمرِ من به آخر رسیده و هرگز به درِ خانهٔ کسی به خدمتکاری به ناکامی و ناچاری نبوده‌ام و حرمتِ عزلتِ خود را تا امروز محافظت نموده‌ام بعد از وفاتِ من هرچه صلاحِ شما فرزندان باشد به ظهور آید، اما درین روزگارِ پیری مرا به مَذَلَّت و خواری مگذارید که^۱:

رباعیه:

آنکس که به دهر نیم نانی دارد و از بهر نشست آشیانی دارد
نی خادم کس بود نه مخدوم کسی گو شاد بزی که خوش جهانی دارد^۲

لیکن از اقتضاء قضا که اکثر برخلافِ مدّعی عقلای خودکام جاری است آن شد که در قلعهٔ مذکور شخصی بود طیفور چلبی نام و نزدِ حیدر حاکمِ قلعه او را عزّت و قربتِ تمام به نوعی که او را در عدادِ فرزندانِ خود می‌داشت، و در هر باب، جهتِ خلوصِ نیت و اخلاص او را محلّ اعتماد می‌پنداشت. یورکچ پاشا با آن طیفور بنیادِ ملایمت مُصادقتِ نهاد و به تدریج جهتِ او هدایا و انعاماتِ کَلّی فرستاد و در میان، همیشه آمد شدِ پیغامِ متوالی بود و روز به روز این نسبِ صداقتِ ترقّی و

^۱ در حوالی عثمان جوق قلعه‌ای ... مَذَلَّت و خواری مگذارید که N: آنکه در نواحی عثمان جوق از بلاد رومیه صغری قلعه بود مشهور به قرچه قایسی و در آن وقت حیدر نام شخصی در آن قلعه تحصن نموده بود و با وجود آنکه در وسط مملکت سلاطین ذوی الاقتدار بود به اعتماد حسانت قلعه هرگز به خدمت پادشاهان زمان تنزل نمی‌نمود و حیدر مذکور گاه گاه فرزند خود را قاسم نام نزد ملوک و حکام زمان می‌فرستاد فاما قلعه را به هیچ وجه به کسی نمی‌داد و گردن اطاعت به هیچ آفریده نمی‌نهاد و هرچند ملوک و حکام آنجا اندیشه تسخیر آن قلعه مینمودند به هیچ نوع میسر نبود و آن حیدر صاحب قلعه یراق صد ساله جهت محافظت قلعه مهیا کرده بود و هرگز از قلعه به جانبی تردد نمی‌نمود و پسرش قاسم با پدر میگفت که میان مملکت سلاطین به امید این قلعه نشستن و در اطاعت و فرمان برداری بر روی پادشاهان عالم برنشستن طریقه عقل و عاقبت اندیشی نیست و این صورت به غیر هلاک ما فرزندان و آعقاب تو در عاقبت فایده چیست و حیدر میگفت که عمر به آخر رسیده و هرگز به در خانه کسی به خدمتکاری نبوده‌ام و کنج عافیت خود را به هر وجه تا امروز محافظت نموده‌ام بعد از ارتحال من هرچه صلاح شما فرزندان باشد به ظهور آید و درین روزگار پیری و نهایت زندگانی مرا به مذلّت و خواری مدارید که E

^۲ ر.ک. رباعیات خیام

کرده و مرا به غیر از فرزند دلبندی نبود و به جز ازو کسی غمخواری این ضعیفه عاجزه نمی نمود^۱، یورکج پاشا از رویِ ترحّم فرمود که همگی کشتگان را به آن پیرزن باز نمایند تا مقتولِ خود را پیدا کرده، بعد از تحقیقِ حال تدارکِ خاطرِ او فرمایند. چون کشتگان که در تنگنایِ زندان از هولِ دُخانِ جهنّم به بالای هم افتاده بودند از بالای یکدیگر برداشتند و یک یک را به پیرزن می نمودند که پسر او را هم در میان مقتول می پنداشتند، ناگاه از زیرِ هفت مقتول شخصی زنده و سلامت بیرون آوردند، پیرزن به اضطراب و اضطراب در آن کس درآویخت که فرزندِ من این است که اکنون پیدا کردند و زندگیِ آن شخص در آنچنان نَهْلَکَةُ مَهْلَکَة و ازدحامی نشانه صدقِ پیرزن و علامتِ بی گناهی فرزندِ او به یقین شد و موجبِ اعتبار دیده مُسْتَبْصِرانِ عاقبت بین گشت و مَا رُبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ^۲

لمؤلفه:

ز دودِ ظلم اگر رنگی نداری خلیل آسا در آتش رستگاری^۳

و از عقبِ این فتح ترکمانانِ قزل خواجلو^۴ دو فتح^۵ دیگر یورکج پاشا را دست داد و رفع و دفع آن مفسدانِ بیراه چندین مطلبِ دلخواهِ دیگر را^۶ باعث افتاد.

فتح اول: در حوالی عثمان جوق قلعه‌ای بود مشهور به قرچه قایسی که در آن ایام حیدر نامی در آن قلعه تحصّن نموده بود. با وجودِ آنکه در وسطِ آن ممالک چنان پادشاهانِ صاحبِ اقتدار بود، هرگز از محلّ خود به خدمتِ یکی از سلاطین تنزّل نمی نمود، اما گاه گاه فرزندِ خود قاسم نامی نزد

^۱ به قتل آورده ... عاجزه نمی نمود N: که به ایشان به هیچ وجه علاقه به غیر از آنکه به اجرت خدمت میکرده نسبتی نداشت به قتل آورده و برین ضعیفه عاجزه که فرزندش منحصر در آن یک فرد بود ظلم تمام کرده E

^۲ سورة فصلت، آیه ۴۶

^۳ از رویِ ترحّم فرمود که ... خلیل آسا در آتش رستگاری N: فرمود که در زندان را بکشایند و همگی کشتگان را به آن پیرزن باز نمایند تا کشته خود را بیرون آرد و تدارکِ خاطرِ او کند چون کشتگان که در آن تنگنایِ بر بالای هم افتاده بودند بیرون می آوردند از زیرِ هفت کس مرده شخصی به سلامت بیرون آمد پیرزن به اضطراب هرچه تمام تر سر و روی او را بوسید که فرزندِ من همین است و زنده ماندن آن یک مظلوم میان این همه ظالم بی دین نشانه صدقِ آن پیرزن و فرزندش در راه حق و یقین و این صورت هم دلیلِ آنکه آن جماعت مقید متوافق همگی مستحق بوده اند به آن عذاب شدید و استلثاء یک فرد از چنان مهلکه مهلکه قرینه نجاه بی گناهان است میان ظالمان رعیند و مَا رُبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (سورة فصلت، آیه ۴۶) E

^۴ خواجلو N: قواجه

^۵ کلی E+

^۶ و رفع و دفع آن مفسدانِ بیراه چندین مطلبِ دلخواهِ دیگر را N: چون آن جماعت مفسد عایق بسیاری از مطالب بودند استیصال ایشان به غایت درین فتوحات متعاقبه نافع را E

از آن ورطه برون رفته بودند به جانب مملکت دیار بکر فرار کرده، نزد هابیل بیک ولد قراعثمان بیک بایندر رفتند و گویا بعد از رفتن آن مفسدان عرصه آن مملکت رومیّه صغری^۱ را از غبار فتنه و فساد به جاروب فنا فرورفتند، و پنداری که قطع عرق قُطاع الطریق و رفع^۲ آیین تاراج و تالان ترکانه، موقوف آن قتال رفاهیت مآل بوده و از شمول عدل و سیاست سلطانی^۳ بعد از آن وقت^۴ کسی خبر نهب و غارت در آن حدود و امصار به هیچ حال ننشوده.

بیت^۵:

نبینی در ایامشان رنجه‌ای که نالد ز بیداد سر پنجه‌ای^۶

و از غرایب واقعات^۷ که در عقب این حادثه^۸ مشهور روی نمود، آنکه بعد از هفت روز از این قتل ترکمانان قزل خواجلو ضعیف پیرزالی^۹ نزد یورکچ پاشا به دادخواهی آمد که در میان این جماعت ترکمانان گناهکار یک فرزند بی گناه مرا به قتل آورده، زیرا که او را به هیچ وجه به این جماعت به غیر از علاقه اجرت مزدوری خدمت نبوده و در حرق و اِهلاک آن بی گناه را با ایشان شریک و سهیم

^۱ لاجرم شبی که ظلمت ... مملکت رومیّه صغری N: چون ظلمت شب ادبار قابض ابصار بخت خواب آلوده آن مفسدان غافل شد، و در دیوار مسکن عسرت آن مفسدان به حصار آهنین شب تار محصور میان جمعیت های آن بد اندیشان یکدل حائل گشت گماشتگان نورکچ پاشا به تایید دست برد یفعل الله ما یشاء اولاً آن هر چهار برادر که سر خیل مفسدان بودند دفعه گرفتند و سر ایشان را که سر فتنه و فساد بود از تن جدا کردند، بعد از فیصل مهم سرداران و جدا کردن رؤس ایشان از رؤسان بلوک بلوک و جماعت جماعت را که در هر خانه بودند جابجا گرفتار اعمال و نیات مفسدانه ایشان نمودند و همگی را جدا جدا دست و گردن بسته بیرون آوردند و در زندان کسمه که محل گناهکاران است همگی را مجتمع کردند و در آن زندان را برآورده به دود و آتش آن جهنمیان را سوزانیدند و به عذاب الیم همگی را هلاک گردانیدند علی الصباح که از ظلمت وجود آن مفسدان عرصه ملک را مصفی گرداند و یک متنفس از میان آن تیره روزگاران از آن آتش و دود زنده نماند فی الحال پورکچ پاشا جوانان دو اسبه را به عزم ضبط و تاراج خانه های آن ترکمانان مفسد به جورملو فرستاد اگرچه اکثر متنفسان آن جماعت مفسد در آن ورطه هلاک شده بودند اما آنچه در خانه های خود مانده بودند همگی را باز دستگیر کردند و جمیع اموال و اسباب وخیول و اغام و دواب ایشان را به تاراج آوردند و به نوعی از یغمای اموال ایشان که مدت ها به قطع طریق و تخریب بلاد اندوخته بودند وسعت و غنیمت به لشکریان عائد شد که گوسفندی به یک اغچه شده بود و از آن ورطه بعضی عورات و اطفال آن جماعت که خلاص شده بودند به جانب دیار بکر فرار کرده نزد هابیل بیک ولد قرا عثمان بایندر رفتند و گویا بعد از دفع آن مفسدان عرصه مملکت رومیّه E

^۲ رفع N: دفع E

^۳ سلطانی N: سلاطین عثمانی E

^۴ وقت N: ایام E

^۵ بیت - E

^۶ ر.ک. بوستان سعدی

^۷ واقعات N: امور E

^۸ حادث N: حادثه E

^۹ قزل خواجلو ضعیف پیرزالی N: زالی ضعیفه E

بیت:

کم خور قدح مُرادت از ساقی بزم^۱ فردا کُندت خمار کامشب مستی

لاجرم شبی که ظلمتِ شامِ ادبار، قابضِ ابصارِ خواب‌آلودهٔ آن مفسدانِ غافل شده بود و در و دیوارِ مساکنِ عشرتِ آن مفسدان به حصارِ آهنین تار استوار نموده، میانِ جمعیت‌های متفرّقِ ایشان حایل می‌نمود. گماشتگانِ یورکچ پاشا به تأییدِ دست‌بردِ وِیْفَعْلُ اللهُ ما یَشاءُ^۲ و اولاً آن چهار برادر را که سر خیلِ مفسدان بودند به یکدفعه گرفتند و کَلَّةٔ ایشان را که سر فتنه و فساد بود از تن جدا کردند. بعد از آن فیصلِ مهمّ سرداران و پس از جدا کردن رؤسِ ایشان از مرئوسان، بُلوک بُلوک و جماعتِ جماعت را که در مساکنِ متفرّقه بودند جای به جا گرفتارِ اعمال و نیاتِ مفسدانهٔ خود کردند و همگی را جدا جدا دست و گردن بسته بیرون می‌آوردند. و در زندانِ کَسْمه که محلّ تقییدِ گناهکاران است همگی را مجتمع نمودند و درِ زندان را به سنگ برآورده به دودِ آتشِ حَمیمِ آن جهنّمیانِ رجیم را به عذابِ الیم سوزانیدند و به هر گونه عذاب و عقاب همه را هلاک گردانیدند. عَلی‌الصّباح که از ظلمتِ وجودِ آن مفسدان عرصهٔ مُلک را مُصَفّی ساختند یک مُتَنَفّس از میانِ آن تیره‌روزگاران نمانده بود که در آتش و دودِ دلِ مظلومان نسوختند، فی‌الغور یورکچ پاشا جوانانِ دو اسپه را به عزمِ ضبط و تاراجِ خانه‌های آن [290b] آن ترکانِ مفسد به موضعِ حورم لو که مسکن و مأمّنِ ایشان بود به تعجیلِ تمام فرستاد؛ اگرچه اکثرِ مُتعیّنانِ آن قومِ مفسد در آن ورطه هلاک شده بودند، اما بقیّه که در سرِخانه‌هایِ ایشان مانده بود، همگی را مجدداً دستگیر کردند و جمیعِ اموال و اسباب و خُیول و اغانم و دوابِ ایشان را به تاراج آوردند، به نوعی که از یغمایِ اموالِ ایشان که مدّت‌ها به قطعِ طریق و ظلم و نهبِ بلاد به هم اندوخته بودند، چندان سِعَتِ غنیمت به لشکریان عاید شد که گوسفندی یک اغچه که چهار گوسفند یک درمِ نقره باشد بهاء رسیده بود، و بقیّهٔ آن جماعت که

گوناگون و مشتهیات شراب و طعام از حد و اندازه بیرون دیدند به مقتضای حیلَت خود را و خدای خود را فراموش کردند و توجه تمام به معاشرت و روی به عیش نوشانوش آوردند و نذیرِ بلاهایِ پنهانی مهلت نامه بلیغ المضمون ذَرَهُمْ یَا کُلُوا وَیَتَمَتَّعُوا وَیُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ یَعْلَمُونَ (سوره حجر، آیه ۳) در مجالسِ عشرتِ ایشان بنیاد ترنم نمود و ساقی مرکب ناگهانی بیهوش داروی فنا را در کاس سرخوشی ایشان آمیخته دوستکانیهای پرخمار پریشان بنمود E

^۱ کم خور قدح مُرادت از ساقی بزم - E

^۲ سوره ابراهیم، آیه ۲۷

بیت^۱:

به هنگام کین و به روز نبرد ز ملکِ مخالف برآریم گرد

چون این طرحِ کلامِ خضر بیک مطابق مدعی منوی و موافقِ تمشیتِ افکارِ خفی ایشان بود. اعتمادِ تمام بر کامیابی و اصابتِ رایِ مفسدانه خود کردند و به شهرِ آماسیه درآمده به نوعی که معهود بود همگی را در مساکنِ طیبه فرود آوردند، و جهتِ چهار برادر محل‌هایی علی‌حده در غایتِ تکلف گشادند و مردمانِ ایشان را همه بلوک بلوک در خانه‌های متعدد جای دادند و اسبابِ عیش و تنعمِ اصناف به دستورِ زیاده از عادت تا به حدِّ اسرافِ جهتِ همگی ترتیب کردند، چون ترکمانانِ صحرایی آنچنان تنعماتِ گوناگون و از مُشتهیاتِ نفس، مثلِ هرگونه شراب و طعام از حد بیرون دیدند، به مقتضای جِبَلتِ خود، خود و خدایِ خود را فراموش کردند و توجه تمام به کامرانی و میلِ کلی به عیش و نوش روی آوردند، لیکن بریدِ خوش‌نایِ عالمِ روحانیِ نذیرِ بلاهایی پنهانی و قضا‌های آسمانی را مهلت‌نامه بلیغِ المضمون ذَرُّهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهُمْ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ^۲ را گوش گذارِ اربابِ عقل و هوش می‌نمودند. و ساقیانِ مرکبِ ناگهانیِ بیهوشِ داروی فنا را در جامِ سرخوشی ایشان آمیخته دوستکامی‌های پر خمار بر آن ترکانِ غافل می‌نمودند^۳.

اللَّهُ يَمْزِلُ الْعَذَابَ عَلَى مَن يَشَاءُ ۚ وَمَن يُضْلِلْ فَلَا يَهْدِيهِ إِلَّا جَهَنَّمُ ۚ وَمَا يَصْرِفُهُ عَنِ مَّقَامِهِ فَا لَا ۚ (سوره آل عمران، آیه ۱۲۰) مُحِيطٌ بنیاد حزم و احتیاط نهاد و بی توقف خود در اماسیه تمارض کرده خود را به مرم بع غایت خسته و معلول باز نمود و خبر مرض و بیماری خود را میان بزرگ و کوچک تشهیر فرمود و مردم وثیق و جوانان معتمد علیه را ازین طرح مکاید آن جمع مفسدان مکاید آگاه ساخت و در ابطال مکر ایشان طرح‌های عاقلانه انداخت چون چهار برادر با آن جمعیت به بلده مرزبان رسیدند بی توقف فرزند خود خضر بیک را با بعضی مردم معتبر به استقبال ایشان فرستاد و معذرت بیماری خود را در عدم قدرت بر استقبال پیغام داد فاما در رعایت لوازم تعظیم و اکرام و در بهینه اسباب ضیافت و اطعام مبالغات تمام نمود و با خضر بیک به ایشان سفارش کرد که چند روز به شهر اماسیه آیند و با مردم خود میان شهر بیاسایند و با یکدیگر ملاقات کنیم و در هر باب مصلحتها آغازیم و مطارحات و مشاورات به مشافهه و مواجهه مقرر سازیم امید که مرض و بیماری هم از یمن قدم ایشان به صحت مبدل گردد و به اتفاق یکدیگر سایر مطالب که امر سلطان شده محصل شود و خضر بیک این پیغام پدر را رسانید و کلمات عاقلانه جهت مرغیات ایشان ملحق گردانید که هرچند پدرم را مرض به غایت مستولی است فاما چون شما رسیدید همان به جای پدر و برادرید اگر صورتی روی نماید و پدرم درین مرض اجل مقدر پیش آید به اتفاق به هرچه امر سلطنت است از جمیع عساکر و توجه به دفع مخالفان اقدام نماییم و مملکت را به میامن سعی و اهتمام شما برگشاییم E

^۱ بیت N: لمولفه

^۲ سوره حجر، آیه ۳

^۳ این طرحِ کلامِ خضر بیک ... ترکانِ غافل می‌نمودند N: کلمات خضر بیک ظاهراً باعث تقویت رای و مکیدت ایشان بود و مرض یورکچ پاشا هم موید افکار فاسده ایشان مینمود اعتماد تمام بر کامیابی و اجابت رای مفسدانه خود کرده به اماسیه توجه نمودند و بر طبق تدابیر یورکچ پاشا مساکن طیبه و محل‌های علی جهت هر برادری علیحده تعیین فرمودند و تمامی لشکریان ایشان را بلوک بلوک در خانه‌های مرزین فرود آوردند و اسباب عیش و تنعم اضیاف بی محابا و اسراف جهت همگی ایشان ترتیب کردند چون ترکمانان صحرایی تنعمات

را در ترک استقبال پیغام داد. فاما در رعایتِ لوازمِ تعظیم و اکرام و در تهیهٔ اسباب ضیافت و اطعام، مبالغات نمود و با خضر بیک به ایشان سفارش کرد که چند روز به شهر آماسیه آیند و با مردم خود [290a] چند روزی در شهر به سکون و اطمینان بیاسایند و با یکدیگر ملاقات و مصاحبت نموده، در هرباب مصلحت‌ها آغازیم؛ و مطارحات و مشاوراتِ توجه را به صوبی که سلطان امر فرموده به مشافهه مقرر سازیم، امید که مرضِ این جانب به یمنِ قدمِ مبارکِ ایشان به صحت مبدل گردد و از برکاتِ موافقت و اخلاصِ جمیعِ مطالبِ محصل شود. و خضر بیک و رفقا آن کلماتِ متواضعانه یورکچ پاشا را به آن جماعت رسانیدند، و بعضی مطارحاتِ عاقلانه به آن ملحق گردانیدند و از آن جمله خضر بیک از روی محبت و بی‌تکلفی به ایشان خطاب کرد که هرچند مرض بر مزاجِ پدرم مستولی است، فاما چون شما درین محل رسیدید اکنون به جای پدر و برادرِ مُشفق شما را می‌دانیم، اگر از روی اقتضاء قضا صورتی پدرم را روی نماید، به اتفاقِ رای شما به آنچه امرِ سلطان است از جمعِ عساکر و توجه به تسخیرِ جانیک اقدام نماییم و آن ولایت، بلکه سایرِ امصار و مساکن را بگشاییم.^۱

^۱ خارِ آزارِ آن قومِ اشرار ... مساکن را بگشاییم N: تطرق اهل فساد بپردازند و هر نوع مددی که از پایه سریرِ اعلی در انجام آن مطالب ناجح باشد اعلام نمایند و طریقه سعی و اهتمام را در هر مسلک از منایحِ فرزاندی و مردانگی یوما فیوما افزایند، یورکچ پاشا بر حسب اشاره علیه سلطان اولاً فکر و اندیشه آن جماعت مفسد ترکمان نمود از آنکه از شر و ضرر آن طایفه قزل خواجلو هیچ نوع تردد به شهرها و سر حد‌ها میسر نبود و اگر چنانچه لشکری بزرگ جهت دفعه آن طایفه ترتیب میداد ایشان جلا کرده اختیار به طرف حدود ولایت دیگر میرفتند و بر مثال سباعِ ضار و عوامِ مردم آزار به مامن چنان و به مسکن و مکمن اراضی و تلال فرار می‌گرفتند و چون لشکر معتبر باز می آمدند ایشان باز بنیاد غارت بلاد و احداث انواع فساد مینمودند و سرخیلان این جماعت چهار برادر و توابع ایشان موازی چهار صد کس بیش نبودند، یورکچ پاشا به تقدیم مقدمات تدبیری دفع ایشان اولی دید و چندگاه ایشان را به طرح دوستی و ملایمت و ترک خصومت از گریزگاه‌های معهود ایشان را یش کشید و درین اثنا رسولی معتبر با چهار منشور سلطانی به اسم آن چهار برادر با تبرکات پادشاهانه و تشریفات خسروانه، از خود ترتیب داد و شخص دیگر متقن از مردم خود با آن رسول سلطان و مکاتبات محبت انگیز به آن چهار برادر فرستاد که سلطان ولایت آرتوق آباد را به ایشان شفقت فرمود که بعد الیوم ایشان در عداد امرا و اجناد این دولت باشند و با ترکوچ پاشا طریقه موافقت و معاونت به جای آورده در مهمات آن سر حد ایستادگی و مردانگی نمایند و مملکت جانیک الب ارسلان را به غایت و تاراج خراب سازند و چون حکام آنجا به طریقه نفاق و مخالفت سلوک مینمایند آن مملکت را از مخالفان دولت بپردازند و درین رای و مشاوره با تورکچ پاشا موافقت نموده با یکدیگر ملاقات نمایند و به هر وجه که به اتفاق صلاح دانند دریک محل گرد آیند، بعد از وصل این رسولان و ایصال مکاتیب و انعامات و تشریفات سلطان اولاد قزل خواجه به غایت متهیج و شادان شدند و چون یورکچ پاشا در آن ولا در آماسیه می بود و هیچ لشکر و جمعیت پیشاپیش در آنجا نبود اولاد قزل خواجه با چهار صد سوارمکمل خود از موضع جوربلو که مقام ساخته بودند به داعیه ملاقات یورکچ پاشا به آماسیه توجه نمودند و ایلچیان را پیشتر روانه ساختند و آوازه اطاعت و فرمان برداری خود را در مسماع همگان انداختند فاما با یکدیگر چنان مقرر داشتند که چون یورکچ پاشا اعتماد بر متابعت ما خواهد کرد و بی جمعیت لشکر و سپاه به استقبال ما روی توجه خواهد آورد در همان زمان ملاقات او را به شمشیر کین هلاک سازیم و به آماسیه و آن ممالک و نواحی توسن عزیمت را بتازیم همین که ملک را در حیطه تصرف در می آوریم و تا سلطان به اندیشه تدارک این حادثه از ممالک بعیده قیام نماید ما نیز در فکر معارضه او را چاره می بریم اتفاقاً این اتفاق و مشاوره ایشان را هاتفان غیب به گوش یورکچ پاشا رسانیدند و از کید آن خائنان و مفسدان و عزم توجه ایشان به آن عنوان، او را آگاه گردانیدند، تورکچ پاشا چون در تدابیر ملکی اکبر مهتدی به صواب بود و در کار دین و دولت مستظهر به عون رب الارباب لاجرم از روی وثوق و اعتماد به نوید پر امید *وَأَن تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً إِنَّ*

آن رسول و به ایصالِ مناشیر و احکامِ عنایت بی سَبَقِ مُسَاوِل به غایت مُبْتَهَج و شادمان شدند. چون یورکچ پاشا جهتِ تسکینِ خاطرِ آن چهار برادر جمعیتِ لشکریان را از نزدیکی خود دور ساخته بود و طرحِ ملاقاتِ آن جماعت را به وجهِ ملایمت و مسالمت به میان انداخته، آن طایفه نیز اعتمادِ تمام بر مواعیدِ مذکوره نمودند و آن چهارصد کس یکباره با سرخیلانِ خود میلِ ملازمت و ملاقاتِ یورکچ پاشا فرمودند؛ و ایلچیان را همگی پیش‌تر روانه ساختند و آوازهٔ اطاعت و فرمان‌برداری به میان انداختند. فأمّا از آنجا که مقتضای ذاتِ شرانگیزِ ترکانِ بی‌ایمان است و جبَلتِ اصلیِ آن طایفه بی‌عهد و ایمان، با یکدیگر چنان مقرر داشتند که اگر یورکچ پاشا اعتمادِ تمام بر این شیوهٔ متابعت و فرمان‌برداری نماید، و بی‌جمعیتِ سپاه و لشکر به استقبالِ مردم ما بیرون آید، در هنگامِ ملاقاتِ یورکچ پاشا را با شمشیرِ کینِ هلاک گردانیم و زمامِ توسنِ عزیمت را علی‌الفور به شهرِ آماسیه و سایرِ نواحی اندازیم؛ یقین که مُلک را بی‌توقف به تصرف درآوریم تا سلطان اندیشهٔ تدارکِ این معنی کند، به جمعیت، لشکرِ همّت بر مُعارضه برگماریم. اتّفاقاً به مقتضای مضمونِ يُحَادِّثُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ^۱ یورکچ پاشا را از عالمِ غیب، هاتفی این صدا در داد و از کیدِ آن مفسدان او را راهِ تَجَنّب و احتراز در پیش نهاد؛ چون پاشای مذکور در امثالِ این تدبیرات، اکثر مهتدی به صواب بود و در کار دین و دولت مستظهر به عونِ رَبِّ الْأَرْباب، از روی وثوق و اعتماد به نویدِ پر امیدِ بی‌انتهایا وَإِنْ تَصَبَّرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً^۲ بنیادِ حزم و احتیاط نهاد و در آماسیه تمارُضِ نموده بر بسترِ ضعف و ناتوانی افتاد و خبرِ مرضِ قویِ خود را میانِ مردمِ تَشهیر فرمود، و به اکثرِ مردمِ خود را به غایت خسته و معلول باز می‌نمود، و خواص و محرمان و سردارانِ سپاه را ازین طرحِ مَکایدِ آن قومِ مَکابدِ آگاه ساخت؛ و در ابطالِ مکرِ ایشان با آن مردمِ معتمد و دلیرانِ معتبر، طرح‌های عاقلانه انداخت. چون هر چهار برادر با توابع و لواحق به بلدۀ مرزفان رسیدند، بی‌توقف فرزندِ خود خضر بیک را با بعضی مردمِ متعین به استقبالِ آن جماعت فرستاد و معذرتِ بیماریِ خود

^۱ سورة بقره، آیه ۹

^۲ سورة آل عمران، آیه ۱۲۰

مرحمت و راحت بر فرق ایشان شد^۱، و حکم همایون صادر شد^۲ که یورکچ پاشا^۳ جمیع عساکر رومیّه را جمع آورد و به تقدیم تدابیر صایب و یا آنکه به کارفرمایی^۴ تیغ و شمشیر سالب در رفع^۵ آن مفسدِ مُلک اهتمام نمایند، و قبل از انجام این فکر و مصلحت مطلقاً لب به مصالح دیگر نکشایند و جمیع مُساکنِ رعایا و عجزه را از تعرضِ آن^۶ مفسدان مأمون سازند، و طُرُق و مسالک را از خارِ آزارِ آن قومِ اشرار به کلی بپردازند، و یورکچ پاشا برحسب امرِ سلطان در آن اندیشه ملاحظه نمود که اگر لشکری بزرگ، جهت دفعِ آن طایفه ترتیب می‌دهند آن طایفه مفسد، قتل خواجلو بر مثالِ سباع و بهایمِ صحرائی هر یک روی به کوه و صحرای بی‌مجال می‌نهند و سرخیلانِ آن جماعت چهار برادر و توابعِ ایشان موازیِ چهارصد کس بودند در حدود رومیّه صُغری [289b] به قربِ نکیسار ییلاق و قشلاق می‌نمودند، یورکچ پاشا اولاً تقدیمِ طریقِ اولی، تدبیرِ صایب را مناسب دید و دست و زبان از جمعیتِ عساکر، ظاهراً بازکشید و به طریقه طرَحِ دوستی و ملایمت و ترکِ مُکاوِحه و خصومت ایشان را از گریزگاه‌های خود بیرون کشید و درین اثناء رسولی معتبر با چهار منشورِ سلطانی به اسمِ آن چهار برادر با تشریفات و تبرّکاتِ پادشاهانه از خود ترتیب داد و شخصی دیگر از مردمِ مُعَوّلِ علیه خود با آن رسولِ سلطان همراه فرستاد که سلطانِ ولایتِ ارتوق آباد را به ایشان شفقت فرمود که بعد اَلیوم ایشان همه در عِدادِ اجنادِ اهلِ جهاد، خدمتکارِ این دولت باشند و با یورکچ پاشا^۸ در آن سرحد در وظایفِ موافقت، در مهمّاتِ سلطنتِ ایستادگی و مردانگی نمایند؛ و مملکتِ جانیک را که به اولادِ البارسلان تعلّق دارد به نهب و غارت خراب سازند؛ و چون حکامِ آن ولایت در مقامِ مخالفتِ این دولتند آن مُلک را از مخالف بپردازند. و جهتِ این مصلحت ما یورکچ پاشا ملاقات کرده با یکدیگر در آن باب مشاورت بینند، و بعد از این شیوه خدمتکاری سلطنت مخلصانه برگزینند؛ لاجرم از وصول

^۱ بر فرق ایشان شد N: بریشان گشت E

^۲ صادر شد N: اصدار یافت E

^۳ با E+

^۴ را جمع آورد و به تقدیم تدابیر صایب و یا آنکه به کارفرمایی N: به هر وجه باشد از تقدیم تدابیر صایب یا به اعمال E

^۵ رفع N: دفع E

^۶ آن E+

^۷ آن E-

^۸ ارکوح پاشا N: برکوح پاشا E

بودند که مَطَافِ شیرِ ژیان، شکارگاهِ ثَعَالِب و چراگاهِ اَرانِب را نشاید و آرام گرفتنِ کرکس و غراب^۱ در آشیانِ عقابِ آهنینِ مَخالبِ بسیاری نیاید.

بیت ۲:

کجا پشگان و عقابان کجا کجا مورِ حیلَت سلیمان کجا
و محقق است که پر و بالِ ذَباب بر اطرافِ انجمن، گلِ سیراب چندان در جولان است که بادِ
صبا به دستِ مِروحهٔ جنبانِ صبحِ صادقِ نوزیده باشد^۲ و طَیرانِ خَقاشانِ کوربخت در مَطارِحِ انظارِ
اولیِ الأبصار و سَیرانِ کواکِبِ صغار تا آن هنگام در اظهارِ اَسفار است که ضریرِ جناحِ اقبال از بالِ
شهبای شهبازِ سحر نشنیده باشد^۴.

بیت ۵:

بازِ سفیدِ سحر جلوه‌کنان شد چنان بازرمیده همه بومِ نجوم از میان
سُسلطانِ مهربان را جهتِ غمخوارگی^۷ عجزه و ضُعفاء^۸ آن حدودِ بُلدان از استماعِ پریشانی
دل‌های موحدانِ آن اوطان به غایتِ خاطرپریشان بود^۹ و چون ابرِ رحمتِ مقتضی، افاضهٔ امطارِ

^۱ قسمتِ این سلطانِ عدالتِ نجاد ... آرام گرفتنِ کرکس و غراب» N: همت این پادشاه عادل نجاد و سلطان کشور مراد که همواره توجه و اهتمام ضمیر مهر نیر برش بر استیفاء قوانینِ معدلت و داد مصروف بود و لایزال در مجاری اعمال و اقوالش بر اقامتِ شعایر شرایع میان عامه بلاد و عباد مشعوف باشد القصه چون به میامن دولتِ سلطانی و به اقتضاءِ رحمتِ رحمانی جمعِ مفسدان و منافقان که در حدود بلاد آیدین ایلی و من تشأ ایلی و قرامان همیشه متعرض حال بلاد اسلام می بودند و لایزال در اندیشه مکر و اختلالِ مبالغتِ مینمودند به وجه احسن مدفوع و ممنوع گشتند از جانب رومیهِ صغری که در آن ولا در تحت ایالتِ یورکچ پاشا بود چنان به مسماع جلال رسید که در حدود رومیهِ و نواحیِ جانبیک بعضی مفسدان از جماعتِ ترکمانان قزل قوچلو پیدا شده اند که همیشه در اضرارِ مسلمانان اصرار می نمایند و در نهب و غارت و قطع لایزالِ مقدم و مداوم اند به آن قدر که می توانند و از ملوک و حکام ستم پیشه جانبیک و نواحی عثمانچوک به ممالک انواع مزاحمت به ظهور می آرند و اکثر اوقات قدم جرات بیرون از اندازه حد خود می نهند و از غایتِ جهل و غرور ازین معنی ذاهل اند که مطافِ شیرِ ژیان شکارگاهیِ ثعالب و چراگاهِ اَرانِب را نشاید و منزلِ آرام گرفتنِ کرکس و غراب با نکایتِ نکایب E

^۲ بیت - E

^۳ باشد - E

^۴ در مَطارِحِ انظارِ اولیِ الأبصار... بالِ شهبای شهبازِ نشنیده باشد N: بی انصار و سیران شب پران کواکِبِ صغار تا آن هنگام است که ضریرِ جناحِ اقبال از پالِ شهبازِ شهباءِ سحری نشنیده E

^۵ بیت - E

^۶ ترکتازیِ لشکر دی در مُلکِ چمن و باغ آن قدر پاینده ماند که لَوَاءِ عدالتِ خُسروِ ستارگان از مَطْلِعِ اعتدالِ ربیعی نمایان شود و یغماگریِ بادِ خزان در کشور در مُلکِ گلستان چندان تواند بود که نسیمِ غنبرین بوی بهارستان از طَرهٔ لَوای گل خندان به فضای بوستان وزد.

چون گلِ رأیتِ فرازد در گلستان شود زیر و زبر تختِ زمستان E+

^۷ غمخوارگی N: غمخواری E

^۸ ضُعفا N: سکنه E

^۹ استماعِ پریشانی دل‌های موحدانِ آن اوطان به غایتِ خاطر پریشان بود N: وصول این اخبارِ مفسدان و پریشانیِ دل‌های مومنان خاطر پریشان شد E

بیت^۱:

ظلم چه بود وضع در ناموضعی کان نباشد جز بلا را موقعی
عدل وضع نعمتی در وضعش نی به هر اصلی که باشد آب‌گش^۲

هرآینه سلطان وقت را که حامی بلاد است و ماحی فساد توجه همّت بر تکفل مصالح جمهور
مقصود باید داشت و تحقیق مضمون این حدیث به صدق مقرون را بر عهده خود از واجبات ارکان
سلطنت باید پنداشت که مَنْ حَمَى مُؤْمِنًا مِنْ مُنَافِقٍ بَعَثَ اللَّهُ مَلَكًا يَحْمِي لَحْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ^۳

لمؤلفه:

آبروی برادرِ مؤمن گر بداری نگه به موطن خاک
حق نگهداردت ز نازِ جحیم جانِ پاک از آلم ندارد باک

چنانچه فطرتِ نیت و جبلتِ قسمتِ این سلطانِ عدالت‌نجد و پادشاهِ کشورِ مراد به رعایتِ
رسومِ عادله فیما بین عبادِ الله مشعوف بود و مَطْمَحِ نظرِ خورشیداثرش، بر تنویرِ عرصهٔ مُلک از پرتو
عدل و انصاف مصروف. القصّه؛ چون به میامنِ الطافِ سبحانی و محاسنِ تأییداتِ دولتِ قاهرهٔ سلطانی،
مفسدِ مفسدانِ منافقان از حدودِ ولایاتِ ایدین ایلی و من تشا ایلی و قرامان مرفوع و مدفوع شد و
دستِ تطاولِ مخالفان از گریبانِ خان و مان سکنهٔ مُتوطنان آن کشورها مقطوع گشت، از جانبِ رومیّه
صغری که در آن ولا در تحتِ ایالتِ یورکچ پاشا بود، چنان به مَسامعِ جلال رسید که از ولایاتِ رومیّه
جمعی و از ارمنیّه و ولایتِ جانیک بعضی ترکمانان قزل خواجلو پیدا شده‌اند که همیشه در اضرارِ
مسلمانان اصرار دارند و در نهب و غارتِ آینده و رونده و قطعِ طریقِ انواعِ مفسده به ظهور می‌آرند و
از غایتِ جهل و نادانی و از عدمِ تدبّر و تأمل در عاقبتِ آنچنان مفسدِ شیطانی ازین معنی ذاهل

^۱ بیت - E

^۲ ر.ک. مثنوی معنوی مولانا

^۳ هرآینه سلطان وقت ... یَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ N: از آنکه گروه ظالمان و متعدیان در ممالک ربع مسکون جهت مخالفت اوامر و نواهی
خدای بیچون از کلیه مضمون حدیث همایون المسلم من سلم المسلمون عن یده و لسانه برون اند و بر او از نیت سلطان وقت و حامی
اسلام و ماحی ظلم و مقت آنکه در مراقبت نظم حال رعایا و مواظبت بر تکفل مصلحت جمهور برایا نظر تفکر را مدلول حکمت شئون و
دیده مدیر را در منطوق حدیث صدق مقرون مَنْ حَمَى مُؤْمِنًا مِنْ مُنَافِقٍ بَعَثَ اللَّهُ مَلَكًا يَحْمِي لَحْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ مقصود دارد
و در ارتکاب این حمایت و در انتساب به اینچنین رعایت و وقایت خود را عندالله ماجور و عند الناس مشکور شمارد E

داستان پنجم

در ذکر فتوحات متعدده که نواب سلطان را در رومیّه صغری و آرمینیّه کبری دست داد و توفیق خدامِ مقدم و فتح قلعه قوحد قیاسی از نواحی عثمان جوق و حسن تدبیر در اخراج ترکان قزل خواجلو و تسخیر مملکت جانیک از تصرف الب ارسلان در آن ایام؛^۱

قالَ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَاداً أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ^۲ چون جهت جامعه و سبب^۳ جمعیتِ ابناء^۴ نوع انسان همیشه فصل مشترک دل و احسان سلطان است، و اتّصاف به داوری و انصاف پادشاه وقت واسطه ارتباطِ فرقی مختلفه ایشان است، و رابطه التیام جوهر روح و جان به احترام ابدان نیز منوط بر عدالت آن ارکان، لاجرم اگر مدبری از ابناء روزگار از مسلک متابعت چنان مظهر جمعیت و الفتی عدول جوید، و از مقتضای احکام عادلّه او تخلف و تعسف جوید، بر حسب دلایل عقلی و فعلی و به فتوای علمای فرعی و اصلی جهت ملاحظه بقای نظام و نظر به رعایت التیام مصالح اسلام، آهنگ مقاتله چنان مستمردان و معاندان بی دین به حکم [289a] جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ^۵ در عداد غزا و جهاد معدود است، و رفع موادّ ظلم و بیداد آنچنان مفسدان دایم العناد از اتمّ طاعات معهود است.^۶

^۱ ذکر فتوحات متعدده ... ارسلان در آن ایام N: بیان فتوحات متعدده که در جانب رومیّه صغری و آرمینیّه کبری نواب سلطان کشور مراد را دست داد و موافقت تدابیر تورکچ باب که حاکم رومیّه صغری بود در دفع جماعت ترکمان قزل قوجالو از تعرض بلاد و مزاحمت عباد و گفتار در توفیق یافتن پاشا مشارالیه به فتح قلعه قوجه قیاسی از نواحی عثمان جوق و انتزاع آن قلعه از تصرف مخالفان و ظفر یافتن او به تسخیر مملکت جانیک با توابع به تدبیرات صایب از اولاد الب ارسلان E

^۲ تَبَارَكَ وَتَعَالَى E-

^۳ سوره مائده، آیه ۳۳

^۴ سبب N: علت E

^۵ ابناء N: بنی E

^۶ سوره توبه، آیه ۷۳

^۷ فصل مشترک دل و ... اتمّ طاعات معهود است N: سلطان با عدل و احسان است و با وجود اتّصاف به داوری و انصاف واسطه ارتباط و اختلاط فرقی مختلفه ایشان بر مثال رابطه التیام جواهر ارواح تا اجرام ابدان است لاجرم هرکه از منهاج قویم و صراط مستقیم قوانین عدالت آنچنان پادشاهی عدول جوید و به اقدام تخلف و تعسف به طریقی غیر مسلک اطاعت چنان مظهر جمعیتی بوید بر حسب اقتضا دلایلی عقلی و نقلی و به فتوای دانایان معارف فرعی و اصلی جهت حکمت دوام و بقاء انتظام امر ملک و دین و نظر به رعایت التیام مصالح اسلام و ملّین آهنگ مقابله چنان متمرّدان و معاندان بی دین به حکم جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ (سوره توبه، آیه ۷۳) در عداد غزا و جهادست و دفع موادّ ظلم و فساد آنچنان مفسدان دایم العناد موجب زیب و آیین مظاهر عدل و داد E

به جای بستر^۱ بگسترد و شخصی که علف نقل می‌کرد، از کیفیتِ حالِ آن محبوسان بر سبیلِ ترحمِ تفحص می‌کرده محبوسان هر دو به^۲ آنکس گفتند که جهتِ اخراج ما ازین قید و زندان اگر اندیشه توانی کرد ما نیز خدمتِ تو بر وجهِ اکمل^۳ به جای خواهیم آورد، آنکس قبولِ این امر نموده این مکرِ مدبرانه برانگیخت که جوال‌های علف را به این بهانه که زندانیان قبول نکردند که علف کهنه بود و به علفهای نرم تازه تبدیل باید نمود؛ هرباره جوالی از علف که بیرون می‌برد یکی از اولاد من تشا را در جوال نهاده اطرافِ آن را ناپیدا می‌ساخت، و چون به بیرونِ قلعه می‌آورد جوال را از هر چه در درون داشت می‌پرداخت و هر باره نزدِ بوابِ قلعه از ایشان شکایتِ اظاهر می‌کرد که علف را نمی‌پسندید و هنوز جهتِ غرورِ حکومتِ سابق بسیار بدپسندند؛ چون به این حيله هر دو برادر را از قلعه بیرون آورد دو اسب که مهیا کرده بود ایشان را سوار کرد و ایشان به این تقریب از حبس و زندان خلاصی یافتند و هر دو به خدمتِ قراعثمان بایندری حاکمِ دیارِ بکر التجاء کردند و از آنجا هم عدول نموده به جانبِ مصر روی توجه آوردند و در آن جوانبِ مُنْقَطِعُ الْخَبَرِ و گمنام گشتند و از سرِ مُلْکِ مُسْتَعَارِ دنیا به ضرورت درگذشتند^۴.

شعر ۵:

تَظَلُّ مُلُوكُ الْأَرْضِ خَاشِعَةً لَهُ تَفَارِقُهُ هَلَكِي وَتَلْقَاهُ سُجَّدًا^۶

^۱ بستر N: بساط E

^۲ علف نقل می‌کرد، از کیفیتِ حالِ آن محبوسان بر سبیلِ ترحمِ تفحص می‌کرده محبوسان هر دو به N: علف به بالای قلعه آورد، اتفاقاً به مواجهه تفحص حال ایشان میکرد و هرگونه سخنان از روی ترحم به میان انداخت و در عین کلمات کاره سازی ایشان می‌پرداخت، اولاد من تشا به E

^۳ خدمتِ تو بر وجهِ اکمل N: جهتِ تو خدمتی شایسته E

^۴ آنکس قبولِ این امر نموده به ضرورت درگذشتند N: بعد از تاکید و تمهید مقدمات مورد داشتند که آنکس در پای قلعه یک دو اسب حاضر گرداند و آن علف که بالا آورده باز در جوال نهد و به این بهانه و عذر که علف کهنه بود و زندانیان جهت وثیق خود قبول ننمودند و علف تازه نرم میخواهند هر باره که جوالی از علف بیرون می‌برد یکی از اولاد من تشا را در جوال نهاده اطرافِ آن را به علف نا پیدا می‌ساخت و چون به زیر قلعه می‌رفت جوال را از هر چه بود می‌پرداخت و هربار نزدِ دربان قلعه شکایت از آن اولاد من تشا میکرد که بسیار بد پسند اند و علف را که می‌برم نمی‌پسندند چون به دستور موعود و بر طبق معهود هر دو برادر را از قلعه بیرون آورد و بر دو اسب که مهیا کرده بود سوار کرد، لاجرم حق تعالی چون ایشان را از آن بند و زندان به این وجه غریب خلاصی داد هر دو به خدمتِ قرا عثمان بیک حاکم دیار بکر التجاء بردند و از آنجا هم عدول نموده به مصر روانه گشتند و در آن جوانبِ مقطوع الخبر و گم نام شدند و مملکت بر تشا ایلی از آن روز باز به تصرف نواب این خاندان خلافت بی مانع و مزاحمی باز ماند E

^۵ شعر -E

^۶ در جهان کوکبه حادثه منزل نکند تا در آن مرحله تیغ تو نگهبان باشد E

آواره و گمنام گشت.

و ماجرای احوالِ اولادِ من تشا آنکه^۱ یعقوب بیک که حاکمِ قدیمِ من تشا^۲ بود چون وفات یافت ازو دو پسر ماند، الیاس و محمود^۳ و بعد از پدر مسندِ ایالت به الیاس بیک اختصاص داشت و الیاس نیز جهتِ اظهارِ موافقت و خدمتکاریِ دو پسر خود را [288b] به ملازمت و خدمتِ سلطان^۴ برگماشت و سلطان هم فرزندانِ الیاس را در مُلکِ خواصّ خدامِ خود منزلت^۵ داده بود و در مملکتِ خود محل‌های مناسب جهتِ معیشتِ ایشان تعیین فرمود، تا^۶ زمانی که حمزه بیک امیرِ الأمراءِ انادولی را سلطان^۷ به دفعِ از میرِ اغلی جنید^۸ فرستاده بود، الیاس بیک در آن اثناء وفات نمود^۹. سلطان جهتِ صلاحِ مُلک و اطفاءِ نائرةٔ فساد در آن حدودِ بلاد، پسرانِ الیاس بیک و احمد بیک را^{۱۰} قید و حبس فرمود و به قلعهٔ توقات به زندانِ مدوی چهارطاقِ مسجون بود و قرب^{۱۱} دو سال هر دو برادر در آن زندان بودند، و سلطان ولایت^{۱۲} منتشا ایلی را به بلیان پاشا ارزانی داشت، و به امارت و دارایی آن حدود او را^{۱۳} گماشت. بعد از آن چندگاه^{۱۴} که اولادِ من تشا در زندان^{۱۵} توقات بودند، روزی از محافظانِ قلعه و^{۱۶} زندان قدری علفِ خشک التماس کردند، که در زیر خوابگاهِ خود اندازند، و به عوض بستر و بالینِ حریر به خار و خس، آرامگاهِ خود را مرتّب سازند؛ محافظِ قلعهٔ شخصی را امر کرد که چند جوالِ علفِ خشک از زیر قلعه جهتِ اولادِ من تشا به بالا آرد و در زیر پهلوی ایشان

^۱ آنکه N : آنک E

^۲ ایلی E+

^۳ الیاس و محمود N : الیاس بیک و محمود بیک E

^۴ کشور مراد E+

^۵ را در مُلکِ خواصّ خدامِ خود منزلت N : بیک را د سلک خواص خدام خود منزلت و جای E

^۶ آنکه در E+

^۷ سلطان E-

^۸ بیک E+

^۹ و E+

^{۱۰} و احمد بیک را N : او یس بیک و احمد بیک را حکم E

^{۱۱} بود و قرب N : و مغلول نمود و قربت E

^{۱۲} ولایت E-

^{۱۳} و به امارت و دارایی آن حدود او را N : و در آن حدود مشارلیه را به امارت و ضبط سرحد E

^{۱۴} چندگاه N : چند وقت E

^{۱۵} قلعه E+

^{۱۶} قلعه و E-

درگاهِ همایونِ سلطانِ کشورِ مراد نمودند و سلطان نیز قدوم آن مرد و برادر را به غایت مکرم و معزز داشت و هر دو برادر را به عزّ مُصاهرتِ دو خواهرِ خود سرِ سرفرازی برافراشت و علی بیک که سابقاً در انطالیه آمده بود و عیسی بیک را در روم ایلی، مملکت و علوفهٔ کلی تعیین فرمود و ابراهیم بیک را به ایالت و قائم مقامی پدرش در قرامان تمکین نمود؛ جمعی از امراء عظام و سپاهِ نصرت‌فرجام را به معاونت و امداد او به قرامان فرستاد. هرآینه ابراهیم بیک به استظهارِ دولتِ سلطان چون به قرامان شروع نمود عمّ خود علی بیک را از مُلکِ پدری خود اخراج فرمود و ولایتِ حمید ایلی را جهتِ معذرتِ سپاهِ سلطان به نوابِ همایون مسلم داشت، و چون به عهد و ایمان با سلطان در مقامِ فرمان‌برداری توجه کامل برگماشت. از یمنِ متابعتِ دولتِ قاهرهٔ سلطانی بر جمیعِ بلادِ قرامان استیلاء تمام گرفت و مدتی از میمنتِ مُصادقتِ ذاتِ بینِ مرد و مملکت در حکمِ یک مُلکِ مأمون تسکین و آرام پذیرفت.^۱

لمؤلفه^۲:

از لطفِ تو مُلکِ دل ما را تسکین آرام ده مُلکِ تو و ناصرِ دین^۳

و از جمله حوادثِ آن اوقات و مزیدِ تأییدِ سلطان از جهان، آنکه در این^۴ و لا بنابر بعضی وقایعِ ولایتِ من‌تشا ایلی به نوابِ سلطان^۵ اختصاص یافته، مأمون از تعرضِ خصمان^۶ آلد الخِصام شد؛ و^۷ اولادِ من تشا^۸

^۱ و بعد ازین وقایع غریبه ... مأمون تسکین و آرام پذیرفت N: ابرهیم بیک و علی بیک و عیسی بیک و برادری داشت در حکومت شهر نیکده او را علی نبکی می‌گفتند و در زمان محمد بیک میان اولاد او را اعتیاز و رتبتی نبود و لایزال حرکات شنیع او را می‌گفتند و می‌شنفتند بعد از محمد بیک بعضی صنایید قرامان علی نبکی را بر تخت سلطنت تمکن تمام داشت و ابرهیم بیک و عیسی بیک را اصلاً در مملکت و ایالت مدخل نداد و به هیچ وجه پیرامن نمیگذاشت لاجرم از راه اضطراب و از خوف اضرار ابرهیم و عیسی هر دو از غم خود هارب و خائف گشته التجا به درگاه همایون سلطان کشور مراد نمودند سلطان ملاطفت نجات قدوم آن هر دو برادر را با علای رتبت معزز و مکرم گردانید و تشریف مضاهرت خود هر دو برادر را اختصاص بخشید و به هر کدام از شمشیرهای خود یکی را ترویج فرمود و علی بیک که سابقاً در انطالیه آمده بود و عیسی بیک را در روم ایلی مملکت و علوفه کلی تعیین فرمود و ابرهیم بیک را به ایالت و مسند پدری خود متمکن و مقرر ساخته منشور ایالت ملک موروثی و حکومت پدری او اصدار فرموده او را تمکین داد و جمعی از امراء عظام و لشکریان به امداد و اعانت او تعیین نموده به قرامان فرستاد چون ابرهیم بیک به امداد عنایت سلطانی به فرمان رسید عمّ خود علی نبکی را از ملک پدری اخراج کرده بر مملکت و جاه پدر ممکن و مقرر گشت و ولایت حمید ایلی را جهت تقدیم معذرت سلطان به نواب همایون مسلم داشت و چون به عهد و موافقت و قسم و ایمان با سلطان در مقام طاعت و فرمان‌برداری توجه تمام همت گماشت تا آنکه بر جمیع بلاد قرامان استیلاء و تمکین تمام گرفت و مدتی از غایت صداقت با خدام سلطان آن هر دو مملکت در حکم یک ملک مأمون تسکین و آرام پذیرفت E

^۲ لمؤلفه - E

^۳ فتنه ها را بخت بیدارش چنان در خواب کرد کان زمان شمشیر را شد اتفاقی با نیام E

^۴ از جهان، آنکه در این N: کشور مراد از جمیع جهات آنکه در آن E

^۵ سلطان N: سلطانی E

^۶ خصمان N: خصماء E

^۷ اخلاف و E+

^۸ بالکل E+

لمؤلفه:

هست بگو خاصیتِ سروران سرزنش خصم به گرزِ گران^۱

چون اخبار مسرتِ فزایی به مَسَامِعِ نَوَابِ سلطانی رسید، علی بیک قرامانی را که در فتحِ قرامان دست‌آویزِ تمام بود، سِلَکِ خُدّامِ عالی‌مقام درکشید و حمزه بیک را در آن حالتِ مردانگی و آثارِ فرزاندگی منظورِ انظارِ الطاف و احسانِ خسروانه فرمود و حکمِ حکومتِ تمام تکه ایلی را با ایالتِ عدالیه با تشریفاتِ خسروانه شمشیرِ مُرَصَّع و اسپانِ آهوتک و خلعت‌های فاخر ارسال و^۲ اهداء نمود و علی بیک قرامان را ایالتِ مملکتِ صوفیه ارزانی داشت و به عزّ مصاهرت خود یکی از شمشیرهای سلطان، فرقِ مفاخرت او^۳ بر آسمان برافراشت.

نظم^۴:

الْوُدُّ لِلْقُرْبَى وَلَكِنْ غُرْفُهُ لِأَبْعَدِ الْأَوْطَانِ دُونَ الْأَقْرَبِ^۵

و بعد ازین وقایع غریبه بر سرِ حکومتِ قرامان فتنه‌هایی عظیم قائم شد و چون محمد بیک را سه پسر بود ابراهیم و علی و عیسی و برادری دیگر داشت در حکومتِ شهر نیکه می‌بود او را علی نبکی می‌گفتند و در زمان پدر، او را شأنی نبود بلکه ازو حکایاتِ سفیهانه می‌گفتند و می‌شنفتند. بعضی صنادیدِ اقوام قرامان علی نبکی را بر تختِ سلطنت مقرر داشتند و ابراهیم بیک و عیسی بیک را اصلاً در مملکت نمی‌گذاشتند؛ لاجرم ابراهیم بیک و عیسی بیک سازِ خوفِ غدرِ صنادیدِ قرامان و از غمِ هجومِ عمّ، هارب گشته التجاء به

را که التجا به نواب همایون آورده بود به درگاه سلاطین راه فرستادند و آن سنگ طوب که محمد بیک را هلاک ساخته بود و از تابش آتش و سیاه رویی مخالفت عهد و میثاق محمد بیک بر مثال حجرالاسود سیه دیگ شده بود چنانچه در حدیث نبوی است که کان الحجر ابیض من البن فسود خطایا بنی آدم به تعظیم و اکرام تمام چون حجر مکرّم به زنجیرها از دروازه انطالیه آویختند و چون آن حجر ز عبادۀ در سرکوبی کافر نعمتان و سرزنش و توبیخ منافقان مظهر مکافئه فَأَصَابَكُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا (سوره نحل، آیه ۳۴) و موجب توقع و سرکوب جماعت قرامانیان شد تا اکنون اهل انطالیه به آن سنگ قرامانیان را خشم انگیزی مینمایند و کیفیت اضطراب و انکسار ایشان را تذکر، می‌فرمایند E

^۱ چون صاعقه است خشم تو تیغ تو چون أبر خصمت هلاک گشته به آن أبر و صاعقه E

^۲ اخبار مسرت فزایی ... خلعت‌های فاخر ارسال و N: از انطالیه این چنین اخبار سار و بشارات مسرت آباد به مسماع سلطانی رسید و علی بیک قرمان اغلی را که بضاعت کلی در مصالح قرامان بود در سلک خدام و بندگان خود دید به غایت متهیج و فرحان گشت و حمزه بیک را درین مردانگی‌ها و محافظت انطالیه منظور انظار الطاف و احسان کرد و تمام تکه ایلی را با حکومت انطالیه به او ارزانی داشت و احکام و نزوات ایالت و حکومت آنجا را مکمل با تشریفات پادشاهانه و شمشیر مرصع جهت او E

^۳ را ایالت مملکت صوفیه ارزانی داشت ... مفاخرت او N: اغلی را نیز به نظر عنایت و شفقت مخصوص فرمود و ایالت ولایت صوفیه به او رجوع فرموده به حکومت آن جوانب گماشت و به عز مصاهرت خود با نکاح یکی از همشیره های سلطان فرق سرفرازی او را E

^۴ نظم N: لمؤلفه E

^۵ هرکس که به شه مطیع گردد چون تازه گل ربیع گردد.

هرسر که به حکم او پسازد براوج سپهر سرفرازد E

و انصار به علی بیک راجح بود، و بنابراین علی بیک از خوفِ غدر و قصدِ برادر از آن مجمع فرار نمود و از میانِ لشکرگاه به میانِ حصارِ عدالیه گریخت و جهتِ ملاحظهٔ حمایت و رعایتِ او از خصم، در پناهِ بندگانِ سلطانِ دادگر آمیخت و این صورت موجبِ تفرقه و پریشانیِ تمامِ میانِ قرامانیان شد. و ابراهیم بیک به ضرورت، تابوتِ پدر را برداشته جهتِ مصلحت به زودی روی به قرامان نمود و تمامیِ احوال و اَثقالِ خود و لشکریان را خصوصاً طوب‌هایِ ثقیلِ دریایِ قلعه به جای بازگذاشتند، از سر آن جزویات جهتِ خوفِ تزلزلِ مُلکی درگذشتند و می‌گفت که^۱:

شعر^۲:

الدَّهْرُ يَعْكِسُ آمَالِي وَيُغْنِي
مِنَ الْعَزِيمَةِ بَعْدَ الْكَدِّ بِالْقَلِّ^۳

چون به حدوثِ این اُحدوْثهٔ غیبی و از ظهورِ چنین لطیفهٔ الهی بی‌تقدیمِ سببی اهلِ قلعه، نجات و شادکامی یافتند و به عرضِ این غرایبِ توفیقاتِ غایبانهٔ سلطانی، جمعی به درگاهِ سلطان شتافتند و علی بیک قرامانِ اُغلی را بر سبیلِ هدیه و نمونهٔ این نصرت [288a] به بارگاهِ سلطنت فرستادند و آن سنگِ طوب که محمد بیک را هلاک کرده بود به تعظیمِ تمام، مثلِ حجرِ مکرّم به زنجیرها مسلسل ساخته بالایِ دروازهٔ عدالیه نهادند. و چون آن سنگِ رَعاده در سرکوبیِ کافر نعمتان و سرزنش و توبیخِ منافقان مظهرِ مکافاتِ فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا^۴ و آیتِ تَقْرِيع و سرزنشِ جماعتِ قرامانیان شد و تا اکنون اهلِ انطالیه به آن سنگِ قرامانیان را خشم‌انگیزی می‌نمایند و کیفیتِ آن اضطراب و انکسارِ ایشان تذکّر و یاد آورد، می‌فرمایند^۵:

^۱ در آن آشوب به پسر ... درگذشتند و می‌گفت که N: به پسر و پسری به پدر نمی‌ایستاد و در آن مجمع محمد قرامانِ اُغلی را دو پسر بود یکی ابرهیم و یکی علی بیک در قائم مقامی پدر و ادعاً حکومت مقرر میانِ ایشان دفعه معانده و خصومت تمام افتاد و هیچ کدام به تمکین آن دیگر به استقلال ایالت رضا نمیداد چون حمایت و رعایتِ جانبِ ابرهیم بیک بیشتر بود علی بیک از خوفِ برادر فرار کرده میانِ حصارِ عدالیه گریخت و جهتِ استخلاص از شر و ضررِ خصم به بندگانِ سلطان درآمیخت این معنی هم میانِ قرامانیان موجبِ فتنه و آشوبی تمام شد و ابرهیم بیک بطمع ملک غدر تابوتِ بدنِ والدِ خود را برداشته متوجه تختِ حکومتِ آبا و مقررِ رمیمِ عظام شد و احوال و اَثقالِ خود و لشکریان خصوصاً بعضی اسبابِ فتحِ قلعه از طوبها و تفکها که دریایِ قلعه مرتب بود بجای گذاشته متوجه تحصیلِ مسندِ پدری و عازمِ موطن و مقامِ گشت E

^۲ شعر N: لمولفه E

^۳ ز بیم تو گیرد ستم گوشه غرور از خون جگر توشه E

^۴ سورة نحل، آیه ۳۴

^۵ به حدوثِ این اُحدوْثه ... تذکّر و یاد آورد، می‌فرمایند N: به این حدوثِ حادثه غیبی و به ظهورِ این لطایفِ الهی اهلِ قلعه از شرورِ اعداء به تسلطِ خلاصی یافتند فی الفور تفصیلِ این حکایات و فتوحاتِ غیبیه را به نوابِ سلطان کشور مراد پیغام دادند و علی بیک قرامانِ اُغلی

که اهل قلعه به نیتِ هلاکِ اعداءِ یک سنگِ طوبی را گشاد دادند و درصددِ جمعی از لشکریان و کثرتِ مقابلِ برج افتادند از قضا آن سنگِ اعاده گویا نازلۀ آسمانی بود که میانِ ملازمان و همراهانِ محمد بیک بر زمین افتاد و بار دیگر از زمین به ضربِ تمام بر بدنِ محمد بیک خورده در دم جان به مالکانِ آجال داد.^۱

نظم^۲:

عَزَمَتْهُمْ شُهُبٌ إِذَا مَا انْقَضَ ثَاقِبُهَا عَلَيَّ الشَّيْطَانِ حَرَّ رَجِيمَا

بیت:

عزیمتِ تو به دفعِ عدوِّست همچو قضا کز آسمان به سرش ناگهان قضا آرد^۳
بنابران^۴ بعد از اصابتِ سهامِ قضاء، تفرقه و پریشانیِ تمام میانِ لشکرِ قرامان افتاد و هیچ پدری در آن آشوب به پسرِ خود باز نمی‌ایستاد. و محمد بیک را دو پسر در آن جمعیت بود یکی ابراهیم بیک و دیگر علی بیک، در منصبِ قائم‌مقامی پدر و ادعای حکومتِ مقرر میانِ ایشان، خصومتِ تمام افتاد و هیچ کدام به استقلالِ آن دیگری رضا نمی‌داد، اما جانبِ ابراهیم بیک جهتِ کثرتِ أعوان

^۱ توجه اینچنین لشکری به عزم ... جان به مالکانِ آجال داد N: این لشکر سلطانی و شبیخون آنچنان نهانی به قرامان اغلی رسید و قتل عثمان تکو اغلی را به حقیقت شنید خاطرش به غایت پریشان شد بلکه از کار ناکردنی خود نادم پشیمان گشت اما چنان قرامان اغلی نزدیک رسیده بود که صبح آن شام که لشکر سلطانی به قلعه انطالیه مظفر و منصور باز گردانیده اند محمد بیک و لشکر قرامان با تمامی سپاهیان و لشکریان خود بر سر حصار رسیده ماند اما مسارعت لشکر قرامان در امداد عثمان تکه اغلی که دست آویز و بضاعت فتنه و فساد بود مفید و ناجح نیفتاد اما به لجاج و عناد در اندیشه تسخیر قلعه و حصار به محاربه و کارزار روی نهاده و از اطراف قلعه طوبها و منجنیقها وضع نمود و هر روزه به جد و اهتمام تمام سعی عظیم میفرمود تا آنکه مدت سه ماه مدت محاصره اعادی به تمادی کشید و درین مدت جهت بعد سلطان در غزا مددی از عساکر منصوره مددی نمی‌رسید ناگاه بعد از سه ماه آوازه ظفر عساکر سلطان بر کفار و تحصیل غنائیم و اموال بسیار و عود رایات منصوره به عزیمت استخلاص ملک از عولص شرور اشرار، شیوع و انتشار یافت قرامان اغلی را ازین معنی به غایت مضطرب و پریشان خاطر گشت و هر روزه به امیداری تسخیر قلعه گرد بر گرد حصار متردد و متفکر بود و داعیه آن داشت که در آن چند روز بر قلعه یورش و یغما اندازد تا به هر نوع که مقدور باشد بیشتر از وصول معاونتی و امدادی از جانب سلطان آنجا را مسخر سازد روزی سواره در حوالی حصار میگشت و محل جنگ را ملاحظه نمود از برج به برج میگذشت اتفاقاً در یک برج قلعه، طوبِ بزرگی نهاده بود در آن حالت که محمد غرامان اغلی ملاحظه آن برج مینمود اهل قلعه سنگ طوبی را به نیت هلاک اعدا همان لحظه گشاد دادند و درصددِ اهلاک جمعی از خواص و ملازمان که در آن سیر همراه او بودند به اهتمام و امان نظر افتادند اتفاقاً طوب که از قرامان جدا شد بر منال نازلۀ سماوی بیک طرفه العین در میان همراهان و ملازمان محمد بیک بر زمین افتاد و بار دیگر باز از زمین به ضربِ هرجه تمام تر بر بدنِ محمد بیک خورده در یک نفس فی الحال جان به مالکانِ آجال داد E

^۲ نظم N: بیت E

^۳ اخیر علی غیظ الحسود فناره ترمی حشاه بالعذاب الخالد

او ما رایت النار تاکل نفسه حتی تعود الی الرماد المامد E

^۴ بنابرین N: لاجرم E

بیت ۱:

شَحْنه هیبتش آن را که سیاست فرمود رَشْتَه گردنِ جانِش رِگِ شریانِ گردد^۲

چون خبرِ توجه اینچنینِ لشکری به عزمِ شبیخونِ آنچنان در راهِ مقصود در یک مرحله [287b] به محمد بیک قرامان رسید و قتلِ عثمان بیک را که سندِ مملکت‌گیری او بود به تواتر بشنید، خاطرش از فکرهای پریشان پریشان‌تر گشت، بلکه از آن کارِ ناکردنی از مردم ماتم‌دارِ عثمان بیک پشیمان و متأسف‌تر شد، لیکن چون به نزدیکیِ قلعه و حصار با لشکر و یراق بسیار رسیده بود و صبحِ همان شب، التِّحاقِ لشکرِ خودش را با جمعیتِ عثمان بیک تخمین می‌نمود، ازین صورت بی‌اختیار بسیار در مقامِ شرم‌نگی و اضطراب شد و به لجاج و عناد به امیدِ فتحِ قلعه و حصار به محاربه و کارزار روی نهاد و از اطرافِ حصار، قَزغان‌های طوب و مَنجَنیق نصب نموده در اندیشهٔ جبرانِ شبیخون افتاد، تا آنکه این محاصره و مشاجره به مدتِ سه ماه کشید و درین مدتِ جهتِ مشغلهٔ سلطان به غزای لاس از عساکرِ منصوره مددی به اهلِ حصار نرسید، ناگاه بعد از سه ماه آوازهٔ فتح و ظفرِ عساکرِ سلطانی بر ممالکِ کَفَّار و تحصیلِ غنائیم و اموال، بی‌حصر و شمار مُشْتَهَر و منتشر شد، و خبرِ عودِ سلطان جهتِ مصلحتِ این حدود به جانبِ انادولی متوالی و متواتر گشت، قرامان اعلی ازین صورت به غایت مضطرب و پشیمان و مضطر و پریشان شد، و هر روزه در اندیشهٔ احتمالِ ظفر بر قلعه در اطرافِ حصار متردد می‌بود. و داعیهٔ یورش و محاربهٔ حصار به طریقهٔ یغما با خود مقرر نمود. تا آنکه شاید قبل از وصولِ مددی از جانبِ سلطان مسخّر گردد، و بعد از تسخیرِ یقین که مُلک در تصرف او مقرر گردد، روزی سواره در حوالیِ حصار جهتِ طرحِ جنگ و اندیشهٔ محلّ تسخیر می‌گشت، محل‌های جنگ انداختن را مقرر داشته از برج به برج دیگر می‌گذشت، اتفاقاً در یک برج قلعه، طوبِ بزرگی نهاده بود و محمد بیک در آن حین در مقابلهٔ آن برج تفکّرِ جنگ‌گاهِ قلعه می‌نمود

جمعیتش پریشان و زیر و زیر گشت، و فی توقف لشکریان سلطان خصم خود را که تکه اعلی عثمان بود در آن بیماری شریعت تیغ آبدار چشانیدند و بدن ملک را از اعراض امراض فتنه و فساد باز رهانیدند و خواهر عثمان تکه اعلی را با جمیع اموال و جهات آن جماعت تاراج کرده به قلعه آوردند E

^۱ بیت N : نظم E

^۲ رِ کِبَر دشمن آتش نهاد او می خواست که زود سیر شود زود سیر شد چون سیرار E

ندیدند، اما فرستادن لشکری با یکی از سپهداران، مناسب دیدند و برین رای صواب جمعی از جوانان دلاور را بر سر عثمان بیک به شبیخون فرستادند و آن جماعت در شب تاری تیره‌تر از دل مخالفان منافق‌پیشه روی به منزل عثمان بیک نهادند. اتفاقاً عثمان بیک به مرض ظاهر و باطن مبتلا بود و بنابر استظهار و اعتماد به نزدیکی سپاه قرامان غافلانه در غایت سکون و اطمینان به نزدیک حصار منزل اقامت نمود و از خروج اهل حصار به بیرون و ظهور چنین مکرری در شام شبیخون بر وفق مضمون وَمَكْرُوا مَكْرًا وَمَكْرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ^۱ من جمیع الوجوه غافل بود.^۲

بیت:

بازی چرخ بشکندش بیضه در کلاه زیرا که عرض شعبده با اهل راز کرد^۳
و به توفیق یزدانی عساکر سلطانی، قلت قدر و قدرت نسبت با جمعیت اعداء با کثرت مظفر شدند و عثمان بیک را در بستر مرض به دست مالک اجل سپرده گشتند، و سایر سپاه او زیر و زبر برگشتند و عثمان بیک را جهت بیماری و ضعف، همان جای شربت تیغ آبدار چشانیدند و بدن ملک را از اعراض امراض فتنه و فساد او رهانیدند. و خواهر عثمان بیک را با جمیع اموال و جهات آن جماعت تاراج کردند و از هر گونه اسباب سپاهیگری از آن جماعت به قلعه آوردند.^۴

^۱ سورة نمل، آیه ۵۰

^۲ خبر فوت پدر خود را ... جمیع الوجوه غافل بود N: اخبار واقعه فوت پدر و بودن حصار و قلعه را در معرض خطر معلوم نمود، علی الفور بجای پدر خود به قلعه انطالیه روی آورد و در ضبط و محافظت قلعه و مملکت اهتمام عظیم میکرد که خبر توجه محمد بیک قرامان به محاصره انطالیه جهت امداد عثمان بیک تکه اغلی رسید چون حمزه بیک جوانی دلاور و مدبر بود و از جمعیت اعدا دولت با وجود دوری سلطان به غایت متفکر می بود، نگهداشت قلعه و مملکت به غایت مشکل خواهد بود و با اهل قلعه و شهر مساورت نمود که قبل از وصول و لحوق محمد بیک قرامان اغلی و لشکریان او به عثمان تکه اغلی شبیخونی بر سر عثمان بیک برد و او را مقهور گرداند و خود را در مخالفت و مخالفت اهل مملکت باز رها کند یقین که قرامان اغلی با وجود این قدر بندگان سلطان ظفر بر قلعه نمیتواند نمود، و البته از جانب سلطان هم مددی جهت این مملکت ظهور خواهد نمود، مردم قلعه و حصار توجه حمزه بیک را صلاح ندیدند که مبدا کار شبیخون موافق ظفر و فرصت اتفاق نیفتند و قرامان اغلی در راه رجوع لشکر فاصله عایق افتد، چون حصار بی محافظ مانده باشد البته بر مملکت ظفر یابند بعد از مشاوه و مداوره کلام سخن بران قرار دادند که حمزه بیک در قلعه و حصار بازماند فلما لشکریان و جوانان مکمل را با یکی از مردم معتبر و دلاور شبیخون بر سر عثمان بیک روانه گرداند و قبل از التحاق و اتفاق قرامان اغلی به عثمان بیک شاید که او را بدست آرند و بعد از آن مملکت و حصار را به فراغت از شر و ضر و امان اغلی نگاه دارند چون برین رای صواب اتفاق کردند و جمعی از جوانان مبارزپیشه در شبی تارتر از دل مخالفان منافق اندیشه روی به لشکر عثمان تکه اغلی آوردند و اتفاقاً جماعت مخالفان با وجود مرض ظاهر و باطن از غایت اعتماد بر جمعیت و معاونت قرامانیان و تحت استظهار بر متانت افکار مکار از ظهور آثار مکر پروردگار همچون در آن شبیخون بر وفق وَمَكْرُوا مَكْرًا وَمَكْرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (سوره نمل، آیه ۵۰) ذاهل و غافل بودند E

^۳ از بسی کشته گر شبیخون مرد جوی خون رفت و گوی سر می برد E

^۴ و به توفیق یزدانی ... جماعت به قلعه آوردند N: لاجرم به توفیق یزدانی عساکر و سپاه سلطانی با وجود قلت قدر و قدرت نسبت با جمعیت اعدا پر کثرت موفق و مظفر شدند و چون عثمان بیک مریض و صاحب فراش بود جهت ضعف دولت و ناتوانی فی الحال خود دستگیر و

توقف نمود؛ اتفاقاً از قوت طالع فیروز سلطان و از نکبت و بی‌اقتبالی مخالفان این خاندان عالی‌شان عثمان بیک تکه‌اغلی را در آن ییلاق مَرَضی قوی^۱ طاری و لاحق شد و ضعف دولت و سوء مزاج^۲ و ضرورت او را از توجه انطالیه عائق گشت.

شعر^۳:

فَیَا غَالِباً لَا غَالِبَ لِرَزِیَّةٍ^۴ بَلْ الْمَوْتُ لَا شَكَّ الَّذِي هُوَ غَالِبٌ

اتفاقاً در انطالیه از خدام سلطان کشور مراد فیروز بیک^۵ تیمور تاش که^۶ به حکومت منصوب بود وفات کرد و ولد فیروز بیک^۷، حمزه بیک که حاکم قراحصار از توابع تکه‌اغلی بود چون خبر فوت پدر خود را شنید و حصار انطالیه را در معرض طمع خصمان دید، علی‌الفور به جای پدر به انطالیه روی آورد و در محافظت آنجا اهتمام تمام می‌کرد، در آن ولا خبر رسید که محمد بیک ولد قرامان جهت امداد عثمان بیک تکه‌اغلی به محاصره انطالیه می‌آید و عمّاقرب، حصار را به بهانه عثمان تصرف می‌نماید، حمزه بیک چون جوانی دلاور مدبر بود از آن جمعیت و اتفاق کلمه اعداء به غایت متأمل و متفکر گشت و به خاطر آورد که چون عثمان تکه‌اغلی به غایت نزدیک حصار آمده و عمّاقرب محمد بیک قرامان و لشکر به او ملحق خواهد شد و بعد از آن ازدحام ضبط قلعه و مملکت مشکل خواهد بود. قبل از لحوق و اجتماع آن جماعت شیخونی غافلانه بر سر عثمان تکه‌اغلی آورد و همت را بر دفع آن ماده فتنه برگمارد، این مصلحت توجه حمزه بیک را اهل حصار و شهر صلاح

^۱ بود، چرا که بدین زمان ... آن ییلاق مَرَضی قوی N: داشت و لوآء غدر و مخالفت عهد و افساد در حدود بلاد برافراشت و چون آوازه توجه و اشتغال سلطان کشور مراد را به غزا و جهاد شنود، دیگر ماده فاسد نفاق و ضلالت قدیم شقاق را پیش گرفت و عثمان بیک ولد تکه‌اغلی که از قهرمان غضب نواب این خاندان فرار نموده بود و مملکت تکه‌اغلی خصوصاً شهر انطالیه که مشهور بع عدالیه است در حیطه ضبط نواب سلطان می‌بود (به وسیله این داعیه که) عثمان بیک تکه‌اغلی را دیگر به ممالک خود موروثی خود برد و به حکومت و دارایی آنجا تمکین نماید، متوجه و عازم محاصره انطالیه شد و عثمان مذکور به استظهار محمد بیک قرامان تا به ییلاق ایستوز که نزدیکی عدالیه است نهضت نمود و در آنجا متعلقان و تابعان خود را همگی تالیف و ترغیب مینمود و چون به تنهایی خود و متعلقان محاصره انطالیه قادر نبود، در آنجا جهت قدوم محمد بیک فرمان و لشکر او توقف مینمود، اتفاقاً از قوت طالع سلطان و از بی‌طالعی اهل نفاق و مخالفان، عثمان تکه‌اغلی را در آن ییلاق مَرَضی E

^۲ بدن E+

^۳ شعر N: بیت E

^۴ کسی را که برگشت روز بهی نگرده نصیبش به جز گمراهی E

^۵ قوم E+

^۶ که N: بیک E

^۷ مذکور E+

و قرین به صنادیدِ کفارِ سهمناک به امیر اعظم مزید بیک که در ازمنه سلاطین به مزیدِ جرأت و جان‌فدایی ممتاز بود مفوض و مرجوع داشت، و روز به روز در آن سرحد دلاوری‌هایی بی‌حد و شمار اظهار می‌نمود و ولایت‌های جدیدِ کفار را به ضرب تیغ کینه‌گزار بر ممالکِ محروسه می‌افزود.^۱

بیت:

به هرسو که لشکر برانگیختی به فتراکِ او نصرت آویختی
به هر جا که عزمش علم بر کشید پیایی شده فتح و ملکش مزید^۲

و درین فرصتِ محمد بیک قرامان اغلی که به کرات و مراتِ ممنونِ من و احسان^۳ این خاندان بود مجدداً لغوِ نقیضِ عقودِ ایمان و عهود نمود و^۴ در زمرهٔ عهدشکنان و کافرنعمتان الذین یَنْفُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ^۵ معدود بود، چرا که بدین زمان که سلطان به عزمِ غزای لاسِ عزیمت و توجه نمود و آوازهٔ بُعدِ منازل و توغّل [287a] سلطان در ممالکِ کافری را شنود، دیگر مادهٔ فاسد ضلالتِ قدیم پیش گرفت و عثمان بیک تکه اغلی را که از غضب و سخطِ سلطان فرار نموده بود در کَنَفِ حمایت و رعایتِ خود پذیرفت؛ چون مملکتِ تکه ایلِ خصوصاً شهرِ انطالیه که اکنون مشهور به عدالیه است، در آن ولا درحیطهٔ ضبطِ نوابِ سلطان می‌بود، با دعایِ امداد و اسعادِ تکه اغلی، محمد بیک متوجه محاصرهٔ حصارِ انطالیه شد و عثمان بیک نیز به استظهارِ تقویتِ محمد بیک تا به ییلاقِ ایستوز که نزدیکِ عدالیه است نهضت نمود، و در آنجا توابع و دوستارانِ خود را همگی استمالت و تألیفِ خاطر می‌نمود، و چون خود با جماعتِ خود قادر بر محاصرهٔ عدالیه نبود در آن ییلاقِ انتظارِ لشکرِ محمد بیک می‌کشید و مدتی

^۱ به صنادیدِ کفار ... محروسه می‌افزود N: و مجاور ملوک و صنادیدِ متهور کفار و سهمناک به مزید بیک که در میان امرأ سلطانی به مزید جرأت و شجاعت مستثنی بود تفویض و عنایت فمود و او نیز روز به روز در آن سرحد مردانگی‌ها و دلاویها اظهار مینمود و ولایت مجدد از دیار کفر میگشود و آن ولایات تا دیگر مصافات و ملحقات الی یوما هذا داخل ممالک اسلام از یمن دولت سلاطین لاحق گشته، به نسبت روزه بیشتر و بیشتر به ممالک آل عثمان متلاحق شده E

^۲ چو داد رایٔ اقبال دستِ همتِ تو همه ممالکِ عالم تو را مُسَخَّر شد E

^۳ و اشفاق E+

^۴ مجدداً لغوِ نقیضِ عقودِ ایمان و عهود نمود و N: و تخصیص که بعد از گرفتاری به دست نواب پادشاه سعید سلطان محمد خصال والد سعید سلطان، به تجدیدِ عهود و موثیق و تاکید خلف و ایمان به تفویض ایالت مملکت قرامان و تمهید روابط عهد و امان مخصوص شده بود و مدتی فیما بین ملایمت و موافقت مسلوک می‌نمود، دیگر خود را E

^۵ سورة بقره، آیه ۲۷

کفار، بی‌مال آن کشور را در ^۱ حیطة تسخیر درآورد و شعائر اسلام را در جمیع آن نواحی قایم و پای بر جایی کرد؛ و معابد و کنائس مشرکان را همچون خواطر تیره و دل ^۲ پریشان ایشان ویران ساخت. و تمائیل اوئان و هیاکل بتان را در زیر ^۳ اقدام جبل پر احتشام اسلام به خاک رهگذار ^۴ یکسان انداخت و هر کدام از ملوک و حکام آن کشور ^۵ عبده اصنام که در مقابله به معادات و معانده شوند ^۶ به صمصام انتقام اُفتلوهُم حَيْثُ وَجَدْتُهُمْ ^۷ کار زندگانی ایشان را به انجام رساند ^۸ و اکثر ولایت لاس را در ^۹ قبضة ^{۱۰} تصرف درآورده، داخل دارالسلام گرداند ^{۱۱}.

نظم: ^{۱۲}

لَئِنْ طَلَعَتْ نُجُومُهُمْ بِنَحْسٍ فَقَدْ طَلَعَتْ نُجُومُكَ بِالسَّعُودِ ^{۱۳}

چون به حسن خلق و مکرمت و به شیوه مهربانی و ملایمت سنان بیک خاطر ^{۱۴} لشکریان را مسخر ساخته بود و لواء شکر و رضا از زبان ^{۱۵} بزرگ و کوچک در آن سفر غزا برافراخته، از جانب سلطان به صنوف تحسین و الوف احسان ^{۱۶} انتساب یافت و مخصوص به قربت و اعزاز و إِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ ^{۱۷} گشت ^{۱۸}، و سلطان ایالت آن مملکت ^{۱۹} لاس را که سرحد مملکت ^{۲۰} اشراک بود

^۱ تکرار کار جنگ و جدال و اذلال کفار، بی‌مال آن کشور را در N: جنگ و جدال و تعجیز و اذلال کفار خجالت مآل در تحت E

^۲ همچون خواطر تیره و دل N: همچو خواطر تیره دان E

^۳ و تمائیل اوئان و هیاکل بتان را در زیر N: و ساکل اوئان و اصنام ایشان را در تحت E

^۴ به خاک رهگذار N: با خاک تیره E

^۵ کشور N: ولایت E

^۶ به معادات و معانده شوند N: و معاده در آمد E

^۷ سورة نساء، آیه ۸۹

^۸ رساند N: می‌رسانید E

^۹ تحت E+

^{۱۰} و E+

^{۱۱} گرداند N: گردانید E

^{۱۲} نظم E+

^{۱۳} همه ملک کفار ویران شده همه خیل مشرک پریشان شد (بیت از أبو تمام) E

^{۱۴} سنان بیک خاطر N: خواطر E

^{۱۵} زبان N: لسان E

^{۱۶} اختصاص و E-

^{۱۷} سورة ص، آیه ۲۵

^{۱۸} گشت N: شد E

^{۱۹} مملکت N: ولایت E

^{۲۰} مملکت N: ممالک کفر و E

سلطان بر آن مقرر شد که لشکری عظیم از مُعسکر همایون به عزیمتِ غزای مملکتِ لاس تجهیز فرمود و چون از حگام و معاندانِ آنجا مخالفتِ عهد و نقضِ عقد به ظهور آمده بود، در جانبِ روم ایلی نیز تمییز میانِ منافق و موافق ناچار می‌نمود و بنابراین بواعث سلطان با لشکرِ گران تا به حدودِ مملکتِ فیلیه نهضت فرمود. در آن منزل بعضی اخبار و آثارِ موحش و کلمات از بعضی ملوک و همسایه‌های ناخشنود شنود، و جهتِ مصلحتِ ممالکِ اندولی بیشتر از آن تَباعُد و تَغافل از حدودِ مفسدانِ حسود مناسب نبود و قابلیتِ اقدام به جهادِ مملکتِ لاس از وفورِ مردانگی و دلاوریِ سنان بیک امیر الامراء روم ایلی مشاهده فرمود؛ و سپهسالاری سپاهِ غزات و مجاهدان را به او تفویض نمود و آن جمعیتِ سپاهِ جنت‌پناه را به غزای ولایاتِ لاس امر فرموده به فتحِ قِلاعِ آن جوانب^۱ خصوصاً الجِه حصار فرمان داد.

بیت: ۲

چو تیغش روان بود فرمانِ او شتابان سویِ فتحِ اعوانِ او^۳

و سنان پاشا هم به رهنمونیِ رفیقِ توفیق و اقبال و به یمنِ قهرمانِ دولتِ سلطان کریمُ الخِصال، لشکرِ مجاهدان را^۴ مملکتِ لاس رسانید و تمامی سپاه را از تحصیلِ غنائمِ حلال مُرقه‌الحال و پر مال گردانید. بعد از آن شهر و قلعه‌ی الجِه حصار را که به منزله‌ی دارالملکِ ولایاتِ لاس بود به قوتِ بازویِ دلیری به حسنِ تدبیراتِ کشورگشایی و مملکت‌گیری بعد از تکرارِ کارِ جنگ و جدال و اذلالِ

^۱ لیکن چون صلاح ... فتحِ قِلاعِ آن جوانب N : و چون صلاح وقت مقتضی مهاجرت و مبادعت تمام از مستقر سریر دولت قیصری نبود و از کید و مکر منافقان و موافقت و انفاق مخالفان رعایت حرم و احتیاط لازم مینمود لاجرم رای عالی سلطانی بران مقرر شد که لشکری عظیم جهت غزای مملکت لاس تجهیز فرماید و چون از حکام آنجا مخالفت عهد و نقض عقد به ظهور آمده بود در طرف روم ایلی نیز منافق را از منافق از فرقه معاهدان و معاندان کافر و مسلمان تحقیق و تمیز نماید هر آینه با لشکر مجاهدان کشور گشا به عزیمت فتح ممالک لاس و سایر آن اقطار و آنجا تا به نواحی شهر فیلیه نهضت فرمود اما بعضی اخبار مشوش و حکایات موحش از کیفیت اعمال و اقوال ملوک و حکام جوار از طرف اندولی به سمع عالی شنود و بنابر مصالح ممالک اندولی بیشتر از آن مبادعت و غوص در اعماق ولایات روم مناسب می نمود لاجرم چون کمال شهامت و دلاوری و جمال اقبال و مملکت گیری از ناصیه قابلیت و غزه غزای دولت سنان بیک امیر الامراء روم ایلی مشاهده مینمود او را میان آن لشکر غزاة و مجاهدان سپهسالاری نصب فرمود و رایت خاصه سلطان در آن نواحی فیلیه باز ایستاد و آن سپاه اسلام پناه را به غزای ولایت لاس فرستاد و به فتح قلاع و بلاد آن مملکت E

^۲ بیت E+

^۳ عَلمداران عَلم بالا کشیدند دلیران رَخت بر صحرا کشیدند E

^۴ و سنان پاشا هم ... لشکرِ مجاهدان را N : سنان پاشا نیز به رهنمونی بدرقه توفیق و اقبال و به یمن دولت و همت سلطان کریم الخِصال لشکر اسلام را چون به E

بیت:

برومند باد آن همایون درخت که در سایه او توان برد رخت^۱

بنابرین مقدمات اقتضاء حکم اعداد، همیشه جبلت کافر نعمتان بی رشد و رشاد را رتبت اعتبار از حیوانات عجم آنزل خواهد بود؛ و به حسب خاصیت عقوق حقوق در عاقبت و مال از آنچنان ناسپاسان بی اقبال البتّه تبدیل دول و طریان خلل در هر محل ظهور خواهد نمود، چنانچه مال حال اکثر اعدای و کافر نعمتان این خاندان خلافت مکان، مصدق این مقصد و مدعی است که القصّه؛ در شهر سنه تسع و عشرين و ثمان مائه تا اثناء شهر سنه ثلثین و ثمان مائه که سلطان کشور مراد و خسرو شهبسواران مضمار جهاد چون از ضبط مهمات جزوی و کلی و از تنظیم منازم ملکی و ملی فراغتی یافت و جهت استراحت سپاه و لشکری به جانب دارالسلطنه ادرنه شتافت، دیگر به اقتضاء اصل فطرت پاکیزه نجاد، دغدغه تجدید آیین آباء و اجداد در تقدیم مراسم غزا و جهاد در بطون ضمیر سعادت [286b] تصویرش روی به ازدیاد نهاد^۲.

بیت:

وأحیا سبیل العدل بعد دُثوره وَأَنْهَج سُبُل الجود حین تَعَفَّتْ^۳

لیکن چون صلاح دولت مقتضی بعد و مهاجرت دور و دراز از مستقر سریر خلافت نبود و رعایت حزم و احتیاط از کید اعداء و موافقت مخالفان این دولت علیاء لازم نمود لاجرم رای عالی

به اقتضاء نیکی های افراد و توارد مکرمتها به مظهرت مکافاة مضاعف من جاء بالحسنة فله عشر أمثالها (سوره انعام، آیه ۱۶۰) میان اهل مروت و مجاهد خصال مذکور بود E

^۱ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۲ بنابرین مقدمات اقتضاء ... روی به ازدیاد نهاد N: هر آینه برین قانون بیان متقین میشود که جبلت هر کار کافر نعمتی از اشخاص بنی آدم از مرتبه حیوانات اخس و انزل خواهد بود و همیشه در عاقبت و مال بالخاصیه سامت عقوق حقوق باعث هرگونه آفت و خلل در نشاء اهل ملل و ارباب دول خواهد شد، چنانچه مال حال اکبر اعدای دین و مخالفان دولت خاندان آل عثمان و سرانجام روزگار منافقان و کافر نعمتان این دودمان مروت آشیان مصدق این مقصود و مدعی است و محقق این مسلک کلام بلیغ المودی که القصه در شهر سنه تسع و عشرين تا اثنای سنه ثمین و ثمان مائه که سلطان کشور مراد و خسرو مبارزان میدان جهاد چون از ضبط و نسق مهمات جزوی و کلی در ممالک انداولی فراغتی یافت و جهت استراحت سپاه و لشکری و راحت خواطر رعایا از عدل و داوری به جانب دارالسلطنه ادرنه شتافت دیگر به مقتضای اصل فطرت پاکیزه نجاد دغدغه تجدید آیین آبا و اجداد به تقدیم لوازم غزا و جهاد در بطون ضمیر منیر و خاطر خطیرش

افتاد E

^۳ بیت E+

^۴ چنان داد فرمان که کوس نبرد ببندید بر خشک وادی نور
نشستند بر تازیان فوج فوج محیط تهو در آمد به موج E

داستان چهارم

در بیان عزیمت سلطانی به غزای ممالک لاس و اتفاق فتوح و غنائیم به فرستادن امراء عظام و سپاه مجاهدان و کیفیت خروج بعضی منافقان، در حدود ممالک انادولی و استیصال اعیان ایشان با انتقال ملک اولاد من تشا و تکه اغلی و هلاک حاکم قرمان بر حسب استقرار و تتبع تمام؛^۱

در واقعات و حوادث ایام بر وفق نص کلام حقایق انتظام در مسلک^۲ تبشیر و تهدید و لئین شکرتم لأزیدنکم ولئن کفرتم إنا عذابی لشدید،^۳ این معنی به حقیقت و یقین پیوسته که شکرانه و سپاس منعم^۴ موجب افزونی خیرات دینی و دنیوی است و کفران نعمت، مؤدی به زوال نعمت و نکال رتبت^۵ صوری و معنوی،^۶ الحق چگونه سزاوار عاقل سعادتمند است که در عوض نیکی و احسان در مقابل تفضل و امتنان، به سپاس قولی و فعلی آن قیام ننماید و با وجود جبلت طبیعت حیوانات در تعاون یکدیگر خلاف مردمی و مکافات از آدمی کجا شاید، هرآینه فطرت سلیم انسان مفطور بر اظهار عنوان هل جزاء الإحسان إلا الإحسان^۷ است. بلکه به مقتضای تخلق به خلق رحمانی سپاس و مجازات به اضعاف بی‌انتهای من جاء بالحسنة فله عشر أمثالها^۸ شیوه ارباب مروّت از جوانمردان است.^۹

^۱ سلطانی به غزای ممالک لاس ... استقرار و تتبع تمام N: سلطان کشور مراد به غزای ولایت لاس و خروج بعضی مخالان در حدود انادولی، و کیفیت توقف سلطان در نواحی فلییه و فرستادن امراء و عاسکر منصوره به غزای ولایت لاس و فتوح لشکر اسلام و تحصیل غنائیم و فواید کلی و گفتار در ظهور قهرمان یزدان جهت هلاک منافقان و کافر نعمتان خصوصاً محمد بیک والی قرمان و استیصال اکثر مخالفان آن جوانب خصوصاً اولاد من تشا و تکه اغلی عثمان و ایالت ملک و دوله ایشان به نواب سلطان E

^۲ در واقعات و حوادث ایام بر وفق نص کلام حقایق انتظام در مسلک N: بر حسب استقرار و تتبع تمام در واقعیات و حوادث ایام، و بر وفق نص کلام بلیغ النظام ملک علام، چون موارد اطراد مضمون مشیر به E

^۳ سورة ابراهیم، آیه ۷

^۴ و سپاس منعم N: منعم الیه E

^۵ نعمت و نکال رتبت N: و نکال E

^۶ زیرا که شکر عبارت از تقرب به مبدأ فیض و افضال از روی صورت و معنی است؛ اما باوجود توجه دل ذاتاً به اقتران لسان ثناء و به اعمال جوارح و اعضاء و مقررست که تقرب و قبول نزد منعم صاحب افضال البته مستدعی ظهور لوازم للذین أحسنوا الحسنى و زیاده خواهد بود،

و نسیان حقوق قولی و کفران نعمت مستوفی البته از بعد مناسبت خود به انشاء نعماء مبدء الاءست و الحق اسعار خواهد نمود E+

^۷ سورة الرحمان، آیه ۶۰

^۸ سورة انعام، آیه ۱۶۰

^۹ چگونه سزاوار عاقل سعادتمند ... از جوانمردان است N: چگونه غافلی در عوض نیکی و احسان و در مقابل تفضل و امتنان به موازی و معادل آن قیام ننماید با وجود آنکه طبایع حیوانات عجم در تعاون یکدیگر به مساواة مجازاة البته می گراید، لاجرم فطرت سلیم انسان البته بر مسلک هل جزاء الإحسان إلا الإحسان (سورة الرحمان، آیه ۶۰) باید که لما یزال مفطور باشد بلکه در تخلق به ملکات رحمانی

او ننماید و بعد از تسلیم قلعه و خروج جنید به میان عساکر سلطان به غیر حمزه بیک، بعضی امراء عظام مثل یحیی بیک و بلته اغلی و خلیل بیک به اتفاق مطارحه نمودند که ما را به این مفسد فاسد الاعتقاد مطلقاً عهد و سوگندی در میان نیفتاد و صلاح دولت سلطان و مصلحت اکثر مسلمانان در دفع افسد منافقان است، و معذلک بخشی بیک تیمور تاش، دعوی قتل برادر خود بر او داشت، چرا که سنان بیک برادر او را پیش از آن به قتل آورده بود و با آن امراء عظام در قتل او به خون برادر مبالغه نمود، و بی‌اذن و مراجعت مشاورت حمزه بیک، سر آن سرفتنه روزگار با فرزند مفسد او از تن جدا کردند و عرضه‌داشت حقیقت حال و ماجرای کار را به امر ایشان به قدم خدام سلطان فرستادند، و رماد و فتنه و فساد را از آن عرصه بلاد بر باد فنا بردادند، و بعد از آن دیگر مطلقاً خللی ملکی از آن جانب به ظهور نرسید و تمام ممالک و قلاع به تصرف نواب درآمده که دل‌های سکینه آن بلاد به عدل سلطان آرمید.^۱

لمؤلفه^۲:

از امید عدل شه جان رعایا و سپاه فتنه سرگردان به ملک نیستی برده پناه^۳

^۱ و راه مراسله به تأکید عهد ... به عدل سلطان آرمید N: و فیما بین ایشان ابواب مراسله به توحق عبود و تأکید عقود بگشود، حمزه بیک مطلقاً قصد قتل و هلاک او ننماید، بعد از تسلیم قلعه و خروج از میر اغلی عیان عساکر سلطانی بعضی امراء عظام که در آن لشکر رفیق حمزه بیک بودند، به بخشی بیک مثل ملته اغلی و خلیل بیک با یکدیگر اتفاق نمودند که چون ما را با این مفسد فاسد الاعتقاد مطلقاً معاهده و ایمان به میان نیامده که قصد هلاک و رفع فساد او بکنیم و صلاح دولت سلطان و مصلحت امنیت مسلمانان در دفع این مفسد ترین مخالفان و منافقان است و با وجود این اتفاق امراء بر دفع مشارالیه بخشی بیک دعوی خون برادر به رود است، چرا که سنان بیک برادر بخشی بیک حاکم آیدین بیلی بود، از میر اغلی جنید بر سنان خروج کرده او را گرفته بود و مقتل آورده و درین حال بخشی بیک در مقام انتقام در آمد و مشارالیه با آن هر دو سپهسالار متفق ترین قول و قرار شده بی مشاورت و مراجعت به حمزه بیک سر آن سرفتنه مفسدان را با پسرش قوت حسن ازین کف ایشان جدا کرده سرش را به عدم خدم بارگاه سلطان فرستادند و رماد گردباد فساد و خاکستر فتنه و عناد را از عرصه مملکت بر باد دادند، و بنابراین رای صایب آن اولیا دولت دیگر از آن ممر خالی به ملک و ملت نرسید و خواطر ساکنان و متوطیان آن جوانب به معدلت سلطانی آرمید E

^۲ لمؤلفه - E

^۳ ریاضی ملک را از دولت شاه هزاران بوستان در بوستان شد E

بیرون آمد و به درون قلعه خود در رفت و به نوعی در ذهاب و ایاب چست و چالاک از آن ورطه هلاک بیرون جست، که همگی لشکریان برآن تهوّر و پر دلی آفرین گفتند و آن جماعت با وجود ازدحام از عقب او نرفتند؛ فامّا در آخر کار میان قلعه از نزول نوائب آسمانی و حلول ابر قهر ربّانی، امراض ساری در قلعه طاری شد و به ضرورت و اضطرار مردم حصار را طاقت توقّف نمانده انقیاد طاعت ناچاری گشت.^۱

بیت:

به زور پنجه تدبیر می‌نشاید تافت به هیچ وجه سردست بازوی تقدیر
[286a] قضا چودست تطاول زند به گردن کس به غیر گردن تسلیم نبودش تدبیر^۲

لاجرم بخواه و ناخواه از میراغلی از حمزه بیک، امان طلب نمود و راه مراسله به تأکید عهود فیما بین ایشان انعقاد عقود موعود گشود؛ حمزه بیک سوگند به غلاظ و شداد یاد کرد که قصد هلاک

^۱ و جهت تدارک مفاسد ... انقیاد طاعت ناچاری گشت N: هر آینه از میراغلی قرا جنید چون در مدت دوری سلطان کشور مراد از ممالک انادولی بنیاد گستاخی نهاد و اول نوبت سلطان جهت تدبیر دفع و استیصال مخالفان اوروج بیک ولد تیمور تاش را که بکلر بیکی انادولی بود به آن جوانب فرستاد و از میراغلی جنید در آن ولا یارای مقابله و قوت معارضه با امرا و عساکر سلطانی نداشت هرآینه خود به مقابله لشکر سلطانی مقاومت نکرده مملکت را بجای گذاشت و با همه اتباع به قلعه اسلیه تحصن نموده و خدانکه جمعیت لشکر با اروج بیک متنوّات بوده از میراغلی از قلعه خروج نمی نموده و اروج بیک ولایات و مواضع او را تصرف کرده و بعد از چند روز روی به معاودت و مراجعت آورده دیگر باره از میراغلی از قلعه خروج کرده و بار مواضع و بقاع آیدین ییلی را به تصرف در آورده، و این صورت در شهر سنه سبع عشرین ثمان مائه اتفاق افتاد و چون سنان بیک برادر اروج بیک را به قتل آوردند بنیاد فتنه و فساد زیاد بر معتاد نهاد، بنابراین بواعث سلطان کشور مراد حمزه بیک بکلر بیکی انادولی را با تمامی سپاه آن ممالک به دفع فتنه از میراغلی روانه داشت و مشارالیه نیز به سرعت هرچه تمامتر نظر توجه به استیصال آن مفسد برگماشت چون از میراغلی از استماع توجه رایات منصوره از آن جانب عودت نموده بود حمزه بیک در موضع کلیس از نواحی صاروخان دراق با عساکر نصرت شعار از عقب قربت حسین ولد جنید از میراغلی رسید و در آن محل فی الفور رایات معاداة را بر عرصه کارزار برکشید قربت حسن مذکور بسیار متهور و در محارب دلیر بود و خلاصه لشکر را پدرش همراه او نمود چون در مقابله لشکر سلطان به محاربه افتاد و با حمزه بیک آغاز مقابله نهاد، بعد از زد و خورد بسیار با عساکر سلطان بختیار آن جماعت مخالف در غایت خسار و انکسار اگر گرفتار شدند و قرا حسن به تنها از معرکه گریخته خود را به پدر خود قرا جنید ایسلی رسید، دیگر باره جنید و پسرش قراحسن با مقنا لشکر خود بنیاد قتال کردند و در آن فضای فسیح از طرفین جنگ و جدال بهم پیوست و به یک حمله سپاه سلطانی جانب مخالف در هم شکست و تمامی لشکر اعدا مغبون و معون و مهموم گشت و لشکر شکسته جنیدی مصدوقه جُنْد ما هُنَالِكَ مَهْزُومٌ شد و قربت حسن گرفتار و دستگیر شد و جنید از میراغلی از حمزه بیک گریزان و منکسر البال خود را به قلعه نستودیه در انداخت و حمزه بیک متعاقب رسیده قلعه را به سپاه ظفر پناه محصور ساخت و مدت محاصره اگرچه بامداد کشید و هر چند قرا حسن ولد جنید را به مقابل قلعه می بردند و تخویف مقتل میکردند. جنید قلعه را تسلیم نمینمود و درین اثنا از غرایب تهوّر جنید آنکه از غایت اضطرار از استمرار حصار، روزی به تنهایی بر اسبی مکمل و مسلح سوار شد و به یکبار از قلعه همچون برق خاطف بیرون جسته روی به ولایت قرامان آورد و از محمد بیک ولد قرامان استغاثه نمود او به آن معنی تلقی و اقدام بکرد چون از آن معنی مایوس شد بازگشت و به نواحی قلعه خود تنها باز آمده به همان وضع اول به یکبار از میان لشکر انبوه از گوشه برون آمد و به درون قلعه خود درون رفت، و به نوعی در دهات و ابات چالاک و چست، از ورطه هلاک جست، که همگی لشکریان متحیر ماندند و این همه لشکر به او آسیبی نرساندند، فاما در آخر میان قلعه از نزول نواب آسمانی و حلول ابر قهرمان ربّانی، امراض ساری امل قلعه را طاری شد، و به ضرورت و اضطرار مردم حصار را اطاعت و انقیاد طاعت ناچاری گشت E

^۲ نه رای ستادن نه راه گریز فرومانده حیران در آن رستخیز E

کرد و در آن طغیانِ سِنان بیک برادرِ اروج بیک، را که به میانِ مملکت گذاشته بودند به قتل آورد؛ ازین معنی سلطان، حمزه بیک بکلربیکی را با تمامِ سپاه به دفعِ فتنه و فساد از میرِ اعلیٰ فرستاد و به قطعِ عرقِ مخالفت و رفعِ آن مفسدِ بی‌مروت فرمان داد؛ حمزه بیک با سپاهِ سلطانی در موضعِ کلیاس از نواحی صاروخان در آق حصار با عساکرِ نصرت‌شعار از عقبِ قُورت حسن ولدِ جنید از میرِ اعلیٰ رسید و در آن محل فی‌الفور رایتِ دلاوری بر عرصه کارزار برکشید، هرچند قورت حسنِ مذکور به غایت متهور و در محارب به مُکالبه و مشاجره دلیر بود، و خلاصه لشکرِ پدرش با او همراه و درصددِ محاربه و تشویر چون مقاتله حمزه بیک و سپاهِ مظفرِ سلطانی آغازِ مقاتله نهادند، با وجودِ آنکه دادِ دلاوری در میدانِ مردی دادند، لیکن آخرِ همگی به دامِ خسار و به ورطه انکسار افتادند و قورت حسن به تنهایی از میانِ معرکه گریخته خود را به پدرِ خود جنید رسانید و بر عقبِ او حمزه بیک و لشکرِ سلطان چون به قلعه ایسلیه رسیدند، دیگر باره جنید به اتفاقِ پسرش قورت حسن لواءِ عصیان و معارضه در میانِ معرکه برکشید و از طرفینِ جنگ و جدالِ عظیم به هم پیوست، و یک حمله از سپاهِ مظفرِ سلطانی رایتِ مخالف را درهم شکست و لشکرِ شکسته و جُندِ جنیدی مَصدوقه خطاب جُند ما هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزَابِ^۱ افتاد و قورت حسن دستگیر و گرفتار و جنید روی فرار نهاد و خود را به هزار مشقت به قلعه مَسْتَوْرِیه انداخت و حمزه بیک متعاقباً و بر درِ حصار رسیده قلعه را به سپاهِ مظفرِ محصور ساخت و مدتِ محاصره اگرچه به امتداد کشید و کار به الحاح و لجاج رسید، هر چند قورت حسن را به مقابلِ قلعه می‌بردند و تَخوِیف به قتل می‌کردند، جنیدِ مذکور قلعه را تسلیم نمی‌نمود و جهتِ حصانتِ حصار از هیچ مَمَرِ راه گشادی بر قلعه نبود، و درین اثناء از غرایبِ تهوّر جنید آن بود که از غایتِ اضطراب از استمرارِ حصارِ روزی به تنهایی به اسبی مکمل و مسلح سوار شد و به یکبار بر مثالِ برقی خاطف از آن کهسارِ حصار بیرون جسته روی به ولایتِ قرامان آورد و از محمد بیک ولدِ قرامان استعانه نمود؛ اما او به این معنی تلقی و اقدام نکرد و چون از آن معنی مأیوس بازگشت و به نواحی قلعه خود آمده به همان وضعِ اول به تنهایی به یکبار از میانِ لشکرِ انبوه از گوشه

^۱ سورة ص، آیه ۱۱

در فتنه مصطفی چلبی مجعول، ایقاع و افساد نمود. و هنوز با وجود استقامت و استقلال سلطان از آن شیوه مخالفات قدیم، و به موافقت نشاء شیطان رجیم از حرکات ناپسندیده متقاعد نبود، و در هر نوبت که سلطان به جانب کفار نهضت فرمودی حرکات گستاخانه بنیاد می‌نهاد، و مردم رعیت و عاجزان آیدین ایلی و منتشا ایلی را تشویش می‌داد. چرا که مجال جلوه‌گری خفاش گاهی است که خورشید تابان را در حجاب و پرده شام از چشم خود پنهان بیند و فرصت تعرض مردم اوباش و توفیقی تفریق شمل و تشویش معاش، وقتی است که چاوش سیاست سلطانی از حمایت و وقایت حوزه ملک غیبت و هجران گزینند.^۱

ل مؤلفه^۲:

فتنه در ملک تا نیابد راه هست حصن حصین سیاست شاه^۳

و جهت تدارک مفسد از میراغلی اولاً سلطان اروج بیک ولد تیمورتاش را که بکلریکی اندولی بود به آن جانب [285b] فرستاد، چون از میراغلی قوت مقاومت و مقاتله با امراء و عساکر سلطانی نداشت، هرآینه مطلقاً در مقابله لشکر سلطانی درنیامده مملکت را به جای گذاشت و خود به قلعه ایسلیه تحصن نمود و چندانکه لشکرهای اروج بیک مجتمع بوده، از میراغلی در مقام مقاومت نبوده و اروج بیک، ولایات را به فراغت تصرف کرده و بعد از استیفای خرابی الکا و مملکت آهنگ، مراجعت نموده و روی به عودت آورده، دیگر باره مواضع و ولایت آیدین ایلی را در تصرف خود مقرر

^۱ و بنابراین سلطان مرادبخش ... غیبت و هجران گزینند N: هر آینه سلطان مراد میخواست که فضای مملکت را از خباثت خبیث و خود مخالفان و منافقان و از خباثت خباثت مفسدان و حاسدان به آب تیغ روان صفایی بچشد و رخساره اقبال را بر وجه احسن در آینه شمشیر محلی هویدا دیده به صیقل صولت و قهرمان از کدورت غلاف خلاف بیرون کشد هرآینه سلطان در تاریخ از تخت ادرنه به عزیمت ممالک اندولی نهضت فرمود و تمامی عساکر روم ایلی را جمع نموده از دریا عبور کرده و نواحی دارالملک برسا را مخیم رایات اقبال و مطرح انوار بهت و جلال ساخت و بر ضمیر منیر سلطانی چنان به وضوح پیوست که از میراغلی جنید بیک همواره در طرف آیدین ییلی و من یشاً ایلی به ایقاع و افساد و تشویش جمعیت عباد اقدام مینموده و رعایا عجزه و مساکین آن مساکن و بلاد را به ظلم و بیداد مراحم و منقص می‌بوده و چون در بعضی اوقات که جمعی مخالفان دولت به طمع شاهی و سروری سزار کرمیان مخالفت بر آورده بودند و سلطان را شرعا و عقلاً اندیشه رفع مفسد و اضرار ایشان اقدام واهم می‌نمود و از میراغلی چند به استدعاء ظلمت و تیرگی نفاق قدیم که در باطن مظلم آن ظالم نهان بود به کرات به عرصات شیعه به ولایت آیدین ایلی به ظهور رسانیده بود و هنوز در آن اوقات از آن حرکات ناپسندیده متقاعد نبود و متوجه سلطان از روم ایلی بنابر بعضی موانع کلی، و عوایق ملکی و ملی جهت تدارک حال او چون متقاعد مینمود قدم جرات گستاخانه در عرصه مملکت بیشتر نهاده بود، زیرا که مجال جلوه‌گری خفاش وقتی است که خورشید تابان را در حجاب ظلمت شام متواری و نهان بیند و فرصت یغما‌گری و تاراج مردم بی سر و پا از رند و اوباش گاهی است که چاوش سیاست سلطانی از حومه حمایت رعیت و حوزه وقایت مملکت غیبت و هجران گزینند E

^۲ ل مؤلفه N: بیت E

^۳ تیغ مر ملک را نکو یارست ملک بی تیغ همچو بیمارست E

لیکن از اطراف و جوانب حدایق ملک و شاهی او بعضی درختان خودروی و حشایش خبیثی بد بوی در ایام فترات، آغاز نشو و نما کرده بود و از تعطیل چند روزه در اصلاح اشجار اقتدار و تصحیح اغصان ثمار آن گلزار هرگونه نباتات بی حاصل عَشَقَه آسا سر سرفرازی برآورده و باعث کلی بر حدوث آن اوضاع ناملایم و ظهور فتنه های قائم، آنکه روزی چند به واسطه طریان فتنه های پرتفرقه و پریشانی حوزه گلستان ملک و دین از نگهبان متین مرعی و محمی نبود و شجره ملعونه مخالفت منافقان ناموافق و حیران غیر صادق بر مثال نبات اصل القَرع و درخت کدوی ضعیف اصل و الفرع سر برافراخته بودند و بر عرصه گلزار پر ازهار، اختیار آن حشایش بی حاصل سایه اضرار انداخته^۱.

نظم^۲:

فَقَدْ وَجَدَ الْوَاشُونَ سُوقاً وَنَقَقُوا بِضَائِعَ زَوْرٍ مَا هُنَّ دَوَامٌ
هُمُ شَرَعُوا أَنَّ الْجَفَاءَ مُحَلَّلٌ وَهُمْ حَكَمُوا أَنَّ الْوَفَاءَ حَرَامٌ^۳

و بنابراین سلطان مرادبخش می خواست که فضای مملکت را از خبائث خبائث وجود مخالفان و منافقان و از خیانت و جنایت مفسدانِ حاسدان، به آب تیغ روان صفایی بخشد، و رخسار اقبال را بر وجه احسن در آینه شمشیر مجلی دیده؛ به صیقل صولت و قهرمان از کدورت غلاف خلاف بیرون کشد، و برین مسلک سلطان از جانب روم ایلی در شهر سنه تسع و عشرين و ثمان مائه متوجه بعضی ممالک انادولی گشت، و تمامی عساکر روم ایلی را در سایه ریای اقبال داشته، از آب دریا گذشت و چون به مسامع علیه رسیده بود که جنید بیک از میر اغلی همواره در طرف آیدین ایلی و منتشا ایلی به ایقاع و افساد قیام می نماید و در تفریق جمعیت عباد، هر به چند روز میان آن مملکت ها در می آید، و از از میر اغلی به کرات آثار نفاق مخالفت به ظهور آمده بود. و در چند مجمع خصوصاً

^۱ لیکن از اطراف و جوانب حدایق ... سایه اضرار انداخته N: اما از اطراف و جوانب حدایق ملک و شاهی بعضی درختان خودرو و حشایش خبث و بد بو در ایام فترات نقیاد بالیدن و نمود کرده بود و از جهت تعطیل اصلاح و تصحیح در اشجار و اثمار هر نبات بی حاصلی عشقه آسا سر به سر افرازی بر آورده بود و باعث کلی بر حدوث آن وضع ناملایم و ظهور بعضی حادثات و فتنه های قائم آنکه چند روزی در سراپستان خلافت به واسطه طریان فترت های پرتفرقه و تفرقه های پر قدرت حوزه ملک و دین محمی و مرعی نبود و شجره حبشه هر صنف مخالفان منافق و حیران ناموافق بر مثال نبات اصله القَرع و درخت کدوی ضعیف اصل و الفرع سر برافراخته بود و بر عرصه گلزار پر ازهار آن حشایش و نباتات بی حاصل سایه بر اضرار انداخته E

^۲ نظم N: بیت E

^۳ درخت رَقوم ار به جان پروری مپندار هرگز کزو بر خوری
رُطَب ناورَد چوب خرزهره بار چو تخم افکنی بر چنان کشتزار (ر.ک. دیوان طغرایی) E

طَری و رخسارِ رنگینِ لاله طَری در گلشنِ کامیابی در عینِ کم‌آبی، سیرابی نپذیرد و در بهارستانِ سلطانی و در باغستانِ مقاصد و امانی تا ابر [285a] مَطیرِ شمشیر به یکبار آبِ زندگانیِ خصماء را به خاکِ تیره تقطیر نماید، چگونه عرصه فُؤاد از گل‌های مراد بهجت و بهاء گیرد، و مرغزارِ فراغت و حضور به چه سان حالتِ نصرت و روا پذیرد^۱.

بیت: ۲:

سر نکشد شاخِ نو از سَرُو بُن تا نرنی گردنِ شاخِ کهن^۳

هر آینه بر طبقِ این عنوان، القصّه؛ چون سلطانِ کشور مراد را در تماشاگاهِ ریاضِ مملکت، و بر مناظر^۴ قصر و ایوانِ دولت اگرچه هر لحظه گل‌های کامرانی در غایتِ شکفتگی و خندانی می‌نمود، و در بهارستانِ بختِ جوانش هر روزه نهالِ آمال هم در جلوه‌گاهِ عیان در نهایتِ تازگی و ریعانِ جوانی بود؛

بیت:

بالیده نهالِ دولتش راست چون سروِ سهی که از چمن خواست^۵

^۱ تربتِ اشجارِ مثمره، میان ... حالتِ نصرت و روا پذیرد N: ریاحین جاه و جلال سلاطین کامکار در منزله باغبان اند و پادشاهان به صفت شعار در آن باغ ناطور و نگهبان اند و به تیغ آهنین کفن و انتقام در دست اقتدارشان به مثابه است در قطع درختان فصول و رفع ناهمواری فروغ و اغصان بی اصول و شمشیر جهانگشا در قبضه کف معدلت اقتضا نشان به منزله منجل و داس است در درون خشایش خبث و نامقبول که موجب خلل است در نضارت بستان و باعث بر نقصان ثمر و محصول، لاجرم درختان سالدیده که در کجی و ناهمواری بالیده اند و در آن اعوجاج به خشکی رسیده، البته به لمعه آتشناک تیغ هلاک در فضای گلستان باغ باید ساخت و شاخسار درختان خار دار بی ثمر و شاخ و بال با ضرر را از شعله سیان زبانه رماح آتش نشان در سراپستان جنان و گلستان چنان به همگی باید افروخت ما در عریصه باغ و بستان گل و ریاحین عدالت نضارت پذیرد و قامت سرو سر افراز دولت در پایداری به استقامت نالیدن کرد و سرو دامن کشان شوکت را شوک خار فتنه و فساد دامن گیر بشود و در سراپستان خلافت بجای صوت بلبل و قمری از مرغان شبگیر ناله و نفیر مظلومان و او از چاک گریبان ستمدیدگان جایگیر نگردد چرا که در گلزار جهانبانی و لاله زار کامرانی مادام که جویباری از خون اعدای جاری شود عروق و اغصان بید طری و رخسار رنگین لاله طری در گلشن کامیابی در عین کم آبی سیرابی پذیرد.

لمولفه: یاراب دم تیغ کل فتح بروید و ر خون عدو گلشن شاهی است مطرا

و در بهارستان سلطانی و باغستان مطالب و امانی یا از ابر مطر شمشیر آب زندگانی خصماً به خاک تیره تقطیر نیابد، چگونه مراد فواد بهجت و بها یابد و مرغزار فراغت و حضور به چه سان با نصرت دروا شود E

^۲ بیت N: لمولفه E

^۳ ر.ک. مخزن الاسرار نظامی

^۴ هر آینه بر طبقِ این عنوان، القصّه؛ چون سلطانِ کشور مراد را در تماشاگاهِ ریاضِ مملکت، و بر مناظر N: و لهذا چون سلطان کشور مراد را در تماشاگاه ریاض مملکت و نظرگاه E

^۵ چو اویی جوانبخت و فرّخ نهاد بدارد جهان تا جهانست یاد E

داستان سوم^۱

در بیان توجه سلطان مراد بخش از ادرنه به ضبط ممالک انادولی جهت اقدام بعضی منافقان قدیم به فتنه و فضولی مثل جنید بیک از میراغلی و فتح جدید ممالک آیدین ایلی^۲؛

نزد نظارگیان گلشن خلافت وجهانداری چون گل‌های سحری^۳ ناظر است و بر تماشاگران گلستان سلطنت و شهریاری مثل^۴ شکوفه‌های بهاری، زاهر و ظاهر که در تربیت نهالی نورسیده از بستان^۵ اقبال و در تربت اشجار مثمره، میان ریاض جاه و جلال شاهان کامکار و سلاطین نامدار جهان‌مدار، به مثابه باغبانِ کاردان‌اند و هر یک به حقیقت ناطور و نگهبان‌اند. و آن تیغ آهنین کین و انتقام در دست اقتدار ایشان به منزله منشار است در قطع درختان فضول، رفع ناهمواری فروع و اغصان بی‌اصول و شمشیر جهانگشا در قبضه کف معدلت اقتضای ایشان به جای منجل و داسی است جهت قطع و قلع حشایش خبیثه که به هر وجهی در بستان نامقبول است و موجب خلل و ضرر ثمر و محصول. هرآینه درختان سال‌دیده که در کجی و ناهمواری بالیده‌اند و در آن اعوجاج به خشکی رسیده، البته به لمعات آتشناک، تیغ هلاک در فضای باغ و بستان باید سوخت، و شاخسار درختان خاردار بی‌ثمر شاخ و بال را از شعله سنان و زبانه رماح آشفشان در سراستان جنان و گلستان جنان به هیمگی باید افروخت تا در عرصه باغ و بوستان گل و ریاحین عدالت و نصارت پذیرد و قامت سرو سرافراز دولت در پایداری به استقامت بالیدن گیرد، و سرو دامن‌کشان، شوکت را شوک و خار فتنه و فساد دامن‌گیر نشود و در سراستان خلافت به جای صوت بلبل و قمری از مرغان شبگیر ناله و نفیر مظلومان و آواز چاک گریبان ستمدیدگان، جای‌گیر نگردد؛ زیرا که در گلزار جهانبانی و در لاله‌زار کامرانی، مادام که جویباری از خون‌آعادی جاری نشود و عروق و اغصان بید

^۱ داستان سوم N: داستان سیوم E

^۲ بیان توجه سلطان ... ممالک آیدین ایلی N: توجه سلطان مراد بخش از تخت ادرنه به ضبط ممالک انادولی و کیفیت دفع ضرر و گستاخی معاندان از جرات بر فتنه انگیزی و فضولی و گفتا در کیفیت قتل از میراغلی جنید بیک از اعدای منافقان قدیم و تحدید فتح ممالک آیدین

ایلی بعد از حوادث و تفرقه های عظیم E

^۳ گل‌های سحری N: گل صبحگاهی E

^۴ مثل N: چون E

^۵ بستان N: بوستان E

ایام و لیالی در هر کدام از این چهار ولیمه نکاح و سوره‌های پر بهجت و افراح به عیش و کامرانی گذرانیدند و آوازه مجلس نشاط را به نشید و الحان مرغان گلستان به گوش گل و ریاحین رسانیدند.^۱

نظم^۲:

هرکس به ترانه‌ای نواساز آهنگ نموده در نوا ساز
در قهقهه همچو کبک کهسار ابریق ز باده سرخ منقار
از بزم نشاط گوش ناهید آوازه عیش و نوش بشنید^۳

^۱ بنابرین مقدمات، چون سلطان ... به گوش گل و ریاحین رسانیدند N: بنأعلی نده المقدمات چون سلطان کشور مراد از ضبط و نسق کار ملک و ملت در آن اوقات فترت و اوایل دولت فراغت یافت و بر حسب موعود در قضیه موصلت و مصاهرت میان سلطان و اسفندیار طالب قضاء مطالب و اوطار شد و تعلق خاطر همایون به انعقاد مجلس عروسی و بزم سور پر سرور تاکید پذیرفت و به هوای کسب تمتع و کامیاتی عزم التیام سلسله عقد زفاف خجسته انجام تشدید گرفت و به همین داعیه عشرت اقتضا از دارالسلطنه ادرنه بعد از عودت حاکم افلاق سلطان از معبر کلی بولی در شهر سینه ثمان و عشرین ثمان مائه همچو باد صبا به صوب گلستان عبور فرمود و در دارالملک برسا که مستقر خلافت این سلاطین و قیاصره اسلامی است بنیاد اعداد اسباب عروسی و شادکامی نمود و جهت آوردن آن مخدره تنق عصمت و آن مخطوبه سراپرده عفت و حشمت که در حین مصالحه اسفندیار حاکم قسطنطنیه نامزد خدمتکاری حریم عزت سلطانی کرده بود جمعی از اعیان دولت را فرمان فرمود و درین ولا سلطان هم عزیمت نمود که سه همشیره خود را از مخدرات خاندان قیصری و از غفایف منتقب در استار پاکیزه گوهری درین عقد منور پر سرور هر کدام از آن اخوات را نامزد یکی از ارباب سعادت نماید و یکی از ان خواهران را به قاسم بیک ولد اسفندیار بیک که در ملازمت آشیان سلطان بود نامزد فرمود و یکی دیگر را به قراجه پاشا که ملک الامرا ممالک انادولی بود و یکی را به محمود چلبی ولد ابراهیم پاشا که حاکم ولایت بولی و توابع بود و این ولیمات نکاح با عروسی سلطانی که از قبیل مقارنه نیرات آسمانی بود، در اعلی درجه عظمت و احتشام و در نهایت تهیه اسباب انعام و اطعام بهم پیوست.

بیت:

ملک فرمود تا بر رسم و آیین تمام شهرها بستند آیین
عروس آسا بپوشیده سراسر به دیبا و حریر و زیب و زیور
به هر سو گوهر و زر برفشانند به هر جا مطرب و چنگی نشانند
ملک در تخت سوری کرد بنیاد که نام خلد مردم را شد از یاد

و جهت آوردن دختر اسفندیار از نواب کامکار علوان بیک چاشنی گیر و دو خادم محرم از خدام محترم مقرر شد و از خواتین معظمه رتبه سلطان مغفور سلطان محمدخصال انارالله برهانه که حکم و رتبت والده سلاطین عظام داشت با منکوبه یعقوب بیک حاکم گرمیان ایلی و جلیله خلیل پاشا وزیر و سایر خواتین ارکان دولت را به جانب قسطنطنیه فرستادند و اسفندیار بیک هم به مراسم استقبال خدام و نواب با احتشام سلطان مبادرت نمود و به این موصلت همایون مباحه و مفاخرت فرمود و مخطوبه سلطان سلیمان مکان را با اسباب و حشمت بلقیسی و با یراق و اثاث جشن عروسی چنانچه شایسته حرم سرای چنان سلطان عالی شان تواند بود مرتب داشتند و لوای والای عشرت را در سراپرده عصمت جهت کامکاری خسرو مجاهدان برافراشتند و آن محجوبه خدر عزت و محبوه حریم حرمت و عصمت را بر مثال هدیه عالم روحانی به آن سلطان کشور مراد و امانی رسانیدند

زناشویی بهم خورشید و مه را رحم بسته به زادن صبحگه را
نگین لعل با یاقوت شد جفت نسفته در دریایی همی گفت

و در حین ورود به دارالملک برسا اهل شهر و مملکت از رعیت و سپاهی بلکه عموم ارکان دولت و شاهی به استقبال آن عاقدان ابجمی شور و ابتهاج و پذیرای آن واردان دیار موانست و ازدواج مسابقت کردند و همگی آن میهمانان واجب الاعظام را به احتشام و احترام مالا کلام، به دار الملک سلطانی در آوردند و چندین روز متوالی بلکه مدتی در اوقات ایام و لیالی در هریک ازین چهار ولیمه نکاح و سوره‌های پر بهجت و حضور به عیش و شادکامی گذرانیدند و آوازه نشاط و نشید از معاشران به گوش ناهید فرخ تمهید E

^۲ نظم - E

^۳ چو باشد کامرانی و جوانی همین باشد نصیب زندگانی E

بنابرین مقدمات، چون سلطان را فراغتی از ضبطِ کار و نسقِ مُلک و مِلّت حاصل بود، و برحسبِ موعود میانِ سلطان و اسفندیاریک خاطرِ همایون به انعقادِ مجلسِ عروسی و بزمِ سورِ پر سرور تأکید پذیرفت، و به هویِ تمتّع و کامیابیِ عزم و غَرام به عقدِ سلسلهٔ زُفافِ مبارک تشدید گرفت و به همین داعیهٔ عشرت اقتضاء از دارُالسُّلطنهٔ ادرنه بعد از رجوعِ سفرِ افلاق در شُهورِ سنهٔ ثمان و عِشرین و ثمان مائه از معبرِ کلی پولی از دریا، اسرع از بادِ صبا به صوبِ گلستانِ عیشِ اِغنی دارُالملکِ بُرسا عبور نمود و اعدادِ اسبابِ عروسیِ آن مَخطوبه سراپردهٔ عصمت و مُخدرهٔ نقابِ حشمت که اسفندیار بیک، نامزدِ خدمتکاریِ حریمِ عزّتِ سلطانی کرده بود، به اهتمامِ تمام فرمود، و در همین فرصت، مسرّتِ اقتضاء سه همشیرهٔ خود را از مُخدراتِ خاندانِ قیصری و از عَفایفِ مُنتَقِب در استارِ پاکیزه‌گوهری، نامزدِ سه کس از اربابِ سعادت و رتبت نمود؛ یکی را از خواهران به قاسم بیک ولدِ اسفندیار مذکور که دایماً در آستانِ ملازمتِ سلطان می‌بود و یکی دیگر را به قراجِه پاشا که مُلک الامراءِ انادولی بود و یکی دیگر را به محمود چلبی ولدِ ابراهیم پاشا که حاکمِ ولایتِ بولی و توابع بود. و اقترانِ این ولایمِ ملایم با عروسیِ سلطانی از قبیلِ مقارنهٔ نیراتِ آسمانی بود که در اعلاّی درجهٔ عظمت و اوجِ احتشام شد و منشاءِ استیفاءِ اسبابِ نشرِ مائدهٔ انعام و اطعامِ گشت، و جهتِ آوردنِ دخترِ اسفندیار از نوّابِ کامیابِ علوان بیک چاشنی‌گیر و دو خادمِ محرم از خدّامِ محترمِ گشت و از خواتینِ معظّمهٔ ربیبهٔ سلطانِ مغفور سلطانِ محمدخصال که رتبتِ والدۀ سلاطینِ عظام داشت با مَنکوحهٔ یعقوب بیک [284b] والیِ ولایتِ گرمیان و خلیلهٔ خلیل پاشا وزیر و سایرِ خواتینِ ارکان به طرفِ قَسْطُمونیه فرستادند، و اسفندیار بیک هم به مراسمِ استقبالِ نوّابِ خدّامِ سلطانِ مبادرت نمود؛ با این مواصلتِ همایونِ مباهات و مفاخرت می‌افزود و مَخطوبهٔ سلطانِ سلیمان‌مکان را با حشمتِ بلقیسی و با بهترینِ اسباب و اثاثِ عروسیی جهتِ تسلیمِ مرتّب داشتند و لوایِ والایی، عشرت را جهتِ کامیابیِ سلطانی از همانِ ولایتِ برافراشتند؛ و آنِ محبوبهٔ خُذورِ عزّت و محبوبهٔ رشکِ حورِ جنت را بر مثالِ هدیهٔ عالمِ روحانی به آنِ سلطانِ کشورِ مراد و خسروِ ممالکِ امانی رسانیدند؛ و در حینِ ورود به دارُالملکِ بُرسا اهلِ شهر و مملکت از رعیت و سپاهی بلکه عمومِ ارکانِ دولت شاهی به استقبالِ آنِ عاقدانِ انجمنِ سورِ ابتهاج و سایهٔ پذیرای آنِ واردانِ دیارِ مؤانست و امتزاجِ مبادرت کردند و همگی میهمانانِ واجبِ الاحترام با عظامِ ما لا کلام و اکرامِ اهلِ احتشام به دارُالملکِ بُرسا درآوردند، و چندین روز متوالی بلکه مدّتی مدید از

شاه را جام وصل بر کف دست
 دلبرش در نظر چو نرگس مست
 بر سریر سرور برشده شاه
 ماه و مهری قرین هم در جاه
 شه چو در طور عیش بادی شد
 عالمی پر سرور و شادی شد
 سور شه گشت مجمعی ز سرور
 شده خلقی به کام دل مسرور
 آن چنانچه رسید شه به مراد
 هر محبتی به دلبرش برسد

چون مقتضای جوانی دولت و مسند سلطانی و تقاضای عنفوانِ شباب با جمعیتِ آشتات اسباب^۱
 کامرانی آنست که، چون بر مسندِ جهاندارِ عقدِ عروسِ مُلک را به قبضِ قَبْضَةُ شمشیر در حیطه تصرف
 درآورده باشند و به حُسن امتزاج و یمن ازدواجِ خاطرِ رَمَندِه آهوچشمان را به دامِ محبت صید کرده باشند،
 البته هر چه زودتر بازوی اقتدار را چون زلفِ مجددِ دلدار حلقه بر دوشِ محبوبه دلخواه نمایند، و آناملِ دستِ
 آرزو را بر مثالِ عقد و شاخ زیورِ سینه و گردنِ شاهدِ شیرین، لبشکرین شفا^۲ فرمایند.

نظم:

شاهد مُلکست در عقدِ کسی کو همچو مهر^۳ دست در آغوش با شمشیر و خنجر می کند^۴
 لاجرم آن سلطانِ کشور مراد که از دو وجه در اوانِ عنفوانِ جوانی بخت و کامرانی بود و به دو گونه
 شایسته، اغتنام به التیام و امتزاجِ محبوبانِ جانی، از آنکه جوانِ دولتی سلطان در ایامِ شبابِ شاهی بود و در
 خلاصه زمانِ مسندنشینی و بلندجاهی، هرآینه داعی بر حُسنِ معاشرت با خوبانِ پری چهره بود و باعث بر
 استماع از لذت^۵ انتفاع و هُمُ فیها أزواجِ مُطَهَّرَة^۶.

بیت:

جوانی و شاهی و آزاده‌ای همان به که با یار و با باده‌ای^۷

^۱ آشتات اسباب N: اسباب اشتاب E

^۲ شفا N: شفاه E

^۳ مهر N: شاه E

^۴ ر.ک دیوان سلمان ساوجی

^۵ آن سلطان کشور مراد که ... باعث بر استماع از لذت N: سلطان کشور مراد و آن پادشاه خسرو نجاد که از دو وجه در اوانِ عنفوانِ جوانی
 بود و به دو گونه شایسته اغتنام به التیام و امتزاجِ محبوبانِ جانی چرا که تقاضای سنِ شباب و صحبت مزاج، باعث بر مخالطتِ عذاری و
 غایبات و ملائیم امتزاج و اختلاطِ مخدرات است و همچنین جوانی دولتی سلطان در ایامِ شبابِ شاهی و خلاصه زمانِ مسند نشینی و
 صاحب جاهی هم داعی بر حسن معاشرت با خوبانِ پری چهره بود و باعث بر استماع از لذات کثیر E

^۶ سورة بقره، آیه ۲۵

^۷ ر.ک. شرف نامه نظامی

همچو شیر و شکر آمیزند
 همچو گل برشکفته شد ز غرام
 که به وصلش نهاده بودی دل
 نسلِ اسفندیار و بهمن بود
 رنگِ رویش چو کوکبِ سحری
 همچو مه^۱ حُسنش از خدا روزی
 غُلُغُلِ حُسنِ او به جلوه‌گری^۲
 صورتی در تَتَّقِ نهان کرده
 دهان^۳ گل ز رشکِ او سیراب
 همچو سروی^۴ نهان به پرده نور
 بی‌قراری به خویش داده قرار
 در گلستان او بهار آید
 گشته نزدیک وعد دیدارش
 رست یک ره ز رنج^۵ و غمخواری
 دامنِ وصل در کف افتادش
 کرد شوقِ وصال را اظهار
 بود اسفندیار و شه داماد
 که دهد وعدِ وصل را انجام
 گر کنم میلِ وصل می‌سزدم
 حکمِ شه را نهاد بر سرِ خویش
 بنده فرمان شدن مرا کارست
 تازه‌نخلی روان به درگه شاه
 تاجِ شه را به دُرِّ مُکَلَّل کرد
 مجلسِ شه به کام و فیروزی
 شد بساطِ نشاط رشک چنان

شربتِ عیش در قدح ریزند
 شه چو بشنید این مقوله کلام
 دلِ شه شد به دلبری مایل
 دخترِ شهریارِ ارمن بود
 آدمی صورتی به حُسنِ پری
 نوعروسی چو نورِ نوروزی
 خود چو غنچه نهان به برگِ طری
 معنیِ حُسن را شده پرده
 لب فروبسته غنچه‌وَش به نقاب
 در نقابِ حیا چو گل مَسْتور
 شاه دایم ز فکرِ او افکار
 روز و شب منتظر که یار آید
 بود موعود وصلِ دلدارش
 کرد بختِ مُساعدش یاری
 هر چه می‌خواست از خدا دادش
 بود سلطان چو طالبِ دیدار
 پدرِ دخترِ فرشته‌نجداد
 داد اسفندیار را پیغام
 دخترش را چو کرده نامزدم
 میلِ شه دید چون به دخترِ خویش
 [284a] گفت من بنده او پرستار است
 کرد مُرسل به شیوه دلخواه
 از صدف گوهری برون آورد
 شد عروسی و عشرت اندوزی
 بزمِ شادی نهاد شاه جوان

^۱ مه : N : گل E

^۲ به جلوه‌گری : N : به پرده دری E

^۳ دهان : N : دهن E

^۴ سروی : N : سری E

^۵ رنج : N : هجر E

قرّة العینِ هندی لاله
 چون صبا در چمن ایالت یافت
 شد بناتِ نباتِ جلوه‌نما
 نوعروسِ گل از نهانخانه
 بهرِ اندیشهٔ عروسی گل
 آب نیسان به شیوهٔ دلجویی
 بهر پیوندِ سرو و گل با هم
 بلبل از شوق سورِ بستانی
 شاخِ سرو و صبا فتاده به رقص
 کرده بلقیس گل رفیقِ صبا
 پرده‌در شد صبا و پرده گشود
 چون شده جلوه‌ساز فصلِ بهار
 صوتِ قمری به عیش اشارت گشت
 بلبلان هر طرف منادی‌گر
 زِ اعتدالِ هوا^۱ و لطفِ مزاج
 مُمتزجِ طبع گشته جانوارن
 سبزه ناطق شد از لسان الحال
 با شه نوجوان خطاب نمود
 دایمت بزم شادمانی باد
 گشته عذرایِ مُلکِ نامزدت
 بر فراز از نشاطِ منظرِ خویش
 دیده‌ها را به دیدنش بفروز
 گر ز سرّ زمانت آگاهی است
 آنچه در دیدهٔ عشرت‌اندوز است
 چیست عشرت وصالِ دل‌داری
 یار با یار دست در گردن
 گه نشینند و بذله آغازند

همچو نرگس فروخت از ژاله
 بکری غنچه زو اِزالَت یافت
 کرده مشاط‌گیش نشو و نما
 کرده جلوه به خویش و بیگانه
 با صبا کرده گفت‌وگو بلبل
 کرده وصلت میانِ سبزه و جویی
 شد صبا و شمال هم همدم
 کرده در بزمِ باغ خوشخوانی
 بهجتِ بزمِ گلستان بی‌نقص
 دهد غنچه را به مُلکِ سبا
 شاهدِ غنچه از تُتُق بنمود
 زان نموده عروسِ گل دیدار
 لحنِ بلبل همه بشارت گشت
 در خروش و سماع مرغِ سحر
 شد عیان ازدواج در ازواج
 سوزش^۲ شوق در زمین و زمان
 کرده آغاز این مقوله مُقال
 کای تورا بخت و طالع مسعود
 عقدِ مجلس به کامرانی باد
 طالعت یار و بخت معتمدت
 گوهری جوی بهرِ افسرِ خویش
 سازِ مجلس به دلبری فیروز
 وقتِ عیشِ جوانی و شاهی است
 روی معشوقه دل‌افروز است
 هر زمان جلوه‌ای به گلزاری
 چشمِ امیدشان به هم روشن
 گه نشید و سرود را سازند

^۱ هوا N: بهار E

^۲ سوزش N: شورش E

عیسی بیک ولد اورنوس را با لشکرِ غازیانِ روم ایلی به غزای مملکت ارناوت فرستاد و جهت آنکه از آن کفارِ اشرار، تمرّد استکبار بسیار ظاهر شده بود، به نهب و غارت و اسیرِ آن مملکتِ مذکور فرمان داد؛ و سلطان به ذاتِ شریفِ خود به هوای مواصلت و ازدواج با دخترِ اسفندیار که مخطوبهٔ مرغوبِ سلطان بود هنوز ملاقات و امتزاج نشده بود به عزمِ بزمِ عروسی توجه به دارالملکِ خود فرمود و به اندیشهٔ ولیمهٔ نکاح و لوازمِ آن وصلتِ مرغوبِ روی به مستقرِّ سریرِ خلافت نهاد و در شهرِ سنهٔ سَبْعَ و عِشْرینَ و ثَمَانِ مِائَة این واقعات اتفاق افتاد.^۱

ذکرِ انعقادِ مجلسِ بزمِ عروسیِ سلطان با دخترِ اسفندیار حاکمِ قسطنطنیه و الحاقِ سه عقدِ نکاحِ همشیره‌های سلطان با ارکانِ دولتِ سنّیه؛ (صفتِ عروسیِ سلطان و بهار).^۲

لمؤلفه:

روزی از روزگارِ فصلِ بهار	شاه خوشدل به تخت و دولت یار
[283b] عالمی خرم از قدومِ ربیع	شاه خندان چو گل به تختِ رفیع
روزگارِ بهارِ بزم‌افروز	باعثِ عیش و خوشدلی هر روز
گل بر اورنگِ خود به جلوه‌گری	روی لاله ز ژاله گشته طری
لاله بیرون جهیده از کهسار	همچو از سنگ خاره لَمَعِ شرار
شمعِ لاله میانِ شب در باغ	گشته شامی عیان میانِ چراغ

^۱ بنابراین ازین معنی که او ... این واقعات اتفاق افتاد» N: چون مشارالیه قبل از آنکه سلطان مجاهدان تجهیز و اکمل عساکر غزاه را به اتمام رساند خود را به ملازمت استان مرحمت و امتنان رسانید سلطان کریم الاخلاق این معنی که از سر وثوق و تمام بر مروت سلطانی خود با فرزندان به در دولت التجا کرد و از کمال وثوق به لطف و عفو سلطان بی اندیشه زوال ملک و زندگانی با اصل و فرع پناه به عفو سلطان آورد به غایت ملایم طبع کریمانه آن خسرو جوانمردان افتاد و به راه بَرَاءَة مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الدِّینِ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِکِینَ (سوره توبه، آیه ۱) را بدست مراد و آرزوی حاکم افلاق باز داد و او را با فرزندان به انواع تشریفات و خلع فاخره و انعامات و مکرمات متوافره امتیاز بخشید و مملکت افلاق را به دستور به او مسلم داشت مفضی المرام به مسکن و مقام خود باز گذاشت و یک فرزند او را به ملازمت درگاه عالم پناه بازداشت و جهت وصول خراج سال به سال محصلان برگماشت و از آن زمان باز ملوک افلاق هرگز از مسلک اطاعت و خراج‌گزاری عدول نمودند و سلاطین مجاهد این رسم فرزند حاکم افلاق را در ملازمت درگاه بازداشتن در جمیع اوقات قانون مقرر ساختند چون امر حاکم افلاق به مرحمت و اشقاق قرار گرفت و مهم اطراف ممالک روم ایلی ضبط و نسق پذیرفت سلطان مجاهد عیسی بیک ولد اورنوس بیک را با لشکر غازیان روم ایلی به غزای مملکت ارناوت فرستاد و چون از آن کفار اشرار باز تمرّد و استکبار ظاهر شده بود به اسیر و نهب و غارت مملکت از ارناود فرمان داد و سلطان به ذات شریف خود به هوای مواصلت و ازدواج با دختر اسفندیار که مخطوبه او بود و هنوز ملاقات و امتزاج نشده بود به عزمِ بزمِ عروسی متوجه به دارالملک برسا فرمود و جهت اندیشه ولیمه نکاح و لوازمِ آن وصلت مبارک روی به دارالملک چون نهاد و این واقعات در عرض شهرِ سَبْعَ و عِشْرینَ و ثَمَانِ مِائَة E

^۲ بزمِ عروسیِ سلطان ... (صفتِ عروسیِ سلطان و بهار) N: عروسی سلطان کشور مراد با یزاد دختر اسفندیار و مواصلت نمودن سلطان میان سه همشیره که یکی با قاسم بیک و سایر امرا کبار E

نهاده و رضا به قضاء و حکم آن خسرو کریم داده در ادرنه به عتبه بوسی بارگاه خلافت دستگاه رسیده، می گفت^۱:

بیت:

باز می آیم و سر در قدمت می فکنم شاه بخشنده تویی بنده شرمنده منم

بنابراین ازین معنی که او اتکال و وثوق تمام بر مروت سلطان کرد و خود و فرزندان خود را از سر امیدواری تمام به عفو و صفح جمیل سلطانی به ابواب عالیّه آورده و اندیشه زوال ملک و زندگانی اصل و فرع را جهت کمال اعتماد و اعتقاد به خاطر نگذرانیده و مخلصانه از روی اعتصام و استمساک به غروره الوثقی مرحمت و الطاف بی دریغ خود را به ابواب مسألت رسانیده، سلطان را به غایت مقبول افتاد و بی توقف برات براءه^۲ من الله ورسوله إلى الذین عاهدتکم من المشرکین^۳ را به دست امیدواری حاکم افلاق داد و او را با فرزندان و اتباع به انواع تشریفات خلعت های فاخر و انعمات متوافر امتیاز بخشید، و مملکت افلاق را به دستور سابق به او مسلم داشت و دیگر او را به مراجعت و حکومت ملک خود باز گذاشت، و جهت وصول خراج سال به سال محصلات برگماشت و از آن زمان الی الآن، ملوک افلاق هرگز از مسالک اطاعت و خراج گذاری عدول ننمودند و سلاطین مجاهد در عقد ذمت ایشان ملازمت یکی از فرزندان حاکم افلاق را در درگاه سلطنت مقرر فرمودند؛ چون امر حاکم افلاق به مرحمت و اشفاق قرار گرفت و مهم اطراف ممالک روم ایلی ضبط و نسق پذیرفت، سلطان مجاهدان

^۱ چون اصل طبیعت سلطانی ... خلافت دستگاه رسیده، می گفت N: اصل طبیعت سلطان کشور مراد را از جهت کمال میل نهانی آن به ازدواج آن مخطوبه سرپرده امانی به عفو جرایم اسفندیار راضی ساختند و رابطه محبت و همخانگی به طرح عقد نکاح در میان انداختند چون سلطان از صورت غضب و انتقام به جانب ملامت و استرحام مایل شد و به اجابت مسئول نواب در آن ابواب و مبادرت و مراجعت به حسن مآب قابل گشت و در عودت و رجوع نظر آفتاب اشراق بر اتمام نشاء انتقام از حاکم افلاق برگماشت و از جانب انادولی به ممالک روم ایلی به نیت غزاء افلاق عیان عزیمت مصروف داشت بی توقف سلطان مبارزان دار السلطنه ادرنه را به قدم همایون مجددا مشرف ساخت و جهت طرح جمعیت عساکر و اجناد و آوازه غزاً و جهاد در جمیع ممالک انداخت هرآینه حاکم افلاق که دراقوله نام بود از استماع این توجه سلطان به غایت مضطرب و پریشان خاطر شد و در کار عاقبت و مال و تدارک سوابق اعمال خود متامل و متفکر گشت هیچ فکری به صواب اقرب و اصلا اندیشه شداد و رشاد انسب از التجأ به ذیل عفو و مرحمت سلطان مراد بخش ندید و به اتفاق عقلا و به مشاورت مداوره اصدقا در تقدیم مقدمات تالیف و تقرب خاطر همایون کوشید و از غایت وثوق و اعتماد که بخشایش و جوانمردی سلطان بی تکلفانه خود با دو پسر صلبی که داشت و با همگی اعیان ولایت با دست آویزهای لایق از خراج مقرری دو ساله و برکات و پیشکشوهای بی حد و غایت متوجه درگاه مرحمت پناه شد ولی مبالاه از روی اخلاق و اعتقاد با اعتماد تیغ و کفن بر گردن نهاد به بارگاه خلافت دستگاه آمد که E

^۲ سورة توبه، آیه ۱

چون اسفندیار، درین مسالک^۱ استعذار متوسل به جمیع وزراء^۲ ارکان^۳ دولت سلطان شده بود و در تقدیم معذرت و حسن مجامله به وسیله آن مظهر جمال که مرغوبه سلطان بود تحریک سلسله^۴ مهربانی نمود، مزاج سلطانی را از مقام انحراف انصراف دادند و در القاء صلح بنیاد توثیق عهد و ایمان نهادند که:

بیت:

جاوید زی که با تو برون کرد از دماغ آن سرکشی که عادت و رسم جهان بود^۵

لاجرم چون اصل طبیعت سلطانی به اقتضاء کمال میل و رغبت نهانی به ازدواج آن مخطوبه سراپرده امانی التفات فرمود، به اجابت مسئول نواب در آن ابواب، استقبال کرده عنان توسن عزیمت از صوب انتقام اسفندیار و تسخیر بقایای ملک او به سایر جهات نمود و نظر همت آفتاب [283a] سطوت را بر غزای ممالک افلاق برگماشت؛ و از جانب انادولی محدود روم ایلی توجه همایون منصرف داشت. و چون به دارالسلطنه ادرنه نزول اجلال فرمود حکم همایون به احضار سپاه غزه و مجاهدان اطراف اصدار نمود؛ هرآینه حاکم افلاق که در آن ولا دراقوله نام از استماع عزم نهضت و تجهیز عساکر سلطانی به غایت مضطرب و متفکر گشت و از مال سوابق اعمال و قبایح فعال خود پریشان خاطر شد، و هیچ فکری به صواب اقرب و مطلقاً اندیشه اصوب و به صلاح انسب از التجاء بذیل عفو و مرحمت سلطان مرادبخش ندید، و در تقدیم مقدمات تألیف خاطر همایون کوشید؛ و از غایت اعتماد بر مروّت و بخشایش سلطان بی تکلّفانه، خود و دو فرزند صلبی که داشت و با اعیان ملک خود با دست‌آویزهایی لایق از خراج دو ساله و پیشکش‌هایی بسیار متوجه درگاه مرحمت‌پناه شد و بی‌مبالات از روی اخلاص و اعتقاد بر جوانمردی خسروانه، آن سلطان کشور مراد تیغ و کفن بر گردن

^۱ مسالک N: مسلک E

^۲ وزراء N: اعیان و E

^۳ و خواص E+

^۴ جمال که مرغوبه سلطان بود تحریک سلسله مهربانی N: حسن و جمالی که به غایت مرغوب سلطان بود تحریک سلسله رحمت و مهربانی E

^۵ ر.ک. قصاید کمال الدین اسماعیل

بیت:

خواهم به روی خویش نیاری گناه ما آن دم که جز گناه نباشد گواه ما

چون همواره طریقه لطف و صفح جمیل اباء و اجداد مغفرت اسناد در هر باب خصوصاً درباره این جانب به ظهور رسانیده طریقه مروّت و جوانمردی را همیشه بر اجراء حکم انتقام برگزیده‌اند؛ الحمدلله که در شیوه مروّت آن سلطان مرادبخش، مشهور عالمیان است و در مراحم و الطاف فایق و راجح بر پادشاهان جهان، اکنون به عهد و میثاق تعهد رؤس خدمتکاری و جانسپاری خالص از شوائب نفاق می‌رود که در هر غزاء و جهاد و به هنگام تجنّد اجناد با فرزندان و لشکریان خود به معسکر سلطان حاضر شوم و بر جمیع خدام در آیین ملازمت مبادرت جویم و یکی از مخدرات، بنات خود که در صحیفه روزگار مصحف جمالش آیتی بود و در کشور خوبان، حسن ذکر او را شهرت و سرایتی، به خدمتکاری حریم عزّت و جلال سلطانی نامزد کرده‌ایم، و به این همه وسائل قولی و فعلی شاید که خود را در معرض انظار رحمت سلطانی درآورده‌ایم.^۱

لمؤلفه^۲:

نثار راه شه کرد از اطاعت به قدر دسترس از هر بضاعت^۳

(حدیث شریف) را چشیده بود و نتیجه حقوق حقوق و مآل مخالفت آن مظهر خلافت را به دیده اعتبار دیده ملاحظه نمود که اگر بعد از آن متاعب و آداب در مقام عناد و مخالفات استبداد نماید و قهرمان آن سلطان کشور مراد دیگر در اشتداد افزاید بقیه ملک موروثی او را هم انتزاع می نمایند بلکه سلسله نسل حکومت او را از آن بقاع و قلاع انقلاص می فرمایند لاجرم دیگر باره به دستور قدیم از راه تضرع و انکسار و به وسیله استعفا و استغفار بنیاد تنزل و افتادگی نهاد و فرزند دلبد خود مراد چلبی را با نفایس برکات پادشاهانه و غرایب هدایا و تحف محتشمانه به درگاه سلطان مروت پناه فرستاد و در مقام اطاعت و انقیاد حکایات متضرعانه پیغام داد که هر چند ازین بنده گناهکار یک نوع گستاخی و بی ادبی نسبت با مملکت سلطان صادر شده فاما باعث آن ورود اخبار اراجیف و اکاذیب بود که در زمان معارضه و مقابله سلطان با اعدا و مخالفان به شیوع و استفاضه شهر شده بود و خبرهای موحش از طرف معاندان متواتر و منتشر گشت اکنون اعتراف به گناهکاری و عصیان خود نموده به معذرت تقصیر خود به جان و دل ایستاده ام و به امید شمول عفو اغماض سلطان روی به آن درگاه مرحمت و احسان نهاده E

^۱ لطف و صفح جمیل اباء ... رحمت سلطانی درآورده‌ایم N: عفو و اعراض آبا و اجداد سلطان نسبت با این بندگان به ظهور رسیده و طریقه مروّت و جوانمردی را بر اجراء حکم انتقام و عصبیت برگزیده اند الحمدلله که در شیوه جوانمردی سلطان مراد بخش مشهور عالمیان است و در مراحم و بخشایش راجح و فایق بر همگی پادشاهان جهان، اکنون به طریقه عهد و میثاق تعهد طریقه خدمتکاری و جانسپاری در مسلک اطاعت آن مظهر مرحمت و اشفاق می‌رود که در هر سفر غزا جهاد و در هر تجمّر وقت و تجنّد اجناد خود با فرزندان و لشکریان خود به مسکر سلطان مظهر حاضر شوم و بر جمیع خدام دولت در ملازمت مبادرت جویم و یکی از مخدرات بنات خود که در صحیفه روزگار مصحف جمالش آیتی بود و در کشور خوبان حسن ذکر او را شهرت و سرایتی به خدمتکاری و کنیزکی سلطان (از روی صدق و صفاء عقیده چنان) نامزد کرده و با این همه وسایل خود را در معرض انظار مراحم سلطان وافر الاحسان در آورده E

^۲ لمؤلفه N: بیت E

^۳ کسی کو راستی در دل پذیرد جهان گیرد جهان او را نگیرد E

پس از فرار و انکسارِ اسفندیار به راهِ خسارِ فرار^۱، اکثرِ مردمِ لشکری او در ورطهٔ هلاک و تباه^۲ و در عَقَباتِ عِقاب و ادبار [282b] گرفتار افتادند و سپاه^۳ سلطانی بر اثرِ اسفندیار و در عقبِ لشکر با انکسار^۴ روی به قسطنطنیه نهادند و بی‌توقف^۵، ولایت و شهر^۶ را در تصرف درآوردند و معادنِ مس را جهتِ خاصهٔ سلطانی ضبط کردند. اسفندیار به اعتمادِ حصانت، حصارِ توجه به جانبِ سنیوب نمود و سلطان داعیهٔ تسخیرِ سنیوب فرمود؛ فاما چون از چاشنیِ قهر و سخطِ سلطانی، مرارت و تلخ‌کامیِ الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى^۷ چشیده بود و نتیجهٔ عقوقِ حقوق و مآلِ مخالفتِ آن مظهرِ خلافت را به دیدهٔ اعتبار دیده، ملاحظه نمود که اگر بعد از لحوقِ اینچنین آفات در مقامِ عناد و مخالفات استبداد نماید و سلطان را دیگر موادّ غضب و مؤاخذه اشتداد افزاید، یقین که بقیهٔ مُلکِ موروثی او را هم انتزاع می‌نمایند، بلکه سلسلهٔ سیلِ حکومتِ او را از آن بقاع و قلاعِ اقلاع می‌فرمایند؛ لاجرم دیگر باره به دستورِ قدیم از راهِ تضرّع و انکسار و به وسیلهٔ استعفاء و استغفار بنیادِ تنزّل و افتادگی نهاد، و فرزندِ دل‌بندِ خود مراد چلبی، را با نفایسِ تبرکاتِ پادشاهانه و غرایبِ هدایاء و تُحَفِ محتشمانه به درگاهِ سلطانِ مروت‌پناه فرستاد و در مقامِ انقیاد و ضراعت و از روی کمالِ اطاعت پیغام داد که هرچند از این بندهٔ گناهکار یک نوع گستاخی و بی‌ادبی نسبت با مملکتِ سلطان صادر شده، فاما باعث آن ورودِ اخبارِ آراجیف بود که در زمانِ مقابلهٔ سلطان با اعداء و مخالفان به شیوعِ مُشتهر گشته بود و اخبارِ موحش از جانبِ معاندان به اطراف منتشر شده، اکنون اعتراف به گناهکاری خود نموده به تقدیمِ معذرت در هر باب به جان و دل ایستاده‌ام و به امیدِ عفو و بخشایشِ سلطان روی به آن درگاهِ مرحمت نهاده^۸.

^۱ به راهِ خسارِ فرار E-

^۲ تباه N: خسار E

^۳ منصور E+

^۴ او E+

^۵ و بی‌توقف E-

^۶ قسطنطنیه E+

^۷ حدیث شریف

^۸ حصانت، حصارِ توجه به ... درگاهِ مرحمت نهاده N: و اسفندیار به اعتمادِ حصانت قلعه و حصار به جانبِ سنیوب فرار نموده بود و سلطان کشور مراد داعیه تسخیرِ سنیوب فرمود اسفندیار چون از چاشنیِ قهرمان و غضبِ سلطانی مرارت و تلخ‌کامیِ الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى

لاجرم به یکبار از هُبوبِ نسایمِ فیروزی به حرکتِ لواءِ فتحِ سلطانی بادِ مرادی^۱ وزیدن گرفت و غبارِ مُظلمِ معركةِ جدال از پیشِ دیدهٔ بختِ اولیاءِ دولت، انجلاء پذیرفت و بخشی بیک که حاجبُ الحِجابِ سلطان بود به بصرِ حدیدِ خود میانِ رزمگاه، تشخیصِ محل و قرارگاهِ اسفندیار در معركةِ پیکار^۲ نمود و جلوریزانِ عنانِ توسنِ مردانگی را بازگذاشته^۳ بر بالایِ اسفندیار تاخت و به^۴ گرزِ آهنین بر کَلّهٔ غولِ اسفندیار بیک، به یک ضرب چنان نواخت که به یکبار مرغِ خرد و هوش از او کارِ کَلّه و دماغِ او بیرون پرید و از صَریرِ آن صدمهٔ شدیدِ حدیدِ طنینِ هلاک به گوشِ جانِ خود شنید.

لمؤلفه:۵

گرزِ شه بر فرقِ دشمن یافت راهِ سروری کرد بیرون از دماغِ او خیالِ صفدری^۶ و بعد از آن ضربتِ گرزِ گران^۷، اسفندیار را در صفِ مبارزت، قوتِ مُصابرتِ تجلّد نماند و یکدفعه^۸ بیهوشانه زمامِ اعزَم به صوبِ فرار بازگرداند^۹ و سرگذشتِ او حکمِ افسانه‌سرایِ گنگان و کرانِ بی‌شعور و ادراک گرفت؛ و به آن سرکوب، قوتِ سامعهٔ آن مَنکوب که به سخن ناشنوی و خودکامی معتاد بود در مُلکِ زمرهٔ إِيَّهْم عَنِ السَّمْعِ لَمَعُزُولُون^{۱۰} از تَمَلّکِ مُلکِ دماغِ او انعزال پذیرفت^{۱۱}.

لمؤلفه:

چون ز خودکامی ندادم پند ناصح را مجال سرزنش دیدم ز بدخواه و ز دوران گوشمال

^۱ بادِ مرادی - E

^۲ در معركةِ پیکار - E

^۳ بازگذاشته - E

^۴ یک + E

^۵ لمؤلفه N: بیت E

^۶ نه اسفندیار آن جهاندار گرد که از چشم زخمِ جهان جان نبرد E

^۷ گرزِ گران N: کارگر E

^۸ یکدفعه N: دفعه E

^۹ بازگرداند N: بازگردانید E

^{۱۰} سورة شعراء، آیه ۲۱۲.

^{۱۱} سرگذشتِ او حکم ... او انعزال پذیرفت N: به آن قارعه سرکوب قوت سامعه اش که به سخ ناشنوی و خودکامی معتاد بود از تملک ملک دماغش منعزل شده در سلک إِيَّهْم عَنِ السَّمْعِ لَمَعُزُولُون (سورة شعراء، آیه ۲۱۲) انسلاک پذیرفت و به یک ضرب آن گرز گران معروض آفت بی کران بلکه سرگذشت او حکم فسانه‌سرایِ کبکان و گران بی شعور و ادراک گرفته می‌گفت E

طرفین در مقام مقاومت ایستادگی نموده، مُتخالفان در مقاتله همدگیر صفها کشیدند و فیما بین جنگ و جدالی به هم پیوست که لَمَعانِ سِنانِ مبارزانِ تفریقِ بصرِ شمس و قمر می‌نمود، و از آثارِ گرد و غبارِ معرکهٔ پیکار، نظارگیِ چرخِ دَوّارِ گاهگاهی^۱ چشمِ اعتبار در شدتِ آن روزگار کارزار می‌گشود.

بیت:

غبارِ فتنه فروبست دیده‌های سپهر فتاده خارستان در درونِ چشمهٔ مهر^۲

و یک زمان مُمتدِ اسفندیار هم با لشکریانِ خود که بر توسنِ غیرت و تهور سوار بودند و در تقدیمِ مراسمِ کرّ و فرّ و لوازمِ زد و خورد وظایف^۳ مردانگی اظهار نمودند، فامّا پیداست که لَمَعانِ خنجرسانِ شبنم و صَقیع^۴ را در مقابلهٔ پرتوِ تیغ و سنانِ آفتابِ جهانتاب چه مقدار نمایش تواند بود و لَهَباتِ چراغِ تیره‌روزان را در^۵ پیشِ لمعاتِ سَنجقِ صبحِ صادق چه تابش تواند نمود؟

نظم^۷:

وَدَجَتْ دُكَاءٌ فَأَقْبَلَتْ حَرْبًا وَهًا لِشُكْرِ الْأَدَى بِشِمَاتِيَةِ الْحُقَّاشِ^۸

^۱ در آن تاریخ چون سلطان ... چرخِ دَوّارِ گاهگاهی N: از نواحی از نیک آن سلطان کشور مراد با آن گروه لشکریان انبوه در کمال استقلال و شکوه از جنگِ مصطفی چلبی کامکار باز گشت نمودند متوجه جنگ و جدال به دفعِ اسفندیار بودند که در بدایت توجه سلطان مجاهدان به اقتضا آمد دولت و اقبال در منزل به یکی شهر قاسم بیک ولد اسفندیار که انجب اولاد و احب فرزندان او بود از پدر به خشم و رنجش خاطر فرار کرده به رایات همایون پیوست و در دفع و رفع والدش و فتح ولایات او در ملازمت سلطان کمر مردانگی بر میان جان بر بست بنابراین لشکریان اسفندیار چون شنیدند که فرزندی چنان نجیب که در صدد مملکت گشایی و سپهداری بود، به معسکر همایون توجه نمود بسیاری از صنادید کفار و جوانان صاحب اعتبار از معسکر اسفندیار هزیمت نموده فرار کردند و نزد قاسم بیک که میان ایشان پسندیده خصال بود روی توجه می آوردند با وجود آنکه سلطان توجه به جانب اسفندیار نمود، از سر تهور و روی سختی از سر حصار طراقلو برلو بربرخاسته بود که عساکر سلطانی بر مثال املاک قهر ربانی بر سر لشکر اسفندیار در آن حین انحصار حصار رسیدند و به حکم ضرورت از طرفین در مقام مقاومت ایستادگی نموده لشکرهای متخالفین صفها کشیدند و فیما بین جنگ و قتالی بهم پیوست که از لمعانِ سنانِ مبارزانِ تفریقِ بصر و شمس و قمر مینمود، و از آثاره گرد و غبارِ معرکه پیکار نظارگیِ چرخِ دور از E

^۲ برآمد چنان گرد از آن رزمگاه که نمود ماهی و بنهفت ماه E

^۳ وظایف N: وظیفه E

^۴ شبنم و صَقیع N: صَقیع و شبنم E

^۵ در E-

^۶ تواند نمود N: خواهد بود E

^۷ نظم N: بیت E

^۸ یکی گفت آدم به اسفندیار که با شاه اگر می‌کنی کارزار
یقین کاندزین جنگ رسوا شوی همان به گریزان به مأوی شوری E

کوه‌های پر شکفت و غار تواری اختفا می‌نمودند، و با آنکه عساکر مجاهدان در ظاهر مُلک او منتشر بودند آن کفار سیه‌روزگار خود را از ظلمتِ ادبار اظهار نمی‌نمودند، چندانکه غازیان چندین کافرانِ غلیظ را به رقت و دقتِ شمشیر دقیق ترقیق کردند [282a] و ذراریِ اولادِ ذکور و اُناتِ ایشان را در سلکِ استرقاق بیرون آوردند.^۱

بیت لمؤلفه^۲:

به دستِ غازیانِ خوبانِ افلاق چو شمعِی کو فروزد شامِ عشاق^۳

و در آن تاریخ چون سلطان با سپاهِ مظفر متوجهِ دفعِ اسفندیار شده بود در مبادیِ توجه به اقتضاء آمد دولت و اقبالِ قاسم بیک ولدِ اسفندیار که احبّ اولاد و انجبِ فرزندانِ اسفندیار بود، از پدر به خشم و رنجشِ خاطر فرار نموده به درگاهِ سلطان پیوست، در ملازمتِ سلطان کمرِ اخلاص و مردانگی به میان در بست و چون از لشکریانِ اسفندیار چنان فرزندی که در صددِ مملکت‌گشایی و در مقامِ سرداری و فرمان‌روایی بود به مُعسکرِ همایون توجه نمود، بسیاری از صنایدِ کبار و جوانانِ صاحب‌اعتبار از مُعسکرِ اسفندیار، هزیمت کردند و نزدِ قاسم بیک که میانِ ایشان پسندیده‌خصال بود رویِ توجه آوردند، و با وجودِ توجه سلطان به آن مجمعِ لشکر اسفندیار از رویِ سختی پای تمکّن افشوده بود، و از پایِ حصار طراقلو مُعاودت ننمود تا آنکه عساکرِ سلطانی بر مثالِ املاکِ قهر ربّانی و مانندِ نزولِ بلیاتِ ناگهانی بر سرِ سپاهِ اسفندیار در حینِ انحصارِ حصار رسیدند و به حکمِ ضرورت از

^۱ همچنین در جانبِ روم ... در سلکِ استرقاق بیرون آوردند N: از جانبِ روم ایلی در همان ولا میان کافران عاق در اقوله نام حاکم افلاق که از معاهدان و خراج‌گزاران این خاندان خلافت بود نقص عهد ذمت نموده و ولایت سلسره و نواحی آن را که از ممالک روم ایلی بر مقابل و ملاجیق افلاق افتاده غارت و تاراج فرموده و از غایت کم فرصتی اظهار عدوات دینی و اصرار در تعرضات دنیوی کرده و بالشکر کافر نجات خود انواع خرابی و پریشانی به آن ولایت آورده اند لاجرم چون رایات منصوره سلطانی از استیصال مصطفی چلبی و لشکریان مخالفت شعار او فراغت نموده بود با همان لشکر مظفر یکسر به دفع اسفندیار مبادرت فرمود و تدارک مفسده حاکم افلاق را به عهده علی بیک ولد فیروز بیک تفویض نمود، بر حسب اشارت غلبه سلطانی علی بیک به اتفاق غازیان و مجاهدان روم ایلی به جانب افلاق به نیت جهاد و غنیمت توجه و عزیمت نمودند و به اندک روزی عوض تاراج و یغماء ولایات اسلامی مجاهدان دین تمام ممالک افلاق را به خرق و حرق و خسارت و نهب و تاراج و غارت افتادند و مساکن معمور و مواطن مشهور آنجا را از بنیاد به باد فنا بردادند و حاکم افلاق را استطاعت مقاومت و مقاتله به آن عساکر مجاهدان خروشان و یارای معارضه و مدافه لطمات آن دریای لشکر جوشان نبود هر آینه بر مثال بومان و خفاشان تیره روزگار در مکامن کنج‌های کوه و غار در آن اوقات تواری نمودند تا آنکه عساکر مسلمانی از جمیع اطراف آن ولایت استغناء خطوط از غنایم و غارات کردند و کافران غلیظ را به رقت و دقت شمشیر دقیق به جمله و ترقیق نموده و ذراری اولاد ذکور و اُنات ایشان را به E

^۲ بیت لمؤلفه N: نظم E

^۳ گروهی که مردند و رستند نیز گرفتار بعضی که هستند نیز E

آهنگِ مخالفت و عصیان لشکرهای مفسد جمع کرده و حصارِ طراقلو برلو در محاصره و در بندان درآورده، و در آن چند روزه مشغولیِ سلطان به امرِ برادرش داعیهٔ تسخیرِ آن حصار و توابع نموده^۱.

لمؤلفه^۲:

ز کم فرصتیِ خصمِ بدخواه چیر
شغالانِ غریوان زِ پنهان شیر
چو شیر از نیستان برآرد نفیر
گریزِ شغالان بود ناگزیر^۳

و همچنین در جانبِ روم ایلی در آن چند روزه مشغولیِ سلطان، دراقوله نام حاکمِ افلاق از میانِ کافرانِ عاق که همیشه از خراج‌گزارانِ این خاندانِ خلافت بوده نقصِ عهد و رفعِ ذمّت نموده ولایتِ سلسره که در مقابلِ افلاق است غارت و تاراج کرده از کم فرصتی به اظهارِ عداوتِ دینی و دنیوی روی آورده، لاجرم سلطان بعد از فتحِ مصطفی چلبی به همان سپاه و اسباب، اولاً از نواحی از نیک به دفعِ اسفندیار مبادرت فرمود و تدارکِ مفسدهٔ حاکمِ افلاق را به علی بیک ولدِ فیروز تفویض نمود و امیرِ مشارالیه برحسبِ امرِ سلطانی به اتفاقِ غازیانِ اخجیان روم ایلی به نیتِ جهادِ افلاق توجه نمود و به اندک روزی عوضِ تاراج و یغمایِ ولایاتِ اسلامی در انتهابِ آنجا اکتساب نمود و در آن عزیمت به انواعِ غنیمت مجاهدان را منتفع گردانید، و بعد از آنکه شیوهٔ اغتنام را به نهایت رسانید به ویرانیِ مملکتِ افلاق از راهِ خرق و خرق و نهب و غارت افتادند و مساکنِ معموره و مواطنِ مشهورهٔ آنجا را از بنیاد به بادِ فنا بردادند، چون حاکمِ افلاق را استطاعت و یارایِ مقاتله با آنچنان لشکری منصور نبود چرا که همیشه چون شیرانِ خشمناک در خروش بودند و بر مثالِ دریای از اشتدادِ بادِ صرصر به لطماتِ امواج در جوش، هرآینه بر مثالِ بومانِ مُشاوم و خفاشانِ تیره‌روزگار در مکامنِ

^۱ اوانِ عنفوانِ شبابِ شاهی ... آن حصار و توابع نموده N: اوایل اوانِ سلطنت و اقتدار از بعضی مخالفان دولت و معاندان ملت در اقطار بلاد اسلام و کفار انواعِ تفرقه و پریشانی به اظهار رسیده بود و از انواعِ اضرار و آزار ایشان به ساکنانِ ممالکِ اهل ایمان بعضی ثغور ملک به مفسادِ عظیمه کشیده بود و سلطان موفق به دفعِ فساد از جمهورِ عباد و رفعِ موادِ فتنه و عناد از همه افرادِ سکنه بلاد توجه همایون مصروف داشت و از آن وقایعِ عظیمه فتنه ملکی و دینی که اولاً صورت خروجِ مصطفی چلبی در از نیک و برسا بود و سلطان اهل ایمان در آن ولا به تدارکِ آن قضیه رایت اقبال برافراشت در اثنا آن واقعه چنان به مسمع جلال رسید که اسفندیار حاکمِ قسطنطنیه به آهنگ مخالفت و عصیان لشکر بسیار جمع کرد و قعه طراقلو برلو را در حیطه محاصره و در بندان در آورده و در آن هنگام مشغله و توجه سلطان به دفعِ فتنه مصطفی چلبی داعیه تسخیرِ ولایت طراقلو برلو نموده E

^۲ لمؤلفه N: بیت E

^۳ گشته شه روز و شب ز شادی دور از پی کارِ خصم دل رنجور
گاهی اندوه دشمنان پیشه گاهی از دوستان به اندیشه E

بِالْمَعْرُوفِ^۱ به نَهَجِ قَویْمِ مَلايْمَتِ^۲ پویند و این رابطه را نیز مَقْدَمَةُ اِنْتاجِ مَقاصِدِ^۳ دینی سازند و بعد از اِنْتِظَامِ سررشته التیام^۴ به نَظْمِ مَصالِحِ مُلْکِ^۵ و مَلَّتِ پردازند.

لَمَوْلَفَه^۶:

عروسِ مُلْکِ را از زیورِ دین بیارا وانگهش بربند کابین^۷

چنانچه القصّه؛ در ابتهاجِ این مَنهَجِ^۸ مستقیم و به سلوکِ این طریقِ قَویْمِ، همیشه^۹ آن سلطانِ کشور مراد و آن خسرو شهسواران^{۱۰}، مَضْمَارِ^{۱۱} جهاد در بدایتِ جوانی بختِ سعادت یار و در اوانِ عنفوانِ شبابِ شاهی و اقتدارِ جمیعِ اهلِ اقدارِ آن روزگار پیشتر و بیشتر بود؛ و بر اظهارِ نفع و ضررِ اقدَر. لیکن در اوائلِ جوانی دولت از بعضی مخالفانِ مُلْکِ و مَلَّتِ در اقطارِ بلادِ اسلام و کفّار انواعِ تفرقه و پریشانی به اظهار رسیده بود و از رهگذارِ اضرار و آزارِ ایشان حالِ ساکنانِ ممالکِ اهلِ ایمان به مفسادِ عظیمه کشیده، سلطان موقّق به دفعِ فساد از جمیعِ مَواطنِ عباد و قمعِ موادّ فتنه و عناد از افرادِ سکنه بلاد توجه همایون مصروف داشت؛ از آن جمله فتنه‌های مُلْکی و دینی آنکه بعد از فراغِ سلطان از فتنه مصطفی چلبی برادرش، چنان مَسامِعِ عَلَیّه رسید که اسفندیار حاکمِ قسطنطنیه به

^۱ سورة نساء، آیه ۱۹

^۲ پادشاهی و خاتبِ عروسِ ... به نَهَجِ قَویْمِ مَلايْمَتِ N: شاهی و خاتبِ عروسِ مَلْکِ و پادشاهی در خطبه عذاری کامرانی و خواستداری ابکار معانی که همیشه در مقام کرشمه مغرور تمتع اند و در صدد امتناع از استمناع و تمتع اولا اولی آنکه به لسان فصیح سیف و سینان إلقاء کلام نماید تا آنکه به قوتِ بازوی قدرت و توان دستِ آرزو را در گردن مقصود حمایل بر وفق مرام فرماید و ثانیاً به روابطِ التیام و امتزاج و به اظهار کمال الفت و ازدواج مخطوبه جلوه‌نمای دنیا و محجوبه تنقّی استغنا را در جباله مردانگی و اقتدار خود در آرد و برحسبِ مؤدای دعای میمنت اقتضای ربّنا آتینا فی الدنیا حسنة (سوره بقره، آیه ۲۰۱) عذرای حُسنای دهر را از جمیع وجوه در مقام اطاعت دارد، زیرا که به اصلاح شیمه و خیمه و تدارک سوء عادت و خیمه مشاطه این کاشانه به آن میسر گردد که بر وفق سیرت شر مردان دین پناه، و بر طبق الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ (سوره نساء، آیه ۳۴) برین مشاطه دلفریب دنیا تسلط و استیلا جویند بعد از آن جهت مراعاة حکمت منزلی در طریق حسن معاشرت وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ (سوره نساء، آیه ۱۹) بر نهج استقامت E

^۳ مقاصد N: مطالب E

^۴ التیام N: ملايْمَتِ E

^۵ مُلْکِ N: دولت E

^۶ لمولفه N: بیت E

^۷ إذا لم يكن في منزل الحر حرة رأى ضيعة فيما توالى الولاد E

^۸ مَنهَجِ N: سلک E

^۹ همیشه E-

^{۱۰} شهسواران N: شاهسواران E

^{۱۱} مَضْمَارِ N: معارک E

داستان دوم^۱

در ذکرِ بعضِ فتوحات و واقعاتِ مبرّاتِ اقتضاءِ سلطان که فیما بینِ سنهٔ سَبْعَ و عِشرین و ثمان مائة تا سنهٔ تِسْعَ عَشَرَ اتّفاق افتاد و بَواعثِ محاربهٔ اسفندیار و غزایِ افلاق و فیرزیِ سلطان بر اعداءِ خطبهٔ دخترِ اسفندیار بر وفقِ آرزوییِ خاطر و مراد؛^۲

قالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ خَرَجَ مِنَ الْجَمَاعَةِ قَيْدَ شَيْءٍ فَقَدْ حَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ إِلَّا أَنْ يَرْجِعَ .^۳، مقتضایِ جوانیِ بخت و اقبال و تواناییِ دولت در اکتسابِ امانی و آمال، گاهیِ مقارنِ فیروزمندی^۴ و کامکاری است و وقتیِ مُسْتَتَبِعِ بهجت و برخورداری که صاحبِ رتبتِ پادشاهی و خاطبِ عروسِ مُلک و شاهی در خطبۀِ عذاریِ آرزویِ دل، بر وفقِ مراد و درخواستِ داریِ ابکارِ پرده‌نشین، مطالبِ فؤاد که همیشه در مقامِ کرشمه و ناز است و لایزال در ورایِ حجابِ تمتّع و اعتزاز به قوّتِ بازویی، مقدرت و توانِ دستِ آرزو در گردنِ مقصودِ حمایل نماید و حاسدانِ [281b] مفسد را به لسانِ فصیحِ سَیْف و سِنَانُ إلقاءِ کلامِ عالمِ انتظام فرماید؛ زیرا که صلاحِ شیمه و خیمۀِ ابناء بی‌وفای زمانه و تدارکِ عادتِ وخیمۀِ مشاطگانِ این کاشانه به این معنی میسر است که بر وفقِ سیرتِ شیرمردانِ دین‌پناه و برحسبِ مؤدایِ الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ^۵ برینِ مَخطوبۀِ دلفریبِ دنیا اولاً تسلّط و استیلاء جویند، بعد از آن جهتِ مراعاتِ حکمتِ منزلی به حسنِ معاشرتِ وَعَاشِرُوهُنَّ

^۱ ابتدا داستانِ سوم بعدِ داستانِ دوم آمده است E

^۲ ذکرِ بعضِ فتوحات و ... آرزوییِ خاطر و مراد N: بیانِ توفیقاتِ اخروی و فتوحاتِ دنیویِ سلطان کشور مراد که مُتَّصلاً و متواتراً در بدایتِ خلافتِ سلطانیِ فیما بینِ سنهٔ سَبْعَ و عِشرین تا تِسْعَ و ثمان مائة اتّفاق افتاد و گفتار در توجّهِ سلطان به انتقامِ بعضیِ گستاخی‌هایِ مُلوکِ اطرافِ کفر و اسلام و محاربه و انکسارِ اسفندیار و قرارِ کار بر مُطاوعت و استِنکاحِ دخترِ خودم جهتِ القاءِ محبّه و التیام E

^۳ یَرْجِعَ N: یراجع E

^۴ فیروزمندی N: رعونت E

^۵ سورة نساء، آیه ۳۴

سَاعَةً^۱ بر او خواند و او را خدّام سلطانی از آن گریزگاه بیرون کشیده به تیغ بی امان به مجازاتِ اعمال ناپسندیده خود رساندند که عبرتِ دیگر مفسدانِ فتنه‌انگیز و موجبِ تنبیهِ سایر بی‌ادبانِ شرارت‌آمیز گردد.^۲ **لمؤلفه^۳:**

گوشمالِ دشمنان داده به دست اقتدار^۴ کرده از رخسِ سعادت حاسدان را خاکسار^۵

^۱ سورة اعراف، آیه ۳۴

^۲ چون سلطان به صحرای ... ادبانِ شرارت آمیز گردد N: علی الفور که سلطان نزدیک از نیک رسید، علی بیک ولد میخال اغلی را بر مقدمه لشکر بر در شهر فرستاد و محمود بیک تاج الدین اغلی هم از شهر با بعضی لشکریان به عزم مقابله علی بیک بیرون آمد، و به همدیگر دوچار شده هر دو باهم در مبارزت مبادرت نمودند و از طرفین دست بردی مبارزانه به ضرب سنان در میان میدان نمودند، چنانچه هر دو به زخم نیزه همدیگر مجروح شده بودند، فاما علی بیک را جراحت مهلک افتاد و در آن زخم داری روی به عالم باقی نهاد، چون متعاقب عساکر منصوره سلطانی از عقب علی بیک رسیدند و دور حصار شهر را بر اعداء نابرخوردار صیدوار در محیط دام اقتدار در آوردند ولی توقف از هر طرف دیوار حصار به میان شهر در آمدند، الیاس شرایدار که بر حسب موعود مصطفی چلبی را تعویق نموده بود و با علی بیک فیروز به طمع امارت آنادولی اوامر سلطانی را بر وجه معهود تقدیم نمود و درین محل مصطفی چلبی را به طریق اطفال که نزد پدران مهربان برند بر کنار گرفته متوجه حضور سلطان کشور مراد شد، هرچند آن طفل مظلوم میگفت که ای لالا مرا کجا می بری به او جواب میگفت که تو را به سلام سلطان که برادر بزرگست می برم، چون الیاس مذکور مصطفی چلبی به حضور سلطان رسانید فی الحال ملک آجال جهت مصلحت ملک و مال او را محال نداد، و در همان ساعت مواد فتنه و فساد را جهت نظم مصالح جهانیان به باد فنا بر داد و محمود تاج الدین فرار کرده در خانه شخص فقیری به آشیانه مرغان خانگی پنهان شده و از هیبت نهیب عقاب هلاک خود را پناه به زیر بال ماکیان آورده لاجرم شاهین مرگ ناگهانی آهنگ مضمون إذا جاءَ أَجْلُهُمْ لَا یَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً (سورة اعراف، آیه ۳۴) را بر محمود بیک تاج الدین برخواند و او را به مجازاة اعمال ناشایسته خود رسانیدند، و سایر امرآ و لشکریان گناهکار بعضی سیاست و بعضی را سلسله قید و بند مجازاة و مکافاة نمودند تا عبرت دیگر مفسدان سیاه بخت تبه کار و موجب تنبیه حاسدان و اشرار سیه روزگار شود E

^۳ لمؤلفه E-

^۴ آنجا که کند لشکر بدخواه سیاهی شمشیر تو چون صبح بماند ید بیضآ
اطراف بلاد تو شد از امن مزین اسباب مراد تو شد از فتح مهیا E
^۵ ر.ک. قصاید دیوان سلمان ساوجی

چون مقالیدِ تقدیر موافق این گونه تدبیر بوده چون لشکر سلطانی از معبرِ کلی پولی گذشت و سلطان به شکوهِ تمام، متوجه از نیک گشت و مصطفی چلبی به اقتضاء فراغتِ کودکی وساده‌دلی و سایر ارکان او از اعماء دیده صواب‌بینی و تیرگیِ انظارِ دولت و اصلاحِ امورِ کلی طرحِ کامرانی و استقلال انداخته بودند و به زعمِ خود اسبابِ مُعاندۀ سلطان به طریقهٔ مقاتله و جدال انداخته؛ لیکن^۱،

بیت ۲:

درخشیدنِ برق^۳ چندان بود که خورشیدِ رخشنده پنهان بود^۴

چون سلطان به صحرای از نیک رسید، علی بیک میخال را بر مقدمۀ لشکر به کنارِ حصار فرستاد و محمود بیک تاجُ الدین از شهر با بعضی سپاه به استقبال بیرون آمد و با یکدیگر هردو سردارِ لشکر مبادرت به مبارزت نمودند و از هر دو طرف دست‌بردِ دلاورانه فرمودند؛ فأمّا جراحتِ علی بیک میخال مهلک افتاد و در آن زخم داری روی به عالمِ آخرت نهاد. فأمّا چون متعاقبِ امراء و لشکریانِ سلطانی رسیدند، جمیع اعداء را همچو صیدِ صحرایی در دامِ حصارِ شهر کشیدند و بی‌توقّف بلاممانعتِ احدی، سپاهِ سلطان از هر دروازهٔ شهر به درون تاختند و جمعیتِ آن قوم پریشان را به یک حمله از هم متفرّق ساختند؛ و الیاس شرابدار برحسبِ موعودِ مصطفی چلبی را توقیف فرمود و به طمعِ امارتِ انادولی اوامرِ سلطانی را به اتفاقِ علی بیک فیروز بر وجهِ معهود تقدیم نمود، و فی‌الفور مصطفی چلبی را به طریقهٔ اطفال که مُربیان نزدِ پدارنِ مهربان برند، بر کنار خود گرفته متوجه حضورِ سلطان کشور مراد شد. هرچند آن طفل بی‌گناه با آن اعیانِ سپاه، روی‌سپاه می‌گفت که مرا کجا می‌برید، به او می‌گفتند که تو را به سلامِ سلطان که برادرِ بزرگست می‌بریم؛ چون الیاس مذکور دست آویز خود را به حضورِ سلطان نهاد فی‌الحال مالکِ آجال، جهتِ نظامِ حال و مآلِ شاهزاده مجالِ یک نفس‌زدن نداد و فی‌الفور موادّ فتنه و فساد را میانِ غبارِ تیرهٔ آن مخالفان بر باد فنا برداد و محمود تاجِ الدین فرار کرده در خانهٔ مردِ فقیری در آشیانِ مرغانِ خانگی پنهان شد و از هیبتِ نهیبِ عقابِ هلاک، پناه به زیرِ بالِ ماکیان آورد؛ ناچار شاهینِ مرگ ناگهانی آیتِ یأسِ فإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ

که حاکم اول بود و درین تدبیر صوابِ رای او معتمد علیه و معول سفارش فرستاد که با اعیان و اکابر مملکت در حین وصول عساکر منصوره دروازه‌های حصار را به بهانه جنگ و مصاف با اهل خلاف بازگشایند تا لشکریان از بیرون به سهولت به طریقه جنگ و پیکار در شهر درآیند E

^۱ مقالیدِ تقدیر موافق این ... جدال انداخته؛ لیکن N: مجاری تقدیر موافق این تدبیر بوده است و توفیقات ایزدی به مساعدت دولت سلطان انجام مامول نموده چون سلطان از معبرِ کلی بولی از دریا گذشت و از ابتدا توجه سه روز از اسلطنبول به حوالی از نیک نازل گشت هرچند که مصطفی چلبی با امرا و توابع و لشکریان به فراغت طرح سلطنتی مستقل انداخته بودند و اسباب شوکت و استقلال و یراقِ مقاتله و جدال بر ساخته بودند فاما E

^۲ بیت N: نظم E

^۳ برق N: ماه E

^۴ ر.ک. شاهنامه فردوسی

استقلال ایشان بر چنان شهر و حصارى موجب مزيدِ ضلالت و غرور نمود و از اندیشه بر عواقبِ غافلى و در تدبیرِ عاقلانه، جاهلى ورزیدند.^۱

لمؤلفه^۲:

چگونه امن توان بود در سرایِ غرور که چرخِ شعبده‌باز است و بر جفا مجبور^۳

و سلطانِ کشور مراد با وجودِ تقدیمِ این شیوه به اسمِ الیاسِ شرابدار وزیرِ مصطفی چلبی نوشته در خَفیه به او فرستاد که از راهِ عبودیتِ موروثی و خلوصِ خدمتکاری سدّ ابوابِ فرارِ مصطفی چلبی نماید و تا رسیدنِ اعلامِ نصرتِ فرجام در از نیک مخالفان را توقف فرماید تا در حینِ وصولِ رایاتِ منصوره ایشان را از اطرافِ محصور توانیم نمود و ابوابِ خروج و استیخلاص را بر ایشان مَسدود و مَقصور شاید فرمود، و در مقابلهٔ جایزهٔ این یک جهتی و خدمتکاری، منشورِ مَلکِ الأُمَرایِیِ انادولی را به او فرستادند و به انواعِ عنایات، سلطان او را [281a] سَرِیْعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَعَفُوٌّ رَحِيمٌ^۴ وعده دادند.^۵

^۱ این کشور فکری خام ... عاقلانه، جاهلی ورزیدند N: برسا طمع خام است و اگر چنانچه توجه برسا نمایند به عفو و خبر تسخیر قلعه آنجا نمودند هم بیرون از حیطه قدرت آن لشکر بی سرانجام سایرین بواعث داعیه شهر از نیک نمودند و برکات اهل برسا را گرفته ایشان را اجازه مراجعت فرمودند چون از نیک در آن اوقات به غایت معور و مسکون بود و مردم معتبر را در آنجا مقام توطن و سکون در بدایت حال شهر را ضبط کردند و یک متنفس را از مردم مصطفی چلبی به درون شهر نیاوردند تا مدت چهل روز و شهر محصور بود و تسخیر شهر چنان انبوره با چنان لشکری ضعیف به غایت دور بلکه غیر مقدور، و از برسا و از نیک ماجرای حالات را معروض نواب سلطان نمودند و ارکان سلطنت سلطان که از امتداد محاصره اسطنبول به غایت منزجر بودند سلطان را به دلایل و شواهد عقلی بر ترک حصار اسطنبول و تدارک مفسده مدعی ملک تحریض فرمودند، سلطان را چون شرعا و عقلا دفع خارجی ملک که دشمن داخلی بود، بر حسب فرموده حدیث صحیح إِذَا بُوِيعَ لِخِيَمَتَيْنِ فَاُقْتُلَا الْآخَرَ مِنْهُمَا الحدیث لازم نمود E

بیت:

چو دید زیاده سر بدخواه تورا تیغ چون شمع به گردن زندش کرد مداوا
و حاکم اسطنبول نیز از محاصره به غایت تنگ آمده بود و به توسط نواب و در را قبول ذمت و خراج مینمود، لاجرم سلطان اسلام با تکرر اسطنبول به خراج مقرر ساخته از سر حصار برخواست و لواءِ عزیمت پادشاهانه به صوب ممالک انادولی برآراست و قبل از توجه به حاکم از نیک که علی بیک ولد فیروز بیک پیغام داد که به هر وجه باشد طرح صلح با نواب مصطفی چلبی اندازد و تلقی به تسلیم شهر و قلعه نموده ایشان را به شهر در آورد و به ایالت و کامرانی شهر مشغول سازد، که چون توجه همایون به آن جانب مقرر شده مبدا مصطفی چلبی را از آنجا برداشته به طرفی دیگر نقل نمایند و بعد از آن کار دفع او به طول انجامیده به سهولت به دست دربیابند علی بیک حاکم از نیک هم بر حسب امر و اشارت سلطانی شهر و قلعه از نیک را تسلیم مصطفی چلبی نمود و چون ایشان را با آن زمان هیچ شهر و حصارى مسخر و میسر شده بود از فتح از نیک به غایت مسرور و مغرور شدند و به یکبار ذاهل و غافل از تدبیرِ عواقبِ امور گشتند E

^۲ لمؤلفه N: بیت

^۳ ز عقل و فراست بسی دور بود به مضبوطی قلعه مغرور بود E

^۴ سورة انعام، آیه ۱۶۵

^۵ تقدیم این شیوه به اسمِ الیاسِ شرابدار ... وعده دادند N: این مقدمه حسن تدبیر دیگر به الیاس شرابدار که وزیر و صاحب اختیار مصطفی چلبی بود بیشتر از وصول رایات اقبال کسی فرستاد که اگر از راه خدمتکاری و اخلاص سد ابواب فرار و خلاص مصطفی چلبی نماید و تا رسیدن اعلام نصرت انجام در از نیک توقف نماید و مصطفی چلبی را با توابع در میان حصار تسویف فرماید که بعد از وصول عساکر منصور نهر و حصار از نیک را بریشان مستور و محصور داریم و جمیع ابواب خروج و استیخلاص را مسدود کرده بریشان لشکرها گماریم و منصب ملک الامرایِیِ ممالک انادولی به او مقرر و مسلم خواهیم داد و منشور ایالت مذکور را همراه رسول فرستاد و هم علی بیک ولد فیروز بیک

جبر ستادن اینجا بیرون از قدرت آن سپاه بی سرانجام، بنابراین بواعث، داعیه شهر از نیک نمودند و مردم برسا را به ملاطفت و ملایمت اجازه مراجعت فرمودند. و چون از نیک در آن وقت بسیار معمور و مسکون بود و مردم صاحب اعتبار را از هر طایفه در آنجا مقام سکون، در بدایت حال شهر را ضبط کردند و یک مُتنفس را از مخالفان به درون حصار نیاوردند تا که مدت چهل روز شهر محصور بود و گرفتن آن چنان شهر معمور از آن لشکر ضعیف دور، بلکه غیر مقدور؛ تا آنکه از برسا و از نیک ماجرای احوال را معروض نواب سلطان نمودند؛ چون منتهیان این خبر در عین محاصره اسطنبول رسیدند و اکثر ارکان دولت آن مشغله حصار را صلاح دولت نمی دیدند، هرآینه به این تقریب دلایل و شواهد بر مصلحت صلح با حاکم اسطنبول برانگیختند و این دلیل معقول را جهت قبول سلطان در شیوه دینداری با فکر مملکت به غمخواری به هم آمیختند که چون شرعاً و عقلاً، اولاً دفع دشمن خارجی مُلک که عدو داخلی افتاده بر حسب حدیث مصالحِ إِمَّا إِذَا بُوِيعَ لِخَلَائِفَتَيْنِ فَاقْتُلُوا الْآخَرَ مِنْهُمَا لازم است؛ و حاکم اسطنبول از حرکات گذشته خود نادم و به قبول خراج و تجدید عهد و عقد ذمت حازم؛ لاجرم سلطان را ارضاء و خشنود کردند و خراج و عقد ذمت حاکم اسطنبول را مقرر داشته، اموال و تبرکات خسروانه جهت عفو جریمه او آوردند، و قبل از توجه به حاکم از نیک که علی بیک ولد فیروز بود پیغام دادند که به هر وجه باشد طرح ملایمت و صلحی با ارکان و نواب مصطفی چلبی به میان آرند و تلقی به تسلیم شهر نموده، مردم ایشان را درآرند و به ایالت و کامرانی شهر مشغول سازند و روزگار مهلتی در میان اندازند که چون توجه همایون به آن جانب مصمم شده مبدا مصطفی چلبی را از بیرون حصار برداشته به طرف دیگر نقل نمایند، و بعد از آن کار دفع آن به طول انجامیده به آسانی به دست نیایند. علی بیک حاکم از نیک هم بر حسب اشارت سلطانی شهر و قلعه را تسلیم مصطفی چلبی نمود و چون مخالفان را تا آن زمان هیچ حصار و شهری مسخر نشده بود، استیلاء و

جانبِ ولایتِ از میر می‌بود داعیّه استقلالِ سلطنت در ممالکِ انادولی پیدا کرده و آثارِ مخالفت و عصیان از اعمالِ او هویدا گشته^۱، و چون هنوز در سنّ دوازده سالگی و^۲ بدایتِ ایّام تمیز بود^۳، او را از راهِ صواب بیرون برده‌اند، و دلالتِ او به راهِ ضلال و نکال کرده و باعث این فتنه و فسادِ وزیرِ اعظم او الیاسِ شرابدار بود، از بندگانِ سلطانِ جنت‌معاد و همچنین محمود بیک ولدِ قراتاج‌الدین سر فتنه و مادهٔ فساد و پیشروِ عساکرِ باغی و مظاهرِ عناد بود، و در بدایتِ خروج به شهرِ بُرسا آمده و داعیّه تسخیرِ آن دارالملکِ قدیمِ آلِ عثمان است؛ به موضعِ مدینه نزول کرده‌اند^۴ و اصول و اعیانِ شهرِ بُرسا از این صورتِ متنبّه گشته، فی‌الفور به ضبط و احکامِ قلعه کوشیدند؛ در رفعِ این فتنه از سرِ خود چنان مصلحت دیده‌اند که مبالغی کثیرِ نقد و اقمشه و اجناس^۵ به طریقهٔ هدیه از شهر به هم رسانیدند و در صحبتِ اخی یعقوب و اخی قَدَم که کلانتران^۶ شهر بودند به استقبال [280b] شهزاده بیرون فرستادند و به اتفاق^۷، پیغام دادند که هرچند شاهزاده خلفِ سلطانِ ماست اما حالیا بر مسندِ سلطنتِ برادرِ بزرگتر او^۸ مُمکن و موّلی است. مادام که مهمّ شاهزاده با برادرش از هم بگذرد، تسلیمِ این شهر که دولتخوانه^۹ قدیمِ این خاندانِ کریم است متصوّر نیست؛ اکنون^{۱۰} اولی آنکه شاهزاده^{۱۱} به محلی دیگر روند^{۱۲} که تسخیرِ حصار به سهولت و آسانی میسر نیست، چون ارکانِ ایالتِ^{۱۳} مصطفی چلبی دانستند که خیالِ تسخیرِ این کشور فکری خام است و اگر توجه به این عزم نمایند به عُنف و

^۱ در ممالکِ انادولی پیدا کرده و آثارِ مخالفت و عصیان از اعمالِ او هویدا گشته N: در سلطنتِ انادولی پیدا شده و آثارِ مخالفت از اطوار و اعمالِ او هویدا گشته، بعضی مفسدان او را به راهِ ضلالت دلالت کرده اند E

^۲ و N: در E

^۳ بود N: است E

^۴ و دلالتِ او به راهِ ضلال و ... مدینه نزول کرده‌اند N: و مربی و وزیر بزرگ مصطفی چلبی الیاس شرابدار بود از بندگانِ موروثی سلطان جنت معاد و محمود بیک ولدِ قراتاج‌الدین سر فتنه و فساد و پیش رو عساکر و اجناد شده اولاً به جانبِ بُرسا آمدند و به داعیه تسخیرِ بُرسا که دارالملکِ قدیمِ آل عثمان است به موضع مدبیه نزول نمودند E

^۵ مصلحت دیده‌اند که مبالغی کثیرِ نقد و اقمشه و اجناس N: صلاح دیدند که مبالغی کثیر زر نقد و اقمشه و اجناس بسیار E

^۶ کلانتران N: متعینان E

^۷ به اتفاق N: چنان E

^۸ سلطان مراد+ E

^۹ این شهر که دولتخوانه N: شهر که خانه E

^{۱۰} اکنون N: و E

^{۱۱} را + E

^{۱۲} روند N: برند E

^{۱۳} و نواب حکومت + E

اسطنبول برانگیخت، و هرگونه اَباطیل و اکاذیب درهم آمیخت؛ لاجرم از این غیظ و اندیشه انتقام کفار، هیچ شامی دیده بصیرش یک لمحہ بر بسترِ غفلت نمی‌غنود، و از طلبِ آن خیف و فتنه‌انگیزی تکررِ اسطنبول هیچ روزی به راحت نمی‌بود، و این دغدغه کینِ مشرکانِ لعین در خاطرِ سلطان با تمکین تسکین نمی‌یافت.^۱

لمؤلفه:^۲

شیرِ آزرده از نهیبِ شغال بی خروش و غریو هست محال

تا آنکه بعد از دفعِ خصومِ معلوم و رفعِ فتنه و آشوب از اطرافِ روم از شهرِ ادرنه به یکبار به شوکت و سپاهِ ظفرشعار عزمِ غزای اسطنبول فرمود، و در مقامِ انتقامِ کفار خصوصاً تکرور و والی آن حصارِ استوار و شهرِ آهنین دیوارِ نهضتِ مجاهدانه نمود؛ و سپاهِ مجاهدان را از طرفِ روم ایلی و انادولی به هم جمع آورد و بیراقِ محاصره و مشاجره یراقِ خسروانه کرد.^۳

و درین توجه لشکریانِ طرفینِ اولاً نهب و غارتِ توابعِ اسطنبول مغتنم و بهره‌مند شدند؛ بعد از انحصارِ حصار در فتح و تسخیرِ آنجا متشبث به دستیاریِ همّتِ ارجمند گشتند^۴، درین اثنا ناگاه از منہیانِ اخبار و ضابطانِ اقطار^۵، خبر رسید که مصطفی چلبی برادرِ کوچکِ سلطان هم^۶ که در

^۱ الاهی و نیابتِ نبوی ... با تمکین تسکین نمی‌یافت N: و اجلال متوحد بود و در ظهور کمال ظلیت از حضرت ذوالجلال میان اهل اقبال متفرد، هر آینه قهرمان صفت و حدت و سطوت و خلافت چنان تقاضا نمود که اول توجه ضمیر مهر به تنویر به رفع فتنه و کفر و تفرقه اشتراک نموده در مسلک جهاد به رفع مشرکان قیام نماید و در دفع دعوی اثنینیت و همتایی سلطنت در دیار اسلام به قلع و قمع کفار و منافقان اقدام فرماید و در مرآت خاطر سلطان را اگر نفاق اصلی و عداوت جبلّی حاکم و تکرر اسطنبول کماهو حقه محقق بود، اما علاوه عدوات دینی و ضمیمه مخالفت ملت یقینی آنکه چون در زمان ارتحال والد معفرت شعارش سلطان محمد خصال، سلطان از پای تخت قیصری دور بود و از صحت و موافقت پدری مهجور و جهت بعد منازل و مراحل و بی مهلتی متقاضی اجل عاجل چون سلطان را چند روز فرصت عبور از دریا به روم ایلی و وصول به پای تخت ادرنه نشده بود تکرر اسطنبول در آن جزوی فرصت نسبت با این سلطان نوجوان کم فرصتی ها نمود و انواع ابقاع در میان لشکر اسلام کرد و هرگونه فتنه و فساد به ظهور آورد و مصطفی جعلی را به حیل و تزویر جهت دعوی ملک برانگیخته و جهت اغراض فاسده خود هزارگونه اکاذیب و اباطیل به هم آمیخته و از غیظ و خیف کفار که در باطن حقایق مواظبش جاگیر شده بود در هیچ شامی یک لمحہ دیده بصیرتش نمی‌غنود و از فکر انتقام ستادن والی و تکرر اسطنبول که سر فتنه فساد زمان بود خاطر قدسی مناظرش شب و روز نمی‌آسود و این دغدغه کینِ مشرکان در خاطر آن شاه با تمکین تسکین نمی‌یافت E

^۲ لمؤلفه: شیرِ آزرده از نهیبِ شغال بی خروش و غریو هست محال E-

^۳ دفعِ خصومِ معلوم و ... بیراقِ خسروانه کرد N: چندانگاه از شهر ادرنه با شوکت تمام و بیراقِ پادشاهانه عزمِ غزای اسطنبول فرمود و در مقام انتقام کفار و مواخذه والی و تکرر آن حصار آهنین دیوارِ نهضت نمود و لشکر مجاهدان را از اطراف روم ایلی جمع کرده به بهترین آیین جهت تقویت دین بیاراست و بیراقِ محاصره و طریق کینه‌خواهی کفره بر خواست E

^۴ و درین توجه ... همّتِ ارجمند گشتند N: لاجرم اولاً مجاهدان در اطراف ولایات و نواحی اسطنبول به نهب و غارت افتادند و بر نیت استبداد و در مخاصمت و تصمیم عزیمت بر تسخیر شهر به مقاومت به ترتیب اسباب مجاهده با کفار روی نهادند E

^۵ چنان E+

^۶ هم N: را E

یقین که سرابستان مملکت را از انوار خورشید دولت مطلقاً به جهت و مهابتی پدید نیابد و در فضای گلشن ایمان و توحید از ریب و آیین ملک و حشمت اثری نیابد.^۱

لمؤلفه:^۲

گلبن ایمانست چو توحید حق سایه حق نیز به توحیدِ أَحَق^۳

و مصداقِ صدق^۴ این سیاق و مصدقِ این مدعی به اتفاقِ آنکه **القصة**^۵؛ چون آن پادشاه ملک‌نجات و آن ظلّ رحمتِ حق بر عباد [280a] کدر جامعیتِ صفاتِ خلافتِ الهی و نیابتِ نبوی متوحد روزگار بود، و در ظلیتِ حضرت ذوالجلال، میانِ اهلِ اقبال متفرد در نعوتِ جهان‌مدار، هرآینه قهرمانِ صفت و حدّت و سطوتِ پادشاهی جهتِ اظهارِ منازمِ ملکی و جاهی چنان تقاضا نمود که اول توجه ضمیرِ مهرِ تنویر به رفعِ فتنه کفر و تفرقه اشراک نموده، در مسلکِ جهاد به دفعِ مشرکانِ دایمِ العناد قیام نماید، و در ابطالِ دعوای اثنیّت و همتایی سلطنت در دیارِ اسلام به قلع و قمعِ شرکت‌پرستی کفار و منافقان انتقال و اقدام فرماید. و در مرآتِ خاطرِ سلطانی به اقتضاء نشأتِ مسلمانی، هرچند معاداتِ حاکمِ اسطنبول جهتِ نفاقِ اصلی و عداوتِ جبلی او محقق بود، اما علاوه بر آن عداوتِ دینی و ضمیمه مخالفتِ یقینی، آنکه در زمانِ ارتحالِ والدِ مغفرت‌مآبِ سلطان، اعی سلطان محمد خصال به موجبی که سابقاً مذکور شد، سلطانِ کشور مراد از تختِ قیصری و مسندِ پدری دور بود و از تقلّدِ ولایتعهدِ سروری، دفعهً مهجور و چند روز در بُرسا به مصالحِ مزارِ پر انوار پدر بزرگوار او را فرصتِ عبور از دریا به روم ایلی و تمکّن بر دارالسلطنه ادرنه نبود؛ تکویرِ اسطنبول در آن جزوی فرصتِ فتنه انگیزی در کارِ سلطنتِ انواعِ نفاق و کم فرصتی‌ها کرد و ایقاعِ فتنه و فساد در میانِ لشکرِ اسلام به ظهور آورد، و مصطفی چلبی مجهولِ مجعول را به دعوای ملک و پادشاهی در

^۱ یقین که سرابستان ... اثری نیابد N: نه سرابستان ملک را از انوار خورشید دولت بهجت و بهایی پدید آید و به فضای گلشن ایمان و توحید را از ریب و آیین ملک بصارت و روایی روی نماید E

^۲ لمؤلفه N: بیت E

^۳ از چشمه سارِ شرع رخِ فلک پرصفاست وز آبِ تیغِ رویِ شریعت طری نماست E

^۴ و مصداقِ صدق N: القصة مصداق E

^۵ القصة - E

^۶ أَسْعَدَهُ اللَّهُ فِي الْمَبْدَأِ وَالْمَعَادِ E+

چرا که در این عالم کثرت، چون نشأت وحدت موجب انتظام و ائتلاف کثرات با تفرقه و فترت است و انحصار ربوبیت، موجب التیام احکام هر مربوبی به رشته متین ارادت و قدرت؛ بنابراین هر کس از ناظران عالم ملک و شهادت و متوسلان اورنگ سلطنت و سعادت را به مقتضای سنت الله التي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ يَجْدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا^۱ رعایت و وقایت این حبل متین به عقد جمعیت تألیف به توحید مبدأ احکام شاهی میان وضع و شریف ناچار است، و احتیاج به یکتایی و بی‌همتایی در مُلک ظاهر، همیشه بر نسق امتناع شریک باری به مسند جهانداری و شهریاری آشکار است.^۲

بیت:^۳

کشوری را دو پادشا تبّه است دریکی تن یکی دل ازدو به است
یک جهان دیو را شهابی بس چرخ را خسرو آفتابی بس

و لهذا؛ اگر به^۴ ترجمان لسان سنان، که الف سان، در القاء کلمه توحید همگی^۵ یک زبان است، چون^۶ اقرار به وحدانیت بر ساکنان عرصه ملک و دین تقریر و^۷ تلقین نیابد و از فصل الخطاب صمصام که گوشه‌نشین کنج وحدت نیام است، قطع عرق شرکت میان مشرکان^۸ روی زمین نشود؛

^۱ سورة فتح، آیه ۲۳

^۲ چرا که در این ... شهریاری آشکار است N: و در مرات ضمائر ارباب حکمت و اصحاب معرفت مبین و مبرهن است که اول صفتی که در ذات واجب الوجود اسبق نعوت در درجه اعتبارست و در اتصاف ذات الوهیت به سلطنه مملکت هستی و بود تحقق آن وصف ناچار و در کارست اعتبار صفت وحدت و بی‌همتایی است و رفع وصمت و سمت شرکت و قطع عرق مساهمت و معاندت از کارخانه خدایی:

سایه حق یکی بود دایم ظل هرچیز شد به او قائم
یک جهان را یکی بود خورشید سایه شخص یک بود جاوید

لاجرم سلاطین روزگار که مظاهر الوهیت حضرت آفریدگاراند و شکوه مصایب عنایت کردگار در حراست و حماسه مملکت و جهانبانی و در ریاست و سیاست بنی نوع انسانی باید که سنت الاهی را مقتدای احوال خود دانند و عاده الله را معتاد سلوک در منابع جاه و جلال خود دارند سُنَّة مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا يَجْدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا (سورة اسراء، آیه ۷۷) و همیشه در عالم کثرات چون جهت وحدت موجب نظام و ائتلاف احاد کثرت پر فترت است و انحصار ربوبیت مستدعی التیام احکام ربوبیت به رشته نظم ارادت و قدرت و برین قیاس هر ناظم عالم ملک را البته از نصرت و یاری اتباع نوع ناگزیرست اما افراد نوع را هم در انعقاد عقد جمعیت و ارتباط روابط الفت مظهر جامعی در کشور تقدیر ناچار و بی‌تدبیرست لاجرم همیشه تألیف میان احاد و افراد بنی آدم نیز موقوف بر توحید مظهر سلطنت و جهانداری است و اشارت بر یکتایی و بی‌همتایی حضرت الوهیت از منقض احتیاج به یاری شریک باری است و لهذا نخست استقرار در ازمنه سابقه و حال و به موج انفاق آرا صایبه میان اهل حشمت و جلال، این معنی متفق علیه است که همیشه مسند شاهی و مرتبه اجرا اوامر و نواهی سهیم و شریک نپذیرند و عرصه ملک با وجود آراء مختلفه و افکار مکرره ارباب متفرقه استقرار نگیرد E

^۳ بیت N: نظم E

^۴ و لهذا؛ اگر به N: و اگر چنانچه E

^۵ همگی N: همه E

^۶ ون E-

^۷ تقریر و E-

^۸ از E+

داستان اول

در بیان بواعث توجه سلطان به غزای قسطنطنیه و اتفاق محاصره آنجا و نهب و غارت توابع آن و استماع خروج مصطفی چلبی برادر کوچک سلطان در برسا و از نیک و رجوع سلطان به دفع آن فتنه کلی و توفیق فتح و تدارک حال مفسدان؛^۱

چون معنی مراد از حدیث حقایق رسوم و کلمه حکمت رقوم السلطان ظل الله فی الارض یاوی^۲
إلیه کُلُّ مَظْلُومٍ» آن است که چون سلطان زمان بر مسند خلافت رحمانی و تربیت حمایت ملت مسلمانی اختصاص پذیرفت، و آفتاب مثال از سپهر عز و جلال ذره پروری و سایه گستری پیش گرفت، لاجرم اقتضای خلافت ربانی و ارتضای حکمت یزدانی آن است که، در ظلیت الاهی و در سایه بودن از خورشید افلاک نامتناهی تشبیه و تخلّق به صفات رحمانی در شیوه سلطنت وجهانبانی التزام نماید، و در حرکات و سکنات خود را تمثالی از متابعت ظل با شاخص ذی ظل فرماید؛ اول و اولی در مطابقه و مضاهات که سابق در درجه اعتبار است، وصف وحدت و یگانگی در ملک صورت جهت موافقت به معنی ربوبیت آفریدگار است.^۳

لمؤلفه^۴:

سایه حق به حق سزد مانند ظل و خورشید منطبق به هم اند^۵

^۱ در بیان بواعث توجه ... تدارک حال مفسدان N: در بیان بواعث توجه همت سلطان به غزای قسطنطنیه در اول شروع به تقویت اسلام و تدارک تطاول ظلم و کفر و آثام حاکم ضلالت انجام آنجا به انتقام فتنه انگیزی و بد اندیشی او در آن ایام و گفتار در کیفیت خروج مصطفی چلبی برادر کوچک سلطان از ولایت ازمیر به داعیه سلطنت ممالک انادولی و مبادرت و نهضت سلطان از حصار اسطنبول و توجه بدفع آن مفسده مصطفی چلبی به شهر از نیک و تدارک آن امر جزوی بر وجه کلی E

^۲ یاوی N: مأوی E

^۳ چون سلطان زمان بر ... ربوبیت آفریدگار است N: سلطان وقت که تربیت خلافت رحمانی و مسند حمایت دین مسلمانی اختصاص پذیرفت و تربیت ابناء زمان در روی زمین آفتاب مثال از مسند عز و تمکین سایه گستری و ذره پروری پیش گرفت لاجرم سزاوار به مسند اقتدار و شایسته مرتبت اعتبار و اختیار سلطانی چنان است که در تمام آثار و احکام سروری و جهانداری آن خلیفه را متخلف و اصیل مشابه و مماثل باشد و هم نموداری این ظل ظلیل با آن آفتاب عالم مدار در حرکات و سکنات به حسب صورت و معنی موافق و معادل افتد تا آن زینت خلافت و لوازم نصف و رفت از حوادث زمان پر آفت محروس و مامون ماند و سایه آن آفتاب جهان افروز و ظل عریض المسافه سلطنت و شرافت از عروض عوارض رزیت و مخافت محفوظ و مصون باشد E

^۴ لمؤلفه - E

^۵ کفاهم بأن الله فَوْضَ أمرُهُ إليهم وَأَوْصَى ان أَطِيعُوا دَوِي الأمر E

بیک والدِ سلطان حسن بیک منتقل شد و او را جزوی مدّتی بر مسندِ حکومت مُمکن داشتند و بعد ازو جهانگیر بیک، ولدِ علی بیک برادرِ بزرگ حسن بیک، را میانِ خود والی برگماشتند.^۱

لمؤلفه^۲:

به هرچندی بود شخصی جهانگیر جهانش گیرد آخر وقتِ تقدیر^۳

^۱ یافته او را در آن سرحدّ ... میانِ خود والی برگماشتند N : و تقویت یافت و او را بر جمیع ملوک دیار بکر ترجیح کرده به سرکوب و اذلال حکام آنجا برگماشت و کار حکومت و مملکت او روز به روز در ترقی و تضاعف می نمود و او را با قرايوسف به کرات و مرات مصافها واقع شد و حرب و قتال میان ایشان به طریقه الحربُ سَجَالٌ گاهی به غالبی و گاهی به مغلوبی می بود اما قراعثمان اکثر مملکت دیار بکر را تا سر حد ارض الروم و ارزنجان و پایبرد به دست آورد چون اسکندر ولد قرايوسف از میرزا شاهرخ فرار کرده داعیه التجا به حدود ملک روم و تحصن تحصن سلطان مروت رسوم نمود، قرا عثمان در ارزنجان به آهن شمشیر حدید سر راه اسکندر را مسدود کرد و با لشکر خود به عزم استیصال اسکندر در آن اوانن ضعف و پریشانی روی آورد تا این معنی را بر میرزا شاهرخ منتهی تمام نهد، و هم از دشمن قدیم خود در فرصت چنین باز رهد چون قراعثمان با ده هزار مرد مکمل به اسکندر رسید و اسکندر با وجود قلت و ضعف چاره به غیر اقدام ندید، زیرا که هرچند با قرا عثمان به طریقه تواضع و تضرع التماس و مساهله و ترک تعرض نمود، قرا عثمان در جواب همگی خشونت و غلظت و ترک مروت می افزود تا آنکه در روز مقابله از روی تهور با عثمان بیک مصاف کرد و چون توفیق غلبه به قلت و کثرت و ضعف و قوت بنده نیست اسکندر در عین مغلوبیت غالب شد و عثمان بیک در جنگ به قتل آمد و لشکر آق قویونلو انهزام یافت و ازان ورطه اسکندر خلاصی یافته به حدود روم التجا نمود و بعد از آن به یعقوب بیک ولد عثمان بیک میان اقوام آق قویونلو و ممالک دیار بکر والی شد و بعد از یعقوب بیک حکومت به علی بیک برادرش پدر حسن بیک منتقل شد و او را جزوی وقتی در حکومت ممکن داشتند و بعد ازو به ایالت دیار بکر و دارایی ایل آق قویونلو جهانگیر بیک ولد علی بیک برادر بزرگ حسین بیک را گماشتند و در آن اوقات میان ملوک آق قویونلو و جهانشاه میرزا معارضة و مخاصمه موروثی در میان بود فاما از وفور حشمت و بسطت مملکة جهانشاه همه آق قویونلو بیشتر مغلوب و محکوم او مینمود تا آنکه جمیع آن هر دو قبیله منقرض شدند و از معانی رتبت به حسیض ارض فنا منخض گشتند E

^۲ لمؤلفه N : بیت E

^۳ وَلَمْ تَرَ إِنْسَانًا مَا مَضَى لِسَبِيلِهِ فَإِنَّ الْمُنَايَا غَايَةُ الْإِنْسَانِ
وَقَدْ [قَتَلَ] الْأَقْرَانَ حَتَّى كَانَهُمْ بِالضَّعْفِ قَرْنٌ فِي أَذْلِ مَكَانٍ E

تربیتِ امیر تیمور حکومتِ او هم ترقّی یافت و چون او معارض و دشمن قرایوسف و قوم قراقوینلو بود، هرآینه امیر تیمور از غیظِ قرایوسف او را در آن جوانب، مسلّط ساخت و قراعثمان را با قرایوسف به کرات مصاف و مقاتلات در میان می‌بود، ولیکن حرب و قتالِ ایشان لایزال به طریقهٔ «الحربُ سِجَالٌ» گاهی به غالبی و گاهی به مغلوبی مستمر می‌نمود و از قرایوسف این عداوت به میراث به اسکندر انتقال یافت و هر به چند گاه لشکری از هر طرف به سرحدّ مُلک و ایل و الوس هر کدام به دشمنی می‌شتافت، و سرحدّ مُلکِ ایشان ارزنجان و پایبرد می‌بود و گاهی این طرف غلبه نموده آن حدود را تصرف می‌نمود. تا آنکه اسکندر از لشکرِ میرزا شاهرخ فرار کرده توجه به جانبِ روم داشت، قراعثمان آن فرصت را غنیمت شمرده به آهنِ حدید، شمشیرِ سر رهگذر او را انباشت و این حالتِ مغلوبی اسکندر را مجالِ انتقامِ کینهٔ دیرینهٔ موروئی و هم خدمتِ مقبولِ میرزا شاهرخ پنداشت، و با ده هزار مردِ مکملِ عثمان بیک به سر راه درآمده تبغِ بی‌دریغِ خصومتِ قدیم را بیژآذرمانه از غلاف کشید و هرچند به قانونِ مروّت و جوانمردی اسکندر از او امان طلبید، جواب او به خشونت و بی‌آزرمی بازفرستاده تواضع و تضرّع اسکندری به جایی نرسید؛ و اسکندر با وجودِ جمعیِ قلیل که از جنگ و خونریزیِ سپاهِ میرزا شاهرخی بازمانده بود به غیرِ اقدام به جنگ و جدال چاره ندید؛ لاجرم متوکّلاَنه اسکندر به دل آورد که توفیقِ غلبه و استیلاء منوط به کثرت و قَلّت و ضعف و قوّتِ بنده نیست؛ در روز مقابلِ مردانه با عثمان بیک مصاف کرد و عثمان بیک در عینِ غالبیّت ناگاه مغلوب افتاده، مقتول شد و لشکرِ آق قوینلو انهزام یافت و اسکندر بعد از آن فیروزمندی به فتح و نصرتِ بی‌خواست در توجه به جانبِ روم به اهتمامِ تمام شتافت چرا که میرزا جوکی ولدِ [279b] دلاور میرزا شاهرخ با لشکریایی مضبوط، موازیِ چهل هزار سوار به طرفِ ارزنجان در عقبِ اسکندر افتاده بود، و چون این واقعه رویی نمود عنانِ عزم از تعاقبِ او کشیده داشت و بعد از عثمان بیک در آن میان به اتّفاقِ کلمه، عشایر و منشورِ تفویضِ شاهرخی، سروری و شهریاری قومِ آق قوینلو به یعقوب بیک ولدِ بزرگِ عثمان بیک مقرر شد، و بعد از یعقوب بیک حکومتِ مذکور به برادر او علی

آذربایجان به جهانشاه که در شهر سنهٔ اربعین و ثمان مائه بود از جانب میرزا شاهرخ هشت سال معاصر ایام خلافت سلطان کشور مراد بود، و بقیهٔ زمان پادشاهی او که منتهی در شهر سنهٔ احدى و سبعین ثمان مائه شد معاصر سلطان المجاهدین، سلطان محمد غازی خلف سلطان می بود و بقیهٔ ذکر آن در کتیبهٔ سابع مذکور خواهد شد.^۱

نظم:

رَعَى اللهُ عَهْدَ حَبِيبٍ طَعْنٌ وَحَيًّا مَنَازِلَ ذَاكَ السَّكَنِ^۲

حال ملوک و ممالک دیار بکر و توابع؛ آنکه^۳ در زمان استیلاء امیر تیمور ممالک شام و روم قراعثمان بیک بایندری که والی معظمات ولایات دیار بکر بود^۴، وظیفهٔ متابعت و فرمان برداری امیر تیمور مَسْلُوک می داشت و از امیر^۵ تیمور انواع تربیت یافته او را در آن سرحد روم و شام تمکین نموده برگماشت، و چون مردی به غایت دلاور و صاحب ایل و الوس و سپهدار مقرر بود به تقویت و

^۱ و مشهور است که میرزا شاهرخ ... کتیبهٔ سابع مذکور خواهد شد N: چنانچه مشهورست که میرزا شاهرخ از هول و هراس تهور اسکندری میان جماعت عورت و در تنق استار مخدرات در آمده بود اما چون کثرت لشکر شاهرخی را حد و حصری نبود به آن جمع قلیل چندانی در میان معرکه توقف نتوانست نمود و با هشتصد کس از چنان مجمعی بیرون آمده به ضرورت راه فرار اختیار کرد و بنابر سنت پدری دیگر به حدود ممالک روم روی توجه آورد اما تمام معظمات قلاع آذربایجان مثل النجق نخجوان و رویین دژ مراغه و جوشین در ولایت درمار و کوکر خنیلک از ولایت اورمی و قلعه قهقهه از مشکین در دست وکلا اسکندر مانده بود و شاهرخ میرزا به تسخیر آن قلاع توجه بنمود چرا که هرکدام ازان به هیچ وجه قابل تسخیر به ضرب شمشیر و معاضدت تدبیر نبود اما شهرهای آذربایجان خصوصا تبریز را به یکبار جرات و مستاصل ساخت و به آن خرابی باز معطل انداخت و به جانب خراسان تاخت بعد از عود شاهرخ اسکندر از حدود روم توجه به مملکت خود نمود و به تعمیر و آبادانی مملکهٔ اهتمام فرمود و برین موجب دو نوبت میرزا شاهرخ بر سر اکندر به آذربایجان آمد و هرباره اسکندر به جانب روم فرار مینمود و این قضیه قابل تدبیر و تدارک نبود تا آنکه در نوبت ثانی چون میرزا جهانشاه با برادر خود اسکندر مخالفت آغاز کرد و برغم او التجا به دولت شاهرخی آورد شاهرخ میرزا هم او را به فرزندی قبول نمود و ایالت و سلطنت آذربایجان را به او تفویض فرمود و بر حسب تدبیر اِقْطَعَ الْحَدِيدَ بِالْحَدِيدِ قطع مواد خصومت قدیم و جدید نمود و ایشان را در مقابله و مخاصمه یکدیگر گذاشت و به حسن تدبیر یرخیان خصم مقهور را به دشمنی صاحب تدبیر و شمشیر برگماشت چون میرزا اسکندر به غایت فاسق و بد معاش بود و بر اهل و عیال خدام و سپهداران خود خیانت و عذر تجویز مینمود بنابرین مبشر امرآ و اعیان دولت ازو متنفر بودند و نخست باطن میرزا جهانشاه را که هم ولی نعمهٔ زاده ایشان بود امداد و اسعاد مینمودند تا آنکه بعد از عودت روم در نواحی تبریز هردو برادر باهم مقابله کردند و اکثر امرآ و لشکریان در عین جنگ و مقابله روی به جهانشاه آوردند و اسکندر به غایت مضطر شد و روی به قلعه النجق آورد و در قلعه پسرش به انگیز میرزا جهانشاه و بنابر بعضی بواعث دیگر در خوا مستی پدر را قتل کرد و بعد از آن مملکت و پادشاهی بر میرزا جهان شاه قرار گرفت و اکثر ممالک عجم به تدریج در قبضه اقتدار استقرار پذیرفت و از ابتداء استقلال سلطنت او که بعد از وفات شاهرخ میرزا بود موازی پنج سال معاصر ایام خلافت سلطان کشور مراد بود و بقیه اوقات دولتش تا سنهٔ احدى و سبعین ثمان مائه که آخر روزگار دولت و سلطنتش شده معاصر سلطان الغزاة و المجاهدین سلطان محمد غازی قدس الله وجهه فی اعلیٰ علین بود و تفصیل آن در کتیبه ثامن مذکور خواهد شد انشاءالله E

^۲ ساکسوه مرید حی علی الدهر حُله بدوم علی مَرَّ الْجَدِيدِ حَدِيدَهَا E

^۳ ملوک و ممالک دیار بکر و توابع؛ آنکه N: مملکت دیار بکر و توابع آنکه E

^۴ ممالک شام و روم قراعثمان بیک بایندری که والی معظمات ولایات دیار بکر بود N: قرا عثمان بایندری E

^۵ امیر N: میر E

و مشهور است که میرزا شاهرخ از هول و هراسِ اسکندری، میانِ عوراتِ متواری شده و در تُتُقِ عِصْمَتِ مخدّراتِ پناه برده است؛ اما چون لشکر بی‌عددِ شاهرخیان از اندازه آن بیرون بوده که به آن جمعِ قلیلِ میانِ ایشان توقّف توانستی نمود، و باز به ضربِ شمشیرِ راهِ مُعاوِدَتِ گشوده و عودتِ بیشتر از هشتصد کس همراه او نمانده بود؛ و به ضرورت از پیشِ آن لشکرِ انبوه به طرفِ روم باز فرار نمود. فامّا همه قلاعِ آذربایجان مثل آلنجق و رویین‌دژ مراغه و جوشنِ درمار و کوکرخیلیک اورمی و قلعه قهقهه مشکین در دستِ وکلاءِ اسکندر مانده بود؛ و چون تسخیرِ آن قلاع امری بعید بود و شاهرخ میرزا به گرفتنِ آن حصارهی استوار توجه ننمود. اما شهرهای آذربایجان را خصوصاً تبریز بالکل مستأصل ساخت، و همگی مملکت بعد از نهب و غارت باز معطل انداخت و به جانبِ خراسان مُعاوِدَتِ کرد. لاجرم بعد از عودِ او اسکندر از حدودِ روم روی به آذربایجان آورد و اهتمامِ بسیار در آبادانیِ مملکتِ خرابِ خود می‌کرد، و نوبتی دیگر هم میرزا شاهرخ عزیمتِ دفعِ اسکندر نمود و در آن نوبت میرزا جهانشاه برادرِ کوچکِ اسکندر با او در مقامِ مخالفت می‌بود و به رغمِ برادرِ التجاء و توسّل به میرزا شاهرخ کرد و میرزا شاهرخ نیز برحسبِ تدبیرِ سدید «إِقْطَعْ الْحَدِيدَ بِالْحَدِيدِ»، قطعِ موادِّ خصومتِ قدیم و جدید به آن نمود که میرزا جهانشاه را به فرزند و متابعتِ خود برگزید و ایالتِ آذربایجان به موجبِ منشورِ خود به میرزا جهانشاه مُفَوّض و مَرَجوع گردانید، و برادرانِ دشمن را در مقاتله به مخاصمه و عداوتِ یکدیگر باز گذاشت، و خصمِ چنان دلیر را به آن برادرِ صاحبِ شمشیرِ تدبیرِ دوچار کرده به سرکوب او برگماشت. [279a] چون میرزا اسکندر، ترکی فاسق و بد معاشِ بد بود و بر اهل و عیالِ خدّام و سپهدارانِ خود طمع می‌نمود، بنابراین اکثرِ ارکانِ دولت و اعیانِ مُلک از او متنقّر بودند، و به حسبِ باطنِ میرزا جهان شاه را که هم ولی نعمت‌زادهٔ ایشان بود، هواداری می‌نمودند. چون در آن نوبتِ ثانی از روم معاودت نمودند و در نزدیکیِ تبریز به موضعِ صوفیان هر دو برادر با یکدیگر معارضه کردند؛ اکثرِ امراءِ کرامِ پیش از معرکه به جهانشاه روی آوردند و اسکندر چون تنها و بی‌معاون مانده بود به ضرورت از جنگ‌گاه به طرفِ قلعهٔ آلنجق به طریقِ فرار روی آورد، در همان قلعه به انگیزِ جهانشاه پسرِ اسکندر در خوابِ مستی پدر را قتل کرد و بعد از هلاکِ او مملکت و پادشاهی به جهانشاه قرار گرفت و اکثرِ مملکتِ عجم به تدریج به قبضهٔ اقتدار و استقرار پذیرفت و در بدایتِ تفویضِ سلطنت

در قلب لشکر خود داشته و چندین هزار دلاور را در قلب و جناحین خود برگماشته، اسکندر با آن معدود سپاه خود چند نوبت حمله بر جمله آن لشکریان بی‌شمار آورد، و صفوف کتاب منقلا و قلب و جناح را به ضرب شمشیر شق کرد؛ و در نزدیکی علم خاص شاه‌رخی که فیل‌ها ایستاده بود، چون فیل‌ها را در برابر آوردند، خرطوم فیل بزرگ را به شمشیر خود جدا کرده بر خاک انداخت و علم مردانگی خود را همچو خرطوم فیل سپهر بر فرق دلاوران برافراخت و می‌گفت که^۱،

بیت ۲:

نترسم ز خرطوم فیلانِ مست که آن آستینی است خالی ز دست

^۱ به سوگند و پیمان مؤکد ... دلاوران برافراخت و می‌گفت که N: موکد شده بود اما چون سلطنت آذربایجان بر سلطنت بغداد مرجح بود دگیر در ملک آذربایجان هم که از قدیم به او متعلق بود طمع نمود و اصلاً به حسب فطرت او را اعتنا و اعتباری در عهد و پیمان نبود: گر خورد سوگند هم باور مکن بشکند سوگند مر کج سخن (نقل از مثنوی معنوی مولانا)

هر آینه به داعیه مملکت آذربایجان لشکر عظیم از بغداد به سریر آورد و با قرا یوسف در ظاهر شهر تبریز مقابله کرد و قرا یوسف به عون ایزدی و به زور بازوی مردی بر سلطان احمد ظفر یافت اگرچه قرا یوسف مردی ساده دل و درست پیمان بود و بعد از استیلا و قید سلطان احمد وفا به عهد قدیم می نمود فاما سلطان احمد چون از اصل حیلت اخلاق و اطوار مذموم داشت و در زمان استیلا و سلطنت امرأ عظام و جمهور خواص و عوام را به حال خود آسوده نمیگذاشت جماهیر اعیان ملک و سپاه از قرا یوسف استدعاً قتل او کردند و جهت آنکه در عقد عهد خود به غایت صلب بود به اتفاق امرا و لشکریان عذری پیش آوردند که اگر پادشاه را پیش از ایام سلطنت با او عهدی شده باشد ما را به هیچ عهدی و آزمی نیست و در دفعه او جهت مصلحت ملک ما را با یاد پادشاه خود گمان عذر و نقض عهدی نه بی اذن و رخصت تمام از قرا یوسف جمیع امرأ و سپهسالاران سلطان احمد را به قتل آوردند و چون سلطان احمد را پسر رشید و وارثی حقیق نمانده بود و قرا یوسف را فرزندان بود شجاع و دلاور و اقوام و حیلی همگی در سپاهیگری تمامی دل و جگر لاجرم مملکت بغداد را هم به تصرف در آورد و یکی از فرزندان خود را در آنجا نصب کرد و کار قرا یوسف و قوم قراقوینلو در ممالک ایرانی بنیاد افزونی نهاد و کار اعادی و خصماً او به نقصان و ربوبی افتاد چون مدت هشت سال در آن ممالک سلطنت او مقرر شد طمع ملکی را باده و بر آذربایجان و عراق عرب بخاطر آورد و بنیاد دست دراززی به ممالک عراق عجم و ممالک امرأ شاه‌رخ میرزا کرد و مملکت سلطانی و قزوین و همدان که به آذربایجان همسایه است اگرچه در تصرف نواب شاه‌رخی بود اما از شاه‌رخ خوف نمود و همگی را به تصرف نمود لاجرم به حکم ضرورت میرزا شاه‌رخ جهت تدبیر دفع فتنه و گستاخی او از جانب خراسان با لشکر گران و سپاهی بی حد و گران عازم آذربایجان شد و چنانچه سابقاً مذکور شد قرا یوسف در او جان جان تسلیم جانان کرد چون میرزا شاه‌رخ به آذربایجان آمد اسکندر ولد قرا یوسف را میان اقوام قراقوینلو سلطنت برداشته بودند و با خیل و حشم خود از سطوت و عظمت شاه‌رخی باز التجا به نواحی دیار روم نمودند و اسکندر درطور شجاعت و دلاوری مسلم مبارزان جهان بود و داستانهای مبارزت رستم زال در جنب واقعات اسکندر به مثابه افسانه پیر زال مینمود و آنچه از بعضی ثقاة و امناء کلام در باب دلاوری و سپاهیگری اسکندر شنیده شده و در تواریخ اخبار و آثار ایشان بی شائبه الحاق مبالغه و اغراق دیده شده اگر در سلک تحریر آید یحتمل که به گراف و فسوس محمول گردد و از جمله یک واقعه جزئی او که به نموداری سایر غرایب و نوادر افعال او می شاید آنکه در حین مقابله و جدال با میرزا شاه‌رخ که نواحی سلماس نمود با وجود آنکه لشکر او ده هزار سوار تمام نبود و میرزا شاه‌رخ را از صد هزار سپاه در آن روزگار را احضار نمود و چند فیل را جوشن پوشانیده در پیش قلب لشکر خود ترتیب فرمود اسکندر به آن معدود چنان جمله برین لشکر بی شمار آورد که صفوف و کتاب شاه‌رخی را به ضرب شمشیر شق کرد و به نزدیک قلب رسیده فیلها به مقاتله در آوردند به شمشیر خود خرطوم یک فیل را جدا کرده بر خاک انداخت و علم مردانگی خود را به قرارگاه میرزا شاه‌رخ به ایم جمله دلیرانه برافراخت که E

^۲ بیت - E

آذربایجان و اکثر اکابر و اعیان استدعای قتل او کردند. و اگر چند قرایوسف در حفظِ عهد به غایت یک جهت و صلَب بود، عذری چند پیش آوردند که اگر پادشاه ما را قبل از ایّام سلطنت در حبس و زندان عهدی اضطراری شده باشد ما را با او هیچ عهدی و آزرمی نیست، و در دفع و اصلاح مُلک و در مجازاتِ حرکاتِ سابقِ او کسی را ازو آزرمی و شرمی نه؛ و بی‌اذن و اخبارِ قرایوسف سلطان احمد را به قتل آوردند. چون سلطان احمد را فرزندی رشید و قابلِ سلطنت نمانده بود، قرایوسف را فرزندان و دلاور و اقوام همه سردار و در طورِ سپاهیگری تمامِ ایشان دل و جگر بود، لاجرم مملکتِ بغداد را هم به تصرفِ درآورد و یکی از فرزندان به ایالت نصب کرد و کارِ دولتِ قرایوسف و قراقوینلو روی به افزونی نهاد. کار خصماء و اعداء به زبونی و ضعف افتاد؛ چون مدّت هشت سال در تبریز و بغداد استقلال یافت، طمعِ ملکِ زیادتی به خاطر آورد و بنیاد دست‌درازی به عراقِ عجم خصوصاً همدان و قزوین و سلطانیّه که مجاورِ آذربایجان است کرد. اگرچه آن ممالک در تصرفِ امراء و نوّاب میرزا شاهرخ بود اما ازو [278b] و کثرتِ لشکر او خوف نداشت و او را با لشکرش مغلوب شمشیر دلاوریِ خود می‌پنداشت. لاجرم به حکمِ ضرورت میرزا شاهرخ جهت تدبیرِ رفعِ فتنه‌انگیزی و گستاخی او از خراسان با لشکری گران و سپاهی بی‌حد و گران عازمِ آذربایجان شد؛ و چنانچه سابقاً مذکور شد، قرایوسف قبل از مواجهه و مقاتله با خصم چنان غالب در منزلِ او جان، جان به جانان سپرد. و بعد از قرایوسف اهل و الوس قراقوینلو اسکندر به پادشاهی برداشته، او نیز سپاه و اقوام و عشیرت را برداشته به طرف روم برد. و الحق اسکندر در طورِ شجاعت و دلاوری مسلّم مبارزانِ جهان بود؛ و داستانهای رستمِ دستان در جنبِ واقعات او به منزلهٔ افسانه پیرزال جهان می‌نمود؛ و آنچه از اخبارِ مُخبرانِ وثیق و امناء کلام در طورِ نوادرِ سپهداری و شمشیر او مسموع شده، اگر در سلکِ تحریرِ درآید محتمل که محمول بر گزاف و ارجاف گردد. و از جمله واقعاتِ او که نمودارِ سایر اخبار را می‌شاید، آنکه در حینِ مقاتله و جدال که به میرزا شاهرخ در نواحیِ سلماس نمود، با وجود لشکرِ اسکندری از ده هزار کمتر و در غایت افتقار و اعسار بود و لشکر میرزا شاهرخ به اتفاق همه از یکصد هزار کس بیشتر و همه در غایتِ افتقار و اعسار و در غایتِ یراق و اقتدار و در لشکرگاهِ شاهرخی چند عدد فیل‌های جوشن‌پوش

چون به اقتضاء قضا و تقدیر عطیة عمر و زندگانی امیر تیمور به آخر رسید و مکاوحه و نزاع میانِ اولاد تیموری به امتداد کشید، قرایوسف به سرحدّ آذربایجان آمد و با میرزا ابابکر ولدِ میرزا میرانشاه که به نصبِ جدّ خود در آذربایجان پادشاه بود، مصاف و قتال کرد. چون دولتِ آلِ تیموری به انحطاط نهاده بود، قرایوسف بر میرزا ابابکر مظفر و منصور شد و میرزا ابابکر را به قتل آورد و سلطنت آذربایجان را به ضربِ شمشیر دلاوری بر خود مقرر کرد، و سلطان احمد نیز چون میدانِ خصومت را از خصوم غالب خالی یافت، از میانِ اعراب به طلبِ ملکِ موروئی خود به جانبِ بغداد شتافت، و تمامِ عراقِ عرب را مُسخر کرد و بقایای سپاه و بندگانِ دولتخواه خود را به دست آورد.^۱

شعر^۲:

مَرَزْتُ عَلَى الرَّوْضَةِ الْعَنَاءُ مُرْتَضِيًّا مِنْهَا عَلَى الطَّيْبِ مِنْ رَوْحِ وَرِيحَانٍ^۳

هرچند میان سلطان احمد و قرایوسف به عهودِ ایمان دوستی و برادری به سوگند و پیمان مؤکد شده بود، فأمّا چون سلطنتِ آذربایجان بر پادشاهیِ بغداد به چند وجه مرجّح بود. سلطان احمد در ملکِ آذربایجان که از قدیم مُلکِ موروئی او بود باز طمع نمود، و به حسبِ اصلِ طبیعت و فطرتِ اعتبار و اعتمادی بر عهد و پیمان او نبود. هرآینه به داعیةٔ مملکتِ آذربایجان از بغداد روی به تبریز آورد و با قرایوسف در ظاهرِ شهرِ تبریز در جنبِ شنب غاز آن مقابله و مقاتله کرد، و قرایوسف به عونِ ایزدی و به زورِ بازویِ مردی بر سلطان احمد ظفر یافت و بازویِ دولت او را بر پنجهٔ مردانگی برتافت. هرچند قرایوسف مردِ ترک ساده‌دل و درست‌پیمان بود، بعد از استیلاء بر سلطان احمد و گرفتاری او وفا به عهدِ قدیم می‌نمود؛ سلطان احمد چون از اصلِ جبّلتِ اخلاق و اطوارِ مذموم داشت و در زمانِ استیلا و سلطنتِ خود امرایِ عظام بلکه خواص و عوام را آسوده‌دل نمی‌گذاشت، جماهیرِ امراء

^۱ قضا و تقدیر عطیة عمر و زندگانی ... خود را به دست آورد N: تقدیر دولت و عمر امیر تیمور به آخر رسید و بر سر پادشاهی مکاوحه میان اولاد تیموری به امتداد کشید قرایوسف به سرحد آذربایجان آمد و با میرزا اتابکر ولد میرزا میرانشاه که به نصب جد خود پادشاه آذربایجان بود مصاف قتال کرد چون دولت آل تیمور روی به انحطاط نهاده بود قرا یوسف بریشان مظفر و منصور گشت و میرزا ابابکر ولد به قتل آورد و سلطنت آذربایجان به ضرب شمشیر بر خود مقرر کرد و سلطان احمد نیز چون میدان خصومت را از خصوم غالب خالی یافت از میان اعراب به طلب ملک موروئی خود به جانب بغداد شتافت و ملک قدیم خود را مسخر کرد و بقایای سپاه و خیل خود را در عراق عرب را به دست آورد E

^۲ شعر - E

^۳ مُلک میراث گرچه پاینده است مُلک شمشیر هم خوشاینده است E

مؤانست و عقدِ عهدِ بلاغتی میان ایشان به هم پیوسته بود، و فیما بین بیعت و پیمان بر همین عهد و ایمان بسته بودند که در جمیع اموال و اوضاع مساعدت و مقاومت یکدیگر نمایند، و بر تقدیر رجوع بر سریر مملکت و جاه و تحصیل رتبت سابق از خیل و سپاه مملکت بغداد را سلطان احمد، مخصوص خود دارد و مملکت آذربایجان را به قرایوسف بازگذارد، و همواره با یکدیگر سلوک برادرانه نمایند و درحین تعرض دشمنان و حدوث نوائب زمان به مددکاری همدیگر آیند. در آن ولا که قرایوسف با سلطان احمد ملحق شد، تمامی ولایات بغداد را بر وجه معهود بر سلطان احمد مقرر داشتند، و در هر شهر و حصاری منصوبان و معتمدان برگماشتند. دیگر بار چون امیر تیمور از یورش دوم بر وجه معلوم عودت نمود و لشکر گران به دفع سلطان احمد و قرایوسف فرستاد [278a] قرایوسف هر چند در چند مصاف جنگ‌های دلاورانه با لشکر تیموری نموده، دادِ مردانگی داد. اما چون کثرت سپاه و شوکت و جاه امیر تیموری را حصر و اندازه نبود که تواند تدبیر دفع آن به تیغ دلاوری با جمعی معدود توانستی نمود، لاجرم دیگر باره به جانب بریه اعراب شام نهضت کرد و سلطان احمد هم به جانب جزایر و قرائیات به میان جماعت اعراب پناه آورده، می‌گفت^۱:

بیت^۲:

سر در بیابان می‌نهم از جورِ ظلمت چندگه^۳ باری نبینم نشنوم نام و نشانِ چو تویی^۴

^۱ در مقدمه کتیبه کتاب ... پناه آورده، می‌گفت N: چون در مقدمه کتیبه و کتاب سلطان سعید یلدرم بایزید قدس الله روحه مذکور شد که سبب کلی در معارضه و مناقصه سلطان با امیر تیمور توجه و التجاء سلطان احمد بغدادی و قرا یوسف بود که از مقابله و سطوت امیر تیموری گریختند و بذل لطف و حمایت سلطان یلدرم درآویختند هرآینه چون امیر تیمور بر ممالک روم و لشکریان سلطان ظفر یافت قبل از آن معرکه قتال سلطان احمد از سلطان مجاهدان یلدرم خان استجاره کرد و از راه قلعه الروم و نواحی حلب از لب آب فرات به حله و بغداد توجه نمود و باز ملک موروثی خود را بعد از تسلط مردم امیر تیمور تملک و تصرف فرمود اما در حالت مجادله و مقابله امیر تیمور با سلطان یلدرم قرا یوسف در آن معرکه همراه بود بعد از وقوع آن واقعه مغلوبیت روم قرا یوسف از آن میانه فرار کرده به جانب بریه اعراب شام افتاد و از آنجا به بغداد بیرون آمد و قبل از آن چون در شادید غربت و آلام و در تنگنای حبس و زندان مصر و شام با سلطان احمد بغدادی حق مؤانستی و عقد عهد ملایمتی مهم پیوسته بود و در میان بیعت و پیمان بهم بسته که در جمیع احوال مساعدت و معاونت یکدیگر بمانند و بر تقدیر عودت بر سریر مملکت و جاه و تحصیل رتبت سلطنت خیل و سپاه مملکت بغداد را سلطان احمد مخصوص خود دارد و مملکت آذربایجان را به قرا یوسف باز گذارد و با یکدیگر همیشه سلوک برادرانه نمایند و در نوائب زمان و در حین هجوم دشمنان به مددکاری یکدیگر آیند چون در آن ولا تخیر عراق عرب کردند و بغداد را بر وجه معهود بر سلطان احمد مقرر داشتند و در هر شهر و حصاری منصوبان او گماشتند دیگر باره امیر تیمور از یورش روم بعد از استیلا و استقلال تمام عودت نمود و لشکر گران به دفع ایشان به جانب بغداد فرستاد و قرا یوسف اگرچه در چند مصاف جنگ‌های مردانه با لشکر امیر تیمور داد مردانگی داد اما چون سپاه و عظمت جاه امیر تیموری را حصر و اندازه نبود که تدبیر دفع آن به مردانگی و دلاوری جمیع معدود توانستی نمود لاجرم دیگر به جانب بریه اعراب شام چون اسبان تازی اندام از نهیب شیران آجام فرار و نهضت کرد و سلطان احمد به اقدام سمند حرم و فرهنگ از سطوت امیر تیمور لنگ هم به جانب جزایر و قرائیات به میان عرب پناه آورد که E

^۲ بیت N: لمولفه E

^۳ گر آرد سپه پای من لنگ نیست گریزم نه نیک و جهان تنگ نیست
عدو را فزون از عدو لشکرست چو من حزم پیش آورم بهترست E

^۴ ر.ک. دیوان امیر خسرو

در سنهٔ خمسین در ولایتِ ری به موتِ طبیعیِ خود رحلت نموده و سلطانِ کشور مراد در مسندِ قیصریِ اسلام پنج سالِ دیگر معاصرِ اولادِ میرزا شاهرخ بوده است.^۱

بیت:

بود قرنی به عدل عالم‌گیر لیک قرنش نبود در شمشیر^۲

ذکر حال ممالک آذربایجان و بغداد

آنکه در مقدمهٔ کتیبهٔ کتابِ سلطان سعید یلدرم بایزید، مذکور شد که سبب و باعثِ کلی بر معارضه و مناقضهٔ سلطان یلدرم و امیر تیمور التجاء سلطان احمدِ بغدادی و قرایوسف بود که از سطوتِ امیر تیموری و توجه او گریختند، و به ذیلِ لطف و حمایتِ سلطان یلدرم درآویختند. هر آینه چون امیر تیمور بر ممالکِ روم و لشکر سلطان ظفر یافت، قبل از انعقادِ آن معرکهٔ قتالِ سلطان احمد از سلطان، استیلازه نموده از راه قلعهٔ الروم و نواحی حَلَب از آبِ فرات گذشت و باز به حله و بغداد رجوع نموده، به ملکِ اصلیِ خود چند روزی منصرف گشت. اما قرایوسف در میانِ معرکهٔ سلطان با امیر تیمور همراه بود و بعد از آن واقعه قرایوسف فرار کرده به جانبِ بریهٔ اعراب میان شام و عراق عرب افتاده، داعیهٔ التیام و امتزاج با سلطان احمدِ بغدادی نمود؛ چرا که در شدیدِ غربت و مهاجرتِ اوطان و در هنگامِ حبس و زندانِ سلطانِ مصر در شام و گرفتاری، چنان هر دو با هم در زندانِ حق^۳

^۱ و این انشاء منشور به ... میرزاشاهرخ بوده است N: و میان فضلا و فصحا در موقع استحسان و نزد پادشاه و ارکان در معرض احسان افتاد هر آینه میرزا شاهرخ بی مانع و مزاحمی به تبریز آمد و ممالک آذربایجان را چرایی و غارت و انتهاب فرمود، چرا که اسکندر میرزا ولد قرا یوسف لشکر و الوس پدری را برداشته به جانب روم فرار نمود، بنابراین میرزا شاهرخ را اعتنا و التفاتی با بقا و تعمیر مملکت آذربایجان نماند و تمامی اعیان و اکابر آذربایجان را اجلا فرمود به خراسان رساند و به حدی در تخریب شان ملک و تفرقه رعایا و هموطنان جهد مینمودند که سنگهای یشم و مرمر و یرقان که در عمارات عالی شهر تبریز بود مثل محراب مسجد رشديه به هراة نقل کردند و هر چه از صامت و ناطق که قابل حمل و نقل بود به مساکن خود آوردند و دو نوبت دیگر میرزا شاهرخ جهت اخراج اسکندر میرزا ولد قرایوسف به آذربایجان آمد و هر نوبت اسکندر به قانون و سنت پدر جون از مقاومت و مقاتله میرزا شاهرخ عاجز می شد التحا به سایه دولت آل عثمان می آورد و چون میرزا شاهرخ عودت به خراسان میکرد دیگر اسکندر به آذربایجان میرفت و ملک را تسخیر مینمود و چون اکثر اوقات قلاع آذربایجان در دست وکلا اسکندر می بود و میرزا شاهرخ سطوت و اقتدار و مجال تسخیر آنچنان قلاع عظیمه نبود هر بار که عود به تخت سلطنه خود مینمود به ضرورت ملک آذربایجان باز به اسکندر انتقال می یافت و اسکندر با مردم لشکریان خود به ولایت و مستقر ایالت خود می شتافت. اکنون محقق شد که سلطنت میرزا شاهرخ در ایران و توران اکثر مقارن خلافت سلطان محمد خصال بود و بعد از معاصر سلطان مراد بخش شد تا آنکه در سنه خمس و ثمان مائه در شهر ری به موت خود رحلت نمود و پنج سال دیگر بعد از آن سلطان کشور مراد در مسند قیصری متمکن بود E

^۲ از آن ترک کردی همی تاج و ترک که فارغ نبد از شبیخون مرگ E

و این انشاء منشور به استحسان میان همگنان مشهور گشت و میرزا شاهرخ بی‌مانع و عایقی به دارالملک تبریز نزول نمود، و ممالک آذربایجان را خرابی‌های شنیع فرمود؛ زیرا که اسکندر میرزا ولد قرايوسف سپاه و الوس پدری را برداشته به جانب روم که گریزگاه و پناه موروئی او بود فرار نمود، لاجرم لشکر شاهرخ را التفات و اعتباری به بقاء و استمرار مملکت آذربایجان نماند، و اکثر اعیان و اکابر آذربایجان را اجلاء اوطان فرموده به خراسان [277b] و سمرقند رساند، و به حدی خرابی عمران آنچنان مملکتی زیبا و شهری بهشت‌آسا روا داشتند که سنگ‌های یشم و مرمر و یرقان که در عمارات شهر تبریز بود مثل محراب مسجد رشیدیّه و غیائیّه به هرات نقل کردند. و هرچه از صامت و ناطق که قابل حمل و نقل بود به مساکن خود همراه آوردند. و دو نوبت دیگر میرزا شاهرخ جهت مخالفت اسکندر میرزا به عزیمت اخراج و ازعاج او از مملکت خراسان به آذربایجان آمد. و هر نوبت اسکندر به قانون معهود و سنت پدری خود چون از مقاومت میرزا شاهرخ عاجز بود التجاء به سایه حمایت و رعایت این خاندان خلافت و مروّت آشیان آل عثمان آورد، اما چون میرزا شاهرخ به خراسان عودت می‌کرد فی‌الفور، اسکندر به ضرب شمشیر در آذربایجان مملکت‌گیر می‌شد، و چون اکثر قلاع معتبر آذربایجان به دست اسکندر می‌بود، و مردم میرزا شاهرخ را مجال و قدرت تسخیر آن چنان قلاع در مرتبه امتناع می‌نمود، بالضروره بعد از عود هر باره اسکندر به استظهار قلعه‌ها مملکت را تصرف می‌نمود و در ملک قرار می‌یافت، و چون آذربایجان را مضبوط می‌ساخت همیشه به حدود عراق هم به تشویش و تفریق منتسبان شاهرخ میرزا می‌شتافت؛ اکنون محقق شد که سلطنت میرزا شاهرخ در ممالک ایران و توران مقارن خلافت سلطان محمد خصال بوده و بعد از آن در سنه اربع و عشرين و ثمان مائه سنه خمسین و ثمان مائه معاصر سلطان کشور مراد بوده. از آنکه میرزا شاهرخ

و میرزا شاهرخ را چون ممالک پدر بی ارتکاب بغی و بی تقدیم مقدمه و سببی به دست افتاد و در حریم ملک او دشمنی قوی از اهل فتنه و فساد پای جرأت پیش نمی‌نهاد، بنابراین اکثر اوقات در شهر هری به فراغت نشست، التزام سفری نمی‌کرد و به مملکت مروی که به غایت، وسیع بود قناعت کرد و روی به تسخیر هیچ ملکی نمی‌آورد، لیکن سه نوبت به حسب ضرورت به ممالک آذربایجان نهضت نمود، چرا که قرایوسف بعد از موت امیر تیمور و به استظهار تقویت آل عثمان، تسخیر ممالک آذربایجان و عراق عرب فرمود، و نوبت اول که میرزا شاهرخ به عزیمت دفع قرایوسف نهضت نمود، قبل از وصول سپاه طرفین قرایوسف از تبریز به اوجان استقبال خصم نمود و میرزا شاهرخ با سپاه بی‌عدد و شوکتی عظیم به سلطانیّه نزول فرمود، اتفاقاً قرایوسف را مرضی مهلک در اوجان روی نمود و به اجل موعود در اوجان، او، جان به مالک آجال تسلیم فرمود و حق سبحانه و تعالی میرزا شاهرخ را به عنایت‌نامه، عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ^۱ بی‌مشقت جنگ و جدال به نصر و ظفر بنواخت و مملکت بدن قرایوسف را از حکومت روح او برداخت.

و مشهور است که چون خبر این واقع در سلطانیّه به میرزا شاهرخ رسید، خواجه خسرو که منشی دیوان شاهرخی بود در فتح‌نامه‌ها که به ممالک انشاء کرد اقتباسی آیۀ هَلْكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ^۲ در آن مناشیر نموده، به این بیت هم توشیح نمود که^۳:

بیت:

بسی افتاد یوسف در تک چاه ولی هرگز به این خوبی نیفتاد

^۱ سوره اعراف، آیه ۱۲۹

^۲ سوره حاقه، آیه ۲۹

^۳ ممالک پدر بی ارتکاب ... هم توشیح نمود که N: مملکت پدری بی ارتکاب تعبی بدست افتاد از سطوت امیر تیموری دشمنی قوی از ارباب فتنه و فساد در حریم ملک او پای جرأت پیش نمی‌نهاد و بنابراین اکثر اوقات در شهر هری به فراغت نشست التزام سفری نمی‌کرد و به مملکت مروی قناعت نموده روی توجه به تسخیر مملکتی بیگانه نمی‌آورد اما سه نوبت به حسب ضرورت به ممالک آذربایجان نهضت نمود چرا که قرایوسف بعد از موت امیر تیمور و تایید یافتن از جانب خاندان آل عثمان تسخیر ممالک بغداد و آذربایجان فرمود، نوبت اول که میرزا شاهرخ به سلطانیّه با شوکتی عظیم و سپاهی از عدد بیرون رسید، اتفاقاً قرا یوسف را در آن اوقات مرضی مهلک روی نمود که به اجل موعود در موضع او جان و جان به مالک آجال سپرد مملکت بدن را از حکومت روح خود برداخت و حق سبحانه تعالی میرزا شاهرخ را به عنایت‌نامه عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ بنواخت و میرزا شاهرخ به این تایید غیبی به غایت خرسند و شادمان گشت و از شر ضر و خصومت چنان خصمی متهور جسور در امان شد چون خبر این فتح غیبی به میرزا شاهرخ در سلطانیّه رسید، خواجه خسرو که منشی معتبر او بود به این مناسبت در فتح‌نامه‌های شاهرخی اقتباسی به هلك عنی سلطانیّه نمود و به این بیت مناسب هم مناشیر فتح را توشیح نمود که E

بیت:

نامِ نکو یافت ز دین‌پروری زنده جاوید ز دانشوری^۱

و یک فرزندِ دیگرش میرزا ابراهیم سلطان در ممالکِ فارس و دارالملکِ شیراز سلطنت داشت.^۲ و او نیز مردی عالم و عادل، و در حسنِ خطِ ناسخِ خطوط، بلکه^۳ با ابنِ مقله معادل بود، و در تعمیرِ بقاعِ خیرات و مبرّات و ترتیبِ علماء و فضلاء^۴ آن ولایات، مَساعیِ مَشکوره به تقدیم می‌رسانید.^۵ و دو فرزندِ دیگر میرزا شاهرخ که نامدار بودند، یکی میرزا محمد جوکی و دیگری میرزا بایسنقر بود و اکثرِ اوقات هر دو در ملازمتِ پدر می‌بودند و هر دو در حیاتِ پدر وفات نمودند، و هر یکی در قسمی از خصائلِ پادشاهانه، میانِ اَلْسَنه و افواهِ یگانهٔ زمانه بود، میرزا جوکی در کمالِ جَلادت و دلاوری و به لوازمِ شجاعتِ صفدری میرزا بایسنقر به هنرپروری و لطایف‌گستری و اربابِ صنایع را مثل خطاطان و مذهببان و مصوّران و نقّاشان و شاعران و مُجلّدان و سایرِ صناعاتِ هنروان را به زینت‌های تمام می‌نمود و در لطافتِ طبع و حسنِ معاشرت میانِ پادشاه‌زاده‌ها مُتوحد و یگانهٔ ایام بود.^۶

لمؤلفه:

نامور آن شاه که در سروری کرد دلیری و هنرپروری^۷

منجمان ممالک است ازان رصد استخراج نمود و بر رصد مراغه که در زمان ابقای خان بن هلاکو خان به سعی خواجه نصیر الدین طوسی انشا شده بسیاری از اعمال و دقایق و نکات بیفزود و اکنون در اکثر بلاد اعمال تقویمی منجمان به آن زیج مقرر شده و به حسب تغییرات اوضاع در اوجات و مماتلات کواکب همگی زیجات سابقه در تعویل معتبر گشته و از برکات تربیت علم و دانشوری الغ بیکی بسیاری از فحول علما و حکماً زمان او را تصانیف و تالیفات در عالم انتشار پذیرفت و به میمنت دانش پروری و حکمت گستری آن پادشاه عالم در سروری منزلین و منزلت سلطنت دارین قرار گرفت E

^۱ لو كَانَ هذا الدَّهْرُ شَخْصاً نَاطِقاً أَثْنِي عَلَيْكَ نَثْرُهُ وَ قَصِيدُهُ E

^۲ در ممالکِ فارس و دارالملکِ شیراز سلطنت داشت N: بود که در ممالک فارس و شیراز ایالت می‌نمود E

^۳ بلکه N: یا قوت E

^۴ فضلاء «در» آن ولایات... E+

^۵ به تقدیم می‌رسانید N: به ظهور رسانید E

^۶ فرزندِ دیگر میرزا شاهرخ ... مُتوحد و یگانهٔ ایام بود N: پسر دیگر که میان فرزندان شاهرخی نامدار بودند یکی میرزا محمد جوکی بود و یکی دیگر میرزا بایسنقر که همیشه به ملازمت درگاه پدر می‌بودند و هر دو در زمان حیات پدر وفات نمودند و هر یکی در قسمی از خصایص پادشاهانه مذکور افواه و السنه ابناء زمانه شدند. میرزا جوکی را به کمال جَلادت و دلاوری و لوازم شجاعت و صفدری همگی دلاوران وصف مینموده اند و میرزا بایسنقر را به هنر پروری اهل استعداد و ارباب صنایع از خط و شعر و نقاشی و مصوری و مجلدی و امثال آن صناعات میان اولاد شاهرخی می‌ستوده‌اند E

^۷ جهان را فروده ازو آب روی فروزان شده تخت شاهی بدو E

به تدریج بر اکثر ممالک تیموری مستولی شد و از حدود آذربایجان تا کاشغر و ترکستان و ماوراءالنهر و خراسان و عراق و خوزستان و فارس و کابلستان و زابلستان همگی را رایت خسروی او مُستعلی گشت و در هر ملکی فرزندی با یکی از نوآب و خدام خود برگماشت و در عرصه ملک به عون عنایت ایزدی از مخالفان خویش و بیگانه کسی نگذاشت؛ لیکن چون پادشاه خداترس و کم‌آزار بود و به نسبت به سایر اولاد تیموری بیشتر متابعت و مطاوعت احکام شریعت می‌نمود، لاجرم مدت مدید که مُتجاوز از چهل سال متوالی بود بر مسند پادشاهی تمکن گرفت و در تخت سلطنت اصل خود که شهر جهان‌آرای هری بود به عدل و انصاف تعیین پذیرفت، و چون فرزندان صاحب‌شوکت بسیار داشت در زمان حیات خود اکثر را در پایه سریر خود به خدمت گماشت. و به غیر از میرزا الغ بیگ که به تفویض امیر تیمور جدش وال سمرقند بود که کسی از فرزندان را غائب از ملازمت درگاه نمی‌گذاشت، و میرزا الغ بیگ که اکبر اولاد بود به سلطنت سمرقند در مدت مدید دولت پدرش به ترویج علم و علماء و تجدید آثار حکماء عظماء سعی ما لا کلام فرمود و خود بذاته در فنون علوم عقلی و نقلی مُتبحر و به دانشوری مأنوس بود، ولیکن در علوم ریاضی و ستاره‌شناسی عدیل بطلمیوس می‌نمود و از آثار حکمت‌پروری او بناء رصد سمرقند است. [277a] و زیچ میرزایی که اکنون معلّ علیه و معمول به منجمان کاردان است، از نتایج و فهم حکیمانۀ آن پادشاه دانشمند است؛ و از برکات دانش‌پروری او بسیاری از فحول علماء و حکماء که بعضی به تلمیزی و شاگردی او مفاخر بودند، در روی روزگار به یادگار ماندند؛ و از هریک تصانیف و آثار مختلف گشته، ذکر خیر او را به گوش آیندگان از سلاطین علماء اهل یقین تا یوم دین رساندند.^۱

^۱ ممالک ترکستان، خراسان و ... تا یوم دین رساندند N: همان ترکستان و خراسان و عراق و هندوستان بودند هرکدامی در مسند سلطنت دعوی استقلال نمودند اما در میان همگی میرزا شاهرخ که در زمان پدر والی خراسان و تخت هراۀ بود، جهت آنکه بعضی امرا عالی قدر متابعت او نمودند، سلطنت پدری را بر خود مقرر نمود و بعد از وفات امیر تیمور به دو سال و کسری شاهرخ میرزا بر میرزا خلیل ظفر یافت و تخت سمرقند را با اکثر ممالک دیگر مسخر نمود و حق عز و علا سلطنت تیموری را با وجود آنکه شاهرخ اضعف اولاد بود برو مقرر فرمود و از حدود ختن و کاشغر تا به سر حد آذربایجان که عبارت از ترکستان و ماوراءالنهر و خراسان و عراق و خوزستان و فارس و کرمان و کابلستان و زابلستان در سلطنت استقلال گرفت و بر همگی ممالک مذکور فرزندان و نوآب خود نصب کرده حدود ملک از هر جانب بهم اتصال پذیرفت، لیکن چون پادشاهی خدا ترس و کم‌آزار بود و به سبب سایر فرزندان امیر تیموری بیشتر از دیگران با تعب و مطاوعت شریعت مختار می‌نمود لاجرم او به مدت مدید چهل سال با وجود کثرت استعداد و اهبت دیگر برادران سلطنت برو قرار گرفت و شهر جنت منال هراۀ را جهت تخت سلطنت خود مقرر داشت و در آنجا مبانی عمارات خیر و مساکن طیبه بر اوج آسمان بر افراشت و فرزندان بسیار همگی صاحب شوکت و حشمت داشت و در زمان حیوة بیشتر را در پایه سریر سلطنت خود نگاه میداشت و از هرکدام اولاد او آثار کریمه و مجاهد عظیمه مقبول است چنانچه پسر بزرگتر او میرزا الغ بیگ بود و در سمرقند و ترکستان و اکثر ماوراءالنهر پادشاهی مینمود و ترویج علم و علماً و احیاً مآثر حکما سعی تمام میفرمود و خود به دانه در فنون علوم متبحر و به دانش مانوش شد فاما در علوم ریاضی عدیل بطلمیوس گشت و از آثار حکمت‌پروری او بناء رصد است که در سمرقند انشا و تعمیر فرمود و زیچ الغ بیکی که اکنون معمول به

فرزندانِ اقرب و انسب ازو هرکدام بعضی در مُعسکرِ پدری و بعضی بر مسندِ حکومت و سروری کشوری آرزویِ جانشینیِ پدر می‌فرمود؛ لاجرم بعد از فوتِ امیر تیمور رای و مشاورتِ اولاد و ارکان و امرای حاضر به مخالفت و موافقتِ درهم آمیخت و هرکس به نوعی درین امر فکر و تدبیری برانگیخت؛ لاجرم جمعیتِ آن لشکرِ انبوه چون افکارِ فتوحِ خطا از هم فرو ریخت و پیرزنِ دهر پرویزنِ عیش و زندگانی را بر میخِ فتنه و آشوب درآویخت؛ اولاً فرزندانِ حاضرِ هرکس جدا جدا بنیادِ سرکشی نهاده، به عداوتِ یکدیگر افتادند، و به امیدِ استقلال و استقرار در دارالملکِ سمرقند روی به راه نهادند، فامّا به حسبِ بخت و اتفاق و به انگیزِ جمعی از اهلِ نفاق و وفاقِ تختِ سمرقند در تحتِ تصرفِ میرزا خلیل ولدِ اکبرِ امیر تیمور قرار گرفت. و خزائن و اموالِ چندین سالهٔ امیر تیموری به یکبار در قبضهٔ اقتدار و استقرار پذیرفت.^۱

بیت:

هرچه اندوخت پدر داد پسر بر بادش الله الله که تلف کرد و که اندوخته بود^۲

و فرزندانِ دیگر که در ممالکِ ترکستان، خراسان و هندوستان بودند، هریک در مستقرِ حکومتِ خود دعوای استقلال نمود؛ اما در میانه همگی اتفاقاً چون میرزا شاهرخ در وسطِ معمورهٔ مُلک در خراسان بر تختِ هرات قوی‌حال بود و بعضی امراء عالی‌قدر متابعت او نمودند، او را به قائم مقامی و سلطنتِ موروئی مقرر فرمودند، و بعد از فوتِ امیر تیمور به دو سال و کسری، میان میرزا خلیل که برادرِ بزرگ‌تر و صاحب‌تختِ اصلی بود با او مقاتله و کارزار شد و شاهرخ میرزا برو ظفر نمود و تختِ سمرقند را با ممالکِ دیگر مسخر فرموده، و با وجودِ آنکه میرزا شاهرخ ضعیف‌ترینِ اولاد بود

^۱ امیر تیمور در حالتِ مرضی ... در قبضهٔ اقتدار و استقرار پذیرفت N: میر تیمور در حالت احتضار و مرض موت از فرزندان خود پیر محمد جهانگیر را که پسر زاده اوست در سرحد هندوستان والی مستولی کابل و ملتان تا سر حد دلی می بود، ولی عهد خود ساخت با وجود آنکه چندین فرزندان صلبی همراه بودند و همگی خود را مستحق جانشینی پدر تصور مینمودند و محمد جهانگیر از آن محل واقعه پنج شش ماهه راه بعید و فرزندان اقرب در آن معسکر حاضر و اکثر بر ممالک ماورالنهر و خراسان حاکم قادر، لاجرم بعد از فوت امیر تیمور آرا و مشاورات اولاد و امرا و سرداران سپاه به مخالفت و موافقات در هم آمیخت و به حسب ضرورت لشکر چنان به عظمت و شوکت که به داعیه خطای بهم پیوسته بود از هم ریخت و فرزندان حاضر هرکسی به بنیاد سرکشی کرده به عداوت و نفاق یکدیگر افتادند و هرکدام که در آن نزدیکی بوند به امید استقلال بر تخت سلطنت موروئی روی به سمرقند نهادند فاما بعد از ازدحام مواد فتنه و فساد حضرت تعالی تخت سمرقند را در تحت تصرف و به قبضه اقتدار میرزا خلیل ولد امیر تیمور قرار دارد و تخت پدری با اسباب سروری و جز این چند ساله به یکبار بدست او افتاد E

^۲ یکی را نشانی به خاک سپاه یکی را دهی مُلک و گنج و سپاه E

بت‌پرستان بدکیش‌اند و گمراهانِ خطاندیش و در فتحِ آن جایِ هم‌نامِ نیک دین‌پروری و تقویتِ ملتِ پیغمبری است و هم موجبِ توسیعِ دایرهٔ عظیمهٔ مُلک و سروری؛ و بنابراین اندیشهٔ عقلِ دوراندیشِ ترتیبِ اسبابِ توجهِ ممالکِ ختا که یکساله راه بیشتر است پیش گرفت، و از دارالملکِ سمرقند به راهِ کاشغر و اترار و سیرانِ عزیمت را مصمم داشت، تمامِ همت را بر تجهیزِ مساکنِ بی‌قیاس و تکثیرِ اسبابِ لشکری شایستهٔ چنان مُلکی بر سپاهِ عالی‌اساسِ برگماشت، چون در شهرِ سنهٔ سَبْع و ثَمَانِ مائه این رای خطا انجام را مقرر ساخت، و از راهِ ختن و طرفانِ طرحِ عزیمت انداخت، ناگاه در اثناءِ راه که لشکرگاه او به اطرافِ اترار رسیده بود و سُراداتِ عزّت او و اولاد و ارکانِ او سر به عیّوق برکشیده به مقتضای تقدیرِ پادشاهِ قدیرِ مالکِ اجل قطعِ سر رشتهٔ املِ امیر تیمور نمود، [276b] و در آن فکرِ خطا شد، راحلهٔ ارتحال به صوبِ مُلکِ وسیعِ عدم فرمود^۱.

شعر^۲:

لا تَرَكْنِي إِلَى الدُّنْيَا وَخُزْفُهَا فَإِنَّ أوطَاها لَيْسَتْ بِأوطَانِ^۳
وَاهِدٌ لِنَفْسِكَ مِنْ قَبْلِ الْمَمَاتِ وَلَا تَغْرُزُكَ كَثْرَةُ أَصْحَابٍ وَ إِخْوَانِ^۴

و امیر تیمور در حالتِ مرضِ موتِ احتضار از میانِ فرزندانِ سلطنت‌شعار، پیرمحمدِ جهانگیر را که پسرزادهٔ او بود و در حدودِ هندوستان، والیِ مستولیِ کابل و مُلتان و بعضی هندوستان می‌بود غائبانه ولیعهد ساخت و با وجود آنکه چندین فرزندانِ صلیبی همراه بودند و هرکدام خود را مستحقِ جهانداری تصوّر می‌نمودند، و محمدِ جهانگیر از آن محلّ فوتِ امیر تیمور چهار ماهه راه دور بود و

^۱ و این داعیه به خاطر خطیرِ طبع ... صوبِ مُلکِ وسیعِ عدم فرمود N: و آن داعیه که بخاطر خطیرش گذشت و به سعی و اهتمام تمام متوجه فور به آن مطلوب مرغوب گشت آن بود که ممالکِ خطای و چین و از سر حد ختن تا نهایت مشرق زمینِ ملکی است به غایت واسع و از جمیع وجوه پر مداخل و منافع و چندین هزار سال گذشته که کار سلطنتِ آن ملک در یک خاندان استمرار گرفته و امر سلطنتِ آن مملکت وسیع به مجرد ارث بی ارتکاب شداید محاربات و بی اقدام به متاعب مشاجرات و مخاطرات انتظام تمام از قدیم الایام پذیرفته بالتمام بت پرستان بد کیش اند و گمراهان خطا اندیش در فتحِ آن ممالک هم نام نیک دین پروری و تقویت دین پیغمبری است و هم توسیع دایرهٔ مُلک و سروری، بنابراین اندیشهٔ عقل دوراندیشِ فکر تربیتِ اسبابِ توجهِ ممالکِ خطای که یکساله راه است پیش گرفت و از سمرقند جمیع مصالح راه و ضروریات سپاه مهیا داشت و از آنجا به راه کاشغر و اترار و سیران وجهه توجه به جانب خطای برگماشت فاما از زمان واقعهٔ ممالک روم و ستمگریهای لشکریانِ ظلم امیر تیمور را آن خصومت و آزار مجاهدان و غازیان به غایت شوم نمود و از تاریخِ عودت سفر روم که در اواخر سنهٔ خمس و ثمان مائه بود تا آن زمان که شهر سنهٔ سبع و ثمان مائه بود به هیچ گونه آثار فیروزی و نظم دولت در کارخانه میر تیموری ظاهر نمیشد چون به خیال باطل و رای خطای از کاشغر متوجه سرحد ختن شد، به مقتضای تقدیر مالکِ اجل قطع سر رشته امل امیر تیمور کرد و در همان سفر خطای بشد راحله ارتحال به صوب ملک عدم و فنا روی آورد E

^۲ شعر N: بیت E

^۳ شعر از ابو تمام

^۴ اصحاب و اخوان N: املاک و اعوان E

ایران زمین، نهضت نمود و بی‌توقف مهمات ایرانی را مضبوط ساخته به جانب توران به تخت سمرقند عودت فرمود، لاجرم به حسب استدعا صفت قدرت و استغناء إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ أَكْفَرُ^۱ جهت تقلید نشأت سکندری در جهانگشایی و مملکت‌گیری می‌خواست که آثار و اخبار جهانگیری او نیز در روی روزگار بازماند و تا آنکه طالع فرخنده و بخت مساعد نماید در تردد اسفار خود را به مراتب بلند رساند.^۲

بیت:

چو آفتاب نیاسود از سفر زیر ا به شرق و غرب ز تیغش بود رسد فرمان

و این داعیه به خاطر خطر طبع کشورگیرش گذشت که ممالک ختا و چین، و از حدود کاشغر تا نهایت شرق زمین، ملکی است به غایت واسع و از هر جهت آماده جهت فواید و منافع، و درین هفت هزار سال از ظهور آدم صلی علیه السلام تا اکنون سلطنت آن مملکت بزرگ در یک خاندان پادشاهی استمرار داشته و مطلقاً بیگانه کسی از این جهت ایران و توران و هندستان بر آنجا ظفر نیافته‌اند، بلکه هرگز در هیچ عصری به امید فتح آن کشور مضبوط پادشاهان عالم به آن طرف نشتافته‌اند، چون اهل آن ملک واسع همگی

^۱ سورة علق، آیه ۶ و ۷

^۲ و شاهد بر اطراف این مدعی ... خود را به مراتب بلند رساند N: و اظهر و اشهر شواهد و آیات جهت تأیید مقوله مقوله مدعی آنک در بدایت ظهور دولت محمدی و شیوع احکام دین مسلمانی سطوت و لمعان خورشید تأیید معنوی از سپهر تقدیر ربانی از جانب جنوبی عالم چون درخشیدن سهیل یمانی به عالم افروزی و جهانبانی ظهور یافت و مدتی مدید به مشایعت و متابعت آن نور عالم تاب از غزه غزای خلفا حضرت مصطفی صلی الله علیه و سلم لمعات عدالت و هدایت بر ممالک عالم می‌تافت و لایزال غلبه و استیلاء دین عربی از جانب جنوبی بر ممالک شرقی و غربی معهود بود و این اقتضای اوضاع علویات در قوت دولت و ثبات تا اواخر آل عباس که هنگام قرآن بیداسی در برج جدی مستمر نمود و همچنین از آن وقت تا این زمان که سال قرآن علویین در برج سرطان بود به حسب فدرات ادوار فلکی و به قانون ابتهاآت و تسیرات اجرام علوی گاهی ظهور نجوم اقبال و شاهی بر بسیط ربع مسکون گاهی شرقی بوده و گاهی غربی و گاه شمالی و گاهی جنوبی چنانچه کوکب تخت سلاطین سلجوقی و چنگیزی از جانب شمالی شرقی تابیدن گرفت و لمعان اختر آفتاب اخگر امیر تیموری از جانب شرقی جنوبی لمعان پذیرفت و لهذا در آن اوقات لایزال در حدود و اقطار روم برین نهج مقرر و رسم معهود و معلوم از سلاطین آل عثمان به حسب استقرا هر کدام که در جانب آنادولی والی بوده اند بر حاکم و سلطان روم ایلی بیشتر غلبه مینموده اند چنانچه سلطان محمد خصال را بر دو برادر خود امیر سلمان و موسی چلبی تفویض و استیلاء دست داد و بر همین مسلک از ذکر احوال معاصران سلطان کشور مراد این مدعی و قاعده را اطراف خواهیم داد و غرض تاریخی در یاد آن پادشاه عالی نجات با این دعوای صادق متساق و متوافق خواهد افتاد و الله الموفق علی الشداد فی المبدأ و للمعاد القصد چون جلوس مبارک سلطان کشور مراد بر تخت قیصری در هر دو جانب از آنادولی و روم ایلی اتفاق افتاد نوبت سلطنت ممالک ایرانی و تورانی که امیر تیمور گورکان به یکدیگر خصم ساخته بود و به سطوت قهرمان جهانگیری از اکثر ممالک غربی و شرقی و عرب و عجم و هند و سند مخالفان خود را بالکل پرداخته چون امیر تیمور بعد از غلبه بر سلطان سعید یلدرم خان مرحوم از نواحی بلاد شام و روم به مقام معلوم نهضت نمود و چند گاه در تخت سلطنت خود به دار الملک سمرقند به کامرانی و نشاط برآسود دیگر در اکثر ربع مسکون پادشاهی نمانده بود که با امیر تیمور در مقام مقاومت و مخاصمت تواند بود لاجرم بر حسب استدعاء به خیر و استغناء إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ أَكْفَرُ (سورة علق، آیه ۶ و ۷) بخاطرش خطور کرد که از آیین جهانگشایی اسکندری و استیلاء تمام سلیمانی بر ممالک بحری و بری یک امر کلی مانده که او ثالث آن دو پادشاه عالم گیر گردد و در اخبار و آثار او پروردگاران این تاریخ او به لسان تغییر اهل تذکر تشهیر پذیرد E

و شاهد بر اطراد این مدّعی آنکه حالیا درین دوره، زمانِ ظهورِ اسلام و شیوعِ شعائرِ شریع و احکام، اولاً مدّتی خورشیدِ تأییدِ معنوی از جانبِ جنوبیِ رُبَعِ معظمِ مسکونِ ظهور یافته بود و به ظهورِ پیغمبرِ عربی از جانبِ جنوبِ غربی چون درخشیدنِ سهلِ یمانی به عالمِ افروزی و جهانبانی ظهور یافت و نورِ هدایت بر عالمیان تافته بود، و لایزال غلبه و استیلاء از آن جوانبِ غالب بود. چنانچه این اسلوب تا زمانِ خلفاءِ عباسی به طریقهٔ استمرار، ظاهر می‌نمود، تا آنکه به اقتضاءِ قرانِ کلی و اجتماعیِ سباعیِ نجوم که در شهرِ سنّهٔ اثنین و ثمانین و خَمَسَ مائه در برجِ میزان^۱ بود، اکثرِ ظهورِ دولت‌های بزرگِ سلاطینِ عالی‌جاه و غلبه و تفوقِ معظّماتِ جنود و سپاه از طرفِ شرقیِ شمالی [276a] شده بود از سالِ قرانِ مذکورِ گردشِ سپهر و دَراریِ آسمانی تربیتِ دولتِ چنکزخانی فرمود و ظهورِ تیموری هم از بقایاءِ آن آثارِ علوی بود واز آن قبیل در ممالکِ اسلامی و کافریِ روم نیز دولتِ آلِ عثمان ازین جهتِ شرقیِ ظاهرِ غُده بود و لهذا همیشه از ساکنِ این سلاطین که شرقیِ ممالکِ روم بود همیشه اعلامِ ظفرِ ظهور می‌نمود و در اکثرِ اوقات از انادولی هر لشکری که به روم ایلی توجه می‌فرمود بر این جانب، غالب و قاهر می‌بود، چنانچه سلطانِ محمدِ خصال بر برادرِ آن خود امیرِ سلمان و موسی چلبی که پادشاهِ روم ایلی بودند غلبه نمود و همچنین در دولتِ سلطانِ کشورِ مراد، استیلاء و ظفرِ سپاهِ قلیلِ انادولی بر مصطفیِ مجهول با وجودِ قوّتِ سپاه و لشکری بر همان نسبتِ چهرهٔ فتح و ظفر را بر کشورِ روم ایلی بگشود و بنابراین قاعدهٔ مُطَرَّد چون **القَصّه**؛ در زمانی که جلوسِ همایون سلطانِ کشورِ مراد اولاً در دارالملکِ بُرسا اتفاق افتاد و ثانیاً ابوابِ فتح و فیروزی را دستِ غیب در جانبِ روم ایلی هم به روی دولتِ او برگشاد در اکثرِ زمانِ سلطنتِ والدِ سعیدش سلطانِ محمدِ خصال در تمامِ ممالکِ ایران و توران شوکتِ پادشاهیِ امیرِ تیمور منبسط شده بود و اسبابِ جهان‌گشاییِ او در غایتِ کمال به هم متظاهر و مرتبط گشته، اکثرِ ممالکِ غربی و شرقی و دیارِ شمالی و جنوبی و عرب و عجم را رامِ احکامِ خود ساخته بود و همگیِ آن ممالک را از دشمنِ قوی و مخالفانِ قوی پرداخته بود، لیکن چون از مملکتِ روم بعد از غلبه و استیلاء تمام از حدودِ بلادِ شام به جانبِ

^۱ میزان N: سرطان E

آفاق و حاکم حازم به مطابقت این مدعی با واقع، به حسب لزوم و اتفاقند که در تحقق تأثیر فعل فاعل، شرط قابلیت قابل معتبر است و این قابلیت درین عوالم کون و فساد مستدعی ظهور آثار جواهر علوی افتاد، و به حسب شهود عینی و به دلایل یقینی، اثر اجرام سماوی و نجوم در مادون افلاک و گردون هم محقق و معلوم است، ولیکن قوام این رابطه به قیوم سماوات و ارض مخصوص است و اقتضاء این اسباب بر حسب کارفرمایی ارادت الهی ثابت و منصوص؛ و از آن جمله تأثیرات آنکه هر به چندگاه بر حسب اقتضاء مرابطات مذکوره و به واسطه تقلبات اوضاع آباء علوی و امهات سفلی درین معموره مطموره فیروزمندی اشخاص و نفوس و ظهور استیلاء و استقلال رییس بر مرئوس در قطری از اقطار عالم بیشتر و أظهر است و علت اختصاص نزد دانایان تأثیر ظاهر این کواکب انور به فرماندهی احکام قدر است؛^۱

نظم^۲:

هیچ برین نقطه پرگار نیست کز خط این دایره برکار نیست
لعبت بازی پس این پرده هست ورنه برو این همه لُبت که بست^۳

^۱ تقدّم رتبت فاعلیّت و ... به فرماندهی احکام قدر است N: ملاحظه تائر و تأثیر و رابطه این تقدیم و تاخیر اجرام فلکی را آباء علوی نامیده اند و اجسام سفلی را امهات سفلی و بر حسب مضمون حدیث نبوی و نص قرآن، بلکه به اتفاق دانایان جمیع ملل و ادیان از کفر و ایمان به سببیت جواهر قدیسه آسمانی و علیت اعیان علویه در ظهور حوادث زمینی و زمانی ظاهر و حقیق و ثابت و مبرهن است و از کثرت آزمون و تجارب و به حدت تحدس و تفرس صائب همه مکاشفان مشاهد معنوی و راصدان مرصود نجومی و هیونی را به عین الیقین مشهودست و به علم الیقین مرصود و منضود که هرچندگاه به مقتضای ظهور قدرت در مرآت تقدیر به اظهار اعیان اُنْ تُأْتِیْکُمْ بِسُلْطَانٍ (سوره ابراهیم، آیه ۱۰) و به واسطه تقلبات اوضاع و ادوار زمین و آسمان همیشه مخصوصان تاییدات آرد مستمعان و منظوران حق به عنایات بی پایان میل انبیا و اولیا و امثال قبایل و عظمای که مظاهر تایید ملل و ادیان اند و مانند پادشاهان جهان را که ظل اقتدار حضرت یزدان اند فیروزمندی در قطری از اقطار عالم بیشتر باشد و سعادت‌مندی در یک جهت از جهات مساکن بنی آدم اکثر و اوfer و اظهار افتد و ارباب تنجیم به دلایل نجومی آن خاصیت و خصوصیت را به اقتضاء کواکب و اجرام سماوی منتسب شمارند و ارباب حق و یقین آنچنان تایید و باهر مجموعی را مترتب به تموج نجارا ارادت یزدانی در دریا باز افلاک جسمانی به تحریک انعاس رحمانی دارند.

نظم:

ارعی السّمَا و مخمها متسلد حیران قد سدت علیه مذاهب
فکانه بحر یعب عبانه و کآنه بها فیه غرین راسب

و حکماء الهی که عالمند به انطباق عالم انفس و آفاق و حاکم حازم اند درین دو دعوی به تصادق هر دو دعوی به حسب لزوم و اتفاق، چرا که مقررست که در تحقیق تأثیر و تأثر در توافقی فعل و انفعالی فاعلیّت فاعل بی قابلیت قابل محال است و مطابق این مدعی قول حکماست که التّجْوُمُ مِنْکَ و مِنْهَا، لیکن احياناً به واسطه اوضاع جزویه و اسباب خفیه صوریه و معنویه این قاعده کلیه که مذکور شد در بعضی وقایع مطابق نفس امر و واقع نیفتند و این حکم مطرد به حسب استقرار در بعضی مواد صورت اطراء نپذیرد، لیکن آن تخلّفات حکم کلی و مخالفت اسباب و علل جلی با وجود ندرت به آن صورت ممائل باشد که از میان لشکری که به حسب توفیقات غیبیه و اسباب ظاهریه غالب علی الاطلاق باشد، ناگاه شخصی ضعیف ترکیب و فردی نحیف بی سلاح و ترتیب میان لشکر غالب مغلوب شود و به حسب اقتضای طالع تسیر طالعش تقاطع رسیده مقتول یا منهوب گردد اکنون این تخلّف در قاعده غلبه و استیلاء جانب غالب به حسب حقیقت متعارف مانع حکم غالبست آن جانب نتواند شد و هیچ عاقل جهت معلولیت آن شخص ناتوان مغلوب حکم به مغلوبیت جانب غالب نتواند نمود که الحُکْمُ لِلْغَالِبِ کلمه حکیمانه و مشهورست، هرآینه احکام کلیه به اوضاع کلیه منوط باشد و اوضاع جزویه باعث بر امور جزویه E

^۲ نظم -E

^۳ ر.ک مخزن الاسرار نظامی

مقدمه کبری

در ذکر اجمالی ملوک و سلاطین هم عصر آن سلطان کشور مراد در ایران زمین و کیفیت محبت و مبعضت ایشان ماجرای احوال و اعمال ایشان با این سلطان دین^۱

حضرت ربُّ الارباب و مُسَبِّبُ الاسباب که در امر خلق و امر مصنوعات مخصوص به نعت^۲ کُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ^۳ است و در بقاء و سرمدیت شئون الاهیّه، موصوف به عنوان لا يَشْغُلُهُ شَأْنٌ عَنْ شَأْنٍ چون ظهور موجودات و صدور مکونات، را به قانون منتظم ترتیب علل و معلولات مرتب ساخته و حوادث عالم کون و فساد را هم منطبق بر تقدّم سبب و تأخّر منتسب انداخته و قواهر ملکوت روحانی و جواهر قدسیّه آسمانی که گاهی به ملایک سماوی تعبیر نمایند و گاهی به عقول و نفوس تفسیر فرمایند، تسلط و استیلاء به قوت فاعلیّه و قدرت فعل و تأثیر داده و کارخانه خلق و امر را بر مسلک حکیمانه جهت احاطه و شمول بلندی آسمان را بربستی، زمین در جهات طول و عرض مؤسس برین ارکان نهاده^۴.

بیت:

عرش را بنیاد بر آب او نهاد خاکیان را عمر بر باد او نهاد^۵

و جهت تقدّم رتبت فاعلیّت و تأثیر رابطه ازدواج آن تقدیم و تأخیر جواهر سماوی را آباء علوی و اجسام عنصری را امهات سفلی نامیده‌اند، و حکماء الاهی که عالم به انطباق عالم انفس و

^۱ اجمالی ملوک و سلاطین ... ایشان با این سلطان دین N : و بیان اجمالی ملکوک و سلاطین زمان و پادشاهان هم عصر سلطان در ممالک عرب و عجم از سر حد ختن و چین و کیفیت محنت و مغضب هر کدام از ملوک طوایف کفر و دین با آن خسرو مجاهدان معدلت آیین از حدود فرنگ و دیار شمالی تا مغرب زمین E

^۲ امر خلق و امر مصنوعات مخصوص به نعت N : قدرت آفرینش و خلق مصنوعات منعوت توصیف E

^۳ سورة الرحمن، آیه ۲۹

^۴ الاهیّه، موصوف به ... و عرض مؤسس برین ارکان نهاده N : موصوف به بیان لا يَشْغُلُهُ شَأْنٌ عَنْ شَأْنٍ چون حدوث اعیان موجودات را به قانون منتظمی بر ترتیب علل و معلولات مترتب ساخته و ظهور حوادث عالم امکان را به طرحی متنسق و منطبق بر تقدم و تاخرست و مسبب انداخته و جهت اظهار کمال قدرت و جبروت و شمول سلطنت و عظمت خودقواهر ملکوت روحانی و جواهر قدسیه آسمانی را که گاهی به ملائک سماوی تفسیر باید و گاهی به عقول و نفوس فلکه تعبیر پذیرد بر عرضه عالم ملک به طریق تسلط و استیلاء و به قوت فاعله تأثیر و فعل مرتبه تفوق و استعلا داده و کارخانه خلق و امر را بر مسلک حکیمانه وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (سوره آل عمران، آیه ۱۸۹) جهت احاطه و شمول بلندی آسمان را بر بستی زمین در جهات عرض و طویل مؤسس برین طارم اعلی نهاده E

^۵ بیت از منطق الطیر عطار

شعر^۱:

إِنْ كُنْتُ أَصْدُقُ فِي ادِّعَاءٍ وَدَادِهِمْ^۲ فَالْحَقُّ أَنْ أُحَقِّقَ أَقْصَى مُرَادِهِمْ

اکنون رتبت پادشهی میانِ ابناءِ زمان در حمایتِ همین قدر ریب و اشتباه و بدگمانی است
و امیدواری همگی از شفاعتِ مصطفوی به همین معذرت و نادانی است.^۳

بیت:

شرط شفاعتِ نبی از چه کبائر است ما را از آن متاع بسی جنس حاضر است^۴

بعد از جریان این مقوله، کلماتِ سلطان به ملاطفت و ملایمت هرگونه مُکرماتِ عذرخواهی
آن سیدِ دادخواه نمود، و او را به عطایای مالی [275b] و مزایای منالی ملاحظه فرمود و از آثارِ مکارمِ
اخلاق و صفاءِ عقیدت و اخلاصِ آن سلطانِ کشور مراد اخبارِ غریب‌روی است، و حکایتِ خلوصِ نیت
و پاکیزگیِ طویت او هرگونه آثارِ محکی که بعضی به تقریبِ تواریخ در خلالِ روایات مذکور است و
بعضی میانِ اَلسِّنه و افواهِ مُستفاض و مشهور^۵؛

شعر^۶:

مَدْحاً يُصَدِّقُ مِنْ فِعَالِكَ آيَافاً إِنَّ الْكَرِيمَ يُصَدِّقُ الْمَدْحَاحاً
وَلَوْ ارْتَقَى شَخْصُ امْرِءٍ كَمَحَلِّهِ^۷ يَوْمًا لَصَافَحَتِ النَّجْوَمَ صِفَاحاً

^۱ شعر N: لمولفه E

^۲ ر.ک. دیوان علی التهامی

^۳ اکنون رتبتِ پادشهی ... از شفاعتِ مصطفوی به همین معذرت N: متابعت آل مروان را درین شیوه ظالمانه و مشابهت اهل بغی و عدوان را درین سنه سئیه ملحدانه به خودکی روا توان داشت و جهت چند روزه قید حیوة تعلق دنیا را بر رضای خدا و رسول را حج چون توان گذاشت و با وجود دعوی ایمان علم و سنح اعداء اهل بیت را چگونه مجدداً توان افراشت و دگر خود را در سلک مردودان درگاه حق کی شاید بر صحیفه روزگار نگاشت حالیا رتبت پادشاهی در ابناءِ زمان در فی الجملة حمایت این رتبت و اشتباه و بدگمانی است و امیدواری همگی از شفاعت پیغمبر در روز محشر از همین جهت E

^۴ ما را از آن متاع بسی جنس حاضر است N: ما را بسی متاع از آن جنس حاضرت E

^۵ بعد از جریان این مقوله ... و افواهِ مُستفاض و مشهور N: و بعد ازین محاوره و محاكاة سلطان حمیده ملکات به لطایف کلمات و طرائف مکرمات عذرخواهی آن سید دادخواه به اضیاف عطیات نمود و جهت روحانیت رسول الله علیه صلوات الله خالصا مخلصا به ید اعظام اهل تپه رسول لله فی الله می فرمود و در ایام سلطنت خود به خلوص اعتقاد و صدق و داد رعایت اعظام و احترام اهل حق عموماً خصوصاً منتسبان اهل بیت کمابینی نبوی به جای می آورد و پایه قدر این زمره کریمه را هم عنان تنجیم آسمان میکرد و از آثار مکارم صفات و خلوص اعتقاد و ثبات بنات آن سلطان کشور مراد حکایات و اخبار غریب‌مروی است و بعضی به مقداری به تقریب تواریخ فتوحات او مذکور و مسطور خواهد شد انشاءالله العزیز E

^۶ شعر N: بیت E

^۷ ر.ک. دیوان علی التهامی

نظم^۱:

جای آن است که خون موج زند در دل لعل زین تغابن که خَزَف می شکند بازارش^۲

و سید عارض التماس نمود، که سلطان نقیب الأشراف و نسابه‌ای از سادات کریم الاوصاف به تحقیق این امر مأمور و منصوب فرماید و گوهر پاکیزه اهل بیت شرف را، از کهرُبا و خَزَف فرزندان ناخلف متمیز و ممتاز نماید. سلطان در جواب گفت که کاشکی التماس و توقع از امر مالی و جاهی بودی و یا مطلبی دنیوی می‌بود که کفایت آن در وسع مقدرت ما می‌نمودی، ای عزیز حالیا خرسندی خاطر درین مسند سلطنت و خلافت و اطمینان ضمیر فی‌الجمله از مشروعیت سریر سروری شرافت به همین قدر است که تحقیق نسب هیچ یک از اشراف اطراف جهت بُعد عهد اسلاف از اخلاف کما ینبغی به ظهور نرسیده، و وراثت خاندان نبوت و رتبت جای‌نشینی آن اهل بیت رسالت کما هو حقّه به ثبوت نکشیده، اگر حقیقت نسبت نسبی یکی از اهل بیت به یقین پیوستی و استحقاق و استیصال وراثت منزلت امامت و شرافت صورت بستی، دیگری بر تخت خلافت که حق اهل بیت است چگونه می‌نشست، و از من که خادم کمین اهل البیت مصطفوی‌ام، این بی‌انصافی چه نوع صورت می‌بست^۳.

عنان یکران خود را یکرمان کشید و بر اسلوب ملاطفت و عذرخواهی از مقاصد و مطالبش کماهی خبرها پرسید سید هم در مواجهه و مسافه سلطان این طور کلام به عرض رسانید که به واسطه مبالغه سلطان در اظهار محبت و ولا، نسبت با سادات علیا شان شیوع مرحمت و احسان پادشاه درباره ضعف و بی‌کسان بی‌کسان بعضی متسیدان که خود را در لباس اهل سیادت و رهاوت جلوه داده اند و تهمت و افترا نام نیکان را به تلبیس و تزویر بر خود نهاده ازین جهت سادات صحیح النسب از مدعیان شرافت و جماعت خارجی النسب ممتاز نمیشوند و آن زمره مجهول الانساب خود را به خاندان نبوت به کذب نسبت می‌دهند و در اخبار نبوی علیه افضل الصلوات واردست E

^۱ نظم N: بیت E

^۲ ر.ک. دیوان حافظ

^۳ این امر مأمور و منصوب فرماید ... چه نوع صورت می‌بست N: انساب این مجهول النسیان مصوب و مامور دارند و تمیز اهل مجد و شرف و عالی منسیان قوم به سلف از قلب نمایان بی اصل و تبار و فرزندان ناخلف به واجبی فرماید سلطانان مهربان فرمود که کاشکی این التماس از قبیل عطا و انعام مالی بودی و یا آنکه درخواه مستحبی جاهی و مالی مینمودی و با آن سید محاوره ملایمانه آغاز فرمود که ای عزیز خرسندی ما درین مسند سلطنت و مرتبه امامت و خلافت و اطمینان خاطر از مشروعیت سریر سروری و شرافت به همین قدرست که نسبت هیچ یک از اشراف اقطار بلاد و اطراف جهت نقد عهد اخلاف از اسلاف کماهو حقّه به نبوت نرسیده و به موجب تحقق وراثت خاندان نبوت در حق هیچ یک از مدعیان سیادت به حقیقت نینجامیده که اگر ازین شرف نسبت و وراثت رتبت و حسب درباره یکی از اشراف به یقین پیوستی و حقیقت سیادت درباره یکی از آل مصطفی علیه و علیهم السلام به یقین و تحقیق صورت بستی دیگر بر تخت خلافت که مسند خاندان نبوت است من که یک خادم کمین آن دودمانم چگونه متمکن می‌نشستم و با وجود این جرات و روی سختی در روز قیام ساعت چگونه به امید شفاعت در روی حضرت شفیع شفیق خود می‌نگریستم. منصبی که شایسته اهل بیت مصطفی بوده باشد به تعدی و عدوان ستاده می‌بودم و بر حقوق آل نبی به صریح طمع و ظلم می‌نمودم E

هم‌عنانِ هفت اورنگِ نه آسمان، چنانچه تفصیلِ اوصافِ آن عمارتِ خیر در محلّ خود مذکور خواهد شد.^۱

بیت:

شد از معمارِ عدلش ملک معمور بقاعِ خیر ازو چون کشورِ نور^۲

حکایت دوم^۳

که مخبر است از صفاء اعتقادِ سلطان در شأنِ اهلِ بیتِ مصطفی، و تعظیمِ اولادِ منتسبانِ ائمه هدی از اموات و احیاء علیه و علیهمُ السَّلام بُکْرَةً وَعَشِيًّا^۴ آنکه روزی سلطان، به عزمِ استنشاقِ هوا متوجه سَیران و گشت صحرا بود، ناگاه شخصی دید مشهورالسَّیاده به طریقه دادخواهان به سرِ راهِ سلطان ایستاده و شیوه مُتظَلِّمانِ بنیاد شکایتی نهاده، سلطان جهتِ احترامِ سیادت او یک زمانِ عنانِ یکران خود را بازکشید و در غایتِ تواضع و عذرخواهی از مقصود او پرسید، سید هم در مواجهه و به مُشافهه عرض کرد که به واسطه و مزیدِ اهتمامِ سلطان در محبّت و ولایِ سادات و اِسراف در تکریمِ اشرافِ بعضی مُتسیدان، خود را در لباسِ شرافتِ سیادت و زهدات جلوه داده‌اند و به تهمت و افتراء، نامِ نیکان را به تلبیس بر خود نهاده، و از این جهت سادات و شرفاً صحیح الانساب و از جماعتِ خارجانِ نَسَب به مجردِ انتساب ممتاز نمی‌شود، و در خبر است^۵ که لَعَنَ اللَّهُ الدَّاحِلَ فینا بَعِیرِ نَسَبٍ وَالْخَارِجَ مِنَّا بَعِیرِ سَبَبٍ.

^۱ مغفرت از حصر و عد بیرون، ... مذکور خواهد شد N: او از حد و حصر بیرون اکنون از روی عجز و افتقار از تو توقع دارم که درین بنّاء بیت الله ما را به مراد دل رسانی و این محقر مال دنیا را به طیب خاطر از دست ما بستانی، عجزه را ازین اخلاص و نیازمندی سلطان حیرت افزود و خانه را به لفظ هبة شرعیه به سلطان بخشید و سلطان هم قبول بخشش او فرموده آن هبه را معوض به مبلغی که در حین استباعه در مابین بها آورده بود و به کرات مزاد کرده به طریقه تصدق به عجزه مذکور انعام فرمود و فرزندان آن پیر زال را در سلک خدام عالی مقام به مراتب بلند و به مواجب و منافع ارجمند بهره مند ساخت و بقایاء عمارت مسجد جامع را در آن فضاء عجزه طرح انداخت و از میامن خلوص عقیدت سلطان اکنون آن قبه الاسلام رشک صروح سپهر و غیرت قصور باغ رضوان است و در علو ارکان و سمو نشان هم عنان هفت اورنگ آسمان و تفصیل اوصاف آن عمارت به محل خود در حیز عبارت خواهد درآمد E

^۲ شد از معمارِ عدلش ملک معمور بقاعِ خیر ازو چون کشورِ نور E-

^۳ حکایت دوم N: حکایت E

^۴ که مخبر است از صفاء ... السَّلام بُکْرَةً وَعَشِيًّا (سوره مریم، آیه ۱۱) N: دیگر مخبر از صفاء اعتقاد سلطان در شأنِ ائمه اهل بیت مصطفی و تعظیمِ منتسبانِ آن خاندان از اموات و احیا صلوات الله و سلامه علیه و اله و صحبه و البّاعین E

^۵ و گشت صحرا بود، ناگاه شخصی ... و در خبر است N: بود و از کوچه به گذار آمده به جانب مطاف مصطفی جولان مینمود ناگاه شخصی مشهور ایستاده بر سر راه سلطان به طریقه دادخواهان ایستاد و به شیوه متظلمان بنیاد شکایتی نهاد، سلطان جهت رعایت حرمت سیادت

لاجرم سلطانِ عالی‌همت مکرّر در تضعیفِ بهای خانه، مبالغِ گرامند افزود و در راست بازِ بضایعِ خرید و فروخت و متاعِ مراد خود را با ثمانِ غالی و انفاقِ عالی خریداری باید^۱ فرمود.

مصرع:

که جنسِ خوبِ مبصر به هرچه دید خرید؛

و بعد از این ماجرای احوال^۲ ترکِ نخوت و کبریای پادشاهی فرمود^۳، و بر در کاشانه گدایانه آن عجز^۴ زمانه ملازمت و ملایمت آغاز نمود و صاحبِ خانه را از سقفِ تمتع و امتناع^۵ به کلماتِ مُتزلّله فرود آورد و با او خطاب نمود^۶ که ای پیرزالِ روزگار دیده و به منتهایی آرزوی زندگانی رسیده، هرچند رتبتِ همتِ تو از ما افزونست اما گناه‌کاریِ ما در درگاهِ حق و امیدِ مغفرت از حصر و عد بیرون، اکنون از روی افتقار و نامرادی از در مروت و همتِ تو توقع داریم که درین بناء بیت‌الله ما را به مرادِ دل رسانی؛ و این محقّر مالِ دنیا را به طیبِ خاطر به عوضِ بضاعتِ خود ستانی؛ لاجرم عجزه را از اخلاص و نیازمندیِ سلطان در راهِ حق حیرتِ تمام دست داد، [275a] و خانه را به هبه شرعیّه به سلطان تملیک کرد و نثارِ قدومِ سلطان، در میانِ نهاد و سلطان هم هبه و بخشش او را قبول نموده معوّض به مبلغی زیاده برآن مُزاد که کرده بود به طریقه انعام به عجزه رسانیده و فرزندانِ پیر زال را که از سواقِط و ارذال بودند در سلکِ خُدّامِ عالی‌مقام درکشید و به موجب و مراتبِ ارجمند همه را بهره‌مند ساخت؛ و تَتَمَّه عمارتِ مسجد را در فضای سرای عجزه طرح انداخت و از میامینِ خلوصِ عقیدت و صفای نیت و علوّ همتِ سلطانی اکنون آن گنبدِ عالی مبانیِ قِبّه الاسلامی، لیکن رشکِ صروحِ سپهرِ گردان و غیرتِ قصورِ باغِ رضوان است، و در علوّ ارکان و سَمو و شُمُوخ بنیان

^۱ مکرّر در تضعیفِ بهای ... عالی خریداری باید N: دیگر باره بر بهای مضاعف خانه مبالغِ های گرامند افزود و در مزاد آن راست بازار مخلصان بضاعت مراد خود به اثمانِ غالی و انعام عالی خریداری باید E

^۲ بعد از این ماجرای احوال E-

^۳ فرمود N: نمود E

^۴ عجز N: عجزه E

^۵ تمتع و امتناع N: لجاج E

^۶ و با او خطاب نمود E-

بیت:

دل چو آگهی که فنا از پی بقاست این آرزوی و آرزِ دراز تو از کجاست

چون میل همّت و قصاری نیتِ عجزی از ارامل که متاعِ دنیوی او منحصر درین خانه‌ایست که در بازارِ با رواجِ دنیا به مرتبهٔ اعلیٰ کشیده و سرمایهٔ مالی او در این معامله به منتهایی رتبتِ بهاء رسیده هنوز تمنای ادراکِ سعادتِ سرمدی و آرزویِ ثوابِ اخروی و نعیمِ ابدی نموده آن متاعِ مروج خود را در راهِ خدا به مَثوباتِ عقبی معاوضه می‌نماید، و از کفایتِ سودِ اضعاف این سرمایهٔ خود گذشته در بیع و شرای آن سرای کهنه بنای خود مجامله در معامله می‌فرماید، اکنون از این جانب با وجودِ توانایی اسبابِ قدرت و حشمت این چه ضعفِ نیت و خُفوضِ همّت باشد که در راهِ خدا از پیرزنی بازمانیم، و در روزِ رستاخیز مَطیّهٔ امیدِ مغفرت را عنان بر عنان یک عجزِ عقیمی در مَضمارِ رحمتِ کردگار بآرزانیم، لاجرم از دنائتِ همم به صرفهٔ بیش و کم صرفِ اموال بضاعتِ حسنِ اعمال و یمنِ عاقبت و مآل را از دست نتوان گذاشت و چون دون‌همتانِ ناجوانمردان، پیرزنی را در اخلاص و سعادتِ اخروی سهمیم نتوان داشت.^۲

نظم^۳:

کَسَم به مُلکتِ صوری نمی‌سزد انباز چگونه دولتِ سَرمد به کس گذارم باز

خیر سلطان خیر مرا با خود شریک سازد و روز قیامت و هنگام مجازاة جزای این حسنات را به مساهمت من از حضرت عزت استدعا فرماید نواب سلطان ازین سیاق کلمات به غایت شادمان شدند و به خدمت سلطان جهت تبلیغ این بشارت و اعلام این حاجت روایتی روان گشتند و معروض مجلس همایون داشتند که کاری چنین مشکل به آسانی میسر شد و به مجرد یک کلمه سلطان انجام آن کار مقرر گشت سلطان ازین معنی به غایت خشناک شد و نواب را از غضب سلطان خوفِ اهلاک گشت و فرمود که مراد من ازین بناء خیر تحصیل رضای حق و قربت عاجل است و غایت و نهایتِ همتِ مصروف بر مَثوباتِ اخروی و حظِ اجل است و معلوم است که سلطنتِ صوری امری زائل و مآلِ عمر به فنا مایل و به عدم اُتل است E

^۱ ای + E

^۲ همّت و قصاری نیتِ عجزی از ... سهمیم نتوان داشت N: آن عجزه از ارامل که با وجود آنکه متاعِ دنیای او درین بازار رایج به مرتبه اعلیٰ رسیده و بهاء آن سرمایه او به اقصا مراتب بها کشیده اما در تمنی ادراکِ سعادتِ سرمدی به امیدِ ثوابِ اخروی و نعیمِ ابدی به معاوضه بضاعتِ دنیا به متاعِ گرانمایه دین معامله چنین مینماید و جهت ترفّتِ مراتبِ معنوی و به ملاحظه مَثوباتِ اخروی از کفایت و سود بیع و شرای کهنه سرای چندین ساله خود مساهله و مجامله می‌فرماید ما را با وجود توانایی اسبابِ اقتدار و حشمت این چه رتبتِ همت باشد که جهت صرفه مال دنیا در راه خدا از پیر زنی بازمانیم و روز رستاخیز مطیّه امیدواری مغفرت و رستگاری را با پیرزالی به هم عنانی رانیم هر آینه به واسطه دنائتِ همت در صرف مال و صرفه صرف بضایع عاقبت و مآل را از دست نتوان گذاشت و بر سیرتِ مذموم ناجوانمردان پیر زالی را در سعاداتِ اخروی سهمیم و شریک خود نشاید داشت E

^۳ نظم N: بیت E

درویشانه به عجزی عاجز منسوب بود و آن عورت از بیع مسکن خود امتناع می نمود، و صورت ابرام و اصرار آن پیرزن، مکرراً به مَسامعِ جلال رسید و فرمانِ سلطان به نَوَابِ چنان شد که در تضعیفِ بهای آن خانه می باید کوشید. و به هر وجه که متصور بود در استرضاء آن پیرزال سعی بلیغ نمودند، و جهتِ خشنودیِ خاطر آن ضعیفه اضعاف بر ثَمْنُ المَثَل [274b] آن خانه افزودند، اما پیر زال به دستورِ معهودِ عَجائز در لجاج و ناسازگاری می افزود، کسی به هیچ وجه نتوانست ارضای او نمود. با آنکه تضعیفِ بهای آن خانه ویرانه در اضعاف به حدِّ تَبذیر و اسراف رسید و امتناعِ پیر زال از ابتیاع به بی‌علاجی و عناد رسید و روزی در میانِ کلماتِ پیر زال با وکلاء سلطان و جماعتِ متوسّطان گفت که، من مُلکِ خود را به شرطی می‌دهم که سلطان در ثوابِ آن عمارت مرا هم با خود شریک و سهیم سازد، و در روز جزاء مکافاتِ آن حسنات را از حضرتِ عزّت استدعاء به مشارکت فرماید؛ نَوَابِ سلطان ازین شوقِ کلماتِ رضامیز به غایت شادمان شدند و جهتِ تبلیغِ این بشارت در قضاء حاجت به خدمتِ نَوَابِ کامیاب شتابان گشتند و چنین فرض کردند که کاری چنین مشکل به مجردِ یک کلمه سلطان میسر است و چه حاجتِ اسراف و اتلافِ چندین مبلغِ زر است، سلطان صادقُ الجنان از این معنی بسی خشمناک شد و عارضانِ این صلاح را بیمِ هلاک گشت، زیرا که از کمالِ اخلاصی که در انشاء آن عمارتِ خیر داشت فرمود که مرادِ من از این بناء خیر تحصیلِ رضای حق است و قربتِ عاجل و نهایتِ نظرِ همتِ مقصود بر مَثوباتِ اخروی و حَظِّ آجل و معلوم و محقق است که سلطنت و مکنت دنیوی بضاعتی زایل است و مآلِ عمر به فنا مایل و به عدم آئل^۱؛

^۱ آنکه در زمانی که آن سلطان ... فنا مایل و به عدم آئل N: حاکی از صفای اعتقاد و صدق معاد سلطان جنت مکان آنکه در زمانی که آن سلطان کشور مراد در شهر ادرنه به بنیاد عمارت جامع کبیر فرمان داد و مبانی آن معبد اهل اسلام را بر اساس خلوص عقیدت نهاد و شعائر شرایع را از ارکان عالی بنیان آنجا بر اوج آسمان ایمان بر افروخت و مرافق و لواحق آنچنان بناء رفیع را در هر طرف مقصوره طرح انداخت در یک ضلع مسجد یک خانه پیرزنی و عجزی عاجز منسوب بود و آن عجزه از بیع آن مسکن مسکنت خود امتناع مینمود و صورت ابرام و اصرار آن پیر زال مکرراً به مَسامعِ جلال رسید و سلطان فرمود که نواب و وکلاء همایون را به تحسین تدبیر در ارضاء آن پیرزن به تضعیفِ بها آن باید کوشید و به هر وجه که مقصور باشد در استرضاء او تمام سعی بلیغ صرف باید نمود و تا به مرتبه که او از بهاء وافی آن خشنود گردد در ثمن آن محل باید افزود بر حسب امر سلطان جماعت معماران و سرکاران از آنچه متعارف بها آن خانه بود از یک دینار تا به اضعاف و آلاف ثمن المَثَل مضاف مینمودند اما پیرزن به دستور معهود پیر زالان دهر در لجاج و ناسازگاری می افزود و امتناع پیر زن از ابتیاع به مرتبه ابراهم بالا کلام کشید تا آنکه تضعیف بها آن خانه در اضعاف به حد تَبذیر و اسراف رسید چون در خواست متوسّطان از حد و اندازه گذشت و پیر زال هم از مبالغه و ابرام شرمنده گشت روزی از روی خشم انگیزی پیرزن میرم در جواب نواب سلطان گفت که من آن ملک را به شرطی میدهم و گاهی به طیب خاطر دل بر ترک آن مسکن قدیم خود می نهیم که در ثواب این عمارت

و جهت اداء حقّ سخن و^۱ القاء سخن حق در هر انجمن از جمله نعت^۲ آن پادشاهِ عالی‌جناب نموداری از فصول و ابواب را نمودجی از حکایاتِ مقرون به صدق و صواب درین صحیفهٔ مآثر و این مقدمهٔ جریدهٔ مفاخر ایراد می‌رود تا همگی سلاطینِ جهان را چون جامِ سکندری نموداری جهتِ شیوهٔ ممدوحِ جهاننداری باشد، و در مرآتِ ابصارِ اهلِ اعتبار در کارخانه این دنیای بی‌اعتبار دستورُ العملی جهتِ طورِ جهانبانی و کامکاری شود^۳.

بیت^۴:

شاید که همچو شمع زبان تاج سرکنم که اوصاف شاه گفته به این جسم لاغرم^۵

و در حکایت از کمالِ صدقِ اعتقاد و خلوصِ نیتِ خداداد ایراد می‌رود^۶.

رباعیه:

ادریس بنای مدحت شاه نهاد از قصر ثنا دری به جنت بگشاد
زان روزنه منور آن کو نگریست دید او به بهشت جاودان روی مراد

حکایت اول^۷:

آنکه در زمانی که آن سلطانِ کشور مراد در شهرِ ادرنه جهتِ استبنای بنیادِ عماراتِ خیر فرمان داد و مبانی متینِ آن معابدِ اسلامی را براساسِ خلوصِ اعتقاد نهاد و شعایرِ شرایعِ اسلام را از طرحِ مسجدِ جامعی کبیر بر اوجِ آسمانِ اعتلاء و احکامِ برافراخت، و جهتِ اتّساعِ اطرافِ آن معبدِ اسلامی در هر طرفِ مقصورهٔ جامعِ ضمیمهٔ آن بنایِ عالی می‌ساخت. در یک ضلعِ مسجدِ خانهٔ

^۱ و N: در باب E

^۲ و اوصاف E+

^۳ نموداری از فصول و ابواب ... جهانبانی و کامکاری شود N: با نمودج حکایتی و از آثار و اخبار قلبِ سلیم و دلِ رحیمش نمودار روایتی در این محل ایراد می‌باید با این صحیفهٔ مآثر و این مقدمهٔ مفاخر همگی سلاطین را چون جامِ سکندری نموداری شود و پیش دیدهٔ اولیِ الابصار مراتِ اعتباری در کارخانهٔ دنیاء بی اعتبار و دستورِ العملی جهتِ امرِ جهاننداری و اقتدار گردد E

^۴ بیت E-

^۵ ر.ک. قصاید کمال الدین اسماعیل

^۶ و در حکایت از کمالِ صدقِ اعتقاد و خلوصِ نیتِ خداداد ایراد می‌رود N: و مقصود اصلی محرر این اوراق دعاء و غرض کلی مذکور این اخبار در اکثار مدح و ثنا آنکه از تذکرِ ذکرِ جمیلِ آن سلطان نامدار و از تفکر در آثارِ کریمهٔ آن پادشاه نیک نام اسلام مدار این بنده داعیِ خاکسار را در دعاگویی چندین رفیقان مددکار، در اقطارِ عالم پدیدار شود و یادِ خیرِ آن چنان خسروی عمم الامتنان را با بلیغِ اسالیت بیان انتشار و اشتهار پذیرد E

^۷ حکایت اول N: حکایت E

مجاهد^۱ خصال و به شمول عطایا و افضال مَنعوت و^۲ موصوف بود و در خوشخویی و دلجویی خُلُقِ ما خَلَقَ الله از روی^۳ لطف و احسان به زبانِ پیر و جوان مذکور و معروف.

نظم^۴:

به خلقِ حسن خلق را بنده کرد چو عیسی بسی مرده را زنده کرد
چو دریا چه گویم گران سایه بود به گوهر چو کان هم گرانمایه بود^۵

صحیفه دل آینه سایش^۶ مَجَلای صفای نیت و^۷ اعتقاد بود و ظاهر اعمال و صور افعالش^۸ آراسته به رسومِ نَصَفَت و داد، با وجودِ رتبتِ سلطنتِ بلند و مرتبتِ خلافتِ ارجمند خود را در خدمتِ دین اسلام بنده مقصرِ شرمساری پنداشت^۹ و با آن همه اجتهادِ زیاد او در مَعَارِکِ جهاد و بسطِ ظلالِ حمایت بر کافه عباد و محافظتِ ثُغورِ ملک و دین از تَطَرُّقِ فساد، خود را هنوز شخصی عاجز از اداء حق عبودیتِ کردگار می داشت، و الحق در شیوه عطایا و جوانمردیِ اخیارِ کرمِ کرام و سخاویِ حاتم و فیضِ غمام را نَسَباً مَنَسِباً^{۱۰} فرموده بود و در اشاعه خیرات و افاضه حسنات، ذکر جمیلش را بر صحیفه روزگار سرجریده اسخیا نمود^{۱۱}.

شعر^{۱۲}:

رَأَهُ اللهُ لِلْعَلِيَاءِ أَهْلًا فَأَغْلَاهُ عَلَى قِمَمِ الْكِرَامِ^{۱۳}

^۱ مجاهد N: محاسن E

^۲ مَنعوت و E-

^۳ خوشخویی و دلجویی خُلُقِ ما خَلَقَ الله از روی N: دلجویی و خوش خویی با خلق ما خلق الله به E

^۴ نظم N: بیت E

^۵ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۶ آینه سایش N: آینه سانش E

^۷ خلوص E+

^۸ افعالش N: افعال او E

^۹ شرمساری پنداشت N: و شرمسار می پنداشت E

^{۱۰} سورة مريم، آیه ۲۳

^{۱۱} آن همه اجتهادِ زیاد او در مَعَارِکِ ... سرجریده اسخیا نمود N: وجود کمال اجتهاد در معارک غزا و جهاد و با دوام استظلال عامه عباد در سایه حمایه بلا تطرق تفرق و فساد خود را در رعایت و وقایت حوزه دین مسلمانی شخصی عاجز و بی اقتدار می انگاشت در شیوه عطا و جوانمردی اخبار کرم و سخای حاتم را نَسَباً مَنَسِباً (سورة مريم، آیه ۲۳) فرمود و در اشاعه خیرات و افاضه حسنات ذکر جمیلش را بر صفحه روزگار سر دفتر اسخیا نمود E

^{۱۲} شعر N: بیت E

^{۱۳} فاغلاه علی اقسام الکرام E (ر.ک. دیوان علی التهامی)

بعد از انعقاد سلسله پر امتداد خلافت و پس از ارتباط و التیام قاعده مرحمت و رأفت، به تجدید قوانین شرع مبین و اعلان شعائر حق و^۱ یقین آینه رخساره مسلمانی را جلایی تازه فرمود؛ و مرآت پاس دیده عدالت را به صیقل تیغ مجلی صفایی بی اندازه افزود.

نظم:

تَرَى^۲ كُلُّ كَسْبٍ لَيْسَ بِالسَّيْفِ سُبَّةً و عَاراً عَلَيْهِ مَا أَعَزَّ وَ أَشْنَعَا

و چند روزی بعد از تکمیل و فراغت از قوانین [274a] سلطانی و تأیید قواعد حسنه دین مسلمانی و تمهید اوضاع و رسوم عثمانی به بسط بساط و کامرانی بعضی اوقات فرخنده ساعات مصروف داشت؛ تمامی مجاهدان و چاکران آستان را رخصت استراحت به تنعم و تن آسانی فرموده^۳ به مراد دل خود باز گذاشت.

بیت:

به کام دل چو شاه آمد بر اورنگ فزودش همچو شوکت عقل و فرهنگ
سپه را داشت از احسان مرقه به عیش و خوشدلی بنمودشان ره^۴

^۵والحق این سلطان کشور مراد به وفور عدالت و دادگری^۶ آیتی بود از آیات رحمت عام کردگار و در جامعیت مکارم اخلاق جبلی و به پاکیزگی گوهر ملکات اصلی، گویا^۷ صورت محبوب و سیرت مرغوبش هیولایی بود آماده جهت التیام مواد^۸ سلطنت و اقتدار در هیکل مطبوع انسانی به

^۱ حق و N: توحید و حق E

^۲ تَرَى N: بَرَى E

^۳ تکمیل و فراغت از قوانین ... به تنعم و تن آسانی فرموده N: فراغ و تکمیل قوانین سلطانی و تأیید و تأیید قواعد دین مسلمانی و تمهید و تشدید اوضاع و رسوم عثمانی به بسط بساط نشاط و کامرانی بعضی اوقات فرخنده ساعات مصروف داشت و به رخصت توجه مجاهدان به

تنعم و تن آسایی و اجاره لشکریان به ادراک مرغوبات آمال و امانی هر کدام را E

^۴ به کام دل چو شاه آمد بر اورنگ فزودش همچو شوکت عقل و فرهنگ

سپه را داشت از احسان مرقه به عیش و خوشدلی بنمودشان ره E-

^۵ چرا که عبوزه دهر ناتوان از جوانبختی آن سلطان نوجوان و به حسن معاشرت آن شاه کامران آغاز آرزوی رعونت و جلوه جوانی نموده بود و در بهارستان اخلاق جنت مثالش و در گلستان بهشتی امتنان مین و افشالش بر شکسته دلان الام هجران و گرفتاران حرمان ابواب عیش

و انبساط و سراپرده های مؤانست و ارتباط را به دست مکرمات و مرحمت خود می گشود E+

^۶ عدالت و دادگری N: عدل و داد E

^۷ گویا E-

^۸ التیام مواد E-

بیت^۱:

گفت کَافسر خدای داد به من این خداداد شاد باد به من
بر خدا خوانم آفرین و سپاس کافرین باد بر خدای شناس^۲

بعد از ادای مَحَمَّدتِ افضالِ خدای متعال و القاء ثناء نعمتِ شاهی و اجلال به آیینِ خُرامشِ خورشیدِ عالم‌تاب از افقِ صبحِ اقبال بر درجاتِ مطالعِ اَبهت و جلالِ صاعدِ گشت، و به مَقَنطراتِ ارتفاعِ آن اورنگِ سپهرسان^۳ متصاعد شد، و پای همت بر پایهٔ عرشِ فرسایِ سریرِ فلکِ مَصیر و بر مدارج^۴ ارائکِ ملایکِ مسیر بر فراز^۵ نهاده، استقرار گرفت؛ و بر فرازِ ذُرّوۀ تدویر^۶، آن تختِ سپهر تنویر چون نقطهٔ اوج قرار پذیرفت و چهرهٔ فرخنده‌اش رخشان‌تر از کوکبِ یمانی در کمالِ لَمعان و تابانی بر سَمَتُ الرّأسِ اهلِ ایمان بلکه بر اقطارِ اَمصارِ جهان درخشان شد و به لوامعِ معدلت و احسانِ نوربخشِ اعیان و فیض‌افشانِ انصار و اعوان^۷ گشت، و همگی سرانِ مُلک و سرورانِ اَمصار و سپهسالارانِ نامدار به مُبایعت و متابعتِ آن سلطانِ قاهرِ دولت و پادشاه با مرحمت و صولتِ مبادرت و مساعدت نمودند و در حینِ دست‌بوسِ سلطانِ دیدهٔ همگیِ مُتعینانِ^۸ اعیان، گویا عقدِ دستِ بیعت با کفِ شاه با نایلِ مژگان می‌نمودند، و خسروِ مجاهدان نیز به حلقهٔ دست و بازوی مهربانی بر گردنِ متابعانِ مُبایعان، کمند نموده گویا همگنان^۹ را متقلّد به قلّادهٔ بندگی و طوقِ عبودیت می‌فرمود.

بیت:

دولت اندرجست و جوی اوفراوان سعی کرد منت ایزدراکه آن جوینده هم یابنده شد

سپاس و شکر ایزد بی نیاز و خدای بنده نواز و در همان عین تعظیم و ستایش آن منعم مراد بخش و کریم کارساز سر سرافرازی را جهت شکرانه عبادت شاکرانه ساجدانه بر زمین نیازمندی نهاد و غره غزای E

^۱ بیت - E

^۲ ر.ک. هفت پیکر نظامی

^۳ سپهرسان N: سپهر مثال E

^۴ مدارج N: درجات E

^۵ بر فراز N: فراز E

^۶ بر E+

^۷ انصار و اعوان E-

^۸ و همگی سران مُلک و ... دیدهٔ همگیِ متعینان N: و اعیان اعوان دولت به متابعت آن شاه پر صولت مباحات و مفاخرت نمودند و ارکان حضرت به متابعت آن سلطان عالی نهمت مسارعت و مبادرت فرمودند و در حین دست بوس دیده همه متعینان E

^۹ مُبایعان، کمند نموده گویا همگنان N: و مَبایعان همگنان E

دستوری وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ^۱ در اسعدِ وقتی از هنگامِ نصفِ النهار، اما در آن فصلِ خجسته بهار به طالعِ زمانی که از صحیفهٔ اصطربلابِ انظارِ اولی الابصار، نیرِ اعظم بر دایرهٔ بالای افقِ طالع در وتدِ عاشر و برجِ شرف محفوظ از لحوقِ زوال بود و نجومِ سعود در اوتادِ سابع و رابعِ مُستعلی بر درجهٔ طالعِ جلوس آن مظهرِ جمال و جلال می‌نمود، و نحسِ اکبر بر قمر درجهٔ قاطع به تسییر طالعِ دشمنان بزرگ واقع شده^۲، و نحسِ اصغر در خانهٔ خصوم به خصومتِ اعداء کوچک چون پیکر کَفّ- الخَضیب، سیفِ مسلولی به^۳ دست گرفته به خونریزیِ متتابعِ طابعِ گشته و سایرِ کواکبِ سایر از ثوابت و سیارات^۴ بر بهترین اوضاع بود و بدرِ منیر که بریدِ فلک^۵ تقدیر است با سعدین به حالتِ تناظر^۶ و اجتماع می‌نمود.

بیت: ۷

مبارک طالعی ز ایامِ نوروز خجسته ساعتی بر جمله فیروز

و آن پادشاهِ ملکِ نجاد و آن سلطانِ کشورِ مراد، از وفورِ توکل و اعتماد بر توفیق و تأییدِ ربِّ العباد و فیروزیِ بختِ خداداد قبل از صعود بر ذروهٔ بخت، سپهرمثالی سلطانی و بیشتر از عروج بر مدارِ سعودِ فلکِ مسیرِ کامرانیِ امانی، جهتِ تقدیمِ سپاسِ شکرِ ایزد بی‌نیاز و خدای بنده‌نواز از سرِ تخشع و نیازِ اولادِ سرافراز را به سجدهٔ شکر در نمازِ پر نیازِ آن منعمِ مرادبخشِ کارساز بر زمینِ سپاسداری نهاد، و غرهٔ^۸ آینهٔ سیمای اخلاص را به ساییدنِ خاکِ سجده‌گاهِ صیقل و جلا داد.

^۱ سورة قصص، آیه ۶۸

^۲ و به دورِ فیروزی از ... طالعِ دشمنان بزرگ واقع شده N: و روزی مبارک و میمون چون عید مومنان و موقبان و ساعتی سعادت اندوز مانند روز وصل مقبلان و مقبولان نظر سلطان به اختیار حکم صاحب اختیار و به دستور یَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يَخْتَارُ (سورة قصص، آیه ۶۸) در اسعد اوقات نهار در آن فصل خجسته بهار به طالعِ زمانی که نیز اعظم بر دایره نصف النهار در وتدِ عاشر و برج شرف محفوظ از تطرق زوال بود و نجومِ سعود در اوتادِ سابع و رابع و مستعلی بر طالعِ جلوس آن مظهرِ دوله و اجلال می نمود و نحسِ اکبر بر ممر درجه قاطع به تسییر طالعِ دشمنان بزرگ افتاده E

^۳ به N: در E

^۴ متتابعِ طابعِ گشته و سایرِ کواکبِ سایر از ثوابت و سیارات N: ایستاده و سایرِ کواکبِ سایر از ستاره مانند و سیاره E

^۵ فلک- E

^۶ تناظر N: مقاربه E

^۷ بیت N: لمولفه E

^۸ آن پادشاهِ ملکِ نجاد ... بر زمینِ سپاسداری نهاد، و غرهٔ N: پادشاهِ ملکِ نجاد و آن سلطانِ کشورِ کامیابی و مراد، به توفیقات ربِّ العباد و به فیروزیِ بختِ خداداد وثوق و اعتماد کرده و قبل از صعود بر ذروهٔ تخت سلطانی و بیشتر از عروج بر مدارِ سریرِ کامرانی جهت تقدیم

شده بود. و به درود و ثناء محامدِ مَلَکات فرشته بیان او لسانِ حال و قالِ بلبلانِ فَصیحُ المَقالِ عذبُ
البيان گشته که^۱:

بیت:

نهالِ جاهِ تو سرسبز باد و بدخواهت به زیرِ خاک چو بیخِ درخت ناپیدا
چون آن مظهرِ مرحمتِ^۲ الاهی بر تختِ سلطنت و اورنگِ شاهی ظلِّ حق^۳ و نمودار «الرَّحْمَنُ
عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى»^۴ شد؛ و در آن عرصه شهرِ خرم و آن کشورِ نصیرِ نظیرِ گلزارِ ارم از میامن و برکات
و محامدِ اوصاف و مراحمِ بی‌دریغ و اصنافِ الطافش لَخْلَخه گردانِ صبا هر صباح از دارُ الشِّفاء خوش
هوای باغ به آهنگِ ترتیبِ علاجِ درد^۵ عشق و تَرطیبِ دماغِ نسیمِ مفرِّحِ گل و شمیمِ عَمیم^۶ نسترن
و سنبل را به مشامِ بلبل می‌رسانید. و با وجودِ پرده‌داریِ نسیمِ شمالِ جهتِ پرده‌داریِ مخدراتِ
صاحب‌جمال در فضای ریاض^۷، هر سحر چادر شبِ شکوفه را برین برهنه‌های بناتِ نباتِ گل‌اندaman
حریمِ حرمِ جنات از روی حیا همچو ابرِ بهار به آب‌ها می‌گسترانید.^۸

بیت: [273b]

نمی‌گنجید کس چون لاله در پوست نشسته شادمان هر دوست با دوست
که این می‌گفت بر سبزه سرودی که آن می‌خواند بر سلطان درودی^۹

و به دورِ فیروزی از شهرِ سنه مذکوره که فرخنده و میمون چون عیدِ مؤمنان بود در
ساعتی سعادت‌اندوز مانند روزِ دولتِ مقلان به مقتضای اختیارِ حکیمِ صاحب‌اقتدار و اختیار و به

^۱ لاجرم درین حالت ... المَقالِ عذبُ البیان گشته که N: هر آینه درین حال زبان سبزه نشان اهل بیان بلکه لسان الحال زمین و زمان و دهان غنچه سان اهل کفر و ایمان به دعای دوام دولتش هر صبح و شام رطب اللسان شده بود و به ثناء و درود ملکات و خصال فرشته مثالش لسان حال و فال عذب البیان گشته بود که E

^۲ مرحمت N: عنایات E

^۳ حق E-

^۴ سورة طه، آیه ۵

^۵ و آن کشورِ نصیرِ نظیرِ ... آهنگِ ترتیبِ علاجِ درد N: و نظیرِ گلستان ارم با آنکه از مساکن اقلیم پنجم بود فاما در آن فصل ربیع و موسم بدیع از قدوم آن سلطان بهاری دیگر با نزهت و بها به دستور متوطن خط استوا هویدا گشت و از میامن و برکات اوصاف مراحم و الطافش و لخلخه گردان با د صبا هر صباح از دارالشفاء خوش هوای باغ به آهنگ تربیت دوی E

^۶ عَمیم E-

^۷ در فضای ریاض E-

^۸ برین برهنه‌های ... بهار به آب‌ها N: بر تن برهنگان بنات نبات و گل اندامان مقیم در حریم جنات E

^۹ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

از سهولت خلق کریم و کم آزاری موکب سلطان حمیم رحیم، سواران جهان نوردِ حشمت و ناقلانِ تختِ روانِ شوکتش سلیمان آسا در راه و رفتارش آزارِ موری به کردار و گفتار نمی‌رسانید.^۱

بیت :

سلیمانی که از خیل و سپاهش ندید آزار یک موری حقیری

و در حینِ دخول^۲ و حلول میانِ شهر و بازار و در حالتِ درآمد^۳ و نزولِ سلطان به مسکنِ استقلال و استقرار بر سریرِ دوامِ دولت با استمرار^۴ به ظلّ ممدودِ مرحمت و مردم‌داری با^۵ وجودِ علوّ قدر و کامکاری به سانِ بسطِ سایه ابر بهاری بر وضع و شریف، شهری و غریب و بزرگ و کوچک، بعید و قریب بفراشت و از ضلالِ جناحِ رحمت و راحت و پناهِ بالِ مبسوطِ مرحمت و راحت همگی را بهره و نصیبی تمام از اشفاق و انعام بهره‌مند داشت و مانند گلِ صبحگاهی بهاری به خندان‌رویی و گشاده‌رخساری در مواجهه پیر و جوان و به مُشافههٔ سرفرازان و ضعفا و پای‌افتادگان، از روی مباسطت و مهربانی چندان خندان، در حریمِ بزمِ گلشنِ فضل و احسان همگنان را راهِ مداخلت و بارِ عام داده به درونِ بزمِ پر احتشام خود گذاشت؟

بیت:

دور میمونش صبحِ مُلک را از سرگرفت تادهانِ جان چو جامِ می لبالب خنده شد

لاجرم درین حالت، زبانِ سبزه نشانِ اهل بیان بلکه لسانِ الحالِ زمین و زمان از دهانِ پاکیزهٔ طفلانِ غنچهٔ بوستان به دعای دوام و قرار سروِ دولت آن شاهِ جوان هر صبح و شام، رطبُ اللسان

^۱ چون حافظانِ قرآن برمی‌خواندند ... گفتار نمی‌رسانید N: همچون حافظانِ برمی‌خواندند، فاما از سهولتِ خلقِ کریم و کم آزاری موکبِ آن سلطانِ حمیم رحیم، سوارانِ جهان‌نورد و خیولِ عالم گرد عزیمتش و ناقلان و حاملانِ تختِ روانِ حشمتش سلیمان‌آسا در راه روش و رفتار آزارِ موری به کردار و گفتار نمی‌رساندند E

^۲ دخول N: درآمدن E

^۳ درآمد N: دخول E

^۴ همگی E+

^۵ چون سایه ابر بهاری E+

^۶ به سانِ بسطِ سایهٔ ابر بهاری ... پر احتشام خود گذاشت N: وضع و شریف را از شهری و غریب و بعید و قریب از نعمت روح و راحت و از مکرمت رفاهیت و استراحت و این بهره و نصیب عام لطف و اتقام فانیهٔ بهره‌مند فرمود و از غایت طلاق وجه و گشاده‌رویی و به نهایت انبساط طمع و خوش‌خویی بر روی بزرگ و کوچک و به مواجهه و مشافهه پیر و جوان و کودک، همچو گل محمدی به خندان‌رویی و دلربایی افتاد و از روی تبسم و مباسطت مهربانانه همگنان را در حرم بزمِ گلستان فضل و احسان راه نمود و بارِ عام داد E

تکمیل سلطنتِ موروئی در ممالکِ قیصری به سروری حازم گشت و نواحی و اطراف آن شهرِ بهشت‌اوصاف به طرح فضاییِ ریاضِ جنان از نمایشِ خیامِ گردون‌سای خدام و سایه‌بان‌های الوانِ نوابِ بهرام‌احتشام شکوفه-زاری از گل‌های گوناگون شد، و از لگدکوبِ اقدامِ خیل و سپاه و از رسومِ نعالِ جیادِ اجنادِ آن شاهِ ظفرپناه بر اندامِ ظاهرِ چمن و بر اعضای زاهرِ مرغزارِ رطبُ البدن، نشانه‌های سمّ ستوران گل گل [273a] گل مشاهده‌ی عیون گشت و جوانانِ نرگسین‌چشم در کشورِ باغ و سیه‌چشمان، لاله‌ی مشکینِ دماغِ دیده‌های انتظار به راهِ قدومِ سلطانِ نهاده بودند و جهتِ نثارِ مقدمِ سلطان، جوانِ مقیمانِ شهرستانِ گلستان طبق‌های زرِ سرخ و سفید بر فرقِ غلامانِ رومی‌سُربینِ نرگس و نسربینِ نهاده، مخدراتِ بستان از دریچه‌های شاخسار به هنگامِ اسحار بر تختِ اشجار از چشمِ نیم‌خوابِ خمار به تماشای رخسارِ آن شاهِ جوانبختِ بختیارِ نظاره‌کنان جلوه می‌نمودند و مستورگانِ سراپرده‌ی شکوفه و اقحوان از ورای نقابِ اوراق و اغصان و شبکه‌های^۱ رنگینِ افنان در آن مجمعِ پری‌چهرگانِ نظارگیان بودند؛

بیت:

چنین روندِ ظریفان به باغِ روزِ چنین	نگر به لاله و نرگس پیاله‌ها در سر
گشاده غنچه دهانِ خوش به خنده شیرین ^۲	نهاده لاله کله کج به شیوه‌ی خسرو

هرچند سبزه‌های نوخیزِ مرغزار بر مثال^۳ لشکرِ مورانِ بی‌شمار، از مزاحمت و ازدحامِ اقدامِ سپاه بسیار و از لگدکوبِ حوافرِ خُیولِ پر التیامِ عساکرِ نصرتِ شعار^۴ با یکدیگر به زبان‌های فصیح به این خطابِ صریح که^۵ یا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطُمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ^۶ از بر چون حافظانِ قرآن برمی‌خواندند، لیکن

^۱ و بعد از اتفاقی فتح‌مبین... و اغصان و شبکه‌های N: لاجرم به رهنمونی توفیق ربانی و به معونت بدرقه اتفاقات زمانی در آن عنفوان سن جوانی با سعاد بخت کامکار و در اوان اظهار و شیوع بزم آراییی معاشران بهار به جانب شهر دلگشای و دارالسلطنه ادرنه که در روی زمین رشک بهشت عدن و باغ جنّه است و در دار دنیا نموداری از اجابۀ دعوت رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً (سوره بقره، آیه ۲۰۱) است به دایعه استقلال جلوس بر سریر خلافت پدری عازم شد و به قصد استقرار همایون بر مسند فرمان دهی ممالک قیصری به سروری و داوری جازم گشت چون نوتحی شهر بالتمام از خیام گردون سان خدام و شادروان نواب بهرام احتشام به طرح ریاض جنان چنان پر شکوفه و گل‌های الوان شد و به لگد کوب اقدام خیل و سپاه و از رسوم نعال جیاد اجناد آن شاه ظفر پناه بر اندام نازک چمن و بر اعضای ظاهری مرغزار رطب البدن نشانه‌های گل گل نمایان گشت و جوانان کشور باغ و سیه چشمان لاله مشکین دماغ دیده‌های انتظار بر راه قدوم سلطان نهاده بودند و جهت نثار مقدم شاه جهان‌بان، طبق‌های زرِ سرخ و سفید بر فرقِ نرگس و نسربین سرگشاده منتظرانه ایستاده بودند و مخدرات گلستان از دریچه‌های شاخسار، به هنگام اسحار بر تخت اشجار با چشم نیم خواب خمار به تماشگاه رخسار آن شاه جوان بختیار نظاره کنان خود را جلوه می نمودند و مستورگان سراپرده بستان از ورای اوراق اغصان و شبک E

^۲ قصاید سلمان ساوجی

^۳ بر مثال N: چون E

^۴ بسیار و از لگدکوبِ حوافرِ خُیولِ پر التیامِ عساکرِ نصرتِ شعار N: و پای کوب حیلِ پر التیام و التجام شاه E

^۵ به زبان‌های فصیح به این خطابِ صریح که N: به زبان فصیح خطابِ صریح E

^۶ سوره نمل، آیه ۱۸

بیت:

به یک نفس همه ملک جهان صبا بگرفت زهی صبا که نفس دارد اینچنین گیرا

القصه: در آن موسم دلگشای بهار، بروفق این گفتار بهجت آثار، چون سلطان جوانبخت سلیمان نجاد و پادشاه قیصر سیر پاک اعتقاد، اعنی سلطان کشور مراد بران عدو غدار و دشمن مکار مصطفی مجهول النسب بی تبار با جمیع اعوان نابرخوردار او از گروه مکروه منافقان و کفار به معونت کردگار منتقم قهار، غالب و کامکار گشت و دادِ مظلومان و ستم دیدگان از آن ظالم پیشه ستم کار ستاد و انتقام آلام و اسقامِ خواطر اهل ایمان که در زمان خروج آن نابکار به دستیاری کفار فجار رسیده بود، کما هو حقه ستاد و وجودِ خبیث آن مظاهرِ فتنه و فساد را به مقرِّ مقرر سقر و به سفرِ پرخطر جهنم یصلوها و یئس القرائ^۱ فرستاد و به مناسبتِ ماجرای حال و مقام این کلامِ بلیغ النظام را، چون گوهر جهان افروز در مخزنِ نطق و سخن گزاری جلوه می داد که^۲:

بیت:

وَلَدُ الزَّنا ناست حاسدٍ من آنکه طالعٍ من وَلَدُ الزَّنا کش آمد چو ستارهٔ یمانی^۳

و بعد از اتفاق فتحِ مبین و رفعِ دشمنی چنین به رهنمونی بختِ کامکار در زمانِ جلوه‌نمایی معاشرانِ بزمِ بهار به جانبِ شهر جهان آرای دارُ السُّلطنه ادرنه که در دارِ دنیا نموداری از اجابتِ دعوت رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً^۴ است به داعیهٔ اجلاسی به استقلال بر سریرِ خلافتِ پدری عازم شد و جهتِ

متواری و پنهان نشسته بود در آن روزگار به توفیق کردگار بر فراز تخت شاخسار، به سلطنت و فرمان‌روایی برآمده ملک گشتن گفتی را بر نیت‌معدلت آیین بسته بود و به نوک خار سیف و سنان جان بر عقاب و عصیان مشرکان را خسته خسته و مجروح میداشت و اقتراح شادکامی معاندان را مکسور و مقروح میداشت و نامه‌های فتح آن سلطان کامکار در تسخیر ملک گلزار بر صحایف اوراق شکوفه بجای رق پیشور کتاب مسطور E

^۱ سورة ابراهیم، آیه ۲۹

^۲ در آن موسم دلگشای بهار... و سخن گزاری جلوه می داد که N: چون سلطان جوانبخت سلیمان نجاد و پادشاه قیصر سیر پاک اعتقاد، اعنی سلطان کشور مراد، اسکنه الله تعالی از ایک لطفه فی النشاء الاخری المعاد در آن دشمن غدار مکار و عدو حيله ساز ستمکار که مصطفی مجعول بود جمعی انصار نابرخوردار خود از منافقان و کفار به عون کردگار منتقم قهار و به قهرمان غضب پروردگار بدست افتاد و داد دل مظلومان و ستم دیدگان از آن ستمگر ظالم نهاد کما هو حقه داد و انتقام الام و اسقام اهل ایمان از آن کافران ملحد نجاد کما ینبع ستاد و وجود خبیث آن مظهر فتنه و فساد را به مقر سقر و به سفر «جَهَنَّمَ یَصْلَوْهَا وَ یئس القرائ (سورة ابراهیم، آیه ۲۹) فرستاد و جهت اداء توصیف الحال به مناصبت مقام این ترانه خسروانه به نظم این انشا و انشاد بلاغت استاد ذهن معانی مخزن بگشاد E

^۳ ر.ک. دیوان خاقانی

^۴ سورة بقره، آیه ۲۰۱

اَعْنَى اگرچه چند روزی در اوقاتِ افسردگی زمستان، و در زمانِ بی‌فروغیِ باغ و بستان، از گرمیِ مجلسِ منافقان و مشرکان، [272b] آتش‌نهاد و از بزمِ افروزیِ انجمنِ دوزخ‌مثالِ ملحدان با فساد به مداومتِ جامِ شراب و به فروغِ ساغرِ پر تابِ میِ ناب در کانونِ فؤادِ آن می‌پرستانِ مسیحی نجات و در آتشدانِ سینه‌ی ظلمت‌آبادِ ایشان، چندگاهی در مقامِ امتداد و اشتداد بود، فامّا ناگاه از نفحاتِ روحِ پرورِ انفاسِ رحمانی، جهتِ رفعِ کدوراتِ برویاتِ زمستانی در فصلِ ربیع و موسمِ بدیعِ دولت و دین، رخسارِ آتشناکِ وردِ احمر و غنچه‌های رنگینِ حق و یقینِ روزبه‌روز افروخته‌تر می‌گشت. و از لواجمِ خورشیدِ شرعِ انور تابشِ انوارِ گلشنِ عدالتِ مَقَرّ، اندوخته‌تر می‌شد و در بهارستانِ عدل و احسانِ خسروِ کشورِ مجاهدان از سریرِ شاخِ درختِ طالع و بخت به جای آتشِ وادیِ ایمن در انجمنِ گلزار و چمنِ گل‌های سوری دمیدن گرفته بود و عوضِ باده‌ی ناخوشگوارِ کفار، اشرارِ میانِ ساغرِ لاله از خمِ فلکِ دَوّارِ قطراتِ بارانِ نیسان چکیدن پذیرفته، غنچه‌ی نوجوان که شاهزاده‌ی کشورِ گلستان است در چندگاهِ دی‌ماه اگرچه از آفات و مخافاتِ اولادِ الزّنا، برف و صعیق که ابناءِ زمانِ پرهوانند، در حصارِ استوارِ اشجار و اغصان از خوفِ خصمانِ متواری و پنهان نشسته بود، ولیکن به توفیقِ کردگار در آن روزگار بر فرازِ بختِ شاخسار به سلطنت و فرمان‌روایی برآمده، مُلکِ گلشن و کشورِ گلزار را به زیبِ معدلت و نصفتِ آیینِ بسته بود، و دایماً به نوکِ خارِ آزارِ سیف و سنان، جانِ پرغیظ و عصیانِ مشرکانِ خسته را خسته و مجروح می‌ساخت، اقداحِ شادمانیِ معاندان و کوسِ کامرانیِ حاسدان را مکسور و مَقدوح می‌انداخت، و فتح‌نامه‌های آن پادشاهِ کامکار را در تسخیرِ ملکِ گلزار بر صحایفِ اوراقِ شکوفه‌ی کتابِ مسطور به رزقِ منشور^۱ می‌پرداختند و در صحبتِ مبشّرانِ صبا و شمال به اطرافِ عالم منشور و مشهور می‌ساختند.

^۱ اَعْنَى اگرچه چند روزی ... مسطور به رزق منشور N: هرچند در اوقاتِ افسرده زمستان، و امام بی‌فروغ باغ و بستان، گرمیِ مجلسِ مشرکان و مفسدانِ آتش‌نهاد و بزمِ افروزیِ ملحدانِ کثیرالفساد به ایقادِ جامِ شراب و فروغِ ساغرِ میِ نابِ پرتاب در کانونِ سینه و فوادِ ظلمتِ نجات می‌بود فاما از نفحاتِ روحِ پرورِ نفسِ رحمانی جهتِ رنحِ کدورات و برویاتِ زمستانی در آن فصلِ ربیع و موسمِ بدیعِ دم به دم رخسارِ آتشناکِ وردِ احمر افروخته‌تر می‌نمود و به لمعاتِ خورشیدِ انور تابشِ انوارِ گلستانِ اندوخته‌تر می‌بود در بهارستانِ عدل و احسانِ آن سلطانِ سپاهِ مجاهدان از سر هر شاخِ درختِ طالع و بخت بجای آتشِ وادیِ ایمن در انجمنِ سبزه زار و چمنِ گلهاییِ سوری دمیدن گرفته بود و در عوضِ بادهِ ناخوشگوارِ کفار و اشرارِ میانِ ساغرِ لاله از خمِ فلکِ دوارِ قطراتِ بارانِ نیسان چکیدن پذیرفته، غنچه‌ی نوجوان که شاهزاده‌ی کشورِ گلستان است اگرچه چندگاه از آفات و مخافاتِ اولادِ انرئاء برف و باران که ابناءً زمانِ برهوان اند در حصارِ اشجار و اغصان

صفت بهارستان و جلوس سلطان^۱:

چنانچه اتفاقاً در اوایل بهار موسم دارالمسار از شهر سنه اربع و عشرين وثمان مائه در اوانی که اوانی و اقداح شادمانی و افراح کمشکاة فیها مصباح^۲ از گوهر شب چراغ باده مسرت و دوستکامی افروخته گشته بود، و مبشر صبا را به مزدگانی قدوم سلطان گل و سپاه شکوفه الوان، دهان پر نوید از زر سرخ و سفید اندوخته شده، و به رایت افزای شهریار کامکار، گلزار و به اجلاس خسرو بختیاری در انجمن ازهار رایت پایدار ملت مختار، چون قامت برقرار سرو و چنار مستقیم الحال و فرخنده نهال شد، و جوانان چمن توحید و عرفان را هنگام جلوه گری مواصلت و عرض کمال جمال گشت، و خیام سربلند منافقان و کفار و سنجق ناهموار ظلمه و اشرار که چون کوه برفین دی ماه، دعوی سرافرازی و بلندرتبتی داشت، از تابش شمس اعلام، خسرو اسلام و از تاب عالمتاب، غره غرای خورشید خجسته ایام، روی به ذوبان و انحلال آورد، و مانند برف بهاری به زمین سیه فرورفته آهنگ به گداز و اضمحلال کرد، لاجرم از لطافت نسایم ربیعی، و از نضافت اجسام طبیعی، در بیت المقدس گلزار، از ارحام نبات ابکار، غنچه های پرده دار در هنگام اسحر و ابکار به مهد مشبک شاخسار مریم سار، چندین هزار مسیح در گلشن پر ترویج ولادت نموده بود^۳.

بیت:

جنبشی در خاک پیدا می شد از انفاس باد باد گویا^۴ از دم عیسی نشان آورده بود

خواهد بود و خیاشیم چنان در صحن ریاض جنان در آن جنان احیان استنشاق نسیم با اعتدال استنشاق نسیم با اعتدال إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي

جَنَّاتٍ (سوره حجر، آیه ۴۵) خواهد فرمود E

^۱ صفت بهارستان و جلوس سلطان E-

^۲ سوره نور، آیه ۳۵

^۳ اتفاقاً در اوایل بهار موسم ... ترویج ولادت نموده بود N: در شهر سنه اربع و عشری و ثمان مائه از سنین زمانی اما در اوانی که اوانی و اقداح افراح کمشکاة فیها مصباح (سوره نور آیه ۳۵) از گوهر شب چراغ باده مسرت و دوستکامی افروخته گشته بود و مبشر صبا را به مزدگانی قدوم شاخسار گل و سپاه شکوفه دهان پر نوید از زر سرخ و سفید اندوخته شده و به توفیق کردگار و به مساعدت طالع برخوردار لواء شریعت نبی، مختار علیه صواب الله فی العشی و الابکار، به رأیت افزای شهریاری کامکار و به اجلاس خسروی بختیاری چون قامت پایدار بیشتر و خاربه مستقیم مستقیم الحال و فرخنده نهال شده و جوانان خمر را با مخدرات پرده نشین غنچه هنگام مواصلت و جلوه گری جمال آمده و خیام مستعلی و سیحی مستولی کفار و فجار که چون کوه برفین دیماه دعوی سرافرازی و بلند رتبتی داشت از تاب شمس اعلام خسرو اسلام و از تابش غزه غزای آن خورشید ایام روی به انحلال آورد و مثل برف بهاران به زمین سیه فرو رفته آهنگ گداز و اضمحلال کرده لاجرم از لطافت نفحات نسیم ربیعی و از قوت نشو و نمای اجسام طبیعی از بطون امهات سفلی در بیت المقدس گلزار و از ارحام نبات ابکار غنچه پرده دار در مهد مشبک شاخسار مریم سار و در دامن پاکیزه اسحر به هنگام اسحر و ابکار چندین هزار مسیح در آن گلشن پر ترویج ولادت می نمود E

^۴ گویا N: گویی E

مبشران صبا و شمال در اطراف عالم به ایصال آن مزدگانی جَوَّال شود، نسیم سحری از نفس عیسوی دم صبح صادق نوید ظهور خورشید شارق از مشارق امانی به خیاشیم اهل افصال رساند؛^۱

بیت:

صبح ملکش چو بردمید از شرق جز نقاب^۲ و بقا ندید از فرق
چیست خورشید روی فرخ او خنده زد هم سپهر بر رخ او^۳

و هرچند که پرچم پر خم اعلام اسلام، از مُشَوَّشَاتِ ضررِ صَرَصِرِ^۴ ایام، در بیم غازیگری و ترکتاز دی ماه کفر و آثام متزلزل و پریشان گشته باشد، و اگر ماهیچه رایت توحید و ایمان، چون اوراق ریزان شاخسارِ موسومِ خزان بی برگ و عریان شده باشد اما متعاقب آن روزگار پریشانی انجمن اسحار، از مَهَبِ نسایم اخبار سار، و از مَصَبِّ مدرار پر ادرار، در فصل دلگشای بهار، دماغ جان استشمام فَوَحَاتِ فتوحاتِ إِنْ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتِ^۵ خواهد نمود، و خیاشیم جان جهان در فضای ریاض جنان، در جنان احیان البته باز استنشاق نسیم به اعتدال «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ»^۶ خواهد بود.^۷

^۱ ربُّ الأرباب عز سلطانہ ... به خیاشیم اهل افصال رساند N : مالک الملک عز سلطانہ به طغرای جهان آرای تُؤْتِي الْمَلِكُ مَنْ تَشَاءُ (سوره آل عمران، آیه ۲۶) به نام نامی صاحب نشاء اقبال و سعادتمندی انشا یابد، و نگاشته خامه منشی تقدیر در دیوان سلطان حکیم قدیر به املا و تحریر ترتیب وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ (سوره آل عمران، آیه ۲۶) به اسم برگزیده روزگار و ارجمندی اعلان و افشا پذیرد هر آینه نام و نشان خلافت را در ایام خلافت او به یکبار از صحیفه روزگار به تیغ آشبار تَنْزِعُ الْمَلِكُ يَمْنُ تَشَاءُ (سوره آل عمران، آیه ۲۶) محو و منسی سازند و اسم و رسم مخالفت و مخافت آفت را از پیرامون سریر عزت و پیرایه بخت سلطنتش به صمصام قهر و انتقام از صحایف روزگار بوقلمون بالکل بپردازند تا از میامن استقلال آن مظهر دوله و اقبال بر سریر حشمت و جلال قوانین زمان سریع الانتقال به میزان استقامت و اعتدال آید و قواعد فضل و افصال به مرتبه ترقی و نصاب کمال برآید و از محاسن استقرار او بر اورنگ اقتدار در جمیع بلدان و امصار مقدار زبر دستان متسلط و ستمکار با زیر دستان ستمدیده از عجز و انکسار چون کیهاب حرارت و برودت ایام بهار مساوی الاقدار گردد و به اسلوب تعادل ساعات لیل و نهار مقالید هر کار را به یک نسق و هنجار آرد، لاجرم از نوید بر امید تمکن و استعلاء چنان سلطانی بر تخت مملکت داری و جهانبانی وار مژده تفوق و مرغوب استیلا آنچنان پادشاهی بر عرصه ملک مسلمانی دم به دم مبشر صبا و شمال در اطراف عالم به ایصال مزدگانی جَوَّال شود و نسیم سحری از نفس عیسی دم صبح صادق بشارت ظهور خورشید شارق را از مشارق امانی به خیاشیم اهل کمال E

^۲ نقاب N : ثبات E

^۳ ر.ک. حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی

^۴ و هرچند که پرچم پر خم اعلام اسلام، از مُشَوَّشَاتِ ضررِ صَرَصِرِ N : اگرچه پرچم اعلام ملت اسلام، از مشوشات صرصر ضرر E

^۵ حدیث شریف

^۶ سوره حجر، آیه ۴۵

^۷ اگر ماهیچه رایت ... خواهد بود N : ماهیچه رایت مقبوض سر توحید و ایمان چون اوراق ریزان خزان بی برگ و عریان مانده باشد اما بر وفق استماله نامه حدیث و خبر صحیح لایزال مِنْ أُمَّتِي طَائِفَةٌ قَائِمَةٌ بِالْحَقِّ ظَاهِرِينَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ همیشه از مهب نسایم و هواپنج اخبار سار و از مصب امطار در فصل دلگشای بهار آن روزگار و دماغ جان استشمام شمایم إِنْ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتِ (حدیث شریف)

ذکرِ واقعهٔ دوم در کیفیتِ جلوسِ سلطانِ کشورِ مراد به یمنِ توفیق و بختِ خداداد و تمکن بر تختِ خداداد و تمکن بر تختِ موروثیِ پدری و اورنگِ قیصری به دارالسلطنهٔ ادرنه جهتِ بسطِ قوانینِ عدل و داد^۱؛

قالَ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى فِي الْكِتَابِ^۲ «وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ

بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ [272a] سَرِيعُ الْعِقَابِ^۳ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»^۴.

لمؤلفه:

شکر ایزد را که شد شاه جهان سلطان مراد یافت از عونِ الاهی آنچنان سلطان مراد

اهل حق را کام دل شد جمله بر وفق مرام تا خلافت یافت از توفیقِ آن سلطان مراد

چون بشارت‌نامهٔ حضرتِ ربُّ الأربابِ عزَّ سلطانهٔ، به طغرایِ جهان آرایِ انشاءِ تُؤْتِي الْمَلِكَ مَنْ تَشَاءُ^۵ به نامِ نامیِ سعادت‌مندیِ صاحبِ اقبالِ افشاءِ یابد، و از دیوانِ پادشاهِ حکیمِ قدیر، به نوکِ قلمِ غرایب‌انگارِ تقدیرِ ترتیبِ نامهٔ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ^۶ موسوم و مرسوم به اسمِ سامی برگزیده به نظرِ افضالِ يُخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ^۷ گردد، هرآینه نام و نشانِ خلافِ مراد در عالمِ کون و فساد از صحیفهٔ روزگار به تیغِ آتشبارِ تَنْزِعُ الْمَلِكَ مِمَّنْ تَشَاءُ^۸ محو و منسی سازند، و اسم و رسمِ مخافتِ مخالفت را از پیراهنِ سریرِ عزتِ پادشاهی و از پایه با پیرایهٔ تختِ شاهی او به صمصامِ قهر و انتقام از الواحِ روزگار بی‌اعتبار به کلی بردارند، لاجرم از نویدِ پر امیدِ استعلا و استقلالِ چنان سلطانی بر تختِ مملکت‌داری و جهان‌بانی و تعیین و تمکن از آن مظهرِ انظارِ عنایتِ الاهی در عرصهٔ مُلک و کشورِ مسلمانی، دم به دم نفسی

^۱ واقعهٔ دوم در کیفیتِ جلوسِ ... بسطِ قوانینِ عدل و داد N: جلوسِ سلطانِ کشورِ مراد بر تختِ سلطنهٔ بعد از فتنهٔ مفسدان و اعونه و ظهورِ حادثهٔ برادرانِ سلطان در زمانِ تقرر و تمکن او بر اورنگِ دارِ السلطنهٔ ادرنه E

^۲ الکریم و القرآن الحکیم E+

^۳ الْعِقَابِ N: الحساب E

^۴ سورة انعام، آیه ۱۶۵

^۵ سورة آل عمران، آیه ۲۶

^۶ سورة آل عمران، آیه ۲۶

^۷ سورة آل عمران، آیه ۷۴

^۸ سورة آل عمران، آیه ۲۶

الأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ^۱ نویدِ بشارتی میانِ عالمیان انداخت، لاجرم از نهیبِ قهرمانِ سلطانِ جوانبختِ کامیاب و از هیبتِ نهضتِ سپاهِ مؤیدِ نصرتِ انتساب، آن مصطفیِ مقهور سر در بیابانِ آوارگی نهاد، و هرکس از توابع و لواحق در اندیشه تدارکِ شرمساری و خجالتِ شرمندگی خود افتاد^۲؛

بیت:

چو بیند خصم روی مرگ در آینه تیغت خدا داند که آن ساعت دلِ او بر چه سان گردد^۳

و در آن ضلالتِ فرار و عزیمتِ التحاق به کفارِ افلاق به موضعِ قزل اغاج نیکجه نسی افتاد، و جمعی اشقیاء را به مواعیدِ متنوعه دلداری‌ها می‌داد، با آنکه بعضی از آن گروه که همراه او بودند و برگشتگیِ روزگار و وخامتِ خاتمت و انجام کار او را ملاحظه نمودند، و به اتفاق او را مقید و مسجون ساختند، و جهتِ بضاعتِ عفو و شفاعتِ جریمه خود او را در بلای گرفتاری انداختند، و در دارالسلطنه ادرنه او را همچنان مسلسل و مغلول به درگاه سلطانی رسانیدند، و به حکمِ قضاء جریانِ تیغِ انتقام او را از قلعه ادرنه بر وضعِ دزدان مصلوب گردانیدند^۴.

بیت:۵

بی‌درد سرنیزه و آمد شد پیکان آن فتح که مفتاحِ جهان^۶ بود برآمد^۷

۱. سورة اعراف، آیه ۱۲۸

۲. غُلغُلَه سپاه پردل به تغیر ... خجالتِ شرمندگی خود افتاد N: غُلغُلَ قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ (سورة اِسرائ، آیه ۸۱) از آوازه سروش به گوش اهل خرد و هوش رسید و گلبانگ بلند اهل حق و یقین به زمزمه اَنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (سورة اعراف، آیه ۱۲۸) هر کس از دور و نزدیک از آن صدای پر خروش میشنید و بر تمامی عقلا عصر حقیقت مکر و تزویر آن مدعی کذاب از پرده گمان و ارباب بر مجلای عیان بتابید و شعبده های فلک مشعبد و صنعت روزگار بازی باز بر دیده حقایق بین اهل راز به شهود اعیان اعیان رسید لاجرم تمام توابع مصطفی مجعول سر در بیابان تفرقه و آوارگی نهادند و در اندیشه تدارک شرمندگی و خجالتِ خود افتادند» E

۳. ر.ک. قصاید کمال الدین اسماعیل

۴. در آن ضلالتِ فرار و ... دزدان مصلوب گردانیدند N: به اندیشه التجا و التحاق به حاکم قوم افلاق متوجه قزل اغاج نیکجه شده بوده و جماعتی را که رفیق او گشته بودند به مواعید و دلداری های نابوده تسلی و امیدوار مینموده اما آن جماعت آثار ادبار و برگشتگی روزگار او را ملاحظه کردند و به اتفاق او را مقید ساخته جهت وسیله عفو و گناه خود به درگاه اقبال پناه آوردند و در دارالسلطنه ادرنه او را به نواب سلطانی رسانیدند و به حکم قضا حرمان او را از برج قلعه ادرنه مصلوب گردانیدند و سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَىٰ مَنَقَلٍ يَنْقَلِبُونَ (سورة

شعرا، آیه ۲۲۷) E

۵. بیت - E

۶. جهان N: امان E

۷. ر.ک. قصاید سلمان ساوجی

چون رایات منصوره سلطان کشور مراد، در میان دریا برافراشته^۱ به ظاهر شهر کلی پولی رسیدند، و در فضای خوش‌هوای عیدگاه آن کشور دلپذیر سُرادی اجلال بر اوج گردون برکشیدند^۲، سپاهِ عدو پشه‌سان از مَهَبِ نسیمِ اقبال گریزان و مُتطایر گشت، و مصطفی مجعول خفاش‌صفت از مقابلهٔ آفتابِ سپهرِ خلافت روی‌گردان و نافر شد، و با معدودی قلیل به جانبِ ادرنه طریقهٔ فرار و ادبار پیش گرفتند، اما در قلعهٔ کلی پولی جمعی از توابعِ مصطفی مذکور بازمانده بود در بدایتِ امر، بنیادِ مخالفت و عناد با سپاهِ ملائک امداد نهادند، چون حالِ برگشتگی بختِ پادشاهِ مخدول خود را دانستند، قلعه را به رغبت و رهبت دادند، بعد از فتحِ قلعه و شهرِ سلطان منصور از عقبِ خصمِ مقهور متوجه دارالسلطنه ادرنه شد، و مصطفی که از وصولِ رایاتِ اقبالِ سلطان آگاه شد، از آنجا به طرفِ کافرستانِ افلاق متوجه از راه بیراه گشت و بر تمامی اهل مُلک و ملت و اربابِ دین و دولت مُتَبین شد، که دعوی باطلِ مصطفی مجعولِ مُماثلِ پیکرِ پادشاهِ جعلی بوده در صنعتِ لعبت‌بازی است، و محازی حالِ شاهی مجازی او در بی‌اعتباری نموداری بوده، از نسبتِ شاهِ شطرنج بازی با سلطانِ حقیقی در سرفرازی است^۳.

بیت:

نباشد چو گل رنگ و بوی گیا نباشد چو خورشید جُرمِ سُها

و غُلغلهٔ سپاهِ پردل به تغیرِ عالم‌گیر جاءِ الحقُّ وَزَقَّ الباطِلُ^۴ آوازهٔ خروشی سروشی به گوشِ اهل خرد و هوش انداخت، و به نوای بلند و به آهنگِ دلپسندِ اهل حق و یقین، صدای خوش اداءِ اِنَّ

^۱ منصورهٔ سلطان کشور مراد، در میان دریا برافراشته N: منصور سلطانی E

^۲ دلپذیر سُرادی اجلال بر اوج گردون برکشیدند N: سُرادی جلال سلطنت بر اوج آسمان کشیدند E

^۳ سپهرِ خلافت روی‌گردان و ... در سرفرازی است N: خلافت و اجلال روی‌گردان و متنفر شد و به جانب ادرنه با معدودی از اهل ادبار فرار نمود، فاما در قلعه کلی پولی جمعی از توابعِ مصطفی بازمانده بود و در بدایت حال بنیاد مخالفت و عناد با لشکر ملائک امداد سلطان نهادند، چون به حقیقت دانستند که پیشوای آن برگشته روزگاران مهزوم و مکسور شد قلعه را به نواب سلطانی رغبهٔ و رهبةٔ دادند چون قلعه در تحت تصرف نواب کامیاب درآمد، سلطان منصور از عقب دشمن مقهور متوجه دارالسلطنه ادرنه شد و مصطفی مجعول که از وصولِ رایاتِ اقبالِ سلطان آگاه شد همان ساعت آیت یأس و حرمان بر خود خوانده به طریقه گریز به جانب شهر مغلعه از راه بیراه گشت چون بر اهل مملکت از رعیت و سپاهی و بر جمیع اصحاب مراتب مالی و جاهی متبیین و مکشوف و مشهور و معروف شد (و به اندیشه التجا) که دعوی باطل آن مصطفی مجعولِ مُماثلِ پیکرِ پادشاهِ جعلی است در صنعتِ لعبت‌بازی و مجاری حال او در بی‌اعتباری چون اعتبار معانی حقیقی سلطانی است نسبت با استعمال سلطنت مجازی E

^۴ سورةٔ اِسرائ، آیهٔ ۸۱

سلطان فرستاد، و هُبوبِ ریاچ فتح و فرصتِ بادیان کشتی‌ها را بر وفقِ مراد گشاد، فی الحال از لشکرگاهِ سلطان کشور مراد، سپاهی عظیم از دلاوران بر آن سَفائن بزرگ روانه شدند، و به معاونتِ بختِ مسعود در کنارِ معبر با مردمِ خصمِ جنگ‌هایی [271b] مردانه کردند، و فی‌الغور کشتی‌ها را بازپس فرستاد، جمعی دیگر به امداد خود آوردند، چون لشکر زیاده شد همه سَفائنِ محبوس را به ضربِ دست از مخالفان ستاده در قبضه اقتدار درآوردند، تا آنکه سلطان به یکبار با جمیع سپاهِ مظفر گذر کردند، و اتباع و اشباعِ مصطفی مجهول را از محافظتِ گذرگاه مایوس گردانیدند، و چون او را هم قوتِ توقف و مقاومت نمانده بود، او را هم گریزانیدند.^۱

بیت ۲:

روا روزیان پایِ رویین زدند^۳ سراپرده بر پشتِ پروین زدند
گشادند از قفلِ اقبال^۴ بند به صحرا کشیده علم‌ها بلند^۵

^۱ و چون مصطفی مجهول ... او را هم گریزانیدند N: مصطفی مجعول چون به طرف کلی پولی فرار کرد و از خزانه خود آنچه نقود سرخ و سفید بود همراه آورد چون به حدود بیغا رسید و در آن اضطراب هرچند محل گذار از آب پیغامی طبعی از هیچ محل راه عبور و گذر نمیدید، قاضی بیغا را بسیار زر سرخ بخشید و او بدرقگی نموده او را از محل مناسب از آب گذرانید و با ده پانزده کس از خواص خود به جانب کلی پولی به کشتی گذشت و معبر دریا و کشتی‌ها را مصبوط ساخته در کلی بولی متمکن گشت چون سلطان و امرا و ارکان به بیغا رسیدند قاضی بیغا را جهت آن خیانت رهنمونی و اعانت دشمن دولت صلب فرمود و از آن محل به عزم عبور از دریا به جانب کلی بولی توجه نمود، چون فضای لاب سکوبیه مضارب خیام احشام سلطان و عساکر ظفر انجام شد، چنان محقق گشت که مصطفی مجعول چون از معبر کلی پولی گذشته تمامی کشتی‌ها را مضبوط ساخته و بر ساحل دریا همسایگی سفاین را لنگر انداخته و به هیچ وجه مجال و محلی جهت عبور لشکر سلطان به جانب روم ایلی میسر نمیگشت و به هیچ گونه تدبیری دریاب گذشتن سلطان به دفع دشمن مقرر نمیشد تا آنکه ابرهیم پاشا شخصی از ملاحان شناور و یکی از سباحان دریای هنر پیدا کرد و به انواع تربیت و احسان سلطان او را امیدوار داشته او را چون ماهی به دام انعام آورد و در آن ولا عامل معبر و سفاین کلی پولی شخصی بود نام او طهارت سر خطیب و درکار فرمایی کشتی و در روی دریا او را مهارت و تبحر غریب و عجیب ابرهیم پاشا آن مرد شناور را با مکتوب و استماله نامه پیش طهارت سر خطیب که از ملازمان و تربیت یافته‌های ابرهیم پاشا بود روانه ساخت و او را به مناصب بلند و مراتب ارجمند وعده داده طلب کشتی چند جهت عبور لشکر سلطان نمود ملاح مذکور ناگاه به توفیق اله از روی دریا حباب وار به شناوری به ساحل افتاد و طهارت سر خطیب را از پیغام و رساله و ارکان سلطان بشارت داد چون مشارالیه از خدام قدیم خاندان آل عثمان بود بر حسب امر مطاع سلطان به تدبیر کشتی اهتمام نمود، اتفاقاً از جانب فرنگستان مردم جنویر را جهت تجارت چند کشتی بزرگ به معبر رسیده بود و کسی را از ضابطان معبر گمان امداد لشکر اسلام از آن جماعت فرنگان نبود طهارت سر خطیب چند عدد کشتی فرنگان را به پنج هزار قلووری زر سرخ به اجاره کرده جهت توجه سلطان مرتب ساخت و به آن طرف آب فرستاد و به هبوت ریاچ فتح و نصرت کشتی‌ها را به باد بدست مراد بگشاد چون کشتی‌های فرنگی بدست نواب سلطان افتاد فی الحال سپاهی عظیم از دلاوران لشکر سلطان در مقدمه سپاه بر آن سفاین نشسته روانه شدند و به امداد و اسعاد بخت مسعود در کنار معبر با سپاه خصم جنگ‌های مردانه کردند و کشتی‌های دیگر را هم به قوت بازوی مردانگی بدست آوردند و سلطان را با تنمه لشکریان مظفر گردانیدند و مصطفی مجعول را از محافظت معبر مایوس گردانیده با اتباع و اشباع از آنجانب E

^۲ بیت - E

^۳ روا روزیان پایِ رویین زدند N: روار و زنان نای زرین زدند E

^۴ اقبال N: اقبال E

^۵ شرف نامه نظامی

نظم^۱:

وَإِذَا اسْتَقَالَكَ ذُو الْإِسَاءَةِ عَثْرَةً
فَأَقْلَهُ إِنَّ ثَوَابَ ذَلِكَ أَوْسَعُ^۲

و چون مصطفی مجهول از آن رزمگاه به جانب کلی بولی گریخت، از جمله امراء عظام و ارکان او با جنید بیک از میراغلی که وزیر اعظم او بود کسی به او نیامیخت، فاما نقود خزانه ویرانه خود را از زر سرخ و سفید اکثر همراه برده بود، و در حدود پیغا به اضطراب تمام گذرگاه نهر عظیم آنجا می طلبید، و از هیچ محل گذر راه نجات نمی دیدید، قاضی پیغا را زر سرخ بسیار بخشید، و او به طمع مال رهنمایی او نموده، از ممری او را از آب گذرانیده، و با پانزده کس از خواص خود به کشتی از معبر دریای کلی پولی گذشت، و معابر دریا و کشتی ها را مضبوط ساخته متمکن در کلی پولی نشست، چون سلطان و لشکریان او را تعاقب نموده به پیغا رسیدند، بعد از تحقیق حال مشارالیه قاضی پیغا را جهت سیاست رشوه خواری معهود خود از دار برکشیدند، و به عزم تدبیر عبور از کلی پولی به طرف روم ایلی افتادند، و چون تمام کشتی ها را مصطفی محفوظ ساخته و خود در کلی پولی جهت همین مصلحت لشکر انداخته، دیگر باره اندیشه و تدبیری جهت کوشش از دریا می دیدند، و هرکس از ارکان هوشمند به جست و جوی اسباب گذر دریا در فضای فسیح افکار می گردیدند، تا آنکه ابراهیم پاشا شخصی از ملّاحان شناور، و یکی از سیّاحان مقرر در بحر و بر پیدا کرد، و او را به مرغوبات طبیعت از مال و جاه چون ماهی دریا به دام آورد، و در آن اوقات عامل معبر و سفائن کلی پولی شخصی بود از منتسبان خدمت آباء و اجداد ابراهیم پاشا نام، او طهارت سز خطیب و در کار دریا و کشتی او را تصرفات غریب، ابراهیم پاشا آن مرد شناور را با مکتوب و استمالت نامه سلطانی پیش آن دوست خود طهارت سز خطیب روانه ساخت، و او را به عنایات سلطانی امیدوار نموده در طمع کلی انداخت، و ملّاح مذکور به شناوری آن تنگنای دریای کلی پولی، حبابوار به شتاب اما به شنا بگذشت، و طهارت سز خطیب که از آن پیغام و رساله او آگاه گشت، در تحصیل کسی جهت عبور اهتمام نمود، اتفاقاً از جانب جنویر فرنگ چند کشتی بزرگ بر سبیل تجارت به نزدیک معبر رسیده بود، و کسی از فرنیگان اندیشه و گمان همراهی و معاونت مردم اسلامی آن جانب نمی نمود، طهارت سز خطیب به مبلغ پنج هزار قُلُورِ زر سرخ کشتی های ایشان را اجازه نموده و مرتب ساخت، و در پنهانی مستحفظان معبر کشتی ها را به آن طرف

^۱ نظم N: بیت E

^۲ بیت از علی بن ابی طالب

بیت:

چو آن خرمی شاه را گشت جفت چو گلنارِ خندید و چون گل شکفت^۱

چون امرا [271a] و سپاه^۲ روم ایلی به پای بوسِ سلطان سرافراز شدند، و تیغ بر کف و کفن در گردن کرده از کردارِ خطای خود شیوهٔ استغفار و استِذار^۳ آغاز نمودند، ابراهیم پاشا و بعضی امراء دیگر^۴ سلطان را به قتل امراء^۵ روم ایلی راه می نمودند، و حاجی عوض پاشا و اکثر امراء، خصوصاً محمد بیک میخال و اولادِ تیمور باش درصددِ حمایت و عذرخواهی ایشان بودند، و به نوعی اهتمام کردند که بر ضمیرِ منیرِ سلطانی واضح شد که مصطفی مجهول به چندین گواهِ زور، و به اقامتِ اماراتِ مَزورِ علاماتِ مشهور، خود را به فرزندی سلطان یلدرم مقرر ساخته، و اکثرِ مردم را از مرتبهٔ شبهه و گمان در تصدیقِ این مدّعی به مرتبهٔ اعتقادِ یقینی انداخته، و بنابراین همهٔ امراء روم ایلی را گناهکار دانستن منافیِ طورِ مروت و عدالت می‌نماید، و مجازاتِ خللِ رای و ذللِ پای ایشان به عفو و صفحِ جمیل ملائمِ ملکاتِ کریمانه و مراحمِ پادشاهانه می‌شاید، و معذرتِ ایشان را به اظهارِ منطوقِ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا^۶ مطابقِ امرِ تَخَلَّفُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ می‌آید.^۷

ایلغار کرده نزدیکی معسکر مصطفی مجعول رسید و ز دور بنیاد طبل و نقاره نهاد علی الفور در میان لشکر گاه مصطفی مجعول که به همدیگر بدگمان بودند شور و غوغایی افتاد و مصطفی را چنان محقق شد که به همان موعِد قصد او کرده اند به ناچار و اضطرار و امرِ روم ایلی با سلطان مراد در قید و گرفتاری مشارالیه هم زبان شده لشکر را بر سر او آورده اند. لاجرم از اضطراب دست و پا گم کرده و به جانب ممعبر کلی پولی روی قرار آورد و جنید بیک هم از آن جا همان ساعت به جانب مملکت خود به طرف آیدین ایلی گریخت و احما و ائقال خود را در عین گریز به صحرا می ریخت و مردم روم ایلی فی الحال بول الوباد را مرتب ساخته سلطان مراد بخش را از آب گذرانیدند و تمامی اسباب پادشاهی و اموال و مهمات مصطفی برگشته روزگار را روزی نواب سلطانی گردانیدند E

^۱ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۲ سپاه N: سپهسالاران E

^۳ شیوهٔ استغفار و استِذار N: عفو و امان E

^۴ دیگر-E

^۵ و سرداران E+

^۶ سورة بقره، آیه ۲۸۶

^۷ امراء، خصوصاً محمد بیک ... امرِ تَخَلَّفُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ می‌آید N: وزرا و امرا در حمایت و رعایت ایشان به عفو گناهان دلالت می فرمودند چرا که بر ضمیر منیر سلطان واضح شده بود که مصطفی مجعول به چندین شاهد زور و به اقامت شواهد مزور و علامات مشهور خود را فرزند صلبی سلطان یلدرم خان ساخته بود و اکثر خلائق را از مرتبه گمان و شک در تصدیق دعوای و رایت پادشاهی به مرتبه تحقق و یقین انداخته، هر آینه شایستهٔ مروت و جوانمردی مجازاةِ خطا و زلل ایشان به عفو و مرحمت خسروانه در عوض بدی بود و عمل به مودای کلام هدایت اقتصاً رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا (سورة بقره، آیه ۲۸۶) در آن اثنا به غایت ملایم و مناسب می‌نمود E

مردم کاردان، لاجرم مشاورت برین برگشتگی قرار دادند، و به اندیشه گذار از دریا به صوب ادبار افتادند.^۱

بیت:

روی دل چون به توست اقبال است چون که برگشت آن بود ادبار

چون آثار نفع مکاتبات به طریقه مراسلات، آن جانب واضح گشت، حاجی عوض پاشا نیز به موجبی که در مکتوب مصطفی مجهول وعده کرده در همان شب معهود لشکر سلطان را مرتب داشته از آب الوباد درگذشت، و از محلی مناسب بنیاد نفیر و نقاره جنگ نهاده غوغای شبیخون به میان لشکر مصطفی مجهول انداختند، و آنچه در ارسال و تبلیغ مراسلات، مظنون بود محقق ساختند، مصطفی را یقین شد که این شب موعود مخالفت امراء روم ایلی است و قصد گرفتاری او کرده‌اند، و این لشکر خصم را به امیدواری آن اندیشه آورده، لاجرم مصطفی مجهول از سر اضطراب و اضطرار با بعضی از خواص خود به جانب معبر کلی پولی به قصد عبور از دریا به طرف روم ایلی مسارعت نمود، و وزیر صاحب تدبیرش هم او را باز گذاشته به جانب آیدین ایلی و مملکت اصلی خود گریخت، و احمال و اثقال خود را در حین گریز به صحرایی آوارگی می‌ریخت، و مردم روم ایلی فی الحال پل الوباد را مرتب ساخته، سلطان مراد بخش را از آب گذرانیدند، و تمامی اسباب پادشاهی و جهات بلند جای مصطفی مجهول برگشته روزگار را نصیب نواب سلطانی گردانیدند.^۲

^۱ و در ذیل کتابت نصیحت ... به صوب ادبار افتادند N: و از میان وزراء سلطان حاجی عوض پاشا کتابتی به مصطفی معجول فرستاد و بر وجهی در آن مراسله سوق کلام را بنیاد بر محض دولخواهی و خیر اندیشی نهاد که تمامی امراء و لشکریان روم ایلی در خفیه با سلطان مراد عهد کرده اند که در فلان شب برو هجوم کرده بدست آرند و مقید و مغلول کرده چون سلطان با لشکر خود شبیخون زنند در میان غوغا او را با قید در حین استقبال سلطان سا بزند و از میراغلی را هم مسلسل و گرفتار به حضور سلطان رسانیده پادشاه و وزیر را بهم در ورطه گذارند و برین مضمون قسم و سوگند یاد کرده بود و دلایل صدق این معنی را به چندین وجه اقامت نمود چون این کتابت به مصطفی رسید همان زمان از میراغلی را به حضور طلبید و صورت مکتوب را به او باز نمود و جنید بیک هم عنوان کتابتهای اولاد تیمور تاش را پیش مصطفی گشود و گفت که این هر دو مکتوب مصدق یکدیگرست و شواهد و علامات صدق این سخن از روش اعمال امراء و لشکریان روم ایلی از روز روشن ترست و به طریقه دولخواهی و خیراندیشی با مصطفی مقرر داشت که باز به جانب روم ایلی مراجعت نمایند و به ضبط و محافظت آن ممالک از هر جانب سعی فرمایند تا کیفیت حال لشکریان روم ایلی در دوستی و دشمنی کما ینبغی مقرر و محقق گردد آنگاه آهنگ معارضه با سلطان کشور مراد آغازند و بعد از تنقیح مهمات سپاه مخلص و موافق و لشکریان بد عهد و منافق طرح عبور از دریا به جانب انداولی اندازند E

^۲ آثار نفع مکاتبات... نصیب نواب سلطانی گردانیدند N: مشاورت را برین معنی قرار دادند و در اندیشه تدارک عود و رجوع به روم ایلی افتادند حاجی عوض پاشا به نوعی که در مکتوب مصطفی معجول اعلام کرده بود که در فلان شب ایلغار سلطان مرادی میرسد و لشکر روم در صدد گرفتاری او خواهند بود و همگی به اتفاق یکدیگر مخالفت خواهند نمود به همان موعود با جمعی از سپاه از سر آب الوباد

مصرع:

بازا که من به عفو گناهت ضَمان شدم^۱

و در ذیل کتابتِ نصیحت این تهدید هم مسطور بود که تمامی امراء و سپاهِ روم ایلی در خفیه و نهانی به واسطهٔ محمد بیک میخال، با سلطان عهد کرده‌اند که در فلان شب چون سلطان با لشکر خود شبیخون بر خصم آرند، آن جماعتِ مصطفی مجهول را و از میر اغلی جنید بیک که وزیر است دست و گردن بسته دارند، و جهتِ دست‌آویز عفو و بخشایش جرایم خود پادشاه با تزویر، و وزیرِ کبیر را به نوابِ سلطان سپارند، و برین مضمون حاجی عوض پاشا، کتابتی نوشته مشتمل بر اظهارِ خیرخواهی و نیک‌اندیشی، و نزدِ مصطفی مجهول فرستاده و در مکتوب از هر قسم قَسم و سوگند به غَلاظ و شِدَاد یاد کرده بود، و دلایلِ بسیار بر صدقِ مدعی خود آورده، و چون این مکتوبِ حاجی عوض پاشا را مطالعه نموده فی الحال جنید بیک از میر اغلی را محصور خود آورده، و مضمونِ رساله را به او اظهار کرده، جنید بیک کتابت‌های اولادِ تیمورباش را بیش مصطفی مجعول گشوده، و تصدیقِ مطابقه این دو مضمون به یک‌دگر نموده، و از سلوکِ هر کس اعمال و احوالِ امرای روم ایلی هم بعضی شواهد و امارات به تأییدِ این معنی دیده است، و به اتفاق پادشاه و وزیر رای صواب بر عودت به جانبِ روم ایلی به خاطر رسیده، و از میر اغلی جنید چون سخنانِ ناصحانهٔ اولادِ تیمور باش درو مؤثر افتاده بود، این مصلحتِ مُعاودت را به روم ایلی ترویج و ترجیح نمود، که چون ممالکِ روم ایلی حالیا در تصرف است چندان که در آن جانبِ حقیقتِ حالِ لشکریان روم ایلی محقق گردد، و موافق از منافق در آنجا به تدریج و امعانِ نظر مقرر شود، دیگر آهنگِ معارضه و نهضت به دفعِ سلطان مراد آسان است، و درین ولا با وجودِ این تردّدِ خاطر مقابله به جنگ و قتالِ منافِی حزم و احتیاطِ

سعی بی فایده به کار برد حالیا چون تمام امراء و لشکریان روم ایلی به اتفاق کلمه در رجوع به سلطان و ترک مصطفی مجعول یکدل و یک زبان شده اند و روی شفاعت و چهره ضراعت را به جانب درگاه سلطان آورده، اولی آنکه قبل از وقوع واقعه موعود به هر وجه باشد خود را به حبل متین استشفاع با طناب خیام این پادشاه واجب‌الاتباع پیوند و از اندیشه باطل و سابق بوسیله اصلاح نواب این بارگاه عالی جناب استعفا و استغفار نماید که E

^۱ ر.ک. غزلیات حافظ - E

بیت:

کافتابی بجوی آنجم سوز کز چراغ تو شب نگرده روز^۱

لیکن در حین تبلیغ رسالت جنید بیک از قبل اولاد تیمور تاش بیک مکتوبی سر به مهر و مستور بود تسلیم نمود، و آن رساله مشتمل برین مضمون بود که چون نزد تمامی امراء عظام و لشکریان روم ایلی محقق شده که دعوای مصطفی مجهول، محض بهتان و زور است، و با وجود شریف سلطان مراد بخش تمکین شخصی مجهول النسب از قانون عقل و عدل دور است، اکنون کجا لایق باشد که آنچنان شخصی معین که در ممالک روم در عداد ملوک عظام و از خاندان کرام است و نزد همگی به حسن تدبیر و قوت شمشیر مسلم عساکر اسلام به تقلید جمعی ملوک کفار کفار، و مشرکان اشرا سر عزت خود را به وزارت چنان شخصی بی اصل و مردی ناهل فرود آرد، و در آن کارخانه بی عاقبت و انجام خود را [270b] بانی و بادی انگارد، حالیا تمام امراء عظام روم ایلی و غیره مطلع بر مکر و تزویر مصطفی مجهول گشته اند و از روی ضراعت و شفاعت به نواب سلطان متوسل شده از جرائم و خطای ایشان گذشته، اولی آنکه او نیز قبل از وقوع واقعه موعود خود را به حبل متین استشفاع به اطناب سراقی اقبال این سلطان مراد بخش پیوند نماید، و از آنچه سابقاً از قصور تأمل و عدم تحمل ارتکاب کرده استعفاء و استغفار نماید، که ما همه برادران ضامن و متعهد صلاح حال و انتظام آمال او می شویم^۲؛

مخاطرات وقایع و ورطه های هولناک کشیده مکاتبات را جهت اتصال هریک به محل خود در نهانی به او دادند و به میان لشکر انبوه اعداء بی رفاقت بدرقه و رهنما فرستادند و با وجود آنکه آب الوباد در میان این دو لشکر حایل بود و بر سر هر گذار آب چنان عمیق، چند کس محافظ، شب و روز نگهبانی مینمود، بایزید مذکور چون برید و پیک صبا به یک طرفه العین از روی آب گذار کرد و بر مثال مبشر شمال به سبک روی از روی دریا عبور نموده پیغام الطاف سلطان و خبر هواخواهی ارکان به تمام اعیان جانب مخالف آورد و به ملایمت عبارت مؤده بشارت به همه امراء قدیم روم ایلی رسانید و روی دل جملگی سپهداران را به شیرین زبانی به جانب خدمت سلطان گردانید و سنگ تفرقه در میان معرکه آن جمع پریشان روزگاران انداخت و بندگان قدیم خاندان آل عثمان را از متابعت مصطفی مجعول پشیمان و روی گردان ساخت E

^۱ ر.ک. حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی

^۲ لیکن در حین تبلیغ رسالت ... حال و انتظام آمال او می شویم N: اولا چون مکتوب از میر اغلی جنید بیک را که اولاد تیمور تاش بیک داده بودند تسلیم نمود، و در اتمام پیغام تمامی ارکان و خواص دولت سلطان به هر گونه کلام نصیحت فرجام زبان فصاحت انتظام گشود که همگی مردم روم را از پیر و جوان این محقق شده که این دعوای مصطفی مجعول محض بهتان و زورست و با وجود شریف سلطان کشور مراد تمکین چنان شخصی مجهول النسب مخذول از طریق عقل به غایت دور است چگونه لایق باشد که همچو او شخصی معین که در ممالک روم در عداد سلاطین و ملوک عظام است، به وزارت و نیابت چنین کسی بی اصل و تبار سر فرود آورد و درین کار بی عاقبت

تزویر را به رای مبین و حسن تدبیر مقهور سازیم، و به وسایط رسائل و مراسلات مدبرانه فتنه شایع میان انجمن خصمان اندازیم.^۱

شعر^۲:

وَأَرَى^۳ الْأُمُورَ الْمَشْكِلَاتِ تَمَزَّقَتْ
ظُلُمَاتُهَا عَنْ رَأْيِكَ^۴ الْمُتَوَقَّدِ^۵

و مبتنی برین رای سدید اولاد تیمورتاش، سه برادر که همگی رکن دولت سلطان بودند به جنید بیک از میر اعلی که جمله الملک مصطفی مجهول بود و سایر اعیان سپاه او کتابتی چند نهانی ابلاغ نمودند، و به مردی کار دیده به میان لشکرگاه اعداء فرستادند، با وجود آنکه آب الوباد به غایت عمیق بود، و گذر از آن پیاده و سوار محال می نمود، چندین کس به نگهبانی کنار آب همواره مترصد و دیدبان بودند، اما برید و رسول مذکور مثل پیک صبا و شمال به یک طرفه العین با شنا از روی دریا گذار نموده، و بر مثال مبشران نسیم اسحر به سبک ماهی از میان آن نگهبانان عبور فرموده، و پیغام الطاف سلطان مراد بخش را فرداً فرداً، به همه امراء روم ایلی رسانید، و روی دل جملگی آن سپهسالاران را به شیرین زبانی به جانب سلطان گردانید، و سنگ تفرقه در میان آن جمع پریشان روزگار انداخت، و همگی بندگان قدیم خاندان عثمانی را، از متابعت مصطفی مجهول روی گردان ساخته، می گفت^۶:

^۱ هر کدام از آن امراء عظام ... میان انجمن خصمان اندازیم N: در جمیع خواطر آن امراء خردمند پریشانی و اضطراب زیاده از چون و چند در افتاد و هر کدام در تدارک خطا و مکر ناصواب خود بنیاد تدبیری مفلح و چاره سازی منجح نهاد و به توسط میخال اعلی همگی التماس عفو و صفح جمیل از گناهان خود از نواب سلطان نمودند و راه مراسلات و مجاملات دوستانه در میانه از طریق اخلاص و دولتخواهی صادقانه گشودند چون تفاسیل ماجری را میخال اعلی به سمع نواب رسانید و هر کدام از وزرا و امرا و ارکان سلطانی به مصلحتی هوشمندانه معین و مقرر گردانید اولاً به اتفاق اولاد تیمورتاش که هر سه وزیر مشیر سلطان بودند و با محمد بیک در مقام برادری اندیشه مصالح دوله مینمودند چنان مناسب دیدند که چون تفرقه عظیم در میان سپاه دشمن از تردد امراء روم ایلی افتاده و هر کس روی به تدبیر و تدارک حال خود نهاده اولی آنکه قبل از آنکه کار به جنگ و جدال رسد و فیما بین این دو سپاه مقطع امر به شمشیر قبال انجامد خصم صاحب حيله و تزویر را به رأی متین و حسن و تدبیر مقهور سازند و به وساطت رسایل و مکاتبات و به وسایل مراسلات و مخاطبات فتنه عظیمی میان انجمن اعدا و خصما اندازند که E

^۲ شعر N: بیت E

^۳ وَأَرَى N: و تری E

^۴ رَأْيِكَ N: راینا. E

^۵ شعر از ابو تمام

^۶ و مبتنی برین رای سدید اولاد ... روی گردان ساخته، می گفت N: و بنابراین اندیشه صایب و فکرت منیع مطالب کتابی از زبان هر سه برادر که وزیر بودند به جنید بیک از میر اعلی از روی خیرخواهی و نیک اندیشی استنساخ نمودند و به دست مردی دانشمند و معتمدی با کیاست و هوشمند که مشهور به کونایلو بایزید بود به لشکرگاه مصطفی مجعول فرستادند و چون مشاراله مردی بود روزگار دیده و

بیت:

ز صاحب نظر گر سخن نشنوی چو در کار آیی پشیمان شوی^۱

بعد از استخاره و توجه محمد بیک میخال، در مقابل خیم و منازل امراء روم ایلی به آواز بلند به نام همگی را احضار نمود، والحق همگی را تشوق و عزام فوز به دیدار او بود. چون آواز او را شناختند، خود را به لقاء او شادمان ساختند، بعد از عرض اشراق و شرح مساق ایام فراق، زبان طعن و توبیخ بریشان گشاد، و در اوصاف مکارم اخلاق سلطان و تزویر و احتیال پادشاه ایشان همگی را پندهایی دوستانه داد و جملگی را به کلمات معقول به خطا و بی احتیاطی خود در قبول سلطنت چنان شخصی مجهول شرمنده و نادم ساخت، و پریشانی تمام در درون دل آن طایفه صاحب اعتبار انداخت.^۲

بیت:

چو بددل شدند آن سپاه دلیر ز شمشیر ناکشته گشتند سیر^۳

لاجرم هر کدام از آن امراء عظام در تدارک خطا و فکر ناصواب خود به توسط محمد بیک میخال تدبیری مفلح و چاره سازی منجّح آغاز کردند، و ابواب مراسلات را فیمابین گشادند، و بعد از تحقیق عفو و صفح جمیل سلطان کشور مراد در هر باب آنچه مصلحت بود پیغام دادند، و بنابراین محمد بیک به اتفاق امور بیک و برداران که معتمدان دولت سلطان مرادی بودند، از روی تدبیر دولت خواهانه این معنی را عرض نمودند که چون تفرقه عظیم از تردد خواطر امراء روم ایلی میان سپاه دشمن افتاده و هرکس به قدر منزلت خود روی به تدارک حال خود نهاده، اکنون اولی آنکه قبل از انتهای امر به جنگ و جدال و مقطع امر جانبین به شمشیر فصال، اولاً خصم حيله ساز پر

^۱ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

^۲ بعد از استخاره و توجه ... طایفه صاحب اعتبار انداخت N: محمد بیک میخال اغلی هم به تنهایی متوجه کنار آب الوباد شد در مقابل خیم احتشام آن امراء عظام شد و از همانجا فردا فردا هریک از آن امراء قدیم روم ایلی را فریاد کنان نام به نام طلب حضور و التیام نمود، تمامی آواز او را شناختند و از راه شوق و غرام توسن طلب را به سوی او تاختند، او نیز در مواجهه بعد از اظهار اشتیاق با همگی آن سپهداران و یاران خود زبان طعن و سرزنش گشاد و برک و متابعت و فرمان برداری مصطفی مجعول همه را نصیحت پر فضیحت کرده پندهای دولت خواهانه داد، و از اطوار پسندیده و اخلاق و ملکات حمیده سلطان مراد بخش سخنان مرغب و کلمات مشوق نقل نمود و همگی را به اعتراف خطا و بی احتیاطی در قبول سلطنت نامقبول مصطفی مجعول به غایت شرمنده و نادم فرمود که E

^۳ ر.ک. شرف نامه نظامی

ساختند و به یک دم از کارفرمایی تیغ انتقام آن پنج هزار مرد را در آن تنگنای حیرت برداختند.^۱

بیت:

ز هر سو گشان دشمنی چون نهنگ به گردن در افسار یا پالهنک^۲

و بعد ازین ظفر و فیروزی از اتفاقاتِ حسنه این بود که محمد بیک ولدِ میخال که بعد از مقاتله سلطان محمد خصال و موسی چلبی در عقب فتح او را در قلعه توقات محبوس داشتند و به حکم سلطان کشور مراد او را از حبس گذاشتند، چون به مجلس همایون رسید و به نوازش خسروانه به اقصای مراد خود را فائز دید و او را از زمانِ قدیم میان سپاه روم ایلی اعتبار تمام بود و هیچ آفریده از امراء و صنایع آن جوانب از صلاح او تخلف نمی نمود، در مجلس مشاورت با ارکان دولت سلطان چنان رای دید که به اذن سلطانی تنها به کنار آب الوباد که در مابین فریقین حائل بود توجه نماید و تمامی امراء اهل اعتبار روم ایلی را از مقابله آب احضار فرماید، و بی واسطه مراسله و پیغام به مشافهه و عذوبت کلام تخطیه ایشان در [270a] متابعت مصطفی مجهول نماید، و به هر گونه دلایل و شواهد بر رجحان جانب سلطان بساط مشاورت در میان بازگشاید، و گوید که^۳:

^۱ لاجرم تدبیری دیگر ... آن تنگنای حیرت برداختند N: به ضرورت بنیاد تدبیری دیگر، و آهنگ مکر و حيله مزور نمود اولاً پنج هزار مرد مکمل را تعیین کرد که از سرآب الوباد شبگیر کرده گذر کنند و به یکبار در خواب غفلت بر معسکر سلطان شبیخون آورند، هاتف غیب این مکر اعدا را به سمع ارکان دولت رسانید و سلطان در مقابل این تزویر اسباب مدافعت را مهیا و مرتب گردانید و در گذرگاه سرآب الوباد پانصد مرد مکمل از جوانان جری نیکی جری جهت محافظت راه مقرر داشت و امور بیک تیمور باشی را با دو هزار مرد مبارز در کمینگاه راه خصماً گذاشت و بر وفق وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَعْلَاهُ (سوره فاطر، آیه ۴۳) چون در آن شب موعود پنج هزار کس مصطفی به آن گذرگاه رسیدند و لشکریان سلطان آن جماعت پریشان روزگار را در تنگنای آم ممر کشیدند، امور بیک با آن سپاه از کمین گاه بیرون آمده شمشیر کین معلول را اله جوان لشکر مصطفی مجعول کردند و اکثر آن پنج هزار مرد را مقبول و بعضی را مسلسل و معلول آوردند E

^۲ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۳ و بعد ازین ظفر و ... در میان بازگشاید، و گوید که N: و در آن اوقات از لطایف تاییدات ربانی و از عوارف نعم یزدانی آن بود که محمد بیک میخال اغلی که بعد از مقابله و ظفر والد بزرگوار سلطان اعنی سلطان محمد خصال با موسی چلبی محمد بیک مذکور در قلعه محبوس و مسجون بود و سلطان جهت همین مصلحت او را حکم اطلاق و احضار به مجلس همایون نمود، درین حین به ملازمت درگاه ظفر پناه رسید، و به نوازش خسروانه و تربیتهای پادشاهانه به اقصای مراد خود را فایز و جایز دید، چون از قدیم الزمان تمامی سپاه و لشکریان روم ایلی تابع و مطاع او بودند و از غایت التیام و الفت او با همگی امرا و اعیان آنجا به هیچ وجه از صلاح او عدول ننمودند، در مجلس مشاورت امرا و ارکان استجازه از سلطان نمود که یکبار آب الوباد که فیما بین فریقین حایل بود به تنهایی رود و تمامی امراء روم ایلی را آواز داده به لب آب، نام به نام آورد و بی واسطه مراسله و رسولی به مشافهه و مواجهه با ایشان بسط حکایات و شکایات نماید و به دلایل و شواهد کذب و افتراء مصطفی مجعول را به ثبوت رسانیده همگی از متابعت و مشایعت اوامر و نواهی او اعراض و استنابه فرماید، سلطان این رای متین او را مقبول داشت و فی الفور او را به اقدام آن تدبیر معقول به اختیار خود گذاشت E

مسارعت عبور از پل الوباد پیش از عبورِ خصم هرچه زودتر به آن مَرّ و معبر روی آوردند، مصطفی مجهول ازین سبقتِ جنگ و آهنگ، در جدال از سلطانِ نوجوان به غایت مُنَزَجِر و متغیر شد و خاطرهایی مخالفان از شاه و چاکرِ بسیار مُنکسر شد، و تمامی تدابیر که در بابِ جهانداری و کشورگیری با خودِ انگاره کرده بود باطل گشت، و اسبابِ کامکاری و سروری که به حيله و تزویر به هم بسته بود مُنحل و عاطل شد.^۱

بیت:

همان سودا گرفته^۲ دامنش را همان آتش بسوزد خَرَمَنش را^۳

لاجرم تدبیری دیگر مبتنی بر حيله و تزویر برانگیخت و موازی به پنج هزار کس، مُکَمّل از مخلصانِ خود به هم آمیخت که از سَرآبِ الوباد شبگیر کرده از آب گذرند و به یکبار در خوابِ غفلت بر مُعسکرِ سلطان کشور مراد شبیخون آورند، اما هاتِف غیب فی الحال این مکر و غدر اعداء را به سمعِ ارکانِ سلطانی رسانید و سلطان نیز در مقابلِ آن کید اعداء تدبیراتِ هوشمندانه مهیا و مرتّب گردانید و در گذرگاهِ سَرآبِ الوباد پانصد مردِ مُکَمّل از جوانانِ نیکی جری جهتِ محافظتِ راه مقرر داشت و امور بیک ولدِ تیمور تاش، را با دو هزار مردِ مبارز در کَمین گاهِ خصم گذاشت و بر وفقِ وَلَا یَحِیُّ الْمَکْرُ السَّیِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ^۴ چون در هنگامِ شبِ تار آن گروه سیه بخت در ظلمتِ ادبار بر گذرگاه رسیدند و لشکریانِ سلطان، ایشان را به حسنِ تدبیر در تنگنای گذرگاه کشیدند و به یکبار امور بیک کمینگاه به آن سپاه با انتباه بیرون آمده شمشیرهایی کینه گزار را از غلاف کشیده از حلقومِ دشمنان قَراب

^۱ و ظهور این گونه کرامت ... مُنحل و عاطل شد N: و به این تقاعد دشمن از خصومت و معاداة و سعتی و مهلت در کارسازی سلطان با اعوان و انصار پدید آمد و ظهور این واقعه از خوارق عادات و کرامات آن سید سادات در تقویت قلوب سپاه سلطان مرادی به غایت موجب مزید تأیید شد و از جرات و امیدواری و به اعتماد معونت و یاری حضرت باری سلطان با لشکر خود از برسا به استقبال خصم عنود تا الوباد نهضت فرمود، بعد از وصول خبر سلطان به مصطفی مجعول در اثناء مرض متوجه الوباد شد چون به داعیه عبور به قول الوباد رسید بول را لشکر سلطان بریده بودند و سپاه ملائک پناه سلطان در مقابله از روی قدرت و تهور صفوف مبارزانه کشیدند، مصطفی را ازین سبقت سلطان و مسابقت لشکریانش در میان میدان خاطر منزجر و منکسر گشت و تمامی تدابیر که در باب ادراک قصب السبق دولت با خود انگاره کرده بود باطل و متغیر شد E

^۲ گرفته N: بگیرد E

^۳ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

^۴ سورة فاطر، آیه ۴۳

به نفحات لطایف الطاف الهی چون گل چاشتگاهی گشاد، سلطان کشور مراد به استظهار توجه اولیاء الله متوجه دفع اعداء الله شده، لواء همت والا بر فضای عزیمت متوکلانه برگماشت، و دست و پنجه مخلصانه را به استدعاء دعای فتح، چون منجوق [269b] اعلام فتح بر آسمان برداشت، و حضرت سید هم تعهد فرمود که چند شبانه روز در خلوتخانه توحید، جهت مزید نصر و تأیید سلطان متوجه عالم قدس شوند و به صواب دعوات صالحه تمشیت مصالح و مرادات سلطان را در کنج انزوا و انقطاع طلبید، لاجرم بعد از وفا به موعود، بر در توجه معبود آن سید ولایت شعار ناگاه بی سبق سببی ظاهری مصطفی چلبی، مجهول را دفعه مرّ رُعاف طاری شد و سه شبانه روز که سید در خلوت بودند خون بی تقریب از دماغ سروری او جاری گشت و درین سه روزه مرض دفعی بی قوتی تمام از برکت باطن قوی اهل حق در جمعیت اهل باطل ظاهر شد و بنابراین تعویق عزم اعداد سلطان را جهت اجتماع لشکر و تدبیرات دیگر از مؤیدات متوافر و متواتر گشت^۱؛

نظم^۲:

ستور پادشاهی چون شود لنگ	به دشواری مراد آید فراچنگ
چو وقت پادشاهی در برآید	مرادت خود به خود اندر درآید ^۳

و ظهور این گونه کرامت دفعی از سید در تقویت دل سلطان کشور مراد و به ترتیب اسباب تأییدات نفع و قاعده کلی داد، لاجرم از سر جرأت و مردانگی با کمال امیدواری اعتماد به معونت و یاری حضرت باری، سلطان بی توقف تا محلی نزدیک الوباد تعجیل استقبال خصم کردند. و جهت

^۱ کرامت اشعار مجلسی ... متوافر و متواتر گشت N: آید مجلس سلطان صادق الجنان را به دعوات مخلصانه و به توجهات باطن عالی همثانه فروغی تمام و بسطتی مالا کلام دادند و غنچه دل مقبوض پادشاه را با نفایس طیبیه نصایح و مواعظی چند از کمال خیر خواهی و به هیبت نفحات معارف و واردات الاهی چون گل خاستگاهی به یکدم منبسطانه برگشادند و لشکری آراسته از جنود غیبی که کنایت از کتاب هم رجال الله است به امداد و اسعاد سپاه آن پادشاه دین پناه و سلطان زمره و المجاهدون فی سبیل الله منور داشت و سلطان هم به استظهار توجه اولیا الله متوجه دفع اعداء الله گشته لواء همت والا بر آسمان تأیید برافراشت و حضرت سید هم تعهد فرمود که چند شبانروز در خلوتخانه توحید جهت مزید نصر و تأیید سلطان متوجه مبادی عالییه شود و به صوانج دعوات استدعاء به مشیت مصالح و مهمات سلطانی به کنج عزلت و انزوا جوید، از برکات آن عزیمت سید ولایت شعار و از یمن توجهات باطن آن مظهر اجابه دعا کردگار در منزل سکون و نزول مصطفی مجعول دفعه او را مرض رُعاف طاری شد و همان سه شبانروز که سید در خلوت بودند خون از دماغ مصطفی بر سبیل اتصال جاری گشت و این کرامت دفعی ظاهر و تصرف باطن سید در نفوس و مظاهر بر عالمیان واضح و باهر نمود و درین سه روزه ضعف مزاج مصطفی را از مسارعت توجه برسا عایق افتاد و سلطان کشور مراد و لشکریان او را این تعویق و تسویف از توجه خصم فایده و

نفع کلی داد E

^۲ نظم N: بیت E

^۳ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی E-

افروزی فرماید، جلوه‌گری‌های شهابِ شب‌افروزِ اباطیلِ جهان سوز را منزلت و نمود کرم شب‌چراغ در هنگام نیمروز در عرصهٔ باغ باشد^۱؛

بیت:

مخور غم چون به روزِ نیک زادی	طَرَب کن چون درِ دولت گشادی ^۲
جوانی داری و شمشیر ^۳ شاهی	طلب کن با سری صاحب کلاهی
ولایت را ز فتنه باز بگشای	یکی ره دست بردِ خویش بنمای ^۴

اکنون چون رفیقِ این طریق جنودِ همتِ اهل‌الله است، بعد از آن چه حاجت به کثرتِ قوتِ لشکری و سپاه است، و مُبَشِّرِ نصرت و فتحِ قریبِ پادشاهِ مصدّق و گواهِ بی‌اشتباهِ مضمون^۵ کَم مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةُ كَثِيرَةٍ بِإِذْنِ اللَّهِ^۶ است.

بیت:

می‌نماید دشمنِ جاهتِ سپاهی پر سوار ^۷	تا دماغِ مملکت شوریده زان سودا شود
زود بهر دفعِ آن سودا به خون گردنش	روی بیضاءِ حسامِ لشکرت حمرا شود ^۸

چون حضرتِ سیدِ کرامتِ اشعارِ مجلسِ سلطانِ صافی چنان نوجوان را به دَعَوَاتِ مخلصانه و به توجهاتِ بَوَاطِنِ کاملانِ زمانه فروغی تمام و بسطتِ ما لا کلام داد و غنچهٔ دل، مقبوض شاهزاده

^۱ استکشافِ آن سؤال از عالمِ اسرار ... در عرصهٔ باغ باشد N: مراقبه و توجه به عالمِ انوار به یکبار انواع بشایر و مردکانی از کشور قدس به گوش دل سلطان رسانید و به تاییدات غیبی و به عنایات و بشارت بلا رهی سلطان را دل قوی و امیدوار گردانید بلکه سلطان را در آن تردد و اضطراب خاطر از مقاومت خصما و از اندیشه زحف و روی گردانیدن از دفع اعدا به صریح و ایما بسیار توییح و تعبیر فرمود و رعایت احتیاط و حزم را که عبارت از سوء ظن است به اخبار اقدام و عزم جزم تبدیل و تعبیر نمود و جهت تسکین خواطر شاه و سپاه و تمکین همگنان بر رأی صواب فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ (سوره آل عمران، آیه ۱۵۹) سوق کلام نصایح انتظام را برین مسلک اجرا فرمودند که هرگاه که خورشید عنایت ازلی آغاز تجلی نماید نمایش و تابش ماه مقنع باطل دیگر چه فروغ تواند نمود و در حینی که شارق تاییدات از مشارق مطالب چهره جمال گشاید سطوع سطوات و لمعات صبح صادق الطاف و مواهب لم یزلی بنیاد مجلس افروزی فرماید کرم شب چراغ را رتبت نمودنی بود خواهد بود E

^۲ شمشیر N: شیری E

^۳ طَرَب کن چون درِ دولت گشادی مخور غم چون به روزِ نیک زادی E+

^۴ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

^۵ چون رفیقِ این طریق ... بی اشتباه مضمون N: رفیق این طریق توفیق توجه همت اهل الله مغنی از کثرت لشکر و سپاه است و مبشر فتح و نصرت شاه را به تصدق و گواه مضمون همایون E

^۶ سوره بقره، آیه ۲۴۹

^۷ سپاهی پر سوار N: سوادای از سپاه E

^۸ ر.ک. قصیده ها سلمان ساوجی

عقیدتِ سلطان مراد همواره متوجه باطنِ دعای خواهانی تأیید و توفیق او می‌نمود و به دستورِ معهود درین حالتِ تردد و اضطرابِ خاطرِ سلطان در اختیارِ توجه به جانبِ اماسیه و ترکِ تختِ برسا یا عزیمتِ مقاتله و معارضهٔ مصطفی مجهول روزی به زیارتِ حضرتِ سیادتِ مآبی رفته بود، و در میانِ محبتِ آلِ تردد خود را به طریقهٔ استشاره و به طلبِ استخاره از خدمتِ سید التماس فرمود^۱؛

مصرع:

کای پیر ره بگوی طریقی صواب چیست

سید هدایت‌شعار بعد از استکشافِ آن سؤال از عالمِ اسرار و کشورِ انوار، نویدِ عالمِ غیب را جهتِ حصولِ ظفر بر مطالب و امانی، به گوشِ دلِ سلطانی رسانید و به عنایاتِ ربّانی و به تأییداتِ یزدانی به شیوهٔ مزدگانی دل‌قوی و امیدوار گردانید، ملکِ سلطان را از روی برتافتن از خصم به صریح دائماً توبیخ و تعبیر نمود، و طریقهٔ توکل و تصمیمِ عزمِ جزم را به او رهنمایی فرمود، و جهتِ تسکین و اطمینانِ خاطرِ سلطان و ارکانِ درگاه، طرحِ نصیحت را به سیاقِ دلخواه فِإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ^۲ اجرا می‌کرد، و بعضی کلماتِ امیدوارانه، جهتِ دلدارِ سلطان به میان آورد که هرگاه خورشیدِ عنایت از مشرقِ ازل آغاز به تجلّی نماید، مهتابِ جهانتاب توفیق در وسطِ السماء تأیید بر اوجِ برج دولتی برآید، دیگر نمایشِ تابشی که در ماهِ مُقَنَع باطل باشد البته در سَطُوتِ سَبَحَاتِ جلالِ حق متلاشی و مضمحل گردد، و چون لمعاتِ صبحِ صادقِ الطافِ یزدانی از مشرقِ فرخندهٔ مَطَالِعِ امانی بنیادِ گیتی

^۱ و برین عنوان چون خبر ... از خدمتِ سید التماس فرمود N: چون خبر عبور و نهضتِ مصطفی مجعول به عنوان واقع به مسامع سلطان رسید و بعد از استخبارِ کثرت و قوتِ لشکرِ خصمِ مصلحت در خروج از برسا و عزیمتِ مملکه رومیه صغری را احوط و اغط دید و درین حال اضطراب از همم اهل الله لایزال استمداد مینمود و از راه نیازمندی و خلوصِ اعتقاد از اولیا زمان استرشاد میفرمود و در آن اوقات پیشوای اولیاء زمان و مقتدای ساداتِ عالی شان وارثِ مسند هدایتِ مصطفوی و جالس و حارسِ رتبتِ ولایتِ مرتضوی مقبول درگاه حضرت باری سید شمس الدین محمد بخاری المشهر سید سلطان قدس الله سره و نورِ زمه و قبره در دار الملک برسا مقیم بودند و جهتِ خلوصِ محبت و اعتقاد آن سلطان کشور مراد همیشه در بابِ تمشیتِ دولتِ سلطان توجه باطنِ شریف و همتِ عالی مصروف میفرمودند در اثناء این تردد خاطرِ سلطان و در خلال این اختلالِ ملک از استیلاء و تسلطِ دشمنانِ سلطان کشور داد جهتِ استمداد و استرشاد به خدمت و زیارتِ حضرت سید رفته بود و در بابِ اختیارِ مقابله دشمن و با اعراض از مقابله کردن و به جانبِ کوهستانِ اماسیه رفتن از حضرت سید استخبار و استشاره می نمود E

^۲ سورة آل عمران، آیه ۱۵۹

نظم^۱:

به هر سو نامه‌ها پوشیده بنوشت
پیشان کرد نقشِ خود^۲ پُر از زشت
کزان کودک جهان‌داری نیاید
که نادان پادشاهی را نشاید
که اینک من رسیدم تند چون
شما گیرید راهش را به شمشیر
شیرکه رعیت دستِ استیلا برآورد
سپاه از هر طرف دستی درآورد^۳

و برین عنوان چون خبر عبورِ مصطفی مجهول به سلطان [269a] کشور مراد در دارالملک بُرسا رسید، بعد از تحقیقِ کثرت و قوّت لشکرِ خصمِ مصلحت در خروج از بُرسا و عزیمتِ اماسیه و توقّات را مجالِ خود انسب دید، که الْفَرَارُ مِمَّا لَا يُطَاقُ مِنْ سُنَنِ الْمَرْسَلِينَ و درین حالتِ دفعی، اضطراب و اضطرابِ لایزال به خدای کریم خود واثق و متوکّل بود، و همیشه استمدادِ همت از اهلِ دل می‌نمود، و لهذا؛ از رویِ نیازمندی و خلوصِ اعتقاد از اولیاء زمانه استرشد می‌فرمود، و در آن اوقات در کشورِ بُرسا هنوز آن سیدِ اولیاء زمانِ مقتدای ساداتِ عالی‌شأن، وارثِ مسندِ هدایتِ مصطفوی، و حائز و حارسِ ولایتِ مرتضوی، مقبولِ درگاهِ حضرتِ باری، امیرِ سیدِ شمسُ الدّینِ محمدِ بخاری، که در روم مشهور و معلوم به سیدِ سلطان است، و در شهرِ بُرسا سال‌ها مقیم می‌بود، و جهتِ خلوصِ

نداد، و در مقامِ ممانعت و مدافعت لشکرِ سلطان آهنگِ عناد و نفاق اغار نهاد، لاجرم بایزید پاشا در گذشتن و گذراندن لشکر از فرضه دریا و معبر به غایت مضطرب و مضطر شد و از غیرت و ناموس به اتفاقِ امرا و لشکریان عبور از پیش کوزلجه حصار در نزدیکی اسطنبول از روی ضرورت و اضطراب مقرر گشت چرا که یک دو کشتی کوچک در آن حوالی بدست آورده بودند و به کمال تهور گذشتن را به هر تدبیر با خود مقرر کرده و به آن چند کشتی محقر دلاوران چند را بشتابنده اسبان را به آشنا از آب گذرانیدند و متعاقب آن کشتی‌ها را باز پس فرستاده آن طرف دریا را به لشکر اسلام مامون گردانیدند و خود نیز به این عنوان از دریا گذشت و بی توقف متوجه دارالسلطنه ادرنه گشت چون به ادرنه رسید و طرح معاملات را زیاده از مقدار تدبیر خود دید از آنکه تمامی لشکر روم ایلی و امرا عظام آنجا را مطیع و منقاد مصطفیِ معجول یافت و عنانِ عزم را به صوب تدبیر از طریقِ خطر تیغ و شمشیر برتافت و بخواه و ناخواه متوجه لشکرگاهِ مصطفیِ مذکور شد و به اظهار فرمان برداری او و روگردانی از سلطان مراد خود را میان لشکرِ مصطفیِ مذکور مشهور کرد و در موضع سارلو دره به دست بوسِ مصطفی توقف رسانید اول حالِ مصطفیِ معجول سخن او را در امر اطاعت مقبول داشت و به وزارت کل او را برگماشت و نشانه‌های زخم و جراحاتی که در جنگ تیموری به مصطفیِ چلبی واقع بوده و شرح آن به تواتر میان مردم مسموع میشده به بایزید پاشا باز نموده و جنید بیک از میرِ اعلی بعد از آمدن بایزید پاشا به ملازمتِ مصطفیِ معجول آمد و او را هم منصب وزارت و اختیار ملک و مال داد و بنیاد مملکت گشایی و عزیمتِ مقابله با سلطان مراد نهاد و حکم کرد که از ممالک روم ایلی لشکر غرب و پیاده برون آرند و به رتبت هر دو صد کس را به یک ضابط و حاکمی برگمارند و هریک از آن پیاده را چهل اغچه خرجی عطا داد و نام آن لشکر قرلجه مسلم نهاد و همچنین از ممالک روم ایلی لشکر بسیار جمع از مسلمان و کافر آورد و سپاه غرب و پیاده را کسی رعایت کرد و گذرگاه کلی پولی را به غایت مضبوط و محفوظ میداشت و با این شوکت و عظمت نظرِ همت را به تسخیرِ برسا و محاربه با سلطان مراد برگماشت و به انگیزِ جنید بیک از میرِ اعلی بایزید پاشا را به مخالفتِ متمهم و با خود داشته در سارلودره او را به طریقه ذبح شهید ساخت و علی التّجلیل از دریا عبور کرده لواءِ سلطانی بر صحرای مخالفیچ انداخت E

^۱ نظم - E

^۲ خود N: خوب E

^۳ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

اسطنبول که به تصرفِ نوابِ سلطان بود چند عدد کشتی‌های محقر به دست آورد، و از کمالِ تهور گذشتن دریا را با خود مقرر کرد، بعد از عبور بی‌توقف متوجه ادرنه شد، و چون نزدیکی آنجا رسید طرحِ ظهور و جمعیتِ مصطفی مجهول را زیاده از اندازهٔ تدبیر و شمشیرِ خود دید، چرا که تمام امراء عظام و لشکریانِ روم ایلی را مطیع و منقادِ مصطفی مجهول یافت، و به ضرورت و خواه و ناخواه متوجه مُعسکر شد، او هم به طریقِ اظهارِ اخلاص به خدمت شتافت، و در بدایتِ وصول و انضمام به مصطفی مجهول، اطاعت و التجا او را تصدیق نمود، و قبول داشت و به مسندِ وزارت بزرگ او را برگماشت، و جهتِ تصدیقِ بایزید پاشا صدقِ دعویِ فرزندیِ یدرم خانی، را بعضی علاماتِ جراحاتِها و زخم‌ها که بر بدن او در جنگِ تیموری رسیده به او باز می‌نمود، و اکثرِ اماراتِ آن مصطفی چلبی، مفقود در بدنِ این مجعول مشهود بود، و بعد از بایزید پاشا چون جنید بیک از میرِ اعلی هم از ولایتِ خود به ملازمتِ مصطفی مجهول مبادرت کرد، و در میانِ مُشارالیه اهتمامِ تمام نموده او را هم به مسندِ وزارتِ دیوان آورد، و در مهماتِ ملکی و مالیِ مصطفی مذکور مدخلِ تمام داشت، و از هر اظهارِ خلوص اعتقاد به مصالحِ سلطنت، اهتمام و توجه ما لا کلام برگماشت، از آن جمله به صلاح او حکم شد که از ممالکِ روم ایلی سپاهِ عَزب و پیاده بیرون آرند، و میانِ هر یکصد مرد یک سرداری برگمارند، و همگی آن لشکرِ پیاده را زر انعام داد، و تمامِ آن لشکریان را قُرلجه مسلّم نام نهاد، و آن لشکریانِ عَزب و پیاده را بسیار معزز و مرعی داشت، و چون از سوار و پیاده شوکتی عظیم پیدا کرد، نظرِ توجه به تسخیرِ دارالملکِ بُرسا و ممالکِ انادولی برگماشت، و به انگیز و بدگوییِ از میرِ اعلی، بایزید پاشا را به مخالفتِ باطنی متهم داشته، در سارلو دره او را به طریقِ ذبایح قربان شهید ساخت، و عَلی‌الفور از معبرِ کلی بولی دریا را گذشته، لواءِ سلطنت و احتشام را بر آن طرف آب در صحرای مَخالِج برافراخت.^۱

^۱ و سلطان مراد، بخش ... در صحرای مَخالِج برافراخت N: و به این معنی سلطان مراد بخش بایزید پاشا را مرخص و ماذون داشت زیرا که چون اعتماد بر ثباتِ رای و اخلاص او کرده بود در آن مصلحت او را به رای و تدبیر او گذاشت بایزید پاشا از سر خود گذشته و کار خود را به محض تقدیر بی تدبیر باز گذاشته، متوجه روم ایلی گشت و مصطفی معبر دریا را از کلی بولی به غایت استوار ساخته بود و کشتی های فرضه را از اطراف دریا بار در یک محل مضبوط انداخته، به ضرورت جهت عبور دریا از گذرگاه اسطنبول توجه به کنار معبر مذکور نمود و تکور مقهور چون سر فتنه آن تزویرات و مربی مصطفی مجعول بود، کشتی های اسطنبول را به هواخواهی مشارالیه به بایزید پاشا

بیت:

نامرادی جهان بر دل خود خوش کردم چون تو را از من دلخسته همین بود^۱ مُراد

[268b] اما در مواجهه سلطان استجازه نمود که چون کار پادشاهی مصطفی مجهول رواج تمام گرفته، و در نظر مردم عظمت و شوکت او عظیم کَلّی پذیرفته، اگر در روم ایلی جماعتِ امراء و لشکریان آن جانب بر حالت خود در متابعت او اصرار نمایند، و از مصطفی روی گردان بشوند، و به جانب سلطان نیایند، و ظاهراً خلاصی این بنده از پیشِ لشکر ایشان محال است، و فرار هم از این طریق دریایِ خونخوار بی تدبیر و بی محال؛ حالاً بنده را مختار سازند که به اقتضاء مصلحت وقت، پیشِ مصطفی مجهول توجه نمایم و ظاهراً اظهار فرمان برداری او نموده، در روزِ مصاف با سلطان به میانِ مواکب همایون باز آییم، و آنچه در باب پریشانی سر و کار او باشد به حُسنِ تدبیراتِ مهمّا امکن به هم رسانم و مردمِ خردمند را از ملازمت او به دلایلِ معقول متنفر گردانم^۲.

بیت:

به بندگی تو هر جا مقیدم ورنه چه کار آید^۳ جان در مغاکِ ظلمانی

و سلطان مراد، بخش به این التماسِ بایزید پاشا تلقی نموده مأذون داشت و چون اعتماد بر ثباتِ رای و اخلاص او بود، جملگی مصالح را به صلاح او باز گذاشت، هر آینه بایزید پاشا هم از سرِ زندگانی خود در گذشته، و کار و بار خود به محض تقدیرِ باز گذشته، متوجه روم ایلی گشت، و به هر تدبیر که ممکن بود با جمعی قلیل از لشکریان به آن طرف دریا گذشت، و چون تکویرِ اسطنبول جهتِ هواداری مصطفی مجعول از گذارِ اسطنبول بایزید پاشا را راه نداد، از پیش کورلجه حصار بر بالای

مقصود و مراد ازین تکلیف و الزام هلاک این بنده دیرینه سلطان است اکنون سر و جان جهت امر مطاع نواب و تسلی خاطر اصحاب در میان است رَضینا بِقضاءِ اللّٰه E

^۱ بود N: است E

^۲ اما در مواجهه سلطان استجازه ... به دلایلِ معقول متنفر گردانم N: فاما از سلطان استجازه نمود که چون امر مصطفی مزور رواج تمامی گرفته و از روی ملک و سپاه عظیم عظیمی پذیرفته اگر در روم ایلی جماعتِ لشکریان بر ضلالت خود اصرار نمایند و از مصطفی مذکور برنگردند و به جانب خدام سلطانی نیایند و خلاصی از پیشِ لشکری چنان انبوه محال است، و فرار از روم ایلی جهت حایل دریا بی تدبیر و مجال، سلطان این بنده جانسپار را مختار سازند که بر اقتضاء مصلحت وقت پیشِ مصطفی مجعول روم و ظاهراً اظهار متابعت و فرمان برداری کنم تا روز جنگ و مقابله او با سلطان در عین مقابله به مواکب سلطانی پیوندم و آنچه در باب تفرقه و پریشانی سرکار او باشد تحسین تدبیراتِ بهم بندم E

^۳ آید N: دارد E

غایت عاقل و شجاع و ابراهیم پاشا و عوض پاشا را، با وجود او چندان استقلالی در مسند وزارت میسر نبود و هر دو در دفع او از در خانه سعی بلیغ می نمود، و سلطان مراد را در خلوات بران داشتند که بایزید پاشا را به مواجهه به توجه روم ایلی مأمور و مجبور دارد و مطلقاً در منع آن رای سخنان کسی را معتبر نشمارد، و بنابراین سلطان نیز روزی به مشافهه گفت که جهت خاطر من این خدمت را تصدی می باید نمود و با جمعی لشکریان به طرف روم ایلی عبور می باید فرمود، بایزید پاشا در جواب سلطان گفت که هر چند حکم سلطان واجب الاتباع است، و سر و جان و خان ما طفیل این دولت با جمیع اتباع و اشیاع، حالیا این قدر وصیت دارم که اگر دیگر عمر و زندگانی به وصول خدمت سلطان، مساعدت نماید از اموال و جهات متروکات من موازی پنجاه هزار اغچه، نذر و وصیت به امور بیک سلطان عنایت فرماید و در طریقه برادری اخروی ازو حلالی خواهند که میان شریکان جاهی و ارکان دولت پادشاهی سخن مخلصانه جهت دولتخواهی سلطان ازو صادر شد، و از دیگران به غرض خود و صلاح جاه خود مصلحت ملک و سپاه پادشاه ظاهر گشت، چون معلوم شد که مقصود ازین تکلیف و الزام هلاک این بنده دیرینه سلطان است جهت احترام، کلام مطاع سلطانی اکنون سر و جان درین مخاطره در میان است؛^۱

^۱ حضور سلطان تخطیه رای ... درین مخاطره در میان است N: مجلس سلطان تخطیه این رای ابرهیم پاشا و حاجی عوض پاشا کردند و جهت نفی مدعای ایشان در باب توجه بایزید پاشا دلایل عاقلانه آوردند که چون مصطفی معجول را دعوای فرزندی خاندان عثمانی است و حالیا میان ممالک و سپاه روم ایلی مقرر بر پادشاهی بایزید پاشا با وجود قلب لشکر و اسباب چگونه با پسر عثمان بیک مقاومت تواند نمود و او را کجا توانایی مضاف دادن با چنان متغلبی غالب تواند بود و تصریح لفظ تصریح کردند که مگر درین اندیشه مدعی قتل بایزید پاشا و غلبه و ظفر لشکر اعدا باشد، زیرا که همگی را معلوم بود که بایزید پاشا را در دولت سلطان محمد خصال و بعد از آن در زمان سلطان مرادی چه قدر اختیار و استقلال است و مادام که او دریا به سریر سلطانی صاحب اختیار مهمات دیوانی باشد هر چند ابرهیم پاشا و حاجی عوض پاشا به وزارت منصوب باشند و به نیابت و امارت سلطان منسوب مطلقاً ایشانرا در درجه اعتبار نخواهد داشت و به استقلال ایشانرا در حل و عقد امور سلطان نخواهد گذاشت و برین رای صواب اروج بیک با برادران اصرار نمود و به مواجهه و مشافهه گفت که من دولتخواه سلطانم و جهت مراد نفس خود نقصان ارکان و لشکریان سلطان را مستصوب نخواهم بود و آن مجلس مشاورت بنابراین موقوف ماند و فردای آن روز دیگر باره سلطان عقد جمعیتی جهت همان مشاوره بهم رساند چون بایزید پاشا در منصب و مسند خود مطاع بود و در کارخانه دولت وزیری سپهدار و شجاع و ابرهیم پاشا و حاجی عوض پاشا هر دو در سلک مدبران به حیل و تزویر مذکور بودند و به انگیز و تدبیر مسلم جمهور به اتفاق سلطان را بر فرستادن بایزید پاشا جازم و عازم ساختند و طرح مدعای خود را به انواع حیل باز در مجلس انداختند چون سلطان را به دلایل عقلی بر سیل مغالطه مایل به ارسال بایزید پاشا دلالت کردند و بایزید پاشا را به مجمع مشاورت دیگر آوردند سلطان به مواجهه با بایزید پاشا اشارت فرمود که جهت خاطر من قبول این امر لازم الاطاعه می باید نمود بایزید پاشا در جواب سلطان گفت که هر چند حکم سلطان واجب الاتباع است و سر و جان ما در راه رضای نواب این درگاه فدا و طفیل با جمیع اتباع و اشیاع، فاما اگر درین سفر پر خطر مرا وعده موت و هلاک رسد، پنجاهزار اقچه از وصایاء اموال من به اروج بیک ولد تیمور تاش دهند و در طریقه صدق صداقت و برادری اخروی ازو استحلل خواهند که میان شرکاء جاهی و فیما بین ارکان دولت شاهی سخن مخلصانه از روی دولتخواهی بود ازو شنیدم و کسی که غرض و مدعای خود را طفیل صلاح پادشاه و ولی النعمه خود کند همین او را دیدم چون

کلی پولی، اجتهادِ مدبرانه به ظهور آرد و اگر فرصت و قوتِ محاربه با مصطفی مجهول داشته باشد به اتفاقِ امراء و لشکریانِ آن جوانب به جنگ و جدال اقدام نماید و ممالکِ روم ایلی را خداوندی فرماید که^۱:

نظم^۲:

گر فرومایه‌ای سری بفراخت از پی خویش تاج و تختی ساخت
من که صاحب سریرِ دیوانم^۳ تیغ دارم به تیغِ بستانم
جای من گر گرفت غداری عنکبوتی تنید بر غاری
ازدهایم رسید^۴ بر درِ غار کی من از عنکبوت خواهم بار^۵

اما درین انجمن مشاورت، اولاً^۶ اولادِ تیمورتاش بیک^۷ که مخلصانِ دولت سلطان مرادی بودند و از یک‌جهتِ صادق‌اعتقاد و به طریقِ ایمن^۸ المستشارِ مؤمن^۹ مُهتَدی وهادی در حضورِ سلطان تخطیئه‌رای ابراهیم پاشا در اندیشه‌ارسال بایزید پاشا کردند، و در منعِ آن مصلحتِ ناصواب دلایلِ عاقلانه آوردند، که چون مُصطفی مجهول را دعویِ فرزندیِ خاندانِ عثمانی است، و حالیا میانِ روم ایلی مقرر به وراثتِ مُلک و سلطانی بایزید پاشا با وجودِ قِلتِ قوت و سپاه، چگونه با پسرِ عثمان مقاومت می‌تواند نمود، و الحق این اندیشه‌مودی به هلاکِ بایزید پاشا و مزیدِ تأیید خصماء خواهد بود، لیکن چون بایزید در مسند و مرتبه‌نو خود مستقل و مُطاع بود و در کارِ وزارت و سپهداری به

^۱ ابرهیم پاشا ولدِ علی پاشا ... ایلی را خداوندی فرماید که N: جمعی که دری حین جلوس خود تربیت نموده بود مثل اولادِ تیمور تاش بیک علی بیک و امور بیک و اروج بیک که سلطان هرسه را بعد از تقرر سلطنت منصب وزات عنایت فرمود در باب مهم مصطفی مجعول مشاورت کرد و در باب مقاومت و محاربه او ازیشان هرکدام رای و تدبیری پیش آورد، و ابرهیم پاشا و حاجی عوض پاشا گفتند که چون بایزید پاشا هم وزیر اعظم و امر الامرأ روم ایلی است، صلاح در آن است که حالیا او را پیشتر از معبر استنبول به روم ایلی فرستند، تا به حسن تدبیر امرا و سپاه روم ایلی را که مدتی محکوم اوامر و نواهی او بوده اند از متابعت و فرمان برداری مصطفی مجعول باز دارد و جهت عبور لشکر سلطان از ممر کلی پولی اندیشه صایی به ظهور آرد و اگر فرصت محاربه و مقابله با مصطفی مجعول باشد به اتفاق امرا و لشکریانِ آن جوانب به جنگ و جدال اقدام نماید و ممالک روم ایلی را از شوایب خلاف مخالفان و غوایل مفاسد مفسدان تخلیه فرماید E

^۲ نظم - E

^۳ سریرِ دیوانم N: سریر و ایوانم E

^۴ رسید N: رسیده E

^۵ ر.ک. هفت پیکر نظامی

^۶ اولاً - E

^۷ بیک - E

^۸ و به طریقِ ایمن N: سلطان و به طریقِ اقوام E

بعد از آنکه سلطان مراد از ضبط ممالک انادولی و جلوس بر مسند پدری در بُرسا فراغت یافت، و به اقدام همت بلند به صوب تکمیل سلطنت به فتح ممالک روم ایلی و تخت دارالسلطنه ادرنه مضطربانه می‌شتافت، چنان ظاهر شد که کارخانه حکومت مصطفی چلبی، مجهول‌النسب رواج بسیار گرفته^۱، و چراغ دولت بی‌اعتبارش از لمعات سراب کذاب مکر^۲ و تزویر فروغ تمام پذیرفته، هر چند محقق بود که،

مصراع:

چراغ کذب را نبود فروغی؛

فأما ظاهر بود که لشکر و قوت بازوی^۳ سلطان مرادی را در آن زمان تاب مقابله^۴ و مقاومت با آن لشکر خصم خصیم^۵ نیست، و استطاعت عبور از کلی پولی و معبر دریای چنان عظیم نه، سلطان کشور مراد^۶ درین اندیشه با ارکان دولت پدری^۷ [268a] خصوصاً بایزید پاشا و ابرهیم پاشا ولد علی پاشا و حاجی عوض شاه و جمعی که از ولایت انادولی در حین جلوس تخت بُرسا فراهم آورده بود، مثل اولاد تیمور تاش بیک امور بیک و اروج بیک که سلطان سعید همگی را وزارت عنایت فرموده بود، در باب مصطفی مجعول مشاورت فرمود، هر کدام در آن امر پرفتنه و فساد اندیشه، رای و تدبیری پیش آورد و هرکس آنچه صلاح دیده بود عرض می‌کرد، ابرهیم پاشا به اتفاق حاجی عوض پاشا عرضه داشت که چون بایزید پاشا و وزیر اعظم و امیرالأمراء روم ایلی است، مصلحت چنانست که حالیا او را پیش‌تر از معبر اسطنبول به هر وجه باشد به روم ایلی فرستند تا به حسن تدبیر امراء و لشکریان آن جانب را از متابعت و فرمان‌برداری مصطفی مجهول باز دارد، و جهت عبور لشکر سلطان از معبر

^۱ بعد از آنکه سلطان ... مجهول‌النسب رواج بسیار گرفته N: چون سلطان مراد خان از اندیشه ممالک انادولی و استقرار سلطنت او در تخت برسا فراغت یافت و به اقدام همت به صوب تدارک تخت موروثی ادرنه و ممالک روم ایلی شتافت، چنان ظاهر شد که کار حکومت مصطفی مجعول بسیار رواجی گرفته E

^۲ کذاب مکر N: کذب E

^۳ قوت بازوی E-

^۴ قابل و E-

^۵ خصم خصیم E-

^۶ کلی پولی و معبر دریای چنان عظیم نه، سلطان کشور مراد N: فرضه کلی پولی و آن معبر مقرر نه E

^۷ خود E+

چون^۱ در آن ولا بایزید پاشا که در زمان سلطان محمد خصال، سال‌ها بر مسند وزارت کل و منصب امیرالامرای^۲ منصوب بود، و به کمال عقل و دانستگی میان ارکان دولت^۳ به پیشوایی منسوب، در جانب انادولی می‌بود، و بعد از سلطان هم کسی مناصب او را تغییر ننمود، چون سلطان کشور مراد بعد از پدر، اولاً بر دارالملک برسا به جای والد سعید بر تخت نشست، و جهت تحصیل ممالک روم ایلی و تخت دار السلطنه^۴ ادرنه، کمر مردانگی و جهانگشایی به میان بست و^۵ دیگر امراء عظام^۶ روم ایلی خصوصاً^۷ دورخان بیک و اولاد حاجی اورنوس^۸ و کملو اغلی و سایر صنادید عظام، به تقلید یکدیگر به گمان صدق مصطفی دروغی متوجه معسکر او گشتند، و از میر اغلی نزد او منصب وزارت یافت و هرکس به امید ترقیات منصبی و جاهی به خدمت او می‌شتافت، چرا که نفوس ضعیفه عوام در طلب آرزوی طبیعت و کام، چون حیوانات عجم و بهائم همیشه در صحرای ضلالت پیروی یکدیگر کردند، و از تأمل در عواقب امور و تحمل در اندیشه طریان شرور به غرور اولاً ذاهل و ثانیاً نادم شوند^۹؛

بیت:

اندر آن روز که ناگاه سپاه آجال بر بداندیش بگیرند سر هر کوی حدّر
تیغ چون وسوسه عشق در افتد به دماغ تیر چون شعشعه نور در افتد^{۱۰} به بصر

^۱ چون N : اتفاقاً E

^۲ سال‌ها بر مسند وزارت کل و منصب امیرالامرای N : وزرا و امراء سلطانی بود و مدار احکام و مشاورات ادشاهی در تمام ممالک آل عثمانی و از اوایل زمان سلطنت سلطان سعید بر مسند وزارت کل و منصب امیرالامرای روم ایلی E

^۳ دولت N : خلافت E

^۴ منسوب، در جانب انادولی ... و تخت دار السلطنه N : چون بعد از سلطان سعید به حکم ولایت عهد سلطان مراد خان در تخت دارالملک برسا بر سریر خلافت نشست و تاج سروری و شاهی بر فرق فرقد سای خود نهاده جهت تسخیر ممالک روم ایلی و جلوس بر اورنگ قیصری در E

^۵ و در این اثنا مصطفی مجهول به اندک روزگاری تمام ممالک و امرا و سپاه روم ایلی را در قبضه اقتدار خود درآورد و حاکم از میر که از جمله حکام قدیم روم بود و اکثر اوقات با خاندان آل عثمان جنت مکان نفاق و مخالفت می‌نمود، از طرف انادولی فرار کرده به مصطفی مجهول ملحق شد، و منصب وزارت و تقدم امراء او را قبول کرد نفاق و شقاق سابق او دیگر باره محقق گشت و بعد از متابعت و ملازمت او در صحبت مصطفی مجعول E+

^۶ و حکام عالیمقام E+

^۷ خصوصاً N : مثل E

^۸ حاجی اورنوس N : اورنوس بیک E

^۹ عظام، به تقلید ... و ثانیاً نادم شوند N : و سپهسالاران و مجموع مجاهدان و سپهداران به تقلید یکدیگر و به گمان صدق مصطفی مزور متوجه معسکر او گشتند و همگی در مسلک اطاعت و فرمان برداری درآمدند، چرا که نفوس عوام در طلب آرزوی طبیعت و کام همیشه چون حیوانات عجم و بهائم به پیروی یکدیگر در صحرای ضلالت هایم باشد و از تأمل در عواقب امور اولاً عاقل و در نهایت حال خجل و نادم گردند E

^{۱۰} در افتد N : در آید E

از قبلِ سلطان کشور مراد در مقاومت و جهاد ایستادگی فرمود و مضمون این مثل را به آوازه بلند تشهیر نمود^۱ که أَكْفَرُ بَعْدَ إِيْمَانٍ أَمْ اتَّخَذُ إِلَهَ ثَانٍ.

بیت:

هر آنکه جانبِ اهلِ وفا نگه دارد خُداش در همه حال از بلا نگه دارد

اما به دلالت و شهادتِ تکور اسطنبول و اغواء و اضلالِ آن غول سیرتان بر غلول، به اندک وقتی اکثر لشکریان اسلامی روم ایلی را تابع مصطفی مجهول ساختند، و طرح سلطنتِ موروثی او میان آن گروه فریفتگان نادان انداختند، تا آنکه پنجاه هزار سوار از امراء و سرخیلان مجاهدت شعار و جمعی از انصار نابرخوردار از اقوام کفار مصطفی مجهول را به پادشاهی برداشتند و اکثر سپاه روم ایلی به گمانِ باطل و ظنّ اَثمیم، و بعضی به خدعه و تلبیس و طبعِ لئیم، اَلوِیَةُ طغیان به مملکت گشایی او را در روم ایلی برافراشتند.^۳

نظم:^۴

به تدبیری چنین زان^۵ خصم بدخواه رعیت را جدا کردند^۶ از شاه
پس آن گاهی به کین از جای برخواست امورِ جنگ کردن را بیاراست

^۱ و جهت امدادِ این فساد ... آوازه بلند تشهیر نمود N: و در تقویت این فساد و تمشیت آن زمره اهل زندقه و الحاد لشکرهای آراسته و کشتی های مزین و پیراسته از جانب بر و بحر ترتیب داد و همراه مصطفی جعلی به داعیه فتح کلی پولی فرستاد که بر حسب موعود آن مفسدان مردود آن کشور را به آن حکایات مزور به اتفاق منجر سازند و رایت منکوب کفر را بعد از اعلان اعلام اسلام دیگر باره بر افرازند تا بعد از آن مدخل و ممر لشکر اسلام به جانب روم ایلی مسدود گردد و گذار سلطان اهل ایمان مراد خان از معبر کلی پولی بر وجه کلی شدد شود و چون فاصله به اجنبی میان دیار اسلامی پدید آید از جمیع اطراف و جوانب مدد و امداد ملوک و سلاطین مشرکان در دفع مسلمانان یوما فیوما بیفزاید چون مصطفی مجعول با آن بعضی مفسدان با مقبول به استظهار و همراهی لشکر تکور به کلی پولی رسیدند و بر اطراف و جوانب حصار و سواد آن دیار صنوف عساکر عناد کشیدند اتفاقاً از جانب سلطان مغفور یکی از امراء و غازیان مشهور شاه ملک نام از خدام و غلامان معتمد علیه آن خاندان مالک زمام احکام بود و مردانه و مجدانه از قبل سلطان مراد در مقاومت و جهاد ایستادگی کرده از تسلیم قلعه و ملک امتناع نمود می گفت E

^۲ ر.ک. دیوان حافظ

^۳ و شهادتِ تکور اسطنبول ... روم ایلی برافراشتند N: حاکم و تکور اسطنبول و اغواءِ آن اغوال سانان کذب و غلول، به اندک روزی لشکریان و اجناد روم ایلی را تابع مصطفی مزور ساختند و طرح سلطنتِ موروثی را آن فریفتگان نادان در میان انداختند، تا آنکه پنجاه هزار سوار از امراء و سرخیلان مجاهدان کفار و از انصار نابرخوردار و اعونه اعوان کفار لواءِ غدر و شیطنت را در لباس حکومت و سلطنت بر عرضه مملکت روم ایلی بر افراشتند و همگی سپاه روم ایلی بعضی به گمان و ظنّ اَثمیم و بعضی به انخداع از تزویرات و مکاید ابلیس رجیم مصطفای مجعول را به سلطانی برداشتند E

^۴ نظم N: بیت E

^۵ زان N: آن E

^۶ کردند N: گرداند E

تسخیر آن شهر و معبر معتبر که سفائن بحر روم و دیار شرقی را ممر است، بحق السعی تکور تسلیم نماید، و سایر ممالک روم ایلی را به معونت لشکریان تکور و سایر اولیاء شیطان بگشاید، لاجرم تکور نیز در تصرف ملکی، چنان طامع و به عداوت ادیان و شرایع در ترویج آن تزویر و تلبیس و در تقویت اتباع و اشیاع ابلیس، سعی های موفور می نمود و همگی مردم را از مسلمانان و کفار، اتباع و فرمان- برداری مصطفی مجهول می فرمود، بلکه به حقیقت تمامی خلق را از متابعت مصطفی حقیقی صلوات الله علیه، ممنوع می دانست و محکومان و منسوبان کیش منسوخ خود به مساعدت مصطفی مزور به قهر و غدر و به خدعه و جبر می گماشت^۱ يُخَادِعُونَ اللَّهَ^۲ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ^۳

لمؤلفه:

چگونه جلوه نماید به جهل^۴ و بوالعجبی چراغ مصطفوی از شرار بولهبی و جهت امداد این فساد و به مشیت این گروه زندقه و ارتداد لشکرها آراسته و کشتی های مزین و پیراسته از جانب بر و بحر ترتیب داد و همراه مصطفی مجهول مجعول به داعیه فتح و تسخیر کلی پولی فرستاد، [267b] که شاید به این بهانه رایت کفر را در آن کشور برافرازند، و تفرقه و پریشانی در چندین ممالک اسلامی اندازند، و یقین که چون ممر و معبر کلی پولی به دست کفار درآید، دیگر مطلقاً سکون و قرار اهل اسلام در جملگی ولایات روم ایلی نشاید، و از اطراف و جوانب اعداد اعداء دین، در رفع و دفع ملت مسلمانی آن جوانب بیفزاید، چون مصطفی مجهول با آن مفسدان نامقبول به کلی پولی رسیدند، و بر اطراف حصار و سواد آن دیار صفهای سپاه عناد کشیدند، اتفاقاً از جانب سلطان مغفور یکی از امراء نامدار شاه ملک نام، در آنجا حاکم و نگهبان بود و مُجد و مردانه

^۱ و معبر معتبر که ... و به خدعه و جبر می گماشت N: معتبر و ممر سفائن و معبر همان مملکت را به حق السعی تسلیم تکور کرده سایر ممالک روم را به معونت لشکریان تکور و سایر کفار جهت مصطفی مجعول بگشایند و همیشه با تکور در مقام مهاده و مداهنه ثابت الاقدام باشند و در دفع سلطان مراد و منع او از عبور دریا و داعیه سلطنت روم ایلی متفق الکلام گردند لاجرم تکور اسطنبول به طمع ملکی چنان مفید و نافع و به عداوت ادیان و شرایع در ترویج آن تزویر و تلبیس و در تقویت آن اتباع و اشیاع ابلیس سعی ها مینمود و مردم را بخواه و ناخواه متابعت و فرمان برداری آن مصطفی مجعول میفرمود و به حقیقت خلق آن دیار را از مشایعت مصطفای حقیقی صلوات الله و سلامه ممنوع میداشت و محکومان و منسوبان کیش منسوخ خود از جهت ارتداد تکلیف و متابعت و انقیاد لشکر اسلامی روم ایلی به مصطفای مزور به قهر و جبر و قهر می گماشت E

^۲ و رسوله E+

^۳ سورة بقره، آیه ۹

^۴ جهل N: مکر E

خود را به این نَسَق ترتیب دادند که چون بعد از جنگِ سلطان^۱ سعید سلطان یلدرم بایزید با^۲ لشکر تیموری، و اتفاقِ تفرقه و افساد^۳ در مُلک و سپاه قیصری، در میان جنگ‌گاه از جمله پنج پسرِ سلطان یلدرم^۴ مصطفی چلبی نام، در آن غوغایِ قیامت‌اسلوب^۵ بی‌نشان و ناپدید شد، و هرچند امیر تیمور به التماسِ یلدرم خان، در طلبِ آن فرزندِ دل‌بندِ سلطان بسیار^۶ کوشید، لیکن^۷ کسی مرده و زنده او را ندید، و ازو اثر و خبری هیچ گوشی نشنید، و در ایامِ سلطنت امیر سلمان و موسی چلبی و وقوعِ مُکاوحاتِ سلطانِ محمد خِصال^۸ کسی به وجود و بقاء او قائل نبود، فأمّا درین فتراتِ موتِ سلطان آن گروه بی‌دینان، به مشاورتِ تکور بی‌ایمان مصطفی چلبی نامی را برانگیختند و چندین علامات و شواهد جهتِ تصدیقِ فرزندِ او از سلطان یلدرم، خدعه^۹ و تلبیسی شبیه به یقین و تحقیق در هم آمیختند و بعضی نشانه‌ها که در اعضا و اجزاء بدنی^{۱۰} آن مصطفی چلبی حقیقی^{۱۱} مشهور بود، و به اعلام و تصدیق^{۱۲} تکور مذکور هرکس آن صورت را اذعان می‌نمود^{۱۳}، و به گواهی جمعی از مظاهرِ کذب و بهتانِ صدقِ دعوای آن مصطفی چلبی مجعول را مقرر و مثبت داشتند، و با حاکمِ اسطنبول عهد و میثاقِ موافقت برین موجب نمودند^{۱۴} که چون اولاً به امداد لشکر تکور از جانبِ برّ و بحر بر سرِ قلعه و شهر کلی پولی، که کلیدِ ممالکِ خشکی و تری^{۱۵} روم ایلی است، توجه نمایند، بعد از

^۱ مغفور E+

^۲ با N : تا E

^۳ و افساد E-

^۴ بایزید E+

^۵ آن غوغایِ قیامت‌اسلوب N : غوغایِ جنگ E

^۶ بسیار E-

^۷ لیکن E-

^۸ اثر و خبری هیچ گوشی نشنید، سلطانِ محمد خِصال N : نام و اثری نشنید و در مدت ایام سلطنت سلطان محمد خصال و برادران او امیر سلمان و موسی چلبی در هیچ جانبِ ممال E

^۹ فتراتِ موتِ سلطان ... سلطان یلدرم، خدعه N : فرصت ظهور فترت بعد از موت سلطان محمد خصال، آن گروه بی‌دینان به مشاورتِ تکور بی‌ایمان شخصی را به اسم مصطفی چلبی برانگیختند و چندین علامات و شواهد را جهت تصدیقِ مصطفی بودن آن خارج النسبِ زندیق E

^{۱۰} بدنی E-

^{۱۱} حقیقی E-

^{۱۲} و تصدیق E-

^{۱۳} اذعان می‌نمود N : تصدیق نمود E

^{۱۴} آن مصطفی چلبی مجعول ... موجب نمودند N : مصطفی مجعول را مقرر ساختند و آوازه خروج و ظهور مصطفی چلبی و مرده چند ساله را در میان مملکت روم ایلی انداختند و با حاکم و تکور استنبول مقرر داشتند E

^{۱۵} خشکی و تری N : خشک و تر E

غایب و مهجور، اما سلطان مراد به سلطنت رومیّه صغری و تخت اماسیّه منسوب بود و مصطفی چلبی بهر حکومت ایدین ایلی و توابع آن منصوب؛ لاجرم اعداء دین و دولت و بداندیشان این خاندان حشمت، از مخالفان ملت، هرکدام از یک جانب خیال باطلی دست داده و دشمنان دین پیغمبری و آعادی عادی کشور قیصری، در اندیشه رخنه‌گری ملک و ملت افتاده، از آن جمله حاکم و تکور اسطنبول که [267a] از کهنه گبران دیرین و بدکیشان بی‌دین بود، هرچند در زمان سلطان مغفور به واسطه خدمات مقبول که در فتح روم ایلی و معارضه موسی چلبی به ظهور رسانیده بود و خود را به آن وسایل، در ظلّ مرحمت سلطان درگنجانید؛ و آمد شد مردم سلطان به اسطنبول و توجه مردم او به درگاه قبول چندان شده بود که بر خفایاء احوال و اطوار سلطان و برادران و فرزندان اطلاع داشتند، و خود را در سلک یک جهّتان و خدام آستان می‌انگاشتند، چون صورت ارتحال سلطان محقق و مشهور گشت و به موت و فوت آن خسرو مجاهدان در دل پرنفاق تکور، معرت و فساد و ضلال قدیم به ظهور آمد، و بعضی از شیاطین انس که همیشه در معاملات دین و دنیا از زمره اُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى^۱ بودند و در آن فترت روزگار جهت مصلحت کار خود متاع آخرت، و ودیعه دینداری را به بضاعت فناپذیر حیات لازم الانقضاء استبدال می‌نمودند^۲ به مناسبت اختلاط و ارتباط سابق با تکور اسطنبول طرح هواخواهی انداختند، و جهت طمع^۳ استیلاء تکور بر بعضی از بلاد اسلامی فتنه دینی و دنیوی^۴ بر ساختند و ماده آن فتنه و فساد را برین نهج نهادند، و اندیشه ناصواب

^۱ سورة بقره، آیه ۱۶

^۲ سلطان که متعینان ... الانقضاء استبدال می‌نمودند N: منحصر از ظل عاطفت پدری به حکومت بعضی ممالک قیصری دور بودند و از دریافت صحبت و خدمت والد خلافت مدار خود در آن آخر نفس زندگانی غایب و مهجور، لاجرم اعداء دین و دولت و بداندیشان ملک و ملت را فرصت انگیز خیالات باطل دست داد، و هرکس از دشمنان دین پیغمبری و کشور قیصری در اندیشه رخنه‌گری مملکت و ایالت افتاد، از آن جمله تکور و والی اسطنبول که از کهنه گبران دیرین و بدکیشان بی‌دین بود اما در زمان سلطان مغفور به واسطه خدمات مقبول که در فتح ممالک روم ایلی مینمود و در حین معارضه و معانده سلطان با برادرش موسی چلبی طریقه هواخواهی و جانب‌داری سلطان به ظهور میرسانیده به آن وسیله خود را در سلک مخلصان و فرمان بران سلطان گنجانیده چندانکه میان تکور مذکور و بعضی ارکان دیوان رابطه اختلاط و سلسله التیام و ارتباط در میان بود و اکثر احوال و خفایاء اطوار سلطان و برادران و فرزندان سلطان را از نواب سلطانی به تدریج معلوم مینمود تا زمانی که صورت ارتحال و وفات سلطان در اطراف محقق و مشهور شد و به فوت و موت آن خسرو غیور در دل پرنفاق تکور باز مواد فساد و ضلال قدیم به ظهور آمد و بعضی از شیاطین انس که همیشه در معاملات دین و دنیا از زمره اُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى (سورة بقره، آیه ۱۶) بودند و بعد از رحلت سلطان جهت مصلحت روزگار کار آخرت و ودیعه دیانت را به بضاعت فنا پذیر حیات لازم الانقضاء دنیا استبدال می‌نمودند E

^۳ طمع-E

^۴ دینی و دنیوی E-

النَّاسَ فَيَمُكُّهُ فِي الْأَرْضِ^۱ به هم ببندد^۲، بر بقاء مُلک و جاه^۳ او کجا دل توان بست و جهت حصولِ
آمال به چنان دولتی بی مآل چگونه توان پیوست؛

رباعیه^۴:

بسا گل را که نغز و تر گرفتند بیفکندند چون بو برگرفتند
بسا باده که در ساغر کشیدند زجره ریختندش چون کشیدند^۵

چنانچه سلسله‌جنبان این کلام که به عروۀ الوثقی صدق و راستی مربوطست و باعث بر التیام
سررشتهٔ این مرام که به حبلِ متینِ حقِ مبینِ مَتمَسِّک و مضبوط است آنکه، القصّه؛ چون به مقتضای
تقدیرِ سبحانی به ارتضاءِ قضایِ آسمانی آن سلطانِ محمدِ خِصال، جهتِ حلولِ مَوَکِبِ آجال به جوارِ
رحمتِ ذوالجلال اتصال و استکمال یافت و در غیبتِ اخلافِ سلطنت اوصاف، با دلی مَلهوف به دیدارِ
عزیزان مشعوف به ادراکِ لقاءِ الهی شتافت^۶.

شعر^۷:

أَهْلَفِي عَلَيْهِ حِينَ غَابِ مُسَافِرًا وَخَلَّفَ أَشْبَالَاً وَعُطَّلَ غَابًا
وَبَشِّرْ أَعْوَادَ الْمَنَابِرِ أَهَّأ سَتَخْضُرُ مِنْ بَعْدِ الدُّبُولِ رَطَابًا

و فرزندانِ سلطان که مُتَعَيِّنَانِ ایشان به سنّ عقل و تمیز منحصر در دو خلفِ صدق بود، یکی
ولیعهدِ سلطانی، سلطان مراد و دیگری در حَدَائِثِ سنِ مصطفیِ چلبی، امّا دو فرزند از ظلّ عاطفتِ
پدري به حکومتِ بعضی ممالکِ قیصری دور بودند و از دریافتِ خدمت و وداعِ والدِ ملاطفتِ شعار

^۱ سورة رعد، آیه ۱۷

^۲ ببندد N: بندد E

^۳ جاه N: مال E

^۴ رباعیه E-

^۵ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

^۶ چنانچه سلسله‌جنبان ... ادراکِ لقاءِ الهی شتافت N: و سلسله جنبان این مسلک حکایت که به عروۀ الوثقی صدق و راستی مربوطست و باعث بر التیام این سر رشته کلام که به حبلِ متینِ حقِ مبینِ مَتمَسِّک و مربوط است آنکه چون به مقتضای تقدیرِ سبحانی و از دواعی اوضاعِ آسمانی ناگاه بنیان رفیع الارکانِ شاهي و سلطانی آن خلاصه آل عثمانی به سیلابِ مرگ ناگهانی و به طوفانِ بلیتِ زمانی برکنده گشت و بنیه قویِ هیکلِ دینِ مسلمانی که ترتیب آن پادشاهِ متجلی به فضایلِ انسانیِ مصون از اغراض و امراضِ انسانی بود، به یکبار معروضِ مرضِ مهلکِ ضعف و ناتوانی شد، اعنی در تختگاه شهرِ ادرنه در سنه آن سلطان محمد خصال به جوارِ رحمۀ ذوالجلال اتصال یافت E

^۷ شعر E-

و همچنین در حمایت و امداد حوزه مملکت از تعرض و مزاحمت اعداء و اضرار و به وقایت و رعایت رعیت از ظهور شرور حساد و اهل فساد دائماً به جلوه‌سازی^۱ غرّای آینه‌نمایش و طلعت همایون مهرافزایش خورشیدوار به یک قبضه دست و پنجه خود هم سپرداری کند و هم تیغ‌افشانی و به صفای رخشان شمشیر، همواره در عین آتش‌افشانی^۲ بر دشمنان جانی به مشرب دوستان سرچشمه‌ای باشد ممتلی از آب زندگانی؛

بیت:^۳

به گاه کینه برآرد ز روزگار دمار به گاه لطیف ببارد چو آسمان باران
^۴هرآینه طالب جاه و سروری چون به تشدید بازوی کامکاری و به تشدید پایه جهاننداری در
 طور^۵ حمایت ملک و اساس و وقایت ارکان^۶ هیبت و بأس به هدایت هدیه^۷ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ
 وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ^۸ کمال اجتهاد و شمول اعتماد به ظهور نرساند و کار تمشیت سلطنت و جهانبانی را به
 مجرد مدد طالع مساعد^۹ موکول گرداند، از بنیان^{۱۰} ناپایدار شوکت و اقتدار او چگونه امید ثبات و
 استقرار انتظار توان داشت و هر راعی به مسند سروری و جانشینی منزلت^{۱۱} پدری که در تألیف
 خواطر عبید از بعید و قریب و در ملائمت و التیام نفوس شهری و غریب لایزال شیوه^{۱۲} مردم‌داری را
 به رابطه بِالرِّبِّ يُسْتَعْبَدُ الْحُرُّ^{۱۳} به هم نپیوندند، و رشته مدید امیدواری را به حبل متین^{۱۴} وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ

^۱ به جلوه‌سازی E-

^۲ آتش افشانی N: آتش فشانی E

^۳ بیت N: لمولفة E

^۴ زیرا که به ملک زمام احکام بی‌تازیه صمصام سطوت وجه انتقام باوجود توسنی سپهر پدرام و سرسختی سمند خودکام آیام حالتی باشد به غایت سریع الانتقال و مالک رقاب بودن میان ابناء زمان بی‌قلاده امتنان الإنسان عِنْدَ الْإِحْسَانِ امرِ مُسْتَبْعَدِی است معدود از قبیل

ممتنع و محال E+

^۵ طور N: روش E

^۶ ارکان N: قواعد E

^۷ سورة حدید، آیه ۲۵

^۸ و شمول اعتماد به ظهور نرساند و کار تمشیت سلطنت و جهانبانی را به مجرد مدد طالع مساعد N: به تقدیم نرساند و کار سلطنت را به مجرد مدد طالع E

^۹ بنیان N: ارکان E

^{۱۰} سروری و جانشینی منزلت N: نشینی بخت E

^{۱۱} قاعده N: شیوه E

^{۱۲} نقل از علی بن ابی طالب

^{۱۳} مدید امیدواری را به حبل متین N: امیدواری کامکاری خود را به حبل مدید E

تَوَسَّدَ بر تکیه‌گاهِ مَنیعِ سروری بود^۱ که پرتوِ کوکبِ اقبال، از مَطالِعِ مَحامِدِ خِصالش چون صبحِ صادق بر تمامِ اعیانِ شارق و تابان گردد و لوامِعِ پاکیزه‌گوهری از شوامِخِ جِبَالِ علوِّ هَمَّت و از معادنِ صفای باطن و صدقِ نیت او چون گوهرِ شب‌چراغ، تابیده درخشان شود و در تَخَلُّق و تَحَقُّق به اخلاق^۲ و مَلَکاتی که مدارِ انتظامِ جهان‌داری است و در اتِّصاف به نَعوت و اوصاف^۳ که مَناطِ ارتباطِ سپهسالاری و مملکت داری است ذاتِ مَدایحِ سَماتش جامِ جهان‌نمایی باشد جهتِ ارتسامِ صورتِ جامعیت و معیتِ محاسن^۴ اوصاف و چون سپهرِ دوآرمدار که نجومِ لامِعُ الْأَنْوَار [266b] نماید، اما به^۵ اظهار^۶ سجایا و مَلَکاتِ عدل و انصاف.

بیت:

جهانِ عدل را حاکمِ اساسِ ظلم را هادمِ سپهرِ مُلک را خورشیدِ مهرافروز^۷ و نورانی
ز بابِ فضل او فصلی بود هر نسخه‌شاهی که خواند اسکندر رومی بر افلاطون یونانی

اولاً^۸ در ملَکَةُ شِجَاعَت و سخاوت و به شیوَةُ حَمَاسَت و سَمَاحَت دست و دلِ مبسوطش بر مثالِ پنجه‌آفتاب و کفِ گشاده^۹ سحاب به افاضَةُ افضال و افادَةُ نوال، بذل و عطایی داشته باشد صادر از مقتضای فطرت به طریقه‌ی ایجاب نه از راهِ تفکّر در^{۱۰} اختیارِ آن منهجِ صواب و جود و سخایی همچو بارانِ نِيسان، همیشه به یک سان و به خاصیتِ گوهرافشان، لیکن^{۱۱} در فیضِ بخشی بی‌مَنّت و بی‌حساب؛

شعر^{۱۲}:

يَحْكِي سَحَابًا فَايْضًا بِسِجَامِهِ^{۱۳} فَعَلَيْكَ بَعْدَ اللَّهِ فَيْضُ عَمَامِهِ

^۱ بود : N نماید E

^۲ اخلاق : N اخلاقی E

^۳ اوصاف : N صفاتی E

^۴ محاسن : N محامد E

^۵ به : N در E

^۶ آثار : E+

^۷ افروز : N افزا E

^۸ چنانچه : E+

^۹ گشاد- : E

^{۱۰} در : N و E

^{۱۱} لیکن : N اما E

^{۱۲} شعر : N بیت E

^{۱۳} بِسِجَامِهِ : N بِغَمَامِهِ E

و چون داعیه سلطان کشور مراد جهت تمکن بر سریر قیصری آبا و اجداد، در تخت دارالسلطنه ادرنه مقرر شد و رایت اقبالش به عزم عبور از دریا در معبر کلی بولی مقدر گشت، در جانب روم ایلی طوفان حوادث و فتن را در غایت شورش و طغیان شده بود و موانع عبور از جمیع اطراف و معابر خصوصاً گذرگاه اسطنبول متلاحق و متضاعف می نمود و در ممالک موروئی از حادثات عظیمه دو نوع فتنه کلی روی نمود، اما در عاقبت و مآل به توفیق ایزد متعال در هر دو قضیه، کلیه برقع احتجاج از رخسار و اقبال به وجه احسن در غایت کمال برگشود.^۱

بیت:

فتح به یاری کند پیروی موکبت با تو ز عهد ازل آمده پیمان گرفت^۲

ذکر حوادث زمانی قبل از تمکن و توحّد سلطانی^۳

حادثه اول: آنکه^۴ چون بر اهل بصیرت که دیده تحدّس و هوشمندی ایشان به تجارب روزگار، آموزگار است و متفطن^۵ به ملاحظه عواقب امور و خواتیم هر کار و در نظر تفرّس و خردمندی ایشان از تعاقب ارتسام حادثه های ماضی صورت حال استقبال هویدا و آشکار است، این معنی از یقینیات معدود و این صورت همیشه در مرآت شهود مشهور و مرصود که و میان اخلاف خلفاء آنچنان فرزند سعادت مند^۶، شایسته تمکین بر مسند رفیع خسروی باشد و آن ولد نجیب بختیار لایق تقلّد و

^۱ و چون داعیه سلطان کشور ... در غایت کمال برگشود N: اما جهت بعد مسافت از مستقر دولت سلطان که در آن ولا به محروسه اماسیه بود، در توجه آن سفر به وداع پدر نرسید، و در حین وصول به دریا کنار، و داعیه عبور از دریا باز به جانب رومی ایلی طوفان فتنه و آشوب روزگار، را در غایت شورش و تلاطم دید و در هر دو جانب دریا هم در ممالک روم ایلی و هم در اطراف آنادولی، دو نوع حادثه عظمی روی نمود اما به توفیق حضرت معبود و فیروزی طالع مسود، در هر دو قضیه از رخسار فتح و اقبال برقع احتجاج بر وجه احسن بگشود E

^۲ ر.ک. قصاید سلمان ساوجی

^۳ زمانی قبل از تمکن و توحّد سلطانی N: که قبل از استقرار و جلوس سلطان مرادی در ممالک قیصری دست داد و به تایید عنایت یزدانی بر رفع موانع سلطانی چهره مقصود بنیاد جلوه گری نهاد E

^۴ حادثه اول: آنکه -E

^۵ است و متفطن -E

^۶ عواقب امور و خواتیم ... آنچنان فرزند سعادت مند N: عاقبت امور و خاتمت هر کارست و پیش ارباب خبرت که در نظر تفرّس و خردمندی ایشان از تعاقب ارتسام حوادث ماضی صورت حال استقبال هویدا و آشکارست، این معنی از بدیهیات و یقینیات معدود میگردد و این صورت همیشه در مرآت مشاهده مشهود و مرصودمی نماید که چون سریر خلافت و سلطانی و اورنگ مملکت شبانی و جهانبانی از تمکن ثبوت پادشاهی عاقل عادل عاطل ماند و از حمایت و دارایی خسروی مستغل به لگدکوب سپاه حوادث و مصایب متزلزل افتد بالضرورة به استخلاف یکی از اخلاف حمیده اوصاف آرا و مشاورات ارکان دولت را قرار باید داد و در استنباه و قائم مقامی آن پادشاه سابق اندیشه های صواب نمی اولیاء دولت به یکدیگر متلاحق باید افتاد اما میان اخلاف خلفا آن فرزند سعادت E

سماع ناله و نفیر سوگوران ماتم آن سلطان جهانیان^۱ بیدار شد و از شنیدن فریاد و فغان آن ماتم‌زدگان، سراسیمه از بیماری بیهوشی و اغماء هشیار گشت و اعلام دین اسلام از انفاس صرصر اثر بدکیشان^۲، چون اوراق گل از باد خزان احزان^۳ در تزلزل و اضطراب افتاد و رایت ملت سید الانام علیه السلام از بدخواهی بداندیشان و مشرکان بر مثال شمع انجمن انس از هبوب دبور فتنه و فساد^۴ بنیاد پیچ و تاب نهاد.

بیت ۵:

لشکر دیوان ز هر سو سربرآورد آن^۵ زمان چون سلیمان دارملک انس و جان خالی گذاشت هرچند قبل از وقوع این واقعه فاجعه برحسب وصیت سلطان، رسولان متعاقب از زمان جمیع ارکان به جانب اماسیه به خدمت شاهزاده روان شده بود، فاماً جهت بعضی عوایق وقایع رسیدن سلطان کشور مراد به دارالملک برسا از چهل روز بعد از ارتحال والدش تجاوز نمود^۶.

شعر ۸:

لِيسَ فِي كُلِّ سَاعَةٍ وَأَوَانٍ تَتَهَيَّأُ صَنَائِعُ الْإِحْسَانِ^۹
فَإِذَا أَمَكَنْتُ فَبَادِرُ إِلَيْهَا حَذِرًا^{۱۰} مِنْ تَعَدُّرِ الْإِمْكَانِ

^۱ ماتم آن سلطان جهانیان -E

^۲ شنیدن فریاد فریاد و فغان ... اثر بدکیشان N: شنیدن فریاد و فغان ماتم داران سلطان سراسیمه از بیماری بیهوشی و اغماء خود هشیار گشت و اعلام دین اسلام از انفاس بدکیشان E

^۳ احزان -E

^۴ از هبوب دبور فتنه و فساد N: آن هبوب صرصر حوادث فتن E

^۵ بیت -E

^۶ آن N: این E

^۷ هرچند قبل از وقوع این ... تجاوز نمود N: اما در حالت مرض موت و احتضار، سلطان جماعت اولیا دولت و نواب کامکار، جهت تنفیذ وصیت آن پادشاه جنت معاد به احضار آن شهریار ملک نجاد، سلطان مراد کس به تعجیل فرستادند و از حدودی واقعه فاجعه مرض مهلک والد مغفرت مآبش به ناعی کل نفس ذائقة الموت خبر دادند تا هرچه زودتر شاهزاده غضنفر فر به جانشینی پدر بر تخت خلافت مقرر، قبل از حدوث تفرقه و مفسده معین و مقرر گردد و بیشتر از ظهور عوایق کلیه و موانع جلیه بر سریر ملک موروثی به تاجوری شاهی مصدر و به تاج شاهی سر افراز و سرور شود E

^۸ شعر N: بیت E

^۹ الإحسان N: الرحمن E

^{۱۰} حَذِرًا N: خيفة (نقل از ابوالعباس الجمانی) E

بیت:

شد هجر تو از مرگ فزون بهر غرامت کین وعده دیدار فتاده به قیامت^۱

و چون به صدای با تقاضای مالک آجال و صلاهی دعوت ایزد متعال در دارالسلطنه ادرنه ازین سرایِ غرور به خلوتخانه سرور انتقال فرمود و به میل دل و جان ازین نشیمن پر شر و شور رغبت جوار رحمت رب غفور نمود. و به موجی که در کتیبه سابق مشروح شده، ارکان دولت سلطانی منہیان و مُخبران به جانب شاهزاده سلطان کشور مراد فرستادند و او را از بشارت ولایت عهد و نذیر موحشی حالت اختصار و ناامیدی از دیدار چنان فرزند بختیار خبر دادند، لیکن چون وصول سلطان به تأخیر افتاد و دیده انتظار خود را به رخساره مراد یک نظر بگشاد، بلکه چشم جهان بین سلطانی در منام و مہاد تابوت به امید [266a] قیام به صبح قیامت غنودن گرفت و خاطر قدسی منظرش از تردد هر اندیشه به رُقود در منزل دارالخلود آرمیدن پذیرفت^۲.

شعر ۳:

فالعیش^۴ نَوْمٌ والمَنيّةُ يَقْطَعُ والمرءُ بينهما خيالاً سار^۵

لیکن درین خوابِ گران سلطان و توقف و امتداد سکون او در راحت جایِ جنان، دیده‌های فتنه و فساد که در زمان دولت بیدارش از غلبه بیم و هراس و از غایت رعب و باس در عین بی‌هوشی مستغرقِ نعاس بود و از ضعف^۶ و ناتوانی در جامه خواب التَّوْمُ أُلْحُ الموتِ حالت^۷ بی‌خودی می‌نمود، از

^۱ فأمّا در نفس آخرین و در ... کین وعده دیدار فتاده به قیامت N : القصة چون مصداق این مقدمات بلیغ البیان در ایوان آسمان شان و

آستان علیین آستان خاندان آل عثمان به ظهور رسید E

^۲ و چون به صدای با تقاضای ... دارالخلود آرمیدن پذیرفت N : و در شهر سَنَه که سلطان محمد خصال، به صلاهی دعوت ایزد متعال و به صدای پر تقاضای مالک آجال، در دارالسلطنه ادرنه ازین سرای غرور به خلوتخانه سرور، مجاورت در درگاه عفو فرمود و فضای ممالک را معروض آفات ساخت، و در مساکن ربع مسکون غریبی از سپاه مهالک و مخافات انداخت و از هبوط شمسہ رایات سلطانی به مغرب ملک زندگانی، و از سقوط اعلام خلافت و جهانبانی، او هر دشمنی منکوب و هر مفسدی مغلوب، به سر فرازی و گردن کشی سریر اغرا جست و چون دیده جهان بین سلطان مغفرت قرین، در منام قبر بر بستر لحد به امید طلوع صبح قیامت غنودن گرفت و خاطر قدسی مناظرش از ترددات اندیشه روزگار به رُقود موعود E

^۳ شعر - E

^۴ فالعیش N : العیش E

^۵ نقل از علی التهامی

^۶ ضعف - E

^۷ حالت - E

بیت:

روان رفته بازآید زبان بسته بگشاید همه دل‌ها بیاساید همه جان شادمان گردد^۱

اکنون اگرچه از برج سلطنت و اقبال و بر منازل این خاندانِ افضال و اجلال خورشیدِ روح سپهرمقام، آغازِ کسوف و زوال کرده و مهتابِ حیات و زندگانی در سحابِ مرض و عنا روی به استتار و اختفاء جمال آورده، اما بحمدالله که ترصد و چشمداشتِ این معنی هست که پرتو آفتابی زاینده از مَشمِیمة صبحِ جهان‌افروزی و شِشعۀ مهرِ منیری، متولد از سپهرِ تخت و فیروزی آغاز طلوع بر کشور، جهان‌بانی نماید و به آهنگِ نوربخشی و فیض‌افشانی در احداق و حدایق امانی درآید، لاجرم کشورِ هستی را بعد از آن از ظلماتِ حادثات چه باک است و در تیرگیِ شبستانِ دل‌های اندوهناک از تراکمِ متاعب مصایب چه غم با وجودِ آن چنان گوهرِ تابناک است، انعی فرزندِ دل‌بندم و خلفِ ارجمندم آن ثمرۀ شجرۀ فواید و سلطانِ کشورِ مراد که در آینه‌ی غرۀ غزای، او به کراتِ پیکرِ دولت بر دوام مشهود شده، و درین حالت وداعِ ملک و جاه، تفویضِ ولایتِ عهد به آن فرزندِ دلخواه موعود و معهود گشته، المنة لله تعالی که به قائم مقامی مسندِ قیصری اسلام سرافراز است و از طالعِ مسعودِ او امتدادِ عزت و اقبالِ این خاندان منتظرِ انظارِ اعتبار^۲.

بیت:

نمی‌میرد به نام نیک در دنیا شهنشاهی که او را چون تو شهزاده پناه خاندان باشد
اگر چه مملکت شد پیر بر درگاهِ اجدادت به اقبالِ تو هر ساعت چو بخت تو جوان باشد

فأما در نفسِ آخرین و در دمِ پسین از تحسّرِ حرمانِ دیدارِ آن فرزندِ بختیار و از تحیرِ لحوق به بادیۀ بحران بی‌پایان و کنار در حالتِ اختصار باین گونه کلامِ ندامت آثار اختصار فرمود که،

^۱ نقل از قصاید کمال الدین اسماعیل

^۲ اکنون اگرچه از برج سلطنت ... منتظرِ انظارِ اعتبار N : و لهذا چون بر سنت قدیم زمانه و بر قاعده مقرر این کاشانه ویرانه، روی نورانی بعضی از اشراف اسلاف و چهره شادمانی جمعی از پادشاهان حمیده اوصاف، در عدم آباد شهرستان امکان و در خراب آباد امکان اکوان، از شرمساری وجود بی بود خود در پرده ی حجاب کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (سوره قصص، آیه ۸۸) روی پنهان کند و طلعت خورشید مثالی و پیکر حوالی در آینه جمالی، میان مظاهر اقبال و بر گزیده‌های عنایت بی اهمال، از اخلاف و اعقاب پادشاهان اسلام، از مطلع وَبَقِیْ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (سوره الرحمن، آیه ۲۷) بر دیده جهان بین اعیان زمان جلوه گر و نمایان شود، بر همان نسق سابق، در ایام لاحق، نظام کافه ایام از وجود چنان ناظمی بر جای ماند و پایه انتظام احکام شریعت را هم برپای دارد و همان صواب اثتلاف و التیام خواص و عوام را در آینه عزه غزای آن صاحب دولت را چون مرآت گیتی نمای خواطر نگارد E

بیت^۱:

زنده است کسی که در دیارش ماند خَلَفی به یادگار^۲

لاجرم سلطانِ محمدتِ خِصال به زبانِ حال و قال در حالتِ ارتحال و انتقال ازین نشیمنِ زوال به مُلکِ رحمتِ لایزال به این شیوه، سخنانِ حق و صدق بر ارکانِ دولتِ خود القاء فرمود و در آن مرضِ موتِ جهتِ نظامِ دین و ملت، این نسقِ کلماتِ هوشمندانه ادا نمود، که چون بر سنتِ قدیمِ زمانه و بر قاعدهٔ مقررِ این کاشانهٔ ویرانه چون روی نورانیِ بعضی اشرافِ اسلاف و چهرهٔ شادمانیِ بعضی از پادشاهانِ حمیده‌اوصاف در عدم‌آبادِ شهرستانِ امکان و درین خراب‌آبادِ اماکنِ آکوان از شرمساری نمود بی بود این وجودِ مستعارِ خود سر در پردهٔ حجاب و نقابِ کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ^۳ کشیده، روی پنهان کند، فَاَمَّا طُلَعَتْ خورشیدمثالی از منظورانِ انظارِ افضال و پیکر جوالی در آینهٔ جمالی میانِ مظاهرِ اقبال از اعقابِ خلفاءِ عدالتِ خصال و اخلافِ خسروانِ با شوکت و اجلال از مطلعِ تایید و ابقاء وَبَقِيَ وَجْهٌ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ^۴ جلوه‌گر و نمایان شود؛ یقین که بر نسقِ سابق در اوقاتِ لاحقِ نظامِ کافّهٔ آنام و قوامِ ملتِ اسلام از آن چنان قائم مقام بر جای ماند و پایهٔ انتظامِ شرایع و احکام را به دستِ مَقْدَرَتِ بر دوامِ بر سپهرِ اعلی رساند^۵.

جنس و دوام افراد نوع انام تا ساعت قیام گردد و همیشه تذکر به ذکر جمیل هر سلف که حیوه باقی اولاد خلف است عمر جاودانی و عزِ مقیم هر دو جهانی را در مقامِ انظام و الهام آرد، لاجرم همواره بلبل خوش آواز و عندلیب ثناخوانِ دلنواز به لسانِ الحان بر لب تشنگانِ روز هجران و بازماندگانِ منزل حرمان به هزار دستان این ترانه سرآید و هر نفس به ناله و فریادی و ذکر خیر گذشتگان را بر مقیمانِ باغ و بستان این جهان به اینچنین صدا به صد ادا خوش نوا سر سخن گشاید.

بیت:

من از گلبانگ اگر ماندم جهان کی بی نوا ماند که دارد یاد این بستان چو من بلبل هزاری را E

^۱ بیت - E

^۲ ر.ک. لیلی و مجنون نظامی - E

^۳ سورة قصص، آیه ۸۸

^۴ سورة الرحمن، آیه ۲۷

^۵ لاجرم سلطانِ محمدتِ خِصال ... سپهر اعلی رساند N: و لهذا اگر بدر مثال مظهرِ جمالی از برج سلطنت و اقبالی به خسوفِ هلاک و فساد و در نقابِ سحابِ مرض و عنا متواری گردد و مترصدانِ طلوعِ صبحِ بختیاری را در ورای غیومِ غموم در ظلمتِ سوگواری گذارد، اگر چنانچه پرتو رویِ آفتابی زاینده از مشیمه صبحِ جهان افروزی، و یا شعاعِ رخسارِ خورشیدی متولد از سپهرِ بختِ فیروزی، بنیادِ طلوعِ بر کشورِ جهانبانی نماید و به آهنگِ نوربخشی و فیضِ افشانی درآید، کشورِ هستی را دیگر از ظلماتِ حوادثِ روزگار چه باک، و در تیرگیِ شبستانِ دل اندوهناک، از تراکمِ غیاهبِ مصایبِ کسی را چه نقصان با وجودِ آن چنان گوهرِ تابناک و اگر چنانچه کوکبِ مسعودی از آسمانِ اقبال به زمینِ مغربِ زوال انتقال پذیرد، چون قرصِ ماه بدر به علوِ قدر، در تابش و بالشِ افزاید و از ماورای افقِ چون مشرقِ اشراقِ شارقِ جهان افروزی به قیروزی برآید، جهانیان را از تاریکیِ شامِ حرمان بعد از آن انقباض در بصرِ بصیرتِ نماند و ظلامِ آلامِ لیالی خیرِ انجام را به صبحِ شادمانی و بهجتِ رساند E

لمؤلفه^۱:

داده حقشان فضیلت و شاهی و اهل حق جمله در هوا خواهی

چنانچه مَصْدُوقَةُ این بیان حق، و نمودار این عنوان مَصْدَقِ محقق، در حین ارتحال روح جنت‌مجال آن سلطان محمدخصال و تعاقب استقلال و تمکّن آن ولیعهد این خانواده، حشمت و افصال در صحیفه روزگار به دستور العمل خسروان جهان‌مدار ظاهر و نمایان گشت که القصّه؛ چون بر قاعده مقرر این زمان آماده جهت تطرّق حدثان معهود بود که در سرمنزل دلفریب این جهانی و این سرایشان مَبَاغی و امانی و درین عرضۀ تنگ محال مجالی، نفوس انسانی جهت ابقاء حقیقت نوعی خسروی و سلطانی یکی از اخلاف حمیده اوصاف را به دستیاری تأیید رحمانی به قائم‌مقامی راحلان منازل زندگانی و قاطعانِ علایقِ عَقَائِل ازین ترکیب‌بندِ ارکانِ طبیعت هیولانی برگمارند، و از فروع آن اصول سالفان نگهبانی این منازل جانی و محافظت این نظام حالی و مالی، فرزند بختیاری را به میان آرند تا همیشه [265b] تذکر به ذکر جمیل هر سَلَفی به حیات باقی فرخنده هر خلفی به حیات باقی در حکم عمر جاودانی و نمودار عزّ مقیم دو جهانی گردد.^۲

مصرع: تا بود چنین بود و چنین خواهد بود

مسند قیصری اسلام و سریر امامت و شاهی درین مدت و امتداد امام نامد بهشت پادشاه، دین پناه مفاخر و مبانی بوده و با وجود انقطاع انسال بسیاری از سلاطین و اقبال به ترتیب احتمال سلطنت و جلال و ایراث ملک و مال تخت ایالت هر پدری ازین خاندان اند پیوند به یک فرزند و اورنگ شاهی هر خلیفه سلفی به خلف ارجمندی متصل و متسلسل شده. و اسْتَلَّ من اُترَاحم وُلْدَا ثُمَّ کَالْقَلَّةِ اشْتَلَب من الاشْفَار E

۱- لمؤلفه E-

^۲ چنانچه مَصْدُوقَةُ این بیان حق ... مقیم دو جهانی گردد N: اما بر عارفان حکمت تقدیر و دانایان به مصالح حکیم خبر این معنی روشن تر از پرتو صبح منیرست که اقتضای حسن نظام و بقای آثار انتظام در کارخانه این جهانی و مناظم مرابطات افراد و اشخاص نوع انسانی در حین عودت و رجوع به موطن روحانی بر وجهی بودند و احتلال پذیرد و سلسله سابقه تعلق و تقید نفس ناطقه که اورنگ نشین ملک کامرانی است و صاحب مسندی در نشیمن ارکان و طبایع هیولایی، البته روزی به واسطه انحلال ترکیب بدنی اضمحلال کرد و انجمن تالیف و عقد تصرف این این تن مجن از عروض امراض جسمانی و لحوق اغراض نفسانی بی شبهه در وقت آخر با جمیع اجوا انفصال یابد. مصرع: فکل و ان طال المدی بتصرّم/ و برین نسق در حین اجابت دعوت حق، شاهباز بلند پرواز روح بی سکنه از تن آشیان قفس مانند سینه به هوای نشیمن اصلی و بر استدعای فطرت جبلی از ساختار مشکل بشری و از فراز شجره طیبه این بدن عنصری میل طیران به جولانگاه عالم بالا و عزم جولان در مطار و مصید طارم اعلی کنید این منزل تنگ مجال را بجای گذارد و روی به فسحت جای موطن قدیم آرد.

لمؤلفه: پرواز می کند سوی طوبی و باغ وصل شهباز جان ما چو پرد ز آشیان خویش

اما چو در سر منزل دلفریب این بوستان امانی و درین قفس تنگ محال نفس مقدس انسانی، جهت ابقاء حقیقت نوعی یکی از عقیب یکی از راه تناوب و تعاقب به نگهبانی این خراب آباد عالی مبانی به محافظت و نگهبانی قیام نماید و شخصی از پس آیندگان ابناء روزگار به قاعده تواصل اعقاب و اخلاف به پاسبانی ملک ابدان اقدام فرماید یقیم که در عرصه کشتی بی ثبات ظهور این معنی موجب قوام ابناء

لمؤلفه^۱:

این سلسله مظاهر انسانی پیوسته بود به حالت روحانی
ازواج و بنین صورت آن رابطه‌اند پیراسته آن به گوهر سلطانی

و چون به دلایل نقلی و به براهین عقلی محقق و مصدق است که توجه خاطر و دعای والد در شأن فرزند مورث، موجب امتداد عمر و زندگانی است، و مع ذلك اتفاق و التحاق نفوس بشری بر قبول و اقبال یکی از مظاهر سروری مستدعی استعداد فوز و فیروزمندی به مرادات دو جهانی است، از آنکه رابطه تعلق و محبت پدران، منتج استمرار آثار امر جلیل القدر صِلَةُ الْأَرْحَامِ تَزِيدُ فِي الْعُمَرِ است، چنانچه از میامن همم، علیه و ادعیه سنیّه اصول این خاندان خلافت و از کمال توجه بواطن آینه صفت اهل توحید و مغفرت همگی این پادشاهان عظام و قیصره اسلام اباً عَنْ جَدِّ به بسطت ملک و مال و به طول عمر و برخورداری از انواع آمال به مقتضای عمل به این حدیث صدق مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُوسَعَ لَهُ فِي رِزْقِهِ وَيُنْسَأَ لَهُ فِي أَجَلِهِ فَلْيَصِلْ رَحْمَهُ مَخْصُوصٌ وَ مَنْصُوصٌ؛ و ارکان دولت ایشان ازین جامعیت مکارم اخلاق و صفات همگی مستقر و متمکن بر بنیان مَرَّصُوص^۲.

خسروان کشور دین پروری به طریقه استخلاف هریک از چه اسلاف هرکدام از اخلاف خلافت را واحداً بَعْدَ وَاحِدٍ وَعَقْباً بَعْدَ عَقَبٍ وَحَافِداً بَعْدَ الْوَالِدِ به جبل متین و جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً (سوره النحل، آیه ۷۲) بهم محکم بر بسته است E

^۱ لمؤلفه N: رباعیه لمؤلفه E

^۲ چون به دلایل نقلی و به ... متمکن بر بنیان مَرَّصُوص N: دلیل واضح بر استدامت این خاندان پر شرافت و برهان لایح بر استقامت این دودمان خلافت، این معنی است که در هر انتقال دولت دنیوی که در هر خانواده و منزلی به مثابه مهمانی رهگذری است و در هنگام ارتباط سعادت صوری و معنوی که مقصود بالذات از ظهور خلافت بشری است، درین بارگاه ملائک پناه اتفاقاً چنان معهود افتاده که نوبت استقلال و مدت جاه و جلال هر کدام ازین ائمه دین محمدی و حنفی خلفاء ملت سرمدی به طریقه فیضان رحمت رحمانی از طبقات مراتب عالم روحانی و از معارج القدس نفوس آسمانی به عالم جسمانی و نفوس انسانی متوارد گردد و بر مظاهر کیانی به ظهور رسد، به نوعی که همیشه از ظهور آباء علوی به بطون امهات سفلی نتایج و موالید متواتر گردد و بر سنت خلفای راشدین و ائمه معصومین عقد امامت این گروه سلاطین دین آیین به تفویض ولایت عهد و تسلیم مسند ایالت عقد هم در زمان حیات آباء کرام به جانب ابناء و احفاد عاید شود و اتفاق آراء اعیان امت متاکد و متعاضد نماید.

داد و حقشان فضیلت شاهی اهل حق جمله در هوا خواهی

و چون به دلایل و براهین عقلی و شواهد و آیات نقلی محقق و مصدق گشته که دعا و توجه خاطر والد در شأن فرزند موجب امتداد ایام عمر و زندگانی است و اتفاق نفوس بشری بر قبول و اقبال هر سعادتمند مقبلی مودی تمکن و استقلال آن مظهر قبول بر سریر مرادات دو جهانی است زیرا که رابطه عطوفت و محبت پدری منتج حدوث آثار و شواهد حدیث صدق و خبر حق صله الارحام تزیید فی العمر باشد و لهنذا از میامن همت و دعای خیر اصول و از برکات توجهات باطن اهل قبول و وصول همگی این شاهان عادل و سلاطین فاضل باذل ابا غنجد به بسطت ملک و مال و بطول عمر سلطانی و برخورداری از انواع آمال بر حسب مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُبْسَطَ عَلَيْهِ فِي رِزْقِهِ، وَأَنْ يُنْسَأَ لَهُ فِي أَثَرِهِ، فَلْيَصِلْ رَحْمَهُ مَخْصُوصٌ وَ مَنْصُوصٌ اند، چنانچه در مدت دوپست سال که زمان انعقاد خلافت و تمادی عدل و رأفت این دودمان عالی است، دیوان جلالت و تضاعف دولت خاندان عثمان است؛

مقدمه صغری

در شرح استخلاف سلطان و تصدی ولایت عهد به وصیت پدری و تمکن استقرار استقلال^۱ او بر تکیه گاه اورنگ قیصری.

حضرت حق سبحانه و تعالی چون^۲ به مقتضای سابقه عنایت ازلی، و به استدعای رابطه لاحقه سعادت لم یزلی، چون ارومه کریمه آل عثمان، و جرثومه عظیمه این خاندان، عدل و احسان را به جامعیت دولت دنیا و دین، میان پادشاهان روی زمین، و به مظهریت کلام متین، و آئیناه فی الدنیا حسنه و اننه فی الآخرة لمن الصالحین^۳ ممتاز و سرفراز داشته؛ و در معونت شعائر شرع متین و مؤنت اسباب تجند جنود مجاهدین، لواء مخاطب را به این خطاب ملاطفت آیین که وجعلکم ملوکاً و اتاکم ما لم یؤت أحداً من العالمین^۴ به اعلی مراتب اعزاز برافراشته؛ و بر مثال عقود مسلسل افلاک ثمانیه و نیرات سبعة سماویه به تربیت ترقی و تعالی، بر مناصب مفاخر و معالی به مزیت دوام و ثبات، و رفع بعضکم فوق بعض درجات^۵ به همدیگر پیوسته‌اند. و هر یک از اخلاف خلافت، اوصاف ایشان واحداً بعد واحد و عقباً بعد عقب و حافداً بعد والد، به حبل متین و جعل لکم من أزواجکم بنین و حفدة^۶ چون رشته مدید اصول ارکان و موالید به هم متصل و متسلسل بسته‌اند.^۷

^۱ در شرح استخلاف سلطان و تصدی ولایت عهد به وصیت پدری و تمکن استقرار استقلال او بر تکیه گاه اورنگ قیصری N: در بیان مبادی امر خلافت سلطان در تصدی ولایت عهد به وصیت پدری و ذکر کیفیت و کمیت استقرار و استمرار دولة E

^۲ چون E-

^۳ سورة النحل، آیه ۱۲۲

^۴ سورة المائدة، آیه ۲۰

^۵ سورة الأنعام، آیه ۱۶۵

^۶ سورة النحل، آیه ۷۲

^۷ عنایت ازلی، و به استدعای ... هم متصل و متسلسل بسته‌اند N: ارادت و به استدعاء افاضه نشاء سعادت چون ارومه کریمه آل عثمان و جرثومه عظیمه این خاندان عدل و احسان را به جامعیت دولت دین و دنیا میان این پادشاهان روی زمین بر حسب کلام مرحمت آیین و آئیناه فی الدنیا حسنه و اننه فی الآخرة لمن الصالحین (سورة النحل، آیه ۱۲۲) مباحی و سرفراز داشته و به مونت اسباب معونت و امداد شرع مبین و به مساعدت و ابتعاد اجناد مجاهدین ترتیب رفیع فتح و نصر مبین و بر مسند وجعلکم ملوکاً و اتاکم ما لم یؤت أحداً من العالمین (سورة المائدة، آیه ۲۰) به اعزاز امیبار گماشته است و سر رشته وجود مفتض الجود این زمره سلاطین و خلفا و اهل بیت این خاندان شرفا را سلفا و خلفا ترتیب ترقی و رفع بعضکم فوق بعض درجات (سورة الأنعام، آیه ۱۶۵) بر مثال عمود مسلسل افلاک ثمانیه و نیرات سموات سبعة به همدیگر پیوسته و سلسله علو نسب و حسب و رابطه مویدات دین و مذهب را ازین خانواده قیصری ازین چنین

کتیبه ششم^۱

از کتاب هشت بهشت، در ذکر سلاطین و قیاصره رضوان سرشت، و سفر سادس از هشت مجلد تاریخ الصفات الثمانية في أخبار القیاصرة العثمانية^۲

و این دفتر در ذکر اخبار لطایف آثار قیصر ششم است از قیاصره اسلام، اعی سلطان ملک نجاد، و پادشاه عالی تبار عدالت نهاد، مظهر محبت و وداد عدل و داد، و حامی بلاد عباد، از لواحق کفر و عناد، شهنشاه شهنسوار میدان جهاد، سلطان مراد أعاده الله يوم البعث والميعاد علی [265a] أرائك المغفرة بحسن الميعاد و این کتابه مشتمل است بر دو مقدمه و بیست و چهار داستان^۳.

اما مقدمات، محتوی است به ذکر کیفیت استخلاف سلطان محمد خصال، این خلف خلافت انتقال، را در حالت ارتحال، و گفتار در شرح سوانح امور و مجاری احوال در آن مجال، و استیصال ملوک و سلاطین معاصر سلطان کشور مراد بر سبیل اجمال^۴.

^۱ ششم N: سادس E

^۲ هشت بهشت ... في أخبار القیاصرة العثمانية N: سعادت انتساب و باب ششم از ابواب فتوح اسلام بر سیاقی کلامی محلی به صدق و صواب E
^۳ و این دفتر در ذکر اخبار ... دو مقدمه و بیست و چهار داستان N: در ذکر اخبار بهجت آثار و آثار لطایف اشعار آن قیصر ششمین از قیاصره اسلام و خداوندگار کریم الطبع از آل عثمان کرام اعی سلطان ملک نجاد و پادشاه عالی تبار عدالت نهاد مظهر محبت و وداد عدل و داد. ماحی کفر و عناد و حامی عباد و بلاد شهنشاه شهنسواران جهاد سلطان مراد اعاد الله تعالی مقعده يوم المعاد علی أرائك المغفرة لدی

البعث الميعاد و اباد اعادی بیت خلافيه الی جهنم و بئس المهاد و این کتابه سادسه مشتمل است بر دو مقدمه داستان E
^۴ محتوی است به ذکر ... کشور مراد بر سبیل اجمال N: در بیان کیفیت و صفت ارتحال سلطان محمد خصال و خسرو مجاهدان محمود المال در استخلاف این خلف خلافت انتقال و جای نشینی آن وارث ملک و مال بعد از ارتحال والد حسب ارتحال و گفتار در ذکر سوانح امور و مجاری حوادث عالم در آن مجال و استیصال تواریخ ملوک و سلاطین انصار از معاصران سلطان مراد خان علی سبیل الاجمال E

أَفَرَطَ الْفَضْلَ كَتَفْرِيطٍ لَهُ فِي سَخَطٍ مُحْسَنٌ فِي كُلِّ مَسْئَلٍ^٢ وَفِي الْغِيظِ كَظِيمٍ
 أَعْقَبَ الْأَخْلَافَ حَقًّا لِلْخِلَافَةِ بَعْدَهُ أَوْرَثَ الْأَعْقَابَ مُلْكًا وَأَنْتَجَ الْمُلُكُ الْعَقِيمَ
 قَدْ تَوَلَّى أَمْرَهُ ابْنُ وَصِيِّ بَعْدَهُ أَيَّدَ الدِّينَ سَمِيُّ الْمُصْطَفَى وَ ابْنُ الْكَرِيمِ
 فَاقَ آفَاقَ الْعُلَى بَرًّا وَبَحْرًا بِالْنَدَى اسْتَرْقَى الْعَرْبَ وَالْعُجَمَ بِإِحْسَانِ الْعَمِيمِ
 انْتَهَتْ جُرْثُومَةُ السُّلْطَانِ هَذَا حَافِدًا خَيْرٌ مَنْ يُحْيِي بِهِ الْآبَاءَ بِالْعَظَمِ الرَّمِيمِ
 بَايَزِيدُ الْوَقْتِ مَاحِي الْمَقْتِ^١ سُلْطَانُ الْوَرَى اصْطَفَاهُ الْحَقُّ سُلْطَانًا يَلِي الْخَلْقَ الْحَمِيمِ
 حَلَّدِ اللَّهُمَّ بَيْنَ الْخَلْقِ طُرًّا ظِلَّهُ كَيْ يُقِيمَ الْعَدْلَ مِنْهُ فِيهِمُ الْعَيْشَ الْمَقِيمِ
 وَرَحَّتْ أَخْبَارُهُ الْعُرُ بِمَا أَلْفَتْهُ فِي كِتَابِي هَذِهِ وَالْعَوْنُ مِنْ رَبِّ الرَّحِيمِ

كما وَعَدَهُ فِي كِتَابِهِ الْكَرِيمِ وَعَدَ فِي خِطَابِهِ^٣ الْقَدِيمِ، «ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ»^٤.

^١ الْمُقْتِ : N : القَت E

^٢ مَسْئَلٍ : N : مَسْأُول E

^٣ وَعَدَهُ فِي كِتَابِهِ الْكَرِيمِ وَعَدَ فِي خِطَابِهِ N : قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فِي كِتَابِهِ E

^٤ سُورَةُ آلِ عِمْرَانَ، آيَةُ ٥٨

بِسْمِ اللَّهِ تَيْمَنًا^١

ابتدائي صار بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 أَشْرَقَتْ مِنْ بَاءِ بِسْمِ اللَّهِ نَوْراً^٢ ساطِعٌ
 دَلٌّ فِي التَّوْحِيدِ سِرّاً إِنَّ أَمراً واحداً
 جالَ في الألواحِ حَتَّى أُلْفَتْ مِنْهَا الْأَلْفُ
 قَدْ بَدَتْ فِي الصُّحُفِ مِنْهَا آيَةٌ مُبَيَّنَّةٌ
 صارَ بَاءً حَيْثُ مَالَ الْأَلْفُ عَنْ تَقْوِيمِهِ
 أَضْمِرَتْ فِي بَاءِ بِسْمِ اللَّهِ أَلْفٌ مَشْعَراً
 مِنْ كَلَامِ اللَّهِ هَبَّتْ نَفْحَةٌ فِي بَحْرِهِ
 رَسَمَتْ فِي لَفْظَةِ اللَّهِ بِحَرْفِ أَوَّلِ
 قَدْ طَوَتْ مِنْ قَابِ قَوْسَيْنِ يَلَا فِي اسْمِهِ
 أَبْصَرَ الرُّوحُ بَعِينَ فُتِحَتْ مِنْ هَائِهَا^٣
 نَفْحَةُ الرَّحْمَنِ هَبَّتْ عَنْ رِيَاضِ الْبِسْمِلَةِ
 حُصَّ بَعْضُ الْخَلْقِ مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ رَحْمَةً
 نَحْمَدُ اللَّهَ بِمَا أَوْلَى لَنَا مِنْ فَضْلِهِ
 افْتَحِ اللَّهُمَّ بَابَ الْفَيْضِ فِيمَا رُمَتْهُ
 هَذِهِ آثَارُ ذِكْرِ مِنْ مَلِكٍ عَادِلٍ
 قِيلَ لِي مَنْ؟ قُلْتُ سُلْطَانُ مُرَادٍ اسْمُهُ
 مَنْ رَأَى آثَارَهُ بِالرُّومِ يَعْلَمُ أَنَّهُ
 حَصَلَ الذِّكْرُ الْجَمِيلُ نَاشِراً خَيْرَاتِهِ
 كَانَ بِأَسَنِ اللَّهِ لِلْكَفَّارِ طُراً سَيِّئُهُ
 خُلِفَهُ أَبَداً لِأَهْلِ الدِّينِ خُلَداً دَائِماً
 جَاهَدَ الْكُفَّارَ دَهراً كُلُّ عَامٍ جُنْدُهُ

إِذْ مُرَادِي مُهَتَّاً ذَكَرَ لَهُ خَطْبُ عَظِيمٍ
 نُقْطَةً سَوْدَاءَ لَكِنْ تَحْتَهُ نَوْراً جَسِيمٍ
 أَحْرَفُ الْأَرْقَامِ لَاحَتْ عَنْهُ فِي الذِّكْرِ الْحَكِيمِ
 نُقْطَةً قَدْ سَارَعَتْ صَارَتْ كَخَطِّ مُسْتَقِيمٍ
 إِنَّ ذَاتاً واحداً إِمْتَنَزَ بِالْوَصْفِ الْقَدِيمِ
 إِذْ بَدَا طَوْلٌ وَعَرَضٌ فِي امْتِدَادٍ قَدْ أُقِيمِ
 إِنَّ كُلَّ اثْنَيْنِ فِيهِ الْحَقُّ فَرْدٌ يَسْتَدِيمِ
 مِنْ تَوَالِي الْمَوْجِ لَاحَتْ صُورَةُ السَّيْنِ الْوَسِيمِ
 إِذْ بِاسْمِ اللَّهِ بَدَأَ الْخَلْقُ فِي الصَّنْعِ الْقَدِيمِ
 دَوْرَةُ الْإِيجَابِ وَالْإِمْكَانِ فِي الذَّهْنِ الْحَكِيمِ
 كَوْهٌ قَدْ انْتَقَبَتْ مِنْهَا إِلَى الرُّوضِ النَّعِيمِ
 أَطْلَعَتْ أَنْوَارَ جَوْدٍ فِي الْوُجُودِ كَالنَّسِيمِ
 نَالَهَا مِنْ يُمْنٍ بِسْمِ اللَّهِ بِالْقَلْبِ السَّلِيمِ
 نِعْمَةُ التَّوْفِيقِ وَالْأَبْنَاءُ بِالنُّطْقِ الْكَلِيمِ
 إِذْ فَتَحَتْ فِي مَنْ ذَكَرٍ هُوَ الدُّرُّ النَّظِيمِ
 عِنْدَ ذِكْرِ الصَّالِحِينَ يَنْزِلُ الْفَيْضُ الْعَمِيمِ
 دُرَّةُ التَّيْجَانِ فِي الْأَخْبَارِ كَالدَّرِّ الْيَتِيمِ
 أَنْعَمَ الْجَدُّ لُجَّةِ اللَّهِ بِالطَّبَعِ الْكَرِيمِ
 بِالْعَطَايَا عَمَّرَ الْأَقْطَارَ عُمَرَاناً أَدِيمِ
 صارَ ظِلٌّ لِلَّهِ إِحْسَاناً يَدَاهُ لِلْعَدِيمِ
 سَيِّفُهُ لِلْكَفْرِ هَبَّتْ بِأَسُّهُ نَارُ الْجَحِيمِ
 غَزْوَةٌ مِنْهُمْ تُوَاظِي أَلْفَ غَزْوٍ فِي الْقَدِيمِ

^١ بِسْمِ اللَّهِ تَيْمَنًا - E

^٢ نور : N : بدر E

^٣ هَائِهَا : N : لامها E

کتابخانه ششم

بیت:

پوشید به سوگِ او سیاهی	چون ظلم کشیده دادخواهی
آمد سوی آن خطیره جوشان	چون ابر شد از درون خروشان
نالان شد و زار زار بگریست	بی گریه زار در جهان کیست
هرکس ز پیاش دریغ می خورد	افسوس نمود و آه می کرد
خاکش ز شکوه و تابناکی	حاجتگه خلق شد ز پاکی ^۱

وَالسَّلام.^۲

[264a]:

صفحه خالی

محاسن او فرمود که در نظر بینندگان از آن بندگان حیات سلطان محقق نمود. بعد از چند روز دیگر که آمدن سلطان مراد متمادی شد و گمان تحریک مفاصد اعدای گشت بعضی از ارکان دولت مخصوصاً حاجی عوض پاشا تدبیری دیگر انگیختند که یک بار از درون خلوت خانه سلطان بیرون آمدند و تجمع خواص و سپهسالاران لشکر خبر رسانند که سلطان را داعیه نهضت به جانب آنادولی و دفع از میراغلی مصمم شده و هر چند مزاج همایون سلطانی ضعف تمام باقی است فاما در درون محافه توجه آن جوانب را الزام نموده و به این تدبیر جسد سلطان را به جانب برسا نقل نمودند و از یوم وفات تا روزی که هر جا رسیده اظهار موت سلطان کردند چهل و یکروز گذشته بود و چون سلطان سعید را به مدفن مور رساندند سلطان مراد هم از جانب اماسیه رسید و موت و رحلت پدر را در آنجا محقق دید و بر سر مزار والد بزرگوار به طریقه تعزیه صد روز غمخوار و سوگوار می بود و به دستور سلطان عالی همم امر قرائت ختمات و نذر صدقات و بسط خوان نزعات فرمود E

^۱ ر.ک. لیلی و مجنون نظامی

^۲ وَالسَّلام -E

ارکان دیوان، تدبیری را تعهد نمود که سلطان را در مقام منام خود بر مسند معهود بر هیأت قعود منصوب گردانید و آلبسه و تشریفات مقرر او درپوشانید و کودکی را بر لس پشت سلطان نشانید که به تحرک آن کودک هر زمان چنان به مردم دورتر بازنماید، که مگر محاسن خود را به اصابع خود تحلیل می‌نماید و رشته‌های شعور را از سر شعور از هم می‌گشاید؛ روز دیگر موعود ملاقات سلطان کرده بودند، ارکان دولت به جمهور لشکر ینکی جری گفتند که حرکت سلطان از درون خانه به بیرون، موجب ضرر مزاجی بود به بیرون ایوان دیوان تشریف نفرمودند، بعضی سرخیلان ایشان به درون خانه درآوردند و ایشان از آستانه خانه تاریک، رنگ سلام و دعا به دستور معهود کردند و آن کودک بر حسب موعود چنان تحریک دست و محاسن سلطان نمود که در نظر بینندگان حیات سلطانی معاین و مشهود بود؛ بعد از چند روز که آمدن سلطان مراد به امتداد کشید و هر طرف به تحریک مفسدان کار مخفی، قریب به ظهور رسید بعضی ارکان مثل حاجی عضو پاشا، تدبیری دیگر انگیخت که سلطان را داعیه نهضت به جانب برسا جهت دفع از میر اغلی مصمم شده و با وجود ضعف مزاج التزام کرده که محافه و تخت روان به آن جانب فرمایند، هرکس از خواص که همراه باشد و همه لشکریان از عقب آیند و به این تدبیر، جسد سلطان را از ادرنه به جانب برسا نقل و تحویل کردند و در آنجا صریح به گورخانه خود آوردند و از روز وفات تا روز دفن که اظهار موت کردند چهل و دو روز گذشته بود و سلطان مراد نیز در برسا نزول اجلال فرمود و اگرچه مرض موت پدر را پیش از آن می‌شنید در آن محل، تابوت سلطان را به معاینه دید و بر سر مزار والد بزرگوار چند روز بر ست معهود، سوگوار و ماتم‌دار بود و جهت روحانیت سلطان به نشر مایده صدقات و بسط‌خوان سرعان فرمود.^۱

^۱ از ارکان دیوان، تدبیری ... بسط خوان سرعان فرمود N: وظایف و درایت رای ایشان را به حسن خود فایق بفرنج می‌نمود، به او مراجعت نمودند که در این باب تدبیری به تعجیل لازم است و تسلی این گروه غلامان جهت دفع فتنه واجب و مغتنم طبیب است. قالب سلطان را در مقام منام خود بر مسند معهود بر هیأت قعود منسوب گردانید و کودکی را بر آلبسه سلطان نشانید که تحرک آن کودک هر زمان دست سلطان را ناظر از دور به جانب محاسن جهت تحلیل اصبع متحرک می‌دید و بدان وضع روز دیگر که موعد ملاقات سلطان و وضع آیین دیوان شد ارکان دولت گفتند که حرکت سلطان جهت ضعف مزاج و سماجی مرض از درون خانه و مصحح خود مناسب ننماید. سرخیلان سپاه بعضی به درون آن خانه خلوت به سلام سلطان آمد و سلطان را دیدار دیده هم خود را به سلطان نمایید. چون سرخیلان را به درون آن خانه درآوردند و از آستان دعا و سلام به دستور معهود عرض کردند، آن کودک به نوعی تحریک دست سلطان به جانب رخسار و

بیت:

وَمَشَى إِلَى الْمَوْتِ الزَّوَامِ كَأَمَّا هُوَ فِي^۱ حَبَّتِهِ إِلَيْهِ حَلِيلُ^۲

فأما ارکان دولت، جهت صلاح مُلک و دین و از خوفِ ظهورِ شرورِ مفسدان از کفّار و منافقان لعین، اظهارِ موت سلطان نمی نمودند و به دستورِ معهود در ایّامِ دیوان، توجه تمام به قطع و فصلِ معاملات می فرمودند و عرضه داشت‌ها و دفاتر را بر وضعِ ایّامِ صحت به درونِ مجلسِ سلطنت می بردند^۳ و مطلقاً آثارِ حزن و ملالت^۴ به روی خود نمی آوردند، اما از امتدادِ ایّامِ تواری^۵ و احتجابِ سلطان و وقوعِ اخبارِ مُشوَّشه در زبانِ دوران و نزدیکانِ قصّه موتِ سلطان زبان زدِ مردمِ شهری و لشکری شد، و این انتشارِ اخبارِ موجبِ تردّدِ خاطرِ سپاهِ ینکی جری گشت^۶ و بنابراین همگی^۷ به یکبار به نزدِ دیوانِ اعلی حاضر شدند و از ارکانِ دولت استفسار کردند که مدّتی شد که دیدارِ پادشاه^۸ خود را ندیده‌ایم و دیده امیدواری خود را از خاک راه او کُحلُ الجواهری به دیده نکشیده‌ایم^۹، می‌خواهیم که بر همان^{۱۰} بسترِ بیماری از رویِ اخلاص^{۱۱} دعایی عرضه داریم؛ ارکانِ دولت به ضرورت به خواه و ناخواه، وعده ملاقات سلطان به ایشان دادند و در آن روز و شب به اندیشه مدارکِ آن قضیه افتادند^{۱۲}، یکی از طبیبان^{۱۳} و معالجانِ مُتحدّس که موسوم به کرداوزان و از خواصِ مجلس^{۱۴} سلطان بود از

موت سلطان بر کشور بدان ناتوان حرمان یافت و دست تدبیر و معالجه حکما را پنجه توانایی قدر به یک بار برتافت، سلطان هر ودیعه مملکت حیات ناپایدار را به منادی گر لمن الملك الیوم لله الواحد القهار باز سپرد و سراق عزت را در جوار نفوس اخیر بر سپهر معرفت

کردگار بر آورد E

^۱ هو فی N: موفی E

^۲ بیت از أبو تمام

^۳ و عرضه داشت‌ها و دفاتر را بر وضعِ ایّامِ صحت به درونِ مجلسِ سلطنت می بردند N: و نقایون روزگار زندگی سلطان عرض قضایا و وقایع

تذکرها و عرضه داشت‌ها به درون می آوردند E

^۴ آثار حزن و ملالت N: آیات اندوه سوگواری و احزان E

^۵ ایّام تواری E-

^۶ و این انتشار ... ینکی جری گشت N: و این اضطراب موجب تفرقه خاطر اکثر غلامان و بندگان خاص سلطان خصوصا ینگی جری گشت E

^۷ سپاه ینگی چری E+

^۸ دیدار E-

^۹ دیده امیدواری ... دیده نکشیده‌ایم N: سعادت ملاقات و مشاهده دیدارش نرسیده E

^{۱۰} همان N: آن E

^{۱۱} و جانسپاری E+

^{۱۲} ارکانِ دولت ... قضیه افتادند N: ارکان دولت به ضرورت و اضطراب ایشان را وعده ملاقات و دیدار دادند و در اندیشه تدارک آن امر افتادند E

^{۱۳} مفرس E+

^{۱۴} خواهی مجلس N: محرمان انجمن E

نظم:

باز شو و بازرهاں خاک را هم به صدف ده گهر پاک را
چون شده‌ای بسته این دامگاه رخنه کنش تا به درافتی به راه
در غم این شیشه چه باید نشست کش به یکی باد توانش شکست
رنخه کن این خانه سیلاب‌ریز تا شودت فرصتِ راهِ گریز^۱

و درین طرح کلماتِ مشتمل بر شیوه و داع در میانِ آن انجمن، اجتماعِ وصیتِ امرِ خلافت به خلفِ صدقِ خودِ سلطانِ مراد فرمود و الحق ولیعهدِ حقیقی و اسعدِ فرزندانِ آن خاندان بود و در آن حال، شاهزاده به سلطنتِ رومیّه صغری به تختِ اماسیه منصوب بود و احضارِ او جهتِ تفویضِ حالی محال می‌نمود، و سلطانِ امر فرمود که به تعجیل جهتِ تنبیه و اعلامِ او مراسلات به صوبِ اماسیه روانه دارند و هرچه زودتر او را به مسندِ قیصری آرند و تختِ خلافت را معطل نگذارند که:^۲

نظم:

ز ما گر شبی رفت روزی رسد گلی رفت گلشن‌فروزی رسد^۳

هرآینه ارکانِ دولت بر حسبِ امر و اشارت همان لحظه علوان بیک، چاشنی‌گیر را جهتِ عرضِ ماجرا به خدمتِ سلطان مراد فرستادند و حقیقتِ امر را تصریح پیغام دادند، بعد از چند روز به حکمِ مبرم قضا و تقدیر، مرضِ سلطان به غایت استیلا یافت و دستِ تدبیرِ حکماء را پنجه توانای قدر برتافت و سلطان و دیعه مملکتِ حیات ناپایدار را به منادی‌گر لَمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ^۴ به مالک بازسپرد و سَرادقِ عزّت را در جوارِ نفوسِ پاکان بر سپهر [263b] مغفرت‌کردار برآورد.^۵

^۱ ر.ک. مخزن الاسرار نظامی

^۲ و درین طرح کلمات ... معطل نگذارند که N: و درین مسلک مطارحات با ارکان اعیان دولت، وصیت امر خلافت به خلف خود صدق خود سلطان مراد فرمود و ولی العهد و اسعد خاندان واقعا آن فرزند سلطنت نجاد بود. اما در این ولا شاهزاده به سلطنت رومیّه صغری و تخت اماسیه مقرر و منصوب بود و احضار او به زودی متصور نمی‌نمود. امر سلطانی باشد که کسی به تعجیل جهت اخبار این مقوله اخبار به تخت اماسیه روانه گردانند و هرچند زودتر شاهزاده ولی عهد را بر سریر خلافت آرند و مسند قیصری اسلام را از آن وارث مسند سروری خالی نگذارند که E

^۳ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۴ سورة غافر، آیه ۱۶

^۵ هرآینه ارکان دولت ... مغفرت‌کردگار برآورد N: تمام اعیان دولت بعد از عرض دعا تلقی به انجاع آن مدعی کردند و علوان بیک چاشنی‌گیر را جهت عرض ماجرا به خدمت سلطان مراد روانه فرمودند. بعد از چند روز چون به حکم قضا حرمان تقدیر استیلا و استعلا مرض

نظم:

از قضا سکنجبین صفرا نمود روغن بادام خشکی می‌فزود^۱

بنابرآن که سلطانِ دل آگاه^۲، حالتِ اشتداد و استیلاء مرضِ خود را به دیدهٔ تدبّر و اعتبار معاینه می‌دید^۳ و به گوش الهام‌پذیرش از بریدِ موت، نذیرِ رحلت از منزل^۴ فنا به دارِ بقا می‌شنود و بنابرآن^۵ روزی تمامِ ارکانِ دولت و خواصِ خدمت^۶ را احضار فرمود و تصریحِ لفظ، تصرّع فرمود که از شواهد و آیاتِ نوازل و بلیّات چنان مفهوم می‌شود که وعدهٔ رحیل ازین نشیمن، غرور به منزلِ بهجت و سرور به جوارِ ربّ غفور نزدیک رسیده؛^۷

نظم:

قَطْعُ الرَّجَاءِ عَنِ الْبَقَاءِ بَعَيْنِنَا إِنَّ التَّفَرُّقَ غَايَةُ الْمَتَجَمِّعِ

اکنون چون ودیعتِ خلافت و سلطانی و امانتِ حقّ تعالی^۸ در داراییِ خلق و نگهبانی^۹ بعد از آبا و اجداد و اصولِ جنت‌معاد^{۱۰} به دستِ این بندهٔ ضعیف^{۱۱} سپرده شده بود و الآن داعی^{۱۲} موعود به رسولِ مرض و ناتوانی اعلام^{۱۳} موادی دلخواه^{۱۴} أَجِیْبُوا داعِیَ اللَّهِ^{۱۵} فرمود که:

دم و طبیبان که تجربه در اسباب و علاماتِ صحت و سقم در مداوای سلطان کوشیدند و از طریقِ معالجه و تیمار تدبیرِ بیماری و ضعف او را بر طبقِ قوانینِ حکمت می‌دهند، هیچ‌گونه دواپی مفید نمی‌افتاد. بلکه هر دواپی نافع بر خلافِ معتاد اثرِ ضرر و فساد می‌داد E

^۱ ر.ک. مثنوی معنوی مولانا

^۲ سلطانِ دل آگاه N: سلطان هوشمند دل آگاه E

^۳ معاینه می‌دید N: مشاهده نمود E

^۴ منزل N: دار E

^۵ و بنابرآن E-

^۶ خدمت N: حضرت E

^۷ آیاتِ نوازل و بلیّات ... غفور نزدیک رسیده N: آیات چنان معلوم می‌و محقق می‌شود که وعدهٔ رحیل ما از این نشیمن غرور به منزل بهجت و سرور بهجت و سرور نزدیک رسیده و نسیم سموم هموم از دیارِ عدم بر سبیلِ هجوم به رماغِ جان دمیده E

^۸ تعالی E-

^۹ نگهبانی N: جهانیان E

^{۱۰} از جانبِ حق حل و علا E+

^{۱۱} به دستِ این بندهٔ ضعیف N: به دستِ اقتدارِ این ضعیف E

^{۱۲} اجل E+

^{۱۳} و انباء E+

^{۱۴} دلخواه E-

^{۱۵} سورة احقاف، آیه ۳۱

نمود و در موسمِ برگ‌ریزانِ بستان که توسن [263a] و راحله جهان‌نورد رَحْلَةُ الْيَتَاءِ وَالصَّيْفِ^۱ از تعاقبِ تصریفِ حرکاتِ عَنیف و رِیاحِ صرصر در فصلِ خریف از تردّد و پویه بازمانده بود، و سپاهِ یغماگرِ دی و زمستان بر سمندِ بادپایِ نسیمِ خزانِ آهنگِ شبیخون بر ملکتِ گلستان نمود.^۲

بیت:

بهار ار چه کند کشورفروزی به بادش بردهد ناگاه روزی
درختی را که بینی تازه بیخش کشد روزی به خشکی چار میخش^۳

و سلطانِ محمدصِفات، خسروِ قوایِ ناصیه در کشورِ بهشتِ آسایِ ادرنه بر سریرِ اغصان و اورنگِ اوراقِ درختان، طرحِ تیزه و سکونِ انداخت، و اکثرِ سپاه و عَساکر را به شیوه ورق‌هایِ خزان‌دیده به اطرافِ مساکنِ خود پراکنده ساخت؛ اتفاقاً روزی از ناسازگاریِ هوا این نشیمنِ دنیایِ بی‌بقا و درین عرصهٔ عرضهٔ شتاءِ هلاک و فنا ناگاه، تندبادیِ مخالفِ مزاجِ معتدل بر گلبنِ بدنِ نازکِ اندامِ سلطان وزیدن گرفت و برگ و بارِ اعضاء و قوایِ منظمِ احوالش از هم پاشیدن پذیرفت و آن عارضهٔ مزاجی روز به روز بر نسبتِ هوایِ روزگارِ پاییزی به نُحول و دُبُول مایل گشت و ضعفِ طبیعتِ مستقیمِ سلطانی برحسبِ اقتضاءِ خود و جمودِ فصلِ زمستان به موت و فنا آیل شد، هرچند حکیمانِ مزاج‌دانِ عیسوی‌دم و طبیبانِ با تجربه در اسباب و علاماتِ صحت و سقم در مداوایِ سلطان کوشیدند و از راهِ معالجه و تیمارِ تدبیرِ بیماری و ضعف او را به قانونِ حکمت به امعانِ نظر می‌دیدند، هیچ‌گونه دوايي مفید نمی‌افتاد، بلکه همگیِ ادویهٔ نافع به خلافتِ معتاد اثرِ ضررِ فساد می‌داد.^۴

^۱ سورة قريش، آیه ۲

^۲ در اواخرِ فصلِ ... ملکتِ گلستان نمود N: در فصلِ خزان و موسمِ زمستان در اوایلِ محرم سنه اربع و عشرين و ثمانمائه که سلطان محمد خصال بعد از غزای و سفرِ جهادِ انکروس به تختِ ادرنه عودت نمود، و در موسمِ خزان و برگ‌ریزان که توسن و راحله جان‌نورد رَحْلَةُ الْيَتَاءِ وَالصَّيْفِ از کثرتِ حرکاتِ عَنیف و رِیاح در فصلِ خریف از پویه بازمانده بود و لشکریانِ یغماگرِ زمستان بر سمندِ بادپایِ بادِ خزانِ آهنگِ شبیخون بر مملکتِ گلستان نمود E

^۳ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

^۴ و سلطانِ محمدصِفات، ... اثرِ ضررِ فساد می‌داد N: سلطان محمد خصال بر مثالِ قوایِ ناصیه در اعضاء کسرِ الافعالِ درختان طرح و سکونِ انداخت و اکثرِ سپاه و عَساکر را به شیوهٔ اوراقِ خزان‌دیده به اطرافِ ملکِ پراکنده ساخت. اتفاقاً روزی از ناسازگاریِ هوایِ این نشیمنِ دنیا و در این معرضِ عروضِ شتاءِ هلاک و فنا، تندبادیِ مخالفِ مزاجِ معتدل بر گلبنِ بدنِ نازکِ اندامِ سلطان وزیدن گرفت و برگ و بارِ اعضا و قوایِ منظمِ حالش از هم پاشیدن پذیرفت و آن عارضهٔ مزاجی سلطان روز به روز بر طبقِ هوایِ روزگارِ پاییزی به نُحول و دُبُول مایل گشت و ضعفِ طبیعتِ مستقیمِ بر حسبِ اقتضاءِ جمود و خمودِ زمستانی و فنا نایل شد و هرچند حکیمانِ مزاج‌دانِ عیسوی

بعد از تب تابناکِ صنعی، عروضِ امراضِ متلونِ نحیفی و ضعیفی محقق و عیان است، آیا کدام درختِ
آمال و امانی در سرابستانِ حشمت و سلطانی به کمالِ نشو و نمای خود رسید که آفات و عاهاتِ
شِتائی از مرورِ لشکرِ ستمکاره شتا بکشند و چه نخل بارآورِ دولت و اقبال در بهارستانِ ابّهت و جلال
به منت‌های برومندی منتهی گشت که در آخرِ روزگار برگ‌ریزِ موسمِ پاییز نه آن بود که از ثمراتِ
مرغوب مجرّد و تهی شد.^۱

بیت:

شرطست که وقتِ برگ‌ریزان	خونابه چکد ز برگ‌ریزان
نرگس به جمّازه بر نهد رخت	شمشاد در افتد از سرِ تخت
سیمایِ سَمَن شکست گیرد	گل نامه غم به دست گیرد
چون بادِ مخالف آید از دور	افتادنِ برگ هست معذور ^۲

^۳چنانچه القصّه؛ در اواخرِ فصلِ خزان و ترکتازیِ لشکرِ غارتگرِ زمستان از اوائلِ محرمِ سنّه
اربع و عشرين و ثمان مائه که سلطانِ محمدخِصال بعد از سفر، غزایِ انکروس به دارالسلطنه ادرنه عودت

^۱ چرا که هرچند در ... مرغوب مجرّد و تهی شد N: چرا که هر چند در عرصه گلشن دهر غدار درازای عمر سرو و پایداری چنار مشهور و مشهود است، فاما از تصاریف سیاه و سفید لیل و نهار، از تندباد برگ‌ریز روزگار، عروضِ اصفرار به اوراقِ خصر حضرت نصرت آثارِ گلستان مقرر و معهود است، و اگر چه سلطان گل محمدی چند روزی بر سر تخت شاخسار، از رخسار سار به فرماندهی کشور گلزار فرخنده و خندان است. ولیکن از هوازدگی ایام خریفی، عروضِ امراضِ متلونِ نحیفی و ضعیفی منش دیده در کار دیده محقق و عیان است. کدام درختِ آمال و امانی در سرا بستان شوکت سلطانی به کمال نشو و نما خود رسیده است که آفات و عاهات شتی از مرورِ لشکر شتا نکشید. و چه نخل بارآورِ دولت و اقبال در بهارستانِ ابّهت و جلال به منت‌های برومندی منتهی گشت که در آخرِ روزگار برگ‌ریز و از نهایت موسم پاییز که از ثمراتِ مطلوب مرغوب تهی شد E

^۲ ر.ک. لیلی و مجنون نظامی

^۳ از آنکه دانایان حکمت شعار را محقق و آشکار است که مظاهرِ عالم آفاق و انفس را در جلوه‌گاه این صورت خلل‌پذیر در عروضِ فساد و هلاک و در مال اتصال نفوس حیوانی تیره‌دان خاک بر یک نسق و اسلوب برانگیخته‌اند و شرط خوش گوار بقا حیوانات را باز هر قابلِ بلیات و جهاتِ مهم آمیخته‌اند.

بیت:

جگرها بین که پر خوناب خاکست	ندانم کین چه دریایِ هلاکست
کجا جمشید و افریدون و ضحاک	همه در خاک رفتند ای عجب خاک

لاجرم مجاری حال و آل به نفوس سلاطین آفاق را به ابتدالات اطوار تقلبات روزگار انطباق است و غروضِ صحت و مرض اشخاص و طرق موت و حیاتِ عوام و خواص در ایامِ رفاه است و مشاق هم بر یک مسلک و نساق است. بیت فوق از کتاب معراج السعاده، ملا احمد نراقی، باب چهارم، مقام چهارم، مطلب دوم؛ سایر صفاتی که متعلق است به قوه شهریه، مذمت دنیا و بی ارزشی و بی اعتباری آن:

جگرها بین که پر خوناب و خاکست	ندانم این چه دریایِ هلاکست
کجا جمشید و افریدون و ضحاک	همه در خاک رفتند داد ازین خاک E+

خاتمه الكتاب

در ذکرِ عاقبتِ احوالِ سلطانِ محمدِ خصال و کیفیتِ انتقالِ سلطانی ازین کشورِ فانی به دارالملکِ
رحمت ایزد متعال.^۱

بیت:

أَمِنْ بَعْدِ طَيِّ الحَادِثَاتِ مُحَمَّدَا يَكُونُ لِأَنْوَافِ الْعُلَى أَبَدًا نَشْرُ
تَرَدَّى ثِيَابِ الْمَوْتِ حُمْرًا فَمَا أَتَى هَا اللَّيْلُ إِلَّا وَهِيَ^۲ مِنْ سُنْدُسٍ خُضْرُ^۳

پیشِ نظارِ گیانِ جهانِ اعیان^۴ عیان است که تَلَبَّس و تجددِ اوضاعِ زمان از لباسِ رنگینِ خزان بعد
از اوانِ نصارت و خُصرتِ گلستان، مُشعر از تلونِ مزاجِ روزگارِ ناپایدار و بی ثباتیِ هُبوبِ نسائم بر افنانِ متغلب
این عمر برگذارست^۵ و تردیِ قامتِ سرسبزِ بید و عَرَعَر به رداءِ خونینِ اوراقِ تاک در موسمِ خزان و عریانیِ
آنها از پیراهنِ مُعَصَفَری در هنگامِ برگ‌ریزانِ رزانِ مُنذر از عروضِ بیماریِ ساری، میانِ اشخاصِ مدیدِ الأعمار
جوانانِ سرو و چنارست؛^۶

بیت:

چو باد خزانی درآید به دشت دگرگون شود شاخ را سرگذشت^۷

چرا که هرچند در گلشنِ عرصهٔ دهرِ غدارِ درازیِ عمرِ سرو و پایداریِ چنار مشهود و
مشهورست، فامّا از تَصَارِيفِ سپاهِ سفیدِ لیل و نهار، و از تندبادِ برگ‌ریزِ روزگار، عروضِ اصْفِرار به ابدانِ
نزار و اوراقِ نصرتِ آثارِ گلزارِ مقرر و معهودست، و هرچند سلطانِ گلِ محمدی چند روزی بر تختِ
شاخسار با رخسارِ سار به فرماندهیِ کشورِ گلزارِ فرخنده و خندانست، لیکن از هوازدگیِ ایامِ خریفی

^۱ در ذکرِ عاقبتِ احوالِ ... رحمت ایزد متعال N: خاتمه داستان در خاتمت سلطان محمد خصال و کیفیت انتقال سلطان از منزل فنا به دار
السروور بی زوال E

^۲ هَا اللَّيْلُ إِلَّا وَهِيَ N: هَا اللَّيْلُ وَهِيَ E

^۳ بیت از ابو تمام

^۴ اعیان - E

^۵ بی ثباتیِ هُبوبِ نسائم بر افنانِ متغلب این عمر برگذارست N: بی ثباتی اغصان عمر برگذارست E

^۶ اوراقِ تاک در ... سرو و چنارست N: و پیراهنِ معصفر در هنگام برگ‌ریزانِ رزانِ مُنذر از عروضِ بیماریِ ساری، میانِ اشخاصِ مدیدِ الاعمار
جوانانِ سرو و خسارست E

^۷ ر.ک. خردنامه نظامی

اجرامِ سفلیات، حالتِ التقاء أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا^۱ مشاهده اعیان گردد، و آزار بدنی سلطانی به مرتبه‌ای بود که دیگر طاقتِ سواریِ اسب نداشت و چندین روز در سیر و انتقالِ مراحلِ نهضت و ارتحال در تختِ روان، سریرِ شاهی را می‌افراشت، چون این اخبارِ موحد در میانِ دیارِ اعداء دین انتشار گرفت، و قرال انکروس و افلاق را ازین آزارِ سلطانِ غازی شادمانی دست داده هرگونه اراجیف از زبانِ کذب و بهتانِ ایشان اشتها پذیرفت، لاجرم به استصواب و مبالغه، ارکانِ دولتِ سلطان را از آن پیشتر و بیشتر در مملکتِ دشمنانِ دین، خوض و غوص نمودن مناسب نبود، و مطلقاً رهنمونِ حزم و احتیاطِ آن اقدامِ بی‌هنگام را رخصت نمی‌نمود و سلطان نیز از داعیهٔ دخول به شهر، بدان که دارالملکِ انکروس بود عنانِ عزم بازکشید و زمامِ اختیار به دستِ ارادتِ الاهی بازگذاشتن، ملایمِ طورِ خردمندی دید، و از آن میانِ ممالکِ انکروس آغازِ یغما و تاراج فرمود و به صوبِ معاودت و مراجعتِ دیارِ اسلامی هم مسارعتِ لازم می‌نمود، و عساکرِ مجاهدان را در آن اموال و غنایم بی‌حدّ و حساب عاید شد و از بدایت تا نهایتِ سفر، لشکریان را اجر و غنیمت متلاحق و مُتزايد گشت.^۲

بیت: ۳:

ز گوهرکشی لشکر آمد به رنج غنی گشته هر کس از^۴ انواعِ گنج^۵

^۱ سورة انبیاء، آیه ۳۰

^۲ واقعاً نزدیک بود که از آن ... غنیمت متلاحق و مُتزايد گشت N: الحق نزدیک شد که از آن سقوط جسمِ علوی بر زمینِ سفلی حالت وضع اول آسمان و زمین در حین القاء السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ کَانَتَا رَتْقًا (سورة انبیاء، آیه ۳۰) مشاهد اعیان گردد و هم آن بود که از آن نازل عالم بالا حالت یَوْمَ تَطْوِي السَّمَاءَ (سورة انبیاء، آیه ۱۰۴) بر روی زمین مشهود ابناء زمان شود و آلام بدنی و آزار تنی سلطان به مرتبه استیلا یافت که دیگر توانایی سواریِ اسب نمانده بود و چندین روز در سیر منازل و مراحل به تختِ روان حرکت می‌فرمود، چون این خبر موحد در میان مملکتِ انکروس و دیارِ اعداء دین افتاد و ازین حادثه قرال انکروس را شادمانی و جرأت تمام دست داد به استصواب و رای ارکان دولت دیگر سلطان را از آن بیشتر و بیشتر در مملکت دشمن خوض و عوض نمودن مناسب حزم و احتیاط نبود و به این معنی که سلطان بر اسب متمکن نمیتوانست نشست جرات و اقدام ملوک و حکام کفار اثر از عنود بیفزود و میان ممالک اسلامی هم از انتشار این اخبار کثیر المضار انواع مفاسد اظهار می یافت و هرکس از طرفی به انگیز فتنه در قطری از اقطار می شتافت لاجرم سلطان نیز بنابر مصلحت جماهیر از آن داعیه که منوی خاطر داشت که در شهر بدون که دارالملک انکروس است لوأء اسلام برافرازد و اگر پادشاه آنجا در معرض مقابله درآید به توفیق حق و ضربت شمشیر مجاهدان دلیر آن مشرکان بدکیش را بالکل بر اندازد، این عزیمت را جهت مصالحِ ملکی و دینی موقوف داشتند و زمام اختیار را بدست قائد تقدیر باز گذاشتند و از آن محل که بودند از میان ممالک انکروس آغاز تاراج و یغما کرده عیان عزیمت به صورت عودت مصورف نمودند و جمیع ملوک و حکام کفار که بر سمت طریق بودند به خراج و عقید ذمت تلقی نموده ایشانرا به حال خود مقرر فرمودند و از آب توبه با آن همه غنایم و اموال عبور کردند و از آن سفر اسباب بی حساب از نقود و اجناس و دواب نعمت آوردند E

^۳ بیت -E

^۴ از N: ز E

^۵ ر.ک. شرف نامه نظامی

غیرت و حمیت جاهلیّت، در معرضِ مُقَامِلَه درآید چون علمِ فتح در عرصه کارزار از رویِ استقامت و سرافرازی، دمار از دیارِ روزگارِ آن شهریار کفار برآرد، اما با وجودِ آن همه حشمت و اقتدار قرال و با آن همه لاف، مُعَارِضَه و داعیه جنگ و جدال خود را در هیچ محل به مقابله بازنمود و سلطان به مجرد ظفرِ ملکی و مالی مُتَسَلّی نبود، و چون موسمِ نهضتِ عساکرِ اسلامی در آن ممالک، که به غایت سردسیر و تنگ‌معاش است از دقت می‌گذشت هرچند ارکانِ دولت مصلحتِ عودت را عرضه می‌کردند، سلطان از سمتِ عزیمتِ خود بازنمی‌گشت و به این معنی مستند میشد که کاردانان گفته‌اند که^۱:

بیت ۲:

تن ار زورمندست و لشکر گران و لیکن در اقلیمِ دشمنِ مَران
که او^۳ بر حصاری گریزد بلند رسد کشوری را از آن بس گزند^۴

لمؤلفه:

آفتابی شد از فلک هابط ماهی از طالعِ جهان ساقط
کرده از اوج بر حضيض انزال نورِ خورشید از آسمان جلال
بر زمین خورده^۵ آسمانِ جهان شه^۶ مزلزل از آن زمین و زمان
[262b] شکرِ حق کافتابِ روی زمین در هبوط از زوال بود امین

واقعاً نزدیک بود که از آن نازلۀ عالمِ بالا، جماعتِ هائلِ یَوْمِ نُطُويِ السَّمَاءِ^۷ در رویِ زمین

مشهود ابناء زمان شود، و توهمِ آن می‌شد که سَقَطَه فتنه‌انگیزِ دیده‌های ساکنانِ علویات را در تَمَائیلِ

^۱ مجاهد جهت تمام ... که کاردانان گفته‌اند که N: محمد خصال با آن چنان لشکری منصور و مغتنم و با آن سپاه چون عمود ثریا منتظم بر حسب قانون مقرر «رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ» (حدیث شریف) از غزای ممالک افلاق متوجه غزای ممالک معتبره انکروس شد و از سر حد انکروس همگی بلاد و ولایات که پیش می‌آمد نهب و غارت و قتل و اسیر بی‌مدارا ویران و زیر و زبر میکردند و بعد از فراغ از کار یک ولایت به دیگری روی می‌آوردند و عزم جزم سلطان مجاهد آن که با مستقر سلطنت قرال ضال تاخت آورد اگر چنانچه پادشاه انکروس در صدد مقابله و معرض معارضه در آید با این چنین لشکری آراسته و همگی به کین مشرکان چون علم فتح خود از زمین برخاسته دمار از روزگاران سرخیل کفار اشرار برآرد و بسیاری از ولایات معتبر از جهت خشم انگیزی پایمال سپاه مجاهدان فرمود لیکن هنوز به آن قدر ظفر ملکی و مالی راضی و متسلی نبود، فاما به هیچ وجه قرال با وجود کثرت حشمت و جلال به مجال سخت از جبال به حصن بود داعیه مقابله و جدال نمود و هرکس از خردمندان در اندیشه عدم توقف و عودت اقامت دلیلی می‌فرمود E

^۲ بیت - E

^۳ او N: وی E

^۴ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

^۵ خورده N: خورد E

^۶ شه N: شده E

^۷ سورة انبیاء، آیه ۱۰۴

خیامِ عظمت و احتشام نمود و تمامی ملوک و حکام و غازیان و سپاهِ احتجنان، در آن جانبِ خود مرتب و منتظر این اقدام بود، از نهرِ عظیمِ تونه به طرفِ افلاق عبور فرمودند و در بدایتِ شروع، چهار قلعهٔ معتبرِ افلاق را تسخیر نمودند، قلعهٔ ساقحی و بکساله و نورکون و برکوکی؛ بعد از آن لشکرهای غراه به درونِ مملکتِ افلاق جهتِ تحصیلِ طیبیاتِ ارزاق شروع کردند، و هر روزه از اطرافِ نهب و غارت بی حساب به مُعسکرِ اسلامی می آوردند؛ چون حاکمِ افلاق تاب و توانِ مقابلهٔ سپاهِ مجاهدان نداشت مملکت را به کامِ آن غارتگران گذاشت و به حدودِ انکروس روی نمود و در طمعِ امداد و اعانتِ قرال انکروس می بود، چون سپاهِ اسلام از اصنافِ غنایمِ بی احصاء مغتنم شده همگی اموال را به مُعسکر آوردند و استقباء خطّه از تملکِ غلمان و حواریِ ماه سیما کردند^۱؛

لمؤلفه^۲:

از مرادت هر^۳ آنچه خواسته دل همه گشته در آن غزا حاصل

سلطانِ مجاهد جهتِ تمامِ انتقام با آنچنان لشکری مجموع و سپاهِ پر التیام برحسبِ قانونِ مقرر از غزای افلاق متوجه غزایِ ممالکِ معتبره انکروس شد و از سرحد انکروس هر ولایت و مملکت که پیش می آمد به قتل و نهب و غارت و اسر و حرق و خسارت بی مدار و محابا ویران و زیر و زبر می کردند و بعد از فراغ از تخریب و استیصالِ یک مملکت به دیگری نقل کرده روی به خرابی خان و مانِ کفار غدار می آوردند، و عزیمتِ سلطان به این معنی مصمم بود که شاید که پادشاه و قرال انکروس از روی

^۱ در اندیشهٔ انتقامِ آن کفار ... حواریِ ماه سیما کردند N: در مواجهه و استیصالِ آن کفار پرنفاق و تدارک احوال کفره نقیض عهد میثاق عمل به مدلول امر مضمون میمون وَاِنْ نَكْتُوْا اٰمَآئَهُمْ مِنْۢ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوْا فِیْ دِیْنِكُمْ فَقَاتِلُوْا اَیْمَةَ الْکُفْرِ اِنَّهُمْ لَا اٰمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ یَنْتَهُوْنَ (سوره توبه، آیه ۱۲) بنیاد نهاد و وزرا عظام و امرا کرام و لشکریانِ انادولی را بالتمام احضار فرمود و رسولان نزد حاکم قرامان و اسفندیار حاکم قسطنطنیه و سایر ملوک جوار فرستاد که چون داعیه غزای کلی و جهاد اکبر پیش آمده به قانون معهود و سنن معتاد عساکر و اجناد خود را به معسکر جهاد روانه گردانند چون سلطان با جمیع لشکریانِ انادولی و ملوک طوایف از دریا عبور نموده ممالک روم ایلی را محتم سраقات احتشام فرمود و تمامی غزا و مجاهدان آن ولایت خود بر نسق معهود جهت غزا مهیا و مرتب بود لشکری عظیم از طرفین بهم رسیده جماعتِ آحتجنان رومی ایلی بی عدد و شمار به معسکر سلطان بهم پیوستند و جهت تقدیم به مراسم جهاد کمر مردانگی بر میان جان بستند چون سلطان با عساکر منصوره از نهر عظیمِ تونه به طرف افلاق عبور فرمود چهار قلعه معتبر یکی قلعه ساقحی و دیگر یکی ساله دیگر نورکون دیگر برکوکی که از قلاع کفره بر سر راه بود حکم قضا فرمان سلطان به تسخیر آن حصارها به نهاد پیوست و مجاهدان اسلام در بدایت شروع قلعه های مذکوره را بی توقف مسخر کرده قلب کفار ارس فتح چهار قلعه استوار در هم شکست سلطان نیز جمیع قلاع مذکوره را ضبط نموده رایات نصرت ایات را به درون مملکت افلاق جهت تحصیل طیبیات ارزاق تعیین فرموده نهیب و غارت و اسر و خسارت به اطراف و جوانب فرستاد چون تمام اجناد از اطراف غنایم و غارات بی احصاء و تعداد آوردند و استیفاء حظ از تملک غلمان و حواری پری زاد کردند E

^۲ لمؤلفه - E

^۳ مرادت هر N: مرادات E

دماغ پر سودا و از اضلال ابلیس هوی از صراط مستقیم هدی به مناسبت اصل فطرت و کیش کافری با قرال انکروس که اعظم ملوک صقالیه و کفره شمال است از طرفین شیوه ملایمت و ولاء به مقتضاء **وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ^۱** به میان آوردند و در مخالفت و عصیان و حل عقد دمت، و عهد ایمان توافق و تصادق بنیاد کردند، و آغاز عقوق حقوق مروت این خاندان، بنیاد نهادند و با جامعیت نشاء کفر و طغیان در تعرض [262a] و مراحمت بلاد اهل ایمان افتادند.^۲

بیت ۳:

مکن حق نعمت فراموش نیز که بدتر نباشد از آن هیچ چیز

لاجرم سلطان محمد خصال، در اندیشه انتقام آن کفار به اتفاق و تدارک و احوال کفره، جهت نقص عهد و میثاق، عمل به مدلول و مضمون میمون **وَإِنْ نَكُنْثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَلَمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ^۴** فرمود و جهت تمشیت این مقصود تمامی امراء عظام و لشکریان انادولی را احضار فرمود و رسل و رسائل نزد حاکم قرامان و حاکم قسطنطنیه و غیرهم فرستاد که چون داعیه جهاد اکبر پیش آمده به دستور مقرر و معتاد، سپاه خود را به معسکر اهل جهاد روانه گردانید و سلطان به حشمت تام با جماهیر لشکر نصرت انجام ممالک روم ایلی را مضرّت

^۱ سورة انفال، آیه ۷۳

^۲ عنایت ایزدی و معاونت ... بلاد اهل ایمان افتادند N: هدایت ایزد متعال سلطان محمد خصال در جمیع اعمال و احوال متابعت کردار و اطوار مصطفوی را مقیدی و بی سوادی خود میداشت و در مسند خلافت در مسلک اقتفا کلام و حدیث نبوی دقیقه فرو نمیگذاشت لاجرم همیشه همت عالی به همت و به طباق نیت سامی رئیس به اقامت مراسم جهاد بر سنت سنن زمان نبوت مصروف می بود و در معاداة و مخاصمات کفار و خصما مناقبان توسل به کتاب و حدیث میفرمود و در بدایت شروع به تسخیر ممالک روم ایلی و ترغیب و اماله ملوک و حکام اطراف به متابعت و ایلی چون حاکم افلاق را طریقه موالاة تمام با مرحوم موسی چلبی به میان آمده بوده و موسی چلبی به امداد و اسعاد او بر امیر سلمان خروج کرده انزاع ملک و سریر سلطنت نموده بود در زمانی که سلطان بر موسی چلبی غالب و مظفر شد و تخت خلافت ممالک قیصری بر سلطان مقرر گشت حاکم افلاق بنیاد مخالفت و شقاق نهاد فاما به مجرد توجه سلطان به حدود و ارسال عساکر مجاهدان، دیگر باره مجدداً به تجدید عقد ایمان و به طلب عهد دمت و امان رقبه مطاوعت را به طوق تعقد عهد و انفاق نمود چنانچه در داستان سابق مفصلاً مذکور شد اندک فرصتی که سلطان جهت ترتیب مصالح ابنیه خراب و اندیشه اخراجات عمارات و موقوفات و جهات آن در دار الملک برسا توقف و تقاعد از سفر و انگیز لشکر نموده بود و در آن سال به عزم غزا نهضتی به فرمود دیگر باره وسوس شیطانی در دل و دماغ بر سودا و نفاق حاکم افلاق تحرک یافت و به مقتضای مناسبت فطری و مشارکت کفری با قرال انکروس که اعظم ملوک و سلاطین صقالیه است شیوه ملایمت و موالاة به مقتضای **وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ** (سورة انفال، آیه ۷۳) به میان آوردند و در خصومت سلطان مجاهد موافق کلام و هم زبانی در نقص عهد و ایمان کرده در مقام معادات و نفاق با سلطان بلکه با اصل این خاندان خلافت ایشان شد و آغاز عقوق و حقوق مرحمت و اشفاق سلطان حمید الاخلاق نهاد E

^۳ بیت E-

^۴ سورة توبه، آیه ۱۲

داستان بیست و هشتم^۱

در ذکر^۲ بواعث توجه سلطان به غزای مملکت افلاق جهت ظهور نفاق و نقص عهد و امان و تجاوز و عدول سلطان از غزای افلاق به جانب انکروس و استیصال ممالک کفار و عودت لشکر اسلام جهت بعضی بواعث با غنائم بی حد و کران^۳؛

چون از مساعدت عنایت ایزدی و معاونت هدایت ابدی لایزال سلطان محمد خصال، تابع کردار و طالع گفتار و اطوار مصطفوی می بود، و در مسند خلافت افتقاء سنن و احادیث نبوی می فرمود، و لهذا از بدایت استقلال بر مساند جاه و جلال در درون دل، همیشه به تصمیم نیت و تخلیص همت توجه را به اقامت مراسم جهاد بر قانون معتاد آبا و اجداد جنت معاد مضمّن می داشت و همواره توجه کامل بر غزوات کفار و منافقان به مقتضای نصوص حدیث و قرآن می گماشت و در بدایت تمکن، بر سریر سلطنت ممالک روم ایلی که اطراف آن متصل به ثغور مشرکان حربی است و اکثر مساکن آن کشور، محفوف به کفره بلاد شمالی و غربی و در جانب شمال آن که ممالک افلاق افتاده حکام و ولایه آنجا از زمان آباء و اجداد سلطان، داخل خراج گذاران و معاهدان می بودند و لایزال در غزوات و محاربات سپاه منصور اسلام متابعت و معاونت مجاهدان می نمودند و در زمانی که سلطان بر موسی غالب و مظفر گشت و تمامی ممالک قیصری در اسلام بر سلطان مقرر شد، حاکم افلاق از شرمندگی معاونت موسی چلبی به مسلک مخالفت و نفاق به ابواب سلطانی مسلوک می داشت و در آن ولا چون رایات منصوره، عزیمت افلاق نموده بودند چنانچه سابقاً مذکور شد مبادرت به اظهار فرمان برداری و تقدیم مراسم خدمتکاری نمود، «فأما چون سلطان را جهت توجه به عمارت ابواب البر در برسا ساختند و وقتی مشغلتی شاغل، تمام مشاغل پیش آمده بود، چندگاه رایت کسی سرایت به هیچ طرف میل و نهضتی نفرمود، دیگر حاکم افلاق را جهت تحرک وسوسه شیطانی در دل و

^۱ بیست و هشتم N : بیست و نهم E

^۲ ذکر N : بیان E

^۳ عهد و امان و تجاوز و ... با غنائم بی حد و کران N : عمد عهد و ایمان و عبور سلطان از نهر توبه به افلاق و تفتیح قلاع و نهب و اسر بقاع مشرکان و گفتار در تجاوز و عدول سلطان از غزای افلاق به جانب انکروس جهت مجازات موافقت قزال آنجا با حاکم افلاق در مخالفت سلطان محمد خصال و داعیه تجریت و استیصال دارالملک انکروس و ظهور بواعث عود سلطان از میان ممالک انکروس با غنائم و اموال E

مقابله و مُدافعه آوردند، لاجرم عساکر مجاهدان مقدم و دلاورانِ معارک، التّحامِ صنوف^۱ توجه همّت نمودند و به طریقهٔ یغما بر قلعه جنگ انداختند و با سهلِ وجوه قلعه ککه‌بزه را مسخّر ساختند و سپاهِ اسلام به غنائیم ما لا کلام، فایز و مغنم گشتند و شهر و توابع را به قوأمین^۲ دین و آیینِ عدلِ مبین^۳ منتظم کردند و حاکم و قاضی تعیین نمودند، وظایفِ مملکت‌داری مقرر فرمودند و از آنجا متوجه موضع به گرو قلعهٔ بندکله و قُرمال شدند و از خوفِ سیاستِ مجاهدان، همگی به اطاعتِ مبادرت کردند و مُستَحِفّظانِ قِلاع، شهربند و حصارها گذاشته به اسطنبول گریختند و امور بیک هم مردمِ مضبوط فرستاد، تمامی حصارها در قبضهٔ اقتدار درآورده به دارالاسلام آمیختند، چون تمامی آن قُصبات و توابع با مزارع و مراتعِ ساحلِ دریا از شهر از نکمید تا کنارِ معبرِ اسطنبول مسخّر گشت، سلطانِ محمد خِصال به موجبی که در خاطرِ عالی منوی داشت، تمامی آن قُصبات و مواضع را بر ابوابِ الیرّ خود وقف فرمود و دیگر رَقَباتِ نافع و مواضعِ پر منافع بر آن موقوفات افزود و الیوم، آن مدرسهٔ عالی در غایتِ رواج و انفعِ مدارسِ شهر بُرسا و وظایفِ مدرّس و طلبهٔ آنجا از جمیعِ مدارسِ سلاطینِ روم اوفر و وافی است، چنانچه هر روزه یومی مدرّس آنجا تا سایرِ فواید از یکصد آقچه متجاوزست و در عمارتِ زاویهٔ دارالضیافه و رباط، بساطِ اطعام و انفاقِ بی اندازه به نوعی مبسوط است که از بقاعِ سلاطینِ عالم متمیزست.^۴

نظم^۵:

أَضْحَى مَقَرّاً لِلضُّیُوفِ وَ مَالُهُ ضَیْفٌ فَلَیْسَ لَهُ لَدِیهِ قَرَارٌ^۶

اصابت مال سلطان محمد خصال امور بیک ولد تیمور تاش بیک را با جمعی از عساکر غزاه و مجاهدان به تفتیح و تسخیر آن بلاد فرستاد و لشکر اسلام چون روی به آن صوب نهاد در اول شروع در نواحی شهر از نکمید در تصرف سلطان بود قلعه هرکه که در زمان فترت امیر تیموری ساکنان آنجا تابع اسطنبول شده بودند قلعه را خالی انداخته به اسطنبول فرار نمودند چون آن کشور بی نزاع و خصام به تصرف اهل اسلام در آمد و از آنجا تجاوز نموده به قصبه ککه بزه که یک مرحله اسطنبول است E

^۱ دلاورانِ معارک، التّحامِ صنوف N: دلاوران میدان التّجام صرف توجه E

^۲ قوأمین N: قوانین E

^۳ مبین-E

^۴ فرمودند و از آنجا متوجه ... بقاعِ سلاطینِ عالم متمیزست N: چون آوازه سطوت لشکر منصور و استیصال آن کفار مقهور به مسامح مجامع نزدیک و دور رسید در بدایت توجه به موضع تکیه ساکنان آنجا به طوع و اختیار خود با طاعت مبادرت کردند و کفار و مستحفظان قلعه بندکله و قُرمال هم قلعه های خود را خالی گذاشته به اسطنبول گریختند و اموری که هم مردم مضبوط فرستاد آن قلاع و بقاع را در قبضه در آورده به دارالاسلام آمیختند چون آن قصات و توابع با مزارع و مراتع کنار دریا از شهر از نکمید تا به کنار معبر اسطنبول مفتوح و مسخّر شد سلطان محمد خصال به موجبی که در خاطر عالی منوی داشت آن قُصبات و قری و مواضع را بالکل توجه شرع شریف وقف مدرسه و عمارت زاویه و مرقد شریف خود فرمود و دیگر رَقَباتِ نافع و مستغلات و مزارع با منافع بران اوقات افزود و الیوم در ظل سلطان زمان افاض الله تعالی شباخت احسانه علی اهل الایمان آن مدرسه در غایتِ رواج و از مدارش بلند پایه دارالملک برسات و همواره مجلس آنجا به یکی از نحاریر علما و اعظم فضلا و طلاب فضایل مآب مهنی است و در عمارت زاویه و رباط آنجا لایزال بساطِ اطعام و انفاق گسترده اند و جهت فقرا و ضعفا و صادر و وارد منویات ضیافت و خورش هر روزه موظفان مرتب کرده اند E

^۵ نظم -E

^۶ ر.ک. دیوان علی التّهامی

و از غایتِ اهتمام به اتمامِ آن ابنیه شریفه به اندک فرصتی به صرفِ اموال و خروجِ خزاینِ مالامال^۱، مبانیِ آن عمارات را مرتب داشت، و سطوح و جدرانِ آن معالِمِ علوم و عرفان^۲ را بر آسمانِ فضل و احسان برافراشت و جهتِ تعیینِ جهاتِ مداخل و مخارج و تخصیصِ وجوهِ مصارف و حوایجِ آن ابواب، میراثِ نفایسِ رَقَباتِ موقوفات را طالب می‌بود، و درین اندیشه به خاطرِ علیینِ مناظرش که مرآتِ صورِ غیبی بود چنین خطور نمود که به اتفاقِ رأیِ ائمه و^۳ علمایِ اجل، وجوهِ جلالی که سلاطینِ مجاهد به دستِ تصرف دارند مکاسبِ اموال و املاکی است که به کارفرمایی، به تیغِ جهاد به قبضه تملکِ خود مقرر دارند، و مع‌ذلک به مَسامعِ علیه رسید^۴ که در نواحیِ قسطنطنیه بعضی قصبات و مواضع و قری که آباء و اجدادِ جنت‌معاد و اجنادِ مُعسکرجهاد، خصوصاً پادشاهِ جنت‌مکان اورخان خان به تصرف درآورده بوده، از عروضِ فتراتِ امیر تیموری و از ضررِ مخالفاتِ برادرانِ سلطان در مسندِ قیصری، ملوکِ کفارِ دیگر باره به دارالحرب الحاق کرده‌اند، و به مرورِ ایام صاحبِ اسطنبول و غیره آن محل‌ها به تصرف درآورده‌اند، مجدداً لشکرِ مجاهدان را تجهیز نموده به تسخیرِ آن بلاد مقرر داریم، و همگی آن حال که مفتوح گردد به نیتِ وقفِ آن بقاعِ الخیر مقرر انگاریم، و بنابراین رأیِ اصایبِ مالیِ امورِ بیک ولدِ تیمور تاش را با لشکری از دلاورانِ مجاهد به تسخیرِ آن بلاد فرستاد و برحسبِ وعده دلخواه من کانَ لله، کانَ الله له، چون لشکرِ اسلام روی به آن صوب نهاد، در بدایتِ شروع در نواحیِ شهر از نکمید که به تصرفِ سلطان بود قلعه هر که که در زمانِ فترتِ امیر تیموری، حافظانِ آنجا تابعِ اسطنبول شده بودند قلعه را خالی انداخته به اسطنبول فرار نمودند، چون آن کشورِ معتبر بی‌نزاع و حُسام به تصرفِ اهلِ اسلام درآمد و از آنجا تجاوز نموده به قصبه ککه‌بزه که یک مرحله راه به اسطنبول است^۵ نهضت فرمودند، [261b] کفارِ آنجا به اعتمادِ حِضانتِ حصارِ آهنگ جنگ و عناد کردند و روی به

^۱ مالامال N: بی‌اهمال E

^۲ علوم و عرفان N: علم و تقوی E

^۳ درین اندیشه به ... که به اتفاقِ رأیِ ائمه و N: در ممالک محروسه خود در هر جا محلی مناسب را جهت وقف کردن آن بقعه جست و جو مینمود اما بخاطرِ علیینِ مناظرش که مرآتِ صورِ عالم غیب بود این معنی خطور نمود که به اتفاقِ جمهور E

^۴ رسید N: رسیده بود E

^۵ مُعسکرجهاد، خصوصاً پادشاه ... راه به اسطنبول است N: مجاهده اسناد خصوصاً سپاه پادشاه سعید جنت‌مکان اورخان خان در تصرف در آورده بوده اند و از عروضِ فتراتِ امیر تیموری و مخالفاتِ برادرانِ سلطان در مسندِ پدری ملوکِ کفارِ دیگر باره بدار الحرف الحاق کرده اند و به مرورِ ایام صاحبِ اسطنبول و غیره آن محال را به تصرف در آورده اند اولی آنکه درین اوقات که توجه خاطرِ همایون پیغمبرانِ بقاعِ خیر مصروفست عساکرِ مجاهدان را از فضیلتِ جهاد معطل نگذاریم و آن قصبات و مواضع و قری را به نیت وقف بعد از تسخیر مقرر داریم یقین که برحسبِ وعده دلخواه من کانَ الله کانَ الله له جمع آن محال به توفیق ایزد متعال از ظلمت سایه ملوک کفر باز توان رهانید و مداخل و مخارج آن مساکن را به انوارِ عدل و توحید منور توان گردانید و بر حسبِ مندور بعد از تسخیرِ مونات و اخراجاتِ آن بقاع خیرات که بنیاد شده از آن رقبات مکفی خواهد شد و مبالغِ کثیر از محصولاتِ آن مواضع بر منافع زیاده بر قدرِ وافی خواهد گشت و بنابراین رأی

بیت ۱:

رضوان که پرده‌دارِ حریمِ سعادتست گویی دری ز جنتِ اعلی بر آن گشاد

بعد از آن به نیتِ صادق و به اعتقاد به حق و صدقِ موافقِ داعیهٔ انشاء ابوابِ البری پادشاهانه
و بقاءِ الخیری عالی‌همتانه، در کشورِ جنت‌آبادِ بُرسا فرمود و یادگاری نمودارِ بهشتِ برقرار از ایام
خلافت و اقتدار انشاء نمود و در شهرِ سنهٔ اثنی و عِشرین و ثمان مائه، مدرسه مؤسسه بر بنیانِ عالی
و عمارتِ زاویه از صنوفِ نعمِ مآلی مالی در محلی مقبول از شهرِ بُرسا طرح انداخت، و مرقد و مناهی
جهتِ تذکرِ خاطر و احیاء قلب از امرِ اکثر و اذکرِ هادِمِ الذات، در ایام حیات و در حینِ علو درجات
مرتّب ساخت.^۲

بیت ۳:

هر آنکس که دارد روانش خرد بداند که هر نیک و بد بگذرد^۴

نظم ۵:

سرای سپنجی نماند به کس تو را نیکویی هست فریادرس^۶

متوجه تحذیر مآثر آبا و اجداد جنت معاد می بود و لایزال تعدی تلهید قوانین اشفاق و ارفاق با کافه عباد میفرمود لاجرم اولاد که به
سلطنت ممالک روم ایلی در دارالسلطنه ادرنه مقرر شد و هر دو جانب ولایات روم با لواحق نواب عالی جناب او را میسر و مسخر گشت
بی توقف نیت خالص در اتمام مسجد عتیق ادرنه که به اهتمام برادر مرحومش موسی چلبی بنیاد شده بود و فرصت ایام سلطانی او وفاء
به تکمیل عمارت آن جامع کبیر ننمود آن سلطان محمد خصال سعی و التفات تمام میذول داشت تا آنکه قبه مقصوره آن مسجد را به
قله قمه سپهر منیر بر افراشت و به جد و جهد مشکور و فبیعی مسرور سلطان عمارت ارکان آن مسجد عالی بنیان مکمل گشت و ذکر
جمیل و ثناء جزیل جهت بانی ثانی و اول بر وجه اجمل محصل شد E

^۱ بیت -E

^۲ بعد از آن به نیتِ صادق و به اعتقاد ... درجات مرتّب ساخت N : آنگاه من جیب الاستقلال با نیست صادق و به اعتقادی با حق و واقع
مطابق داعیه انشاء ابواب البری در کشور جنت آساء دارالملک برسا فرمود و بر روی روزگار نمودار و یادگاری از ایام خلافت و جهاننداری
خود قائم و پا برجا نمود زیرا که به حقیقت محقق دانست که ائمه در صحیفه سیاه و سفید لیل و نهار از آثار سلطنت و اقتدار به مرور
ادوار پایدار ماند و همت در السنه جمهور عباد و به زبان اهل الله از اقطاع و ابدال و اوتاد باعث به زیاد خیر و بر کار دعایی علی الاستمرار
گردد همین قسم انشاء مبانی خیر و ابداء احسان است و ابقاء و احیاء نام نیک خود بعد از انقراض اعصار و ازمان بنا علی هذه المقدمات
در شهر سنه اثنی و عِشرین و ثمان مائه مدرسه مؤسسه بر بنیان عالی و عمارت زاویه از نعمت و خیرات متوالی مالی در محلی مقبول از
شهر برسا طرح انداخت و مرقد و مناهی جهت تذکار خاطر و احیاء قلب از امر اکثر و اذکر هادِم الذات در ایام حیات و تمکن بر اعلی درجات
مرتّب ساخت E

^۳ بیت -E

^۴ نقل از شاهنامه فردوسی

^۵ نظم -E

^۶ ر.ک. شاهنامه فردوسی

بهترین طریق ابقاء و اعتنا درین طلب ثبات و بقاء به استبقاء آثار خیرات افضال و انعام است، [261a] و به استیفاء مراسم ابقاع و انفاق عام و بهترین اثری از آثار کریمه سلاطین کامکار و فرخ‌ترین خیری از اخبار مالکان دنیای بی‌اعتبار، ذکر خیری است که از رهگذر مبانی معابد و معالم اسلامی و از بقایای فواید اکرامی و انعامی هم در صحایف، ذکر السنه و افواه و هم در خزانه مراجع و الطاف بی‌بهرانه و ما تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ^۱ گذارند.^۲

بیت: ۳

چاره دین ساز چو دنیات هست تا مگر آن نیز بیاری به دست^۴

چنانچه القصه؛ اصل فطرت و حسن نیت و علو همت و سمو قدر قدرت ارباب این خاندان قیصره اسلام از بدایت ظهور ایام سلطنت عالم انتظام ایشان مجبول بر استبقاء تمام اصناف طاعات و استقصاء انواع حسنات و اصطناعاتند و سلطان محمد خصال از مبادی حال و بعد از استقلال پر کمال، بر سریر سلطنت و جلال، همیشه متوجه تجدید مآثر آبا و اجداد جنت معاد می‌بود، و همیشه تعهد انفاق و اشفاق بر کافه عیاد می‌فرمود، چون بعد از دارایی اندولی بر ممالک روم ایلی استیلاء یافت و هر دو جانب ممالک بری و بحری روم میسر و مسخر شد، بی‌توقف به نیت خالص اولاً در تمام مسجد جامع عتیق ادرنه که به امر برادرش موسی چلبی بنیاد شده بود و اندکی از بناء آن سرانجام یافته اهتمام ما لا کلام مبذول داشت.^۵

^۱ سورة مزمل، آیه ۲۰

^۲ بهترین طریق ... گذارند N: و نزد خردمند بصیر و هوشمند خیر پوشیده نیست که بهترین طریق اکتساب درین مطلب بقا و ثبات به ابقاء آثار خیرات افضال و انعام است و استبقاء اثر سعادت از امام زندگانی بی انجام به استیفاء وظایف ابقاع و انفاق عام زیرا که به همان نسبت که منافع آن آثار خیر بر مرور ایام به کافه زمام متواصل گردد البته از تذکر مبدا خیر و بنیاد آورد آن منشا نفع ذکر جمیلی و دعاء صالحی حاصل شود و چون ارباب قدرت و استطاعت را اقدام به این گونه قربت و طاعت بیشتر میسرست هر آینه بهترین اثری از آثار سلاطین کامکار و فرخ‌ترین خبری از اخبار پادشاهان روزگار ذکر خیری است از رهگذر مبانی معابد و مساجد اسلامی و از بواعث فواید کرم و انعامی که هم درین دار دنیای بی اعتبار موجب نشر ثنا و محمّد است در السنه و افواه و هم در نشاء اخروی مستدعی ثنویات و قریات است که و ما تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ (سورة مزمل، آیه ۲۰) گذارند E

^۳ بیت E-

^۴ ر.ک. مخزن الاسرار نظامی

^۵ چنانچه القصه؛ اصل فطرت و ... ما لا کلام مبذول داشت N: القصه چون به مقتضای اصل فطرت و به استعداد صفاء نیت و حسن عقیدت سلاطین و قیصره اسلامی این خاندان خلافت آستان آل عثمان مجبول بر استقصاء جمیع اصناف طاعات و استقراء انواع حسنات و اصطناعات اند و سلطان محمد خصال به اقتضاء جبلت اصلی از مبدا حال و بعد از استقلال بر کمال بر سریر سلطنت و ضلال همیشه

و هیچ وصفی در اعیان کشور امکان جهت مضاهات و کشور وُجوب وجودِ اظهر و اظهر از صفتِ بقاء و ثبات نمی‌تواند بود، چرا که استمرار وجود از لوازمِ صفتِ وجوبست، چنانچه اقتضاء زوال و فنا از لواحقِ امکان و به ممکنات منسوب است، و ازین جهت همه ذوی العقول را حالتِ بقا و دوام از هر جهت محبوب است^۱ و طریانِ عدم و هلاکِ نفوس را من جمیع الوجوه مَهروب؛

لمؤلفه:

از آن شد ظلّ قد دوستِ محبوب که باشد طول عمرِ بنده مرغوب

بنابرین مقدماتِ هر فعل و عمل که در کشورِ دنیا، موجبِ مزیدِ بقا و دوامِ وجود گردد البته مانوس و ملایم طبع عاقل خواهد بود، و مستدعیِ مناسبتِ به عالمِ قدس در عاجل و آجل خواهد گشت و پوشیده نیست که حالتِ بقاء نفسِ انسان، درین کشورِ امکان یا به اکتسابِ علوم و معارفِ حقیقی است یا به اکتسابِ مکارمِ ملکاتِ خلقی، لیکن ابقاءِ نفوس، در دارِ دنیا لازمُ الانفصالِ منحصر در ذکرِ جمیل است و ثباتِ خیر و صلاحِ عقبی هم به مقتضای کلامِ مبین وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ^۲ میسر به اقتناءِ اجرِ جزیل است.^۳

بیت:^۴

هر آنکو بماند از پیاپی یادگار درختِ وجودش نیفتد ز کار
اگر رفت و آثار خیرش نماند نشاید پس مرگش الحمد خواند^۵

^۱ در اتصاف به نُعوتِ کمالی ... هر جهت محبوب است N: جمع صفات کمالیه و لایزال به حسب اصل خلقت نشاء انسیه طالب اتصاف است به نعوت جمالیه و جلالیه و هیچ نعتی از نعوت مظاهر امکانی و اعیان کیانی در مضاهات به شئون عالم وجوب وجود اظهر و اظهر از شهر از سمت بقا و ثبات نمیتواند بود چرا که استمرار وجود از لوازم و مقتضیات صفت وجوب است چنانچه عدم و فنا از لواحق نشاء است با مکان موسوم و منسوب لاجرم جمیع ذوی العقول را به امتداد و بقا و دوام از هر جهت مطلوب و محبوب است E

^۲ سورة سبا، آیه ۳۹

^۳ هر فعل و عمل که در کشور ... به اقتناءِ اجرِ جزیل است N: هرچه در نشاء دنیا موجب ابقاء اثر وجود گردد البته ملایم و مانوس طبع عامل خواهد بود و آنچه سبب و باعث دوامِ شیه عبداً اعلی باشد یقین که موجب ازدیاد مناسبت به عالمِ قدس در عاجل و اجل خواهد گشت و حالت بقاء نفس انسان در فضای کشور امکان یا آنکه به اکتسابِ علوم و معارف حقیقه است یا به انتسابِ مکارمِ ملکات و آثار خلقیه و هر کدام ازین دو حالت باقی در دارالبقا و نشاء اخروی به آیات و بینات کتاب الاهی و احادیث نبوی محکی و فردی است و اما اثر بقا نفس در دار دنیا لازمُ الابتصا همین به ذکر جمیل انتظار بدان داشت و جهت ثبات نشاء حیات دنیا و تحصیل خیرات دین بر حسب مدلول کلام حق و تبیین وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (سورة سبا، آیه ۳۹) همین اثری ممدوح و ذکر نام نیکی بجای

میتوان گذاشت E

^۴ بیت -E

^۵ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

داستان بیست و هفتم^۱

در ذکر بواعث توجه سلطان به استیفاء بقاع خیرات در دارالملک برسا و تفتیح بلاد کفار از دریا کنار قسطنطنیه و ترتیب اوقاف و مصالح آن عمارت بهشت آسا؛^۲

تا مهندسان بنیان وجود در عرصه فضای خوش هوای^۳ کشور شهود، چهار دیوار عمارت زبینه^۴ بنیه انسانی را برافراخته‌اند و طینت آب و گل آن بناء مطبوع را از معمارخانه حمزت طینه آدم پیدی^۵ أربعین صباحاً مرتب و مهیا ساخته^۶ و جهت ترویج پیشگاه و ایوان بر تفریح^۷ قصر مُشید و صرح مُمرد، دل و دماغ آدمی^۸ طیب نفحه صبحی^۹ فإذا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي^{۱۰} را در آن نشیمن^{۱۱} اندوخته‌اند و در شبستان عالم امکان گوهر شب چراغ نفس ناطقه ایشان^{۱۲} را جهت اهتدا به شهرستان معانی روحانی^{۱۳} افروخته‌اند.

بیت:

چهل روز از آن سبب گلِ آدم سرشته‌اند تا قصر دین بخت وجودش شود تمام

همواره^{۱۴} پیش دیده حق‌بین اهل حق و یقین این معنی عیان گشته که جوهر نورانی به نشاء انسانی، همیشه بالذات مقتضی نسبت^{۱۵} تشبه به مبادی عالیّه قدسیّه است در اتصاف به نعوت کمالی، و به حسب اصل خلقت همه مظاهر انسی طالب انتساب به صفات دلپسند نشاء جمالی است،

^۱ بیت و هفتم N: بیست و ششم E

^۲ ذکر بواعث توجه سلطان ... آن عمارت بهشت آسا N: بیان بواعث توجه نیت صادق و همت عالی سلطان محمد خصال به استینا مبانی خیرات در شهر برسا و صدور امر مطاع به انشاء بقاع نفاع از مدرسه عالی و عمارت ار و به ماموله مانوسه و گفتار در کیفیت تحصیل اوقات و جهات آن ابواب الخراز فتوح بلاد کفار از دریا کنار قسطنطنیه و تکمیل بنیان آن ابنیه و عمارات دنیه به میامن همم علیه و غرائم سمثیه E

^۳ خوش هوای E-

^۴ زبینه N: بر زیب و بکار E

^۵ و مهیا ساخته N: ساخته‌اند E

^۶ بر تفریح N: و تفریح شاه نشین آن E

^۷ دماغ آدمی N: دماغش E

^۸ سورة حجر، آیه ۲۹

^۹ در آن نشیمن E-

^{۱۰} ایشان E-

^{۱۱} معانی روحانی N: و معنی بر E

^{۱۲} همواره E-

^{۱۳} نسبت E-

که به الحاد و زندقه مقرر بودند زنده نگذاشت و بعضی را که صلاح در استنابه و استنابه ایشان بود تجدید اسلام کرد و ظلمت زندقه و الحاد ایشان را از عرصه ملک بیرون آورد.^۱

بیت:

فَسَفَكْتُ مَا كَانَ الصَّلَاحُ بِسَفْكِهِ وَحَقَنْتَ بَعْضَ دِمَائِهِمْ^۲ اسْتِصْلَاحاً

^۱ چون قاضی مُشارالیه ... عرصه ملک بیرون آورد N: سلطان نیز چون قول علما دین را با اعتراف و بیان مبین او متوافق یافت حکم فرمود که او را بر دار منصوری بر آویزند و چنانچه او هتک آب روی شریعت نبوی را با وجود دانش و زی بر زمین ریخته خون او را به خاک آمیزند اما تمامی اموال و اسباب که در ایام حکومت و خروج شوکت حاصل کرده بود به اولاد قاضی مشارالیه و تسلیم فرمود و بعضی توابع او را که به الحاد معروف بودند ساسات مترعبه نمود و بعضی را استنابه فرمود و عرضه ملک را از آن ظلمت زندقه و الحاد و از خرج فتنه و فساد بزدود E

^۲ ر.ک. دیوان علی التهامی

اسلام به قول و فعل بیرون آورده‌ام به حکم السَّيْفُ مَحَاةُ الذُّنُوبِ اکنون به شمشیر سیاست الهی گردن قبول نهاده‌ام و جهت اجراء و امضاء حکم حاکم اَنَا نَبِيُّ السَّيْفِ از سر قَدَم کرده به پای ایستاده‌ام^۱.

نظم^۲:

گرم^۳ چو عود بسوزند نیست کس را جرم که من به درد دل خویشتن گرفتارم^۴

چون قاضی مُشارالیه به خصومت و مباحثه در هیچ امری نایستاد و علماء حاضر را از تشویش مباحثه و مَکاوحه خلاصی داد، سلطان هم حکم فرمود که او را بر دار منصوری برآویزند و چنانچه او به هَتکِ عَرَضِ شریعت و یَسْفِکُ الدِّمَاءِ^۵ علماء ملّت، آب روی اهل الله را بر خاک تیره ریخته، خون او را هم به خاک رهگذار آمیزند که عبرت سایر مفسدان دین و نصیحت دیگر اعداء سلاطین شریعت‌آیین شود؛ اما سلطان تمام اموال و اسباب او را به اولادش مسلّم داشت و جمعی توابع او را

^۱ چون سلطان ... به پای ایستاده‌ام N: و سلطان درین فرصت چون از غزای سلاطین معاودت نموده بود این حادثه را به تفصیل شنود اما اخبار فتح شاهزاده در باب استیصال ملاحده برکلوجه مصطفی در همان ولا رسیده بود و سلطان از آن فتنه که جزوی از مفسده قاضی بدرالدین محمود بود استغراب عظیم مینمود لاجرم بی توقف و اهمال بعضی امرا و لشکریان اسلام را به دفع قاضی مشارالیه فرستاد و قاضی مذکور نیز با جمعیت ملاحده به لشکر سلطان مضاف داد چون جانب حق غالب بر باطل بود آن سر خیل ملاحده مغلوب شد و از میان جنگ گاه باز گریخت و در میان همان بیشه دلوارمان متواری گشته دیگر جمعیتی بر خود گردآورده فتنه های دیگر می انگیزت چون بایزید پاشا به دفع این مفسده مامور شده بود به تدبیرات صایب بعضی مردم او را تالیف خاطر نمود و چراغ کذب و الحاد او را از انکسار در آن پیکار و لحوق اخبار استیصال و قتل برکلوجه مصطفی و کمال با اتباع بعد از آن چندان فروغ و تابشی نمانده بود، بعضی مردم که در سلک متابعت او درآمده بودند چون بی اقبالی و وهن احوال قاضی را تحدس و تفرس نمودند لاجرم جهت اصلاح جان خود قاضی را مقید و دستگیر کردند و او را بدست او بر جهت عفو جرایم خود نزد بایزید پاشا آوردند و پاشا او را محبوس و مغلول در شرور به خدمت سلطان رسانید و خواطر موحدان را از مخافه آن آفت دینی بازرهانید چون شیوه علم و دانشوری قاضی مشهور بود و در طریقه جواب فتوی و حل مشکلات مسائل مسلم جمهور سلطان در پرسش امرا و احضار علما و ائمه دین نمود و در آن فرصت مولانا حیدر هروی که از نحاریر مشاهیر اهل علم به تجدید از دیار عجم به خدمت سلطان رسیده بود و سایر افاضل زمان جهت آن محاجه و مباحثه دینی با قاضی بدرالدین تعیین فرمود مولانا حیدر چون به مقدمات عقلی و مویدات نقلی القاء کلام نمود و در تصحیح و ترویج مدلول حدیث صحیح مَنْ أَتَاكُمْ وَأَمْرُكُمْ جَمِيعٌ عَلَى رَجُلٍ وَاحِدٍ يُرِيدُ أَنْ يَشُقَّ عَصَاكُمْ أَوْ يُفَرِّقَ جَمَاعَتَكُمْ فَأَقْتُلُوهُ الْحَدِيث بنیاد استفسار و استفتا به این وجه نمود که با وجود این تبحر در علوم شرعی که قبل ازین داشتی و این همه ارقام تالیفات مقتوله که بر صحایف امام نگاشتی چگونه به متابعت نفس و شیطان منهای مستقیم شریعت بنوی را از دست گذاشتی و در احکام حلال و حرام چنین زندقه و الحاد را در میان اهل اسلام روا داشتی و لواء غدر و خروج بر سلطان اسلامیان به طریقه طغیان و عصیان برافراشتی قاضی مسئول عنه چون بر طبق وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ (سوره جاثیه، آیه ۲۳) آن ضلالت و اضلال از قبیل عوائب و اغواء شیطان بود نه آنکه این اظهار مفسد ناشی از اشتباه مسایل جهت بغی و طغیان هر آینه خود به خود بیان مسئله را بر وجه صواب نمود و استحقاق خود را جهت اجراء حکم شرع و حد ارتداد بیان فرمود و این معنی را که خروج بر سلطان وقت کرده و گردن اطاعت را از رقبه اسلام به قول و فعل بیرون آورده اعتراف نمود و به حکم السَّيْفُ مَحَاةُ الذُّنُوبِ گردن قبول نهاد و جمیع علما و ائمه را از تشویش مباحثه و محاوره خلاص داد که E

^۲ نظم N: بیت E

^۳ گرم N: گرش E

^۴ که من به درد دل خویش گرفتارم N: او به دود دل خویشتن گرفتارست E

^۵ سورة بقره، آیه ۳۰

دیگر به تدبیرات صایبه بعضی مردم را به قصد قاضی بدرالدین در همان بیشه مقرر گذاشت و از حقوق و وصول خبر استیصال مصطفی و توابع او چراغ کذب قاضی بدرالدین هم چندان فروغی نداشت و بنابر تألیف و تکلیف بایزید پاشا بعضی مردم در سلک متابعت و مریدی قاضی بدرالدین در آمده او را به تدبیری چند در آن میان بیشه گریزگاه او محبوس و مغلول کردند و همچنان گرفتار سلاسل و اغلال و شرمندۀ قبایح اعمال خود به خدمت سلطان آوردند، چون شیوۀ علم و دانشوری قاضی مذکور شهرور بود در طریق حل مشکلات فتویٰ مسلم جمهور بود، سلطان هم پرسش حال او احضار علما و ائمه دین نمود، در آن فرصت مولانا حیدر هروی که از نحاریر مشاهیر اهل فضل بود و از ملک عجم به تجدید رسیده به تدریس و فتویٰ قیام می نمود و جهت آن مخاصمه و معارضه دینی با قاضی بدرالدین سلطان او را تعیین فرمود، مولانا حیدر به مقدمات عقلی و مؤیدات نقلی چون القاء کلام کرد و در ترویج و تصحیح حجت، بر مشارالیه استشهداد به حدیث صحیح من اتاكم وامرکم جمیع علی رجل واحد یرید ان یشق عصاکم او یفرق جماعتکم فاقتلوه آورد و هر کس از علماء و افاضل در آن محفل پر فضائل به او خطاب کردند که با وجود این همه تبخر و متانت که در علوم شرعی و عقلی داشتی و این همه ارقام تألیفات معتبر که بر صحایف روزگار نگاشتی چگونه تسویلات نفس و شیطانی، منهاج شریعت مستقیم را از دست گذاشتی و در احکام حلال و حرام که جهت انتظام قواعد شرع عالم انتظام بود، میان اهل اسلام روا داشتی و با این همه فتنه و فساد دینی و دنیوی لواء غدر و خروج بر مقابله سلطان اسلامیان برافراشتی، اکنون خود فتویٰ مکافات اعمال و محاذات این افعال بیراه و بی جای خود را بیان فرمای، چون قاضی مسئول عنه را برطبق «وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ»^۱ آن ضلالت و گمراهی و اضلال خلق به طریق [260b] دواهی مناهی باشی از عوایب و اعواء شیطان بود به آنکه از قبل اشتباه علماء ترددی در مسائل کفر و کفران می نمود، هرآینه خود به خود بیان مسأله، شرح واقعه را بر وجه صواب ادا نمود و استحقاق خود را جهت اجراء حکم شرع شریعت به تفصیل بیان فرمود و اعتراف کرد که چون درین اوقات خروج، از طاعت سلطان کرده گردن مطاوعت از ربتۀ

^۱ سورة جاثیه، آیه ۲۳

نمود و به قوتِ علم و تحقیقِ سرّ توحید و ابطالِ قوانینِ ملت و مذهبِ اهلِ تقلید و استِحلالِ بعضی محرمات را از روی وسعتِ شُربِ خواهیم فرمود، لاجرم به این کلماتِ فریبنده مردمِ نفس‌پرست را گرد خود گرد آورده و به شیوهٔ مَلاحِدَهٔ باطنیهٔ مریدانِ خود را بر شُربِ خُمور و سرابِ رموز، رخصت کرده به اندک روزی در آن طرف مولانا بدرالدین مذکور، شوکت و شهرتِ تمام گرفته و این فتنهٔ ملکی و دینی ازو در روم ایلی شیوع پذیرفته^۱.

شعر لمؤلفه^۲:

فتنهٔ ملک و دین به هم انگیخت فتنه چو هر طرف به هم آمیخت^۳

چون سلطان در حینِ عود از عَزایِ سلانیک این حادثه را شنید، متعاقباً بشارتِ فتحِ شاهزاده سلطان مراد، در دفعِ ملحدانِ ایدین ایلی هم رسید، لاجرم از آن فتنه مصطفی که مرید مولانا بدرالدین بود استعراب نمود و لشکرِ عظیم با امراءِ عظام خصوصاً بایزید پاشا به دفعِ قاضی بدرالدین فرستاد و مُشارالیه از سرِ استقلال و جرأتِ تمام اقدام به حاربه و مقاتله نمود با لشکرِ سلطان مصاف کرد چون جانبِ حقِ غالب بر باطل است آن سرخیلِ مَلاحِدَهٔ مغلوبِ جاهدان شد، لیکن از میانِ رزمگاه گریخته دیگر میانِ بیشه دلواورمان متواری و پنهان گشت و مجدداً جمعی از آن مفسدان و ملحدان را گرد آورده فتنه‌ها می‌انگیخت و هر روز جمعی از آن طایفه به او می‌آمیخت؛ بایزید پاشا

^۱ و در زمانی که این فتح ... روم ایلی شیوع پذیرفته N: و درین اوقات سلطان محمد خصال در طرف روم ایلی متوجه غزاء شهر سلانیک شده بود و با عساکر مجاهدان در آن جوانب و حدود در اندیشه فتح سلانیک اهتمام و اجتهاد میفرمود چون فتح شهر سلانیک در آن ولا میسر نشد لشکر غزاء و مجاهدان را به غنائم و اموال لایتناهی محظوظ داشته به مراجعت رای سلطان مقرر کسب اتفاقاً درین حالت که سلطان از طرف سلانیک به شهر سلسره برون آمد و در بیشه دلواورمان درآمد مریدان و داعیان خود را به اطراف و جوانب روم ایلی فرستاده و بعضی مردم نادان ساده دل و جمعی از مفسدان ضال مضل را به القاء کلمات ملحدانه و اشراب چاشنی اباحت و افساد مرجع ارادت و موقع اعتقاد افتاده بود و از مردم عوام و نفوس جبلته کالانعام را به این معنی ترغیب مینمود که از جانب حق سبحانه و تعالی سلطنت و ملک به ما حواله شده و به طریقه دعوای تنبی و ادعاء وحی و الهام مردم جاهل را احاطه و اماله نموده و چنان اظهار میکرده که برکلوجه مصطفی و کمال طورلق که در آیدین ایلی صاحب عساکر و اهل خروج شده هر دو منصوب و داعی ماست و ما او را فرستاده ایم و به اشارت غیبی با او وعده ظهور و خروج در میان نهاده ایم، اکنون تمامی مملکت میان اهل ارادت و اعتقاد مقسوم خواهد بود و مریدان و منتیان ما تمامی ممالک را تسخیر خواهند نمود و درین اوقات ابطال قوانین ملت و مذهب و استِحلالِ محرمات به اتساع مشرب میکرد و به تاویلات و به تمویهات ملحدانه و به کلمات خطایی ملایمانه مردم طبیعت پرست را فریفته خود نموده در سلک ارادت می آورد و مجلسی مشتمل بر اغانی و اسباب طرب مرتب میداشت و به شیوه ملاحده ی اسماعیلیه مردم خود را بر افشاء فسوق و معاصی به کام طبع خود کام میگذاشت لاجرم به اندک روزی شهرت و شوکت تمام گرفت و این فتنه ملکی و دینی او شیوع و اشتها پذیرفت E

^۲ شعر لمؤلفه -E

^۳ و من یطلب الدنیا لعیش سرُّ فسوف تراه عن قریب یلومها E

نظم^۱:

وَأَصْلِحْ بَعْضُ الْقَوْمِ بَعْضاً فَإِنَّهُ يُدَاوَى بِلَمْلَحِ الصِّلِ بَعْضُ سِمَامِهِ^۲

و در زمانی که این فتح و قهرمانی ملاحظه روی نمود سلطان به عزایِ سلانیک [260a] توجه فرموده بود لیکن چون فتح حصار و شهر میسر نبود، عساکرِ مجاهدان به غنایمِ نهب و غارتِ بی حساب فایز و مغتنم ساخته، داعیهٔ عودت از آن سفر فرمود، چون به شهر سیروز رسید از منہیانِ اخبار شنود که قاضی بدرالدین محمود صماونه اغلی از افلاق خروج نموده به استدعاءِ تسویلاتِ شیطانی و به داعیهٔ مُلک و سلطانی اکنون به نزدیک ولایت سلسره بیرون آمده در میانِ بیشه و جنگل دلووامان درآمده مریدان و داعیانِ خود را به اطراف و جوانبِ روم ایلی فرستاده و بعضی مردم نادان ساده‌دل و جمعی مفسدانِ ضالّ و مضل به القاءِ کلماتِ ملحدانه و آشرابِ چاشنی، اباحتِ مفسدانه مرجعِ اعتقادِ اهل فتنه و فساد افتاده و بسیاری از عوام و نفوسِ جَبَلْتَهُ کَالْأَنْعَامِ به لذاتِ حیوانی و مُشْتَهیاتِ نفسانی رخصت می‌داده و چنان اظهار کرده که مصطفی و کمالِ طوراق که خروج نموده‌اند هر دو خلیفه و داعی ما بودند و ما ایشان را به هدایتِ مردم فرستاده‌ایم و به اشارتِ غیبی وعدهٔ ظهور و خروج بر ملکِ عالم با مریدان و معتقدان به میان نهاده‌ایم و ممالک را میانِ اهل ارادت و اعتقاد مقسوم خواهیم

دائم او را ملازم مینمودند و در اطاعت و انقیاد اوامر و نواهی خود را به جان و دل مقدم و مداوم می نمودند چون کار مصطفی خلیفه مولانا بدر الدین میانِ جهال و عوام رواج و رونق تمام گرفت و سرِ سرپوس الحاد قاضی صماونه که مقتدای او بود بر حسب اقتضاء اِنْ هِيَ إِلَّا فُتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ (سوره اعراف، آیه ۱۵۵) در مجاری اعمال و افعال آن خلیفه بی معرفت ضال مضل افشا پذیرفت و قاضی صماونه در از نیک دانست که اصلاً چون منشا این فساد میان بلاد و عباد از نتیجه اباحت و الجاد و منتسب به رهنمونی و ارشاد اوست یقین که سلطان زمان را البته روزی تعرضی به حال او خواهد بود و بالاخره نتیجه این فتنه ملکی و دینی به او عاید و آیل خواهد شد لاجرم از شهر از نیک فرار کرده به جانب اسفندیار بیک حاکم قسطنطنیه رحلت نمود و چند روزی در آنجانب می بود و از آنجا هم در دریای قرادیکیز به کشتی نشسته نقل به ولایت افلاق کرد و الحاد خود را به مجاورت کفر الحاق نمود و بنابر سابقه محبت و هواخواهی که حاکم افلاق را با شاهزاده مرحوم موسی چلبی بود و مولانا مشارالیه نزد مشارالیه قاضی عسکر و معتقد و به موسی چلبی شده با حاکم افلاق عامیانه دوستی مینمود هر آینه حاکم افلاق وظایف احترام مشارالیه مرعی میداشت درین اثنا آوازه خروج و افساد الحاد برکلوجه مصطفی از ولایت آیدین ایلی به نواب سلطان محمد خصال رسید و فی الفور فرمان مطاع به اسم شاهزاده سلطان مراد که والی رومیه صغری بود نافذ شد که از آماسیه با لشکر ممالک آنادولی به دفع مصطفی ملحد مفسد قیام نماید و بی اهمال بر سر آن مجتمع ملحدان به آیدین ایلی آید بعد از توجه شاهزاده با عساکر سلطانی این ملحد مضل از کمال جهل و نادانی به تسویلاتِ شیطانی در مخالفت و مجادله اصرار نمود و با لشکری مرتب و آماده قریب ده هزار کس از اهل نفاق و ارتداد با شاهزاده بنیاد کارزار کرد و در موضع قرابرون از توابع آیدین ایلی فیمابین فریقین محاربه هولناک بهم پیوست و بعد از قتل و خونریزی بسیار از طرفین لشکر ملحدان در هم شکست و موازی چهار هزار کس از ملحدان با برکلوجه مصطفی و کمال طورلق نام ملحدی دیگر که صاحب دو سه هزار کس از ملاحظه بود به قتل آوردند و جمعی دیگر از بقیه السیف که تجدید اسلام و عرض ایمان طریقه استغفار و طلب امان نمودند ابقا کردند E

^۱ نظم N: بیت E

^۲ لکل امرء منهم دأقداوه و قَدْ کُل امرء برنامِه E

منهيات و محرمات می‌داده و بنابر دلالتِ شیطانی به اندک وقتی قریب ده هزار مرید و مخلص به دام او افتاده، چون کارِ شیخی مصطفی به خلافتِ مولانا بدرالدین رواج تمام گرفته و سرِ سرپوشِ اباحت و الحاد او و مقتدای او برحسبِ اقتضاء *إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ*^۱ میانِ می‌پردم افشاء و اعلام پذیرفته، قاضی بدرالدین دانسته که البته روزی به واسطه آن مرید و داعی او مصطفی تعرضی به حال او خواهد بود و الحاد او را مَقِیسٌ علیه مقتدای او خواهند نمود، لاجرم فراری به هنگام از ازنیک نموده، نزدِ اسفندیار بیک حاکم قسطنطنیه گریخته و از آنجا در کشتی نشسته از دریایِ قرادیکیز به ولایتِ افلاق روی آورده و جهتِ آنکه از مُلایسه موسی چلبی، او را با حاکمِ افلاق دوستی در میان بوده، هرآینه به مناسبتِ اصلیِ الحاد خود را به مجاورتِ کفر الحاق نموده و حاکمِ افلاق جهتِ مناسباتِ ذاتی انواعِ تعظیم و اکرام او به جای آورده، درین اثناء آوازه خروج و فسادِ الحادِ مصطفی خلیفه مُشارالیه در ایدین ایلی به مَسَامِعِ علیه سلطانِ محمد خِصال رسیده و فی الفور حکمِ همایون به اسمِ شاهزاده سلطان مراد پادشاه اماسیه و رومیّه صغری بوده اصدار یافته که لشکریانِ انادولی را مجتمع ساخته، به دفعِ مصطفی ملحد مفسد قیام نماید و با سپاه و یَراقِ مکمل بر سر او به ایدین ایلی آید، بعد از وصولِ شاهزاده، مطلقاً مصطفی از ادّعای هدایت و خروجِ ملکی تنزل و عدول نکرده و با لشکری از مریدانِ مفسدِ ملحدِ خود قریب ده هزار مرد همگی اهل فساد در مقامِ الحاد و ارتداد با شاهزاده روی به مقابله و کارزار آورده و در موضعِ قرابرون از تیغِ ایدین ایلی فیابینِ حربِ هولناک به هم پیوسته و بعد از مقاتله و خونریزی بسیار به توفیقِ الهی آن لشکرِ الحاد در هم شکسته و قریب چهارهزار کس را از آن مریدانِ مریدصفتِ مصطفی و کمالِ طورلق نام که از توابعِ او صاحبِ دو سه هزار مردِ مرید خود بود به قتل آوردند و جمعی دیگر از بقایاء شمشیرِ اَتّسام به وسیله طلبِ امان از اهلِ ایمان و تجدیدِ مسلمانی به القاء کلمه اسلام ابقا کرده‌اند؛ که گفته‌اند که^۲:

^۱ سورة اعراف، آیه ۱۵۵

^۲ اطرادِ تمام دارد و ... گفته‌اند که N: مبشر منجر به اختلال نظام ملکی و ملی است لیکن چون عوام الناس و جهال جهت عدم اطلاع بر سرائر و اسرار تبشیر و تبشر به تسویلات شیطانی مایل و راغب اند در متنوع و معتقد و به خود اباحت و فراخ روی را به اقتضای شهوات نفسانی همیشه خواهان و طالب اند و در کلمات و حرکات مصطفی مذکور میل و انحراف تمام به جانب اباحت می بود و مریدان خود را اذن تمام به ارتکاب منهیات (مشتهیات) نفس به هرگونه قباحت و وقاحت می نمود و به اندک وقتی قریب پنج شش هزار مرد از مریدان

چون طاعاتِ ابلیسی مودی به خودبینی و استکبار و منجر به نخوت خودپسندی و استکثارِ مریدان بسیار شد، و این نشاء او را به دعویِ هدایتِ مقتضی و معضی به ضلالت و عوائب برحسبِ آیه حکمت مآب و فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ^۱ شد و مصطفی نام یکی از مریدانِ خود را بر قانونِ مشایخ، اجازه ارشاد داد و جهتِ دعوتِ مردمان به جانبِ ایدین ایلی فرستاد و مشارالیه نیز در آن جوانب به تلبیس و ریا تسخیرِ بسیاری از نفوسِ ناقصه نمود و جمعی کثیر از جاهلان و ساده‌دلان را به دامِ ریا و تزویر می‌ربود.^۲

بیت:

صوفی نهاد دام و سرِ حقه باز کرد بنیادِ مکر با فلکِ حقه‌باز کرد^۳

هر چند قضیه کلیه ما اتَّخَذَ اللَّهُ وَلِيًّا جاهلاً اطرادِ تمام دارد و آخرِ کار شیخانِ مُرایِ روی به ضلالت می‌آرد، لیکن چون جاهلانِ نفس‌پرست در مشایخ و پیشوایانِ خود طریقه فراخ روی و اباحتِ ملاحظه نمایند به اقتضاءِ شهواتِ نفسانی و فریبِ تسویلاتِ شیطانی به آنچنان مقتدایانِ گمراه بیشتر گرایند و مصطفی مذکور در خلوت و نهانخانه‌هایِ زندگی و الحادِ خود مریدانِ خود را رخصتِ ارتکابِ

^۱ سورة انعام، آیه ۱۴۴

^۲ صدای این بیان و مُصدّق ... دامِ ریا و تزویر می‌ربود N: به مثال صدق این بیان و نظر وقوع این عنوان در زمان سلطنت و اقبال سلطان محمد خصال در شهر سنه عشر و ثمان مائه و به اقتضاءِ مکرِ الهی فتنه عظیمی میان اهل ایمان بنیاد نهاد و از آن ظهور فتنه اختلالی ملکی و دینی در میان بعضی بلاد افتاد القصه یکی از علما و قضاة زمانه که فی الواقع در فتنون علوم از فروع و اصول و معقول و منقول و صد و یگانه بود و در مملکت روم به مولانا بدرالدین محمود موسوم و به قاضی صماونه اغلی معروف و معلوم و با وجود فضایل علمی در طریقت و سلوک و مقامات اهل حال به ارث و اکتساب مسلم جمهور اصحاب و از مجاری اعمال و اقوالش به بعضی خوارق عادات انتساب داشت و تالیفات علمی او میان افاضل روم تا اکنون مشهور و معتبرست و کتاب جمع الفصولین در فروع فقه و فتوی از مولفات او محیط بر فواید لایحیی و مشهور و متغول علیه ائمه و علماست و در زمان پادشاه سعید موسی چلبی مولانا مشارالیه را جهت ملاحظه مهارت و تبحر او در علم دین و نظر به تعیین او میان اهل حق و یقین بر تقلد قاضی عسکری و صدارت علماً و ائمه و مشایخ روم مامور و مجبور داشته بود و سلطان محمد خصال بعد از غلبه بر موسی چلبی و استیصال توابع و ارکان او از مراتب جاه و جلال قاضی مشارالیه را جهت ملاحظه فضل و دانشوری در شهر ازینک در زی علما و صلحا متوطن می‌بود و در آن اثناء سکون او را داعیه هدایت و ارشاد شد و از وفور علم و دانش هادی خلق بر سبیل رشد و رشاد گشت از آنکه در اصل فطرتش قابلیت هر نوع معارف و درایات بود و در اوقات ریاضات و مجاهدات به مظهریت خوارق عادت متهم به کشف و کرامات شد فاما در منهج سلوک عابدان چون به پی‌روی کاملی واصلان نکرده بود آن دانش شوری و عبادات او به طریق عادت چون طاعاتِ ابلیسی مودی بر خودبینی و ضلال شد و نخوت خودپسندی او را براعت بر دعوی هدایت و عوائب به مقتضای آیت حکمت غایت فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (سوره انعام، آیه ۱۴۴) در عاقبت و مآل گشت و مصطفی نام یکی از توابع و مریدانِ خود را به طور مرشدان طریقت اجازه ارشاد داد و جهت دعوت مردم او را به جانب ایدین ایلی فرستاد و مشارالیه نیز در آن مملکت تسخیرِ نفوسِ ناقصه هرگونه تلبیسات مینمود و جمعی کثیر را بی توقف در لباس اهل فقر و تصوف به فریفتن به اطوار و احوال خود می‌ربود تا آنکه جهال و ساده دلان را به دامِ تزویر و ریا در سلک ارادت و اعتقاد تمام در آورده و همیشه توابع خود را به ظهور و خروج ملکی هم وعده می‌کرد E

^۳ ر.ک. غزلیات حافظ

بیت^۱:

زین گروهی که نورسیدستند عشوه جاه و زر خریدستند
همه در علم سامری وارند از برون موسی از درون نارند
ماه کردار و تیره هوشانند جاهجویان و دین فروشانند^۲

چنانچه صدای این بیان و مُصدّق حقیقی این عنوان در شهر سَنَه عَشْر و ثمان مائه، فتنه دینی و مُلکی میانِ اهلِ ایمان بنیاد نهاد و بسیاری از نفوسِ ناقصه در آن قصّه در ضلالت افتاد، که القصّه یکی از علماء و قُضات متعیّن در زمانه، که فی‌الواقع در فنونِ علومِ شرعی و عقلی دانشوری بود یگانه در مملکت، نامدار و موسوم به مولانا بدرالدین محمود صماونه اغلی با وجودِ تبخّر در علومِ ظاهر در طریقِ سلوک و مقاماتِ اهلِ حال باب و اکتساب، مسلّمِ جمهورِ اصحاب و در مجاریِ احوال و اقوال به خوارقِ عادت او را اشتهار [259b] و انتساب به التفات او میانِ علماء روم مشهور و معتبرست و از آن جمله، جامعِ الفضولین در فروعِ فقه حنفیه با خواص و مزایای او در مسائلِ اجتهادی مذکور و مُحَرّست و در زمانِ پادشاهزاده سعید موسی چلبی مشارالیه را جهتِ تبخّر در علومِ دین و یقین او میانِ اهلِ حق و یقین به منصبِ قاضیِ عسکری و صدارتِ مأمور و محبور داشت، و چون سلطان بر برادر غالب آمد، مولانا مشارالیه را جهتِ ملاحظه و دانشوری در شهر از نیک گذاشت که به افاده علومِ دینیّه و سرّ حقایقِ تصفیه و ارشاد و هدایتِ طالبانِ کمال و وقایتِ نفوس از طریقِ ضلال نماید، و چون اصلِ فطرتِ او مایل به طورِ سلوک و مکاشفات بود، اکثرِ اوقات را صرفِ ریاضات و مجاهدات می‌نمود، چندانکه میانِ مردمِ متهم به کشف و کرامات شد و صاحبِ خوارقِ عادات و طامات گشت، اما چون در منابعِ عابدانِ اقتدار به کاملی و اصل نکرده بود آن دانشوری و عبادت به رسم و عادتِ او

با هر لَقْد کَانَ لَکُمْ فِی رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ یَرْجُو اللَّهَ وَالْیَوْمَ الْآخِرَ (سوره احزاب، آیه ۲۱) پیش دیده خداجویان هویدا و عیان است و سیلِ اقتدا سنن نبوی از پی‌روی اهل بیت و صحابه و تابعین و از تبع آثارِ علما دین و ائمه ها دین حاصل توان نمود چنانچه آن پیشوای انبیا و مقتدای اولیا درباره آلِ عظام فرمود که مَثَلِ اَهْلِ بَیْتِی کَسَفِیْنَةُ نُوحٍ مِّنْ دَخَلَهَا نَحْی، وَ مَن تَخَلَّفَ عَنْهَا عَرِقَ و جهت اقتدا به اصحاب کرام فرمود که اصحابی کالنجوم باهم اقتدیتم اهتدیتم بنابرین مقدمات هر احدی که قدم از جاده مستقیم متابعت این جمله بیرون نهد البته به هیچ وجه او نیز متابعت را نشاید و اگرچه در علوم و حکم و جنید زمان است که در پر دانی شریک اولیا شیطان است و اگر چند اتیان به خوارقِ عادت و در اظهار اخبار از مغیبات مظهر اثبات و بنیات کرامات است که حقیقه واقعی آن استدراج شیاطین زمان است E

^۱ بیت - E

^۲ ر.ک. حدیقه الحقیقه و شریعة الطریقه سنایی

و به قانون ظاهر و به برهان ساطع باهره لَفَذَ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ
الْآخِرَ^۱ راه نجات و طریق تحصیل درجات را منحصر نموده‌اند.^۲

بیت:^۳

رهی نمی برم و چاره‌ای نمی‌دانم^۴ به جز^۵ محبت مردان مستقیم احوال^۶

هرآینه بنابرین قوانین مبین، هر احدی که قدم از جاده مُسْتَبِينَ متابعت پیشروان دین،
بیرون نهد البته او به هیچ وجه مقتدایی و متبوعی را شاید و هرچند به وسیله علوم و حکم، دم از
توحد و توحید زند و یا به خوارق عادات و کرامات به اظهاریات کند بلکه در پر دانی وفور علم از اولیاء
شیطان معدودست و کرامت و خوارق عادات ازو همگی مکر و استدراج ابلیس مردودست.^۷

^۱ سورة احزاب، آیه ۲۱

^۲ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ... درجات را منحصر نموده‌اند N: سبحانه و تعالی اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
أُولَئِكَ لَهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُوهُمْ مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ (سورة بقره، آیه ۲۵۷) همیشه در سراپرده عزت و در ماوراء تنق حشمت و قنات
عظمت اولیائی تَحْتَ قُبَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي رخسار محبوبان خدا و منسوبان مسلک رشاد و هدی از آن پنهان و متواری است که نظر
نامحرمان بارگاه ولایت و دیده محرومان دیدار منظور فرخند لقاء عنایت و هدایت پرده سبیل دیده صورت بین و رمد چشم محجوب از
مشاهده حق و یقین را به توتیای خاک قدم اولیا و پیشروان راه خدا اولاً محلی سازند و بررلعه متابعت شریعت نبوی و به وسیله متابعت
در طریقه مرتضوی شیوه خدا طلبی و حق جویی آغازند چرا که استحصال مطالب و استنتاج مقاصد دقیقه حقیقه بی تربیت مقدمات
صادقه صدق عقیدت و اعتماد خالص محال است و در شبستان عالم امکان بی رهبری خضر رهنمایی به زلال آب حیوان معرفت رسیدن
خارج از اسلوب سنت ایزد متعال است.

بیت:

علوم عالم غیب از تو مقتبس گردد ز شعلم نفسی کز تو یک شر بانی
و یقین است که چون منطوق ولایت عبارت از قربت حق است و مساعدت از ماسوی و علامت آن سلوک بر منهج مستقیم صدق به پیروی
پیشروان طریق هدی أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمُ اقْتَدِهْ (سورة انعام، آیه ۹۰) و هر آنکه رتبت قربت سلطان عالی شان با وجود ممانعت
و مدافعه حاجب خاص و دربان و بی رضای خواص و مقربان از محالات عادی است و مرتکب اینچنین محظورات و مخاطرات از جمله
مردم ظالم نفس و عادی است چرا که طریق نزدیکی به درگاه پادشاه بی نیاز و مسلک قربت و محرمی در نهانخانه راز سلطان بنده نواز یا
أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ (سورة مائده، آیه ۳۵) بر حسب امر لازم الاتباع منحصر در توسل و اتباع پیشروان صراط
مستقیم علم نافع و عمل صالح است و میسر از رسوخ و ثبوت قدم استقامت بر شاهراه خلوص عقیدت واضح و به محجه حجه شریعت با
حج است و به مقتضای ارشادنامه هادی هر مهتدی که أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ مَنْ لَا يَهْدِي (سورة يونس، آیه ۳۵) فرموده
منهج وصول به مطلب حقیقی همین پی‌روی طریقت انبیا و اولیا و سابقان اول است و طریق معول کمک راه و روش ساکنان ثابت قدم
بی زلل و پیشوایان صافی اعتقاد بی خلل است E

^۳ بیت -E

^۴ نمی‌دانم N: نمی‌یابم E

^۵ به جز N: مگر E

^۶ ر.ک. قصاید سعدی شیرازی

^۷ هر آینه بنابرین قوانین ... استدراج ابلیس مردودست N: والحمدلله تعالی که در زمان دولت محمدی و در اوان ملت ابدی راه راست جهت
اقتدا به مناهج سابقان و مرشدان خجسته پی بر وفق قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ (سورة بقره، آیه ۲۵۶) نمایان است و قانون ظاهر و برهان

داستان بیست و ششم^۱

در بیان کیفیت خروج قاضی بدرالدین محمود مشهور به سماون قاضی به طریقه شیخی و ارشاد خلق به داعیه تسخیر بلاد و فرستادن مریدان به اطراف جهت دعوت خصوصاً ارسال مصطفی به آیدین ایلی و ظهور مشارالیه در روم و اِجهار زندقه و الحاد میان عباد^۲؛

قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى اللَّهُ وَإِيَّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ يُخْرِجُوهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ؛^۳ چون همیشه در درون سراپرده عزت و در ماوراء تنقی جلالت و عظمت اولیائی تحت قُبای لا یَعْرِفُهُمْ غَیْرُی^۴ رخسار محبوبان خدا و رهروان طریق هدی از آن مُحْتَجِب و متواری گشته که نظر نامحرمان خلوتخانه ولایت و دیده محرومان، دیدار منظوران انجمن هدایت را اولاً از پرده و غشاء سُبُل دیده‌های صورت‌بین و از رمَد چشم‌های محجوبان مدار حق و یقین مُجَلِّی سازند، پس آنگاه به وسیله رهنمای پیشوایان شریعت نبوی و مُبایعت پیشروان طریقت مرتضوی، شیوه خداتلبی و حق جویی را آغاز ندای اُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ افْتَدِهْ،^۵ چرا که از مقتضای ارشادنامه هادی طلبان مُهتدی جهت هر مقتدی و به اشارتِ بلیغِ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي^۶ در زمان ظهور دولتِ محمدی و در اوانِ شیوعِ مِلّتِ ابدی، حکم بر انحصارِ راهِ اقتدارِ تشخیصِ منهجِ رشاد و هدی بر اثرِ قدمِ راسخِ مرشدانِ خجسته‌پی قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ^۷ فرموده‌اند،

^۱ بیست و ششم : N : بیست و هفتم E

^۲ به سمان قاضی به طریقه ... الحاد میان عباد N : به صماونه قاضی از راه شیخی و ارشاد و فرستادن خلیفه و مریدش مصطفی مشهور برکلوجه میان ولایت آیدین ایلی جهت دعوت عام اهل الحاد فرستاد و گفتار در وقوع محاربه و مقابله میان برکلوجه مصطفی و لشکر

سلطان در آیدین ایلی و خروج صماونه قاضی مذکور و استیصال او بعد از مفاسد کلیه بدست عساکر سلطان در روم ایلی E

^۳ سوره بقره، آیه ۲۵۷

^۴ حدیث شریف

^۵ سوره انعام، آیه ۹۰

^۶ سوره یونس، آیه ۳۵

^۷ سوره بقره، آیه ۲۵۶

بیت^۱:

کسی که^۲ زفرمانِ شه سرکشد به او چرخ خطِ خطا درکشد

و وزراء و سپهسالارانِ آن حدود را در اهمال و تأخیر تدبیرِ آن جماعت، توبیخ و مؤاخذات بسیار فرمود و فی‌الغور کسی به احضارِ منت بیک ارسال نمود و در همانِ ولا به اجلاء و کوچانیانِ آن طایفه به جانب روم ایلی فرمان داد و امت بیک و جماعتِ او را با کوچ و اهل و عیال و تمامِ جهات و اموال از آبِ دریا گذرانیده در نواحی قبیله به موضعی که آن را قنش گویند منزلِ اقامت تعیین نمود و از زمانِ سلطانِ الی‌الآن، مردمِ منت بیک و جماعت او در آن محل می‌بود و اکثرِ عمارت و آبادانی قونش از مُحاورتِ آن جماعت تا این روزگار ازشان بود و بُقعهُ خیری چند از مسجدِ جامع و مدرسه و سایر خیرات که در آنجا موقوف بود مذکور است، تعمیر نمود و هنوز فرزندانِ او به مَسَلکِ لشکریانِ سلاطینِ معدودند اما ایل و الوس و توابعِ ایشان اکنون پریشان و مفقوداند^۳.

چون از خضر بیک این نوع فرمان برداری و اطاعت به ظهور رسید لاجرم سلطان نیز در مجازاة این اخلاص او به مزید عنایات و اصطناعات اختصاص بخشید و او را بر طریقه برادرش قاسم بیک به ملازمت درگاه عالی ترغیب فرمود و مشارالیه در جواب چنان اظهار نمود که میان برادر و من خصوصتی دیرینه در میان است و با وجود برادری حال ما مورد میل چندان را به جتمعان است چون مشارالیه مدتی است که در بارگاه ملازم است و در شیوه خدمت مداوم با او به یک جایگاه بودن متعذر مینماید و مخاصمه و مشاجره در چنین درگاه عالی به نمیشاید چون عذر او در آن باب معقول بود سلطان هم او را به مراجعت خدمت پدرش رخصت فرمود چون مهمات صامصون بر وجه احسن از هم گذشت و به توجه امرا و عساکر منصوره ولایت جانیک هم داخل طاعت و انقیاد سلطان گشت و از اندیشه نظم و نسق حدود ارمنیه کبری و رومیه صغری فراغت حاصل شد عنان عزیمت همایون باز مستقر سریر خلافت عابد و ایل گشت و چون سلطان به ناحیه اسکلیب رسید در یک محل از بیلاقی چندین هزار خانه الوس صحرانشین دید که با یکدیگر نشستند و همگی با اموال و اسباب و ستوران بی حد و شمار بهم پیوسته اند سلطان از وزرا و ارکان عظام پرسید که این خیل و حشم به چه کس منسوب و متعلق است و اینچنین جمعیت منظم به ضبط کدامین امر و حکام متسق است گفتند که این جماعت اقوام تاتار اند و منت یک بریشان مقدم و سالار، سلطان فرمود چگونه در چنین سفر و مجمع لشکر ما او با این همه اقوام ملازم مواکب همایون نبود و مراتبت و موافقت با رایات منصور نمود گفتند که در ولایت قرامان صماغار اغلی از اقوام تاتار که یکی از صنادید و صاحب قبله بسیارست دعوت عروسی و طوبی بزرگ کرده و جهت ملایمت قومی منت بیک را هم به دعوت برده سلطان فرمود که اعتقاد ما چنان بود که مگر امیر تیمور به کر ولایت روم را از اقوام تاتار تخلیه کرده باشد و این مملکت را از فتنه و فساد آن گروه انبوه تسلیه نموده باشد، فاما این قدر جمعیت و جماعت که با امرا و سرخیلان مستقل باشد و روز به روز در کثرت عدد و مدد افزایش و بی رخصت و استجاره همایون با یکدیگر جمعیت‌های کلی نمایند و در چنین سفری که مدتی استمرار یافته به لشکر و خدمت بیابند اطراف ملک از شرور و مفاسد این چنین طایفه مفسد چگونه مامون تواند بود و به مرور روزگار انواع ضرر و اضرار این طایفه به دستور قدیم درین کشور ظهور

^۱ بیت - E

^۲ که N: کو E

^۳ و وزراء و سپهسالاران ... پریشان و مفقوداند N: وزرا عظام را در تأخیر این تدبیر مواخذ و توبیخ بسیار فرمود و فی‌الغور کس به احضار منت بیک تاتار روانه نمود و به اجلا و ارسال آن طایفه از جانب آنادولی به روم ایلی فرمان داد و منت اغلی که حاضر شد او را با اتباع به آن جانب دریا فرستاد و در نواحی قبیله در محلی که اکنون به قصبه قونش مرسوم است منزل اقامت تعیین فرمود و در زمان سلطان و ما بعد آن همگی ایشان در آن جانب می‌بود و اکثر عمارت قونش از آثار منت اغلی و فرزندان اوست و فقاق الخیر آن محل از مسجد و زاویه و غیره به اسم او مدعوست E

مُنافرت تمام است و اجتماع هر دو در پایه سریرِ اعلی موجبِ منازعه و مُکاوحه بردوام، چون عذری معقول داشت سلطان نیز او را به توجه ملازمتِ پدرش بازگذاشت، و در همین اوقات، ولایتِ جانیک را نیز نوّاب به ضربِ مآب داخل قلمرو احکامِ سلطانی نمودند و در جمیعِ مساکنِ آن مملکت، محافظان و ضابطانِ مُلک و مال تعیین فرمودند، بعد از حصولِ فراغت از ضبط و به مشیتِ مهمّاتِ رومیّه صغری و ارمنیه کبری سلطان عنانِ اعتزام به مستقرِ سریرِ معدلت مقامِ دارالملکِ برسا توجه نمود، و درین عبور چون به نواحی ولایتِ اسکلیب رسید در یک محل به تلاقیِ چندین هزار خانواده الوس صحرانشین به یکجا مجتمع دید، و از کیفیتِ احوال و اوضاعِ آن قوم پرسید، چنان به سمعِ عالی رساندند که همگی آن طایفه، قوم تاتارند و منتِ بیک میانِ ایشان به تقدّم و سالاری مقرر، در آن روزگار سلطان پرسید که ازین همه مردمِ ترکانِ لشکری، چگونه درین ایامِ تردّد سفری هیچکس به مُعسکرِ سلطان جار و یساق نکشید، جواب گفتند که در حدودِ ولایتِ قرامان صماغار اعلی از همین قوم تاتار که صاحبِ تبع و قبیلّه بسیارست، دعوتِ عروسی و طویی بزرگ بوده و منتِ بیک هم به آن مجمع برده و چند روز در آن جوانب به عیش و عشرت با اقوام مؤانست می‌کرده، سلطان فرمود که من می‌پنداشتم که امیر تیمور تمامی این اقوامِ تاتار را از ممالکِ روم به در برده باشد و این اطراف را از فتنه و فسادِ آن گروه انبوه آسوده کرده باشد، لیکن این قدر جمعیت که با امرا و سرخیلان به استقلال توانند به خودکامی معاش نمود و یوماً قیوماً در عدد و عدّت بیش‌تر خواهند افزود، چون بی‌اذنِ همایون ازین نوع جمعیت‌ها و انجمن‌های بزرگ نمایند و در چنین سفر و اجتماعِ لشکر که ما را اتّفاق افتاده بود مُطلقاً بی‌التفاتی نمایند و به عیش و طرب مشغول شده به لشکر و یساق بیاید اطراف و حدود این ممالک از سرور و مفسادِ اینچنین طایفه چگونه مأْمون تواند بود، و بعد از چند روز به هر بهانه که باشد انواعِ فساد و عناد ازین جماعت ظهور [259a] خواهد نمود^۱.

^۱ سلطان خضر بیک را جهت ... ظهور خواهد نمود N: درین اثنا حمزه بیک از خضر بیک در خلال صحبت و کلمات بی تکلفانه تفحص نمود که با وجود استحکام چنین حصار و اینچنین جوشاینده کشوری و دیاری که به قبضه تصرف در آوردی چه باعث بود که بی تشدید و تأکیدی تسلیم نواب سلطان گردی خضربیک در جواب به این عذر عاقلانه و کلمات خردمندانه اقدام نمود که اولاً سلطان را دولتی بود قاهر و سپاهی بر تسخیر امثال این قلاع معتاد و قادر اگرچه قلعه را احکام تمام بود و تسلیم چنان حصار بر خاطر شاق مینمود فاما چون اصل معاش و رفاهیت صمصون مسلمانی همیشه از صمصون کافری مهیا می بود و التیام مهمام و انتظام مصالح هرکدام حصار به مردم آن دگر مرفه و مهنی می نمود چون صمصون کافری در تصرف سلطان قرار یافته بود حفظ قلعه صمصون مسلمان به غایت دشوار می نمود و بعد چون در صمصون مسلمانی با وجود مخالفت سلطان متقدر السکون است و خصومت با چنین سلطانان قاهر به حقیقه سقه و جنون است.

بیت:

نیاید بهم راست مشّت و درفش خصوص آن کسانی درفش بنفش (ر.ک. ساقی‌نامه قدسی مشهدی)

فرمود و قلعه را از خضر بیک ولد اسفندیار که در درون حصار بود به رفیق و ملایمت طلب نمود و او نیز بی مضایقه به ملازمت سلطان آمده، حصار بر روی نواب سلطانی گشود و جهت آن شیوه فرمان برداری و مبادرت در خدمتکاری با خضر بیک، ملاطفت مشفقانه و انعامات پادشاهانه نمود و مدلول میان مکرمات عنوان هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ^۱ را در شأن کار فرمود^۲؛

بیت:

أَنَا مِلُّهُ فِي الْوُعَاءِ وَفِي ٣ التَّدَى لِقَتْلِ الْأَعَادِي وَبَذْلِ الْآيَادِي
فَمِنْهُ الْعَطَايَا نَصِيبُ الْمَوَالِي وَمِنْهُ الْمَنَایَا نَصِيبُ الْمُعَادِي

و سلطان خضر بیک را جهت کمال اشفاق به رعیت نمود که بر قاعده برادرش قاسم بیک ملازمت دائمی درگاه جهان پناه قبول نماید و او عذری ادا نمود که میان او و برادرش مبیانت و

^۱ سورة الرحمان، آیه ۶۰

^۲ دیگر سلطان چون ... را در شأن کار فرمود N: چون سلطان محمد خصال در آن اوقات ایالت ولایت رومیه صغری و تخت حکومت اماسیه را به فرزند خلافت نجاد خود سلطان مراد، ارزانی داشته بود و جهت ضبط لشکر و امیرالامرای آن جوانب حمزه بیک را برگماشته در شهر توسع و ثمان مائه در ولایات ارمنه کبری که مجاور و همسایه رومیه صغر بود فتنه های متنوع و فترت های متتابع دست داد و جهت مجاورت و همسایگی شاهزاده سلطان مراد را بعضی لشکرانگیزیها لازم افتاد زیرا که چون ایالت آذربایجان در آن زمان بر قرايوسف قراقونیلو قرار گرفته بود و او را همواره با قرا عثمان والی ممالک دیار بکر خصوصتها در میان استمرار پذیرفته و بر ایالت ارزنجان همیشه ایشان را مکاوحات می بود و در آن سال قرا یوسف ارزنجان را به حیطة تصرف درآورده به پیر عمر بیک تفویض نمود و چون پیر عمر در آنجا به استظهار قرايوسف استقلال یافت به سبع توشیع ملک و داعیه تسخر قراحصار بر سر قلعه و حصار مذکور لشکر کشیده و آنجا را محصور گردانیده و صاحب قرا حصار حسن بیک ولد ملک احمد چون طریقه خدمتکاری با منقبان سلطان خصوصا شاهزاده سلطنت نجاد سلطان مراد مرعی میداشت در آن قصه تعرض پیر عمر بیک حاکم ارزنجان از نواب سلطان استمداد نمود و در همین اوقات چون در ولایت جانیکی را تصرف کرد و هم درین فترات آن جوانب در ولایت اسفندیار بیک حاکم قسطنطنیه قلعه مسلمانی صمصون و بافره را تسخیر کرده به ولد خود خضر بیک به تفویض نموده و داعیه تسخیر صمصون کافری هم نمود کفره صمصون چون قادر بر مقاومت اسفندیار نداشتند در کشتی نشستند فرار نمودند و قلعه را خالی گذاشتند لاجرم شاهزاده چون ملاحظه این فترات در آن سر حدها نمود و قلعه صمصون کافری از ضابط و والی خالی بود حمزه بیک بگلر بیکی را با لشکر رومیه کبری با آن جوانب فرستاد و قلعه کافری صمصون را در حیطة تصرف درآورده و در بند تسخیر صمصون مسلمانی افتاده قلعه را حصار کرد و شاهزاده تفصیل این واقعات را عرضه داشت نواب والد خلافت مآب نمود سلطان حمد خصال جهت اصلاح حال آن جواب به کمال سطوت و احلال از روم به جانب برسا توجه فرمود و از آنجا بی توقف به سر حد رومیه صغری مبادرت نمود چون بیلده مرزبان رسید و فتنه بر پای شده آن اطراف و جوانب از قدوم سلاطین آرمیده و از جمله حوادث آن روزگار سه ماه علی الاتصال در آن ولایت رومیه زلازل متوالی متصل حادث شده بود و بسیاری از مواضع و مساکن را خراب کرده و بنابرین جمله ساکنان و متوطیان آن ولایت از خانه ها جانها ی خود را بیرن انداخته در صحرا به خیمه و خرگاه آرامگاه ساخته بودند چون مقدم میمون سلطان در آن عرصه ولایات تمکن و تمکین پذیرفت جمع اصناف فتن و هر گونه بلیات و محن تسکین رفت چون مصالح آن سر حدها را بر وجه اجمل محصل گشت سلطان از آنجا به جانب صمصون نهضت نموده قلعه صمصون را از خضر بیک ولد اسفندیار که در درون حصار به رفیق و ملاطفت طلب فرمود او نیز بی مضایقه و تعویق به ملازمت سلطان نیز در مقابله آن فرمان برداری و خدمتکاری با خضر بیک انواع ملاطفت مشفقانه و انعامات پادشاهانه فرمود و به مقتضی سلطان بر هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا

الْإِحْسَانُ (سورة الرحمان، آیه ۶۰) ابواب عنایات و مکرمات را بر رخسار مطالب او بگشود E

فی-^۳

دیگر سلطان چون در آن اَحيانِ ایالتِ ولایتِ رومیّه صغری و تختِ اماسیه را به فرزندِ سلطنت‌نجدِ سلطان مراد، ارزانی داشته بود و حمزه بیک را جهتِ ضبطِ سپاه و مملکت او گماشته در شهرِ سَنَةِ تِسْعَ و ثَمَان مائه در ولایتِ ارمنه کبری که مجاورِ رومیّه صغری بود، فتنه‌های متنوع و فترت‌های متتابع دست داد و به واسطهٔ مجاورت و همسایگی، شاهزادهٔ سلطان مراد را تجهیزِ بعضی لشکرها آن اطراف لازم افتاد، زیرا که چون ولایتِ آذربایجان در آن زمان بر قرایوسف قراقونیلو قرار گرفته بود و او را همواره با قرا عثمان والی دیارِ بکر خصوصت‌ها در میان استمرار پذیرفته بود و جهتِ ایالتِ ارزنجان و باهردُ همیشه ایشان را مُکاوحات در میان می‌بود و در آن سال قرایوسف ارزنجان را به تحتِ تصرّف درآورده به پیر عمر بیک تعویض نمود و چون پیر عمر را به استظهار قرایوسف استقلالِ پیدا شد، طمعِ در ولایتِ قراحصار کرد و لشکر کشیده آنجا را در محاصره در آورد و قراحصار به حُسنِ بیک ولد ملک احمد متعلّق بود و طریقهٔ خدمتکاری و فرمان‌برداری با شاهزادهٔ سلطان مراد، مرعی می‌داشت [258b] و از تسلّط و تَغَلّب پیر عمر بیک از نوّابِ شاهزاده استمداد نموده در ولایتِ جانیک هم تصرّف فرمود، و در همان فتراتِ حاکمِ قسطنطنیه قلعهٔ مسلمانی صمصون و بامره را تسخیر کرده به ولد خود خضر بیک تفویض نمود و داعیه تسخیرِ صامصون کافری هم کرده، کفار صمصون چون قادرِ مقاومتِ اسفندیار نبودند در کشتی‌ها نشسته در قرادیکیز فرار نمودند و قلعه را خالی گذاشتند، لاجرم شاهزاده حمزه بیک را با لشکرِ آراسته جهتِ ضبطِ قلعهٔ کافری صامصون فرستاد و بی‌ممانعتی در حیطةٔ تصرّف درآورد و داعیهٔ تسخیرِ صامصون مسلمانی کرد و کیفیتِ این فترات را به عرضِ نوّابِ سلطانی پیغام داد، سلطان نیز متوجه ممالکِ انادولی گشته توجه به سرحدّ رومیّه صغری فرمود چون به ولایتِ مرزبان رسید و فتنهٔ قائم آن حدود به میامِنِ قدومِ سلطان آرُمید و جمیع اصنافِ فتن و هرگونه فترات و مَحَن تسکین گرفت، و در آن وِلا اتّفاَقاً سه ماه روزگار عَلَی الاتّصال در تمامی ولایاتِ رومیّه صغری از حدودِ توقّات تا ولایتِ قسطنطنیه و غیره لایزال زَلَزِل متواتر متوالی شده بود و بسیاری از مواضع را خراب نمود و مردمِ آن ممالک همگی خانه‌های خود را انداخته در خیمه و خرگاه آرامگاه ساخته بودند، و سلطان در آن، توجه به جانبِ صمصون نهضت

بعد از عود این سفر قاسم بیک ولد اسفندیار جهت استیناس به ملازمت سلطان تارک ایل و دیار شده از سلطان استدعا نمود که او را به ملازمت بر دوام، در سلک سایر خدام بازدارد و از میان برادر آن فاسد متقلب او را رهنانیده یکی از سایر غلامان درگاه شمارد، سلطان را این معنی موجب مزید شفقت و الطاف سابق شد و او را در سلک فرزندان مرعی نموده به عنایات بی دریغ واثق گشته می گفت که^۱:

بیت:

شاه ز جور دور فلک در ره امید ملجأ و مأمن به جز از این جناب نیست

و سلطان با وجود اختصاص او به مزید اشفاق و احسان از جمله ولایات پدری جهت او خطیه وافی، میان برادران از اسفندیار بیک طلب نمود چون امر سلطان واجب الاتباع و فرمانی ممتنع الامتناع بود، پدرش کوه ایلغاز را سرحد تعیین نموده بعضی ولایات که برین طرف کوه بود مثل ولایت کنفریه و طوسیه و قلعه خوف به سلطان باز گذاشت و سلطان کنفری را با بعضی محلها به قاسم بیک ارزانی داشت و مشارالیه تا آخر عمر از سر اخلاص و صفای اعتقاد در ملازمت سلطان می بود و از بندگی آن آستانه رفعت منزلت منزلین توقع می نمود که^۲:

بیت^۳:

هر که او سر برین^۴ ستانه نهاد پای بر تارک زمانه نهاد^۵

^۱ بعد از عود این سفر قاسم ... واثق گشته می گفت که N: اما قاسم بیک ولد اسفندیار از غایت استیناس به خدمت سلطانی و از وفور ائتلاف به غایات و عواطف آن مظهر اخلاق حمیده انسانی استدعا نمود که سلطان او را به دوام ملازمت درگاه سعادت پناه قبول فرماید و چون سلطان ملاطفت دستگاه را شفقت بر عطوفت بی دریغ ابواب حقیقی درباره او به ظهور رسیده این علاوه خداوندی و بندگی را منقطع ننماید چون مشارالیه را درین التماس نیتی صادق و به صفا عقیدت بندگی سلطان واثق بود E

^۲ و سلطان با وجود اختصاص ... توقع می نمود که N: هرآینه سلطان محمد خصال نیز ایجاب مسأول او تحسین قبول فرمود و او برادر سلک فرزندان کامکار معدود نمود و این معنی را به پدر قاسم بیک یعنی اسفندیار بیک اعلام نمود که جهت او حصه از مملکت خود اقرار نماید و سلطان علیحده از ممالک محروسه به آن عطای پدری الحاق کرد. امیرزاده مشارالیه را به مزید مراعاة و اعزاز ممتاز فرماید چون امر سلطان واجب الاتباع و فرمان همایون ممتنع الامتناع بود اسفندیار بیک کوه ایلغاز را سرحد تعیین نمود بعضی ولایات که بر جهت ممالک سلطانی داشت مثل ولایت کنفری و طوسیه و قلعه خوف و نواحی را به نواب همایون گذاشت که به هر که صلاح داند ارزانی دارد و سلطان ولایت کنفری را با بعضی مجال و تکرار هر جانب به قاسم بیک مقرر فرمود و تا آخر عمر قاسم بیک از سر خلوص اخلاص و صفا اعتقاد در ملازمت آستان سلطان می پود E

^۳ بیت - E

^۴ برین N: بران E

^۵ ر.ک. حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی

چون جنودِ غَراه و مجاهدان در اطرافِ افلاق از صفوفِ غنایم و انواعِ مغانمِ مغتنم گشتند و با اموال و اسیران بی‌شمار به مُعسکر سلطانی بازگشتند، حاکمِ افلاق بعد از خرابی خان و مان و ویرانی مملکت به غارت و قتل بیامان از سوالیفِ اعمالِ ناپسند خود را موافقتِ منافقانِ نادم و پشیمان شد و از نقضِ عهد و حلّ ذمّتِ دیگر ملتجی به استغفار و استیمان گشت، و به وسائلِ گوناگون از ارکانِ دولتِ همایون متوسل شد و از روی تضرّع و تخشع به اظهارِ فروتنی و صِغار مُتدَلّل گشت، و خراج سه ساله را به یکدفعه همراهِ رسولِ خود روانهٔ خزانهٔ سلطان گردانید و آنچه تمهیدِ معذرتِ گناهکاران باشد از روی طاعتداری به ظهور رسانید و بر مقرری خراج سابق انواعِ خدماتِ زیاده، معتاد از ارکانِ التزام نمود و عرب بیک که از بندگانِ خاصّ موسی چلبی بود به افلاق گریخته بود به درخواست، به درگاه سلطان روان کرد و به استدعاء عفوِ جرایمِ گذشته روی اخلاص به آستانِ سلطان آورد و سلطانِ محمدخصال، دیگرباره از روی مرحمت و افضال بعد از تأکید و تجدیدِ عهد و میثاق و تعیینِ مُقری، خراج هر ساله افلاق از جرمِ درگذشته او درگذشت و با لشکرِ ظفر و مغتنم و خواطرِ مجموع، مُلتئم به دارُالسّلطنه بازگشت.^۱

بیت ۲:

وَصُحْبَتُهُمْ فِي دَارِهِمْ خَيْرٌ صُحْبَةٍ عَلَيْهِمْ وَقَدْ أَوْلَاهُمُ الْجُودُ وَالْكَرَمُ

^۱ در اطرافِ افلاق از ... دارُالسّلطنه بازگشت N: از جمیع جهات غنایم به حظ اوفی محفوظ و بهره مند شدند و با اموال و غنایم بی حد و شمار به معسکر خلافت مقر بازگشتند حاکم افلاق بعد از خرابی و ویرانی خان و مان و نقصان مال و جان از شایع اعمال گذشته خود نادم و پشیمان شد و از نقض عهد ذمت در مقام استغفار و استیمان گشت بالضرورة به وسایل گوناگون به ارکان دولت همایون متوسل شد و از روی تضرّع و تخشع متدلل گشته تجدید عهد متابعت و تأکید عقد ذمت نمود و مونت خراج گزاری را متعهد شد و خراج سه سال را به یک دفعه همراه رسول معتبری از اعظم صنایع افلاق روانه خزانه سلطانی گردانید و آنچه وظیفه تمهید اعذار گناهکاری باشد و هر چه لازمه انعقاد ذمت و طاعتداری بود تعهد و التزام نمود و بر مقرری خراج هر ساله انواع خدمات دیگر افزود و عرب بیک که از بندگان خاص موسی چلبی بود و در حین انهزام موسی چلبی از سلطان محمد خصال گریزان شده به حاکم افلاق التجا نمود به درگاه مرحمت پناه سلطان ملاطفت دستگاه فرستاد و در خواست جریمه او را ضمیمه ملتسمات و مدعیات خود نمود در بخشایش زلات و عثرات روی به بارگاه خلق کریم سلطان نهاد.

بنده گر دو صد گنه دارد همه را ناشنیده انگاری

ور گناهی عظیم و زشت کند بگذری زان گناه و بگذاری

سلطان محمد دیگر باره از گناهان گذشته حاکم افلاق بنابر تأکید عهد و میثاق درگذشت و بعد از وضع خراج به رسالت و تعیین طریق سلوک او در هر مقوله از حال و مآل عزم مراجعت به صوب دارالملک برسا فرمود و هریک از ارکان دولت و امرا و حکام مملکت که ملازم رکاب همایون بودند رخصت توجه به مسکن و مأوی خود نمود E

^۲ بیت N: لمولفه E

نقض عهدِ ذِمّت اقدام می‌نمود و با حاکم قرامان درین معنی مخالفتِ سلطانِ مجاهدان ابوابِ مراسلات گشود، هرآینه سلطان که از امرِ سفرِ قرامان فارغُ البال گشت بی توقف به روم ایلی به دارُالسُلطنه ادرنه درگذشت و متوجه تأدیب و ترتیبِ حاکم افلاق شد و عازم مؤاخذه و انتقامِ آن کافرِ نعمت به اتفاق گشت و تا به کنارِ نهرِ تونه با سپاهِ مجاهدان نهضت فرمود، و درین عزیمت غراً احکامِ مطاعه تَخضیعِ حکام به اطرافِ ممالکِ اسلام فرستاد و رسولی به اسفندیار بیک حاکم قسطنطنیه علی حده روانه کرده پیغام داد که به این سفرِ غرّاء خود با جمیع سپاه توجه نماید و اگر عذری مقبول داشته باشد فرزندِ خود را مکمل با لشکریان ارسال فرماید او نیز طاعتِ امرِ سلطان نموده قاسم بیک فرزندِ رشید خود را با سپاهِ مکمل به ملازمتِ سلطان فرستاد و آن خدمت در آن سفرِ جهاد به غایت مقبول افتاد و از ساحلِ تونه سپاهِ غازیان و جنودِ مُجَنَّدَه مجاهدان را به درونِ مملکتِ افلاق روانه فرمود و با وجودِ نفاق و مخالفتِ سابق از حاکمِ افلاق مُرَقَّبِ مقابله با لشکرِ اسلام می‌بود اما او از شرمندگی خود مطلقاً روی گناهکاران [258a] خود را در هیچ محل به آن سپاه کینه‌خواه غازیان ننمود و از مقابلهٔ مواجهه، تَجَنَّب و اعراض کرده در مضایقِ جبال و در مَوَاقِفِ بَیغُولَه اغوال متواری می‌بود.^۱

بیت ۲:

آن خداوندی که هستند از نهیبِ خنجرش در میان آب و آتش سنگ و آتش مُرْتَعِش

^۱ از آن جمله وقایع آنکه ... اغوال متواری می‌بود N: چنانچه در تاریخ سنه ثمان عشر و ثمان مائه که سلطان محمد خصال را جهت تدارک مقابح فعال مناقشات و تلافی شنیاع اعمال ظالمانه والی و حاکم قرامان درین سفر چند وقتی توقف افتاد و بنابر مرابطه و محاباه در منافقه و معاده الْمُتَافِقُونَ وَالْمُتَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ (سوره توبه، آیه ۶۷) میان حاکم قرامان و والی اخلاق عقد اتفاقی در اظهار نفاق با سلطان و نقض عهد اقدام نمود و با حاکم قرامان درین معنی جهت اشعار موافقت و التیام ابواب دوستی و یکدلی را تمام گشود هر آینه سلطان چون از امیر قرامان به موجبی که در داستان سابق شرح و بسط یافته فارغ شد بی توقف عازم تأدیب و ترهیت حاکم افلاق شد و جازم به اظهار مواخذه و انتقام آن کافر نعمت پوشیده نفاق گشت و از دار الملک برسا تا تمامی عساکر آنادولی عزیمت دارالسُلطنه ادرنه نمود و در آنجا تمامی لشکر روم ایلی را هم ملحق ساخته توجه به کنار نهر توبه فرمود و در حین عزیمت غزای افلاق فرمان همایون به اسفندیار بیک حاکم قسطنطنیه فرستاده بود که چون عزیمت جهاد کفار افلاق تصمیم یافت از مقتضای دعوی صدق او در صداقت موقع آنکه خود با جمیع لشکریان به این سفر خیر توجه نماید و اگر او را بعضی موانع از آمدن عایق او حاجز افتد ولد خود را با لشکریان چون به معسکر همایون فرستد هم جایزست بنابراین اسفندیار قاسم بیک پسر خود را با لشکری مکمل به ملازمت سلطان فرستاد و اقدام به آن خدمت از نزد سلطان مقبول افتاد چو ساحل نهر تونه را سلطان مجاهد به دریای عساکر منصور خود متصل و یکسان ساخت و جهت مصلحت سد ثغور دین احداث مامنی جهت مومنان از شرور مشرکان پرکین قلعه ببر کوکی را تعمیر فرمود و از آنجا سپاه غازیان و جنود مجنده مجاهدان را به غزای مملکت افلاق روانه نمود چون مواکب اسلامی جمیع مساکن معبره افلاق را پای مال خیول نصرت وصول نمودند و مدتی نهب و غارت و باسرها به اسر و جسارت مشغول بودند و چشم داشت آن داشتند که حاکم آنجا را داعیه مقابله و مجادله با سپاه غازیان پیدا آید و در محلی از میان مملکت خود در مقابله لشکر ظفر پیکر مقابله و مواخذه نماید مطلقاً روی گناهکار خود را به این لشکر کینه جوی سلطانی باز ننمود و در مضایق کهوف خیال و در گریزگاه های اودیه و مواقف به بیغوله اغوال می‌بود E

بیت: ۱:

دُو الْوَدَّيِّ وَ دُو الْقُرْبَى بِمَنْزِلَةٍ
وَإِخْوَتِي^۲ أَسْوَةٌ عِنْدِي وَخُلَايَا^۳

و لهذا منطوقِ وحیِ مبین و نهی با مبالغه متین لا یَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ^۴ در تمامی مجاری احوال، موجبِ عافیتِ عاقبت و مآل است، چنانچه بنیادِ ظهورِ دولتِ آل عثمانِ خلافتِ نجاد همیشه مؤسس بر صدقِ اعتقاد و خلوص و موادّ فؤاد بوده و از نتایجِ کریمه آن شیوه همیشه صدود و محوِ منافقان و کافران صاحبِ مکت و مکانِ منتهی به غلبه و استیلاء جنود و استعلاء اولیاء و وفودِ ایشان بر مخالفانِ عنود می‌بوده که قضیه کلی و العاقبه للمتّیین عینِ حق و یقین است.^۵

بیت:

برسر آید گوهر تیغ تو در روز نبرد
برسر آید هر که را زان دست باشد پرورش

از آن جمله وقایع آنکه القصة؛ در تاریخ سنه عشر و ثمان مائه که سلطان محمد خصال را جهت تدارک قبایح افعال منافقانه و تلافیِ شنايعِ اطوارِ غدارانه حاکمِ قرامان در آن ولایت، چند وقت توقف افتاد و بنابر مُرابطه موافقت و مضاهای در منافقت و معاداتِ المنافقونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ،^۶ عقدِ دوستی و انفاق میانِ حاکمِ قرامان و حاکمِ کفار افلاق به هم پیوسته بود و با وجودِ آنکه حاکمِ افلاق از قدماء معاهدانِ خراج‌گذارِ این خاندان بود در حدودِ ولایاتِ روم ایلی به اظهارِ آثارِ مخالفت و

^۱ بیت -E

^۲ إخواني N: إخوة لي E

^۳ بیت از ابو تمام

^۴ سورة آل عمران، آیه ۲۸

^۵ و لهذا منطوقِ وحیِ مبین ... عینِ حق و یقین است N: لاجرم همیشه مخالفت امر وحی در منع و نهی مبین لا یَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ (سورة آل عمران، آیه ۲۸) متقلدانِ اوامر و نواهی ایزدی و متفقدانِ مسامحِ هدایتِ ملتِ محمدی در جمیع مکاسب و اعمال در عاقبت و مال خصوصاً در دعوای صداقت با منافقان دین و دولت و افهارِ ائتلاف با مخالفانِ شرع و ملت مودی به ندامت و پشیمانی و باعثِ ظهورِ تسویلاتِ شیطانی گردد و چون عنادِ دولتِ خاندانِ آل عثمانِ خلافتِ نجاد مؤسس بر صدقِ اعتقاد و مرصص بر خلوصِ فؤاد بوده و خواهد بود ترکِ کید و صدودِ کافران و منافقانِ رخنه در مبانیِ این خانواده سعادت به موانستِ نمود و از برکاتِ صدقِ نیت و صفا و پاکیزگیِ فطرتِ این سلاطین و ائمه هدی را همیشه به مقتضایِ و العاقبه للتقوی بر کافه منافقان و اعداء غلبه و استیلاء و تفوق و استعلاء بوده و خواهد بود E

^۶ سورة توبه، آیه ۶۷

داستان بیست و پنجم^۱

در بیان بعضی وقایع که سلطان را فیما بین سنه ثمان و ثمان مائه با شهرِ عشر و ثمان مائه با ملوکِ کفر و اسلام روی نمود و کیفیتِ عزیمتِ غرایِ افلاق و قبولِ خراج از حاکمِ آنجا و فتحِ ولایتِ جانیک و صمصون و اخراجِ تاتار به جانبِ روم ایلی که سال‌ها در انادولی می‌بود.^۲

از مقتضای مدلولِ حکمتِ مودای و «رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا»^۳ این معنی محقق و مُستفادست که همیشه دعوایِ صداقت و ادعاءِ ملایمت و مصادقت از ابناءِ زمانِ خواه از اهلِ کفر و خواه ایمان به واسطه فقدانِ مناسبتِ ذاتی و مُنافرتِ صفاتی بالضروره مودیی به مخالفت و شقاق و منتهی به ظهورِ کذب و رفعِ صدق وفاق خواهد بود که هر شیوهٔ تصادق که دل‌های پاک گواهِ صدقِ تحقق و توافقی آن نباشد حکمِ شهادتِ روز و بهتان دارد و هر التیام و انضمامی که نشانهٔ تشابهِ قلوب به آن منضم نشود البته مُتادّی آزار و منادی تفرقه چنان باشد و لهذا همواره آثارِ تعارف میانِ اجنادِ مُتفق الاعتقاد به موافقت و تألیف فؤادست و به ملایمت و وفاداری به حسبِ اصلِ جبلتِ نجاد^۴،

نه حق را بران کس ترجم بود که کارش هم آزار مردم بود
نهد چون ز اندازه اش با پدر نباشد عجب کز درآید به سر E

^۱ داستان بیست و پنجم N: داستان بیست و ششم E

ازین بخش تا پایانِ کتیبه پنجم، شماره‌های نسخه E متفاوت است

^۲ در بیان بعضی وقایع که ... سال‌ها در انادولی می‌بود N: در بیان کیفیت وقوع واقعات سلطانی که در مابین شهرِ سنه ثمان... مائه شهرِ سنه عشر و ثمان مائه دست داده و فتوحاتِ ممالک کافری و کشورِ مسلمانی که به میامن توجه در آن اوقات فرخنده ساعات گشاده و گفتار در کیفیتِ عزیمتِ غزا افلاق جهتِ ظهورِ نفاق و شقاق و حصولِ غنایم بی انفصام و انقیاد حاکمِ آنجا موثقِ عهد به اخلاص و وفاق و ذکر فتحِ ولایتِ جانیک و صمصون و اخراجِ اقوامِ تاتار به جانبِ روم ایلی با همه احشام و اویماق E

^۳ سورة نساء، آیه ۶۱

^۴ مقتضای مدلول ... حسبِ اصلِ جبلتِ نجاد N: تاکید مضمون حکمتِ مودای رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا (سورة نساء، آیه ۶۱) چنان مستفاد میگردد که همیشه خلقِ عالم را با مظاهرِ دولتِ البته به واسطه فقدانِ مناسبتِ نیکی بر بدی یا به منافرتِ ابدی بدی هر دعوی محبت و مصادقت و هر نشاءِ ملایمت و صداقت فی الحقیقه به حلیه صدق مقرون نمیتواند بود و به ضرورت مال و عافیت اخلاق اربابِ نفاق به اظهارِ لوازمِ مخالفت و شقاق تادی و تادی خواهد نمود زیرا که هر شیوه تصادق که دل پاکان گواه صادق آن نباشد حکمِ شهادتِ زور و بهتان دارد و هر حالتِ التیام و انضمامی که نشانه تشابهِ قلوب به آن منضم نگردد عاقبت الامر منجر به مفاسد و افتنان گردد و اول امری که دلیلِ مرابطاتِ حقیقی و امارتِ موافقتِ تحقیقی موافقِ دینی است و نسبه در نسبه اعتقاداتِ نفسی که عقد این اتفاق در مبدأ پیوست و ائتلاف ارواح در مقامِ الست بهم رسیده باشد و آثارِ آن معارف و تالف میانِ اجنادِ متفق الاعتقاد به موافقتِ فواد و ملایمت سرشت و نهاد کشیده باشد E

سلطانی رسانیدند که محمد بیک گفته که دشمنی ما با آل عثمان من المهدِ إِلَى اللّٰهِ است و شیوه مملکت داری و سرداری مقتضای نقض عهد و خُلفِ وعد، سلطان به دل پاک و اعتقادِ خالص قرامان اغلی را نفرین فرمود و بر سبیلِ ندامت بر فوتِ فرصت اظهار نمود که مقتضای عفو و کَظْمِ غیض از طبعِ سلیم با منافقان بدعهد و دشمنانِ قدیم، مخالفِ رأی حکیم و انتقامِ علاجِ نفسِ لئیم بوده که^۱:

بیت:

نکویی با بدان کردن چنان است که بد کردن به جای نیک مردان^۲

اما در همان چندوقتِ وخامتِ خاتمتِ غداری و شامتِ علامتِ عهدشکنی و مکاری به مقتضای کلام باری که اَنَّ اللهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ^۳ در مجاریِ روزگار او جاری گشت، و چون قرامان اغلی به جانبِ حصار انطالیه اکنون به عدالیه [257b] مشهور است داعیهٔ تسخیر آنجا نمود، از درونِ حصارِ طوبی بر فرقِ محمد بیک انداختند و قالبِ پرنفاقِ او را از مجاورتِ روحِ حیوانی پرداختند، و در دارِ دنیا گرفتارِ جزای اعمالِ نابکار و در آخرِ کار آخرت از خلق و خلاق به مخالفتِ عهد خدا شرمسار شد^۴؛

بیت:۵

فردا که پیشگاهِ حقیقت شود پدید شرمنده رهروی که عمل بر مجاز کرد^۵

^۱ لاجرم محمد بیک بنا ... علاجِ نفسِ لئیم بوده که N: محمد بیک نیز بنابر عذرخواهی سلطان و پاداشت آن قدر لطف و احسان به صلاح و صواب دید ارکان سلطان از ولایت قرامان سیدی شهری و یک شهری و توابع را به پیشکش و نثار قدوم آن خسرو اهل ایمان نمود و بعد ازین ملایمت و ارتباط و مسالمت سلطان نیز عنانِ عزیمت به صوتِ مراجعتِ مصروف داشت و محمد بیک و مصطفی چلبی را در غایت دوستکامی و تمکین بر سرملک و سپاه خود ممکن گذاشت چون سلطان متوجه مقر سریر خلافت خود شده به برسا معاودت نمود باز تیغِ خلاف قرامان اغلی که به ضرب دست و قهرمان سلطانی و هم به آیین لطف و مرحمت و مهربانی در غلاف رفته بود به زبانِ غدر و عصیان را از قراب مخالفت و طغیان بیرون کشید و خلفِ خلف و ایمان نمود، از شامتِ نقضِ عهد در عداد و مَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ (سوره فتح، آیه ۱۰) به خاتمی به غایت فتح رسید و بعضی لشکریان سلطان که به اعتماد امتداد عهد و میثاق و به استظهار استمرار محبت و اتفاق در مملکت و اطراف قرامان از معسکر سلطان جهت مصالح خود تخلف نموده بودند بنیادِ نهب و غارت نهاد و تصریح لفظِ این معنی مینمود که دشمنی ما با آل عثمان تا جان در بدن است باقی خواهد بود و باز به راه ضلالِ قدیم خود افتاد چون این خبر غداری و نا استواری عهود جاری از قرامان اغلی به مسماعِ علیه سلطانی رسید به اعتماد خالص او را نفرین فرمود و بر سبیلِ ندامت گفت که با اهل نفاق و بغضِ قدیم و با اربابِ فطرتِ غیر سلیم مقتضای خلقِ کریمِ طریقی نا مستقیم بوده است و از کهنه دشمنانِ بدعهد امیدِ استقامت و خلوصِ محبت چشم داشتنِ مخالفِ رأی حکیم بود که E

^۲ ر.ک. گلستانِ سعدی شیرازی

^۳ سوره یوسف، آیه ۵۲

^۴ در همان چندوقتِ وخامتِ ... عهد خدا شرمسار شد N: عمایقِ وخامتِ عاقبت و خاتمتِ عهدشکنی و غداری و سامتِ نقضِ ایمان و خلفِ خلف کلامِ باری ظاهر خواهد شد اَنَّ اللهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ (سوره یوسف، آیه ۵۲) اتفاقاً یک سال بعد از آن به سلامتی عاقبت بسر نبرد و در محاصره قلعه انطاکیه که اکنون به عدالیه مشهورست طوبی بر فرقِ سر و محلی مهلک خود خورد و در دارِ دنیا هم به جرای اعمالِ خود گرفتار و در نشاءِ اولی و احرازِ خلق و خالقِ شرمسار شد E

^۵ بیت - E

^۶ ر.ک. دیوانِ حافظ

تمامی سوابق خطایا و گناهان ایشان را برطبق مضمون عَمَّا لِلَّهِ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ^۱ جهت روی خدا و به حواله روز جزا به ایشان بخشید^۲.

بیت^۳:

عفو بکن چون به عدو قادری ما أَحْسَنَ الْعَفْوِ مِنَ الْقَادِرِ

لاجرم محمد بیک بنا بر عذرخواهی سلطان و پاداش آن همه لطف و احسان با وجود سبق
آنچنان گناهان، به صلاح و صواب دید ارکان از ولایت قرامان، سیدی شهری و بک شهری و توابع را
جهت نثارِ قدوم آن خسرو ملک ایمان نمود و بعد از اتمام این مُرابطات با سلطان، محمد بیک و
مصطفی چلبی را رخصتِ مراجعت به ملک و مسندِ حکومت خود فرمود، ولیکن چون سلطان به
دارالملک خود لواء رجوع بر فراخت و قرامان اغلی خاطر را از هر جهت مُرّقه و مجموع ساخت، دیگر
باره بی توقّف و درنگ به عزمِ مخالفت و جنگ، تیغِ خلاف از درونِ غلاف حیا و انصاف بیرون کشید
و خلفِ حلف و ایمان با خَلَفِ ناخلف خود ارتکاب نمود؛ اما در همان نزدیکی به عاقبتی به غایت شَنِیع
و قبیح رسید و در سلکِ اهل غدر و نفاق آغازِ مخالفت و شِقَاقی برطبقِ مسلکِ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ
عَلَى نَفْسِهِ^۴ نهاد، و متعاقباً در انگیزه فتنه و فساد به خسرانِ ابدی و به گرفتاریِ غدر و بدیِ خود
افتاد، چنانکه از کیفیتِ التِّحَاقِ مخالفت و نفاقِ جدید او با سیه‌دلی و شقاقِ قدیم او چون به مَسَامِعِ

^۱ سورة مائده، آیه ۹۵

^۲ بعد از خروج مصطفی چلبی ... به ایشان بخشید N: بر حسب وعده کریم سلطان محمد خصال پدر و پسر را به طریقه اعظام و اجلال به مجلس همایون خود طلب فرمود و چون هنوز حضور سلطان چشم جهان بین ایشان گشود سلطان در مراسم تجلیل و اکرام ایشان مبالغه فرمود و دلجویی ایشان به نوعی مشافهه به ادا رسانید که خاطر ایشان را از بیم مواخذه ساکن و مطمئن گردانید و هرکدام از بدز و بسر و ارکان دولت و نواب معتبر ایشان را انعامات پادشاهانه و عطیه های و تشریفات خسروانه ارزانی داشت و به دستور مقرر بر مسند ایالت و دارایی ممالک قرامان محمد بیک را گماشت و جهت تجدید عهد و میثاق و خلوص اخلاص و صدق وفاق و احراز از غدر و عصیان و شقاق و ثبوت قدم ایشان بر جاده فرمان برداری و اتفاق ایشان را سوگندی بغلاطر و شداد داد و خطاب فاصل فصل الخطاب را که سیف مسلول الاهی است باز در میان نهاد و چون سلطان را لذت عفو بر کامرانی انتقام در حالت کمال اقتدار ترجیح داشت چهره نامردی و شرمساری ایشان را به نوازش و مراحم کریمانه در غبار انفعال و خجالت نگذاشت و بر سیرت محمود اصحاب و جوانمردی و مروت بر وفق إِذَا قَدِرْتَ عَلَى عَبْدٍ فَاجْعَلِ الْعَفْوَ عَنْهُ شُكْرًا لِلْقُدْرَةِ (علی بن ابی طالب) عمل فرموده و به تقض غدر و عصیان سابق ایشان را بدیل عفو و اغماض مستور نمود و آن سلطان محمد خصال از کمال پاکیزه گوهری ایشان را در سلک وفاداران و وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَيَسْؤُنِيهِ أَخْرًا عَظِيمًا (سوره فتح، آیه ۱۰) به اقاضی مراتب اعزاز برکشید و بعد از انعقاد عقود عهد و ایمان جمیع خطیبات و گناهان ایشان را بخشید عَمَّا لِلَّهِ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ (سوره مائده، آیه ۹۵) E

^۳ بیت N: لمولفه E

^۴ سورة فتح، آیه ۱۰

صدقِ عهدِ سلطان را آزموده بود، مصطفی چلبی جهت برّ والد پدر خود را از در آن مهلکه تنها نگذاشت و به تسلیم آن حصار و خروج رضا داده، کار خود را به اقتضاء قضا باز گذاشت.^۱

بعد از خروج مصطفی چلبی از حصار سلطان ملاطفتِ شعار بر حسبِ وعده کریم، پدر و پسر را به مراسمِ اجلال و تعظیم در مجلسِ همایون احضار نمود و به نورِ حضورِ سلطان چشمِ امیدواری خود را بگشود و دلجویی ایشان به مُشافهه به نوعی به ظهور رسانید که هر دو را از بیمِ مؤاخذه و غضبِ مُتَسَلّی و مطمئن گردانید و هر کدام را تشریفات و خلعت‌های پادشاهانه پوشانید و محمد بیک را بر حسبِ موعود به ایالتِ قرامان منصوب گردانید و جهتِ تجدیدِ عهد و میثاق و تأکیدِ خلوصِ اعتقاد و صدقِ انفاقِ سوگند به غلاظ و شّداد به پدر و پسر دادند، و چون نزدِ سلطان لذّت عفو و بخشایش بر کامرانی انتقام به مراتب مرجّح بود، بناء کار بر مضمونِ مروتِ شئونِ إِذَا قَدَرْتَ عَلَى عَدُوِّكَ فَاجْعَلِ الْعَفْوَ عَنْهُ شُكْرًا لِلْقُدْرَةِ^۲ نهاد و در تقریرِ مبانیِ مَواعید، ایشان را در سِلکِ وفادارانِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيَهُ أَجْرًا عَظِيمًا^۳ بر اعلی مراتبِ اعزاز برکشید و بعد از انعقادِ عقود و عهودِ ایمان،

^۱ بعد از استیفاء شیوه مصاحبت ... کار خود را به اقتضاء قضا باز گذاشت N: و بعد از استیفاء خطوط صیحت سلطان جماعت وزرا و ارکان محمد بیک را به تعظیم تمام به منزل خود رسانیدند و بر حسب اشارتِ سلطانی در توثیقِ عهد و انعقادِ صلح موعود صلاح مصالحه را دیدند بیکدیگر و این مقدمه را در تأکید محبت و وداد و جهت تمهید خلوصِ اعتیاد با محمد بیک قرامان اغلی القا و اطرا نمودند که چون ولد مشارالیه مصطفی چلبی در آن مدت مخالفتها و گستاخی‌ها در درون حصار قونیه با لشکر سلطان ورزیده بود و در معارک معانده و مکابده بسیار با به جسارت تیغ خلاف از غلاف کشیده از حصار بیرون آید و جهت تقدیمِ معذرتِ گناهان خود به دست بوسِ سلطان سرافراز شود البته سلطان هم رقیم عفو بر جریده اعمالِ والد و ولد خواهد کشید و بعد از آن ملک و ایالتِ قرامان را بریشان مسلم داشته در القاءِ عقودِ عهد خواهد کوشید اگر چه این امر تکلیفی عظیم و امری بعید بود اما در آن حال عجز و گرفتاری بدستِ سلطانی چنان صاحبِ اقتدار انقیاد امر لازم و ناچار مینمود بالضرورة محمد بیک را بر دعوتِ مصطفی را جهت مکالمه با پدر بر باروی حصار طلب کردند چون پدر با پسر درین باب مکالمات نمودند و در صلاح و فساد این امر خطیر از طرفین ابواب افکار صایبه را گشودند محمد بیک باوند خطاب کرد من که صاحبِ مسندِ ملکمِ گرفتار دامِ خدامِ سلطان گشته‌ام اما از صدقِ عهدِ معهودِ سلطان و وفای و عدوِ ایمان او در مقامِ تسلیِ خاطر و اطمینان شده اکنون تو را هم اعتماد برداشتی قولِ سلطانِ نَسَخْتُ بَرَقْدَكَ آيَةُ الْحَرَمَانِ وَغَلَتْ لَوْفُدِ رَايَةُ الْإِحْسَانِ و مطابقه قول و فعل با درون دل و ما فی الجنان او واجب و لازم است و جمیعِ خواطرِ دوست و دشمنی بر وفا و صدقِ این پادشاه محمد خصالِ جازم است مصطفی چلبی با پدر جواب داد که اگر من نیز از درون حصار بیرون اتم و در شهر را بر روی صحنِ پادشاهی مستولی بگشایم احتمالِ غالب آنست که با هر دو را قصدِ هلاک کنی و ملک و جاهِ خانواده قرامان را به تصرف در آوردند و یقین که این خاندان را بالکل مستاصل میسازند و ارستد ایالتِ موروئی ما را به خاک تیره می اندازند اما محمد بیک با قامتِ دلایل و شواهد به طریقِ اهتمام و جد از فرزندِ مهربانِ استدعایِ موافقتِ این رای نمود بر آن حسبِ تجارب در اکثرِ مطالبِ صدقِ عهدِ سلطان را به کرات آزموده بود مصطفی چلبی را بر برون آمدن از حصار قونیه راضی ساخت و جهتِ بر والدینِ آن خلفِ صدقش خود را در مهلکه چنان بر خطر انداخت جهتِ خاطر پدر بی مبالا انداخت چون مصطفی چلبی از حصار قونیه برون آمد E

^۲ نقل از علی بن ابی طالب

^۳ سورة فتح، آیه ۱۰

بعد از استیفاء شیوه مصاحبت و مؤانست، جمیع ارکان سلطان محمد بیک را به نزل خود به تعظیم و تبجیل رسانیدند و جهت توثیق عهود معهود فیما بین، مصلحت‌های مصلحانه دیدند و جهت تمهید خلوص اعتقاد و تکمیل خصوص مخالفت و داد، با محمد بیک مطارحه کردند که مصطفی چلبی که در درون حصار قونیه مانده و درین مدت محاصره هر نوع گستاخی‌ها و بیراهی‌ها به ظهور رسانیده و در روی نواب سلطان به کرات تیغ خلاف را به اقتضاء غرور جوانی از غلاف کشیده، جهت احترام سلطان از حصار بیرون آید و به تقدیم معذرت سلطان به هر زبان ادا نماید، یقین که سلطان صادق‌العهد به مقتضای سابق، وعد مملکت را به والد و ولد مسلم و مقرر خواهد داشت و مقتضای حلق مروت و جوانمردی را نامرعی نخواهد گذاشت، اگرچه این تکلیف امری به غایت بعید بود و لیکن محمد بیک را به غیر از امثال امر هیچ چاره در تخلف متصور نمی‌نمود؛ بالضرورة محمد بیک خود به پای حصار قونیه روی آورد و فرزند خود مصطفی چلبی را طلب کرد و در صلاح این امر سلطانی به این عنوان خطاب نمود که من که صاحب ملک و ولایتم به دست خدام سلطان گرفتارم، لیکن به صدق عهد و وفای وعد سلطان مستظهر و امیدوار، اکنون چون امر سلطان به حضور و توجه به ملازمت درگاه و استعفاء سوابق هر جرم و گناه شده، تو را هم اعتماد بر راستی قول سلطان و مطابقت قول و فعل و منطوق زبان واجب و لازم است، و جمیع خواطر دوست و دشمن بر وفا و مروت آن [257a] پادشاه محمد خصال حازم است، مصطفی بیک به پدر جواب داد که اگر درین گرفتاری آن صاحب ملک این فرزند هم از حصار بیرون آیم و در شهر بند را بر نواب چنین پادشاهی قادر قاهر بگشاییم، غالب آنست که ما هر دو را قصد هلاک خواهد کرد و تمام خواهد کرد، و تمام مملکت موروثی ما را به تصرف خواهند درآورد، و خاندان چندین ساله ما مستأصل می‌سازند و از مسند حکومت موروثی به خاک تیره می‌اندازد؛ اما محمد بیک به اقامت دلایل و شواهد، لیکن از روی اعتقاد و جد از فرزندان مهربان خود استدعاء موافقت این مصلحت نمود چرا که به تجربه در چندین مواقع

نظم^۱:

وَأَطْمَعْتُهُ فِي نَيْلِ مَا لَا يُنَالُ بِمَا نَالَ حَتَّى صَارَ يَطْمَعُ فِي النَّجْمِ

بعد از حصول اینچنین غلبه و استعلاء و گرفتاری خصماء به صد گونه محنت و بلا محمد بیک قرمان را سلطان به حضور مجلس همایون به شیوه ملایمت خویشی و یاری درآورد و به مراسم تعظیم و اجلال، مورد او را تلقی و استقبال کرد و در مواجهه به مشافهه علیه خاطرجویی و دلداری‌ها فرمود و به عفو و اغماض از جرایم افعال او اعراض کرده او را به عذرخواهی قولی و فعلی، هر گونه خوشدلی افزود و با مشارالیه خطابی بی‌عتاب کرد که این نوبت، انشاءالله تعالی عقود عهود به مؤکدات خلوص اعتماد خواهد بود، و بعدالیوم به روابط محبت و یگانگی کمال انحلال و انتقال نخواهد نمود، و ایالت مملکت و رتبت ولایت به دستور سابق مسلم و مقرر خواهد شد، و دست بیعت عهد و میثاق، این نوبت در غایت انعان و نهایت ایقان مقدر و مؤقر خواهد گشت^۲.

بیت:

خطایی چنین رفت اگر پیش‌تر^۳ عطایم بود لیک از آن بیش‌تر

گماشتند و محمد بیک به مجازاه اعمال مسببه خود گرفتار و در تقدیم عذر غدر و عصیان سابق خود خجل و شرمسار به حضور سلطان رسانیدند و به مجرد وصول خبر فتح سلطان را از امراض اعراض نفسانی رهایی‌دند و غنچه دل مقبوض سلطانی که از هبوب ریاخ مخالف فسرده بود به یکبار در کیش خلافت به نسایم نشاط روی انتساط نهاد و جهت تداوی و معالجه حکما آن بشارت تریاق اکبری موافق مزاج سلطان افتاد سلطان را ازین حسن تدبیر و از شجاعت و دل دلیر بایزید پاشا و آن فتح غریب که از نزکت رأی متین و جرات او میسر شده بود و آنچنان دشمن غدار که بدست آوردن او از قبیل محالات مینمود به وجه اسهل صید نمود و آن ورود این خبر مستر اثر داعی بر نشاط خاطر سلطان و کمال ابتهاج و باعث بر دفع مرض سودایی آنچنان به بهترین وجه علاج و انتظام طبیعت و مزاج شد، هر آینه در مقابل این نیکو خدمتی بایزید پاشا را مخلصانه سلطان محمد خصال به تشریفات پادشاهانه و الطاف خسروانه مخصوص فرمود و منصب ملک‌الامرای و بکلر بیکی را جهت ظهور استحقاق به منصب وزارت که در تصرف داشت الحاق نمود مو مولانا شیخی طبیب را هم جهت حذاقت که در تشخیص مرض و استقامت رای و تدبیر صایب در علاج سلطان به ظهور رسانید رتبت حکمت او را بر سایر طبیبان ترجیح نموده به اصناف احسان و انعام و به الطاف و بخشش‌های اکرام مالا کلام محسود اکفاً و اقران و مغبوط حکما و فضلاً زمان گردانید و دیده حرض و آز و چشم تنگ طمع و نیاز مشارالیه را از عطایا و ایادی کف واسع و استیفاً انعامات متتابع به جلوه گاه حدایق وسعت رزق و روزی و آرامگاه خلاصی فقر و اعسار رسانید E

^۱ نظم N: بیت E

^۲ بعد از حصول اینچنین غلبه ... مؤقر خواهد گشت N: و بعد از حصول این تسلط و استیلا و گرفتاری قرامان اغلی به انواع انکسار و عروض اصناف بلا او را سلطان محمد خصال به مجلس همایون به طریقه اقربا و دوستان آورده و به مراسم تعظیم و اجلال قدوم او را تلقی و استقبال کرد و به مواجهه و مشافه از روی مهربانی و مرحمت بر نشستن خاطر و دلجویی‌های متوالی او را مامون و متسلی میفرمود و از کرده‌های ناپسندیده او را نادم و پشیمان در مقام اعتذار قولی و فعلی معرف نمود و به مشافهه سلطان با محمد بیک گفت که تفرقه به خاطر راه ندهی که درین بار تقدیم مقدمات محبت و اخلاص و تمهید قواعد مودت و اختصاص را تجدید نموده ایالت مملکت تو را بدستور سابق مسلم خواهیم داشت و روابط صلح و صلاح را در میان از موکدات عهود و ایمان به بقا قرار خواهیم گذاشت E

^۳ چنین رفت اگر پیش‌تر: N: ازو رفت اگر پیش‌تر E

نظم^۱:

الْحَزْمُ تَكْذِيبُ الْعَدُوِّ الْمُدَّعِي
وَدَادَ رِضًا لِلصَّدِيقِ الْعَاتِبِ

ناگاه شبی از روی اعتماد بر غفلتِ خصمان [256b] بایزید پاشا با جمعی امراء و لشکریان برگزیده، دلاوران روزگاردیده شبگیر بلند کرده علم فتح را صبح آسا بامدادی بر منزلِ قرامان اغلی برافراخت، و مانند نوازل آسمانی و طوارق شبِ ظلمانی، بر عرصه منزلگاه ایشان فرود آمده اطراف را به حصارهای تیغِ حدید محصور ساخت و تمام جماعتِ قرامان اغلی را با اعیانِ مملکت و سرخیلان لشکر در قید و سلسله گناهکاران مُنتَظَم داشت، و بر هر یک محبوس یکی از لشکریان مظفر خود برگماشت و محمد بیک از کرده‌های خود منفعل و شرمسار و به مجازاتِ اعمال ناپسندیده خود گرفتار شده او را به حضورِ مجلس رسانیدند، و به مجرد این فرح و شادکامی سلطان را از آن امراضِ روحانی و اعراضِ نفسانی رهانیدند و سلطان بر حسنِ تدبیر و بر آن جرأتِ دلِ دلیر بایزید پاشا به صد زبان آفرین فرمود، و چنان دشمنیِ حُقُودِ عُنُود را که تسخیر و تدمیرِ او امرِ بعید می‌نمود، به وجهِ اسهل صید به دامِ قید مُتَنَس نمود، هرآینه در قابله این خدمتِ مخلصانه و عبودیتِ جان‌سپارانه، مُشارالیه او را به تشریفاتِ پادشاهانه سرفراز نمود و با منصبِ وزارتِ کل، مسندِ امیرِ الأُمَرایِی را منضم ساخته به این دو منصبِ عالی او را ممتاز فرمود، و مولانا شیخی را در تشخیصِ مرض و رهنمونیِ علاجِ مفیدِ دم عیسوی دمیده بود به اصنافِ احسان و الطافِ مَغْبُوطِ حکماءِ زمان و محسودِ فضلاءِ دوران نمود و چندان انعام و عطاء بی‌دریغ براو پیمود که دیده حرس و اطعام او را به اشباعِ عطیت‌های متتابع و انواعِ ایادی، کفِ واسعِ خود در گلشنِ وسعت‌ارزاقِ بی‌شمار گشاده داشت و تنگ‌چشمیِ آز و نیاز او را به وقتِ اعسار و افتقار از عطایای بی‌شمار خود انباشت^۲.

آنجا چند روزه نزدیکتر به لشکرگاه سلطان گشت چنانچه از آن محل نزول او تا معسکر سلطان یک مرحله خفیف در میان شد و بخاطر جمع فارغانه با جمعی از امراء و خواص خود سبک عنانانه زمام توجه را به صوب نظام و التیام مصالح مصالحه مصروف داشت و از مراعاة حزم و احتیاطِ ذاهل گشته قاعده حذر را از مکاید دهر مهمل گذاشت E

^۱ نظم - E

^۲ شبی از روی اعتماد ... بی‌شمار خود انباشت N: بایزید پاشا شبی با جمعی امراء و لشکریان همگی دلاور و روزگار دیده شبگیر بلند کرده علم فتح را صبح آسا بر افراختند و همچو نوازل سماوی که بر کشور مقهوران نزول نماید بر منزل محمد بیک قرامان اغلی در آمده از اطراف محصور ساختند و قرامان اغلی را با اعیان ملک و سرخیلان لشکرش در سلک قید منتظم داشتند و بر هریک از محبوسان مراقبی

لاجرم چون بایزید پاشا در تدبیر علاج و تداوی مزاج منحرف دولت، طبیعی بود حاذق و اعاده طبایع ملک و ملت اندیشه‌های صایب او مبتنی بود بر حدس و کیاستی موافق، در آن ولا که مولانا شیخی به ترتیب قدمات، علاج مزاج سلطان بود و سخنان صلح و استغفاء از جرایم قرامان اغلی به وسیله رسل رسایل در میانه بایزید پاشا در کارخانه سلطان صاحب‌اختیار تمام، و در باب اصلاح ذات البین قرامان اغلی را ظاهراً توجه کامل و اهتمام بود و به امیدواری تصالح قرامان اغلی را متسلی و مطمئن خاطر می‌داشت و هر گونه مؤکدات و مؤیدات آن مقصود را در میان نامرعی نمی‌گذاشت تا آنکه قرامان اغلی از توجه مجدانه بایزید پاشا، هم مصالحه را متفق الوقوع انگاشت و در هر رأی و مصلحتی بایزید پاشا را مشفق و خیرخواه خود می‌پنداشت، و بنابراین رابطه کلی بایزید پاشا نزد قرامان اغلی فرستاد که از قونیه که لشکرگاه سلطان است تا کوهستان و محلی که آرامگاه قرامان اغلی مسافتی بعید و راهی پر تعب است و جهت مداوره، مشاوره و آمد و شد پیغام‌ها در تعلل و اهمال ازین سبب است، مناسب صلاح آنکه به نزدیکی قونیه به محلی آیند که آمد و شد و رسایل به سهولت متواصل تواند بود، و مشاراًلیه این صلاح بایزید پاشا را محمول بر کمال اهتمام نموده از آن محل به حصن خود که در داش ایلی چند روزه راه به نزدیک لشکرگاه سلطان به محلی نزول نمود که فی‌مابین یک مرحله خفیف بیش‌تر نبود، و از کثرت ملایمت و غمخوارگی بایزید پاشا بالکل از مراعات حزم و احتیاط ذاهل شده فکر کلی را بر انعقاد عقد عهد و تصالح مقصور داشت و طریقه حذر را از مکیدت زمانه در میانه معطل گذاشت^۱؛

^۱ لاجرم چون بایزید ... زمانه در میانه معطل گذاشت N: چون بایزید پاشا در تدبیر مداوا و علاج مزاج منحرف دولت طبیعی حاذق بود و در ضبط صحت و اعاده نظام طبیعت ملک و ملت اندیشه‌های صایب او به قانون کیاست و حدس موافق مینمود در آن اثنا که مولانا شیخی به ترتیب مقدمات علاج مزاج سلطان بود و سخن صلح و استغفا و استغفار حاکم قرامان به ابلاغ رسل و رسایل در میان بایزید پاشا که در کارخانه پادشاهی سلطان صاحب اختیار کلی بود و قرامان اغلی در امر استعلاج بالکل به صداقت و دوستی بایزید پاشا ملتجی و مغنی بلقی تمام به امر صلح نمود و با پیغامهای امیدوارانه قرامان اغلی را متسلی میفرمود و هر روزه این طرح مصالحه را در میان به موکدات بسیار اشتها و انتشار میداد تا آنکه قرامان اغلی از اعتماد تمام صلح را نزد خود یقین الوقوع پنداشت و اتباع سخن بایزید پاشا را در هر رأی و مصلحتی بر خود لازم می‌پنداشت بنابراین بایزید پاشا فرمان اغلی پیغام کرد که در محلی که ایشان متحصن اند با لشکرگاه سلطان که در حصار قونیه بود مسافتی بعید و راه سخت و ناهموارست و آمد و شد اخبار و پیغامها دیر و دشوار اولی آنکه به محلی آید که نمود نزدیکتر باشد و هم مصلحت صلح زودتر بهم رسد قرامان اغلی هم این رای بایزید پاشا حمل بر محبت و اهتمام تمام در اتمام مقصود نمود در نزدیکی آمدن به معسکر همایون سلطانی بر خود لازم داشت چون از محلی که آرامگاه خود ساخته بود و طرح تحصین و توطن در آنجا انداخته و آن کوهستان ورساق بود که به راس ایلی مشهورست و ظفر به عنف و تسلط در آنجا سلاطین عالم را غیر مقدور چون از

جسمانی و سلطانی، یا به اندیشه تفرغ خاطر سلطانی به بشارت فتح و فیروزی است از طریقه غلبه

و استیلاء با تدبیر اصلح صلح و صلاحی به قانون^۱ و فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى^۲:

بیت^۳:

چگونه کلامی است الصلح خیر که فرمود دارای این کهنه‌دیر

^۱ هر آینه در هدایت تقابل ... فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى N: لاجرم به یک طرفه العین در بدایت تلاقی صفین و به مکاوحه طلایع طرفین لشکر قرامان بر مثال ظلمت شام از فروغ آفتاب عالمتاب در هم شکستن گرفت و جمعیت سپاه عدو بر نسبت خواطر پریشان آن گروه بد اندیشانشان از هم ریختن پذیرفت محمد بیک حاکم قرامان و خلفش مصطفی به رأی العین مشاهده کردند که یک لمحہ دیگر اگر پای تمکین در عرصه کارزار افشردند دارند دایره عساکر بی پایان سلطان ایشانرا از حلقه شکارگاه هلاک برون رفتن نمیگذارند با یکدیگر مقرر داشتند که از راه فرار مصطفی به درون شهر قونیه گیزد و به مردم شهر و مستحفظان قلعه درآمیزد و محمد بیک به محلهای حصین درآید و هرگونه مصلحت جهت اصلاح حال خود برانگیزد چون لشکر مخالف از هم فرو ریخته انهزام یافتند و بعضی از بقایا سیف دمکر بما منها و مکمنها شتافتند سلطان با آن حشمت و شکوه و به آن چنان لشکری انبوه حصار قونیه را چون سپهر بر کواکب احاطه نمود و هر روزه بر شهر بند و فیصل محاربه و جنگ توپ و تفنگ فرمود چون با وجود چنان توجه عزایم سلطانی مستحفظان قلعه را طاقت معارضه و نگهداری نبود و خلاصی اهل شهر و سپاه از آن دامگاه شهر بند تمنی محال مینمود محمد بیک باز از راه تضرع و زاری و به طریق استغفار از عصیان و گناهکاری به وزرا عظام و پاشایان سلطان متوسل شد و از ایشان به وسیله تعهد خدمات استصلاحی را در میان او و خدام سلطان به آن وسایل امل و سایل گشت چون بایزید پاشا به غایت مردی مدبر و داهی بود و بسیاری واقف از مصالح سپاهی و جهت منازم پادشاهی در خفیه تصالح ذات البین را از محمد بیک قرامان اغلی تعهد نمود با سلیان عرض حقیقت حال کرده استخاره تقدیم بعضی تدبیرات عاقلانه فرمود، اتفاقاً در آن چند روز در قونیه بارانهای عظیم باریده بود و سیلهای سهمناک انگیزته و ضرر بسیار به ستوران و اموال عساکر رسانیده مردم لشکری را از هم فرو ریخته بود و از مقتضیات حوادث مزاجی سلطان را هم مرضی تمام روی نمود و انحراف طبیعت سلطان هم چند روز امتداد پذیرفته بود و حکما و اطبا حاذق با افکار و آراء متوافق از علاج آن عارضه عجزی داشتند و سلطان را به توجه مشاغل متعب و تعلق خاطر به امور نامناسب نمیگذاشتند چنانچه مولانا سنان الدین یوسف طبیب که از متسان یعقوب بیک حاکم گرمیان بود و میان اطبا روم به حذاقت نظر و تجارب مرجح مینود و به انواع فضایل علمی میان فضلاء ممالک روم مشهور و یکی از آثار فضل او ترجمه ترکی کتاب خسرو و شیرین میان ظرفا الی الآن مذکورست و جهت انتساب او به نظم و شعر ترکی در زبان جمهور به مولانا شیخی اشتها یافته و سایر علوم حکمی و معارف حقیقی او اختفا و استتار پذیرفته و از حیاست شرکت به صنعت شاعری که اگر مقارن جهل و نادانی است و به اتفاق جمهور امری است منسوب به اراذل و ادانی همیشه الم و آزار بی اعتباری از فضایل علمی خود کشیدی و از دانایان احوال روزگار این شعر امام شافعی رضی الله عنه شنیدی که شعر: و لولا الشعر بالعلماء یرزی، لکننت الیوم اشعر من لبید چون به جمع اطبا ملازم سلطانی از علاج مرض سلطان عاجز شدند و مولانا شیخی به متابعت حاکم گرمیان به معسکر سلطان آمده بود سلطان و ارکان او را جهت معالجه به مجلس و حضور سلطان دراوردند و به تشخیص مرضی و تحقیق اسباب و علامات سو مزاج سلطان تجربه و امتحان کردند مولانا شیخی بعد از امان نظر و تدقیق ملاحظه و به فرس مرض سلطان را بر خلاف سایر اطبا به مرض سودایی تشخیص نمود و چون در آن اوقات از حدوث حوادث و مکروهات که سابقا مذکور شد در طبیعت سلطان حدت تمام از اعراض نفسانی و شدت در عدم انتظام مزاج از عوارض روحانی حادث شده بود لاجرم مولانا شیخ به تدارک مواد سودایی بنا امر معالجه را بنیاد نهاد و در تدبیر تفریح و نشیط خاطر سلطان افتاد و چون واقعا تراحم افکار مشوش و تراکم حوادث موحش اصل کلی در حدوث و استمرار مرض سلطان بود یا وزیر صاحب تدبیر بایزید پاشا مشاوره نمود که در قانون علاج امراض اسلوب تدبیر علاج به ضد مقررست و با وجود آنکه اسباب و بواعث مرض باقی بلکه مزاید باشد برات از مرض و صحت کلی محال است و چون سبب عروض مرض در طبیعت منحرف ایلراج متوارد شد طبیب اگرچه جالینوس باشد طبیعت را در دفع مرض عاجز و بی مجال است و ظاهرا اعظم کدورات و اتم مکروهات بر مزاج سلطان افکار متفرقه و اعراض نفسانی است که جهت امر خصومت قرامان اغلی بخاطر بیهون متعاقبا میرسد و از غیظ دشمن کامی و تعلق و توقفی که در فتح و تسخیر شهر قونیه واقع شده بسیار الم و غم پنهانی میکشد اکنون تدبیر علاج آن مکروهات که موجب غمخواری سلطان و مودی به ضعف و انحراف قوای ابدان است به رونوع میسر تواند یا به توفیق وفور به طریق غلبه و استیلاء یا به

تدبیر صلح و اعراضی بر اسلوب و فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى (سوره نجم، آیه ۲۹) E

^۲ سورة نجم، آیه ۲۹

^۳ بیت E-

است و این صنعت در میان عوام به اراذل و اوانی مشحون، سایر علوم حقیقی و معارف تحقیقی او مستور و مخفی مانده بود، و اکنون نیز اسم او در سلک شاعران ترک، ظهور نموده در آن ولا که از تشخیص بیماری سلطان سایر اطباء عجز داشتند او را به حضور سلطان آوردند و به تشخیص اصل مرض و اسباب سواء مزاج او را امتحان کردند، و مشارالیه به امعان نظر حدس و فراست برخلاف جمهور طبیبان، آن انحراف مزاجی را به مرض سودایی قرار داد و اسباب حدوث آن امراض را از اعراض نفسانی دانسته، بنیاد معالجه بر آن قانون نهاد و چون واقعاً آن عارضه از هجوم افکار مشوشه و تراکم حوادث و حرکات موحشه ناشی شده بود، اولاً به تدبیرات خارجی اندیشه علل و اسباب بیرونی آن اولی نمود، و با وزیر اعظم بایزید پاشا مطارحه نمود که چون در طرح تدبیر رفع مرض، همیشه معهود در قانون معالجات علاج به ضد مقررست، گاهی که اسباب خارجی بر طبیعت منحرف المزاج دم به دم متوارد شود، طبیب هر چند جالینوسی وقت باشد مساعدت طبع، در دفع مرض نتواند نمود، و غالباً آن مکروهات و مُضعفات فکرهای پریشان و موجبات اعراض نفسانی خواهد بود و حالیا ماده آن اندیشه‌های سودایی، امتداد قضیه قرامان اغلی است و دوام اندوه و تفکر تسخیر مُلک خصوصاً حصار قونیه درین معالجه اصل کلی، اکنون علاج رفع آن مکروهات روحانی و مشوشات طبیعت

لَمَحْه اگر توقف کنند دیگر دستبرد تیغِ بلا، دایرهٔ مصیدِ ابطال را از هیچ رخنه نگشاید، با همدیگر مقرر داشتند که مصطفی جهتِ حمایت و وقایتِ حصارِ قونیه به درونِ شهر بند گریزد و محمد بیک به عزیمتِ سختی‌های کُهرسار داش ایلی فرار نموده، در آنجا اندیشهٔ حالِ مُلک و سپاه خود برانگیزد، هرآینه لشکرِ مخالف از هم فرو ریخته انهِزام یافتند، و بعضی بقیهٔ السیف سپاهش، تمامتها و مکمتها شتافتند و سلطان با آن سپاه انبوه از سرِ حکمت و شکوهِ حصار، قونیه را چون سپهرِ پر کواکب احاطه نمود و هر روزه سلطان بر شهر بند و قلعهٔ جنگ به طوپ و تفنگ می‌فرمود، و بعد از چند روز مُستَحْفِظان را محقق شد که نگهبانیِ حصار در حیطةٔ اقتدار ایشان نبود، لاجرم محمد بیک از سرِ اضطراب، دیگر باره جهتِ تدبیرِ آن اختلالِ کار به مشاورتِ جمیعِ اعیان خصوصاً قاضی عسکرِ او مولانا قرامرسل نام، که مدارِ نظامِ ملک و دین او بود، برین مقرر داشت که مولانا مشارالیه را به خدمتِ نوآبِ سلطان روانه دارد و به دستورِ معهود دیگر باره به وسیلهٔ اعیانِ دولتِ سلطانی طریقهٔ عَجَز و انکسار و وظیفهٔ استغنا و استغفار به اظهار آرد؛ چون بایزیدپاشا مردی به غایت داهی و کاردان بوده در خُفیه به اتفاقِ ارکانِ سلطان، تعهدِ شفاعت و درخواستِ گناهِ خصمِ بیراه نمود و اصلِ اندیشهٔ صائبُ العواقبِ خود را بر سلطان عرضه نموده، ترتیبِ مقدماتِ مُنتَجَه در هر باب فرمود، و از مؤیداتِ طرحِ صلح و اصلاحِ آنکه در آن چند روز باران‌های سیل‌انگیز به افراطِ باریده بود و از مسیلِ [256a] سهمناکِ آن اَمطار، نقصان و ضرر بسیار به اموالِ دستورانِ لشکر رسیده بود، و از حوادثِ بی‌اختیار در آن روزگار آنکه سلطان را انحرافِ مزاجی و مرضیِ مضعف روی نمود و آن تغییرِ طبیعتِ چند روز در امتداد، بلکه در ازدیاد بود، و جمیعِ اطباء در تشخیصِ مرضِ تحیری تمام داشتند و مادهٔ آن سوء مزاج را آن جماعت هر کدام از جهتی می‌پنداشتند، اما مولانا سِنان الدّین یوسف، که طبیب و مُصاحبِ یعقوب بیک گرمیانِ اغلی بوده و با وجودِ حِذاقت در علمِ طب به مُرجّحاتِ فنونِ فضل بر تمامِ دانشورانِ آن جوانبِ مرجّح می‌نمود و یکی از آثارِ فضایلِ عَرَقِیّه او نظمِ خسرو شیرینِ ترکی است که اِلَى الْآن، میانِ خوش‌طبعانِ روم و ترکان، به فصاحت و بلاغت مذکورست، مولانا مُشارالیه میانِ نظم و غیر هم به مولانا شیخی مشهور است، والحقّ جهتِ نسبتِ شاعری که اکثر به جهل و نادانی مقرون

بَغی و عصیان در مقاتله به مقابله برافراختند، لیکن محقق است که نوربخشی ستاره سُها تا آن زمانست که تیغِ آفتابِ جهانگیری را مبارزِ زمان به سانِ صبحِ منیر از روی ستیز هنوز تیز نکرده باشد، و تندرویِ سیلِ خون‌انگیز بر ساحلِ دریا چندان است که امواجِ طوفان از لُجّه و ژرفیِ بحرِ عمانِ شورش‌انگیز نشده باشد، بعد از لُموعِ لُوامعِ مهرِ جهانتاب در مُلکِ نیمروز، پیداست که شمعِ شب‌افروز را چه نمایش ماند، و بعد از اشتمالِ سوادِ عساکر، انبوهِ آن سلطان پرشکوه بر عرصهٔ دشت و کوه لمعه‌های ضعیفِ ضباب و لَمحاتِ بی‌بقای سراب را چه تابش باشد.^۱

بیت ۲:

چو پیدا شود صَدَمَتِ تندباد خس و خار بر جا نیارد ستاد

هرآینه در هدایتِ تقابلِ صفین، به یک طَرْفَةُ الْعین از مصادمتِ لشکرِ قرامان بر مثالِ ظلامِ شبستان از فروغِ نورِ مهرِ رخشان درهم شکستن گرفت و جمعیتِ سپاهِ مخالف بر نسبتِ پریشانیِ خاطرِ بداندیشان، از هم ریختن پذیرفت و محمد بیک قرامان و پسرش مصطفی به رأیِ العین دیدید که نزدیک شد که دایرهٔ سپاهِ بی‌کرانِ سلطان ایشان را در حلقهٔ شکارگاهِ مبارزان احاطه نماید و یک

^۱ و بنابرین عزتِ سلطان ... سراب را چه تابش باشد N: قرامان اغلی را قاضی عسکری بود مولانا فرامرسل نام و او را در تدابیر مصالح ملکی و دینی رشدی تمام به محمد بیک میگفت که تا سلطان در اردنه است جهت تقدیم معذرت این شناخت اگر مرا روانه دارید و بر سبیل مسعود از این گونه کلمات بر صحیفه اظهار آرید که باعث توجه برسا و گستاخی در مملکت سلطانی آن بود که از افواه و السنه خبرهای اراجیف افتاده بود و العیاذ بالله صورت مغلوبیت سلطان از اعدا هرکس به تواتر نقل مینمود چون ظاهر شد که توفیق ربانی موید دولت سلطانی شده علی الفور رجوع به مستقر خدمتکاری و عود به مکان طاعتداری خود نموده شد و اکنون تدارک و خبر هر خرابی که واقع شده ایستادگی دارم و استدراک این قدر منزلت قدم که بی اختیار دست داده به هر چه اشارت سلطانی باشد به جای می آرم محمد بیک از قاضی عسکر خود این تدبیر را قبول بنمود و گفت که تا سلطان به انتقام آن صورت به قرامان خواهد آمد و شمشیر فصل این قضیه خواهد نمود و از طرفین در اندیشه جنگ و کارزار شدند و کار نبرد و جانب را بر انجام معرکه انتقام قرار دادند و سلطان به تمامی ملوک عظام همسایه احکام واسله فرستاد و از توجه قرامان همگی را خبر داد که با لشکرها مرتب به معسکر همایون ملحق کردند و هرکس را عذری می باشد فرزندان و لشکریان خود را روانه کنند از آن جمله حکام یعقوب بیک حاکم گرمیان ایلی انواع خدمات به تقدیم رسانید و هر قدر که لشکر را مصالح سفر ضرور بود از ولایت خود مرتب گردانید چون سلطان با سپاه گران و جمعیتی بی حصر و پایان از راه سلطان ایوکی و آستانه مقدس حضرت سیدی غازی عبور کرده به آق شهر رسید روز اول وصول رایات نصرت حلول شهر را تسلیم فوات سلطان نمودند و از آنجا به جانب قونیه نهضت فرمود فرمان اغلی هم با تمامی سپاه اعوان و انصار خود در صحرای قونیه به محلی که معروف به اوریه خنایی است مجتمع گشت و به حصانت مقام و استواری مواضع عشایر و اقوام اعتماد نموده در صدد مقابله عساکر منصوره سلطان درآمدند و لواءِ عصیان و بغی را در مواجهه خلیفه اسلام و لشکر مجاهدان نصرت انسام برافراختند اما محقق است که نوربخشی ستاره سُها تا آن زمان است که تیغِ آفتابِ جهانگیر را مبارزِ زمان به سانِ صبحِ منیر از روی ستیز هنوز تیز نکرده باشد و تندرویِ سیلِ خون‌انگیز بر ساحلِ دریا چندان است که امواجِ طوفان از لُجّه و ژرفیِ عمان شورش‌انگیز شده باشد و بعد از تابش لمعات خورشید جهانتاب در ملک نیم روز دیگر پیداست که شمعِ شب‌افروز را چه نمایش ماند و بعد از اشتمالِ سوادِ از عساکر انبوه سلطان بر شکوه بر عرضه دشت و کوه لمعات ضعیفِ ضباب و لَمحاتِ بی‌بقای سراب را چه تابش باشد E

فرمود و از روی مرحمت، جگرسوختگانِ آتش [255b] ظلم و طغیان را آبِ ملاطفتی بر آتشِ دل می‌افشانید و خرابی‌های شهر را به تعمیر و اعاده به مرتبهٔ اولی، بلکه به رتبتِ زینتِ اولی و بهتر می‌رسانید، اما شب و روز در یراقِ توجهِ قرامان، جهتِ انتقام می‌بود، و هیچ شبی در خوابگاه خود ازین غیظ و غبن بر بسترِ به فراغت نمی‌غنود^۱؛

نظم^۲:

یداه تری الإدلال عاراً فلم یزل^۳ أخاطت کذا^۴ للملک حتی تملک

و بنابراین عزیتِ سلطان، به جمیعِ ملوک و حکام، مناشیر و احکامِ عالمِ انتظام فرستاد که جهتِ یورش به مخالفانِ قرامان با لشکرهای مرتب به معسکرِ ظفرمقر ملحق کردند و هرکس را عذری باشد فرزندان را به خدمت فرستاده لشکرها همراه آورند، اولاً یعقوب بیک حاکمِ گرمیان اغلی بر سرِ راهِ مواکبِ سلطانی انواعِ اسباب و یراق از قوت و زواده در لشکر و سایرِ زوایدِ مایحتاجِ سفر مرتب داشت و سلطانِ محمد خصال در غایتِ احتشام و اِجلال از راه سلطان ایوکی و آستانهٔ سید الاقطاب، و الابدال سیدی غازی قدس الله سرّه، عبور نموده، اولاً به آق شهرِ قرامان نزولِ اِجلال فرمود و روز اول، شهر و مملکت را حافظ آنجا تسلیمِ نواب نمود، و از آنجا به جانبِ قونیه نهضت فرمود؛ قرامان اغلی محمد بیک و فرزندان و سپهدارانِ او در صحرایِ قونیه به محلی که معروف به اوریه جاهی است مجتمع گشتند و به حصانت و متانتِ مساکن و مواقعِ خود مستظهر شده از سر و مال و ملک درگذشتند، لیکن به حکمِ ضرورت درصددِ مدافعهٔ سپاهِ سلطانی تا مرگ به خود مقرر ساختند و لوای

^۱ لاجرم چون غیرت ... به فراغت نمی‌غنود N : سلطان محمد خصال بعد از رجوع به مستقر خلافت و خلافت و جلال در دارالسلطنه ادرنه چون این اخبار موحش را شنود علی الفور عزم عبور از دریا به جانب برسا فرمود و غیرت سلطنت که مقتضی ظهور کلام حکیمانه السلطان مَن یُخْشَى نَارُهُ وَیَمْنَعُ جَارُهُ وَلَا تُخْمدُ نَارُهُ وَیُجْمَى دِمَارُهُ است به توجه اخذ و انتقام قرامان اغلی جهت آن کم فرصتی و بی مروتی فرمود و جهت تقدیم مواخذه منافقان بر کافران با ملوک کفار به مداهنه و مهاذنه شرعیه و جزیه و خراج مقرر نمود چون رایت سعادت سرایش به شهر برسا رسید همگی جگر سوختگانِ نیران ظلم و طغیان را آبی بر آتش دل می افشانید و خرابیهای شهر را به تعمیر و اعاده به مرتبه اول بلکه زیاده رسانید اما شب و روز در اندیشه و یراق رفتن به فرمان می بود و هیچ گاهی ازین فکر و تدبیر در گوشه خوابگاه فراغت نمی آسود E

^۲ نظم - E

^۳ یداه تری الإدلال عاراً فلم یزل N : ملک یری الادلال عارا فلم یزل E

^۴ أخاطت کذا N : آخا طلب للملک E

اگر چنانچه یک زنده از آن خاندان می‌رسیدی پس چه تدبیر می‌کردی، چون آن سخن راست به غایت بر مزاج منحرف قرامان اغلی تلخ نمود، از سر غضب بر سر رهگذر، آن ندیم خود را بر درختی صلب فرمود.^۱

نظم^۲:

گفت آن یار کزو بود سر دار بلند عیبش^۳ آن بود که اسرار هویدا می‌کرد^۴

چون امیر مشارالیه به مستقر حکومت خود در قونیه رسید و هر روزه رجوع و عود سلطان را به طریقه استفاضه و شیوع می‌شنید، آتش تشویری در دل نفاق اندوزش افتاد و از مجازات اعمال ناشایسته خود، دل بر بلای مؤاخذه سلطانی نهاد و از معموری مملکت خود یکباره طمع بریده، خرابی ملک و لشکر و ویرانی کشور و تفرقه لشکر را به درون ضمیر خود جای داد به هیچ وجه به فکر گره‌گشای کسی این عقده مشکل او را نمی‌گشاد.^۵

نظم^۶:

شغالی که کین با پلنگ آورد سر خویش را زیر سنگ آورد
چرا مرد عاقل ستیزد چنان که آخر شود عاجز دشمنان

لاجرم چون غیرت سلطنت و ناموسی خلافت و مکتب سلطان مقتضی ظهور اسرار این کلام حکیمان بود که السلطان من یُخشی ثاره و یمنع جاره ولا تُخمد ناره و یحیی دماؤه بعد از مراجعت به دار الملک برسا، ملاحظه آن کم فرصت‌ها و بی‌مرویت‌های قرامانیان، در ظاهر آن کشور جنت‌مقر می-

^۱ استعجال قرامان اغلی ... خود را بر درختی صلب فرمود N: واقعه فرار قرامان اغلی چنان منقول است که ندیمی داشت که در مطایبات و مباسطات پیش او گستاخ بود و همیشه به سخنان گستاخانه در مجلس او اقدام مینمود در حالت مسارعت محمد بیگ قرامان اغلی در گریز از برسا و مبادرت به رجوع به منزل و مأوی در سر راهی گفت که ای شهریار شجاعت شعار چون تو از یک قدوم یک کشته و مرده از آل عثمان چنین گریزانی اگر چنانچه زنده ازیشان برسد در مقابله ایستادن چون توانی این سخن حق به غایت به مذاق محمد بیگ تلخ نمود و از غایت غضب آن ندیم را بر سر راه بر درختی به دار زد و صلب فرمود E

^۲ بیت - E

^۳ عیبش N: جرمش E

^۴ ر.ک. دیوان حافظ

^۵ چون امیر مشارالیه ... مشکل او را نمی‌گشاد N: بعد از آنکه به شهر قونیه رسید و هر روزه خبر قدوم سلطان را به دارالملک برسا می‌شنید از شیوع این اخبار جهان افروز آتش تشویری در دل نفاق اندوز قرامان اغلی می‌افروخت و تابش جانسوز دلش آرزوهای باطل او را خاشاک و از به یکبار سوخت و چنانچه در دارالاسلام برسا شرار فتنه باری در خان و مان مسلمانان انداخته بود و مساجد و مدارس و دکان و بازار را به آتش ظلم خاکستروار با خاک یکسان ساخته بود التهاب آتش تشویش و اضطراب به میان دل و جانش در افتاد و جمعیت ملک و دیار قرامان از سطوت قهرمان سلطان بنیاد تفرقه نهاد E

^۶ نظم - E

و در همین اثنا تابوتِ موسی چلبی را به مزارِ اجدادش در قابلوچه فرود آوردند و به نوعی که معهودست، ترتیب دفنِ او در عمارتِ جدش کردند، و قرمانِ اعلی را ازین واقعه ماتمِ عظیم دست داد، و از نزولِ آن تابوتِ سکینه دل بی‌قرارش بنیادِ ازدیادِ اضطرابِ نهاد و در روزِ دفن به تعظیم و اکرام بر سرِ نعشِ موسی چلبی آمد و بسیار رقت و سوگواری به اظهار آورد و فی‌الغور چون خبرِ قدومِ سلطان مشهور شد، به سوختنِ شهر و بازار بُرسا امر کرد، و از راهِ کرماستی رویِ ادبار به صوبِ دیارِ خود نهاد و تا ولایتِ گرمیان مسارعت نموده به هیچ محل نایستاد.^۱

بیت ۲:

چندان بود کرشمه و ناز سهی‌قدان کآید به جلوه سروِ صنوبرِ خُرامِ ما^۳

و در آن استعجالِ قرمانِ اعلی به جانبِ فرارِ چنین لطیفه منقولِ اخبارست، که او را ندیمی بود و در مُطایبات و مُباصطات پیش او گستاخی‌ها می‌نمود، در حینِ مسارعت در رجوع از بُرسا بر سرِ راهی به محمد بیک گفته: که ای شهریارِ شجاعت‌شعار، چون تو از یک مُرده از آلِ عثمان چنین گریزان می‌گردی،

سعادت را از شهسوارانِ معرکه مردانگی خالی دید عنانِ توسن مخالفت به صحرای ظلم و ستمکاری گذاشت و با لشکری همگی غارتگر و ظالم نهاد به سر دارالملک برسا که عروسِ بلادست به آهنگِ تطاول و افساد روی نهاد و در آن ولا حاجی عوض پاشا در آنجا والی و حاکم بود و حصار شهر بند را در بندان و محاصر کرد و دست تعدی به نهب و غارت اطراف و نواحی درآورد و مدت سی و چهار روز بر محاصره گذشت و حاجی عوض پاشا به نوعی ضبط شهر بند کرده بود که به جنگ و جدال فتح حصار متصور نمیگشت و محمد قرمانِ اعلی در باب تدبیر تسخیر حصار به خاطر آورد که آب چشمه بکار باشی که در بیرون قلعه غدیر و کول شده به نقب و حفر بوابی جلمبر دره سی اندازد با قلعه را آب و زندگانی پریده شود چون حاجی عوض پاشا ازین فکر و تدبیر مطلع و خیر شد بیکبار در محل فرصتی از قلعه بیرون آمده همگی نقیب زنان را به تعجیل آورد و آن اندیشهٔ مخالفان را فاسد و باطل کرد و هر روزه از قلعه گروه گروه جوانان بیرون می‌آمدند و با قرامانیان مقابله و محاربات می‌کردند تا آنکه بعد از سی و چهار روز ناگاه آواز فتح و ظفر سلطان به شر و چهار میان شهر و بازار اشتها گرفت و لوامع طغرای بشارت نامه‌های سلطانی چون سواطع آفات تابان بر دیده دوستان و دشمنان انتشار پذیرفت و بعد از آن محقق است که دیده خفاش تیره روزگار را دیگر تاب انتظار خورشید عالم تاب نخواهد بود و کرم شب افروز باغ را نمایشی در جنب نور ماهتاب نخواهد نمود E

^۱ در همین اثنا ... به هیچ محل نایستاد N: درین اثنا تابوت موسی چلبی را به قابلوچه فرود آوردند و آهنگ تدفین او در جنب مزار آبا و اجداد خود کردند محمد بیک قرمانِ اعلی را ازین معنی ماتمی تمام دست داد و از نزولِ آن تابوت سکینه دلش بنیادِ اضطرابِ نهاد و علی الفور سوار شده و بر سرِ نعشِ موسی چلبی آمده بسیار رقت و سوگواری به اظهار آورد و فی‌الغور به سوختنِ شهر و بازار برسا امر کرد و از راهِ کرماستی روی به صوبِ ادبار و جانبِ فرار نهاد و به جانبِ گرمیان ایلی بیرون رفته یک لحظه E

^۲ بیت -E

^۳ ر.ک. دیوان حافظ

بی‌وفایی که شعار آن قوم ستمکار بود اعلان فرمود، و حقوق لطف و احسان سلطان را از صحیفه خاطر منسی و مهجور داشت و در آن چند روز که میدان سعادت را از شهسوارانِ معركة مردانگی خالی دید، عنانِ توسنِ مخالفت را در صحرای ظلم و ستمکاری بازگذاشت، و با لشکری همه تاراج‌پیشه و ظالم‌نهاد به دارالملک برسا که عروسِ بلادست به آهنگِ فساد و افساد افتاد، و در آن ولا حاجی عوض پاشا به نوعی ضبطِ شهر بند کرده بود که به جنگ و جدال فتح حصار مقصود نبود، و محمد بیک قرامان اعلی، در تدبیر تسخیر به خاطر آورد که آب چشمه بکاربازی را که در خارج قلعه، غدیروار مجتمع است به نقب و حفر به وادیِ جلمبر درسی اندازد تا قلعه را آب زندگانی منقطع شود، و اهل قلعه چون ازین تدبیر او مطلع شدند به یکبار در فرصتی، حاجی عوض پاشا با جمعی دلاوران، از قلعه بیرون آمدند و تمامی نقب‌زنان را به قتل آوردند، و آن اندیشه فاسدِ مخالفان را بالکل باطل کردند، و هر روز از قلعه گروه گروه جوانان، به مقاتله قرامانیان درآمده محارباتِ مردانه می‌کردند تا بعد از سی و چهار روز مدتِ محاصره، ناگاه آوازه فتح و ظفر سلطان میان شهر و بازار اشتها گرفت و متعاقباً لوازم طغراء غراء آمانی و نشانِ بشارت‌نامه‌های سلطانی، چون طلوع صبح صادق بر دیده دوستان و دشمنان انتشار پذیرفت و محقق و مقررست که دیده خفاش تیره‌روزگار را تاب خورشید عالم تاب نخواهد بود، و کرم شب‌چراغ را نمایشی در پیش پرتو مهتاب نخواهد ماند،

بیت:

مخالف گریزان شد و بی‌قرار چو ظلمت که از هر جویید فرار^۱

^۱ چنانچه محمد بیک قرامان اعلی ... از هر جویید فرار N: همیشه گوش انتهاز بر صغیر فتنه و نفیر آشوب گماشته‌اند و چشم انتظار را مقصود بر اظهار منقصت و عیوب داشته چنانچه محمد بیک حاکم قرامان که من المهد الی اللحد نفاق و بد اندیشی این خاندان خلافت نشان آل عثمان رضیع لبان بود و أباً عن جدّ سلسله معادات و مخالفت این دودمان سلطنت را از ظهور آبا به بطون امهات متصل و متسلسل مینمود و به کرات و مرات شقاوت و عقوبت عداوت و بغضاء این خانواده دولت کشیده بود و به کرات بعد از چاشنی عقاب و أخذ آلیم شربت عفو و احسان این شاهان کریم چشیده بود ولیکن چون به مقتضی جبلت فاسد و خاصیت طبع حاسد از مقابله مروت جوانمردان و تقدیم مرحمیت و امتنان ملک سیرتان خلق مذموم نفاق ایشان تبدیل پذیر نیست و شیوه ناجوانمردی سیه درونان که بدگوهری ایشان به شیر رضاع آمیخته تا دم مرگ قابل تغییر نیست همیشه زبان حال ایشان در اظهار ما فی الجنان خود اجهار به مضمون انا وَجَدْنَا آباءَنَا عَلٰی اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰی آثَارِهِمْ مُّقْتَدُونَ (سوره زخرف، آیه ۲۲) می‌نمود بنابر اصل کلی الْأَصْلُ لَا يُخْطِئُ محمد بیک قرامان اعلی به امیدواری حوادث زمانی مواد فتنه و فساد را که در درون دل و باطن فواد خود مخفی میداشت به اظهار و اعلان رسانید و بر وفق قاعده مقرر تفیض الاناء عند امتلائها ظرف سینه بر نفاق و کینه او مثل تنور قوم نوح بنیاد طغیان طوفان بغی و عدوان نمود و صفت کم فرصتی و بی مروتی که شعار ناجوانمردان است اعلان کرد و حقوق لطف و احسان را بالکل از صحیفه خاطر منسی و مهجور داشت و در دوسه روزی که میدان

تعرّضِ اعداء، ضلالتِ مآل خالی و معطل ماندن بود و چنانچه معهودِ اهلِ روزگارست در زمانِ مقابلهٔ سلاطین هرروزه اخبارِ ارجاف و کلماتِ پراکنده و گراف در آلسنه و افواه شاخیع می‌گردد و دیدهٔ فرصتجوی اهلِ نفاق در هر حادثهٔ مقصور بر فتنه‌های متنوع در عرصهٔ جهان است و مرغِ دلِ هوسناکِ ایشان در قفسِ سینه، پروازکنان مترصدِ صَفیرِ فتنه و نفیرِ آشوبِ زمان است؛^۱

بیت:

إِنْ تَسْمَعْ هَيْعَهُ طَارَ وَ أَهْمَا فَرَحَا مِنْكُمْ وَ مَا سَمِعُوا مِنْ صَالِحٍ دَفَنُوا^۲

چنانچه محمد بیک قرامان اعلی، که من المهدِ إِلَى اللّٰحِدِ نفاق و بدخواهی خاندانِ خلافت‌مکان آلِ عثمان، رَضیع‌لبان و تشنه‌لبان می‌بود، و أَبَاً عَنْ جَدِّ مَوَادِّ معادات و مخالفت از ظهورِ آبا و اجداد به بَطُونِ امّهاتِ این خانوادهٔ سعادت‌اشعار، متّصل و مُتَسَلِّسِ می‌نمود، و با آنکه به کرات و مرّات چاشنی المِ عِقَاب و مؤاخذهٔ اَلِیمِ قهر و انتقامِ این خانواده دولت را کشیده، دیگر باره آن سمومِ هُموم و ناکامی را به شربتِ عَذَبِ مَرَوّت و احسانِ این سلاطینِ مرحمت‌امتنان چشیده بودند، همیشه ناجوانمردی و سیه‌درونی ایشان که با شیرِ رِضاع آمیخته بود تا دمِ مرگ تغییر نمی‌پذیرفت، و او به زبانِ حال، منافقت و شقاقِ ایشان در اظهارِ مخالفتِ درونِ دل‌های آن قوم تیره چون مضمونِ إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ^۳ را گوشِ هوشِ همگنانِ همیشه به اِجهار و اعلان می‌شنفت، و بنابراین اصلِ کلیِّ الْأَصْلُ لَا يُخْطِئُ محمد بیک قرامانی هم در حینِ توجه سلطان به روم ایلی به امیدواریِ حوادثِ زمانی اظهارِ [255a] فتنه و فسادِ که همیشه محزونِ خاطرش بوده به اظهار رسانید و ظرفِ سینهٔ پر نفاق و کینه او مثل تنورِ قومِ نوح، بنیادِ طغیانِ طوفانِ بَغی و عُدوان نمود و صفتِ ناپسندِ بی‌مروّتی و

^۱ تمثالِ تحقیق این ... آشوبِ زمان است N: تمثالی جهت تحقیق این مقال از مجاری حال سلطان محمد خصال با جمعی از منافقان ذمیمِ الفعل ایراد نموده شود که مردم هشیار را به منزله نصیحت و اعتباری شود و اهل اعتبار را چه اخبار آن حکایات و اخبار عظمت و استصاری باشد القصه چون سلطان را در حین منازعت و مخاصمت با موسی جلیلی مشغلهٔ عظیم دست داده بود و شب و روز در اندیشه دفع خصم و تسخیر ممالک و ضبط خود افتاده و ممالک آنادولی خصوصاً دارالملک برسا از محافظت سلطان و ارکان عالی شأن عاطل شده و مفسدان کم فرصت را فرصت تعرض و استیلا به کام دل گشته و چنانچه معهود اهل روزگارست در زمان معارضه و مقابله سلاطین اخبار ارجاف و کلمات پراکنده و گران بسیار میان مردم مشهور و مذکور می‌گردد و دیده مراقبت اهل نفاق را در هر حادثه جزوی نظر همت بر فتنه‌های کلی مقصور میشود و مرغ دل منافقان به عنوان نظم بلاغت عنوان E

^۲ بیت از معن بن اوس

^۳ سورة زخرف، آیه ۲۳

بیت ۱:

درخت دوستی‌نشان که کام دل به بار آرد درخت دشمنی برکن که رنج بی‌شمار آرد^۱
و روشن‌ترین علامات^۲ صدق محبت و مصافات حقیقی^۳ ظهور حبّ ذاتی است که از
سرابستان^۴ الحُبُّ یُتَوَارَثُ نمایان شده^۵، و واضح‌ترین امارات مَبْغُضَت و مُنَافَات، تخفی خرمی و طراوت
خَضْرَاءِ الدَّمَنِ است که در سرزمینِ الْبُغْضُ یُتَوَارَثُ در مجلس دیده‌ورانِ مُعَایِنِ اعیان گشته، از آنکه
اخلاق و ملکات بشری بیش‌تری به نفع و پیروی اوصاف و اخلاقِ مادری و پدری، در طبایع مستقر
گردد و در نهان‌خانه خواطرِ ابناء روزگار متمکن و مستمر شود و هرچه از ملکات در جبلتِ طبایع
بشری سرشته به شیرِ تربیتِ الرِّضَاعُ یُعَیَّرُ الطَّبَاعُ است، ازاله و تبدیل آن در مرتبه امتناع است^۶؛

بیت:

با تو چه ضایع کنم افسونِ خویش سنگ‌دلی قابل افسون نه‌ای^۷
و تمثالِ تحقیق این مُقال، ماجرایِ حالِ سلطانِ مُحَمَّدِ خِصَال است با بعضی منافق‌پیشگان
ذَمِیمُ الْفِعَال؛ چنانچه الْقِصَّةُ در زمانی که سلطان را جهتِ منازعت و مخاصمتِ موسی چلبی شغلی
شاغل دست داده بود و شب و روز در اندیشه دفعِ خصمِ صاحب اقتدار و تسخیرِ ممالکِ بسیار افتاده،
هرآینه در آن سفرِ متمادی در روم ایلی دارُالسَّلْطَنَةِ بُرْسَا و ولایاتِ انادولی از محافظتِ اختلال و

ذات بین و بهجتی در اغصان مودت طرفین نخواهد بود و عاقبت ثمره خلاف از آنچنان شجره خبیثه نفاق ظاهر گردد و میوه تلخ شقاق و
اعتساف از افتان آن اصل و اوراق زاهر شود E

^۱ بیت - E

^۲ درخت : N : نهال E

^۳ ر.ک. دیوان حافظ E

^۴ علامات : N : امارات E

^۵ حقیقی - E

^۶ سرابستان : N : کشت زار E

^۷ شده : N : شده باشد E

^۸ مَبْغِضَت و مُنَافَات، ... مرتبه امتناع است N : در تحقیق مَبْغِضَت و منافاة خرمی چمن خَضْرَاءِ الدَّمَنِ است که در سرزمینِ الْبُغْضُ یُتَوَارَثُ بر
مجلای اعیان عیان گشته باشد از آنکه اکثر اخلاق و ملکات بشری به تبع وی روی صفات مادر پدری در طبیعت راسخ و مستقر گردد و
در نهانخانه دل مردم روزگار متمکن و مستمر شود که حدیث صادق البیان کُلُّ مَوْلُودٍ یُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ یُنَصِّرَانِهِ أَوْ
یُمَجْسِئَانِهِ اشاره به آن است بنا علیه هر چه از صفات و نعوت خیر و شر در جبلتِ طباع نوع بشر آمیخته به شیر الرضاع به غیر الطباع ازاله
و تبدیل آن در حیز امتناع خواهد بود E

^۹ نقل از دیوان اشعار حسن دهلوی

داستان بیست و چهارم

در ذکر کیفیتِ نقصِ عهد و طغیانِ حاکمِ قرامان در غیبتِ سلطان به مقابلهٔ موسی چلبی از تختِ برسا و نهب و احراقِ آنجا و عودتِ سلطان بعد از فتحِ روم ایلی به انادولی جهتِ انتقام و گرفتاریِ قرامانِ اعلی محمد بیک و مروّت سلطان به خلاصیِ او و نصبِ او به حکومتِ قرامان بعد از قطعِ رجا؛^۱

بر هوشمندانِ دانا و بینا را به نورِ دیدهٔ حقیقت‌بین هویداست که صورتِ محبت و مَبَغَضَتِ اربابِ دنیا همیشه بر اغراضِ دینه دُنْیَوِیه مبتنی است، و چشمِ ظاهرینِ ایشان در مقامِ بقایِ از خیر و شرِ مآل و به منافعِ حال در تحصیلِ آمالِ مُعْتَنی است، و لِهَذَا؛ فیما بینِ اهلِ ظاهر که در اظهارِ مصادِقت از حلیّهٔ مُخالصَت عاری باشند و سال‌های متمادی در مهر و محبتِ مقیدِ رسومِ عادی شوند و مدت‌های مدید نهالِ دوستی و انفاق را از جویبارِ آبِ ناخوشگوارِ نفاقِ نضارت و روا بخشد، یقین که در اوراقِ آن شجرهٔ خبیثه، تَنَافُقِ بهجت و بهایی بر دوام نماند و عاقبتُ الامر در اَثَماری اِثمارِ آن درختِ شَقّاق، میوهٔ ندامت و غَرامتِ ظاهر گرداند^۲

^۱ ذکرِ کیفیتِ نقص ... بعد از قطعِ رجا N: بیانِ نقضِ عهد و ایمان و اظهارِ مخالفت و طغیانِ حاکمِ قرامان در فرصتِ غیبتِ سلطان و ارکانِ از تختِ برسا جهتِ معارضهٔ موسی چلبی و امتدادِ زمانِ خصومت در میان و گفتار در کیفیتِ خروجِ مشارالیه از ولایتِ قرامان بر شهرِ برسا و محاصرهٔ قلعه و حصار و معاودات او بعد از انتشارِ فتحِ سلطان و فرار نمودن بعد از سوختنِ شهر و بازار E
^۲ و بینا را به نورِ دیدهٔ ... غَرامتِ ظاهر گرداند N: به نورِ دیدهٔ حقیقت‌نما نمایان و هویداست که صورتِ محبت و مَبَغَضَتِ اربابِ دنیا همیشه بر اغراضِ دینه دُنْیَوِیه مبتنی است، و چشمِ ظاهرین از ملاحظهٔ خیر و شرِ مآلی در صددِ اغماض و تعبیهٔ منافعِ حالی قانع و معتنی است چرا که اگر اهلِ روزگار را عمایِ قلب از مشاهدهٔ عواقبِ امور عایقِ نبودی هیچ آفریده از ذوی العقول به معصیت و نولتی اقدام نمودی و اگر نه یک پردهٔ غفلت از اغشیهٔ شهواتِ نفسانی دیدهٔ بصیرت را پوشیدی چگونه خردمند در اعدادِ اسبابِ خسران و عقابِ خود کوشیدی هر آینه در هر دل که آرزوی نفسِ مضل و طبعِ مزل بیشتر جلوهٔ گرسنت به متابعتِ اهوآءِ شیطانی میل او اوفی و ادفراست و در هر سینه که موادِ ضلالِ قدیمِ بیشتر مقررست بیشتر از مراعاةٔ دوستانِ دینی مقطوعِ النظرست بلکه از استماعِ نصایحِ پر مصالحِ خود گویا خود کور و کر است که حدیثِ حَبِّ الشَّیْءِ یُعْمی و یُصَمِّمُ

بیت:

چو خواهد قضا سرنگونت کند به کردار بد رهنمونت کند

و این شیوهٔ جهل و نادانی و متابعتِ آرزوی نفس و کامرانی در اهلِ نفاق و بغضاً نهانی از جملهٔ طبیعتِ پرستانِ افرادِ انسانی به غایهٔ ظاهر است و لِهَذَا فیما بینِ اهلِ ظاهر که در اظهارِ مصادِقت از حلیّهٔ مخالصت عاری باشند و سال‌های متمادی مقید به رسومِ عادی شوند و مدت‌ها نهالِ دوستی و دوشمنی را با خلقِ خدا از جویبارِ ماءِ حمیمِ نفاقِ نضارت و روا یافته دهید سشد یقین که چندانِ طراوتی در اوراقِ محبت

بیت:

زمانه گوهر بختی به دامن که نهاند که گردنش به رسن برنست چون گوهر
کرا به بزم بقا داد گوهری ز مراد^۱ که هم در آن جگرش خون نکرد چون ساغر

امراء عظام چون مهم شاهزاده را برحسب امر واجب الاتباع ساختند و عرصه ملک را از مزاحمت شریک و سهمیم برداشتند، کالبد بی روح او را روان به احترام تمام به نظر سلطان آوردند و ماجرای حال بیچارگی او را به سمع عالی عرض کردند؛ سلطان رقیق القلب از جوانی و نامرادی برادر، چنان دیده‌ها گریان و اجعان را مَرَصَّع به لالی در غلتان کرد و بر دامن و کنار مردمک چشمش درهای سرشک، دامن دامن ریزان ساخت و به خون گرمی، اخوت آب دیده و سرشک دمام را روان به جوی‌های روانه خوناب فرمود، اذیال پاکیزه مژگانش را آلوده عقیق مذاب نمود و به این مقوله کلمات و حکایات موافق متکلم گشت^۲.

[254b] بیت ۲:

منه بر جهان دل که بیگانه‌ایست چو مطرب که هر روز در خانه‌ایست
نه لایق بود عشق با دلبری که هر بامدادش بود شوهری^۴

^۱ گوهری ز مراد N: ساغری ز خوشی E

^۲ امراء عظام چون مهم ... حکایات موافق متکلم گشت N: چون معلوم است که در حال حلول آجال هیچ کسی را یکدم مجال اهمال ندهند و یک نفس در محل اهمال نگذارند و بر طبق مضمون مکنون إذا جاء أجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون (سوره اعراف، آیه ۳۴) به ظهور آرند امراء عظام سلطان بعد از آنکه کار موسی چلی را تمام ساختند و مهم او را چنانچه معهود امر سلاطین است پرداختند کالبد بی روح او روان به احترام تمام به نظر سلطان آوردند و کیفیت حال را چنانچه جاری شده بود عرض کردند سلطان رقیق القلب مهربان را از دیدن مرگ برادر آنچنان جوان دیده گریان پر از لالی اشک غلطان گشت و بر دامن و کنار مردمک چشمش درهای سرشک دامن دامن ریزان شد و خون گرمی برادری آب سرشک نباش را همگی جویی خونابات کرد و چشمه خشم سایلش را پر از عقیق مذاب نمود و بعد از توبیخ بر غداری روزگار مکار به این کلمات به گفتار آمد که نظر اعتبار برین دهر بی اعتبار باید دید و هرگز درین منزل بوار و نشیمن ناپایدار نباید آرمید که به اقتضای بی وفایی این دنیا غدار و مهلک بی مهری این چرخ بی مدار راحت بخشی دلهاش مخلوط به این چنین الم و آزارست و هم صحبتی و مهربانی او چگونه مودی به بی آزمی میان اخوان شفیق از ابناء روزگار گشت E

^۳ بیت - E

^۴ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

أَمَّا وَجَلُّهُ أَوْ رَايَ فِي الْغُلِّ دَرْمَانْدَه وَ خَجَلِ شَنَاخْتِه‌اند، ناگاه دیدند که شاهزاده چابک‌سوار را زمین مردم‌خوار بر خاکِ مذلت و خاکساری انداخته، و به گرفتاری بی‌اختیاری حَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ^۱ دست و پای سمنده را قضای مبرم در گل و وَحَلْ مَقِيد و مشکل ساخته، گویا که ترکیب‌بند تن و جانیش از تألیفِ پرگارِ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ^۲ همان ساعت به هم رسانیده‌اند، یا آنکه سبویِ زندگانی او بر سنگِ جفایِ زمانه خورده خاکِ سفالِ وجودش را به سیل‌گاه فنا غلتانیده‌اند^۳؛

بیت:

نشد ایمن ز سیلی آب جویی مسلم نیست از سنگی سبوی^۴

لاجرم چون مرکبِ حیاتش را پای چنان به گل فرو رفته بود که دست از زندگی شسته و ماتمی‌وار غمگین و سوگوار در خاکِ تیره نشستند و اعدا از اطراف مستولی و غالب و دشمنان هلاکِ او را از هر سویی طالب، هماندم بر سنتِ معهود روزگار شاهزاده را دستگیر و گرفتار کردند و همان ساعت بالته اغلی از سلطان حکمِ هلاکِ او آورده دست به دست او را به کفِ سفاکِ بی‌باک سپردند و او را هم در سلکِ برادرِ مقتول خودش امیرِ سلمان مجازات و مکافات نمودند و طوقِ گردنِ او را حبلِ متین و تر قوس خودش ساختند و رشتهٔ جانیش را برتافته او را چون کمان بی‌زه انداختند^۵.

^۱ سورة عنكبوت، آیه ۴۰

^۲ سورة الرحمن، آیه ۱۴

^۳ در گل غلطیده و مالکِ آجال ... سیل‌گاه فنا غلتانیده‌اند N: به گل فرو رفته و بجای خود فرومانده و مالکِ آجال در آن وقت به یک مجال آیه مناسب حال وَخَرَّ مُوسَى صَعْقاً (سوره اعراف، آیه ۱۴۳) برو خوانده، درین عینِ فروماندگی بایزید پاشا و میخال اغلی و براق بیک که بر اسبان برق رفتار و بر جیاد براق کردار به عزم دستگیر او متعاقب می تاخته اند در میان آن محل پر آب و گل او را درمانده و خجل شتاخته اند چه دیدند که شاهزاده شیر شکار را زمین مردم خوار بر خاک مذلت خوار ساخته و به گرفتاری فَحَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ (سوره عنكبوت، آیه ۴۰) دست و پای سمنده دولتش را مقید و متشکل ساخته گویا ترکیب بند تن و جانیش را که از تألیف و لقد خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ (سوره الرحمن، آیه ۱۴) ترتیب یافته بود آن سبوی زندگانش بر سنگ حفاری زمان خورده و باد فنا خاک وجودش را به سفیر سیلگاه هلاک برده E

^۴ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

^۵ مرکبِ حیاتش ... کمان بی‌زه انداختند N: موسی چلبی را پای مرکب حیاتش چنان به گل فرو رفت که دست از زندگی خود شسته بود و ماتمی‌وار در میان خاک راه بر خاک تیره نشسته اعداء غالب و دشمنان طالب بر سنت معهود روزگار او را دستگیر نمودند و با یکدیگر امرِ اعظام در قتل او مشاورت و ترددی مقرر بودند که درین اثنا بالته اغلی از خدمت سلطان رسید و فرمان رسانید که شاهزاده را در سلک برادرِ مقتولش امیر سلمان باید کشید و گلوی او را به مجازاة عمل خودش همان چاشنی شریف ناخوشگوار باید چشید بر حسب امر سلطانی فی الحال طوق گردن موسی چلبی را ازو تر قوس خودش ساختند و به یک نفس باده فتنه ملک را از عرصه گیتی بپرداختند E

تا آنکه ناخواه به تنهایی، در میان جماعتی از لشکریانِ ترکمان و تاتار دوچار شد و جنگِ کنان متوجه گوشه کنار گشت، چون آن جماعت او را نمی‌شناختند می‌توانسته که خود را به گوشه رساند و حالیا، یکدم گریبانِ زندگانی را از پنجهٔ دست‌بردِ دشمنان باز رهند، درین اثنا بایزید پاشا با جمعی امراء و دلاورانِ قلعهٔ سلاسل، موسی چلبی را به شخصه شناختند و به یکبار، همگی به تعجب به قصدِ او اسب انداخته باز به قوتِ مردانگی و جَلادت، خود را به میانِ صفِ غلامانِ خود رسانیده که شاید از تعرضِ اعداء مخفی ماند و به هر وجه باشد از دستِ متقاضی جلِ خود را باز رهند، لیکن هر غلامی از آن خواص و جان‌فدایان او به صد بلا گرفتار بودند، و نوازلِ آسمانی را بر سرِ ایشان در صورتِ شمشیرهای آتشبار بسیارتر از شبِ سیّار می‌نمودند، به ضرورت بر بارگیِ آوارگی به بیچارگی خود را از میانِ ایشان بیرون انداخت اما از طرحِ کار در عینِ فرار، مرگی به اضطراب را بر خود مقرر ساخت^۱؛

نظم^۲:

چو سالار از دشمن افتد به چنگ بکشتن برش کرد باید درنگ^۳
تا آنکه در همان صحرایِ جمرلو سمنند دلاوریِ موسی چلبی به جویی پر گل و وَحَل رسید^۴
و توسنِ بادپیمایش را مثل^۵ خری پر بار، پای در گل غلطیده و مالکِ آجال در آن مجال آیهٔ مناسبِ حال وَحَرَ موسی صَعْقاً^۶ برو خوانده و در عینِ فروماندگی بایزید پاشا و میخال اغلی و براق بیک، بر اسبانِ برق‌رفتار و بر سمنندی چند، بُراق‌کردار که از عقبِ او می‌تاخته‌اند، در میانِ آن محلِ پر وَحَل،

^۱ ناگاه به ناخواه به تنهایی ... بر خود مقرر ساخت N: به تنهای خود در میان جماعتی از لشکر ترکمان و تاتار دوچار شد و جنگ کنان از میان ایشان نزدیک شده که خود را باز رهند و چون از آن جماعت کسی او را به شخصه نمی‌شناخته می‌توانسته که خود را به گوشه رساند درین اثنا بایزید پاشا با جمعی امراء و دلاورانِ کشور سلاسل که در زیر لواء او بودند موسی چلبی را به عینه شناخته اند و علی‌الفور همگی به قصد گرفتن او اسب انداخته اند باز به قوتِ بازوی مردانگی خود را به میان صفِ غلامانِ خود رسانیده که شاید به جانب ایشان محفوظ ماند و به هر وجه باشد خود را از دستِ دشمن باز رهند هر غلامی از آن خاصگان او به صد بلا گرفتار بوده و بر سر هریک از نوازل آسمانی در صورتِ شمشیرهای آتشبار بسیارتر از کواکب سیار می‌نمود، به ضرورت بر بارگیِ بیچارگی خود را از وره ایشان بیرون انداخته اما از طرحِ معرکه در آن فرار و محاربه به اضطراب مرگ را با خود مقرر ساخته E

^۲ نظم N: بیت E

^۳ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

^۴ رسید N: رسیده E

^۵ مثل N: چون E

^۶ سورة اعراف، آیه ۱۴۳

توده خاشاک را به باد فنا تواند داد چه باکست، و طورِ راسخ را از سرعتِ سیل سریع الانحدار کی اندیشه و باکست.

لمؤلفه:

هزار سیلِ بلا گر به بیستون آید چه غم به صورتِ شیرین و تیشه فرهاد^۱

هرآینه مبارزانِ کاردیده و سپهسالارانِ عنان کشیده یک لحظه عرصه جنگ را به آن گروه نودولتِ کودک مزاج دادند و میدانِ کارزار را چون دامِ شکار، یک زمان همان جهتِ صیدِ آن وحوش بر گشادند، اما هیچ یک از آن گروه مخالف از کنار و گوشه به گریز، راهِ خلاصی نجویند و همگی در صیدگاهِ اجل پیمای [254a] خود پویند، چون بنیادِ التیامِ معركة التّحام و آهنگِ التّهابِ سیوفِ برقی اضطرام شد، در میانِ رزمگاه نیز جمعی کثیر از مردِ صاحبِ اعتبارِ موسی چلبی، صف‌های خود را به هم در می‌شکستند و با صفوفِ خود به کتایبِ عساکرِ سلطانی می‌پیوستند، چون لحظه لحظه، موسی چلبی را ازین اختلافِ سپاه، انکسار تمام دست می‌داد لیکن او به خواصِ خود تن به قضا داده از زد و خورد و جنگ و جدال باز نمی‌ایستاد که^۲:

بیت: ۳

الموتُ أَعْدَرُ لِي وَالصَّبْرُ أَجْمَلُ بِي وَالْبِرُّ أَوْسَعُ وَالْدُّنْيَا لِمَنْ غَلَبَا^۵

^۱ هزار سیل بلا گر به بیستون آید چه غم به صورت شیرین و تیشه فرهاد E-

^۲ چون موسی چلبی آن ... جدال باز نمی‌ایستاد که N: چون موسی چلبی با این گروه معدود خود نزدیک آوردگاه برسید و بی محابایی توجه و طریق تهوّر او را سلطان شنید فرمود که البته حمیت جاهلیت و غرور جوانی ایشان را برین داشته و متقاضی قضاء مبرم محصلی مستعجل و مبرم بر ملک زندگانی ایشان گماشته اما

سعرِف اِذَا اِجْلَى الْغِيَارِ اِفْرَسَ تَحْتَكَ اِم حَار

سلطان محمد خصال هم با مواکب جلال خود سوار شد و چون کوه سکینه و وقار بر محل خود با قلب مطمئن متمکن و استوار گشت و از مسارعت توجه خصمان همین نکته به ادا می‌رسانید که طور شامخ را از گردبادی که خاشاک را به باد فنا دهد چه باک باشد و طور راسخ هم از سرعت سیر سیل سریع الانحدار چگونه اندیشه ناک گردد و مبارزان میدان قتال و سپهسالاران سجعان و ابطال یک لحظه عرصه جنگ و جدال به آن گروه نو دولت نوکار دادند و میدان کارزار را چون دام شکاری یک زمان گشادند تا از آن گروه متهور هیچ یک از گوشه و کنار به گریز و فرار خلاصی نجویند و همگی در صیدگاه اجل به پای خود پویند چون بنیاد التّحام صفوف و آهنگ التّهاب سیوف شد بعضی از امرا و اهل اعتبار هم که نزد موسی چلبی مانده بودند در عین معركة ازو روی گردان شدند و یک یک صف لشکر او را می‌شکستند و به صفوف لشکر سلطان عطوف می‌پیوستند چون در اثناء کارزار موسی چلبی را از هر طرف شکستی دست میداد اما به خودی خود تن به قضا در داده مطلقاً از زد و خورد E

^۳ بیت E-

^۴ وَالْبِرُّ N: الصدر E

^۵ ر.ک. دیوان متنبی

نظم^۱:

إِذَا لَمْ يَكُنْ مِنَ الْمَوْتِ بُدُّ فَمِنَ الْعَجْزِ أَنْ تَمُوتَ^۲ جَبَاناً^۳
وقتِ ضرورت چو نماند گریز دست بگیرد سرِ شمشیر تیز^۴

هرآینه بنابرین اندیشه یکبارگی دل به مردن نهاد و علّم نیک نامی شجاعت در معرکه کارزار بر گشاد، لیکن غلامانِ خاصه خود را به قصه جنگِ سابقِ خود به فرصت و غلبه عاقبتِ کار امیدوار می کرد و همگی را به مواعید کلی مراتبِ بلند و مناصبِ ارجمند دلداری بسیار می نمود، و آن جمع نیز آن نوبت را به نوبت سابق به قیاس مع الفارق حمل کرده، امید کلی داشتند و عرصه کارزار این بار هم از مردان کارخالی می پنداشتند.^۵

بیت:

وَلَمَّا احْتَسَبَ الْإِنْسَانُ غَايَتَهَا^۶ وَفَاجَأَتْهُ بِأَمْرِ غَيْرِ مُحْتَسَبٍ^۷

چون موسی چلبی آن گروه جاهلانِ مغرور را بر سرِ کارِ کارزار داشت و توجه بر محاربه و مُضاربه با سلطان برگماشت، و سلطان نیز با مواکبِ نصرت شعار، بر بارگیِ عزیمت سوار شد و چون کوه سکینه و وقار بر محلّ خود با قلبِ مطمئن و متمکن و استوار گشت و در آن مسارعتِ جاهلانّه خصمان، و گستاخیِ متهوّرانّه آن مخالفان، این نکته تقریر می فرمود که طودِ شامخ را از تندبادی که

^۱ نظم - E

^۲ تموت N: کون E (ر.ک. دیوان متنبی)

^۳ كلما لم یکن من الضعف فی النفس سهل فیها اذا هو کانا E+

^۴ ر.ک. گلستان سعدی شیرازی

^۵ هرآینه بنابرین ... از مردان کار کارخالی می پنداشتند N: و بنابرین مقدمات یکبارگی دل به مردن نهاد و رایت تهور و شجاعت بر فضای مردانگی برگشاد و از صورت واقعه مقابله با سلطان در نوبت اول احتمال نصرت و فیروزی به دل خود راه می داد و غلامان فدایی خود را به آن قضیه استمالت و دلداری کرده وعده های تربیت مینهادر چون در آن فرصت همین غلامان و خواص به نصرت تمام فیروزمند شده بودند و از آن روز مردانگی هرکدام به مراتب بلند و به مناصب و مواجب ارجمند فایز و بهره مند گشته درین بار هم در رکاب موسی چلبی مردانه و مجدانه به میدان جدال در آمدند و هرکدامی استخرهایی و امارتهای بزرگ و به منافع کلی و فواید سترگ امیدوار بودند و در مضار خیالات و آمال هریک خود را به یکی از اعظم امراء سلطان دوچار میداشتند و این نوبت از قبلی قیاس مع الفارق عرضه کارزار را همچو میدان آن جنگ اول کارخالی می پنداشتند E

^۶ و لَمَّا احْتَسَبَ الْإِنْسَانُ بَغَايَتَهُ E+

^۷ ر.ک. دیوان متنبی

بنابر آن مصلحت که بقایای مردم او از آن میان کهسار و بیشه‌ها به سهولت ملحق شوند و بی‌شدت و حدت تیغ سیاست به قلاده اطاعت و عبودیت مَطوق گردند، سلطان در صحرای جمرلو توقف نمود و موسی چلبی هم برگشتگی بخت و دولت خود معلوم نمود؛ فامّا جهت آنکه در زمان استیلاء و استقلال خود با تمام ملوک و حکام کفر و اسلام به نوعی سلوک ناسازگارانه نموده بود که در آن تنگی مجال به یکی از آن ملوک التجا نمی‌توانست نمود، و به همراهی او به غیر هفت‌هزار غلام از خاصگیان و محمد بیک میخال اغلی و امور بیک ولد تیمورتاش نمانده بود، از سر غیرت سلطنت و شاهزادگی و به حمیت ذاتی و مردانگی و بیچارگی برین معنی جازم شد که چون بر تقدیر فرار، البته مآل کار بر قتل قرار خواهد یافت و درین برگشتگی روزگار هر کس به عزم انتقام خواهد شتافت، اولی آنکه مرگ مقدر و قضای مقرر بر وضع مردن مردان در میدان دلاوری باشد نه آنکه بی‌ناموسی فرار به خواری و زاری گرفتاری و بی‌عاری کشد.^۱

^۱ درین مسلک معادات و ... گرفتاری و بی‌عاری کشد N: برین مسلک سلطان نیز در فیصل امر به خطاب فاصل شمشیر هر روز نهضت می نمود و موسی چلبی از پیش به پیش روی به جانب عود نهاده بود تا آنکه به علاالدین آوه سی از نواحی صوفیه رسیدند خبر موسی چلبی را در آن نزدیکی شنیدند و منهیان اخبار چنان به مسماع سلطان رسانیدند که موسی چلبی از غلبه توهم و بدگمانی که به امرآ و لشکریان خود پیدا کرده اکثر را در سلک اهل نفاق در یک رشته در آورده و مثل تماچی اغلی و سوجی اغلی که مخلص او بودند هم مقید ساخته و طرح تفرقه و پریشانی در بقایای لشکر خود انداخته

بیت:

چو تیره شود مرد را روزگار همه آن کند کش نیابد به کار
و لهذا تمامی امرآ و لشکریان او گروه گروه در اندیشه قرار اند و از توهم مواخذه او مضطرب الحال و بی قرار و صدق این خبر دم به دم به شواهد و علامات ظاهر میگشت که مردم موسی چلبی جوق جوق جهت قرب منزلی ازو می جستند و به دولت سلطان التجا و پناه می جستند، سلطان هم جهت مصلحت آنکه مردم موسی چلبی تمامی گریخته به معسکر همایون ملحق شوند و بی شدت و حدت تیغ سیاست همگی به طوع و رغبت خو به علاوه عبودیت مطوق شوند بنابران سلطان دو روز در صحرای جمرلو توقف فرمود تا آنکه موسی چلبی مشاهده نمود که همگی امرآ و اعیان سپاه او خود را به معسکر سلطان رسانیدند و به غیر از هفت هزار غلام از خاصگیان در خانه و محمد بیک میخال اغلی و امور بیک ولد تیمورتاش از اهل اعتبار دیگران از خویش و بیگانه در ملازمتش نمانده و در و در ممالک روم ایلی او را هیچ مامنی و پناهی نیست که به آنجا متحصن گردد و با ملوک و حکام همسایه ها از اهل کفر و اسلام در اوقات استیلا و در حین نقاذ احکام چنان سلوکی بی عاقبت و انجام کرد که نمیتواند در آن مجال تنگی به یکی از آن جماعت التجا برد بالضروره.

بیت:

وقت ضرورت چو نماند گریز دست بگیرد سر شمشیر تیز
از سر غیرت سلطنت و شاهزادگی و به حمیت ذاتی و مردانگی برین معنی حازم گشت که چون بر تقدیر قرار کار بر قتل قرار خواهد یافت
اولی آنکه اجل به قدر و مرگ مقرر باری بر وضع مردن مردان در میدان دلاوری و جهانداری بافتند نه آنکه به طریقه خواری و رادی و هلاکی مقرون به بی ناموسی و بی عاری شود E

بیت^۱:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْقَتْلَ مَنُفُورٌ^۲ إِذَا رَضُوا

قَرَأُ^۳ غَضِبُوا فِي مَوْفٍ رَّحُصَ الْقَتْلُ

و درین مسلک معادات و منافات، سلطان نیز فیصل کار را فیما بین به خطاب فاصل شمشیر، مقرر داشت و رایت رزم‌آزایی به دفع موسی چلبی، مجدانه برافراشت و موسی چلبی از پیش سپاه سلطانی گریزان می‌بود، و چون بر بقایای لشکر خود بد گمان بود به مقتضای جلالت خود، اقدام نمی‌نمود تا آنکه به علاءالدین آوه سی از نواحی صوفیه معاودت نمودند و خبر موسی چلبی را در میان آن کوهستان و بیشه‌ها می‌شنودند و مع ذلک، هر روزه گروه گروه مردم او به اردوی همایون سلطانی می‌گریختند و جهت خوف قتل و نهب که متوقع بود به جمعیت سلطانی می‌آمیختند،

پذیرفت و سلطان در آن ولا نزلت رودخانه پروانه از توابع نزول اجلال نمود بایزید پاشا را جهت تالیف خاطر و مراعات حاکم لاس مبشر فرستاد تا او را به مقتضای موعود برداشته به خدمت سلطان آورد چون بایزید پاشا متوجه آن مصلحت شد مساعدات تقدیر با مقدمات تدبیر به نوعی متوافق افتاد که در اثناء توجه او تمامی امراء سرحد خصوصاً پاشا ایکت و براق بیک و سنان بیک حاکم ترخاله با لشکرهای آراسته و یراقهای سپاهیگری با چندین مال و خواسته برداشته به عتبه موسی سلطان رسیدند و به انظار مکرم و اعزاز از همگنان مستثنی و ممتاز شدند و متعاقب ایشان حاجی اورنوس بیک هم با حشمت تمام و سپاهی مهیا جهت انتقام و التجام برحسب وعده صادقانه خود را سلطان برسانید و جمعی دیگر امرا و صنادید گرام را همراه خود به دولت ملازمت سلطان رسانید و مقارن به قدوم میمون حاجی اورنوس بیک بایزید پاشا به معسکر همایون رسید و حاکم لاس را با لشکرهای مکمل و اسباب مرتب همراه آورد و حق سبحانه و تعالی به عون فضل و امتنان جمعیتی عظیم جهت امداد سلطان تالیف کرد و لشکریان نصرت پناه به رهنمونی رجال الله در معسکران سلطان موید و پادشاه موید دین محمد علیه السلام به نوعی جمعیت پذیرفت که به صرف خزاین و اقطاع ممالک و مداین چنین مجمعی به تعظیم نمی‌گرفت بلکه به توجه عایت و توفیق ربایی و به خاصیت حسن اخلاق و مهربانی سلطانی تالیف طوت و خواطر و ربط سلسله موافقه باطن و ظاهر آن گروه صافی ضمائر نمود و حقیقت مضمون بلاغت مکنون لَوْ أَنْفَقْتُ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مَا أَلْفَتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ بر عیان اولی البصائر هویدا و باهر گشت و سلطان محمد خصال لحظه فلحظه به شکرانه مواهب کریم ذوالجلال در تقدیم طاعات و قربات می‌افزود و در تعهد عهود و ندور تجدید مینمود و از عالم غیب بشارت و شادکامی می‌شنود.

ای به دولت همیشه رهنمون تو کیست اندر همه جهان چون تو

جز تو نیست در سپهر و زمین ملکیتی اینچنین به دولت و دین

و بنابر وثوق به عون معبود از آن منزل که مورد وفود جنود و مجمع صنادید و حکام آن حدود بود یک مرحله بیشتر به ولایت دلق نزول فرمود و حاکم دلق هم به خدمت سلطان مبادرت و سبقت کرد و با سپاهی مکمل انواع برکات مالی به معسکر همایون آورد چون از آنجا به صحرای کوس آوه در آمدند، و بر ولایت تکور عبور کردند از میر اغلی حمزه بیک که سپهدار معتبر و لشکر کش مقرر موسی چلبی بود و یک دو نوبت در روش سپاهیگری و مردانگی دست بردی چند کرده بود او هم بر تبعیت سایر امرا و سپهداران از موسی چلبی روی گردان شد و از مجمع اهل ادبار فرار اختیار کرد و التجا به ظل مرحمت سلطان آورد و بعد ازین در میان لشکر موسی چلبی از امرا عظام و اهل اعتبار کسی نماند و موسی چلبی از تمام اعوان و انصار خود را به مرتبه یاس و حرمان رساند و سلطان را از امرا سر حد انواع مدد و معاونت از هر جهت رسید و اعداد لشکر اعدا به کمتر مرتبه جمع قلت کشید هر آینه بعد ازین سلطان عنان توجه به جست و جوی موسی چلبی معطوف داشت و همت خسروانه به دفع مفسد و عناد و مخالفت او بالکل برگماشت از صحرای کوس آوه به جوجه بولی نزول کرده بر اثر و عقب موسی چلبی هر روزه نقل و انتقال می‌فرمود اما موسی چلبی بر عکس مبادی حال از مقابله و مواجهه لشکر سلطان اعراض و تجافی مینمود و از امتداد ایام مخالفت و عناد میان دو برادر علی روش الاشهاد بجایی رسید که لسان حسام بهرام انتقام مودی

إِنَّمَا الْمَلِكُ وَإِنَّمَا الْهَلَكُ نَدَا. E

^۱ بیت -E

^۲ مَنُفُورٌ N: غَالٍ E

^۳ قَرَأُ N: وَا ن E

ایکدی و یراق بیک و سنان بیک حاکم ترخاله، با لشکرهای آراسته و اسباب جنگ و یراق تمام از مال و خواسته به عتبه‌بوسی سلطان رسیدند و خود را در سلک سایر مخلصان جان‌فدا درکشیدند و متعاقب ایشان نیز حاجی اورنوس با حشمت تمام و سپاهی مهیا جهت التیام و التحام، برحسب وعده صادقانه خود را به سلطان رسانید، و جمعی دیگر را از سپهداران به رفاقت خود به ملازمت سلطانی سرفراز گردانید و در همین فرصت حاکم لاس با لشکر و حشمت بی‌قیاس به خدمت مبادرت نمود، و برین نسبت هر که از اعیان مملکت و سرخیلان آن ولایت بود، خود را به مُعسکر همایون لاحق فرمود و به فضل و تأیید الهی، چنان جمعیتی جهت تقویت سلطان به هم رسید که به صرف خزاین و اقطاع ممالک، آنچنان مجمعی تألیف‌پذیر نبود و به حسن اخلاق و مکارم ملکات که از سلطان، میان همگنان معلوم و محقق بود جذب سپاه خواطر و ربط سلسله موافقت باطن و ظواهر آن گروه صافی‌ضمایر نموده، جمعیت مضمون بلاغت شیوه لَوْ أَنْفَقْتُ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَتْ يَنْفُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ^۱ بر اعیان اولی‌الابصار ظاهر و باهر گشت، و بنا بر وثوق به عون معبود که از آن منزل که مورد وفود جنود و مجمع صنایع آن حدود بود، یک مرحله پیش‌تر به ولایت و یلق اغلی نزول فرمود و حاکم آنجا که دلق اغلی بود به خدمت سلطان، سبقت کرد و با سپاهی مکمل به انواع تبرکات به مُعسکر همایون آورد و از آن حدود به صحرای کوس آوه، درآمدند و بر ولایت [253b] تکور لاس عبور کردند، در آن محل حمزه بیک از میر اغلی، که سپهدار معتبر و لشکرکش مقرر موسی چلبی بود و در چند محل به طریق جلادت و مردانگی دست‌بردی چند با لشکر سلطان اظهار نمود، او نیز به سنت سایر امراء احکام از موسی چلبی روی گردان شد و متوجه ملازمت سلطان گشت، و بعد از آن در مجمع موسی چلبی از مردم صاحب‌اعتبار کسی نماند و حوادث و نوایب، متناسب موسی چلبی را به مرتبه یأس و حرمان رساند، لاجرم از امتداد ایام مخالفت، زمام امیدواری از زندگی و ملک از دست رفت و به لسان حُسام انتقام ندای إِمَّا الْمَلِكُ وَإِمَّا الْمَلَكُ در داد^۲.

^۱ سورة انفال، آیه ۶۳

^۲ هرآینه ناامید و مأیوس ... در داد N: نا امیدانه از آن وضع عبارانه باز به سر کار پادشاهانه خود دعوت نمود و بعد از در مراعاة احتیاط و حزم بیشتر افزود و از آن پس طریقه اعراض و دوربایش از آثار مواد نزاع و پرخاش پیش گرفت از غدر و مکر زمانه در مقام هراس تاثیر

و از اتفاقات حسنه در منزل شهر کویی قاصدان سنان بیک حاکم ترخاله، و امراء آن حدود به خدمت سلطان رسیدند و بر حسب مطارحه معهود حاجی اورنوس سپاه سلطان را به جاذبه اخلاص و بندگی به آن جوانب کشیدند و وعده نهاده که بعد از آن چند مرحله، به عز عتبه بوسی سلطان سرافراز خواهند شد و با جمعی از سپاه پر یراق و آراسته به شرف ملازمت امتیاز خواهند یافت و بنابر آن سلطان از شهر کویی به استعجال کوچ فرموده به نزدیکی شهر نیش نزول فرموده، دیگر باره چون موسی چلبی را از عبور و نزول سلطان و عدم اطلاع و توفیق، فرصت او در آن زمان ندامت و اندوه به تحدید همچو کوه حدید بر دل گرانی نمود، از سر اضطراب و اضطرار جهت جاسوسی و دیدبانی احوال خصم خود بنفسه تغییر اوضاع فرمود، در کپنک و کلاه نمدی درآمده به میان لشکرگاه سلطان درآمد، و به تفصیل از اطوار سروکار سلطانی وقوفی به رأی العین پیدا کرد، و به مشاهده معلوم نمود که آن جمعیت پر انتظام و آن تألیف اجناد با التیام را به استظهار آن لشکر بی نظام و سپاه منافق پیشه آلد الحصام^۱ از طریق حزم و احتیاط دورست و تفریق شمل آن جمع او را غیر مقدور^۲.

بیت:

از آن بحر در مشکل آری به کف که دارد نهنگان به گردِ صدف
از آن کوه لعلت بد آید به چنگ که کانش بود خوابگاهِ پلنگ

هرآینه ناامید و مأیوس از آن وضع عیارانه باز به سروکار سپهداری دلیرانه خود عودت نمود و در مراعات حزم و احتیاط بعد از آن بیش تر افزود، چون سلطان به کنار رودخانه پروانه از نواحی لاس نزول نمود و بایزیدپاشا را جهت تألیف خواطر لاس پیش تر فرستاد و چنانچه در میان، موعود بود او را به استقبال سلطان آورده در آن نواحی فرمان داد، و در آن اثنا امراء سرحد خصوصاً پاشا

^۱ سورة بقره، آیه ۲۰۴

^۲ آن حدود به خدمت ... آن جمع او را غیر مقدور N: حدود برسیدند و بر سیاق معهود مراسم خدمتکاری و اخلاص عرض کرده سلطان را به جذب دولتخواهی به آن جوانب کشیدند و چنان تشرف اعلام رسانیده بودند که تمامی سپاه و لشکریان خود را مرتب داشتند که به هر جا که امر سلطان نافذ شود به سعادت عتبه موسی سر افراز گردیم بنابر آن سلطان همان هنگام عصر از صحرای شهر کویی متوجه آن جوانب شد و همان شب از دربند شهر کویی چنان برگذشت که صباح در فضای گشاده نزول فرمود باز چون موسی چلبی را از آن عبور و نزول بر وفق مدعی و مامول خصم خود اطلاع حاصل شد به تحدید کوه حدید از اندوه و غمهای جدید بر دل او انبوه و ستوه گشت و از غایت اضطراب طبیعت و رهنمونی طبع پر صنیعت موسی چلبی به نفس خود در آنجا تغییر اوضاع کرد با کلاهی نمیدین و کینگی به میان لشکر سلطان درآمده و بر تفصیل احوال و اوضاع لشکرگاه سلطان وقوف پیدا کرده و به رأی العین کیفیت و مکنات لشکر خصم را مشاهده نموده و محقق دانسته که ضبط و نسق ایشان به مرتبه ملمهم گشته و عساکر متفق ایشان را امر به نوعی منظم شده که جنگ و جدال با چنان گروهی قیودی به خسران و وبال است و مبادرت به محاربه آن چنان جمعیتی متفق الکلام به آن لشکر بی التیام که او راست مودی به وخامت عاقبت و مآل است E

اقبال نمودند و خیم احتشام و شادروان ابّهت و جلال را در آن فضای خوش‌هوا گشودند، و از عقباتِ خوف و خطر به رهنمونیِ توفیق باز رهیدند و به منازلِ سکون و اطمینان رسیدند.^۱

بیت ۲:

رَكُوبُكَ فِي طَلَبِ الْمُغْلِيَّاتِ بُطُونُ الْعَلَاءِ^۲ أَوْ ظُهُورَ الْحِيَالِ

دیگر موسی چلبی به هزار عقوبت، از آن عقباتِ پر آفات^۴ بر عقبِ لشکرِ سلطان آمد و جهتِ اندوهِ فوت، فرصتِ مردمِ خود را سرزنش می‌نمود، فامّا ندامت و غمخواری او برحسبِ فوتِ الفرصّه غصّه سودمند نبود و سلطان در آن ناحیه صوفیه مصالح و ضروریاتِ لشکر را از قوّت و زَواده و غیرها آماده فرمود، و از آنجا به جانبِ شهرِ کویی شتافته به یک شبگیر چست و چالاک از دربند آنجا عبور نمود، و موسی چلبی را هم در آن تنگنایِ پر خطر فرصتِ دستبردی روی نمود، و دیگر باره اندوهِ سابق به این غصّه فوتِ فرصت افزود.^۵

^۱ هرآینه بالضروره، ... رهیدند و به منازلِ سکون و اطمینان رسیدند N: بالضروره باز با لشکر خود در میان پیشه‌های متزاحم از درخت و کوه پایه‌های سخت متواری و متحصن گشت و سلطان هم به قانون معهود وجود ایشان را عدم می‌انگاشت و به هیچ نوع به تعرض لشکریان ایشان سپاه خود را مرخص و مجاز نمی‌داشت تا آنکه رایاتِ سلطانی در صحرای فیله نزول اجلال فرمود و یک صد روز آنجا به کفایت مصالح و ضروریاتِ خود اشتغال باز روی به راه نهاده به جانب مملکه لاس از راه ذکرِ مَنْ دَرَسی بر کنار آب مریچ به جانب کوه بلقان نهضت کرد و موسی چلبی چون از عقب ایشان مترصد فرصتی بود که در محلی تنگ و در بندری بی مجال دست بردی نماید امیر اغلی حمزه بیک را و پاشا بیک با دو هزار مرد مبارز پیشه متعاقب لشکر سلطان به میان تنگنای کوه و پیشه به عزم قطع طریق فرستاد و به عرض لشکر سلطان در آن تنگنای در بندان اشارت و فرمان داد سلطان نیز بازید پاشا را با جمعی از امرأ عظام بر طلیعه و منقلای لشکر مقرر داشت و میخال اغلی را هم با دو هزار مرد مکمل در عقب لشکر به چند اولی گذاشت اتفاقاً دیگر میان میخال اغلی و از میر اغلی جنگِ عظیم بهم پیوست و به یمن اقبالِ سلطانی میخال اغلی به یک دفعه در آن تنگنای کوه و بیشه شکوه خصما را در هم شکست و به تائیداتِ متعاقب موفق گشته از عقب مواکبِ سلطانی از عقب رسید و گرفتار آن لشکر مخالف را که دستگیر کرده بود به نظر سلطان کشید و به غایت در محل تربیت و استحسان افتاد و در همان ظلمت تفرقه و پریشانی مخالفانِ سلطان سپاه را به عبور از در بند کوه بلقان فرمان داد و تا جانب خصما و اعدا از آن حالت شکست مجال خود آمدن و باید تشه تدارک امری دیگر نمودن عساکرِ سلطانی صحرای وسیع صوفیه را مَحْیَمِ سَرادقات احلال نمودند و خیم احتشام و شادروان ابّهت و جلال را در فضای خوش‌هوا آنجا گشودند، و از عقباتِ بر خوف و خطر رسیدند و به منزلِ سکون قلب و اطمینان رسیدند E

^۲ بیت N: نظم E

^۳ الْعَلَاءِ N: الْفَلَاءِ E

^۴ پر آفات-E

^۵ آمد و جهتِ اندوهِ فوت ... فوتِ فرصت افزود N: درآمد و به عقباتِ فتوحات چنان فرصتی مردمِ خود را توبیخ مینمود فاما ندامت و غمخواری را بر وفق قضیه فوتِ الفرصّه غصّه فایده و سودمند نبود و در آن فضای گشاده صحرای صوفیه باز باید تش محاربه افتاد و تهور ذاتی او را بر اقدام مقابله و التجام رخصت میداد فاما امرأ و لشکریان خود را از روی تحدس و به فرس محل اعتماد نیافت و بنابرین عنان شجاعت و دلاوری را از صوب اقدام می یافت و درین اثنا سلطان از سر استقلال و تمکن تمام چند روز در فضای صوفیه توقف نمود و به طریقه استغنا و بی التفاتی از حال موسی چلبی تجاهل العارفی میفرمود تا آنکه در شهر و ولایت صوفیه ضروریات و مصالح لشکریان را از اجناس قوت و یراق سپاهیگری به قدر کفاف مکفی و مهیا داشت و از آنجا به جانب شهر کویی دفعه شتافت و از دربند تنگ آنجا به یک شبگیر چست و چالاک لشکر را عبور فرمود و موسی چلبی را در آن محل هم فرصت دست بردی روی ننمود E

بیت^۱:

از آن گل بکش دست کز نوکِ خار کند آستین پاره ساعد فگار

هرآینه بالضروره، دیگرباره در میانِ بیشه‌های متراکم و در کوهپایه‌ها و درختانِ مُتراحم متواری و متحصّن گشت و سلطان هم به قانونِ معهود وجودِ ایشان را عدم انگاشت و سپاهِ خود را نیز به تعرّضِ مردمِ خصم، مرخص نمی‌داشت و از ولایتِ زغره به حوالیِ شهرِ فیلیه توجه نموده در فضایِ آن کشور، نزولِ اجلال فرمود و چند روی به کفایتِ مصالحِ لشکریان خود اشتعال نمود و دیگر روی به راه نهاد به جانبِ ولایتِ لاس از راهِ ذکرِ مَنْ دَرَسی بر کنارِ آبِ مَریج و کوهِ بُلقان، نَهضت فرمود و موسی چلبی در عقبِ ایشان همواره در بندِ فرصتی بود که در تنگنای دربندی و کهساری دستبردی نماید و از میرِ اعلی حمزه بیک، را با پاشا یکدی و دو هزار مردِ مبارزپیشه، در میانِ بعضی دربندهای پر بیشه، به طریقِ قطعِ طریق فرستاد و به تعرّضِ لشکریانِ سلطان در آن مسالکِ پر مضیق، فرمان داد و سلطان نیز بایزید پاشا را جهتِ احتیاط بر طلیعهٔ لشکر مقرر داشت و میخال اعلی را با دو هزار مردِ مکمل از عقبِ لشکر به چند اولی باز گذاشت، اتّفاقی در میانِ میخال اعلی و از میرِ اعلی جنگِ عظیم بهم پیوست و به میامنِ اقبالِ سلطانی، میخال اعلی در آن تنگنای، سپاهِ خصمان را در هم شکست، و چندین مردمِ معتبرِ خصمان را دستگیر کرده به نظرِ سلطان آورد، و خود را به این مردانگی و خدمت، مقبولِ مستحقّ احسان و تحسین کرد و درین فرصت، لشکریانِ سلطان از دربندهای کوه [253a] بلغان درگذشته، صحرایِ دلگشایِ صوفیه را مُحیّمِ سُرادی عَزّ و

است و اختصاصِ مسندِ قیصری روم به سلطان بالارث و الاستحقاقِ همگنان را مرجو و مروم چون این طرز حکایت اهل شهر از سر صدق و دولتخواهی بود و فی الحقیقه ملحق به تصدیقِ رایِ صوابِ نمای خردمندان شدی و سپاهی مینمود و سلطان را هم مزید توجه به آن بود که امرآ و حکام ولایت س را به خود ملحق گرداند و لشکریانی که منتظر وصولِ رایاتِ سلطانی بوده اند به مدعای خود رساند لاجرم از مردمِ ادرنه به آن تقدیمِ مقدماتِ عذرخواهی و اظهارِ مراسمِ دولتخواهی متسلی گشت و توجهِ همایون به جانبِ ولایتِ زغره معطوف داشت و در نواحیِ زغره موسی چلبی باز خود را از عقبِ لشکرِ سلطان رسانید و خود را جهتِ مقابله و جدالِ مهیا گردانید. فاما ملاحظه کرد که لشکریانِ سلطان در مراعهٔ حزم و احتیاط به نوعی مردانه و مجدانه و شب و روز جهتِ دفعِ خصمِ خود چنان در مقامِ اهتمام و جدّ اند که از طریقِ تدبیراتِ الحربِ خدعه بریشان ظفریافتن محال است و هم جنگ به مواجهه به امیدواریِ لشکریانِ بدعهد که دارد کاری بی وجه و بی محال E

^۱ بیت -E

دلاور و موفق دوجاری و مُعارضه نمی‌توان نمود و با چنین سپاه که از بدخویی او همه آزرده‌دلند، صف‌شکنی مبارزان یکدل نشاید فرمود، چون در حوالی ادرنه که تَرَقَبِ مقاتله و مُکاوحه با سلطان بود کار پیکار به هم نرسید، موسی چلبی بعد از این مُتَحَمِّلانه و مُتَأَمِّلانه از مقابله، عنان بازکشید و سلطان نیز تا شهر ادرنه در هیچ محل توقف ننمود و بعد از وصول قلعہ، شهر را محاصره فرمود، اما مردم شهر و حصار اگرچه طالب استیلاء سلطان بودند، اما از روی ملایمت و دولتخواهی به خدمت نَوَّاب پیغام نمودند که درین ولّٰ، تسلیم قلعہ به خدّام خلافِ معهود است و الحاحِ سلطان هم درین باب، موجب تأخیر اصلِ مقصودست، اولی آنکه اولاً عنانِ توجه و اهتمام به دفعِ خصمِ خود مصروف سازد و عرصهٔ ملک را از اختلالِ شرکتِ غیر بپردازد، بعد از استیلاء بر خصماء، چندین حصارِ دیگر هم بی‌تعبی مفتوح خواهد شد، و اختصاصِ مسندِ قیصری به سلطان، اصل البابِ چندین فتوح خواهد گشت؛ چون این معذرتِ اهل شهر و حصار از سرِ دولتخواهی و معقول بود، سلطان نیز از آن طلب مُتَسَلِّی گشته، اعدا اهلِ حصار را قبول فرمود و از ادرنه به جانب ولایتِ زغره توجه همایون کرد و موسی چلبی از عقبِ سلطان، خود با لشکر به آن فضای وسیع روی آورد و از سر تهوّر و جلالت می‌خواست که در آنجا اقدام به مقابله و جدال نماید، اما ملاحظه نمود که لشکریانِ سلطان مضبوط و محفوظند که تعرض به ایشان نمی‌شاید و به طریقهٔ تدبیرِ الحَرَب، خدعه بر ایشان ظفر محال است و هم به حرب و ضرب روی به روی با آن لشکر بد عهد که با او همراهند کارِ خطیر و بی‌محال است.^۱

^۱ مساعدِ لشکر ... خطیر و بی‌محال است N: یزدانی مساعد لشکر سلطان بود میخال اغلی مظفر و منصور شد و قرا خلیل محتل الحال و مقهور گشت موسی چلبی را اول بار ازین دلشکستگی انکسار بی اعتمادی او بسیار بر لشکر ازدیاد گرفت و تردد خاطری که از دو دلی امرآ و لشکریان خود داشت در آن ماده اشتداد پذیرفت و به حقیقت دانست که هر چند به حسب ظاهر لشکریان بسیار دارد اما از سوء خلق و ناسازگاری او همه ارکان و جمهور لشکریان را ازو دلها پر آزارست و خاطرهای اکثر امرآ و سپهداران ازو در مقام نفار اند و از ملازمت او متوحش و بیزار

بیت:

کای دل تو شاد باش که آن یارِ تندخوی بسیار تند خوی نشیند ز بختِ خویش

لاجرم موسی چلبی دانست که با چنین لشکر ناموافق با پادشاهی موفق به لشکریان موافق دوجاری معارضه نمیتوان نمود و به امیدواری چنین سپاهی منکسر البال صف شکنی مبارزان یکدل و هم زبان نشاید فرمود چون در حوالی ادرنه و آن چند محل که ترقّت مقابله با سلطان بود مکاوحه و جدال بهم نرسید به ضرورت موسی چلبی هم از تقابل و دوجاری عنان کشید و سلطان محمد خصال هم تا شهر ادرنه در هیچ محل توقف و اقامت ننمود و بعد از وصول به ادرنه قلعہ شهر را محاصره فرمود هرچند مردم شهر به اخلاص طالب غلبه و استیلاء سلطان بودند اما از روی اخلاص و صدق عقیدت کلمات خردمندانه به خدمت سلطان پیغام دادند که درین ولا تسلیم قلعہ به خدام سلطان خلافت معهودست و اصرار و الحاح سلطان هم موجب اضرار به اصل مقصودست اولی آنکه اولاً عنان توجه و اهتمام به دفع خصمِ خود مصروف سازد و عرصه ملک را از اختلال شرکت بپردازد بعد از استیلاء و دفعِ خصوم عدم انحصار فتوحات برین حصار مقرر و معلوم

و مردمانِ کاردیده بودند، بی‌توقف مبادرت به جنگ کردند و به ضرورتِ میخالِ اُغلی و امراءِ طلیعه سلطانی هم روی به خصم آوردند و فیمابینِ ایشان در یک زمان کوشش و کشش بسیار شد و جمعی کثیر از طرفین کشته و گرفتار گشت.^۱

بیت^۲:

میان دو دیوارِ آهن بنا
یکی کوچه آمد ز شهرِ فنا
اما چون عنایت، مساعدِ لشکر سلطانی بود میخالِ اُغلی مظفر و منصور شد و قراخلیل با رفقاء خود مکسور و مقهور گشت، هرآینه موسی چلبی را در بدایتِ امر ازین انکسارِ لشکر، بی‌اعتمادی بسیار در سپاهِ خودش ازدیاد گرفت و حملِ آن به مُساهلهٔ امراء در جنگ نموده، بدگمانی او دربارهٔ امراء خودش اشتداد پذیرفت و محقق دانست که با چنین لشکری ناموفقِ غیرمتفق، با پادشاهی چنان

^۱ ملاحظاتِ سلطانِ تکور را ... کشته و گرفتار گشت N: نکات و مصالحِ تکور مذکور به محافظتِ سر راه لشکریان و مراقبتِ نفع و ضرر آینده و رونده در آن میان، بر معبرِ اسطنبول توقف فرمود و سلطان از نواحیِ اسطنبول عبور نمود و از راه قصبه ویزه به جانبِ ادرنه عنانِ عزیمت معطوف داشت، و در منزلِ اول که در مقامِ اینجکز نزول فرمود محمد بیگ ولد میخال که در لشکر موسی چلبی منصبِ امیرالامرای داشت، فرزندِ خود بخشی بیک را به خدمتِ سلطان فرستاد، و آغازِ مقدماتِ اخلاص و خدمتکاری نهاد و به توجه و انضمام به لشکرِ سلطان در نزدیکیِ مقابلهِ طرفین وعده داد، و در عقبِ بخشی بیک از حاجی اورنوس بیک که اعظمِ امراءِ روم ایلی بود و هم موافقت و ملایمت او مشتمل بر مصالحِ کلی مینمود، رسولی رسید و به اظهارِ خلوصِ عقیدت و صفای نیت با سلانِ خود را در سلکِ یک جِهتان کشید و چون حاجی اورنوس بعد از سلطانِ اسلام یلدرم بایزید رکنِ اعظمِ شاهزاده امیرِ سلمان بود بعد از انهزام و هلاکِ امیرِ سلمان به ضرورتِ در خدمتِ موسی چلبی میبود، اما از بی‌آزمی و مردم‌آزاری او به غایتِ خایف و هراسان بود و خدمتکاری و ملازمتِ سلطان را به جان و دل طالب و خواهان چون قاصد او رسید و کتابتِ عرصه داشت به مطالعهِ سلطان رسانید مضمونِ کتاب او بعد از اظهارِ اخلاص و صدقِ نیت و طویبِ التماسِ مسارعتِ در توجهِ سلطان و تصمیمِ عزیمت بود و بعضیِ تدبیراتِ عاقلانه و مصلحتهایِ دولتخواهانه اعلام نمود، که سلطان طرحِ مقابله و مقاتله را با لشکرِ موسی چلبی درین اوقات به تاخیر و توقیف اندازد و به جد و اهتمامِ تمام هرچه زودتر خود را به سر حدِ ولایتِ لاس و نزدیکیِ حکام و لشکریانِ آن حدودِ ملحق سازد چرا که اکثرِ امراءِ عظامِ روم ایلی خصوصاً براق بیک و پاشا یکدی و سنان بیک حاکمِ ترخاله که هرکدام لشکرهایِ آراسته و مهیا دارند و از سرِ اعتقادِ خود را در سلکِ بندگانِ سلطان می‌شمارند و همگی بداعیه توجه به خدمتِ سلطان مایل اند و عنایتِ سلطانی و خلاصی از موسی چلبی را آمل و سایل اند چون سلطانِ نزدیکیِ آن حدود باشد جهتِ قربِ منزل به معسکرِ سلطان لاحق می‌کردند و در روزِ مقابلهِ خصم با سپاهِ سلطانی مرافق و موافق می‌شوند، یقین که بر تقدیرِ این تدبیر لشکرِ مخالف هر لحظه بیشتر متفرقِ البال و متزلزلِ الحال گردد، و اعوان و انصارِ سلطان را چون دولتِ روز افزونِ آن حضرت هر دم از دیاری در اقتدار و استقلال شود و برینِ اسلوب در ذیلِ عرضه داشت خود وعده نموده که خود نیز در عینِ التجامِ صفین و در حینِ مقابلهِ طرفین با تمامیِ لشکریانِ خاصه خود ملحق به سپاهِ سلطان شود، چون این تدبیرِ حاجی اورنوس موافقِ آراءِ صایبهٔ جمهورِ عقلاً نمود و علاماتِ صدق و اخلاص از سوقِ کلام و از طرحِ پیغام او ظاهر بود، رایِ صایب او را رهنمای و مقتدایِ طریقِ توجه و عزیمت نمودند و امرِ سلطانی نافذ شد که مهما امکن سپهسالارانِ لشکر و طلایعِ مواکبِ ظفر پیکر هر وقت که از لشکرِ مخالف کسی به مقابلهِ ایشان درآمد به انگیزِ جدال و پرخاشِ جنگ مسارعت بکنند و به اهمال و تعلل و به تسویف و تغافل روزگاری گذرانند تا آنکه تمامیِ امراءِ موافقِ خود را به معسکرِ سلطانی ملحق گردانند، اتفاقاً درین اثناءِ روزی میخالِ اُغلی بر طلیعهِ لشکرِ سلطان بود بر مقابلِ او و سایرِ مبارزان که همراه بودند گروهی انبوه از لشکرِ مخالف نمایان گشت و معلوم شد که بر طلیعهِ لشکرِ موسی چلبی قراخلیل است و جمعی دیگر از امرا و لشکریانِ گزیده و گروهی همه مردانِ کار دیده و از آن طرف بی‌توقف مبادرت به جنگ کردند و فی الحال به محاربهِ آنیک نمودند بالضروره میخالِ اُغلی نیز پای تمکین در میدانِ مردانگی افشوده داشت و علمِ مبارزت در مقابلِ خصما برافراشت و فیما بین در یک زمان کوشش و کشش بسیار شد و از طرفین به یک طرفه العین جمعی کثیر کشته گشتند و جماعتی بسیار هم از جانبین هم دستگیر و نگونسار شدند E

جانبِ ادرنه عنانِ توجه مصروف داشت و در منزلِ اوّل که موضعِ اینجکز بود، محمد بیک میخال که امیرالامراء موسی چلبی بود، ولدِ خود بخشی بیک را به خدمتِ سلطان فرستاد و آغازِ طرحِ اخلاص و دولتخواهیِ این دولت‌نهاد و در نزدیکیِ مقابلهٔ لشکرهای جانبین، وعدهٔ انضمام و لُحوقِ لشکرگاهِ سلطانی داد و بعد از آن از حاجی اورنوس که اعظمِ امراء روم ایلی بود و موافقت و مخالفتِ باعثِ مصالحِ کلی می‌نمود، رسولی جهتِ اظهارِ خلوصِ عقیدت و دولتخواهی رسید و حاجی اورنوس چون از بقایاء امراء عظام یلدرم‌خانی و از عظماء ارکانِ امیر سلّمانی بود و از خوارداشته‌ها و بدخویی‌های موسی چلبی آزارِ بسیار به خاطرِ او راه یافته بود و در عرضه‌داشتِ سلطان، بعضی مصلحت‌های دولت‌خواهانه خصوصاً سرعتِ توجه و عزیمتِ پادشاهانه پیغام نمود، و چنان صلاح دیده بود که سلطان، طرحِ مقابله به جنگ و کارزار و ارتکابِ جدال و پیکار را با موسی چلبی مَهْمَا امَکَن، تأخیر فرماید و به هر وجه باشد خود را به سرحدّ ولایتِ لاس رسانیده به نزدیکیِ امراء آن حدود آید، زیرا که اکثر امراء عظامِ آن جوانب، مثلِ بُراق بیک و پاشا ایکدی و سنان بیک حاکمِ ترخاله و حاکمِ لاس، لشکرهای مرتّب و آماده دارند و از سرِ اعتقاد، خود را در سلکِ بندگانِ مخلصِ سلطان می‌شمارند و همگی به توجه و لُحوقِ خدمتِ مائل‌اند، لیکن لشکریانِ موسی چلبی اکنون در مابین مانع و حائل‌اند، اما چون سلطان به نزدیکیِ ایشان رسد به فراغتِ تمام و با لشکریانِ پر یراق و اسبابِ با انتظامِ مُعَسْکَرِ سلطان، لاحقِ می‌کردند و به شوکت و عظمتِ سلطانی رافِق و مُتَلاحِق می‌شوند و حاجی اورنوس وعده نموده بود که در عینِ التِّحَاقِ صفینِ ودر حالتِ مقاتلهٔ طرفین، او نیز با تمامیِ لشکریانِ خود به سلطان ملحق خواهد شد و برین تدبیرات، یقین که به توفیقِ حق سُبْحَانَهُ و تَعَالَى، جانبِ سلطان، فایق و موفّق خواهد گشت، چون علاماتِ صدق و اخلاص از سوقِ کلام و از طرحِ پیغام امیر مشارألّیه ظاهر بود، سلطان نیز رای و مصلحتِ آن مخلصان را مقتدای اعمالِ خود فرمود و سپهسالارانِ لشکر را امر فرمود که، مَهْمَا امَکَن در القاءِ جنگ و جدال با لشکرِ مخالف تعلّل و اهمال نمایند، [252b] و مطلقاً در پرخاشِ حرب و قِتالِ مسارعت بفرمایند، اما درین اثنا چون میخال اغلی بر طلیعهٔ لشکرِ سلطان بود از جانبِ مخالفِ گروهی نمایان گشت و در طلیعهٔ ایشان قراخلیل و بعضی جوانان گزیده

علیه رسانند و جهت هواخواهی سلطان و تقویت سپاه او در حین انهزام انواع غیظ و انتقام ظاهر گردانید، سلطان محمدت خصال، جهت اظهار اخلاص مشارالیه به اصناف مراحم و الطاف عذرخواهی و تسلی خاطر مکسور تکور مذکور فرمود^۱.

نظم^۲:

روا نداشت که اندر جهان الطافش به هیچ دل رسد از گردش سپهر آزار

و تکور بعد از عرض لوازم عبودیات به سمع رسانید که در آن سفر به مال و رجال خود همراهی نماید، اما چون مشارالیه در غایت پیری و ناتوانی بود و اقدام به آنچنان سفری اقتضای جوانی می نمود، سلطان او را فرمود که در همان محل ایالت خود توقف کرده در گذر لشکر از هر طرف امداد و معاونت فرماید که، آن خدمت ازو انسب بود، در مقابله لشکریهای اسلام استعانت به اهل شرک، چندان لایق دیانت و معدلت نمی نمود^۳.

بیت:

در کار دین ز مردم بی دین مدد نخواه از ماه منخسف مطلب نور صبحگاه

بنابراین ملاحظات سلطان تکور را به محافظت بر سر راه لشکریان و مراقبت آینده و رونده آن زمان در میان در معبر اسطنبول توقیف فرمود و رایت سلطانی از آنجا به طریق ولایت ریزه به

^۱ و بی توقف تمام ... خاطر مکسور تکور مذکور فرمود N: ولی تسویف و توانی تمام عساکر سلطانی و آن سپاه دین مسلمانی را به طیب خاطر و صدق دل از پیش اسطنبول از دریا گذار داد و فی الحقیقه آن روز به کلید تایید همگی ابواب فتح و نصرت را بر روی اقبال سلطان محمد خصال برگشاد و این صورت تقویت و تمشیت این سپاه شریعت از آن ملک ملک کفر و اشراک مطابق حدیث صحیح آن گوهر اصداق افلاک افتاد که إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَيُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ الْحَدَاثِ و تکور اسطنبول چون به عینه به موسی سلطانی رسید و نزل و اقامت را در نظر قبول سلطان کشید به مسافه و مواجهه شکایت های گوناگون از تعدیات و تطاول موسی چلبی به مسمع علیه رسانید و هرگونه درد دلها و آزارها که از راه هواخواهی سلطان و تقویت نوبت محاربه اول دیده بود ظاهر گردانید و سلطان محمد خصال جهت ظهور اخلاص و صدق محبت تکور مشارالیه به اصناف مراحم و نوازش و به انواع عذرخواهی و پرسش تسلیه خاطر مکسور تکور مذکور فرمود E

^۲ نظم N: بیت E

^۳ تکور بعد از عرض لوازم ... معدلت نمی نمود N: بعد از استیفاء مجالست و سخن پردازی تکور از سر مهربانی و دلنوازی و جهت اظهار رسوخ عبودیت و خدمتکاری سلطان عرض کرد که مملکت اسطنبول و لشکر و خرابه که در ایادی اقتدار اوست طفیل راه سلطان است و درین پیرانه سر سر و جاننش نثار خاک آستان خلافت مکان است، اگر امر حال سطلانی باشد در آن سفر به مراققت و ملازمت بنده فرمانی به جای آورد، و اگر مصلحت در توقف او بر گذار دریا و معبر لشکرها و کشتی ها به دستور معهود خدمات مخلصانه به تقدیم رساند سلطان در مقابله آن مخالفت و مصافه لوازم عنایات و ملاطفات بجای آورده او را بر توقف و خدمت معبر لشکر و تهیه اسباب لشکرها مقرر داشت و چون تکور در غایت پیری و ناتوانی بود و اقدام به آنچنان سفری پر کر و فر تقاضای توانایی جوانی مینمود او را بر خدمت سر راهی گماشت و علاوه این مصلحت آنکه هرچند در استمداد کفار در مجاهدات رخصت شرعی هست فاما در مراققت ملوک کفر به خصومت اهل اسلام موقع اطاله لسان اهل ندام و ملام است E

و در دارالملک بُرسا چند روز به اعداد اسباب لشکری و اسعاد سپاه ظفرشعار از هر امری ضروری، مقرری توقّف کرده، بعد از آن از سرحد و اجتهاد نامقابل معبر اسطنبول، ریات اقبال بر فضای آن ولایات برگشاد، و برحسب عهود قدیمی و از سر اخلاص صمیمی، حاکم و تکور اسطنبول، آن وصول مواکب کواکب مناقب را نعمت غیر مترقب انگاشت و اسباب عبور سپاه سلطانی را از مراکب و جَواری در گذرگاه دریا مرتّب و مهیا داشت و خود سلطان را در آن طرف دریا استقبال نمود و کشتی‌های خود را همچو آوانی و ظروف بزم کامرانی آراسته فرمود و در زورق‌های دریا به حبابات باده جام سرور، چشم انتظار برافروخت و از مطعومات و مشروبات گوناگون، جهت نزل و اقامت، کشتی‌های خود را چون درون [252a] عَمّان پر از درّ و مرجان اندوخت و هنوز به زبان معذرت این ترانه می‌سرایند که^۱:

نظم:

گر نثارِ قدم شاه گرامی نکنم جوهرِ جان به چه کار دگرم بازآید
آنکه تاجِ سر من خاکِ کف پایش باد^۲ از خدا خواستم او را به خدا^۳ بازآید^۴

و بی‌توقّف تمام مُعسکر سلطانی و آن سپاه منصورِ مسلمانی را لطیفِ خاطر و صدق از دریا گذار داد و به حقیقت، به کلیدِ تأییدِ همگی ابوابِ فتح و نصرتِ پر مزید را بر رویِ اقبالِ سلطان برگشاد و تمشیت و تقویتِ آن احفادِ شریعت، امداد از آن ملک مُلک کفر و اشراک، بر وفقِ حدیثِ صحیحِ آن سلطانِ سریرِ لولاک، که إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَيُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ دست داد و تکورِ اسطنبول در مواجهه به مُشافهه شکایت‌های گوناگون از تناول و تعدیاتِ موسی چلبی به مَسامح

^۱ و در دارالملک ... ترانه می‌سرایند که N: بنابراین بواعث سلطان محمد خصال هم از منزل انکوریه عنان توسن دولت را به عزم فتح روم ایلی از طریق دارالملک برسا مصروف داشت و در برسا بعضی ضروریات لشکر و مصالح و اسباب سفر ترتیب داد و از آنجا هر روز نقل و انتقال و خط و ترحال فرموده به مقابله معبر دریا و گذرگاه قسطنطنیه نزول فرمود چون تکور و حاکم اسطنبول مطلع بر وصول ریات سعادت حلول شد، این معنی را جهت خود بشارتی عظیم پنداشت و نعمتی غیر مترقب انگاشت و علی الفور از سر کمال شادمانی از نیل منتهای امانی اقبال مثال سلطان را بر آن طرف دریا به مراکب کشتی استقبال نمود و تمامی کشتی‌های اسطنبول را همچو آوانی مجالس سرور و بزمهای مهمانی آراسته کرد، و زورقها را از شراب ارغوانی و جامات دوستگانی پیراسته نمود چو از سر خلوص عقیدت جهت نزل و اقامت سلطان نعمتهای گوناگون و مطعومات و مشروبات از اندازه حصر بیرون همراه آورد و می‌گفت که E

^۲ باد N: بود E

^۳ خدا N: سرم E

^۴ ر.ک. دیوان حافظ

نیت و همّت آنست که تختِ خلافت پدری و مسندِ رفیعِ قیصری که اکنون به حسبِ ارث و التحاقِ کمالِ استحقاق به آن جانب؛ مخصوص است و راه و رسم سلطنت اکنون از رتبت به این جانب، منصوص به توفیقِ حق مسخر و میسر گردد، و ناموسِ خلافتِ این خاندان میانِ اهل کفر و ایمان باز در مقرر خود مقدر و مقرر شود، و این شیوه ناپسندیده مناقصه و معارضه که از ناسازگاری و بی‌مهری برادران مخالفت‌شعار، درین خانواده خلاف معهود آشکار شده شاید که از میامن این عزیمت مخلصانه از میانه برخیزد، تا آنکه به تجدید به نیت غزا و جهاد بر شیوه کریمه آباء و اجداد، دیگر باره برانگیزد و به مقتضای امرِ الهی که شمه این خاندان شاهی بود که **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ**^۱ به نیت صادق و عزمی با توفیقِ موافق، دیگر باره به تحصیلِ مراضیِ کردگار اقدام توان کرد، و به اکتساب، ذکرِ جمیل و اجرِ جزیل، قبولِ خاطر و وسیله نجاتِ یومِ آخر به دست توان آورد و الحق درین عزمِ صایب و نیتِ صادق، جمیعِ ارکانِ دولت و اولیایِ حضرت موافق و مصادیق گشتند و در تقدیمِ وظایفِ اجتهاد درین خدمت سلطانِ معدلت‌نجد، همگی همدل و همزبان موافق شدند، سلطان نیز بی‌توقف به عزمِ روم ایلی از منزلِ انکوریه زمام توجه و اعزام منصرف داشت، و لوائِ معلای جهان‌گشایی و شریعت‌افزایی به دستِ اقتدار بر سپهر دوار برافراشت^۲.

بیت:

سپاهی که مثلش ندارند^۳ یاد^۴

برآراست سلطان رومی‌نجد

۱. سورة مائده، آیه ۳۵

۲. بعد از انعقادِ صحبت ... سپهر دوار برافراشت N: و بعد ازین مجلس معاشرت عقد صحبتی جهت مشاورت ترتیب داد و در آن انجمن به اتفاق اولیاً دولت طرح توجه روم ایلی در میان افتاد، و هر روز سلطان بعد از آن در عین بزم آراییی کلمات و محاورات صحبت را به حکایات رزم آزمایی می آراست و لایزال در خلوت و خلوت با سپهداران کار دیده می نشست و بر می خواست و هرکس را بر وجه ملائیم به الطاف موعود و انعام موجود خوشدل و خشنود میفرمود و تمام بضاعت خزانه عامره را از اجناس و نقود صرف مصالح عساکر و جنود نمود و در مواجهه همگنان همیشه به تصریح لفظ خود میگفت که مطلوب ازین توجه و اهتمام آنست که تخت خلافت پدری و مسند و تیغ قیصری که به حسب ارث و استحقاق به این جانب مخصوص است و از روی راه و رسم سلطنت آن رتبت به این مظهر عدالت مرصوص به توفیقِ حق مسخر و میسر گردد، و ناموسِ خلافتِ این خاندان میانِ اهل کفر و ایمان باز در مقرر خود مقرر شود و این شیوه معارضه و مناقصه که از سرکشی برادران مخالفت شعار در خاندان آل عثمان به خلاف معهود آشکار شده و به امتداد این مخالفات و مخاصمات، اختلال تمام در ارکان سلطنت و بنیان خلافت درین روزگار پدیدار آمده، امیدست که بالکل ازین توجه و عزیمت خسروانه از میان اهل این خاندان از میان برخیزد و باز به تجدید سنت غزا و جهاد که شیمه کریمه آبا و اجداد جنت معاد بوده باز به میان آید و به مقتضای امرِ الهی که **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا** (سوره مائده، آیه ۳۵) به نیت صادق و عزیمتی موافق به تحصیلِ رضای خالق اقدام شاید نمود و به اکتساب ذکرِ جمیل میانِ خلائق قبولِ خواطر بدست توان آورد، و به تقویت هم غلبه اهل الله و به حمیت قلوب خیل و سپاه به خدمت دین اسلام و اعلاء اعلام احکام ملک علام، ایستادگی رود در رفع ظلام کفر و اثم و استیصال کفار لئام اهتمام و دلبستگی نماند، و الحق سلطان را درین عزم صواب و درین نیت مقرون به ثواب جمیع ارکان و نواب و کافه اعوان شرع مستطاب به دل و جان باعث و داعی گشتند و در تجدید آیین جهاد همگی به نفس و مال ممد و ساعی شدند E

۳. ندارند N: ندادند E

۴. گروهی چنان غرق آهن همه ز پولاد کرده سر و تن همه E+

اسب مرکوب، خاصه سلطان که براق مثال، سم زرین نعل بر فرق ابر جوال می نهاد با زین طلای مرصع به جواهر که چون سرخ سراج مثال هلال محفوف به کواکب، سعود اقبال می نمود، به خاصه سلطان بیک ذوالقدر انعام فرمود و هر کدام از فرزندان او را به خلعت های زرین طراز و کمر شمشیرهای طلا ساز، ملحوظ نظر اعزاز و امتیاز نمود و هر یک از اعیان متنعمان مردم ذوالقدر به قدر منزلت و اسباب صحبت سر تا پای همه مستغرق زیب و زینت ارباب حشمت و مکنت کرد و به موجبی در آن مجلس؛ آن ترکان صحرایی را به ملبوسات رنگین بیاراستند، و به نوعی ملبس و مزین از مجلس عشرت برخاستند که گویا به دستیاری فرمان «صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ»^۱ خلع خلعت خلق اصلی «بَلَّ هُمْ فِي لُبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ»^۲ از لباس های عالی شده بود و هر کدام از صورت اولی به صورت دیگر متجلی بلکه از حقیقی به حقیقت دیگر متحلی می نمود^۳.

بیت ۴:

از آن دیوان که بر بسته طرازش^۵ نموده نقش های دلنوازش^۶

بعد از انعقاد صحبت استیناس و التیام و بسط هر گونه کلمه و کلام، طرح توجه روم ایلی در میان افتاد و به حسنِ تقریر سلطان، مشاورت آن داعیه کلی را بر سلیمان بیک جلوه می داد، و آن مقصد را برین وجه وجیه توجیه می فرمود که اصل مطلوب ازین توجه و عزیمت و تصمیم و جهت

^۱ سورة غافر، آیه ۶۴

^۲ سورة ق، آیه ۱۵

^۳ در آن محفل اختلاط بر ... حقیقت دیگر متحلی می نمود N: سلطان در اثناء انبساط جهت اهتمام در انتظام التیام و ارتباط بساطی از عطا و کرم به طرح ملایمت میسوط ساخت و به فراغ بال خوان نوال را به طرزی که محسوس دیده خرد بود در میان انداخت، در حالتی که دماغ معاشران از نشوه احسان سلطان سرخوشانه گشته بود و کووس روس از باده خوشگوار دوستکامی آغشته مینمود، کف عطا و کرم سلطان از غایت مشرب و نشاط بنیاد دست افشانی کرد و به تناول حامات شادمانی کاسهای مالامال دوستکامی به گردش آورد و به یک لفظ عالی همتانه و در یک دفعه بخشش پادشاهانه همگی بزرگ و کوچک جماعت ذوالقدری از امیر سپاه و فرزندان و اعیان لشکری را که در مجلس حاضر بودند غرق به نعمتهای گوناگون نمود و از ملابس فاخر و کمر شمشیرهای زرین و از آلات و ظروف نقره و طلای ثمین یکان یکان را مخلوط و ملحوظ فرمود، آنچه از تشریفات خسروانه و ملبوسات پادشاهانه که آن روز از روی تکلف و اظهار حشمت پوشیده بود و هرچه از اسباب و ظروف و اوانی طلا و نقره در مجلس کشیده بود، با اسب مرکوب خاصه که آن روز به زین طلای مرصع مزین شده بود و در خور آن اثاث مجتسمانه معین گشته، همگی را به خاصه ذوالقدر اغلی انعام فرمود و هر یک از فرزندان را علیحده به تشریفات زرین طراز و اسب وزین و کمر شمشیر مذهب ممتاز و مخصوص به نظر اعزاز نمود، هر کدام از نواب و اعیان را به قدر رتبت و شان از خلعت های زربفت فرنگی و اوانی زرین و نقره جام داد و از آنچه در مجلس از ظروف نقره کشیده بودند به بهانه شراب و طعام بریشان فرستاد و سایر اهل لشکر و جوانان کار او را خواه حاضر و خواه غایب جام های به تکلف تعیین نمود و هیچ احدی از لطف و کرم عام محروم نفرمود و به نوعی درین مجلس آن ترکان صحرا نشین را به ملبوسات رنگین بیاراستند که چون از صحبت معاشرت برخوردارند گویا به دستیاری صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ (سوره غافر، آیه ۶۴) با لباس خلع الوان خلع خلعت اصلی ایشان شده بود و هر کدام را از صورتی به صورتی بلکه از حقیقتی به حقیقتی متبدل نمود E

^۴ بیت N: نظم E

^۵ از آن دیوار که بر بسته طرازش N: از آن دیبا که بر بستی طرازش E

^۶ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

و جهتِ کمالِ تعظیم و جلال و استیفاء رسوم کرامت و اُفصال، ارکانِ دولت و امراء صاحبِ صولت را جهتِ عذرخواهی، قدومِ فرخ‌رسوم او فرستاد و جهتِ حضور او به صحبتِ بهشتِ منزلتِ سلطان همگی همراهی و رهنمون نموده و مبشّر عنایت، صلاّی دعوت در مجمعِ فرزندان و لشکریان او درداد، در حالتِ ملاقات و درآمد مجلسِ همایونِ سلطان، از سرِ سریرِ گردونِ مسیرِ چون شاهِ اقبال چند قدم او را استقبال فرمود و در حینِ دست بوس از روی مهربانی به مُعَانِقَه و مُصَافِحَه او را سرفراز نمود؛ چون فیما بینِ صحبتِ انس و ملایمتی که به هم پیوست مقرون به صفای اعتقاد و خلوصِ وُداد بود، هرآینه درونِ دل‌ها را چون جامِ بادهٔ مَرَوِّق، بهجت و صفایی و تمامِ مجلسیان را مانندِ لبِ خندانِ ساغر به مُشافَههٔ کلماتِ مسرّت‌فزایی به میان آمد و به لسانِ بَلِیغُ البیانِ سلطان، پرسش‌ها و عذرخواهی‌های مشفقانه و سپاس‌گذاری و ثنای موافقانه به این گونه بیان به تبیان رسید که^۱:

بیت:

مَبَادَا جهان از دلیران تهی کزیشان بود فرّ شاهنشهی

و در آن محفل اختلاط بر انبساط، جهتِ اتمامِ نظامِ التیام و ارتباطِ بساطِ عطایی مناسبِ هم، غلبهٔ سلطانی مبسوط ساخت و خوانِ نَوَال و مائدهٔ افضالی به اندازهٔ سفرهٔ زردوزِ خورشیدِ گردون و به عددِ گوؤسِ نجومِ سپهرِ بوقلمون در میان انداخت، و به یک دفعه از بخششِ بلندهمّتانه و به سَخایِ بی‌اندازه و کرمِ خسروانه بزرگ و کوچکِ جماعتِ ذوالقدر را غرقِ تشریفاتِ گرانیامیه و مُلبّسِ به لباسِ کریمانه نمود. و به کمرِ شمشیرهای زرّین و آلات و ظروف و آوانی نقره و طلاّیِ ثمین هر یکی را مخصوص و ملحوظ فرمود و هر پوششِ [251b] پادشاهانه و مَلَبُوساتِ محتشمانه که در سراپایِ سلطان جمشیدمکان بود و هر چه از آلات و اسبابِ عشرت از جام و صراحی و قَرابه‌های سیمین و هر قدر چینی و اقداح و کوسِ گرانبهایِ ثمین که در صحبتِ مملو از مَطعومات و مشروبات در میان بود با

^۱ و جهتِ کمالِ تعظیم ... بیان به تبیان رسید که N: و امرا و ارکان دولت جهتِ مزید تعظیم به خانه ذوالقدر اُغلی رفته او را به صحبتِ همایون آوردند، و همگی فرزندان و نواب و ملازمان او را دعوت عام کردند و در حالت ملاقات چون ذوالقدر اُغلی به کنار مجمع رسید، سلطان او را استقبال نمود و در حین دست بوس سلطان او را در کنار گرفت مهربانی بسیار فرمود، چون فیما بین صحبتِ انسی به هم پیوست به صفاء و اعتقاد و اخلاص و انجمنِ اختلاطی بهم رسید، مقرون به خلوص نیت و اختصاص درون دلها را چون جام باده بهجت و صفایی و مجلسیان را مثل لب خندان ساغر به مشافهات کلمات بهجت و بهایی و بر زبانها این گونه شیند دلگشایی E

بیت ۱:

شد اندیشه آن ثریا سریر که با تیغ هندی شود روم گیر

و بنابراین مقدمات از جانب اماسیه و توقات، سلطان اولاً به ولایت انکوریه توجه فرمود و آنجا در احکام مطاعه به احضار لشکرهای اصدار نمود و لشکری آراسته را از پیاده و سوار در فضای آن دیار فُسحت مدار عرض دید و موجبات آن داعیه، یوماً فیوماً به اختیار و اتفاق به هم می‌رسید؛ از آن جمله برحسب وعد سابق سلیمان بیک ذوالقدر با تمام فرزندان و لشکر پر حشر خود به معسکر سلطانی وارد شد و صدق قولی را به اخلاص فعلی متقارن و متعاضد داشت.^۲

نظم ۳:

وَأَكْثَرُ مَنْ تَلَقَّى يَسْرُكُ قَوْلُهُ وَلَكِنْ قَلِيلٌ مَنْ يَسْرُكُ فِعْلُهُ^۴

چون مُرابطة محبت و نسبت مُصاهرت به مؤیدات مخالفت و مظاهرت اقتران یافت، سلطان محمّد خصال هیچ دقیقه از مراسم اعظام و لوازم اکرام او نامرعی نگذاشت و روز نزول امیر، مشارالیه مجلس ابتهاج و مسرتی بهشت‌آسا مرتب داشت و به دستگیری جنگ و عود و به بزم افروزی چغانه و رود، لوائی شادکامی به آیین خسروان نامی بر فلک ناهید برافراشت.^۵

بیت:

تاج زر بر نهاد چون خورشید جام زر بر گرفت چون جمشید^۶

مطلوب را چون طره دلاویز خوبان برهم پیوست و لطف ایزدی به مساعدات بی‌انتهای نوید الأُمور مَرهونَةً بِأَوْقَاتِهَا را گوش‌گداز سلطان می‌نمود و رفیق توفیق به امداد همت بلند و اسعاد عزیمت ارجمند مژده فتح بی اشتباه از صدای خوش ادا فِلَذَا عَزِمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ (سوره آل عمران، آیه ۱۵۹) فرمود E

^۱ بیت - E

^۲ و بنابراین مقدمات از جانب ... متقارن و متعاضد داشت N: القصه بنابراین مقدمات سلطان از جانب اماسیه و توقات به انکوریه اولاً توجه نمود و در آنجا احکام مطاعه را چاوشان جهت احضار عساکر از اطراف اصدار فرمود و لشکری آراسته بسیار از پیاده و سوار را در آن فضای فسیح و صحرای بهشت ترویج انکوریه عرض دید، و اسباب جنگ و مصالح آن داعیه و آهنگ در همان جوانب بهم رسید، و درین اثنا از مویدات آن عزیمت اصابت مآب چنان به مسماع نواب کامیاب رسانیدند که ذوالقدر اغلی به موعود خود وفا نمود، و از سر اخلاف تمام با خلاصه فرزندان و لشکریان خود با یراق مکمل توجه فرمود سلطان را از امرآ و حکام اقطار و جماهیر اعوان و انصار این صدق قولی و اخلاص فعلی ذوالقدر اغلی به غایت پسندیده و مقبول افتاد E

^۳ نظم N: بیت E

^۴ نظم از اشعار بَبْغَاء (عبد الواحد بن نصر النصیبی المخزومی) شاعر عصر عباسی

^۵ چون مُرابطة محبت ... نامی بر فلک ناهید برافراشت N: و چون به یک منزلی معسکر سلطان نازل شد، جهت تعظیم قدوم و تقدیم رسوم جمیع ارکان دولت و خواص حضرت را به استقبال فرستاد و چون فیما بین حقوق مصاهرت به شیوه اعتضاد و مظاهرت اقرا ن یافت، هیچ دقیقه از مراسم و لوازم اعظام و اکرام باقی نگذاشت و مجلس ابتهاج و مسرتی در روز مجالست و ملاقات مخفوف به انواع تنعمات و شبهیات مرتب داشت و در آن مجمع موانست لواء طرب و شادکامی را به آیین خسروانه به دستگیری چنگ و عود و چغانه بر فلک زهره برافراشت E

^۶ ر.ک. خمسه نظامی

استیصالِ موسی چلبی و انتزاعِ مُلک و مالِ او به رغبت و تحریض می نمودند؛ تا آنکه از جانبِ امراءِ عظامِ روم ایلی مکاتبات و مراسلات متوالی رسید و درخواست و التماساتِ ایشان به الحاح و ابرام کشید و در دولتخواهی و یک‌جهتی او به دل و جان مُتَّفِقُ الکلام شدند و به عهد و موافق و تبلیغِ آن پیغامِ اتفاقِ ما لا کلام کردند که^۱:

بیت: ۲

فرس بیرون جهان میدان فراخ است تو سرسبزی و دولت سبز شاخ است
ولایت را به کام جغد مگذار همایی کن میفکن سایه بر کار^۳

هرآینه، سلطان به اقتضاءِ بَواعثِ انتقامِ آن معرکهٔ انهزام و به استدعاء و تمکّن بر سریرِ قیصری، مقامِ توجهِ روم ایلی را به عزم، اقدام فرمود او از هر جهتِ دَواعی و اسبابِ صوری و معنوی از عالمِ غیب به تحقیقِ آن نیت به هم پیوست و مشاطه تقدیرِ مقدماتِ جلوه سازیِ مطلوب را چون طرّهٔ دلاویزِ خوبان بر هم بست؛^۴

^۱ و تمثالِ این دو گونه ... اتفاق کردند که N: دو نوع جمعیت متعارض و سبق اسباب ارتباط و نمودار ازین گونه دو مجمع متناقض در بواعث اختلاط یکی سپاه ظفرمال آن سلطان محمد خصال بود که به التیام محبت و نسبت اسلام انتظام یافته بود و از مهربانی و خوش خویی آن پادشاه ملاطفت اتسام به مرابطاتِ یُجِبُّهُمْ وَیُجْبَوْنَ (سوره مائده، آیه ۵۴) تقرر و احکام پذیرفته و در مقابل آن مجمع پر ایستادگی لشکریان پر اختلاف برادرش موسی چلبی بود که جامع آن انجمن جمعیت و حافظ آن نشیمن مرابطت قهرمان غضب و خونخواری بود و بیم قتل و هراس نفس دل آزاری و از خوف قهر آن پادشاهزاده خشنماک درون دل همه لشکر پر خون بود و از حدت و شدت بی اندازه او همه نفوس سپاه و خدام مفتون و مغبون، چنانچه سر نهانی موافقت اسماً با سمیات درین دو برادر به غایت ظاهر و فاشی نموده و از تقابل اخلاق و ملکات این دو مظهر متقابل مابین و رجا و این دو مصدر شدت یأس و رخا خصمومت ایشان حادث و ناشی بوده از آنکه ستودگی خلق عظیم محمدی در فطرت سلطان محمد خصال موجب توجه دلها اهل ایمان و ارباب کمال شده بود و تندی خوی خون ریزانه، و تیزی اخلاق برستیزانه موسی در دست سفاک موسی چلبی چون سیف مهند و شمشیر مسلول دعوی ید بیضا می نمود، و ازین واسطه هر کوچک و بزرگ ازو همیشه خائف می بودند و هر ضعیف و سترگ خود را از سطوت قهری او همواره متجافی و متجانب می نمودند، و به هر جزوی بهانه سیاست مواخذه دل موسی چلبی گشتن و خونریزی بود و باب عفو و در مرحمت بر گناهکاران بلکه بی گناهان بالکل مسدود می فرمود، و زبان حال خواص و مقربان همنشین او هر بامداد به زمانه صبح صادق این تلقین می نمود که یا مُوسِی أَتُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنَّ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمَصْلُوحِينَ (سوره قصص، آیه ۱۹) لیکن همگی خواطر تمثیل کلی و به توجه جبلی به جانب سلطان محمد خصال جهت محمّدت فعال و استقامت احوال به غایت خواهان و میال شده بودند و در سر و چهار و نهانی و آشکار سلطان را به معادات و استیصال موسی چلبی به رغبت و تحریض مینمودند و همواره اعیان دولت و اعیان خدمت سلطان را بر استخلاص تخت و مملکت و استعانه سپاه و رعیت رغبت و میل می افزودند و چون سلطان را از کسر و انکسار سابق غیظ و خشم تمام از موسی چلبی در دل مانده بود هر لحظه به تجدید بر می انگیزتند و به تاکید دواعی و تمهید مساعی سلطانی عد مساوی و مثالب موسی چلبی را با هر گونه سخنان مرغیانه بهم می آمیختند تا آنکه از امراً و عظام روم ایلی مکاتبات و مراسلات متوالی رسید و ملاسمات به مبالغه و درخواست به الحاح کشید و کتابات که به مطالعه نواب سلطان می رسید همگی محتوی بود به عهد و مشتاق و توافق کلمه جمهور امرا و اعیان در آن اتفاق که E

^۲ بیت N: نظم E

^۳ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

^۴ سلطان به اقتضاء ... خوبان بر هم بست N: آن معنی چون به غایت مرغوب سلطان بود و به عزم انتقام انهزام سابق در توجه روم ایلی به تصمیم عزم نمود و بواعث صوری و دواعی معنوی از عالم غیب جهت تحقیقِ آن بیت بهم پیوست و مشاطه تقدیر اسباب جلوه سازی

نظم:

دامی است نکویی که به آن صید توان کرد مرغ دل انسان و چه باشد به ازین صید
چون قید تو را داد و ره صید گشاده است زنهار به دست آر تو آن صید به آن قید

و تمثال این دو گونه جمعیت متعارض و نمودار این دو طور مجمع متناقض آنکه، القصه؛
چون سپاه ظفرمآل سلطان محمد خصال، به التیام محبت و نسبت اخوت اسلام انتظام گرفته بود و
از غایت مهربانی و خوش خویی آن پادشاه ملاطفت مآب به مرابطه یحیو^۱ بنیان ایتلاف در سپاه
مختلف الاصناف او مقرر و استحکام پذیرفته، و در مقابل، آن مجمع پرنفاق و خلاف، و سپاه به اشفاق
و اختلاف، برادرش موسی چلبی، که شاهزاده ناسازگار خشمناک بود، و جوانی همواره در میان سپاه
خود به گناه و بی گناه خونریز و سفاک، و لهذا؛ درون دل همگی ازو پر خون تر از صراحی می پرستان
شارب و از حدت و شدت بی اندازه او، اکثر نفوس ازو متنفر و هارب بود، و گویا تندخویی خونریزانه
و تیزی اخلاق پرستیزانه موسوی او چون سیف مهند و شمشیر مسلول، دعوی ید بیضاء، می نمود و
باب گشاده عفو و غفران را بر کافه گناهکاران، بلکه بر اکثر بی گناهان، مسدود می فرمود و لایزال هر
بامداد بر پایه صبح صادق زبان حال ملازمان موافق و منافق او این خطاب و نداء را اظهار می نمود
که یا موسی اُتَیْدُ أَنْ تُقْتَلَیْ کَمَا قُتِلْتُ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُیْدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُیْدُ أَنْ تَكُونَ
مِنَ الْمُصْلِحِينَ^۲ و برخلاف این شیوه معهود، همگی خواطر عساکر و جنود به میلی جبلی و به ارادت
کلی به جانب سلطان محمد خصال، جهت محمدت اخلاق و اعمال و استقامت در تمام [251a]
احوال به دولتخواهی و استقلال او میال بودند و در حضور و غیبت؛ در سر و چهار او را بر دفع و

فَكُنْ حَسَنَ الْإِخْلَاقِ ذَا وِفَاءٍ طَلِيقَ الْوَجْهِ لَا شَكْسًا حَقُودًا

و ازین جهت هر سلسله جمعیتی که تالیف آن بر روابط محبت و موافقت کرده باشند، و ربط آن به ضابطه مهربانی و مصادفت بهم آورده
باشند، یقین که بالجاصیه دوام التسام و انتظام آن رابطه غایت استحکام خواهد داشت، و هر جمع شملی که که چه میان گروهی ملهم و
فیما بین مجمعی بهم پیوسته باشد که نظم آن اجتماع به اتصال آثا قوت غضبی و خشونت بدخویی بهم بسته نماید، توقع استدمات از
آنچنان مجمعی نتوان داشت و تفرقه را بر جمعیت چنان مرجح باید پنداشت چنانچه در وحی قدیم و قرآن حکم جهت ارشاد خلق به آن
شیوه الفت بر وجه تعلیم در خطاب به رسول کریم علیه الجنه و التسلم شده که لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِظَ الْقَلْبُ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ (سوره آل

عمران، آیه ۱۵۹) E

^۱ سوره مائده، آیه ۵۴

^۲ سوره قصص، آیه ۱۹

داستان بیست و سوم^۱

در بیان توجه ثانی سلطان محمد خصال به عزمِ مخاصمتِ موسی چلبی و استخلاصی ممالکِ روم ایلی و توفیق یافتنِ سلطان به عونِ عنایتِ یزدان و تَزایدِ انصار و تَضَاعُفِ اعوان و هلاکِ موسی چلبی بر حسبِ انتقامِ مُعاداتِ جبلی^۲؛

بر دیده استبصارِ اهلِ اعتبار و در نظرِ اختیارِ اولی الابصار، چون قضایاء بدیهیه آشکارست که اَلَفَت میانِ بنی نوعِ انسان و زُلفت میانِ قرب و بعیدِ ابناء زمان، مبتنی بر ملایمتِ اخلاق و مَلَکات و منتهی به مناسبتی اصلی در مَبَادِی نَعَوَت و صفات است و لهذا؛ هر سلسله جمعیتی که تألیفِ آن به روابطِ موافقت و مناسبت ذاتی کرده باشد و ربطِ ضوابطِ آن اختلاط و اَلَفَت به سر رشته مهربانی و مُصادِفَت به هم آورده، یقین که سر رشته دوامِ آن التیام و انتظام، در کمالِ استحکام خواهد بود و هر جمعِ شَمَلی که میانِ گروهی به هم پیوسته، و نظمِ اجتماعی که از افرادِ مختلفه به هم بسته باشند، چون آن پیوستگی از قوَت بازوی نشأتِ درشتی و بدخویی و از مَخَافَتِ ضررِ قوای غضبی و مضرتِ جویی به هم رسیده، فی الواقع استِدَامَتِ استقامت، از آن چنان مجمعِ طمع نتوان داشت، بلکه تفرقه و پراکندگی را بر جمعیتِ چنان مُرَجِّح و مرتَّب باید انگاشت، چنانچه در وحیِ قدیم و قرآن حکیم بر وجه تعلیمِ ارشادِ آن خلق دَمیم فرموده که لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ^۳.

بیت:

وَكُنْ حَسَنَ السَّجَايَا ذَا حَيَاءٍ^۴ طَلِيقُ الْوَجْهِ لَا شَكِسًا قَطُوبَا^۵

^۱ سوم E: سیم N

^۲ عزمِ مخاصمتِ موسی ... انتقامِ مُعاداتِ جبلی N: جانبِ ممالکِ روم ایلی و عزمِ استخلاصِ سریرِ خلافتِ پدری از دستِ برادرِ خود موسی چلبی به مقتضای غیرتِ جبلی و گفتارِ تفصیلِ وقایعِ سلطان در حینِ نقل و انتقال میانِ ممالکِ روم ایلی به عزمِ مقابله و جدال و توسل نمودنِ موسی چلبی به هر گونه خِدا و احتیال و اختلالِ حال او به هلاک در عاقبت و مَال E

^۳ سوره آل عمران، آیه ۱۵۹

^۴ بیت از جمال الدین صرصری

^۵ چون قضایاء بدیهیه آشکارست ... طَلِيقُ الْوَجْهِ لَا شَكِسًا قَطُوبَا N: بسیار واضح و آشکارست که رابطه میانِ بینی نوعِ انسان و ضابطه قربت و زلفت میانِ قربت و بعیدِ ایشان، مبتنی بر ملایمتِ اخلاق و مَلَکات است و مستند به مسالمت و مناسبت در اِیاءِ نَعَوَت و صفات و لهذا بعضی از اهلِ معانی موافقِ این بیان گفته‌اند که اسمِ انسان از اِنْسِ مأخوذ و منقول است و لفظِ آدمی یُعَرَفُ خواصّ بر مردم معقول و خوش خوی مطلق و مَقُول است.

بیت:

نظم^۱:

داری هوسِ کشتنم اینک سر و خنجر تقصیری اگر می‌رود از جانب ما نیست^۲

سلطان هم قتل او را موقوف داشت و بالته اغلی را فرمود که او را به سلاسل و آغلانِ گناهکاران، مقید ساخته او را در قلعهٔ توقات گذاشت بعد از ترتیبِ مصالحِ ملک و مال در بُرسا دیگر به جانبِ [250b] اماسیه و توقات نهضت فرمود و شب و روز در اندیشهٔ کینهٔ موسی چلبی و تحصیلِ ملکِ روم ایلی بود؛ و بنابراین مصلحتِ رسولی با مکتوبِ مصادفِ اسلوب به سلیمان بیک ذوالقدر که پدر زنِ سلطان بود روانه کرد و کیفیتِ داعیهٔ توجه روم ایلی و معارضهٔ موسی چلبی را پیغام نموده، به لشکر و مردِ مدد، استمدادی به ظهور آورد که جهتِ اقامتِ ناموسِ سلطنت و وظیفهٔ یگانگی و معونت ازو منتظر و متوقع خواهد بود و او نیز امرِ سلطانی را به طوع و رغبت اذعان نمود، توجه لشکر را به خود و فرزندان و لشکریانِ خود تعهد فرمود که سلطان را بنده و خدمتکار، بنده فرمایم و به جان و دل و سر و مال در تعدی خدمات اهتمام به قدرِ مقدور به تقدیم رسانم^۳.

بیت:

به صدق و ارادت کمر بسته‌ام به امر و اشارت نظر بسته‌ام

^۱ نظم - E

^۲ ر.ک. دیوان سلمان ساوجی

^۳ هم قتل او را ... به قدرِ مقدور به تقدیم رسانم N: امر قتل را موقوف داشته بالته اغلی را فرمود که دست و پای او را به سلاسل م آغلانِ مقدی سازد و به توقات برد و آنجا او را در حبس اندازد بعد ازین صورت چند روزی دیگر توقف کرده به جانب توقات توجه فرمود و بعضی مصالح دولت را در آن جانب به انتظام آورد به اماسیه نهضت نمود و شبانروزی در خاطرش قصد روم ایلی جلوه گر می بود و یک لحظه از فکر انتقام گرفتن از موسی چلبی در هیچ آرامگاهی نمی آسود و برین داعیه باز اطراف و جوانب جنود و عساکر را ترتیب فرمود و درین ولا رسولی با مکتوب به ذوالقدر اغلی که پدر زن سلطان بود فرستاد و کیفیت داعیه را به او پیغام داد و چنان به اظهار رسانید که داعیه توجه به روم ایلی و تسخیر تخت موروثی پیش آمده و توقع از کمال محبت و یگانگی و منتظر از وفور موافقت و همخانگی آنکه در اقامت ناموس این خاندان وظایف همراهی بجای آورد و با تمامی فرزندان و لشکریان خود متوجه معسکر ظفر پیکر گردد چون رسول سلطان به ذوالقدر اغلی رسید ایلچی و مکتوب سلطانی را احلال و اعظام به تقدیمی رسانید و امر همایون سلطانی را به تلقی و اقبال اذعان و استقبال نمود و پیغام باز فرستاد که سلطان را خادم و چاکر بنده فرمانم و به جان و دل در تقدیم خدمت مذکور اهتمام E

اکنون حاشا از مَعْدِلَتِ سلطان که به خونِ بی‌گناهی دستِ معذرت بیالاید و تیغِ سیاست را از غیر مجرمان
از میانِ کینِ برگشاید.^۱

بیت ۲:

حقوقِ خدمتِ دیرینه من ندارد حاصلی جز حملِ تقصیر

این زمانِ فرمانِ بندگانِ سلطانِ راست و بنده را غیرِ رضا و تسلیم چه چارهٔ دیار است،^۲

بیت ۴:

خواه صلاّی خوفِ دهِ خواهِ بشارتِ امان هر چه بود مرادِ تو هست مرادِ من همان

و در عینِ این حال، یعقوب بیک بر سرِ پای ایستاد و دست بر دست نهاد که بنده را اگر گناهی
هست سرِ تسلیم و رضا پیش تیغِ هلاکِ نهادم و به قدمِ صدق و ثبات در معرضِ سیاستِ سلطانی ایستاده‌ام.^۵

^۱ این صُرَاعَت و تقدیم ... میانِ کینِ برگشاید N: این اعتراف به گناهان و استغفار از میرِ اعلیٰ باعث بر استرحام و استعطف گشت و بر طبق
آیه حکمت غایت یا عِبَادِی الَّذِینَ اسْرَفُوا عَلٰی اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیْعًا (سوره زمر، آیه ۵۳) در مقام
صفح جمیل و صرف زمام الطاف شد و رخصت توجه تعبیه به موسی درگاه مرحمت پناه یافت و از سر امیدواری تمام به عز تقبیل آشیان
سلطان کریم الاحسان شتافت و دیگر باره تشریف عنایات و تسلیم ایالت و تفویض جهات سرافراز گشت و باز از سر نو تجدید خط بندگی
و التزام خدمتکاری نمود و تعهد توشیح سکه و خطبه به القاب همایون سلطانی فرمود سلطان بعد از تنقیح مهمات از میرِ اعلیٰ سایر بلاد
و نواحی آیدین ایلی و ساروخان ایلی و غیره را به نظر رعایت و عنایت منظور داشته به جانب برسا مراجعت نمود و در نهضت برسا به
جانب انکوریه میل فرمود و درین اثنا که سلطان بر سر قلعه و حصار از میر بود یعقوب بیک حاکم انکوریه بی لشکر به تنهایی به ملازمت
درگاه سلطانی خود را رسانیده بود اما اصل طبیعت سلطان بیشتر از جهت آن توقف و تعلل ازو بسیار رنجیده بود و توقف و اهمال را به
نوعی از نفاق حمل نمود و درین حین که به ملازمت سلطان رسید سلطان داعیه قتل یا سیاست عظیم او را داشت و او را در دولت خود
مخالف می پنداشت فاما ارکان دولت سلطان در بند اصلاح آن صورت افتادند و به دلایل موجه غیظ و خشم سلطان را تسکین می دادند
که اگر درین ولا یعقوب بیک را خدام سلطان میبایست فرماید و پسری بهادر و سردار در انکوریه به قایم مقامی خود با لشکر بسیار دارد،
یحتمل که از قتل و سیاست پدر خود منزجر گردد و مملکت را به اعدا و خصماً همسایه خصوصاً حکام قرامان و غیره سپارد و طریقه
سرکشی و عناد ورزد چون سلطان درین ولا از دار الملک برسا به انکوریه توجه نمود روزی یعقوب بیک را به درون خلوتخانه خود طلب
فرمود و به مواجه خود تقصیرات و گناهان نا معدود او را بروبرو برو تعداد نمود و به طریق خطاب به او گفت که اکنون بنابراین مقدمات
یلزم قتل بر تو لازم گشته و خاطر همایون بنابراین حرکات منافقانه به مواخذه تو حازم شده یعقوب بیک در جواب گفت که

فرمان سلطان را به هر وجه باشد اطاعت داریم خواه صلاّی خوفِ دهِ خواهِ بشارتِ امان

هرچه بود مرادِ تو هست مرادِ من همان فاما حاشا از عدلِ سلطان

که به خون بنده بی گناهی دست خود بیالاید و تیغ سیاست را در غیر مجرمان از میان کین خود بگشاید، چرا که حق خیرست به ضامیر
که از اول به آخر بنده را غیر اخلاص و یک جهتی در خاطر نبوده و تا زنده باشم مطلقاً ازین دولت مقتدر دوری صوری و مغبوی متصور
و مقدور نخواهد بود چه باید کرد که به حسب قصور مطالع خدمات سابق همه ضایع شده E

^۲ بیت E-

^۳ این زمانِ فرمانِ بندگانِ سلطانِ راست و بنده را غیرِ رضا و تسلیم چه چارهٔ دیار است E-

^۴ بیت E-

^۵ و در عینِ این ... در معرضِ سیاستِ N: و همان ساعت یعقوب بر سرِ پای ایستاد و دست خود را برهم نهاد که بنده را اگر گناهی هست
سر تسلیم و رضا به تیغِ هلاکِ نهادم و به قدمِ ثبات و صدق جهت مواخذه و سیاسات E

سلطان را این ضراعت و تقدیم شفاعت ازیر اغلی باعثِ ترحّم و تعطف شد و بذرِ تعمیمِ مرحمتِ خود تَخَلّق به خلقِ الاهی نمود در انتقامِ او در مقامِ توقّف کشید که شیوه دلخواه لا تُفْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً^۱ مقتضی صَفَحِ جمیل و عمومِ الطاف بود و بنابر آن رخصتِ توجه از میر اغلی به درگاهِ اقبالِ پناهِ اصدار فرمود، چون از سرِ امیدواری اعتمادِ تصدّقِ عهود و وفای موعودِ سلطانی داشت، از سرِ قدم کرده تیغ و کفن بر دست و پای بوسی سلطان سرافرار گشت، و دیگر به تجدیدِ تأکیدِ عهد و میثاقِ خدمتکاری و التزامِ عبودیت و طاعت‌داری کرد و به دستورِ سابق توشیحِ سکه و خطبه به القابِ سلطانی به میان آورد و سلطان بعد از تنقیحِ مهمّاتِ از میر اغلی سایرِ بلاد و نواحی ایدین ایلی و ساروخان ایلی را به نظرِ مرحمت درآورده به تصرفِ نوابِ کامیاب مقرر کرد و عنانِ عزم به جانبِ دارالسلطنه برسا مصروف داشت و درین اثناء، توجه جانبِ انکوریه را در ضمیرِ منیرش می‌نگاشت که در آن اثناء که سلطان هنوز در ایدین ایلی بود که یعقوب بیک حاکمِ انکوریه، بی‌لشکر و سپاه، جریده و تنها خود را به ملازمتِ سلطان رسانید و عذرِ تقصیرِ خود در توجه با لشکرگاهِ سلطان به مُشافهه خدام عرضه می‌داشت، اما جهتِ اهمال او در بدایتِ حالِ سلطان، او را مجرم و مخالف دولت می‌پنداشت و رای سلطانی بر سیاست و مؤاخذه و قتلِ او مقرر بود و اعدار و دلایلِ صدق او قبول نمی‌فرمود و ارکانِ دولت درصددِ اصلاحِ آن صورت افتادند و به دلایل و شواهدِ عقلی، غیظ و غضبِ سلطان را تسکین می‌دادند و چون سلطان به دارالسلطنه برسا عودت نمود، روزی یعقوب بیک را به درونِ خلوتخانه خود طلب فرمود و به مُشافهه و مواجهه گناهان و تقصیراتِ نامعدود، او را برو تعداد نمود و بعد از تحمیلِ هرگونه تقصیر و گناه گفت که بنابر این معانی اکنون قتلِ تو لازم است و خاطرِ همایون بر نفاقِ سابق تو و مؤاخذه آن جازم و او نیز؛ به تواضع و تضرّع در جواب گفت که، حقِ خیبرست از باطنِ ضمائر که این بنده را از اوّل تا آخر در درونِ غیر، اخلاص و بندگی، محظورِ خاطر نبوده و ارتکابِ تقصیری اگر بوده باشد، بنابر بعضی معذرت‌های ظاهر الوقوع بوده،

^۱ سورة زمر، آیه ۵۳

ازمیر اعلی بی توقف به قلعه و حصار [250a] خود فرار اختیار کرد و از کرده خود نادم گشته در مقام تقدیم معذرت و استغفار درآمد.^۱

بیت ۲:

چون روزگار کس ندهد پند آدمی خواهی^۳ پند گیری از روزگار گیر

اما ازمیر اعلی، هنوز اعتماد بر عفو و مروت سلطانی داشت و همان شیوه تملق و تخشع سابق را از دست نگذاشت، و به وسیله ارکان دولت همت خود بر استعذار و استعطاف سلطانی مقرر ساخت و کار خود را به دامن مرحمت و جوانمردی سلطان انداخته می گفت^۴:

بیت ۵:

سرم را ز آستان خود مکن دور	چراغم را به ^۵ لطف خود بده نور
به خدمت باز ده خرسندی ام را	به کس مگذار حاجتمندی ام را
ندارد جرم کس ^۶ آن زور بازو	که با عفو تو گردد هم ترازو
به این امیدهای شاخ در شاخ	کرم های تو ما را کرده گستاخ ^۸

^۱ و بی توقف وزراء، و امراء ... معذرت و استغفار درآمد N: وزرا و نواب خود را به حضور آورد و به تعجیل تمام حکم به حضور لشکر کرد و در عرض یکماه تمامی سپاه در درگاه عالم پناه احضار یافت اما لشکر انکوریه که حاکم آنجا یعقوب بیگ فیروز اعلی بود در توجه اهمال نمود و عذر نیامدن و نفرستادن لشکر به این وجه به سمع نواب عرضه فرمود که انکوریه سر حد مملکت قرامان است و همیشه حکام آنجا که اعداء قدیم اند در صدد عذر و عداوت اند مبدا برین سر حد مملکت ضرری رسانند و مملکت را به نهب و غارت پریشان گردانند اگر چه این عذر معقول و بیان واقع بود فاما در خاطر سلطان این عذر و بهانه نا معقول نمود و ازین مخالفت حکم و تخلف امر که یعقوب بیگ کرد گرد رنجشی بر صحیفه خاطر خطیر سلطانی نشست و چون محلی به غایت نازک بود ازین ناهمواری عدم مطاوعت فرمان جام جهانمای دل سلطان به غایت بشکست اما با سایر عساکر متوجه دفع و رفع ازمیر اعلی شد و در صدد انتقام شیوه نفاق و شقاق او درآمد و معلوم است که هرگز خفاش را تاب تابش آفتاب تابناک نخواهد بود و روباه حيله ساز هم به قوت و زور بازوی خود مقاومت با شیر خشنماک نمی تواند نمود به ضرورت علی الفور ازمیر اعلی به قلعه و حصار خود فرار اختیار نمود و از کرده خود پشیمان شده باز در مقام معذرت و استغفار درآمد E

^۲ بیت - E

^۳ که E+

^۴ اما ازمیر اعلی، هنوز ... سلطان انداخته می گفت N: چون ازمیر اعلی هنوز اعتماد بر عفو و مرحمت سلطان داشت دیگر به وسیله ارکان همت بر مغفرت و جرم بخشی گناهان گماشت و عرضه داشت که این نوبت هم سلطان محمد خصال جرایم او را در گذارد و به زلال رحمت و افضال روی سپاهی اعمال او را محو و سترده دارد که E

^۵ بیت N: نظم E

^۶ کس N: من E

^۷ به N: ز E

^۸ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

و بنابراین در تمامی ولایاتِ همسایه خود از ایدین ایلی و ساروخان ایلی، دستِ تطاول به تاراج و غارت گشاده، و میانِ رعایا و عَجْزَه به هرگونه مزاحمت و تعرضاتِ مفسدانه افتاده و شهرِ ایاسلوق را که کشورِ معتبرِ ایدین ایلی است محاصره کرده و طمع در تسخیرِ حصارهای دیگر نموده، روی به افساد و تفریقِ شملِ عباد آورده، بعد از اطلاعِ سلطانِ محمدخصال، و فی الحال متوجه تدارکِ احوالِ آن ولایات شد و از سلوکِ غدارانه و حرکاتِ ظالمانه از میرِ اعلی در مقامِ مکافات و مجازات آمده می‌فرمود که^۱:

بیت ۲:

دلیری کند با من آن نادلیر چو گوری کند حمله بر نَرّه شیر
سرش لیک آنکه درآید به^۳ خواب که شیر از تنش خورده باشد کباب^۴

و بی‌توقفِ وزراء، و امراء و سپهسالاران تجهیزِ عساکر و جنود امر فرمود، اما لشکرِ انکوریه چون در عهدهٔ یعقوب بیک فیروز اعلی بود، او درین توجه به تقدیمِ بعضیِ اِعدارِ اِهمال نمود که چون انکوریه سرحدّ قرامان است و بر تقدیرِ توجه او انکوریه، آن مملکت در معرضِ تعرضِ دشمنان است هرچند عذرِ مذکور، معقول بود اما در آن هنگام تعلّقِ خاطرِ سلطان، آن معذرت نامعقول نمود و از عدمِ مطاوعتِ فرمانِ جامِ جانمای، دلِ سلطان شکست و غبارِ آزار و کدورتی بر صحیفهٔ ضمیر او نشست و سلطان با امراء و لشکریانِ حاضر، متوجه دفعِ از میرِ اعلی گشته در مقامِ انتقام او درآمد و معلوم است که هرگز خفاش را تابِ تابشِ آفتابِ تابناک نخواهد بود و روباهِ حيله‌باز را، بازوی به قوتِ مقاومت با پنجهٔ شیرِ خشنماک نتواند نمود؛ هرآینه چون سلطان به نزدیکیِ حصارِ ایاسلوق رسید،

^۱ و بنابراین در تمامی ... مجازات آمده می‌فرمود N: و دیگر باره از میرِ اعلی با لشکریانِ ظالم نهاد درصدد ستمکاری و افساد افتاد و جهت تعرضِ ولایتهای جوار خود از ایدین ایلی و غیزه دست تطاول و عاد به نهب و غارت عجزه عباد و تشویشِ اتقیا و عباد نهاد و بر شهرِ ایاسلوق را که شهرِ قدیمِ ایدین ایلی است محاصره آورد و طمع در تسخیرِ آن حصار و شهر بند کرد چون مردم شهر و حصار از تعرض او به غایت منزجر بودند و از غلبه و استیلا او بر مملکت هم خوف مینمودند هرآینه کس را جهت استعانه به خدمت سلطان فرستادند و شروح واقعات بر معرضِ عرض نهادند که اگر عماقرب تدارک حال مملکت نفرمایند یحتمل که حصار را از میرِ اعلی بدست آورد و بعد از آن استخلاص مملکت ازو دشوار نماید سلطان را از استماع این واقعه ماده غضب و قهرمانِ غلیان و طغیان نمود و از کم فرصتی از میرِ اعلی بسیار حدت و شدت فرمود E

^۲ بیت -E

^۳ به N: ز E

^۴ ر.ک. شرف نامه نظامی

مقابله فرمود و بعد از آن مدّت‌ها در مقام متابعت و فرمان‌برداری و به دعوای اخلاص و خدمتکاری لایزال استقامت خود را اظهار می‌نمود که^۱:

بیت: ۲:

به هر جا که هستی کمر بسته‌ام به خدمتگری با تو پیوسته‌ام
چنانم نماید که از هر دیار ندارم دری جز درِ شهریار^۳

لیکن در زمانی که سلطان را از چشم زخمِ زمانه به رخسارِ دولت کلفتی رسید و میان او و موسی چلبی کار به مقاتله کشید و خبر آن وحشت و تفرقه سلطان را هر گوشه از دشمن و دوست شنید، از میرِ اعلی گویا که موادّ نفاقِ دیرین در خزینۀ سینه پرکینه به ظهور آورده و در آن اوقات پریشانی سپاه، اعوان و انصارِ سلطان کم فرصتی‌ها ارتکاب کرده و حقوقِ ملاطّفات و مروت‌های سلطان را درباره خود نسیّاً نفسیّاً انگاشته و از غایت بی‌آرزمی و حق‌ناسپاسی، نظرِ قاصر را بر مزاحمت ممالکِ سلطانی برگماشته.^۴

بیت:

ولا خیر فی وُدِّ امرئٍ مُتَلَوِّنٍ إذا الرِّیحُ مَالَتْ مَالٌ حَيْثُ تَمِيلُ

^۱ چنانچه القصّه؛ چون ... استقامت خود را اظهار می‌نمود N: با وجود آنکه از میرِ اعلی در زمان معارضه عیسی چلبی و امتداد خصومت او با سلطان در آن اوقات ایقاع فتنه و افساد بسیار کرده بود و در صدد تایید و تقویت اعداء سلطان جرات و اقدام گناهان بی حد و شمار نمود بود و در آن ولا چون به عون ربانی و همین نصرت یزدانی توفیق نصرت رفیق انصار و اعوان سلطان شد و پشیمانی و خذلانِ قرین حال مقویانِ اعدا و خصمان گشت و به موجبی که سابقاً مشروح مذکور گشته خاتمت آن مخالفت و عاقبت آن معادات بناحق فتوحات سلطانی و تغایب توفیقات سبحانی شده بود و چون در آن امر از میرِ اعلی به طریق تذلل و تخشع و از راه نیازمندی و تضرع استغفار از جرایم خود نموده بود و سلطان کریم الاخلاق جهت مراعاة حق جوار تقصیرات او را به عفو و اغماض مقابل فرموده بود و بعد از آن مدتهای مدید خود را در سلک خدام آستان سلطانی معدود می داشت و همواره بر مسلک مطاوعت و متابعت از مراسم خدمتکاری و فرمانبرداری دقیقه مهمّل نمیگذاشت و می‌گفت E

^۲ بیت - E

^۳ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۴ لیکن در زمانی که سلطان ... سلطانی برگماشته N: درین اوقات که سلطان را در صورت محاربه و مصاف با موسی چلبی از زمانه چشم زخمی بر رخساره دولت رسید و وحشت آن قضیه را هرکس از دوست و دشمن و دور و نزدیک شنید از میرِ اعلی را که در درون سینه بر کینه مواد نفاقِ دینه خزینه بوده در حین حدوث آن حادثه باز نفاق دیرینه را به ظهور آورد و فرصت دست برد و تطاول بر ممالک سلطان غنیمت شمرد و از پریشان خاطر سلطان و پراکندی انصار و اعوا را مستمر و متضاعف انگاشت بلکه حق لطف و مرحمت سلطان را کان مأم

يَكُنْ شَيْئاً مَدْكُوراً (سوره انسان، آیه ۱) پنداشت و از وخامت عاقبت غدر و بی‌آرزمی بترسید و از شامت حق ناشناسی و بی‌شرمی نهراسید E
^۵ وُدّ N: حبّ E

داستان بیست و دوم

در بیان خروج از میراغلی جنید بیک بر ممالک ایدین ایللی و ساروخان ایللی و اضرار و آزار رعایا و مظلومان و توجه سلطان به دفع مشارالیه عجزه و اضطرار او در توسل به طلب زنهار و عفو بی دروغ سلطان؛^۱

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، ليس^۲ يدخل الجنة من لم^۳ يأمن جأزه بوائفه،^۴ چون رعایت حق جوار از اخلاق عظیمه گرام است و وقایت همسایه ملاطفت شعار^۵، از ملکات کریمه اهل اسلام و سلطان محمد خصال را به موهبت فطری تخلّق به خلق و خوی محمدی بود و همیشه در صدد رعایت^۶ نیک سیرتی و صیانت خود از بدی می نمود^۷.

بیت:

و آنکه خوش خو آن بود کاندر خُمول باشد از بدخو و بدفعلان حُمول^۸

چنانچه القصّه؛ چون قبل ازین اوقات از میراغلی، جهت قرب جوار او به ممالک سلطان، در زمان خروج عیسی چلبی انواع ایقاع و افساد میان برادران نموده بود و هرگونه خرابی های او به ولایات سلطانی تطرّق نمود و بعد از استیلاء و اقتدار سلطان بر استیصال خصمان از میراغلی از راه شفیع و استدعاء امان، تمامی جرایم او را سلطان کریم الاخلاق، جهت ملاحظه حق، جوار به عفو و اغماض

^۱ بر ممالک ایدین ... عفو بی دروغ سلطان N: در ممالک سلطان خصوصا ایدین ایللی و ساروخان و توجه سلطان به دفع شر و رفع ضراو از سر مسلمانان و مظلومان و گفتار در ذکر فرار از میراغلی از سطوت سلطانی و تقدیم مراسم اعتذار و طلب زنهار و عفو نمودن سلطان جرایم او به لطف و احسان و سایر و واقعات آن روزگار E

^۲ ليس N: لا E

^۳ لم N: لا E

^۴ شروه E+

^۵ همسایه ملاطفت شعار N: جار E

^۶ رعایت N: مراعاة E

^۷ می نمود E-

^۸ ر.ک. مثنوی معنوی مولانا

یک کس از لشکریان، رفیق خود نیافت و همچنان تنها و مجروح از معركة عنانِ عزیمت به جانبِ اسطنبول برتافت و چون با تکور اسطنبول موعود بود که بر تقدیرِ هزیمت باز از محلّ عبور عودت خواهند نمود، تکور نیز وفایِ عهود مرعی داشت و سلطان را امداد و اسعاد نمود و از معبرِ اسطنبول به ولایتِ انادولی گذاشت.^۱

بیت ۲:

وَلَيْسَ فِرَارُ الْيَوْمِ عَارًا عَلَى الْفَتَى إِذَا عُرِفَتْ مِنْهُ الشَّجَاعَةُ فِي الْأَمْسِ

بعد از انقلابِ طرحِ غالب و مغلوب، چون لشکریانِ سلطان از تعاقبِ سپاهِ منکوب بازگشتند و جمعیتِ قلبِ موسی چلبی را مجمعِ سپاهِ سلطان مظفر پنداشتند، همگی به یکبار گرفتارِ خصمانِ قهار در غایتِ دشمن‌کامی، زار و خوار شدند، اما چون موسی چلبی از اطوارِ قهرِ ناسازگاریِ سابقِ خود درباره‌ی امراء و لشکریان متأسف و نادم بود، همگی مردمِ مغلوب را به ملایمت و مهربانی عفو و بخشایش فرمود، که مردم لشکر را در امثالِ این وقایع مخالفتِ برادران چه گناه است و خصومتِ میانِ چاکران و بندگان یک خاندان راجع به آن دو پادشاه است، اکنون هرکس را ازین لشکریان برادرِ داعیه‌ی ملازمت او باشد در توجه مآذون و مختارند و اگر درین جانب توقف نمایند هم به دستورِ زمان [249b] آباء و اجدادِ معدود در سلکِ بندگان خدمتکارند، اما چون بیش‌تر طبایع، مایل به خدمتکاریِ سلطان بودند به تدریج اکثرِ لشکریان شکسته از راه اسطنبول به طرفِ انادولی عبور نمودند.^۲

بیت:

چنین است رایِ سرایِ سپنج که گاهی به رنجت دهد گاه گنج

^۱ زیرا که آن هفت هزار ... ولایتِ آنادولی گذاشت N: چرا که به یکبار این هفت هزار مرد پیاده و سوار تیر بارانی بر مردمِ سلطان کردند که سهامِ حوادثِ فلکی را به یک بار به عیان آوردند چنانچه این دویست نفر را تمام به زخمِ تیر خدنگ در معركة جنگ مضطر ساختند و چندین جوانان مبارز را از بالایِ زمین بر خاک راه بزمین انداختند و به حدی رسید که سلطان را زخمها تیر متعدد برسید و سمند دلاوری را سلطان را جراحتهای مهلک کردند به ضرورتِ سلطان با بقیه این گروه قلیلِ عنانِ جرات و جلادت را برتافت و درین حال معاودت هیچ کس از لشکریان خود را با خود نیافت آخر آنکه همه کس از عقبِ خصم خود رفته بود و پایِ علم و رایتِ سلطان را از سپاه خالی انداخته سلطان با چند کس به طرفِ اسطنبول مبادرت نمود و بر حسبِ موعودِ تکور سلطان ار به جانبِ ملک خود روانه فرمود E

^۲ بیت - E

^۳ بعد از انقلاب ... عبور نمودند N: چون در جنگ گاه امرا و لشکریانِ سلطان موفق بر خصما بازگشتند و جمعیتِ موسی چلبی را سلطان پنداشتند به یکبار همگی به پایِ خود به دامِ خصم خود گرفتار شدند و به کامِ دشمن زار و خوار گشتند و موسی چلبی چون از غلط‌ها و ناسازگاریهای سابقِ خود نادم و متأسف بود مردمِ مغلوب را به ملایمت و مهربانی بخشایش و به تالیف فرمود که لشکریان را در امثالِ این وقایع چه گناه است و خصومتِ میانِ ما و پادشاه سپاه است هر کس به اختیارِ خود توقف مینماید همان خدمتکارِ این خاندان خواهد بود و هرکس را داعیه توجه خدمتِ پادشاه خودست مختار مآذون خواهد گشت چون طبایعِ جمهور مایلِ خدمتکاریِ سلطان بود به تدریج همگی لشکر از عقبِ سلطان مبادرت نمود و بعضی از عساکر هم در آن جانب نزد موسی چلبی توقف نمود E

موازی هفت‌هزار مرد بودند، موسی چلبی را از فرار منع کردند که چون به تیغِ هلاکِ خصمان باید گرفتار شد چرا باید مرتکبِ عارِ گریز و فرار گشت^۱.

بیت:

آخر کار چون بایاد مرد این همه عارها چه باید برد

لاجرم درین حالت، اکثر لشکریانِ سلطان به اعتمادِ هزیمتِ خصمان از عقبِ مُنهِزِمات و گریختگان می‌تاختند و سلطان را در جنگ‌گاه، با قلیلی گذاشته به کارِ بازپس دیدن نمی‌پرداختند و سلطان با دوستانِ مرد از خواصِ خود متهورانه، عزیمتِ قلبِ منکسرِ موسی چلبی نمود و حال آنکه از مردمِ ینکی جری و خاصگیانِ او هفت هزار کس مانده بود، او مطلقاً به اقتضاء شجاعتِ چلبی به رعایتِ حزم و احتیاطِ نپرداخت و رایتِ دلاوری به عزمِ موسی چلبی بی‌مبالات برافراخت^۲.

بیت:۳

همه را در بهانه‌گاهِ گریز تیغ‌ها کند و تک‌ها سرتیز
جوشنِ شه‌چو سخت‌جوشی کرد لشکرِ شاه سست کوشی کرد^۴

زیرا که آن هفت هزار مردِ پیاده و سوار به یکبار چنان تیربارانی برین گروهِ معدودِ سلطان کردند؛ که گویا سهامِ حوادثِ فلکی را به یک دفعه از یک جا به ظهور آوردند، چنانچه ازین دوستانِ مرد که همراهِ سلطان بودند همگی را به زخمِ تیرهای خدنگ، در زد و خوردِ جنگِ مضطر و بی‌فر و فرهنگ ساختند، و چندین جوانِ مبارز از بالای اسب به زمینِ تیره انداختند و به حدّی رسید که سلطان را بر اسب و جوشنِ خود هم زخم‌های متعدّد رسید، و به ضرورتِ سلطان، عنانِ تهوّر و جَلادت را از اقدام بازکشید و در آن حال

^۱ چون محمد بیک ... گریز و فرار گشت N: او هم با جمع کثیر از امرا هم زبان بوده اند که روی گردان شوند و موسی چلبی را در معرض خطر لشکر سلطان دارند این جماعت امرا و مبارزان در مقابله سلطان به آیین مقابله و کارزار در آمدند و بیکبار به اظهار آثار موافقت و اخلاص اعلام منصوب جنگ را منکوس کردند چون لشکر موسی چلبی این مخالفت امرا عظام را در میان مقابله دیدند همگی به یکبار عنان از جنگ و جدال کشیدند و روی از مقابله سلطان برتافتند و به صوب فرار بی اختیار شتافتند و لشکریان سلطان هرکس به گروه مقابل خود را در پیش انداخته از عقب می تاختند و به هر چند قدم جمعی را پیاده و گرفتار می ساختند موسی چلبی هم داعیه فرار کرده و روی به جانب عود و انهزام آورده جمعی از مردم نزدیک و لشکر ینکی جری موازی هفت هزار مرد مانده بودند موسی چلبی را از هزیمت منع نمودند که چون به تیغ هلاک خصماً می باید مرد حالیا ننگ و عار گریختن را چرا باید ببرد E

^۲ لاجرم درین حالت ... چلبی بی‌مبالات برافراخت N: درین حالت لشکریان به اعتماد انهزام خصمان اکثر از عقب گریختگان تاخته بودند و سلطان با دوستان کس در جنگ گاه تنها انداخته سلطان از تهوّر ذاتی و شجاعت جبلی درین حالت بخاطر رسیده که چون لشکر خصم مغلوب شده و سپاه مقابل پریشان و منکوب گشته با همین چند سوار که همراه دارد روی به موسی چلبی آورد و او را زنده بدست اندازد با دوستان سوار خود را بر هفت هشت هزار مردان کار تاخته و رایت دلاوری بی رعایت حزم و احتیاط برافراخت E

^۳ بیت -E

^۴ ر.ک. هفت پیکر نظامی

بیت ۱:

چو دریای خون شد همه دشت و راغ جهان چون شب و تیغ‌ها چون چراغ^۲

[249a] و درین اثناء جنگ و جدال محمد بیک میخال اغلی با موسی چلبی، مطارحه نمود

که قدری لشکر از مردان مبارزپیشه همراه و دمساز این بنده فرمایند تا به ضربت شمشیر آبدار پایه استوار صف خصمان را از جای خود برکنیم و به نوک سنان جانستان به یکبار از قلب دشمنان سر برکنیم؛ موسی چلبی این سخن را از مُشارالیه به صدق و اخلاص حمل نمود و جمعی از دلاوران نامدار^۳ را به همراهی او مقرر فرمود.

بیت ۴:

بدین عشوه داد او چو شه را فریب^۵ یکی بر دلیری یکی پر فریب^۶
همان قاصدان نیز کردند جهد که بر خون شه بسته بودند عهد

چون محمد بیک میخال با جمعی کثیر از امراء و مردم صاحب اعتبار همدل و یکزبان شده بوده‌اند که از موسی چلبی روگردان شوند، در میان معرکه به یکبار اعلام خود را منکوس ساخته متوجه صفوف لشکر سلطان شدند، چون بقیه سپاه موسی چلبی اینچنین مخالفت امراء عالی‌مقدار را دیدند، دست و پای خود گم کرده عنان از مواجهه خصم برتافتند و هرکس از محل خود به صوب فرار به اختیار و اضطراری شتافتند، و لشکریان سلطان، غالب و فایق شده در هر قدم، سواران را پیاده می‌ساختند و پیاده‌ها را به ضرب تیغ حدید سرکوب کرده از پای انداختند و موسی چلبی هم داعیه فرار کرده با بعضی روی به جانب انهزام آوردند؛ جمعی از مردم نزدیک و لشکریان ینکی‌جری که

^۱ بیت E-

^۲ ر.ک. شاهنامه فردوسی

^۳ و جدال محمد بیک ... جمعی از دلاوران نامدار N: میخال اغلی محمد بیک با موسی چلبی مواجهه گفت که قدری لشکر از مردان مبارز با من همراه ساز تا به گروهی شیر دلان همگی رفیق و هم آواز نصرت شمشیر آبدار مایه قرار و استقرار خصم را از جای برکنیم و به نوک سنان جانستان از میان سینه دشمنان سر برکنیم موسی چلبی این جرات و اقدام را حمل بر صدق وجهی نمود و جمعی از امراء و دلاوران E

^۴ بیت E-

^۵ فریب N: شکیب E

^۶ ر.ک. شرف نامه نظامی

آن جانب روم ایلی گذر کرد تگور به ملازمت سلطان، تقدیم خدمات و ترتیب اسباب ضیافت پادشاهانه گما ینبغی به جای آورد و موسی چلبی چون از توجه سلطان خبردار شده بود، او هم با لشکر روم ایلی به سهولت و شتاب شده و تا به موضع اینجکز که یک مرحله اسطنبول است سلطان را به عزم قتال استقبال نمود^۱.

بیت^۲:

لشکر انگیخت بیش از اندازه کینه‌ور تازه گشت و کین تازه^۳

چون این دو پادشاه قیصرنجد و این دو برادر بی‌مهر و داد به یکدیگر رسیدند و از جانبین صف‌های سپاه کینه‌خواه کشیدند، از جانب سلطان اولاً لشکر ترکان تاتار پیش‌تر شتافتند، بعد ازیشان ترکان آنادولی رخصت اقدام یافتند و بعد ازیشان، سپاه سنجق انکوریه روانه شدند، آنگاه از هر طایفه از سوار و پیاده از محل خود جمله، حمله مردانه نمودند و در هر طرف معرکه قتال به نوعی به هم التحام پذیرفت و مضاربه و محاربه تا به حدی اشتداد گرفت که گویا طوفان خون، ربع مسکون را احاطه خواهد کرد، یا آنکه صواعق آسمانی بر سطح زمین تیره به یکبار به نزول و حلول روی خواهد آورد^۴.

^۱ و چون وزیر مذکور ... به عزم قتال استقبال نمود N: و سلطان را به دفع موسی چلبی و فتح ممالک روم ایلی لایزال به رغبت و تحریض مینمود و باید که روزی لشکری آراسته و سپاهی یراق و اسباب پیراسته از ممالک آنادولی فراهم آورد و به موجب عهده که با حاکم اسطنبول کرده بود عبور لشکر سلطان را از معبر اسطنبول مقرر داشت چون از معبر کلی بولی بدست گماشته موسی چلبی و گذر از آنجا را به هیچ وجه نمیگذاشت سلطان چون با لشکریان خود به مقابله اسطنبول نزول فرمود کس معتبر به پیش تگور و حاکم اسطنبول فرستاده به وثیق عهد و ایمان فرمود که به هیچ وجه ضرر سلطان و لشکریان به مملکت اسطنبول نرسد و بعد از گذر به جانب خصم خود روانه گردد و تگور مذکور در مقام اخلاص و خدمتکاری چنان ثابت قدم باشد که در موافقت سلطان و مخالفت با مخالفان چنان محکم و صادق دم باشد که اگر نعوذ بالله شکستگی از جانب موسی چلبی به لشکر سلطان رسد و سلطان به حکم ضرورت به لب دریا آید. علی الفور به کشتی های اسطنبول سلطان و لشکریان را بگذراند و برین عهد و میثاق از جانبین ملایمت و اتفاق بهم پیوست و اگرچه تگور بالذات با موسی چلبی عدو غلیظ بود اما با سلطان به مبلغات تاکید عهد فرمود چون سلطان از معبر دریا گذشته کنار اسطنبول نزول فرمود تلکور و حاکم ضیافتها و نزل اقامت بسیار لایق و خدمات و تکلفات رایق بجای آورد و تمامی لشکریان سلطان را از گذرگاه دریا به طریق رعایت و احترام تمام روانه کرد و در متابعت و دولتخواهی سلطان عهد اکید و سوگندها را به تغلیظ و تشدید رسانید، چون موسی چلبی عبور سلطان با چنین لشکر آراسته شنود او هم با لشکر روم ایلی تا به موضع اینجکز که یک مرحله اسطنبول است سلطان را به عزم قتال استقبال نمود E

^۲ بیت E-

^۳ ر.ک. هفت پیکر نظامی

^۴ این دو پادشاه قیصرنجد ... روی خواهد آورد N: دو پادشاه قیصر نژاد و دو برادر بی‌مهریانی و و داد به مقابله یکدیگر رسیدند و از جانبین لشکرها بر آ یراق صفها کشیدند از جانب سلطان اول لشکر جرار تاتار بیش پیش مصاف شتافتند و بعد از آن لشکریان ترکان آنادولی رخصت اقدام یافتند بعد از آن سنجق و لشکر انکوریه روانه شد و بعد ازیشان دیگر لشکریان از سوار و پیاده و هر یک محل خود صف کشیده ثابت قدم ایستاده بنیاد رزم آزمایی نهادند و آهنگ مرد ربایی کردند از طرفین مقاتله و جدال به نوعی اشداد گرفت و التیام صفوف دلاوران به مرتبه التحام پذیرفت که گویا طوفان خون ربع مسکون را احاطه و حلول نموده یا آنکه صواعق آسمان بر روی زمین نزول کرده E

خدمتِ سلطان سرفراز شد و به لوازمِ اعظام و اعزاز ممتاز گشت، بی توقّف او را به منصبِ وزارتِ اعظم سربلند ساخت و قدر او را بر جمیع ارکان بلندتر برافراخت و وزیرِ صایبِ تدبیر هم به لوازمِ خدمتکاری و به مراسمِ مملکت‌داری کمرِ عبودیت بر میانِ جان بست و به حسبِ ارث و استحقاق به مسندِ وزارت نشست.^۱

بیت ۲:

وَإِذَا^۲ تَفَارَنْتَ السُّعُودُ فَعِنْدَهَا يُرْجَى الصَّلَاحُ وَتَحْسُنُ الْأَعْمَالُ^۴

چون وزیرِ مذکورِ لایزال، سلطان را به تسخیرِ ممالکِ روم ایلی تحریض می‌نمود، و بنابر آن به اندک وقتی، لشکری آراسته و سپاهی با یراق و اسباب پیراسته از ممالکِ انادولی فراهم آورد و به موجبِ عهدی که با حاکمِ اسطنبول در میان داشت عبورِ لشکرِ سلطان را از معبرِ اسطنبول مقرر فرمود، چرا که معبرِ کلی بولی به ضبطِ نوّابِ موسی چلبی محفوظ بود و سلطان بنابر تدبیرِ وزیر با آن لشکرِ ظفر مسیر به عزیمتِ روم ایلی به کنارِ گذارِ اسطنبول نزول فرمود، اما با سلطان به تأکیدِ عهد و موّاش خاطر او را مطمئن فرمود؛ بعد از استیضاءِ تکور و عبورِ عساکرِ منصور، چون سلطان به

^۱ رای ناصواب و فکر ... به مسندِ وزارت نشست N: جمعی کثیر از امرآ و اعیان را که حاضر بودند به تیغ بی دریغ هلاک ساخت و بعد از ایشان به تدبیر کار غایبان به اطراف پرداخت و از ملوک کفار که از زمان آبا و اجدادش خراج گزار بودند و با خاندان آل عثمان اخلاص و بندگی قدیم داشتند و خود را بین سلاطین این خاندان لازم التکریم می‌پنداشتند تحمیلات و تکلیفات شاق و مطالبات و خدمات مالایطاق مینمود چنانچه از والی اسطنبول که از قیصره قدیم روم بود و بر جمیع سلاطین عیسوی تقدم مینمود به خلاف معهود مبالغ کثیر مقرر میخواست و هرچند میخواستند چیزی از مطالبات تخفیف نماید یک فلس از آنچه با خیال خود مقرر کرده بود نمیکاست و بر همین نسبت با سایر ملوک اطراف طریق بی مروتی و عدم انصاف پیش آورد و ابراهیم پاشا ولد علی پاشا که وزیر و وزیر زاده آبا و اجدادش بود جهت تحصیل خراج و مقرری به استنبول فرستاد و چون با والی استنول دوستی داشت کار تحصیل مقرری و خراج او را به ذمت او نهاد ابراهیم پاشا این معنی را فوز و نجاتی و مجدداً به منزله اعاده حیاتی دانست و به قبول این خدمت خلاصی یافت به استنبول آمد و علی الفور کس خود را با تفصیل افعال قبیحه و حرکات و سکنات وقیحه که از موسی چلبی ناشی میشد به نواب کامیاب آن سلطان محمد خصال اعلام نمود و کیفیت تنفر امرآ و لشکریان را از موسی چلبی که بر طبق وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْقَضُوا مِنْ حَوْلِكَ (سوره آل عمران، آیه ۱۵۹) مقرر شده بود به خدمت سلطان عرض فرمود سلطان نیز به استمالت و دلداری تمام ابراهیم پاشا را به ملازمت خود دلالت فرمود و مکتوب ملاطفت اسلوب جهت تالیف خاطر او با خواص خود به او ارسال فرمود ابراهیم پاشا را این معنی عین مطلوب بود و خدمت چنان سلطان محمد خصال او را آرزوی بع غایت مرغوب چون متوجه ملازمت سلطان شد و به عز دست بوسی متهیج و شادان گشت سلطان اعزاز محترم داشته علی الفور به مرتبه وزارت او را سرفراز نمود و به تقدیم ارکان دولت او را ملحوظ نظر اعزاز فرمود وزیر صایب تدبیر هم به خلوص چنان چنان که سزاوار بود کمر خدمت به میان جان بست و بر مسند تدبیرات ملکی و مالی به استحقاق

نشست E

^۲ بیت -E

^۳ وَإِذَا N: فَإِذَا E

^۴ الْأَعْمَالُ N: الْأَحْوَالُ E

نتوان نمود؛ هرآینه آن جماعتِ نفاق‌پیشه را اندیشه تدارک به تیغ انتقام می‌باید فرمود و از وجودِ مردودِ این طایفه حَقود همیشه نفرت و احتیاط می‌باید افزود.^۱

بیت^۲:

رخنه‌گرِ ملک سرافکنده به لشکرِ بدعهد پراکنده به

بنابرین رای ناصواب و فکرِ پرشتاب، جمعِ کثیر از امراء و اعیانِ مُلک را به تیغِ بی‌دریغ هلاک ساخت و بعد از استیفاء قهر و مؤاخذه حاضران این جماعت، به اندیشه غایبانِ ایشان پرداخت و همچنین، بر ملوکِ عظامِ اطراف، خصوصاً جمعی از صنادیدِ کفار و حکامِ اقطار، تکالیفِ مالایطاق می‌نمود؛ از آن جمله حاکم و تگورِ اسطنبول را که از بقایای قیصره قدیم بود و به حسبِ عزت و تعین بر تمامی سلاطینِ عیسوی تقدیم می‌نمود، مبالغِ کثیر هر ساله به رسمِ خراج می‌خواست و اگر خواستند که به مبلغی کمتر، مقطع و مبدأ زانچه در خیالِ خود مقرر کرده بود، یک فلسِ احمر نزل و مُسامحه نمی‌نمود و بنابر ایصال و تحصیلِ خراجِ اسطنبول، ابراهیم پاشا ولد علی پاشا را که وزیر و وزیرزاده آباد و اجدادِ او بود و نسبت با ملوکِ اهلِ ذمت خصوصاً والیِ اسطنبول، دوستی داشت روانه داشت و در وصولِ مبلغی که تعیین کرده بود خاص به عهده او گذاشت، ابراهیم پاشا این معنی را جهتِ خلاص از حدتِ مزاج و شدتِ طبع و اعوجاجِ موسی چلبی حالیا فوری دانست، و بعد از وصولِ اسطنبول تفصیلِ اطوار و ناسازگاری‌های موسی چلبی را به سلطانِ محمدخصال عرضه داشت و خیری در اعلامِ سایرِ مصالح که در بابِ مُلک و سلطنت می‌دانست فرونگذاشت؛ و سلطان علی‌الفور، استمالت‌نامه و تشریفاتِ خسروانه جهتِ ابراهیم پاشا روانه داشته و تألیفِ خاطر او نموده، به حضورِ خود طلب فرمود و این معنی خود، عینِ مطلوب و مدّعی ابراهیم پاشا بود؛ بعد از آنکه به

^۱ و درین حالت تمکن ... احتیاط می‌باید افزود N : درین حال تمکن و استقلال جهت صلاح سلطنت و اجلال خود رای جهانداری او چنان اقتضا کرد که این جمعی از امراء و سپهسالاران روم ایلی چون طریقه بیوفایی و نفاق با برادر امیر سلمان مسلوک داشتند و او را در روز حادثه و در وقت مخمسه تنها گذاشتند هرچند تایید دولت من خود در آن مخالفت ایشان موافق مصلحت حال من مینمود اما بعد ازین بر چنین جماعتی چگونه اعتماد توان نمود و با چنین لشکر بدعهد با کدام خصم و شریک ملک مقابله توان فرمود هرآینه تربیت اسکندری و در ارکان دولت داراب که قصد ولی نعمت خود کرده بودند و امید تحسین و احسان روی توجه به اسکندر آورده بودند درین جماعت منافق پیشه به ظهور می باید آورد و این جمله سرداران که این خیانت کرده اند روانی به تیغ انتقام ما خود می باید کرد E

^۲ بیت N : شعر E

ممالکِ روم ایلی ظاهر گشت و بر سریرِ خلافت موروثی پدری و بر تختگاهِ معتبرِ قیصری، تمثالی از کتابتِ سعادت این گنبدِ سپهرِ مینا، به تحریرِ منشیانِ تقدیر و تقریر و تبشیرِ مهنّایِ وَآتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُبِينًا^۱ به ظهور آمد و موسی چلبی بعد از استخصالِ مرتبهٔ استقلال در پادشاهی مُلکِ پدری با وجودِ سبقِ معاهدات با سلطانِ محمدتِ خصال به دعوی لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ^۲ اظهارِ توحّد و انفراد کرد و در دارالسّلطنة ادرنه^۳ بر تختِ شاهی اجلاس نموده، بعضی امرا و احکامِ مخصوص را به ملازمتِ خاص خود ممتاز ساخت و در مسندِ سلطانی که مقتضیِ تعمیمِ مرحمت و تَیمیمِ شیوهٔ جهانبنانی است به حالِ جمعی کثیر که مقبول طبعِ او نبودند مطلقاً نمی‌پرداخت^۴.

بیت ۵:

سربلندیش از آسمان بگذشت	در جهان سربلندِ عالم گشت
در ثنا هرکس آشکار و نهفت	آفرینی به قدر خود می‌گفت
کَافِر و تاج شد به تو نامی	دادِ شاهی بده به خوش‌نامی ^۷
خطبهٔ جاهِ خویشتن برخوان ^۶	لَوْلَوْ تَرَزَّ لَعَلَّ تَازَه ^۸ فشان

و درین حالتِ تمکّن و استقلال، جهتِ نظمِ مصالحِ جاه و جلالِ خود، رای چنان دید که آن جماعتِ سپهسالاران روم ایلی که شیوهٔ بی‌وفایی و نفاق با برادرش امیر سلیمان مسلوک داشتند و او را در روز واقعه و در حینِ حدوثِ حادثه به آن مهلکه، تنها و بی‌کس گذاشتند، اگرچه آن صورتِ مخالفتِ ایشان [248b] موافقِ مصلحتِ دولت او بود، اما بعد الیوم در هیچ واقعه، برین جماعت اعتماد

^۱ سورة نساء، آیه ۱۵۳

^۲ سورة غافر، آیه ۱۶

^۳ در دارالسّلطنة ادرنه N: در شهر ادرنه که دارالسّلطنة روم ایلی است E

^۴ چنانچه القصّه ... مطلقاً نمی‌پرداخت N: القصه ازین قبیل صورتی میان عالم کون و فساد در ایام تمادی مکاوحت و عناد، امیر سلیمان و موسی چلبی را در میان جهتِ منازعه سلطنت روم ایلی و انتهاء امر امیر سلیمان به سرنوشت ازلی اتفاقاً ظاهر شد و دولت موسی چلبی برو قاهر گشت چنانچه در داستان سابق مذکور گشت چون اولاً که سلطنت و سریر قیصری بر موسی چلبی تقریر بگرفت و بشیر لسان تقریر به تقریر بالکان به تقدیر صغیر دلپذیر وَآتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُبِينًا (سورة نساء، آیه ۱۵۳) تقریر نمود و بر سریر مملکت موروثی و به تصرف تخت سلیمانی دعوی توحید و استقلال لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ (سورة غافر، آیه ۱۶) آغاز نمود و در شهر ادرنه که دارالسّلطنة روم ایلی است بعضی امرا و سرداران ممالک روم را در سلک ملازمت خود به مزید حشمت خود ممتاز فرمود E

^۵ بیت N: شعر E

^۶ برخوان N: برخواند E

^۷ خوش نامی N: خودکامی E

^۸ فشان N: فشانند E

داستان بیست و یکم

در بیان کیفیت استقلال موسی چلبی به سلطنت مملکت روم ایلی و تخت ادرنه بعد از قتل امیر سلمان و آغاز انحلال عقد موافقت و متابعت با سلطان محمد خصال و وقوع ایقاع فتنه و فساد و اتفاق محاربه و قتال در میان؛^۱

چون معهود گردش روزگار بی اعتبار و معتاد در روش حرکات چرخ دوار آنست که اگر کوکب اقبال بختیاری از مشرق تأیید کردگاری بر آفاق مرادات و امانی برافروخته شود، بالضرورة ستاره بخت مقابلش در مغرب خفا و افول درآمده، آثار انوار معارضی از عرصه آسمان جهانبانی پرداخته گردد، چراکه اجتماع اضداد در جمیع محال، محال است و اقران متناقضان در فضای ملک، مفضی به فترت لایزال،^۲ و در عالم ملک و شهادت جمعیت دو پادشاه کامکار بر مسند سعادت و فرمانروایی در حیز امتناع است، و اجتماع دو شاه دولت شاهی از قبیل جمع متناقضین و فیما بین البته یک کدام در تعرض انتفا و ارتفاع است.^۳

بیت ۴:

همین است رسم سپنجی سرای یکی را برد دیگر آرد به جای

چنانچه القصه؛ تمثال این صورت مدعی بیان شاهزاده‌های قیصری نجاد، خصوصاً امیر سلمان و موسی چلبی چون اسباب امتداد فتنه و فساد مرتب افتاد، و دولت موسوی بر ملک و سلطانی سلمانی غالب و قاهر شد و تمکن و استقلال موسی چلبی بعد از زوال خورشید اقبال سلمانی در

^۱ کیفیت استقلال ... و قتال در میان N: انتقال سلطنت روم به موسی چلبی در ممالک روم ایلی و استقلال او بر تخت ادرنه و قتل امیر ارکان امیر سلمان بعد از متابعت و ایلی و گفتار در فرستادن موسی ابراهیم پاشا را به طلب خراج از قیصر اسطنبول به سبیل تکلیف و ارتباط ابراهیم پاشا در آن اثنا با سلطان محمد خصال بر عیت سلطانی به دفع موسی چلبی بی توقف و تسویف E

^۲ و اختلال E+

^۳ بی اعتبار و معتاد ... انتفا و ارتفاع است N: و معتاد در روش چرخ دوار چنان است که هرگاه که کوکب اقبال بختیاری از مشرق تأیید آسمانی بر آفاق مرادات و امانی بر افرازد، بالضرورة ستاره بخت مقابلش را در مغرب خفا و افول غارب سازد و هر وقت که آفتاب جهان افروز سلطنت و جلال سعادتباری بر مطالع مطالب و مشارق مآرب برآرد، عرصه ملک را از سیاهی سپاه اعدا و سواد ملک وجود خصماً بپردازد چرا که اجتماع اضداد در جمیع محال، محال است و اقران متناقضان در فضای ملک، مفضی به فترت و اختلال E

^۴ بیت N: نظم E

او به عَوَاصِفِ حَادَثَاتِ زَمَانِی به خَاکِ تیره افتاده، به وَسِیْلَهٗ اِعْتِقَادِ خَالِصِ و مَنّتِ صَادِقِ چنان از مَرَا حِمِ یزدان به عَفْوِ غُفْرَانِ رسند.^۱

بیت:^۲

بَادَتِ به دَسْتُ باشد اگر دِلِ دهی به دهر در مَعْرُضِی که تَخْتِ سَلِیْمَانِ رود به باد^۳

^۱ ابتدا و امتداد سلطنت ... به عَفْوِ غُفْرَانِ رسند N : و از مقتضای گردش سپهر دوار مدت شوکت گیر و دار و امتداد ایام سلطنت و اقتدار امیر سلمان از ابتداء جلوس او بر مسند حکومت پدری و تخت دارالسلطنه ادرنه بر وقت قیصری که سنه خمس و ثمان مائه بود تا این حال که سر رشته عمر و دولتش به قاطع آجال انفصام و انفصال یافت مدت هشت سال و ده ماه و ده روز بود و حدوث این واقعه او در تاریخ سنه اربع عشر و ثمان مائه ظهور نمود و محقق از آثار اخبار او که امیر سلمان جوانی بوده در صورت و جمال خوشایند و در حسن رخسار و شمایل نماینده و زبینه، در خلق سخا و کرم و در طور شجاعت هم بی مثل و مانند و رعایا و عجزه بلکه سپاهی و لشکری همه از بی تکبری و عدالته و راستی او به غایت خشنود و خرسند، التفات خاطر و میل بسیارش به اهل فضل و کمال و در احکام سلطنت و شاهی به دستور آبا و اجداد به اطاعت و انقیاد میال و در زمان او مولانا احمدی اسکندرنامه ترکی به نام او املا نموده و انعام و احسان که درباره او فرموده زیاده از معتاد سلاطین بوده، از خصال محمود او یکی آن بود که هر روز یک غلام را از مملوکان خود از قید بندگی آزاد میکرد و درین عمل صالح توقع داشت که حق سبحانه و تعالی جهت حرایم شرب بر دوام و ارتکاب بعضی معاصی او را عفو فرماید امید که به لطف در شان او به اظهار آید عمیر عطر به مقتضای حدیث صادق گفتار مَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَعْتَقَ اللَّهُ رَقَبَتَهُ مِنَ النَّارِ و یکی از خیرات و اعمال صالحات او آنکه مسجد جامع ادرنه را بنا فرمود اگر مهلت ایامش به اتمام آن وفا ننمود و موسی چلبی هم بعد از او چون به مسند سلطنت جلوس نمود در اتمام آن جامع سعی فرمود اما او را توفیق اتمام آن مسجد نشد با آنکه تکمیل عمارت آن به اهتمام سلطان محمد خصال اتفاق افتاد فاما چون بانی اول امیر سلمان بود به امید مشویات اخروی انشاء آن فرمود یقین که بر حسب صادق السان مَنْ بَنَى مَسْجِدًا، بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ در غرف جنان با حور و غلمان مسرور عفو و غفران خواهد بود اما از کثرت توغل بر غایب شاهی و مقتضای جوانی و از استغراق در شرب مدام و صرف روزگار به کار عیش و شادمانی سلطنت خود را به باد فنا داد و در عهد شباب چون شکوفه بهاری به عواصِفِ حَادَثَاتِ بر خَاکِ تیره افتاد E

^۲ بیت N : نظم E

^۳ ر.ک. دیوان حافظ

و ابتدا و امتداد سلطنت و کامرانی امیر سلمانی در گلشنِ زندگانی بعد از واقعهٔ تیموری در تختِ ادرنه و ممالکِ قیصری از روم ایلی از شهرِ سنهٔ خمس و ثمان مائه تا مدتِ هشت سال و دو ماه و ده روز بود، و در شهرِ سنهٔ اربعِ عشر و ثمان مائه، سر رشتهٔ عمر و دولتش را به قاطعِ آجال، انفصام و انفصال نمود، و الحق مشارالیه جوانی بوده به حسبِ جمالِ صورت در غایتِ خوشاینده و به حسنِ رخسار و شمایلِ زیبنده و نماینده در صفتِ مکرّت و سخا و در بخششِ عطا بی‌مثل و مانند و تمامی سپاه و رعیت از عدل و احسانِ او خشنود و خرسند، میلِ خاطر و توجهِ مناظرش به مراعاتِ اهلِ فضل و کمال و در احکامِ سلطنت، به دستورِ آباء اجداد به متابعت و انقیادِ شریف میّال، و در زمانِ سلطنتِ او، مولانا احمدی، اسکندرنامهٔ ترکی را به اسمِ سامی او توشیح نمود و انعام و احسانی که در جایزهٔ آن تألیف داده زیاده از گنجایشِ هم سلاطینِ روزگار بوده و از مجاهدِ خصال او آنکه هر روزه یک غلامی از ممالیکِ مُلکی خود از قیدِ بندگی آزاد می‌فرموده و درین عملِ صالح، توقع از فضل و مرحمت می‌نموده که جرّمِ شرابِ مدام و عشرت بر دوامِ او را حضرتِ عزّت به عفو و مغفرت، مجازات نماید و بر حسبِ حدیثِ صادق الوعد مَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَعْتَقَ اللَّهُ رَقَبَتَهُ مِنَ النَّارِ، خلاصی از عذابِ نار، در آن عالمِ آخرت دربارهٔ او به ظهور [248a] آید، و یکی از خیراتِ نمایانِ او مسجدِ جامعِ عتیقِ ادرنه است که در زمانِ پادشاهی خود انشا فرمود؛ اما در ایّام سلطنتِ او فرصتِ اتمامِ آن نشده، واقعهٔ هایلّه او روی نمود و موسی چلبی هم شروع در اتمامِ آن مسجد کرده هنوز مکمل نشده، او هم از مسندِ شاهی و ملکِ حیات معزول گشت و تکمیلِ آن مسجدِ شریف در زمانِ استقلالِ سلطانِ محمد خصال اتفاق افتاد و آن عملِ صالح مقبول شده، لیکن چون بانیِ اوّلِ اَحَقّ جزای خیرست، امید که بر حسبِ حدیثِ بلیغِ البیانِ مَنْ بَنَى مَسْجِدًا، بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ در غرفه‌های آن بیتُ الجنانِ امیرِ سَلَمان و اخوانِ با حشمتِ خدمتِ حور و غلمان، مسرور به جنتِ رضوانِ فایز کردند و آن خطیئات و منهیاتِ نفسانی که به اقتضاءِ هوای سلطانی و ایّامِ جوانی ارتکاب نموده و روزگارِ بی‌ثبات و اعتبارِ همگی آن لذّات را به بادِ فنا برداده و چون شکوفه‌های بهاری در عهدِ جوانی، برگِ عیش و زندگانی

و انکسار امیر سلمان آگاه ساختند، و میان چنان طایفه که به خون شاهزاده تشنه بودند این آوازه انداختند که ما امیر سلمان را به شما رسانیده‌ایم و فردا موسی چلبی او را از شما طلب خواهد فرمود و اگر مُساهله در قید و گرفتاری او ظاهر شود موجب مؤاخذه و سیاست پادشاهانه خواهد بود، لاجرم آن جماعت نیز بالطبع و طوع مردم الوس خود را با یراق و اسلحه مرتب کردند و روی به گرفتن امیر سلمان آوردند، لیکن در یک طایفه انبوه همگی را به خاک هلاک انداختند و اسب امیر سلمان را تیر زده او را دستگیر ساختند؛ اتفاقاً در عین این کشاکش، جمعی از لشکریان موسی چلبی که به ایلغار و سرعت امیر سلمان را تعاقب کرده‌اند به میان این معرکه رسیدند و شاهزاده را برحسب دلخواه گرفتار و اسیر دیدند، و فی‌الغور یکی از ایشان پیش‌تر، تبشیر موسی چلبی ازین واقعه نمود، و او قوین موسی را به استعجال به استقبال او فرستاد و نیز حکم موسی چلبی را به مقتضای قضیه فَوَكَّزَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ^۱ به امیر سلمان اجرا فرمود و سرابستان جوانی، سلطنتش را به آب تیغ قهر و انتقام سیراب نمود^۲.

بیت:^۳

درین باغ رنگین درختی نرست
جهان دام خویش از تو یکسر برد
که ماند از قفای تبرزین درست
به جرعه فرستد به ساغر برد^۴

^۱ سورة قصص، آیه ۱۵

^۲ و از اسباب ضلالت ... انتقام سیراب نمود N: و یک ترکمانی را که بدرقه و راهنمای خود کرده بودند گویا غولی بود که او را ارشاد تنبیه ضلال مینمود و به استعجال او را استقبال املاک آجال میفرمود و تیره بختی و سیاه روزگاری او را همین نشانه بس بود که از همه ارکان دولتش قره مقبل و قرچه بیک بجای نحس اکبر و نحس اصغر همراهی نبود، بدرقه راه ضلالت امیر سلمان او را راه روان به محلی رسانید که آنرا دلنجی ایلی گویند و به حقیقت میدانست که در آنجا جمعی از مظلومان و ستمدیدگان امیر سلمان هستند که هلاک او به چراغ میجویند و نزدیک صبح بدرقه ایشان را بجای گذاشت و فی‌الغور از فرار امیر سلمان به آن عیوان آن جماعت را آگاه ساخت و با وجود که آن جماعت به خود امیر سلمان تشنه بودند و این نوع ننگ و گرفتاری او را به دعا و نذر طلب می نمودند بدرقه تهدید و تشدید کرد که موسی چلبی فردا امیر سلمان را از شما خواهد طلب فرمود و اگر مساهله در کار قید و گرفتاری او کنید موجب مواخذه عظیم خواهد بود آن جماعت نیز ایل و الوس خود را احضار کردند و با یراق و اسلحه جمعی کثیر بهم آوردند و به سر راه امیر سلمان در آمده بنیاد جنگ و جدال کردند و در یک لحظه قرا مقبل و قراچه بیک را که اقدام به محاربه کردند بر خاک هلاک انداختند و اسب امیر سلمان را سر زدند و او را هم دستگیر و مقید ساختند و به نوعی آن جماعت کینه و بغض امیر سلمان در دل داشتند که داعیه قتل از همان لحظه کردند اما بعضی مردم کاردان ایشان را از آن داعیه باز آوردند که قتل پادشاهان به شان امثال ما مردمان است و خصم او موسی چلبی او را از ما طالب و خواهان او را دست آویز و مقبله مطالب خود سازیم و مقصود اصلی خود را هم به این واسطه به وجه دلخواه ببردازیم اتفاقاً درین غوغا و گفت و گو جمعی از لشکریان موسی چلبی که به ایلغار و سرعت از عقب امیر سلمان کرده بودند و راه به راه پی او را از عقب به این نزدیکی آورده به میان این جماعت رسیدند امیر سلمان را برحسب دلخواه خود گرفتار دیدند خبر گرفتاری او را به عرض موسی چلبی رسانیدند و بریدی به تعجیل به تبلیغ این بشارت به ادرنه دوانیدند. موسی چلبی قوین موسی را فی‌الحال به استقبال فرستاد و تیغ هلاک را از نیام انتقام آخته بدست موسی داد که موسی وار کار خود را به اظهار رسان و چنانچه معهود است سر امیر سلمان را به مقطع رسان و حکایه مشهور فَوَكَّزَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ (سورة قصص، آیه ۱۵) را در روزگار تازه گردان» E

^۳ بیت - E

^۴ ر.ک. شرف نامه نظامی

و هجوم سپاه دشمن بر تمام محال، دیگر در درون حمام [247b] آرام نتوانست، بلکه شرابِ غرور از دماغش بیرون رفته در دسرِ خمار و سلطنتش فروگرفت و جامِ عشرت چون لاله چاشتگاهی از دستش بر زمین افتاده انکسار پذیرفت، و همین قدر مجال یافت که بی‌یراق و سلاح بر اسب سوار شد و به جانبِ اسطنبول متوجه طریقِ فرار گشت، چون روزِ دولتش به آخر رسیده بود و آفتابِ عمرش در پرده افقِ شام سرکشیده، شبِ تاریکی در راه پیش آمد که تاریک‌تر بود، از بختِ تیره مدبرانِ سیه‌روزگار، و هوای مشوش از صرصر بلا محفوف به تراکمِ غمامِ غُموم اما، مقبوض‌تر^۱ از دلِ تنگِ اهلِ ادبار؛

بیت:

به هم برزدش تندبادِ غرور فکندش ز سر تاجِ^۲ اقبال دور

و از اسبابِ ضلالت و سرگردانی آنکه جهتِ بدرقه راه ترکمانی بی‌ایمانی پیدا کرده بود که گویا غولی راهزن بوده که او را ارشاد و رهنمونی تیهِ ضلال می‌نمود، بلکه به استعجال او را به استقبالِ املاک آجال مبادرت می‌فرمود، و نشانه کمالِ تیره‌بختی و سیه‌روزگاری او آنکه میانِ همه ارکانِ دولت و مقربانِ حضرتش، همین قرامقبل و قراچه بیک به منزله نحسِ اصغر و اکبر در آن شبِ تار همراه او مانده بود و آن بدرقه طریقِ هلاکِ راهروان، امیر سلمان را به موضعی رسانید که آن را دلنجی گویی گویند و اتفاقاً در آنجا از مظلومان و ستم‌دیدگانِ امیر سلمان بودند که هلاک و خسارِ او را شب‌های دعا به چراغِ آه می‌جستند و مع‌ذلک، بدرقه و جمعی که رفیق بودند امیر سلمان را میانِ آن قوم بدخواه بازگذاشته خود به طرفی جستند، و آن جماعتِ ترکانِ پرآزار را از کیفیتِ فرار

^۱ مردم نزدیک و ارباب ... غمامِ غُموم اما، مقبوض‌تر N: اکثر مردم در خانه و نزدیکان به همراهی حسن آقا روانه شدند و به رفاقت او در بیرون باغات ادرنه به ملازمت موسی چلبی ملحق گشتند به نوعی که از امرا و خواص به غیر از قراچه بیک و قرا مقبل و اروج بیک نزد امیر سلمان نماند و هر کس از طرفی خود را به لشکر موسی چلب رساند موسی چلبی چون بر سیل تواتر حقیقت حال امیر سلمان وخیم شد به سرعت تمام بی ملاحظه حزم و احتیاط به در حمام و صحبت معاشرت انتظام امیر سلمان روان گشت چون توجه حسن آقا و جمهور امرا و خواص او به خدمت موسی چلبی مجقق دانست و دیگر در درون حمام مقام آرام نتوانست شراب غرور به یکبار از دماغش بیرون رفت و درد سر خمارش گرفت و جام عشرت چون لاله پژمرده از دستش بر زمین خورده انکسار پذیرفت و همان قدر مجال یافت که از حمام بیرون آمد بر اسب خود سوار شد و به جانب اسطنبول متوجه صوب فرار گشت و چون روز دولتش به آخر کشیده بود و آفتاب عمرش نابهنگام شام رسیده شب تاریکی در راه پیش آمد سیاه تر و تاریک‌تر از بخت مدبران تبه روزگار و هوایی تراکمِ غمامِ غُموم E

^۲ تاج N: حد E

و پنج دقیقه در الحاح و مبالغه بازنگذاشته او را از عالم گذشته یافت، بلکه امیر سلمان بنابراین که حسن آقا در آن مبالغات، گستاخی کرده محاسن او را به تیغ دلاک حمام قطع نموده از حمام بیرون کردند و او را بی آب و روی نموده انواع دشنام^۱ و خواری برو آوردند و فی الحال حسن آقا به آن زاری و خواری از مسلخ حمام بیرون آمد بر اسب خود سوار شد و از غیظ و غیرت، آن بی حرمتی به آواز بلند میان امراء و لشکریان به گفتار آمد که درین پادشاه نشاء عمر دولت به آخر رسیده و من نیز به خدمت موسی چلبی عازم حازم گردیده، هر کس که همراه است بسم الله گو بیاید و از چنین شاهزاده غافل گمراه و جاهل بی راه چه آید و چه گشاید.^۲

بیت: ۳

إِذَا جَاءَ مُوسَى بِآيَاتِهِ فَقَدْ بَطَلَ السِّحْرُ وَالسَّاحِرُ

اکثر مردم نزدیک و ارباب عقل و هوشمندی همراه حسن آقا روانه شدند و در بیرون باغات ادرنه به ملازمت موسی چلبی رسید و کیفیت حال را به او عرضه کرده همراه او متوجه شهر گردیدند و از امراء و خواص امیر سلمان به غیر از قراچه بیک و قرامقبل و اروج بیک، نزد او کسی نماند، و هر کس خود را از یک طرف شهر به لشکر موسی چلبی می رساند، لاجرم چون اوضاع احوال امیر سلمان را به حقیقت معلوم نمود، بی ملاحظه حزم در مسارعت توجه افزود، و امیر سلمان درین مضیق مجال

^۱ دشنام N: دشمنان E

^۲ چون مقدمه لشکر موسی ... چه آید و چه گشاید N: تا آنکه مقدمه لشکر موسی چلبی به یکبار معموره شهر رسیدند و لشکریان هم از اطراف شهر صف ها کشیدند حاجی اورنوس که مقدم امرا عظام و باعجد بر مسند اعزاز و احترام به درون حمام درآمد که ای شاه کامران و ای خسرو فارغ دل از کار جهان کار عالم داری از دست بیرون رفت، و لشکر عدو به میان شهر درآمد تو را این غفلت و خودکامی است و در طور رندی و می پرستی این چه بدنامی است شاهزاده را چنان شراب برده بود که چنان پیمانه عمر خود را در آن مجلس پر کرده و خورده که مستانه در جواب حاجی اورنوس همین گفت که ای حاجی لالا ما را از دق عشرت خود خود باز مدار و دیگر ازین گونه اخبار مشوش را در بزم جمعیت ما در میار موسی را کجا آن مقدار که بر سر من تواند لشکر کشد و یا مردم بی وجود او پیرامن تختگاه من توانند رسید حاجی اورنوس خایب و مایوس از درون حمام برون آمد و با حسن آقا که رکن دولت و محرم حریم سلطنت بود گفت که پادشاه ما از حال خود و کار عالم خبر ندارد و سخن مرا در رتبه اعتبار نمی آرد تو به درون مجلس او درای و او را ازین غفلت آگاه نمای که کار سلطنت بالکل از دست شد و همین دم خواهد پادشاه معاشر به جام تلخ اجل مست گشت حسن آقا هم بدون حمام رفت و کیفیت حادثه را به چندین مبالغه به عرض رسانید و هیچ دقیقه از الحاح و لجاج نماند که پادشاهزاده را بشنوانید امیر سلمان بنیاد بد مستی کرد و به قطع محاسن حسن آقا روی آورد و او را بی آب و رو صحن حمام بیرون کردند و از سخنان ناسزا آنچه معروفست بر حسن آقا برشمردند، حسن آقا بلکه اکثر امرا ازین معنی منزجر شدند و بیکیار ناامید و منکسر خاطر گشتند و حسن آقا از در حمام بیرون آمده بر اسب خود سوار شد و علی روش الاشهاد میان لشکریان به گفتار آمد که من پیش موسی چلبی رفتم هر که را داعیه همراهی است بسم الله گو بیاید و از چنین پادشاهی غافل جاهل گمراه بیراه E

^۳ بیت N: شعر E

خاصگان که خبرِ موحش آورند مجلس را به گلبانگِ رامشگران و جاماتِ رنگارنگ بیاراست، و به آوازِ بلند می‌گفت^۱:

بیت^۲:

من و جام شراب و روی نیکو اگر جمشید می‌آید بیا گو

چون مقدمه لشکرِ موسی چلبی به میانِ باغاتِ ادرنه رسید و لشکرها از هر طرف شهر و کوه‌ها صف کشید، حاجی اورنوس که اعظمِ امراء و مردِ پیرِ سال‌دیده بود به درونِ حمامِ درآمد و بی‌تکلف گفت که ای شاهِ کامرانی و ای خسروِ فارغ از نیک و بدِ جهان، کارِ مُلک و دولتِ تو از دست بیرون رفت و لشکرِ عدو به میانِ شهر درآمد یا رب تو را این چه غفلت و خودکامی است، و میانِ می‌پرستان هم این چگونه حالتِ بی‌غیرتی و بدنمایی است؛ شاهزاده را چنان شرابِ غرور از هوش برده بود و پیمانه عمر و دولتِ خود را پر کرده مستانه این کلمات می‌سرود، که ای حاجی لالام، ما را از ذوقِ عشرت و بسطتِ خود باز مدار و دیگر ازین اخبارِ مشوش را درین جمعیتِ مجلسِ سرور میار، موسی را کجا آن مقدارست که بر سرِ من لشکری تواند کشید و با آن حقارت و ناتوانی با چند اوباشِ حقیر بر سرِ تخت شاهی تواند رسید؛ هرآینه حاجی اورنوس خایب و مأیوس از درونِ حمام بیرون شتافت و با حسنِ آغاز که رکنِ دولت و محرمِ صحبت بود گفت که پادشاه ما از خود و کارِ عالم خبر ندارد و سخنانِ ما پیران روزگاردیده را بازیچه طفلان می‌پندارد، باری از روی شفقت و دولتخواهی به درونِ حمام درآی و او را به هر نوعی باشد ازین مرتبه غفلت آگاه نمای، که همین این دم اینچنین پادشاهی می‌پرست به جامِ خونینِ دشمن سرمست خواهد شد؛ حسن‌آقا هم به درونِ حمام شتافت

^۱ و مع ذلک از استیلاء ... به آواز بلند می‌گفت N: و چندان از استیلاء غفلت و خودکامی بر دشمن اینچنین بزرگ به چشم حقارت و خواری دید و به اعتماد قوت دولت و جوانی بخت عنان طبیعت هوسناک را در میدان غفلت باز بکشید که روزی موسی چلبی آگاهی از غفلت تمام امیر سلمان یافت و بیکدفعه چون لمعه تیغ دلاوران بر سر شهر ادرنه بتافت و میخال اغلی بر مقدمه لشکرش روان و قوین موسی در صف لشکر با او هم عنان چون به نزدیکی ادرنه رسیدند و از منهبیان اخبار به تفصیل حال امیر سلمان را بر حسب دلخواه دشمنان رسیدند اتفاقاً در آن حالت به طریقه رسم و عادت مهوسه بر طبق العاده طبقه خامسه امیر سلمان در درون حمام در عین خودکامی با شاهد و شراب در حین اشتغال و با خوشی سلطنا و جوانی به مستی باده از حال عالم فارغ البال بود یکی از خواص به درون حمام آمد و او را از آمدن موسی چلبی خبرداد چندان چون قدح مستان از روی استهزاء مجلس خود را منبسط داشت و آنکس را چندان لت فرمود که زبان گفتارش در آن اخبار از کار افتاد و بر قرار سابق از صحبت عیش خود بر خواست بلکه مجلس را به احضار گل اندامان و باده های گلرنگ بیاراست که E

^۲ بیت N: شعر E

خونریزی و مترصد انتزاعِ مسندِ دولت و فیروزی او می‌بود، و چندبار چون بادِ صرصر اصرار در اطفاء چراغِ دولت امیر سلمان داشت و بازارِ ضعف و ناتوانی مثلِ نسیمِ اسحارِ بهارِ مردم گذار را از گوشه، از آن اقطار نمی‌گذاشت، و آن پادشاهِ غافل از مُلک و سپاه، پاسِ وجودِ خود و رعایتِ رعایا و ودایعِ الآه، نگاه نمی‌داشت و جامِ خودکامی را روز و شب از دستِ اقتدار بر زمین^۱ نمی‌گذاشت و می‌گفت:

بیت^۲:

گذشت عمر و نمی‌یارم از شراب گذشتن که مست خواهیم ازین عالم خراب گذشتن

[247a] و مع ذلک از استیلاءِ نشاتِ غفلت و بی‌پرواییِ دشمنی چنان مضر، مصر به چشم

حقارت می‌دید و به اعتمادِ قوّت و جوان‌بختی، عنانِ طبعِ هوسناک را در میدانِ آرزوهای باطل باز نمی‌کشید تا آنکه موسی چلبی از منْهیانِ اخبار و جاسوسانِ مُجد، در استفسارِ حقیقت کار و بار به یک بار چنان تحقیق نمود که امیر سلمان تمامِ اوقاتِ خود را صرفِ شراب و شاهد می‌نماید و هرگز نام و نشانیِ دشمنی به یاد او نمی‌آید، لاجرم به یک دفعه موسی چلبی با جمعی معدود ایلغاری به سرعت نمود و چون لمعۀ تیغِ دلاوران از نزدیکی شهر ادرنه در دیدهٔ دیده‌وران تافت، و اتفاقاً امیر سلمان را در آن حالت درونِ حَمّامِ ادرنه مشغولِ شراب و شاهدِ دلفریب یافت و چون میخالِ اغلی علی بیک، بر مقدمۀ لشکر شتابان بود و قوین موسی با جمعی جوانانِ چست و چالاک با او هم‌عنان، در آن وقت یکی از خواصّ امیرسَلَمان به درونِ حَمّامِ درآمده او را از وصولِ لشکر دشمن خبر داد و فرمود که مُخبرِ صادق را چندان لَت کردند که زبانِ گفت‌وگوی او از کار افتاد و خندان‌خندان مثلِ قدحِ مستان، خود را از نشاط و انبساط باز نداشت، و مانندِ گوش‌های رود پرسرود، آوازهٔ لشکر را آواز بادِ صبا میانِ گلستان می‌پنداشت، و برقرار از میانِ صحبتِ عیش و عشرت برنخاست، بلکه به زعمِ

^۱ شبانه روزی در فکر ... اقتدار بر زمین N: در اندیشه فرصتی به خون‌ریزی و مترصد به انتزاعِ مسندِ دولت و فیروزی او بود و با وجود آنکه از بی‌قوتی مال و رجال و ضعف و استطاعت و جلال در خلال آن احوال چندین بار به داعیه فرو نشاندنِ چراغِ دولت امیر سلمان چون بادِ صرصر اصرار مینمود و باز از ضعیفی و ناتوانی میلِ نسیمِ بهار هر دم به هر گوشه گذار میکرد اما امیر سلمان به هیچ وجه در نگهداشتِ مسندِ شاهی و پاسداری ملک رعیت و سپاهی خود را از هوا پرستی باز نمیداشت و جامِ عشرت را یکدم از دستِ اقتدار خود بر زمین E

^۲ بیت N: شعر E

غرور و جامِ غفلت و حُبور خود را بی‌خبر و بیهوش دارد، وجودِ عالمی را چگونه نگهبانی کند، و هر شاه و شهریار که کشورِ عقل و خرد را چون قُبابِ حبابِ ساغر و ساغری ثباتِ حبابِ میِ ناب به سیلابِ مداومتِ شراب، هردم خراب انگارد تشنهٔ لباسِ ظلم و بیداد را چگونه از زلالِ معدلت و مرحمتِ سیراب دارد، از آنکه بنایِ استوارِ مُلک و ملکوت براساسِ هوشیاری استوارست و نیراتِ فلکِ وجود را بر محیطِ سپهرِ عقل و خرد مسیر و مدار، و ملازمتِ شهواتِ نفسِ ستمکار، منافیِ ظهورِ آثارِ عقلِ عالم‌مدار؛ چنانچه این کلمه از آن اخبارست^۱ که إِذَا أَقْبَلَتِ الدَّوْلَةُ خَدَمَتِ الشَّهَوَاتُ الْعُقُولَ وَإِذَا أَدْبَرَتْ خَدَمَتِ الْعُقُولُ الشَّهَوَاتِ.

نظم^۲:

هرآنکس که بر تخت شاهی نشست نخستش ز می شست باید دو دست
اگر می ننوشد از آن به چه چیز که باش به هوش آدمی بس عزیز

القصة^۳؛ اوضح دلائل جهتِ ثبوتِ مدعیِ مذکور کیفیتِ معاش و^۴ معاشرتِ امیر سلمان است که در ایام سلطنتِ خود، همیشه زمامِ اختیار^۵ به دستِ هوایِ نفسِ داده بود، و شبانه روزی به همدمی ساقی و هم‌نفسی جامِ باده افتاده^۶ و با وجود آنکه مثلِ موسی چلبی دشمنی نه بیگانه، بلکه خصمی از درون^۷ خانه پیدا شده بود، و^۸ میانِ مملکتِ روم ایلی همیشه شبانه روزی در فکرِ فرصتی به

^۱ تحقیقِ عواقبِ کار ... این کلمه از آن اخبارست N: عنان را از حجابِ استتار باز رهاوند و این معنی بالضرورة ملوک کامکار و سلاطینِ عالی‌اقدار را موجب تنبیه و هوشیاری گردد از مستیِ جاه و سروری و مستدعی سقط و آگاهی شود از غرورِ خودکامی و تن‌پروری زیرا که منصبِ سلطنت و شاهی اجل نعم‌الاهی است و پایه ثباتِ آن مسندِ مشیدیرِ ارکانِ هشیاری و آگاهی است چون پادشاهی عبارت از نگهبانیِ عبادِ الله است و شهریاری آگاه بودن از مصالحِ اهلِ شهر و سپاه، هرکه از ملک وجود خود بی‌خبر و بی‌هوش است وجودِ عالمی را چگونه محافظ و نگهبان تواند بود و شاه و شهریاری که کشورِ عمل و خردمندی را چون قبابِ حبابِ ساغر و ساغر حباب به سیلابِ شراب هر دم از بنیادِ خراب دارد تشنه لبانِ ظلم را به چه سان از زلالِ عدالتِ سیراب تواند نمود، همیشه ملازمت بر لذات و مشتتهاتِ نفسانی خصوصاً مداومتِ مدام از جامِ کامرانی البته چنانچه در بدأتِ نشاء مقتضی زوالِ عقل و هشیاری است بالاخره به اختلالِ سلطنت و مملکت داری است زیرا که بنایِ کارخانه ملک و ملکوت بر اساسِ هوشمندی استوار و نیراتِ فلک وجود را بر محیطِ سپهرِ خرد مسیر و مدارست و مطابق این معانی هر همان بنایی از کلامِ قدماء حکما بر این وجه مذکور اسفار اشعار از روایان اخبار است E

^۲ نظم - E

^۳ القصة N: و E

^۴ معاش و - E

^۵ را + E

^۶ بود + E

^۷ درون N: میان E

^۸ در + E

داستان بیستم

در بیان توجه موسی چلبی نوبتِ ثانی به قصدِ استیصالِ امیر سلمان و ظفریافتن او بر مشارالیه در حینِ عشرت در حمامِ ادرنه و فرار و هلاکِ مشارالیه به دستِ مردمِ موسی چلبی و جمعی ترکان؛^۱

اقتضاء قدرتِ الهی و ارتضای حکمت‌های نامتناهی، در بزم‌آرایی عرصهٔ روزگار و آراستگیِ زمانه به رنگ‌آمیزی سوادِ لیل و بیاضِ نهار، آنست که بر نسبتِ تعاقبِ نور و ظلمت و تناوبِ سعادت و شقاوتِ اهل دولت و مکنّت، تمثالی به اولی الابصار بازنماید.^۲

مصرع:

یکی همی رود و دیگری همی آید

تا بر ابناء روزگار ازین^۳ آمدشد بی‌اختیار، کمالِ اقتدار و اشتمالِ حکمتِ بی‌شمارِ حضرت^۴ آفریدگار به مجلایِ انظار به^۵ اظهار آید، و دیدهٔ غافل‌دلانِ پر پندار را از خوابِ گرانِ غفلت و جمود^۶ رُقود، بیدار گرداند و گوهرِ مکمونِ این^۷ مضمونِ مکنون و لَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ^۸ رخسارهٔ تحقیقِ عواقبِ کار را از حجابِ استتار باز رهند و این تیقُّظِ دیدهٔ اعتبار و آگاهیِ آحق و الیق به اهلِ سلطنت و شاهی است، زیرا که پادشاهی عبارت از نگهبانیِ گروهی از عبادالله است و شهریاری آگاه بودن از مصالحِ اهلِ شهر و سپاه، لاجرم هرکه در مُلکِ وجود خود از کُاسِ

^۱ به قصدِ استیصالِ ... چلبی و جمعی ترکان N: به شهر ادرنه به قصدِ هلاکِ امیر سلمان و ظفریافتن او در حالتِ استقلالِ امیر سلمان و اشتغال او به صمتِ عیش و فراغت از مکایدِ زمان و گفتار در ذکرِ کیفیتِ فرارِ امیر سلمان از صحبتِ عشرت در حمام به جانبِ اسطنبول و گرفتاری او در آن فرار و هلاکِ شدنِ امیر سلمان بدستِ نوابِ موسی چلبی و استقلالِ او بر تختِ سلطنت و اقتدار E
^۲ روزگار و آراستگی ... اولی الابصار بازنماید N: و زینتِ افزاییِ فضای لیل و نهار همیشه چنان است که بر نسبتِ تعاقبِ نور و ظلمت و تناوبِ سعادت و شقاوتِ اهل دولت و مکنّت را E

^۳ ازین N: به این E

^۴ حضرت N: خداوند E

^۵ انظار به -E

^۶ جمود N: خلود E

^۷ این N: و E

^۸ سورة بقره، آیه ۲۵۱

نظم^۱:

فَإِنْ دَهَمْتَكَ الْحَادِثَاتُ فَدَارِهَا فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي قُصَارَى مَدَارِهَا

چون سلطان را از مخابراتِ وثیق این بشارت‌ها رسید، بی‌توقف توسنِ عزیمت را در رکابِ مسارعت کشید و از توقّات به اندک روزی به انکوریه توجه فرمود و یعقوب بیک هم از سرِ شوق و آرزومندی خود را به عزّ بندگی درگاهِ سلطان رسانید و به صنوفِ ملاطفاتِ خسروانه غرّ اختصاص یافت، و به دلالتِ یعقوب بیک [246b] هرکس از امراء و سپهسالارانِ انادولی که در آن جوانب بود به ملازمتِ سلطانی شتافت، و از انکوریه در کمالِ دوستکامی و خوشدلی سلطان متوجه دارالسلطنه بُرسا شد و تختِ موروثی مجدداً به جلوسِ همایون، آسمانِ آسا گشت و بعد از آن دیگر باره تمامی ولایتِ ایدین ایلی و منتشا ایلی و گرمیان ایلی را نواب سلطان در تختِ تصرف درآوردند و رعایاء و عجزه و ستمدیدگانِ ممالک را به معدلت و مرحمتِ سلطانی خوشدل کردند، و عرقِ مخالفانِ دولت و دین و بیخ و بنیادِ دشمنانِ پر کین را از روی زمین برانداختند و اعلامِ شرایع و احکامِ دین و آلوّیه عدل و احسانِ فرخنده‌آیین را بر آسمانِ تأییدِ ایزدی برافراختند.^۲

بیت:

چو در قلبِ سپاهِ فتح در میدانِ رزم آیی ظفر شد بهر تو لازمِ عدو در طاعتت ملزم
در انگشت اگر دیدی سلیمان خاتمِ دولت سلیمان را بماندی در دهانِ انگشت چون خاتم^۴

پاشا قلعه سلاسل را به امیر سلمان تسلیم نمود و به ضرورت در ملازمت امیر سلمان روزگاری میگذرانید فاما خود را درون دل همان مخلص سلطان می دید و انتظار ظهور دولت قاهره سلطانی میکشید درین ولا که امیر سلمان تفکر خطا او را در انکوریه گذاشت و از او توقع حفظ تمامی ممالک آنادولی داشت یعقوب بیک کس خود را به خدمت سلطان فرستاد و به تقدیم معذرت تقصیر و بی کفایتی سابق خود را خدمات نهاد و بعد از عرض بندگی چنان پیغام داد که بحمدالله تعالی که الآن بخت خوابآلوده امثال ما بندگان در صبح دولت سلطان بیدار گشت و دولت غنوده دولتخواهان از طلوع خورشید مراد خبردار شدست و روز چشم انتظار بر راهست که رأیات اقبال سلطانی بعد از چند روزه قفول از میدان جهانگشایی دیگر به زودی بر مسند کامکاری طلوع نماید و خورشید دولتش بعد از احتجاب در ماورأ سحاب عالم اسباب بر افق جهانداری سطوع فرماید E

^۱ نظم N: بیت E

^۲ فَإِنْ N: اذا E

^۳ مخابراتِ وثیق این ... تأییدِ ایزدی برافراختند N: مخبر صادق القول چنین بشارتی رسید لاجرم همان ساعت توسن عزم را در رکاب مسارعت کشید و از توقّات به جانب انکوریه توجه فرمود و یعقوب بیک مجدداً به استقبال رأیت اقبال به خدمت سلطان سرافراز گشت و به صنوف الطاف بی دریغ ممتاز شد و جمیع سروران خیل و سپاه و سرداران رفیع القدر و سپهسالاران علی جاه خصوصاً اینال اغلی و کوبک اغلی از اطراف متوجه ملازمت سلطان گشتند و بدست بوس سلطانی سرافرازی یافتند و از آنجا به حشمت و شوکت تمام متوجه دارالسلطنه برسا شد و آیین گشت و بی مزاحمت مانعی و از تمامی اطراف ممالک خبر خاطر رعایا و عجزه کرد و عرق مخالفت اعدا و اصول بدعتهای خصما را از بیخ و بنیاد منقطع ساخت و رأیات عدل و احسان و اعلام یعقوب شریعت و ایمان بر آسمان بر افروخت E

^۴ ر.ک. دیوان اشعار سلمان ساوجی

آغانی معتاد سازد، لاجرم ^۱ آوازِ پرمهابت و جمعیتِ پر ^۲ صلابتِ نفیر و کوسِ روز وَا و غلغل ^۳ انبوهی ^۴ سپاه پرغوغا را کجا به گوشِ فراغت تواند شنید.

بیت ۵:

جوشِ می و نوشِ می و ^۶ ساقی نکند سود جوشیدنِ خونِ بایدت از حلقهٔ جوشن

حاصلاً؛ چون حکومت و امارتِ نفسِ اماره بر مملکتِ وجودِ امیرِ سلمان، فرمانروا و غالب بود و موسی چلبی شب و روز در یک نگاه، فرصت به دیدبانیِ عقل و هوشمندی به قصدِ امیرِ سلمان راقب و راغب، هرآینه درین مکاوحه و اختلافِ معظّماتِ ولایات و اطراف در تزلزل و اضطراب بود و کارِ غزا و جهاد که طاعتِ معهودِ این خاندان بود، بالکل متروک و مسدودِ الابواب، اما در اثناء این کشاکش و معارضه، این دو برادر، مقدماتِ فتوحاتِ سلطانِ محمدخصال در ممالکِ انادولی ترتیب می‌یافت، از آن جمله یعقوب بیک فیروز اغلی که از مخلصانِ قدیمِ سلطان بود و لایزال بریدان و رسولان او به درگاهِ سلطان می‌شتافت که چون سلطان را معلوم است که تسلیمِ قلعهٔ سلاسلِ امیرِ سلمان از قصورِ مردانگی و اخلاص او نبود و به موجبی که سابقاً به فضل مذکور شد، به حيله و تزویرِ علی پاشا آن شرمندگی او را روی نمود، اکنون همان بندهٔ جان‌سپارِ سلطانم و خود را درین امارتِ انادولی و ایالتِ انکوریه خدمتکار می‌دانم و الحمدلله تعالی که الآن بختِ خواب‌آلود این بندگان صادقِ الاعتقاد در طلوعِ صبحِ دولتِ سلطانِ بیدارش و دولتِ غنودهٔ مخلصانِ صافی و دادارِ سطوعِ خورشیدِ مراد خبردار گشته، و دیدهٔ امیدواری و چشمِ انتظار بر شاهراهِ مطلوبست که عمماً قریب، رایاتِ اقبالِ سلطانی بر عرصهٔ مُلکِ سابقِ خود و فرقِ بندگان صادقِ پرتو اندازد و آفتابِ حشمت و جهانبانی بعد ازین چند گاه احتجاب در ماوراءِ سحابِ عالمِ اسباب، بر افقِ کامرانی منزل سازد ^۷.

^۱ لاجرم - E

^۲ پر N : با E

^۳ غلغل N : غلغله E

^۴ انبوهی N : انبوه E

^۵ بیت N : نظم E

^۶ و - E

^۷ حاصللاً؛ چون حکومت ... کامرانی منزل سازد N : و چون حکمِ نفسِ اماره بر کشورِ سلطنت و امارهٔ امیرِ سلمان غالب بود و موسی چلبی علی الاتصال در کمینگاهِ فرصت خروج را به قصدِ امیرِ سلمان طالب و راغب و اطرافِ مملکتِ ازین مکاوحه این دو برادر در تزلزل و اضطراب و امرِ جهاد و غزا درین اوقات کشاکش این دو شاهزاده متروک و مسدودِ الابواب اما چون تمامی قراتِ مذکور مقدماتِ فتوحِ سلطان محمد خصال بود و این منازعات جهتِ استقلالِ سلطنت او بر ممالکِ موروثیِ معداتِ انتقال بود در عاقبت و مآلِ درین اثناً مقابله و معارضهٔ امیرِ سلمان و موسی چلبی در انکوریه یعقوب بیک فیروز اغلی که از مخلصانِ قدیم و بندگانِ حمیمِ سلطان بود و به واسطهٔ مکر و حيله علی

اقتحام جمعیت، التحام موسی چلبی را به جای گذاشتند و اعلامِ غدر و خلاف را میان جنگ‌گاه برافراشتند.^۱

بیت:

کشیدند صفاها به آیینِ جنگ گریزان ز هر سو علمِ رنگ رنگ^۲

چون به یک دفعه جمعِ کثیر از موسی چلبی در میان کارزار گریختند، و امراء قدیم امیر سلمان به لشکر او درآمیختند، موسی چلبی را دیگر مجالِ مقاومت نماند و توسنِ عزم را از آن ورطه هلاک بیرون جهانند و با بعضی خواص از جنگ‌گاه بیرون رفته به بعضی کوه‌های محکم درآمد، و به طریقه قُطَاعُ الطَّرِيق، هر زمان از گوشه، خروج می‌نمود و امیر سلمان را چون این قدر طالع مساعدت نمود و اصلِ طبع او مایل به حُسنِ عشرت و خودکامی مُشابهت نمود، به مجرد فتحِ مذکور، قناعت نموده متوجه دارُالسُّلْطَنه ادرنه گشت و اوقات او به دستور معهود به فراغت از اندیشه ملک به عیش و کامرانی می‌گذشت و از جهتِ ادمانِ شراب، این مُلکِ عالم را خاکدانی خراب و آیامِ زندگانی را در حکمِ لَمَعانِ سراب می‌پنداشت، چرا که صاحبِ مسندِ جمشیدی چون جم‌آسا، لایزال مُستَفْرِقِ بادۀ عشرت باشد در جامِ گیتی‌نمای عقل به چشمِ هوشمندی چگونه صورتِ صلاحِ ملک و سپاه تواند دید^۳، و اورنگ‌نشینِ مجلسِ کامرانی چون گوشِ خود را به سماعِ

^۱ خبر خروج و ظهور ... جنگ‌گاه برافراشتند N: خبر خروج موسی چلبی و ظهور او در روم ایلی به امیر سلمان در ممالک آنادولی رسید و عظمت و استقلال او را با وجود امداد حاکم افلاق و غیره شنید آتشِ عضمت و غیظ در نهاد فواد او افتاد و چون ممالک آنادولی را ملک عاریتی میدانست روی به تخت اصلی خود یعنی ادرنه روی نهاد اتفاقاً علی پاشا وزیر که مدبر امور بود و مدار مصالح جمهور در انکوریه وفات یافته بود و در مهمات سلطنت امیر سلمان سر و سامانی نمینمود و چون دایم کار عشرت و می پرستی اوقات او را شاغل بود و از منازم سلطنت بیشتر اوقات غافل هر روزه از طرفی خللی در کارخانه دولتش روی مینمود و هر دم اضطراب و گرد خاطرش می‌افزود در حین وصول اخبار موحش از موسی چلبی صلاح و قتش چنان تقاضا کرد که قلعه سلاسل و انکوریه را باز به یعقوب بیک ولد فیروز سپارد و منصب امیرالامرای آنادولی را به او مفوض و مرجوع دارد و ضبط و محافظت آن ممالک را به عهده مردانگی او فرماید و خود به استعجال به طرف روم ایلی باز آید بعد از مراجعت از راهگذار و معبر اسطنبول فرصت گذر یافت و با لشکر خود عبور کرد و روی به دارالسُّلْطَنه ادرنه آورد چون موسی چلبی از آمدن امیر سلمان آگاه شد در جمع لشکر و یراق جنگ مبادرت نمود و جمع کثیر را بر خود مجتمع نمود اما جمعی از امراء امیر سلمان که به حکمِ ضرورت تابع موسی چلبی شده بودند در دل با او در مقام نفاق بودند و به قدوم امیر سلمان نگران و مشتاق چون از طرفین لشکرها مرتب ساختند و اعلامِ مقابله و رایات جدال از جانبین بر افراختند E

^۲ گریزان ز هر سو علمِ رنگ رنگ N: بر آراسته یک به یک رنگ رنگ E

^۳ چون به یک دفعه جمع ... صلاح ملک و سپاه تواند دید N: در اثناء جنگ آن جماعت اهل نفاق به جانب امیر سلمان گریختند و با تمامی توابع و لواحق خود به لشکر امیر سلمان آمیختند لاجرم موسی چلبی را دیگر مجالِ مقاومت نماند و توسنِ عزم را از آن ورطه هلاک بیرون جهانند و با معدودی از خواص خود به بعض کوه‌های محکم درآمده به طریقه قُطَاعُ الطَّرِيق هر زمان از طرفی خروج مینمود و امیر سلمان بعد از فتح متوجه ادرنه شده بود و اوقات را به دستور معهود به عشرت و کامرانی و استیفاء لذات شهوانی مصروف میداشت و به واسطه ادمانِ شراب همه ملک را خراب و مثال لَمَعانِ سراب می‌پنداشت چرا که صاحبِ مسندِ جمشیدی چون جم‌آسا لایزال مستغرقِ بادۀ عشرت باشد در جامِ گیتی‌نمای عقل چگونه به چشمِ هوش صلاح ملک و سپاه را تواند دید E

بیت:

سرانِ مالک به یکدم^۱ شدند تابعِ او به آن طریق که سر را بود مسخر پای
به خدمتش همه از سر نهاده افسرِ خویش کمالِ حشمت او بر زده به افسر پای

چون خبرِ خروج و ظهورِ موسی چلبی در روم ایلی به امیر سلمان در بُرسا و ممالکِ انادولی رسید و موافقت و مساعدتِ حاکم افلاق را با جمعی از امراء و لشکریان به تواتر شنید، آتشِ غیظ و تأسّف در نهادِ فؤادِ او افتاد و چون ممالکِ انادولی را مُلکِ عاریتی خود می‌دانست روی توجه به مُعاودتِ روم ایلی و تختِ ادرنه نهاد و مطلقاً به هیچ اندیشهٔ دیگر از مصالحِ ملک و مال نیفتاد، و اتفاقاً در آن نزدیکی، علی پاشا وزیر که مدارِ مصالحِ مُلکی و جاهی و رکنِ اعظمِ سروری و شاهی امیر سلمان بود در نواحی انکوریه وفات یافته بود و مهمّاتِ سلطنتِ او به فوت و موت او به غایت، بی سر و سامان می‌نمود و چون اوقاتِ امیر سلمان را دائماً کارِ عسرت و می‌پرستی شاغل بود و بیش‌تر از مصلحتِ مُلک و دین غافل، هرروزه از طرفی اختلالی به کارخانهٔ دولتش به طُرُق می‌نمود و یوماً فَيَوماً، [246a] از هر بابِ پریشانی در مهمّاتِ سلطانی او می‌افزود، چنانچه بعد از وصولِ اخبارِ خروجِ موسی چلبی رایِ ناستوارش به آن داعی شد که فی‌الحال قلعهٔ سلاسل و مملکتِ انکوریه را به دستورِ فرمانِ سلطانِ محمدِ خصالِ یعقوب بیک ولد فیروز سپارد و منصبِ امیرالامرایِ انادولی را به او ارزانی دارد و به استعجالِ تمام از راهِ گذار و معبرِ کلی بولی به روم ایلی توجه کرد و به دفعِ موسی چلبی روی آورد، چون موسی چلبی از عبورِ امیر سلمان آگاه شد و متوجه جمعیتِ لشکر و سپاه گشت، اما در حینی که مقاتله و معركةٔ قتالِ نزدیک شد، بعضی امراء روم ایلی که به حکمِ ضرورتِ اطاعتِ موسی چلبی کرده بودند به جانبِ امیر سلمان نائل شدند و در حینِ تقابلِ صفوف و التیامِ رزمگاه و

تمام لشکر خود را همراه کرده اکثر ممالک روم ایلی را جهت او تسخیر نمود و موسی چلبی را هم به تدبیرات صایبه اتفاقاً همیشه موافق تقدیر می بود و اکثر امراء و سپاه روم ایلی به خدمت موسی چلبی رسیدند و همگی گردن اطاعت را در سلک متابعت او کشیدند E

^۱ یکدم N: یکسر E

بیت ۱:

ما که همچون تو پادشا داریم همه داریم چون تو را داریم

بعد از وصول ایلچی به صحبت اسفندیار و تبلیغ این اخبار، او از آن اِهمال که سابقاً در امر موسی چلبی نموده بود به غایت نادم و پشیمان گشت، و این قضیه را به تفصیل به حاکم قرامان و موسی چلبی فرستاده در مقام اعتذار از تقصیر سابق زبان شد، لاجرم حاکم قرامان ازین طرح معقول به غایت خرسند و خشنود شد و یراق موسی چلبی گرفته او را با اسفندیار روانه داشته این طریقه مناسب بهبود نمود، بعد از وصول موسی چلبی به اسفندیار و تقدیم مراسم تعظیم و تعجیل، او به قدر سزاوار در اندیشه انتظام مطالب و اوطار موسی چلبی وظیفه اهتمام به اظهار رسانید، و از معبر سینوب کشتی‌ها مرتب داشته موسی چلبی را به اعظام تمام روانه مملکت افلاق گردانید، چون کشتی‌های موسی چلبی بروفق هُبوب با دم او به اندک روزی او را به حدود افلاق رسانید و حاکم افلاق با جمیع اعیان و لشکریان خود چند مرحله متوجه استقبال او گردید و برحسب موعود او را مساعدت به مال و رجال نموده، به روم ایلی گذرانید و بی توقف بی‌مانع و رادعی، اکثر ممالک آن حدود روم ایلی مستخر موسی چلبی شد، و بسیاری از امراء و سپهسالاران به خدمت و ملازمت مبادرت نمودند و اکثر مردم سپاهی در درون دل طالب این توجه و ظهور می‌بودند.^۲

روانه گرداند درین اوقات از اتفاقات حسنه که دولت خداداد به حقیقت آنست و به مقتضای بخت و طالع که عبارت از مساعدت زمان است حاکم افلاق که خراج گزار و مطیع آل عثمان می بود از سلوک و مزاحمت امیر سلمان و لشکریان او خشنودی نبود و اندیشه موسی چلبی را در ظلت ایالت روم ایلی و آمدن او را نزد اسفندیار شنیده بود به این معنی به غایت اقبال نموده از راه دریا ایلچی و مکتوب نزد اسفندیار به قسطنطنیه فرستاد و به انواع منت پذیری و وعده های محبت مقدمه نهاد که موسی چلبی را به این جانب روانه سازد و به هر وجه باشد او را به کشتی به طرف افلاق اندازد که به اختیار و رغبت خود ایالت ممالک افلاق را به او مسلم دارم و دختر خود را در حباله نکاح او درارم و در جمیع مطالب کشورگشایی به لشکر و خزانه مال امداد و معاونت کنم و به جان و دل در راه او قدم اخلاص پیش نهیم E

^۱ بیت E-

^۲ بعد از وصول ایلچی ... توجه و ظهور می‌بودند N: اسفندیار این اخبار را که شنید از اِهمال سابق خود درباره موسی چلبی نادم گشت و تفصیل این مراسم را نزد حاکم قرامان فرستاد و موسی چلبی را اعلام نمودن لازم آمد چون معذات تدبیر موافق مقدمات تقدیر افتاد آنچه موسی چلبی مصور ضمیر او به وجه احسن روی نمود و حاکم قرامان هم ازین معنی به غایت خرسند و خشنود فاما چون اسفندیار مایل بود که بر وفق مساوول حاکم افلاق این مامول از جانب او به ظهور و حصول پیوندد و هم توجه افلاق از قسطنطنیه و دریای قرا دیگز میسر بود و حاکم قرامان موسی چلبی را باز به جانب اسفندیار فرستاد و اسفندیار هم به جد و جهد در اندیشه این امداد و اسعاد افتاد و کشتی ها از راه دریا جهت موسی چلبی ترتیب داد و موسی چلبی به اعزاز و اکرام تمام به آن جانب روانه ساخت و بر روی دریای قرا دیگز شادروان اقبال موسی چلبی بر مهب نسیم مراد برافراخت حاکم افلاق که از آمدن موسی چلبی آگاه شد و مدعیات خود را بر حسب دلخواه دید چند مرحله خود با جمع اعیان و لشکریان خود موسی چلبی را استقبال کرد و او را به مستقر حکومت خود بر وفق موعود درآورد و

نظم^۱:

چونکه دشمن حسود و بی‌مددست نیک او همنشین فعل بدست
 خصم خود را تو چون صدیق مدان مردِ مصروع را طیبِ مخوان^۲

بنابران موسی چلبی چند روز که مهمانِ او بود از خبایای مطلبِ خود چندان چیزی به او اظهار نمود و بعد از چند روز به عزمِ مملکتِ قرامان نزدِ حاکم آنجا توجه فرمود، حاکمِ قرامان هم او را به انواعِ تعظیم و تبجیل، استقبال نمود و جهتِ عداوتِ تمام که با امیر سلمان داشت او را تکریمات و تأییدات لایقه فرمود و در آن اندیشه موسی چلبی به جان و دل موافقت و مرافقت کرد و در ترتیبِ مقدماتِ آن مقصدِ اهتمامِ تمام به ظهور آورد و چند وقت، موسی چلبی را نگاه داشت که شاید از جانبِ آقِ دیگیز که از ساحلِ ولایتِ قرامان اُغلی به روم ایلی ممتدست فرصتِ عبور یابند، و به ارسالِ موسی چلبی از آن طرف با یراق و اسبابِ لایق شتابند، اتفاقاً درین اوقات حاکمِ افلاق که از قدیمِ الایام خراج‌گذار و مطیعِ آلِ عثمان بود و از سلوکِ ناملایمِ امیر سلمان و امراء، او ناخشنودی بسیار اظهار می‌نمود، اندیشهٔ موسی چلبی را در امرِ عبور به روم ایلی می‌شنود و جهتِ مصلحتِ حالِ خود به این قضیه رغبتِ عظیم نموده و از راهِ دریای قرادیگیز ایلچی و مکتوب، نزدِ اسفندیار حاکمِ قسطنطنیه فرستاد و به مبالغهٔ بسیار، التماسِ فرستادنِ موسی چلبی را پیغام داده و از اسفندیار هرگونه منت پذیرفته و در هواخواهیِ موسی چلبی به این وجه، مُرغبات گفته که اولاً چون شاهزاده به ملکِ این مخلصِ قدیم رسد تمامِ مملکت را به او مسلم می‌دارم و دخترِ خود را به طریقهٔ پرستاری، در حبالهٔ او می‌درآرم و در تمامِ مقدماتِ مملکت‌گشایی به مال و رجالِ امداد و معاونت به جای آرم و به جان و دل در راهِ اخلاص او قد استوار دارم.^۳

^۱ نظم - E

^۲ ر.ک. حدیقه الحقیقه و شریعة الطریقه سنایی

^۳ بنابران موسی چلبی چند ... او قد استوار دارم N: موسی چلبی بنا علیه چند روز که مهمان او بود ازین طرح مقصود چیزی به او اظهار ننمود و بعد از چند روز به جانبِ حاکمِ قرامان توجه فرمود حاکمانِ قرامان نیز موسی چلبی را به انواعِ تعظیم و اجلال پذیره و استقبال نمود و برغم و غیظ که با امیر سلمان داشت او را تکریمات و تأییدات بی‌همال فرمود و در آن اندیشه موسی چلبی قرمان اُغلی به جان و دل موافق و مرافق بود بلکه در تربیتِ مقدمات و تأیید آن دواعی و نیاتِ تحریض و اغرا می‌افزود بنابران موسی چلبی چندانگاه نگاه داشت که شاید از جانبِ آقِ دیگیز و خلیجِ اخضر که از قرامان به روم ایلی ممتد است فرصتِ عبور دست دهد و او را از آن جانب به میانِ مملکت

بیت:

غایت آنست که من در سر و کار تو روم مرگ ما باک نباشد چو بقای تو بود^۱

بعد از آنکه موسی چلبی این فکر صواب خود را به وجود معقول بر خاطر سلطان عرضه داد و نزد سلطان و ارکان این مشاوره مقبول افتاد، و سلطان، برادر چنین مشفق را اجازه توجه به آن مقصد عالی داد و جهت فرستادن او و اسباب و یراق پادشاهانه بر وفق اشفاق برادرانه مرتب افتاد، همان روز از سلطان استدعاء دعا و توجه تمام نمود و در حالت وداع به این مقوله، کلمات ملایمانه تلفظ فرمود که^۲:

بیت:

همّتم بدرقه راه کن ای طایر قدس که درازست^۳ ره مقصد و من بر سفرم^۴

بعد از مفارقت از خدمت برادر، موسی چلبی توجه به جانب مملکت اسفندیار، حاکم قسطنطنیه اختیار کرد و اسفندیار قدوم موسی چلبی را به لوازم اعظام و اکرام استقبال به جای آورد، لیکن موسی چلبی به فراست و حدس صایب معلوم نمود که او را در آن مقصود به اخلاص، مساعدتی نخواهد بود، و نفاق قدیم که با آل عثمان دارد اقدام [245b] مخلصانه اظهار نخواهد نمود^۵.

^۱ ر.ک. دیوان اشعار سعدی

^۲ بعد از آنکه موسی ملایمانه تلفظ فرمود که N: چون موسی چلبی اندیشه صایب خود را از سر اخلاص و قانون خردمندی به عرض سلطان رسانید و سلطان را هم این صورت معقول و مقبول و تقدیم مقدمات و مرغیات در حصول گردانید که

و مثلك لا يرضى بتضييع خدمتي وتخييب آمالي لديدك طوال
فإن كان هذا فيك رأياً موافقاً فإذنك بي حتى أرمّ جمالي (ر.ک. طغرایی)

بعد از استخاره و صدور اجازه موسی چلبی به تعظم پادشاهانه و به آیین تکلفات خسروانه با سلطان دست بوسی کرد و ثناگویی بجای آورد و سلطان نیز اثاث و اسباب پادشاهی و یراق و مصالح خدام و سپاهی را که با موسی چلبی بودند کماهو حقه تربیت فرمود و از روی مهربانی و عطوفت برادری به قوانین قیصری انعامات بی حساب و نفایس امتعه و اجناس و اسباب انعام نمود موسی چلبی هم روز وداع همت و دعاء طلب فرموده گفت که E

^۳ درازست N: خطیرست

^۴ ر.ک. دیوان حافظ

^۵ مفارقت از خدمت برادر ... اظهار نخواهد نمود N: توجه به این عزیمت اولاً به جانب مملکت اسفندیار حاکم قسطنطنیه توجه اختیار کرد و به طمع آنکه اسفندیار از جانب سفیات و حانیک او را از راه دریا قرا دیگر روانه سازد و در مشیت مدعی مراسم دولخواهی آغازد و این طریق راه پیش گرفت و با اسفندیار جهت مصلحت التیام و اسلاف پذیرفت هر چند اسفندیار مقدم موسی چلبی را اعزاز و اعظام بسیار کرد و وظایف خدمات و صیافات بجای آورد اما موسی چلبی به فراست و حدس صایب معلوم نمود که اسفندیار را بالطبع در حصول این مقصود مساعدتی نخواهد بود و جهت نفاق قدیم که با آل عثمان دارد به این مهم اقدام مخلصانه نخواهد بود E

حضرت موسی و هارون بوده و ماحصل اندیشه موسی چلبی که به سمع سلطان رسانیده آنکه او را اجازه و رخصت نماید که از راه دریا قرار بگیرد و معبر صمصون و سینوب در کشتی، خود را به ممالک روم ایلی رساند و علم سرفرازی و دعوای ملک پدری را ظاهر گرداند و یقین که چون این صورت در روم ایلی حادث شود امیر سلمان را جهت تدارک سلطنت روم ایلی که اصل الباب مملکت قیصری است از دریا گذشته ممالک انادولی و تخت برسا را به جای می باید گذاشت، و سلطان از عقب امیر سلمان رایت اقبال در تخت برسا به فراغت خواهد افراشت، و چون به توفیق کردگار، ملک روم ایلی مسخر گردد و سلطنت آنجا از امیر سلمان، انتزاع نموده برین برادر مقرر و میسر شود به دستوری که در خدمت سلطان درین مدت مراسم متابعت و فرمان برداری، سلوک می دارم و تملک آن ملک، جمیع اوامر و نواهی سلطانی را اطاعت و انقیاد به جای آرم و سکه و خطبه به القاب و اسم شریف سلطان موشح سازم و به مقتضای کلمه حکمت مضمون المرء کثیر بأخیه، به اتفاق رایت همایون سرایت سلطان را در جمیع ملک موروثی برافرازم و یقین است که غالب این اندیشه به هر تقدیر موجب صلاح دولت سلطان است و مناسب عاقبت و مال کار این خاندان^۱.

^۱ درین ولا، که معارضه ... مال کار این خاندان N : تا آن زمان که معارضه و مناقصه امیر سلمان با سلطان به امتداد کشید و عداوت و منقصت میان ایشان به نهایت انجامید ناگاه موسی چلبی به اقتضای نشاء شاهزادگی جهت خیال سروری طرحی موافق صواب بر صحیفه خاطر انداخته و رایت اندیشه را در دعوی ملک قیصری با رعایت سلسله برادری نسبت با سلطان بر درجه علما برافراخته و به همان عنوان و شرح آن اندیشه خود را نزد سلطان به محللهای عیان آورده که چون به غایت و هدایت کسی سرایت همیشه قواعد اخلاق و مصادقت و قوانین محبت و موافقت این برادر مخلص با سلطان محمد خصال مطابق مضمون سعادت قانون و موافق مدلول بشارت نامه همایون است که درباره حضرت موسی و هارون علیهما السلام نازل گشته و به وعده صدق سَشَدُ عَضُدُكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا (سوره قصص، آیه ۳۵) مقرون و متصل شده اگر آن نوع تایید اتفاقی و تعاضد و تعاون وفاقی در میان این دو برادران بر روی روزگار مجددا آشکار گردد، یقین که آن معنی به توفیق الاهی و به عون عنایت نا متناهی موجب به مشیت کلی در دولت سلطانی و موجب دفع مزاحمت و تعرضات امیر سلمانی خواهد شد

نظم: حق گمان را گاه خود سازد یقین مهرها انگیزد از اسباب کین

و این صورت به آن نوع میسر تواند شد که سلطان از روی لطف این برادر و مخلص خود را دستور دهد که از راه دریای قرادیر یا غیر آن خود را به ممالک روم ایلی اندازم و علم سروری و سرفرازی میان مملکت پدر خود برافرازم و یقین که چون این صورت به مشیت پذیرد امیرسلمان را جهت تدبیر این صورت توجه به روم ایلی باید کرد و غم رفع و دفعه این واقعه باید خورد آنگاه علی الفور سلطان بر عقب امیر سلمان به تخت برسا درآید و مسند قیصری خود را تصرف نماید اگر چنانچه توفیق حق با من رفیق شود و عون و نصرت پروردگار شفیق گردد و ملک روم ایلی در حیطه تسخیر مقرر شود به همان وجه که در حضور طریقه فرمان برداری به جای می آوردم در غیبت هم وظیفه انقیاد و متابعت بجای آورم و سکه و خطبه را به القاب سلطانی موشح دارم و هرگز دقیقه از دقایق اتباع فایت و مهمل نگذارم و ننگ نیست که این استیلا و کامکاری اگر میسر گردد و همان فتح ملک جهت سلطان است و به مقتضای کلمه حکمت المرء کثیر بأخیه به مشیت این مطوب سلطان موجب تکبیر انصار و اعوان است و اگر به مقتضای تقدیر صورتی خلاف مقصود روی نماید هم سلطان را چه

نقصان E

نَسَقِ انداختند^۱، که **القَصَّة**؛ چون حاکمِ عالم‌گیر منشورِ تقدیر از دیوانِ احسانِ وَاللَّهِ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ^۲ بر صحیفهٔ تدبیر برین موجب تحریر پذیرفت^۳ که سلطانِ محمد خِصال بر سریرِ خلافت بر سبیلِ استقلال استقرار گیرد^۴ و نقصانِ ارکانِ خاندانش که از طَرَبانِ^۵ حوادثِ روزگار بی‌هنجار ناشی شده بود استکمال و استمرار^۶ پذیرد، هر چند اکثرِ اخوانِ سلطان، تابعِ خصالِ ابناءِ زمانِ نامهربان بودند و بر سنتِ اخوانِ یوسف در هدایتِ حال با او کیدها عیان نمودند، لیکن از میانِ برادرانِ شاهزاده، موسی چلبی همیشه در جمیعِ مطالبِ پرمُتاعب، سلطان را رفیقی بود شفیق و در حالتِ مکایدِ ابناءِ زمانِ همواره شفیقی^۷ بود به اخوتِ حقیقیِ حقیق، و هرگز در صحبتِ سلطان از طورِ خدمتکاری^۸ و ملازمتِ استنکاف و عدولِ نداشت، و خود را در عِدادِ سایرِ نوّاب و خدّام می‌انگاشت؛

نظم^۹:

مَا زِلْتُ عَنْ سُنَنِ الْوِدَادِ وَلَا عَدْتُ نَفْسِي عَلَى إِلْفِ سِوَاكَ تَحُومٌ^{۱۰}

درینِ ولا، که معارضه و مناقصهٔ امیرِ سلمان با سلطان به امتداد کشید و خرابیِ ممالکِ انادولی از مخالفتِ این برادران به نهایت انجامید، ناگاه موسی چلبی به اقتضاءِ نشاءِ شاهزادگی و آرزوی سروری، طرحی موافقِ صواب بر صحیفهٔ خاطر کشیده و بنابر موافقت و متابعتِ سلطان از اندیشهٔ سروری، خود را مطابق صلاحِ دولتِ سلطان دیده و آن اندیشهٔ موسی چلبی، نسبت با مصالحِ سلطانی برطبقِ مضمونِ همایون سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا^{۱۱} بر وفقِ قضیهٔ مظاهرتِ

^۱ انداختند N: انداخت E

^۲ سورهٔ بقره، آیهٔ ۲۸۴

^۳ پذیرفت N: یافت E

^۴ بر سبیلِ استقلال استقرار گیرد N: البته استقلال گیرد E

^۵ طَرَبان N: تطرّق E

^۶ استمرار E-

^۷ اکثرِ اخوانِ سلطان ... مکایدِ ابناءِ زمانِ همواره شفیقی N: برادرانِ سلطان تابعِ خصالِ ابناءِ زمانِ شدند و بر سنتِ اخوانِ یوسف از اعوان و انصارِ روزگار خوان گشتند اما شاهزاده موسی چلبی از میانِ چهار برادرِ نامهربان همیشه در عینِ شدايد و متاعبِ رفیقی بود سلطان را به غایت شفیق و در حینِ ظهورِ مکایدِ برادرانِ همیشه E

^۸ خدمتکاری N: خدمت E

^۹ نظم N: بیت E

^{۱۰} بیت از اَبو تمام

^{۱۱} سورهٔ قصص، آیهٔ ۳۵

داستان نوزدهم

در ذکر مشاوره موسی چلبی برادر سلطان محمد خصال در باب توجه او به طلب پادشاهی ممالک روم ایلی و خصومت با امیر سلمان و جریان عهد و میثاق میان آن برادران متعاقب شعار و رجوع امیر سلمان به دفع موسی چلبی و استقلال سلطان در تخت برسا و لواحق آن؛^۱

چون سابقه عنایت ازلیه به ظهور سرّی از مکنونات عالم غیب در کشور مُلک و شهادت متعلق شود، و رابطه مشیت الاهیّه به ارتباط اسباب برطبق جریان عادت از مظهر سعادت متحقق گردد، سرپوشیده^۲ «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ شَيْئًا هَيَّأْ سُبَابَهُ»، در مجلای عیان جلوه‌گری آغازد و سلطان ممالک^۳ ابداع و انشاء به آیت ثابت «يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ»^۴ رایت فرمان‌دهی و خودکامی برافرازد.

بیت ۵:

گر نبودی ازو عنایت پاک	کی شدی نامدار مشتی خاک
لطف او چون جمال بنماید	دال دولت دوال بنماید
فضل او آورد تو را در کار	ورنه در خاک کی بد این مقدار ^۵

چنانچه چهره‌گشایان صور کاینات و نقش‌بندان^۶ حوادث مکنونات، حقیقت این مدّعی^۸ را در مجلای [245a] ظهور به این وجه غریب^۹ جلوه‌گر ساختند^{۱۰}، و طرح صدق آن دعوی^{۱۱} به این

^۱ ذکر مشاوره موسی ... برسا و لواحق آن N: بیان کیفیت مطارحه موسی چلبی برادر سلطان عزیمت روم ایلی را با سلطان و معاهده نمودن او به رعایت قانون متابعت با سلطان و مخامصه با امیر سلمان و گفتار در خروج و ظهور موسی چلبی از راه دریا قرا دیگر به روم ایلی به معاونت حاکم اطاق و مراجعت امیر سلمان از مملکت آنادولی به دفعه موسی چلبی و تمکن سلطان بر تخت برسا بالاستحقاق E
^۲ مکنونات عالم غیب ... سرپوشیده N: اسرار غیب در عالم ملک و شهادت متعلق گردد و رابطه اسباب سعادت سر به دیه به تحقق امری به طریقه جری عادت متحقق شود هر کلمه حکمت اقتضای E

^۳ ممالک N: مشیت در فضای E

^۴ سورة ابراهیم، آیه ۲۷

^۵ بیت - E

^۶ ر.ک. حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی

^۷ پیکر + E

^۸ این مدّعی N: مدّعی مذکور E

^۹ غریب - E

^{۱۰} ساختند N: ساخت E

^{۱۱} دعوی N: مقصود E

چون این سلسله عهد و میثاق، میان سلطان و حاکم قرامان التیام و التحاق تمام یافت، حاجی اورنوس با لشکریان امیر سلمان از صوب قرامان عنان برتافت و به تعجیل خود را به پادشاه خود رسانید، و از انعقاد این عقود عهد او را آگاه گردانید؛ لاجرم میان لشکریان امیر سلمان تفرقه عظم و هراس و بیم افتاد و امیر سلمان بالضروره از آن سرحد که محل خطر بود روی به معاودت نهاد و چنان مصلحت با ارکان دولت خود دید که به قلعه سلاسل و انکوریه که در تصرف ایشان بود باز آیند و در آنجا دیگر لشکریان متفرق را مجتمع کرده اندیشه کلی این خصمان جری، متهور نمایند و به استظهار استحکام آن قلعه و مملکت بر تقدیر مقابله محاربه کنند و آلا به هرچه صلاح وقت تقاضا نماید تمهید مقدمات مناسب نمایند^۱.

بیت:

با لشکر خود چو بدگمان ش

از قلعه ز بیم در امان شد^۲

^۱ عهد و میثاق، میان سلطان ... مقدمات مناسب نمایند N: معاهده و میثاق میان سلطان و حاکم قرامان التحاق و اتفاق یافت حاجی اورنوس بعد از اطلاع علی الفور روی توجه به صوب انصراف برتافت و به تعجیل به جانب امیر سلمان شتافت و از انعقاد این معاهده و موافق امیر سلمان را خبر داد و میان لشکر امیر سلمان به این خبر آشوب و تفرقه افتاد امیر سلمان دید که در سوری حصار اگر چند روز دیگر توقف نماید خصماء موافق از اطراف او را در میان می آرند و به هر نوع باشند او را سالم به برون شدن نمیگذارند به اتفاق و مشاورت ارکان دولت صلاح دیدند که به قلعه سلاسل انکوریه باز آیند و در آنجا لشکریان خود را مجتمع و مهیا گردانند اگر خصما در آنجا هجوم نمایند به استظهار استواری شهر و قلعه با سلطان و اعوان او مقابله و محاربه نمایند و إلا هرچه صلاح وقت باشد کار فرمایند و برین مصلحت چند روز در آنجا متمکن گشت و از خوف و هم موافقت خصما خاطرش مطمئن و ساکن شد E

^۲ با لشکر خویش بدگمان شد در قلعه ز فتنه در امان شد E+

خاندان داریم به تقدیم رسد، اتفاقاً منهیان اخبار، امیر سلمان را از آن قصد و بداندیشی والی قرامان اخبار نمودند و بنابر رعایت احتیاط و حزم، سپاه خود را آگاه کرده، به اتفاق از آن ولایت عودت فرمود و حاجی اورنوس را با لشکرهای آراسته به جانب مملکت قرامان فرستاد و مشارالیه، قرامان را تا شهر آق سرای به ضرب شمشیر در پی نهاد، و حاکم قرامان را قدرت مقاومت نبود، لاجرم مکتوبی به تعجیل به خدمت سلطان محمد خصال ارسال نمود که اگر اشارت سلطان باشد با تمام سپاه خود در موضع قیر شهری خود را به ملازمت سلطان رسانم و به عهود ایمان مأمون الانحلال، خود را مسلوک در عداد خدام سلطان گردانم، و دشمن بزرگ سلطان را که امیر سلمان است ازین مملکت دفع نمایم، و ممالک سلطانی را به مفاتیح تیغ کشورگشا، از قید و تعرض اعداء بازگشاییم.^۱

نظم^۲:

اگر غم لشکر انگیزد که خون عاشقان^۳ ریزد من و ساقی به هم سازیم و بنیادش براندازیم^۴

^۱ سلطان به جانب اماسیه... تعرض اعداء بازگشاییم N: میان لشکر سلطان بی قوتی و گرانی و پویشانی روز به روز می افزود و در جانب سپاه امیر سلمان برعکس آن بود که از اطراف ممالک که درد شب داشت چندین لشکر به مدد رسید و اسباب معاش و یراق محاربه و مکاوحه از هر جانب به معسکر خود می کشید بنابرین معنی صلاح ارکان دولت سلطان برین قرار یافت که سلطان به طریقه العود احمد به مستقر سلطنت خود رود و کار دولت را حالیا به مساعدت توفیق باز گذارد و حسن تدبیر و قوت بازوی شمشیر خود را بدار کار ندارد.

کار توفیق دارد اندر راه نرسد کس به جهد در دلخواه

جهد بر تست و از خدا توفیق زانکه توفیق جهد هست رفیق

چون سلطان به جانب توقات عود نمود از جانب سوری حصار رومی و آنادولی را مجتمع ساخت و به عزیمت انتقام و به داعیه فتح تمام سمند عزم را به جانب ممالک سلطان پرداخت درین اوقات از جانب سوری حصار بعضی مردم به امیر سلمان عرضه داشت کرده اند که اگر خود شاهزاده خود متوجه این جانب شود قلعه را می سپاریم و از جاده متابعت و فرمان برداری عدول و انحرافی نداریم بنابرین طمع ملک امیر سلمان به سوری حصار توجه نمود و مدتی در حوالی قلعه و حصار با لشکر بسیار نمود به هیچ باب کسی در قلعه را بر روی او نگشود و از خبری که سابقاً فرستاده بودند احتمال صدقی هم منتظر نبود و درین حال حاکم قرامان را به خاطر رسید که چون لشکر امیر سلمان متفرق اند و هر کس به یک جانب مقید هرگونه موانع و عوایق اند مناسب است که درین ولا ما لشکریان خود بر سر امیر سلمان به طریقه شبیخون بر کردار برق خاطب بگذریم و به نوعی که مناسب غبطه سپاهیگری باشد باختی بر سر او برده غنیمتی از اموال به هر حال بدست آوریم و اگر چنانچه فرصت کلی به استیصال او دست دهد حالیا انتقام کینه دیرینه و خصم قدم را به آن طایفه بگذاریم چون امیر سلمان را برین صورت اطلاع و موقوف شد و در تدارک امر خود رأیش به تدابیر صایبه مصروف گشت حاکم قرامان را بعد از اطلاع بر قصد و بد اندیش امیر سلمان قوت مقاومت به مواجهه نبود لاجرم از محلی که پیش آمده بود باز به جانب مملکت خود عود نمود و امیر سلمان از عقب او حاجی اورنوس را با لشکر آراسته فرستاد و تا شهر آق سرای حاجی اورنوس در پی قرامانیان نهاد حاکم قرامان چون از لشکر امیر سلمان انهزام دید و عنان دل به مقاومت و محاربه حاجی اورنوس نتوانست کشید مکتوبی مشتمل بر عهد و میثاق و عرض مصادقت و اتفاق به خدمت سلطان محمد خصال فرستاد که اگر اشارت سلطانی باشد در قیر شهری به موضع حماله قلعه خود را به خدمت سلطان رسانم و به مواجهه عهد و پیمان را موکد به سوگند و ایمان گردانم و بعد از آن تا زنده باشیم دایم با دوستان سلطان خود را دوست دانم و با دشمنان او خود را دشمن شمارم و هرگز پای از جاده متابعت و گردن از قلاده مطاوعت نیارم و حالیا به اتفاق دشمن بزرگ سلطان را امیر سلمان است از مملکت آنادولی به مردانگی اخراج نمایم و ممالک سلطان را نصرت تیغ جهانگشا از قید و بند تعرض اعدا

باز گشاییم E

^۲ نظم N: بیت E

^۳ عاشقان N: دوستان E

^۴ ر.ک. دیوان حافظ

بیت ۱:

ما چو شطرنجیم اندر بُرد و مات بُرد و ماتِ ما تویی ای خوش صفات^۲

حاصلاً؛ چون میان لشکرِ سلطان بی‌قوتی و گرانی و پریشانی روز به روز می‌افزود و در جانبِ امیر سلمان برعکسِ آن بود، و از اطرافِ ایلی و نادولی او را لشکرها مدد می‌رسید، و از هر ولایتِ معمور، اسبابِ معیشت به مُعسکرِ خود می‌کشید، هرآینه صلاحِ رایِ کاردانان از خدامِ سلطان، به طریقهٔ عودتِ به مملکت و مستقرِ حکومتِ خود مقرر شد و توکلِ امر به اقتضاءِ رضای ایزدی و به تقدیرِ ازلی مقدر گشت، که:

بیت:

کار توفیق دارد اندر راه نرسد کس به جهد در دلخواه
جهد بر توست و از خدا توفیق زانکه توفیق و جهد هست رفیق^۳

چون سلطان به جانبِ اماسیّه [244b] و توقاتِ عود نمود، امیر سلمان به عزمِ انتقام و به داعیهٔ اتمامِ فتح بر وفقِ مرام، زمامِ سمندِ عزم به جانبِ ممالکِ سلطان برتافت و رایِ نوآب بر استفتاحِ قلاع و بلادِ معتبرهٔ سلطان، قرار یافت؛ اولاً از جانبِ سوری حصارِ بعضی مردم به امیر سلمان عرضه داشتند که اگر پادشاه به خود عازمِ این جوانب شود قلعه و شهر را به اختیارِ خود به خدامِ ایشان می‌سپاریم، و از جادّهٔ عبودیت و فرمانبرداریِ عدولی نداریم، و امیر سلمان به طمعِ آن مملکت با لشکرِ گران توجه فرمود، و هرچند در حوالیِ آنجا انتظارِ انجامِ وعدهٔ آن جماعت نمود، مطلقاً کسی ابوابِ حصار را بر رویِ نوآب و خدام او نگشود و مع ذلک در آن ولا حاکمِ قرامان را به خاطر رسید که چون سپاهِ امیر سلمان در اطرافِ ممالکِ سلطان پریشان شده‌اند، مناسب است که با لشکریانِ مکملِ خود بر سرِ مُعسکرِ امیر سلمان به طریقهٔ شبیخونِ برق‌آسا بگذریم و اقلّ ما فی‌البابِ غنایم و اموالِ بسیار آوریم و اگر فرصتِ کلی جهتِ قهر و استیصال او دست دهد انتقامِ کینهٔ دیرینه که با آن

^۱ بیت -E

^۲ ر.ک. مثنوی معنوی مولانا

^۳ ر.ک. حدیقه الحقیقه و شریعة الطریقه سنایی

بیت:

إِذَا مَا النَّاسُ جَزَّهْمُ لَبِيبٌ فَإِنِّي قَدْ أَكَلْتُهُمْ وَدَاقَا
فَلَمْ أَرَوْدْهُمْ إِلَّا خِدَاعًا وَلَمْ أَرْ دِينَهِمْ إِلَّا نِفَاقًا

الحق در آن مدت^۲ هفت شبانه روز^۳ لشکریانِ سلطان، آنچه نهایتِ جانسپاری است به ظهور آوردند و در جنگ و جدال مطلقاً خویشتن‌داری^۴ نکردند، اما چون ارادتِ حق، جلّ و اعلا^۵، متعلّق به گشادِ ابوابِ فتوح نباشد، خیل و سپاه را در میان چه گناه، و این دوامِ بارندگی که موجبِ اختلالِ اسبان و یراقِ لشکر گشت خود^۶ به اختیارِ کسی نبود مگر به امرِ فاعلِ مختار و حکمِ مَنْ لَا إِلَهَ سِوَاهُ، یَحْتَمِلُ که حکمتِ الاهی، باعثِ این^۷ تسویف و تأخیر باشد و الْحَزْنُ فِيمَا يَقْضِي اللَّهُ.

اعظم امرِ امیرِ سلمان بود با بعضی دلاوران به مقدمه و طلّیعه لشکر روانه کردند. اتفاقاً از جانب سلطان هم جبلِ اغلی محمد و خروس اغلی احمد با بعضی لشکریان در مقابله روی به خصما کردند و هر دو گروه را به هم تلاقی شده جنگ و جدال تمام به هم پیوست و بعد از آنکه مردم بسیار عرصه هلاک شدند لشکر امیرِ سلمان در هم شکست چون لشکر شکسته امیرِ سلمان به لشکرگاه او رسید سلطان هم به نفس نفیس خود با هشت هزار مرد دلاور اعلامِ مردانگی را بر برابرِ برادرِ برافروخت و ایشان هنوز در تدارکِ حالِ لشکر شکسته بودند که بیکبار رایت شوکتِ سلطانی چون باد صبا پرچمِ علمِ ایشان را متزلزل ساخت و هجومِ بیم و هراسِ لشکرِ سلطان در کشور دل‌شوریده ایشان بنیادِ تاراجِ سکینه و آرام‌نهاد و چنان این حد و فریقِ خصمان به هم نزدیک شدند که در گفت و شنود کلماتِ کتاب از طرفین معلوم بود، اما لشکرِ امیرِ سلمان چون در محلی مستحکم نشسته بود و راهِ مدخل و ظفرِ خصم را از اطراف بر خود بسته سلطان با لشکریان خود در مقابلهِ خصم به ضرورتِ نزول نمود و به طریقه جنگِ قلعه با ایشان محاربه آغاز فرمود علی‌پاشا درین ولا دیگر مکتوبی به نواب سلطان از خود فرستاد و در خلال آن کتابتِ چنین پیغام داد که من بنده و غلامِ این خاندانم و آنچه لایقِ دولت است به مسماعِ نواب می‌رسانیم باید که سلطان در کار خود به احتیاط باشد که اکثرِ امرا و ارکانِ دولت او به این جانب زبان در میان دارند و در آن اندیشه‌گذارند که روز مصافِ سلطان را بدستِ برادرِ بزرگتر سپارند چون این مکتوب به مطالعه سلطان رسید و مکر و حيله علی‌پاشا را بسیار شنیده بود و در صورتِ قلعه‌انگوری و یعقوب‌بیک ولد فیروز به موجبی سابقاً مذکور شد به رای‌العین دیده مکتوب را بعد از مطالعه چون دل‌خصم مقهور به چند پاره کرد و به هیچ آفریده از مضمون مکتوب چیزی به اظهار نیلورد و سر آن سر به سر به مهر را پیش هیچ احدی از ارکان دولت و لشکریان خود نگشود و لایزال به دستور معهود لشکریان را به جنگ و جدال تحریض می‌فرمود با آنکه هفت شبانه‌روز برین منوال محاربه‌ها نموده از هیچ طرف بران محل که امیرِ سلمان نشسته بود ظفر نتوانستند یافت و از عوایقِ زمانی و آفاتِ آسمانی که در آن هفت شبانه‌روز حادث شد آنکه از بارندگی متصل در آن یک هفته یک لحظه آفتاب نصرت بر عرضه آن رزمگاه نتافت و در میان این مکاوحه و زد و خورد و در عین التّجام جنگ و نبرد الیاس شرابدار نام یکی از غلامان خاصِ سلطان به جانبِ لشکرِ امیرِ سلمان فرار نمود و از صدقِ مضمون مکتوب علی‌پاشا وزیر این صورت فی‌الجمله اشعار و اندازی نمود سلطان این امر بر خاطر گران آمد و دلش از هجومِ هموم و اوهام متفرق و پریشان گشت درین پریشانی با بعضی خواص و محرمان از کیفیت مکتوب علی‌پاشا که بعد از مطالعه اخفا کرده بود آگاهی نمود بایزید پاشا که به وفور عقل و فراست و متانت رای و کیاست از سایر اقران ممتاز بود تسلی و تسکین خاطر سلطان به این وجه نمود که این حکایت مکتوب باز از مکر و حيله علی‌پاشا مخبر و مشیرست و کار فتح و ظفر وابسته مشیت حق و تقدیر از آن مکتوب مطلقاً توهمی به خاطر نباید آورد و به مقتضی تجربه آنرا به خدعه علی‌پاشا

^۱ ر.ک. دیوانِ متنبی

^۲ الحق در آن مدت N: و الحق درین E

^۳ شبانه روز N: شبانه‌روز E

^۴ و جدال مطلقاً خویشتن‌داری N: مردانه مطلقاً اهما و تقصیر E

^۵ اما چون ارادتِ حق، جلّ و اعلا N: چون ارادتِ حق عزوجل E

^۶ اختلالِ اسبان و یراقِ لشکر گشت خود N: خلل تمام شد یقین E

^۷ یحتمل که حکمتِ الاهی، باعثِ این N: و یحتمل که درین ولا حکمتِ تقدیر باعث بر E

لشکرِ امیر سلمان در محلّ به غایت مستحکم نشسته بود و مداخل و محلّ ظفرِ خصم را از اطراف به هم بسته، لاجرم سلطان که به نزدیکی لشکرِ خصم رسید راه درآمد و رخنهٔ دخول در آن محل ندید، به ضرورت در مقابلهٔ خصم نزول نمود و به طریقهٔ جنگ قلعه هر روز تا شام محاربه آغاز نمود؛ در آن اثناء علی پاشا، حيله و تزویری برانگیخت و مکتوبی مشتمل بر اظهارِ اخلاص نوشته، بعضی کلماتِ دولتخواه به آن آمیخت و به خدمتِ سلطان فرستاد که چون این بند، خدمتکارِ موروثی و خادمِ دیرینِ این خاندان خلافت است، آنچه لایقِ دولت است به مَسامعِ نوّاب می‌رساند و خود را درین خاندان غلام و دولتخواه می‌داند، البته سلطان، درگاهِ خود به احتیاط باشد که اکثرِ امراء و ارکانِ دولت به این جانب زبان در میان دارند، و در آن اندیشه‌اند که روزِ مصاف، سلطان را به دستِ برادرِ بزرگتر سپارند، چون این مکتوب به مطالعۀ سلطان رسید و مکر و حيلهٔ علی پاشا را بسیار شنیده بود و در صورتِ قلعهٔ انکوریه و یعقوب بیک ولد فیروز به موجبی که سابقاً مذکور شد به رأی‌العین دیده بود، مکتوب را چون دلِ خصمِ مقهور به چند پاره کرد و به هیچ احدی از امراء و نوّاب به اظهار نیاورده، و لایزال به دستورِ معهود، لشکریان را دلداری‌ها می‌نمود و تحرّیص بر جنگ و دلاوری می‌فرموده، تا آنکه هفت شبانه روز برین وضعِ محاربات اتفاق افتاده و بر محلّی که امیر سلمان نشسته بود ظفر میسّر نبود، و از حوادثِ روزگار در آن هفت شبخانه روز آنکه، علی الاتصال بارانی بی‌انفصال، لشکریانِ سلطان را عاجز نمود و مع ذلک درین اثنا، الیاس شرابدار که از غلامانِ خاص بود به جانبِ امیر سلمان فرار کرد و این صورت، فی‌الجمله؛ سخنِ علی پاشا تأکید و تمهید نموده، سلطان را در مقامِ تردّد آورد؛ لاجرم درین پریشانی خاطر کیفیتِ مکتوبِ علی پاشا را با بایزید پاشا که به فراست و کیاست از اقرانِ ممتاز بود در میان نهاد، اما مشارالیه تسکینِ اضطرابِ خاطرِ سلطان، به این معنی نمود که این صورتِ کتابت از مکر و حيله معتاد و تزویرِ علی پاشا مخبر و مُشیرست، و کارِ فتح و ظفرِ موقوف به مشیّت حق و اقتضاء تقدیر، لاجرم از آن مکتوب مطلقاً تردّدی به خاطر نباید آورد و به مقتضاء تجربه آن را به خُدعه و تلبیس حمل باید کرد.^۱

^۱ خصمان اوّلًا به ارسالِ مکاتبات ... تجربه آن را به خُدعه و تلبیس حمل باید کرد N: خصما به وجه ملایمت مکاتبات و مراسلات باید به میان آورد چنانکه از اطرافِ مردِ لشکری و مددِ عسکری ما باهم آید و شکوه سلطنت و سپاهی درین طرف بیفزاید و یقین که روز به روز خصما را از قلت اسباب معاش ضعف و نا توانی طاری شود و ازین طرف چون در میان مملکت خود نشسته باشیم به حشمت و اقتدار احکام ما در جمع مصالح دولت جاری گردد الحاصل غیر این فکر هرچه گویند محض خطاست و این اندیشه از وصمت نقصان و عیوب معرا و مبراست هر آینه امیر سلمان چون رای وزیر صایب تدبیر را به گوش تدبیر شنود به مقتضای غیرت و ناموس پادشاهی التزام این اقدام او را لازم نمود ولی اهمال روی توجه به جانب نیکی شهر آوردند و در محلی که رای وزیر بود نزول کردند و حاجیت اورنوس که

بلکه صلاح دولت در آنست که علی‌الغور در مقابلهٔ خصم به طرف نیکی شهر نهضت باید نمود^۱ و در مقامی^۲ که به حافر بنکاری معروفست نزول باید فرمود^۳، زیرا که آن محلی است که در غایت استواری محکم است و اطراف مداخل و طریق ظفر خصم بر آنجا بسیار کم است، بعد از نزول در آنجا اندیشهٔ جمعیت^۴ لشکر و نقل اسباب حرب و جدال باید کرد و با خصمان اولاً به ارسال مکاتبات و اظهار ملایمات چند روز مدارا و مجامله به ظهور باید آورد، تا آنکه از هر طرف لشکرها به هم آید و شکوه سلطنت و آیین مقاومت بیفزاید؛ و یقین است که مخالفان را روز به روز ضعف و ناتوانی طاری خواهد شد و کار لشکر بی‌یراق ایشان، میان مملکت بیگانه مقرون به ناکامی و خواری خواهد گشت، بنابراین رای صایب وزیر امیر سلمان این نصیحت را به گوش اذعان شنود و به اقتضاء غیرت سلطنت اقدام و استقبال خصمان را التزام نمود و فی‌الغور روی به صوب بیکی شهر آورد و در آن محل که مصلحت وزیر بود نزول کرد و حاجی اورنوس که اعظم امراء بود با بعضی دلاوران، به طلیعهٔ لشکر، به مقابلهٔ خصماء تعیین کردند و بعد تلاقی لشکر طرفین، جنگ عظیم به هم پیوست؛ بعد از آنکه مردم بسیار در میان به قتل آمد لشکر امیر سلمان درهم شکست و جمعی از آن لشکر شکسته به معسکر امیر سلمان رسید، متعاقباً سلطان محمدت خصال با هشت هزار سوار به نزدیکی لشکرگاه برادرش آمده، رایت مبارزت را بر آسمان دلاوری برکشید، در عین توجه امیر سلمان به تحقیق حال لشکر مُنکسر و تدارک حال سایر سپاه [244a] مُتکدر، ناگاه از مقابله، اعلام سَطوت سلطان دلاور نمایان شد و هُبوب نسیم صبا از تحرک بیرق‌های ایشان، پرچم علم دولت امیر سلمان بر باد می‌داد او پایهٔ استقامت لوائ سلطنت سلیمانی را متزلزل نموده، قلب لشکر در خفقان افتاد و به نوعی سپاه طرفین به هم نزدیک رسید که از اطراف صفوف به یکدیگر گفت و شنود می‌کردند و از جانبین هر خصمی با معارض خود حمله به مبارزت کرده به همدیگر روی آوردند، لیکن چون

^۱ نمود N : فرمود E

^۲ مقامی N : محلی E

^۳ باید فرمود N : می‌باید نمود E

^۴ استواری محکم ... آنجا اندیشهٔ جمعیت N : استوار و اطراف مداخل آن محکم و طریق ظفر خصم از همه جهتی بر آنجا کم و در همان جایگاه فکر اجتماع E

بیت:

زمانه گوهر اقبال بر کف که نهاد که رشته‌اش نبرید از نظام چون گوهر
کرا به بزم چمن داد ساغری و^۱ نشاط که همچو لاله به جامش نریخت خونِ جگر

لاجرم جمیع ارکان دولت خود را به حضور آورد و جهت تدبیر آن واقعه مشاورت می‌کرد و از عنایت تردد خاطر و اضطراب، این گونه رای باطل و فکر ناصواب نمود که حالیا، بی‌توقف از دریا بگذریم و روی به روم ایلی آریم، و در آنجا یراق کلی و لشکر بسیار به هم رسانیده، متوجه انتقام این معنی شویم؛ یقین که دیگر باره برادرم را تاب مقاومت و مقابله نخواهد بود و به دستور معهود، مملکت را باز گذاشته انهزام خواهد نمود.^۲

علی پاشا، وزیر که رکن اعظم و مدار رای و مشاور دم به دم بود، ازین سخن پادشاه خود، اعراض بلکه اعراض نمود و گستاخانه استقباح این رای به این دلایل، معقول فرمود که این نوع کلمات بی‌وجه و مصلحت چگونه لایق تکلم اصحاب سلطنت و جهانداری است و مآل این اندیشه عمّا قریب منتهی به نداشت و جگرخواری است، سپاه هر پادشاه که روی از خصم برگردانید، دشمن به همان قدر دلیر و غالب شود و از عقب خصم به جرأت هر چه تمام‌تر متعاقب رود و نام و آوازه انهزام و انکسار از اطراف برآید، و دگر هیچ احدی از لشکریان برآن دولت اعتماد ننماید.^۳

نظم^۴:

النَّارُ أَهْوَنُ مِنْ رُكُوبِ الْعَارِ وَالْعَارُ يُدْخِلُ أَهْلَهُ فِي النَّارِ
وَالْعَارُ أَنْ تَكُ فِي الْأَنَامِ مُقَدِّمًا وَتَكُونَ فِي الْهَيْجَا مِنَ الْفُرَارِ^۵

^۱ و N: به E

^۲ لاجرم جمیع ارکان ... مملکت را باز گذاشته انهزام خواهد نمود N: و در آن حال جمیع ارکان دولت خود را به حضور آورد و در تدبیر این واقعه دفعی مشاورت کرد و خود خطاب با نواب از روی اضطراب برین نسق ناصواب که حالیا بی‌توقف از دریا بگذریم و به روم ایلی رویم و در آن جانب یراق کلی جهت دفع خصم کرده متوجه آنادولی شویم یقین که برادرم را قوت مقاومت نخواهد بود و باز مملکت را به ما گذاشته انهزام E

^۳ پادشاه خود، اعراض ... دولت اعتماد ننماید N: اعراض نمود و گستاخانه استقباح این رای به این وجه فرمود که این مصلحت که بر زبان شهرباری جاری شد نه لایق تکلم اصحاب سلطنت و جهانداری است و مآل این اندیشه عمّا قریب منتهی به نداشت و پشیمانی و خواری است زیرا که چون سپاه با پادشاه روی از خصم برگردانید البته دشمن غالب قدر غالب شود و از عقب خصم خود به جرات تمام متعاقب آید و اکثر لشکر را که در اطراف اند مقهور نماید و نام شاه و سپاه به عار و ننگ هزیمت و انکسار برآید E

^۴ نظم - E

^۵ وَالْعَارُ أَنْ تَكُ فِي الْأَنَامِ مُقَدِّمًا N: و الْعَارُ أَنْ تَكُ فِي الْأَنَامِ مُقَدِّمًا (نقل از علی بن ابی طالب) E

مرد مکمل به مُعسکرِ همایونش پیوستند و چون آب طغیان داشت، در اندیشه گذارِ بعضی تدابیر بر دلِ خود نقش می‌بستند؛ اتفاقاً در کنارِ آب یکی از ارکانِ دولتِ امیر سلمان، سلیمان سوباشی [243b] نام، جهتِ ضبطِ ایل و الوس آمده بود، اما غافل و ذاهل ازین لشکرانگیزی در آن جوانب تردد می‌نمود، جمعی لشکریان را بر مقابل در کنارِ آب دیده و به آوازِ بلندِ احوال و اوضاعِ آن جماعت پرسیده که شما چه کسانی و از کجا می‌آیید، جمعی جوانانِ متهور در عینِ کلمات، اسب‌ها در آب رانده‌اند و خود را به نزدیکِ سلیمان رسانیده، می‌گفته‌اند که همین دم، به زبانِ شمشیر خبر و حال خود را به تو باز خواهیم نمود، سلیمان معلوم کرده که این طایفه، یقین که با او موافق نخواهند بود، فی‌الغور از سرِ اسب روی به فرار نهاد و تا شهر بُرسا در هیچ محل نایستاد و چون به بُرسا رسید امیر سلمان به دستورِ معهود در حمام به شراب و شاهد مشغول بود و با حریفان از سرِ فراغت باده غفلت می‌پیمود و جهتِ استخبارِ اخبار، سلیمان را به درونِ حمام درآورد و تفصیلِ اخبار را تحقیق کرده، لاجرم امیر سلمان یک دم صراحی‌آسا سر از جامِ شراب برداشته و در آن اندیشه یک نفس به خود فرورفته و قدح را از دست گذاشته و از صداع خمار این صورت موحش نرگس‌آسا سر به زانوی تفکر نهاده و پیشانی را به دست تحیر گرفته، گویا تمامی نشاط و کامرانی که در مستیِ جاه‌شاهی و غرورِ جوانی نموده بود به یک دم نقصان پذیرفته^۱.

^۱ چون سلطان این سفارش ... بود به یک دم نقصان پذیرفته N: سلطان این سفارش را به بعضی خواص گفته همان دو روز متوجه برسا شد و به هیچ وجه مقید مشاورت و تاملی درین عزیمت شجاعت اقتضا نکرد و نواب و امرا و لشکریان همگی متعاقب مسارعت مینمودند و درین عزیمت دفعی همگی متعجب می‌بودند چون سلطان به کنار آب صفریه رسید موازی هشت هزار مرد مکمل از جوانان نامی و مبارزان میدان ظفر و دوستکامی به مواکب همایون پیوسته بود اتفاقاً در کنار آب صفریه یکی از ارکان دولت امیر سلمان سلیمان سوباشی نام جهت ضبط ایل و الوس آمده بوده فاما غافل ازین صورت لشکر انگیزی به فراغت در آن جوانب تردد مینموده در مقابل از آن طرف آب جمعی از لشکریان سلطان را دیده و ازین جماعت به آواز بلند احوال و اوضاع می پرسیده که شما چه کسانی و از کجا می آیید درین کلمات بوده که جمعی ازین عساکر سلطانی خود را متهورانه بر آب زده اند و قصد دریافتن او و توابع کرده می گفته اند که چون از آب بگذریم معلوم خواهی کرد که چه کنیم و از کجا می آییم و به مواجهه و به مشافهه به زبان شمشیر گمانی حال را باز نماییم سلمان سوباشی از حرکات و سکنات ایشان معلوم کرده این روش دوستان نیست و بعد از عبور از آب او را قوت مقاومت با ایشان نه، از همان سر اسب روی به فرار نهاده و تا به شهر برسا در هیچ محل نیستاده، چون به برسا رسید امیر سلمان به دستور معهود در حمام به شراب و شاهد مشغول بوده و به فراغت تمام با حریفان مجلس معاشرت باده غفلت می پیموده چون از آمدن سلیمان سوباشی برین وضع او را تنبیه کرده اند جهت اعلام کیفیت حال او را به درون حمام در آورده اند چون به حضور از مجاری امور اخبار کرده و طریقه مسارعت سلطان را در آن عزیمت اشعار نموده، امیر سلمان یکدم صراحی وار سر از جام شراب برداشته و باز درین اندیشه به خود فرورفته و از صداع خمار در استماع این صورت موحش نرگش آسا سر به زانوی تفکر بدست تحیر گرفته است و هر عیش و نشاط و کامرانی که در مستی جاه‌شاهی و غرور جوانی کرده بود به مرارت آن حالت و تلخ کامی آن یک ساعت ملامت موازی شود و سماع این کلمات مشوش صدای اغانی مسرت اقتضاراً مبدل به صوت پریشانی و عمل نموده E

تخمین آن سلطان هشیار به غایت شادمان شد و در اعداد اسباب، توجه به جانب دفع خصم، همان لحظه متقاضی نواب و ارکان گشت که^۱:

بیت:

وقت تأخیر بر نمی‌تابد خنک آن کو که خیر خود یابد
هیزم خشک و برق آتشبار مرد خفتست و دشمن بیدار^۲

و به این مبالغه و استعجال با بعضی خواص نواب و حضار در سایه سریر اقبال از منزل و مقام، نهضت به جانب برسا فرمود و با همگی سپاه و مردم خود به مواجهه و مراسله اعلام نمود که هر کس که درین سفر متوکلانه از روی جانسپاری همراهی نماید، در نظر اعتبار به غایت پسندیده خواهد نمود و هر که ازین مشقت و تعب خدمتکاری تخلف ورزد، در توقف مختار، اما قصور اخلاص او آشکار خواهد شد^۳.

نظم^۴:

دَعَوَى الْإِخَاءَ عَلَى الرَّخَاءِ كَثِيرَةً وَمَعَ الشَّدَائِدِ تُعْرِفُ الْإِخْوَانُ^۵

چون سلطان این سفارش به خدام و نواب خود نمود و همان روز بی‌توقف به جانب برسا توجه فرمود و نواب و امراء و لشکریان، متعاقب به ملازمت، مسارعت می‌نمودند و در سرعت آن عزیمت دفعی، همگی متعجب می‌بودند، چه سلطان که به کنار آب سقریه رسید، موازی هشت هزار

^۱ این کلام یکی از خدام ... ارکان گشت که N: این کلمات یکی از خدام از در درآمد و تعرض رسانید که جاسوسی از جانب برسا حالی رسیده و احوال و اوضاع امیر سلمان از آنچه دیده و شنیده آن سیه روز گنه کار برسیده چون آنکس را به مجلس سلطان درآوردند و حکایات آن جوانب کمابینی تحقیق کردند از طرز کلمات او محقق شد بر طبق تخمین سلطان همواره امیر سلمان در حمامات برسا به عشرت و می‌خوارگی مشغول است و بالکل از فکر و اندیشه سپاه و مملکت داری غافل و ذاهل و اکثر امرا و ارکان و تمام سپاهیان و لشکریان او به اطراف ولایات جهت مصالح خود پریشان اند و از توهم تعرض سلطان و لشکریان او در غایت فراغت و اطمینان، سلطان هم ازین حالت غفلت خصم به غایت خوش دل و شادمان شد و در اداد اسباب توجه به جانب برسا در همان ساعت و زمان گشت و با بعضی حاضران مجلس انس و خواص و نزدیکان حریم قدس گفت که اینست توکل بر عنایت سبحانی کرده بین روانه برسا شدم و به آروزی فور به مطلب اصلی و فتح و نصرت بر اعدا در غایت سبک عنانی متوجه دفع خصما گشتم چرا که سالها فرصتی چنین جهت ظفر بر مراد خود نمیتوان یافت ولی توقف و تصلف به رفع دشمنی چنین غافل الله می باید شتافت E

^۲ نقل از دیوان اشعار رکن‌الدین اوحدی

^۳ و به این مبالغه و استعجال ... اما قصور اخلاص او آشکار خواهد شد N: اکنون هرکس از خدام که درین چنین سفر متوکلانه در جانسپاری همراهی کند به غایت پسندیده نظر اعتبار خواهد بود و هر که درین مشقت بر تعب خدمتکاری تخلف ورزد در توقف مختار و شاه اخلاف او آشکار خواهد شد E

^۴ نظم N: بیت E

^۵ وَمَعَ الشَّدَائِدِ تُعْرِفُ N: لکن بالشداید يعرف (ر.ک. دیوان طغرایی) E

معهود و دولت موعود از درگاه معبود، مُستَخبرِ احوال و اعمالِ امیر سلمان می‌بود و حالتِ توغل و اِدمان او را در مَلاهی و مناهی می‌شنود، به تحقیق می‌دانست که این طور مبالغه و اصرار او در عیش و طرب و تغافلِ کلّ او از اندیشهٔ تدبیرِ مُلک و تعبِ طلب، بالأخره منتهی به خللِ کلی در مُلک و دین خواهد شد و عاقبت مؤدّی به زوالِ دولتِ ثابت و تزلزلِ سریرِ تمکّن و تمکینِ او خواهد گشت.^۱

بیت:

امیری که باده دمادم خورد چگونه ز مُلک و سپه غم خورد^۲

اتّفاقی روزی سلطان در صحبتِ خود یاد برادرِ خود امیر سلمان کرد، که آیا در شهرِ جنت‌آسای بُرسا، روزگار به چه نوع می‌گذراند و به شیوهٔ مقررّ خود یقین که فراغتِ عشرت و خودکامی را به نهایت می‌رساند.^۳

بیت:

جوان است و شاهست و آزاده است همه روز با رود و با باده است

در عینِ این کلام یکی از خدّام به مجلس درآمد، عرض کرد که جاسوسی از بُرسا حالی رسید؛ و آن کس را به حضور طلبیده از ماجرای حالِ او پرسید، آن شخص به ادا رسانید که اکثرِ اوقات امیر سلمان در حَمّاماتِ بُرسا به عشرت و کامرانی مشغول است و از مستیِ جاه و جوانی و اِدمانِ خمر در اوانی، و سماعِ زَمورِ عَوانی، از کارِ مُلک و سپاه غافل و تمامی سپاهیان و لشکریان، جهتِ مصالحِ خود و اقتناءِ دفاتر و اموال در مملکت‌های انادولی پریشان‌اند و از جانبِ سلطان و لشکریان او، بنابر گمانِ ضعف و ناتوانی در کمالِ فراغ و اطمینان، سلطان از مُطابَقهٔ این اخبار با

^۱ مملکتِ انادولی تمکّن ... تمکّن و تمکین او خواهد گشت N: تمکّن و استقرار یافت و سلطان محمد خصال جهت تقاضاً مصالح حال و مال که سابقاً به آن ایما و اشعار رفته بود به جانب تخت توقّات شتافت سلطان همیشه به استدعای سعادت موعود مستخبرِ احوال و اعمال امیر سلمان می‌بود و طریقه مبالغه اِدمان او را در اشتغال به معاشرت و کامرانی می‌شنود و به تحقیق میدانست که اینچنین مبالغه او در امر عیش و طرب و تغافل او از اندیشه ملک و ارتکاب تعب طلب البته منتهی به خلل کلی در ملک و دین خواهد شد و عاقبت مودی به

زوال دولت ثابت و زلت قدم او در آن تمکّن و تمکین E

^۲ ز مُلک و سپه غم خورد N: به ملک سپه غم خورد E

^۳ اتّفاقی روزی سلطان در ... را به نهایت می‌رساند N: روزی اتفاقاً سلطان در اثنا صحبت با ارکان خود ذکر امیر سلمان مینمود که آیا برادرِ در شهر جنت آسای بُرسا اوقات خود را به چه وضع گذراند و به چه کیفیت به خاطر فارغ و دل آزاده عیش و عشرت E

و مسببات، [243a] تقدّم^۱ سعی و عمل را هم در تیسیرِ اَمَل، تأثیر و مدخل است، که وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى^۲ اما توفیق در تنسیقِ اعمال و تحقیق^۳ مقدماتِ منهجِ اَمال، هم سرنوشتی است در ازلِ آزال و منوط است به مشیت^۴ ایزد متعال که الْأُمُورُ مَرْهُونَةٌ بِأَوْقَاتِهَا.

بیت:۵

مَوَاعِدُ لِلْأَيَّامِ فِيهِ^۶ وَرَغْبَتِي إِلَى اللَّهِ فِي إِنْجَازِ تِلْكَ الْمَوَاعِدِ^۷

بنابرین مقدمات^۸، در تحصیلِ هر آرزوی مرغوب و در تکمیلِ اسباب^۹ هر مطلوب، اقتداء و اقتفاء^{۱۰} به هادیِ توفیقاتِ کردگار^{۱۱} به رهنمونِ مساعدتِ روزگار، لایق و سزاوار است و به جست و جوی مقصود تحوّل به حول و قوّت معبود نمودن مناسب خردمندانِ هشیار و علامت و اماراتِ مَوَاقِتِ توفیق و مرافقتِ ارادتِ ازلی در تحقیقِ آن امرِ حقیق، آنست که فکرت‌های صایب از طالبِ رغب، مطابقِ حسنِ عاقبت و مآب و لایق ترتیبِ مقدمات و اسباب باشد، چنانچه تمثالی جهتِ تبیین این مقال آنست^{۱۲} که القصّه؛ در زمانی که امیر سلمان در تختِ بُرسا به قوّتِ بازویِ اقتدار و به مساعدتِ بختِ کامکار^{۱۳}، در سلطنتِ مملکتِ انادولی تمکّن و استقلال یافت و سلطانِ محمدخصال جهتِ مصلحتِ حال و مآل، به جانبِ تختِ توقات و اماسیّه شتافت، سلطان همیشه به استدعاء سعادت

^۱ هر چند در ترتیب و مسببات، تقدّم N: و قبل از حلول وقت مقرر حصول هر مقصدی ظاهراً در معرض اهمال است و پیش از وصول موعد مقدر به تحصیل آرزوهای طبایع و نفوس از قبیل محال هر چند در عالم علل و معلولات و در ترتیب اسباب مسببات E

^۲ وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى N: لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى. سورة نجم، آیه ۳۹ E

^۳ تحقیق N: فایز شدن به E

^۴ مشیت N: عنایت E

^۵ بیت -E

^۶ فیهِ N: فیها E

^۷ نقل از دیوان بحتری

^۸ بنابرین مقدمات N: بناً علی ذلک E

^۹ اسباب N: مقدمات E

^{۱۰} و اقتفاء -E

^{۱۱} و اقتضا +E

^{۱۲} رهنمونِ مساعدتِ روزگار ... تبیین این مقال آنست N: رهنمونی مساعداتِ روزگار سزاوارست و در جست و جوی مقصود تحوّل به حول و قوّت معبود نمودن در استیجاجِ مطالب و افتتاحِ مآرب مناسب خردمندانِ هوشیارست و علامت وصول هنگام انجام آن مرام که در مبدأ وجود مقدر گشته آن تواند بود همیشه تدابیر طالب موافق صواب افتد، و امارت آن آن توفیق و فیروزمندی که در علم قدیم مقرر شده آنست که فکرت‌های صایب از قاصد رغب مطابق حسن مآب نماید و تمثال جهت تبیین این مقال آنکه E

^{۱۳} به مساعدتِ بخت کامکار N: مساعدتِ ساعد بخت کامکار E

داستان هجدهم

در ذکر کیفیت توجه سلطان به جانب برسا جهت مدافعه امیر سلمان و عودت سلطان از رزمگاه به مساوات در جنگ و کارزار و شروع امیر سلمان به عزم انتقام و رجوع به تسخیر قلاع سلطان خصوصاً قلعه سوری حصار.^۱

لمؤلفه:

از بخت بپرس کین شتاب تو چراست وز گردش چرخ اضطراب تو چراست
چون فرصت هر کار به وقتی است رهین پیش از همه فکر ناصواب تو چراست

چون همیشه عجله طبیعی بر نشأت بشری خصوصاً در سنّ شباب و مسند سروری^۲ به مقتضای آیت مُنْزَلُ خُلُقِ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ^۳ ملکه و خصلت^۴ غالب است، هرآینه^۵ صاحب دولت خداداده، به اقتضاء نشأت طالع و به ارتضاء^۶ جبلت طبایع بیش تر اوقات پیش تر از وقت خود^۷ طالب ظفر بر مطالب است، لیکن محقق است که هرچه بر صحیفه لوح محفوظ به رقم کلک تقدیر کانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُوراً^۸ انگاشته اند و حقایق نگاران دیوان قدم به تحریر کلک مُفِیضُ الْحُكْمِ يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ^۹ هرچه مقرر داشته مطلقاً^{۱۰} به مساعی انسان قابل تبدیل و تفسیر^{۱۱} نیست و به دواعی ابناء زمانی شایسته تقدیم و تأخیر نه؛ هرچند در ترتب کشور، علل و معلولات، و در ترتیب ابواب اسباب

^۱ ذکر کیفیت توجه ... قلعه سوری حصار N: در بیان توجه سلطان از توقات به جانب برسا به عزیمت دفع امیر سلمان و کیفیت محاربات میان برادران و قایم رنجین جنگ در عرصه مقابله و عود سلطان و گفتار در توجه امیر سلمان به عزیمت انتقام سلطان و شروع در تسخیر قلعه سوری حصار و معاهده حاکم قرامان با سلطان در دفع امیر سلمان و رجوع امیر سلمان از آن حدود دیار E

^۲ خصوصاً در سنّ شباب و مسند سروری E-

^۳ سورة انبیاء، آیه ۳۷

^۴ و خصلت E-

^۵ هر آینه N: لاجرم E

^۶ ارتضاء N: استدعاء E

^۷ پیش تر از وقت خود E-

^۸ سورة اسراء، آیه ۵۸

^۹ سورة رعد، آیه ۳۹

^{۱۰} هرچه مقرر داشته مطلقاً N: مقرر داشته اند E

^{۱۱} تبدیل و تفسیر N: تغییر E

بیت^۱:

ز راهِ خطر تا توانی بخیز ولیکن مکن با قضا پنجه تیز^۲

و بعد ازین واقعه، امیر سلمان را داعیهٔ تسخیرِ قلاع و بقاع دیگرِ سلطان شد، و به آن لشکر و اسبابِ بی حساب هر روزه بر کشوری و حصارِ جلوه کنان گشت، اما سلطان اکثرِ قلاع را بعد از وقوعِ آن حيله و تزویر، حسنِ تدبیرِ مستحکم ساخت و بنابراین امیر سلمان به غیرِ انکوریه، کمندِ تسخیر بر کنگرهٔ هیچِ حصارِ دیگر نینداخت و در آن اوقات، سلطان لایزال در محل‌های محکم مترصدِ فرصتی بر خصمان می‌بود و جهتِ کثرت و قوتِ معاندانِ جنگ روی بر روی مُتَعَدِّر می‌نمود، تا از اطراف و جوانب از لشکرِ سلطان، آفت‌ها و ضررهای متعاقب به سپاه امیر سلمان می‌رسید و هر به چند روز گروه گروه از مردم، لشکرگاهِ امیر سلمان به دست آورده در مَسَلکِ اسار و خِसार درمی‌کشید و به نوعی مداخل و مخارجِ لشکر را از هر طرف بر بستند که غیر از راهِ مُعاودت به جانبِ بُرسا دیگر طریقِ صوابی نیافتند و لهذا، عنانِ عزیمت از آن ممالکِ سلطانی به جانبِ بُرسا بر تافتند و بعد از استقرار در شهر بُرسا، امیر سلمان به دستورِ معهود خود به عیش و عشرت و کامرانی و مداومتِ شرابِ ارغوانی، صرفِ اوقاتِ زندگانی می‌نمود و چندان در اندیشهٔ مملکت‌داری و کشورگشایی نمی‌بود.^۳

بیت:

بدانکه^۴ چون لبِ معشوق و جام می‌گیری گمان مدار که کار دگر توانی کرد^۵

^۱ بیت - E

^۲ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

^۳ بعد ازین واقعه، ... و کشورگشایی نمی‌بود N: بنابراین ظفر و کامیابی امیر سلمان به تدریج متوجه تسخیر قلاع و بقاع ممالک سلطان شد و به حشمت و لشکر بسیار هر روز بر سر یک قلعه و حصار جلوه کنان گشت، اما سلطان قلاع و حصارها را بعد از آن واقعه مکر و غدر چنان مستحکم ساخته بود که امیر سلمان را به هیچ وجه ظفر بر یک بقعه دیگر دست نداد و به غیر از آن قلعه سلاسل حصنی از حصون معتبر بدست نیافتاد، اما سلطان لایزال در محل‌های محکم مترصد فرصتی می‌بود، فاما به جنگ روبروی و مقابله به مواجهه اقدام نمی‌نمود، چرا که لشکر و یراق امیر سلمان به اضعاف لشکر سلطان بود و محقق بود که در طور مقابله جانب برادر بزرگ می‌افزود، اما از اطراف و جوانب لشکریان امیر سلمان را از لشکر سلطان ضررها و آفت‌های غریب میرسید، و هربه چند روز جمعی کثیر را از آینده و رونده معسکر امیر سلمانی در سلسله قید و هلاک میکشید و به نوعی مداخل معاش لشکر و راه آمد شد را بر معسکر او فرو بستند که به غیر عود به راه برسای دیگر طریق صوابی نیافتند و عنان عزیمت را از آن ممالک سلطان و دیار رومیه به جانب برسای بر تافتند، و باز امیر سلمان به عیش و عشرت و کامرانی و به مداومت شراب ارغوانی و شاهدان رامشگر و اغانی غوانی، صرف اوقات عمر و زندگانی مینمود، و چندان در اندیشه مملکت داری و جهانگشایی نبود E

^۴ بدانکه N: یقین که E

^۵ ر.ک. دیوان حافظ

وزیر امیر سلمان شد و کار پنهان او در انجمن ایشان عیان گشت؛ علی پاشا فی الفور، چون بر حال اطلاع یافت، انگیزی مدبرانه به ظهور آورد و عوض آن کتابت‌های سلطان، مکتوبی به این عنوان املاء نمود که چون یعقوب بیک از حفظ قلعه عاجز شده و از جانب ما به او مددی متصور نیست، حالیا قلعه را به منت و معاهده تسلیم نواب برادر امیر سلمان نماید و در حصار به روی مردم او گشاید که حالیا نقصان جان و عرض و مال، به او و مردم آنجا نرسد و امید که عاقبت دیگر اسباب التیام و ادراک مرام مرتب گردد و این مکتوب مزور را به همان کس که آورده بود روانه قلعه ساختند و مهره دغا و بازیچه دغل در طاس گردون انداختند، یعقوب بیک را از مضمون مکتوب، تحیر تمام دست داد و از غایت اضطراب، ابواب قلعه را گشاده و از قلعه تنزل نموده به دست بوس امیر سلمان رسید و کلید ملک را بر سبیل هدیه در نظر نواب او کشید.

چون اخبار این طرح خدعه و تلبیس به سمع سلطان رسید، خاطرش ازین صورت انکسار و انزجار تمام یافت و بر آن تقدیر، به مقابله و معارضه به آن دل شکستگی نتوانست شتافت و رای نواب اصابت انتساب بر آن قرار یافت که به جانب بک بازاری روانه شوند و از آنجا به طرف توقات و اماسیه روند و اوقات تابستان را در کوهستان آن جوانب صرف نمایند و اسباب معانده خصما را به تدریج، در آن جوانب ترتیب فرمایند. چرا که گفته‌اند.^۱

^۱ که کیفیت حال یعقوب بیک ... چرا که گفته‌اند N: بعد از اطلاع بر مضمون مکتوب و استرحام بر اضطراب امیر یعقوب در جواب نوشت که در امر محافظت قلعه چند روز دیگر ثابت قدم و مردانه باشد و در مقاومت خصماً از روی غیرت جنگهای خصمانه کند که امروز فردا را باب اقبال متوجه مقابله خصوم خواهد شد و کار این دو لشکر در غالب و مغلوب معلوم خواهد گشت و مکتوب را به یلغور آقا باز داده به تعجیل فرستاد از قضا الاهی در راه یلغور آقا دوچار مردم علی پاشا وزیر امیر سلمان شد و کار نهان او در انجمن دشمنان عیان گشت چون بر کیفیت حال خبر شدند علی پاشا انگیز مدبرانه درین کار به ظهور آورد و در عوض آن کتابتها که از سلطان آمده بود، مکتوبی به این عنوان بیاض کرد که چون یعقوب بیک از حفظ قلعه عاجز شده و ازین جانب به او مددی میسر نیست و با وجود محاصره محل مرد مدد و لشکر نه، حالیا به منت قلعه را تسلیم نواب برادر نماید و در حصار بر روی او بگشاید تا حالیا نقصانی جانی و عرضی به ایشان نرسد و مهم آن بعضی از خدام و چاکران که در قلعه اند به قتل و هلاک نکشد. و این مضمون مکتوب را به همان کس که آورده بود روانه قلعه ساختند و مهره دغا و دغل در آن طاس گردون انداختند، یعقوب بیک چون مکتوب را معلوم کرد بسیار تحیر او را دست داد و از غایت اضطراب بیچار در قلعه و حصار را گشاده و از قلعه بیرون آمده و بدست بوس امیر سلمان رسیده و کلید حصار را تسلیم نواب امیر سلمان کرده و امیر سلمان به انواع رعایت و اعزاز با او بجای آورده، چون این خبر کید و مکر علی پاشاه و تسخیر قلعه را به این خدعه و تلبیس به مسمع خدام سلطان رسانیده اند و بر تفصیل احوال یعقوب بیک حیر گردانیدند، خاطر سلطان ازین معنی بسیار منکسر شد و ازین صورت دشمن کامی به غایت منزجر گشت و بعد ازین صلاح دیدند که به طرف بک بازاری روانه شوند و از آنجا آهسته به جانب اماسیه روند و اوقات گرمای تابستان را در آن جوانب گذرانند و از ترتیب لشکر و اسباب معاند خصماً کماینی کوشند بعد از آن آهنگ مقابله کنند E

و درین اثنا امیر سلمان نیز به انکوریه رسید و سراپرده عزّت در بیرونِ حصارِ انکوریه بر عرصه گردون برکشید و مردم شهر به ضرورت به ملازمت و خدمت، اقبال و استقبال نمودند و نواب او اهل مملکت را به ملایمت و مراقبت مُستظهر و مُستمال فرمودند، یعقوب بیک با محافظان حصار در مقابله به جنگ و جدال اقدام نمودند و هرچند او را به تسلیم قلعه ترغیب و تطمیع به مال و جاه فرمودند، به هیچ وجه تنزّل ننمود و در مقامِ مکاوحه و مدافعه مجد و مردانه بود؛ امیر سلمان چون از ملایمت و استرضاء یعقوب بیک مأیوس شد، حکم فرمود که لشکریان قلعه را به طریقه یغما و تاراج به دست آورند و آنچه نهایتِ سعی و مردانگی است به کار دارند؛ درین معارضه و کشاکش یعقوب بیک از قوّت خصمان و ضعفِ قلعه داران، عاجز و مضطر گشت و مکتوبی با دو بریدِ تیزگام، یکی اینه خواجه نام و یکی یلغوزاغا از سرِ اهتمام به خدمتِ سلطان، جهتِ اداء پیغام فرستاد و به مُشافهه و مکاتبه چنین مبالغه نمود که کارِ حفظِ قلعه از هر جهت مشکل شده و اقدامِ تفکر و تأمل درین گرفتاری در کل مانده از سلطانِ اِغائّه و اِغانه مطلوبست.^۱

بیت:

آب بریز آتش بیداد را زیرتر از خاک نشان باد را^۲

سلطان که کیفیتِ حال یعقوب بیک و حافظان قلعه معلوم فرمود در جوابِ استیمالت و دلداریِ ایشان چنین املاء نمود که، درگاهِ حفظِ قلعه چند روز دیگر ثابت قدم و مردانه باشند که درین دو سه روز، ایالتِ اقبال متوجه مقابله و مُقاتله خصمان خواهد بود و این مکتوب، جواب را به یلغوزاغا به تعجیل باز فرستاد، [242b] از قضاءِ الهی در راهِ مُعاودتِ یلغوزاغا همراه مردم علی پاشا

^۱ اثنا امیر سلمان نیز به انکوریه ... مانده از سلطانِ اِغائّه و اِغانه مطلوبست N: حال امیر سلمان نیز متعاقب به انکوریه رسید و سراپرده حشمت در بیرون شهر و حصار تفوق گشتند مردم شهر بر سبیل ضرورت به متابعت و مطاوعت امیر سلمان اقبال و استقبال نمودند و او نیز مردم شهر و اعیان ملک را مستظهر و استیمال فرمود و یعقوب بیک که از قبل سلطان در قلعه بود به یراق جنگ و جدال اقدام نمود و هر چند او را به تسلیم قلعه دلالت نمودند و تطمیعات مالی و جاهی کردند به هیچ وجه قبول نکرد و در مکاوحه و مجادله مردانگی ها به ظهور آورد امیر سلمان چون از تسخیر قلعه و استرضاء یعقوب بیک مأیوس شد، حکم کرد که لشکریان به طریقه یغما و تاراج قلعه را بدست آورند. و در آن باب آنچه نهایتِ سعی و اجتهاد باشد به کار برند، درین کشاکش یعقوب بیک از کثرت محاربات و ضعف احوال اهل قلعه از جهات عاجز و مضطر شد. مکتوبی با دو برید سریع السیر یکی آینه خواجه نام و یکی بلغوز آغا نام، تمام حال قلعه و اضطراب خود را پیغام داد و در کتاب و به مشافهه خطاب شعارش نمود که کار حفظ قلعه بسیار مشکل شده و پای تفکر در آن افکار به غایت افکار و فرورفته در گل شده، از سلطان طلب امداد نموده و از هجوم لشکر خصما استعانه و فریاد کرده E

^۲ نقل از مخزن الاسرار نظامی

فتح^۱ میسر گردد، به روزگار تدارک آن صورت به دولت سلطان^۲ آسان است و با وجود امدادِ الهی استفتاح آن قلعه در حیطه امکان است، بنابراین تدبیر نواب^۳ محافظتِ قلعه انکوریه را، به یعقوب بیک فیروز اُغلی مقرر داشتند و او را با لشکری چند معتمد در آنجا گذاشتند؛ درین اثنا طویران بیک تاتار، که تعهدات خدمت‌کاری و جان‌سپاری کرده بود و سلطان نیز بر قول او اعتماد کلی نمود، به یکبار از گوشه شهر با مردم خود روگردان شده روان شد و راه به راه رسیده به قطع طریق و نهب اموال و هر گونه بی‌راهی به ظهور آورد و سلطان را از صورت کفران نعمت و نقص عهد و مخالفت و عداوتش، غیرت در کانون غضب فروزان شده در آن چنان محلی از آن عذر و ناراستی او، سلطان، خاطرپریشان گشت و به اقتضاء نشاء غیوری و دلاوری خود بی‌توقف از عقب طویران و قوم تاتار، بی‌اعتبار ایلغار فرمود و بر مثال برقِ خاطف سمند عزم را به مجازات و مؤاخذه او در جولان آورد و در محلی که آن گروه مکروه به فراغِ بال غافل از مآل حال نشسته بود، به یکدفعه به سر وقت او رسید، طویران از غایت اضطراب دست و پا گم کرده بر اسبی عریان سوار شد و از میان ورطه هلاک خود را کنار انداخت، اما تمام مال و جهاز و مردم ایل و الوس و متعلقات به جای گذاشته معروض یغما و تاراج ترکانه ساخت^۴.

بیت:

شده مال تاراج و لشکر اسیر تمام یلان گشته یا دستگیر

^۱ اهتمام نموده، فتح N: ابرام تمام کند و فتح آن او را E

^۲ صورت به دولت سلطان N: کردن E

^۳ امدادِ الهی ... تدبیر نواب N: مدد عون الهی استفتاح آن در حیطه قدرت و امکان بنابراین تدبیر E

^۴ تعهدات خدمت‌کاری ... تاراج ترکانه ساخت N: در طریقه جانسپاری و مددکاری تعهدات بسیار کرده بود و سلطان هم بر ظاهر کلمات او اعتماد تمام نمود، بیکبار از گوشه شهر با مردم خود بیرون آمد و روانه گشت و راه به راه رسیده به قطع طریق و نهب اموال و حرکات بی‌راهنانه کرد چون طویران مذکور با وجود انعامات سلطانی و اظهار اخلاص و مهربانی به مقتضای فطرت با اعوجاج خود با سلطان نقض عهد و مخالفت وعد نمود سلطان را ازین صورت عصیان او آتش غیرت و حمیت در کانون غضب فروزان شد و از آن عذر او در چنان محلی خاطر همایون بسیار پریشان گشت و بنابر اظهار غیوری خود سلطان علی الفور از عقب طویران مشارالیه ایلغار کرد و بر مثال برقِ خاطف سمند عزم را به مجازا و مؤاخذه او در جولان آورد، و در محلی که مشارالیه به قراغ بال و غافل از مآل جان نشسته بود بیکدفعه به سر وقت او رسید طویران از غایت اضطراب سر و پا برهنه بر اسب عریان سوار شد و از میان ورطه هلاک خود را به کناری رسانید اما تمام مال و جهات و اهل و الوس و متعلقات او که به جای مانده بود به تاراج حادثات رفت E

بیت ۱:

إِذَا كُنْتَ تَرْضَى أَنْ تَعِيشَ بِذِلَّةٍ فَلَا تَسْتَعِدَّنَ الْحُسَامَ الْيَمَانِيَا^۲

اکثر^۳ ارکان دولت خصوصاً بایزید پاشا و اقبال سوباشی به موقفِ عرض رسانید که هرچند دلاوری سلطان، مسلم آفاق است و تَهَوُّر و تَجَلُّدِ آن^۴ حضرت، متفق علیه عَلَی الإِطْلَاق^۵، فَاَمَّا این خصم که امروز^۶ طالبِ مُلک و جاهست و از روی اقتدار^۷ صاحبِ شوکت و سپاه، اگر چنانچه دشمنِ بیگانه بودی از کثرتِ اجناد و تَعَاَضِدِ امدادِ افراد او توهم و اندیشه^۸ نمی بود و در دیده این بندگانِ جان سپار^۹ آن سَطَوَت و کثرت به هیچ قدر در درجه اعتبار نمی نمود، اما این خصم غالب اولاً، برادرِ بزرگ تر سلطان است و اقدمِ فرزندانِ این خاندان و مردمِ سپاهی^{۱۰} را از مغلوبیت و فرارِ معركة پیکار او مُطْلَقاً^{۱۱} عیب و عاری نیست و هیچ کس را در خدمتکاری و متابعت^{۱۲} او استکبار و استنکاری نه، لاجرم صلاحِ دولت آنست^{۱۳} که سلطان، قلعه سلاسل و شهر انکوریه را به یکی از نوآبِ امین و خدمتکارِ مُتَقِنِ خود سپارد که اگر امیر سَلَمَان به آنجا روی آورد^{۱۴} و در تسخیر قلعه اهتمام نموده،

مدد خواست او نیز ظاهراً تلقی به تقبلات و تعهدات کرده سخن را بر نیت قبول بیاراست و درین اثنا خبر رسید که امیر سلمان از برسا هم عدول نموده متوجه محاربه و جدال است، اما لشکری با خود آورده در تعداد احجار و رمال و به شمار سنگ و سفال. سلطان با ارکان خود دیگر مطارحه نمود که بعد از آنکه درین مدت فترات چندین مصافهای دشمنان را به نیروی دولت و به زور بازوی شجاعت از هم گذرانیدیم و در هر رزمگاهی لواء فتح را به توفیق الله بر آسمان توفیق بر کشیدیم اکنون ازین خصم خود که از روی تهور و به اعتماد تکبر و تکبر بر سر جنگ و یکار اظهار به زبونی نمودن و هر روزه باعراض و اظهار عجز و فروتنی افزودن لایق نام نیکوی مردانگی سابق نیست و شایسته رتبت دلاوری و فرزاندگی E

^۱ بیت N: شعر E

^۲ ر.ک. دیوان متنبی

^۳ اکثر N: جمیع E

^۴ آن N: این E

^۵ عَلَی الإِطْلَاق N: بِالْإِطْلَاق E

^۶ امروز N: اکنون E

^۷ اقتدار N: تمکن و استقلال E

^۸ کثرتِ اجناد و تَعَاَضِدِ امدادِ افراد او توهم و اندیشه N: انبوهی لشکر او بسیاری حشر او توهم و اندوهی E

^۹ این بندگانِ جان سپار N: عالی همتان E

^{۱۰} اقدمِ فرزندانِ این خاندان و مردمِ سپاهی N: فرزند مهتر در تمام این خاندان آل عثمان E

^{۱۱} پیکار او مُطْلَقاً N: کارزار او E

^{۱۲} خدمتکاری و متابعت N: متابعت و خدمتکاری E

^{۱۳} آنست N: چنان می نماید E

^{۱۴} آنجا روی آورد N: اینجا رسید E

شکاری در قیدِ صید می‌توان آورد و طرقِ آمدِ شدِ مصالحِ او معیشتِ ایشان را قطع می‌توان کرد و فرصتِ غلبه و استیلاء بر چنان سپاهِ پرعدد و دوچاری به آنچنان لشکرِ پُرمدد به تدریج و تائی توقع می‌توان داشت و فتحِ چنین دشمنِ غالب که از درونِ خاندان، طالبِ میراثِ پدری است سهل و آسان نمی‌توان انگاشت^۱.

نظم^۲:

خدا گر به حکمت ببندد دری گشاید به فضل و کرم دیگری^۳

سلطان نیز بر طبقِ این مشاورت به طرفِ انکوریه توجه فرمود و در آن جانب طویران بیک شخصی صاحب‌اعتبار اقوام و عشایرِ تاتار بود او را به استِمالتِ تمام به خدمت آورد و ازو به طریقهٔ ملاطفت و ملایمتِ مردم لشکری از قوم، نثارِ طلب کرد و مُشارالیه نیز در حضورِ سلطان انواعِ تعهدات و تقبّلات در تقدیمِ این خدمت نمود و سلطان نیز او را با مردمِ نامدار و به تشریفات و فاخره و انعامات متواتر ملاحظه فرمود و درین اثنا خبر رسید که امیرِ سَلَمَان از بُرسا تجاوز کرده متوجهِ الحامِ معرکهٔ جنگ و جدال است و جمعیتِ سپاهش بیشتر از اندازهٔ حَصْرِ مَقَال، اگرچه سلطانِ شیردل با ارکانِ دولت مُطارحه نمود که با وجودی که در ایامِ فتراتِ تیموری با معدودِ قلیلی از سپاه و لشکری چندین دشمنانِ بزرگ را به عونِ الاهی، مغلوب و منکوب دیدیم و در هر رزمگاهی، لَوایِ مردانگی را بر اوجِ آسمانِ توفیق برکشیدیم، اکنون این برادرِ بی‌انصاف پای به بیرونِ حدودِ التیام و اتیلاف نهاده، [242a] و هر روزه در صددِ استیصالِ اینجانبِ مَجِد و ساعی ایستاده، بعد ازین اظهارِ فروتنی و زبونی، لایقِ نام و ناموسِ سابق نیست و در قانونِ توکلِ این سلوکِ عاقلانِ دوراندیش، شایستهٔ مخلصانِ صادق نه^۴.

^۱ قدرت و شوکت ... نمی‌توان انگاشت N: طور شوکت و عظمت برادر را به تفصیل شنید بعد از مشاوره با کاردانا و مراجعت به صلاح و رای نواب و ارکان اتفاق کلمه همگی برین معنی مقرر شد که چون لشکر سلطان را از روی قدرت و به حسب علو و کثرت تاب و توان مقابله با سپاه امیر سلمان نیست اکنون باید از برسا پیشتر که لشکر او رسد به جانب انکوریه توجه نمود و به تدریج در جمع لشکری و اداد اسباب صفدری باید افزود اگر امیر سلمان از برسا عدول نماید چون لشکر گران همراه دارد از هر طرف مردم او را به صید گاه‌ها بدست می‌توان آورد، و راه‌ها آمد شد لشکر او را از هر طرف تنگ و مخوف میتوان کرد و فرصت غلبه و استیلاء را بر چنان عساکر پر عدد و اندیشه دوچاری از آن سپاه پر مدد به تائی و تحمل توقع توان داشت و فتح این چنین دشمنی غالب که از دورن خانه میراث را طالب است سهل نتوان انگاشت E

^۲ نظم N: بیت E

^۳ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

^۴ نیز بر طبقِ این مشاورت ... دوراندیش، شایستهٔ مخلصانِ صادق نه N: بر طبقِ این مشاورت به جانب انکوریه فرمود و در آن جانب طویران بیک که ترکی صاحبِ عشرت بسیار بود و سرخیل اقوام تاتار نرد جود طلب فرمود و به لطف و ملایمت جهت امداد و اسعاد لشکری مرد و

سریرِ موروئی از آن ممالک، سپاهِ گران انگیزیم و به عُدّت و حشمتِ سلیمانی از دریا گذر کنیم و تختِ بُرسا را هم چند وقت به جلوسِ همایون مُزین و مُعلّی سازیم^۱، اگر برادرِ کوچک ما سلطان محمد از جادهٔ متابعت و مسلکِ مطاوعت بیرون رود و نصرتِ شمشیرِ ماضیِ الاحکام، این خیالِ خام را از سر او بیرون آریم و اگر وظیفهٔ فرمان‌برادری و طریقهٔ کوچکی و خدمت‌کاری پیش گیرد، در بعضی ولایات که سابقاً به او متعلق بود او را منصوب و مقرر داریم^۲.

بیت:

فراغِ دلم هست و رویین تنم چو میدان فراخ است گویی زنم^۳

چون خبرِ توجهِ امیر سلمان در بُرسا به مَسامع^۴ سلطان رسید و آن قدرت و شوکتِ برادر بزرگ را به تفصیل شنید، بعد از مشاوره با کاردانان و مخلصان مراجعت و نهضت موافق بود و به مصلحت و رایِ دولت‌خواهان مناسب نمود، از آنکه محقق بود که لشکرِ امیر سلمان به حسبِ کمیت و کیفیت و به مقدارِ عدد و عُدّت، اضعافِ لشکرِ سلطان است و مع ذلک با وجودِ تمکّن بر ممالکِ معمورِ روم ایلی، برادرِ بزرگ و مقدّم خاندانِ آلِ عثمان است، لاجرم چنان صلاح نمود که از بُرسا قبل از آنکه امیر سلمان از دریا گذار نماید به جانبِ انکوریه نهضت کنند و به تدریج در آن جوانب به جمعیتِ لشکری و تهیهٔ اسبابِ صَفدری قیام نموده ترصدِ فرصتِ نصرت نمایند و اگر چنانچه امیر سلمان به همان کثرت و اجتماع از بُرسا تجاوز نموده، سپاه سلطانی را تعاقب نماید و از سرِ اهتمام به مقابله و مجادله درآید؛ چون لشکری انبوه و کثرتی پرستوه دارد، از هر طرف مردم او را به طریقِ

^۱ و تختِ بُرسا را هم چند وقت به جلوسِ همایون مُزین و مُعلّی سازیم N: به دارالملکِ انادولی به استقلال بنشینیم E
^۲ اکنون متولّی مستولی ... سابقاً به او متعلق بود او را منصوب و مقرر داریم N: مستولی و متولی سلطنت آنجا برادرِ کوچک و کودکی خردسال است هرآینه لایقِ رتبتِ خلافت و جهانداری آنست که با امرا و تمام لشکریان و با عدادِ اسبابِ کلی و سپاهی گران از دریا کنیم و بر مسندِ پدری در دارالملکِ انادولی هم به استقلال بنشینیم اگر برادرِ کوچک به طمعِ سروری و به طلبِ بزرگی و داوری از جادهٔ متابعت و مسلکِ مطاوعت عدول نماید به ضربِ شمشیر انتقام این خیالِ محال را از سر او بیرون باید کرد و به حسن تدبیر چنانچه داب و آیین سلاطین است اندیشه کار او باید خورد،

بیت:

خطرهاست در کارِ شاهی بسی که با شاه خویشی ندارد کسی

و برین داعیه و عزیمت از تمام ممالکِ روم ایلی امرا و حکام با دواز و لشکری پر اسباب بی حساب و شمار بهم رسانند و بنیاد عبور از دریا و آهنگِ پرخاشِ جنگ و غوغا مفصلی را بهم شورانند که E

^۳ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

^۴ مَسامع E-

جفاکار به حادثهٔ مجدد دوچار می‌شد و بالضروره متصدی محارباتِ خطیر و مخاطراتِ بی‌تدبیر اقدام کرده همیشه به فضلِ کردگار مظفر و کامکار^۱ می‌گشت و با اِعداد از مخالفانِ قدیم^۲، مصاف‌های دلیرانه نمود [241b] و با برادرش عیسی چلبی چنانچه مذکور شد^۳ کارزارهای شیردلانه فرمود تا آنکه کارِ همگیِ مخالفان را به فصلُ الخطابِ شمشیر به مقطع رسانید و مهماتِ ممالکِ انادولی را به ضرب تیغِ دلاوری به فیصلِ مقرون گردانید، بنابراین چون اخبارِ حِشمتِ اعوان و انصار و آثارِ مِکنت و اقتدار از سلطان به سَمعِ برادرِ بزرگ امیر سلمان رسید چون طبیعتِ او به مخالفتِ اوامر و نواهیِ الهی اعتیاد یافته بود و از منهیّات که مرتکب می‌شد به واسطهٔ سستیِ غرور و مسندِ شاهی و از غلبهٔ سُکر و خودکامیِ سلطنت و بلندجاهی، مضمونِ لا یؤمنُ عَبْدٌ حَتّٰی یُحِبَّ لِجَارِهِ اَوْ قَالَ لِأَخِيهِ مَا یُحِبُّ لِنَفْسِهِ^۴ به حَلَف و عُدول نمود و به ملازمتِ مجالسِ فسق و فجور و به اصغاء صدای رموز، دیدهٔ دلش را غشاوهٔ غفلت در شمول می‌افزود^۵.

بیت:

صفایِ درون‌رفته زان تیره‌خوی که بنماید آیینۀ تیره‌روی

اما در اثنایِ استغنا و غرور و از کمالِ خودکامی و جرأتِ پرشور^۶، ناگاه به خاطرش رسید که تختِ قدیمِ پدری و مسندِ اصلیِ قیصری که^۷ شهرِ جنتِ مثالِ بُرِست^۸ و اکنون متولیِ مستولیِ سلطنتِ آنجا برادرِ کوچکِ ماست، هرآینه لایقِ رُتبتِ خلافت و جهانداری آنست که جهتِ تمکّن بر

^۱ همیشه به فضلِ کردگار مظفر و کامکار N: کامکار به فضلِ کردگار E

^۲ این خاندان E+

^۳ و با برادرش عیسی چلبی چنانچه مذکور شد N: و بکرات با عیسی چلبی برادر دیگرش چنانچه مشروح شده حروب و E

^۴ حدیث شریف

^۵ بنابراین چون اخبار ... در شمول می‌افزود N: و تمامی ولایتها که بعد از واقعه ی والد بزرگوارش بدست مخالفان قدیم افتاده بود میسر و مسخر شد و سلطنت و دارایی ممالکِ انادولی و دارالملکِ برسا بر سلطان مقرر گشت و اخبارِ حِشمتِ اعوان و انصار و آثارِ مِکنت و اقتدار خدامِ سعادتیار سلطان به سَمعِ برادرِ بزرگ امیر سلمان رسیده چون طبیعتِ او به مخالفتِ اوامر و نواهیِ الهی اعتیاد یافته بود و تمام منهیّاتِ احادیثِ نبوی چون این معنی که لا یؤمنُ عَبْدٌ حَتّٰی یُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا یُحِبُّ لِنَفْسِهِ به واسطهٔ شکرِ سلطنتِ جانبی و مستیِ غرور جوانی با مسندِ شاهی تمام او را از یاد رفته و به ادمانِ خمر و به اصغایِ رموزِ دلش را غشاوهٔ غفلت فرو گرفته E

^۶ اما در اثنایِ استغنا و غرور و از کمالِ خودکامی و جرأتِ پرشور E-

^۷ که N: چون E

^۸ جنتِ مثالِ بُرِست N: برسایِ جنتِ مثال E

بیت:

دوست چو زین برادران بگسل
که برادر نهد بر آذر دل
نیست مروت برادری کردن
وز پی رنج دل جگر خوردن^۱

^۲ و نمودار آن مقدمات از زمایم اخلاق و صفات آنکه القصة؛ چون شاهزاده عظیم الشان، امیر سلمان^۳ برادر بزرگ سلطان که در روم ایلی پادشاه کامران بود و از خاصیت اتباع شهوات و از اثر مداومت بر معاصی و محرمات بر حسب^۴ سلوک الأرحام بین الملوک مهر برادری او^۵ با سلطان، بالکل مهجور و متروک شده بود، بلکه همواره طریقه حسد و بدخواهی با او مسلوک^۶ می نمود و او^۷ را در دارالسلطنه ادرنه استیلاء و تمشیت تمام دست داد و از غایت استقلال بر امن و امان بساط کامرانی گشاد^۸، اما سلطان محمد خصال، از هدایت شروع در امر سلطنت و اقتدار هر روزه از گردش روزگار

مسلمانی است ضعف و نقصان می پذیرد و قساوت قلب و بی رحمی ایشان به قطع صله ارحام و به مساعدت از قربت قریب اقوام می رسد،
نظم:

ذَهَبَ الْوَفَاءُ ذَهَابَ أَمْسِ الدَّاهِبِ وَالنَّاسُ بَيْنَ مُخَاطَلٍ وَمُؤَارِبٍ
يُفْشُونَ بَيْنَهُمُ الْمَوَدَّةَ وَالصِّفَا وَ قُلُوبُهُمْ مَحْشُوءَةٌ بِعِقَارِبٍ (علی بن ابی طالب)

و این مخالفت میان اهل دنیا به حدی میرسد که از امتداد و مدت قطیعه در صله اقارب و به اشتداد خصلت بیگانگی از اهل قبیله و اجانب به مقتضای حدیث صحیح مَنْ هَجَرَ أَحَاهُ سَنَةً فَهُوَ كَسَفَلِكِ دَمِهِ اکثر خصوصتهای ملوک و حکام با وجود قربت نسبی و دعوی ابا به سفک دما منتهی میشود و صورت مخالفتهای مستمر به سلاطین به مصداق وَالْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ (سوره مائده، آیه ۱۴) مودی می گردد E

^۱ ر.گ. حدیقه الحقیقه و شریعه الطریقه سنایی

^۲ و ثبوت این مدعی چنان است که چون صفت رحمت و مهربانی از رقت قلب و تنگ دلی مسلمانی خیزد و مردم هواپرست را از اتباع شهوات و غلفت کامرانی غلظت ظلام جهل و نادانی و تیرگی خاطر انسانی انگیزد هرآینه هرکرا مرات بصیر بصیرت به صیقل رحمت الاهی مجلی شده باشد با خلق خدا چون سخیجل خورشید لایزال مهربان نماید با خلق خدا مزاج عاشق/ چون شیر و شکر بود موافق هرکه را پرتو نور محبت ازیلی به عروض غواشی معاصی و کبایر از لوح خاطر به مرتبه قطیعه رسیده باشد، البته مناسب مرحمت رحمانی نسبت قطع رحم از دل و جان او بریده گردد و فی الحدیث القدسی، أَنَّهُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى أَنَا الرَّحْمَنُ خَلَقْتُ الرَّحِمَ وَشَقَقْتُ لَهَا مِنْ اسْمِي، فَمَنْ وَصَلَتْهَا وَصَلَتْهُ وَمَنْ قَطَعَهَا... بَتَّئْتُ

ای کمر بسته بی وفایی را
یک طرف کرده آشنایی را
تا چه غایت جفا کنی آخر
غایتی هست بی وفایی را E

^۳ و نمودار آن ... عظیم الشان امیر سلمان N: «القصة صدق این مقدمات و تحقیق این ذمایم صفات درین حکایات به ظهور رسد که E

^۴ بر حسب N: به مقتضای E

^۵ مهر برادری او N: او را مهر برادری E

^۶ مسلوک N: سلوک E

^۷ و او N: اتفاقا بعد از چندگاه که امیر سلمان E

^۸ و تمشیت تمام دست داد و از غایت استقلال بر امن و امان بساط کامرانی گشاد N: ممالک روم ایلی دست داده بود و از حوادث زمان و طوارق حدثان مدتی در آن ملک بر ایمن و امان بر بستر راحت و کامرانی افتاده E

داستان هفدهم

در بیان کیفیت توجه امیر سلمان از ممالک روم ایلی به داعیه تسخیر ممالک انادولی و تخت برسا و انتزاع ملک از تصرف سلطان و ذکر مکاوحات و معارضات میان برادران و استمرار منازعات و جدال در مدت نهضت و اقدام امیر سلمان^۱؛

نزد اهل حق و دانشوران^۲ موقی این معنی^۳ محقق است که کثرت ارتکاب مناهی و اِدمان^۴ معاصی^۵ و مَلاهی، آینه دل و مرآتِ خاطر را از انطباعِ انوارِ روحانی و ارتسامِ صورِ اخلاق^۶ رحمانی^۷، تیره‌رنگ و سیاه گرداند^۸ و روی جلایافته قلب را به مرتبه کدورت و تیرگی تمام رساند و لهذا همیشه خسروانی که بالطبع، متابعِ اهواءِ نفسانی‌اند و با لذاتِ مطاوعِ وسوسِ شیطانی در دلِ ایشان نورِ بخت و مهربانی که بهترین خصالِ ایمانی و زیباترین فضایلِ مسلمانی است نقصان و کتمان می‌پذیرد و قساوتِ قلب و بی‌رحمیِ ایشان به قطعِ صلۀ ارحام و به مساعدت از قُربتِ قریب و اقوام می‌کشد و اکثرِ خصوماتِ ملوک و حکام و ولایات با سابقه مناسباتِ محبت و مؤاخاتِ مؤدّی به انواعِ مخالفت و مُعاداتِ ملکه منتهی، یَسْفُکُ الدِّمَاءَ^۹ و مُنَافَت، مِصْدَاقُ وَالْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةُ^{۱۰} کرده و به امتدادِ زمانِ قَطِیْعۀ ارحام و به اشتدادِ موادّ عداوت و دوامِ انفصامِ فیما بینِ برادران هم گاهی بر وفقِ مضمونِ مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ سَنَةً فَهُوَ كَسَفِكَ دَمِهِ^{۱۱} مُنْجَر به مُضَافِرَت و به مُبَایِنَت عاقبت و انجام شود^{۱۲}.

^۱ کیفیت توجه امیر سلمان ... نهضت و اقدام امیر سلمان N: توجه امیر سلمان از روم ایلی به ممالک آنادولی به خصومت سلطان و استیلا یافتن او بر تخت برسا در بدایت حال و تصرف نواب او در شهر و توابع آن و گفتار در کیفیت با جزای مکاوحات میان برادران و استمرار جنگ و جدال و تفصیل حوادثی که از طرفین روی نموده با نهایت و مآل اخواک E

^۲ دانشوران N: دانایان E

^۳ مبین و E+

^۴ و اِدمان N: و مداومت و اِدمان بر E

^۵ و ملکات E+

^۶ به غایت E+

^۷ گرداند N: نماید E

^۸ سوره بقره، آیه ۳۰

^۹ سوره مائده، آیه ۶۴

^{۱۰} حدیث شریف

^{۱۱} جلا یافته قلب و به مُبَایِنَت عاقبت و انجام شود N: مجلای آنرا متکدر و تباه دارد و لهذا همیشه در درون دل آنچنان پادشاهانی که بالطبع متابعِ اهواءِ نفسانی‌اند و در ضمیر خسروانی که بالذات مطاوع وسوس شیطانی باشند، صف رحمت و مهربانی که بهترین خصال

ضبط و صرف آن مصالح بقعه، مصارف شرعیه، همیشه اُمناء برگمارند و سلطان، هر دو مُلتَمِسِ او را تقبّل فرمود، آنگاه قاطع اجل رشته عمر او را به خواه و ناخواه کوتاه نمود؛ چون ولایت صاروخان هم در حیطه ضبط نواب سلطانی درآمد از آنجا خسروانه به تدارک مملکت گرمیان ایلی فرمود و حاکم گرمیان بی نزاع و خصومت خدام، سلطان را طاعت و انقیاد نمود و سلطان نیز در شأن او لطف و مرحمت بی دریغ اظهار فرمود، ایالت مملکت را به دستور به او مسلم داشت و بر مستقر حکومت خود او را مقرر گذاشت. فاما درین نهضت ولایت آیدین ایلی و صاروخان ایلی و تکه ایلی را به دستور زمان والد سعید به دست آورد و از آن سفر فیروزمند، بر نهایت مقصود به تخت برسا مراجعت کرد و در آنجا به ترتیب اسباب مسرت و کامرانی و بسط بساط نشاط و شادمانی می بود.^۱

بیت:

رایت نصرت قرینش مرتفع در شرق و غرب زان سبب هر روز فتح ملک دیگر می کند^۲

^۱ آنچه در فترت زمان ... بسط بساط نشاط و شادمانی می بود N : آن ولایات چون در نهان فترت امیر تیموری از حوزه ممالک محروسه بیرون رفته بود با به دستور زمان سلطان سعید و والد حمیدش تصرف فرمود و بعد ازین قضیه چون حاکم صاروخان خضر شاه بیک در نیکه فارغانه نشسته بود که بیکبار سلطان با معدودی از جنود به رهنمونی تایید بر سر او ایلغار نمود، اتفاقا در آن حالت وصول رایت سلطانی او در حمام به فراغت تمام رخت هستی را از بدن گشاده بوده و از کمال غفلت از مجازاة اعمال ناپسندیده خود زمان امر را بدست هوی و هوس راحت و تن آسانی داد، چون سپاه سلطانی حمام را محصور ساختند او را از مسلخ حمام گرفته به سلاخ خانه انداختند چون به حضور سلطان به مواجهه و مکالمه روبروی رسید و از مقایح حرکات خود شرمندگی کشید حکم سلطان حضور ناقد شد که مهم او را به معهود و اهل سیاست نسازند و ملک را از مزاحمت وجود چنان دشمنی بپردازند در مواجه سلطان تضرع بسیار کرد که وصیتی دارم و قبول آن را از مرحمت سلطانی امیدوارم یکی آنکه بعد از هلاک او را هم در مزار آبا و اجدادش که در شهر مانسیه است مدفون سازند، دیگر آنکه موقوفات عمارات خیری که به ایشان منسوب است از تبدیل و تغییر محفوظ و مصون دارند سلطان به هر دو وصیت او حکم قبول فرمود و قاطع اجل بعد از قطع کلام رشته عمر و لا هم بخواه یا ناخواه کوتاه نمود و چون ولایت صارو خان در حیطه ضبط نواب سلطانی درآمد از آن ولایت به تدارک مملکت گرمیان ایلی توجه فرمود، و حاکم گرمیان به دستور معهود سلطان را اطاعت و انقیاد نمود و سلطان هم درباره او انواع مراجع و اشفاق فرمود و ایالت مملکت او را همان برو مسلم داشت و بر مستقر حکومت موروثی خود ممکن گذاشت فاما تمامی ولایت آیدین ایلی و منشا ایلی و صاروخان ایلی و تکه ایلی را به تیغ انتقام معروض آفات و انتقام فرمود و از آنجا فایز و فیروزمند بر مطلب و مقصود به تخت دار السلطنه برسا مراجعت نمود و در آنجا ترتیب اسباب کامرانی و به بسط نشاط شادمانی به شیوه معاشرت مباسطت فرمود E

^۲ ر.گ. دیوان اشعار سلمان ساوجی

پُرخللی خود به مأمِنِ امن و امان درآورد و به دستورِ سابقِ ایالت، ولایتِ ازمیر را به مشارالیه تفویض کرد که گفته‌اند^۱:

بیت^۲:

گنهکار را عذرِ نسیان بنه
چو زنه‌ار خواهند زنه‌ار ده
گر آید گنهکاری اندر پناه
نشاید سیاست به اولِ گناه^۳

اما سایر ممالکِ ایدین ایلی را جهتِ خاصّه شریفه^۴ در حیطه ضبط آورد و آنچه در فترتِ زمانِ تیموری از حوزه تصرف بیرون رفته بود به دستورِ زمانِ والدِ سعیدش تصرف کرد و بعد از آن چون حاکم، صاروخان ایلی خضرشاه بیک فارغانه در مملکتِ خود نشسته بود و سلطان، جهتِ انتقامِ او انتهازِ فرصت نموده با معدودی از جنود به رهنمونی توفیقِ معبود بر سرِ مسکنِ خضرشاه ایلغار نمود، اتفاقاً در آن حالتِ وصول، رایتِ سلطانِ او در حمام به فراغتِ تمام رختِ هستی را از بدنِ خود خلع نموده بود و از کمالِ غفلت و غرورِ اکثرِ اوقاتِ زمانِ اختیارِ خود را به دستِ نفسِ خودکام داده روزگارِ خود را صرفِ عشرت می‌نمود، چون سپاهِ منصورِ سلطانی بر مثالِ نوازلِ قضاء ناگهانی، [241a] حمام را محصور ساختند و او را از مسلخِ حمام بیرون آورده به دستِ سلّاح انداختند؛ چون به مواجهه سلطان رسید و از قبایحِ اعمالِ خود شرمندگی کشید، لاجرم جزایِ محرمان را بر او اجرا و امضاء کردند و عرصه ملک را از قبضه تصرفِ دشمن بیرون آوردند؛ فامّا چون از حضورِ سلطان به تضرع و زاری بسیار در التماس از سلطان نمود، اولاً آنکه تابوتِ بدنِ او را در زمره آباء و اجدادش در شهرِ معناسیه مدفون سازند و مثلِ گناهکارانِ دیگر او را در صحرایِ خواری و بی‌اعتباری، متروک مگذارند و مدعیِ دیگر آنکه موقوفاتِ وجهاتِ عمارتِ خیری که به خاندانِ ایشان در آنجا منسوبست از تغییر و تبدیل محفوظ دارند و به

^۱ و سلطان برحسبِ امرِ ... تفویض کرد که گفته‌اند N: بعد از توسطِ امرا و ارکانِ دولت و استتزالِ سلطان از حدتِ قهر و صولتِ سلطان جرایم و گناهانِ ازمیرِ اغلی را به عفو و بخشایشِ مقابل داشت و به مقتضایِ اُحْسِنُ إِلَى الْمَسِيءِ تَشْدُهُ ملکِ کریمانه و اخلاقِ جوانمردانه را از دستِ نگذاشت و ازمیرِ اغلی نیز از حصارِ نا استوارِ عصیانِ فرود آمد و تیغ و کفن در گردن به درگاهِ احسانِ روی آورد هر آینه لطفِ شاملِ سلطانی و مرحمتِ کاملِ آن مظهرِ رحمتِ رحمانی او را از شرمندگیِ خطا و زلل و از شرمساریِ مساویِ عملِ پر خللِ خود بیکبار خلاصی تمام و نجاه کشید و به دستورِ سابقِ ایالتِ ولایتِ ازمیر را به مشارالیه بخشید و او را هم در عدادِ سایرِ خدام و اجناد درآورد E

^۲ بیت - E

^۳ ر.ک. بوستانِ سعدی شیرازی

^۴ شریفه N: خود E

بعد ازین گمنامی، عیسی چلبی سایر ملوک و حکام که در فتنه و شرانگیزی مساعد او بودند و در معارک متعدده فرار می نمودند، اکنون سلطان به اقتضاء انتقام و حمیت شاهی و به استعداد سیاست و مؤاخذه پادشاهی بعد از امن و فراغ از طرف برادر، متوجه تأدیب آن جماعت مخالفان مفسد شد؛ اولاً از میر اُغلی که بادی و بانی امر مخالفت بود و بعد از فرار باز به قلعه و حصن خود تحصن نمود، به حقیقت دانست که معادات و تَمَرّد، هم ملک و مال و هم زندگی او با عرض اهل و عیال او سر این کار خواهد رفت، بنابر اعتماد تمام که بر کرم و بخشایش سلطان عمیم الاحسان داشت، خود را در مضیق خوف لایزال و ملک و مال خود را در معرض زوال بگذاشت، هرآینه از کرده های گذشته نادم و پشیمان و از اعمال ناپسندیده در مقام استعذار و استیمان درآمده؛ به وسایل ارکان دولت استدعاء عفو جرایم خود نمود و از سر اخلاص این مضمون را بر نوآب سلطان عرضه فرمود.^۱

بیت:

وَكُلْتُ إِلَى مَوْلَايَ أَمْرِي كُلَّهُ فَإِنْ شَاءَ أَحْيَانِي وَإِنْ شَاءَ أَهْلَكَ

و سلطان بر حسب امر اُحسِنْ إِلَى الْمَسِيءِ تَسُدُّهُ به مقتضای ملک کریمانه و اخلاق جوانمردانه از جرایم و گناهان از میر اُغلی درگذشت و هر گناه سابق او به عفو و بخشایش، لاحق گشت و بالضروره از میر اُغلی هم از حصار با استوار عصیان بیرون آمد و تیغ بر کف و کفن بر گردن، به درگاه مرحمت پناه روی آورد؛ هرآینه لطف شامل سلطانی او را از شرمندگی خطا و زَلّ واری شرمساری، مساوی عمل

^۱ بعد ازین گمنامی، ... نوآب سلطان عرضه فرمود N: و چون عیسی چلبی از جنگ گاه فرار کرده و تا به ملک عدم جلوریز روی توجه آورده بود و سایر ملوک و حکام که در آن فتنه و فساد متصدی مساعدت و امداد شده بودند در آن امر خایب و خاسر شدند و هر کدام که در جنگ گاه از تیغ هلاک امان یافته بود تمکن و ماوی خود به طریق فرار عاید و متبادر گشتند و سلطان به قهرمان غضب و جمعیت شاهی و به اقتضاء سیاست و مواخذه پادشاهی بعد از فتح متوجه انتقام آن غدر و فتنه انگیزی آن ملوک و حکام شد از میر اُغلی که بادی و بانی امر مخالفت او بود بعد از فرار چون به قلعه و حصار خود تحصن نمود به حقیقت دانست که به معاداة و تَمَرّد هم ملک و مال و زندگانی چو دیار اهل و عیال بر سر این کار خواهد رفت و از استمرار عصیان با سلطان به انواع بلیات متعاقب خواهد افتاد بنابر آنکه اعتماد تمام بر کرم و بخشایش سلطان عمیم الاحسان داشت خود را در مضیق خوف لایزال و ملک خود را در معرض زوال بگذاشت و از کرده پشیمان شد و از اعمال ناپسندیده در مقام استعذار و استیمان و به وسایل ارکان دولت سلطانی از راه اعتراف به تقصیر و زلت قدم استدعاء عفو گناهان است نمود و در مقام استحقاق انتقام و مواخذه از خدام سلطان طلب انگشتی زنهار فرمود که E

سپاه پراکنده و دوستان بدعهد جدا افتاده خود را به هزار محنت به ولایت قرامان رسانید، وجه شقاوت و خسرانی که دشمنان قدیم خاندان خود را ملجاء و پناه گردانید و معذلک حاکم قرامان از خوف انتقام سلطانی و از لحوق تشویش و پریشانی، حمایت و قایت او را قبول کرد و فی الحال در دفع و ردع عیسی چلبی عذرهای پیش آورد، لاجرم سر رشته امیدواری اش چون رابطه سر و کار حکومتش از هم گسسته شد و در نواحی قرامان در گوشه های خوف و هراس بلیات، متوالی برو پیوسته گشت تا آنکه نام و نشان از صحیفه وجود به گمنامی ناپدید شد و در اثناء آن اختفا و تَواری اسم و رسمش از مُلک زندگانی معدوم بر تأیید گشت و خبر مرگ و زیست او به تحقیق نرسیده که بر چه وجه بوده و ازین محنت آباد دنیا چگونه قطع نظر تعلق نموده، لیکن در بعضی، به قول اخبار چنان مسطورست که بعد از مدتی که سلطان به جانب برسا رجوع نموده بعضی جاسوسان خبر آورده اند که عیسی چلبی با معدودی قلیل در خطه اسکی شهر مُختفی می بوده و هنوز در مقام خروج و در اندیشه ظهور بر مُلک، خیالات فاسد می نمود، سلطان بی توقف دویست مرد از محرمان و خواص، علی الغفله بر سر او فرستاده و با هلاک و اعدام او فرمان داده، چون این جماعت به اسکی شهر غافل رسیده عیسی چلبی در حمام بوده، الساعه او را به دست آورده اند و در خُفیه او را به زه کمان خفه کرده اند و عرصه مُلک را از فتنه و فساد او به حالت عافیت و صلاح آورده^۱.

بیت^۲:

وَلَمْ تَزَلْ قِلَّةُ الْإِنصَافِ قَاطِعَةً بَيْنَ الرِّجَالِ وَإِنْ كَانُوا ذَوِي رَحِمٍ^۳

^۱ لیکن دیگر باره به امداد ... حالت عافیت و صلاح آورده N: با آنکه دیگر باره به امداد فضل الاهی و به اعداد مویدات نامتناهی سطوت قهرمان دولت و سلطنت سلطانی آن جمعیت بی فروغ و نور را بیک زمان متفرق و مقهور ساخت و اعلا سرافرازی و رایات کارسازی ایشان را سرنگون مقهور انداخت و عیسی چلبی باز بر سنت معهود و بر عادت مشهود بر سیل فرار مسارعت را لازم دید و از سپاه پراکنده و لشکر بد عهد جدا افتاده خود را به مشقت بسیار به ولایت قرامان رسانید و چه شقاوت و ادباری که دشمن قدیم را بجای صدق حمیم کسی جهت حمایت زندگانی خود ملجا و پناه سازد و در دیار حرمان و ملک خسران خود را کسی به درگاه اعدا بدخواه اندازد و مع ذلک حاکم قرامان حمایت و نگه داشت او را قبول نکرده و در دفع و ردع عیسی چلبی عذرهای پیش آورده لاجرم سر رشته عمرش چون رابطه سر و کار حکومتش از هم گسسته و در نواحی قرامان در گوشه های خوف و هراس متواری می نشست با آنکه نام و نشان از صحیفه وجود به گم نامی ناپدید گشته و در اثناء آن تَواری و اختفاء اسم و رسمش از ملک زندگانی معدوم و محو علی التابید شده و خبر مرگ و زیست او به تحقیق معلوم نشده که بر چه وجه بوده و ازین محنت آباد دنیا چگونه قطع نظر نموده و در بعضی به قول اخبار چنان اشتها دارد که بعد از مدتی که سلطان به دار السلطنه برسا رجوع نمود به سمع همایون سلطانی رسانیدند که عیسی چلبی باز در اسکی شهر با معدودی قلیل در بعضی محل ها مختفی می بوده و هنوز در مقام خروج و در اندیشه ظهور بر ملک خیالات فاسد می نموده سلطان دویست مرد از خواص و محرمان خدام علی الغفله بر سر او فرستاده و با هلاک و اعدام او همانجا فرمان داده چون آن جماعت به اسکی شهر رسیده اند عیسی چلبی در حمام بوده چون او را بدست آورده اند علی الفور در خُفیه او را به زه کمان خفه کرده اند و عرصه ملک را از فتنه و غوغای او به حالت امن و صلاح آورده اند E

^۲ بیت - E

^۳ ر.ک. دیوان متنبی

و قبل از آن که خصماء^۱، در میدانِ خصومت قدمی چند پیش آیند و سهامِ مُعادات^۲ را از قپی بداندیشی گشایند، سلطان مؤید به^۳ آن قدر لشکرِ منصورِ خود به آن مجمعِ پریشانِ روزگاران و در آن انجمنِ مفسدان و ستمکاران^۴ رسید، چون^۵ برخلافِ مُترَقَّبِ آن گروه، مخالفان^۶ را خبرِ وصولِ رایتِ سلطانی واصل شد، به یکبار و سواسی و پریشانیِ خاطری میانِ جمعیت^۷ ایشان حاصل گشت و مضطربانه صف‌های لشکرِ خود را در مقابله^۸ آماده داشتند و از طرفینِ همت را بر آثارِ نیرانِ جنگ و جدال گماشتند و از جانبین هر مبارزی چون شیرِ خشناک^۹، خصمِ خود را به مَخالبِ تیغ و سنان می‌جستند و به ارسالِ رسولان، سهام^{۱۰} و نصالِ اعداءِ مُحْتال به حيله و خِداع^{۱۱} در پناه سپرهای سینهٔ پر کینه کنج به کنج می‌جستند.

بیت ۱۲:

خَدَنگِ سه پر کرده ز آهن گذار چو مرغِ دو پر بر سرِ مرغزار^{۱۳}

والحق از طرفین، دادِ دلاوری و مقاومت دادند و چندین دلیران از مسندِ رفیعِ زین، بر سطحِ زمین میانِ خاک و خون افتادند، لیکن دیگر باره به امدادِ آجنادِ الهی و به اِعدادِ اسبابِ فضلِ نامتناهی، سَطوتِ قهرمانِ دولتِ سلطانی، آن جمعیتِ بی‌فروغ و نور را به یک زمان پریشان و مقهور ساخت و اعلامِ سرفرازی و رایت، کارسازی ایشان را سرنگون و نگونسار انداخت، و عیسی چلبی بر سنتِ مَعهود و بر عادتِ [240b] مشهود خود بر سیلِ فرار، سرعت و مبادرت را لازم دید و از آن

^۱ و اعداء E+

^۲ معادات N: عداوت E

^۳ به N: با E

^۴ ستمکاران N: تبه کاران E

^۵ دفعه E+

^۶ مخالفان E-

^۷ به یکبار و سواسی و پریشانیِ خاطری میانِ جمعیت N: هراس و وسواسی عظیم در جمعیت خواطر

^۸ خود را در مقابله N: در مقابله آراسته و E

^۹ جانبین هر مبارزی چون شیرِ خشناک N: هر طرف هر کدام از مبارزان میدان چون شیران مسیب E

^{۱۰} سهام E-

^{۱۱} اعداء مُحْتال به حيله و خِداع N: جانِ عدو مُحْتال را E

^{۱۲} بیت E-

^{۱۳} ر.ک. شرف نامه نظامی

الوجود در امان باشد، و خود قانع به ممالکِ موروثی خود شده و همیشه با آن جماعت در مقام ملاطفت و احسان بود چرا که^۱:

بیت:

چو روزگار ستیزد ستیزه نتوان کرد ضرورتست که با روزگار در سازند^۲

لاجرم تمامی حکامِ بلادِ مذکور لشکرها آراسته، آماده کردند و در موعدِ معینِ همگی را به مجمعِ لشکرگاهِ شاهزاده فرستادند، چنانچه موازیِ بیست هزار سوار ترتیب پذیرفت و عیسی چلبی را از مددِ سپاه و اعوان، خاطر قرار گرفت، اما سلطان محمد خصال دیگر باره به دستورِ معهود، توکل و اعتماد بر امدادِ لطایفِ الطافِ معبود فرمود و با ده هزار سوار، حاضر از برسا متوجه گشته، اندیشه قلّتِ اینجانب و کثرتِ اعداء فرمود و در استعجال به معركةِ جدال^۳، گویا برقِ خاطف بود که به یک طرفه العین^۴ به تفریقِ ابصارِ دشمنان^۵ شتافت یا خود سیلِ کوهساری از ایامِ بهار بود که به یک دفعه هر چه^۶ پیش آمد انهدام خواهد یافت.

بیت:

فَكَلَّمَاءِ إِنَّ جَدَّ فِي الْإِنْعَمَارِ وَكَالْتَارِ إِنَّ جَجَّ فِي الْإِشْتِعَالِ
وَكَالْلَيْثِ إِنَّ مِيحَتَهُ لِلنِّزَالِ^۷ وَكَالْعَيْثِ إِنَّ سَمِيَّتَهُ لِلنَّوَالِ

^۱ هر آینه از میراغلی احسان بود چرا که N: از میراغلی را چون این صورت موجب مفاخرت و مباهات بود و مواد نفاق و عداوت قدیم او را این معنی مخالفت برادران بسیار ملایم مینمود با عیسی چلبی طریقه اعظام و اکرام تمام به جای آورد و امداد و معاونت به مال و لشکر تعهد و تقبل کرد و عیسی چلبی هم در آن داعیه نا صواب از جمیع دشمنان و اعدا قدیم آل عثمان نذر خواه و شفاعت و به طریقه ملایمت و ضراعت استمداد و استعانه نمود E

^۲ ر.ک. دیوان اشعار سعدی شیرازی

^۳ لاجرم تمامی حکامِ بلاد ... به معركةِ جدال N: و حاکم ساروخان و منتشا ایلی و آیدین ایلی و تکه ایلی که همگی همسایه ها از میراغلی بودند درین ایقاع و افساد با همدیگر یکدل و هم زبان شدند و به آن قدر که مقدور هر کدام بود به لشکر و مرد مدد ممد این فتنه و انگیز میان برادران گشتند و عیسی چلبی از همگی آن جماعت تعهد نمود که چون تخت پدری او را به اهتمام ایشان میسر گردد و سلطنت موروثی برو مقرر شود جهت مراعاة حق امداد و اسعاد دیگر تمام ممالک محکوم آن حکام از تعرض آل عثمان در امان باشد و این عهد را به عقد ایمان تاکید نمود و مقدمات مخالفت سلطان را برین وجه تکمیل و تهیید فرمود چون همگی ملوک و حکام بلاد مذکوره لشکرها آماده کردند و در موعد معین عساکر خود را به مجمع معین سپهسالاری از میراغلی فرستادند موازی بیست هزار سوار ترتیب بیافت و دل عیسی چلبی از کمیت لشکر اطمینان گرفت، سلطان محمد خصال از شهر برسا جهت تفرق آن جمعیت چلبی عیسی با ده هزار سوار حاضر خود به دستور معهود توکل و اعتماد بر مدد لطف معبود نموده توجه به تعجیل فرمود و ملاحظه قلب سپاه خود و کثرت اجتماع اعدا نمود E

^۴ طرفه العین N: چشم زدن E

^۵ دشمنان N: خصمان E

^۶ به مزاحمت E+

^۷ للنزال N: للیزال E

نواحی توقات متوجه ضبط و اغاثهٔ مظلومان به نواحی بُرسانند و با جمعی دلاورانِ جان‌سپار، عازمِ دفعِ طغیان و دفعِ عدوانِ مخالفان گشت، عیسی چلبی در آن ولا در ولایتِ مَخالِیج از وصولِ رایِتِ منصورِ سلطان آگاهی یافت و به حقیقت دانست که به آن ضعف و ناتوانی چون به مُعارضهٔ سلطان درآید این نوبت از میانِ معرکه جان به سلامت بیرون نمی‌برد، به ضرورت از مَخالِیج فرار نموده به ازمیراُغلی حاکمِ دریاکنار، ایدین‌ایلی التجا و توسلِ جست و در پناهِ ازمیراُغلی، چست و چالاک جُست و او را به انواع تقبّلات در طمع‌های خام انداخت و مثلِ چنان ساقطِ فرومایه مُلتجی گشته خود را بی‌قدر ساخت و در درون دل می‌گفت که^۱:

بیت ۲:

لَقَدْ جِئْتُ أَسْعَى لِقَوْمٍ ۲ لِأَخْدِمَهُمْ لَوْ أَنْصَفَ الدَّهْرُ ۴ كَانَ الْقَوْمُ مِنْ خَدَمِي

هرآینه ازمیراُغلی به این معنی مفتخر و مُباهی شد و جهتِ عداوتِ قدیم با خاندانِ آلِ عثمان درین القاء فتنه و فساد ساعی و ساهی گشت و ظاهراً از عیسی چلبی به عهدِ امداد به مال و رجال و اعدادِ اسبابِ مقابله و جدال نمود و ازمیر واسطه گشته، حکام صاروخان ایللی و مُنتشا ایللی، تکه ایللی را که همسایهٔ او بودند درین ایقاع و افساد تَشْرِیک و موافقت فرمود و عیسی چلبی از هر کدام از آن حکام که همواره مغلوب و مقهور آلِ عثمان بودند به عهود و ایمان تعهّد و تقبّل کرد که بر تقدیرِ تَمَشِیت و استقرارِ او بر حکومت و خلافتِ موروثیِ ممالکِ آن جماعت، از تعرّض و مزاحمتِ مِنْ كُلِّ

^۱ ناگاه منهیانِ اخبار از آن ... درون دل می‌گفت که N: منهیانِ اخبار از کیفیت تعرضِ عیسی چلبی به اهل مملکت و تردد او میان ممالک به طریق شرارت مسماع سلطان را آنها و انشا نمودند و حکایت شکایتِ زیردستان و عاجزان را پیش سلطان به تفصیل باز نمودند باز سلطان عدالت خصال بر سبیل استعجال از نواحی توقات متوجه ضبط برسا و توابع آن شد و با جمعی از دلاورانِ عازمِ دفعِ طغیان و رفعِ ظلم و عدوانِ عیسی چلبی و تابعانِ گشتِ عیسی چلبی در آن اوقات در شهر مَخالِیج و توابع از وصولِ رایاتِ سلطانی آگاهی یافت و به حقیقت دانست که اگر به آن ضعف و ناتوانی اگر متعدیِ مخاصمه و معارضه سلطانی شود این نوبت از چنگِ آن دلاورانِ جنگجو جان بیرون می‌برد به ضرورت از مَخالِیج فرار کرده به ازمیراُغلی که حاکم دریا کنار ایدین ایللی بود التجا و توسلِ جست و با بعضی مردم بی سر و سامان در پناه ازمیراُغلی جست و چالاک جست و به کسی همچنان که در سلکِ خدامِ خاندانِ آلِ عثمان بود متوسل شد و از طریق تضرع و زاری از او استمداد نموده به انواع خدماتِ متقبل گشت E

^۲ بیت - E

^۳ لقوم N: الی قوم E

^۴ الدهر N: القوم E

او نمی‌کاست و هیچ‌قدر در سعادت و بختیاری او نمی‌افزود و بنابراین وقتی به مُرافقت و موافقتِ اسفندیار، حاکمِ قسطنطنیه، عیسی چلبی طریقهٔ فرار از جنگِ سلطانی اختیار کرد، و هر دو مخالفان به موافقت و مرافقتِ یکدیگر چون بختِ برگشتهٔ خود به قسطنطنیه برگشتند و سلطان با سپاهِ مظفر از معركةٔ مُجادلان، فایز و مغنم به جانبِ توقات گذشتند؛ دیگرباره عیسی را وِساوسِ شیطنی در حرکت آورد و از حاکمِ قسطنطنیه مایوس شده با بعضی مدبرانِ برگشته روزگار و گروهی مفسدانِ تبهکار از راه‌های بیغوله، کوه به کوه به میانِ معموره و اطرافِ بُرسا و نواحی افتاده و به طریقهٔ قطع الطرائق، روی به نهب و غارتِ رعایا، عجزه و ضعفا نهادند، لاجرم ازین مردم آزاری و شیوهٔ ستمکاری همهٔ دل‌ها ازیشان مُتنفر گشته، مطلقاً او را اتباع و انقیاد نمی‌کردند و او بر دستورِ سابق از طمعِ باطلِ شاهی و به خیالِ خامِ طبعِ واهیِ سپاهی، در اطرافِ ولایات، سرگشته و حیران و مثل روزگار پریشان خود در تیهِ حرمان و بیابانِ هیمن سرگردان شده به این اسلوب، شکایت‌ها از بختِ نافرمان می‌کرد.^۱

[240a] بیت ۲:

چونست کز حوادثِ ایامِ روزگار هر دم به نام من غمِ دیگر نوشته‌اند
دردی که در دفاترِ ایامِ مثبت است گویا برای این دلِ غمخوار نوشته‌اند

ناگاه منهیانِ اخبار از آن تعرضاتِ عیسی بیک به اهلِ مملکت و از تردد او در میانِ ولایات به طریقی شرارتِ نهب و غارت آنها و اخبار نمودند؛ سلطان معدلتِ شعار بر سبیلِ تعجیل و ایلغار از

^۱ القصه؛ عیسی چلبی را از ... بختِ نافرمان می‌کرد N: عیسی چلبی را چون از سابقه عنایت ازلی بهره و نصیبی کافی نبود مطلقاً غمخواری و معاونت هیچ آفریده نامساعدی بخت او را تلافی ننمود و هرچند گاه که به طمع سروری و علو جاه با سلطان محمد خلا به بنیاد منازعه و جدال مینمود اصلاً یکذره از ادبار نخستین او نمی‌کاست و به هیچ وجه در اقبال او نمی‌افزود و القصه در آن وقت که به مرافقت و موافقت اسفندیار از مقابلۀ سلطان کامکار طریقی فرار اختیار کرد و خصمان با یکدیگر چون بخت برگشته خود به قسطنطنیه برگشتند سلطان بعد از فتح و کامکاری به جانب توقات عود فرمود و اکثر اوقات به فراغِ بال و رفاه حال مقرون می‌بود با آنکه باز دغدغه سلطانی و وسوسه شیطنی عیسی چلبی را به حرکت آورد و از قسطنطنیه با دویست مدبر برگشته روزگار و گروهی بی سر و سامان تبه کار از راه های بیغوله کوه به کوه به میان مملکت و وسط معموره و ولایت افتادند و به طریقه قطع الطریق به تعرض ضعفا و عجزه و غارت آمده و رونده نهادند چون به این اخلاق و ملکات و به این صفت دل آزاری و تعدیات به هر ولایت که میرسید کسی از راه فرمان برداری به او نمی‌گروید و در اکثر محلهای مردم رعیت و عاجزان از مردم او اذیت میرسید و به طمع باطل شاهی و خیال خام طبع سپاهی در اطراف مملکت سرگشته و حیران و مثل روزگار پریشان خود لایزال در تیه حرمان و صحرای هیمن سرگردان گشته به این اسلوب شکایت بخت نافرمان میکرد که E

^۲ بیت -E

داستان شانزدهم

در ذکر^۱ کیفیت توسل عیسی چلبی به از میر اعلی جهت مخالفت با سلطان و اقران، عاقبت و انجام آن التیام با اعداء بی سرانجام به آوارگی و گمنامی عیسی چلبی از میان برادران و مخالفان^۲؛

چون منشور سعادت و شقاوت هر فردی بر صحیفه لوح ازل مسطورست و به لسان قلم تقدیر هر حرف خیر یا شر به نام آحاد نوع بشر محرر و مزبور، هرآینه بر آینه جبین هر مقبلی که رقم دولت روزافزون از تقابل لوح محفوظ متمثل و متعکس شده ستردن آن نمونه ارقام تقدیر به سر تیزی تیغ و شمشیر خلاف و عناد محال است که لا مانع لما أعطیت^۳ و بر صفحه پیشانی بخت هر مدبری که خطوط درهم مذلت و صغار کشیده‌اند به دستیاری اعوان و انصار، تحریف آن منقوش مغشوش به حرف دولتمندی و فیروزی از قبیل تبدیل سواد طره شب تار به بیاض رخسار نهار و اعاده روزگار ماضی به حال و استقبال است^۴ که لا معطی لما منعت^۵.

بیت:

پیش از من و تو بر رخ جان‌ها کشیده‌اند طغرای نیک‌نامی و نیل بد اختری^۶

چنانچه القصه؛ عیسی چلبی را از سابقه عنایت، نصیبی کافی نبود، هرآینه غمخواری و مددکاری هیچ آفریده آن بی‌اقبالی را تلافی ننمود و هیچ معاون و مددکاری، یک ذره از ادبار نخستین

^۱ ذکر N: بیان E

^۲ مخالفت با سلطان ... برادران و مخالفان N: مخاصمت با سلطان و التزام اقدام از میر اعلی به امداد لشکر و انگیز شور و شر به اتفاق سایر اعداء آل عثمان و گفتار در ذکر اقران عاقبت و انجام آن مجمع بی فرجام به انهزام از سطوت دولت سلطانی و آوارگی عیسی چلبی و ختم کار او به گمنامی و انهدام او در پیمان بی نشانی و پریشانی E

^۳ حدیث شریف

^۴ چون منشور سعادت حال و استقبال است N: چو منشور سعادت و شقاوت هر فردی بر صحایف ازلیه مسطورست و به لسان قم تقدیر حرف خیر و شر بر ناصیه بنی نوع بشر محرر و مزبور هر آینه بر صفحه جبین هر مقبلی که رقم دولت روز افزون کشیده اند ستردن آن نگاشته کلک قدر به سر تیزی تیغ و شمشیر جلادت و شجاعه محال است که لا مانع لما اعطیت و بر پیشانی بخت هر مدبری که خط مشوش مذلت و صغار کشیده اند به دستیاری اعوان و ابصار و تحریف آن منقوش به حرف دولت و فیروزی از قبیل تبدیل سواد طره لیل به بیاض رخسار نهارست و مانند اعاده روزگار ماضی به حال E

^۵ حدیث شریف

^۶ ر.ک. دیوان اشعار سعدی شیرازی

و کامرانی افتاد و دادِ دلِ مطلوبان^۱ از ستم^۲ زمان، کما ینبغی داد و در اصلاحِ حالِ رعیت و سپاهی و در رفعِ مَظالم و مَناهی کوشیده و^۳ ملوک و حکامِ اطراف، جهتِ تَهْنِیْتِ فتحِ سلطان ایلچیان، با هدایاء و تبرکات فرستادند و جمعی که قبل از آن راهِ مخالفت، سلوک می نمودند به ندامت و اضطراب افتادند، از آن جمله والیِ قرامان محمد بیک از مُعَانِدَه سابق و امداد عیسی چلبی نادم و پشیمان شد و مجدداً گردنِ اطاعت به قَلَادَه مطاوعت و اذعانِ اوامرِ سلطان درآورد و قاضیِ عسکرِ خود را جهتِ تبلیغِ مراسمِ اخلاص به ملازمت فرستاد و همچنان والی و حاکم ذوالقدر، مردمِ معتبر را به رسالت و مبارک بادِ فتح روانه داشته، بنیادِ خصوصیت و مُصَادِقَتِ نهاد، و سلطانِ مَحْمَدَتِ خصال نیز به قانونِ تعمیمِ مَکْرُمَت و صَفَحِ جمیل با دوست و دشمنِ مَسْلُوک داشت و تمامِ قضایاء سابقه را کَأَن لَمْ یَکُنْ انگاشت و در آن ولا حاکم ذوالقدر، استدعاء تأکیدِ مَرَابُط به قبولِ سلطان، یکی از مُخَدَّرَاتِ حرمِ سرایِ حسن و جمال و دختری از فرزندانِ آن سپهسالارِ اصحابِ کَمِیَّت و جلال نموده بود و سلطان نیز به قبولِ آن الفت و التیام، استقبال فرمود و بعد از آن روابطِ مَوَدَّتِ لایزال، مبانیِ اخلاص از آن شاه، اختصاصِ مأمون از اختلالی می بود^۴.

^۱ مطلوبان N: مظلومان E

^۲ ستم N: جور E

^۳ در رفعِ مَظالم و مَناهی کوشیده و N: استفتاح ابوابِ توفیقِ الاهی کوشید چون E

^۴ جهتِ تَهْنِیْتِ ... اختلالی می بود N: از تسلط و استیلا سلطان آگاه شدند و از کمالِ عنایتِ سبحانی درباره آن مظهرِ تاییدِ ربانی آگاهی یافتند از راهِ ضراعت و فرمان برداری و اسلوبِ عرضِ محبت و خدمتکاری مبادرت کردند و به هیئتِ فیوجِ سلطانی ایلچیان با هدایا و تبرکات فرستادند از آن جمله حاکمِ قرامان از مخالفتِ سابقِ نادم و پشیمان شده و گردنِ اطاعت به قَلَادَه انقیاد و اذعانِ داده و قاضیِ عسکرِ خود را به رساله و تبلیغِ مراسمِ اخلاص به ملازمتِ سلطان فرستاده و به همچنین از والیِ ذوالقدر مردمِ وثیقِ معتبر به رسالت رسیدند و به عرضِ مخالفِ قدیم و تجدیدِ عهدِ قدیمِ بنایِ مخالفت و مصادقت را تاسیس و احکام دادند و سلطان هم با جمیعِ ملوک و حکام که در مقامِ التیام شده بودند به وظایفِ اعظام و اکرام اقدام فرمود، تمامِ قضایا سابقه بد اندیشان را کانِ لم یکن انگاشت و با همگی به طریقه لطف و صحیحِ جمیلِ مَسْلُوک داشت و چون حاکمِ ذوالقدر استدعاء به تجدیدِ مَرَابُطه به قبولِ یکی از کریمه از مخدراتِ حرمِ سرایِ حسن و جمال آن خاندان نموده بود و سلطان هم جهتِ ازدواجِ لوازمِ مخالطه و امتزاجِ این مدعی را قبول فرمود و یک دخترِ حاکمِ ذوالقدر را با مردِ حَرِیمِ حرمِ اقبال نمود و بعد از آن روابطِ مودت در میانه لایزانِ مأمون از اختلال بود E

و به یک حمله، جمله جمعیتِ خصم را پریشان و مغلوب ساختند و به ^۱ یک لحظه از ^۲ قوتِ طالعِ مساعدِ لشکرِ دشمنانِ قدیم و ^۳ جدید را مقلوب و ^۴ منکوب انداختند، اسفندیار به رأی العین دید که اگر یک لمحۀ دیگر در میانِ معرکه ^۵ توقفِ توقف کند او نیز به طفیلِ عیسی چلبی دستگیر و گرفتار خواهد شد و عرصۀ مملکتش بر نسبتِ آن ^۶ سپاهِ نکوسار، خاکسار ^۷ خواهد گشت.

لمؤلفه:

چنین گفت با عیسی اسفندیار	که برگشت ما را دگر روزگار
بیا زود ازین رزم بیرون گرای	که ما را دگرگونه شد فکر و رای
من آر چند گفتم که رویین تنم	چو دولت نباشد چه سان تن زنم
تَبَه شد همه فکرِ اسفندیار	پشیمان و کور از همه گیر و دار

و چون درین فتح ^۸، لشکریانِ سلطان به عددِ هر سری ده افسر به غنیمت ستانده بود ^۹ و در پایِ سمِ هر ستوری ده سرِ بریده افتاده بود و اموال [239b] و اسبابِ بسیار به غارت گرفتند و خبرِ ادبار و گریزِ دشمن را بعد از چند روز در دیارِ شقاوت شَنفَتند، لاجرم ^{۱۰} سلطان به این نصر ^{۱۱} غریب و فتح ^{۱۲} قریب به توفیقِ حق منصور ^{۱۳} موفق شد و به شکرانۀ نعمتِ جلیلِ استعلاء و استیلاء سپاسداری ^{۱۴} کرد و از آن جایگاه، رویِ اقبال به جانبِ ^{۱۵} بُرسا آورد و در آنجا چند وقت به ^{۱۶} عشرت

^۱ به N: در E

^۲ از N: به E

^۳ دشمنانِ قدیم و N: اعداءِ قدیم و خصماً E

^۴ مقلوب و N: بر خاک تیره E

^۵ به رأی العین دید که اگر یک لمحۀ دیگر در میانِ معرکه N: چون دید که اگر یک لمحۀ دیگر E

^۶ آن N: این E

^۷ نکونسار، خاکسار N: با انکسار نکونسار E

^۸ و چون درین فتح E-

^۹ بود N: بودند E

^{۱۰} لاجرم N: چون E

^{۱۱} نصر N: فتح E

^{۱۲} فتح N: نصر E

^{۱۳} به توفیقِ حق منصور N: از تایید حق منصور و E

^{۱۴} حق E+

^{۱۵} تخت E+

^{۱۶} فکر E+

لمؤلفه^۱:

که چندان بکوشم درین کارزار که دشمن به میدان نگیرد قرار
زَنم تیر بر چشم اسفندیار کنم کارِ رستم درین گیر و دار

چون از جانبین جنگ و قتال خصماء^۲ به هم پیوست و شکوه انبوه تیراندازان و نیزه‌اندازان
سلطانی^۳، در دل و دیده خصم نشست، به یکبار هر یک از دلیران سپاه مظفر سلطان و آن شیردلان
معرکه، جانفشانی^۴ بر مثال شهبازی میان گروه کبک کهساری درافتادند و همچو شیران کینه‌ور به
گروه انبوه^۵ شکاری نهادند.

نظم^۶:

عقابانی از کار کین بی‌ملال ز قُربان ترکش نمودند بال

فتح سابق لشکرش بالتمام متفرق و از هم گسسته کینه دیرینه خود را از آن کودک خردسال باز می‌ستانیم و به قدر استطاعت و توانم
عذر این نیکویی را به روزگار به اظهار می‌رسانیم اسفندیار چون ملاحظه کرد که این صورت یاهو القاء عداوت و بعضاً و استیفاً مواد فتنه
و فسادست و از روی اصل اعتماد هرچه بدخواهی آل این خاندان خلافت باشد او را مدعی و مرادست، هرآینه التماس عیسی چلبی را به
قبول تلقی و اذعان نمود و فی الحال لشکریان و اعوان خود را از جوانب فراهم آورد و به اتفاق عیسی چلبی اولاً در مملکت سلطان به قلعه
سلاسل و شهر انکوریه توجه نمودند و در صدد مملکت گشایی و فتنه انگیزی می‌بودند که این خبر توجه ایشان به مسامع نواب سلطان
رسید و در آن حال دو سه کس از امرآ کرام و سرداران عظام در خدمت سلطان مبشر حاضر می‌بودند و سه هزار کس تقریباً از عساکر
منصوره در آن ولا اجتماع نمودند سلطان به همان گروه حاضر خود به مقابله اعدا نهضت فرمود و سایر سپاه را حکم احضار نمود و متعاقب
خبر رسید که عیسی بیک با اسفندیار و تمامی اعوام و انصار در قصبه کراده نزول نموده اند سلان نیز به سرعت هرچه تمامتر بارگی
عزیمت را به زیر ران آورد و در ده روز از نواحی آماسیه گروه به سر اعدا رسید در مقابله دشمن سپاه مظفر سلطانی چون ملائکه رحمانی
صف کشیدند از سرعت سیر سلطان و رسیدن بی توقف به ممانعت ایشان انگشت تحریر را به دندان ندامت گزیدند و در درون دل ازین
طرح اقدام دلیرانه به غایت هراسیدند گویا از مشاهده اعلام منصوره سلطانی میل کوربختی به چشم امید بد اندیشان کشیدند و از آواز
کوس پر خروش آن خسرو جوانمردان به گوش خود صدای قهرمان خصما و خذلان اعدا می‌شنیدند، بعد از تقابل صفوف مبارزان به
مشاهده سواد عساکر ظفر نشان جهان بر دیده بخت ایشان تیره و تاریک گشت و شام ادبار از غبارانگیز خیل و سپاه نصرت قرین سلطان
به روزگار اعدا نزدیک شد در حین مقابله چون شب ظلمانی حجاب تواری در میان کشید و از هیبت دولت و شوکت سلطانی ابصار
دشمنان در خیرگی چیزی نمیتوانست دید آن شب لشکرها در مقابل یکدیگر بر نسبت تقابل نور و ظلمت نزول کردند و جهت مقاتله و
خونریز خصمان کینه ور از فسان سپیده دم سحر تیغ کین را مجلا و به صقول نمودند هنگام صبح که نوبتی دار حصارگردون به چوبک
زنی بیاض مستطیل صبح بر کوس رویین فلک آوازه فتح و اقبال در عالم انداخت و شاهسوار ملک گردون طبل باز زرین خورشید را بر
کوه زین افق کوه بناوخت سلطان مبارزان تمامی دلاوران را به خصم افکنی برانگیخت و در میان میدان به سواد رقم این نظم دلاورانه
خاک تیره در چشم اعدا ریخت E

^۱ لمؤلفه - E

^۲ قتال خصماء N: جدال

^۳ انبوه تیراندازان و نیزه‌اندازان سلطانی N: تیراندازان و نیزه داران لشکر سلطان E

^۴ معرکه، جانفشانی N: جان افشان E

^۵ شیران کینه‌ور به گروه انبوه N: شیری گشنگی دیده روی به گله خرگور E

^۶ نظم N: بیت E

هزار مردِ کار با بعضی امراء صاحب اعتبار نزدِ سلطان به هم رسید و بی‌توقف، جهتِ اجتماعِ سپاهِ اطراف به همان‌قدر لشکر به دفعِ خصماء، نهضت و مُسارعت نمود و مُتعاقبِ سایرِ لشکریان را امر به حضور فرمود و در ده روز از نواحیِ اماسیّه به آن گروهِ قلیلُ العدد به سر اعداء همچو طواریق لیل فرود آمد، خود را به امدادِ اهلِ قلعه رسانید و در ساعت به مقاتلهٔ دشمنان با لشکرِ مظفرِ خود بر طبقِ صفوفِ ملائک و جنودِ الهی صف کشید؛ هر آینه مخالفان از سرعتِ توجهِ سلطان انگشت تحریر به دندان ندامت گزیدند و از عجله و اقدامِ دلیرانهٔ خود نادم شد و ترسیده‌اند، گویا از مشاهدهٔ اعلامِ منصورِ سلطانی میلِ کوربختی به چشمِ امیدواریِ بداندیشان کشیدند و از آوازِ کوسِ پرخروشِ آن خسروِ دلاوران، صدای خِذلانِ اعدا به گوش خود می‌شنیدند، بعد از تقابلِ صفوفِ مبارزان به مجرّد مشاهدهٔ سوارِ عساکرِ ظفرِ نشانِ سلطان جهان بر دیدهٔ بختِ مخالفان، تیره و تاریک شد و شامِ ادبار از غبارِ انگیزِ خیل و سپاهِ نُصرتِ دستگاه، به روزگارِ دشمنان تیره روز نزدیک گشت و در حینِ مقابله که آخرِ روز بود و شبِ ظُلّمان به جانبِ تَواری به میان کشید و از هیبتِ دولت و سَطَوَتِ سلطان، در عینِ خیرگیِ چشمِ حاسدان چیزی نمی‌دید، بنابراین در آن شب لشکرها در مقابلهٔ یکدیگر بر نسبتِ تقابلِ نور و ظلمت و زمین و آسمان ایستادند و جنودِ آسمانی جهتِ خونریزِ خصمانِ کینه‌ور، تیغِ کینه‌خواهی را از فُسانِ سفیده‌دمِ سحر، صیقل و جَلا دادند و هنگامِ صبح که نوبتی دارِ گردون به چوبکِ زنی، بیاضِ مستطیلِ صبح در کوسِ رویینِ سپهرِ غُلُغْلَهٔ فتح و اقبال انداخت و شاهسوارِ مملکتِ گردون، طبلِ بازِ زرینِ خورشید را بر کوههٔ زینِ افقِ کوهِ پُرتَمکینِ بناخت، سلطانِ مبارزان تمامی دلاوران را به خصمِ افکنیِ مردانه برانگیخت و در میانِ میدان به سوادِ رقمِ این نظمِ دلاورانه، خاک تیره در خشمِ بختِ اعداء می‌ریخت.^۱

^۱ در بابِ صلاحِ خود ... اعداء می‌ریخت N: به گوشِ هوش نشنود و به مجردِ ملایمتِ منافقانه و به ملاحظهٔ تواضعِ متملقانه که اسفندیار جهتِ مصلحتِ کار و صلاحِ روزگار خود پیش او اظهارِ میرسایند بالتمامِ فریفته و منخدع شد و از روابطِ صلهِ رحمِ منقطع گشت حال آنکه در امثالِ این وقایع گفته اند در لجه ی بحر اگر بمیری، از دیوِ مجوی دستگیری، و مع ذلک روزی در اثناءٔ صحبتِ موانست و در عینِ انبساط به مجمعِ مجالست با اسفندیار به مواجهه و مشافهه از رویِ تذلل و انکسار جهتِ کار و بار خود به گفتار آمد که اگر یکبار آثارِ مردانگیِ اسفندیار روینِ تنِ درینِ روزگار به مجلایِ اظهارِ رسد و جهتِ مصلحتِ برادرِ تربیتِ لشکری و امدادِ جوانمردانه آشکار گردد به غدرخواهی این امدادِ وظایفِ مصادقت و وداد به مرورِ روزگار به ظهورِ خواهد انجامید و در جمیعِ احوال به ملک و مآل و معونتِ لشکر و رجالِ مساعدت و معاضدت به تقدیمِ خواهد رسد و درینِ اوقات که برادرِ غافل از کارِ عالم در مملکتِ خود فارغانه نشسته و به اعتماد

و باعث این مقوله مقدمات و نتیجه^۱ این اسلوب کلمات آنکه، القصه؛ چون عیسی چلبی را در طلب سروری مطلقاً توفیق ایزدی، رهبری نمی نمود و به حسب اتفاق، همیشه رأی و تدبیرش مخالف سمت صواب می بود، هر آینه درین نوبت مقابله با سلطان محمد خصال بعد از فرار از معركة پیکار^۲، خود را به حاکم قسطنطنیه اسفندیار رسانیده و دشمن قدیم خاندان خود را بر حال پریشانی^۳ و دشمن کامی خود خندانیده و با وجود مخالفت با صاحب دولت و شاه بختیاری و پس از^۴ پنجه زدن با خورشید سپهر^۵ سعادت و کامکاری از مسلک عقل و هوشمندی^۶ عدول نمود و نصیحت خردمندان را در باب صلاح خود نشنود و به مجرد ملایمت منافقانه و به ملاحظه ظاهر، تواضع متملقانه که اسفندیار جهت مصلحت کار و انتظام روزگار خود به اظهار می رسانید، به یکبار فریفته و مُنْخَدِع شد و از رابطه اصلی و صلّه رحم مُنْقَطع گشت و از روی تذلل و درخواست از اسفندیار درخواست نمود که درین اوقات که برادرش سلطان محمد به اعتماد فتح سابق در مملکت خود فارغانه نشستند و هر کس از اُمرا و لشکریان به گوشه فراغت از هم گسسته اند، کینه دیرینه خود و انتقام این جانب را از آن کودک خردسال بازستاند [239a] مناسب است و عذرخواهی، این مساعدت و همراهی به اضعاف مضاعفه مترتب و مُتَوَقَّع در عواقب است؛ اسفندیار چون ملاحظه کرد که القاء عداوت و بعضاً میان این برادران او را به حسب حال و مال بلکه جهت مصلحت ملک و مال باعث انواع فواید است و اکثر منافع اینچنین، اقدام بر تقدیر آنجاک و اتمام به جانب او عایدست، التماس شاهزاده عیسی چلبی را حُسن قبول استقبال نمودند و فی الفور تمام لشکریان و اَعوان خود را تجهیز یراق لشکر فرمود و بعد از جمعیت عسکری با یراق و اسباب از روی مُبادرت و شتاب به اتفاق یکدیگر به قلعه سلاسل و شهر انکوریه توجه نمودند و در صدد کشورگشایی و خشم‌انگیزی می بودند که این خبر توجه ایشان به عزم تسخیر انکوریه و قلعه به مَسامِع سلطان رسید و در آن حالت موازی، سه

^۱ و باعث این مقوله مقدمات و نتیجه N: مقصود از ترتیب این مقدمات و نتیجه تنسيق E

^۲ هر آینه درین ... از معركة پیکار N: دیگر بار بعد از فرار از مقابله سلطان کامکار E

^۳ خود E+

^۴ دولت و شاه بختیاری و پس از N: شاه دولت و بختیاری E

^۵ سپهر N: ملک E

^۶ عقل و هوشمندی N: مستقیم هوشمندی و بخردی E

داستان پانزدهم

در بیان کیفیت التجاء و استعانه عیسی چلبی از اسفندیار حاکم قسطنطنیه بعد از فرار از معركة کارزار و ذکر آغاز مخالفت با سلطان محمد خصال و وقوع محاربه نوبت ثالث و مظفر شدن سلطان دیگر باره به یمن عنایت کردگار^۱؛

همیشه خردمندان روزگار^۲، سعادتمند کسی را دانند که در نظام مصالح دین و دنیا به تکثیر اصدقاء بختیار^۳ و تألیف دوستان وفادار کوشد و سعادتمند^۴ کسی را دانند^۵ که در تحصیل مطالب دنیوی و اخروی از زمره احباب امداد و از دشمنان مخالفت و عناد توقع و انتظار دارد؛ لاجرم هر^۶ که از التیام دوستان سعادتمند و از صله رحم قرابت و خویشاوند قتیعه^۷ جوید، هرگز به جمعیت خاطر نرسد^۸؛ و هر که به دشمنان قدیم مصادقت ورزد از خویش و تبار^۹ خود تبرّا کند، در هیچ مطلوبی فیروزمند نگردد و مآل آن خلاف اهل ائتلاف به یأس و حرمان منتهی و عاقبت دوستی^{۱۰} منافقان به دشمن کامی مودی شود.

لمؤلفه:

هر که از دولت شود بیگانه‌وش یکبارگی	افتد از کوی سعادت دور در آوارگی
هر که از دشمن بجوید چاره دلخواه ^{۱۱}	عاقبت افتد به حسرت در غم و بیچارگی
خویش از عدو غم گونه غمخواری برای کار خویش	وای بر حال کسی کش غم کند غمخواری

^۱ فرار از معركة ... یمن عنایت کردگار N: انهزام و فرار و لشکر انگیزی به معاونت اسفندیار و آغاز مخالفت و معاده با سلطان کامکار و گفتار در وصف محاربه سلطان نوبت ثالث تا عیسی چلبی و جماعت اعوان و انصارش و مظفر شدن سلطان دیگر باره بر مخالفان و غنیمت عساگر

سلطانی به همت دولت برقرارش E

^۲ همیشه خردمندان روزگار N: خردمندان جهان E

^۳ بختیار N: سعادتبار E

^۴ سعادتمند N: سعادتمندان زمان، خردمند E

^۵ دانند N: گویند E

^۶ لاجرم هر N: هر کس E

^۷ قتیعه N: قتیعت E

^۸ جمعیت خاطر نرسد N: هیچ مطلوبی ارجمند واصل نشود E

^۹ غمخوار E+

^{۱۰} کند، در هیچ ... منتهی و عاقبت دوستی N: نماید، در عاقبت و انجام حالش هیچ امری سودمند او را عاید و آئل نگردد، خصوصاً که همیشه با صاحب نشاء اقبال و با اقرب اقارب در خاندان احلال خود راه مخالفت کرد و با اهل نفاق قدیم و اندال بعید خود همخانگی و

صحبت با الفت پذیرد مآل آن خلافت به پاس و حرمان منتهی و عاقبت آن E

^{۱۱} چاره دلخواه N: چاره و دلخواه E

موجبِ کامرانیِ خود می‌پنداشت و چون مدتی اسفندیار در ملازمتِ سلطان سعید یلدرم بایزید، می‌بوده و والدۀ عیسی چلبی اسفندیار را بسیار رعایت و هواداری می‌نموده، رعایتِ حقوق نموده، مراسمِ تعظیم و اجلالِ عیسی چلبی به تقدیمِ رسانیده و به مراسمِ ضیافت و خدمتکاریِ زیاده از مُتوقعِ ظاهر گردانیده؛ لیکن سلطان محمد خِصال را بعد از فتحِ لشکرِ خصم، از بقایای اسبابِ سلطنتِ عیسی چلبی و جماعتِ لشکریان او غنایم به دست افتاد و از غایتِ انبساط، جهتِ استیفاءِ مراسمِ معاشرت و نشاطِ روی به دارالسلطنه بُرسا نهاد و خواطرِ آزردهٔ رعیت را به لطف و مرحمت بی‌دریغ به دست آورد و جمعی را که خان و مان به آتشِ ظلم و عدوانِ عیسی چلبی سوخته و ویران شده بود، معاونت و مساعدت کرد و زبانِ بزرگ و کوچکِ این دعا به ظهور می‌آورد.^۱

بیت:^۲

در همه وقتی جهان‌ت تابع و گردون مطیع در همه جایی خدایت ناصر و عدلت معین^۳

^۱ آن ولایت ... این دعا به ظهور می‌آورد N: در آنجا مردم مملکت خواستند که به تدبیری عیسی چلبی را بدست آورند و مقید کرده با توابع به خدمت سلطان برند عیسی چلبی برین معنی مطلع گشته کوه به کوه از آنجا فرار کرد و به ولایت قسطنطنیه برد اسفندیار والی آنجا پناه آورد اسفندیار را این معنی موجب مفاخرت و مباهات بر اقران شد و بنابر بغض موروثی که با خاندان آل عثمان داشت درین صورت کامران گشت از آنکه اصل طبیعت اسفندیار این مخالفت و فتنه را میان برادران به دل و جان خواهان بود و درین قصه التجاء عیسی چلبی به غایت فرمان لاجرم در بدایت حال مراسم تعظیم و اجلال و لوازم تلقی و استعمال مقدم رسانید و چون اسفندیار یک مدت روزگار هم ملازمت سلطان مغفور یلدرم خان می نمود و والدۀ عیسی چلبی را در آن اوقات حقوق نعمت و حمایت بسیار بر ذمت او بود، جهت اداء حق نعمت به انواع خدمت و ضیافت اقدام به مجازاة نمود، و سلطان بعد از فتوح کلی و نصرت اکثر لشکرِ خصم را به خواری و زاری بدست آورد و هرکدام را به قدر گناه مواخذه و مجازاة کرد و چون مدتی در بیشه اسباب مقاتله می کوشید و هرکس از لشکریان خود را به انعامات در سلک خدمتکاری میکشید، درین حالت که سپاه آراسته او انهزام یافت تمام اسباب سپاهیگری آن لشکر بدست عساکر منصور سلطانی افتاد و هر چه از مملکت سلطانی ظلم و تعدی برون رفته بود بازهم به لشکر و خدام سلطان سرنهاد و از غایت شادکامی و نشاط متوجه شهر برسّا گشت و خاطر آزردهٔ رعیت را به لطف و مرحمت بی‌دریغ خود بدست آورد، و جمعی را که خان و مان سوخته ظلم و افروخته بیداد شده بود امداد و تعاوی داد و خرابی های شهر را اصلاح و اعاده نمود جمیع قوانین عدل برجای خود نهاد E

^۲ بیت N: نظم E

^۳ ر.ک. دیوان سلمان ساوجی

فرمود، و به همان لشکر جزوی که همراه داشت به دفع و مقاومتِ عیسی چلبی اقدام نمود و بر شَدايدِ روزگار تحمل و مصابرت التزام فرمود که از عالمِ غیب این خطاب می‌شنود که^۱:

نظم^۲:

مکن ز غصّه شکایت که در طریقِ طلب به راحتی نرسید آنکه زحمتی نکشید^۳

چون از جانبین جنگ مردانه به هم پیوست و از صبح تا عصری چنان در میانه زد و خوردِ حرب بود که کسی یک لحظه به نفس زدن هم نمی‌نشست، لیکن آخر الامر، نسیمِ فتح و اقبال، پرچمِ علمِ سلطانی را چون خَواطِرِ منشرحِ دوستانِ منبسط ساخت و صریرِ دَبورِ ادبار، طرّه‌ مشوّشِ لوا و سنجقِ عیسی چلبی را چون جمعیتِ سپاهش پریشان انداخت، دیگر باره چون کارِ مقاومت و اصرارِ عیسی چلبی میانِ عرصه کارزار به اضطرار رسید طریقه فرار را مناسبِ حال دید و با معدودیِ قلیل به مشقّتِ بسیار [238b] از جنگ گاه، بر کنار افتاد و در آن انکسار و سرگردانی به جانبِ کورلانه روی نهاد^۴.

نظم^۵:

بدید آنکه شد روزگارِش درشت عنان را بپیچید و بنمود پشت^۶

در آن ولایت، مردمِ رعیت و اعیان می‌خواستند که عیسی چلبی را به دست آرند و با تمامِ توابعِ مقید و محبوس نزدِ سلطان برند، عیسی چلبی ازین قصدِ ایشان آگاهی یافته کوه به کوه، از آنجا فرار کرده به ولایتِ قَسْطُمُونیه نزدِ اسفندیار، حاکم آنجا پناه آورده و اسفندیار این معنی را موجبِ مباهات و مفاخرت شمرده و بنابرِ نفاقی که با خاندانِ آل عثمان داشت این وقوعِ فتنه و آشوب را میانِ اولادِ سلطنتِ نجاد،

^۱ بالضرّوه ... این خطاب می‌شنود که N: هر آینه که سلطان که در ولایت رومیه بود ازین معنی آگاهی یافت و با سپاهِ ظفر پناه در مدت ده روز از توقّات به جانبِ برسا شتافت عیسی چلبی چون بر توجه سلطان مطلع و خبیر گشت در تدبیر جمع لشکر افتاد و موازی ده هزار سوار متکمل در عرضگاه لشکر سان داد چون عجله الوقت سلطان با خواص خود توجه نموده بود و لشکر سلطانی در نظر خصمان به غایت کم مینمود، منصور معهود سلطان به لشکر غیبی اعتماد کرد و توکل و توسل به عون عنایت رب العباد آورد و به همان جزی لشکر که همراه داشت به دفع و خصومت عیسی چلبی اقدام نمود و بر شَدايدِ روزگار مصابرت و تحمل التزام فرمود. E

^۲ نظم N: بیت E

^۳ ر.ک. دیوان حافظ

^۴ چون از جانبین ... به جانبِ کورلانه روی نهاد N: و عیسی چلبی از مقابل با لشکر خود مجدانه به خصومت ایستادگی کرده از جانبین حرب و قتال به هم پیوست و از صبح با عنصری میان فریقین جنگ خصمانه دست داد آخر الامر نسیم فتح و اقبال پرچم علم سلطانی را چون خَواطِرِ منشرحِ دوستانِ مبسوط ساخت، و صرصرِ دَبورِ ادبار طره درهم لوا و سنجیقِ عیسی چلبی را چون جمعیتِ سپاهش پریشان و نا مضبوط انداخت دیگر باره چون کارِ کارزاری محلی در عرصه به اضطرار رسید و طریق فرار را موافق صلاح روزگار دید با معدودی از جنگ گاه به مشقّت بسیار بر کنار افتاد و در غایت ضعف قلت و انکسار خاطر به جانبِ کورلانه روی نهاد E

^۵ نظم N: بیت E

^۶ ر.ک. شاهنامه فردوسی

و به میان ممالک سلطان، سیرکنان مُعاودت فرمود و به هر جا می‌رسید به اظهارِ مُخالصت و استمرارِ مصالحه با برادرِ سلطان محمدخصال، مردم را به خدمتکاریِ خود تکلیف می‌فرمود، با آنکه به این نَسَق به نواحی بُرسا رسید و می‌خواست که به همان عام فریبی، خود را به درونِ حصار اندازد، ولیکن مردمِ بُرسا که استِشمامِ آن معنی نمودند او را در تصرفِ مُلکی تمکین نکردند و اکثرِ مردمِ بُرسا به درونِ حصار درآمد، مداخلِ شهر و درهایِ حصار را مستحکم و مُتَیقن کردند، چون عیسی چلبی از دخولِ حصار ممنوع شد بیرونِ شهر را تمام غارت نموده و آتش زده و همهٔ رعایا و عجزه به خاک تیره نشایند و هرکس را که به دست افتاد در آن ولا، به تعذیبِ تمام تاراج کرده و پریشان حال گردانیده و چون مجدداً عیسی چلبی از طریقهٔ معتاد و مَسَلک صلاح و سِداد قدم بیرون نهاد، و مواد فتنه و فساد را به این افعال تحریک داد.^۱

بیت: ۲:

غاضَ الوفاَ وَفاضَ العَدْرُ [وَانْفَرَجَتْ] مَسافَةُ الحُلْفِ بَيْنَ القَوْلِ وَالْعَمَلِ^۳

بالضَّروره، سلطان از مستقرِّ سریرِ خود که اماسیه بود با سپاهِ ظفر پناه در عرضِ ده روز از محلِّ خود به شهر بُرسا شتافت و عیسی چلبی که توجه سلطان را دریافت به تدبیرِ جمعِ لشکر و مقاومت با سلطان افتاد و موازیِ ده هزار سوارِ مکملِ عیسی چلبی عرضِ لشکرِ خود دید و عساکرِ سلطانی که به تعجیل از راه دور و دراز آمده بود، در حشمِ خصمانِ مُحَقَّر بود و سلطان به دستورِ معهود توکل بر جنودِ لطفِ معبود

^۱ از عیسی چلبی برین اسلوب ... به این افعال تحریک داد N: این طرح کلمات محبت انتظام با رسول خود در کفایت خود پیغام کرده بود بعد از وصول ایلچی عیسی چلبی به خدمت سلطان وظایف اعزاز و احترام رسول به جای آوردند و در محاباة و مقابله ملایمت و مهربانی برادر به اضعاف آن کلمات محبت آمیز و حکایات مهربانگیر تقریر و تحریر کردند و به هر نوع که سزاوار جوانمردی و مردمی بود نسبت با عیسی چلبی و مردمان او مقرر داشته یراق زمستان در بک بازاری تعیین نمودند و در آن زمستان بر مسلک دوستی و یگانگی در آن جانب به سر برد و بهار از آنجا هم به صلاح و مساورت سلطان از راه حصار سوری متوجه ولایت قرامان شد و با مخالفان قدیم قرامان محاربات و مکاوحت کرد و بعضی قلاع از بلاد قرامان به محاصره بدست آورد باز از آن جوانب مراجعت نموده به میان ولایات سلطان سیرکنان محبت نامه ها برادر را به ملوک و حکام مینمود و مردم را به اظهار مخالفت و استمرار مصالحه با برادر به مطاوعت و خدمتکاری خود تکلیف می فرمود تا آنکه به این نسق سیر او به برسرا رسید و به همین میخواست که به درون حصار برسرا در آید مردم برسرا او را در درآمدن حصار تمکین نکردند و اکثر مردم به حصار در آمده درهای حصار و مداخل شهره بند را مستحکم و متقین کردند عیسی چلبی را محقق شد که مردم برسرا از متابعت او امتناع دارند و به تبلیس و خداع او سر فرو نمی آرند بیرون شهر را تمام غارت نموده آتش زد و همه را به خاک سیاه یکسان نمود و هر کس که بدست افتاد تعذیب بسیار فرمود چون عیسی چلبی در آنجا از مسلک صلاح قدم بیرون نهاد و مواد فتنه و فساد و سلسله مخالفت و عناد را تحریک داد E

^۲ بیت -E

^۳ ر.ک. دیوان طغرایی

و نهایت التیام داریم و بعد الیوم متابعت دولت قاهره آن برادر فیروزمند به جای آورده، روزگار در ظلّ رعایت و حمایت او گذاریم.^۱

نظم^۲:

أما لِعُهُودِ الْعَامِرِيَّةِ مَرْجِعُ يُسْرُ بِهِ هَذَا الْفُؤَادُ الْمَعْدَبُ
أَتَيْتُكَ بِالْإِخْلَاصِ مَتًى وَسِيلَةً كَأَنَّكَ عَيْسَى جَاءَهُ مُتَطَبِّبُ
أَتَيْتُ ذِرَاكُم رَاغِبًا فِي صَدَاقَةٍ وَأَعْلَمْتُ أَيْضًا أَنَّكَ فِي تَرْغَبِ

چون از عیسی چلبی برین اسلوب، رسول و پیغام و کلمات حاکی از الفت و التیام به ظهور رسید، هر آینه از جانب سلطان آنچه وظیفه رعایت و مراقبت مهمان چنان باشد به ظهور آورد، و عیسی چلبی نیز به یکبار بی تعب و به آیتی به عهد و سوگند مقرر ساخت که در ظلّ حمایت و رعایت او به سر برد و نواب سلطان، در ولایت بک بازاری یراق زمستان آن مهمان با تمامی متعینان و متعلقان، چنانچه مکفی باشد تعیین نمودند و در آن زمستان علی الاستمرار تا به حلول موسم نوروز و بهار بر همین اسلوب سلوک از طرفین می نمودند، و در اوایل بهار به اجازت و مصلحت سلطان از راه سیوری حصار متوجه ولایت قرامان شد و با مخالفان قدیم قرامان محاربات و مکاوحات به ظهور آورد، و بعضی قلاع قرامانی را به محاصره به دست آورد و بعد از چند وقت از قرامان، مراجعت نمود

^۱ از دست آن کافر عدو دین ... و حمایت او گذاریم N: ازو می باید ستاد و او را به سر حد ممالک انادولی می باید گذرانید و ازین جانب او را به امداد و اسعاد تمام بران عزیمت و اقدام موید و مقدمی می باید گردانید که چون از کلی بولی با لشکریان و مردمان خود به آن طرف دریا گذر کند و در میان ولایات و بلاد حکومت او حالیا مقرر کرد چون سلطان محمد در طرف ولایات رومیه و آماسیه است برسا و اکثر ولایات خالی میماند و درین فرصت و مجال عیسی چلبی مهم خود را به هم میرساند، اگر عیسی چلبی را فرصت استقرار حکومت و استمرار دولت باشد منصوب این آستانه خواهد بود و در اوامر و نواهی متابعت و فرمان برداری خواهد نمود و اگر مهم بر سلطان محمد قرار گیرد آن زمان چون مخالفت ازو به وجود آید، چون مواخذه و تعرض او کرده آید، معذور خواهیم بود، به هر تقدیر دوام منازعه و مجادله میان ایشان اولی است و مصلحت و رأی و رای این طرح خطاست، چون این کلمات امیر سلمان را معقول افتاد و بنای تدابیر و اعمال را برین سخن مقبول نهاد معتمدی از خود به حالم اسطنبول فرستاد و عیسی چلبی را بی توقف ازو آورده، از کلی بولی به تعظیم و تبجیل تمام به آن طرف آن فرستاد و آنچه وظیفه امداد و طریقہ معاونت و اسعاد بود به جای آورد و او را بر تحصیل تخت برسا و مقاومت با سلطان محمد اغرا و اغوا کرد، هر آینه چون عیسی چلبی از دریا گذشت علی الفور مملکت قراسی ایلی که بر کنار ساحل بود در تصرف در آورد و به آهستگی به جانب برسا و سایر ولایات بنیاد عزیمت کرد به هر جا که عیسی چلبی میرسید تعظیم و خدمتکاری ها می نمودند فاما اطاعت و انقیاد من کل الوجوه نمیکردند و قلاع و حصارها را به او نمی سپردند که اولاً مهم خود را با برادر خود سلطان محمد از هم بگذران آنگاه اگر طمع در ملک و جاه کنی از ماه هم اطاعت و اذعان چشم داشت می توان. عیسی چلبی تا به شهر بک بازاری سیرکنان توجه نمود، و در آنجا ایلچی به خدمت سلطان روانه نمود که مرا دیگر هر آنگه با برادرم داعیه مخالفت و منازعت است بلکه محظور ضمیر طریقہ خدمت و مطاوعت است از ممالک آنادولی محلی جهت قشلاق و سکون زمستان عنایت فرماید و بهر وجه که لایق مردوت جوانمردی و شایسته مهربانی برادری است رعایت نماید که بعد الیوم به عهد و سوگند رابطه محبت و برادری را در غایت احکام و مهابت التیام دارم و ازین متابعت دولت قاهره آن برادر نموده، روزگار را در ظل حمایت و رعایت او گذاریم E

^۲ نظم: N: بیت E

رومیّه صُغری است و اکثر این حدود مثل بُرسا و ولایتِ نزدیکِ آنجا جهتِ تسخیرِ مرتّب و مهیا، اگر چنانچه بعد ازین تقویتِ عیسی چلبی را فرصتِ استقرارِ حکومت و استمرارِ دولتی باشد، البته منصوب و منسوب این آستانِ سلطنت خواهد بود و در اوامر و نواهی متابعت و فرمان برداری خواهد نمود و اگر هم بر سلطان محمد قرار گیرد، عذر او در مُعاداتِ عیسی چلبی برین جانب نخواهد بود، چون این مقوله کلماتِ عاقلانّه امیر سلمان را معقول افتاد و بنای تدابیر و اعمال بنابرین رأی متعین نهاد، معتمدی از خواص به حاکم اسطنبول فرستاد و طلبِ عیسی چلبی نموده تَکُور اسطنبول، بی‌اهمالِ عیسی چلبی را به ایشان داد و امیر سلمان، برادرِ عیسی چلبی را اعزاز و اکرام نموده با یراق و اسبابِ پادشاهانه او را از مَعبرِ کَلّی بولی به آن طرفِ دریا به ولایتِ انادولی فرستاد و او را به تصرّفِ دارالسلطنه بُرسا و مقاومت با سلطان محمد خِصالِ اغوا و اغرا کرد و درین باب آنچه وظیفه همراهی به مال و رجال باشد به جای آورد؛ هر آینه عیسی چلبی چون از آبِ دریا گذشت، فی‌الفور ولایتِ قَراسی ایلی که بر ساحل بود به تصرّف آورد، و به آهستگی به جمعِ لشکر و تسخیرِ بُرسا عزیمت کرده، لیکن در اکثرِ بقاع و قلاع معتبر که می‌رسید، طریقه خدمتکاری و ملازمت و ضیافت به جای آوردند [238a] لیکن من جمیع الوجوه، میلِ تسلیمِ مُلک و مال اطاعت و انعقاد نمی‌کردند و به ملایمت و حسنِ ادا عرضه می‌نمودند، که اولاً کارِ مَناعه را با برادرِ خود سلطان محمد فیصل باید داد، آنگاه در صددِ تصرّفِ مُلک و جاه باید افتاد؛ بناءً علیه عیسی چلبی تا به حیطة بک بازاری سیرکنان توجه نمود و چون در کارِ سلطنت خود فروغی ندید، ایلچیِ خود با مکاتباتِ مخلصانه نزدِ سلطان محمد خِصال روانه داشت که مرا با برادرم مطلقاً داعیه مخالفت و مُنافرت نیست، بلکه به حضورِ خاطر و متویِ ضمیر طریقه مُطاوعت با آن مظهرِ سعادت است، اکنون بر سبیلِ التماس از ولایتِ انادولی، محلی جهتِ قشلامیشی و سکونِ زمستان، جهتِ مُتعلّقانِ ضروری این جانب عنایت فرمایند و هرچه لایقِ مروت و جوانمردی او شایسته عطوفت و برادری باشد، رعایت نمایند که بعدِ الیوم به عهد و سوگند رابطه برادری را در غایتِ احکام

بی ائتلافِ اعداء سال دیده را مَنکوب و مغلوب ساخت و پیشِ دشمنان پر قوّت و توان در هیچ جنگ و جدالی سپر نینداخت.^۱

بیت:

به هر کار کو جست نام‌آوری	در آن کار دادش خدا یآوری
همه روم از آن سَروِ نوحاسته	به ریحان و سرسبزی آراسته
همّش هوشِ دل هست و هم زورِ دست	به این هر دو بر تخت باید ^۲ نشست
ازو بسته نقشی به هر خانه‌ای	رسیده به هر کشور افسانه‌ای ^۳

حاليا، چون او را بر برادرِ خود عیسی چلبی فرصتی دست داده و تختِ پدر و اساس^۴ بسیار به دست او افتاده، بی موجبی عظیم با او در مقامِ مُکاوحه درآمدن، صلاح روزگار نیست؛ و پرخاشِ جنگ بی‌تقرّبی با او پسندیده مردمِ صحیحُ الافکار نه، بلکه توسّط و میانجیِ آن دو برادر به حسبِ تدبیر در تأخیر مناسبِ سکینه و وقارست، و تفویضِ تمشیتِ امرِ ایشان به مشیت و تقدیر ملایمِ نظَرِ اولی الأبصارست.^۵

نظم^۶:

ظنّ نیکو به، به اِخوانُ الصّفا	گرچه آید ظاهر از ایشان جفا
این خیال و وّهم بد چون شد پدید	صد هزاران ^۷ یار را از هم برید ^۸

اکنون، صلاحِ وقت^۹ آنست که کسی معتبر به حاکم^{۱۰} اسطنبول فرستاده^{۱۱}، عیسی چلبی را از دستِ آن کافرِ عَدو دین، ستاده شود و او را رعایت و تقویت نموده، به جانب ولایت انادولی می‌باید گذرانید و او را در مقامِ مقاومت با برادرِ خود فی الجمله مؤید و مقوّی باید گردانید و چون سلطان محمّد، اکنون در حدودِ

^۱ و با وجود ... سپر نینداخت N: و بعد از گریز و فرار از چنان معرکه خطرناک با معدودی از مردم به ورطه های هلاک افتاد و با وجود عظمت امیر تیموری و استیلاء دشمنان مبارز و جری صرفه خود به کسی نداد و هرباره با سپاهی اندک سپهسالاران سالدیده را منکوب و مغلوب گشت و با دشمنان پر لشکر و سپاه به جرأت خود سرکوب شد E

^۲ باید N: شاید E

^۳ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۴ پدر و اساس N: پدری و اساس و لشکر E

^۵ پسندیده مردم ... اولی الأبصارست N: کردن مناسب رای مردم صحیح الافکار نه، میانجی و توسط آن دو برادر را به حسب تدبیر و تاخیر کار ایشان به مشیت و تقدیر مناسب سکنه و وقارست و ملایم طور بزرگی و کمال اقتدار و اختیارست E

^۶ نظم N: بیت E

^۷ هزاران N: هزار E

^۸ ر.ک. مثنوی معنوی مولانا

^۹ وقت N: کار E

^{۱۰} و قیصر E+

^{۱۱} فرستاده N: می‌باید فرستاد E

بیت^۱:

درختی که خودرو شود بر دَرَت بیچان سرش تا نیچد سَرَت^۲

بعضی ارکان دولت و ارباب عقل و درایت به اُسلوبِ دولتخواهانه، این کلماتِ هوشمندانه به سَمعِ امیر سلمان رسانیدند که این قضیه مسلّم جمهورست و قاعده مقرر مشهور که کارِ دولت به عطاء و کرامت الهی است، نه آنکه به مجرد ترتیب اسباب شوکت و پادشاهی و کثرت لشکری و سپاهی، و خردی سن و سال در جنب استیغناء و قدرت ایزد متعال در حین استحصالِ جاهِ سلطنت و جلال، چندان مدخلی ندارد.^۳

بیت:

بزرگی به دولت بود نی به سال بلوغِ هنر^۴ به زِ جاه و جلال

حالیا این برادرِ پادشاه اَعنی^۵ سلطان محمد با وجودِ صغرِ سن در جنگِ امیر تیمور کارهایِ بزرگ به ظهور رسانید و سال‌ها نامِ خود را دستان^۶ مجالسِ شاهزاده‌های^۷ ایران و توران گردانید و با وجودِ آن جنگ و انکسارِ صغار و کبار به طریقه فرار از چنان مَعرکه خطرناک با معدودیِ قلیل از مردم، کار به ورطه‌هایِ هلاک افتاده با آنکه دشمنانِ قوی به هر نوع دوجاری او کردند، او صرفه ناموسِ خود را به کسی نداده، شکستِ ظاهری بر او نیاورند و چند مَصاف با سپاهی اندک و جمعیتی

آورد در حوصله او مملکتی جهت محل حکومت او تعیین کنمی و اگر چنانچه سر از ريقه متابعت کشید و گردن از قلاده مطاوعت بیرون برد جمیع ممالک را از دست او انتزاع نماییم و او را به جزای اعمال خود رسانیم E

^۱ بیت - E

^۲ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۳ بعضی ارکان دولت ... چندان مدخلی ندارد N : ارکان دولت و خردمندان صحبتش به طریقه مجامله و ملایمت در جواب کلمات خشم انگیزانه به اسلوب دولتخواهانه و هوشمندانه به ادا رسانیدند که بر خاطر ارباب خرد پوشیده نیست که امر دولت به عطا و کرامت الهی است نه آنکه البته مقرر بر ترتیب و اسباب و شوکت شاهی و کثرت و قوت لشکری و سپاهی است و خردی سن و سال در کارخانه عنایت ایزد متعال و استحصالِ جاهِ سلطنت و جلال چندان مدخلی ندارد و مرد عاقل آن جمله اسباب را باعثِ کلی در حُصولِ مَطْلَبِ خود نمی‌شمارد، چرا که به تَوَاتُر رسیده که حضرت هارون نبی از حضرت موسی علیهما السلام به حسبِ سن و سال زیاده بود، اما در رُتبتِ سلطنت و نبوت در مقامِ نیابتِ نبوت برادر را انقیاد می‌نمود E

^۴ هنر N : کمالی E

^۵ حالیا این برادرِ پادشاه اَعنی - E

^۶ دستان N : داستان E

^۷ شاهزاده‌های N : شاهزادگان E

به^۱ خاطرِ امیر سلمان، گران نمود و فرستادنِ سلطان، پسر تیمور تاش بیک را^۲ نزدِ امیر سلمان خشم او را بسیار افزود و همیشه در مجالس به استقباح و تشنیع آن کارِ سلطان، رطبُ اللسان می‌بود و می‌گفت که برادرِ محمد در اخراجِ عیسی چلبی که آزو آسن^۳ بود، بسیار بیراهی کرده و بی‌مشاورت و مراجعتِ این جانب در تختِ موروئی به خودسر، بنیادِ سروری و شاهی نموده و داعیه‌هایون آنست که از آبِ دریا بگذریم و ممالکِ انادولی را تمامی از قبضهٔ اقتدار او بیرون آریم، زیرا که او هنوز در سنِ صغر و ایامِ صبی است و تمکینِ او بر تختِ اصلیِ آباء به قانونِ عقل و دولت، محلِ انکار و اباست^۴.

بیت^۴:

غریبست کین کودکِ خردسال	شود با بزرگان چنین بدسگال
به اولِ قدحِ دردی آرد به پیش	ندارد شکوهِ من و شرمِ خویش
چه ^۵ سانِ کودکانه درین گفت و گوی	به خود جایِ آبا کند جست و جوی ^۶

چون به حسب^۷ استحقاق و میراثِ آن مسندِ آسن و اقدامِ اولادِ راست، در طلبِ تحصیل و تمشیتِ آن تغافل و تعلل، در طورِ جهاننداری خطاست، اکنون، صلاحِ آنست که با تمامِ لشکریان روم ایلی به جانبِ انادولی عبور نماییم [237b] و تختِ بُرسای بهشتِ آسا را به جلوسِ هایونِ خود مسرور فرماییم؛ اگر چنانچه برادرِ محمد آدابِ خردی و متابعت به جای آرد، در حوصلهٔ او مملکتی جهتِ حکومتِ او تعیین کنیم و اگر سر از رِبْقَهٔ مُطاوَعَتِ بیرون برد، جمعِ ممالک را از دست او انتزاع نماییم^۸.

^۱ به N: بر E

^۲ به E+

^۳ را بسیار افزود و ... محل انکار و اباست» N: در آن امر بیشتر افزود و همیشه در مجلس اعیان دولت و ارکان خود به استقباح و تشنیع اقدام سلطان رطب اللسان می بود و میگفت که برادرِ محمد در اخراجِ عیسی چلبی از مسند حکومت برسا بسی بیراهی کرده ولی مشاورت و مراجعت این جانب در تخت پدری ما به خود سر بنیاد سروری و شاهی نهاده داعیه چنان است که از آب دریا بگذریم و ممالکِ انادولی را هم از قبضه اقتدار او بیرون بریم زیرا که او هنوز در سن صغر و ایام صبی است و تمکن او بر تخت آباء به قانون عقل محل استعمار و اباست

E

^۴ بیت E-

^۵ چه N: چو E

^۶ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۷ حسب E-

^۸ و تمشیتِ آن ... انتزاع نماییم N: آن اِهمال کردن در طور جهاننداری محض خطاست اولی آنکه اولاً با همگی لشکر روم ایلی به آن جوانب انادولی عبور کنیم و تخت برسا را به جلوس سلطنت خود مسرور نماییم، اگر چنانچه برادرِ محمد روش کوچکی و آداب متابعت به جای

بیت:

چونکه اخوان را دل^۱ کینه‌ورست یوسفم را آن آغریبی بهترست^۳

القصة: در آن اوقات پر آشوب و آفات بر وفق^۴ لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٍ^۵ میان سلطان محمد خصال و آن یوسف مصر جمال، با برادران^۶ مخالفت صفات، ماجرای غربت^۷ به میان آمد و به اقتضای حسد و غیظ^۸ که در جبلت ابناء دهر^۹ مَفْطُورست، هر کدام از برادران، طالب مَنْقَصَتِ دولت سلطان گشتند و همگی اخوان به دیدبانی ذنوب بر وفقِ إخوانِ هذا الزمانِ جواسیسُ العیوبِ بر کار^{۱۰} بد اندیشی و عیب جویی و به غیبت و بدگویی با همدیگر یک زبان گشتند.

بیت^{۱۱}:

وَإِخْوَانُ حَسِبْنَا هُمْ دُرُوعاً
فَصَارُوا دَاكٍ وَلَكِنْ لِلْأَعَادِي
حَسِبْنَا هُمْ سِهَاماً صَائِيَاتٍ
فَكَانُوهَا وَلَكِنْ فِي فَوَادِي^{۱۲}

از آن جمله، برادرِ بزرگِ سلطان امیر سلمان که در ممالک روم ایلی بعد از واقعه انکسارِ سلطان به آن جانب گریخته، سلطنت به^{۱۳} استقلال یافته بود و شهر ادرنه را پایتخت^{۱۴} خود نمود، چون صورت فتح بُرسا و کسر عیسی چلبی را از جانبِ سلطان مَحْمَدَتِ خِصال^{۱۵}، شنود این معنی

^۱ دل : N دلی E

^۲ در E+

^۳ نقل از مثنوی معنوی مولانا

^۴ بر وفق N : بر طبق E

^۵ سورة يوسف آیه ۷

^۶ و آن یوسف مصر جمال، با برادران N : یوسف جمال و E

^۷ ماجرای غربت N : ماجراهای عجیب E

^۸ و غیظ E-

^۹ دهر N : زمان E

^{۱۰} مَنْقَصَتِ دولت سلطان ... بر کار N : زوال دولت سلطان شدند و تمامی اخوان به شیوه دیدبانان ذنوب به مقتضای إخوانِ هذا الزمانِ

جواسیسُ العیوبِ به E

^{۱۱} بیت E-

^{۱۲} نقل از معجم الأدباء یاقوت الحموی

^{۱۳} واقعه انکسار سلطان به آن جانب گریخته، سلطنت به N : خبر وفات سلطان اسلام به سلطنت E

^{۱۴} شاهی E+

^{۱۵} عیسی چلبی را از جانبِ سلطان مَحْمَدَتِ خِصال N : چلبی عیسی را E

داستان چهاردهم

در ذکر کیفیتِ تحاسُد و غبطه شاهزاده امیر سلیمان، پادشاهِ روم ایلی بر شکستِ عیسی چلبی به دست استیلاء سلطانی و طلبِ عیسی چلبی از تَکُور و والیِ اسطنبول جهتِ تقویت بر توجه به ممالکِ انادولی و مخالفتِ سلطانی، جهتِ ادراکِ مَبَاعی و امانی^۱؛

چون به تربیتِ عنایتِ ازلی و به تقویت و رعایتِ کفایتِ لَم یزلی سلطانِ مَحَمَدت^۲ خِصال و آن مَظهِر^۳ جمال و جلال هر روزه به ترتیبِ ایزدی در رُتبتِ دولت و اقبال او می‌افزود و به حَسَبِ ازدیادِ عمر و دولتش قُوای عقلی با شجاعتِ جبلی او را مساعدت می‌فرمود^۴.

بیت:

به هر روزی که دولت می‌فزودش خرد تعلیم دولت می‌نمودش^۵

چون ریعانِ شباب و جوان دولتی سلطان به حالِ بلوغِ عقل و درایت رسید و کمالِ نَشأتِ قبول و قابلیتش به درجهٔ عنایتِ سعادت کشید، از دیوانِ احسانِ سبحان به ملازمتِ نافهٔ فَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا^۶ بر جمیعِ اقران و تمامِ اخوانِ تَفُوق و رُجَحان یافت و رخسارهٔ دلفریبِ اقبال و چهرهٔ پر شیوهٔ جَمالِش، چون حُسنِ یوسفی، مصرِ خوبیِ مَحسودِ تمامیِ برادرانِ صَلَبی او شد و منظور بودن او به انظارِ محبّتِ الهی، مَعبُوطِ اخوانِ نامهربان از ابناءِ زمان و آقاربِ نَسَبی گشت^۷.

^۱ ذکرِ کیفیتِ تحاسُد ... جهتِ ادراکِ مَبَاعی و امانی N: در بیان کیفیتِ خشم و حسد امیر سلیمان بر شکستِ عیسی چلبی به غلبه و استیلاء سلطان و طلب نمودن عیسی چلبی از والیِ اسطنبول و اعانیت او بر توجهِ آنادولی و ایقاعِ فتنه و فساد میان برادران و گفتار در عبورِ عیسی چلبی از کلی یولی به طرفِ قراسی ایلی و اظهارِ ایلی و متابعتِ سلطان در بدو حال و حدوثِ فتنه و مخالفت و مرفوعِ جدال در عاقبت و بال E

^۲ مَحَمَدت N: محمد E

^۳ مَظهِر N: شاه جامع E

^۴ هر روزه به ترتیب ... می‌فرمود N: دگر روزه رتبتِ دولت و اقبال می‌افزود و به حسبِ ازدیادِ سن عمر و دولتش قُوای عقلی با شجاعتِ جبلی او را مساعدت و معاضدت می‌نمود E

^۵ نقل از خسرو و شیرین نظامی

^۶ سورهٔ یوسف، آیهٔ ۲۲

^۷ چون ریعانِ شباب و ... و آقاربِ نَسَبی گشت N: و همواره خاطرِ حکمت‌اندوز و شأنِ حکومت‌افروزش از مَبْدَأِ عالی به تَیَسیرِ مطالب و مَعَالی مُنتَهَج و مسرور می‌بود و طالعِ فیروزش از جانبِ آباءِ علوی به تأییداتِ آسمانی و مُسَاعِداتِ زمانی بر مَنَاطِرِ کواکِبِ سُعودِ جلوه می‌نمود، چون به حالِ بلوغِ خردمندی و درایت رسید و کمالِ نشاءِ قابلیتش به منتهای سعادت کشید، از دیوانِ احسانِ سبحانی به ملاطفهٔ به آیه فَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا (سورهٔ یوسف، آیهٔ ۲۲) بر سایرِ انشاق و اقران و بر جمیعِ امارت و اخوانِ رتبتِ تَفُوق و رَجَحان یافت و رخسارهٔ دلفریبِ اقبال و چهرهٔ پرشیوهٔ جمالِش چون چون یوسف صدیق علیه السلام محسودِ برادرانِ صَلَبی و هر شفیقِ شقیق شد E

چون سلطان، مهماتِ دنیوی و اخروی را در ممالک آنادولی مرتّب ساخت، چند روزی جهتِ نَزّهت و کسبِ نشاط به جانبِ پیلاقاتِ آماسیه و نیکسار به طریقهٔ صلاحِ مُلکی عبور نمود و همگی رعایا و عَجْزَه آن جوانب را از لطائفِ الطاف و مَراحِم خود مسرور فرمود، [237a] گاهی در آن ایام فراغت جهتِ رعایتِ آیینِ پادشاهی متوجه مجالسِ عشرت و کامرانی شد و در آن اوقاتِ انبساط متوجه نشرِ عنایات و انعامات بر طبقِ مطالب و امانی گشت که گفته‌اند:^۱

رباعیه:

خود را چو دمی به بخت همدم^۲ یابی از عمر نصیبِ خویش آن دمِ یابی
زنهار که ضایع نکنی فرصت را زیرا که چنان دمی دگر کم یابی^۳

^۱ سلطان، مهماتِ ... امانی گشت که گفته‌اند N: مهماتِ دنیوی و اخروی و مطالبِ شاهی و خسروی، سلطان را در آن کشور توجه احسن میسر شد، به نشر و نهضتی دیگر سایر ممالک لازم دید و به ضبط هر مملکتی از ممالک آنادولی عازم گشت و در هنگام بهار و تابستان در محلهای خوش هوا میان گل و گلستان در نواحی توقات ییلامیشی و مصطاف فرمود و از آنجا به طرف نیکسار توجه نموده و جماعت صنایع و اعیان ایل و الوش و احشام اتراک و غیر هم که در آن نواحی بودند همگی بدرگاه دولت متوجه گشته درمقام خدمتکاری و جانشپاری درآمدند و هرکدام به الطاف و عنایات سلطانی محظوظ و ملحوظ گشتند و چون سلطان از مهمات مملکت و اندیشه سپاه و رعیت فارغ شد چندگاهی به آیین سلطانی متوجه عشرت و شادمانی و مشغول به نشیط خاطر به لوازم کامرانی شد E

^۲ همدم N: محرم E

^۳ ر.ک. دیوان شمس مولانا

سعید را با ادعیه استدامتِ مُلک و دولت و استقامتِ روزگار گیتی داری و مرحمتِ مُتقارن ساختند و غریبوی در گنبدِ بلند پایه سپهرِ اعلی انداختند که^۱:

بیت: ۲

چو رفت آن شهنشاهِ بیدار بخت تو را باد جاوید هم تاج و تخت
اگر شد سَهی سروی از گلستان تو سرسبز باشی درین بوستان

چون سلطان سعید را در مرقد و منامِ رضوان، مقامِ خود نهادند و املاکِ رحمت از مقبره نورانی او دری به سوی گلشنِ جنان بر وفقِ القبرِ رَوْضَةُ مِنَ رِیَاضِ الْجَنَّةِ^۲ برگشادند و آن سلطان ولیعهدِ حقیقی و وارثِ مُلک و دولتِ تحقیقی به طریقه سنت سه روز به مراسمِ تعزیه و ماتمِ داری قیام نمود و در آخرِ روز که ختمِ عزا بود به مقتضای اَدَّكُرُوا مَوْتَاکُمْ بِالْخَيْرِ بعد از ختماتِ قرآنی و نشرِ صدقاتِ خیرات، آشکارا و نهانی روحانیتِ سلطان مغفور را هر صبح و شام به دَعَوَاتِ صالحات، مقارن ساخت و جمیعِ بَقَاعِ الْخِیرَات که سلطان، در روزگارِ سلطنت خود انشاء نموده بود با جمیعِ جهاتِ وقفی بلکه به اضعافِ تَطَوُّعَات، مُلْحَق و مُضَاعَف داشت^۴.

بیت: ۵

وَأَحْيَى نِدَاهُ بُعِيدَ بَأْسٍ لَنَا الْمَيِّتَيْنِ مِنْ كَرَمِ وَجُودِ

^۱ با جمیع اشراف پایه سپهر اعلی انداختند که N: با سپاه و ارکان به استقبال تابوت از شهر بیرون برفت آمد و هرکس که از غریب و شهری که آمدن نعش سلطانی را شنیده آه و ناله را از میان دل به صحیفه ماه و مهر رسانید و هر احدی فریاد و جزع بی خواست از السنه و افواه بگردون کینه خواه متوالی گردانید و آلام ایام ظلم و انظلام تیموری و امامت عدل و مرحمت گستری سلطان را از مشاهده آن تابوت باز یاد داد و زمین و زمان از صدای گریه و زاری و مرد و زن از مویه و سوگواری به نوحه و فریاد افتاد و الحق مصیت عام و ماتم تمام در شهر برسا عیان شد اما چون وجود شریف سلطان جوان جابر کسر خواطر سوگواران بود و مرحمت و مهربانی آن پادشاه کریم النعال مرهم جراحات دلهای کثیر الانکسار همه السنه خواص و عوام دعای مغفرت التیام جهت سلطان اسلام و بقاء عمر و ازدیاد شوکت و احتشام این خلف خلافت مقام به جای آورند و به آیین ملوک و سلاطین تقدیم لوازم عزا پرسی کردند E

^۲ بیت - E

^۳ حدیث شریف

^۴ سعید را در مرقد مُضَاعَف داشت N: اسلام را به مرقد و منام رضوان مقام نهادند و از حفره مقبره نورانی او دری به سوی سرابستان چنان بر وفقِ القبرِ رَوْضَةُ مِنَ رِیَاضِ الْجَنَّةِ (حدیث شریف) برگشادند آن خلف خلافت مکان و آن ولی العهد سلطان مجاهدان بر مقتضای سنت نبوی و بر قانون شریعت مصطفوی که اَدَّكُرُوا مَوْتَاکُمْ بِالْخَيْرِ روح مقدس سلطان را بالحضور سادات و علما و مشایخ و اهل الله به خیر مذکور و به قرات ختمات و دعوات صالحات هر صبح و شامگاه تا سه روز شادکام و مسرور ساخت و به اطعام فقرا و مساکین و انعام عجزه و محتاجین آیین کرم و نام محترم سلطان مجاهدان را احیا کرده هرکس را جدا جدا به راه خدا بنواخت و وجوه خیرات و حسنات و مقرریات وظایف و مرسومات که در بقاع الخیر سلطانی به موجب شرط واقف مقرر بود امضا و اجرا فرمود بلکه به اضعاف به الحاق و تضعیف بر اصل آن افزود E

^۵ بیت N: نظم E

مردم صاحب اعتبار نزد یعقوب بیک فرستاد بعد از ارسال رسول و تصدی یعقوب بیک امر سلطانی را به حسن تلقی و قبول در تعظیم و اجلالِ نعشِ سلطان مبالغات فرمود و با موسی چلبی، انواع خدمات و مردمی به جای آورد و او را نیز به اکرام هر چه تمام‌تر به صحبت برادر روانه کرد، چون خبر وصول تابوت سلطانی را نزدیکی برسا، سلطان محمدت خصال شنید، گویا بر جراحت کهنه مفارقت داغی تازه تجدید رسانید، و این معنی را به طریقه نشید جهت تشدید آلام هجران در زبان می‌گردانید که^۱:

رباعیه^۲:

این چرخ جفا پیشه عالی‌بنیاد هرگز گره بسته ما را^۴ نگشاد
آنجا^۳ که دلی دید که داغی دارد داغی^۵ دگرش بر سر آن داغ نهاد

و سلطان، با جمیع اشراف و ارکان و اعیان به استقبال تابوت پدر بزرگوار از شهر، مسافتی بیرون رفت و هرکس از خرد و بزرگ، رعیت و لشکری به مژگان دیده‌گریان، راه قدم سلطان سعید را می‌رفت و الحق از نو، مصیبتی عام و ماتم تمام، مجدداً در ملک عیان گشت؛ چون وجود شرف سلطان جوانبخت، جابر کسر خاطرهای سوگوار شده بود و مرحمت و اشفاق او مرهم جراحت دل‌های کثیر الانکسار گشته، هر آینه جمیع اشراف الناس و عامه عوام الناس، دعای مغفرت و رضوان سلطان

^۱ و سپاه، فراغتی ... زبان می‌گردانید که N: و چون از ضبط و ربط ممالک و رعایا فراغتی پدید آمد و به احیاء مراسم آبائی اجداد عدالت شعار میان مردم جمعیت و رفاهیتی تجدید یافت بخاطر خطیر سلطان خطور کرد که از زمانی که سلطان و والد جنت مقامش از عالم رحلت فرموده بود و امیر تیمور به مقتضای وصیت آن حضرت مقرر نمود که نعش مقدس سلطان را یعقوب بیک گرمیان اعلی به امانت نگاه دارد و طریقه خدمتکاری با شاهزاده موسی چلبی بجای آرد تا زمانی که سلطان محمد که ولی عهد حقیقی و قائم مقام تحقیقی سلطان سعید است کس به طلب ایشان فرستد آن امانت تابوت را به او سپارند و به تعظیم و تکریم پادشاهانه به مزار و گورخانه که در برسا انشا فرموده روانه سازد و موسی چلبی همراه نعش پدر به محل مقرر به صحبت برادر رود و چون بعد از انتقال امیر تیمور از روم بعضی حوادث و واقعات گوناگون پیش آمد که اندیشه آن قضیه به تاخیر افتاده و موسی چلبی در گرمیان موقوف مانده و تابوت سلطان همچنان به امانت نهاده در آن ولا کسی معتبر از نواب جهت نقل نعش سلطان و طلب موسی چلبی پیش یعقوب بیک گرمیان اعلی فرستاد و مکتوبی مشتمل بر تفصیل مقاصد استکتاب نموده مدعی ار به پیغام داد بعد از وصول پیغام و مکتوب گرمیان اعلی یعقوب موسی چلبی را خدمتکاریها لایق و رعایتها و مردمیهای فایق به جای آورد و نعش سلطان اسلام را به غایت تعظیم و اعظام تمام با علما کرام و مشایخ فحام به مقام معلوم و منام خود روانه گردانید سلطان محمد خصال چون خبر وصول تابوت پدری را شنید گویا بر جراحت و الم مفارقت سابق به تجدید داغی تازه رسید E

^۲ رباعی N: بیت E

^۳ آنجا N: هر جا E

^۴ بسته ما را N: هجر ز دلها E

^۵ داغی N: داغ E

برحسبِ مثلِ بلاغت، أرقامُ المنهلُ العذبُ كثيرُ الرّحامِ جمعیت و ازدحام نمودند و جهتِ تطلّم و دادخواهی هر طایفه از مردمِ رعایا و سپاهی از هر طرف خصوصاً ولایتِ صاروخان و قراسی ایلی و غیرها به توجه بارگاهِ سلاطین مقام کردند، و هر کس به مطلب و مدّعی خود فایز و خشنود شد و تمامی قواعدِ مُلک و دین بر نسقِ صلاح و بهبود گشت.^۱

[236b] نظم ۲:

چو شه در کار خود ننمود سستی پدید آید جهان را تندرستی
خرابی داشت از کارِ جهان دست جهان از دستِ ظلم این زمان رست^۳

و چون از ضبط و ربطِ ممالک و سپاه، فراغتی فی الجمله دست داد، آنگاه به اندیشهٔ تجدیدِ آیینِ اجداد و پدر آن جنتِ معاد افتاد و به خاطرِ خطیرِ سلطانی، خُطور کرد که چون از زمانی که والدِ جنتِ مقامش ازین مُلکِ فانی رحلت فرمود و امیر تیمور به مقتضایِ وصیتِ آن حضرت مقرر داشت که نعشِ سلطان را حاکمِ گرمیان ایلی، یعقوب بیک، به امانت نگاه دارد و طریقهٔ خدمتکاری با شاهزاده موسی چلبی، که همراهِ نعشِ پدر بود به جای آرَد، تا زمانی که یکی از فرزندانِ سلطانی به استقلال بر تختِ جهانبانی قرار گیرد و قائم مقامیِ تختِ قیصری بر آن فرزندِ سعادتمند استقرار و استمرار پذیرد، و به طلبِ تابوت و نعش، جهتِ نقل به مزار و عمارتِ خیرِ سلطان که در بُرسا ساخته کسی معتبر فرستد، بی توقّف امانت را به دستِ موسی چلبی سپرده، نعش را به گورخانهٔ سلطان روانه گرداند و موسی چلبی را به تعظیم و اکرامِ تمام به سرحدّ بُرسا رساند؛ چون اتفاقاً به میامنِ توفیقِ سبحانی سلطان محمدخصال بر حکومتِ تختِ بُرسا که گورخانهٔ خاندانِ ایشان بود استیلاء یافت، فی الفور به طلبِ تابوتِ والدِ مغفرت مآب و طلبِ برادرِ ملاطفتِ ایابِ موسی چلبی،

^۱ و بعد از نظمِ مصالحِ آن کشور ... صلاح و بهبود گشت N : دیگر از آنجا عود فرمود و چند روز در بیکی شهر که مستقر و مقام حد اعلی او بود جهت تجدید بعضی مصالح دولت توقف نمود ما از جمیع ولایات لب تشنگان باید آفات و تلفات جهت تشفی از تشنگی عدل و دوام ادام و به عزیمت انتعاش از آلام زمان انظلام بر حسب المنهلُ العذبُ كثيرُ الرّحام بر درگاه مرحمت مقام سلطان اجتماع و ازدحام نمودند و مردم رعیت و سپاهی و مظلومان دادخواه از اطراف آن ولایات خصوصاً صار و خان و قراسی ایلی و آیدین ایلی و غیر ذلک متوجه درگاه عدالت شاه شدند و هرکس را از مقصود و مدّعی خود بهره مند و خشنود فرمود و اهل شهر و ولایت را به مزید عنایت و الطاف فیروزمند از آنچه صلاح حال بود نمود E

^۲ نظم -E

^۳ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

ز پا افتاده‌ها را گشته دلداری
به تاجِ سروری گشته سزاوار
لوائی عدل بر گردون رسانده
شریعت را امامِ خویش خوانده
شده بر تخت با بختِ مؤید
سرافرازِ جهان سلطانِ محمد
از آن شد جاهِ او هر روز افزون
که روز افزون شد ^۱ از عدلِ همایون

و چند گاه، سلطان جهتِ نظمِ مصالحِ رعیت و سپاه در خطّه برسا متمکن گشت و به جبرِ خاطرِ دل شکستگان و دلداریِ آزرده‌گان و ستم دیدگانِ امیر تیموری در آنجا ساکن شد و مُجددًا، تعیینِ قوانینِ عدل و مرحمت به آیینِ آبا و اجدادِ مُلاطفتِ نجاد فرمود و اساسِ بنایِ دولت و دینِ مُجددًا به پایهٔ نصفّت و دادِ تمهید بلکه زیاد فرمود؛ بعد از آن استیفاء، طریقهٔ رعیت پروری و لشکر داری به عزیمتِ استفتاحِ ابوابِ سعادت، به جانبِ ازبیک و توابع توجه نمود، چون انوارِ جمالِ شاهی و اطوارِ مرحمت و دادخواهی بر ابصارِ ابناءِ روزگار آشکار شد، به هر جانب که وجههٔ عزیمت گماشتی درهایِ اقبال بر ناصیهٔ جمالِ او می‌گشودند و به دعا و درخواست، داراییِ مُلک جهتِ نُواب او می‌نمودند. هر آینه چون به شهرِ ازبیک رسید مردمِ آنجا به اتفاقِ اولیاء دولت بی‌ممانعت و مزاحمت، مملکت را تسلیمِ خُدامِ همایون فرمودند و می‌گفتند ^۲:

بیت:

دَخَلْتُ عَلَيَّ الْمَدِينَةَ وَ هِيَ دَارُ خُلْدٍ فَيَا حَبَّذَا ذَاكَ الدَّخُولُ

و بعد از نظمِ مصالحِ آن کشور به جانبِ شهرِ بیکی شهر که مستقرّ جلوسِ جدّ اعلاّی سلطان، اُغنی عثمان بیک بوده توجه کرده، چند روز در آنجا توقّف فرمود تا از جمیعِ اطرافِ بلاد، آفت رسیده‌های رعیت و لب تشنگانِ زلالِ عدل و آوام به امیدواریِ انتعاش و خلاصی از آلامِ انظلام

^۱ شد N: بود E

^۲ و چند گاه ... فرمودند و می‌گفتند N: و بر همان نسق عدالت گستری و شریعت پروری و به طریق مستحسن احسان بر جمیع رعایا و لشکری چند روز در تخت برسا متمکن گشت و به جبرِ خاطرِ آزرده‌گان و تدارکِ خرابیِ دلشکستگان و تسکینِ خاطرِ ستمدیدگان در آنجا ساکن شد و تعیینِ قوانینِ عدل و احسان به آیینِ آبا و اجداد و ملاطفتِ نجاد فرمود و اساسِ بنایِ دولت را مهد بر پایهٔ عدل و داد نمود و از آنجا متوجه تسخیرِ شهر و ولایتِ ازبیک شد چون همگی رعیت و سپاهی مشاهده انوارِ شاهی از ناصیهٔ آن مظهرِ رحمتِ الهی مینمودند هر آینه به هر جهت که به عزیمتِ استفتاحِ ابوابِ سعادت توجه می‌فرمود و درهایِ اقبال بر رخسارِ جمالِ شاهی او می‌گشودند چون به شهرِ ازبیک آمد فی الفور بی‌ممانعت خصما و مزاحمتِ اعدا آن مملکت هم نوابِ همایونش را مسخر گشت و در حیطه ضبط و تملکِ خدام عالیمقام مقرر شد E

هر آینه سلطان محمد خصال را به مناسبات نهانی، همان حالت انبساط و شادمانی حضرت رسالت در یوم فتح مکه در تسخیر و دخول شهر برسا روی نمود، چرا که مستقر دولت سعادت‌مندان آن خاندان خلافت آستان بود، چون به انشراح خاطر و بسطت متواتر، روی اقبال به دخول آن خطه بهشت مثال آورد و هرکس از وضع و شریف به استطلاع طلایع خورشید رخسار آن پادشاه فرخنده دیدار به پذیرایی خداوندگار خود استقبال کرد و سلطان نیز همگی را به قدر مقادیر، از روی بهجت و مهربانی، محترم و منظور داشت و چند روز بعد از جلوس بر سریر قیصری و مسند موروثی پدری، دقیقه‌ای در غوررسی دادخواهان مراعی بگذاشت و بعد از نشر قوانین عدل و احسان و بسط مواید مکرمت و امتنان مجالس بزمی و صحبت‌های کامرانی، مرتب ساخت و بندگان وفادار و دلاوران جان سپار را به انجام مطالب و امانی و ترتیب اسباب مسرت و شادمانی به هر گونه بنواخت.^۱

لمؤلفه:

نشسته	بر	سریر	کامرانی
شده	فارغ	ز غم‌های	زمانه
به	نیروی	سعادت	گشته
به	تخت	قیصری	گشته
چراغ	خاندان	را	کرده
ستم‌های	تیمور	را	گشته
به نور	عدل	چون	شمع
سپاه	خود	دعا	کرده
			مقرر

^۱ هر آینه سلطان محمد خصال را ... هر گونه بنواخت N: و مکررا به شواهد و علامات و به دلایل بدیهیات مناسبت و توافق اصول این سلطان محمد خصال با آن سلطان انبیاء و شاهنشاه اصفیاء واضح و مبرهن شده بود در روز فتح و دخول شهر برسا چون سلطنت به وظایف لطایف شکر موهبت وجود حضرت معبود اقدام میفرمود و هر لحظه ابر غایت شادمانی یعنی با کان درود پر سرود مینمود و از تهمت و انبساط تذکر حال شادمانی حضرت رسالت علیه الصلوة والسلام و آن یوم الفتح درین فتح موعود مشهد بود چون نزدیک شهر برسا رسید و چهره ملک را از روی اقبال خود خجسته دید اعیان و اشراف شهر از روی استیشار به استقبال سلطان شتافتند و هر کدام از خواص و عوام سعادت اقبال و مطالعه جمال آن مظهر رحمت و افضال دریافتند و سادات و ائمه و علما دین هدی و اهل حق و سالکان راه خدا را به لوازم اعزاز و اعظام موقر و گرامی داشت و دقیقه از مراسم دلداری و مهربانی در شان اهل حق با مرعی بگذاشت و اشراف و اعالی را بنوازش بی اندازه ملحوظ نمود و عموم مردم را به مراحم بی دریغ محظوظ فرمود نظم کف کفاه اشغال البراما کلا الصفوین من بدو و حضر و خورشید آسا برج خاندان شرافت و اوج آسمان خلافت را به جلوس همایون مشرف ساخت و به غور رسی قضایا مظلومان و داد دل مرحومان و محرومان از رفاهیت زمان کما یتبغی پرداخت و در ترفیه حال عامه رعایاء تنسیق امال کافه برایا توجه تمام مصروف داشت و چندگاه در شهر برسا مرتب مجلس عشرت و نظم مجلس کامرانی و نوازش بندگان جانسپار خود به انجام مطالب و امانی نظر توجه و التفات برگماشت E

^۲ همی از E+

داستان سیزدهم

در بیان نوحه سلطان بعد از دفع عیسی چلبی به جانب دارالسلطنه برسا و تسخیر شهر از نیک و نواحی و طلب نعل و تابوت سلطان سعید از یعقوب بیک حاکم گرمیان ایلی و آمدن موسی چلبی همراه تابوت به خدمت سلطان و انفاق برادرانه با سلطان؛^۱

به نیت صادق محقق و مقررست که در ایام ظهور دولت ملت محمدی و در اوقات فتوحات سپاه مظفر احمدی هیچ روزی، نزد سلطان انبیا علیه من الصلوة والسلام اتمها، به فیروزی و فرخی روز فتح مکه شریفه نبوده و بشارت نامه مهنای اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا^۲ از بزرگی قدر و مبارکی آن یوم، [236a] اشعار نموده، چرا که گوهر گرانمایه خاتمی را در آن معدن مقدس مسکن، اصلی بوده و محبت منازل اول همگی نفوس قدسیه را جلی نموده بر حسب بیان فصاحت، عنوان حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ^۳.

بیت: ۴:

أَلَنْشَوَ الْحَبِّ أَمْ ذَكَرَى يَهَيِّجُنِي مِنْ أَهْلِ وَدِّي وَنَائِي لِأُوطَانِي

بیت:

یقین چون ببینی سرانجام کار به شهر خودست آدمی شهریار

^۱ دفع عیسی چلبی به جانب ... برادرانه با سلطان N: فتح و ظفر بر عیسی چلبی به جانب تخت برسا و تمکن و استقلال یافتن بر سریر موروثی و ظفر بر تسخیر از نیک هم در آن وقت بهجت آسا و گفتار در کیفیت بسیط مانده احسان و افضال بر رعیت و سپاهی و انعام خواص و عوام و طلب کردن موسی چلبی برادرش از یعقوب بیک حاکم گرمیان با نعل و تابوت پدرش سلطان اسلام E

^۲ سورة فتح، آیه ۱

^۳ به نیت صادق محقق ... حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ N: چون از نقول کتب و اشعار قصص و اخبار و از مدلول روایات تواریخ و اخبار چنان استفهام و استشعار نموده شده که در ایام ظهور دولت محمدی و در آن اوقات فتوحات سپاه ملت احمدی هیچ روزی بر خاطر علین مناظر حضرت رسول الله علیه صلوات الله به فرخندگی و فیروزی فتح مکه شریفه نبوده و بشارت نامه اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا (سوره فتح، آیه ۱) از عظم قدر آن روز فتح اشعار و اضرار نموده از آنکه نسبت شرافت بیت الله الحرام نسبت با جمهور اقوام اگرچه متساوی الاقدام بود و فتحی چنان سزاوار شادمانی خواص و عوام مینمود اما چون آن وادی مقدس معدن ظهور آن گوهر حاتم بود و آن طیبیه طیبیه منشا و موطن فطرت آن خلاصه نبی نوع آدم شد و محبت منازل اصلی و معهود اوطان بر حسب کلمه سویه حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ. جمیع افراد انسانی را فطری است و ملائمت و مناسبت آب و گل در نهاد هر فرد از افراد مردم مقتضای هیلت بشری است» E

^۴ بیت - E

و از آن جمله، تیمورتاش بیک که اعظم امراء قدیم روم بود و به دستور زمان سلطان سعید یلدرم بایزید نسق ملک و سلطنت عیسی چلبی به دست اختیار و اقتدار او می‌بود، اتفاقاً در جنگ گاه، بر اسب توانایی روی به گریز نهاده و رکابدار محرم خدمتکار، همدمی داشته در عقب او از اسب افتاده و اسب او گریخته، دیگر گرفتن او متعذر نمود که او پیاده بوده و از روی ترحم او را بر عقب اسب خود سوار ساخته و از روی عطوفت او را به جایی نینداخته، اتفاقاً از غایت بدگوهری آن رکابدار بی‌مروت و وفا، غدّری با تیمورتاش به خاطر آورده و به خنجر ستم ضربی مهلک بر شکم تیمورتاش حواله کرده و شخصی بزرگ‌هیکل به آن ضربت از سر اسب بی‌اختیار افتاده به خاک و خون غلطیده و مانند مرغ نیم بسمل بر زمین، جهت جان کندن می‌طپیده، بعضی لشکریان سلطان، سپاهِ عدو را تعاقب نموده بوده تیمورتاش را شناخته و به هر نوع بوده او را همچنان، خاکسار و مشرف بر موت، به خاک راه سلطان انداخته، سلطان را چون از افعال و اعمال او غیظ و خشم بسیار در دل مانده بود او را به جزای اعمال خود رسانیدن، امر فرموده و سر تیمورتاش را جهت نمودار فتح به برادر بزرگ خود امیر سلیمان که پادشاه روم ایلی بود فرستاده و عقلا و کاردانان آنجا گفته‌اند، که چون تیمورتاش به قتل آمد، دیگر جهت عیسی چلبی همه نوع پریشانی‌ها و آمادگی است، اگرچه جمعی از خواص سلطان، می‌خواستند که عیسی چلبی را هم از پی روند و به هر وجه باشد او را که سرفتنه و خلاف بود به دست آورند، سلطان از عنایت عطوفت و مسلمانی او جهت حرکت عرق برادری و مهربانی به گرفتن او چندان رغبت نمود و به تیغ بی‌دریغ قطع صلّه ارحام جایز نفرمود و می‌گفت^۱:

بیت:

چو دشمن شکستی بیفکن عَلم که بازش نیاید جراحت به هم^۲

^۱ از آن جمله، تیمورتاش بیک ... جایز نفرمود و می‌گفت N: درین اثنا زد و گیر و در حین گریز لشکر عیسی چلبی تیمور تاش بیک که اعظم امراء قدیم بود، و بدستور زمان پدر بزرگوارش نسق سلطنت و دولت عیسی بیک بدست اختیار و اقتدار او متفوظ نمود، اتفاقاً بر اسب توانا روی به گریز نهاده و رکابدار و خادم خاصی داشته از عقب او از اسب خود افتاده و اسب از دست بدر رفته تیمور تاش را برو ترحم شده و بر عقب اسب خود او را سوار کرده و روی به گریز نهاده در اثناء گریز آن رکابدار با وفادارش خنجر از عقب بر تیمور تاش زده و او را از اسب به زیر انداخته چون جمعی لشکریان سلطان از عقب لشکر شکسته می‌رفتند و حوق حوق را گرفتار کمند مردافکنی می‌گرفتند دیدند که شخصی بزرگ منش بر خاک و خون غلطیده و مانند مرغ نیم بسمل بر رسین هلاک طپیده بعضی که او را به مواجهه میشناختند در آن حال او را به نظر سلطان موید بر خاک مرگ انداختند، سلطان را هم از غیظ و خشم بسیار در دل مانده بود و به فعل و عمل آزار خاطر سلطان بسیار رسانده، هر آینه امر فرمود که او را به عوض عقبه سوباشی سر از تن جدا کردند و جهت نمودار فتح سر او را با میر سلیمان به روم ایلی بردند و منقول چنان است که پوست او را کنده و تمام را از گاه آکنده بر دار کشیده و سلطان می‌فرمود که چون تیمور تاش بدست آمد دیگر از عیسی چلبی به هیچ وجه باکی نمانده و دل از جانب او آرمیده و اگر جمعی جوانان می‌خواستند که از عقب عیسی چلبی مسارعت نمایند و او را بدست آورند سلطان به آن معنی رعیت نمود و به خلاصی او رضا فرمود و به تبع بی‌دریغ قطع رحم بالکل جایز ندید و عنان از تعاقب او باز کشید که گفت E

^۲ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

یَنبَغی افشردند و به آن قدر که در سَعَتِ استطاعتِ بشری و شایسته مرتبه دلاوری بود، متقابلان، ایستادگی کردند.^۱

بیت:

ز بادِ حمله چنان برفروخت آتشِ کین که از مَهَابَتَش آورد چرخ را دَوَران
ز بس بریدنِ سرِ تیغ را نماند مَضا ز بس ربودنِ جانِ مرگ را نماند توان

در میانِ این معرکه هولناک، آینه بیک سوباشی هم در میدانِ کارزار به عیسی چلبی دوچار شد؛ عیسی چلبی از غایتِ غیظ و کین که از مخالفتِ او و متابعتِ سلطان، در دل مُضر داشت او را اسیرِ تیغ انتقام نمود و در اثناءِ معرکه آینه بیک را سر از اندام جدا به ناکام فرمود؛ لیکن چون لشکرِ محمدخصل مؤیدِ مَنِ عندالله بودند و جهد و اقدامِ لشکرِ مخالفان نافع نبود، هر قدر اِبرام و اِحجام می نمودند الحق در آن روز هولناک که نمودارِ «يَوْمَ تَزِلُّ فِيهِ الْأَقْدَامُ» بود و هیچ دلاور، مقدم در آن التِّحام تا آخرِ معرکه مجالِ اقدام نمی نمود، لاجرم بیشترِ لشکرِ عیسی چلبی ازو فرار کردند و پیشِ حمله مجاهدانِ پرجَلادت تحمل ثبات نیاوردند و چنانچه دولتِ محمدی به ضَرَبِ «أَنَا نَبِيُّ السَّيْفِ نَاسِخِ دَوْلَتِ دِينَ عِيسَى شَدَّ و از اِمدادِ سپاهِ رجالِ الله عرصه رزمگاه، انبوهی از جنودِ الله مُحشَرآسا گشت، هر آینه عیسی چلبی به غیرِ گریز به هنگام چاره‌ای در آن ورطه ناکامی نیافت و عنانِ توسنِ راهوارِ اقتدار را بی اختیار به صوب، کنارِ ولایتِ دریاوار برتافت و بر ساحلِ دریا فی الحال بر مرکبِ تیزرفتارِ کشتی، سوار گشت او بر سبیلِ اضطرار نزدِ قیصر و تَکُورِ اسطنبول که عیسوی کیش بود گذشت؛ و سلطان موفق تمامِ مُلک و سپاهِ او را به دست آورد.^۲

^۱ طرفین هر کدام شاه ... متقابلان، ایستادگی کردند N: جانبین هر کدام از شاه و سپاه دل به هلاک و مردن و خطر بر گوی از میدان بدر بردن نهاد چون لشکریان سلطان به اخلاص تمام مستظهر به عون مردان بودند و با وجود مردانگی مستوثق به همت مردان و هر کدام در آن بیشه و نیستان رماح چون شیر ژیان بر خصم خود غران گشته و به نوعی که قبل از عقد معرکه عهد کرده بودند با یکدیگر چون تیغ خود همدست و هم زبان شدند و لشکریان مقابل هم پای ثبات در عرصه مردانگی کما ینبغی افشردند و به آنچه در وسع استطاعت بشری و مقدور رتبه دلاوری بود در مقابله ایستادگی کردند E

^۲ در میانِ این معرکه هولناک ... و سپاهِ او را به دست آورد N: میدانِ پیکار به عیسی چلبی دوچار شد او نیز از غایتِ غیظ و کین که ازو در دل داشت به اهتمام تمام او را اسیر تیغ انتقام خود نمود و به قتل او در آن معرکه جدالِ کامرانی تمام فرمود، اما چون با لشکر سلطان که موید مَنِ عندالله بودند به دلیری شاه و به مبارزت سپاه مقاومت نمودن محال است و با دولتِ قاهره به قهرمان سلطنت و جاه مخالفت و مصادقت نمودن منتهی به زوال و وبال لاجرم عیسی بیک هر چند ممکن و تحمل لشکریان خود را امر و تجربه بر اقدام میفرمود اما آن روز نموداری از يَوْمَ تَزِلُّ فِيهِ الْأَقْدَامُ می نمود و هیچ دلاوری مقدم ثبات آخر معرکه مجال اقدام نبود و بیشتر لشکر عیسی چلبی بیشتر ازو فرار کردند و پیشِ حمله دلاورانِ مقدم در آن التِّحام تحمل و ثبات بیاوردند الحاصل عیسی چلبی دید که دولتِ محمدی به ضَرَبِ «أَنَا نَبِيُّ السَّيْفِ نَاسِخِ دَوْلَتِ دِينَ عِيسَى شَدَّ و از سپاهِ رجالِ الله عرصه رزمگاه سراسر از انبوهی مُحشَرآسا گشت بعد از گریز به هنگام چاره در آن ورطه هبا کام نیافت و عنانِ توسنِ راهوار به کنار دریا بار برتافت و بر کنار دریا فی الحال بر مرکبِ کشتی سوار گشته به جانب قسطنطنیه گذشت و به قیصر و تَکُورِ آنجا که از عظما ملت عیسوی بود التجا برد و سلطان که غالب علی الاطلاق شده بود، تمام ملک و سپاه او را بدست آورد E

محلّ جنگ و پیکار^۱، کمرِ شمشیرِ حیدری را به^۲ میان جان بستند و همگی جوانانِ مخلص^۳، عقدِ عهد را به ایمان و سوگند تأکید کردند و وعدهٔ همراهی و مُعاضِدَت را به مُباهله و مُصافحه تمهید و^۴ تشدید نمودند که هر کس فردایِ مَصفایِ رویِ مردانگی را از^۵ صفحهٔ تیغِ دو رویِ تابیده دارد، دیگر روی به مجمعِ دلیران و مواجههٔ مردان نیارد و هر که در دمِ خونریزِ شمشیر، صفتِ آبرویِ خود را به دستِ خود نگاه ندارد، دیگر خود را به میانِ جوانمردان^۶ از کمرِ بستگانِ شاهِ مردان نشمارد.

بیت:

هر کرا رنگِ برق و میغِ بود حرز و تَعویذِ رَمَح و تیغِ بود
ملکِ چون بوستان نخندد خوش تا نگریدِ سنانِ چون آتش^۷

چون بعد از جریانِ کلماتِ مردانه جهتِ انعقادِ میعادِ مواجههٔ دلیرانه به^۸ مقابلهٔ عدوِّ دلیرِ شیروش، همگی یکدل و یک زبان شدند و در جان‌ستانیِ چون فاقِ تیر و کمان از کیشِ خَدنگ^۹ با یکدیگر متفق الکلمه و هم‌زبان^{۱۰} گشتند و در جانبِ خصم هم سپاهی به شوکت و اسبابِ آراسته داشتند، و طوق و بیرق^{۱۱} صف‌شکنانِ میدان را چون شعله‌های آتشِ سوزان بر آسمان افراشتند و در عرصهٔ ولایتِ اَلوباد از جانبین^{۱۲} التِّقاء صَفینِ اتفاق افتاد و از طرفین هر کدام شاه و سپاه دل به هلاک و مُردن، یا گویِ مَرَدی از مردان بیرون بردن نهاد و لشکریانِ متقابل به نوعی که با هم [235b] عهد داشتند پایِ ثبات در عرصهٔ مردانگی کما

^۱ مُسَابَقَت محلّ جنگ و پیکار N: روز پیکار و وقت کارزار از E

^۲ به N: بر E

^۳ همگی جوانانِ مخلص N: با همدیگر E

^۴ تمهید و E-

^۵ رویِ مردانگی را از N: پشت بر دشمن کند و رویِ خود از E

^۶ خود را به میانِ جوانمردان N: میانِ جوانمردان خود را E

^۷ ر.ک. حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی

^۸ مردانه جهتِ انعقادِ میعادِ مواجههٔ دلیرانه به N: مردانِ معرکه انعقادِ عهد و میعاد جهتِ مواجهه و E

^۹ تیر و کمان از کیشِ خَدنگ N: و پیکان از کیشِ پر خدنگ E

^{۱۰} هم زبان N: یک زبان E

^{۱۱} خصم هم سپاهی ... طوق و بیرق N: مخالف نیز سپاهی با شوکت و اسبابِ آراسته و همگی به لسانِ سنان در کارِ مردانگی بر پای خواسته، صفهایِ جوانانِ مبارز پیشه چون مقدماتِ فکریِ حکیمان صاحبِ اندیشه مرتب داشتند و طوق و بیراق E

^{۱۲} در عرصهٔ ولایتِ اَلوباد از جانبین N: سپاه و لشکریانِ جانبین را در حوالیِ ولایتِ اَلوباد E

جدا جدا به ملاطفت و مهربانی خطاب نمود که امروز روز بازار مردانگی است و هنگام تحصیل سرفرازی و فرخندگی است، معلوم است که تاج و تختِ خسروی و شاهی و پایهٔ سروری و بلندجاهی را تملک نمودن، بی‌التزامِ ضربتِ شمشیرِ بهرامِ انتقام محال است؛ فأمّا هرچند خدا داند بعد از تقابلِ جانبین، رخسارهٔ اقبال در آئینهٔ حسن و جمالِ کدام یک از مُلوک و اقبالِ جوان است، اما به حسبِ عادةٔ الله و غالبِ امر آنست که همیشه زمامِ مُلک و جاه به دستِ جوانمردی درآید، که بازوی دستِ اقتدار را به قبضهٔ شمشیرِ آبدار، محکم و استوار گرداند و بر دیدهٔ طالبِ علؤ مراتبِ وقتی عروسِ مُلک از حجلهٔ ناز روی نماید که آینهٔ تیغِ آبدار را مرآتِ الجمالِ تختِ کامکار سازد و چون اکنون^۱، برادرم عیسی چلبی ما را به تیغِ حدیدِ تخویف و تهدید فرموده^۲، ما نیز همچو آینهٔ سیفِ مَسلول به هیچ وجه از روی برنمی‌گردانیم و به توفیقِ حق جَلّ و علاءِ روزِ معركةِ استحقاقِ تاج و تخت را به دو گواهِ عدل^۳، بازوی مردانگی ثبوت می‌رسانیم^۴.

نظم^۵:

من آن دمِ عنانِ بازیچم زِ راه	که یا سرِ نهم یا ستانم کلاه
تو پنداشتی در جهان نیست کس	جهاندار تنها تو باشی و بس
تو مردی و من مردِ وقتِ نبرد	به مردی پدید آید از مردِ مرد
ز شیران هم آن شیرِ خونریزتر	که دندان و چنگش بود تیزتر ^۶

بعد از این ملاحظهٔ اقدام و کمالِ توجه و اهتمام از سلطان، همگی ارکان و اعیانِ سپهداران، به دعا و ثناگستری قیام نمودند^۷ و به صد زبان در اظهارِ جان سپاری به عهد و نیکوبندگی افزودند و جهتِ حضور به عرضهٔ کارزارِ چون اسبان^۸ تازی بر یکدیگر سبقت می‌جستند، و جهتِ مُسابَقَت

^۱ اکنون - E

^۲ فرموده N: کرده E

^۳ گواهِ عدل N: شاهی عادل از E

^۴ می‌رسانیم N: رسانم E

^۵ نظم - E

^۶ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۷ بعد از این ملاحظهٔ ... ثناگستری قیام نمودند N: چون ارکان دولت و اعیان سپاه شوکت از سلطان برین نسق کلمات دلیرانه دیدند و سخنان مردانه شنیدند دلاورانِ معارکِ مبارزت و سرورانِ میادینِ مجاهدت سلطان به دعا و مدح گستری ستودند و قیام نمودند E

^۸ به عهد و نیکوبندگی ... چون اسبان N: و بندگی افزودند و در عرصه کارزار و روز سرفرازی چو اسبان E

بیت:

ز مُلکِ من اقطاعِ من می‌دهند براتِ سُهیل از یَمَن می‌دهند
چه باشد غروری برآراستن به از جای خویش آرزو خواستن^۱

و مقطعِ کلام در پیغامِ رسول این شد که جوابِ این مکاتبه که آورده، عمّا قریب به زبانی شمشیر مُشافهه به ادا رسانیم و هر کس که در^۲ مصلحت، مُشیر و مُشار بوده باشد به مُواجهه او را به جایِ خود نشانیم.

بیت:

بیضُ الصّفاح لا سُودُ الصّحائفِ فی مُتَوَهِّجٍ جَلاءُ الشّکِّ والرّیبِ^۳

و ایلچی بعد از عودت^۴ به خدمتِ سلطانی^۵، حاصلِ کلامِ عیسی چلبی را به موقِفِ عَرَضِ رسانید و کیفیتِ مسارعتِ او را در آن توجه به مَسامِعِ ارکانِ شِنوانید، سلطان به آینه بیک سوباشی که بادی و بانی^۶ رای و مصلحتِ صلح بود، خطاب^۷ کرد که این مهم اکنون از مرتبۀ اصلاح بیرون رفته، چرا که کارِ مُلک و شاهی به ضربِ حرب و شمشیر خونریزیست، و اکثرِ مصلحۀ سلاطین، منجر به مُکاوحه و تَنفیر، بنابر آن سلطان؛ همگی جوانانِ دلاور و مُتَعینین لشکر را طلب فرمود و با هر یک

التيام پذیرفت اما آینه بیک سوباشی چون در میان اعیان مرد کار دیده و کاردان بود و سلطان به سخن او و ثوق و تعویل تمام مینمود، چنان صلاح دید که فیما بین این دو شاهزاده سلسله اخوت را به گشایش جنگ از هم گسستن مناسبت دولت نمینماید و نصرت شمشیر قطع رابطه صله رحم نمودن ملائم نمی باشد بلکه مصلحت چنان است که برادرانه ملک موروثی را این دو شاهزاده در میانه نعیم نمایند و تخت برسا را به نواب سلطان تسلیم نمایند که از برسا بران طرف شرقی و شمالی همگی ولایت باسر حد سیواس و ارزنجان نواب و خدام سلطان منصوب باشند و از برسا به طرف مغرب و جنوب تمام ولایات آیدین ایل و صار و خان و کرمیان و قراسی ایل و قرامان به عیسی چلبی مخصوص و منسوب باشد چون سخن آینه بیک میان ارکان دولت معول علیه و معتبر بود و میان ایشان حکومت برابری و صلاح اندیشی مقرر سلطان هم سخن را برین مصلحت قرار داد و به عیسی مکتوب محتابه با رسول امین به این اسلوب فرستاد چون مضمون نامه و مرقوم ارقام جامه پیش نظر عیسی چلبی مکشوف شد کوکب ضمیر منیرش فی الحال از سواد ارقام آن کتاب مکشوف گشت و ماده خشم وحدت مزاج بر طبیعت او مستولی شد و با ایلچی به خطاب آمد که من حالیا چون برادر بزرگترم و بر سریر تخت پدری مستقل و مقرر چگونه تواند بود که بی ناموسی سلطنت را قبول کنم و از مسند خود بیرون روم تا جمعی مفسد به مقتضای فکر فاسد کودکی را بر تخت بنشانند و مرا در رتبت متابعت و خدمتکاری او رسانند E

^۱ ر.ک. شرف نامه نظامی.

^۲ و مقطعِ کلام ... کس که در N: جواب این رساله و اعما قریب به زبان شمشیر به مشافهه به ادا رسانم، و هرکس که درین E

^۳ بیت از ابو تمام

^۴ عودت N: عود E

^۵ سلطانی N: سلطان چون E

^۶ آن E+

^۷ صلح بود، خطاب N: بود درین باب خطاب آغاز E

و از جانبِ سلطان نیز بعد از مشاورت با ارکانِ دولت و اصحابِ شجاعت و صولت اکثرِ بندگان سابقُ الجِدِّ و صادقُ العَزمیه را رأی زرّین بر طرحِ جنگ و کارزار قرار گرفت و همگی خدامِ قدیم را اتّفاقِ کلمه برطبقِ این مصلحت التیام پذیرفت؛ اما آینه بیک سوباشی چون مردی عاقل و کاردیده بود درین مابین شاهزاده‌ها چنان صلاح دیده و اصلاحِ ذاتِ بین می‌نمود که چون میان این دو برادر در سلسلهٔ اخوّت و صلّه رحم را به گشایشِ جنگ و جدال از هم گسستن مناسبِ دولتِ این خاندان نیست و به ضربِ شمشیر، قطعِ رابطه بی‌انفصامِ صلّه ارحام نمودن لایقِ این خاندانِ سلطنت‌نشان نیست، بلکه به اتّفاقِ جمعی متعیّنانِ دولت چنان مناسب دیدند که مُلکِ موروثی را این دو شاهزاده میانِ خود برادرانه تقسیم نمایند و تختِ بُرسا را به نوّابِ سلطان مقرر و مسلم فرمایند، که از شهر بُرسا بر جانبِ شرقی و شمالی، همگی ولایات تا سرحدّ سیواس و توقات و ارزَنجان، نوّاب و بندگانِ سلطان را به حکومت نصب نمایند و از بُرسا به طرفِ مغرب و جنوب که ولایت آیدین ایلی و قَرامان و صاروخان و گرمیان و قراسی ایلی است، به عیسی چلبی مخصوص فرمایند. چون صلاح و رایِ آینه بیک میان ارکانِ دولت معتبر و معول علیه بود، سلطان هم بر طبقِ مصلحتِ او قرار داد و به برادرِ خود عیسی چلبی مکتوبی مُلاطِفَت‌آشعار با رسولی صاحبِ اعتِبار فرستاد؛ چون مضمونِ نامه و مرقومِ خامهٔ پرکرامت به نظرِ عیسی بیک معروف و مکشوف شد، کوکبِ ضمیرش فی‌الحال از سوادِ ارقامِ آن کتاب مکشوف گشت و موادّ خشم و غضب بر طبیعتِ او مستولی شد و با ایلچی سلطان، به مواجهه به خطاب آمد، که من خود برادرِ بزرگترم و آلیوم، بر سرِ سریرِ پدری مستقل و مقرر، چگونه تواند بود که بی‌ناموسی را [235a] به سلطنت قبول کنم و از مسندِ میراثی عدول نمایم، تا جمعی مفسد به مدّعی صلاحِ خود کودکی را بر تختِ پدری نشانند و مرا در رُتبتِ متابعت و خدمتکاری مقرر گردانند.^۱

^۱ و از جانبِ سلطان ... مقرر گردانند N: چون صورت سرعت توجه عیسی چلبی به مسامع سلطان رسید وحدت مزاج و غیظ برادر را کماهو حقه شنید جهت مشاوره این کار و طرح جنگ و کار را ز جمیع ارکان دولت را به حضور خود احضار نمود و با هر کدام بر سیل استساره حکایتی میگفت و جوانی مینمود اکثر امرا و سپاه را رای بر مقابله و محاربه قرار گرفت و امرا و ارکان قدیم سلطان را اتّفاق کلمه بر نیامی

و لشکریانِ سلطان چون^۱ به سهولت از تنگنای دربند عبور کردند، امیر یعقوب بعد از گذشتن دربند^۲، شبگیر بلند کرده، به تعجیل هر چه تمامتر به جانب شهر بالی^۳ کسیر روانه شد و در راه، اتفاقاً به استقبال^۴ آینه بیک سوباشی که از اعیانِ اُمرآ و حاکم بالیک کسیر بود، بی‌خواست تلافی شده میانِ ایشان، اختلاط و ارتباط دوستانه شد و چون آینه بیک بشارتِ وصولِ رایتِ سلطانی نموده او از توجه سلطان خبر یافت، به طیبِ خاطر و میلِ نهانی به استقبالِ مواکبِ نصرتِ مناقبِ شتافت، بعد از سرفرازی به پای‌بوسِ سلطان در مَسَلکِ خواصِ ارکانِ عالی شأنِ التیام پذیرفت و سلطان را به شهرِ بالیک کسیر درآورد و چندروز متوالی ضیافت‌های متنعمانه و خدمت‌های مخلصانه به تقدیم رسانیده هرگونه نعمت‌ها مرتّب کرد، چون عیسی چلبی را از وصولِ سلطان به بالیک کسیر آگاهی شد و سلطنتِ قیصری جهتِ ذاتِ محمدخِصال، مرغوبِ رعیت و سپاهی گشت؛ اولاً از استماعِ فتحِ بالیک کسیر افتاد و از غیرت و تجلّد، پر و بالِ جرأت و مردانگی را به مقاومتِ سلطان برگشاد و لشکرِ خود را در آن پریشانیِ خاطر مجتمع ساخت و سمندِ عزم را از شهرِ بُرسا، عینان به صوبِ مقابله و مجادله افراخت^۵ و تا به اُوباد به استقبالِ سلطان، جهتِ هجرت^۶ و قتال، نهضت و اقبال نمود و هر روزه در مُسارعت به مُصارعت می‌افزود.

نظم^۷

أشدُّ مِنَ الرِّيحِ الهُوجُ بَطْشاً وأسرعُ في الوغا منها هُبوباً

^۱ چون - E

^۲ گذشتن دربند N: عبور E

^۳ هر چه تمامتر به جانب شهرِ بالی N: به جانب شهرِ بالی E

^۴ استقبال - E

^۵ و حاکم بالیک کسیر ... و مجادله افراخت N: بودم و در بالی کسیری حاکم بود ناگاه بی‌خواست تلافی شد و آینه بیگ مبادرت به مخالفت و تلافی کرده و چون از وصولِ رایتِ سلطانی آگاهی یافت به طیبِ خاطر و میلِ تمام به استقبالِ مواکبِ اقبال شتافت و بعد از سرفرازی به پای بوسِ سلطان در سلکِ سایر خواص و خدام با احترام التیام پذیرفته سلطان را به شهرِ بالی کسری در آورد و چند روز ضیافتها و خدمت‌های مخلصانه جهتِ سلطان و ارکانِ مهیا کرد، چون عیسی چلبی را از وصولِ سلطان و اطاعتِ آینه بیک سوباشی و تسلیمِ شهرِ بالی کسری آگاهی شد و این معنی که سیلِ طبایع و نفوس بر سلطنتِ سلطان مشهور میانِ رعیت و سپاهی گشت و از استماعِ صغیر و نذیر فتحِ بالی کسری مرغ دل او را در سرِ بالی کسری افتاد اما از غیرت و تجلّد پر و بالِ جرات و مردانگی را به مقاومتِ سلطان برگشاد و لشکریانِ خود را درین عمقِ پریشانیِ خاطر ته تعجیلِ مجتمع ساخت و سمندِ عزیمت را از شهرِ برسا به مقابله و مجادله بیرون تاخت E

^۶ سلطان، جهتِ هجرت N: حرب E

^۷ نظم N: بیت E

چنان مصلحت دیدند که از راه طمانیج متوجه گردند^۱ که عبور لشکر از آن ممر آسان ترست و تعب مقاومت با خصماء در آن طریق کمترست^۲، [234b] امیر یعقوب را غیرت مردانگی^۳ حمیت فرزاندگی بر آن داشت که به عرض سلطان رسانیدند که^۴ در اوایل مراحل از دشمنان روی توجه^۵ برتافتن و از مسلک مقابله و محاربه^۶ به جانب سهولت و تن آسانی شتافتن نشانه عجز و زبونی است، بلکه^۷ علامت قصور همت و دونی.

بیت:

میان دو لشکر چو یک روزه راه بماند بزن خیمه بر رزمگاه
گر او پیش دستی کند غم مدار ور آفراسیابست مغزش برآر^۸

بنابراین رای امیر یعقوب و امراء به عون الهی توکل نمودند و به دولت قاهره سلطان توسل فرمودند و از همان راه دربند ارمنی بی ملاحظه هراسی و بی عروض مخافت و یاسی توجه و عزیمت اختیار کردند و به نوعی به نزدیک هم رسیدند که روی به روی اعداء حمله جنگ آوردند و لشکریان عیسی چلبی به طریقه مساهله و اسلوب اولی فَأَعْرَضَ عَنْ مَنْ تَوَلَّى^۹ در آن ولا مقید تعرض و ممانعت نشدند، و عساکر سلطانی نیز ایشان را تعاقب و تعرضی به مسارعت نکردند^{۱۰}.

بیت:

همی گر برآید به تدبیر کار مدارا به دشمن به از کارزار^{۱۱}

^۱ و امراء چنان مصلحت دیدند که از راه طمانیج متوجه گردند N: چنان صلاح می دیدند که از راه طمانیج متوجه شوند E

^۲ کمترست N: کمتر E

^۳ و E

^۴ به عرض سلطان رسانیدند که E-

^۵ توجه N: خود

^۶ مقابله و محاربه N: مقاتله و مجادله E

^۷ بلکه N: و E

^۸ ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

^۹ سورة نجم، آیه ۲۹

^{۱۰} رای امیر یعقوب و به مسارعت نکردند N: اندیشه دلیرانه یعقوب بیگ به عون الهی توکل نمود و به دولت موید سلطانی توسل کرد و به همین راه که آمده بود بی ملاحظه و هراسی متوجه در بند ارمنی شد چون به محل تنگنای دربند رسیدند، و سپاه خصم، از مقابل، یکدیگر را دیدند، لشکریان عیسی اتفاقاً تا به مقصدیابی اختیار در محافظه در بند و اقدام به محاربه مساهله کردند و از روی تغافل و تجاهل خود را در مقام مجامله آوردند، هرآینه لشکریان سلطان به اسلوب اولی فَأَعْرَضَ عَنْ مَنْ تَوَلَّى (سورة نجم، آیه ۲۹) در آن ولا مقید تعرض آن جماعت شدند E

^{۱۱} ر.ک. بوستان سعدی شیرازی

بیت:

نهنګ آن به که در دریا ستیزد کز آبِ خرد ماهی خُرد خیزد^۱

۲. الْقَصَّةُ؛ چنانچه دواعی بختِ مساعد و بَواعثِ سعادتِ مُعاضِدِ آن سلطان محمدِ خِصال و^۳

پادشاهِ بزرگِ هَمّتِ خردسال بر تصمیمِ عزیمت و به توجیهِ عنانِ هَمّت به مُلک و داراییِ تختگاهِ شهرِ
بُرسا جازم و به انتزاعِ مُلکِ موروثی و مسندِ رفیعِ قیصری از تصرفِ غیری عازم شد و به این داعیه از
نواحی بولی و مطرنیه رایتِ فتحِ سلطانی و لواءِ کشورگشای گیتی ستانی به صوبِ آن مقصود، برافراخت
و از اطراف و جوانب سپاهِ ظفرِ شعار و تدابیرِ صایبه و افکارِ مرتّب ساخت^۴.

بیت:

فلاحُظْ أَعْقَابَ الْأُمُورِ كَأَمَّا بدائُهُ دُونَ الْغُيُوبِ طَلَايُعُ^۵

و در این عزیمت، سلطان جهتِ سپهسالاری، به دستورِ معهود، امیرِ یعقوب را تعیین فرمود^۶
و هر یک از عظماء^۷ اُمراء و اَرکان^۸ را به مصلحتی از مصالحِ دولت راه نمود^۹، چون به نزدیکِ دربندِ
ارمنی رسیدند چنان خبر رسانیدند^{۱۰} که جمعی از لشکریانِ عیسی چلبی آمده^{۱۱} و بر دهنهٔ دربند،
در بندِ مجادله و ممانعت‌اند و در انگیز^{۱۲} خصومت به مقامِ مبادرت و مسارعت بعضی از عقلا و امراء

سعادت‌مند کامکاری که دولت قاهره اش نهنګ وار به یکبار در مقام انتقامِ عالمی باشد به چه سان در تنگنای جویبار و در مضایق آنها را
استیفاء حظ اوفی کند E

^۱ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

^۲ و به حسب اتفاق اگر بلندی همت با نیروی دولت قرین گردد و با صدقِ عزیمت توفیقِ حق هم ناصر و معین افتد، مقدماتِ تحصیلِ مطالب
و معدّاتِ تفسیرِ مقاصد و مآرب به اندکِ توجهی بر مجلای ظهورِ جلوه گر گردد و به جزوی بهانه از تهیه اسبابِ تدبیر همه کارهای مشکل
و خطیر میسر می‌شود E+

^۳ آن E+

^۴ مُلک و دارایی ... افکارِ مرتّب ساخت N: جانبِ بختِ برسای بهشتِ آسا حازم شد و به انتزاعِ آن مسندِ رفیعِ موروثی از تصرفِ دیگران عازم
گشت بناً علیه از نواحی بولی و مطرنیه لواءِ کشورستانی و رایتِ فتحِ آیتِ جهانبانی و سلطانی را به آن جوانبِ برافراخت و از اطراف و جوانب
عساکر و جنود را مهیا E

^۵ نقل از دیوان طغرایی

^۶ جهتِ سپهسالاری ... تعیین فرمود N: مؤیدِ امیرِ یعقوب را به قانونِ معهودِ سپهسالاری لشکرِ مظفر معین و مقرر داشت E

^۷ عظماء E-

^۸ دولت E-

^۹ دولت راه نمود N: سپهداری برگماشت E

^{۱۰} رسانیدند N: رسید E

^{۱۱} آمده N: آمده‌اند E

^{۱۲} جدال و E+

داستان دوازدهم

در ذکرِ تصمیمِ عزیمتِ سلطان محمد خِصال به دارالسَّلتَنهٔ بُرسا و مقابله و عناد با برادرِ خود عیسی چلبی، و توجه نفوسِ رعیت و سپاهی به تمکینِ سلطان و غلبهٔ او بر جنگ و جدال بر عیسی چلبی و فتحِ ممالک جنت آسا^۱؛

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ مَعَالِي الْهِمَمِ، هَمِيشَه هَمای هَمَّتِی که آشیانِ اصلی او بر فرازِ قَلَهٗ سپهرِ اقبال باشد، هرگز در افکارِ صِغارِ مرغانِ تنگ حوصله قرار نگیرد^۲ و شاهبازِ عزم^۳ و نیتِی که جولانگاهِ اولی او صیدگاهِ کبک و تَذَرُو پرزب و جمال بود^۴، کجا به دامگاهِ عَصافیرِ حقیر آرام و استمرار پذیرد^۵.

بیت:

همت اندر نهاد عالی دار	دل ازین تنگ عرصه خالی دار ^۶
دل چه بندی درین سرای مجاز	همت پست کی رسد به فراز

هرآینه هر ارجمندِ بختیاری را که سرِ منجوقِ رایتِ اقتدار او را اژدهاگردار، حوصلهٔ ابتلاع و استماع از مُعظَّماتِ بلاد و اُمصار باشد، چگونه جهتِ طعمه و روزیِ شبانه‌روزی به شکارِ گنجشکی ضعیف و نزار و صَعَوْهٔ نحیفِ بی‌مقدارِ اقتناع نماید، و هر سعادت‌مندِ کامکار که دولتِ قاصره‌اش نهنگ‌وار به یکبار در مقامِ التِّقامِ مَرَاکِب و سَفُنِ دریا، بارِ مخالفانِ غدار باشد، کجا در مَضایقِ آنهار و در تنگنای آبِ جویبار، دهانِ اطماعِ برگشاید^۷.

بیت: قَدْ شَرَفَ اللَّهُ مُلْكَكَ أَنْتَ عَازِمُهُ وَ شَرَفَ النَّاسَ إِذْ شَوَاكَ سُلْطَاناً E

^۱ در ذکرِ تصمیم ... ممالک جنت آسا N: در بیان کیفیت توجه سلطان به جانب شهر برسبا با مواکب اقبال و فرستادن عیسی چلبی لشکرها جهت استحکام دربندها و سد تداخل سلطان محمد خصال و گفتار در شروع شروع سلطان به ممالک آنادولی و انقیاد اکثر حکام عظام و

کیفیت وقوع محاربه با عیسی چلبی و ظفر سلطان در آن عزیمت نصرت انجام E

^۲ هرگز در افکارِ صِغارِ مرغانِ تنگ حوصله قرار نگیرد N: چگونه در او کار مرغانِ تنگ حوصله مقام گیرد E

^۳ عزم N: عزیمت E

^۴ بود N: باشد E

^۵ و استمرار پذیرد N: کند E

^۶ ر.ک. حَديقَةُ الْحَقِيقَةِ وَ شَرِيعَةُ الطَّرِيقَةِ سنایی

^۷ هرآینه هر ارجمند ... دهان اطماع برگشاید N: هر ارجمند بختیاری که سر منجوق رایت شوکت باهره اش را اژدها گردار حوصله ابتلاع و انهمام کشورها و اُمصار باشد چگونه جهت طعمه و روزیِ شبانه‌روزی به شکارِ گنجشکی ضعیف و صَعَوْهٔ نحیفِ اقتناع و اکتفا نماید و هر

بیت:

الحمد لله کاکنون^۱ رفت آن‌رمیدگی‌ها کوری دشمنان را با دوست آرمیدم

و سلطان نیز او را به تشریفات خسروانه و تعظیمات مشفقانه، مخصوص نموده سپهسالاری عساکر منصوره به او تفویض فرمود و امیر یعقوب، لایزال سلطان را ترغیب به توسیع مملکت و طلب تخت و تاج پدری از سر صدق نیت و علو همت می‌نمود و چنان مصلحت دید که چون مستقر سریر قیصری اسلام و اصل الباب و منشأ ظهور دولت این خاندان عالی‌مقام دارالسلطنه به رسالت، استحقاق جانشینی تخت و خلافت میان برادران اکنون تراست، اما در آن اوقات که امیر تیمور از عرصه روم دور شد و وصول سپاه او به آذربایجان مقرر و مشهور گشت، عیسی چلبی که در ایام فترت تیموری در زوایای انزوا و انقطاع مقطوع‌الخبر در نواحی برسا متواری بوده، او نیز جهت آنکه چون برادر بزرگ‌تر سلطان است بر تخت برسا خروج کرده و لشکری عظیم بر خود گرد آورده است؛ هرچند این آوازه ازدیاد جاه و سپاه عیسی چلبی را می‌شنید اما به نور هدایت، شایستگی مسند خلافت در ذات حمیده صفات خود می‌دید و در آن توجه و عزیمت مملکت برسا مطلقاً تعلل و تهاون ننمود و رایت ظفر سرایت نصر من الله^۲ میان سپاه هواخواه، منبسط فرمود.^۳

مستحکم نبود به کوهستانی محکم تر از آن به جانب بولی و منظری با لشکریان خود نهضت فرمود و از حسن تاییدات ربانی و یمن توفیقات یزدانی در آن اوقات امیر یعقوب ولد فیروز پاشا که از اعظم امرا و دلاوران روم بود و میان سپهداران به مردانگی معروف و به هوشمندی معلوم به هدایت توفیق به ملازمت سلطان رسید و توجه او به خدمت سلطان موجب مزید تایید گشت و به غایات سلطانی و تشریفات خسروانی اختصاص یافته در سلک عظماء ارکان دولت انسلاک یافت و سرداری و سپهسالاری عساکر به او تفویض پذیرفت و خواطر جملگی شاه و سپاه به یمن قدم آن امیر فرخنده قدوم از جانب امیر تیمور که به ارزنجان رسیده بود اطمینان تمام گرفته می‌گفتند

E

^۱ کاکنون N: اکنون E

^۲ سورة صف، آیه ۱۳

^۳ و سلطان نیز ... میان سپاه هواخواه، منبسط فرمود N: چون متواتر و متعاقب اخبار آوارگی عساکر امیر تیموری از نواحی و حدود ممالک سلطانی میرسید و به حقیقت پیوست که امیر تیمور سراق شوکت خود را به حدود آذربایجان و گرجستان کشیده امیر یعقوب به اقتضای رای و تدبیر خردمندانه و بر حسب جرات و دلیریهای مبارزانه سلطان را روز و شب تحریض و ترغیب به کشورگشایی و توسیع دایره سلطنت و فرمان‌روایی می‌کرد و چنان مصلحت دیدند که چون مستقر سریر قیصری و اصل الباب ممالک پدری دارالسلطنه برسات امر جانشینی تحت خلافت میان جمع برادران سلطان راست‌اولا متوجه تسخیر شهر برسا باید شد و درین عزیمت مبادرت باید کرد. اتفاقاً در آن اوقات عیسی چلبی برادر بزرگتر سلطان که در زمان ظهور لشکر امیر تیموری در نواحی برسا پنهان بوده، چون آثار لشکر امیر تیمور در آن اطراف نمانده او نیز خروج نموده و لشکری بر خود جمع کرده و تخت برسا را در تحت تصرف درآورده اگرچه این خبر به مسمع سلطان رسید و هر روزه آوازه ازدیاد جاه و سپاه او میشنید فاما شایستگی مسند نشینی تختگاه به مقتضای اراده الله و سزاواری مرتبت خلافت به معونت سپاه نصر من الله این سلطان محمد خصال را بود در آن توجه و عزیمت مطلقاً تقاعد و تکاسل ننمود و رایت ظفر مراتب را به صوب فتح برسا بر فضای توکل گشود.

را به آتشِ ظلم چون تنور افروخته ساختند و برادرِ علی سلطان به عوضِ خونِ برادر فرمود که همگی مردان آن آکنان و مغارهای پنهان را بیرون آورده به تیغِ بی‌دریغ پرداختند و اهل و عیالِ ایشان را اسیر و برده کردند و ظلم و ستمِ بسیار در آخر کار نیز در آن دیار به ظهور آوردند.^۱

بیت:

ای خون‌خلفی ریخته‌وانگه‌در آن خون ریختن نی دستِ تو دارد تعب^۲ نی تیغِ تو^۳ آلودگی^۴

و امیر تیمور از طرفِ قیصریه متوجه آرنجان شد و بعد از آن به تعجیل متوجه آذربایجان گشت، چون سلطان محمد خصال در آن اوقاتِ عبورِ امیر تیمور از ولایتِ سیواس و نزدیکی ممالک توقات، اندیشه و مخافتِ تعرض به ممالک خود داشت و همیشه از تکلیفِ امیر تیمور او را به ملازمت و ملاقاتِ خایف و متفکر، در کوهستانِ بولی و گَراده که محل‌های مستحکم بود، روزگاری می‌گذاشت تا آنکه خبرِ وصولِ امیر تیمور به آرنجان به تحقیق پیوست و سلطان از آن اندیشه‌هایِ پریشان و پریشانیِ خاطر بازگشت و در نزدیکیِ ولایت [234a] مُطرنیه اتفاقاً امیر یعقوب ولدِ امیر فیروزپاشا، که از دلاورانِ مقرر روم و از امراءِ عالی‌قدر بود به خدمتِ سلطان از طرفِ درونِ روم رسیده و توجه ادا را به ملازمتِ آستانِ سلطان، موجبِ مزید تأیید دید و به شکرانهٔ وصول به خدمتِ سلطان جوانبخت می‌گفت که^۵:

^۱ مردم شهر و ... به ظهور آوردند N: چون مردم شهر و ولایت قیصریه بر همین اندیشه که چشم داشت عبور لشکر امیر تیموری داشتند و تمامی مردم خود را در محلهای حصن و مغاری سنگین که در آن مملکت بسیارست گذاشتند و به انتظار آوازه‌های آن لشکر ستمگر در آکنان جبال و کهوف متواری نشسته بودند و در به روی مردم امیر تیمور فروسته لاجرم در میان کار جنگ و جدال کشید و در اثناً محاربات تیری از مردم آنجا به چشم یکی از امرا کرام تیموری رسید و به آن تیر آن امیر کسی که به علی سلطان بیک شهیر بود و میان امرا و لشکریان مشار و مشیر هلاک شد و ازین معنی آن سپاه کینه خواه به غایت خشمناک شد و الحاح و مبالغه در تسخیر آن گریزگاه های مردم قیصریه کردند و به کثرت لشکر و قوت اسباب کر و فر بر آن مغاره ها و گریزگاههای ایشان ظفر یافتند و اشکفت‌ها و غارهای ایشان را به آتش خشم خود چون تنور افروخته تافتند و برادر علی سلطان مقتول به خون برادر خود تمامی آن جماعت را به تیغ هلاک گردانید و اهل و عیان ایشان را اسیر و برده گردانید. چون لشکر امیر تیموری این نوع انتقام از ایشان کشیدند از آن صوب باز به معسکر امیر تیموری محو شدنی باز گردیدند E

^۲ تعب N: خبر E

^۳ آلودگی N: آلودگی E

^۴ نقل از مجمع الفصحا حسن دهلوی

^۵ از طرفِ قیصریه ... جوانبخت می‌گفت که N: از آنجا متوجه طرف آذربایجان شد و به تعجیل عازم ممالک ایران گشت اما در آن اوقات چون فرزندان امیر تیمور با امرا و لشکریان چون به حوالی سیواس و توفات آمده بودند و سلطان محمد خصال بنابر تعلل در توجه به ملازمت امیر تیمور و امتداد اهمال، شب و روز در اندیشه طریان آفت و اختلال لشکریان مذکور میبود و پیوسته به تبیین و ضبط قلاع و احکام دربندها و کوهسارهای آن بقاع می نمود و جهت رعایت حرم و احتیاط از محلی که در آن بسته بود و چندان معتمد غلبه و

و همچنین در نواحی قرامان هم جماعتِ ترکانِ درغوت، جمعی بودند سرخیلِ ایشان خضر بیک و ابراهیم بیک بود و در زمانِ سلطانِ مجاهدان از خدم و حشمِ آل عثمان شده بودند و در آن اوقاتِ غلبهٔ سپاهِ تیموری به کوه‌های مستحکم به حصن نمودند، لاجرم امیر تیمور بر خویشتن‌داریِ ایشان خشم و غضبِ عظیم فرمود و جمعی از امراءِ عظام و لشکریانِ انبوه با یراق تمام به تسخیر و تدبیرِ ایشان فرستاد و به قتل و نهب و اسیر و غارتِ ایشان فرمان داد، چون سپاهِ تیموری بی‌حصر و عدد بود و آن جماعت، گروهی قلیلُ العدد و بی‌معاون و بی‌مدد، هرآینه به حکمِ دستِ غالب، تمامِ آن اقوام، مغلوب و منکوب گشتند و به اسرها باسر و غارات گرفتار شده، سردارانِ ایشان را همه کشتند^۱.

بیت:

بسی شد سر سرفرازان نگون بسی خود زر کارشد طاس خون

و همچنین مردمِ شهر و ولایتِ قیصریه به انتظارِ عبور و گذارِ لشکرِ تیموری داشتند، تمامِ مردمِ خود را در محل‌های حصین و در مغارهای سنگین که در آن مملکت بسیارست، بازگذاشتند و اکثر به امیدِ درگذشتنِ لشکر در کُهوف و مغارات با اهل و عیالِ خود نشسته بودند و مداخلِ آن گریزگاه‌ها را بر رویِ سپاهِ تیموری در بسته، لاجرم ازین طور؛ احترازِ آن جماعت و کثرتِ اعتمادِ تیموریان بر قوت و استطاعتِ فیما بین کار به جنگ و جدال کشید و در اثناءِ محاربات تیری کاری از مردمِ آن مملکت، به چشمِ یکی از امراءِ کرام امیر تیموری که به علی سلطان مشهور بود، رسید و به آن تیر قضایی هلاک شد و ازین معنی، آن سپاهِ کینه‌خواه به غایت، خشناک گشت و بنابراین مبالغه و سعیِ تمام در تسخیرِ آن گریزگاه‌های مردمِ قیصریه کردند و به کثرتِ معاونت و دستیاریِ لشکرهای دلاور تمامِ آن مغارها را در حیطة تصرف و تخت، دستِ تسلط درآوردند و تمامِ مغارات و اشکفت‌ها

^۱ و در زمانِ سلطانِ مجاهدان ... ایشان را همه کشتند N: و از تبع و خدم خاندان آل عثمان شده بودند خواستند که خود را از شر و ضرر لشکر تیموری به کوه‌های مستحکم متحصن سازند، تا زمانی که لشکریان مذکور از آن حدود نهضت و عبور نمایند هر آینه امیر تیمور را برین فعلِ ایشان خشم آمد و جمعی از ارکان دولت با سپاهی با تهور و صولت به تسخیرِ ایشان فرستاد و به قتل و نهب و اسیرِ ایشان فرمان داد چون سپاه امیر تیموری بی حصر و عدد بودند و آن گروه جمعی قلیل العدد و بی معاون و مدد، به حکم دست غالب همگی آن قوم مغلوب و مسکوت گشتند و به اسر هم باسر و غارت رفته سرداران ایشان را همه کشتند E

اقوامِ تاتار از مملکت توران است و در دیارِ روم به غربت و ضرورت افتاده بودند، اکنون اولی و آنسب آنست که باز داخلِ خیل و مردمِ خود شوند و در سلکِ خدامِ تیموری درآمده به مقامِ اصلی خود روند چون از اطراف و جوانبِ تمامی مردمِ تاتار محصور نموده بودند و هیچ احدی ازیشان پا بر فرار و تَواری نبودند، بالضروره با اهل و عیال و اسباب و اموال و دَوَاب و ستوران و صامت و ناطق از اَمَتعه و حیوان؛ کوچ و نهضت کردند، و هرچند خانوار را به یکی از امراءِ عظام سپردند که از ممالک ایرانی به توران زمین رسانند.^۱

نظم^۲:

همه را داشت او به آهن و مرد
خیلِ بی حدِ چنین به دست
شد به تلخی نگاهبانِ گهر
آورد اینچنین بحرِ قُلزُم و اخضر

^۱ اصلُ الباب، در ظهورِ مصالح ... ایرانی به توران زمین رسانند N: سلب کلی در ظهورِ مصالح این خاندان اندفاع مفاسد و مخافت و ارتفاع مظالم و افت امیر تیموری بود و در زمستان سنه خمس و تسع مائه امیر تیمور در ولایت آیدین ایلی قشلاق گرفته بود و ممالک وسیع روم از کران تا کران به قتل و نهت و ایر در قدوم لشکریان او خرابیهای مالانطاق پذیرفته در اول بهار که محل نهضت و حرکت قوای نشو و نماست و موسم خروج لشکریان نبات و حیوان به فضای صحرا امیر تیمور جهت مصالح ملکی و سپاهی و رعایت نظام قانون پادشاهی خود توجه به جانب ملک عجم نمود و عزیمت ظهور در ایران زمین را مصمم کرد اما بخاطرش رسید که چون اقوام اتراک تاتار که قریب چهل هزار خانوار بودند و همگی در سلک مطیعان جانشین و فرمان بران خدمتکار سلطان سعید و خداوندگار مغفرت شعار میبودند در آن فرصت همگی ایشان را همراه خیل و حشم خود به جانب ماوراءالنهر برد چرا که این قوم از بقایاء لشکر هلاکو خانی بودند که در زمان توجه هلاکو به ایران زمین در میان سپاه و اقوام مغول به ممالک عجم آمده بودند و در هنگام مکاحات و منازعات سلاطین چنگیزخانی با بقایا و اعقاب سلجوقیان و سلاطین روم آن گروه را جهت دلاوری و شجارت نفس در سر حد روم مسکن و مأوی تعیین کردند و ایشان را به سرکوب و معارضه رومیان به این جوانب آوردند و اکثر در نواحی و صحاری سیواس و آماسیه و قیصریه محل ییلاق و قشلاق داشتند و کس بیگانه را در میان اقوام خود به حکومت و دست اندازی نیمگذاشتند بعد از انقضاء دولت هلاکو خانیان و انقطاع پادشاهی ایشان از ایران و انتقال حکومت و دارایی ممالک به ملوک طوایف در اکثر اقطار جهان این جماعت تاتار جهت قوت و مدد و کثرت عددی که داشتند به هیچ یک از ملوک طوایف اطاعت نمینمودند و حکام اطراف روم قادر بر تسخیر و استخدام ایشان نبودند چون سلطان اسلام به سطوت سلطنت و جلال مملکت سیواس و فرامان را تا سر حد شام و ارزنجان در تحت تصرف در آورده بود آن گروه اقوام تاتار و به چار و ناچار محکوم دست اقتدار و مطیع احکام آن سلطان اسلام مدار شده بودند امیر تیمور را جهت نقل و انتقال ایشان رای و تدبیر به آن منتهی شد که فرزندان و امراء کبار خود را بهر بهانه به اطراف و جوانب ممالک فرستد و حوالی آن طایفه را چنان احاطه نمایند که هیچ کس را مجال قراری و در محال قدرت فراری به کوهسار آن دیار بشود و بنابراین اندیشه محمد سلطان میرزا به سر خود را جهت مصلحت این طایفه با سپاه گران به طرف توقات و آماسیه روانه ساخت و بعضی امراء عظام را با سپاهی عظیم به طرف قیصریه و سیواس به سرانجام این مهم گماشت و کلانران و سرخیلان آن جماعت خصوصاً اخی تبرک و مروت را به رفق و مدارا و به ملایمت ومواسا طلب فرمود و به هر کدام خلعت فاخر و کمر شمشیر مذهب انعام نمود و به این عنوان تالیف خاطر ایشان میکرد که چون اصل و تبار این قوم تاتار از مملکت توران است و درین دیار غریب افتاده اند اولی و آنسب آنکه باز داخل حشم و خدم ما شوند و به مقام اصلی خود روند و بر همین اسلوب ایشان را به توجه ایران و نواحی سمرقند و ترکستان تکلف نمودند چون از اطراف و جوانب تمامی منازل و اقوام ایشان را لشکریان تیموری فراگرفته بودند و هیچ آفریده را ازیشان مجال مخالفت و تخلف نمیدادند بالضروره گردن اطاعت و انقیاد به این امیر تخیل و قهر نهادند و با اموال و اسباب و ستوران و دواب ایشان را سورگون کرده ازین دیار تخلیه فرمودند و هر گروه و فرقه را به یکی از امراء عظام سپردند که از ممالک ایران و روم به توران زمین E

^۲ نظم N: بیت E

مُلکی خود متوجه به جانب ایران زمین و عجم روی آوردند و در اوّل فصلِ ربیع که محلّ نهضت و حرکتِ قوای نشو و نماست و موسمِ خروجِ لشکریان نامیه به فضای صحراست، از ملاحظه ایل و اُلوسی ممالک روم خصوصاً جماعتِ تاتار که متجاوز از چهل هزار خانوار بودند، امیر تیمور را به خاطر رسید که همگی خیلِ اتراک خصوصاً اقوامِ تاتار را از روم جلا فرماید و چون آن جماعت از بقایای لشکرِ هلاکو خانیان اند که در ایامِ مُکاوّحات و مخاصماتِ سلاطینِ هلاکو خانی با ملوک و پادشاهانِ سلجوقی روم به حدودِ روم افتاده‌اند و آن پادشاهانِ مغول، آن جماعت را جهتِ مُعارضه و سرکوبِ سلجوقیان در آن سرحدات گذاشته بودند و به مرورِ ایام، تمامِ آن اقوام در آن ممالک؛ آستانِ معاشِ توطن و سکون نموده‌اند و بیشترِ آن اقوام و عشایرِ تاتار در نواحی سیواس و قیصریه و آماسیه ییلاق و قشلاق داشتند و هرگز مردمِ بیگانه را میان خود نمی‌گذاشتند و بعد از انقراضِ ملوک و خواقینِ هلاکو خانی این طوایف به قوّتِ بازوی شجاعت و به کثرتِ مددِ اقوام و مزیدِ استطاعت، اطاعتِ ملوکِ روم و عجم هم نمی‌کردند، لیکن چون سلطانِ مجاهدانِ یلدرم خان، جمیعِ ولایاتِ سیواس و ملاطیه و ارزَنجان را به سَطوتِ تیغِ سیاست در حیطةِ تملّک و داراییِ نوّاب خود در آورده بود و اقوامِ تاتار را به چار و ناچار، همگی محکومِ اوامر و نواهی خود کرده بود، امیر تیمور را جهتِ اندیشهٔ نقل و تحویلِ آن اقوام و احشام از مُلکِ روم به ماوراء النّهر و ترکستان، چنان مصلحت دید که فرزندانِ سلطنتِ شعار و امراء نامدارِ خود را هریک به طرفی از حدود و جهاتِ ممالک ارسال دارد و از هر طرف، مساکن و آرامگاهِ ایشان به نوعی لشکرهای انبوه گمارد، که بران طایفه چنان محیط شوند که آفریده، فرار [233b] به جانبی نتواند نمود؛ بنابراین طرح، اولاً محمّد سلطان میرزا پسرِ عالی‌جاهِ خود را جهتِ مصلحتِ این طایفه با سپاهِ گران به طرفِ توقات و آماسیه فرستاد و بعضی امراءِ عظام را با سپاهی آراسته به جانبِ قیصریه و سیواس به آن مهم فرمان داد و از طرفِ روم، خود مُعسکَرِ مورحَشرِ تیموری به استقبالِ آن جماعت در توجه بودند و درین حالت سرخیلان و بزرگانِ ایشان خصوصاً تبرک بیک و مُروّت بیک را به طریقِ رفق و مدارا و بر وفقِ ملایمت و مُواسا به پایهٔ سریرِ اعلی طلب فرمود و به هر کدام خلعتِ فاخر و کمرِ شمشیرِ زرّین، انعام نمود و طرحِ مقصود به این ادا فرمود که چون اصل و تبارِ

بیت:

نومید مشو مگو که امید نماند کس در غم روزگار جاوید نماند^۱

و ظاهرترین تمثال بر صدق این سیاق معانی آنکه، القصه؛ در زمان حدوث فتنه‌های ملک روم از ستمکاری سپاه تیموری و استمرار آفات متعاقب و استقرار ملک به دست اعداء خاندان قیصری شد، مزاج زمانه و بدن مملکت از عروض بحران هر گونه بلیت زمانه به مرض‌های مهلک و بیماری‌های مزمن کشیده بود و سلطان قیصرنشان یلدرم خان از جور دور چرخ غدار شربت ناکامی به کام جان مبتلا کشیده و اخلاف آن خاندان خلافت را از هر جهت نومیدی تمام از ملکت و شاهی دست داده بود و رایت مسلمانی که به دست کشورگشای مجاهدان سربلند می‌بود، در آن چندگاه بر خاک راه افتاده بود در آن ولا به قانون کلی کُلّ شئی جَاوَزَ حَدَّهُ، اِنْعَكَسَ ضِدُّهُ به مقتضای لطایف عنایت ربّانی دیگر اسباب ائتلاف و التیام عقود شامانی دست به هم دادن گرفت و ابواب مسدود نجات و فیروزمندی با تأمل کلیدمثال نگارندگان، رقم بختیاری و بهروزی گشادن پذیرفت^۲.

بیت:

این دل غمدیده حالش به شود دل بد مکن وین^۳ سر شوریده بازآید به سامان غم مخور
هان مشو نومیدچون واقف نه‌ای از سرّ غیب باشد اندر پرده بازی‌های پنهان غم مخور^۴

و چون اصل الباب، در ظهور مصالح این خاندان خلافت، اندفاع مفاسد و فتن و ارتفاع ظلم و محن لشکر امیر تیموری بود و در زمستان سنه خمس و ثمان مائه که آن سپاه ستمگری در ممالک روم تا موسم بهار به تخریب و نهیب بقاع آن دیار اقدام کردند در بهار سنه مذکور، جهت مصالح

^۱ نقل از گلستان سعدی شیرازی

^۲ بر صدق این سیاق ... رقم بختیاری و بهروزی گشادن پذیرفت N: در صدق این طرز مقال آنکه در بیانی که از حدوث فتنه و فساد امیر تیموری و غروض اضلال ظلم و بیداد ستمکاری آن لشکری آفتی و مخافتی مقیم به اطراف مملکت روم رسیده بود و در خاندان عظیم الشان و دودمان خلافت آل عثمان از آفات عین الکمال زمان مزاج سلطنت و بدن ملکت به مرضهای مزمن کشید و سلطان اسلام به ناکامی و دشمن کامی غریق بحر آلام و اسقام شد و هلاک قعر این دریای خونخوار شوریده انجام گشت و اخلاف این خانواده خلافت را از هر جانب و هر جهت نومیدی تمام دست داد ولایت مسلمانی که همیشه جهت نگونسازی کفار منصوب و مرفوع می بود بر خاک راه افتاد. اکنون به قانون کلی کُلّ شئی جَاوَزَ حَدَّهُ، اِنْعَكَسَ ضِدُّهُ از مکمن غیب دیگر اسباب شادکامی دست بهم دادن گرفت و به لطف و عون مفتاح الابواب درهای فرو بسته فتح و فیروزی آهنگ گشادن پذیرفت E

^۳ وین N: این E

^۴ نقل از دیوان حافظ

داستان یازدهم

در ذکرِ عودتِ امیر تیمور از ممالکِ روم به ایران زمین و کیفیتِ حوادثی که در آن حالتِ مُعاودت روی نمود و چگونگیِ پریشانیِ خواطر از توهم به عرضِ لشکرِ او در حینِ عبور به جانبِ ارزَنجان و توجه سلطان بعد از اَمَن و اطمینان به مملکتِ بُرسا با عَساکر و جُنود؛^۱

[233a] بیت ۲:

ای دل ز بلا و مِحنتِ دَهر مترس با لطفِ حق از عدوی پُرَقهر مترس
چون شربتِ لطفِ حق به کامِ تو دهند درکشِ قدحِ مُراد و از زَهرِ مترس

چون سنتِ الله همیشه برین نَسَق جاری است که دامانِ درازِ شب‌هایِ تارِ محنت و اضطبارِ غمخواری را به گریبانِ صبحِ یوسف‌لَقا مسرت و شادمانی در روزِ کامرانی به هم دوزند و لایزال، شبستانِ دلِ محنت‌زدگان را به شمعِ مجلسِ افروزِ امانی در لَگنِ روشنِ اَم نَشْرَحْ لَکْ صَدْرَکْ^۳ به هنگامِ دلداری برافروزند و مَغالِیقِ ایامِ زندگانی را به مِفْتَاحِ اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا^۴ آخرُ الامر به تأییدِ رحمانی برگشایند، و هرچند امتداد و اشتداد محنت‌هایِ زمانی از اندازهٔ طاقتِ افرادِ انسانی بیرون نماند، عاقبتُ الامر مُقدر آن مَقادیرِ قضا و تقدیر، نهایتِ آن شدت را به تسهیلِ اِختِتام فرمایند.^۵

^۱ ذکرِ عودتِ امیر تیمور ... عَساکر و جُنود N: بیان عودتِ امیر تیمور به جانبِ ایران زمین و خروج از ممالکِ روم و حدوثِ بعضی وقایع در حالتِ عودِ امیر تیموری در حدود و اطرافِ آن مرز و بوم و گفتار در کیفیتِ ترددِ خاطر سلطان جهتِ تعرض و نهضتِ امیر تیمور به ممالک و مساکنِ سلطان و بواعثِ توجهِ سلطان به جانبِ برسا بعد از اَمَن خاطر و عبورِ امیر تیمور به ارزَنجان E

^۲ بیت N: لمولفه E

^۳ سورة انشراح، آیه ۱

^۴ سورة انشراح، آیه ۶

^۵ همیشه برین ... اِختِتام فرمایند N: برین نسق مقررست و عادة الله برین اسلوبِ مقدر که همیشه دامانِ درازِ شبهایِ تار را در اندوه و غمخواری به گریبانِ صبحِ یوسف لقا شادمانی و کامکاری با رشته نور سرور هُو الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً (سورة یونس، آیه ۵) برهم دوزند و همیشه در شبستانِ دل تنگ محنت‌زدگان را در ظلمتِ سوگواریِ البته شمعِ مجلسِ افروزی از لَگنِ نَشْرَحْ لَکْ صَدْرَکْ (سورة شرح، آیه ۱) بر افروزند.

بیت: در نومیدی بسی امیدست پایانِ شبِ سیه سفید است

و میان کافه نوع انسانی همواره مَغالِیقِ مضایقِ ایامِ زندگانی به گشادگیِ مِفْتَاحِ اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا (سورة شرح، آیه ۵) متصل و مودی گردد و از مرحمت و لطف ربانی، هر محنت و بلیتِ زمانی که از مقیاس و اندازه صلاحِ بیرون رفته باشد، البته به مقدار حسنِ عاقبتِ قد جعل الله لكل شیءٍ قدرًا (سورة طلاق، آیه ۳) متقدر و منتهی شود E

یکی گفتش که ای شاهِ جوان بخت
 اگر از باغ شد سروِ کهنسال
 شکوفه گر شد از پیری ز بُستان
 چنارِ پیرِ ما گر باد افکند
 چو گل بنشین به باغِ کامرانی
 جوابش داد شاهِ گیتی افروز
 مکن منعِ من ار جانم غمین است
 به بُستان چون روم در بزمِ شادی
 به باغِ عشرت ار چه من تَذَرُوم
 چه سان فارغ نشینم در گلستان
 نهالِ مُلک را از اصل کنده
 چرا آزرده نبود جانِ غمگین
 ز سیلِ حادثه شد مُلک ویران
 شب از اندوهِ من غمگین به ماتم
 فغان و آه من شد مجلسِ افروز
 خدا بخشد مگر صبرِ جَمیلَم
 چو افروزد به لطفِ خود دلم را

که باد از تو خُجسته تاج و هم تخت
 نَهالت تازه باد از آبِ اقبال
 شکفته باد ازین غنچه گلستان
 سَهی سروِ جوان بادا برومند
 همیشه برخور از عمر و جوانی
 که غم خوردن بود کامِ من امروز
 که ماتم نامِ روزی^۱ اینچنین است
 که بلبل کرده ماتم را مُنادی
 شد از سر سایه شمشاد و سَروم
 که مرگ افکنده دیوارم ز^۲ بستان
 چنارِ باغ دولت را فکنده
 که چرخِ استاده با ما بر سرِ کین
 نماند اکنون درین کشور نگهبان
 گریبانِ سحر هم چاک ازین غم
 سرودم ناله گشته تا دمِ روز
 درین محنت دهد اجرِ جَزِیلَم
 گذارد چرخِ بیداد و ستم را

^۱ روزی N: روز E

^۲ ز N: به E

بعد از مُعاوات، صوفی بایزید با رسول و رسالهٔ جانسوزِ امیر تیموری سلطان، خبرِ پدر بزرگوار را از ناعیانِ اخبارِ ماتم و سوگواری شنید، از درونِ جان به خدا نالید و مضمون این مَقال در مَسَلکِ تنظیم کشید^۱.

لمؤلفه:

به گوشِ شه نوای بینوایی	بِدادش باد آر روزِ جدایی
شنیده ناگهان آوازِ موَحش	چو بانگِ دشمنان دل را مُشوش
چو آوازِ رقیبانِ ستمگر	به گوشِ عاشقِ مَهجور غمخور
صدایی پر ز صوتِ سوگواری	سراسر نوحه‌های بی‌قراری
چو شه بشنید ناگه آن صدا را	بگفت این کس چه می‌گوید خدا را
درین آواز پیغامی است دلسوز	در آن دم دیدم آه آتش افروز
مگر دشمن به پیغام و حکایت	فرستاده پیامی پُر نکایت
چه سان پرسم ز مضمونِ کلامش	که دارد تابِ پرسش از پیامش
چو می‌دانم خبر نارد به خَیرم	بگوید هرچه می‌گوید به غَیرم
بگفتا آن رسولِ شوم‌پیغام	که از عالم بشد سلطانِ اسلام
به درد ^۲ و حسرتِ رویِ تو جان داد	قیامت وعدهٔ دیدار بنهاد
بشد بیهوش شاهِ هوشیاران	نهاد آغاز کارِ سوگواران
چه گویم تا چه شد حالش در آن روز	ز آه و ناله و افغان و دلسوز
فشانده ^۳ بر رخِ گلگونِ بُستان	ز دیده قطره‌های ابرِ نیسان
به نوحه بلبلان را برده از هوش	به مویه مُطربان را کرده مدهوش
چو غنچه مُنْقَبِض چون در صدف دُر	ز غم‌های جهان گشته دلش پر
گلِ أَحمر شده هر چشمِ پُر خونش	بهارِ ارغوان رویِ همایونش
بَنَفشه‌سان لباسی کرده نیلی	ز دست غم به چهره خورده سیلی
چو نرگس دیده‌اش از گریه بیمار	ز شب بیدارماندن چشمش افکار
سوادِ دیده‌اش با اشکِ خوناب	شده خونِ لاله‌زار ^۴ از ژاله سیراب
شکوفه‌سانِ فِشانده برگِ عِشرت	چمن‌وش گشته نیلی‌تن ز ضُجرت

^۱ بعد از مُعاوات، صوفی بایزید ... در مَسَلکِ تنظیم کشید N: چو ایلچی سلطان محمد خصال صوفی بایزید از مردم فرزندان غایب آنجا حاضر بود در تقدیم رسوم عزا پرسش و دلجویی سلطان و اعلام کیفیت رحلت والد جنت مکان او کس خود یکی از اهل اختیار همراه صوفی بایزید فرستاد، چون این خبر جان سوز پر الم و این نذیر مقرون به حلول اندوه و غم به سلطان جوانبخت رسید و رسول مضمون رساله را در سلک اعلام E

^۲ به درد و N: پدر در E

^۳ فشانده N: فشاندی E

^۴ خونِ لاله‌زار N: چون لاله E

و هر دم ازین واقعه، مُتَحَسِّر و نادم گشت و این حیف و دریغ می‌خورد که چه توان کرد که درین قضیه، تدبیر موافقِ تقدیر نشد و داعیهٔ ترتیب و تمکین و اجلاس^۱ سلطان یلدرم بر سریر قیصری یک نوبتِ دیگر^۲ صورت‌پذیر نگشت، همان‌دم حکم^۳ فرمود که نعشِ سلطان را در آق‌شهر، در مزارِ شیخ محمودِ حیران به امانت سپردند و بعد از آن چندگاه برحسبِ وصیتِ سلطانی به عمارتِ بهشتِ آیینی که در شهرِ بُرسا ساخته نقل نمودند و به امرِ تیموری تابوتِ سلطان را تزیین دادند و خَلَفِ سلطان، موسی چلبی که همواره رفیقِ پدر بود با صندوقِ سلطان به طرفِ بُرسا فرستادند و موسی چلبی را لوازمِ عزاپریش و مراسمِ دلداری و نوازش به جای آورد و کمرِ شمشیر مرصع به جواهر و ترکش‌بند و بارِ طلا با خلعتِ فاخر به او پوشانید و یکصد اسب تازی و تتاری که لایقِ سواری روز سرفرازی باشد به انعام داد، و منشورِ ایالت او را بر حصّهٔ مملکت موروثی او ارزانی داشته، او را به مملکت خود فرستاد و مکاتباتِ عزانامه‌ها به سایر فرزندان، خصوصاً امیر سلیمان به جانبِ روم ایلی [232b] با ایلچیِ زبان‌آور روانه ساخت و بر همان جواب، ایلچیِ سلطان محمد خصال را کارسازی نمود به الطافِ زیاده بر این مضمون^۴ همگی را بنواخت که:

بیت ۵:

صَبْرًا بَنِي إِسْحَاقَ عَنْهُ تَكْرُمًا إِنَّ الْعَظِيمَ عَلَى الْعَظِيمِ صَبُور
فَلِكُلِّ مَفْجُوعٍ سِوَاكُمْ مُشْبِهَةٌ^۵ وَلِكُلِّ مَفْقُودٍ سِوَاهُ نَظِيرٌ^۶

^۱ و هر دم ازین ... و تمکین و اجلاس N: چون این خبر وحشت انگیز به امیر تیمور رسید خاطرش بسیار متالم و منزعج شد و هر دم انفاس تحسر و ندم ازو ظاهر میگشت و از دیده اش قطرات اشک متقاطر می نمود و میگفت که دریغ و حیف که تدبیر ما درین قضیه موافق تقدیر نشد و داعیه تربیت و تمکین E

^۲ یک نوبتِ دیگر E-

^۳ حکم N: امر E

^۴ سپردند و بعد از آن ... زیاده بر این مضمون N: سپارند تا در محل مناسب به مقتضای وصیت سلطان جنازه او را به عمارت بهشت آیین که در شهر برسا ساخته نقل نمایند و تابوت را به آیین سلاطین عالیمقدار ترتیب و تزیین دهند و موسی چلبی را که رفیق پدر بود مراسم دلداری و عزّا پریش و لوازم تسلی خاطر و نوازش بجای آورد و کمر شمشیر مرصع به جواهر و ترکش‌بند بار طلا با خلعت فاخر پوشانید و یکصد اسب تازی که لایق سواری روز سرفرازی بود انعام نمود منشور ایالت مشتمل بر تمکین او بر مملکت موروثی ارزانی داشت و عزّا نامه‌ها با تحف و هدایا پادشاهانه به سایر فرزندان سلطان خصوصاً امیر سلیمان که در روم ایلی بود به طریقه اعظام روانه ساخت و به این E

^۵ بیت E-

^۶ مشبه N: مشبه E

^۷ ر.ک. دیوان متنبی

ملازم شبانه‌روزی سلطان فرمود، و اطباً نیز آنچه^۱ تدبیرِ علاجی بود به تقدیم می‌رسانیدند و به هیچ وجه تقصیری در معالجه با عذر و^۲ مکرری که مشهور میانِ عوام است نمی‌ورزیدند، لیکن^۳ چون مرضِ موت را نوش‌دارویِ بقا و زندگانی سودمند نیفتد و گاهی که متقاضیِ آجال دست در گریبانِ جان بیمار درآورد، تدابیرِ طبیبانِ حاذقِ نافع و ناجح ننماید^۴.

بیت:

مِنْ أَيْنَ يَطْمَعُ فِي السَّلَامَةِ بَعْدَمَا
أَيَسَّ الطَّبِيبُ وَقَالَ هَلْ مِنْ رَاقٍ

و در آن مرضِ مستمر روز پنجشنبه، رابعِ عَشْرِ شَعْبَانَ سَنَةِ خَمْسِ ثَمَانِ مِائَةِ، در آق‌شهرِ قَرامان که اُردوی امیر تیمور سَرِیان نموده بود، شاهبازِ بلندپروازِ روح آن سلطانِ مجاهدان از مضیقِ قیدِ بدن و از قفسِ تنگِ تن خلاصی یافته به آشیانِ اصلی خود پرواز نمود و از محنت‌آبادِ دنیا و ازین مُلکِ مخفوف به انصرام و فنا در مَسَلکِ املاکِ مَلاَعلی به جانبِ جَنَّةِ المَآوِی نقل و ارتحال فرمود و از مُرافَقَت و همدمیِ اعداء، عُنُودِ حُقُود از موافقت و هم نفسی منافقان حسود به رفاقت و همراهیِ ارواحِ اولیا و انبیاء^۵ و هم‌عنانیِ خلفا و شهدا و ائمه هدی اختیار کرد؛ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَ حَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا^۶.

بیت:

چنین است آیینِ این پر فریب
پس هر فرازی نهاده نَشیب
نداند کسی رازِ این گوژپشت
چرا پُرورید و ز بهر چه کشت^۸

^۱ وظیفه E+

^۲ تقصیری در معالجه با عذر و N: در مقدمات معالجه و تدابیر تقصیری با عذری و E

^۳ لیکن N: فاما E

^۴ نوش‌دارویِ بقا ... ناجح نمای N: از شفاخانه ارادت ازلی نوش‌داروی بیا و زندگانی نرسد و به تقاضای فضای بی علاج دست در گریبانِ جان

افکار بیماری درآورد، تدبیرِ طبیبِ حاذقِ نافع موافق وجه مفید و تدبیراتِ تداوی تعاتونِ معالجاتِ بقراطیِ ناجح و ناجع نیفتد E

^۵ بیمار هجر را زند آوا چه فایده فارغ شوی ای طبیب که بگذشت کار از آن E+

^۶ و در آن مرضِ مستمر ... ارواحِ اولیا و انبیاء N: هر آینه از قضا قضا الاهی روز پنجشنبه رابعِ عشرِ شعبان سنه خمس و ثمان مائه در آق

شهر قرامان شهباز بلند پرواز روح سلطان از مضیقِ بدیدن و از حبسِ قفسِ تنگِ تن خلاصی یافته به جانبِ آشیانِ اصلی خود پرواز نمود

و ازین منزل محنتِ آباد دنیا و این ملکِ معروضِ زوال و فنا در سلکِ سالکانِ عالمِ بقا به صوبِ دیارِ قدس و جَنَّةِ المَآوِی نقل فرمود و از

مُرافَقَت و همدمیِ اعداء عُنُودِ حُقُود و موافقت و هم نفسی دشمنانِ حسود به همراهی و مشایعتِ انبیاء و اولیا E

^۷ سورة نساء، آیه ۶۹

^۸ ر.ک. شاهنامه فردوسی

و هرچند امیر تیمور در هر صحبت^۱ انسی و عشرتگاهی و به^۲ هر فضای بستان و نزهتگاهی غنچه خاطر مقبوض^۳ سلطان را به نسایم ملاطفت^۴ و ملایمت؛ منبسط می‌ساخت، فاما درون^۵ دل سلطان که از جور دور چون^۶ لاله خونین جگر بود به آن فسون و افسانه خوشدلی در درون دل نمی‌پرداخت و می‌گفت^۷ که:

بیت^۸:

نشان عهد و وفا نیست در تبسم گل بنال بلبل بیدل که جای فریادست^۹

چون امتداد غم و اندوه، موجب بضاعتِ ضعفِ روح حیوانی است و اجتماعِ افکارِ متفرقه و مُستدعیِ پریشانی دلِ افکارِ مهیج و حرکاتِ نفسانی، و همیشه لوازمِ ضعفِ قلب و هجومِ موادِ فاسده در دلِ سودایی دلتنگیِ نفس و تضرّجِ صدر و منتهیِ مرضِ خفقان است و به وسوسِ دماغی و عشیان، فلّهذا، سلطان را مرضِ ضیقِ النفس و خفقانِ طَریان پذیرفت^{۱۰} و در مُنتَصِفِ رَجَبِ سَنَهٗ خَمَسَ و ثَمَانِ مائه، آن^{۱۱} امراضِ اشتدادِ گرفت و ضعفِ بدن روز به روز تَزَایِد می‌نمود و چون سلطان، صاحبِ فراش شد و خبرِ اشتدادِ امراضِ او امیر تیمور هم شنود^{۱۲}، اطباء حاذق خود را که هر کدام جالینوسی زمان بودند و مظهرِ حکمتِ لقمان، مثلِ مولانا جلال الدین عرب و مولانا عزالدین مسعود شیرازی را

^۱ صحبت N: مجلس E

^۲ به N: در E

^۳ خاطر مقبوض N: مقبوض خاطر E

^۴ ملاطفت N: لطف E

^۵ درون-E

^۶ چون N: همچو E

^۷ فسون و افسانه خوشدلی در درون دل نمی‌پرداخت و می‌گفت N: افسانه‌ها خوشدلی نمی‌پرداخت و در دل می‌گفت E

^۸ بیت -E

^۹ نقل از دیوان حافظ

^{۱۰} چون امتداد غم ... خفقانِ طَریان پذیرفت N: و بر اصحاب تجارب و عارفان دقایق طب پوشیده نیست که هموم و اندوهناکی به افراط موجب ضعف روح حیوانی است و اجتماع افکار متفرقه بی ارتباط نشاط منجر به تهیج حرکات نفسانی است و بسیار مشاهده رفته که تخیِ دقی مودی گشته و تنگدلی در اکثر تنگی نفس و خفقان قلب منتهی شده هر آینه بر مزاج سلطان مرض خفقان و ضیق نفس طریان یافت. E

^{۱۱} آن N: این E

^{۱۲} تَزَایِد می‌نمود ... هم شنود N: تضاعف می پذیرفت الحق چون این خبر انحراف مزاج سلطان به امیر تیمور رسید بسیار تعلق خاطر به حال سلطان به ظهور میرسانید و E

بیت ۱:

دریاب کنون که دولتت هست به دست کین دولت وُلک می رود دست به دست^۲

لیکن چون سلطان مجاهدان در غیوری، حکم برق جهانسوز داشت و در حمیت حمایت و مرحمت^۳ بر اهل روم خود را آفتاب گیتی افروز می پنداشت و در آن اوقات تقید و گرفتاری به دست چنان خصمی مستولی بر مثال شیری بود در رمضاء ظهائر به فصل تابستان، میان آتشکده محبوس و شهود خرابی و ویرانی مملکت معمور خود به غایت ناامید و مایوس و جهت کثرت افکار و هوم و از هجوم مواد تفرقه خاطر معموم، بعضی امراض روحانی با سوء مزاج جسمانی متلاحق شد و از بسیاری اندوه و اعراض نفسانی از خورد و خواب بازمانده، ضعف قلب با نزاری اعضا [232a] و قوی، متوافق گشت؛ دم به دم اشک ندَم بر رخسار زرد و نزار افشاندی و با همدمان و غمخوارگان خود این معنی را همیشه گفتی و شنیدی که^۴:

بیت ۵:

وَأَشْرَبُ مِنْ مُقْلَتِي مَا يَضِيرُ وَ أَكِلُ مِنْ كَبْدِي مَا يَضُرُّ
أَجْرُكَ مِنْ شَرِّهِ^۶ مَا يَسُوؤُ وَأَحْرُمُ مَنْ أُرِيهِ^۷ مَا يَسُرُّ

یادگار گذارد چرا که معلوم بود که ضبط و تملک ممالک روم او را میسر نمیشود و به استمرار عداوت با این خاندان قیصری سایر ممالک در تصرف او مقرر نمیگردد و همیشه به ملکت اصلی و تحت سلطه کلی خود که سمرقند بود تعلق خاطر تمام داشت و جهت آنکه از غروض آفات آن سر حد ایمن نبود هرگز از دشمنان ترکستان خاطر مطمئن نداشت.

وجد الفتی من غیر حزم بعینه کسیف ملاح و کف بلا زند E

^۱ بیت - E

^۲ نقل از گلستان سعدی شیرازی

^۳ حمیت حمایت و مرحمت N: حمایت حمای حمیت و رحمت E

^۴ چون سلطان ... همیشه گفتی و شنیدی که N: سلطان اسلام چون در غیوری حکم برق جهان سوز داشت و در حمیت حمایت و مرحمت بر اهل ممالک روم به جای آفتاب عالم افروز بود و در ایام تقید و گرفتاری در دست چنان دشمنی مستولی همچو شیری بود در رمضاء ظهائر و فصل تابستان میان آتشکده مجوس و از استماع و مشاهده خرابی و ویرانی مملکت به غایت نا امید و مایوس و جهت استمرار آن کظم غیظ و غمخواری و از دوام محنت هجران و گرفتاری همیشه مواد اغراض نفسانی و اعراض از امراض روحانی در مزاج قوی و اعضا رئیس سلطانی و در طبیعت بینه و هیكل انسانی او ثوران و طغیان مینمود و درین قلق و اضطراب از خورد و خواب بازمانده بود و دم به دم اشک ندَم بر رخسار زرد و نزار افشانده با همدمان و غمخواران خود این معنی را ادا می نمود E

^۵ بیت - E

^۶ شریه N: شرابی E

^۷ نقل از دیوان سیف الدین باختری

القصة؛ در عالم صورت، تمثال^۱ این مقوله کلام و به حسب واقع مَصَدُوقَةُ این مقاله بلیغ النظام^۲ آنکه چون سلطان اسلام بعد از جنگ، مَصاف و گرفتاری و معلولی و تقید به دشمن به بی‌اختیاری روزگار، به دل‌شکستگی و جگرخواری می‌گذرانید، هرچند امیر تیمور آنچه وظیفه تعظیم و تبجیل بود، کماینبغی، تقدیم می‌نمود و هرروزه در اوقات مسرت، سلطان را به صحبت معاشرت طلبیده به طریقه مؤانست با او سلوک می‌فرمود و به کرات و مرات معاهد خود را به معاقد ایمان مؤکد می‌داشت که مسند قیصری را به دستور معهود و نهج سابق برو مقرر و مسلم بازخواهد گذاشت و الحق از مجاری احوال و اقوال و افعال امیر تیمور ظاهر بود که درین عزیمت خسروانه به غایت جازم است، و همیشه به تقدیم مقدمات آن مطلب عازم است، و چند روز توقیف و تسويف در انجاز آن وعده جهت آن ملاحظه بود که فرزندان و لشکریان او، چون به اطراف ممالک روم منتشر و پریشان شده و جهت تدارک چرخ و مشقت آن سفر پرخطر به نهب و غارت و استیفای منافع از آن ممالک خواهان گشته بودند، چون همگی اولاد و امراء و عساکر از اطراف روم مُنتَفِع و مُغْتَنَم بازگشته، مجتمع شوند و رایات تیموری در موسم نهضت عساکر به صوب دیگر روند در آن بر سنت اسکندری با خاقان، مروّت پادشاهانه با آن قیصر اسلام به ظهور آورد و این ذکر جمیل را صحایف روزگار جهت نام نیک در ادوار این سپهر دوار بازگذارد و این معنی را فوزی عظیم در کامکاری و جهانگیری می‌پنداشت و مع ذلك تعلّق خاطر تمام به جانب ماوراءالنهر و ترکستان هم داشت و با وجود این می‌گفت^۳:

^۱ تمثال N: مثال E

^۲ مَصَدُوقَةُ این مقاله بلیغ النظام N: مصداق این مقال حقیقت انجام E

^۳ و معلولی و تقید به دشمن ... و با وجود این می‌گفت N: و مقید شدن از روی اختیاری به دست دشمن به دلشکستگی و خواری روزگاری می‌گذرانید و هرچند امیر تیمور آنچه وظیفه تعظیم و تبجیل بود و آنچه نهایت رعایت مسلک احترام و ماهو من بدا القتل بود کماینبغی بجای می‌آورد و هر روزه در ایام مسرت سلطان را به صحبت معاشرت جهت مؤانست میطلبید و به طریقه دلدار و خاطرجویی معذرتها تمهید میکرد و به کرات و مرات معاهد موکد به معاقد ایمان به میان آورده بود که مسند قیصری ممالک روم به دستور معهود و نهج معلوم برو مقرر و مسلم خواهد داشت و باز رایات اسلام بر فرق فرزندان سمای او خواهد برافراشت و الحق از مجاری احوال و امارات اعمال امیر تیمور به ظهور میرسید که داعیه او در وفای آن عهد و ایفاء وعد جازم است و به ترتیب لوازم آن مطلب عازم و چند روزی توقیف و تسويف آن وعده جهت آن باشد که فرزندان و لشکریان او استیفاً حظ از غارت و تاراج ممالک روم کند و اسم تسخیر و استیلا و نام و آوازه تسلط و استعلاء او بر آن کشور حشمت رسوم میان عالمیان اشتها و انتشار یابد چون روی توجه به ممالک عجم نهد به نسبت اسکندری ملایمت و نیکومعاشی خاقانی را درین امر به آن صاحب مسند قیصری به ظهور آورد و این ذکر جمیل را در صحیفه ادوار روزگار سالهای بسیار به

باشد، فکیف که از آسمانِ خلافتِ رحمانی و از سپهرِ امانی مُلکِ مسلمانی، آفتابِ تابانی با وجودِ عروضِ کسوف و زوال، درین تیرهٔ خاکدان افتد و از فضای جوّ آسمان، یلدرم آسا شهاب متجلی در خاکِ مُظلم این تیره‌دان فرورود، بعد از آن بی‌فروغ، آن آفتابِ جهانتاب فضایی گیتی و صحنِ غبرا را چه سان نور و ضیا ماند و دیدهٔ بختِ اهلِ مُلک و ملت را بی‌تابشِ لمعاتِ شهابِ مبینِ زرّینِ ظلمت‌آبادِ جهان چه بهجت و صفا باشد^۱.

بیت ۲:

قَدْ اسْوَدَّ رَأْسُ اللَّيْلِ حُزْنًا لِفَقْدِهِ وَقَدْ كَانَ يُوْرِيهِ بِقَرْطِ التَّأْجُحِ

بناءً علی ذلک، از اربابِ احکامِ نجوم به خصوصیتِ مُلکِ روم چنین معلوم شد که^۳ چون سلطانِ اسلام یلدرم‌خان را خورشیدِ اقبال^۴ از حرمِ مُظلم صفحهٔ قمری و از آیینِ سیه‌تابِ تیموری کُسوفی تمام طاری شد و آفتابِ خلافتش یوسف‌مثال در سجن و زندانِ سیاهی آن سحابِ ظلمت‌نصابِ مسجون به زاری و خواری گشت و در هنگامِ شامگاهِ سیاه در مملکتِ روم گویا ستارهٔ بختِ هر مظلوم به زمین تیره افتاده و کواکبِ اسلام روی به تواری نهاده^۵.

لمؤلفه رباعیه ۶:

در عرصهٔ دهر گرچه باشد سلطان این چرخ کند به خاک راهش یکسان
ور غایتِ ارتفاعش آید چو زوال در شام شود به ظلمت خاک نهان

^۱ و گاهی ... لمعاتِ شهابِ مبینِ زرّین N: و بر هیأت برق یمانی از حوادثِ آسمانی جرمی مشتعل و نمایان بر هر چه ارض افتاده مختفی گردد و اهل فرس آن را ستاره سوخته خوانند و صحرا نشینان و ترکان آنرا ییلدرم دانند، البته در آینه صحیفه روزگار بر وفق انذار إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ (سوره آل عمران، آیه ۱۳) آن صورت حادثه علامت خرابی بلاد و نشانه تفرقه عظیم میان کافه عباد باشد فکیف که از آسمان خلافتِ رحمانی و از فلک امانی مُلکِ مسلمانی آفتابِ تابانی در عین کسوف و گرفتگی برین تیره خاکدان افتد. و از فضای جو سماء یلدرم آسا شهاب معنی در خاک مظلوم فرو رود دیگر صحن غبرا را بی فروغ آن آفتابِ جهانتاب چه نور و ضیا ماند و دیده بخت اهل مُلک و ملت را بی تابشِ آن لمعاتِ شهابِ عالمتاب درین ظلمت آباد E

^۲ بیت -E

^۳ البناء علی ... معلوم شد که N: و آنچه از ارباب احکام و ملاحم و نجوم به طریقه اخبار منقول و معلوم شد در صحایف روزگار به خصوصیتِ مُلکِ روم به بدترین صورتی مرقوم و مرسوم شد از آنکه E

^۴ خورشیدِ اقبال N: از فضای آسمانی و به حکم تقدیر ربانی خورشید اقبالش را E

^۵ سیاهی آن سحاب ... به تواری نهاده N: آن سحابِ ظلمت انتسابِ محبوس و مسجون گشت ناگاه بیکبار چون آفتاب منکسف در هنگامِ شبانگاه در زمین سیاه روی به غروب و تواری نهاد و بر آیین ستاره سوخته بخت مظلومان از میان آسمان نیکوسازی در خاک تیره مرگ و هلاک به حالت خاکساری افتاد E

^۶ رباعی لمؤلفه -E

داستان دهم

در بیانِ قاصد و ناعی فرستادنِ امیر تیمور جهتِ ارتحالِ والدِ خلافت‌انتسابِ سلطان از کشورِ بی‌بقاء دنیا و کیفیتِ عروضِ آلمِ این عزا و ماتمِ اعظم در خَواطِرِ کافّةِ اهلِ اسلام خصوصاً آن شاهزادهٔ مَحَمَّدَتِ اِنْتِمَاه^۱؛

بیت:

هَوَى الْإِيوَانُ وَانْكَسَرَ السَّرِيرُ	وَأُخْرِجَ مِنْ وَلَائِيهِ الْأَمِيرُ
وَحَرَ النَّاجُ وَانْتَشَرَتْ خِلَاهُ	وَجَفَّ الشَّرْبُ وَانْهَارَ الشَّفِيرُ
وَوَغَبَ مِنَ الْمَمَالِكِ لَيْثُ غَابِ	لَهُ فِي كُلِّ مَلْحَمَةٍ ^۲ زَبِيرُ
وَوُضِبَ عَلَى بِلَادِ الرُّومِ يَوْمُ	بَدَتْ فِيهِ الْكَوَاكِبُ قَمَطِيرُ
فَصَارَ مَقِيلُهُ الْمَأْنُوسُ رَوْضاً	وَمُقْلَهُ مَنْ يَطُوفُ بِهِ غَدِيرُ

نزدِ دانایانِ اسرار و اوضاعِ سماوی و در اضطرابِ خانهٔ دل^۳ احکامیان [231b] اجرامِ کایناتِ الجوّ، در آجیدانِ^۴ آثارِ علوی معروفست^۵ که هر گاه^۶ که از جِرمِ مُظْلِمِ^۷ سحاب و جسمِ تابندهٔ شهاب بر وضعِ^۸ کوکبِ تابان، جسمی از آسمان به زمین افتد و گاهی که بر هیأتِ برقی یمانی از حادثاتِ آسمانی هیکلی مُشْتَعِل و نمایان شده در زمینِ مُخْتَفی گردد اهلِ فَرَسِ آن را ستارهٔ سوخته خوانند و ترکان و صحرائشینان آن را یلدرم دانند، به حسبِ تجربه و استقراء البته در آینهٔ صَحِیفَهٔ روزگار بر وَفْقِ اِنْذَارِ اِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ^۹ از آن صورتِ حادثه نشانهٔ خرابیِ بلاد و علامتِ تفرقهٔ خَواطِرِ عباد

^۱ قاصد و ناعی ... مَحَمَّدَتِ اِنْتِمَاه N: کیفیت تنبیه و اخبار امیر تیمور سلطان محمد خصال را از ارتحال پدر بزرگوارش و اداء مراسم عزاپرسی دوستانه و دلجویی و خاطرداری مشفقانه از مصیبت والد مغفرت شعارش و گفتار در چگونگی تألم و سوگواری سلطان از استماع این واقعه ماتم اندوز و ماتمزدگی رعایا و سپاهی از اندوه این خبر آتش افروز E

^۲ مَلْحَمَه N: تلحمه E

^۳ و در اضطراب‌خانهٔ دل احکامیان E-

^۴ در آجیدان N: و E

^۵ معروفست N: معروف و مشهورست E

^۶ هرگاه N: گاهی E

^۷ مظلم E+

^۸ وضع N: مثال E

^۹ سورة آل عمران، آیه ۱۳

حوالی بولی، چند وقت به انتظار مراجعتِ فرستاده خود صوفی بازید می‌بود، چون ایلچیان به خدمتِ امیر تیمور رسیدند و تبرکات و مکاتبات به عرض رسانیدند از اقتضای قضا در آن چند روز سلطان یلدرم در مُعسَکَرِ امیر تیمور دعوتِ حق را به عروضِ مَرَضی مزاجی اجابت فرمود و کوسِ رحیل را درین محنت‌آبادِ دنیا بر اطلالِ مقبره خود به آواز بلند تشهیر نمود و امیر تیمور اکرام و احترامِ ایلچی سلطان را به جای آورد، فامّا رخصتِ عودتِ ایلچی را چند وقت موقوف کرد که جهتِ جوابِ پیغام‌های رسول و عزاپرسیِ فرزندانِ سلطان یلدرم هر جا باشد کسی نامدار تعیین نماید و تشریفات و عنایاتِ خسروانه به دیه ایشان اتّحاف فرماید؛ بعد از چند روز یراقِ کمرِ شمشیرطلا و تاجِ گیتی‌ضیا جهتِ عزادارانِ سلطان محمد ترتیب فرمود و بنا بر آگاهی و اخبارِ سلطان از واقعه فاجعه پدرش و تبشیر به تفویضِ آن ممالک رومیّه صغری به ارث و استحقاق به جانبِ سریش، کسی متعیّن از خدامِ فرستاد و سلطان را از فوتِ پدر عزا داد.^۱

بیت ۲:

أَبْدَأُ يُرْشِخُ^۲ لِلْخِلَافَةِ شِبْلَهُ

ترشیخِ آدمِ لِلْخِلَافَةِ شَيْئُهُ

^۱ چون خواجه محمد ... پدر عزا داد N: چون خواجه محمد ایلچی میر تیموری را به انعامات لایق و اکرامات فایق مخصوص فرمود و مکاتبات مشتمل بر تفصیل اعدار و حقیقت اخبار در صحبت صوفی بازید به اتفاق مشارالیه روانه نمود بعد از آن به تدبیرات امور دولت خود بر سبیل استقلال پرداخت و در آن نواحی بولی چند وقت اقامت ساخت چون ایلچیان به خدمت امیر تیمور رسیدند و تبرکات و مکاتبات به عز عرض رسانیدند از قضاءِ الهی در آن چند روز سلطان اسلام یلدرم خان دعوتِ حق را اجابت گفته بود و طبل رحیل را درین محنت آباد دنیا بر تلال و اطلالِ مقبره خود کوفته امیر تیمور ایلچی سلطان را احترام فرمود و اعزاز و اکرام مقرون به انعام نمود و رخصت ایلچی را چند وقت موقوف گذاشت که داعیه عزاپرسی سلطان و سایر فرزندان یلدرم خان داشت و در همان چند روز مقرر شد که یراق تاج و کمر پادشاهانه و حکم و فرمان سلطنت جهت که سلطان محمد خصال تربیت دهند آنگاه ایلچی او را حکم مراجعت و رخصت معاودت نمایند و کار سلطنت آن ممالک را بر حسب مصلحت وقت بهر که لایق و حقیق خلافت باشد مفوض و مرجوع فرمایند E

^۲ بیت - E

^۳ يُرْشِخُ N: یوشع E

نظم^۱:

چه توان کرد گرم رخت به منزل نرسید خضر را نیز درین بادیه گم گردد راه

و صوفی بایزید را که معلّم درسی سلطان و امام اوقاتِ صلوات بود و در فضایل علمی و عملی میان اقران و امثال مرجّح از جمیع جهات، به مُرافقتِ ایلچی امیر تیمور مقرر نمود که تفصیلاتِ موانع وصول به خدمتِ درگاهِ عالم‌پناه را به سمعِ همایون رساند و معذرتِ تقصیرِ ملازمتِ والدِ بزرگوار هم مقرر گرداند و امیدِ عذرِ مقبولِ نوای کامیاب گردد؛ و چون موانعِ طریقِ خدمت و عوایقِ ملازمت از سمتِ مقصود مرفوع گردد و مزاحمت و تعرّض اعدادِ خصما از سرِ راه مرفوع شود، شاید که سعادتِ حضور در درگاهِ عالم‌پناه و استِسعادِ تبجیلِ ایادی کریمه به شفاهِ عذرخواه میسر و مقدر شود، لیکن معلوم است که زمامِ حصولِ مرام در قبضهٔ تقدیرِ حکیمِ قدیرست و مجاریِ قضا به اقتضاءِ یَفْعَلُ اللهُ ما یَشاءُ^۲ یَحْکُمُ ما یُریدُ^۳ بیرون از حیطةٔ تدبیرِ بندهٔ حقیرست^۴.

بیت^۵:

عاقلان از نامرادی‌های خویش با خبر گردند^۶ از مولای خویش^۷

چون خواجه محمد ایلچی امیر تیمور را به انعاماتِ لایقه و اکراماتِ فایقهٔ مخصوص فرمود و مکاتباتِ مشتمل بر تفصیلِ اعدار و حقیقتِ اخبارِ صوفی بایزید به همراهی ایلچی روانه نمود و در

خانی حقیقت حال ما را به عرض رسانی و معذرت تقصیر و توقف ما را در توجه ملازمت آن درگاه سلاطین پناه چنانچه مشاهده کردی شهادت نمایی و در رفع تعرض و مزاحمت دشمنان ما اهتمام تمام فرمایی E

^۱ نظم - E

^۲ سورة ابراهیم، آیه ۲۷

^۳ سورة مائده، آیه ۱

^۴ و صوفی بایزید ... تدبیر بندهٔ حقیرست» N: اکنون از مکارم اخلاق و کمالِ رافت و اشتقاقِ متوقع که باتفاق استاد تعلیم و مودت جمیع ما صوفی بایزید که مردی است به فضایل علمی آراسته و به خصایل عملی پیراسته جهت تلمیذ اعدار بی اختیار و تقدیم مراسم فرائع و افتقار توجه فرمایند و تفصیل حالات و موانع راه و عوایق محافات به سمعِ همایون امیر تیمور و پدر بزرگوار رسانید چون به میامن الطاف و عنایت آن آستان سلطنت عایق توجه از سمتِ طریقِ مرعوع گردد و زمره اعدا و خصما از ممانعت و مزاحمت مرعوع شود شاید که توفیق سعادت ملازمت و دولت قور به خدمت میسر و مقدر گردد و امید که عذر ظاهر مقبول ما به سریر عدالت مصیرشود نه آنکه محمول بر اهمال و تقصیر گردد که زمام مهام عباد در قبضه تقدیر حکیمِ قدیر است و مجاری قضایا بی تدبیر یَفْعَلُ اللهُ ما یَشاءُ یَحْکُمُ ما یُریدُ (سوره ابراهیم، آیه ۲۷) بیرون از حیطة اختیار بنده عاجز حقیرست E

^۵ بیت - E

^۶ گردند N: گشتند E

^۷ ر.ک. مثنوی معنوی مولانا

عاشقان از بی مرادیهای خویش باخبر گشتند از مولای خویش

بر توقیف و تسویف ترغیب می‌فرمودند در آن حال دعوتِ سلطان را به ملک و منزل خود دلالت کردند و دلالتِ رجحانِ آن رای، از هر جهت آوردند.^۱

بیت ۲:

[231a] این ره که من آمدم کدامست ای دل تا باز روم که کار خامست ای دل^۳

لاجرم سلطان، بر وفق رایِ ارکانِ دولتخواه، در اثنایِ توجه مذکور در نواحیِ ولایتِ بولی از سمتِ طریق و شاهراه به جانبِ کوهستانِ بلند و راه‌های بیغوله مایل شد، و در اولِ انصراف از سمتِ عزیمتِ مجلسیِ پرتزین و صحبتی با اساس و آیینِ بیاراست و ایلچیِ امیر تیمور که همراه بود را به حضورِ مجلسِ پرسرور طلب فرمود و در اثناءِ ملاطفاتِ ملایمانه و مجاملاتِ دوستانه با ایلچیِ تیموری به مشافهه، مطارحه نمود که هر چند درین سفرِ پرتعب با ما جمعی پریشان‌خاطر پریشانی‌ها کشیدی، اما بحمدالله که کیفیتِ تسلط و گستاخیِ دشمنان ساقط و بدخواهان لاقط ما را دیدی، اکنون ملتسمی آنست که این حالتِ اخلاص و توجه ملازمت درگاهِ معلای تیموری را که دیدی در خدمتِ نوابِ عالیجناب عرض نمایی و ممانعت و تعرضات اعداء را که از هر جانب تحقیق نمودی به تفصیل عرض فرمایی.^۴

^۱ و با خواص ... هر جهت آوردند N: بالضرورة با محرمان و خواص و با همدمان مجلس و انجمن خاص مطارحه نمود که هنوز چندین مرحله تا اردوی امیر تیمور در میان است و از دیدار مکرره اعداء حالیا دیده در حجاب هجران با وجود این همه هنوز اختیار توجه و توقف در دست مانده به مجرد شروع درین عزیمت هر روزه دشمنان از هر جانب به قصد هلاک ما مبادرت می نمایند و بالمه حکمت و اطلاع یافته اند که ایلچی امیر تیمور همراه است و ما را عزم ملازمت آن درگاه بنابر اعتماد که به سوء مزاج و خصومت امیر تیموری دارند این چنین گستاخیها میکنند اگر چنانچه چند مرحله دیگر ازین محلهای استوار و منازل کهسار به میان ممالک گشاده منزل سازیم و در میان انبوهی معسکر دشمنان خود را بیندازیم البته همه کاری به کام دل اعداء و بد اندیشان این خاندان خواهد بود و تدارک جان خود را در آن میانه خصما چگونه توان نمود خصوصا که بیشتر از لشکرگاه امیر تیموری بیشتر دشمنان قوی دست در سر راهند و مفسدان و حاسدان همه صاحب صاحب حشمت و جاه تا به خون همراه هر اینه اولی توقف درین عزیمت خطرناک است و انسیب رعایت حرم خود از ضرر اعداء سهمناک E

^۲ بیت E-

^۳ در هر قدمی هزار دامست ای دل نامردان را وصل حرام است ای دل E+

^۴ لاجرم سلطان ... به تفصیل عرض فرمایی N: چون سلطان خود به خود به فکر حال و مآل افتاد و با نواب و خدام باز بنیاد مشاوره نهاد به صلاح ایشان از نواحی ولایت بولی عنان عزیمت را از صوب مقصد اول منصرف داشت و از در سرعت توجه متوقف شد و از میان راه جاده به جانب کوهستان بلند راه‌های بیغوله مایل گشت و در اول منزل مجلسی پرتزین و صحبتی با اساس و آیین بیاراست و ایلچی امیر تیمور که همراه بود به حضور طلب فرمود و وظایف تعظیم و تکریم تقدیم نمود و در اثناء محاورات عذرخواهانه و در خلال کلمات ملایمانه و ملاطفات پادشاهانه با ایلچی تیموری مشافهه مطارحه نمود که چند روزی که درین سفر به مرافقت ما پریشان‌خاطران پریشانی کشیدی و درین متاعب و نوائت گوناگون با ما موافقت نمودی و در حال تسلط اعداء و تفرقه دل ما را دیدی حالیا حکمت الاهی مقتضی آن بوده که این نوع گرفتاری و دشمن کامیهای ما را به رای العین به بینتی و به حقیقت همه را دانی و در حین استسعاد به درگاه معلای تیمور

بعد از فراغ ازین فتح قریب و از تَوَارِدِ این گونه فتنه و فساد برین ترتیب هرآینه ضمیرِ منیرِ سلطان حقیقت، خیرخواهیِ ارکانِ دولت و حقیقتِ مشاورت به عدم ارتکابِ آن سفر از اولیاحضرت روشن شد و به تقدیمِ معذرت، مخالفت با خُدّامِ اخلاص مقام خاصیتِ استشارت مبین گشت که^۱:

بیت:

من راه گرفتم به سر کویِ سلامت غوغایِ غمش از در و دیوار در آمد

و با خواص و محرمانِ خود مُطاریحه نمودند که با وجودِ آنکه هنوز تا اردوی و لشکرگاهِ امیر تیمور چندین مراحل خوف و خطرناک و منازلِ مخوف به اعداء و خصماء بی‌باک در میان است و از لقاءِ عدو مَهما اَمکن، اجتناب و احتراز نمودن باعث سلامت و امان، تا هنوز اختیار توجه و توقف در دست مانده اندیشه عاقبتِ این توجه به منازل پرخطر باید نمود و عنانِ عزم را بعد ازین بی‌تأمل بیش‌تر ازین ارتکاب نَشاید فرمود، هرروزه درین قدر سیر و حرکت که در نواحی مملکت خود نمودیم دو نوبت دشمنان به راهزنی و بداندیشی قیام نمودند، و با وجودِ آنکه می‌دانند که ایلچی و امینِ امیر تیمور همراه است، در چنین گستاخی هردم می‌افزودند، اگرچند مرحله از آن محلّله‌های استوار و از آن منازل کهسار به فُسَحَت، جای ممالک بیگانه منزل سازیم و فرقه اعدا را با وجودِ تقوُّیت و تمشیت چگونه از طریقِ توجه بیردازیم، و معذلک در لشکرگاهِ امیر تیموری نیز چندین خصمانِ مفسدِ صاحبِ مِکنت و جاهانه در بابِ اِفسادِ این خاندان تا به خونِ همراه، و پدرِ بزرگوار اگرچه ظاهراً مَرعی و مُکرم است، فأمّا در دستِ عدوِّ غالب، مَغلوب بودنِ اعظمِ بَلّیات و آفاتِ مردمِ عالی‌جاه است؛ هرآینه همگی ارکانِ سلطان که اصلاً استِصوابِ توجه این سفر نمی‌نمودند و در هر منزل، سلطان را

^۱ قریب و از ... استشارت مبین گشت N : و عدو شکنی سلطان را از حدوث چنین حوادث متعاقب و ظهور این گونه تعرضهای اعدا و متاعب بر خاطر سلطان افکار متفرقه مشوش و اندیشه مخاطرات موهم و مداهش غالب شد و بر آن ضمیر منیرش حقیقت خیراندیشی نواب و کیفیت بصیرت ایشان در هدایت راه صواب هویدا گشت و آفات ترک مشورت و رجوع به رأی علما و اولیای دولت بدیده تحدس و کیاست ملاحظه کرد و به خطای استبداد درین رأی توجه به این صوب ناصواب اقرار آورده می‌گفت E

بیت:

زانکه هر بدبختِ خرمن سوخته می‌نخواهد شمعِ کس افروخته^۱
هر کرا باشد مزاجِ طبع سست او نخواهد هیچکس را تن درست^۲

لیکن به اعلامِ منہیانِ توفیق و به الہامِ فرستاده‌های کشورِ تحقیق از آن مکر و حیلہ، متحدس و متنبہ شدند و به امیدِ لطفِ نہانیِ سبحان، مترصدِ ظهور و منطوقِ وَلَا یَحِیُّ الْمَکْرُ السَّیِّئُ إِلَّا بِأَہْلِهِ^۳ گشتند، ولہذا، سلطان با یک‌ہزار سوارِ مردانِ روزگار، از عقبِ ایلچی علی تاتار به ایلغار بر سرِ خصم بداندیشی رسید و تیغِ دوروی را برابر آن منافقِ دورویِ بدخوی کشیدند، علی سوجی‌اُغلی چون چشمداشتِ اینچنین مُسارعتی و ترقبِ این‌گونه تیزہوشی و مبادرتی از لشکرِ الم کشیدہ سلطان نداشت و ایشان را نیز قیاس بر غفلت و کوردلی خود کردہ، ازین گونه پیش‌دستی و مُسارعتی فارغ می‌پنداشت، چون عَلَی‌الْغَفْلَہ، سپاہِ مظفرِ سلطانی همچو بلایِ آسمانی به سرِ مجمعِ او رسیدند او را تاب مقاومت نماند و بہ ہزار حیلہ خود را تنها از آن ورطۂ ہلاک بازرہانید، و بہ اضطرابِ تمام، گریزان بہ قلعۂ سلاسلِ گریخت و ہمگی جمعیتش چون بنای عمر و زندگانیِ آن بداندیشان از ہم فروریخت و خود تنها، در سلاسل و اغلالِ اندوہ و پریشانی افتاد و در ہرچہ در راہِ مسلمانان انگیختہ بود قدم نہاد^۴.

بیت:

در جہانِ تنگ این شادی بس است آنکہ بینی از عدو ہر دم شکست^۵

^۱ می‌نخواهد شمعِ کس افروخته N: می‌خواهد شمعِ کس را سوخته E

^۲ ر.ک. مثنوی معنوی موانا

^۳ سورہ فاطر، آیہ ۴۳

^۴ لیکن بہ اعلام ... انگیختہ بود قدم نہاد N: ناگاہ بہ الہامِ توفیقات ربانی و بہ اعلامِ حاملانِ الطافِ سبحانی، ملازمانِ سلطان ازین حیلہ و مکر متحدس و متنبہ شدند و مجالِ تطبیقِ مدلول و لَا یَحِیُّ الْمَکْرُ السَّیِّئُ إِلَّا بِأَہْلِهِ (سورہ فاطر، آیہ ۴۳) را بہ غایت فراخ یافتند و سلطان با یکہزار سوارِ شیرکار از غیبِ ایلچی علی تاتار بہ ایلغار شتافتند و سوجی اُغلی چون چشم داشتِ اینچنین مسارعتی و ازین پیش‌دستی و مبادرتی از لشکرِ سلطان نداشت و ایشان را بہ ارسالِ رسولِ منخند و آسودہ دل می‌پنداشت ہر آینۂ فارغِ البال در مقامِ خود نشستہ بود و کمرِ افسادِ ہنوز بر میانِ نیستہ کہ از علی الغفلہ سپاہِ مظفرِ سلطانی چون قہرِ آسمانی بہ سرِ او رسیدند و تیغِ دو رویی را در مقابلہ آن منافقِ بدخو کشیدند، علی سوجی اُغلی را تابِ مقابلہ و مقاوت نماند و بہ ہزار مشقتِ سرِ خود را از ورطۂ ہلاکِ رہانید و از نیشِ لشکریانِ سلطان گریزان بہ قلعۂ سلاسلِ گریخت و ہمگی جمعیتش چون بناءِ عمر ایشان از ہم فروریخت و خود تنها در سلاسل و اغلالِ اندوہ افتادہ در قلعہ بہ بعضی اشیاءِ دیگر بیامیخت E

^۵ نقل از مثنوی معنوی موانا

بیت:

اگر خاری به پای دل فرو رفت بحمدالله که کار ما بر آمد

و بعد ازین ظفر و کامکاری از آن منزل فتح متوجه مرتاض لو شده، چون مُعسکر خود را فرود آورد، در همان مرحله فتنه دیگر سر از گریبان افواه [230b] خلق سر برآورد که علی بیک مشهور به سوجی اُغلی به راهزنی و غداری میان قوم ستمکار تاتار تعیین و اشتہار داشت و میان ظالمان بدکار همیشه خونخواری و راهزنی را شیمه و شعار می پنداشت؛ درین حالت که سلطان از تعرض و فساد قَرایحی نجات یافته با آن گروه از خدام اَلَم دیده به گذار آمد، علی بیک سوجی اُغلی به اقتضاء شرارت ذاتی به قصد مزاحمت و بداندیشی شاهزاده به سر رهگذار رسید و شخصی را آخی مصطفی نام، در باب رسالت و عذر قُدم خواستن به خدمت سلطان فرستاد و به این عنوان، به تحقیق کمیّت افراد و کیفیت قوت و ضعف اجناد افتاد تا در مقابله آن جمعیت تهیّه اسباب مُقاتله نماید و بیراقی وافی به قطع طریق سلطانی آید.^۱

باز رفیق توفیق کردگاری معاونت و مددکاری نمود و بخت مساعد و طالع همایون غمخواری فرمود و خدام سلطان را بر عدو غدار، فرصت غلبه و استیلا دست داد و اکثر مخالفان را سرهای پر نخوت به تیغ آبدار در میان آتش کارزار میان خاک و خون افتاد باز قرایحی با روی سیاه و رخسار پر خجالت و بر قامت بخت گمراه در سه ضلالت از مقابله آن آفتاب جهانتاب چون ظلمت شام ادبار سرعت یافت و سر خود را به هزار محنت از پیش تیغ دلاوران رهنیده در صحرای ادبار از طریق فرار می شتافت و بخت برگشته اش روی به بیابان یاس و حرمان آورد و مفر و مقری در حسیض نکبت و خذلان کرد و سلطان موید به قهر عدو موفق شد و سپاس این نعمت مجدد حق، قیام نمود که E^۱ و بعد ازین ظفر ... وافی به قطع طریق سلطانی آید N: و بعد از آن منزل فتح به دولت و اقبال به منزل دیگر بر سمت توجه انتقال فرمود مواکب کواکب مراتب را به منزل مرتاض لو فرود آورد، اتفاقاً در این نواحی از امرآ و سر خیلان قوم تاتار که همه جور پیشه و ظالم تبار بودند علی بیک نام شخصی بود مشهور به سوجی اُغلی که به غداری و راهزنی میان آن قوم ستمکار تعیین تمام و اشتہار داشت و در آن گروه ظالمان بدکار و متعدیان روزگار دایمان خونخواری شیوه داشت و راهزنی را شیمه و شعار درین اوقات که سلطان با اندک گروهی از خواص و رفقاء سفر در آن راه بگذارد و آلام و جراحات مفسدان قرایحی هنوز بر اندام خدام چون چشم خونین و دشمن خونبار مینمود از جمله مفسدان علی بیک تاتار را بواعث حرص و طمع و بداندیشی چنین تقاضا جان کرد که به قطع طریق سلطان اقدام نماید و فطرت شرارتش استدعا نمود که به مکرری عظیم در قصد خدام سلطان قیام کند و وساوس شیطانی امارت او بر حسب مدلول إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ (سوره یوسف، آیه ۵۳) چنان مقرر ضمیر پر تشویر و تزویر او تقاضا جان کرد که چون این شاهزاده با معدود قلیل ازین نزدیکی بگذارست اکنون ظفر برین چنین مردم بی قدرت فرصت دیدن از غنیمتها و فرصتهای روزگارست.

بیت: درین دم بزمی تن اندرمد به هنگام بیفکن به ابرو گره

هر آینه به این نیت مکر و اندیشه غدر یکدل و یک زبان با جمعی از اقوام و مفسدان بر سر راه آمدن را به عزم قطع طریق ممد و مهیا شد و شخصی را آخی مصطفی نام ظاهراً در لباس رسالت و عذرخواهی به خدمت سلطان فرستاد و او به بهانه ایلچیگری میان لشکر سلطان به جاسوسی و دیدبانی در افتاد و کمیّت و کیفیت و براق و مکنت سلطان را ملاحظه میکرد تا جهت مقاومت و محاربه ایشان اسباب و مرد مدد مرتب دارند و آنچه در دل مظلّم از بداندیشی درآورده اند به منصفه اظهار آرند E

و نواب بی تهیه اسباب جنگ و جدال ازین نزدیکی‌ها عبور خواهد نمود و با تمامی آعونه اعوان و انصار بدکار خود اتفاق کرده و با یراق مکمل جنگ لشکری را بر سر راه به راهزنی آورده، می‌گفت که جهت ظفر بر مقصودی که همیشه مترصد بودیم اکنون ازین فرصت بهتر نمی‌تواند بود و درین باب، دفع خصم خود درین هنگام توقف نشاید نمود.^۱

نظم^۲:

الی مأوی الرجاء لقد کسا مطایا الدهر من بیض و سود^۳

چون قرایحیی با آن گروه کینه‌خواه از ولایت اسفندیار به سر راه رسید و تیغ کین در روی سلطان از نیام انتقام بیرون کشید، سلطان شیردل ظفرشعار را بالضرورت اقدام به دفع صائل و رفع غوائل از سر راه لازم نمود و معدودی از خدام که همراه بودند امر به مقاومت اعداء فرمود، درحین تلاقی طرفین که جنگ و جدال به هم پیوست و سورت معادات جانبین از تقابل و تقائل درهم شکست، دیگر باره رفیق طریق، رفیق کردگاری سلطان و نواب او را معاونت و مددکاری فرمود و بخت مساعد و طالع مؤید غمخواری نمود و خدام سلطان شجاعت‌شعار را بر آن دشمنان بی‌مروت غدار فرصت غلبه و استیلاء تمام دست داد، و اکثر مخالفان را سرهای پرنخوت به تیغ آبدار در آتش افروزی معركة کارزار از میان خاک و خون بر راهگذار افتاد؛ و باز قرایحیی با روی سیاه و رخسار پر خسار از مقابله آن آفتاب افق، در ظلمت شب اِدبار؛ عزیمت یافت و سر خود را به هزار محنت از تیغ دلاوران رهنانیده در راه فرار می‌شتافت، و چون سلطان مؤید به قهر عدو مستبد موقق و مُستمد شد مجدداً به سپاس آنچنان نعمت جدید مستظهر و مُستند گشت.^۴

^۱ فرصت آزار و ... درین هنگام توقف نشاید نمود N: آزاری می بود و در کمینگاه ضرر و اضرائی روزگارش به انتظار می فرسود ناگاه شنید که سلطان با معدودی از خدام و نواب بی تهیه اسباب مقابله و جنگ اعداء ازین منازل نزدیک عبور خواهد نمود با تمامی آعونه اعوان و یا انصار بر اضرائی خود اتفاق کرد و لشکر بسیار به قصد تعرض سلطان بر سر راه آورد که جهت آن مقصود که سالها مترصد بودیم بهتر ازین فرصتی نخواهد بود و در فوت فرصت چنین به دفع خصم توقف نشاید نمود E

^۲ نظم N: بیت E

^۳ نظم از أبو تمام

^۴ چون قرایحیی با آن ... و مُستند گشت N: چون از حوالی ولایت اسفندیار تا آن گروه اشار سر راه سلطان رسید و تیغ کین را در روی سلطان از نیام انتقام برون کشید سلطان شیر دل جوان را به ضرورت مدافعه خصم و دفع صایل اقدام لازم نمود و جمیع خدام که ملازم و رفیق طریق بودند امر به مقاومت فرمود چون جنگ و جدال بهم پیوست و سورت عداوت طرفین به تقابل و تقائل جانبین از هم بشکست

لیکن نشانه کامکاریِ سعادتمندان ازلی آنکه در حین غلبه رَغَباتِ نفسِ خود کام متوسّل به
 حبلِ متینِ بی انْغِصام و مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ^۱ شده باز به راهِ صوابِ راغب شود و از طرفِ منازلِ پر
 جبال و وهّادِ کثیرِ الفسادِ مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ^۲ محنت و هارب گردد^۳.

بیت:

گر بلایی رسد از محنت و غم باکی نیست هم ز لطفش سبب دفعِ بلاها برسد

چنانچه^۴ القصّه؛ در زمانی که لطایفِ الطافِ ربّانی و دقایقِ عنایاتِ نهانی یزدانی مساعد
 احوالی آن سلطان محمد خصال بود هر چند در هدایتِ حال به اضلالِ گمراهان به وادیِ ضلال در
 ارتکابِ توجه به مُعسِکَرِ امیر تیمور از پند و نصیحتِ دولتخواهانِ تخلّف فرمود، فامّا در اثناءِ شروع و
 اقدام به آن سفرِ خطیر چون از مملکتِ اماسیّه عبور فرمود و به منزلِ عثمان جوقِ نزولِ حلول نمود
 قرایحیی اسفندیاری^۵ سابقاً چون مارِ ادهم از ضربتِ تیغِ دو دمِ سلطان، بر سر و دم زخم‌ها خورده
 بود و بر مثالِ سباعِ ضار از شصتِ سهمِ شاهزاده جراحتهای کارگر^۶ در جان و دلش کار کرده^۷،
 همیشه مترصدِ فرصتِ آزار و اضراری به خُدّامِ سلطانی می‌بود، و بر رهگذارِ فرصت در کمینگاهِ ابرام
 و اصرار، صرفِ روزگاری به انتظار می‌نمود، چون استماع نمود که سلطان با معدودی از خواصِ خدّام

^۱ سورة اسراء، آیه ۹۷

^۲ سورة زمر، آیه ۳۶

^۳ نشانه کامکاری .. محنت و هارب گردد N: تفرقه میان سعید اصلی و شقی و نشانه صاحب فطانت و غبی این قدرست که اگر ناگاه به مقتضای اضلالِ شیطانی و به تقاضای إهواءِ نفسانی طبیعت را میل خود کامیها شود و رغباتِ هوا و هوس به کامکاری سعادتمند ازلی البته به رهنمونی و مدد و مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ (سوره اسراء، آیه ۹۷) باز به صوبِ صوابِ راغب گردد E

^۴ چنانچه N: و اما شقی ازلی کسی باشد که با مآلِ منازل و مال و نکالِ ملازم مسلکِ ضلال بگردد و جبال و تلال و وهّاد مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (سوره زمر، آیه ۳۶) در میانِ صحرایِ هیمن و گمراهی و در تیه خذلان و بیراهی مشایع و متابع اغوال و مقتدی و طایع طبع با اضلال گردد

بیت: بخت برگشته دوست برگشته زین بتر در جهان چه خواهد بود E

^۵ در زمانی که ... قرایحیی اسفندیاری N: چون لطایفِ الطافِ ربّانی و دقایقِ عنایاتِ خفیه یزدانی همیشه مساعد احوال آن سلطان محمد خصال بود هر چند در بدایتِ حال به اض

لال گمراهان فنا فی ضلالتِ مآل در طریقه رعایتِ مشاورتِ افعال نمود و در رای توجه خدمتِ امیر تیمور از پند و نصیحتِ دولتخواهان غفلت فرمود فاما در اثناءِ شروع و اقدام بآن جوانب چون از آماسیه عبور فرمود و به منزل عثمان جوقِ نزول نمود و از آنجا به منزل دروازه حلول فرمود قرایحیی که E

^۶ کارگر N: کاری E

^۷ بود و E+

داستان نهم

در بیانِ حوادثی چند که در آثناء سلطان محمد خصال به خدمتِ امیر تیمور و والدِ بزرگوارش از عدمِ مُبالات به مشاورات روی نمود و اقدامِ قرا یحیی اسفندیاری مجدداً و التزامِ سوچی اُغلی غدر و قطعِ طریقِ سلطان و ظفر یافتنِ [230a] سلطان بر تمامِ اعداء به میامنِ توفیقِ معبود^۱؛

از منطوقِ کلامِ قدیم و از تجارتِ دانایانِ حکیم، این معنی به حقیقت پیوسته که هر کس از جوانِ بختانِ سعادت یار که در تحصیلِ مطالب و اوطار، به مقتضایِ امرِ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ^۲ قانونِ تَشَاوُر با پیرانِ روزگار و مخلصانِ هوادار مرعی دارد، یقین که از وخامتِ عاقبت و ندامتِ خاتمتِ مأمون و مصون ماند، و هر صاحبِ اقتدارِ کامکار که به استظهار، بخت و طالعِ برخورداریِ مُساهله در تَشَارکِ آرا و مشاوراتِ عقلا و احرار در طریقِ وصول به مطلوبِ مرغوبش همیشه به انواعِ آفت و مخافتِ مقرون افتد، چرا که به تعاونِ افکار و تَلَاخُقِ انْظَامِ جمیعِ مصالحِ دین و دولت میسرست و همیشه توجه به خودرأیی و مخالفتِ رأیِ دوستانِ دولت خواه، منتهی به ضیعِ مطالب و امانی و لُحوقِ هرگونه مفسده و خطرست^۳.

بیت:

مشورتِ ادراک و هوشیاری بود ^۴	عقل‌ها مر عقل را یاری بود ^۵
گفت پیغمبر بکن ای رای زن	مَشُورَت کَالْمُسْتَشَارِ ^۶ الْمُؤْتَمَنِ

^۱ در بیانِ حوادثی چند که در ... به میامنِ توفیقِ معبود N: در بیانِ حوادثی که ظاهر شد بعد از توجه سلطان به منتهای رای و طبع خود به جانبِ امیر تیمور و آثارِ مخالفت با رایِ جمهورِ نواب و ظهورِ آفتِ برکِ مبادرت در تصدیِ معظّماتِ امور و گفتار در فرصت یافتنِ قرائحی و سوچیِ اُغلی به قطعِ طریقِ سلطان از راهِ غداری و مکاری و نصرت یافتنِ سلطان بر اعداءِ غدار و توفیق به توقیف از آن توجه با صواب به لطف و حکمتِ باری باری E

^۲ سورة آل عمران، آیه ۱۵۹

^۳ منطوقِ کلام ... مفسده و خطرست N: مدلولِ کلامِ قدیم و از تجاربِ دانایانِ حکیم چنان محقق و مصدق گشته که هر جوانِ بخت سعادت یار که در تحصیلِ مطالب و اوطارِ طریقهِ مشاورت با پیرانِ روزگار و مخلصانِ هوادار به مقتضایِ امرِ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ (سوره آل عمران، آیه ۱۵۹) مسلوک و مرعی دارد البته از وخامتِ عاقبت و ندامتِ خاتمتِ محفوظ و مأمون ماند و هر کامکار صاحبِ اقتدار که کارِ دین و دولت را بیِ معاونتِ آرا و مشاوراتِ عقلا و احرار به قوتِ طالع و بخت برخورداریِ گذارد البته به طریقِ وصول به مطلوبِ مرغوبش به انواعِ آفت و اصنافِ مخافتِ مقرون افتد چرا که کارخانهِ نظامِ عالمِ ظاهرا و باطنا به تعاونِ ابناءِ نوعِ منوط است و سلسلهِ مصالحِ بینِ آدم بر مصلحتِ اندیشیِ مردمِ کاردانِ روزگار دیده مربوط و مضبوط و بنابرین همیشه نهایتِ مخالفت و منافاة به آرایِ کسانِ دولت خواه البته منجر به ندامت و پشیمانی است و غایتِ استبداد به خودرأیی منتهی به تضییعِ مطالب و فواتِ امانی است E

^۴ بود N: دهد E

^۵ بود N: دهد E

^۶ ر.ک. مثنوی معنوی مولانا

وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ^۱ پیش دیده مُسْتَنْصِرَان، مشهود و مُعاین شد و از جهتِ وقایتِ عنایتِ کسی حمایتِ فالله خَيْرٌ حَافِظاً وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ^۲ هر چه اصلح و انجح بود بی‌خواست مبین و معین گشت.^۳

بیت ۴:

لطفِ الهی چو کند کارِ خویش مژدهٔ رحمت برساند سروش
فضلِ خدا بیش‌تر از فهمِ ماست نکتهٔ سربسته چو گفتم^۵ خموش^۶

^۱ سورة زمر، آیه ۳۷

^۲ سورة يوسف، آیه ۶۴

^۳ هر چند، ارکان ... مبین و معین گشت N: «چون ارکان دولت و اعیان مملکت مطلقاً رضا به توجه سلطان نمیدادند و به اتفاق همگی به منع این داعیه مجد ایستادند، سلطان را به نفس خود به صحبت پدر و حضور مجلس امیر تیمور می تمام شد و هیچ آفریده درین ممانعت به آرای او یارای مخالفت نبود و در منع و ردع به هیچ احدی مشاورت و مصلحت اندیشی ننمود، لاجرم نواب ترتیب مصالح نموده اسباب سفر مهیا کردند و انواع تحف و تبرکات پادشاهانه بهم آوردند و از توقات به حشمت و اساس سروری به رهنمونی و بدرقگی رسول امیر تیموری تا به آماسیه رسیدند و در آنجا هم بعضی خدام قدیم و چاکران دولخواه حمیم که درین رای موافقت نداشتند همت بر توقیف و تسویف این عزیمت گماشتند، مطلقاً نصایح خدمتکاران مفید نیفتاد و زمام امور را بدست تقدیر و مسبب حکیم قدیر داده و به مقتضای إِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ (سوره آل عمران، آیه ۱۵۹) روی به راه نهاد، لیکن چون حق سبحانه و تعالی را سابقه عنایت به ظهور دولت و خلافت سلطانی متعلق شده بود و بقاء عمر و اقتبال او را موجب استبقاء خاندان و وراثت سریر آبا و اجداد جنت مکان مینمود، درین توجه که مخالفت مصلحت جمهور بود و از طریقه حزم و احتیاط به غایت دور اتفاقاً بی اختیار چندین صورت موحش روی نمود که مانع و عایق توجه بود ولی خواست کسی آنچه بهبود بود و موجب عاقبت محمود، بر وجه عنف و اضطراب در پیش راه آمد، و آن معانی موجب تیقظ دیده انتباه گشت و حقیقت وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ (سوره الزمر، آیه ۳۷) پیش دیده مستبصران مشاهد معاین شد، و از

عنایت گیتی حمایتِ فالله خَيْرٌ حَافِظاً وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (سوره یوسف، آیه ۶۴) آنچه اصلح و انجح بود مبین و عین گشت E

^۴ بیت E+

^۵ گفتم N: گویم E

^۶ نقل از غزلیات حافظ

بوسید و بر فرقِ سعادت‌مندِ خود به جایِ درّه‌التاجِ سلطانی نهاد و حکمِ تیموری و اشارتِ پدری را بر وجهِ انقیادِ سَمْعاً و طاعهً جواب داد.^۱

نظم^۲:

فَقَالَ امْشَى مِنَ الْأَشْوَاقِ بِالرَّأْسِ فَهَاتِ لِمَنْ^۳ شِئْتَ مِنْ أَوْرَاقِ قِرطاسِ

هرچند، ارکانِ دولت و اعیانِ حضرت به اتفاقِ مطلقاً رضا به توجه سلطان نمی‌دادند و در توقیف و تسویفِ آن داعیه مجذّانه ایستادند، اما سلطان بالذات به اقتضاء حنین و التّهایف به صحبتِ والدِ ملاطفتِ شعار و برادرانِ سلطنت‌مدار وجوبِ اتباعِ حکمِ تیموری را ترجیح می‌نمود و درین ممانعت از مطاوعت هیچ‌کس را ظاهراً یارایِ مخالفت با رایِ جهان‌آرایِ سلطان نبود، هرآینه اسباب و یراقِ پادشاهانه جهتِ آن سفر مهیّا و مرتّب کردند و انواعِ تُحَف و هدایا جهتِ چنان درگاهی رفیع‌ارکان به هم آوردند و به رهنمونی و پیشرویِ رسولِ امیر تیمور از شهر توقات به اماسیّه نهضت فرمودند و در آنجا اکثرِ اعیانِ مُلک و دولت در مقامِ فسخِ آن عزیمت نموده، مطلقاً قبول نمود و به مقتضاء فِإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ^۴ بی‌مبالات به احتمالِ مخاطراتِ روی به راه نهاد، هرچند در آن توجه، مخالفتِ جمهور، قانونِ حزم و احتیاط بود و جهتِ چند مانع کسی را رتبتِ اظهار و ابرام در نفیِ آن داعیه نبود تا آنکه بی‌اختیار به اقتضاء عنایتِ پروردگار آنچه طریقِ بهبود بود و موجبِ عاقبتِ محمود بر وجهِ عُنْف و اضطرابِ پیشِ راه آمد، و آن معانی، سلطان را موجبِ تیقُّظ و انتباه افتاد و حقیقتِ فحوای

^۱ چون از قِبَلِ امیر تیمور ... طاعهً جواب داد N : و از جانب امیر تیمور خواجه محمدنامی از مُتَعَنَّتَانِ درگاه با مکتوب و استماله نامه به جانب سلطان محمد خصال ابلاغ و ارسال یافت، چون سلطان را از ورود رسول آگاهی شد، جمیع امرآ و اعیان دولت خود را به استقبال ایلچی فرستاد و وظایف اعظام مالا کلام بجای آورد، و روز معهود جهت ملاقات باز ایلچی را به تعظیم و تکریم احضار کرد، و در مجلس پادشاهانه که ترتیب داده بود او را به عز مصاحبت همایون رسانید، و چون مکاتبات امیر تیمور و پدر بزرگوارش را دید نامه نامی و خطاب گرامی ایشان را به شفاء احترام بوسید و بر فرق سعادت‌مند خود نهاد، و حکم امیر تیموری و امر و اشارت پدری را بر وجه انقیاد سعا و طاعه جواب داد E

^۲ نظم - E

^۳ لِمَنْ : N ما E

^۴ سورة آل عمران، آیه ۱۵۹

خصومت با اعداء و مُحاربه با مخالفان و ظفر یافتن بر همگی خَصماء، استعجاب می‌نموده و سوگند به غلاظ و شَداد، یاد فرموده که اگر او بی‌تکلف به حضور آید، ترتیب و عاطفتِ مشفقانه زیاده بر سایر فرزندانِ خود به او تقدیم خواهیم کرد و اکنون او را چون اعتماد بر قول و کنایتِ والدِ بزرگوار خویش خواهد بود بر وجهی که صلاح است او را به حضور می‌باید آورد، هرآینه بی‌توقّف مردی وثیق از اعیانِ بارگاه بنمودی و یکی دیگر از جانبِ والدِ ملاطفتِ شِعارش به رسالت، نزدِ سلطان تعیین نمودند و در احکام و مُباشِر امیر تیموری و در مکاتباتِ شوق‌آمیزِ پدری، طلبِ توجه او به حضور مبالغه‌ها فرمودند و سلطان یلدرم بر وفقِ المأمور، معذورِ کیفیتِ عهودِ موثیق و مواعیدِ امیر تیموری را اعلام نمود و آثارِ شوق و نگرانی به دیدارِ چنان فرزندِ جانی به این اسلوب تحریر و تقریر فرمود که^۱:

نظم^۲:

إلى كم أبأكي كلّما جنح الدجى حمّاماتِ أغصانٍ تحنُّ وتندبُ
أحنُّ إلى أهلي وأهوى لقاءهم وأين من المشتاق عنقاء مغرب

چون از قَبَل امیر تیمور خواجه محمدنامی از مُتَعَنَّتَان و معتمدانِ درگاهِ سلطنت با مکاتبات و ملاطفتِ نامه‌های تیموری به نزدیک رسید، سلطان نیز جمیعِ أمرا و ارکانِ دولت به استقبالِ ایلچی امیر تیموری و فرستادهٔ پدری خود فرستاد و بعد از تقدیمِ وظایفِ مهمانداری، مجلسِ پادشاهانه ترتیب داد و ایلچی را به فرّ حضور خود رسانید و چون مکاتبات و احکامِ تیموری و مراسلات و مُجاملاتِ پدری و برادران را بدین مطالعه دید، نامهٔ نامی و خطابِ گرامیِ ایشان را به نشانهٔ احترام

^۱ تا آنکه روزی چون با ... تقریر فرمود که N: و روزی که با سلطان بایزید یلدرم عقد صحبت به دستور معهود بسته بودند و با هم به مکالمه و معاشرت نشست، سلطان را پیش پدرش به حسن آنچه شنوده می‌ستوده، و دلاوریها و صف آرای‌های او را که در آن اوقات به ظهور آورده بود، نقل می‌نمود و سوگند به غلاظ و شداد یاد کرده که اگر او به حضور آید تربیت و عاطفت درباره او زیاده بر فرزندان دیگر خواهیم کرد، اکنون او را به اتفاق به حضور می‌باید آورد و صلاح آنست که به اتفاق کسی وثیق و معتمد با مکاتبات جانبین فرستاده شود، که مگر به هدایت و حکایت پدری اعتماد نماید، و روی توجه به صوب حضور کرده به زودی به صحبت آید، سلطان بایزید یلدرم هم بر وفق مثل مشهور المامور معذور کتابی مشتمل بر تفصیل مجازی حالات و کلمات که در میان بوده، و کیفیت عهود و موثیق که امیر تیمور تاکید نموده، با مواعید لطف و احسان و مُعاهد اعطاف و امتنان ارسال نموده و آثار شوق و نگرانی و آنات پریشانی خاطر از هجران آن فرزند جانی، در خلال مکتوب به این اسلوب محرر فرموده که E

^۲ نظم -E

بیت^۱:

چون محمد به حُسنِ خلقِ علم	چون علی در شجاعتست و کرم
مظهر ^۲ و مُخبرش شریف و لطیف	سیرت و صورتش بدیع و ظریف
ماه نو بود ^۳ روی فرخ او	خنده زد زان سپهر بر رخ او
در طریقِ حکومت و تدبیر	ماه حکم است و آفتاب ضمیر ^۴

از آنجا که کمالِ دوربینی و عاقبت‌اندیشیِ امیر تیمور بود، صلاح دید که آن پادشاه‌زاده را به هر وجه از ملایمت و تدبیر در سلکِ ملازمت و حیطة تسخیر درآورد و چون در آن ولا با پدرش طرحِ امان و ایمان به میان آمده بود به وسیلهٔ رسالت و مکتوبِ پدرش او را طلب به درگاهِ خود فرماید، چرا که از آن جرأتِ زیاده بر معهود و جهتِ مُعازنتِ بلاد و حدودِ ممالکِ عجم به وجهی متألّم و متأمّل شد و اصلِ فطرتِ جهانداريِ او ازین قضایاءِ عَجیبهٔ مُشارّالیه، متأثر و منفعل گشت، که اولاً چند وقت در مجالسِ اُمرا و حکّام و در حضورِ فرزندانِ عالی‌مقامِ مُجاهد و صفاتِ آن شاهزاده را می‌ستود و به دعاى خیر و برخورداريِ عمر دعا می‌فرمود^۵.

[229b] تا آنکه روزی چون با سلطان یلدرم عقدِ صحبتی با هم به دستورِ معهود بسته بودند و به حُسنِ معاشرت و انبساط با همدیگر نشست، شاهزاده را پیشِ والدش به یاد آورده و از آنچه از نُعوتِ شجاعت و فرزاندگیِ او منقول شده بود با پدرش مُطارحه و ستایش می‌کرد، او از آن وقایعِ

^۱ بیت - E

^۲ مظهر N : منظر E

^۳ بود N : بوده E

^۴ ر.ک. حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی

^۵ از آنجا که کمال ... عمر دعا می‌فرمود N : لاجرم صلاح دولت چنان می‌نماید که آن پادشاه‌زاده را به هر وجه که باشد به ملایمت و تدبیر در سلکِ ملازمت و حیطة تسخیر در آورند و چون با پدرش طرحِ امان و ایمان به میان آمده، به وسیلهٔ رساله و مکتوب والدش او را هم به حضور طلب دارند چرا که به آهستگی مرور روزگار تحمل که کار او در آن جوانب که سر حدِ ممالکِ ایران زمین است در آخر به محالقات و معادات کشید و در مدافعه او دیگر به تدبیرات و مقدمات بسیار احتیاج شود، امیر تیمور هم از استماع این صورت به وجهی متألّم و متأمّل شد و طبیعتش از حقیقتِ این قضیه بسیار متأثر و منفعل گشت و رای و تدبیرِ عاقبت‌اندیشی و دوربینی و فکرتهای منشیِ امیر تیمور چنان اقتضا کرد که احوال و محامد خصال شاهزاده را به طریقه ستایش همیشه در مجالس و محافل ذکر مینموده و سلطان را به مکارم اوصاف و محامد صفات می‌ستوده و به دعاى خیر و برخورداريِ از عمر و دولت مذکور میداشته و میان فرزندانِ سلطنت شعار خود کارنامه‌های دلاوری و مردانگی او را مشهور می‌ساخته و علی‌الدوام می‌گفته که چنین جوانی لایق تربیت و تمشیت تمام است و چنین شاهزاده رشک فرزندانِ جمیع سلاطین و حکام اگر چنانچه او پیشِ ما بی تکلفانه آید، و به لطف و عطوفت پدرانه ما اعتماد نماید، او را بر منتهای پادشاهانه و رعایتهای فرزندان، مخصوصِ خواهم داشت و به نسبتِ دامادی خود او را ممتاز داشته نظر همت به علو شأن او خواهیم گماشت، و دارای ممالکِ روم را به او تفویض خواهیم فرمود و در میان فرزندان رتبت و مکانت او را بر همگان خواهیم افزود E

استیلاء امیر تیمور بر تمام^۱ ممالک روم و خاندان آل^۲ عثمانی و کمال اهتمام او در رفع خصمان^۳ غالب^۴ خود، در روز تسلط و^۴ کامرانی در آن ایام^۵، که به هر طرف از ممالک^۶ روم لشکرهای آسوده و پر یراق^۷ فرستاده بود و در عرصه ملک کامکاری^۸ به مشقت‌های خاطر خود، دادِ ستمکاری داده بود اما تعرضی به عرصه ولایات متعلق به سلطان محمد خصال تغافل و اِهمال می‌نمود، و جهت بعضی مصالح در فرستادن لشکریان خاصه خود بر کشور و لشکر شاهزاده، اغفال می‌فرمود تا آنکه در آن اوقات، روزی یکی از مقابلان محرم و مصاحبان همدم اخبار و آثار مردانگی و کیفیت جوانمردی و فرزاندی او را به سمع امیر تیمور رسانید و بر تفصیل مصاف‌های جنگ سلطان با دشمنان متعدد از صنادید ترکمانان، او را مطلع گردانید و این معنی را بر سبیل تعجب نقل می‌کرد که با وجود فترت ملکی و انقلابات و با این گرفتاری سلطان یدلرم، پدرش با برادران او در آن اوقات چندین مصاف بزرگ با اعداء قدیم خاندان خود کرده است و با وجود استظهار آن سرخیلان قبایل و عشایر به ترتیب و تقویت این آستانه سلطنت در هر معرکه با اندک لشکری در غایت بی‌یراقی کارهای بزرگ از پیش برده و از أعقاب سلاطین، ازین فرزندی درین سن و سال به این جلادت و مردانگی محال است و چنین مظهر اقبالی شایسته تربیت و تقویت با رفع و دفع بی‌اهمال است.^۹

^۱ تمام N: تمامی E

^۲ آل N: خلافت E

^۳ خصمان غالب N: مخاصمان E

^۴ روز تسلط و N: ایام E

^۵ ایام N: مدت E

^۶ به هر طرف از ممالک N: به اطراف و جوانب E

^۷ و پر یراق E-

^۸ و بختیاری E+

^۹ تعرضی به ... دفع بی‌اهمال است N: از آنجا که شیوه استبداد امیر تیمور در مهمات ملکی در مهمات سلطانی معهود بود و بر قانون استبعدی که در نسق کشورگشایی در همه اوقات می‌نمود، در تعرض و مزاحمت ولایت و مملکت سلطان محمد خصال تغافل و اِهمال کرد و جهت مراعاة بعضی مصالح به اختیار یا اتفاق در فرستادن لشکریان خاصه خود به آن جوانب اغفال پیش آورد، تا آنکه روزی یکی از توابع و خدم و مقربی از خواص محرم او به ذکر اخبار و آثار مردانگی و به نقل جوانمردی و فرزاندی سلطان را به سمع امیر تیمور رسانید و او را بر تفصیل احوال سلطانی مطلع گردانید که با وجود فترت ملکی و انقلابات و حدوث چنین گرفتاری و شکست سلطان بایزد یدلرم و فرزندان از جمیع جهات یک فرزند سعادت‌مندش سلطان محمد نام در آن گوشه مملکت اماسیه و توقات چندین مصاف‌های بزرگ در اندکی از اوقات با اعداء غالب خود کرده، و با وجود استظهار دشمنان ایشان تربیت و تقویت این آستانه عالی آن پادشاهزاده با اندک لشکری کارهای بزرگ از پیش برده، الحق از أعقاب و اخلاف سلاطین ظهور فرزندی چنین درین سن و سال به این جلادت و مردانگی محال است، و بی تکلف این چنین شاهزاده شایسته E

لیکن لایزال، دیدۀ تنگ حسّاد و خشمِ مرموز از شهود سرّ وَاللّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ^۱ چون صبحگاهی
 بر فُسحتِ ملکِ رحمتِ ایزدی نیفتاده و هرگز روزنۀ بَصَرِ بصیرت را بر فضایِ حَرَمِ سرای ارادتِ ازلی،
 به دستِ تفکّر و تدبیر نگشاده، پندارد که به مجرد انگیزِ زوالِ نعمتِ آنچنان ارجمند و سعادتمند،
 بازداشتنِ آن مُقبل از نظرِ قبولِ مقدورست، تا آنکه مقدماتِ توفیقاتِ سبحان را به موانع و رَوادعِ
 تخیلاتِ شیطانی، منع و ردّ نمودن، امری محتمل و میسورست، حال آنکه قلمِ فرخنده رقمِ تقدیر
 همیشه در صددِ تقریرِ تحریرِ این دعا مأثورست و بر الواحِ ضمائرِ خدادانان، این مُناجات، مسطور که
 اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطِيٍّ لِمَا مَنَعْتَ.^۲

بیت ۳:

از قسمتِ بندگی و شاهی
 دولت تو دهی به هر که خواهی
 آنجا که دهی ز لطف یک تاب
 زر گردد خاک و دُر شود آب^۴

^۵ مُصَدِّقِ این منوال، مجاریِ احوالِ سلطانِ محمد خصال است که ^۶، الْقَصَّة؛ با وجود تسلّط و

^۱ سورة آل عمران، آیه ۱۵

^۲ لیکن لایزال، دیدۀ تنگ ... اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطِيٍّ لِمَا مَنَعْتَ N : لیکن چون خصلتِ حقد و حسد در جبلتِ نفوسِ حسینه
 مفلطورست و کمال این اخلاقِ ذمیمه میان دنیا پرستانِ محبوب از کمالاتِ نفسیه مقصور و لایزال دیدۀ ی تنگ حساد و خشم فرمود از
 شهود سرّ وَاللّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (سورة آل عمران، آیه ۱۵) به جهت آنکه هرگز بر فسحتِ ممالکِ رحمتِ ایزدی نیفتاده و هرگز روزنه بصر
 بصیرت را بر فضایِ حرمِ سرای ارادتِ ازلیه به نظرِ تفکّر و تدبیر نگشاده اند از آن سبب پندارند که به مجرد خواهشِ زوالِ نعمتهای ارجمند،
 باز داشتنِ مقابلانِ سعادتمند، از دولتِ مقدّر امری مقدورست، با آنکه مقدماتِ توفیقاتِ سبحانی را به موانعِ تدبیر و مکرِ حاسد و روادعِ
 فکریهای فاسد از حصولِ مطلوبِ مرر منع و ردّ نمودن امری محتمل و میسورست، غافل از مودای این دعاءِ مأثور که که بر الواحِ ضمائرِ
 خدا دانان مسطورست که اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطِيٍّ لِمَا مَنَعْتَ و لَا رَادَّ لِمَا قَضَيْتَ و لَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ E

^۳ بیت -E

^۴ نقل از لیلی و مجنون نظامی

^۵ و هرکه تتبعِ اخبارِ سلف نموده و استقراءِ حالاتِ اهلِ مَجْد و شرف کرده، کمابینگی می‌داند که ابتلاءِ جمیعِ انبیا و رُسُل و گرفتارِ تمامِ ائمه
 و هادیانِ سبیل از تعرّضِ نفوسِ مجبول به فساد ازین قبیل بوده و محافظتِ مُلک و دین را بر همین سبیل می‌نموده‌اند، چنانچه دولتِ
 نبوتِ محمدی را اگر حامیِ قویِ دستِ وَاللّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ (سوره مائده، آیه ۶۷) تقویت و رعایتِ بنمودی از مزاحمتِ حاسدان و
 تعرّضِ مفسدان در لَجَّةِ دریایِ مخاطراتِ وَقْتَلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ (سورة آل عمران، آیه ۱۸۱) آفتابِ جَهَنمِ تابِ محمدی هم مُستغرق
 بودی و لیکن به حُکمِ سابقۀِ عنایت و جهتِ دَوامِ رقابت و وقایتِ چون رتبهٔ قبولِ وَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ رَسِید، همواره از مبشرِ عالمِ غیب
 نویدِ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا (سورة فتح، آیه ۱) را قبل از وقوع می‌شنید.

بیت: کیست فنا کآب زجامش خورد یا عَدَمِ سِفله که نامش بُرَد E+

^۶ مُصَدِّقِ این منوال، مجاریِ احوالِ سلطانِ محمد خصال است که N : و غالبا از شرافتِ اسمِ سامیِ محمدی و از سوابقِ لطف و عنایت
 سمرمدی، مجاریِ احوالِ این سلطانِ محمد خصال که به صلاحِ دارین همه موفق بوده در اکثر حالاتِ موافقِ واقعاتِ آن نبی به حق نموده
 که E

داستان هشتم

در بیان عیان شدن آثار دلاوری و سپهداری سلطان و فیروز جنگی او در چندین مصاف با وجود ضعف حال از فترت امیر تیموری و مطارحه امیر تیمور با والد خلافت انتسابش جهت طلب سلطان به مجمع معسکران ممالک قیصری بر وجه مهربانی و فرزندپروری^۱؛

چون حق سبحانه و تعالی نشأه قابلی را از خاندان [229a] سلطنت و جهانبانی، شایسته مسند موروثی سلطان سازد و در وراثت تاج سروری و حارسی رتبت و جاه پدری او را به تأیید ابدی سر برافرازد، اگر چنانچه در عنفوان جوانی و ریعان انسان انسانی به کرامت و آئینه الحکم صبی^۲ میان ابناء روزگار هم او را سرفراز فرماید و رایت سعادت سرایت او را به طریقه نیک نامی و لقد اصطفیناه فی الدنیا^۳ بر فضای ملک و جاه و در بسیط گیتی بر حسب دلخواه برگشاید، محل استغراب و موقع استعجاب نباشد^۴.

رباعیه^۵:

از لطف تو هیچ بنده نومید نشد	مقبول تو جز مُقبل جاوید نشد
لطفت به کدام ذره پیوست دمی	کان ذره به از هزار خورشید نشد ^۶

^۱ در بیان عیان شدن ... مهربانی و فرزندپروری N: در بیان عیان شدن آثار دلاوری و سپهداری سلطان در مجامع اولی الالباب و انتشار و اشتها اخبار فیروز جنگی او در سپاه امیر تیمور بر وجه استغراب و گفتار در ذکر کیفیت اطلاع امیر تیمور بر تفصیل حال سلطان و غبطه و رشک او بران مظهر اقبال و مطارحه با والد بزرگوارش یلدرم خان جهت طلب او به معسکر تیموری در آن حال E

^۲ سورة مریم، آیه ۱۲

^۳ سورة بقره، آیه ۱۳۰

^۴ چون حق سبحانه ... استعجاب نباشد N: حق سبحانه و تعالی چون نشأه قابلی را از مظاهر بشری به کرامت لطف‌های نهانی شایسته ارتقا بر مساند درجات سلطانی نسازد و اگر مظهر کاملی را از دودمان خلافت و جهانبانی به مشیت ازلیه در وراثت تاج سروری و حارسی جاه و رتبت پدری سر بر افرازد لاجرم بنابران تأیید سبحانی در ریعان سن جوانی و در عنفوان اعمار انسانی اگر به کرامت و آئینه الحکم صبی از ابناء روزگار او را ممتاز سازد از کمال قدرت ربانی ظهور این گونه معانی محل استغراب نباشد و چون شمسه عالی علم چنان سعادت‌مندی را میان ابناء دهر به نیک نامی و لقد اصطفیناه فی الدنیا بر فرق عالمیان برافرازد، از شمول عنایت سبحانی موقع استعجاب ننماید E

^۵ رباعیه N: بیت E

^۶ نقل از دیوان شمس مولانا

مستحسنِ طباعِ جمهور شده و به سپاسداری ولی نعمتِ خود مشهور و در زُمَرَهٗ وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِي

الشُّكُورُ^۱ مَسْكُور و مذکور گشته، می گفت^۲:

بیت^۳:

از خاکِ راه بودم ازین پیش خوارتر	داند همه جهان که من از جورِ روزگار
گوهر شدم اگرچه بدم سنگ بی خطر	چون آفتابِ رحمتِ سلطان به من فتاد
دارم هزار خَلعتِ رنگین چو گل به بر	بودم چو خار گرچه برهنه ولی کنون
چون سرو برفراختم از دولتِ تو سر	بودم دوتا ز رنج بنفشه صفت کنون

^۱ سورة سبأ، آیه ۱۳

^۲ در اندک زمانی ... و مذکور گشته، می گفت: N: و به اندک روزگاری شهر سیواس را با ولایت از خرابی لاحق به حالت آبادانی سابق آورد و تمامی خرابه جای ها را به حلیه عمارت و زراعت رشک سایر بلاد و ولایات کرد و بر حسب کلام حکیم که إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيمِ خاتمت کار و عاقبت روزگار مزید مشارالیه مستحسن طباع جمهور شد و در رتبت فحول و امثال معروف و مشهور گشت و در سپاس داری ولی نعمت سلطان مذکور در زمره وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِي الشُّكُورُ آمد، و مساعی جمیله اش جهت سد بغور دولت و دین باجور و مسکور نموده E

^۳ بیت -E

فلهذا^۱ سلطان محمد خصال و آن خسرو عَلَيْهِمُ الْعَفْوُ وَالْإِفْضَالُ^۲، به مقتضای قانون بسطِ مکرّمات فأمّا^۳ مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ^۴ مزید مُرید را به اصنافِ مَراحِم و مُلاطفات، مخصوص داشت و میانِ بندگانِ قدیم و جدید سرِ سرفرازی او را به تاجِ احسان و اشفاق برافراشت و در همان ولاء، ایالت و امارتِ ولایت سیواس را به مشارالیه ارزانی داشت که چون از ملاحقِ فِتَن و آفات، متفرّق الحال شده بود، به عمارت و آبادانی و به جمعیتِ رعایا از اطراف به مهربانی قیام نماید، و به جبرِ کسرِ دل شکستگان، به لوازمِ مرحمت و احسان اهتمام فرماید و الحق مزید مذکور در هرگونه عبودیات و هر قسم از خدماتِ بعد از آن به نوعی اجتهاد نمود که مزیدی بر آن از هیچ کس از امثال و اقربانِ او ظهور ننمود، به نوعی که توجه خاطرِ سلطان به تربیت و تَمَشِیتِ او مصروف داشت و ابوابِ مَراحِم و اِشفاقِ خسروانه، هر روزه به کلیدِ اخلاص مفتوح می گذاشت^۵.

صرع^۶:

هَلْ مِنْ مَزِيدٍ مِی زدی از بهر باقیات

و در اندک زمانی شهر و ولایتِ سیواس را به حلیّه عمارت و آبادانی سابق درآورد و هر جا که خرابی و ویرانی دست ظالمانِ ستمکار رسیده بود به بسطِ ایادی و نشرِ مَعْدِلَتِ مُتمدایِ سکون و مأنوس کرد و برحسبِ کلامِ حکیم اِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِخَوَاتِمِهَا^۷، عاقبتِ روزگار و خاتمتِ کار و بار مشارالیه

^۱ فلهذا N: هرآینه E

^۲ عَلَيْهِمُ الْعَفْوُ وَالْإِفْضَالُ N: کریم الحق صاحب افضال E

^۳ قانون بسطِ مکرّمات فأمّا N: نص و اما E

^۴ سورة فرقان، آیه ۷۰

^۵ مزید مُرید را ... مفتوح می گذاشت N: به انواع مکارم و اصنافِ مراحِم مخصوص داشت و سر افتخار او را میان بندگان به تاج احسان بر افراشت و حکومت و امارت سیواس را به مزید مذکور ارزانی داشت که به عمارت و آبادانی مملکت و استمالت و محافظت رعیت قیام نماید و به جبر کسر احوال سکنه آنجا در هر باب به وظایف اهتمام اقدام کند و الحق مزید مذکور در خدماتِ سلطانی به نوعی که مزیدی بر آن مقصور نبود اهتمام به ظهور رسانید، و در مقابله لطف و احسان سلطانی وظایف جانشیاری و لطایق خدمتکاری را بر عالمیان ظاهر گردانید و مزاج سلطان را به وسائل نیکوبندگی از مقام انحراف به صورت لطف روز افزون انصراف داد، و ابواب انعام و اکرام را بر روی اقبال خود دم به دم بیشتر میگشاد که E

^۶ مصرع -E

^۷ حدیث شریف

انابه^۱ ظاهرالصلاح به سلطان صاحب مروّت، از خونِ چنین گناهکاری بگذرد^۲ و رقمِ عفو بر سرِ^۳ جریده اعمالِ سیئاتِ^۴ من می‌کشد، یقین که تا زندگی باشد^۵ در مقابله^۶ این نعمتِ زندگانی^۷ جدید و به شکرانه این موهبتِ پرمزید، سرِ خود را طفیلِ راه اخلاص و نیکوبندی خواهم ساخت و از قانون^۸ شریعتِ محمدی و از آیینِ امر و نهی این دولتِ سرمدی سرِ مویی نخواهم طرحِ عدول انداخت و در سلکِ بندگانِ درم خریده، کمرِ اجتهاد^۹ به میانِ جانِ خواهیم بست و داغِ غلامی^{۱۰} را به^{۱۱} نشانه این آزادیِ خون خود بر پیشانیِ زندگانی، بر^{۱۲} ناصیه امانی^{۱۳} خواهم پیوست.

بیت:

اگرچه جرمِ من کوهِ گران است	تو را درهای رحمت بی‌کران است
تویی کز جرمِ من عفو تو بیش است	اگر رحمی کنی بر جایِ خویش است
اگر گردی ز مشتِ خاک خشنود	تو را نبود زیان ما را شود سود ^{۱۴}
اگر خواهی به ما خط درکشیدن	ز فرمانت که یارِ درکشیدن ^{۱۵}

^۱ و انابه - E

^۲ صاحب مروّت، از خونِ چنین گناهکاری بگذرد N: از سر خون من گناهکار می‌گذرد E

^۳ سر - E

^۴ سیئات N: سیئه E

^۵ زندگی باشد N: زنده باشم E

^۶ مقابله N: مقابل E

^۷ زندگانی N: حیات E

^۸ قانون N: حکم E

^۹ آیین امر و نهی ... خریده، کمرِ اجتهاد N: اوامر و نواهی این دولت سرمدی، به هیچ وجه نخواهم پرداخت، و در سلک سایر غلامان مجاهد

سلطانی کمر مبارزت و E

^{۱۰} درگاه سلطانی E+

^{۱۱} به N: جهت E

^{۱۲} بر N: و E

^{۱۳} خود E+

^{۱۴} ما را شود سود N: باشد مرا سود E

^{۱۵} ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

مزید و توابع اتفاق نمودند، و جهت عبرت سایر مفسدان، جملگی بر سیاست ایشان^۱ متفق الکلام بودند؛ فاما سلطان را چون در شأن^۲ ارباب شجاعت و دلاوری مزید اهتمامی بود و جوانان جلد دلاور را به شفقت و احسان، استرفاق^۳ می فرمود، مزید مذکور^۴ را به مجلس^۵ حضور خود آورد و به مشافهه با او خطاب کرد که همه مردم بر قتل تو مجدد و قائل اند و کافه نفوس بر گناهکاری تو متفق و به سیاست تو راغب و مایل، لیکن [228b] جهت نشاء شجاعت و جرارت، مرحمتی درباره تو حاصل است و ظلان عنایت و ملاطفت به حمایت تو شامل، اگر چنانچه با خدا و خلق، عهد می کنی که دیگر آزار مسلمانان و تعرض به عرض و مال مردمان بر نفس خود حرام کنی و این ملکه دلیری و جلالت را که به حرامی گری و قطع طریق ضایع می کنی، و در راه دین پروری و جهاد فی سبیل الله التزام کنی، این بار امر سیاست تو را به عفو و احسان مقابل می گردانیم و تو را در سلک خواص خدام به مراتب ارجمند می رسانیم، مزید مذکور در جواب این کلمات سلطانی که در سمع او به منزله وحی آسمانی و به مثابه بشارت نفخ روح، در ابدان انسانی بود، از قطع طمع از حیات و زندگانی گفت که من، بنده عاصی گناهکار از اعمال نکوهیده خود خجل و شرمسارم^۶، و^۷ به مقتضای مجازات کردار، به پاداشی حرکات ناپسندیده خود گرفتارم^۸، اگر به مجرد این عهد و استنباه و به وسیله^۹ استغفار و

^۱ اعیان ملک ... بر سیاست ایشان N: حاضران صحبت و ارکان سریر سلطنت بعد از استماع ترمذ و تشدد مزید، و اصرار او بر عناد و تهدید، بر قتل او اتفاق نمودند، و جهت غیرت متمردان بر کشتن او همگی E

^۲ فاما سلطان را چون در شأن N: اما چون سلطان مبارزان را در باب E

^۳ جلد دلاور را به شفقت و احسان، استرفاق N: دلاور را به محبت و اشفاق صید E

^۴ مذکور E-

^۵ مجلس E-

^۶ به مشافهه ... خجل و شرمسارم N: با او به مشافهه فرمود که همه مردم به قتل تو مشعوف و مایل اند و جملگی نفوس بر بدفعی و گناهکاری تو قائل، اما از طور مردانگی و دلیری تو مرا لطف و مرحمتی درباره تو حاصل شد، و ظل عنایت و شفقتی به حمایت تو شامل گشت، که اگر چنانچه با خدا و خلق عهد می کنی که دیگر اضرار مسلمانان و آزار مردمان اقدام نمودن را بر نفس خود حرام کنی و این شجاعت و مردانگی خود را که در حرامیگری و قطع طریق صرف می کنی در راه دین و جهاد التزام کنی، ترا عفو و احسان از خون امان مخصوص میگردانیم، تا که در سلک خواص خدام درآورده به مناصب و مراتب لایق می رسانیم، مرید در جواب این مقوله کلمات سلطانی که به منزله وحی آسمانی بود و به مثابه پیغام وصل از یار جانی بعد از قطع امید زندگانی و هجوم لشکر خونخوار فراق جاودانی، گفت که من بنده عاصی و از گناهان بی پایان خود خجل و شرمسارم E

^۷ اکنون E+

^۸ کردار، به پاداشی حرکات ناپسندیده خود N: اعمال به کردار ناپسندیده خود مقید و E

^۹ این قدر E+

اما مزید مشارالیه در خصومت و مجادله می‌افزود و جنگ و محاربه را مزید می‌نمود، چون بایزید پاشا از اصلاح مفسده ایشان به ملایمت مایوس گشت و در مقابله و مقاتله آنچنان شخصی بی‌اعتبار، در بند ناموس شد، امر کرد که از اطراف و جوانب دیوارهای مسجد را نقب و رخنه کردند و به ضرورت، همگی آن جاهلان روی به مناره مسجد آوردند و از بالای منار، به جنگ ایستاده به هیچ‌وجه آن حمیت جاهلیت تنزل نمی‌نمودند و در بلندی رتبت و جلالت می‌افزودند، دیگر باره بایزید پاشا تدبیری صائب نموده در سوراخ مناره دود و آتش سوزان برافروختند و همگی آن جماعت از آتش غضب به وجهی و به حطب پر لهب از هر جانب می‌سوختند و به چار و ناچار از اضطراب اضطرام نار شیطانی که در نهاد ایشان جاگیر شده بود قبول تنزل از مقام مکاوحه نمود و از سر منار فرود آمده در بر روی خصم غالب گشود، که گفته‌اند^۱:

نظم^۲:

خاک بر سر مکن که^۳ خوار شوی ور کنی زان بلند ویرانه

بایزید پاشا دست و پای^۴ مزید و توابع^۵ او را به سلاسل و اغلال نکال^۶ بر بسته به خدمت سلطان آورد و مزاج سلطانی را ازین^۷ خدمت مقبول، خرم^۸ و شادان کرد و همگی اعیان ملک بر قتل

^۱ اما مزید مشارالیه... که گفته‌اند N: مزید مزکور در مجادله و خصومت افزود و جنگ و جدال را دم به دم مزید مینمود چون بایزید پاشا از طریقه نصیحت و ملایمت او مایوس شد و در مقابله آن چنان شخصی بی اعتبار مقید نام و ناموش گشت فرمود که از اطراف و جوانب دیوارهای مسجد را نقب زدند و از هر طرف در مسجد رخنه کردند و مردم مسلح و مکمل از جوانب به درون رفتند و از هر جانی ممر و مقر او را فرو گرفتند با وجود آن همه اقدام و ابرام مزید و جماعتش به التمام به بالای منار مسجد بر رفتند و از بالای منار به جنگ ایستاده در منار را گرفتند و به هیچ وجه از حمیت جاهلیت تنزل نمی‌نمودند و در بلندی رتبت منهو و جلالت می‌افزودند، بایزید پاشا به تدبیر صایب بخاطر آورده در سوراخ مناره دود و آتش پر شراره برافروختند و مردم او در نیکنامی چنان از یک جانب به آتش افروخته قهر و غضب و از جهتی به شعله حططب بر لهب می‌سوختند به ضرورت شیطان آتش نهاد عصیان که در دماغ مزید جا کرده بود اختار هزل نمود و از سر منار به اضطراب فرود آمده در بر روی خصم غالب گشود E

^۲ نظم - E

^۳ که N: چو E

^۴ پای N: گردن E

^۵ و توابع او E-

^۶ اخذلان و E+

^۷ ازین N: به این E

^۸ خرم N: به غایت مسرور E

که باد صبا را برو سَبَقِ جستن محال نبود و نقلِ خبرِ لشکر، از کبوترِ نامه‌بر هم محال می‌نمود و بیشتر از هنگامِ صبحِ صادق که هنوز مرغانِ سحری ز آشیانِ خود نپریده بود و غُرَابِ شبِ تار هنوز از زَنگله زَرین که بر پایِ صبح بسته نر미ده بود و مزیدِ حرامی با جماعتِ توابعِ خود در آن مسجدِ عتیق که آرام گرفته بود، با خفاشانِ شبگرد عَقْدِ مَوَاسِتِ نبریده بود و مرغِ دلش به فراغت به جولانگاهِ دیگر نپریده که به یکبار بایزید پاشا لشکری جرّار به هم‌عنانی نسیمِ اسحار بر در مسجدِ جامع رسید و اطراف و جوانبِ مسجد را چون لشکرِ فیضِ الهی محصور گردانید، مزید و جماعت هم به ضرورت در مسجد را محکم ساخته، به مقاومت و محاربه ایستادگی نمودند، و در جنگ، جدال با جماعتِ خود اظهارِ مردانگی می‌کردند؛ بایزید پاشا برحسبِ امرِ سلطانِ اولاً آن جماعت را به عهد و ایمانی امان مستظهر و مُستمال گردانید، و مَواعیدِ اشفاقِ سلطان را بر وفقِ تَأْکِیدِ هُمْ ما یَشَاؤُنَ فِیْهَا وَلَدَیْنَا مَزِیدٌ^۱ به ایشان رسانید، که اگر از گناهانِ سابق در مقامِ تَضَرُّع و استِغْذار آیند و در مسجد را به کلیدِ توبه و استغفار گشایند، از جانبِ سلطان به مراتب و مواجبِ لایق و به انعاماتِ عنایاتِ فایق، سرفراز خواهند شد، لیکن هرچند از راهِ ملایمت و مسالمت با مزیدِ مذکور و توابعِ سلوک نمود و در طریقِ نصیحت و دلداری با ایشان معامله و مجامله فرمود^۲.

بیت:

با قضا پنجه مزین ای تند و تیز تا نگیرد هم قضا بر تو ستیز^۳

^۱ سورة ق، آیه ۳۵

^۲ فی الحال؛ سلطان اعظم ... مجامله فرمود N: بنابراین تعلق سلطان بایزید پاشا که اعظم ارکان بود و میان وزرا و نواب مخصوص مزید شوکت و علوشان از خدام سلطانی امر مذکور را مواجه به عهد نمود و علی الفور براق خود و لشکریان مکمل کرده بی سبق مقدمات و قبل از شیوع خبر این توجه به اطراف و جهات متوجه سیواس شد و به نوعی درین عزیمت مسارعت و مبادرت نمود که باد صبا را برو سبق جستن محال نبود و نقل خبر از کبوتر نامه بر محال نمود پیشتر از صبح که هنوز مرغان هوایی از آشیان خود نپریده بود و غراب شب هنوز از زنگله زرین که بر پای باز سفید صباح بسته اند نر미ده و مزید خرامی با جماعت خود در آن مسجد کهنه که آرامگاه او بود با خفاشان شبگرد عقد مجلس موانست نبریده بود و به فراغت خاطر مرغ دلش به جولانگاه حزم و احتیاط نپریده که به یکبار بایزید پاشا با لشکری جرّار هم عنان نسیم اسحار بر در مسجد رسید و اطراف و جوانب مسجد را چون لشکر فیض الهی محصور گردانید بیچار و ناچار مزید هم در مسجد را محکم ساخته، به مقاومت و محاربه ایستادگی نمود و در جنگ و جدال با جماعت خود اظهار مردانگی میکرد، بایزید پاشا بر حسب امر سلطان اولاً او را با توابع مستظهر و مستمال به عهد و امان گردانید و مَواعید سلطان را در باب اشفاق و احسان به او رسانید که چون از اعمال ناشایسته خود بوسیله نیاز و ضراعت استغذار نماید در مسجد را به کلید توبه و استغفار بگشاید از جانب سلطان به مراتب و مواجب لایق و به انعامات و عنایات فایق سرفراز خواهد شد و هرچند از راه ملایمت و مسالمت با او مراسله نمود و در طور نصیحت و دلداری با او مجامله فرمود که E

^۳ بیت از مثنوی معنوی مولانا

اوقات^۱ بر سر راه مردم آینده و رونده می آیند، و بضاعت مردم به نهب و غارت می‌ربایند و از این جهت راه^۲ آمد شد مردم، از آن ولایت بریده و جماعت ساکنان آنجا از آزار و تعرض بی شمار او، کارد به استخوان رسیده عما قریب آن ولایت و شهر چنان از هم خواهد افتاد^۳ که به غیر از جغد در ویرانه‌ها آنجا متوطنی نماند و به جز وحوش و طیور غیر مأنوس در آن اماکن جهت خود مسکن نگرداند^۴.

بیت: ۵:

إِذَا صَدَّعَ الظُّلُمُ الْمَشْتَتُ شَمَلْنَا كَصَدَّعِ الْوَفَا لَا مَطْمَعٌ فِي التِّيَامِ

[228a] سلطان را از این خبر پر وحشت عرق مرحمت جبلی و مواد معدلت اصلی به جنبش آمد و از پریشانی رعایا و عجزه به غایت متوحش شده و با امرا و ارکان دولت خود مطارحه نمود که هر چند سد ثغور ملک و دین و رفع غبن و مفاسد از مساکن مسلمین بر ما فرض عین است و از این گونه فتنه جویان و مفسدان را در عرصه مملکت گذاشتن در کارخانه خسروی عیب و شین باشد^۶.

بیت: ۷:

حَذَرُ ز نَالِيدَنْشُ بِرِ خَدَايَ اِگَرِ زِیَرْدَسْتِی در آید ز پای
حَذَرُ كُنْ زِ اِفْسَادِ كَمْتَرِ كَسِی که از قطره سیلاب دیدم بسی

فی الحال؛ سلطان اعظم ارکان و اشجع امراء کاردان خود را که بایزید پاشا بود و به مزید شوکت و علو شأن میان سایر نواب مستثنی، فی الفور با لشکریان مکمل تعیین فرمود و توجه ایشان را به طریق شبیخون و ایلغار مقرر نمود؛ بایزید پاشا نیز درین عزیمت به نوعی مشارکت التزام کرد

^۱ آبنیان بیت‌الله ... و اکثر اوقات N: بیت الله را مقام منام شبانگاه و پناه و آرامگاه گاه و بیگاه خود کرده اند و همواره E

^۲ و بضاعت ... ازین جهت راه N: و به نهب و غارت و نقصان و قسان رتبت اقدام مینمایند و الآن جهت ایشان E

^۳ از آزار و تعرض ... خواهد افتاد N: را از آزار پیوسته او کارد به استخوان رسیده عما قریب چنان خواهد شد E

^۴ جهت خود مسکن نگرداند N: ساکن نباشد E

^۵ بیت - E

^۶ را ازین خبر ... و شین باشد N: را از استماع این قضیه پر وحشت مواد غیرت جبلی و عرق معدلت اصلی به جنبش آمد و ازین پریشانی خواطر شکسته دلان به غایت متوحش گشت و با امرا و ارکان دولت مطارحه نمود که در این امر جزوی خود لایق رتبت سلطنت نیست که مرا خود به دفع آن اقدام باید نمود و در تدبیر رفع این شخص بی سر و پا دیگر باره رایت همایون را با تردد عساکر بر تردد خاطر باید افزود لیکن به قانون شریعت و سیاست و در طریقه پیروزی و ریاست سد ثغور دین و نظم مصالح مسلمین واجب و فرض عین است و احوال و تجاهر در امثال این مفاسد با وجود عقوبت و سخط الاهی منجر به مفاسد و مقابح غیر مشاهی است E

^۷ بیت - E

بیت ۱:

و مَنْ يَزْرَعِ الْخَيْرَ يَحْصُدْ مَا يُسَّرُّ بِهِ وَ زَارِعُ الشَّرِّ مَنَكُوسٌ عَلَى الرَّأْسِ

و اگر در متابعتِ نفس و هوی و به مشایعتِ طبع، شِنَاعَتِ اقتضاءِ استبداد و اشتداد نماید^۲ به مجازات مساوی و مقایح در^۳ مُحَاذَاتِ شَنَاعِ و فضایح مأخوذ و نهان گردد.

بیت ۴:

همین باشد جزای آنکه در نعمت کند کفران چنین باشد سزای آنکه ورزد در عمل عصیان

و نمودارِ این سیاقِ کلامِ حقیقت انجام^۵ آنکه، الْقَصَّة؛ سلطان محمد خصال و آن خسرو عدالت فعال، از منهیانِ اخبار چنان استماع فرمود^۶ که در نواحی^۷ سیواس شخصی پیدا شده مزیدِ حرامی نام و همواره به قطعِ طریقِ مردم^۸ او را اقدام و اِبرام^۹ و با وجودِ خرابیِ سیواس از ستمگریِ لشکر^{۱۰} تیموری، این پریشانیِ جدید لاحق به آن تعرض‌های مدید^{۱۱}، مزید گشته و کیفیتِ سلوک ناپسندیده آن مزید^{۱۲} را به تفصیلِ تقریر کردند؛ چگونگیِ انسلاکِ مشارالیه و اتباع او را در زمره^{۱۳} وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ^{۱۴} به تأکید آوردند و مزیدی مشارالیه با جمعی از مفسدان^{۱۵}، در مسجدی عالی شأن که مشهور و معروف به جامع^{۱۶} سلطان است، مُتَحَصَّن شده بود و آن بنیانِ بیت الله را مقامِ شبانگاه و منام و پناهگاه و بیگاهِ خود مُتَعَيَّن داشته و اکثر

^۱ بیت -E

^۲ استبداد و اشتداد نماید N: مستبد و مصر ماند E

^۳ در N: و به E

^۴ بیت -E

^۵ حقیقت انجام N: فرخنده انجام E

^۶ استماع فرمود N: به موقف اصفا رسید E

^۷ نواحی N: توابع E

^۸ مردم N: شهری و غریب E

^۹ و اِبرام -E

^{۱۰} ستمگری لشکر N: ظلم E

^{۱۱} لاحق به آن تعرض‌های مدید N: به آن تفرقه‌های مدید ملحق شده و این ابتلای مردم عاجز به غیرتها و نکبات سابق E

^{۱۲} آن مزید N: او E

^{۱۳} در زمره N: که از زمره E

^{۱۴} سوره حج، آیه ۳

^{۱۵} به تأکید ... از مفسدان N: مزید مذکور با جمعی راهزن و گروهی از مظاهر مفاسد و غبن E

^{۱۶} جامع N: مسجد E

داستان هفتم

در بیان کیفیت ظهور مزیدِ حرامی با جمعی قطعاً الطريق در توابع سیواس و تجهیز سلطان، سپاهی را به سپه سالاری بایزید پاشا جهت دفع آن اشرار الناس و انسلاک مزید در زمره خواص سلطان عالی اساس^۱؛

چون سر نهانی لطف یزادنی^۲ و حکمت بالغه رحمانی^۳ در خلق غضب، در فطرت انسانی همین حمایت ملک بدن است، جهت مصالح عموم ناس و هم رعایت و وقایت نظام بلاد و بدن^۴ است، جهت صاحبان حشمت و اساس هر آینه^۵ بر دست سلاطین کشور عدالت و مالکان ممالک^۶ آیالت، لازم نماید^۷ که جهت رفاهیت عموم خلایق طایفه^۸ از افراد نیکونجات خیر الناس^۹ من ینفع الناس^{۱۰} را ترتب و تقویت فرمایند و بعضی مظاهر فساد که از آحاد ظاهر الافساد را از قبیل^{۱۱} شر الناس^{۱۲} من یضر الناس^{۱۳} تأدیب و ترتیب^{۱۴} نمایند، که^{۱۵} اگر به وسیله^{۱۶} ساینس شرع و حارس عقل، تبدیل ملکات نفسانی، تحسین^{۱۷} اعمال شیطانی کند به عفو و صفح جمیل امان یابد^{۱۸}.

^۱ در بیان کیفیت ... سلطان عالی اساس N : در بیان کیفیت ظهور مزید حرامی با جمعی مفسدان راهزن در توابع سیواس و قطع طریق آئینده و رونده نمودن و تعرض و آزار ایشان به عموم ناس و گفتار در کیفیت توجه سلطان به اندیشه دفع مزید مرید مذکور و فرستادن بایزید پاشا به دفع آن فتنه ایام و ظفر یافتن مشار الیه به قید مرید مذکور و انسلاک او در سلسله ... خواص سلطان و اعظم خدام E

^۲ لطف یزادنی-E

^۳ رحمانی N : یزادنی E

^۴ بدن N : مدن E

^۵ هر آینه N : لاجرم E

^۶ ممالک N : ازمنه E

^۷ نماید N : افتد E

^۸ خلایق طایفه N : رعایا و به مصلحت نظام حال بر ابا جمعی را که E

^۹ حدیث شریف

^{۱۰} را N : اند E

^{۱۱} آحاد ظاهر الافساد را از قبیل N : افراد کثیر الافساد E

^{۱۲} حدیث شریف

^{۱۳} ترتیب N : سیاست E

^{۱۴} که N : تا E

^{۱۵} به وسیله E+

^{۱۶} تحسین N : تعبیر E

^{۱۷} و اگر E+

و حاجات، عازم قتال عدو مغرور جاهل شد، لاجرم هنگام سحری که مَبْشَرِ فالقُ الاصباح و نَجاح رسانیده بود یا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ، قُمْ فَأَنْذِرْ^۱ به مسماع بی‌سروش اعداء شنوایند؛ اما چون مقررست که سگانِ نفس‌پرور اکثر در وقتِ سحر خوابِ غفلت می‌رباید [227b] و مستانِ جامِ غرور را بیش‌تر در ساعتِ طلوعِ صبحِ خواب‌آلودی، بختِ غنوده پیش می‌آید، به همان قاعده معتادِ آن اعداء سگ‌نجداد به نوعی مستغرقِ رُقودِ اِسْتِغْنَا و خوابِ عاقلانه بود که به غلغله کوسِ دولتِ سلطانی از خوابگاهِ خود برخاستند و در تدبیرِ مَدافِعِه و ترتیبِ اسبابِ مقاومتِ صفوفِ رایات و اعلام خود بیاراستند، و به ضرورت، همگی اسبابِ سپاهیگری و اسلحه و یراقِ لشکری در آن موقِفِ حکومت و سروری سرسریِ خود به جای گذاشتند و سرِ خود به هر دست گرفته، روی در صحرای ادبار و پای در بیابانِ خسار نهادند، و کوچکِ اُغلی با آن جماعت، که همکارِ بنی‌کَلاب بودند به ذهابِ بلا یاب از آن ولایت آورده شدند، و هرچه به مدت‌های مدید به طریقهٔ سگ‌نفسی به نهب و غارت چندین دیار جهت خود اندوخته بودند به جای گذاشتند، و همگی آن اموال که از جمله مالِ ضایع و مجهولُ المالک بود نوابِ سلطانی به فتوای شرع، مظهر به مصالحِ عساکرِ اسلام مصروف داشتند.^۲

مصرع^۳:

اللّٰه اللّٰه که تلف گردد که اندوخته بود

بیت^۴:

بدخواه را چه صرفه گردد مُعَارِضَتِ
با دولتت چه کار کند بختِ سِفله
با شیر خود چه پنجه تواند زدن سُغال
با قُلَّةٔ جِبَال چه پهلوی زند سُفال

^۱ سوره مدثر، آیات ۱ و ۲

^۲ و سلطان با جمیع خدام ... اسلام مصروف داشتند N: و در همان فرصت به دستور سابق و نهج معهود خود به نفس نفیس خود پیشوای سپاه شد و مهتدی به لطف و تایید آلاه گشت و به عزمی صایب چون رای مجتهدان مصیب متوجه خصم غافل دل شده و به جزمی مناسب چون توجه دل اهل مناجاهٔ به اجابت قرین و قریب عازم دفع آن عدو مغرور جاهل گشته و سحری که مبشر فالق الاصباح پیغام فتح و نجاج رسانیده بود و صدای انذار یا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ (سوره مدثر، آیه ۱-۲) به اسماع اعدا شنوایند اما چون سگانِ نفس‌پرور را در وقت سحر اکثر خواب غفلت می‌رباید و مستان جام غرور را بیشتر به هنگام صبح خواب‌آلودگی بیشتر پیش می‌آید بر همان عادت آن اعداء سگ صفت و غلغله کوس دولت از خواب استغنا رُقود غفلت آگاه کردند و در تدبیرِ مَدافِعَت و ممانعت آن مفسدان به هیچ طریق صواب راهی و مفری نیافتند به ناچار همگی اسبابِ سپاهیگری و اسلحه لشکری و تمام اسباب حکومت و سروری سرسریِ خود را بجای گذاشتند و از آن دیار روی به صحرا ادبار و بیابانِ خسار نهادند و کوچکِ اُغلی با جماعت هم صورت و سریش که حکم جمعیت بنی کلاب داشتند به دهات بلا یاب از آن ولایت آواره شدند و هرچه مدت‌ها مدید به سگ‌نفسی و کسب اوزار از نهب و غارت هر دیار جهت خود اندوخته بودند بر جای گذاشتند و همگی آن اموال ضایعه و مجهولُ المالک را نواب سلطان به مقتضای شرع مظهر به مصالح لشکر اسلام مصروف داشتند E

^۳ مصرع -E

^۴ بیت -E

بیت لمؤلفه^۱:

کوپک اُغلی بود به معنی سگ پسر سگ بود همان پدرسگ^۲
سگ که نبود معلّم از آدم واجب القتل باشد او آن دم

چون اخبارِ اضرارِ آن قومِ اشرار به مسماعِ سلطانی رسید و تفصیلِ مفاسد و مفاتحِ ایشان را متعاقب شنیده، لاجرم بر عاجزان و ستمدیدگان، مرحمت و رأفت و بر آن ستمکاران غضب و نِقَمَت، در ذاتِ عدالتِ منقبتش به حرکت درآمد و بنابراین جمیعِ ارکانِ دولت و لشکریان را امر به اعدادِ سفر و مقاتله فی سبیل الله فرمود و حکمِ تمهیدِ مقدمات، محاربه و مقاتله با آن مظاهرِ الدّینِ یُحاربونَ الله^۳ مُسارعت نمود که تدبیر دفعِ موادّ فساد آن جماعتِ ظالمان بیشتر از اشتداد و امتداد، لازم است و رفعِ شرورِ اشرار از حومه ملک، قبل از استمرار و استقرار واجب و مُتَحَتّم^۴.

بیت ۵:

لطفش به گرم چاره بیچاره کند عدلش ستم از زمانه آواره کند
در موسمِ عدل او صبارا نبود آن یاره که پیراهنِ گل تازه^۵ کند

و سلطان با جمیعِ خدّام و لشکریان به دستورِ معهود به نفسِ نفیسِ خود، پیشوا و سپهسالارِ سپاه شد و درین اندیشه، مهتدی به لطف و تأییدِ اله گشت، و به عزمِ صلابت بر میانِ چون رایِ مجتهدانِ مصیب، متوجه استیصالِ آن دشمنِ غافلِ دل گشت و به جزمی مناسب چون توجه اهلِ مناجات به استجابِ دَواعی

^۱ بیت لمؤلفه - E

^۲ پدر سگ : N بدرگ

^۳ سوره مائده، آیه ۳۳

^۴ چون اخبار ... واجب و مُتَحَتّم N: چنین مفسدی نامدار با جمعی از قطاع الطريق و اشرار که با او در اخلاق و اطوار تابع و هم سیرت بودند و در راه زبی و مردم آزاری مجبول بر شرارت نفس و عادی فطرت اتفاق نموده به طمع مملکت ستانی و به داعیه استیلاء غلبه ترکمانی به ولایت قارآباد آمدند و بر عادت معهود خود نهب و غارت خان و مان اهل ایمان و آزار رسانیدن عاجزان و ستمدیدگان اقدام نمودند و به کثرت لشکر سگ نفس مردم آزار به غایت در مقام استکبار و استظهار بودند و دست تپاول به مال و عرض مردم دراز کرده و پایمال کردن افتادگان و خاکساران عار مینمودند چون این خبر تواتر به مسماع سلطانی رسید و تفصیل مفاسد و مقابح ایشان را متعاقبا شنید از وجهی مرحمت و رأفت و از وجهی غضب و نِقمت در ذات عدالت نجادش در حرکت آمد و خاطر بر رأفت و رحمتش از پریشانی رعایا منزل وحشت شد بی توقف نواب و خدام و لشکر مهارت اقدام را دیگر امر فرمود که به اعداد اسباب مقاتله و محاربه فی الله مبادرت نماید و به آماده کردن مقدمات مقابله با آن مظاهر الدّینِ یُحاربونَ الله مُسارعت کنند که تدبیر دفع مواد فساد اهل بغی و طغیان قبل از اشتداد و امتداد لازم است و رفعِ شرورِ اشرار از حومه ملک قبل از استمرار و استقرار ضرر ایشان واجب و مُتَحَتّم است E

^۵ بیت - E

^۶ تازه N: پاره E

بیت ۱:

خود نکو ناید ار ز من پرسی خوک بر تخت و کلب در کرسی
خوک از شهوتش نجس خوارست سگ ز خشم است کین چنین خوارست^۲

و الحق به حسب استقرار معلوم است که لوازم سگ‌نفسی طبیعت و مراسم ملکه سببیت پر
شُنت در اقوام اتراک بی‌نسق صحرایی و آن طایفه ترکان معتاد به تاراج و یغمایی از سایر امم اکثر
و اتم است و ضرر ایشان به اهل عالم در بیشتر اوقات اعم، و آثار صدق این مدعی در بعضی ممالک
و کشورها که پای عساکر و عشایر ترکان تیموری و مسخر و رهگذر سپاه آن مظاهر ستمگری شده
و خصوصاً ممالک اسلامی روم و مساکن رعایا و قطبۀ آن مرز و بوم نمایان است و از لواحق ضرر و
ستمکاری ایشان آنکه در شهر سنه خمس و ثمان مائه، القصه؛ به اغوا و اغرا نواب امیر تیموری،
کوپک اُغلی نام از ترکان ظالم‌پیشه، مقرری و از اجلاف اخلاف صنادید آن سگ‌نفسان جری با گروه
انبوه از قُطّاع الطریق و اشرار که با او در اخلاق و ملکات تابع و هم‌سیرت او بودند و در راهزنی و
مردم‌آزاری همگی مانند کلب عفور در شرارت و ستمگری مواظب می‌نمودند، همگی با کوپک اُغلی
اتفاق کرده و به طمع مملکت‌ستانی و غلبۀ ترکان به ولایت قرآباد آمدند و بر عادت معهود، نهب و
غارَت خان و مان اهل ایمان و آزار عجزه و ستمدیدگان، اقدام می‌نمودند و به کثرت لشکر و اسباب
بی‌حصر و حشم بر حشر در نهایت استکبار و استظهار بودند.^۳

^۱ بیت - E

^۲ ر.ک. حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی

^۳ و الحق به حسب استقرار ... استظهار بودند N : و الحق به حسب استقرار طوایف عوالم و استیفاء اخلاق و ملکات بنی نوع آدم لوازم بلکه
سبعت و مراسم بیک نفسی طبیعت در اقوام اتراک بی‌نسق صحرایی و آن طایفه معتاد به تاراج گری و یغمایی از جمیع اصناف امم اتم
است و ضرر ایشان به اهل عالم اعم و از بدایت ظهور عمران بلدان و از اول زمان تمدن این نوع انسان خرابی اکثر مساکن و تفرق معظمت
مواطن به حسب غالب ازین طایفه ترکان به ظهور رسیده و این اسلوب نا مرغوب ایشان از بلاد مغرب تا مشرق کشیده چنانچه کتب تواریخ
و اخبار به آن معنی مشحون است و آثار صدق این مدعی در مملکت ایران و توران از حد و حصر بیرون و در آن ایام که لشکر جغتای و
سپاه امیر تیموری که اکمل این طایفه بوده اند در ذمائم خلق ستمگری تمامی ممالک اسلامی روم و مصافات را معروض صد گونه آفات
و محفوف صنوف آسیب و مخافات کرده بودند و از پرتو ظلم و عدوان ایشان سایر مفسدان را هم به اقتضا زمان فتنه انگیز داعیۀ مردم
آزاری و خونریز شده بود. القصه از آن جمله ترکان ستمگر و زمره گروه پر شر و فر کوپک اُغلی نام یکی از ترکان ظالم نهاد و از اخلاف
اجلاف اهل فتنه فاسد بود E

داستان ششم

در بیان خروجِ کوپکِ اوغلی با گروهی سگ‌نفسانِ ترکمان بر ممالکِ سلطان و توجه سلطان به دفعِ آن سگان جهنمی و انتزاعِ دامنِ رعایا و عجزه از دندانِ طمعِ آن سگ‌سیرتان با طغیانِ نزدِ اربابِ نفوسِ قدسیه و نزدِ افغانِ مراتبِ ملکاتِ اُنسیّه^۱؛

این معنی ثابت و محقق، هرگاه بر شهرستان ابدان بشری یغماگرانِ قوایِ شهوی و غضبی استیلاء یابند، و رعایا و حواس و اعضا از ستم‌کاریِ آن دو حاکمِ خودکام، ابتلا یابند البته نظامِ معاشی و معادی نوعِ بنی آدم بلکه سلسلهٔ ارتباطِ مساکنِ عالم، اختلال و انحلال پذیرد و چون به قضایای نفسِ سگ‌سیرت بدخو به نیروی **إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ**^۲، به مردم‌آزاری اقدام نمایند و به استدعا مضرت و مقرّتِ مردم‌آزاری و خون‌خواری التزام کنند، البته انجمنِ ائتلافِ نفوس و نشیمنِ التیامِ رئیس و مرؤس از نظامِ مستحسن، مألوف و از ترتیب و نسقِ معروف از هم پریشان گردد و مسندِ خلافتِ آدمی به اشخاص، موسوم به نامردی و نامردمی دیوسیرتان شود^۳.

^۱ سگ‌نفسانِ ترکمان بر ... ملکاتِ اُنسیّه N: سگ‌نفسان از ترکان بر مملکت سلطان و داعیه استیلاء و تسخیر ممالک و نهب و غارت عموم اهل کفر و ایمان و گفتار در توجه سلطان محمد خصال به عزم استخلاصِ گریبان و انتزاعِ دامنِ رعایا و عجزه از دندانِ طمعِ آن سگ سیرتان و ظفریافتنِ عساکرِ سلطانی به دفع و اخراجِ آن کلماتِ جهنم و اغتنامِ اموالِ ایشان E

^۲ سورة یوسف، آیه ۵۳

^۳ این معنی ثابت ... دیوسیرتان شود N: نزد اهل دل و اربابِ نفوسِ قدسیه و در ضمیرِ واقفانِ مراتبِ ملکاتِ اُنسیه این معنی مقررست که هرگاه که بر شهرستانِ آبادان ابدان بشری یغماگرانِ قوتِ شهوی و غضبی استیلاء یابد و رعایا قوی و اعضا را به ستمکاریِ آن دو حاکمِ خودکام ابتلا شود البته نظامِ معاش و معاد بنی نوعِ آدم و سلسلهٔ التیام و ارتباطِ مساکنِ عالم انحلال و اختلال پذیرد و هر وقت که طبایعِ اشخاصِ انسانی از آدابِ شرایع و اسلوبِ نوامیسِ نبوی عدول جویند و دواعیِ نفوس از تقاضا بد گوهری طبعِ بدخو به پیروی **إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ** (سورة یوسف، آیه ۵۳) به طریقِ هوآء و مستهای خود پویند جهتِ تحصیلِ شهواتِ نفسانی خود به یک صفتِ البته به مردم‌آزاری اقدام کند و به استدعا به شاهِ عصبی بر شیوهٔ سباعِ ضایر و عوام بر آزار به خونخواری و دل‌آزاری به اهتمام اقدام نماید لاجرم انجمنِ الفتِ نفوس و نشیمنِ رئیس و مرؤس از نظامِ مالوف و تربیت و نسقِ معروف منهدم و منقذ می‌گردد E

جا می گذاشت و اندوخته چندین ساله خود را همچو اعمار بیهوده گذار خود هَبَاءً مَنثوراً^۱ انگاشت؛ چون از آن اجناس مال و اساس و یراق سپاهیگری بی قیاس بضاعتی بی حساب به دست عساکر ظفرمآب و دلاوران جَلادَنصاب افتاد، سلطان با جمهور خُدّام و ملازمان، از مساعدت بخت خرم و شادان به جانب توقات مراجعت نمود و در تقدیم وظایف سپاس نعمت الاهی و تنسیق مصالح رعیت و سپاهی افزود.^۲

بیت ۳:

فَدَشَرَفَ اللّٰهُ اَرْضاً اَنْتَ سَاكُنُهَا وَ شَرَّفَ النَّاسَ اِذْ سَوَّكَ اِنْسَاناً^۴

^۱ سورة فرقان، آیه ۲۳.

^۲ چون آن سرخیل مفسدان... و سپاهی افزود N: چو بر مقاومت و ثبات و ایستادگی در مضمار مردانگی صواب دید و دست و بازوی غیرت جاهلیش به میان میدان حرب و قتال کشید عساکر منصوره سلطانی این معنی را به غایت مغتنم شمردند و دست تجلد و دلاوری به گریبان زندگانی خصمان فشردند و به یک طرفه العین فضای فسیح جهان حیات را بر چشم اعدا تاریک و تنگ کردند و عرصه رزمگاه را از خونریز دشمنان گلستان مانی و ارژنگ نمودند چون مقتضای موت دست به عنان گوزل در آورد و شحنة جان ستان شمشیر پنجه در میان جان او افشرد هیچ ممر دیگر جهت نجاه به غیر طریقه فرار به دیار ادبار نیافت و از راه شقاوت و طریق برگشتگی بخت از آن زمره ی فیروز جنگان روی مقابله برتافت و تمام ایل و الوس و خدم و حشم را بر مثال رهروان راه عقبی بر جای گذاشت و سر در بیدای یا بیدایی و رو به صحرای آوارگی و رسوایی نهاد و مجموع اموال و اسباب که به طریقه ظلم و انتهاب جمع آورده بود به تصرف نواب کامیاب گذاشت و اندوخته چندین ساله خود را همچو اعمار بیهوده گذار خود هَبَاءً مَنثوراً (سورة فرقان، آیه ۲۳) انگاشت از اجناس مال و اساس سپاه منکری بی حد و حساب به دست عساکر ظفر انتساب طُوبَى لَهُمْ وَخُسْنُ مآبٍ (سورة رعد، آیه ۲۹) افتاد سلطان با جمهور ارکان از مساعدت بخت خرم و شادان به جانب توقات مراجعت نمودند و در تقدیم وظایف شکر الاهی و تنسیق مصالح رعیت و سیاسی جد و جهد افزودند E

^۳ بیت -E

^۴ بیت از متنی به این صورت آمده است: قد شرف الله لکانت راقبها وشرف الناس إذ سوك سلطانا -E

بیت ۱:

إِذَا اسْتَيْقَظْتُ عَيْنِي رَأَيْتُ مَا يَسُوءُهَا
وَإِنْ هَجَعْتُ لَأَقْتُ أُمُورًا أَوْجَعَا

و با مردم خود این مُطارحه نمود که اگر از روی اضطرار بر سبیلِ فرار راهِ شکست و ادبار گیریم، یقین که از پیشِ اینچنین گروهی چابک‌سوار نمی‌رهیم؛ اولی آنست که با همین لشکریانِ خود به قدرِ مقدور مثل دلاورانِ غیور به محاربه و جدال استقبال نماییم شاید که به وسیلهٔ تَجَلُّد و جدال از میانِ این مبارزان و ابطال، راه خلاصی بگشاییم از آنکه در گریز از چنین مجمعی خلاصی حال و گرفتاری به جنگِ آجال، محقق و یقین است و چون دل به هلاک نهاده‌ایم، بهترین مُردن مردان بر سرِ اسب و زین است.^۲

بیت ۲:

وَنَعْمَةُ السَّيْفِ أَحَلَّى نِعْمَةً خُلِقَتْ
إِذَا تَرْتَّمْ بَعْدَ الْبَيْضِ بِاللَّمَمِ^۴

چون آن سرخیلِ مفسدان، مقاومتِ جنگ و ثبات و ایستادگی را در میدانِ مردانگی از جمیع جهات صواب دید و ساعدِ توانایِ غیرتِ جاهلیت، او را به میدانِ حرب و قتال کشید و عساکرِ منصوره، این صورت را بسیار مغتنم شمردند و دست و بازوی غیرتِ جاهلیت او را به میدانِ حرب و قتال کشیده آوردند، هرآینه عساکرِ منصوره به یکدم فضایی فسیحِ کشورِ حیات را بر چشمِ اعداء تاریک و تنگ کردند و عرصهٔ رزمگاه را از خون‌ریزیِ دشمنان، نظیرِ گلستانِ مانی و ارژنگ نمودند؛ چون متقاضی اجل به گریبانِ جانِ گوزلِ اُغلی در آورد و شحنةٔ جان‌ستانِ شمشیرِ پنجهٔ طمع در میانِ زندگانی او فشرده، هیچ مَمَرِ دیگر به غیرِ فرار به دیارِ ادبار نیافت و به طریقِ بخت‌برگشته از آن مَقبلانِ فیروز‌جنگ رویِ مقابله برتافت و تمامِ ایل و اُلوس و حَشم را بر مثالِ رهروانِ راهِ آخرت در منزل به

^۱ بیت E-

^۲ و با مردم خود ... سرِ اسب و زین است N: و با یکدیگر مطارحه کردند که اگر روی ادبار به صوب قرار نهیم یقین که از پیش این گروه سالم نمی‌رهیم هر آینه اولی آنست که با همین مردم لشکری خود به قدر مقدور مثل دلاورانِ غیور به محاربه و جدال استقبال نماییم و راه رستگاری ازین ورطه و بال و محافه هلاک و وبال شاید به طریقِ حرب و قتال با این گروه مبارزان و ابطال بگشاییم از آنکه از گریز اصلا خلاصی منصور نیست بلکه گرفتاری به جنگ آجال محقق و یقین است و بر تقدیر هلاک بهترین مرگها مردانِ مُردن بر سرِ اسب و زین است E

^۳ بیت E-

^۴ باللمم N: فی اللمم E (ر.ک. دیوان علی بن محمد التهامی)

و همچنین همگی ارکان دولت و اولیاء سلطنت جهت تسلیت ضمیر منیر سلطانی به عرض رسانیدند که از ورود اینچنین اخبار انشاءالله تعالی، قیاس به هر بار سلطان و بندگان را مواد استبشار خواهد افزود به غیر از اکتساب غنایم و اسباب بی حساب در عاقبت این حادثه هیچ نگرانی نخواهد بود، حلول آجال کبوتر تیزپر را علامت در جلوه گری او بر سر آشیان شهباز بلند پرواز است و نشانه هلاک مار و کژدم غیور است بر سر شاهراه دلبران شیر شکار^۱؛

بیت^۲:

آمده خصم با تو در میدان زخمِ مُوئُوا بِعَیْظِکُمْ^۳ برخوان
طالعش گشته بی شکّی منحوس بخت وارونِ او شده منکوس^۴

هرآینه سلطان و ارکان، بی توقّف و اِهمالِ اعداد اسباب، جنگ و جدال کردند و به داعیه ایلغار و سرعت سپر توجه به معرکه پیکار دگر باره لوای مردانگی در عرصه مبارزت برافراشتند و سلطان را به التزام مُبَاسِطَت و لزوم توکل بازداشتند، بعد از شروع در آن نهضت نصرت انجام و قطع به وادی مشقّت از صبح تا شام ناگاه، صَبَاحی از قبیل «فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِین» به نوعی بر سر خصم خواب آلود رسیدند که گوزل اُغلی چون به امداد کامرانی از غفلتِ خمارِ چشم بختِ خوابناک گشود، اشعه ماهچه علم سلطانی دیده امیدش را تاریک ساخت و از حدّت لَعَمِ لیمانِ سیوف و رِمَاحِ مبارزان، دیده جهان بینش متفرّق گشت و از سراسیمگی قوّت عقل و بصارتش بِالکُلِّ مفارق شد و با اعیان و خواصّ خود در آن حالتِ اضطراب به این معنی با همگی مردم خطاب می کرد که^۵:

^۱ و همچنین همگی ... شاهراه دلبران شیرشکار N: و همگی به اتفاق به سمع عالی رسانیدند که توجه چنین خصمی زبون به معرض تعرض اینچنین مجاهدان صف شکن و مبارزان مرد افکن از مقتضیات اقبال سلطان است و پرخاش انگیختن چنین عدو روپاه کردار در صیدگاه مبارزان شیر پیکار مودی به جذب اسباب و غنایم بی حد و کران است. چرا که ارانب و ثعالب را هرگز تاب پنجه شیران از کجاست و صعوه را قوت مقاومت با شهباز بلند جولان. مشهور است که مار در وقت حلول اجل بر شاهراه کاروان آید و کبوتر را در حین نزول قضا بر بالای آسمان شاهین به جولان گری گر آید E

^۲ بیت - E

^۳ سورة آل عمران، آیه ۱۱۹

^۴ ر.ک. حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی

^۵ هرآینه سلطان و ارکان ... مردم خطاب می کرد که N: القصه دلاوران میدان و دلبران ان مردان که سپاه ظفرمآب سلطان بودند دیگر باره یراق جنگ و جدال را مهیا و مرتب داشتند و لوآء مردانگی باز در عرصه مبارزات برافراشتند و توکل کنان به خدمت سلطان به آهنگ دفع دشمنان روان شدند ناگاه صَبَاحی از قبیل فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِین (سوره صافات، آیه ۱۷۷) که آن برگشته روزگار گوزل اُغلی به یکبار چشم بخت خواب آلود خود را باز گشود و شعشه از شمس علم فتح سلطانی پیش دیده جهان بینش تابان نمود از تابش آفتاب دولت و اقتدار سلطانی نور بصیرتش خفاش صفت متفرّق گشت و از سراسیمگی قوت عقل و بصارتش متفارق شد و درین اندیشه با سرداران لشکر شکسته خاطر خود متامل و متفکر و متردد گشته می گفت E

عاید شد و از غایتِ تَضِیق و غمخواری و از آن تجدد، اسبابِ پریشانی و سوگواری در گوشهٔ بیتِ الأحزان با
خداى خود مناجات نمود و به تضرع و اِبتِهال استدعای خلاصی و نجات فرمود که این تفرقه و پریشانی تا
کی متمادی باشد و این گرفتاریِ دل به هموم و اندوهِ گوناگون تا چند عایق شادی شود.^۱

بیت ۲:

جان همه روز از لگدکوبِ خیال در زبان و سود و از خوفِ زوال
نی صفا می ماندش نی زیب^۳ و فر نی به سوی آسمان راهِ سفر^۴

اَمَّا مُلْهَمَانِ غِیْب و از کتابِ بلا رِیْب بشارتِ نامۀ سعادتِ شیون و تسلیِ نامه‌ای به صدق و وفا مَقْرُونِ
وَلَا تَكُ فِي ضَیْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ^۵، چون به گوشِ الهام‌پذیر شنید، یک لحظه در مقام سکون و امیدواری [226b] به
معونتِ ایزدی از تشویشِ دل پریشان آرمید و به این مضمون نشید انشراح و انبساط مناسب دید که^۶:

بیت ۷:

بد و نیکِ گیتی چو می‌گذرد نشاید که هشیار دل غم خورد
به هنگامِ سختی مشو ناامید که ابرِ سیه بارِ آبِ سفید^۸

^۱ چون سلطان محمد خصال ... عایق شادی شود N: چون سلطان را از تدارک حادثه فتنه انگیزی اینال اغلی فراغتی حاصل شد و با سپاه
ظفرپناه خود به مستقر دولت و اقبال واصل و آید گشت در همان چند روز خبر رسید که کورل اغلی را هم در جانب قرا حصار داعیه
مملکت گری شده و درین حال که سلطان را مشغله و گرفتاری مقابله اینال اغلی پیش آمده و نیز فرصت را مغتنم شمرده و با تمام خدم
و حشم خود یکدفعه به قرا حصار رفته و شهر را گرفته و قلعه را در محاصره دارد و هر روزه در جنگ قلعه مسارعت و مصارعت مینماید که
شاید که به زودی قلعه را به تحت تصرف و تسخیر در آورده و اتباع و اقوام خود را در آنجا متمکن ساخته توجه به توسع مملکت خود
نماید و مردم قلعه هم اکثر جمعی بوده اند که پریشان چندان اعتبار و اعتماد نموده و اهل قلعه اصلاً در غایت بی نراقی و افتقار و تنگی
حصار بر اعسار ایشان افزوده اگر سلطان هرچه زودتر به دفع این عدو اقدام ننماید احتمال که مردم قلعه در محافظت قلعه زیون گردند یا
آنکه بعضی از ایشان در جد و اهتمام دگرگون شوند و قلعه و مملکت چنان از دست بیرون رود و اعدا را اسباب تمکین و استقلال افزون
شود و سلطان را ازین وصول خبر موخش دیگر خاطر منکسر شد و از بی سامانی قلعه طمع بر نقش بسیار منزجر شد و سلطان در آن
اندوه و غمگینی با خداى خود مناجاة کرد و از درگاه لطف ایزدی از آن هموم سوال خلاصی و نجات نموده میگفت که این گرفتاری دل
افگار به اصناف پریشانی و انکار تا چند متمادی ماند و این تفرقه خاطر و غمناکی تا کی عایق بسط و شادی باشد E

^۲ بیت - E

^۳ نی زیب N: بی لطف E

^۴ بیت در دفتر اول مثنوی معنوی مولانا چنین آمده است: نی صفا می ماندش نی لطف و فر نی بسوی آسمان راه سفر

^۵ سورة نحل، آیه ۱۲۷

^۶ اَمَّا مُلْهَمَانِ غِیْب و ... مناسب دید که N: لاجرم از غایت حدت مزاج را نواب و ارکان دولت عباد خطاب و عتاب کرد و همگی را به تقصیر
در ضبط و نسق اسباب قلعه انتساب فرمود اعیان دولت و حواشی سریر سلطنت به زبان مقدرت تقدیم هرگونه اعدار مینمودند و به حسن
ادآ و بسط دعا و ثنا باز خاطر سلطان را در مقام انبساط و استبصار آوردند که E

^۷ بیت - E

^۸ ر.ک. شرف‌نامه نظامی

بیت ۱:

پایه مسند شه لایق دشمن نبود هیچ دیوی نهد تاج سلیمان بر سر
گر نشیند به مثل خصم تو بر زرین تخت وانگه چون سکه خورد زخم فراوان بر سر^۲

چنانکه در اواخر شهر سنه خمس و ثمان مائه از بقایای فتنه‌های روزگار و از ضمایم مفسد سپهر غدار که در شأن خاندان خلافت آل عثمان نمود آن بود که^۳، القصه؛ چون سلطان محمد خصال از تدارک و اصلاح مفسد اینال اعلی فراغتی حاصل شد و با سپاه ظفر پناه خود به مستقر سلطنت خود عاید و آیل گشت، در همان چند روز خبر رسید که گوزل اعلی یکی از صناید اقوام ترکان صحرانشین بود او را هم داعیه مملکت‌گیری شده و به اعتماد آنکه شاهزاده را با وجود ضعف و انکسار لشکر، گرفتاری و تقید به مقابله اینال اعلی است او نیز در آن فرصت به یکدفعه در هنگام غفلت مردم قراحصار به داعیه تسخیر قلعه و شهر آنجا توجه نموده و شهر را علی‌الفور گرفته، اکنون هر روزه در مقام فتح قلعه به جنگ حصار می‌آید و به مسارعت در مصارعت کرده می‌خواهد که به حبیل و تزویرات، قلعه را در تحت تصرف تملک نماید و اهل قلعه اکثر مردم بی‌اعتماد و بی‌اعتبارند و با وجود آن بی‌اعتباری در غایت بی‌یراقی و افتقار و در بیکی حصار در کمال تنگ‌دستی و اعسار و مستحفظان آنجا شرح حال به سلطان عرضه نمودند و به تعجیل تمام طلب امداد و اسعاد در هر باب فرموده، سلطان جوان‌بخت را از استماع این اخبار موحش به طریقه تعاقب، انکسار خاطر متجدد گشت و از کمال غیرت و ناموس فطری که داشت، درین فتنه مجدد پریشانی، بسیار به دل نازکش

^۱ بیت - E

^۲ بیت در دیوان اشعار کمال الدین اسماعیل چنین آمده است:

پایه منصب تو لایق دشمن نبود هیچ دیوی نهد تاج سلیمان بر سر
از تو چون سکه خورد زخم فراوان بر سر گر نشیند بمثل خصم تو بر زرین تخت

^۳ چنانکه در اواخر شهر ... نمود آن بود که N: و در آن اوقات فرات و اوان تفرقه و آفات پیوسته سلطان محمد خصال و آن مظهر جامع جمال و جلال را هر چند روز از استماع حوادث متعاقب نهضتی لازم می‌شد و هر بهد چند وقت به نیت سفر پر خطری جهت دفع مفسده و ضرری به یک جانب مملکتی عازم میگشت و الحق از توفیق ربانی هر باره موفق می‌بود و اکثر اوقات تاییدات الهی در شأن خود محقق میدید و از ملهمان عالم علوی و مبشران فتوح غیبی تسلی نامه سعادت شیون و لا تُکُ فی ضیقٍ بما یُکُرونَ (سوره نحل، آیه ۱۲۷) میشنید که:

بیت: عُدُّوْکُمْ بَیْنَ الْعَارِ وَالسَّیْفِ وَاقِفْ یَمِیلُ مَعَ الْإِدْبَارِ حَیْثُ یَمِیلُ
فَإِنْ فَرَّ لَمْ یَعْدِمِ شَفَاءٌ وَإِنْ ثَوَى فَاَمَ الَّذِیْ یَبْغِی الثَّوَاءَ تُکَوِّلُ (ر.ک. دیوان طغرایی) E

داستان پنجم

در بیان کیفیت خروج گوزل اُغلی با سپاهی بسیار به محاصره و عزم تسخیر قلعه قراحصار و ذکر توجه سلطان به دفع آن مفسدانِ غدار به طریقه ایلغار و رفع شرور و اضرار اقوام اشرار نواحی آن دیار، به ضرب شمشیر خونخوار؛^۱

از مقتدای^۲ عارفان کشور^۳ هری و آن^۴ مظهر گوهرباری فیض باری، خواجه عبدالله انصاری قدس الله سره الساری منقول است که، ظالم اگرچه بسیارست به سر درآید، و ظلم اگرچه بی شمارست روزی به سر آید. مَصَدُوقَةُ این کلام حقایق انجام چون در آن ایام انظلام در ممالک مأمون روم به غایت و انجام انجامیده بود و انتقام اسباب بی نظامی و بیداد، از مفسدانِ ظالم نهاد در تمامی اقطار روی به غایت شروع و انصرام رسیده، جمعی از شریران فرومایه و گروهی از ترکانِ ظلم پیشه پست‌مایه را داعیه مملکت‌گیری و جانشینی سلاطینِ عالی‌مقدار در بطونِ دماغ متمکن شده و سواقط و آرذال و صعالیک و آرذال را خیالِ سروری و سرداری در سر بی مغز و هوش مُتَعین گشته بود، اما محقق است که هر منزلتی را به مستحقّی تمکین نمودن سزاوارست و هر مرتبت و مسندِ عزّت را به وجود شایسته آن، استمرار و استقرار^۵؛

^۱ به محاصره و ... به ضرب شمشیر خونخوار N: از اعوان و انصار به محاصره قرا حصار و خرابی او در ولایت نهب و غارت با آن لشکر مردم آزار و سپاه ستمکار و گفتار در توجه سلطان به دفع آن مفسدان به طریقه معهود به سرعت و ایلغار و رفع نمودن شرور آن قوم اشرار از عرصه آن ولایت و E

^۲ مقتدای N: مقتدا و پیشوای E

^۳ کشور E-

^۴ آن E-

^۵ مَصَدُوقَةُ این کلام ... استمرار و استقرار N: مقتضای این مقوله کلام حقایق انتظام چون در آن ایام انظلام میان تمام ممالک روم به اتمام رسیده بود و انتظام اسباب بی نظامی و بیداد مفسدانِ ظالم نهاد در جمیع بلاد رومی به غایت شیوع انجامیده چنانچه هر مقصدی از طرفی به اعتماد فترات و پریشانی امیر تیموری و از جهت ضعف سپاه و لشکری و آشوب مملکت قیصری در جنبش آمده تحرکات شنیع به تعرض شریف و وضع اقدام مینمود و هر حاسد فاسدی چون مواد فاسده بدنی بر خلاف حکمت منزلی و مدنی از گوشه کناری به اضرار و افسادی قیام میکرد و شریران فرومایه را داعیه تسخیر و تملک ممالک پادشاهان عالی شان در درون دل مسکن گشته و جمعی از سواقط و آرذال را خیالات باطله سرداری و سروری در بطون دماغ متبیین شده اما هر منزلتی را مستحق سزاواری است و هر مرتبتی را به وجود اهل آن تمکن و استقرار E

لِمْؤَلَفَه:

مظفر بر اعداء شه کامیاب

غنایم بسی در ذهاب و ایاب^۱

و از غرایب تأییدات این سلطان عالی مناقب آنکه در اینچنین جنگی که یک شبانروز متصل به هم پیوسته بود، از مردم سلطان، نقصان جانی و قطع عرق زندگانی اتفاق نیفتاد، اما سپاه دشمن را با وجود خسروان دینی و دنیوی چندان نقصان مالی و عرضی و هلاک جانی دست داد که تفصیل آنچه گنجایش دفترهای حساب نمی نمود و از سپاهیان سلطان به غیر از دو کس از مجاهدان نامدار ناپیدا نبود، یکی را نام حبله اُغلی و یکی زغر جی یعقوب و به مخاطر سلطان به هر دو به غایت متعلق و نگران بود و از مردگی و زندگی ایشان بعد از تفرق عساکر دشمنان و تفرج خاطر مجاهدان، به تماشای جنگ گاهی آنچنان خبری و اثری نیافتند و جهت کمال توجه سلطان به استخبار حالت آن هر دو کس به هر جانب می شتافتند؛ بعد از چند روز معلوم شد که زنده و به سلامت اند، لیکن در حالت گریز و فرار اینال اُغلی هر دو را سر اسب ربوده و به جبر و قهر همراه خود به گریزگاه خود برده، قید و زنجیر نموده؛ ناگاه زغر جی اُغلی خود به خود از قید و زنجیر گریخته خود را به خدمت سلطان رسانیده و بعد از مدتی قلیل حبله اُغلی را اینال اُغلی از قید، خلاصی داده [226a] او هم به ملازمت رسید و سلطان را ازین نگرانی خاطر رهانیدند، و خود هم به سعادت و سلامت به مقصود کلی رسیدند و سلطان در غایت خوشدلی و کامرانی با ارکان دولت، توجه به جانب تختگاه خود نمودند و چون غنچه های خندان خواطر به مسرح را به نسیمات عنایات الاهی در سربستان اقبال گشودند.^۲

لِمْؤَلَفَه:

به تخت خلافت دگر باز گشت

به عدل و کرامت سرافراز گشت

^۱ لِمْؤَلَفَه: مظفر بر اعداء شه کامیاب

غنایم بسی در ذهاب و ایاب - E

^۲ و از غرایب تأییدات اقبال گشودند N: و از غرایب تأییدات این لشکر غالب و از عجایب مناقب آن سلطان رفیع المراتب آن بود که با وجود چنان جنگ و حربی که سه شبانروز کشید و از طرفین مقاومت و مصادمت به نهایت انجامید مطلقا هیچ احدی از لشکر سلطان منصور نقصانی جانی و قصور زندگانی نرسید و سپاه دشمن با وجود خسران دین و دنیا چندین نقصان مالی و جانی دیده بود چنانچه از سپاهیان سلطان بعد از تفتیش و امعان دو کس از مجاهدان نامدار در میان نمی نمود یکی را نام حبله اُغلی و دیگری را زغر جی یعقوب و خاطر سلطان جهت آن هر دو کس به غایت پریشان خاطر بود و از هیچ کس خبری و اثری از مرده و زنده ایشان نمیشنود عاقبت الامر معلوم شد که هر دو زنده بوده اند و در حالت گریز اینال اُغلی هر دو را از سر اسب ربوده اند و همراه خود برده اند و نزد خود در قید و زنجیر کرده بعد از چند روز زغر جی یعقوب خود به خود خلاصی یافته به خدمت سلطان صحیح و سالم رسید و چند روز که بران گذشت او راه هم اینال اُغلی از قید و حبس رهانید و خود را به معسکر سلطان رسانید. سلطان به غایت خوشدل و خندان شد و دوستکامی و شادمانی ارکان صد چندان و وظیفه شکر و سپاس مواهب الاهی به جای آوردند و هریک از دلاوران و خدام جان فشان را به انعامات و تشریفات خوشدل کردند و سلطان موفق و موید به مقرر سریر دولت خود بر وفق و العود احمد باز آمد E

نبردگاه برپای داشت و فریقین، مانند دو جوی پر سیل تندرو در صحرای قاراباد در هم آمیختند و به سم ستورانِ عنا رفته و فساد و مجادله و عناد در فای آسمان و زمین برانگیختند؛^۱

بیت ۲:

دو لشکر رو به رو خنجر کشیدند	جناح و قلب را صف برکشیدند
سواران تیغ برق افشان کشیده	هزیران سر به سر دندان کشیده
سنان بر سینه‌ها سر تیز کرده	جهان را روز رستاخیز کرده
صغیر تیر و چاکا چاک شمشیر	دریده مغز فیل و زهره شیر ^۳

ناگاه جنود^۴ تأیید سبحانی و سپاه عون یزدانی از روی دلداری و مددکاری به رغم دشمن پر نخوت، و تحکم به ملاطفه اذ کُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرَكُمْ^۵ لشکر کم عدد و سپاه بی مدد سلطان محمد خصال را مؤید و مضاعف ساخت، و نسیم فتح و ظفر از افق صبحگاه اَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ^۶ تقویت جانب اهل الله نموده، جمعیت عدو بدخواه را چون توده خاشاک به باد فنا برده متفرق انداخت، و اینال اعلی را پیش آجناد غیبی طاقت قوام و ثبات نماند، و بارگی عزیمت را به صوب دیار ادبار به تعجیل راند و از میان معرکه کارزار در غایت خسار روی مهرب و فرار نهاد و کثرت آن لشکر مقهور سپاه مغتنم سلطان به غایت در عاقبت مقید افتاد، از آنکه بیست هزار خانواده متمول و غنیمت آنچنان لشکری آراسته با یراق‌های کامل به تصرف آجناد سلطانی درآمد و بزرگ و کوچک این دلاوران مظفر را توانایی تمام از عطیه یزدانی شد.^۷

^۱ به طلیعه اقبال ... آسمان و زمین برانگیختند N: ملون صبح صادق دولت شبگیر کرد و ما یک‌هزار مردان مرد ایغار بر سر اینال اعلی آورد با وجود آنکه غافل و آسوده از سرعت چنین در کار مقابله بود و ذاهل از اعداد اسباب محاربه و مجادله یکدم چون سپاه ظلمانی شب تیره رفتان موازی دهر از مرد مسلح در برابر آن خورشید رخشان مرتب داشت و علم بغی و طغیان ابوجهلی را در مقابله دولت محمدی بر افراشت و چون به کثرت و قوت سپاه خود مستظهر بود و لشکر سلطان در نظر عظمتش به غایت محقر نمود یکدم از طرفین به سم ستوران غبار فتنه انگیزتند و فریقین چون دو جوی پر سیل مغم در صحرای قاراباد به هم در آمیختند از جانبین پای حرارت در میدان مردی افشردند و یک شبانروز علی الاتصال بی فاصله اهماال جنگ خصمانه کردند E

^۲ بیت -E

^۳ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

^۴ جنود N: لشکر E

^۵ سورة اعراف، آیه ۸۶

^۶ سورة حدید، آیه ۲۹

^۷ به رغم دشمن پر نخوت ... عطیه یزدانی شد N: مددکاری اذ کُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرَكُمْ (سورة اعراف، آیه ۸۶) به رغم دشمن پر تحکم و به رغم غلبه عدو با تعظم جهت امداد لشکر قلیل و جماعت کلیل سلطان روی نهاد و نسیم فتح و ظفر از افق صبحگاه و اَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ (سورة حدید، آیه ۲۹) سپاه عدو را چون توده خاشاک به باد فنا بر داد و اینال اعلی را دیگر مجال توقف و ثبات نماند و بارگی عزمش را به صوب دیار ادبار و به تعجیل هرچه تمامتر به طریق فرار مبادرت نمود و همگی جمعیت دشمن را سپاه سلطان متفرق و مقهور ساخت و موازی بیست هزار خانوار توابع اینال اعلی همه از مال و اسباب ممتملی به دست لشکر منصور انداخت و آن کثرت و ازدحام مردم دشمن بسیار نکانب ضعیف لشکریان سلطان نافع و متحد افتاد و حق سبحانه و تعالی بدین لطیفه غبینه غنیمت بی اندازه به عساکر سلطانی داد E

بیت ۱:

چو با کینه‌ور مهربانی خطاست تو هم جنگ را باش چون کینه خواست
چو با سِفله‌گویی به لطف و خوشی فزون گرددش کبر و گردن کِشی
چو دست از همه حیلتی در گسست حلال است بردن به شمشیر دست^۲

و لهذا^۳؛ سلطان^۴ رایتِ توکل را بر سر سرفرازیِ خود برافراخت و سپاهِ غیب را با لشکرِ محقرِ خود لاحق و معاون ساخت، و با یک هزار مرد مردانه، بی‌محابا بر بیست هزار مرد مُکملِ اینالِ اُغلی تاخت.

بیت ۵:

عنان تاب شد شاهِ فیروزجنگ میان بست بر کینِ بدخواه تنگ
ز شمشیرِ پولاد چون شیرِ مست به کشورگشایی کلیدی به دست

و در هنگام^۶ صبحگاهی که سلطانِ فلک چارمین تیغِ انتقام و کین از مشرق نیام آخته بود، و صحنِ گیتی را از دعوی‌داران^۷ و خودنمایانِ کواکبِ شب‌گرد به کلی پرداخته، سلطانِ محمدخصال بر مثالِ خورشید^۸ درخشنده از روی کمالِ جلال و جمال، به طلیعۀ اقبال روی آورد و مانند صبحِ صادق از مشرقِ سعادتِ شب‌گیرِ بلند، بر سرِ اعداء کرد، هر چند اینالِ اُغلی به قوت و اقتدار خود مستظهر بود، و این چنین جلادت و سپهداری از چنین شاهزادهٔ صغیر السن به نظرش محقر می‌نمود، اما به ضرورت مانند شبِ تیره روزانِ آلوده سپاهی بر سپاهی موازی ده هزار مردِ جوشن‌پوش، در مقابلهٔ دولتِ روزافزونِ محمدی برافراشت و از سرِ استقلال اعلامِ ظلمِ تیره‌انجامِ خود را در میدانِ

^۱ بیت N: شعر E

^۲ نقل از بوستان سعدی شیرازی

^۳ و لهذا N: لاجرم E

^۴ جمیع خدام را بر اقدام الزام فرمود و همگی را دلاوران را دلداری‌ها داده عنایت او بر تنها الزام نمود و E+

^۵ بیت E-

^۶ هنگام N: وقت E

^۷ دعوی‌داران N: دعوی‌داران نرد E

^۸ بر مثالِ خورشید N: چون آفتاب E

و رسول در جواب گفته که سلطان با جمیع ارکان و لشکریان در تخت سلطنت خود در کمال استقرارست؛ چون مکتوب سلطان را به اینال اغلی سپرده، و او بر مضمون آن را مطالعه و ملاحظه کرده، ایلچی را در مجلس، اهانت بسیار فرموده، در همان مجمع حکم قتل رسول نموده، جمعی از اعیان قبایل و عشایر خون ایلچی را درخواست نموده‌اند و گفته‌اند که سیاست ایلچیان، در هیچ قانون معهود نبوده و به تعجیل ایلچی را امر به معاودت کرده و در جواب مکتوب به این کلمات بی‌ادبانه به زبان بریده قلم آورده، که ای محمد تو طفلی، تو را با مرتبه سلطنت و مملکت‌داری چه کارست و با وجود این همه شجر و خواری که به خاندان تو رسیده دعوی لشکرکشی و مقاومت تو را چه اعتبار، ازین جانب حالیا داعیه آزار تو به تعرض سر و مال و خواری نیست، و مرا چندان حرصی به خونریزی همچون تو طفلی اصراری و اضارری نه، همان بهتر که از آن جوانب سر خود را برداشته به گوشه سلامت و مأمنی روی آری و کار مملکت را به دست نوآب ما بازگذاری که این ممالک را خود تصرف نموده‌ایم، و لواء عزم را به تسخیر سایر بلاد روم بر آسمان دولت گشوده^۱؛ بعد از عودت ایلچی و عرض اخبار دیگر، سلطان را توقف و اهمال در کار دفع دشمن صواب نبود، از آنکه [225b] هر روزه شوکت اعداء در تضاعف می‌نمود که^۲:

^۱ کار مملکت را ... دولت گشوده N: مملکت را به دست اهل مستحق آن بازگذاری که این مملکت را هم به سایر ولایات و متصرفات خود الحاق خواهیم کرد بلکه سایر ولایات را به سطوت تیغ کشورگشایی خود خواهیم گشوده E

^۲ اکنون اگر آن مملکت از ... در تضاعف می‌نمود که N: اگر چنانچه مملکت را از محافظ و نگهبان خالی پنداشته و عرصه ملک را از حمایت مالک ما در معطل انگاشته و مجدانه در مقام مخالفت و عنادست و مصرانه در صدد مراحمیت و خرابی بلاد و عناد بالضرورة بعد از آن فیمابین خطاب به لسان شمشیر خواهیم کرد و زمام امر به دست تقدیر و ارادت سلطان قدیر خواهیم آورد ایلچی سلطان چون به نزدیکی لشکرگاه اینال اغلی رسیده و کمال قدرت و جمعیت او را به رای العین دیده آرانچه از نقل اخبار میشنیده زیاده بوده و انبوهی لشکر و اسباب سپاه به چشم او افزون از قانون معهود نمود اینال اغلی از سر تجرد استکبار در احترام رسول سلطان تغافل ورزید و روز ملاقات او را از سر استغنا تمام به حضور خود طلبید و در حین پرسش سلطان به استخفاف تمام به این عبارت به زبان آورد که این زمان محمد کجاست و رسول در جواب گفت به دولت و سعادت با ارکان دولت در تختگاه خود به یکجاست و چون مکتوب سلطان را بلاد اسلام تسلیم نمود و جهت اطلاع بر مضمون برنامه را گشود ایلچی را حکم قتل فرمود و در اهات و تخفیف دیگر افزود صنایع اقوام و عشایر که در مجلس او حاضر بودند در خواست خون ایلچی کردند و دستور ملوک و سلاطین را در عفو و عدم مواخذه رسول به استشهد آوردند و چنان مقرر داشتند که چون بر ایلچی سیاست معهود نیست خطاب هرچه باشد در جواب کتابت به ظهور رسانید و رسول را باز به اداء پیغام باز گردانید در جواب مراسله سلطان کتابتی به این عنوان نوشته که ای محمد همچو تو طفلی را با مرتبه و مسند سلطانی چه کار و با وجود این همه عجز و اضطراب دعوی لشکرکشی و اقتدار تو را چه اعتبار مرا حالیا به سر و مال تو داعیه تعرض و آزاری نیست و از جانب من به خونریزی تو اصراری و اضارری نه. اولی آنکه ازین مملکت سر خود را برداشته به گوشه سلامت و مأمنی روی آوری و کار مملکت را بدست اهل و مستحق آن بی توقف باز گذاری که این مملکت را هم به سایر ولایات و متصرفات خود الحاق خواهیم نمود بلکه سایر ولایات را به سطوت تیغ کشورگشایی خود خواهیم گشود بعد از عود رسول به خدمت سلطان و رسانیدن مکتوب و شرح حالات جاری در میان دیگر تهاون و اهمال سلطان در کارسازی خود صواب نمود زیرا که روز به روز کار دشمن زفی مینود و اثاث قدرت و لشکر او در تضاعف بود E

سلطان، رسولی از خواصِ معتمدان تعیین نمود و مکتوبی مشتمل بر اعظام و اکرام اینال
 اُغلی استکتاب والا فرمود، ماحصل آنکه چون عجزه و رعایای مملکت و دایعِ الهی است و رعایت و
 حمایت ایشان از لوازمِ ناموسِ پادشاهی، درین ولات چنان استماع رفت که از توابع و خیل آن جناب
 بسیار اضرار و آزار به مردم ولایت رسیده و این تطاول ایادی مُنْغَلَبه و متقدّمان، به تفرّق بلاد و
 تشویش و پریشانی عباد کشیده، لایق چنان می‌نماید که مردم خود را از میان مملکتی که موروثی
 این جانب است بیرون برد و رابطهٔ محبّت و ملایمت را به قواطع مخالفت از هم نبرد.^۱

بیت ۲:

سیرتِ عذر خویِ مردان نیست	حالِ غدار جز پریشان نیست
با ستمگر سپهر بستیزد	خونِ او را به خاک آمیزد

اکنون اگر آن مملکت از صاحب و محافظ خالی پنداشته و عرصهٔ این ولایت را از نگهبانی
 معطل انگاشته و در امر مخالفت و عناد مجد و مصرّست و از طریقهٔ تسلیم و موافقت معرّض و منزجر،
 بعد ازین خطاب به زبانِ شمشیر خواهیم کرد، و زمامِ مرام را به دستِ تقدیر قادرِ مطلق خواهیم
 سپرد؛ ایلی سلطان چون به نزدیکی لشکرگاه اینال اُغلی رسیده، آیینِ اقتدار و جمعیتِ سپاه و انصار
 او را به رای العین دیده از آنچه به طریقهٔ اخبار می‌شنیده زیاده نموده و اسبابِ سپاهی‌گری افزون‌تر
 از مقدارِ استطاعتِ لشکرِ زبونِ ایشان ملاحظه فرموده، و اینال اُغلی که خبر ورودِ رسولِ سلطان
 شنیده، در مراعاةٔ احترام و اکرام به غایت مُساهله ورزیده، و در روزِ ملاقاتِ ایلچی جمیعِ صنادید و
 اعیانِ سپاه خود را به حضور طلبیده و در حینِ پرسشِ سلطان، احوال هم به استخفافِ تمام نام
 ستودهٔ محمدی را بر زبان برده، به این نوع گذرانیده که این زمان، محمد کجاست و در چه کارست

^۱ سلطان، رسولی ... مخالفت از هم نبرد N: از این شوق کلمات مردانه، مردان کار و حکایات ارکان دولت و انصار سلطان را انبساط و انشراح
 در دل مقبوض پدید آمد و دلش را در کار و بار دفعِ دشمن آن مقوله دلداری‌ها موجبِ مزید تأیید گشت و به مقتضایِ مصلحتِ ارکان
 اندیشه ارسال رسول و ایلچی فرمود و مکتوبی مشتمل بر لوازم تعظیم اکرام و حاوی بر مطاوی کلام مصلحت انجام استحکامات نمود و به
 یکی از خواصِ بندگان خود داد با برکات پادشاهانه به اینال اُغلی فرستاد ما حصل رساله آنکه چون جماعتِ رعایا و عجزه و دایعِ الهی‌اند
 و رعایت و حمایت ایشان از لوازمِ ناموسِ سلطنت و شاهی چون درین اوقات استماع رفت که از توابع و لواحق او بسیار ضرر و آزار به مردم
 ولایت می‌رسد و این مزاحمت توابع او به تفرقه حال و خرابی مملکت می‌کشد لایق چنان نمود که این کثرت تبع و خیل و حشم ازین
 ولایت که اباعن جد به این خلف اختصاص دارد بیرون برد و طریقهٔ محبت و دوستی را فی مابین بالکل بر ندارد E

هرآینه در اعداد اسبابِ مقاتله به قدرِ مقدور کوشیدند و سپر صبر و تجلّد را در مُجادله و مقاومت بر سر کشیدند و امید را واثق و نیت به عونِ حق صادق کردند که دیگر باره به توفیقِ حق، فرصتِ اعوان [225a] و انصارِ سلطان جوانِ بختِ بختیار خواهد بود و مجدداً به صفتِ انتقام بر اعداء بی‌فرصت ظهور خواهیم نمود.^۱

بیت ۲:

شود چون قبا سینه خصم چاک چو شه بر نهاده ز آهن کلاه
چو روی تو بیند بد اندیش را نماند^۲ جز پشتِ گردن پناه^۳

لیکن در هدایتِ امرِ صلاح چنان نمود که رسول و کتابتی نزد اینالِ اُغلی فرستاد و از راه نصیحت و به قانونِ مُجاملت او را باز دارند تا به وسیلهٔ رسول از کیفیتِ احوال و کمیتِ رجال او کماهی آگاهی یابد و در آن اثناء آمدشد پیغام‌گزاری، اسباب و مصالح رزم‌گاه را مراتب دارند و بر تقدیرِ تقریرِ امر بر جنگ و جدال، همگی خُدام سر و جان را در راهِ سلطان مخلصانه برفشانند، و به مَعونتِ تأییداتِ غیبی شاید که گردِ فتنه و غبارِ فساد را در میدانِ مردانگی به خون‌ریزِ اعداء فرو نشانند.^۴

بیت ۳:

حالی میان ببندد چون نیزه در رکابت هر گه که دید نصرت در صفِ کارزارت
آغازِ دولتست این خود باش تا که افتد اندر دماغِ گردون آشوبِ کارزارت^۵

^۱ هرآینه در اعداد ... خواهیم نمود N: خردمندان انجمنِ فرزانی و دلاورانِ میدانِ مردانگی خاطرِ پریشانِ سلطان را به کلماتِ دلفریبِ مستلّی ساختند و هجومِ لشکرِ اندوه را از ضمیرِ مُنیرش بپرداختند و بر وفقِ همتِ سلطان طرحِ کلمات به این گونه انداختند که از کثرتِ سیاهی سپاهی اعدا نباید ترسید و از چنین ظالمِ ستمکار چرا باید هراسید که توفیقِ الهی همیشه اهلِ حق را مُمد و مُساعد است و سلطان را هممِ رجالِ غیب همیشه مُمد و مُعاضد؛ ان شاءالله تعالی همگی بندگان در دفعِ این باغی طاعی به جان و دل خواهیم کوشید و سپر صبر و تجلّد را در مجادله و مقابله او به سر خواهیم کشید امید واثق و نیت صادق است که دیگر باره فرصتِ اعوان و انصارِ سلطان راست و مجدداً غایتِ انتقام از اعداء بی‌سرانجام خواهیم خواست E

^۲ بیت E-

^۳ نماند E: نباشد E

^۴ ر.ک. قصاید کمال‌الدین اسماعیل

^۵ لیکن در هدایتِ امر ... اعداء فرو نشانند N: اما حالیا صلاح چنان مینماید که اولاً رسول و کتابتی نزد اینالِ اُغلی فرستیم و به طریقه نصیحت و قانونِ ملایمت او را باز داریم تا از احوال و اطوار او کماهی آگاهی حاصل شود و درین میانه آمد و رفتِ رسالتِ نواق و مصالح لشکر هم مهیا و کامل گردد و آن زمان که کار به جنگ و پیکار افتد به توفیقِ حق جل و علا گرد فتنه و فساد را در میدانِ مبارزت به خون‌ریزِ اعداء فرو نشانیم و همگی در خاکِ قدمِ سلطان سر و جان برفشانیم E

^۶ بیت E-

^۷ کارزارت N: کار و بارت E

مثال غنچه سحرگاهی به غایت تنگدل و مقبوض شد و مانند بنفشه نودمیده سر به زانوی تفکر فرو برد و می گفت:^۱

بیت ۲:

این بلاها کز جفای چرخ آید بر سرم با که گویم کو شود در غم رفیق و یاورم^۲

بعد از مشاورات و مطالعات با اولیاء دولت و استنطاق از عزیمت و همت ارباب صولت، همگی خدام به اتفاق کلام مقرر داشتند که بی مقاومت و مدافعت با چنین دشمنی کم بضاعت، ترک عرض و مال و ملک نتوان نمود و با وجود تقاعد و تجنب از مخاصمه به هیچ وجه بعد از غلبه اینچنین دشمنی امید زندگانی شاید فرمود، اگر زنده باشیم ازین مذلت و بی ناموسی دیگر میان مردان، چگونه سر برآریم و چطور با وجود امیدواری به تأیید ایزدی ملک موروثی سلطان را به دشمنان چنین ساقط گذاریم، همان اولی که قامت ناموس را به مردانگی قائم سازیم و از روی تضرع و تذلل به درگاه پروردگار کارساز لواء دعای مخلصانه برفرایم^۳؛

بیت ۵:

سَأَغِیْلُ عَنِّي الْعَارَ بِالسَّيْفِ جَالِيَا عَلَيَّ قَضَاءُ اللَّهِ مَا كَانَ جَالِيَا^۴

^۱ هر آینه سلطان ... فرو برد و می گفت N : چون سلطان محمد خصال از تفصیل این احوال آگاه گشت و متواتر از حدود مملکت دادخواه رسید و علم دود آه مظلومان غمخوار از ستمکاری آن سپاه ظالم تبار بقعه و بارگاه مهر و ماه کشید. رسیدند زنهاریان خیل خیل که طوفان ظلمی درآمد ز سیل سلطان نو رسیده درین اندیشه چون غنچه سحرگاهی به غایت تنگدل و مقبوض شد و مثل بنفشه نو دمیده سر به زانوی تفکر فرو برده می گفت E

^۲ بیت - E

^۳ این بلاها کز جفای چرخ آید بر سرم با که گویم کو شود در غم رفیق و یاورم N :

یک بلا نا رفته از صحن دلم بیرون هنوز میرسد بر سینه صد گونه بلایی دیگرم E

^۴ بعد از مشاورات و ... مخلصانه برافرازیم N : و جمیع ارکان دولت خود را طلب کرده مشاورت نمود که این حادثه مجدد از تمامی حوادث پیشتر بزرگتر و درین واقعه احتمال ضرر و خطر از وقایع دیگر اکثر و حل ملکی و جاهی درین نوبت و این نایبه اوفرست اگر در مقام اقدام و مقاتله شویم با این فرقه ضعیف و بزدل و با جمعی چنین به قلب دوچار آنچنان عدو با شوکت و خصمی پر قوت و صولت مقاومت و مصادمت چگونه توان نمود و اگر از سر مملکت گذشته روی توجه به طرفی دیگر نهیم و هلاک ملک را به دست خود به دشمن گذاریم از ننگ و عار این مذلت و زبونی کجا دیگر سر براریم اولی آنکه اقامت ناموس را بر دیگر آندلی ها مقدم داریم و روی نیارمیدی و تذلل به درگاه بی نیاز آریم E

^۵ بیت - E

^۶ از دیوان صاحب الزنج، شاعر عصر عباسی

و نظیر این مدّعی و مثبت این دعوی آنکه، القصّه؛ چون در ممالک و حدود روم در آن اوقات فتراتِ قومِ ظلوم امیر تیمور که روزِ ظهورِ مفسدان بود، و هنگامِ طغیانِ ظلم و عدوانِ اتفاقاً اینالِ اُغلی نام یکی از ترکانِ مفسد بود و گروهی از ستم‌پیشگانِ ترکان، به او ملحق شده در خرابِ بُلدانِ مَقَدَم و مَجَد و ایل و احشامِ بسیار داشت و نظرِ همت بر افسادِ ملکِ دین می‌گماشت و به طمعِ کشورگشایی و از سرِ امیدواری به امداد و اِسعادِ امیر تیموری، تا بیست‌هزار خانهٔ ترکانِ بی‌ایمان به ولایتِ توقات خصوصاً قارآباد نزول و حلول نمود و هر روز قُطری از اقطارِ ممالک را غارت و تاراج می‌فرمود، و این معنی به خاطر آورد که درین فرصت که آن شاهزادهٔ قیصری رُتبتِ ضعیف‌الحال و از جمعیتِ لشکرِ اعوان و انصار خالی است و از هر طرف دشمنانِ قوی بر ممالکِ قیصری ایشان مستولی، به قوتِ انبوهی لشکر و زورِ بازوی سپاه و حشرِ شاهزادهٔ حدیثِ الحُسن را از ملکِ اُماسیّه و توقات و توابعِ مُنخَلع سازد و اگر در مقامِ مقاومت درآید، کارِ شاهزاده و ملازمانِ قلیلِ العدید او را بالکلّ بپردازد و مملکت را به حکمِ الملک لِمَنْ عَکَبَ جَهِتِ خود مسخر نماید و ایالتِ آن جوانب را بر خود مقرر فرماید؛^۱

بیت ۲:

و غَالِبُهُ الْأَعْدَاءُ ثُمَّ عَنَّا لَهُ کَمَا غَالَبَتْ بِيضَ السُّيُوفِ رِقَابُ^۲

هر آینه سلطان محمدخصال بعد از استماع، به تفاضلِ احوال و تعاقبِ رعایا و عجزه به استغاثه از آن ترکان بدفعالِ خاطرِ مَرَحمتِ شعارش ازین اختیارِ مؤلّم و از غیضِ آن ترکانِ ظالم بر

^۱ و نظیر این مدّعی ... مقرر فرماید N: و نظیر این مقال مآل حال سلطان محمدخصال است که القصّه در آن ایام پر آشوب امیر تیموری که روز ظهورِ مفسدان بود و روزگارِ طغیانِ اهلِ ظلم و عدوانِ اتفاقاً به مقتضای وقتِ اینالِ اُغلی که پیرِ حیلِ جمعی از مفسدانِ پر شر را بر سرِ اهلِ اثره نیرانِ فتنه و فساد به غایتِ مقدم و مجد و ایل و الوس و تبع و احشامِ بسیار داشت و هر روزه جمعی از مفسدانِ پر شر را بر سرِ اهلِ ممالک و ضعفا می‌گماشت موازی بیست هزار خانوارِ مردمِ لشکری مجتمع ساخته بود و به خیالِ باطلِ حکومت و مملکتِ گشایی و تفکرِ فاسدِ ایالت و فرمانِ روایی جمعی یغماگران و ترکانِ بی‌ایمان را به ولایتِ قارآباد از توابعِ توقات در آورد و در آن اطراف دست به نهب و غارتِ اموالِ دراز کرد و طریقهٔ تطاول و تعدی بر مردمِ رعیت و جندی آغاز نمود و با تمامی آن الوس و جمعیتِ خود در صحرای قارآباد قرار کرد و این معنی را به خاطر بی نور خود درآورد که درین فرصت که شاهزادهٔ قیصرِ نجاد از جمعیتِ اعوان و انصار خالی است و از اطراف و جوانبِ دشمنانِ قوی برو ظاهر و مستولی به قوتِ انبوهی لشکر و به زورِ بازوی سپاه پر حشر از ایالت و دارایی شهر و مملکتِ توقات شاهزاده را منخلع سازد و اگر در مقامِ مقاومت درآید از سرِ توانایی کارِ شاهزاده و گروهِ اعوان و انصار بی اقتدار او را پردازد و مملکت را به حکمِ الملک لِمَنْ غَلَبَ جَهِتِ خود مسخر نماید و ایالتِ آن اطراف را بر خود مقرر دارد E

^۲ بیت E-

^۳ ر.ک. دیوان ابو طیب متنبی

داستان چهارم

در بیان کیفیت خروج اینال اُغلی با سپاه خون خوار به تعرض و اضرار به ممالک سلطانی و توفیق سلطان محمد خصال به غلبه و نصرت بر دشمن مشارالیه در معركة قتال و قرار عدو و گرفتاری سپاه او به حسن تأیید یزدانی؛^۱

چون عادة الله در اکثر معارضات و مناقضات سپاه برین نسق مقرست که مواهب خسروان ملک و دین در بدایت ظهور دولت فرخنده آیین به استمداد اجناد رفیع المراتب والله غالب اگرچه کم‌نمای و بی‌مدد نمایند، و جمع قلت ایشان، به اطمینان قلب از مددکاری جنود فرصت‌قرین اذ تقول لِلْمُؤْمِنِينَ اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُدْكُمَ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ اَلْفٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُنْزِلِينَ^۲ اکثر اوقات، ابواب فتوحات به دست رجال الغیب برگشایند، و با وجود کثرت عدد و عدت اعداء به دستبرد مجاهدان راه خدا فایز به منتهای مطالب و جایز اکثر مقالید مساند و مراتب شوند، و بیشتر کمی اعوان و انصار دوستان خدا در آخر کار، منتهی به استکثار عساکر نصرت شعار و استنکار ارباب استغنا و استکبار افتد.^۳

بیت:^۴

هر که را بخت موافق بود و دولت یار لشکر اندک او به ز سپاه بسیار

^۱ در بیان کیفیت خروج به حسن تأیید یزدانی N: در بیان کیفیت خروج اینال اُغلی با لشکر خونخوار بر ممالک سلطانی و ذکر توجه سلطان به دفع مشارالیه با یک‌هزار مبارز پیشگان موفق به تأیید سبحانی و گفتار در چگونگی انکسار و خذلان اینال اُغلی و فرار او از معركة قتال و گرفتار شدن بیست هزار خانوار خیل و حشم او با تمام اسباب و اموال E

^۲ سوره آل عمران، آیه ۱۲۴

^۳ چون عادة الله در اکثر... استعفا و استکبار افتد N: مخصوصا به سابقه عنایت و لطف حضرت عزت و مخلصان درگاه مرحمت از بارگاه صمدیت چون پیوسته بشارت اِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ (سوره آل عمران آیه ۱۶۰) امیدوارند و به اشارت حدیث نصرت انجام لا تتمنوا لقاء العدو فإذا لقيتموهم فاصبروا در مقام اقدام به ملاحم ثابت الاقدام و استوار اند هر آنیه که در مقابله و معاداه و در معرض مخاصم و منافات ایشان عدو ظالمی نهادی و دشمن ستمکرنهادی به کثرت سپاهی مباحی گردد و در امداد فتنه و فساد به چندین خیل و حشم سواد لشکرش بر سپاهی بود البته امیدواران به عون عنایت خدا از آن بسیاری اعداء هرگز نترسند و به دستیاری ایادی قدرت از قوت خصما نهراسند چرا که عادة الله اکثر برین قانون مقرست که مواکب عالی مراتب و الله غالب بیشتر در مناظر ابصار اهل ظاهر بیشتر کم‌نما و محقر نمایند و سپاه قلیل العدد و لشکر کم مدد کم مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً (سوره بقره، آیه ۲۴۹) اکثر اوقات ابواب فتوحات را به امداد دست غیب گشایند و اغلب کثرت لشکر دشمن و سپاه پر اسباب اعداء اهل الله مودی ثمرند حشمت طالب و منتهی به فوز معظمات مطالب شود و اکثر کمی اعوان و انصار دوستان خدا منجر به غلبه و استیلاء مطلق و کامیابی سعادتمندان موفق گردد E

^۴ بیت N: لمولفه E

بالضَّرورة، مردم حصار از کمالِ تزلزل و اضطرار، امان طلب کردند و مقدماتِ تضرّع و انکسار^۱ به زبانِ گفتار پیش^۲ آوردند، و سرداران و گردن‌کشان آنجا مفارقِ سرفرازی را از بالای قلعه به خاکِ راه تَذَلُّل و تَخَشُّع در پای‌بوسی سلطان پست انداختند، و غلغله‌الامان، در گوشِ زمین و زمان انداختند، سلطانِ کریم‌الاخلاق به شکرانه‌فتح چون مُنْشَرِحِ خاطر بود به نظرِ عقودِ بخشایش به حالِ آن گناه‌کارانِ معترفِ ناظر شد، و همگی به اِسْتِمَالَت و دل‌داری به خلعت‌های فاخر مُبَاهی و مفاخر ساخت، و چون خورشیدِ جهان‌افروز سایه‌لطف و عنایت بر اهل درون و بیرونِ قلعه بر یک نسبت انداخت و یکی از خواص، غلامان را به محافظتِ قلعه برگماشت و مصالحِ استحکام و محافظتِ آنجا را مرتَّب داشت و بعد از فوز به اصنافِ مواهب و ظفر بر اعداء و تحصیلِ مآرب، به تختگاه مقرر و به سریرِ معدلتِ مقرر خود که توقات بود مراجعت فرمود، و به سایر [224b] مصالحِ دین و دولت اقدام نمود، و الله الموفق عَلَى نَهایَةِ المقصود^۳

^۱ تضرّع و انکسار N : عجز و انکسار E

^۲ پیش N : به اظهار E

^۳ و سرداران و گردن ... و الله الموفق عَلَى نَهایَةِ المقصود N : و اعیان و سروران قلعه از درون حصار بیرون آمده مفارق گردن‌کشی را در راه تذلل و تخشع به پای بوسی توسن سلطان انداختند و عذر تقصیر و عصیان خود را به صد زبان می‌خواستند سلطان نیز چون به توفیق فتح و تصرف منبسط خاطر گشت همه شکر نعمت به نظر عفو و احسان به حال ایشان ناظر شد و همگی را به استماله و دل‌داری و به خلعت‌های فاخر میان اهل معالی و مفاخر مفاخر و مباهی ساخت و سایه لطف و عنایت به اهل درون و بیرون قلعه چون خورشید جهان افروز به یک نسبت انداخت و یکی از غلامان خاص خود را به محافظت قلعه گماشت و مصالح و یراق قلعه از انبار غله و اجناس مرتب داشت و بعد از فوز به اصناف مواهب و ظفر بر اعداء و تحصیل مطالب به تختگاه مقرر و به پایه سریر عدالت مقرر که توقات بود مراجعت فرمود و به رعایت حزم از جانت سایر اعدای عادی و به مراقبت و احتیاط از هر معاند و معادی اقدام می‌فرمود و الله الموفق عَلَى منتهی المقصود E

لاجرم^۱ روزی در غایت فیروزی که از دم سحرگه، که خورشید جهان گیر به داعیه تسخیر حصار گردون، رایات نورانی برافراخت، و از رشته های شعاع گیتی افروز نردبان های آسمان فرسا، جهت صعود بر بروج این قلعه مینافام^۲ مرتب ساخت، و آوازه کوس جنگ و جدال در قلعه صماخ صخره صما شایع گشت، و آوازه پرمهابت قوارع و مدافع در^۳ پرده های گوش فلک متتابع شد، به یکدفعهاز اطراف و جوانب سپاه سلطانی، اهل قلعه را^۴ به سهام جگردوز به نوعی مجروح و زخم زده ساختند، که هیچ آفریده را در درون^۵ قلعه^۶ تن درستی نماند، و استاد باریک انداز به توپ و تفنگ، بدن حصار را از هر طرف چون دل عشاق آزار می رساند و به هجوم سپاه و لشکری و به قوت بازوی دلاوری؛ کمریستگان حیدری ابواب خیبری حصار را برکنند، و جوانان چابک سوار چون تندباد اعصار اسب سبک عنان را به درون حصار تاخته، جمعیت اهل قلعه را پراکنده و از گرد سم ستوران که بر بروج حصار متصاعد بود^۷ دیده خصمان را تیره و تاریک کردند و به^۸ قوارع سنگ رعاذه و منجنیق، اجزای ارضی قلعه^۹ را به جو هوا نزدیک و اجزای علوی آبراج^{۱۰} آن را به مرکز زمین نزدیک آوردند.

بیت^{۱۱}:

از زخم گرز شه عجبی نیست گر زمین برعکس طبع مرکز خود را کند رها
ناگاه اگر به کوه رسد باد او شود اجزاش ذره سان متصاعد سوی هوا^{۱۲}

^۱ لاجرم روزی N: روزی E

^۲ قلعه مینافام N: حصار مینایی E

^۳ مدافع در N: مناجیق E

^۴ به یکدفعه از اطراف و جوانب سپاه سلطانی، اهل قلعه را N: به یکبار از اطراف و جوانب، اهل قلعه را E

^۵ درون- E

^۶ بدن E+

^۷ و استاد باریک انداز ... متصاعد بود N: و برج و باروی حصار را قارعه به توپ و تفنگ چون دل عشاق از هر طرف خرابی می رساند و به هجوم لشکر و قوت بازوی دلاوری در قلعه را به همت کمریستگان حیدری از جای برکنند و چندین دلاوران آستان خود را چون تند باد

گرم رو به درون حصار تاخته جمعیت آن گروه را پراکنند و از گرد سم ستوران که غبار آسا بر قله قلعه متصاعد می شد E

^۸ به N: از E

^۹ قلعه N: و جهت سفلی حصار E

^{۱۰} نزدیک و اجزای علوی آبراج N: و اجزای علوی E

^{۱۱} بیت N: نظم E

^{۱۲} سوی هوا N: نما شود E

بیت ۱:

به هر کجا که روی یا به هر چه عزم آری اگر به وفقی مراد تو بر نیاید کار
نگر که خشم نگیری و تنگدل نشوی که بخت خفته زمان تا زمان شود بیدار^۲

و هرچند از روی مکرمت و مرحمت به محافظان پیغام‌ها فرستادند و به مناصب و مراتب ارجمند بر تقدیر تسلیم قلعه وعده دادند، اما در جواب به تواضع مجرد تلقی می‌نمود و مطلقاً به تسلیم قلعه و خروج از درون حصار راضی نبود، چون اصرار و استبدادِ حافظانِ قلعه را سلطان شنود، هرآینه در مزید توجه بر تسخیر آنجا کمالِ اهتمام افزود و حکمِ جزمِ سوزشِ قلعه و تخریبِ برج و باروی آنجا صادر شد و ناصیه خورشیدمثالش در مقابله قلعه چون مرآتِ محرّقه، آینه ظهورِ انوارِ اسمِ القاهر گشته، می‌گفت که ...^۳:

شعر:

وَلَسَوْفَ أَرْقَى مَعَارِجَ هِمَّةٍ عَلَوِيَّةٍ أَقْضِي بِهَا أَوْطَارِي
حَتَّى أَتَوَجَّعَ بِالْثَرَيَّا مَفْرَقِي وَأَصْوَغَ مِنْ جُرْمِ الْهَلَالِ سَوَارِي

^۱ بیت N: نظم E

^۲ و بعضی از اربابِ رای و تدبیر جهت مُقدماتِ فُتْح و تسخیر این مُطارحه می‌نمودند که این قلعه استوار را به جنگ متعاقب و متوالی و به تخریب اطراف و حوالی به دست می‌آوریم، اما سلطان فرمود که این حصار اگر در قبضه تسخیر درآید محلی است که محافظت و نگاه‌داشت را می‌شاید، اما اگر بر وجه خرابی مسخر گردد و تملک آن چون به وجه تخریب میسر گردد، سعی و اهتمام بی‌فایده می‌نماید، چند روز جنگ را موقوف داریم و کوتوال و حاکم قلعه را به ملاطفت و ملایمت شاید که به دست آریم و به این امید که به طریقِ اَسْلَم پای اجتهاد در درگاه با گشاد قلعه درون توان نهاد؛ همگی ارکانِ دولت برطبق صلاحِ سلطان رای و مصلحت را قرار دادند و رسولی از خواص با کتابتی، ملاطفتِ امیر به حاکم قلعه فرستادند و به هرگونه مواعید انعامات و تکریمات بر وجه تبجیلات و تعظیفات او را نواختند و مرغبات و مرجحات جهت میلِ حاکم به تسلیم قلعه مرتب ساختند E+

^۳ و هرچند از روی مکرمت ... می‌گفت که N: و بر تقدیر قبول به مناصب و مراتب ارجمند امیدوار کردند و بر تقدیر تمرّد و تخلف به تهدید و تشدید انذار نمودند، چون فرستاده سلطان به قلعه رسید و پیغام و رساله را نزد حاکم قلعه به ادا رسانید، کوتوال و حاکم قلعه وظایف اعظام و اجلال رسول و رساله مرعی داشت و در تواضع و اظهار بندگی و فرمان برداری دقیقه مهممل نگذاشت فاما در جواب ملخص کلام به این وجه پیغام داد که من کمینه بنده فرمان برداری‌ام از آن آستان خلافت آستان و اموام و نواهی آن درگاه را به حال و دل بنده فرمان. لیکن چون سلطان قلعه را تسخیر نماید به یکی از غلامان خود شفقت خواهد نمود مرا آن غلام خود انگارد و این بنده را امروز در سلک آن بندگان بشمارد و اگر چه او قهراً تکلیف به تسلیم قلعه می‌فرمایند و به لطف و احسان خود این بنده خود را نمی‌بخشایند من نیز بالضروره به آنچه مقدور است در راه ولی نعمت خود میکوشم. و از آن تهدیدات قهر و غضب مطلقاً نمی‌اندیشیم چون این خبر حاکم قلعه به مسامع جلال رسید و ماده قهرمان و مواخذه سلطان غلیان نمود حکم سلطانی به یورش قلعه و تخریب برج و باروی آن صادر گشت و ناصیه خورشید مثال سلطان در مقابله قلعه درخشنده به نور اسمِ قاهر شد لشکریان بر حسب امر و فرمان جنگ و قتال را اسباب مهیا داشت و لوأء همت سلطان در مقابل قلعه ببلهات بانه نورانی به این فصاح این کلمات زبانی می‌نمود که E

معنی مقرر نزد شاه و سپاه معین شد که بی سبب مقدمات تقدیر اسباب و مُعدات، تدبیر حکم لَمَعان شمشیر در دست مفلوج بپردازد و به منزلتِ هیکلِ منقوشِ مبارزانِ دلیر بر صفحهٔ آینه با تنویر است.^۱

بیت:

مکن تکیه بر زورِ بازوی خویش نگاهدار وزنِ ترازوی خویش^۲

و لهذا؛ چون از سرِ تصمیمِ عزیمت در توجه به جنگ آن حصار، لواءِ کشورستانی برافراشتند و آنچه وظیفهٔ جرأت و مردانگی بود مصروف داشتند، اتفاقاً از طرفین، مردمِ بسیار زخم دار شدند و رخسارهٔ نصرت از شرفاتِ غرفات آن قلعه روی نمود و یک روزنه از رخنه‌های حصار جهت مشاهدهٔ دیدارِ مقصود [224a] نگشود، بلکه بسیاری از جوانان متألّم و آزرده شدند و از هر طرف جمعی کشته و مرده گشتند، هرآینه خاطر سلطان نوجوان همچو غنچهٔ نوشکفته از صرصر بادِ مخالف منجر شد، و در گشادِ آن فروبسته اندیشناک و متفکر گشت، اما بعضی نوابِ خردمندِ کاردیده، سلطان را ازین مَضیقِ دلتنگی بیرون آوردند و به این کلامِ بلیغِ الادا استشهاد کردند که^۳؛

^۱ اقوام قُباد اُغلی از مردمِ جانیک بر صفحهٔ آینه با تنویر است N: اقوام جانیک را بعضی مقتول و اسیر و بعضی را مسلسل در زنجیر نمودند سلطان را بخاطر رسید که قلعه فلسل از قلاعِ خصمِ مقهور که در حصانت و متانت مشهور بود و قبل از آن مطلقاً به تصرف سلاطین عثمانی در نیامده بود کسی جهت استواری آن قلعه داعیه تسخیر آن هم نکرده به قبضه اقتدار آورد و همای همت بلند ایشان را بر کنگره فتح آن قلعه سایه توجه و التفات انداخت و اسباب محاصره و مشاجره قلعه معدومحیا ساخت و در بدایت شروع دلاوران لشکر سلطان و مبارزان میدان را همت و عزیمت بر آن مصروف بود که نکند نظر توجه را بر بروج آن قلعه اندازند و به یکبار سهام دلدوز و نفک‌های جانسوز را قریب و منتظم سازند و روز دیگر البته علم فتح بر شرفات قلعه از روی بساط و فیروزی بر افرازند و کار قلعه را چون مهم اعداء بزودی بپردازند فاما بر حسب اقتضاء مشیتِ ازلیه و لمرنصا اراده الله مودای نهی وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ (سورهٔ کهف، آیات ۲۳ و ۲۴) پیش نظر انتباه شاه و سپاه معاین و مشهود گشت که بی سبب مقدمات تقدیر اسباب و معدات تدبیر حکم لمعان شمشیر در دست مفلوج بپردازد و منزلتِ هیکلِ منقوشِ مبارزانِ دلیر بر صفحهٔ آینه پر تنویر E

^۲ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۳ و لهذا؛ چون از سرِ تصمیم ... استشهاد کردند که N: هر آینه بامداد عزیمت و تودا فتح قلعه چون به آهنگ جنگ سلطانی لواءِ کشورستانی بر افراشتند و آنچه غایت جهد و مردانگی بود در کار حرب و پیکار مصروف داشتند. اتفاقاً از طرفین مردمِ بسیار مجروح و زخم‌دار شدند و به هیچ وجه رخسار فتح از شرفاتِ عرفات آن قلعه رخ نمود و به هیچ نوع در آن روز یک روزنه از در و دیوار حصار جهت مشاهده چهره مقصود نگشود بلکه بسیاری از جوانان متالّم و آزرده شدند و از طرفین چندین کس کشته و مرده افتادند و ازین معنی خاطر سلطان نوجوان به غایت منجر شد و در گشادِ آن کار فرو بسته بسیار منکر گشت در آن باب با خواص و نواب خود مشاورات وفود و جمیع ارکان دولت جدا جدا سلطان را دلداری می نمود که E

بیت^۱:

چه زخم‌هاست که آورد تیغِ تو بر خصم چه طعنه‌هاست که زد نیزهٔ تو بر اعدا
هزار میلِ دگر آن^۲ سویِ عدمِ برود عَدُو که رویِ نتابد ز تیغِ تو به وَا

چون نوّابِ سلطانِ اموال و اسبابِ سپاهی‌گری از هر گونه^۳ به دست آوردند و مملکت و رعیت^۴ را به نوازشِ عدل و مرحمتِ مطمئن و مأمون^۵ کردند، و اقوامِ قُبادِ اُغلی از مردمِ جانیک و غیر هم، که متصدّیِ فتنه و آشوب شده بودند بعضی را مقبول و بعضی را مقید و مغلول ساختند و آوازهٔ مردانگی میانِ مجمعِ دوست و دشمن انداختند؛ سلطان را به خاطر رسید که قلعهٔ قُلّسل، که متعلّق به آن خصمِ مقهور بود و در حضانت و متانت میانِ آن ممالک مشهور و مذکور، و قبل از آن با وجود فتوحاتِ سلاطینِ آلِ عثمان به تصرّف هیچ یک از اجدادِ سلطانی در نیامده بود و جهتِ دشواریِ تسخیرِ آن، کسی داعیهٔ فتحِ آن حصار نمی‌نمود، چون همایِ همّتِ سلطانی بر کنگرهٔ آن قلعهٔ کوه متانت سایهٔ التفاتِ انداخت، و اسبابِ محاصره و مشاجرهٔ قلعهٔ مذکور را مُعد و مهیا ساخت و در هدایتِ شروعِ جمعی از دلاورانِ میدانِ مبارزت را هم صادّقُ العزائم بر آن مصروف بود که به زودی کمندِ توجه را بر اوجِ آن قلعه اندازند و به سهامِ دلدوز و به تفنگ‌های جهان‌سوزِ مردمِ حصار را عاجز سازند و چنین تخمین کردند که در یک روزِ دیگر البتّه علمِ فتح را بر شرفاتِ باروی آنجا برافرازند و کارِ قلعه را چون مهمّ دشمنان برحسبِ خاطرخواه بپردازند، فامّا به مقتضایِ رضای الهی چون سلطان را پیشِ نظرِ انتباهِ مودایِ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكْ غَدًا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ^۶ معاینِ گشت و این

بیکبار افتاد و در عین فراغت دشمن دیده خوابالوده بخت او را مجال گشاد نداد خصم تیره دل را در سراسیمگی عالم بر چشمش سپاه شد و به اضطراب هرچه تمامتر متوجه تربیت سپاه گشت اگرچه در مقام مقاومت لحظه ای پای مصابت افشرد اما به یک طرفه العین مسبب نهیب سلطانی قدم ثبات و قرار او را از جای بدر برد و از هبوب نسایم ظفر و فیروزی جنگی سلطان سپاه مخالف را چون ذرات هبا منتثر ا گردشان بر آسمان رسید و از بریق سیوف و منیص سنان آتش بلا میان دل مبتلا ایشان زبانه کشید و قباد اُغلی تن تنها روی فرار به صحرا آوارگی نهاد و بهر از مشقت و محنت خود تنها به قلعه و حصار طاشان اُغلی افتاد E

^۱ بیت N: نظم E

^۲ آن N: زان E

^۳ اسبابِ سپاهی‌گری از هر گونه N: اسباب بی نهایت درین عزیمت E

^۴ و رعیت E-

^۵ مأمون N: ساکن E

^۶ سورة كهف، آیات ۲۳ و ۲۴

تیمور به میان آن گروه مفسدان آورد، و از اول شروع حصار نیکسار را محاصره و دربندان کرد و توابع و نواحی و مواضع آن کشور را در قبضه تصرف درآورد و هر روزه بر باروی شهر بند جنگ می‌انداخت و تسخیر آنجا به زودی نزد خاطر خود مقرر ساخت، لاجرم از اهل حصار و رعیت مملکت، استغاثه به نواب سلطان رسید و از کمی ذخیره و ضعف مستحفظان حصار شکایت نموده [223b] که عمّا‌قرب کار اهل قلعه به اضطرار خواهد رسید؛ بعد از اطلاع سلطان و ارکان، علی‌الفور متوجه جمعیت لشکر و سپاه شدند و به موافقت جنود ظفرپناه به عزمی کامل و جزمی شامل، عازم دفع عدو بدخواه گشتند، و در آن عزیمت چون دیده خورشید، خواب و آرام را به چشم خود راه نمی‌دادند و بر مثال فلک منطقه البروج کمر مردانگی را از میان، همیشه نمی‌گشودند و بی‌توقف به یکبار بی‌سبب مقدمه سپه‌داری و کشورستانی بر طبق نوازل آسمانی بر سر خصم غافل از طوفان، زمانی نهضت فرمود و در عین فراغت دشمن دیده خواب‌آلوده او را مجال گشادن ندادند و خصم تیره‌دل را در سراسیمگی خواب غفلت لشکر، فرصت به ترتیب اسباب و اعداء و آجناد بایستادند، اگرچه در مقام مقاومت لحظه‌ای پای مصابرت افشرد، اما به یک طرفه العین نهیب هیبت سلطانی قدم اقامت او را از جای برد و به همان صدمه، سپاه مخالف را چون ذرات غبار هباء منثور ساختند و گرد وجود پایمال ایشان را بر سطح هوا برافراختند، و از بریق سیوف و منیص سنان زبان‌های آتش بلا در میان جان مبتلای اعداء برافروختند و دوزخ‌های عذاب جهت آن جماعت جهنمیان، درون دل ایشان اندوختند و قباد اُغلی از میان معرکه روی فرار به صحرای آوارگی نهاد و به هزار حيله و تزویر از صدمات نیزه و شمشیر خود تنها به قلعه طاشان اُغلی افتاد.^۱

^۱ و حدود، جمعی کثیر ... قلعه طاشان اُغلی افتاد N: به خاطر آورده و جمعی کثیر از اشرار روزگار را جمع ساخته حصار نکسار را محاصره و دربندان کرد و ولایت و توابع را همگی به قبضه تصرف در آورده و هر روزه معاقب بر حصار جنگ می‌انداخته و تسخیر آنجا را به زودی پیش خاطر خود مقرر ساخته ناگاه از اهل مملکت و مردم قلعه به استغاثه از تعرض آن طایفه ستمکار آوردند و استعانه در محافظت قلعه و حصار از شر آن گروه پر آزار کردند که وجوه معاش و ذخیره مردم قلعه بسیار کم است و دشمن دست قوی در کار خود مجد و محکم و خوف آن هست که به زودی بر قلعه استیلا و ظفر یابد چون سلطان ازین صورت آگاهی شد علی‌الفور متوجه جمعیت سپاه گشت و بواعث غیرت خسروانه اش محرک رایت شاهی شده به تعجیل عنان توجه به دفع دشمن مصروف داشت و قائد دولت قاهره زمام اعزام او را از راه خیرخواهی معطوف غلبه و نصر بر اعداء گماشت و به مراقبت توفیق الاله و به موافقت سپاه ظفر پناه به عزمی کامل و جزمی شامل چنان مسارعت فرمود که مطلقاً در آن عزیمت چون دیده خورشید خواب و آرام را به چشم خانه خود راه نمیداد و چون فلک به منطقه البروج کمر مردانگی را از میان همت هرگز نمی‌گشاد و به یکبار بی‌سبب مقدمه بر مثال نوازل آسمانی بر سر خصم غافل از مکاید زمانی

ملوک و حکام آن شاهزاده^۱ جوانبخت را تربیت‌های خسروانه و نوازش‌های^۲ غایبانه می‌فرمود و میانِ اولاد سعادت‌نجد سلاطین، خصوصاً در حینِ عداوتِ ذاتی که با خاندانِ قیصره داشت و همیشه به اقتضای حسد و حقدِ پنهانی هرگونه بدخواهی جهتِ آن دولتِ قاهره می‌انگاشت، نمی‌خواست که از آن ورطهٔ بلیات که خاندانِ آل عثمان را افتاده شاهزاده سالم بیرون رود و در آخرِ کار دیگر، چراغ دولت آن خانواده از فروغِ اقبالِ او برافروزد، هرآینه از طرفِ اذنِ نهانی به دشمنانِ قدیمِ آن خاندان در خصومت و دوچاریِ شاهزاده می‌داد و ظاهراً همواره مراسلاتِ فریبنده و ملاطفاتِ پدرانۀ خوش‌آینده، نزد او می‌فرستاد و چون فتحِ رومیۀ صغری که مَقَرَّ^۳ سلطان بود و تختِ اماسیّه که صُوبَتی داشت تَمَشِیتِ آن آرزو را به دستِ پیرانِ کاردان، از دشمنانِ قدیمِ آن خاندان بازگذاشت که^۴:

لِمْؤَلَفَه:

به دستِ دیگران دشمن به دَسْت^۵ آر که دست و دل نبیند هیچ آزار^۶ از آن جمله اعداء همسایه و از آن مقوله خصمانِ فرومایه، قُبَادِ اُغلی نام یکی از سرخیلانِ اَتَراک^۷ بود و به داعیۀ^۸ تسخیرِ بعضی ولایات و حدود، جمعی کثیر از اشرار روزگار را بر خود جمع نمود، و از نَوَّابِ امیر تیمور استدعاء رخصتِ تعرّض به آن ولایات کرد و برحسبِ مُدّعی خود فرمان

^۱ شاهزاده N: سلطان E

^۲ و نوازش‌های E-

^۳ و مفر E+

^۴ سلاطین، خصوصاً ... خاندان بازگذاشت که N: هر خاندانِ اولاد نام مبارک سلطان محمد خصال را ذکر و صافانه مینمود اما جهتِ عداوتِ ذاتی با این خاندانِ قیصره و به اقتضای حسد و غبطه اصلی با این دولتِ قاهره نمیخواست که این فخرِ آل عثمان همچنان سالم از میان بیرون رود و در آخرِ چراغِ انجمنِ افروزِ آن خانواده شود و لهذا اصلاح و دور اندیشی امیر تیمور به این معنی مودی شد که خصومت و دوچاریِ سلطان نوجوان را بعهدۀ کهنه دشمنان و سپهبدان همان ولایت گذارد E

^۵ دست N: دام E

^۶ و بنابراین صلاح، در فرستادنِ لشکرِ بزرگ با فرزندان و امراءِ عظامِ خود به آن جوانب سلطانِ مُساهله نمود و جمعی از خصومِ قدیم را در تصدیِ شرانگیزی و خصومت، تقویت و تربیت می‌فرمود، اتفاقاً به مساعدتِ توفیق، هرکدام از دشمنان که از طرفی خروج می‌کردند، البته مَقْهَور و مَكْسُور گشتند و حوزهٔ مملکتِ رومیّه در حمایتِ سایهٔ سلطانِ محمدی داشت و شعائرِ اسلام را در معابد و مساجدِ آن ولایت مرعی می‌گذاشت. القصه E+

^۷ نام یکی از سرخیلانِ اَتَراک E-

^۸ به اعتمادِ ضعیفِ حالِ این خاندانِ خلافت و تسلّطِ دشمنِ غالبی چون امیر تیمور و شیوع و انتشارِ اصنافِ آفت و مخافت، فرصتِ کامرانی را بر ممالکِ قیصری غنیمت شمرده و به E+

جور و جفای اعدای، آزار و اضراری متعاقب و متمادی می‌افزود و صحیفه‌ی خاطر آیینۀ سماتِ او به غبارِ افکارِ پریشانیِ روزگار گردناک می‌بود، لیکن حکمتِ الهی در آن متاعِبِ متعاقب، توطیه‌ی مقدماتِ مطلبِ گشت که اولاً او را به مزاحمت و معاداتِ اعداءِ ستمکار گرفتار کردند و به یمنِ عونِ کردگار و به حسنِ طالع و بختِ کامکار در هر نوبت از تشویشِ بی‌اختیار، بر دشمنانِ فائق و فائز به منت‌های اوطار نموده، نامِ نامی او را میانِ سلاطینِ کبارِ روزگار درآوردند، و او را در چشم و دلِ همگنان، وقعی عظیمِ پدیدار گشت و در قلوبِ اعداء و اِخباء، نشأتِ سعادت و سروری و سیرتِ جلاوت و دلاوری او آشکار شد.^۱

بیت ۲:

آتش انگیخت در دل دشمن دست او تیغ دارد^۴ و قلعه‌شکن
چون که روز مصاف و کین باشد^۳ آسمان پیش او زمین باشد^۵

و بنابرین^۶ چون امیر تیمور کیفیتِ نجابت و خردمندی و آوازه‌ی شجاعت و فیروزمندیِ آن فرزندِ خلفِ قیصره‌ی اسلام و آن نور حدیقه‌ی آلم دیده‌های ایام را به کرات معلوم کرد، همیشه در مجالسِ

^۱ القصه؛ سلطان محمد خصال را ... آشکار شد N : در اثناء آنکه امیر تیمور بر ممالک روم استیلا تمام یافته بود و فرزندان و لشکریان او هریک به یغما و تاراج قطری و مملکتی شتافته و سلطان محمد خصال را جهت ظهور خیرات عاقبت و مآل هادی توفیق به راه صواب هدایت نموده و حضرت حفیظ محبت و آن رقیب قریب ذات همایون سلطان را از شرور اعدای دور و نزدیک وفایت و حمایت کرده و دیده بخت و دولتش را به توجه مملکت رومیه که محکم ترین بقاع بود به رهنمای راه عنایت آورده بود و در آن توجه پر متاعب حکمت‌های الهی و مصالح نا متناهی منتهی به ظهور شاه دشمن پرداز و کشور گشاهی شد و سلطان و اتباع به او منصول را در آن زمان ثوران مواد و فتنه و آشوب آن کشورهای مامون و آن قلاع مستحکم و حصون قرار گاهی محفوظ از تسلط دشمنان هرجایی گشت.

شعر: وقایه الله أغنت عن مضاعفة من الدروع و عن عالی من الأطم

و به واسطه مزاحمت و معادات بعضی اعداء متفرقه در آن جهات و توفیق سلطان به دفع و استیصال آن دشمنان بی ثبات شان عالی سلطان را در چشم و دل همگنان وقعی عظیم پیدا شد و در دل دوست و دشمن به رغبت و رهبت از او تعظیم و تحجیم هویدا گشت و هر چند در روز مصاف و جنگ تیموری صفت مردانگی و دلاوری او مشهور شده بود فاما آن جرات و قدام پیش عوام محمول به مقارنت شوکت پدری و عظمت سپاه و لشکری می شد لیکن چون در عقب چنان ضعف لشکری و تفرقه و شکسته دلی سپاهی و در عین طغیان دشمنان بزرگ و تمکن همه بر مسند حکومت و شاهی چون بر اعداء و خصما متعدد توفیق ظفر یافت و در هر مصاف بیش از وصول دشمنان به میدان مبارزت شتافت سطوت دولت او در خاطر عالمیان متمکن گشت و به وراثت مسند قیصری پیش خردمندان متعین شد E

^۲ بیت N : شعر E

^۳ باشد N : بودی E

^۴ دارد N : دار E

^۵ باشد N : بودی E (نقل از حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی)

^۶ و بنابرین N : اما E

داستان سوم

در بیان کیفیت خروج قباداغلی بر ممالک محکوم سلطان محمدخصال و محاصره قلعه نیکسار و ذکر توجه سلطان به دفع آن ظالم ستمکار از حصار نیکسار و انکسار لشکر خصم بعد از جنگ بسیار و فرار دشمن غدار مقهود و نگون سار هر چند بر حسب مودای فصاحت اقتضاء.^۱

شعر:

لا يَسْلَمُ الشَّرَفُ الرَّفِيعُ مِنَ الْأَذَى حَتَّى يُرَاقَ عَلَى جَوَانِبِهِ الدَّمُ^۲

همه مظاهر دولت و اقبال پیش از تمکن بر مسند سروری [223a] و اجلال، اکثر اوقات اولاً به عروض مکاره و شدايد آزمون يابند و بیشتر از وصول به رتبت استقلال و حصول مباحی و آمال بیشتر آن باشد که به تفریق خاطر از وقوع هرگونه مخاوف و اخطار و به ابتلای مشاق اسفار بالاخره به سرمنزله مقصود آیند؛ چنانچه آن ابتلاء به مشقت‌های سابق گویا مقدمات منتج مطلوب در لاحق گردد، و هر دل شکستگی و آشفتگی به منزله معادات مقاصد متلاحق شود.^۳

القصة؛ سلطان محمدخصال را در هدایت حال و در حین عُنْفوان جوانی بخت و اقبال جهت ظهور خیرات عاقبت و مآل اگرچه به هر گونه نامرادی‌ها ابتلای عظیم روی نمود، و به هر چند روز از

^۱ در بیان کیفیت ... او آشکار شد N: در بیان بواعث خروج قباداغلی بر ممالک سلطانی و محاصره کردن مشارالیه قلعه نیکسار را به داعیه تسخیر آن در آن فرصت فرات زمانی و گفتار در توجه سلطان پیکار به دفع آن ظالم ستمکار از سر مردم نکسار و انکسار لشکر خصم بعد از جنگ بسیار و گریختن دشمن مقهور و نگونسار E

^۲ ر.ک. دیوان منتبی

^۳ همه مظاهر دولت متلاحق شود N: چون از مضمون حکمت انتباه و مدلول مصالح اشتباه وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَلَئِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ (سوره حج، آیه ۴۰) چنان مستفاد می‌شود که ارباب دولت و اقبال و اصحاب سلطنت و جلال را از عروض بعضی مکاره مدافعات در بدایت احوال و از تطرق تفرق مآل در منازعات در مبادی ظهور مکنات و اجلال اگرچه بر صحنه دل غبار آزاری می‌نشیند و اکثر خاطرها از تردد اسفار بر اخطار مشقتی بی اندازه می‌بندد اما مآل آن ریاضات نفسانی و عاقبت خیر آن تفرقه و پریشانی به مصلحت‌های دین و دنیا منتهی شود و به منزلت‌های استقرار و تمکین منتهی افتد و هر ابتلائی به مشقت و انکسار از مقدمات و اصول به مطلوب نماید و هر شکستگی و گرفتاری درباره آن مظاهر اقبال از مقدمات استهال مقصود مرعوب باشد.

نظم: إذا كاد ثات بلغن المدى فكادت تذوب لمن الهج و خاب الرجاء و قل الغزال فقبد التناهي يكون الفرج
إذا النائبات بلغن المدى وكادت تذوب لمن المهج و خاب الرجاء و قل الغراء فعند التناهي يكون الفرج.

(ر.ک. دیوان منتبی)

چنانچه از این مقوله حکایتی و از این اسلوب روایتی در اوقات فترت ممالک روم از تسلط و تعدی سپاه تیموری ظهور یافته بود E

تَعَدّی به هم آمده بودند و در آن فتنه و فساد، به تکلیف، متابعتِ آن کوردل می نمودند،^۱ چون سپاه
سلطانی^۲ مظفر و منصوب شدند آن جماعت نیز^۳ به جان و دل مسرور گشتند و بعد از آن واقعه به
اقتضاء قدیم اخلاص در سُلکِ بندگی و اختصاص درآمدند^۴ و از صمیمِ قلب^۵، دل به چاکری و
خدمتکاری^۶ آن دولت محکم کردند^۷، و اکثرِ مردمی که باعث بر ایقاعِ این فتنه^۸ و فساد^۹ بودند به
جزای اعمال خود رسیدند و گرد و غبارِ آن چنان فتنه‌های^{۱۰} بزرگ را به آبِ تیغِ مردانگی^{۱۱}
فروشانیدند، و سلطان محمد خصال^{۱۲}، دوستکام و کامیاب به دفعِ اعداء^{۱۳} مظفر و غالب بر خصماء
به منزلِ مراد، مُعاودت نمود^{۱۴} و در شکر و سپاس^{۱۵} این نعمت عظمی و موهب کبری افزود.

بیت:

برخواست آبِ^{۱۶} نصرت از آتشِ سِنانش^{۱۷} بنشست گرد فتنه از تیغِ آبدارش
دیدم فکنده دل^{۱۸} را در صفِ بندگان صد تیغ بر کشیده چون خور به روزِ بارش

^۱ و در آن فتنه و فساد، به تکلیف، متابعتِ آن کوردل می نمودند N : و درین فتنه و فساد متابعت و موافقت او می نموده اند E

^۲ سلطانی N : موفق سلطان E

^۳ نیز N : هم E

^۴ بعد از آن واقعه به اقتضاء قدیم اخلاص در سُلکِ بندگی و اختصاص درآمدند N : به سلسله بندگی و اخلاص قدیم در سلک خدام سلطان
افتادند E

^۵ قلب N : فواد E

^۶ خدمتکاری N : جانشپاری E

^۷ محکم کردند N : نهادند E

^۸ این فتنه - E

^۹ فساد N : افساد E

^{۱۰} فتنه‌های N : فتنه E

^{۱۱} مردانگی N : فرو نشانیده اعداء دین و دولت به خاک تیره E

^{۱۲} محمد خصال - E

^{۱۳} و + E

^{۱۴} منزلِ مراد، مُعاودت نمود N : منزل و آرامگاه خود عود نمود E

^{۱۵} و سپاس - E

^{۱۶} آب N : باد E

^{۱۷} سنانش N : سپاهش E

^{۱۸} دل N : خود E

و بعد از این کلمات سلطان نوجوان به آن پیر نابالغ نادان به زبان شمشیر اطالت لسان بنیاد کرد و قذف و طعن را به ضرب تیر و نیزه به ^۱ کار آورد، و به یک دم ^۲ از طرفین جنگی به هم پیوست، که به هزار ^۳ چشم فلک از نظارگی آن حیران گردید ^۴ و خورشید تیغ افشان از خطوط شعاعی انگشت حیرت به دندان گزید و در اثنای حرب ^۵ ناگاه جوانی تیرانداز به نظر صائب و فهم ثاقب خود، از روی تشخیص و امتیاز ^۶ خصم کوردل را به سهام اشعه بصری نشانه کرد و یک تیر از شصت پاکیزه گشادش ^۷، در عین جنگ بر آماج خانه چشم دشمن ^۸ بر نشانه حدقه خورد و تیر قضا در آن معرکه بر هدف اصابت افتاده همان سهم صایب از روزنه دیده عدو بیرون جهید و مانند مرغ گروهه خورده آن تیر قضایی، عالمی را بر چشم او تاریک گردانید ^۹، به نوعی که دیگر چشم هوش به روی زندگانی نگشاد، و از ملاحظه صلاح ^{۱۰} خود به اغماض عین افتاد و هر آینه ^{۱۱} به یک طرفه العین در همان لحظه ^{۱۲} قرا دولتشاه را سراسیمه از سر اسب به خاک مذلت و هلاک انداختند و به یک حمله در آن لمحّه ^{۱۳} به ضرب شمشیر کار او را تمام ^{۱۴} ساختند، و بعد از او به دفع سپاه و توابعش ^{۱۵} پرداختند، و چون بسیاری از لشکریان ^{۱۶} کوره بخت غدار که ^{۱۷} از خوف مؤاخذه امیر تیمور به طریقه ^{۱۸} جبر و

^۱ به N : در E

^۲ و به یک دم N : و بی توقف E

^۳ به هزار E-

^۴ گردید N : ماند E

^۵ ضرب ضربت E+

^۶ خود، از روی تشخیص و امتیاز E+

^۷ از شصت پاکیزه گشادش N : خدنگ E

^۸ دشمن N : او E

^۹ خورد و تیر ... تاریک گردانید N : عدو گشاد داد و از اتفاقات حسنه تیر قضا بر هدف اصابت افتاد و از سوراخ روزنه چشم دشمن آن سهم

صایب بیرون جهید و چون مرغ گروهه خورده آن تیر بلا عالم E

^{۱۰} حال E+

^{۱۱} هر آینه N : لاجرم همان لحظه E

^{۱۲} همان لحظه N : آن غوغا و شین E

^{۱۳} یک حمله در آن لمحّه N : یک لمحّه عاملان سلطانی E

^{۱۴} تمام E-

^{۱۵} و بعد از او به دفع سپاه و توابعش N : آنگاه به کار لشکرش E

^{۱۶} لشکریان N : لشکر آن E

^{۱۷} که E-

^{۱۸} به طریقه N : و به E

شاهزاده جوانبخت تیزگوش و سلطان خردسال بزرگمنش پُر هوش^۱ چون بچه شیر^۲ نوشکار
 به غریدن و خروش آمد که ای پیر تبه روزگار و ای خرف عقل بی تبار، سرزنش^۳ گرفتاری پدر و
 برادرانم [222b] اعتراضی بر^۴ تقدیرات الهی است، چگونه سرزنش مردان^۵ را شاید، چرا که طاس بازی
 فلک گاهی موافق مراد و گاهی مطابق آرزوی حساد می آید^۶.

بیت ۷:

زمانه به نیک و بد آبستن است ستاره گهی دوست گه دشمن است^۸

هرچند پدر و برادران به اقتضاء تقدیر گرفتار و اسیر دست دشمنان اند، اما چون من خلفی بر
 مسند وراثت آن خاندان باقی است، لاجرم امیدوار به عون و کرم یزدانند، اگر در ثمین صدف در
 جنب خرمهره و خرف کوچک مقدار و محقر نماید، اما مقدار اعتبار هر یک در راست بازار اولی الابصار
 آشکار شود و شیل غضنفری اولاً که به صحرای نخچیرگاه آید توانایی را بر شتر پیر بیازماید^۹.

لمؤلفه:

دولت من جوان و روز افزون	جسم پیر تو همچو عقل زبون
عقل من پیر در جوانی بخت	بخت تو پیر چون تنت یک لخت
شیر بُرناست بر طلیعه جنگ	شتر پیر صید گرگ و پلنگ
پیر جاهل تویی به ریش سفید	بکن از عمر خویش قطع امید

^۱ شاهزاده جوانبخت تیزگوش و سلطان خردسال بزرگمنش پرهو N: سلطان جوان بخت تیزگوش تیزعقل تیز هوش E

^۲ بچه شیر N: شیر بچه E

^۳ بی تبار سرزنش N: بی تبار و بی مقدار E

^۴ اعتراضی بر N: از مقتضای E

^۵ سرزنش مردان N: سرزنش و توبیخ E

^۶ چرا که طاس بازی فلک حساد می آید N: که طاس باز فلک گاهی موافق و گاهی مخالف نقشها نماید E

^۷ بیت - E

^۸ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۹ هر چند پدر و برادران ... شتر پیر بیازماید N: اما پدر و برادرانم هرچند گرفتار دست دشمنان باشند اما چون من خلفی در خاندان وراثت
 ملک و شاهی نماید از خصومت و فساد همچو تو کهنه مفسدی چه آید. در ثمین صدف در جنب خر مهره و خرف هرچند خردتر و
 محقرنما شد اما در فطر اولی الابصار در راست بازار روزگار مقدار هرکدام آشکار شود و شیر خورد سال که در بدایت حال از میان بیشه
 شجاعت به صحرای نخچیرگاه آمد به شیرینجه توانایی را بر شتر پیر بیازماید E

شعر:

بَادِرٍ بِفُرْصَتِكَ الزَّمانَ وَلَا تَلْبِثْ فَإِنَّ الفوتَ فِي اللَّبِثِ^۱

و فی الحال سلطان حکم فرمود که سپهسالاران و دلاوران با یراق و سلاح به سرعت شیر و به نظیر طیران طیر بر سر آن ظالم ستمکار شبیخون و یلغار کنند، چون برین وجه به یک دفعه بر قرارگاه آن عدو غدار شتافتند او را به همان حال که جاسوسان دیده بودند غافل و ذاهل^۲ از همه اطراف یافتند، اما بعد از اطلاع به وصول سپاه سلطانی او نیز با آن سپاه حاضر بی تأمل و توانی در مقابله به جنگ ایستاد و آهنگ دلاوری و مقاتله و عناد نهاد و در میان رزمگاه به آواز بلند به سلطان خطاب کرد؛ که ای طفل شیرخوار تو را با معرکه مردان کارزار چه کار و برحسب گفتار کثیر الاشتهار، الصَّبِي صَبِيٍّ و لو كَانَ نَبِيًّا مُجَرِّدًا، هم سلطانی را درین کودکی چه اعتبار، پدرت که خود را قیصر روم می دانست، آلیوم به دست دشمنان چنان صاحب شوکت گرفتارست و تو از روی نادانی و کودکی با پیران سال دیده و سرخیلان روزگار معارض و دوچار، همان بهتر که سر خود را ازین ورطه رها نموده بیشتر از گرفتاری به گوشه اندازی و با همدستان خود به لهو و لعب، جوز و میوزی قانعانه بسازی^۳.

بیت:

صَّوْهَ كُوَ بِأَعْقَابِ نَسَاذِ جَنْغٍ دَهْدُ أَزْ خُونِ خُودِ پَرَشِ رَا رَنْگِ

^۱ نقل از دیوان طغرایی

^۲ غافل و ذاهل N: فارغ و مطمئن خاطر E

^۳ و فی الحال سلطان حکم فرمود ... قانعانه بسازی N: سلطان باز ازین معنی متبسط و شادمان شد و به تعجیل متوجه جمعیت لشکریان و تحریض مجاهدان گشت

و فی الحال حکم فرمود که سپهسالاران و دلاوران با یراق و سلاح مکمل مجتمع کردند تا به سرعت حرکت و سیر و نظیر طیران طیر بر سر آن ظالم طاغی یلغار و شبیخون آوردند چون دفعه بر قرارگاه آن عدو غافل شتافتند او را بر همان محل که جاسوس گفته بود فارغ و مطمئن خاطر یافتند اما بعد از اطلاع بر آمدن سلطان او نیز متهورانه در مقابله به جنگ ایستاد و آهنگ مقاتله و عناد نهاد و به آواز بلند و فریاد در جنگگاه سلطان آواز داد که ای طفل شیر خوار ترا با معرکه مردان کارزار چه کار و بر حسب الصَّبِي صَبِيٍّ و لو كَانَ نَبِيًّا مُجَرِّدًا اسم سلطانی را درین کودکی به اعتبار پدرت که خود را قیصر ممالک روم میدانست بدست چنان دشمنی عالی مقدار گرفتار و تو به این کودکی و این قدر مکنت و اقتدار به امیران سالدیده و سرخیلان روزگار معارض و دوچار همان معرکه که سر خود را ازین ورطه بیرون بری و در گوشه پناه و آرامگاهی اندیشه جوز و میوز خود خوری E

درین حال تمامی نُوَاب و خُدّام مُتَّفِقُ الکلام عرض نمودند که همگی با سر و جان و خان و مان خود را طفلِ راهِ سلطان کرده‌ایم و تا رمقی از رشتۀ حیات در حبلِ وَرید متحرک است، گردنِ مطاوعت به قلّادۀ فرمان‌برداری درآورده و از هجومِ لشکر هُموم و عَرُوض بلا و فتنۀ خصوم نمی‌اندیشیم و در رفعِ اعداء و رفعِ خصماء به جان و دل می‌کوشیم، توفیق و عون از یزدان است و حکم و فرمان از سلطان.^۱

شعر:

لَكَ الْحُكْمُ فِي أَمْرِي فَمَا شِئْتَ فَأُفْرِنُ فَلَيْسَ سَوَى فَيْكَ لَا عَنْكَ رَغْبَتِي^۲

سلطان بعد از تحسین و آفرینِ بسیار بر خُدّام اخلاص‌شعار، چنان مصلحت دیدند که جاسوسان به مجمعِ قراودولت‌شاه فرستند و از کیفیت و کمیتِ لشکر و جمعیتِ او خبر آرند، بعد از آن مقتضایِ صلاح از توجه و توقّف به کار دارند، بعد از توجه جاسوسان و رصّادان چنان خبر آوردند که قراودولت‌شاه در موضعِ قوالا به فراغِ بال و کمالِ استغنی و استقلال نشسته و مردمِ لشکریِ خود را اکثر جهتِ یغما و تاراج به هر جانب فرستاده و جمعیتِ خود را از هم گسسته و با یک هزار کس تقریباً در آن مجلس به عیش و کامرانی و به معاشرت و فسوقِ تُرکمانی مستغرق است، هرآینه سلطان به اتفاقِ رایِ مصلحت‌بینان توجه همایون را به دفعِ او درین حالت مناسب دیدند و مبادرت به ادراکِ فرصت چنان یک لحظه نیارامیدند.^۳

حقارت مزاحم رعایا و متوطیان آن مملکت بلکه تعرض عامه عناد و بلاد همی بوده و اهل مملکت را جهت حرمت حکم امیر تیموری از اوامر و نواهی او یاری تخلف و عدول نبود و به آن وسیله به انواع قبایح و شنایع اقدام می نمود. ناگاه به خدمت سلطان از اطراف و حدود مملکت تفصیل این حکایت و نکایت اش شکایت رسید و مهرگونه روایت از تفصیل این ظلم بی نهایت شنید علی الفور امرا و ارکان دولت خود را احضار فرمود و در تدبیر رفع این مفسده با همگنان مشاوره نمود که اگر در دفع این مفسد ستمکار مبادرت و پیش دستی نکنیم و به اقدامی سعی به استیصال او مسارعت نماییم قوت و اقتدار او بر فساد هر روزه تضعیف میگردد و ضعف و خرابی رعایا و سپاه زیاده مترادف میشود و گفته‌اند که

شعر:

واحد رعدوگت ما استطعت فانه إن لمنه عنه فليس عنك برأيد E

^۱ درین حال تمامی نُوَاب ... فرمان از سلطان N: همگی نواب و خدام متفق الکلام به عرض سلطان رسانیدند که ما سر و جان و خان و مان خود را طفیلِ راهِ سلطان کرده ایم و تا رمقی از رشته حیات در حبلِ وَرید متحرک است گردنِ مطاوعت را به قلاده فرمانبرداری در آورده ایم و از هجوم و ازدحام لشکر بلا نمی‌اندیشیم و در دفع اعداء این خاندان به قدر امکان بکوشیم فرمان سلطان راست و توفیق و عون از یزدان سلطان را E

^۲ لَكَ الْحُكْمُ فِي أَمْرِي فَمَا شِئْتَ فَأُفْرِنُ فَلَيْسَ سَوَى فَيْكَ لَا عَنْكَ رَغْبَتِي E (نقل از دیوان ابن فارض)

^۳ سلطان بعد از تحسین یک لحظه نیارامیدند N: سلطان از ان اقدام مخلصانه خدام به غایت خرم و شادان شد و همگی ارکان دولت را تحسین و احسان نوازش نمود و به مصلحت نواب جاسوسی فرستادند که از کیفیت و کمیت لشکر و حال دشمن خبر آورد چاکرش پر بصارت هوش روانه داشتند. قرا دولت‌شاه را در موضع قبالا به استقلال و فارغ البال یافت که مردم لشکری خود را جهت یغما و غارتگری به هر طرف فرستاده و به هشتصد کس در قبالا بی مبالات عاقلانه به عیش و کامرانی افتاده علی الفور جاسوس عود نمود و حقیقت حال را بر وجهی که دیده بود به عرض سلطان رسانید که در دفع این دشمن عنود و مفسد حسود بهتر ازین فرصتی نمی‌تواند بود E

چنانچه بعد از نزول سلطان جوان بخت در نواحی رومیّه صغری قَرادولت‌شاه نام، که نسبت با خاندان آل عثمان یکی از مفسدانِ روسیاه و بدخواه بود و میان اقوامِ اتراکِ حدودِ رومِ ظالمی گمراه، و در آن فترت‌های امیر تیموری خود را سپهداری لشکرشکن و سرداری هم‌چشم و نظیرِ تهمتن باز نموده و نشانِ موقع و فرمانِ مُتَبِع از امیر تیمور تحصیل کرده که به رفع بقایاء خلفاء مجاهد و قیاصره اسلام خصوصاً به مدافعه شاهزاده و تمام خدام قیام و اقدام نماید و هر قدر از مُلک و ولایات و حصون و قلاع که دست دهد به اسم و رسمِ خدمتکاری تیموری گشاید و به این وسیله در بَطونِ دماغش خیالاتِ باطله کشورگشایی و سپهداری و در آن فرصتِ ضعفِ سپاه و لشکری سلطان، داعیه تعرض و دچاری نموده و جمعی کثیر از مفسدانِ هم‌صنعت و ظالمانِ پر شُنت را درین دَواعی شریک شقاوت و معین نشاتِ عداوتِ خود ساخته و در حدودِ ولایاتِ رومیّه صغری آشوبی از نهب و غارت در میان مردمان انداخته و چون مردم، آن طرف را از مخافتِ حکمِ امیر تیموری زهره و یارایِ تخلف از اوامر و نواهی او نبوده، و به آن وسیله انواعِ ظلمِ دوست‌انداز در آن حدود، مساکن و بقاع ایقاع نموده، چون از اطراف و نواحی مملکت، حکایتِ این شکایت و آوازه این فتنه [222a] با سرایتِ نکایت به مسامعِ سلطانِ محمد خصال رسید، فی‌الْقَور انجمنی از خواص جهتِ تدبیرِ خلاصِ مُلک از آن مفسدانِ گستاخ برانگیخت و با وجودِ تقدیمِ مقدماتِ صائبه در مدافعت و ممانعت آن مفسدِ متقلب به عُرْوةِ الوثقی توکل در آویخت و مطلقاً تأخیر و تسویف را در آن باب که منجر به مزید طمع و گستاخی او بود، جائز نداشت و مبادرت و پیش‌دستی را بر دفعِ خَصیمِ چنان فرومایه مخالفِ طورِ سعادت‌مندان انگاشت، که مبدا هر روزه قوّت و استطاعتِ این مفسدِ خارجی مُتألّف شود و ضعف و خرابی رعیت و عجزِ مُتضاعف گردد.

لِمْؤَلَفِه:

که این دم حال فردا را ندانی^۱

مده فرصت به دشمن تا توانی

^۱ چنانچه بعد از ... که این دم حال فردا را ندانی N: چنانچه قَرادولت‌شاه نام یکی از سیه کاران بدخواه بود میان اقوام ترک مفسدی بود. راهزن و مظهرِ مفاسد و فتن و در آن فترت امیر تیموری خو را بر درگاه او سپهداری لشکر شکن و سرداری هم چشم نظیرِ تهمتن باز نموده بود و نشان توقیعی و حکمی از امیر تیمور جهت فساد و ایقاع و تعرض سلطان و اتباع ستاده است و در بطون دماغش خیال تعرض به دفع سلطان محمد خصال و داعیه مملکت گشایی و سپهسالاری در آن مجال افتاده و جمعی از ظالمان پر شُنت و گروهی مفسدان هم صنعت خود را در این امر با خود هم دست و شریک شقاوت ظلم و بیداد نموده و در حدود مملکت رومیّه نُهت و غارت و تاراج و

نظر جهان‌بین ایشان رخشان نماید؛ هرآینه هوشمندانِ سعادت‌مند را سزاوار آنکه در حینِ حدوثِ مصایب و عروضِ متاعِ متوسل به مصابرت و رای صیانت گردد و در زمانِ توارِدِ نعمت‌های متعاقب و در اتباعِ نواب به صنوف مواهب متناسب جهتِ حصولِ مطالب و رفعِ مثالبِ دو گونه شکر به تقدیم رسانند، یکی جهتِ دفعِ مکروهات و دیگری سپاسِ اقبالِ مقاصد از جهات^۱.

شعر ۲:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الصَّبْرَ لِلشُّكْرِ تَوَامٌ وَأَكْثَمًا دُخْرَانٍ لِلْعُسْرِ وَالْيُسْرِ
فَشُكْرًا إِذَا أُوتِيتَ فَاضِلَ نِعْمَةٍ وَصَبْرًا إِذَا يَأْتِيكَ نَائِبَةُ الدَّهْرِ^۲

چنانچه این مسلکِ تعاقبِ شدت و رخاء و تناوبِ آثارِ خبیث و رجا از مجاریِ احوالِ فرخنده‌مآلِ سلطانِ محمدِ خصال، مُصدّق و مُحَقِّقِ اینِ منوالِ مقال بود که^۴، القصه؛ در شهرِ سنهٔ خمس و ثمانمئة در آن اوقات که هنگامِ شیوعِ فتنه و فساد در اطرافِ بلادِ آلِ عثمان و در آن ایامِ دل‌شکستگی و دشمن‌کامی این سلطانِ نوجوان هر به چند روز پریشانیِ خاطر به نوعی غیرمکرر ظاهر می‌شد، و هر ساعت آفتِ آلمی تازه بر جراحتِ دلِ ریشِ شاهزادهٔ مهجور، مُتلاحِق و متظاهر می‌گشت.^۵

بیت ۶:

چون چرخ دلش دید که داغی دارد داغی دگرش بر سر آن داغ نهاد^۷

^۱ هر آینه دیدهٔ امیدواری ... مقاصد از جهات» N: هر آینه هر لمحّه دیده امید را از مشاهده چهره مراد فروزان گرداند و جمال آرزوی مقبلان را در منظر دیده بخت به مرتبهٔ عیان رساند. لاجرم خردمند را سزاوار آنکه میان متاعِ حدوثِ مصایبِ متوسل به دلالِ مصابرت و رای صایب گردد که امرِ اِذْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ (سوره مومنون، آیه ۹۶) از وجهی به این طریق اشعارست و مرد سعادت‌مند را مناسبت آنکه در توارِدِ نعمتِ متعاقب و بلاحقِ موهبت بعد از متاعِ جهتِ حصولِ مطالب و رفعِ مثالبِ دو گونه شکر و سپاس به تقدیم رساند که اشارتِ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ (سوره بقره آیه ۱۵۲) و آن دو قسم اخبارست E

^۲ شعر E-

^۳ نقل از دیوان طغرانی، شاعر عصر مملوکی

^۴ چنانچه این مسلک ... مقال بود که N: و کیفیت تعاقبِ شدت و رخا جمهور و چگونگی تناوبِ خبیث و رجا در امور از مجاریِ احوالِ خجسته مآلِ سلطان محمد خصال به مرتبه تحقیق و تصدیق رسد که E

^۵ در شهرِ سنهٔ خمس ... و متظاهر می‌گشت N: در آن اوقات که هنگامِ ظهور و شیوع اثرِ ناهمواری گردون می‌بود و مردم اصنافِ مشقت و شدت به دل محزون آلِ عثمان مقرون می‌نمود هر به چند روز سلطان را یک نوع پریشانی غیر مکرر پیش می‌آمد و از پس پرده غیبت به طرزی خلاف مترقبِ آفتی ملحق به جراحتِ دل‌های ریش می‌شد از آن مقوله آنکه از بعضی خصوم عاجز زبون و جمعی دشمنان ساقطِ دون که به امیدِ دونِ پروری سپهرِ حرون و حرکاتِ سپهرِ وارون داعی‌های باطل می‌انگیختند و موادِ خیالاتِ فاطره را با ماده فاسدهٔ الجنون فنون به هم آمیختند و به امیدواری استیلا اعداء این خاندان و به استظهارِ امیر تیمور در حینِ گرفتاریِ سلطان مجاهدانِ قاصدِ ملک و سپاه شاهزاده نوجوان می‌شدند و از اطراف به فکرِ استیصالِ این دودمانِ دولت‌آشیان می‌بودند E

^۶ بیت E+

^۷ هر جا که دلی دید که داغی دارد داغی دگرش بر سر آن داغ نهاد E- (نقل از روضة الشهداء واعظ کاشفی)

داستان دوم

در ذکر خروج قراولت‌شاه به فرمانِ امیر تیمور بر ممالک و مساکن [221b] سلطانِ محمد خِصال به عزمِ قهر و استیصال و توفیقِ الهی در رفعِ آن بلیّات و دواهیِ هلاک و سیاه بختی مُشارِالیه بعد از مقاتله و جدال و غلبهٔ سلطان بر آن گروهِ اهلِ ضلال^۱؛

لِموئله:

ای چرخ که جز جفا نشد پیشهٔ تو فارغ نشود دلی ز اندیشهٔ تو
یک لحظه فضای دل نگردد خالی از شرّ دد و دام درین پیشهٔ تو

چون ظهور^۲ حوادثِ زمانی به حکمِ ربّانی^۳ بر طبقِ حرکاتِ آسمانی، همیشه^۴ متجدّدست و اوضاعِ فلکی دم به دم جهتِ احداثِ وقایعِ پر شَنایعِ درین عالمِ کون و فساد متعاقب و متعدّد^۵، هرآینه اگر جنبشِ فلکِ کج‌رفتار به اقتضاء^۶ کارفرماییِ صفتِ قهار، بر محیطِ گیتی دوّار گردد، هر لحظه حادثه در روی زمین^۷ برانگیزد که اَنظارِ اعتبار در حینِ اِسْتِنصار چون ابصارِ کواکبِ عالم‌مدار^۸ حیران ماند، اما اگر^۹ باز طاوسیِ حوَالِ گردون از پرتوِ خورشیدِ تذرو مانند^{۱۰} در مَجَلایِ جلوهٔ عیون دیگرگون گرداند و تابشِ انوارِ عنایت^{۱۱} او را^{۱۲} به رنگ‌آمیزیِ بوقلمون رساند^{۱۳}، هرآینه دیدهٔ امیدواریِ فیروز‌طالعان را به مشاهدهٔ طلعتِ مقصودها فروزان سازد و جمالِ دلفریبِ آرزویِ مقبلان را از مطلعِ

^۱ در ذکر خروج قراولت‌شاه ... بر آن گروهِ اهلِ ضلال N: در بیان خروج قراولت‌شاه به حکم و فرمان امیر تیموری بر مملکت سلطان و کیفیت طغیان او با فوجی از ترکان و یغماگران به تسخیر ممالک و تاراج اموال مسلمانان و گفتار در مصلحت بینی سلطان و ارکان به عزیمت دفع آن مفسد از نواحی مملکت قتل از استقلال او بر امصار آن اقطار و هلاک شدن آن کوربخت به تیر قضایی که تجشم او خورده در عین قتال و کارزار E

^۲ ظهور E-

^۳ به حکمِ ربّانی N: علی الدوام E

^۴ همیشه E-

^۵ متعاقب و متعدّد N: معد و موید E

^۶ به اقتضاء N: به مقتضای E

^۷ حادثه در روی زمین N: حادثه انگیزد E

^۸ عالم‌مدار E-

^۹ اگر N: چون E

^{۱۰} خورشیدِ تذرو مانند N: خورشیدِ مهربانی E

^{۱۱} ربّانی E+

^{۱۲} دلفریب تر از E+

^{۱۳} رساند N: سازد E

در این اندیشه چون چند روز در آن منازل توقف نمودند، اکثر جاسوسان که به اطراف رفته بودند از هر جانب رسیدند، اولاً تفصیل حالات و ماجرای بلیات که در روز جنگ امیر تیموری به والد خلافت انتساب و برادر آن سلطنت مآب رسیده بود به سمع اصغا رسانیدند و به حقیقت پیوست که در آن سال جهت قشلاق امیر تیمور ولایت آیدین ایلی مقرر گشته و تدارک آن ولایات و ممالک از حیطة تدبیرات ایشان گذشته و صلاح توجه اماسیه مطابق صواب افتاده و تصور توجه برسا و غیره همگی اندیشه ایست از اندازه مقدرت ایشان زیاده، بنابراین بواعث، بی توقف، توجه اماسیه و توقات رجحان یافت و سلطان بی تسويف و اهمال به آن جانب شتافت^۱.

^۱ درین اندیشه چون چند ... به آن جانب شتافت N: درین اندیشه بودند که جاسوسان از اردوی امیر تیمور رسیدند و اخبار کیفیت گرفتاری سلطان اسلام با فرزندان به تفصیلی که در مقدمه سابقا مذکور شده رسانیدند و به حقیقت پیوست که امیر تیمور آن سال در آیدین ایلی قشلاق خواهد نمود و بنابراین عزیمت و صلاح توجه اماسیه و توقات تصمیم یافت و سلطان بی توقف بعد از آن با تمام خدام به جانب توقات شتافت و به عنایت و مدد الاهی و اتکال اعتاد فرمود و رهنمون دولت و اقبال سلطان را به طریق صواب راه نمود E

پیشبینانِ اخبار شنیده این رای را صواب ندیدند و به دلایلِ عقلی خطای این اندیشه را مَثبوت رسانیدند که با وجودِ چنین ضعف و انکسار خود را به یکبارِ به میانِ چنان سپاهی بی‌شمار انداختن و با جمعیِ قلیل با چنان دشمنِ غالب و پادشاهیِ کواکب، مواکبِ رایِ مخالفت افراختن البته مؤدّی به خسارت و گرفتاری و منتهی به قطعِ حبلِ متین امیدوار است.^۱

بیت:

دشمنی چون عشق در بنیادِ جان افشرده چنگ
بر امیدِ صبر بی‌بنیاد نتوان زیستن^۲

و مصلحتِ این گروهِ روشن‌رای چنان اقتضا نمود که بر همان عزیمتِ سابق و صلاحِ موافق، به جانبِ اماسیه و اطرافِ رومیّه صُغری روند و در آن جانب به کوهستان‌های رفیع و مساکنِ منیع بر مثالِ میغِ بهاران و ابرهای پر باران عَلمِ تَمَنّع و استعلاء در دیده بدخواهان برافرازند و اگر خصمی از خُصوم و عدواتِ رسوم پیدا شود مانند برقِ بهاری به رسمِ تیغ‌افشانی و چون ابرِ نیسانی به گره ابرو و سختیِ پیشانی دیده بدخواه خیره را تیره و تاران سازند.^۳

بیت:

نگهدار اگر عاقلی جایِ خویش
ز اندازه بیرون منه پای خویش

^۱ و بعد از فتح و غنیمت ... حبلِ متین امیدوار است N: و از آن محلِ ظفر گذر کرده به جانب ولایت بولی و کراده توجه فرموده در آن محل چند روزی ایستادند و از آنجا منهایان و جاسوسان به اردوی امیر تیمور و دیگر جوانب فرستادند و جهت صلاح توجه سلطان به جانبی از ممالک و سلوک مسلک صوابی از مسالک مجدداً ارکان دولت مشاوره نمودند و هرکس به مقتضای عقل خود بر رای و مصلحتی قائل بودند بعضی را رای به این معنی منتهی شده بود که سلطان به جانب بُرسا و میان ممالک توجه نماید و به کوهها تحصن و توطن فرماید تا زمانی که لشکریان امیر تیمور از آن دیار آواره گردند و درین اثنا از هر طرف بندگان و چاکران این خاندان به خدمت سلطان مجتمع کردند و این رای را به این دلیل منطبق می‌نمودند که چون لشکر امیر تیمور بر نسبت سیل بهاری برگذاشت و به سان لشکر ملخ در خرابی حرث و نسل بندگان خدا سریع الانتقال و الانحداد و هم امیر تیمور را به طرف تخت سمرقند و خراسان توجه خاطر و تعلق بسیار و دشمنان او از اطراف شرق همیشه مترصد فرصت تعرض آن بلاد و امصار امید است که به زودی صورتی حادث گردد که به ضرورت از دیار روم مدفوع شوند و سلطان بضبط مملکت پدری و تخت قیصری قیام و اقدام تواند نمود و بعضی عقلا و هوشمندان و هنر مقدّمات و خطای این دلیل را براهین عقلی به مَثبوت رسانیدند. به آنکه بی محابا به میان لشکر چنان دشمنی غالب درآمدن به غایت کار خطرناک است و بعد از توجه از میان چنان لشکری بی کران خلاصی طبیعی ضعیف و معین گرفتاری و هلاک تحصن به کوهستان کردن بعد از احاطه طوفان عساکر چنان بی پایان البته موجب نجات نباشد و با وجود استیلا چنان عدو قادر دیگر امیدواری از حیات نماند E

^۲ ر.کر دیوان اشعار امیر خسرو دهلوی

^۳ و مصلحتِ این گروهِ روشن‌رای ... تیره و تاران سازند N: اولی آنست که مهمان عزیمت اول به جانب مملکت رومیّه خصوصاً اماسیه روییم و در آن اطراف به کوه‌های رفیع و محلهای منیع بر مثال میغِ بهاران و ابرهای پر باران علم تمنع و استعلاء براریم و اگر خصمی پیدا شود مانند برق تیغ افشان و چون ابر نیسانی به تیرباران شر اعدا را از خود باز داریم E

طرفین لشکرها به مقابله ایستاد، لیکن به معاونت جنود سبحانی، سپاه متوکل سلطانی به یک حمله لشکر انبوه دشمنان پرشتاب بر مثال انبوهی پشتگان و زُباب از نسیم صبا به یک نفس در هوا از هم فرو ریختند، و مانند گله حمار وحش از پیش شیربچه نوشکار به یکبار گریختند، بالضرورت چون که هزیمت لشکر خود را دیده مخالف بر توان شمشیر و سنان به گریبان جان او درآویخت او نیز آبروی نخوت و حمیت جاهلیت را بر خاک مذلت ریخت و از فضای جنگ‌گاه، فی‌الحال به درون حصار طوسیّه گریخت و لشکر مظفر سلطانی اکثر غداء را از سر رهگذار جیفه‌وار به تیغ آبدار، پاک ساختند و اموال و اسباب بسیار در آن حالت انکسار و افتقار از غنیمت سلب و غارت ایشان به حیطة تصرف انداختند، و این صورت فتح و نصرت را مقدمه نجات و نجاج تمام از شرور اعداء لیام در خاتمت و انجام داشتند و لسان شکر و سپاس این نعمت نصر و تأیید را چون اعلام فتح و فیروزی برافراشتند.^۱

بیت:

این عطا چیست کار کارگشای وین ظفر چیست لطف بارخدای
چون گرفت او به تیغ ملک چو خود بخت گفتش ز ملک خود بر خود^۲

و بعد از فتح و غنیمت، عزیمت به جانب بولی مصروف داشتند، و در آنجا چند روزی توقف نموده جاسوسان و رصّادان بر اطراف طُرُق و مسالک گماشتند، و چندگونه تدبیرات جهت توجه سلطان به خاطر می‌آوردند، و هوشمندانِ کاردیده در نفع و ضرر هر جهت و هر طرف نظر می‌کردند؛ بعضی چنان رای دیدند که از آن جانب به حرکتِ دفعی خود را به شهر بُرسا رسانند و اگر سپاه امیر تیموری در آنجا هجومی کند به کوهستانِ اطراف خود را مُستحصَن گردانند و عقلاءِ کاردیده و

^۱ چون قَریحی به کثرت لشکر ... برافراشتند N : چون قَریحی به کثرت سپاهی و قوت لشکری خود به غایت مستظهر بود و از جهت کمی لشکر و صِغر سن سلطان به چشم کمی و کوچکی برین جماعت ناظر بی محابا بنیاد دستبرد نبرد نهادند و از طرفین به مقابله ایستادند لشکر آن کم وصیت غدار به یک حمله لشکر ظفر شعار سلطان دولتیار مثل انبوهی پشه و ذباب از نسیم صبا از هم فرو ریختند و بر مثال گروه حمر وحشی از پیش شیر بچه نوشکار به یکبار گریختند و قَریحی که لشکرش دست از هم داد و دست و پنجه هلاک به گریبان جان او خواهد در آویخت او هم به ضرورت آبروی نخوت و ناموس را بر خاک تیره مذلت ریخت و گلولی زندگانی خود را از چنگال شیران بیشه هیجا رهانیده به میان حصار طوسیّه گریخت و لشکر منصور سلطان، اکثر آن لشکر غدار را جیفه‌وار از سر راهگذار به تیغ آبدار پاک کردند و اموال و اسباب بسیار در آن حالت افتقار و انکسار نَهَمَت آوردند و این صورت فتح را مقدمه نجات تمام و نمونه نجاج و فلاح در انجم دیدند و این چنین حفظ و نگهبانی الطاف ربانی را از حلائل نعم و ایادی شمردند و به دستیاری رخت سلامت از آن ورطه شرور اعدای عادی به در برند E

^۲ نقل از حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة سنایی

بیت^۱:

نشوم خاضعِ عدو هرگز گر چه در آسمان کند مسکن
باز گنجشک را برد فرمان شیر روباه را نهد گردن^۲

چون امراء و خُدام از شاهزاده کلماتِ دلیرانه شنیدند، همگی به طوع و رغبت به سر و جان

در سلکِ متابعت و مَبایعت کوشیدند و به دعا و ثناء سلطان قیام نمودند که^۳:

بیت^۴:

غم از گردشِ روزگارت مباد وز اندیشه در دل غبارت مباد
دلت باد پیوسته چون دین درست بداندیش را دل چو تدبیر سست

و همگی اعوان و انصارِ شاهزاده کامکار برین معنی متفق الکلام شدند که با آنچنان عدوی

ساقط، قبل از مواجهه و مقابله مطلقاً طریقه پیغام و مراسله ممنوع است و هنگامِ تکلم به زبانِ

شمشیرِ فِصالِ امرِ مقطوع و اکنون هنگامِ فرستادنِ پیغام به رسولِ تیزگامِ فِصال و سهام است^۵.

شعر:

و مَن یَبِغِ ما یَبِغِ^۶ مِّنَ الْمَجْدِ وَالْعُلَى
تَسَاوَى الْمُرَاحَاتِ عِنْدَهُ وَالْمُقَاتِلُ^۷

چون قَرایحیی به کثرت لشکر به غایت دل قوی و مستظهر بود، و به صَغر سنّ سلطان به

چشمِ کمی و کوچکی ناظر، لاجرم بی توقّف و محابات [221a] بنیادِ دستبردِ نبرد و کارزار نهاد و از

^۱ بیت - E

^۲ نقل از کلیله و دمنه نصرالله منشی

^۳ چون امراء و ... قیام نمودند که N: چون جماعت امرا و خدام از شاهزاده کلمات دلیرانه و مقهور و اقدام شیرانه دیدند همگی سر و جان در راه او اقدام نمودند و زبان به دعا و ثنا گشوند که E

^۴ بیت - E

^۵ و همگی اعوان و ... سهام است N: همگی ملازمان یکدل و یک زبان گفتند که بعد از آنکه شاهزاده سعادتبار از آن چنان دریای لشکر خونخوار و از آن مجمع و محشر آتشبار یعنی جنگ گاه امیر تیموری به قوت بازوی مردانگی و دلاوری بیرون افتاد و فرصت به جان دشمنی توانای زورمند در آن معرکه قیامت مانند نداده، الحق ننگ و عار چنین شخصی از سواظ و ارذال نتوان کشید و چاشنی زهر قاتل فروتنی و خواری از لثیمان و انزال نتوان چشید مثل النار و لا العار (نقل و قولی از عمر بن خطاب) منقول از خردمندان روزگارست هر چند این خصم فرومایه را سایه حمایت و ظل رعایت و عنایت امیر تیموری پناه هست ما را رایت وقایت از ظلال حفظ و هدایت اله است.

هزار دشمنم ار می کنند قصد هلاک گرم تو دوستی از دشمنان ندارم باک (ر.ک. دیوان حافظ)

اکنون با این چنین خصمی بی آرم و عدو بی شرم اگر به طریقه مراسله احتیاج افتد البته به زمان شمشیر فِصال با این قاطع طریق ابطالبه گفتار باید افتاد و به رسول و برید تیزکام تیر نی و خدنگ سهام رساله و پیغام باید و فرستاد E

^۶ بیغی N: تبغی E

^۷ نقل از دیوان ابو طیب منتبی، شاعر عصر عباسی

سلاطینِ کامکارست و تمام بقایای عساکر و چاکرانِ آن خاندان به وجودِ همایونِ او امیدوار، اگر برو غلبه و فیروزمندی دست دهد هرآینه بعد الیوم ممالک موروثی ما از تعرضِ آل عثمان باز رهد، حالیا دولت و فرصتِ مساعد و مؤید ظفر و فیروزی است، و آنچه سالها به آرزو می خواستیم اکنون به آسانی ما را میسر و روزی است.^۱

بیت ۲:

مرا حاجت از کردگارِ جهان همین گونه بود آشکار و نهان
که روزی به پیشِ من آیی به جنگ کنون آمدی نیست جایِ درنگ^۲

بعد از توجه آن عدوی بی آرم و قطعِ طریقِ سلطان به لشکریانِ بی مروت و شرم، شاهزاده شیر دلِ دلیر و آن شبلِ غضنفری به چنگالِ تیغ و شمشیر، با آن معدودی از نواب و خدامِ مُتصدی ثبات اقدام در آن مقامِ مقاومت و اقدام شد که اکنون از چنین دشمنی ساقطِ زبونی نمی توان کشید و با وجودِ امیدواری به عون و امداد، باری از کمیِ اعدادِ آجناد نباید ترسید.^۴

^۱ چون سلطان محمدخصل را از جمله میسر و روزی است N: از آن جمله دشمنان و حساد و از زمره اهل فتنه و فساد اسفندیار حاکم قسطنطنیه و اقوام نافرجام او بود که قبل از حوادث آن ایام از ایشان شانی به غیر از نام نمانده بود و موجود ایشان همه در حکم ممتنعات و اعدام می نمود. در آن اوقاتِ پر آفات به استظهار غلبه و استیلاء امیر تیموری هر یک را از خصما، خیال سرداری و سروری به سر افتاده بود و اعتماد تمام بر ضعف و انکسار خدام این خاندان کرده هر کدام بیناد افساد نهاده بود در این وقت که سلطان از میان جنگ گاه به نهج مستقیمِ فائِئِما تُولُوا فَنَّم وَجْهُ اللَّهِ (سوره بقره، آیه ۱۱۵) افتاد و آن جماعت که ملازم رکابِ نصرت فرجام بودند، سلطان را به جانب تختگاه اماسیه و توقات راه می نمودند. از جمله ارکان دولت مردم کاردانی چند و بعضی امرا و صفا دیده هوشمند در ملازمت شاهزاده متوافق بر آن رای قویم و مرافق آن مسلک مستقیم گشته ناگاه در موضع، سلطان را سر راه از دشمنان بدخواه، سیاه بختی قرایچی نام بود که خواهر زاده اسفندیار بود و به مدعی خود در معرکه کارزار خود را رستم روزگار می نمود اما در سلوک طریق فساد و اغلال و در صدد اخلال حال آن مظهر اقبال بر سنت و سیرت الولد الحلال شبه الحال مضرب امثال افتاده بوده و در آن ولایات اریکه امیر تیمور با اسفندیار انواع التفات به اظهار رسانیده بود قرایچی هم باد نخوت و پنداری در دماغ انداخته بود و علم مخالفتی از کمال کبر و انانیت بر افراخته و به نیت غدر و کم فرصتی، گرفتاری سلطان و اعوان او را با خود مقرر داشته بود و آن لشکر دلشکسته را و شاهزاده صغیر السن را ضعیف القلب و مُضْطَرَّ انگاشته و با اتباع و اشیاع خود این مطارحه میکرد و امثال و شواهد بر فور این مطلب خود می آورده که قصه فوت الفرصه غصه مثلی در غایت اشتهاست و تنبیه و نصیحت اولی الالباب که الْفُرْصُ مَرُّ السَّحَابِ صادق بر حال این رهروان این رهگذار درین حالت اضطرارست اولی آنکه درین فرصت مال و اسباب این جمع پریشان روزگار را طعمه طمع خود و سر ایشان را کاسه دوستکامی شمشیر خونخوار سازیم و کار این تک فرزند ارجمند عثمانیان که از چنگ تیمور خان بیرون آمده همین جا بپردازیم که دولت و فرصت مساعد نصر و فیروزی است و آنچه سالها به آرزو میخواستیم اکنون به سهل و آسان نصیب و روزی است» E

^۲ بیت E-

^۳ نقل از شاهنامه فردوسی

^۴ بعد از توجه آن عدوی ... نباید ترسید N: چون آن دشمن بی آرم، متوجه ضرر سلطان و اعوان شد و جهت قلت و ضعف سپاه خاطر این گروه پریشان گشت شاهزاده شیردل دلیر و آن شبل غضنفری در هنگام شمشیر با این گروه ملازمان فرمود که اکنون از چنین دشمنی زبونی کشیدن نمی توان و با وجود عون خدای کریم از کمی عدد و اسباب نباید ترسید E

بیت:

چشم‌ها مانده همچو های دو چشم خصم گشته چو آتشی از خشم
همه برجسته و ببسته میان تیغ‌داران چو نیزه و چو سنان
فلک از دوده رخ بیاندوده^۱ گشته گیتی ز فتنه چون دوده

القصه؛ چون سلطان محمدخصل را از جمله دشمنان و بدخواهان لایزال یکی اسفندیار [220b] حاکم قسطنطنیه و اقوام نافرجام او بود که قبل از حدوثِ حادثات ایام و بیشتر از گرفتاری والدِ خلافت‌مقام او همگی آن دشمنان و حساد و کافه اهل فتنه و فساد گمنام بود بلکه وجوداتِ ایشان در حکم اعدام می‌نمود و در آن اوقاتِ پر آفات به اعتمادِ استیلا و غلبه امیر تیموری هر کدام از مخالفان را خیالِ سرداری در سر افتاده بود و به اعتضاد و امدادِ سپاه تیموری هر کسی از مفسدانِ بنیادِ ایقاع و افساد نهاده در آن حال که سلطان محمدخصل از میانِ جنگ‌گاه به طریقِ سلامت فُتُرُوا إِلَى اللَّهِ^۲ توجه نمود و با بعضی امراء و اعیانِ روم داعیِ انزواءِ انتهاز به جانبِ آماسیه و توقات فرمود؛ ناگاه در اثناءِ مراحل راه یکی از دشمنان بدخواه، سیاه‌بختی بد سرانجام، قَرایحیی نام که خواهرزاده اسفندیار بود و به مدعی در معرکه کارزار، خود را رستمِ روزگار تصویر می‌نمود، از آن جهت که امیر تیمور با اسفندیار انواع التفات اظهار نموده بود قَرایحیی نیز بادِ نخوت و پنداری در دماغِ خودبینی خود افزود و علیمِ مخالفت و بدخواهی بر سرِ راه سلطان و جمعی گریختگان از نوآب و بندگان برافراخت و از کمالِ بی‌مروتی و ناجوانمردی، دامِ غدر و کمِ فرصتی بر گذرگاهِ ایشان انداخت، و آن لشکرِ شکسته‌دل و آن شاهزاده صغیرالسّن را ضعیف‌القلب و مضطّر انگاشت و تمامِ لشکریانِ خاصه خود و خالِ خود اسفندیار را به قطعِ طریقِ ایشان مُقرّر داشت و همواره میانِ اتباع و اشباعِ خود مثل مشهور و قصه فوّتُ الفرصت، غصّه اشتها می‌نمود، و از سر استعجالِ شیطانی ترویج و تأکیدِ معانیِ الفُرصُ ثُمَّ مَرَّ السَّحَابِ^۳ را ارتکاب و استصواب می‌نمود و به داعیه آنکه آن شاهزاده بختیار چون یادگار

^۱ نقل از حدیقه الحقیقه و شریعة الطریقه سنایی

^۲ سورة داریات، آیه ۵۰ N : فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ (سورة بقره، آیه ۱۱۵) E

^۳ نقل از نهج البلاغه علی بن ابی طالب

نزدِ کاردانان روزگار محقق شده و به برکتِ آن مناسبت‌های صوری و معنوی و روابطِ ظاهر و معنوی، به تأییدِ دین حق و تشییدِ آیینِ مصطفوی موقّق گشته و از جمله آن موافقتِ احوال و مطابعتِ روزگارِ ماضی و استقبالِ آنکه این پادشاه، منظورِ لطفِ ایزدی و این مُقوّی دینِ محمدی بر سنتِ معهودِ اولاً در ایامِ صبی از بی‌مهریِ سپهر پر جفا چون در یتیم به کودکی از تربیتِ اصولِ آباءِ علوی‌مکانِ مهجور مانده و از سایهٔ عطوفتِ پدری دور افتاده و خاندانِ دولتش مُستقرّ سَریرِ فتنه و آشوب و پریشانی و تفرقهٔ گوناگون منسوب شده چنانچه مُلک و کشورِ موروثی او به دستِ سپاهِ اعدا مستأصل و منهوب، و اولیاء دولت دودمانش همگی مَکسورُالقلب و مَنکوب گشته‌اند.^۱

شعر ۲:

کَيْفَ الرَّجَاءُ مِنَ الْخُطُوبِ تَخْلُصاً مِنْ بَعْدِ مَا أَنْشَبَ فِي مَخَالِبَا

اما آن سلطانِ محمدخصال با وجودِ خردی سن و سال از بزرگیِ فطرت پرکمال برحسبِ امرِ جَزَمِ فَاصِرٍ کَمَا صَبَرَ أَوْلُوا الْعَزْمَ^۲، بر هر مشقتی، و به عَرَضِ هر بلیّتی مَصابِر می‌نمود، لیکن هر زمان از قاطعانِ طریق امن و امان، و راهزنانِ اهلِ توحید و ایمان عارضهٔ بلا و آفتی متعرّضِ روزگارِ آشفته‌مدارش می‌بود^۴.

^۱ نزدِ کاردانان روزگار مَنکوب گشته‌اند N: محقق شده و به آن کمال مناسبت به تأیید دین حق موفق گشته. اتفاقاً در ایام صبا از بی‌مهری سپهر پر جفا چون در یتیم به کودکی از تربیت اصولِ آباءِ علوی مهجور و از سایه عطوفت پدری به دور افتاد و خاندان خلافتش مستقر سریر شرور و آرامگاه فتنه و آشوب گشت و دودمان سلطنتش از ترکناز حادثات منهوب شد و سپاه اعوان و انصار دولتش بیشتر از گرفتاری پدر خلافت مقرش مقهور و مغلوب شدند و اکثر خدام مورثی او در ممالک روم به غلبه اعدا و تسلط خصوم، مستأصل و منکوب گشتند. و هیچ آفریده از اولیا دولت آن خاندان و دوستان جانی آن آستان علین امیدواری استقامت رایت اقبال و استدامت آیات آن مظاهر

جلال نماند E

^۲ شعر N: بیت E

^۳ سوره الاحقاف، آیه ۳۵

^۴ اما آن سلطان ... آشفته‌مدارش می‌بود N: اما آن سلطان محمد خصال با وجود بزرگی بخت در خردی سال بر حسب امر جَزَمِ فَاصِرٍ کَمَا صَبَرَ أَوْلُوا الْعَزْمَ (سوره الاحقاف، آیه ۳۵) بعد از گرفتاری پدر بزرگوار و عروض اطوار مشقت روزگار بر سلوک منهج صواب به تجلد و اصطبار عازم گشت اما به مقتضای و لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ (سوره بقره، آیه ۱۹۵)، اعراض از اعدا دین و دولت و هجرت از جوار دیار دشمنان بر قوت و صولت هم لازم شد ولیکن هر زمان از قاطعان طریق صواب و راهزنان راه هدایت و حسن مآب، بلا و آفتی و حادثه پر مخافتی پیش می‌آمد و بقیه دشمنان قدیم خاندان که چون حیات و افاعی که در فصل شتاء دولت و در خزان زیر شوکت خود آموات غَزِيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ (سوره نحل، آیه ۲۱) گرفته بودند و از سورت انجماد تیغ و جویبار منجمد شمشیر این خاندان جهاد در طبقات زمین با دل‌های پر کین متواری می‌نمود از حرارت نیران فتنه و آشوب و از گرمی آفتاب آن ایام قیامت اسلوب بر سر مرز اسکنداری چون اژدرهای خمار با دل‌های پر کینه پر زهر مار بنیاد حرکت و اضرار نهاده بودند و آهنگ صدد گزیدن و آزار این منظور انظار کرد کارافتاده E

گوشمال خورد و مع ذلک از مشقّتِ خطوطِ شعاعی نظر^۱ هر بی بضاعتی و از مَصقلِ دیده محک‌نمای
 هر اهل صنعتی جلا و^۲ سفتگی پذیرد تا در نهایتِ کار و در عاقبتِ تحمّل و اصطبار از آن گونه
 جوهرهای^۳ روزگار بر فرازِ تاجِ سروری قرار گیرد و خورشیدوار به جهان‌افروزی سر برآرد.

شعر:

و مَنْ يَسْتَعِنُ بِالصَّبْرِ نَالَ مُرَادَهُ و لو بَعَدَ حِينٌ إِنَّهُ خَيْرٌ مُسْعِدٌ^۴

و نزد^۵ مُبصرانِ گوهرشناس و بر^۶ صیرَفیانِ جواهر خیر الناس در راستِ بازارِ نقل و اخبار و آثار،
 هویدا و آشکارست که به حسبِ موافقتِ اسمی و درمطابقه آثارِ خلقی و خلفی مناسباتِ کلی و مُرباطاتِ خفی
 و جلی فیما بینِ سلطان انبیا و قبله منظورانِ عنایت خدا علیه صَلَوَاتُ اللَّهِ الْاَوْفَى و این مُظهرِ لطفِ یزدان و
 مصدرِ حسناتِ زمانِ سلطانِ مُجاهدِ اسلامِ اَعْنی سلطانِ محمّدنامِ محمود المَقام^۷.

بیت:^۸

محمد خداوند شمشیر و دین برو باد از ما هزار آفرین

^۱ نظر N: بصر E

^۲ جلا و -E

^۳ در نهایت کار و در عاقبت تحمّل و اصطبار از آن گونه جوهرهای N: در نهایت امر و عاقبت کار و در سرانجام اصطبار جور E
^۴ چنانچه جوهر انور قابلیت آدم ابوالبشر اگرچه سال‌ها در کانِ کُنْ فَبِکُونْ به آفتاب نظر تربیتِ اِنِ اللَّهُ اصطفی آدم (سوره آل عمران، آیه ۳۳) مری می‌بود، اما چندین روزگار از اغواءِ رهنزان بر ابلیس و تمویه فَأَرْکُمَا الشَّیْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا کَانَا فِیْهِ (سوره بقره، آیه ۳۶) در صحرائِ آوارگی سرگشته وادی هیمان می‌نمود تا آنکه از شاهراه تُمُ اجْتَبِیْهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَیْهِ وَهَدَى (سوره طه آیه ۱۲۲) به مطلوب خود رسید و بعد از آزار بسیار هجران دیدار مقصود خود را دیده می‌گفت:

منم که دیده به دیدار دوست کردم باز چه شکر گویمت ای کردگار بنده نواز (ر.ک. دیوان حافظ)

و همچنین انور و گوهر خورشید اثر حضرت سید البشر سلام الله علیه کل مسا و سحر اگرچه از ازل ازال در مخزن سپهر سهمناک لَوْلَاکَ لَمَّا خَلَقْتُ الْأَفْلَکَ (حدیث قدسی) مخزون و مکنون بود، اما سالها در کوهسار و وادی رضاء حریم حرم از غم و اندوه اقارب و ابناء عم به خاکساری و غمگساری می‌گذرانید و بارها از سنگ ملامت‌گویان و دشنام دشمنان جوهرذات قدسی‌مکانش و گوهر دندان در رسانش آزارها و شکنجه‌ها می‌کشید، تا عاقبت الامر مهر خاتم به نوش در درخشانِ غیرتِ لعل‌نگین سلیمان شد و کوکبِ یمانی دولت‌ش رشک نیراتِ آسمانی و رنجش یاقوتِ رمانی، کتب و ابواب خزاین عالم و مقالید گنجینه لطف و کرم به کلید اِنَّا فَتَحْنَا لَکَ فَتْحًا مُبِینًا (سوره فتح آیه ۱) بر رخسار و اوطار آن حضرت گشودند و جمال پر کمال مرتبه جلی را در آینه روی جهان‌آرایش مشهود دیده شهود نمودند.

رخ چون ماه او غایت حسن جمالش مظهر خاصیت حسن

چو بودش زیر خاتم هر دو عالم زدندش سنگ بر دندان چو خاتم E+

^۵ نزد N: بر E

^۶ بر N: نزد E

^۷ نقل و اخبار و... محمود المَقام N: اخبار صدق و آثار هویداست که به مقتضاء مناسبت اسمی و به حسب مطابقه خلقی و موافقت رسمی که فیما بین سلطان انبیا و پیشوای منظورانِ عنایت خدا علیه صلوات و سلامه الاوفی و این مظهر لطف یزدان و مصدر حسنات زمان اَعْنی سلطان محمد نام و محمود الايام و محمود روح الايام E

^۸ بیت -E

داستان اول

از فتوحاتِ سلطانِ محمدخصال در بیانِ شروعِ آن مظهرِ تأییدِ یزادن، به دفعِ اعداءِ خاندانِ آل عثمان و ظفر یافتنِ سلطان بر قرایحیی، خواهرزادهٔ اسفندیار، بعد از مقاتله و جدال و رفعِ فتنه و فسادِ او از میانِ مملکتِ محفوف به امن و امان، از مدلولِ بشارت‌نامهٔ پرفروغ و بهاء^۱

ما يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا^۲ این معنی مُستفادست که اگر گوهر^۳ گرانباه قابلیتِ سعادت‌مندی و در^۴ یتیمِ اقبالِ ارجمندی در نهانخانهٔ خزانهٔ لطفِ الهی به دُرّۃ التّاجِ افسرِ شاهی نامزد سازند^۵ و به عنوانِ زیوری بر کلاهِ تاجوری، جوهرِ فطری او را^۶ در گنجینهٔ عنایتِ ایزدی بر مطرحِ نظر اندازند^۷، برحسبِ اقتضاءِ سُنّتِ الله و اِرتضاءِ فطرتِ الله^۸ در بدایتِ حالِ آن گوهر را در صدفِ پر دُرّ آری، آسمان به تربیتِ رَبیبِ اَمطارِ نیسانِ مدّتی در تنگنای لُجّهٔ بحارِ گرفتار و پنهان سازند^۹ و مدّت‌ها از مَخافتِ آفتِ هر تندبادی و از توهّم^{۱۰} تفریقِ امواجِ هر طوفانِ فسادِ آن^{۱۱} را در قعرِ بحرِ خُمول و انزوا و در مَضایقِ عمانِ محنت و عنا، به حجابِ تَواری و در پردهٔ ننگِ خواری و زاری^{۱۲} اندازد، و مدّتی دیگر هنوز^{۱۳} به دست هر بدگوهری، در بازارِ صیرَفیانِ بی‌بضاعتِ چندین‌بار

^۱ از فتوحاتِ سلطان ... پرفروغ و بهاء N: از فتوحاتِ سلطان بعد از تمادی ایامِ غموم و احزان در بیانِ شروعِ آن مظهرِ تأییدِ سبحان به دفعِ اعداءِ آل عثمان ظفر یافتنِ در بدایتِ حال و در دم طلوعِ صبحِ اقبالِ مجلسِ افروزیِ این خاندان و گفتار در ذکرِ خذلان و انکسارِ قرا یحیی خواهرزادهٔ اسفندیار در اول بار و کیفیتِ رفعِ خار آزارِ آنچنان جابرِ اضرار او از سر راهِ سلطانِ ظفر شعار. همیشه تقاضاءِ سابقهٔ عنایت و حکمتِ بی‌انتها بر حسبِ مودای E

^۲ سورة فاطر، آیه ۲

^۳ این معنی مُستفادست که اگر N: برین نمط که هر E

^۴ هر E+

^۵ اقبالِ ارجمندی ... نامزد سازند N: دولتِ بختیاری و ارجمندی که به دُرّۃ التّاجی افسرِ شاهی نامزد و مرسوم دارند E

^۶ جوهرِ فطری او را E-

^۷ ایزدی بر مطرحِ نظر اندازند N: داوریِ منسوب و مرسوم گردانند E

^۸ برحسبِ اِقتضاءِ سُنّتِ الله و اِرتضاءِ فطرتِ الله N: البته E

^۹ اَمطارِ نیسان ... و پنهان سازند N: زمانِ میانِ قطراتِ اَمطارِ نیسانی به ظلمتِ سحابِ توالی به حقارت و صغارِ پنهان و گرفتار E

^{۱۰} توهّم N: اندیشه E

^{۱۱} در دانه E+

^{۱۲} ننگِ خواری و زاری N: تنگِ دلی و غمخواری E

^{۱۳} هنوز E-

بیت^۱:

از این بارگه گر چراغی نشست فروزنده خورشید آید به دست^۲

و اگر چنانچه^۳ شهابِ ثاقبی از آسمانِ حشمت^۴ این آستان، چون ستاره سوخته امانی^۵ چون
برقِ کمِ زندگانی بر زمین افتاد، تا قیامِ قیامت و ساعتِ قیامِ کواکبِ سُعود^۶ و نجومِ مسعود علی
التعاقب بر سرِ طالعِ مطالبِ بندگان آن درگاهِ اسلام مکان نمایان شود^۷.

بیت:

این خود نه آن بناست که گردد خلل پذیر لَو دُکَّتِ الْجِبَالُ وَ انشَقَّتِ السَّمَاءُ^۸

چنانچه مَصْدُوقَةُ این مدعی ظهورِ دولتِ روزافزون و صیانتِ ذاتِ همایونِ سلطان محمد خصال
بعد از حادثه والد خلافت مَنقِبَتِ او در هزیمتِ امیر تیموری و عودِ ملک و سروریِ قیصری به این
سلطان بعد ازین در چند داستانِ مُحرَّرِ کلک تعبیر خواهد شد^۹.

بیت^{۱۰}:

گشاد چشم به دیدارِ او زمین و زمان نهاد گوش به گفتارِ او مَکین و مکان

^۱ بیت - E

^۲ نقل از شرف نامه نظامی

^۳ چنانچه - E

^۴ حشمت N: دولت E

^۵ بلکه E+

^۶ علی التعاقب E+

^۷ علی التَّعاقب بر سرِ طالعِ مطالبِ بندگان آن درگاهِ اسلام مکان نمایان شود N: علی التناوب بر آفاق و مطالع مطالب تابان و اقطارِ فلکِ
مآرب نمایان شود E

^۸ نقل از دیوان اشعار سلمان ساوجی

^۹ چنانچه مَصْدُوقَةُ ... خواهد شد N: اما بدایت خبر انواع انکسار و مقدمه تدارک آن خرابیهای بی حصر و شمار که در خانواده خلافت عثمانی
و درین بارگاه اقامت و جهان بانی روی نموده بود فیامن عون ایزدی و مسابقه فضل سرمدی از ظهور دولت روز افزون و استقلال رتبت
خلافت همایون حضرت سلطان محمد خصال و آن سرور مجاهدان و ابطال بود چنانچه تفاصیل آن در طی این کتاب و دساتین به قلم
تحریر این فقیر کسیر تبیین و تفسیر خواهد نمود E

^{۱۰} بیت - E

بیت^۱:

عَدُو را زِ خورشید برتر کشید کَرَم^۲ خطّ نَسَخ بر سر کشید

و از این نکته غافل و ذاهل بود که چراغِ دولتِ خاندانِ آل عثمان از نورِ معدّلت و دینِ پروری
تا دامنِ قیامت فروزان است و کوکبِ طالعِ آن دودمانِ آسمان ارکانِ همچو شعرای یمانی به خاصیتِ
عدو پرداز و مؤید به حَنودِ آسمان است.^۳

نظم:

مُلُوكُ سَرَى حُسْنُ الثَّنَاءِ بِظِلِّهِمْ فَأَضْحَى حَمِيداً حَيْمُهَا وَ فَقِيدُهَا
إِذَا مَا حَالَتِ الْأَرْضُ وَلَّتْ نُحُوسُهَا وَ أَقْبَلَ مِنْ كُلِّ الْجِهَاتِ سَعِيدُهَا

اگر از هُبُوبِ عَوَاصِفِ آفات و به هجومِ صَرَصَرِ فتنه‌هایِ زمانِ پر مخافات، چراغی از انجمنِ
اقبالِ این خاندانِ سلطنت و جلالِ منطقی شود او شمعی از محفلِ جمعیتِ این دودمانِ مَكْرُمَت و
افضالِ منتفی گردد، البته پرتوِ خورشیدِ جهان‌تابی در صبحِ سعادتِ مستدامِ این خانواده از روزنه
دیدۀ امیدوارانِ اهلِ اسلام ساطع خواهد شد.^۴

از استیصالِ کوثرم بایزید و تسخیرِ قسطنطنیه بدست سلطان با تاییدِ یلدرم بایزید از خوفِ قهرمانِ سلطان از آنجا فرار کرده بود و مُردگی
و زندگی او را از غایتِ گم نامی کسی نمی‌شنود او نیز چون فترتِ تیموری را شنوده باز به داعیهٔ حکومتِ ملکِ قدیمِ خود به ملازمتِ امیر
تیمور توجه نموده بعد از عرضِ مطالبِ مشارالیه ایالتِ من‌تشا ایلی به او مَفُوض داشته و او را هم از جانبِ خود به حکومتِ گماشته E

^۱ بیت - E

^۲ کَرَم E+

^۳ و ازین نکته غافل ... به حَنودِ آسمان است N : و در این تربیتِ دشمنانِ آل عثمان امیر تیمور را غرضِ اصلی آن بود که چون اعدا این
خاندانِ اسلام پناه به دستورِ آبا و اجدادِ خود مستعمل و متمکن گردند و باز به انتسابِ نیابت و متابعتِ امیر تیمور متعین شوند دیگر
اعقاب و اولادِ آل عثمان را چندان تسلط نخواهد بود که بر مسندِ قیصری به استقلال نشینند و چون درین ولا ضعیفی قوی به آن خاندان
رسیده دیگر آن قدر قدرت کجا تواند شد که خود را بر اعداءِ ممالکِ کفر و اسلام غالب و فایق در هر حال ببینند و به این شیوه تربیت
ملوکِ طوایف که اسکندر ذوالقرنین با ملوکِ ممالکِ عجم تقدیم رسانید و ملکِ ایران زمین را بر حکامِ متفرق تقسیم گردانید تا میان
ایشان همیشه مخالفت و مقاومت به معادات باشد و هیچ کدام را از رهگذرِ خصومت یکدیگر مجالِ تفوق و استقلال در تمام جهات نشود
و به این طرح تدبیر صایب با سیرصد سال پادشاهِ عالی‌قدر تا زمانِ اردشیر بر ملکِ عجم مستولی و مستعلی نتوانست بود. این تدبیرِ امیر
تیمور اگر از روی عقل و خردمندی اندیشه صایب می‌نمود فأمّا از قبیلِ قیاس مع الفارق این تدبیر با سابقۀ تقدیرِ موافق نبود چرا که او
خود در مقاربتِ دین و دولت و معاونتِ ملک به حکمت رتبتِ اسکندری نداشت و خاندانِ آل عثمان را با وجودِ جامعیتِ رتبتِ قیصری و
سکندری و مناسبتِ دولتِ پیغمبری در دینِ پروری مثلِ خاندانِ مجوسی کیشِ دارایِ عجم می‌پنداشت E

^۴ اگر از هُبُوبِ ... اسلام ساطع خواهد شد N : ندانست که چراغِ دولتِ این دودمان از نورِ معدلت و شرعِ گستری تا دامنِ قیامت فروزان است
و کوکبِ طالعِ این خاندان در اوجِ رفعتِ مستولی بر برجِ کیوان و در ثبات و دوام هم عتاقِ نوایبِ هشتمِ آسمان است و ستاره اقبالِ ایشان
تتابعِ مطالعِ فرزندانِ خجسته طالع چون کوکبِ نهاری همیشه روشن و فروزان است اگر چنانچه اندک مدتی در میانه هُبُوبِ عَوَاصِفِ زمانه
شمعی از انجمنِ این خانواده منطقی کشت و درین شامِ پر ظلام از فتنه‌هایِ روزگار اگر چراغی از محفلِ اقبالِ فسخ شد. خورشیدِ جهان‌بانی
ازین مطلعِ کامرانی و از روزنهٔ این خاندانِ سلطانی به دیدۀ امیدواری طالعِ اهلِ اسلام خواهد شد و بر افقِ خواطرِ اولیا دولتِ لامع خواهد
گشت E

بیت^۱:

فلك را کار شد تفریق مَشمر وَ كُلُّ الصَّفْوِ مِنْهَا قَدْ تَكَدَّرَ^۲

[219b] و همچنین یعقوب بیک حاکم گرمیان ایلی که از سَطُوتِ تیغِ دشمن پرداز سلطان^۳ آواره از خان و مان^۴ شده بود و کُوبِ بختش به حَضِیضِ زوال به جانبِ شام انتقال نموده، درین اوقات که آوازه استیلا و تسلطِ امیر تیمور را شنیده و اهتمامِ تمام در تقویتِ اعداءِ خاندانِ سلاطینِ مجاهد را دیده، بی توقّف خود را به ملازمتِ امیر تیمور رسانیده و به تشریفاتِ خسروانه و تَکْرِیْمَانِ مشفقانه او را سرفراز گردانیده و پیرانه سر دیده یعقوب بیک را به یوسف گم گشته دولتِ خود روشن ساخته و مملکتِ گرمیان ایلی، خصوصاً شهر کوتاهیه و لادقیه و قَراشهر را به دستور قدیم به او ارزانی داشت. و از قَبْلِ خود بر آن ممالک، حاکم گماشت و همچنین حکامِ قدیم مَن تَشا ایلی که از سَطُوتِ قَهْرِ سلطان یلدرم فرار کرده، نزدِ کوثرم بایزید حاکم قَسْطُمُونِیهِ التَجا کرده بودند بعد از استیصالِ کوثرم بایزید و تسلطِ بر ممالک مَن تَشا ایلی از آن جوانب فرار نموده به درگاهِ امیر تیمور پناه برده بودند، بنابر آن سَبْقِ ملازمتِ ولایتِ مَن تَشا ایلی را هم به صاحبانِ قدیم ارزانی داشت و ایشان را هم نیامِ خدمتکاری و نیابتِ خود بر آن مُلک گماشت که به مال و رجال همیشه خدمتِ نوابِ تیموری نمایند و به هر لشکر و جار و یَسَقِ او حاضر آیند و غرضِ امیر تیمور از تقویت و تربیتِ اعداءِ خاندانِ آلِ عثمان آن بود که چون هر کدام به دستورِ قدیم در قُطری از اقطارِ روم استقلال یابند و در مقامِ مخالفت و مُعَادات به استِظْهَارِ مُتَابَعَتِ دولتِ تیموری گردنِ مُطَاوَعَتِ از قیاصره اسلامی بتابند دیگر سلاطینِ آلِ عثمان را آن استیلا و استِعلا نخواهد بود که توانند با دولت و عَساکِرِ امیر تیمور سرکشی نموده و کارِ ممالکِ روم به ملوکِ طوایف مقرر خواهد گشت، و درین اندیشه، تقلیدِ اسکندرِ ذوالقَرْنِین و نَصَبِ ملوکِ طوایف در ممالکِ عجم تجدیدِ آیین و تمهیدِ قوانین نمود^۵.

^۱ بیت E-

^۲ ر.ک. الصبر حسین بن محمد

^۳ مخلص نواز E+

^۴ از خان و مان E-

^۵ درین اوقات ... آیین و تمهیدِ قوانین نمود N: چون درین فرات اخبارِ تسلط و استیلاءِ امیر تیمور را شنیده و اهتمامِ تیموری را درباره اعداءِ آلِ عثمان دیده از سر امیدواری تمام از دیارِ شام روی توجه به دولتِ تیموری آورده و امیر تیمور هم مطالب او را بر حسب دلخواه او مستمی کرده و خلعت و تشریفِ اعظام و اکرام پوشانیده و پیرانه سر یعقوب بیگ را یوسف گم گشته دولت و ایالتِ خود رسانیده و مملکتِ گرمیان خصوصاً شهر کوتاهیه و لادقیه و قرا شهر و ولایاتِ آن را به او ارزانی داشته و او را از قَبْلِ خود بر آن ولایات والی و حاکم گماشته و همچنین حکامِ مَن تَشا ایلی که در ایامِ سلطنتِ سلطانِ اسلام فرار کرده به کوثرم بایزید حاکم قَسْطُمُونِیهِ التَجا برده بود و بعد

بیت^۱:

نیکوان رفتند و سنت‌ها بماند و ز ستمگر ظلم و لعنت‌ها بماند
سنت نیک از کس^۲ اوّل بزاد و این کس دیگر قدم بر وی نهاد^۳

حال حُکامِ قدیمِ ممالکِ روم و ماجرای اعمالِ اعداء و خصمانِ ذَمیمِ آلِ عثمان و کیفیتِ تسلّط و تعرّضِ دشمنانِ ایشان به امدادِ تیموری در آن اَحيان^۴

سابقاً که در کتابتِ اخبار و آثارِ سلطانِ اسلام مذکور شده بود، که چون سلطان^۵ بر والی مملکتِ قَرامان مظفّر^۶ و منصور شد و حاکمِ آنجا^۷ محمّد بیک با اولادِ جهت^۸ نسبتِ قرابت به جان امان داد و ایشان^۹ قریب ده سال در حبس و زندان در شهرِ بُرسا بودند؛ چون سپاهِ تیموری بر آن کشور مستولی شدند حاکمِ قَرامان را از قید، خلاص کرده به خدمتِ امیر تیمور بردند و علیرغمِ آلِ عثمان او را تعظیم و رعایت کردند و به دستورِ سابق او را بر ممالکِ قَرامان به حکومت گماشت و در سِلکِ خُدام و فرمانبردارانِ خود مقرر داشت و دیگر باره مادهٔ فتنه و فسادِ که چندین سال آرمیده بود میانِ مسلمانانِ دیارِ روم بر پای کرد. به مُقتضایِ الْفِتْنَةُ نَائِمَةُ مَلْعُونٌ مِنْ أَيْقَظْهَا^{۱۰} چنین مفسدانِ مُلکِ سلاطینِ مجاهد را به میان آورد^{۱۱}.

^۱ بیت - E

^۲ از کس N : از کسی E

^۳ ر.ک. مثنوی معنوی مولانا

^۴ ماجرای اعمالِ اعداء و خصمانِ ذَمیمِ آلِ عثمان و کیفیتِ تسلّط و تعرّضِ دشمنانِ ایشان به امدادِ تیموری در آن اَحيان N : و اعداءِ قدیمِ آلِ عثمان و کیفیتِ ایشان بر ممالک به امدادِ امیر تیمور در آن زمان سابقا E

^۵ سلطان - E

^۶ مظفّر N : موفق E

^۷ حاکمِ آنجا N : حاکمِ قَرامان E

^۸ اولادِ جهت N : اولادِ مقید و مقهور گشت، ایشان را بنابر E

^۹ داد و ایشان N : داد فاما محمد بیگ و اولاد E

^{۱۰} حدیث شریف

^{۱۱} سال در حبس و زندان ... را به میان آورد N : سال به حبس و زندان افتاد چون لشکر امیر تیمور بر شهرِ برسا مسلط و مستولی شدند فرمانِ اعلی محمد بیگ را از قید خلاص داده به خدمتِ امیر تیمور بردند و او را برغمِ آلِ عثمان رعایت کردند و امیر تیمور او را بسیار معزز و محترم داشت و بر مملکتِ قَرامان باز به دستورِ آبا و اجداد او را به ایالتِ گماشت و مادهٔ فتنه و فسادِ که چندین سال آرمیده بود میانِ مسلمانانِ برپای کرد و دشمنِ غلیظِ خاندانِ آلِ عثمان را بار دیگر تمشیت و تقویت به جای آورد و هر جا که ازین قبیلِ مظهرِ فتنه و فسادِ بود به دستِ خود در میان کشید و از شاعرِ طعنِ الْفِتْنَةُ نَائِمَةُ مَلْعُونٌ مِنْ أَيْقَظْهَا بیندیشید E

بیت^۱:

صد هزاران اینچنین آشابه بین فرقاشان هفتاد ساله راه بین
کار پاکان را قیاس از خود مگیر گر چه ماند در نوشتن شیر شیر^۲

چنانچه امیر تیمور^۳ شنیده بود که سلطان یلدرم خان قلعه ازمیر را که به تصرف کفار بود، هفت سال علی الاتصال محاصره فرمود^۴، و نزدیک شد^۵ که در حیطه تسخیر^۶ درآید که این حادثه امیر تیموری پیش آمده از آن مقصد دینی عاتق افتاد و گشادن آن حصن رفیع به مفتاح کلمه توحید او را دست نداد، امیر تیمور را غیرت دینی به حرکت آمد و خود به نفسه متوجه تفتیح و انتزاع آن مملکت از دست کفار گشت و چندگاه در آن اوقات زمستان به اهتمام و اجتهاد تمام آن قلعه و مملکت مسخر غازیان نصرت شعار شد و به واسطه تأثیر مجاورت و مقارنت آن خاندان مجاهدت آشیان این شرف غزا و جهاد در دولت تیموری سرایت نمود، لیکن فی الحقیقه بر طبق تمثیل و هذا من برکه البرامکه این فعل جمیل هم به مجاهد و محاسن جلیل سلطان غازی عایل و آیل بود^۷.

اسلام به رای العین می دید و بعضی را به تفصیل از بلاد قدیم و جدید به تواتر اخبار می شنید و آیات و علامات اجتهاد آن شاهان غازی فی سبیل الله را در میادین دین به چشم جهان بین ملاحظه می نمود و الحق به زبان تحسین و به دعا و آفرین این پادشاهان مجاهد را همیشه می ستود و همیشه تاسف می نمود که این تعرض او به نخستین پادشاهان اسلام موجب بد نامی او تا روزگاران خواهد بود. فاما بار عذر این غدر و ستم می گفت که به حکم انادی اظلم تحریک یاده نزاع از سلطان یلدرم نمود و جهت غبطه در مسند ستم شاهی و رشک بر آن سلاطین ملت مسلمانی و داعیه نمود که در این ایام استیلاء ممالک روم نام او هم در سلب پادشاهان غازی مذکور گردد و بعد از آنچنان خرابی ممالک اسلام شاید که همین تتبع آن خسروان مجاهد پیشه به نیک نامی غزا در روزگاران مشهور شود فاماً خسرو اولیاء روم فرموده که E

^۱ بیت - E

^۲ ر.ک. مثنوی معنوی مولانا

^۳ چنانچه امیر تیمور - E

^۴ محاصره فرمود N : محاصره فرموده E

^۵ نزدیک شد N : نزدیک رسیده E

^۶ اهل اسلام E+

^۷ که این حادثه امیر تیموری ... عایل و آیل بود N : «و این خصومت او مانع و عایق شده که آن قلعه کفار به کلید کلمه توحید بگشاید. امیر تیمور را غیرت دینی به تحریک آمده و خود به نفسه متوجه فتح آنجا شده و چند گاه به سعی بلیغ و اجتهاد تمام ازمیر را فتح کرده و آن مملکت را در دایره اسلام در آورده و امیر تیمور را در فتح ممالک روم همین تسخیر قلعه و شهر ازمیر بود که به شعار متقلدان شعایر اسلام مُشاکلتی داشت و سماء کریمه سلاطین اهل ایمان مماثلتی انگاشته فاماً فی التحقیقه آن شعار پسندیده از برکت رشک و غیرت او بر سلاطین آل عثمان و بقیه توجه همت سلطان یلدرم بوده به فتح آن بقعه مشرکان و این غزای امیر تیمور از قبیل آن حکایت است که خلیفه بغداد به گدایی پیر و کور رسید و او به اخلاص دعا مکارم آل برمک می کرد و چون خلیفه آل برمک را مقهور ساخته بود برین ثنا و مدح ایشان غیرت آورد و حکم کرد که آن گدا را چندان انعام دهند که او را از شکر نعمت خلیفه نام نیک برمکیان فراموشد، گدای حق گوی حق شناس چون استیفاء حظ از انعامات خلیفه نمود در محل دعا و ثنا باز همین کلمه فرمود که رحم الله آل برمک فان المکرمة من برکه البرامکه E

امیر تیموری در گرمیان ایلی و نواحی کوتاهیه که پیلاقات مُصطاف و ییلامیشی کردند و در موسم پاییز و زمستان به طرف آیدین ایلی و نواحی شهر نیره روی آوردند و حکم شد که سلطان [219a] محمد میرزا و آببکر در شهر معناسیه قشلاق گیرند و شاهرخ میرزا و أمراء خراسان در شهر ایاسلق قشلامیشی نموده، مصالح معاش زمستانی از آن ولایات به هم آرند، و همچنین سایر فرزندان و ارکان، گروه گروه در ممالک آنادولی به حسب تعیین دیوان اعلی می‌بودند و هرچه از بقایای غارت و تاراج بازمانده بود در وجه مَصارف زمستان خود صرف می‌نمودند.

بیت^۱:

بگفتند زنهاریان خیل خیل که طوفان ظُلمی در آمد چو سیل^۲

و از حُسن اتفاقات درین اوقات که امیر تیمور در آیدین ایلی بود از محل سکون او تا به قلعه ازمیر یک مرحله فیما بین بیش نبود، و لایزال در ممالک آثارِ مساعی سلاطین آل عثمان را در توسیع حوزه دین و تقویت شعائر اسلام و تمشیت بعضی به رأی العین می‌دید، و بعضی از روایت‌کارانان و مورخان آن کشور می‌شنید و الحق به زبان تحسین و به لسان ثنا و آفرین آن پادشاه مجاهد را همواره می‌ستود و همیشه از تعرض و آزار آن خاندان، مجاهدان در نهانخانه دل نادم می‌بود، و در مجالس و محافل معذرت آن جور و ستم رجوع به حکم البادی اُظلم می‌نمود و از رشک و غبطه در دولت دارین و نام نیک آن خسرو مجاهد می‌خواست که نام غزا پیشگی و مجاهدت او در راه دین میان اسامی شریف آن سلاطین مجاهدت‌آیین مذکور و مشهود شود؛ فامّا در مثنوی خسرو اولیاء روم در مثل این مقصد موسوم فرموده که^۳:

^۱ بیت: بگفتند زنهاریان خیل خیل که طوفان ظُلمی در آمد چو سیل E-

^۲ ر.ک. شرف نامه نظامی

^۳ و چون این مقابله ... در مثل این مقصد موسوم فرموده که N: و این مقابله عساکر در میان فصل تابستان اتفاق افتاد و تا اول زمستان این لشکرهاست ستمکاره به هر جانب ممالک روم در تاخت و تاراج می‌بودند و امیر تیمور و خواص و اهل دیوان در موسم گرمای تابستانی در نواحی کوتاهیه و سوری حصار ییلامیشی نمودند و جهت اردوی خاصه و یراق زمستان و قشلامیشی در آیدین ایلی کردند و حکم قشلاق هریک از پادشاه‌زاده‌ها و امراء عظیم‌الشأن به یک محل از ولایات آوردند. محمد سلطان میرزا را امر و فرمان شده که بعد از تاخت و غارت اطراف بُرسا و سرخان ایلی و غیرها در شهر معناسیه قشلاق و مشتات کرد و شاهرخ میرزا با لشکریان و امرا در ولایت گرمیان و شهر ایاسلق قشلامیشی کند و بر همین نسق هریک از فرزندان و ارکان دولت تیموری در ممالک آنادولی آن زمستان بودند و هر چه از نهب و غارت باقی مانده بود در مصرف و اخراجات قشلاق خود صرف نمودند و درین اوقات که امیر تیمور در قشلاق نمود و از محل و مسکن او به قلعه ازمیر نزدیک بود و در اثناء سیر و سفر که در هر شهر و مقر که می‌رسید آثار مساعی سلاطین آل عثمان را در راه دین و تقویت

بیت ۱:

چو کین آورد دهر با عالمی نهد مُلک در پنجه ظالمی^۲

و فرزندِ دیگرِ امیر تیمور سلطان حسین نام^۳ با بعضی امراءِ عظام خصوصاً امیر سلیمان شاه به طرفِ ممالک قرامان و حمید ایلی و تکه ایلی^۴ توجه نمودند و ایشان هم دستِ ظلم و بیداد^۵ مُتطاوَل ساختند و در آن مساکنِ طیبه^۶، عَلم ستم و عُدوان بر آسمان^۷ برافراختند و بر هر شهر و مَجْمَع مالِ امانی و عُواری و اخراجاتِ گوناگون انداختند و همگی آن مواضع از اموال صامت و ناطق بپرداختند و همچنین امیر شاه ملک صاحبِ خوارزم را با امیر عبدالکریم حاجی سیف‌الدین به طرف منتشا ایلی و آیدین ایلی با ساحل دریا، به تاخت^۸ فرستادند و ایشان نیز دادِ ظلم و بیداد در آن ولایات دادند و اموال و اسبابِ مردم را به تشدیداتِ شکنجه و مُعاقباتِ گوناگون ستادند^۹.

بیت ۱۰:

با کبک تو دانی چه کند مَخْلَب شاهین با گردنِ آهو چه کند پنجه شیران

و چون این مقابله و مقاتله پادشاهانِ غالب و مغلوب در وسطِ تابستان و تحویلِ آفتاب به برجِ اسد تا اوّل زمستان به تاخت و تاراجِ ممالکِ روم علی‌الاستمرار و اِصرار و اِضرار نمودند، و در ایّامِ گرما مُعسّکَر

و مکتوب به زاری و اهانت تمام و ابتذال و تعزیز کلام پیش امیر شیخ نور الدین آوردند و او همگی را پیش امیر تیمور فرستاد اما امیر تیمور همه را تعظیم بسیار کرد و تشریفات خسروانه داد و شیخ جزری را همراه به دیار عجم در آن ولا آورد و اعظام شأن او و فرزندان او پیش از پیش می‌کرد چنانچه در اواخر حکومت و ایالت ممالک فارس و شیراز به فرزند شیخ مَقوُص بود و شیخ را امامِ ائمه حدیث و مقتدای علماء عجم فرمود. بالجمله لشکریان آن دو پادشاه‌زاده که به طرف ازبیک رفته بودند تمامی ولایات و شهرهای دریا کنار را تا شهر محالحو قراسی ایلی را تاختند و خان و مان و مال و جان مردمان را که چندین ساله در سایهٔ عدلِ سلاطینِ آل عثمان اندوخته بودند کلیک ستم و بیداد بالکل از بیخ و نهاد بر انداختند E

^۱ بیت E-

^۲ نقل از بوستان سعدی شیرازی

^۳ نام E-

^۴ و تکه ایلی N: و سایر ولایات آن جوانب E

^۵ و بیداد N: و تعدی را E

^۶ و در آن مساکن طیبه E-

^۷ عُدوان بر آسمان N: عدوا را در اطراف آن ممالک E

^۸ به تاخت N: بار فرنگ E

^۹ هر شهر و مَجْمَع مال ... گوناگون ستادند N: شهرها مالِ امانی و اخراجات و عوارض بی نهایت انداختند و اموال ناطق و صامت همگی اهل آن ولایات را کُداد حجاج ساختند و امر شاه ملک و عبدالکریم حاجی سیف الدین را به طرف من تشا ایلی و آیدین ایلی تا سر حد دریا باز به تاخت فرستادند و ایشان نیز بر سنت معتاد داد ظلم و بیداد در آن ممالک دادند و اموال و اسباب بی حساب به طریق غارت و انهاب در آن جوانت اکتساب نمودند و اکابر و اشراف آن ممالک را بر زجر و شکنجه ها جهت تسهیل مال می‌فرمودند E

^{۱۰} بیت E-

بالجمله؛ جميع اقسام ستمگری که در کتاب کریم و خطاب مدلول إذا دخلوا قریةً افسدوها و جعلوا عزّة أهلها أدلة^۱ بود با دیگر ملحقّات و مضافات از بلیات و آفات در آن کشور به ظهور آوردند و اثر آن بلاهای عام به عموم مسلمین تا به حدّی که به اکابر دین رسیده هیچ ملاحظه کسی نمی کردند، چنانچه از جمله ارباب حق و یقین حضرت قطب الاشراف و الاولیا سید بقایاء ائمه هدی سید محمد بخاری که اکنون مزار و مرقد شریفش در برسا به بقعه امیر آفندی مشهورست، در آن ولاء در حیات بودند، و امام المحدثین شیخ القراء و المجودین شیخ شمس الدین محمد جزری که استاد محدثان عرب و عجم بود و سائر علما و افاضل نامدار خصوصاً استاد العلما و اسناد العقلا مولانا شمس الدین محمد فناری بیشتر مقید و مکنون و مسلسل و مغلول به اهانت و ابتذال تمام پیش امیر شیخ نورالدین آوردند و از هرکس طمع های فاسد و تکالیف مفسد می کردند، چون شیخ نورالدین به صحبت اکابر دین رسید و بعد از تقدیم اعزاز همگی آن بزرگان را به صحبت امیر تیمور فرستاد و امیر تیمور همگی ایشان را تعظیم و تبجیل نموده، امیر سید محمد بخاری را در عود به وطن اصلی و در توقف به همان مسکن اولی خود مختار داشت و حضرت سید بنا بر مراعات شیوه وفا، گوشه انزوای خود را در برسا باز نگذاشت^۲ و شیخ جزری ملازمت و مصاحبت امیر تیمور قبول نموده به جانب بلاد عجم هجرت نمود و علی الدوام در تمامی ممالک مقدّم علما و مقرر به شیخ الاسلامی می بود و فرزندان او را مرعی و مکرم می داشتند، تا اکثر اوقات به حکومت ملکی و مالی در ممالک فارس گماشتند و مولانا شمس الدین فناری ترک موطن و مستقر نمود و بعد از آن فترت در برسا می بود و آن دو پادشاهزاده که به طرف ازبیک رفته بودند، تمامی ممالک و ولایات دریا کنار را از ازبیک تا شهر محال و قراسی ایلی تاراج نمودند و خان و مان مردمان که سال ها در سایه معدلت آل عثمان اموال و املاک اندوخته بود، همگی را ویران و مستأصل فرمودند^۳.

^۱ سورة نمل، آیه ۳۴: N: يُذَيِّتُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَ فِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ (سورة إبراهيم آیه ۶) E

^۲ در برسا باز نگذاشت امیر سید محمد بخاری را در عود به وطن اصلی و در توقف به همان مسکن اولی خود مختار داشت و حضرت سید بنابر مراعات شیوه وفا گوشه انزوای خود را در برسا باز نگذاشت E-

^۳ بالجمله جميع اقسام ... مستأصل فرمودند N: الحاصل جمع اقسام ستمگری که در خطاب عظیم آیت کریم وَ يَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَ فِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ (سورة بقره، آیه ۴۹) بود تا انواع ملحقّات و مضافات از بلیات و آفات به ظهور رسانید و شامت آن شیوه های مذموم و شیمه ظلم شوم آن جماعت اکابر دین هم رسید چنانچه از اهل حق و یقین و اساطین شرع مبین مثل قطب الاولیا و نجل الائمة الهدی سید محمد بخاری که در برسا اکنون مزار متبرکش به امیر سید اشتهاار دارد و امام المحدثین و شیخ الائمة المحدثین شیخ شمس الدین محمد جزری که پیشوای امهات حدیث در عرب و عجم بود و استاد العلماء و استاد الفضلا مولانا شمس الدین فناری که از فحول علمای زمان و از نحاریر مشاهیر دانشوران بود با سایر طبقات افاضل و اشراف و اصناف اعالی و اهالی آن اطراف همه را مقید و مغلول و مسلسل

داشت و به تخریب و اسیر و نهب جهان آرای بُرسا و از نیک تا کنارِ دریایِ اسطنبول برگماشت، اما تا رسیدن این لشکر به از نیک امیر سلمان و لشکریانِ روم ایلی از دریا گذشته بودند و در مُلکِ مصون و کشورِ پرقلاع و حصون روم ایلی از شرورِ سپاهِ اعدا مأمون گشته و از شهر و ولایتِ از نیک تا به ولایتِ نیکچه طارقی تمام را غارت و تاراج کردند و هر کس از سپاهیان و لشکرِ غازیان یافتند دست و گردن بسته مقید و مسلسل آوردند و امیر شیخ نورالدین را که از اُمراءِ عظامِ تیموری بود، به شهرِ بُرسا که تختگاهِ سلاطینِ مجاهد بود فرستاد که خزائن و اموالِ قیصری و جهات و اموالِ رعیت و شهری و سپاهی و لشکری را جهتِ خاصهٔ امیر تیموری ضبط نماید و در محافظتِ اموال و اسبابِ پادشاهی دیگری را مُساهم و مُشارک نماید و آن شهر و توابع را ازین جهت به آتشِ ظلم و ستم برافروختند و مساکنِ بهشتِ اساءِ مردم‌نشین چنانکه مساجد و مدارس و مزاراتِ اکابرِ دین را سوختند و مردمِ آن کشور را از وَضیع و شریف به هر گونه تکلیفات به زجر عَنیف‌خوار و زار ساختند و اهل و عیالِ اربابِ تَعَزُّز و شرافت را در سِلکِ جَواری و مَمالک به خدمتکاری انداختند.^۱

[218b] بیت: ۲

شکیل پای ستوران شده خم ^۳ زلفی	کزو گره به جز از دست شانه نگشوده
به پشتِ پای ملامت زده وحوش و سباع	رُخی که جز که به آینه روی ننموده
رُخی که سایه‌ی برگ گلشن نیاززده	لبی که خود به خودش بوسه آرزو بوده
زبانِ تیغ به لب رویِ آن نخاییده	دهانِ سگ به زبان کام او ^۴ بیالوده ^۵

^۱ امیر سلمان و خدمتکاری انداختند N: امیر سلمان و لشکر روم ایلی که از جنگ‌گاه بیرون رفته بودند روانه داشت و به تاراج و یغما و غارت و تخریب و اسیر و نهب و خسارت شهر برسا و از نیک تا دریایِ اسطنبول ایشان را گماشت تا رسیدن این لشکر تیموری به از نیک امیر سلمان با امرا و لشکریانِ روم ایلی از دریا گذشته بودند و در ملکِ مصون و کشورِ پرقلاع و حصون روم ایلی از شرّ تیموریان مأمون گشته و در شهرِ از نیک و در ولایتِ آن از بد و نیک هرچه یافتند با قصبه نیکچه طارقی تمام غارت و اسیر و نالان کردند و هر که از جمله سپاهیان و لشکریان بود همه را دست و گردن بسته مقید و دستگیر می نمودند. و امیر شیخ نورالدین را که از امرا عظام تیموری بود به شهر برسا فرستادند که خزائن و اموالِ قیصری و جهات و اموالِ رعیت شهری و مردمِ لشکری را جهتِ خاصهٔ امیر تیموری ضبط کنند و چنان شهر آراسته و کشور پر مال و خواسته را به آتشِ ظلم و بیداد بر افروزند. آن خانه براندازان نیز تمامی مساکنِ اهل شهر را از اهل اسلام و کافر با چند مساجد و مدارس و مزاراتِ اکابر را سوختند و آتش تشویش و تشویر را چون کانونِ سحر در نهادِ فوادِ صغر و کبر بر افروختند و مردمِ آنجا را از وضع و شریف به تکلفات و رواجِ عَنیف‌خوار و زار کردند و اهل و عیالِ ارباب به تعزز و جاه و مخدرات و غلمان بزرگانِ سپاه را در سلکِ خواری و ممالیک به قصدِ استرقاق و اسار در آوردند E

^۲ بیت - E

^۳ خم N: سر E

^۴ کام او بیالوده N: کام این نیالوده E

^۵ ر.ک. قصاد کمال الدین اسماعیل

ستمکاری‌های او در اَرْضِ مُقَدَّسَهٗ شام چون افسانهٔ بَخْتِ النَّصْرِ مشهور آیام است و قتل و نهب و تدبیر هر دیار از حُلُولِ حَوَافِرِ خُیُولِ لشکر ستمکار او از کمالِ اِشْتِهَارِ مستغنی از بسطِ کلام است، لیکن در حشمتِ سلیمانی و سلطانی، آیتی عظیم بود اما مطابق مدلولِ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَءَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ^۱ می‌نمود و اگرچه ظاهراً مُتَقَلَّدِ احکامِ اسلام بود، فَاَمَّا در خرابیِ ممالکِ مسلمانیِ بسیاری بر شیوهٔ ستمکاریِ کافرانِ چنگیزخانی می‌افزود.^۲

بیت ۳:

جهان‌سوز و بی‌رحمت و خیره‌گش ز تلخیش رویِ جهانی تُرُش
به مُلکی که دستش بِکَرْدی دراز نبودی لبِ مردم از خنده باز^۴

الحاصل؛^۵ چون امیر تیمور و سپاه با چنین^۶ سیرتِ ظالمانه و با این آیینِ شرّ انگیزانه بر ممالک و سپاهِ سلطانِ قیصر اَتَسام و^۷ فرزندانِ عالی مقامِ استیلاء تمام یافت^۸، از فرزندانِ عالی‌مقدار^۹ خود میرزا محمد سلطان که حاکم سَمَرَقند و ماوراءالنهر^{۱۰} بود با پسرزادهٔ خود میرزا اَبابکر می‌رانشاهی^{۱۱} که والی^{۱۲} آذربایجان بود با سی‌هزار خونخوار^{۱۳}، به تعجیل و^{۱۴} ایلغار از عقبِ شاهزاده امیر سلّمان و سپهدارانِ روم ایلی روانه

^۱ سورة نمل، آیه ۳۴

^۲ چون از شرح حالات چنگیزخانی می‌افزود N: چون از تفصیل آثار و تواریخ اخبار امیر تیمور محقق شده که مقتضای سیرت و مطح نظر سیرت او به آزار اهل اسلام معتاد بوده و همیشه توجه او مقصور بر تفریق عباد و تخریب مساکن و بلاد می‌نمود و هر کشور و مملکتی که آن را دست تطاول مشارالیه در قبضه اقتدار در آورده به شیوه ستمکاری و دل آزاری همه اهل آن ملک را به هر وجه می‌آزرده و در اکثر بلاد اسلامی از ممالک عربی و عجمی که سم ستور لشکر او رسیده شیوه ظلم و بیداد را نهایت رسانیده و حوافر خیول و اطفار مواکب او به هر کشوری که چمیده از اطوار غیر حمیده ایشان خرابی و ویرانی به غایت کمال انجامید و ستمگری‌های او در ارض مقدس شام مثل اخبار بخت النصر افسانهٔ آیام و داستان شهرور و اعوام کشته. مصرع: وای بر ملکی که ظالم پادشاهی بگذرد و الحق در حشمت سلیمانی و شوکت سلطانی آیتی عظیمی بود اما مطابق آیه حقیقت مضمون إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَءَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ (سوره نمل، آیه ۳۴) و اگر چه ظاهراً متقلد و متعبد احکام اسلام بود فاما در خرابی دیار مسلمانان کار ستمکاری را بر کافر دلاّن

چنگیز خانی می‌افزود E

^۳ بیت -E

^۴ نقل از بوستان سعدی شیرازی

^۵ الحاصل N: القصه E

^۶ تیمور و سپاه با چنین N: تیمور با این E

^۷ و با این آیین شرّ انگیزانه بر ممالک و سپاهِ سلطانِ قیصر اَتَسام و N: و به آن آیین شرّ انگیزی در زمانه بر سپاه و ملک سلطان اسلام و E

^۸ استیلا تمام یافت N: استیلا و استعلا تمام E

^۹ عالی‌مقدار N: عالی‌مقام E

^{۱۰} و ترکستان +E

^{۱۱} میرانشاهی N: میرانشاه E

^{۱۲} ممالک -E

^{۱۳} به طریقه -E

^{۱۴} و N: به E

و اما امیر سلمان چلبی با بعضی امرا و سپهسالاران^۱ روم ایلی از جنگ‌گاه به طرف^۲ [218a] بُرسا افتاده‌اند و از آنجا^۳ با معدودی از راه دریا روی به آدرنه نهاده و هر چه از نُقود^۴ و نفایس اموال سلطانی در آن جانب بوده به روم ایلی همراه برده‌اند و به اتفاق اندیشه کلی در حفظ معابر و گذرگاه‌ها دریا کرده‌اند^۵ و اما عیسی چلبی چون^۶ با معدودی قلیل^۷ از سپاه، از درون رزمگاه بیرون به گوشه آرامگاه رفته^۸ در حوالی بُرسا خود را متواری و گمنام ساخته و چنان در خُمول و انزوا کوشیدند که کسی از لشکریان دشمن به جست‌وجوی ایشان نپرداخته و اما موسی چلبی چون در جنگ‌گاه گرفتار شده بوده در خدمت پدر سلطنت‌شعار، در مُعسکر امیر تیمور ملازمت می‌فرمود تا آنکه بعد از واقعه ارتحال سلطان به نوعی که مذکور خواهد شد، توجه به مملکت پدری نمود^۹.

شعر:

لَمَّا تَوَاتَرَتِ الْأَيَّامُ تَغِيبُ بِي وَأَسْقَطَتْ رِيْجُهَا أَوْرَاقَ أَغْصَانِي
وَصَالِحَتْنِي الْأَمَانِي بَعْدَ مَا رَجَحْتُ عَلَى سُورِي غُمُومِي بَعْدَ^{۱۰} رُحْبَانِي^{۱۱}

حال ممالک روم و سپاه قیصری در آن اوقات استیلاء لشکر ستمگر تیموری^{۱۲}:

چون از شرح حالات امیر تیموری محقق شده که مقتضای خلق و سیرت و مَطَحِ نظرِ سریرت او تخریب بلاد و القاء فتنه و فساد در مجامع عباد بود در هر کشور که به دست تطاول در قبض اقتدار او کرده همگی را به شیوه ستمکاری و مردم آزاری ویران و مستأصل کرده و چنانچه آثار و اخبار

^۱ سپهسالاران N: لشکریان E

^۲ به طرف N: به جانب E

^۳ از آنجا E-

^۴ با معدودی ... چه از نُقود N: «با معدودی روی به فرار نهاده و اما چون محقق می‌دانسته که لشکر دشمنان متعاقب می‌رسند به اضطراب تمام بعضی نقود» E

^۵ نفایس اموال دریا کرده‌اند N: نفایس اجناس از جواهر و مخزونات پدری آنچه مقدور بود برداشته و به طرف از نیک روانه شد و جمعی کثیر از لشکریان گریخته و هر که در آن جوانب بود به شاهزاده امیر سلمان ملحق و روی فرار به جانت از نیک نهاد و چون متعاقب خبر توجه عساکر دشمنان رسید با تمامی سپاه از کشتی‌ها گذشته به روم ایلی گذار کردند و روی به ممالک اسلامی آنجا نهادند E

^۶ از رزمگاه E+

^۷ قلیل E-

^۸ سپاه، از درون رزمگاه بیرون به گوشه آرامگاه رفته N: سپاه بیرون رفته بود E

^۹ چون در جنگ‌گاه ... مملکت پدری نمود N: چون گرفتار شده بود تا آخر امر همراه پدر در معسکر امیر تیموری می‌بود و تصاریف دهر غدار انگیز حادثات نمود E

^{۱۰} بعد N: ای E

^{۱۱} بیت از أبو تمام

^{۱۲} حال ممالک ... ستمگر تیموری N: حال ممالک اطراف روم و تختگاه قیصری در آن اوقات هجوم سپاه ستمکار و لشکریان ظلوم تیموری E

آثار شود؛ اما جهتِ حدوثِ واقعهٔ مرض و فوتِ سلطان، چنانچه بعد ازین در محل خود مذکور خواهد شد، زمانه در تمشیتِ این مقصود مساعدت نمود و نسیمِ توفیق پردهٔ احتجاج را از رخسار این آرزو نگشود.^۱

شعر ۲:

وَلَيْسَ لِقَدْرِ حَطُّهُ اللَّهُ رَافِعٌ وَ لَيْسَ لِشَيْءٍ شَاءَهُ اللَّهُ دَافِعٌ

و اما سرگذشتِ فرزندانِ سلطانِ مجاهد آن بود که در روزِ جنگ هر یک از فرزندانِ کامکار که به این ترتیب بر مسندِ دولت و اقتدار بودند، اولاً امیر سلمان چلبی و سلطان محمد و موسی چلبی و مصطفی چلبی و عیسی چلبی بود، ازین جمله از معركةٔ امیر تیمور همین سلطان محمد به سعادت و سلامت با جمعی کثیر از امرا و سرخیلانِ سپاه به جانبِ رومیّهٔ صغری و آماسیه و توقات توجه نمود و اما مصطفی چلبی در آن مجمعِ آشوبِ قیامت‌اسلوب، چون یوسفِ کنعان به یکبار از پیشِ نظرِ پدرِ مَلاطفت‌شعار ناپدید شد و هیچ آفریده از لشکریانِ امیر تیمور و سپاهِ روم، خبرِ وجود و عدمِ او نگفت و ملحق به سایرِ گمشدگان شهید گشت.^۲

بیت ۴:

چه تخم‌های برومند را به باغِ وجود زمانه کشته و بس نارسیده بدرد

^۱ و مروت اسکندری ... آرزو نگشود N: از او که جای نشین خاقان چین است درباره قیصر روم رسد تا در روی روزگار این امر نیز ثانی آن اخبار گردد و سالهای بسیار مذکور السنه سمار در حکایات و اذکار شود فاما از قضیهٔ تربیت و تقویت توخمش خان، که مکرراً بعد از استیلاء امیر تیمور بر او طریقهٔ مسامحه و مردمی با او به جای آورد و هر بار که توخمش خان را استقلال و شوکت به هم می‌پیوست باز با امیر تیمور در مقامِ معاندت و مخالفت می‌نشست و از این جهت میان ایشان مصاف‌های کارزار به تکرار واقع می‌شد و امیر تیمور به مصیف بی شمار آن حادثه را هر بار دافع می‌گشت، چنانچه در تاریخ تیموری این جنگ نامهای ایشان مفصلاً مذکور است لاجرم در باب تربیت سلطان و باز فرستادن او به سر تخت و مملکت خود تاملی و تجملی می‌نمود اما زمانه در تمشیت آن مقصود از طرفین مساعدت

ننمود E

^۲ شعر - E

^۳ و اما سرگذشتِ فرزندان ... شهید گشت N: حال فرزندان سلطان که همگی همراه سلطان بودند و در روز جنگ هریک با سپاهی علی حده در وقت کارزار در میان بودند از بسر که امیر سلمان چلبی و سلطان محمد و موسی چلبی و عیسی چلبی و مصطفی چلبی به غیر از سلطان محمد که از جنگ‌گاه به سعادت و سلامت با جمعی کثیر از امرا و سرخیلانِ سپاه به جانبِ رومیّهٔ صغری توجه نمود و اما مصطفی چلبی در میان آن فتنه و آشوب محشراسلوب، چون یوسف از نظر و دیدهٔ یعقوب به یکبارگی ناپدید گشت و کسی از مردم امیر تیمور و غیرهم اثری و خبری از مردن و زیستن او نگفت و نشنید E

^۴ بیت - E

پیمود و مسند^۱ قیصری روم را به دستور موعود^۲ به سلطان به صریح لفظ^۳، تفویض فرمود^۴ و چندین محل^۵ دیگر از ممالک نزدیک آنجا بر سبیل انعام و ستور^۶ غال^۷ ضمیمه آن سلطنت مقرر نمود^۸ و سلطان نیز تواضعی بر طبق آداب و رسوم معلوم^۹ به جای آورد و امیر تیمور بعد از آن مجلس، بنیاد ملائمت^{۱۰} دوستانه کرد و طرح وصلت و مصاهرت میان اولاد سلطنت نجاد به میان آورد و خانه کوچ^{۱۱} و متعلقان سلطان را که از شهر^{۱۲} برسا آورده بودند نزد^{۱۳} سلطان فرستاد و دختر بزرگ سلطان را جهت فرزندزاده خود، میرزا ابابکر وکد میرزا میرانشاه، که احسب و انسب اولاد بود به عقد نکاح شرعی داد^{۱۴} و میان هر دو خاندان سلطنت، طرح اتحاد^{۱۵} و هم خانگی مقرر کرد^{۱۶} و این عزیمت پادشاهانه به خاطر آورد^{۱۷} که در مقابله و مجامله^{۱۸} و مساهله^{۱۹} اسکندر ذوالقرنین که^{۲۰} با خاقان چین کرده^{۲۱} و در تفویض ملک^{۲۲} و پادشاهی، بعد از حصول ارتباط متابعت و خیرخواهی^{۲۳}، عوض آنچنان^{۲۴} مکرمت و مروت اسکندری که با خاقان به جای آورده او نیز که قائم مقام خاقانست، مجازات و مکافات آن با قیصر روم به جای آرد و ناموس رتبت خاقانی قائم داشته زیر بار منت رومیان باز نگذارد و تا در روی روزگار، این طرح حکایت ثانی آن اخبار گردد و سالهای بسیار این مکرمت و مردمی او منقول کتب

^۱ مسند - E

^۲ موعود N : سابق E

^۳ سلطان به صریح لفظ N : او E

^۴ فرمود N : نمود E

^۵ و چندین محل دیگر از ممالک نزدیک آنجا بر سبیل انعام و ستور غال N : چندین محلهای دیگر از ستور غالات و انعامات E

^۶ آن سلطنت مقرر نمود N : آن اکرام و انعام کرد E

^۷ آداب و رسوم معلوم N : آداب معلوم و بر وفق عادات و رسوم E

^۸ مجلس، بنیاد ملائمت دوستانه کرد و طرح وصلت و مصاهرت میان اولاد سلطنت نجاد به میان آورد و خانه کوچ N : مجلس جهت تحقیق

کمال ملائمت و تحقق نسبت مسالمت خانه کوچ E

^۹ شهر N : جانب E

^{۱۰} نزد N : پیش E

^{۱۱} نکاح شرعی داد N : نکاح ازدواج فرمود E

^{۱۲} طرح اتحاد N : طرح ملائمت E

^{۱۳} کرد N : نمود E

^{۱۴} و این عزیمت پادشاهانه به خاطر آورد N : و این معنی در خاطر امیر تیمور محظور گشته بود E

^{۱۵} مقابله و مجامله N : مقابله ملائمت و مساهله E

^{۱۶} که - E

^{۱۷} بود E+

^{۱۸} و ابقاء دارایی E+

^{۱۹} بعد از حصول ارتباط متابعت و خیرخواهی E-

^{۲۰} آنچنان N : آن E

هم همنفس باشند تا پیدا شدن سایر اولاد و جهت سلطان خرگاهی به آیین پادشاهان در جوار بارگاه حشمت و نشیمن خلوت خود برافراخت، و جهت موسی چلبی هم در پهلوی پدر مسکنی در غایت حرمت و احتشام مقرر ساخت و تکلفات خسروانه در مشارب و مطاعم ایشان معین نمود، و هر به چند روز در خلوت خاص و مجلس سرور با ارباب اختصاص، سلطان را طلب می فرمود و همیشه او را بر پهلوی خود بر مسند شاهی می نشانید و در صحبت مؤانست به کلمات همدمانه و حکایات مصاحبانه تفریح خاطر و تفریح کُربت و غربت به ظهور می رسانید.^۱

شعر:

إِذَا انْقَادَتْ لَكَ الدُّنْيَا وَجَادَتْ بِالْمِشَاطِ
تَشْرَبُ بَيْنَ أَزْهَارٍ عَلَى صَوْتِ الْمَزَامِيرِ

تا آنکه روزی در شهر کوتاهیه، مجلسی بزرگ ساخته بود و لواء عشرت را از زلف مسکین^۲ زهره زهرا بر افراخته^۳ و غلغل آغانی و نشید غوانی در پیش طاق سپهر زرنگار انداخته^۴، در میان آن^۵ بزم سرور و سرود، بر وفق وعده^۶ معهود و ملاطفت موعود^۷، امیر تیمور بر سلطان یک جام دوستگانی^۸

^۱ بعد از این کلمات ... به ظهور می رسانید N: در این اثنا که امیر تیمور ملایمت های گوناگون به ظهور می رسانید و دل سلطان را به هر نوع دلداری ها امیدوار مستمال میگردانید سلطان در خلال کلمات فرمود که خاطر نگران فرزندان خصوصا موسی و مصطفی و عیسی که در حالت گرفتاری همراه بودند به غایت متعلق است و مشاهده دیدار ایشان در این حالت متشوق اگر حکم شود که ایشان را بر تقدیر زندگی به بنده رسانید که در چنین وقتی یکبار دیداری دیده شود ضمیمه اصناف الطاف و بسیار مکارم اوصاف منضم و مضاف خواهد شد علی الفور امیر تیمور تلقین سلطان را به اجابت مقرون داشت و منهیان و چاوشان جهت طلب ایشان بر اطراف لشکر گماشت بعد از یک دو روز جست و جو کردند موسی چلبی را به حضور آورند و امیر تیمور او را به مجلس خود احضار فرمود و به نوازش های پدرانه و تشریفات پادشاهانه دلداری او می نمود و از روی ملاطفت و وداد او را به صحبت پدر فرستاد و فرمود که همیشه با هم باشند و جهت سلطان خرگاهی به آیین پادشاهان در جوار بارگاه خود بر افروخت و نشیمن سلطان و فرزندش موسی چلبی را همان جایگاه مقرر ساخت و حسن برلاس که یکی از خواص بود به خدمت سلطان تعیین نمود و تکلفات پادشاهانه در مطاعم و مشارب ایشان فرمود و هر چند روز یکبار در مجلس عشرت و سرور و در انجمنهای مسرت و خُبور صحبت مؤانست را مجالست سلطان حشمت و ابهت می افزود و لایزال سلطان پهلوی خود نشانیده با او معاشرانه و همدمانه مکالمه می نمود E

^۲ مسکین N: مشکین E

^۳ بر افراخته N: بر آخته E

^۴ و غلغل آغانی و نشید غوانی در پیش طاق سپهر زرنگار انداخته E-

^۵ آن E-

^۶ سرود بر وفق وعده N: سرود به طریقه E

^۷ و ملاطفت موعود E-

^۸ دوستگانی N: دوستکامی E

اکنون چون سرنوشتِ ازلی بر این وجه مقرر بوده، فعل و عمل ما را چه اعتبار و قدرت و اختیار، جزوی بندۀ عاجز مجبور را در مابین چه رتبت و مقدار^۱ و بر تقدیر وقوع این واقعه اگر چنانچه مقتضای اخلاقِ کریمانه و شایستهٔ ملکاتِ ملکانه به ظهور آید، فیها و نعمه است و الا حکم مُقَدَّر مُقَرَّر فَالْحُكْمُ لِلَّهِ^۲ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ^۳ سزاوار به منت‌های همت همه است.^۴

بیت:

ما جان فدای خنجر تسلیم کرده‌ایم خواهی بدار و خواه بکش رای رای تست^۵

بعد ازین کلماتِ خردمندانه، امیر تیمور به همان منوال در ملائمت‌های کلامی افزود و دلداری سلطانِ مُجاهد به چندین وجهِ وجیه می‌فرمود، هرآینه در اثناء این حسِ مجاملهٔ سلطان بر سبیل استعطاف فرمود که خاطر به غایتِ نگرانیِ حالِ فرزندان، خصوصاً موسی و مصطفی و عیسی است، که در حینِ گرفتاری همراه بودند و معلوم نشد که در حینِ گرفت‌و‌گیرِ لشکریان با ایشان چه نوع سلوک نمودند، اگر حکمِ واجبِ اطاعه نافذ شود که بر تقدیرِ زندگی آن فرزندان یک لحظه جهتِ وداعِ دیدار آن نورِ دیدگان دیده شود، ضمیمهٔ جمیع مواعید و الطاف و به اصنافِ مکارمِ اوصافِ مضاف خواهد شد، علی‌الْقَور امیر تیمور برحسبِ خاطر خواه، سلطان^۶ و مُنهیان و چاوشان به اطرافِ لشکرگاه فرستاد و به احضارِ فرزندان بی‌تعرض و آزار فرمان داد، بعد از یک دو روز موسی چلبی را به سلامت به حضورِ خود آورده و به هیچ وجه به آن فرزندانِ دیگر پی نبردند و امیر تیمور، موسی چلبی را به حضورِ خود آورده به نوازش‌های پدرانه و تشریفاتِ خسروانه او را دلداری کرد و بی‌توقف از روی تعظیم و تکریم او را به صحبتِ والدِ بزرگوارش فرستاد و مقرر فرمود [217b] که همیشه با

^۱ برین وجه ... چه رتبت N: برین اسلوب وجه مقرر بوده، فعل و عمل ما را در این میان چه اعتبار و قدرت و اختیار، بندۀ عاجز مجبور را در مابین چه مقدار E

^۲ سورة مومن آیه ۱۲

^۳ سورة مومن آیه ۱۶

^۴ و بر تقدیر وقوع همت همه است N: این زمان آن چنانچه لایق اخلاقِ کریمانه و شایستهٔ ملکاتِ ملکانه و خسروانه باشد اگر به ظهور رسد فیها و نعمه و الا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (سورة مومن آیه ۱۲ و ۱۶) منت‌های همت همه است E

^۵ بیت نقل از دیوان اشعار امیر خسرو دهلوی

لَكَ الْحُكْمُ فِي أَمْرِي فَمَا شِئْتَ فَأَمْرُنْ فلیسِ سِوِی فِیْكَ لَا عَنَّاكَ رَغْبَتِی ابْنِ فَارُضِ E+

^۶ را به اجابت مقرون داشت E+

حالیا چون به عنایتِ حق^۱ به کام و آرزوی خود رسیده‌ایم^۲ و هر چه منت‌های همت و عزیمت^۳ بود بر حسب^۴ دلخواه خود دیده^۵، لیکن^۶ با خدای خود عهد کردم که به غیر نیکویی و مردمی با چنین پادشاهِ غازی^۷ به ظُهور نرسانم و بار دیگر دوست‌کام و مُکفی‌المرامِ ممالکِ روم را به قُدوم و جُلوسِ قیصرِ اسلام مَزین گردانم.

بیت:۸:

آن کنم گر خدای بگذارَد کَر من اصلا دلت نیازارد^۹

سلطانِ مجاهد^{۱۰} درین حال به لسانِ اعتذار به گفتار آمد و در مقامِ تدارکِ تقصیراتِ مافاتِ اقدام به تقدیمِ اعذار نمود، که بر رای روشن پوشیده نیست که مقالیدِ اختیارِ هر^{۱۱} بنده به دست^{۱۲} آفریدگار است و زمامِ اختیارِ هر کس از صِغار و کِبار در قبضهٔ اقتدارِ فاعلِ مختار است، اگر دسترسِ بندگان به اصلاحِ حال و مآل خود بودی، هرگز هیچ مخلوقی قادرِ ارتکابِ ناشایستی ننمودی و کردگارِ کریم را صفتِ عفو گناه‌ها اظهار نفرمودی.^{۱۳} وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَا سَتَكُنُّرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ^{۱۴}

بیت:۱۵:

عَلَى الْمَرْءِ أَنْ يَسْعَى لِتَحْسِينِ حَالِهِ وَلَيْسَ عَلَيْهِ أَنْ يُسَاعِدَهُ الدَّهْرُ

^۱ من E+

^۲ رسیده‌ایم N: رسیدم E

^۳ و عزیمت E-

^۴ بر حسب N: به E

^۵ دیده N: دیدم E

^۶ لیکن N: لاجرم E

^۷ چنین پادشاهِ غازی N: تو و مردم تو E

^۸ بیت E-

^۹ بیت از خمسه نظامی

^{۱۰} سلطان مجاهد N: سلطان اسلام نیز E

^{۱۱} هر کار E+

^{۱۲} تقدیر E+

^{۱۳} اختیار عبد مجبور در قبضه اقتدار فاعل مختار E+

^{۱۴} سورة اعراف، آیه ۱۸۸.

^{۱۵} بیت E-

نظم^۱:

لا تَلْمَنِي فَكَيْفَا قَدَّرَ اللَّهُ
وَ كُلُّ فِي طِينِهِ التَّقْدِيرُ

و طرح کلمات لطایف نظام بر این منوال نمود که هر چند [217a] مُقدّرات ازلی بیرون از ملاحظه اهل عقل و تدبیرست و مدار ظهور وقایع زمانه دایر بر حرکت سپهر تقدیر، لیکن باعث کلی و سبب اولی در حدوث این طرح کینه‌گذاری و انگیز مخالفت از راه تندخویی و ناسازگاری از جانب ما نبود، بلکه از بدایت حال تا این غایت از این جانب هر گونه ملایمت و مُجاملت مرعی بود و با وجود تعاقب رُسل و رسائل در ردّ مَبَای و مسائل از جانب شما غلظت و خشم‌انگیزی می‌افزود و رسولان و فرستاده این جانب را تحقیقات و اهانت‌های گوناگون در هر مُراسله به ظهور می‌رسید، و چند نوبت کَظَم غیظ نموده، مطلقاً میلِ خاطر به مخالفت چنین سلطانی مجاهد دین جهت طمع مُلک و مال نمی‌کشید^۲.

بیت^۳:

عهد و میثاق^۴ بسی رفت میان من و تو عهد بشکستی و زِ نهار فراموش شدت
مردم من همه از جور تو خواری^۵ دیدند حقّ اخلاص به یکبار فراموش شدت^۶

و با چنان دست آویز و هدیه پادشاه به جانب امیر تیمور شتافته و هنگام خفتن گاهی آن گوهر شب چراغ و آن شمع گیتی‌افروز را تحفه مجلس بی نور امیر تیمور آورده و سپه‌شکنی امیر تیمور را به این هدیه الهی کرد. چون امیر تیمور به دیده بصیرت، آن گوهر قیمتی را که سالها به جست و جوی آن می بود، شناخته فی الحال در عین آن کامرانی تمام به مراسم اعظام و لوازم اکرام سلطان اسلام پرداخته و در حین درآمد سلطان، مجلس امیر تیمور به اقدام استقبال، قیام و اقبال نموده و سلطان را هم بر پهلوی خود در مسند شاهی به قانون أَنْزِلُوا التَّاسَمَ مَنَازِلَهُمْ نشانیده و به کلمات عذرخواهانه و سخنان ملایمانه به مواجهه غبار اندوه از رخسار خاطر او می افشانیده E

^۱ نظم - E

^۲ و طرح کلمات ... مال نمی‌کشید N: و آغاز کلمات برین نسق فرموده که هر چند قلم مصور کائنات تقدیر بر این نمط جاری نموده و ظهور مُقدّرات ازلی بیرون از اندازه تدبیر و ناچاری بوده اما باعث کلی در احداث این خصومت و کینه‌گزاری و جهت انگیز مخالفت در جمیع مطالب از راه تندخویی و ناسازگاری از جانب ما نبود بلکه از طرف شما بود و ازین جانب آنچه وظیفه ملایمت و مجاملات و مراعات نمود و از این جانب به قبول سه مقصود جزوی خرسندی داشت و زمام امر را بعد از تلقی به آن سه التماس باز می‌گذاشت، اول فرستادن اهل و عیال طهرتن بیک حاکم ارزنجان که از جمله خدام استان بود و در بُرا مدتی ایشان را مقید ساخته بودند و دوم اخراج قرایوسف تُرکمان که دشمن قدیم این دولت بود و سر فتنه دوران از هول سیاست و قهرمان سلطنت ما فرار نمود و مُلتمس آنکه او را یا مقید کرده فرستند یا آنکه از مملکت و تخت سایه حمایت خود بیرون کنید، سیوم آنکه قلعه کماخ که همیشه داخل ایران زمین بود و به دست تسلط داخل روم شده به مسامحه و عالم برادری نواب این جناب باز گذارند و در مقابله انواع عذرخواهی و هواداری به تقدیم می‌رسید؛ در این هرسه مطلب مضایقت‌های زیاده از اندازه فرمودند و ایلچیان و رسولان اینجانب را تحقیقات و اهانت‌ها نمودید و الحق خلاف مخالفت و بعد خاطر همیشه مطمئن نظر میمنت می‌بود و این نوع خشم انگیزی و الحاح در لجاج و خصومت غیر معهود می‌نمود E

^۳ بیت - E

^۴ میثاق N: زِ نهار E

^۵ خواری N: خواری E

^۶ بیت از دیوان اشعار سلمان ساوجی

بلیّتی از سپهر بلند بر روی زمین راه حلول گشاید در سر راه هر کاهی کوهی نماید، و چون نوازل و نوائب یزدانی بر سطح مُستوی غبراء راه نزول گر آید، نزدیکی حقیر در صحرای هامون بر کوه بیستون افزاید^۱، وَ إِن يَّمَسَّكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ^۲

بیت:

مقدّرست قضا گر هزار سعی کنی به هیچ وجه مغیر نمی‌شود تقدیر

لاجرم چون^۳ آن سلطان پُر^۴ تمکین از سر^۵ سریر زین بر روی زمین افتاد، خصم کافر نجاد مثل قابض^۶ ارواح که^۷ در بند گرفت‌وگیر و تخریب سروکار تدبیرست، به سلطان در آن حال افتادگی متعاقباً رسید و سمند مرادش بی‌خواست ناگاه به منزل مقصود آرمید، و گوهری گرانمایه بر خاک راه افتاده دید و علی‌الفور آن درّ ثمین شاهی را در رشته قید و زنجیر کشید، و با آن چنان دست‌آویز و هدیه خسروانه به صحبت امیر تیمور شتافت و در هنگام خفتن گاهی آن گوهر شب‌چراغ دولت و آن شمع گیتی‌افروز صولت را به مجلس بی‌نور امیر تیمور آورده، رُتبت تحسین و احسان یافت و امیر تیمور به رعایت آداب مردم‌داری فی‌الحال آن پادشاه کشورگشا را از قید بند معهود گشود، و به اقدام استقبال او را تنظیم و اِجلال نمود و سلطان را هم بر مسند شاهی خود به قانون اُنزِلُوا النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ نشانید و به کلمات عذرخواهانه و مُلاطفات مُلاثمانه غبار اندوه از رخسار گردآلود سلطان برمی‌فشانید که^۸:

^۱ بر روی زمین بیستون افزاید N: بر سطح زمین به آهنگ کین حلول نماید هر گاهی در پیش راه کوهی نماید و چون نوازل و نوائب زمانی بر روی روزگار نزول کند هر ریگی از صحرای هامون به کوه بیستونی بیفزاید E

^۲ سورة یونس، آیه ۱۰۷

^۳ لاجرم چون E-

^۴ پُر N: کوه E

^۵ سر E-

^۶ مثل قابض N: که چون قابضان E

^۷ که N: همیشه E

^۸ و تخریب سروکار ... سلطان برمی‌فشانید که N: بوده و در صدد صید آن شیر معرکه مردانگی به دام قید و زنجیر به سلطان رسیده و سمند مرادش در حین جولان بی‌خواست به مراد دل رسیده و گوهری گرانمایه را بر خاک راه افتاده دیده لاجرم علی‌الفور که جور و ظفر به کام خود یافته آن سلطان اعظم بلکه آن روح مجسم را چون قابض ارواح گرفته است از آن گرفته شود آفتاب با کاهی که او ز تیغ زدن روی بر نگردانید

بیت:

می‌کند پرتاب تیغ از دست و می‌تابد عنان
روز کین‌گر حمله بر خورشید تابان می‌برد
با وجود دست برد شاه روز نام و ننگ
ننگ باد آن را که نام پورِ دستان می‌برد^۱

چو در^۲ میانِ آن گروه انبوه که بر گردِ آن پشته و کوه جمع آمده بودند و به^۳ قصدِ سلطان
از هر طرف^۴ دلیری‌ها می‌نمودند، سلطان راه بیرون شد گشاده^۵، چند میدانِ اسبِ سبک‌عنان برون^۶
تاخت، و موازیِ دو سه^۷ فرسخ راه، جوقِ جوقِ سپاهِ مُتَعاقِبِ دشمن^۸ را^۹ به تیغِ آشبار همچو
قطره‌های نیسان^{۱۰} بر خاک هلاک می‌انداخت، لیکن^{۱۱} چون لشکرِ عدو از عقب و اطراف^{۱۲} بی‌حد و
کران بود و همگی صحرا و کوه از کران تا کران صف‌های لشکر تازه‌زور^{۱۳} ایشان اتفاقاً محمود خان
یکی^{۱۴} از احفادِ چنگیزخانی که^{۱۵} اَبَا عَن جَدِ مُظْهَرِ آفَتِ مُلْکِ^{۱۶} مسلمانی بود^{۱۷} و میرآت غضب و
سَخَطِ ربّانی با بعضی^{۱۸} امراء و لشکریان از عقبِ سلطان مُجاهد می‌رسیدند^{۱۹}، و تیغِ کین را
از نیامِ ظلام در آن وقت تیره^{۲۰} شام برکشیدند^{۲۱}، برحسب تقدیر و اقتضاء^{۲۲} قضای آسمانی چون

^۱ بیت از دیوان اشعار سلمان ساوجی

^۲ چون در N: تا آنکه از E

^۳ به N: در E

^۴ از هر طرف E-

^۵ سلطان راه بیرون شد گشاده E-

^۶ اسبِ سبک‌عنان برون N: اسب به بیرون E

^۷ موازی دو سه E: موازی سه چهار E

^۸ جوق سپاهِ مُتَعاقِبِ دشمن N: جوق لشکر عدو E

^۹ که در مواجهه دوچار می‌شدند E+

^{۱۰} همچو قطره‌های نیسان E-

^{۱۱} لیکن N: اما E

^{۱۲} لشکر عدو از عقب و اطراف N: سپاه دشمن E

^{۱۳} کران صف‌های لشکر تازه‌زور N: کران صفوف و کتاب E

^{۱۴} یکی N: که E

^{۱۵} که N: بود و E

^{۱۶} آفَتِ مُلْکِ N: آفات در دین E

^{۱۷} ملک مسلمانی بود E-

^{۱۸} دیگر از E+

^{۱۹} عقب سلطان مُجاهد می‌رسیدند N: عقب جماعت سلطان می‌تاخته‌اند E

^{۲۰} تیره E-

^{۲۱} برکشیدند N: آخته E

^{۲۲} بر کشیدند برحسب تقدیر و اقتضاء قضای N: بر کشیدند درین اثنا چون قضای E

و مُدَافِعَتِ آن سپاه فضائی^۱ آسمانی توان بود و با^۲ آنکه به هُبُوبِ نسیمِ فتح و ظفر در آن غبارانگیز
 بلیاتِ زمانی چهره امید را از گردِ نَکَباتِ باز توان گشود^۳، لاجرم به مبالغه و الحاحِ تمام، سلطانِ اسلام
 لَجامِ توسنِ برق رفتارِ دولت ناپایدار را به شاهراهِ مُسْتَبِینِ^۴ الْفِرَارِ مِمَّا لَا يُطَاقُ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ^۵ منعطف^۶
 داشت و آتشی سوزانی از التهابِ^۷ شمشیرِ گیتی افروز و از شراره‌های^۸ نِیازِک و رَمَاحِ عالم‌سوز خود در
 میانِ سپاهِ دشمنان^۹ انداخت و به حدّت و شدّت تیغِ برق‌کردار^{۱۰} صفِ مخالفانِ بدخواه را از
 رهگذارِ فرار بر وفقِ^{۱۱} یَکَادُ سَنَا بَرَقَهُ یَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ^{۱۲} به تفریقِ قوّتِ ابصارِ پیرداخت^{۱۳} و با معدودی
 قلیلِ الأعداد از خواص و دلاورانِ مُجاهدت‌نجداد در^{۱۴} میانِ ظلمتِ سَحَابِ آن لشکرِ سَحَابِ که در
 کمالِ^{۱۵} تراکم و ازدحام و از کمال^{۱۶} تَأَلَّف و التّیام^{۱۷} نمودارِ یَغْشَاهُ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ
 ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ^{۱۸} بود^{۱۹} راه بیرون شد^{۲۰} خود و بندگانِ خاص^{۲۱} که همراه بودند^{۲۲} به ضربِ
 شمشیر می‌گشود.

^۱ آن سپاه فضائی N: آن قضا E

^۲ با N: یا E

^۳ فتح و ظفر در آن غبارانگیز بلیاتِ زمانی چهره امید را از گردِ نَکَباتِ باز توان گشود N: فتح چهره ظفر را از میان غبار بلیات توان گشود. E

^۴ لاجرم به مبالغه و الحاحِ تمام، سلطانِ اسلام لَجامِ توسنِ برق رفتارِ دولت ناپایدار را به شاهراهِ مُسْتَبِینِ N: به مبالغه و التماسِ تمام، سلطانِ اسلام لَجامِ توسنِ برق رفتار را به شاهراه E

^۵ ر.ک. کشف الخفاء العجلونی

^۶ منعطف N: معطوف E

^۷ شهاب E+

^۸ شراره‌های N: شرارات E

^۹ دشمنان N: انبوه اعدا E

^{۱۰} به حدّت و شدّت تیغِ برق‌کردار E-

^{۱۱} صفِ صفِ مخالفانِ بدخواه را از رهگذارِ فرار بر وفقِ یکاد N: صفِ دشمنان را به تیغِ برق‌کردار بر طبقِ یکاد E

^{۱۲} سورة نور، آیه ۴۳

^{۱۳} ابصارِ پیرداخت N: ابصار می‌نمود E

^{۱۴} معدودی قلیلِ الأعداد از خواص و دلاورانِ مُجاهدت‌نجداد در N: معدودی از دلاوران چون یلدرم تابان E

^{۱۵} در کمال E-

^{۱۶} از کمال E-

^{۱۷} التّیام N: التحام E

^{۱۸} سورة نور، آیه ۴۰

^{۱۹} بود N: بودند E

^{۲۰} شد N: آمد E

^{۲۱} و بندگانِ خاص N: و بعضی خواص E

^{۲۲} همراه بودند N: همراه مانده بود E

بیت^۱:

تبارک‌الله روزی که در کُشاگشِ جنگ ز خاک و گرد شدی چشمِ آسمان حیران
خمِ کمند کند اختناقِ حَبَلِ وَرید لبِ خَدَنگِ زند بوسه بر رگ شریان
فتاده خود چو آنگشتوانه درزی شکسته تارک و بر وی ز نیزه چند نشان
عدو ز سایه یزدان چه سان نپرهیزد که می‌گریزد از سایه عمر شیطان^۲

و این کشاکشِ جنگ و کُشاگشِ بی امان و درنگ تا زمانی کشید که رایتِ جهانگیری آفتاب
از حالت انتصاب، در عین تزلزل و اضطراب، بر خاکِ تیره سرنگون شدن گرفت و غراب با سامتِ شام
جناحِ ظلمت فامِ آلام را جهت خوابگاهِ دیده فتن بر منظرِ دیدگان دوست و دشمن گشادن پذیرفت
و در آن حالت تیره‌روزی گیتی بی‌وفا، روشنی چراغِ هدایتی به غیر از لوامعِ شمشیر خونخوار و
مشاعلِ سنانِ آتشبار هویدا نبود و چندین هزار شمعِ جانِ روشن‌دلانِ مجاهد که از مشکاتِ ابدانِ
ایشان لاله‌زارِ بستانِ فروزان بود، از سرعتِ حرکتِ پَرهای تیربارانِ قضا در خاکدانِ تیره بلا انطفا و
انتفا نمود^۳.

بیت^۴:

گذر به لاله ستان کن چو باد تا در خاک غریقِ خون همه سرهای تاجور بینی^۵

[216b] چون بعضی خواص و مقربان که از سرِ جان گذشته^۶ ملازمِ رکابِ سلطان بودند به

تحقیق دانستند که کار آن معركة کارزار^۷ از آن گذشته که به قوتِ بازوی^۸ شجاعت درصددِ ممانعت

^۱ بیت - E

^۲ بیت از دیوان اشعار کمال الدین اسماعیل

^۳ تا زمانی کشید که رایتِ جهانگیری آفتاب جهان تاب از خان استقامت و انتصاب در عین
حرکت و اضطراب بر خاکِ تیره سرنگون افتادن گرفت و غراب سامتِ شام جناحِ ظلمت فام را جهت خوابگاهِ دیده فتن بر ایشان ابصار
دوست و دشمن گشودن پذیرفت و در هنگام تیره روزی کسی روشنی چراغِ تابان به غیر از لوامعِ شمشیر و مشاعلِ سنان، هویدا و عیان
نمی‌نمود و چندین هزار شمعِ جانِ روشن‌دلانِ مبارزان و مصابیحِ دلِ خونینِ مجاهدان که در شکوه ابدانِ ایشان فروزان بود، به یکبار
تیربارانِ قضا همگی را در آن تیره خاکدان فرو نشانده بود E

^۴ بیت - E

^۵ بیت از دیوان اشعار سلمان ساوجی

^۶ چون بعضی خواص و مقربان که از سرِ جان گذشته N: چون خواص و ارکان که E

^۷ بودند به تحقیق دانستند که معركة کارزار N: بودند دیدند که کار E

^۸ بازوی N: بلکه E

طرف قصاد و منهیان رسیدند و گرفتاریِ سلطان و فرزندان را به تفصیل رسانیدند؛ مجملّاً بر این موجب در هر باب متبیین شد و از مجاریِ حالات این قدر مُتَحَقِّق و مُتَعَيِّن گشت.^۱

حالِ سلطان یلدرم بایزید از واقعهٔ پر تشدید آن مظهر؛

وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ^۲

از ناقلانِ اخبار^۳ آن روزگار و از حضارِ آن معارکِ آتش‌بار کارزارِ امیر تیمور و گرفتاریِ سلطان مجاهدشعار چنان مسموع و منقول شد که چون سلطانِ مجاهد، آن هلاکِ عساکرِ غازیان از پیاده و سوار، بی‌عدد و شمار در میانِ معركةٔ پیکار آشکار دیده و از راه غیرت و ناموسِ دلاوری، کوهِ مثال با وفورِ تحمل و وقار، بر بالایِ پشته‌ای با معدودی پایِ تمکن فشرده و قرار یافته، چندانکه از اطراف و جوانبِ لشکرِ دشمنان محیطِ دایرهٔ آن پشته گشته‌اند و در پایِ پشته از دفعاتِ جنگ و کارزار از کشته پشته دیگر پیدا گشته و اقدامِ اقدامِ بدخواهان بر هامات و رؤسِ سردارانِ مجاهد افتاده، روی توجه و صعود بر فرازِ تل و قرارگاهِ سلطان نهاده؛ فأمّا از صولتِ تیغِ دشمن‌پردازِ سلطانِ مجاهد هیچ کس را یاریِ برآمدنِ بر آن مقامِ عالی نبود، با آنکه از چاشتِ سلطانی تا نزدیکِ شام و خفتن به امضاء حکمِ تیغِ انتقام و ثبوتِ اقدام در مقامِ اقدام اهتمام نموده.^۴

^۱ و کیفیتِ گرفتاری و خلاصیِ اصول و مُتَعَيِّن گشت N : و از کیفیتِ روزگار و کار و بار اهل مملکتِ قیصری استفسار و استعار میکرد هرکس از طرفی به نوعی خبری موحش و حکایتی مشوش می آورد چون از درون کار و از میانِ لشکرِ اعدا ستمکار رسولان متعاقب رسیدند و از مُنْهَیَانِ صَحِیحِ الْقَوْلِ اوضاع و اطوارِ دوست و دشمن خود را شنیدند اجمالِ احوالِ بدین جمله گشت و از هر باب باین تفصیل و منوال موسوم شد E

^۲ سورة حدید، آیه ۲۵.

^۳ اخبار N : آثار E

^۴ و از حضارِ آن معارکِ آتش‌بار ... اهتمام نموده N : و در کتبِ تاریخی امیر تیمور و سایرِ دفاترِ اخبار چنان مقرر و محقق شده که چون در میانِ معركةٔ کارزار و در حالتِ اشتدادِ کارِ جنگ و پیکار چون سلطانِ اسلامِ هلاکتِ عساکرِ بیشمار از حولان و مجاهدانِ پیاده و سوار ملاحظه فرمود و از وی غیرت و دلاوری کوه‌وار به کمالِ تحمل و وقار بر بالایِ پشته قرار گرفته بود و از اطراف و جوانبِ لشکرِ دشمنان محیطِ دایرهٔ آنان پشته در پایِ پشته از کشته، پشته دیگر احداث نمودند و قدم بر هاماتِ مقتولانِ نهاده متوجه صعود و برآمد بر فرازِ آن تل می بودند اما از صولتِ تیغِ دشمن بردارِ سلطانِ اسلام هیچ کس را زهره و یاری بر آمدن به پیرامونِ آن مقامِ عالی‌مقام نبوده و به این طور زد و خورد و درین گونه مقابله و نبرد از چاشتِ سلطانی تا وقتِ شام به امضایِ تیغِ انتقام و اغلایِ اعلامِ التحام اقدام نمودند E

نیست و شاهزاده و بندگان را حالیا در آنجا از اعدای عادی توهم ضرر و گمان خطر نه همان بهتر که در این ولا، همای همت بلندپرواز را به انزوا و انقطاع در اطراف آن کوهسار مصروف داریم و سفاین و مراکب مطالب را در این موج خیز طوفان بلا به جانب آن جبال جودی مثال موقوف گذاریم^۱.

بیت ۳:

نومید مشو مگو که امید نماند کس در غم روزگار جاوید نماند^۴

بعد از تمهید این مقدمات جهت رای صواب نما و به اقتضاء آن نصایح^۵ پرمصالح عقلاء^۶، شاهزاده به جانب توقات^۷ توجه فرمود و^۸ به اطراف و جوانب جاسوسان و قاصدان^۹ روانه نمود^{۱۰} تا از مال حال امرا و سپاه^{۱۱} پدري و کیفیت گرفتاری و خلاصی اصول و اعیان لشکری قیصری، استفسار نمایند و از اعمال و افعال ستمگران لشکریان تیموری در ولایات استشعار نموده باز آیند، چون از هر

^۱ و این گروه بندگان خیرخواه ... موقوف گذاریم N: اکنون اولی آنکه در ابقاء این خاندان خلافت اندیشه نموده شود که منتهی عزل صواب تواند گشت و در تدارک این خرابی عالمی فکری کرده آید که مؤدی به خیر عاقبت و حسن مآب تواند شد و جمعی از عقلای کار دیده که ملازم رکاب شاهزاده بودند و از اطراف و جوانب جنگ‌گاه به دامن دولت شاهزاده توسل نمودند چنان صلاح دیدند که چون در ممالک پدري او یک تختگاه قیصری شهر توقات و اماسیه است و حوالی و ولایات آن که رومیة صغری معروف اکثر محفوف است به قلاع پُر ارتفاع و مشتمل است بر مداین و بقاع کثیر الانتفاع و دشمنان بدخواه را زود زود بر آن ممالک طریق ظفر میسر نیست و شاهزاده را حالیا از اعدای عادی توهم خطر و گمان ضرر به همان معرکه درین والا همای همت بلند پرواز را به انزوا و انقطاع در اطراف آن کوهسار مصروف داشته شود و سفاین و مراکب مقاصد و مطالب را درین موج خیز طوفان بلا به جانب آن جبال جودی مثال معطوف کرده‌اید که» E

^۲ بحر به واسطه کشتی هدایت حق ز موج لجه آفات کی عبرت یابی
اگر بلا و مشقت رسد تو خوش می‌باشی که گه بود که بلا را بلاسپر یابی
محیط شد به تو آفات مهلک از چپ و راست بکوش گر کُنف همتی مفر یابی
بدین صفت که تو گم کرده‌ای طریق نجات ز پیروی بزرگان راهبر یابی

و چون معلوم است که امیر تیمور امروز در روی زمین پادشاهی است که از مشرق و مغرب تمامی مملکات ممالک را مالک است ولیک تخت اصلی او که سمرقند است از ملک روم دور افتاده و به چندین مراحل و مسالک، هرآینه امید هست که عمارت او را حادثه روی نماید که برون رفتن او از ملک قیصری به طریق لزوم اتفاق افتد یا آنک به داعیه مملکت گشایی و به عزم رزم آزمایی بنابر معادات و خصومت سابق که با سلطان مصر دارد دیگرباره مکرراً به جانب مصر و شام عزیمت نماید و حق سبحانه و تعالی سریر قیصری را به حسب ارث و استحقاق شاهزاده عنایت فرماید و دولت این خاندان خلافت مکان توفیق الهی دیگرباره سکینه و قراری پذیرد و روزگار غدار از شیوه اضرار و آزار فی الجمله سامت و نفاری کرد E+

^۳ بر عکس شود هرچه به غایت برسد شادی شود از غم به نهایت برسد E+

^۴ ر. ک. نامه های عین القضاات همدانی

^۵ و به اقتضاء آن نصایح N: و در حین استماع این نصایح E

^۶ نصایح پرمصالح عقلاء N: نصایح مصالح اقتضا E

^۷ و ولایت رومیة صغری E+

^۸ در آنجا E+

^۹ جوانب جاسوسان و قاصدان N: جوانب رصادان و جاسوسان E

^{۱۰} نمود N: فرمود E

^{۱۱} سپاه N: لشکری E

بعد ازین به یک قدم از این دامگاه حادثه بیرون نمی‌توانند شتافت، حالیا سرمایه امیدواری خاندان آل عثمان و بضاعت گرانمایه غلامان این دودمان بر شاهزاده جوانبخت منحصر است و دیده انتظار همگی خدام که از این واقعه سالم مانند، به روشنی این چراغ خانواده منتظر و متقن است.^۱

شعر ۲:

یا خیر من^۳ ولدِ خلاه والدّه
وَسِیم ظُلماً فَلَمْ یَنْصَفْ ظُلَامَتُهُ
صَبْرًا فَلَوْ أَقْسَتِ الدُّنْیَا أَبَاكَ فَإِنْ
أَحْسَنَ الصَّبْرِ مَا يُرْجَى اسْتِدَامَتُهُ

اکنون ظاهرست که^۴ لشکر غالب اعداء^۵، دریایی است^۶ که به شناوری جنگ و جدال به ساحل آن نمی‌توان رسید و بر تقدیر، شروع دراین گرداب خون‌خوار دیگر گریبان زندگانی را از چنگال کف امواج خون ریزان بحر زخار نمی‌توان رهانید.^۷

بیت ۸:

عنان بازکش کاژدها در رهست
فسانه دراز است و ره کوتاه است
بیارام و تندی رها کن ز دست
که الماس از ارزیز یابد شکست
صبوری ز خود جوی و عون از خدای
که دولت به این هر دو ماند به جای^۹

و این گروه بندگان خیرخواه و عقلای خردمند از عواقب امور آگاه، چنان صلاح دیدند که [216a] چون در ممالک پدری شاهزاده یک تخت‌گاه معتبر از ممالک قیصری شهر توقات و حصن آماسیه است و ممالک رومیّه صغری که در نواحی آن دار السلطنه است، اکثر محفوف است به قلاع با ارتفاع و مشتمل بر مداین و بقاع کثیر الانتفاع و دشمنان را طریق ظفر بر آن کشور به آسانی میسر

^۱ حالیا سرمایه متقن است N: حالیا امید مملکت و سلطنت آل عثمان و سرمایه دولت همگی غلامان و بندگان این دودمان به همین شاهزاده متعین است و امیدواری ما گروهی سیه روزگار به روشنی این چراغ خاندان متیقن است E

^۲ شعر - E

^۳ من N: ما E

^۴ اکنون ظاهرست که N: حال آنکه این E

^۵ اعداء N: دشمن E

^۶ بی کران E+

^۷ و بر تقدیر شروع ... نمی‌توان رهانید N: و بعد از شروع درین نوبت جنگ، دیگر گریبان زندگانی را از دست تسلط و غلبه ایشان می‌توان رهانید E

^۸ بیت - E

^۹ بیت از شرف نامه نظامی

شعر^۱:

إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَدْنَسْ مِنَ اللَّوْمِ عَرَضُهُ
فَكُلُّ رِدَاءٍ يَرْتَدِيهِ حَمِيلٌ

بعد از استقامت بر نهج خلاص و رستگاری، جهت تعلق خاطر به حال پریشان سپاه قیصری از کنار معرکه به گوشه چشم اعتبار چون به امعان نظر دید و جهت نگرانی و انتظار خاطر به جانب والد خلافت شعار و برادر آن سلطنت مدار، عنان توسن تیزگام خود را بازکشید، نشانه گرفتاری و انکسار و آثار انهزام از عساکر مجاهدت شعار، معاینه^۲ مشاهده فرمود و هرچند غیرت مردانگی و شجاعت فطری او را بر این معنی اغرا نمود که یکبار دیگر بر مثال برق خاطف در میان مصاف تیغ کین و شمشیر خونین خود را از غلاف کشیده، بی محابا خود را به امداد پدر بزرگوار رساند، شاید که از آن تاریکی غبار معرکه و پیکار، والد عطوفت شعار را باز رهااند.^۳

بیت^۴:

نبود آگه که شاهان جامه راه
دگر گونه کنند از بیم بد خواه^۵

اما جمعی از ارکان دولت که در آن طریق نجات، ممد و همراه بودند از روی اضطراب، زمام اگرام و متهورانه شاهزاده را امساک نمودند و چون همگی مردم روزگار دیده و مبارزان معارک عدیده بودند به این معنی تصریح نمودند که اکنون به مشاهده معلوم است^۶، که ازین ورطه هلاک و از این ملحه^۷ هولناک^۸ هیچ یک از سلطان اسلام و فرزندان شجاعت^۹ اتسام، راه نجات نخواهند یافت. و

^۱ شعر - E

^۲ معاینه N: به عین الیقین E

^۳ بعد از استقامت بر نهج خلاص ... باز رهااند N: اما از کنار معرکه چون نشانه گرفتاری و اضطراب از آثار والد خلافت شعار و بیچارگی برادران کامکار خود به دست دشمنان ستمکار به دیده اندوهگین مشاهده می فرمود و ظفر و کامیابی خصمان خونخوار را به عین الیقین ملاحظه می نمود تهور و جوانمردی شیردلانه و نشأ شجاعت مردانه اش بر آن داشت که به یکبار دیگر بر سان برق خاطف در مصاف تیغ و کین و شمشیر خونین را از غلاف برکشد و خود را بی محابا به سپاه دشمن رساند شاید که از آن ظلمت گرفتاری و اضطراب و تاریکی غبار جنگ و پیکار، پدر و برادران را باز رهااند E

^۴ بیت - E

^۵ ر.ک. خسرو و شیرین نظامی

^۶ اما همگی خدام و نواب که ملازم رکاب سعادت مآبش بودند به زبان صلاح اندیشی مبادرت نمودند که شاهزاده را اولاً براین سخنان عالی همته و به آن عزم جزم متهورانه ستودند، فأمّا حقیقت حال را کما هو حقّه به او باز نمودند که اکنون محقق است E+

^۷ و ازین ملحه N: و از چنین معرکه E

^۸ البته E+

^۹ شجاعت N: سعادت E

حصارِ استوار از^۱ تیغ و سنانِ سالب را در آن غوغای^۲ فتنه و آشوب و در آن غلّوای^۳ سپاه^۴ خُطوب و کُروب بر مثالِ شمشیری از غلافِ آخته، ابدانِ صُفوف^۵ و کتابِ عدو را مَشقوق^۶ ساخته، گاهی^۷ به یَمین و گاهی^۸ به یَسار می‌تاخت و^۹ سرهای سرانِ اعداء آتش نهاد را بر سرنیزه سرفراز خود^{۱۰} کنار علی علم برمی‌افراخت و می‌گفت^{۱۱}:

نظم^{۱۲}:

كَحَرِيٍّ فليَكُنْ حَرْبُ الرِّجَالِ وَ مِثْلَ غُلَايٍ فَلَتَكُنْ الْمُعَالِي

اما چون با وجود هجوم لشکر قضای آسمانی، مقاومت با آن سپاه دشمن غالب مُحال بود^{۱۳} و با ازدحام^{۱۴} افواجِ بلاهای ناگهانی، تدبیر^{۱۵} ممانعت و مدافعت امری^{۱۶} بی‌مجال، آن^{۱۷} شاهزاده غیور چون شِبلِ هُزبری^{۱۸} منصور، که و به ضربِ چنگالِ شمشیر، گریبانِ صُفوفِ دشمنان را چاک می‌کرد و جهتِ راهِ بیرون شد از آن صیدگاه، روی تهور به یک طرف آورد^{۱۹}.

^۱ و چندین حصارِ استوار از N: و جمل‌های E

^۲ غوغای E: غلّوای E

^۳ در آن غلّوای N: میان آن غلو E

^۴ بر کر و فر در E+

^۵ صُفوف E-

^۶ مَشقوق N: شکاف E

^۷ گاهی E-

^۸ گاهی E-

^۹ در چنان میدان مبارزت مردان چندین E+

^{۱۰} سرفراز خود E-

^{۱۱} و می‌گفت E-

^{۱۲} نظم E-

^{۱۳} بود N: است E

^{۱۴} ازدحام E-

^{۱۵} تدبیر E-

^{۱۶} امری N: کاری E

^{۱۷} آن N: با وجود حوادث سن و سال بر حسب فطرت شجاعت‌مثال E

^{۱۸} شِبلِ هُزبری N: شیری E

^{۱۹} و به ضربِ چنگالِ شمشیر، گریبانِ صُفوفِ دشمنان را چاک می‌کرد و جهتِ راهِ بیرون شد از آن صیدگاه، روی تهور به یک طرف آورد N: و در لشکر عدو راه بیرون شدن را گشاده از میان آن محشر راه کناری‌اش گرفت و به صف شکنی از آن بیشه رِماح و اسنه دلیرانِ خصومت پیشه چون هُزبری نوجوان غُرّان خود را به گوشه فُضای خالی از آسیب قضا کشید و از آن لَجّة طوفان خون‌ریز و قتال نهنگ‌مثال خود را به جانبِ مَشَرع نیل به آب زلال رسانید E

مأمون، بی زخم مهلک حادثات از آن رزمگاه پُر مخافت سراپای سالم بیرون نمی آوردند؛^۱ در خلال عروض آن^۲ احوال پُر احوال چنان اطراف و جوانبِ معركة^۳ قتال به هم پیوسته بود و دایره وسیع آن ملاحِمِ التحام و انتقام چون دام زلفِ دلبران به صید افکنی سپاه رمیده، دلِ عشاق^۴ گرفتار در آن فضایِ کارزار^۵ به هم بسته^۶ که سهامِ اوهام تاریک‌بینان را از آن تنگنای فتنه‌های^۷ بی کران به غیر از ممرِ تاریکِ دودِ آه و فغان دریچه‌وار رخنه دیگری در پیش نظر از هیچ ممر نمی‌نمود^۸ و به غیر مفرّی آنسب و گریزگاهی اقرب از شاهراه^۹ فَرُّوا إِلَى اللَّهِ^{۱۰} به هیچ وجه طریقی^{۱۱} [215b] جهت بیرون شد، نمایان نبود^{۱۲}.

بیت:

در دل رزم آزمایان نوک پیکان و سنان چون مژه بر چشم عاشق غرقه در خونِ جگر
 رَمَحِ بازان کرده کوتاه بر اجل راهِ دراز نایِ رویین گشته بر بای^{۱۳} کشته نوحه‌گر^{۱۴}
 بنابراین به ضرورت^{۱۵} شاهزاده شیردلِ آهونجاد و آن خلفِ شاهسواران^{۱۶} معارکِ جهاد به
 نیروی مردانگی و جَلادت و به قوّتِ بازوی تأییدِ سعادت، چندین صف را از^{۱۷} دشمنانِ غالب و چندین

^۱ و چون شَوامِخِ جبال ... نمی‌آوردند N: و هر یک از آن گروه از کوه آهنین به شکوه افزون بی زخم و المی جای حادثات از میان آن رزمگاه بیرون نمی‌رست E

^۲ در خلال عروضِ آن N: خلال این E

^۳ اطراف و جوانبِ معركة N: اطراف معارک E

^۴ چون دام زلفِ دلبران به صید افکنی سپاه رمیده، دلِ عشاق N: دلبران گرد سپاه دل رمیده ی عاشقان E

^۵ کارزار N: آوردگاه E

^۶ گشت E+

^۷ از آن تنگنای فتنه‌های N: از میان آن سکنای فتنه‌های E

^۸ نمی‌نمود N: نمی‌تافت E

^۹ و به غیر مفرّی آنسب و گریزگاهی اقرب از شاهراه N: و به جز مفرِ باریک راه E

^{۱۰} سورة داریات، آیه ۵۰

^{۱۱} به هیچ وجه طریقی N: به هیچ جهت طریقی E

^{۱۲} شد، نمایان نبود N: شد و گشادی، هیچکس نمی‌یافت E

^{۱۳} بر بای N: بر بالای E

^{۱۴} بیت از دیوان کمال الدین اسماعیل

^{۱۵} بنابراین به ضرورت N: بالضروره E

^{۱۶} و آن خلفِ شاهسواران N: و خلفِ صدقِ آن شاهسوار E

^{۱۷} را از E-

مَدَار را که گاهی بر سبیلِ حکایت می‌شنید،^۱ به رأی‌العين مشاهد و مُعَاین دید، و^۲ در آن عرصهٔ نبردگاهِ قیامت‌اسلوب، و در حینِ انطواءِ مکتوبِ آمال و آجال به دست فتنه و آشوبِ آثارِ دالّه^۳ و حالاتِ شبیه به هنگام^۴ یَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ^۵ به ظهور رسید^۶.

شعر:

تَصَاريفُ أَيَّامٍ^۷ الزَّمانِ عَجِيبَةٍ وَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ لِلزَّمانِ غَرِيبَةٍ

گویا آن رزمگاهِ پُر آشوب و آن مَلَحَمَةُ عَظْمَى از جنگ‌جویانِ غالب و مغلوب از کشتگانِ پیاده و سوار و آن خون آغشتگانِ افتان و خیزان در معركةٔ پیکار، عرصهٔ^۸ حشرِ اجسادِ مبارزان و موقوفِ نشرِ اجسامِ دلاوران شده بود و نشانهٔ روزِ رستاخیز^۹ در آنجا که آسمانِ سلطنتی را که سپهرِ اعلیٰ در جنبِ جَبِیبِ رفعتش حکمِ فلکِ تدویری به غایت حقیر داشت^{۱۰}، به یکبار از زیر دستیِ فلکِ غَدَّار بر طبق^{۱۱} یَوْمَ نُطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ^{۱۲} در هم نوردید و سپاهی از سردارانِ مَعَارِكِ مغازی که هر یک در ثباتِ قدم و سرفرازی از کوهِ آهنین^{۱۳} افزون بودند و چون شَواْمِخِ جَبال در تحملِ حوادث

^۱ بی وفاییِ چرخ غَدَّار، و ناهمواریِ سپهرِ برگشته مَدَار را که گاهی بر سبیلِ حکایت می‌شنید N: بی وفاییِ روزگار و کیفیتِ غداریِ چرخ کج رفتار را که گاهی به حکایت می‌شنید E
^۲ در جهانِ معسکرِ محشرِ نمای که E+
^۳ در حینِ انطواءِ مکتوبِ آمال و آجال به دست فتنه و آشوبِ آثارِ دالّه N: و در همان حالتِ ظهورِ اثراتِ ساعتِ موعود که مقرون می‌نمود به حلولِ اجلِ مکتوب از نشانه‌هایِ راست E
^۴ به هنگام E-
^۵ سورة عبس، آیه ۳۴-۳۵.
^۶ به ظهور رسید N: چنان پنداشت که حکایتِ وعده قیامت به انجام رسیده و همان انگاشت که کتابتِ نکایتِ نهایت (يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْئًا: سورة دخان، آیه ۴۱) فی الواقع مکر به انجام انجامیده است E
^۷ آیام N: احوال E
^۸ گویا آن رزمگاه ... عرصهٔ حشر N: هم به دیدهٔ بصیرت و به نظرِ تَحَدُّس و خُبْرَت از عینِ حیرت به مودایِ این بشارتِ نبوی و رَوَايَتِ قَصِيحُ الْعِبَارَتِ حَدِيثِ مُصْطَفَوِي که کان رسول الله صلی الله علیه و سلم يَنْظُرُ إِلَى أَصْغَرِ السَّائِلِينَ عَنْ السَّاعَةِ فَيَقُولُ إِنَّ يَعْشُ هَذَا لَا يُدْرِكُهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ عَلَيْكُمْ سَاعَتُكُمْ. محقق و مقرر دانست که این حالتِ هولناک و آن ورطهٔ هلاک، مِصْدَاقِ کلامِ آن برگزیده خطابِ لَوْلَاکَ علیه السلام است و آن مقام E
^۹ دلاوران شده بود و نشانهٔ روزِ رستاخیز N: دلیران البته محل قیام قیامت و ساعتِ آخرِ آیامِ شُهور و عوام است چرا که E
^{۱۰} فلکِ تدویری به غایت حقیر داشت N: فلکِ تدویر داشت E
^{۱۱} زیردستیِ فلکِ غَدَّار بر طبق N: زیردستیِ چرخ کج رفتار چنان در هم منطوی گشت که E
^{۱۲} سورة انبیاء، آیه ۱۰۴
^{۱۳} در هم نوردید و سپاهی از سردارانِ مَعَارِكِ مغازی که هر یک در ثباتِ قدم و سرفرازی از کوهِ آهنین N: در عالمِ ظاهر به وقوع پیوست و لشکری که از شمار ستاره‌های سیار فراوان بود E

و بر این نَسَق هر چند شاهانِ بختیار و خسروان^۱ عالی اقتدار^۲، لواءِ عِشرت و کامرانی، و چترِ گردونِ سايِ مَباغی^۳ و امانی، در فضایِ گلستانِ اقبال، و در هوایِ سَرا بُستانِ جاه و جلال^۴، بر افرازند. بالاخره از تند بادِ زمانِ خزانی، و از عَوَاصِفِ ریاچِ صرصر اثر^۵ زمستانی، اوراقِ نهالِ رایتِ ایشان را موسمِ برگ‌ریزان رسد، و درختِ بلندِ مقدرتشان را هنگامِ انکسارِ اَغصان^۶ آید.

بیت:

هیچکس این رُقعه به پایان نبرد	کس به جهان از آلمش جان نبرد
منزل فانِیست قرارش مَبین	بادِ خزانِیست بهارش مَبین
دستۀ این گل چو وفادار نیست	روی در آن مصلحتِ کار نیست
آنچه مقامِ تو نباشد قِیم	بیم گَهی شد چه کنی جای بیم ^۷

القِصّه: بر وفق^۸ این مَقالِ حقیقت‌مآل و بر طبق^۹ مجاری احوالِ روزگار با اختلال، آنکه در شُهُورِ سَنَةِ اَحَدی و سَبْع مائۀ، که آن شاهزاده^{۱۰} ممالک‌اقبال، و آن پادشاهِ محمدخصال، چون در روزگارِ زار^{۱۱}، والدِ خلافت‌مدارش^{۱۲} و سلطانِ مُجاهدَت‌شعارِ خُسروِ دین‌پرور و پادشاهِ با تأیید^{۱۳} سلطانِ یلدرم بایزید خان، با آن پادشاهِ ممالک‌سِتان، و سرفتنۀ روزگارِ موعود در آخرِ زمان^{۱۴}، امیر تیمور گورکان به نوعی که در کتیبهٔ سابق مذکور شد،^{۱۵} صورتِ بی وفاییِ چرخِ غدار، و ناهمواریِ سپهرِ برگشته

^۱ خسروان N: سلاطین E

^۲ اقتدار N: اقرار E

^۳ مَباغی N: مقاصد E

^۴ سرا بُستانِ جاه و جلال N: سرا بُستانِ روحِ پرورِ افضال E

^۵ صرصر اثر E-

^۶ و اصفرارِ اوراق و افنان E+

^۷ بیت از مخزن الاسرار نظامی

^۸ القِصّه بر وفق N: القِصّه مطابق E

^۹ حقیقت‌مآل و برطبق N: حقیقت‌مآل و موافق کلام از E

^{۱۰} که آن شاهزاده N: احوالِ آنکه شاهزاده E

^{۱۱} در روزگارِ زار N: در حینِ مقابله و کارزار E

^{۱۲} والدِ خلافت‌مدارش N: والدِ خلافت‌شعارش E

^{۱۳} سلطانِ مُجاهدَت‌شعارِ خُسروِ دین‌پرور و پادشاهِ با تأیید سلطان N: سلطانِ اسلام پناه و آن غازی فی سبیلِ اللّهِ وَ دافع من اتَّخَذَ اللّهُ E

^{۱۴} و سرِ فتنۀ روزگارِ موعود در آخرِ زمان E: و فتنۀ موعودِ آخرِ زمان E

^{۱۵} مذکور شد N: مذکور و در ملحمه عظمی این دو پادشاه مطور گشته E

طینتِ دامن‌گیرِ غم سرشته و با خاکِ تیرهٔ اندوه به هم^۱ اندوده‌اند. و این سقفِ زرنگار و این سطحِ
مُقَرَّسِ زرکار، گویا به خون‌دیدهٔ محزونان^۲ آغشته^۳ به سُرخِ شنجرفِ پالوده از چشمه‌های
خون‌فشان [215a] آلوده‌اند.^۴

بیت:

ای دل، جهان محلّ ثبات و قرار نیست دست از جهان بدار که آن پایدار نیست^۵
لاجرم هر چند سعادت‌مندی^۶ درین مقرّ پرشور و شر^۷، که به یمنِ تأییداتِ آسمانی و به
حُسنِ مُساعدتِ زمانی، بارگاهِ حِشمت و سلطانی را در نشیمنِ مَروّجِ کامرانی^۸، بر اوجِ^۹ شَرَفِ عُرفِ
کیوانی برافرازد و آرامگاهِ خود بر قمّهٔ قُبّهٔ عوالمِ روحانی سازد، عاقبةٔ الأمر^{۱۰} از سیل‌گاهِ زوال و فنا و
از صَواعِقِ سپهرِ اندوه و عِنا، اساسِ عالی‌بنیانش از بیخ و بنیاد آغاز^{۱۱} ویران شدن گیرد، و کُنْگرهٔ
عرشِ قَرَسَایش، با^{۱۲} خاک راه یکسان شدن پذیرد.

بیت ۱۳:

هَدَمْتُ صُرُوفُ الدَّهْرِ أَرْفَعَ حَائِطِ ضُرِبْتُ دَعَائِمُهُ عَلَى الْإِسْلَامِ^{۱۴}

^۱ به هم - E

^۲ خون‌دیدهٔ محزونان N : دیده‌های محزون E

^۳ و هر صُبْح و شام E+

^۴ چشمه‌های خون‌فشان آلوده‌اند N : چشم‌های گریان چون شفق آلوده‌اند E

^۵ بیت از دیوان اشعار سلمان ساوجی

^۶ هر چند سعادت‌مندی N : هر سعادت‌مند E

^۷ میسر گردد E+

^۸ مروح کامرانی N : مروح انسانی E

^۹ بر اوج - E

^{۱۰} رودی E+

^{۱۱} آغاز - E

^{۱۲} فرش E+

^{۱۳} بیت E : نظم N

^{۱۴} الاسلام N : الافلاک E

بیت از أبو تمام حبیب بن اوس الطائی

بندۀ خود را به مُحَبَّتِ نواز
 کز نفسش هست شفاعت قبول
 حُرْمَتِ آن نام بده کامِ من
 هم به حقِ نام که کارم بر آر
 باز کنم رَایتِ دین سرفراز
 چند ببینم عَلمِ دین زَبون
 زنده کنم نام پدر را دِگر
 سَکّه زنم دولتِ اولادِ خویش
 گرچه رسید از فَلکش صد گَزند
 می‌کنم آباد زِ یُمنِ جهاد
 جان و دلم را به رضایتِ رَسان
 هر چه^۲ صَلاحم بُود آور به پیش

دوست نوازی تو و دشمن گداز
 بار خدایا به حقِ آن رسول
 شد چو زِ هم نامی او نامِ من
 نامِ محمّد چو شدم افتخار
 نُصرتِ من گر کنی ای دلنواز
 سَنجَقِ کُفّار کنم سرنگون
 در صفِ مردانِ مجاهد سیر
 تازه کنم سنّت اجدادِ خویش
 مِلّت^۱ و دین را بکنم سربلند
 کشور روم از اثرِ عدل و داد
 بهرِ رضایِ تو شوم جان فشان
 عاقبتم خیر کن از فَضْلِ خویش

ابتدای ابتلاء افرادِ انسانی، از آغازِ روزگارِ زندگانی، درین جهانِ فانی و عرصهٔ کشورِ آمانی، چون^۳ از تاریخِ هبوطِ حضرتِ آدمِ اَبو البشر و از زمانِ تقریرِ^۴ قاعدهٔ تعاقب و تناوبِ^۵ خیر و شرِ مقدّر شده؛ و این میراثِ بلاکشی و گرفتاری، و این مرضِ ساریِ محنت و هجران و سوگواری در ابناءِ نوعِ بشری، و از وقتِ^۶ ظهورِ اضافتِ پدری و پسری، و از هنگامِ تفویضِ خلافت به آدم در روزِ نخستین، تا دمِ آخرین^۷ و نفسِ پسین^۸ مقرر^۹ گشته، زیرا که این دارِ دنیای^{۱۰} ناپایدار که مشتمل است بر رواقِ سپهرِ بی مدار و این طاقِ رفیعِ بی ثبات و قرار، فی الواقع^{۱۱} محنت‌خانه‌ایست که در و دیوارش از

^۱ مِلّت N : مُلکت E

^۲ چه E-

^۳ چون E-

^۴ تقریر E-

^۵ وجود به عدم و E+

^۶ از وقت N : در حی E

^۷ آخرین N : واپسین E

^۸ پسین N : آخرین E

^۹ مقرر N : مقدر E

^{۱۰} زیرا که این دارِ دنیای E : زیرا که دارِ دنیای N

^{۱۱} فی الواقع N : الحق E

[214b] تیره‌تر از شام شده روز من
 عالمی از مرحمت بهره‌مند
 تا به کی از جامِ بلا غم خورم
 کوه نتابد غم و اندوه من
 گر به بلا می‌کنی امتحان
 از تو که باشد که شکیباً بود
 هر چه کنی با دل من آن توست
 گر چه دلم گشته به غم مبتلا
 گر نشود یاورِ یار من
 پیش که نالم چو تویی چاره ساز
 کس به جهان نیست مرا دستگیر
 وقت شد ار چاره کارم کنی
 دست بگیرم که فتادم ز پای
 این همه دردی که به من داده‌ای
 لیک به هجران چو ندارم ثبات
 کیست درین گنبد فیروزه رنگ
 رفته ز من آن پدر کامیاب
 یلدرمی بود که شد ناپدید
 سَنجُقِ عُثْمَانِ مجاهد شکست
 از پدرم ملک‌گرفتی به قهر
 تاج و کمر هر دو ربودش فلک
 قیصرِ اسلام به دستِ عدو
 آفتِ تیمور چو رساندی^۱ به روم
 مانده چراغی چو ازین خاندان
 باز فروزان به گرمِ شمع ما
 لشکرِ اسلام پراکنده چند
 داد من از چرخ و فلک و استان
 جانِ نوی ده تنِ افسرده را

شمع کجا وین دل پُر سوز من
 وَاَنْدُهُ عالم به دلم تا به چند
 باز رهان دردِ خُمار از سَرَم
 دل چه کند با غمِ انبوه من
 محنت تو هست چو منت به جان
 رحمت و زحمت ز تو زیبا بود
 غم به نواله دهی‌اش خوانِ توست
 غمخور من باش چه غم از بلا
 کیست به فکرِ دلِ غمخور من
 من به تو تو نازم تو مرا دِلنواز
 در تو گریزم که تویی ناگزیر
 گوش به این ناله زارم کنی
 راه نُمایم چو تویی رهنمای
 شربتِ آن صبر فرستاده‌ای
 می‌گذرم از سرِ قیدِ حیات
 ناله کنان چون من و بر سینه سنگ
 برق صفت گشته نهان در سحاب
 گشته نهان رایتِ خان بایزید
 رایتِ دین گشت ازین باره پست
 چون زید آن کو بکشد جام زهر
 داده خود باز ستد یک‌به‌یک
 رفته ز تیغش همگی آبِ رو
 باز رهان کشور از آن ظلمِ شوم
 لَمْعَةُ لَطْفِ تو درین دودمان
 باز بپیوند به هم جمع ما
 ساغرِ کفّار در آن خنده چند
 وین دلم از جورِ زمان و رهان
 باز فروزان دلِ پژمرده را

^۱ رساندی N: فرستی E

ما مقدّمه^۱

در ذکرِ مجاریِ حالات و حوادثِ ممالکِ روم بعد از مغلوبیت و گرفتاری^۲ سلطان مجاهدان
یلدرم بایزید به دستِ امیر تیمور و سپاهِ ظلوم و انتشارِ فتراتِ قیامت‌رسوم در تمامی
ولایاتِ قیصری و شروعِ سلطان محمدخصل به خداوندیِ کشورِ روم^۳؛

قالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فِي كِتَابِهِ الْمَكْنُونِ: وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ
الْأَمْوَالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ^۴ مُنَاجَاةُ
بِلِسَانِ حَالِ السُّلْطَانِ لِلِاسْتِعَانَةِ^۵ مِنْ نَوَائِبِ الزَّمَانِ.

لمؤلفه:

ای	گرمت غمخورِ غمخوارگان	وی	زِ درت چاره بیچارگان
مرحمت	قبله حاجاتِ ما	لطف	تو امیدِ مناجاتِ ما
رو	به تو داریم زِ ما بر مگرد	پاک	کن این چهره خاکی زِ گرد
جز	تو که داریم درین دامگه	کین	دلِ گم گشته بیارد به ره
دست	که گیرم که به جایی رسم	دست	بگیرم که بسی بی کسم
از همه	عالم چو تو را خوانده‌ام	باز	رهانم چو فرو مانده‌ام
در	که گریزم که پناهم شود	غیر	تو کی رهبرِ راهم شود
هم	نفسان رفته و من مانده پس	دل	شده با ناله خود هم نفس
از همه	کس مانده من از واپسی	هیچ	کسی نیست بدین بی کسی
لشکرِ غم	تاخته بر ملکِ دل	رفته	رفیقان و مرا پا به گل

^۱ اما مقدّمه N: مقدمة الكتيبة E

^۲ بعد از مغلوبیت و گرفتاریِ سلطان E: بعد از مغلوبیتِ سلطان N

^۳ به دستِ امیر تیمور و سپاهِ ظلوم و انتشارِ فتراتِ قیامت‌رسوم در تمامی ولایاتِ قیصری و شروعِ سلطان محمدخصل به خداوندیِ کشورِ روم N: به دستِ امیر تیمور ظلوم و گفتار در کیفیتِ خرابیِ امراء و لشکری و ملوکِ طوایفِ در روم بعد از فترتِ تیموری و بدایتِ مردانگی و اجتهادِ سلطان محمدخصل در ابقاءِ خاندان و ملکِ قیصری E

^۴ سورة بقره، آیه ۱۵۵-۱۵۶

^۵ للاستعانة N: في الاستغاثة E

شده بود. و بدایتِ شروعِ این^۱ سلطان^۲ عالی‌شأن به ضبط و نَسَقِ سلطنتِ این دودمان و کیفیتِ
اجتهاد این پادشاهِ جوان‌بخت در تَمَشِیتِ رسومِ عادلۀ این قیاصره اهلِ ایمان، تا بر دیدهٔ اعتبار و
اختیارِ سلاطین و اخلافِ ملوکِ دین‌مقدار سعی و آیینِ دلاوریِ این سلطان مؤیدِ حمیدُ الحَد، سعیدُ
الجَد،^۳ در احیاء و ابقاءِ خاندان^۴ آلِ عثمان^۵ عیان گردد؛ و با وجودِ گرفتاریِ والدِ خلافت‌مقامِ او با
تمامی برادران و ارکان، به دستِ اقتدارِ تیموری و وقوعِ فترت و خرابیِ کلی در ممالکِ قیصری و
هلاکِ جمیعِ اشخاص و اسبابِ سپاهِ لشکری، چگونه دیگر مسندِ سلطنتِ پدری و تمامِ ولایاتِ متفرقهٔ
قیصری را بعد از زوال و استیلاءِ دشمنانِ قوی و دستِ یافتنِ ملوکِ طوایف بر هر قُطری از ممالکِ
موروئی او به یُمنِ اتباعِ سُننِ مصطفوی و رعایتِ قوانینِ مروّت و جوانمردیِ مرتضوی، باز تملُّک و
تصرّف فرمود و به علوّ قدرِ همت و قوّتِ شجاعت و ضربتِ تیغِ حدید و صدقِ عزیمت، با وجودِ حدّاث
سن و طراوتِ غُصنِ همگی کهنه دشمنانِ روزگار دیده را به ضربِ شمشیر و حسنِ تدبیرِ مرفوع و
مدفوع نمود.^۶

شعر^۷:

قَادَ الْجِيوشَ لِحِمْسٍ عَشْرَةَ حِجَّةَ	یا قُربَ ذلْکَ سُودَّدَ من مَوْلای ^۸
مثلِ ابتدایِ دولتِ شاه	بود چون یوسف و برادر و چاه
بود از آغاز رنج و غم خوردن	عاقبت ره به گنج آوردن ^۹

^۱ حوادث و فتن که ... این سلطان N: حوادث بر فتنه و فساد و تذکارِ واقعاتِ تلاد و عمادِ خصوصاً آنچه در ممالکِ اسلامی روم و این خاندانِ خلافت‌رسوم بر صحایف ذکر مرسوم است و هرچه به این تاریخِ سلطانی به سمتِ تعلق و توقعی مرسوم است. تا بر دیدهٔ اهل اعتبار و اختیار و در نظر سلاطین روزگار مقدار سعی و اجتهاد و آیینِ دلاوری و جهاد آن سلطان E

^۲ مؤید E+

^۳ به ضبط و نَسَقِ سلطنتِ این دودمان و کیفیتِ اجتهاد این پادشاهِ جوان‌بخت در تَمَشِیتِ رسومِ عادلۀ این قیاصره اهلِ ایمان، تا بر دیدهٔ اعتبار و اختیارِ سلاطین و اخلافِ ملوکِ دین‌مقدار سعی و آیینِ دلاوریِ این سلطان مؤیدِ حمیدُ الحَد، سعیدُ الجَد - E

^۴ خاندان آل عثمان N: خانوادهٔ آل عثمان E

^۵ معین E+

^۶ با وجودِ گرفتاریِ ... مدفوع نمود N: با وجودِ گرفتاریِ والدِ خلافت‌مدارش با تمام برادران قبضه استیلا تیموری و وقوعِ فترات در ممالکِ قیصری و هلاکِ جمیعِ امرا و لشکری و کیفیتِ اتراع و استردادِ پادشاهِ محمدخصال بعد از زوالِ ملکِ موروئی و غرضِ احتلالِ انفالِ ممالکِ قیصری و مسندِ خلافتِ پدری را از دستِ دشمنانِ قدیم و جدید و از قبضهٔ اعداءِ عدید پر شوکت و تاییدِ یُمنِ عنایتِ پروردگار مجید و به قوتِ همت و شجاعت و ضربتِ تیغِ حدید با وجودِ حدّاثِ سن و طراوتِ غُصن و مخالفتِ مخالفان و مزاحمت و معاداتِ اخوانِ مرقومِ صفایح بیان و معلومِ کافۀ اهلِ ایمان شود E

^۷ شعر N: نظم E

^۸ بیت از زیاد الاعجم، شاعرِ عصرِ اموی

^۹ بیت از حدیقه الحقیقه و شریعة الطریقه سنایی

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِي خُطَابِهِ الْكَرِيمِ لِرَفْعِ الْهُمُومِ وَالْغُصَصِ «نَحْنُ نَقْضُ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ»!^١

کتابتیه خامسه

از کتابتیه کتاب هشت بهشت در اخبارِ قیصرِ پنجم از قیاصره اسلام و سلاطینِ معدلت سرشت.^٢ و این دفتر پنجمین^٣ است از کتاب [214a] الصفات الثمانية في ذكر الخلفاء و القیاصرة العثمانية. و مطلب این کتاب^٤ مشتمل است بر تواریخِ سلطانی و مجاری حالاتِ سنی و فتوحاتِ دینی آن پادشاهِ نیکونام و خسروِ عالی مقام^٥ سَمِی سلطانِ انبیا محمد مصطفی علیه صلوات الله و سلامه،^٦ الاوفی اعنی السلطان محمد المعروف فی الآفاق، بالسلطان علی الاطلاق، افاضَ الله تعالى علی مرقده لوامع الاشرار،^٧ و یسر له اللقاء و التلاق، یومئذ إلى ربّه المساق. و این دفتر مرتب بر یک مقدمه است و بیست و هشت داستان و خاتمتی^٨ و چون در مقدمه جلوس سلطانِ ممدوح،^٩ اکثر ممالک جهان، خصوصاً ایران و توران،^{١٠} محکوم حکم^{١١} سلطان پادشاهِ صاحبقران، امیر تیمور گورکان بود؛ و کسی از ملوک و عظام و سلاطین بلند نام^{١٢} بر مسند شاهی^{١٣} . . .^{١٣} نمانده بود، که مقصد تاریخی به ذکر ایشان منوط باشد و سر رشته حکایات و اخبار این دفتر پنجم به ایراد آن مربوط گردد.^{١٤} هر آینه مقدمه را مقصور^{١٥} و محصور داشته شد به ایراد بعضی حوادث و فتن که به ممالک روم و این خاندانِ خلافت رسوم لاحق

^١ سورة یوسف، آیه ٣.

^٢ در اخبارِ قیصرِ پنجم از قیاصره اسلام و سلاطینِ معدلت سرشت N: در اخبارِ قیصرِ پنجمین از هشت قیصرِ عامرِ معالمِ اسلام و کاسرِ اصنامِ کنشت E

^٣ پنجمین N: خامس E

^٤ مطلب این کتاب مشتمل است N: مطالب این قسم از کتاب بلاغت نصاب مشتمل است E

^٥ و فتوحاتِ دینی آن پادشاهِ نیکونام و خسروِ عالی مقام E-

^٦ علیه صلوات الله و سلامه N: علیه من الصلوة و السلام ماهو اوفی و اصفی ما طاف الحجج بالمروة و الصفا E

^٧ افاضَ الله تعالى علی مرقده لوامع الاشرار N: اشرق الله علی مرقده شوارق الرحمة و الاشفاق E

^٨ یک مقدمه است و بیست و هشت داستان و خاتمتی N: یک مقدمه است و داستان E

^٩ و چون در مقدمه جلوس سلطانِ ممدوح N: از آنکه در بدایت و مقدمه دولت آن سلطان جنت مکان E

^{١٠} دهر و زمان N: زمین و زمان E

^{١١} فرمان و مملوک و ملکت و E+

^{١٢} بلندنام N: کرام E

^{١٣} بر مسند شاهی E+

^{١٤} و سر رشته حکایات و اخبار این دفتر پنجم به ایراد آن مربوط گردد N: و ابواب این کتاب در سر رشته حکایات ایشان مربوط شود E

^{١٥} مقصور E-

آلِ عثمان را چراغِ دودمان
چون به طوفانِ بلا شد غرقه مُلک
گر نه تیغ از قبضه‌اش رو می‌نمود
بود در جنگِ تمور او صف شکن
داشت قائمِ خاندانِ قیصری
داستانِ جنگِ او را دشمنان
هم شجاعت داشت هم عدل و کرم
گوشمالِ دشمنان دادی به تیغ
ماند باقی نسلِ آن عالی تبار
تا قیامت باد نسلش متصل
همچو این سلطانِ شاهانِ جهان
شاهِ عالی رتبه سلطانِ بایزید
ظِلّ او بادا به گیتی مُستدام

دیده مُلکِ روم در ظِلّش امان
گشت نوحِ خاندان، تیغش چو فُلک
ملک روم از دست بیرون رفته بود
مُعترف بر مردیّ او مرد و زن
بعدِ فترت‌های ظلمِ تیموری
ثبت کرده در میانِ داستان
نامِ او در صفّ مردان شد عَلم
گشته بر مظلومِ مُحسن همچو میغ
تاکنون بر تختِ شاهی برقرار
جمله بر او رنگِ شاهی مُستقل
ملک و دین در ظِلّ عدلش در امان
ظِلّ عدلش در جهانِ عَرشِ مَجید
هم بر ادیسیِ غریبِ مُستهام

بسم الله تیمنّا

هست بسم الله الرحمن الرحيم
 کرده نقطه سرّ وحدت را عیان
 بای آن از بدو خلقت نکته گوی
 زان الف گشته نهان در ضمن او
 سین آن باشد کنایت از سلام
 میمش از نعت محمد شد بیان
 شد الف پیدا ز الله در ابد
 در دو لامش مندرج نعت کمال
 از هویت‌های او مخبر بود
 رحمتش عامست و رحمانش علم
 رحمت خاصش نهان از هر دو کون
 سرّ قرآن گر هزاران مسأله است
 هر چه بنگاری تو در لوح وجود
 گشته سرّ لوح کتاب کن فکان
 خاصه تألیفی که شد از اصطفای
 آل عثمان را به نامش افتخار
 از پدر مانده یتیم و هم صبی
 در صغر کار اکابر می نمود
 خردسالی هوش بیش از شیخ و شاب
 آفتابی بود زاده ز آسمان
 پنجه خورشید تیغ افشان رُخش
 بود سلطان و محمد نام او

مخزن اسرار قرآن حکیم
 قطره آن گوهر دریا نهان
 کرده از وحدت دویی را جست و جوی
 تا احد گردد عیان در گفت و گو
 وز دیار قدس می آرد پیام
 زان به چل بعث و رسالت شد عیان
 تا^۱ به احمد شد عیان سرّ احد
 ملتئم در هم جلال و هم جمال
 در عکن آرد هر آنچه سرّ بود
 در عدم کرده عیان سرّ قدم
 وز رحیمی گشته جان را نعم عون
 مندرج در تحت بای بسمله است
 باشد از بسم الله او را هست و بود
 افتتاح هر سخن باید به آن
 مدح آن شاه سَمی مصطفی
 مظهر رحمت به فضل^۲ کردگار
 در صبی گشته چو عیسی نبی
 در حدّاث هوش بر پیران فزود
 در جوانبختی چو صبح کامیاب
 بچه شیر و لی شیر زیان
 همچو صبحی در جوانی پیر و ش
 روزگار عدل و داد ایام او

^۱: تا N : زان E^۲: به فضل N : به نامش E

کتاب پنجم

داستان بیست و یکم.....	۵۹۸
در بیان کیفیت خروج یانغو قرال انکروس به اتفاق جمعی از ملوک کفار به داعیه مقابله و جدال در صحرای کوساوا با سلطان کشور مراد و ذکر چگونگی قتال فیما بین و جنگ و جدال طرفین [322b] و لمعان رخسار مراد در آینه ماهچه	
رایت اسلام به اجتهاد ارباب جهاد . . .؟.....	۵۹۸
صفت جاسوس سلطان . . ؟.....	۶۰۱
صفت جند سلطانی و سپاه مسلمانی با کفار انکروس و مملک اشار . . ؟.....	۶۰۳
داستان بیست و دوم.....	۶۱۲
در بیان توجه سلطان کشور مراد به کدخدایی خلف خلافتنصاحب سلطان محمد در اوان بهار دولت و جوانی و خواستداری دختر بلقیس مکانی بیک ذوالقدر و عقد مجلس عروسی به آیین دلخوشی و کامرانی و وصول به نهایت	
آمانی . . ؟.....	۶۱۲
داستان بیست و سوم.....	۶۲۸
در بیان توفیقات سلطان کشور مراد بر انشاء مبانی خیرات و ابواب مبررات و تفصیل معظّمات معابد و مساجد و مدارس و خواتق و قناطر و منافع و فواید آن مبانی عالیّه در کشورهای روم و توابع و ولایات . . ؟.....	۶۲۸
ذکر عمارات عالی شأن دارالسلطنه ادرنه و نواحی آن، و شرح بنای مسجد جامع کبیر که به تجدید	
در شهر ادرنه مشهود آبصار و مذکور السنه است.....	۶۳۱
داستان بیست و چهارم.....	۶۴۸
در ذکر حلول وقت جهت اجابت سلطان کشور مراد در جواب ندای اُجیبُوا داعیَ اللَّهِ . و کیفیت انتقال سلطان به خوارزمگاه انا لله و نقلی قالب مغفرت مناقبش به جوار رحمت الله و حکمت بالغه سبجانی و قدرت کامله ربّانی در تألیف	
نشأت جامعه انسانی؟.....	۶۴۸

در کیفیتِ عبور و گذار قوالتِ لعینِ انکروس از آب تونه به عزمِ تسخیرِ اَلجَه حصار در حالتِ غیبتِ سلطان به سفرِ قرامان و توجه سلطان به اندیشهٔ انتقام، اولاً به ارسالِ علی بیک اورنوس با امراءِ روم ایللی به تخریب و استیصالِ ممالک و تعاقبِ سلطان با تمامِ شیوهٔ انتقام بعد از آن	۴۹۶
داستان دوازدهم	۵۰۶
در بیانِ کیفیتِ غزواتِ فیما بینِ سنهٔ اثنی و اربعین و ثمان مائه تا شهرِ سنهٔ اربع و اربعین و ثمان مائه ممالکِ ارناوت و بلغراط و سمندره و استیصالِ دستبوت و اتفاقِ فتح و اغتنام به ارسالِ عیسی بیک و توجه سلطان بر سرِ بلغراط و سمندره و اخراجِ ملک از آن دستبوتِ مبهوت	۵۰۶
داستان سیزدهم	۵۱۹
در بیانِ کیفیتِ انْهزامِ عساکرِ مجاهدان در مملکتِ کفری افلاق و نقضِ عهدِ ابراهیم بیک حاکمِ قرامان و ذکرِ توجه سلطان به انتقامِ ناقضانِ عهد از اهلِ کفر و اسلام و عزیمتِ سلطان به تسخیرِ قرامان و انتهایِ امر به استعدار و استیمان	۵۱۹
داستان چهاردهم	۵۲۹
در بیانِ کیفیتِ خروجِ قرالِ انکروس لعین . . به اغرا و انگیز . . دستبوت بر ممالکِ اسلام و موافقتِ کلامِ کفار با ینغو قرال و اتفاقِ خرابی بسیار در بعضی ولایاتِ مسلمانی و گرفتاریِ بعضی امراءِ مجاهد و برگشتنِ عساگرِ کفار بر سبیلِ اضطراب و صلحِ سلطان با دستبوتِ جهتِ صلاحِ گرفتاران در آن محال	۵۲۹
داستان پانزدهم	۵۳۶
در بیانِ بواعثِ اجلاسِ سلطان کشورِ مراد خَلَفِ خلافتِ مَنابِ خود، سلطانِ محمد، را بر تختِ شاهی و قیصری و اختیارِ سلطان ولایتِ ایدین و من تشا و ساروخان را جهتِ مصارفِ معیشت و فراغت از غوغایِ پادشاهی و سروری	۵۳۶
داستان شانزدهم	۵۴۵
در بیانِ کیفیتِ طغیان و خروجِ قرالِ انکروس لعین به اتفاقِ ملوکِ فرنگ و افلاق و بغداد، در اوانِ سلطنتِ سلطانِ مَلَّتِ محمدی و انزوای سلطان کشورِ مراد و توجه به سلطان به استدعایِ عطوفتِ پدری و مصلحتِ دفعِ ملوکِ کافری و امدادِ فرزند در آن غزایِ اکبر و قتلِ قرال و دفعِ مظاهرِ فساد	۵۴۵
داستان هفدهم	۵۶۰
در بیانِ بواعثِ رجوع و قبولِ مسندِ خلافت و جهان‌بانیِ سلطانی به استدعایِ خَلَفِ سلطنتِ انتسابِ سلطانِ محمدِ غازی به قانونِ سابق و بر نهجِ معتاد و اقدامِ سلطانِ محمد به نیابتِ سلطنت [314b] و توجه به مسکنِ والدِ بزرگوار به شهرِ معناسیه به ضبطِ انادولی و اطرافِ بلاد	۵۶۰
داستان هجدهم	۵۶۸
در بیانِ توجه سلطان کشورِ مراد به غزایِ ولایتِ موره و اقدام به انتقامِ اقوامِ فرنگ و توفیقِ یافتن به تسخیرِ حصارِ استوارِ کرمه تفتیحِ ابوابِ مملکتِ عظیم و جزیره وسیعِ موره مذکوره با غنایم و منافعِ رزقِ واسعِ فرسنگ در فرسنگ	۵۶۸
داستان نوزدهم	۵۷۸
در ذکرِ امدادِ توفیقِ مجید و اسعادِ سعادتِ بختِ سعید به طلوعِ خورشیدِ خلافت از آسمانِ فضل، مزید به تولدِ فرزندی حمید از سلطانِ مَلَّتِ محمدی و کیفیتِ فروغِ یافتنِ دیدهٔ مرادِ سلطان به دیدارِ حافدی سعادت نشان اغنی سلطان زمان، سلطانِ بایزید، در روزگارِ جد حمیدِ بحدِ سعیده به مَعُونَتِ عنایتِ ازلی و کفایتِ ابدی	۵۷۸
داستان بیستم	۵۹۳
در بیانِ توجه سلطانی به غزایِ مملکتِ ارناوت و توفیقِ فتح و فیروزی در آن جوانب و رسیدنِ اخبارِ متواتر به خروجِ قرال و لشکرِ انکروس جهتِ خرابیِ بلادِ اسلام با علّامِ منهیانِ متعاقب	۵۹۳

- در بیان توجه سلطان مرادبخش از ادرنه به ضبط ممالک انادولی جهت اقدام بعضی منافقانِ قدیم به فتنه و فضولی مثل جنید بیک از میر اغلی و فتح جدید ممالک آیدین ایلی ۴۰۸
- داستان چهارم..... ۴۱۵
- در بیان عزیمتِ سلطانی به غزای ممالکِ لاس و اتفاقِ فتوح و غنائیم به فرستادنِ امراءِ عظام و سپاهِ مجاهدان و کیفیتِ خروجِ بعضی منافقان، در حدودِ ممالکِ انادولی و استیصالِ اعیانِ ایشان با انتقالِ ملکِ اولادِ من تشا و تکه اغلی و هلاکِ حاکمِ قرامان بر حسبِ استقرا و تتبعِ تمام ۴۱۵
- داستان پنجم..... ۴۲۹
- در ذکرِ فتوحاتِ متعدده که نوابِ سلطان را در رومیّه صُغری و آرمینیّه کبری دست داد و توفیقِ خدامِ مقدم و فتحِ قلعه قوحد قیاسی از نواحی عثمان جوق و حُسنِ تدبیر در اخراجِ ترکانِ قزل خواجلو و تسخیرِ مملکتِ جانیک از تصرفِ الب ارسلان در آن ایام ۴۲۹
- داستان ششم..... ۴۴۳
- در بیان بواعثِ تمکینِ سلطان در دارالسلطنه ادرنه جهتِ مصالحِ ملکی و دینی و تجهیزِ لشکرهاى مجاهدان به غزای اقطارِ کفار خصوصاً اسحق بیک را به غزای مملکتِ لاس و توجه یعقوب بیک حاکمِ گرمیان به خدمتِ سلطان و وضعیّتِ ملکِ خود جهتِ هَرَم و شَبیب و پیری و سقوطِ قوی و حواس ۴۴۳
- داستان هفتم..... ۴۵۲
- در بیان کیفیتِ موافقت و مصادقتِ سلاطینِ کفر خصوصاً پادشاهانِ فرنک و حاکمِ قسطنطنیه در مخاصمه سلطان کشور مراد و کیفیتِ توجه سلطان به عزیمتِ جهادِ اکبر و تجدیدِ تمهیدِ فتحِ سلانیک و نهب و غارتِ ولایاتِ کفریه و بلادِ کفر و عناد ۴۵۲
- داستان هشتم..... ۴۶۳
- در بیان طلوعِ خورشیدِ خلافت و تولیدِ ماهِ برجِ سعادت از مَشیمة افقِ دودمانِ سلطان کشور مراد و کیفیتِ پادشاهِ مؤید، سلطان محمد غازی به طالعِ خجسته و بختِ فرخنده مادرزاد . . «ذلِکَ الَّذِی یُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ . . .» ۴۶۳
- داستان نهم..... ۴۷۰
- در بیان بواعثِ توجه اسکندر میرزا ولدِ قرا یوسف قراقوینلو خسرو ممالکِ آذربایجان به ظلّ حمایت و وقایتِ سلطان کشور مراد آن سطوت و غلبه میرزا شاهرخ ولدِ امیر تیمور و کیفیتِ بعضی حوادث و واقعات که در آن اوقات از دیارِ کفر و اسلام روی نمود از غرایبِ حوادث و نوادرِ امور ۴۷۰
- حادثه اول..... ۴۷۱**
- حادثه ثانی..... ۴۷۶**
- حادثه سوم ۴۷۸**
- داستان دهم..... ۴۸۶
- در بیان کیفیتِ توجه سلطان به ممالکِ قرامان به انتقامِ ابرهیم بیک جهتِ سوابقِ مخالفت و نفاق و انفاقِ معاونتِ توفیق به تسخیرِ مملکتِ قرامان و انتهای امر به استغفار و استعذارِ ابرهیم بیک و عفوِ جرایم و تمکینِ او در مملکتِ قرامان از رویِ مرحمت و اِشفاق ۴۸۶
- داستان یازدهم..... ۴۹۶

در ذکر بواعث توجه سلطان به استیقاء بقاع خیرات در دارالملک برسا و تفتیح بلاد کفار از دریا کنار قسطنطنیه و ترتیب اوقاف و مصالح آن عمارت بهشت آسا	۲۸۴
داستان بیست و هشتم	۲۹۰
در ذکر . . . بواعث توجه سلطان به غزای مملکت افلاق جهت ظهور نفاق و نقص عهد و امان و تجاوز و عدول سلطان از غزای افلاق به جانب انکروس و استیصال ممالک کفار و عودت لشکر اسلام جهت بعضی بواعث با غنائیم بیحد و کران . . .	۲۹۰
خاتمه الکتاب	۲۹۵
در ذکر عاقبت احوال سلطان محمد خصال و کیفیت انتقال سلطانی ازین کشور فانی به دارالملک رحمت ایزد متعال . . .	۲۹۵
کتابیه ششم	۳۰۳
بسم الله تيمنا	۳۰۵
کتابیه ششم	۳۰۷
از کتائب کتاب هشت بهشت، در ذکر سلاطین و قیاصره رضوان سرشت، و سفر سادس از هشت مجلد تاریخ الصفات الثمانه فی أخبار القیاصره العثمانیه	۳۰۷
مقدمه صغری	۳۰۸
در شرح استخلاف سلطان و تصدی ولایت عهد به وصیت پدری و تمکن استقرار استقلال . . . او بر تکیه گاه اورنگ قیصری	۳۰۸
ذکر حوادث زمانی قبل از تمکن و توحّد سلطانی	۳۱۵
صفت بهارستان و جلوس سلطان	۳۴۷
مقدمه کبری	۳۶۴
در ذکر اجمالی ملوک و سلاطین هم عصر آن سلطان کشور مراد در ایران زمین و کیفیت محبت و مبعضت ایشان ماجرای احوال و اعمال ایشان با این سلطان دین	۳۶۴
داستان اول	۳۸۳
در بیان بواعث توجه سلطان به غزای قسطنطنیه و اتفاق محاصره آنجا و نهب و غارت توابع آن و استماع خروج مصطفی چلبی برادر کوچک سلطان در برسا و از نیک و رجوع سلطان به دفع آن فتنه کلی و توفیق فتح و تدارک حال مفسدان . . .	۳۸۳
داستان دوم	۳۹۲
در ذکر بعضی فتوحات و واقعات میرت اقتضاء سلطان که فیما بین سنه سبع و عشرين و ثمان مائه تا سنه تسع عشر اتفاق افتاد و بواعث محاربه اسفندیار و غزای افلاق و فیروز سلطان بر اعداء خطبه دختر اسفندیار بر وفق آرزویی خاطر و مراد	۳۹۲
ذکر انعقاد مجلس بزم عروسی سلطان با دختر اسفندیار حاکم قسطنطنیه و الحاق سه عقد نکاح همشیره های سلطان با ارکان دولت سنیه؛ (صفت عروسی سلطان و بهار	۴۰۲
داستان سوم	۴۰۸

در بیان کیفیت توجه امیر سلمان از ممالک روم ایلی به داعیه تسخیر ممالک انادولی و تخت برسا و انتزاع ملک از تصرف سلطان و ذکر مکاوحات و معارضات میان برادران و استمرار منازعات و جدال در مدت نهضت و اقدام امیر سلمان	۱۶۸
داستان هجدهم	۱۷۸
در ذکر کیفیت توجه سلطان به جانب برسا جهت مدافعه امیر سلمان و عودت سلطان از رزمگاه به مساوات در جنگ و کارزار و شروع امیر سلمان به عزم انتقام و رجوع به تسخیر قلاع سلطان خصوصاً قلعه سوری حصار	۱۷۸
داستان نوزدهم	۱۹۰
در ذکر مشاوره موسی چلبی برادر سلطان محمد خصال در باب توجه او به طلب پادشاهی ممالک روم ایلی و خصومت با امیر سلمان و جریان عهد و میثاق میان آن برادران متعاقب شعار و رجوع امیر سلمان به دفع موسی چلبی و استقلال سلطان در تخت برسا و لواحق آن	۱۹۰
داستان بیستم	۲۰۰
در بیان توجه موسی چلبی نوبت ثانی به قصد استیصال امیر سلمان و ظفر یافتن او بر مشارالیه در حین عشرت در حمام ادرنه و فرار و هلاک مشارالیه به دست مردم موسی چلبی و جمعی ترکان	۲۰۰
داستان بیست و یکم	۲۰۹
در بیان کیفیت استقلال موسی چلبی به سلطنت مملکت روم ایلی و تخت ادرنه بعد از قتل امیر سلمان و آغاز انحلال عقد موافقت و متابعت با سلطان محمد خصال و وقوع ایقاع فتنه و فساد و اتفاق محاربه و قتال در میان	۲۰۹
داستان بیست و دوم	۲۱۷
در بیان خروج از میر اغلی جنید بیک بر ممالک ایدین ایلی و ساروخان ایلی و اضرار و آزار رعایا و مظلومان و توجه سلطان به دفع مشارالیه عجزه و اضطراب او در توسل به طلب زندهار و عفو بیدریغ سلطان	۲۱۷
داستان بیست و سوم	۲۲۴
در بیان توجه ثانی سلطان محمد خصال به عزم مخاصمت موسی چلبی و استخلاصی ممالک روم ایلی و توفیق یافتن سلطان به عون عنایت یزدان و ترأید انصار و تضاعف اعوان و هلاک موسی چلبی بر حسب انتقام معادات جلی	۲۲۴
داستان بیست و چهارم	۲۴۷
در ذکر کیفیت نقص عهد و طغیان حاکم قرامان در غیبت سلطان به مقابله موسی چلبی از تخت برسا و نهب و احراق آنجا و عودت سلطان بعد از فتح روم ایلی به انادولی جهت انتقام و گرفتاری قرامان اغلی محمد بیک و مرورت سلطان به خلاصی او و نصب او به حکومت قرامان بعد از قطع رجا	۲۴۷
داستان بیست و پنجم	۲۶۵
در بیان بعضی وقایع که سلطان را فیما بین سنه ثمان و ثمان مائه با شهرور عشر و ثمان مائه با ملوک کفر و اسلام روی نمود و کیفیت عزیمت غرای افلاق و قبول خراج از حاکم آنجا و فتح ولایت جانیک و صمصون و اخراج تاتار به جانب روم ایلی که سالها در انادولی می بود	۲۶۵
داستان بیست و ششم	۲۷۴
در بیان کیفیت خروج قاضی بدرالدین محمود مشهور به سماون قاضی به طریقه شیخی و ارشاد خلق به داعیه تسخیر بلاد و فرستادن مریدان به اطراف جهت دعوت خصوصاً ارسال مصطفی به ایدین ایلی و ظهور مشارالیه در روم و اجهار زندقه و الحاد میان عباد	۲۷۴
داستان بیست و هفتم	۲۸۴

داستان هفتم.....	۸۵
در بیان کیفیت ظهور مزیدِ حرامی با جمعی قَطَاعُ الطريق در توابع سیواس و تجهیزِ سلطان، سپاهی را به سپهسالاری بایزیدپاشا جهت دفع آن اشرارُ الناس و انسلاکِ مزید در زُمرهٔ خواصِ سلطان عالی اساس . . .؛	۸۵
داستان هشتم.....	۹۴
در بیان عیان شدنِ آثارِ دلاوری و سپهداریِ سلطان و فیروزجنگی او در چندین مصاف با وجودِ ضعیفِ حال از فترت امیر تیموری و مُطارحهٔ امیر تیمور با والدِ خلافتِ انتسابش جهتِ طلبِ سلطان به مَجْمَعِ مُعَسکرانِ ممالکِ قیصری بر وجهِ مهربانی و فرزندپروری . . .؛	۹۴
داستان نهم.....	۱۰۱
در بیانِ حوادثی چند که در أثناءِ سلطان محمدخصال به خدمتِ امیر تیمور و والدِ بزرگوارش از عدمِ مُبالات به مشاورات روی نمود و اقدامِ قرا یحیی اسفندیاری مجدداً و التزامِ سوجی اُغلی غدر و قطعِ طریقِ سلطان و ظفر یافتنِ [230a] سلطان بر تمامِ اعداء به مِیامِنِ توفیقِ معبود . . .؛	۱۰۱
داستان دهم.....	۱۱۰
در بیانِ قاصد و ناعی فرستادنِ امیر تیمور جهتِ ارتحالِ والدِ خلافتِ انتسابِ سلطان از کشورِ بی بقاء دنیا و کیفیتِ عَرُوضِ اَلَمِ این عزا و ماتمِ اعظم در خُواطِرِ کافّةِ اهلِ اسلام خصوصاً آن شاهزادهٔ مَحْمَدَتِ اِنْتِماء . . .؛	۱۱۰
داستان یازدهم.....	۱۱۹
در ذکرِ عودتِ امیر تیمور از ممالکِ روم به ایرانِ زمین و کیفیتِ حوادثی که در آن حالتِ مُعاودتِ روی نمود و چگونگی پیشانیِ خِواطِر از توهم به عرضِ لشکرِ او در حینِ عبور به جانبِ اَرزنجان و توجهِ سلطان بعد از اَمَن و اطمینان به مملکتِ بُرسا با عَساکر و جُنُود . . .؛	۱۱۹
داستان دوازدهم.....	۱۲۶
در ذکرِ تصمیمِ عزیمتِ سلطان محمد خِصال به دارالسّلطنهٔ بُرسا و مقابله و عناد با برادرِ خود عیسی چلبی، و توجه نفوسِ رعیت و سپاهی به تمکینِ سلطان و غلبهٔ او بر جنگ و جدال بر عیسی چلبی و فتحِ ممالکِ جنت آسا . . .؛	۱۲۶
داستان سیزدهم.....	۱۳۶
در بیانِ نوحهٔ سلطان بعد از دَفْعِ عیسی چلبی به جانبِ دارالسّلطنهٔ بُرسا و تسخیرِ شهرِ ازَنیک و نواحی و طلبِ نَعش و تابوتِ سلطان سعید از یعقوب بیک حاکمِ گرمیانِ ایلِی و آمدنِ موسی چلبی همراهِ تابوت به خدمتِ سلطان و انفاقِ برادرانه با سلطان . . .؛	۱۳۶
داستان چهاردهم.....	۱۴۳
در ذکرِ کیفیتِ تَحاسُد و غِبْطهٔ شاهزاده امیر سَلَمان، پادشاهِ روم ایلِی بر شکستِ عیسی چلبی به دستِ استیلاءِ سلطانی و طلبِ عیسی چلبی از تَکُور و والِی اسطنبول جهتِ تقویتِ بر توجه به ممالکِ انادولی و مخالفتِ سلطانی، جهتِ ادراکِ مَباغی و امانی . . .؛	۱۴۳
داستان پانزدهم.....	۱۵۳
در بیانِ کیفیتِ التَّجاء و استعانةٔ عیسی چلبی از اسفندیار حاکمِ قسطنطنیه بعد از فرار از معركةٔ کارزار و ذکرِ آغازِ مخالفتِ با سلطانِ محمدخصال و وقوعِ محاربهٔ نوبتِ ثالث و مظفر شدنِ سلطان دیگرباره به یَمَنِ عنایتِ کردگار . . .؛	۱۵۳
داستان شانزدهم.....	۱۵۹
در ذکرِ . . . کیفیتِ توسّلِ عیسی چلبی به از میرِ اُغلی جهتِ مخالفتِ با سلطان و اقران، عاقبت و انجامِ آن التیام با اعداء بیسرانجام به آوارگی و گُمنامیِ عیسی چلبی از میانِ برادران و مخالفان . . .؛	۱۵۹
داستان هفدهم.....	۱۶۸

فهرست مطالب

۱	کتاب پنجم.....
۳	بسم الله تیمنا.....
۵	کتاب خامسه.....
۷	ما مقدمه.....
۷	در ذکر مجاری حالات و حوادث ممالک روم بعد از مغلوبیت و گرفتاری . . سلطان مجاهدان یلدرم بایزید به دست امیر تیمور و سپاه ظلوم و انتشار فترات قیامت رسوم در تمامی ولایات قیصری و شروع سلطان محمدخصل به خداوندی کشور روم . .؛.....
۱۸	حال سلطان یلدرم بایزید از واقعه پر تشدید آن مظهر؛.....
۲۹	حال ممالک روم و سپاه قیصری در آن اوقات استیلاء لشکر ستمگر تیموری . .؛.....
۳۶	حال حکام قدیم ممالک روم و ماجرای اعمال اعداء و خصمان ذمیم آل عثمان و کیفیت تسلط و تعرض دشمنان ایشان به امداد تیموری در آن احوال . .؛.....
۴۰	داستان اول.....
۴۰	از فتوحات سلطان محمدخصل در بیان شروع آن مظهر تأیید یزادن، به دفع اعداء خاندان آل عثمان و ظفر یافتن سلطان بر قرائحی، خواهرزاده اسفندیار، بعد از مقاتله و جدال و رفع فتنه و فساد او از میان مملکت محفوف به امن و امان، از مدلول بشارت نامه پرفروغ و بهاء . .؛.....
۴۹	داستان دوم.....
۴۹	در ذکر خروج قراولت شاه به فرمان امیر تیمور بر ممالک و مساکین [221b] سلطان محمدخصل به عزم قهر و استیصال و توفیق الهی در رفع آن بلیات و دواهی هلاک و سیاه بختی مشارالیه بعد از مقاتله و جدال و غلبه سلطان بر آن گروه اهل ضلال . .؛.....
۵۷	داستان سوم.....
۵۷	در بیان کیفیت خروج قباداغلی بر ممالک محکوم سلطان محمدخصل و محاصره قلعه نیکسار و ذکر توجه سلطان به دفع آن ظالم ستمکار از حصار نیکسار و انکسار لشکر خصم بعد از جنگ بسیار و فرار دشمن غدار مقهود و نگون سار هر چند بر حسب مودای فصاحت اقتضاء . .؛.....
۶۶	داستان چهارم.....
۶۶	در بیان کیفیت خروج اینال اعلی با سپاه خونخوار به تعرض و اضرار به ممالک سلطانی و توفیق سلطان محمدخصل به غلبه و نصرت بر دشمن مشارالیه در معركة قتال و قرار عدو و گرفتاری سپاه او به حسن تأیید یزدانی؛ . .؛.....
۷۵	داستان پنجم.....
۷۵	در بیان کیفیت خروج گوزل اعلی با سپاهی بسیار به محاصره و عزم تسخیر قلعه قراحصار و ذکر توجه سلطان به دفع آن مفسدان غدار به طریقه ایلغار و رفع شرور و اضرار اقوام اشرار نواحی آن دیار، به ضرب شمشیر خونخوار؛ . .؛.....
۸۱	داستان ششم.....
۸۱	در بیان خروج کوپک اوغلی با گروهی سگ نفسان ترکمان بر ممالک سلطان و توجه سلطان به دفع آن سگان جهنمی و انتزاع دامن رعایا و عجزه از دندان طمع آن سگ سیرتان با طغیان نزد ارباب نفوس قدسیه و نزد افغان مراتب ملکات آنسیه . .؛.....

دانشگاه قیریق قلعه

انستیتوی علوم اجتماعی

دانشگاه آنکارا

انستیتوی علوم اجتماعی

زبان و ادبیات فارسی (برنامه مشترک دکتری)

تصحیح و بررسی محتوای متون کتبیهای پنجم و ششم هشت بهشت ادريس بدلیسی

مقطع دکتری

محمد قوچ

استاد راهنما

پروفسور دکتر یوسف اوز

دانشگاه ییلدیریم بایزید آنکارا

استاد راهنما

دانشیار عبد السلام بیلگن

دانشگاه آنکارا

دسامبر ۲۰۲۲

قیریق قلعه / آنکارا

دانشگاه آنکارا
انستیتوی علوم اجتماعی

دانشگاه قیریق قلعه
انستیتوی علوم اجتماعی

زبان و ادبیات فارسی (برنامه مشترک دکتری)

تصحیح و بررسی محتوای متون کتبیهای پنجم و ششم هشت بهشت ادیس بدلیسی

مقطع دکتری

محمد قوچ

استاد راهنما
دانشیار عبد السلام بیلگن

استاد راهنما
پروفسور دکتر یوسف اوز

دسامبر ۲۰۲۲

قیریق قلعه / آنکارا